

ԳԻՏԵԼԻՔ, ՆՈՐԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ

ՀՊՏՀ 25-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ

Ն Յ ՈՒ Թ Ե Ր

(2015 թ. նոյեմբերի 11-13)

II

ԵՐԵՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ
2015

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ՀՏԴ 001.89:06

ԳՄԴ 72

Գ 606

**Հրատարակվում է
ՀՊՏՀ գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհրդի նախագահ՝

Կորյուն Աթոյան

ՀՊՏՀ ռեկտոր, տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Խմբագրական խորհուրդ՝ տ.գ.դ., պրոֆ. Հ. Աղաջանյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ս. Ավետիսյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Ասլանյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ս. Գևորգյան, տ.գ.դ., դոց. Լ. Գրիգորյան, տ.գ.թ., դոց. Կ. Հակոբյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Թավադյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Ջաքարյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Կիրակոսյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Մաթևոսյան, փ.գ.դ., պրոֆ. Վ. Միրզոյան, տ.գ.թ., դոցենտ Խ. Մխիթարյան, տ.գ.թ., դոցենտ Գ. Նազարյան, տ.գ.թ., դոցենտ Ս. Չալաբյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Վ. Սարգսյան, տ.գ.թ., դոց. Ա. Սարգսյան, տ.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ ակադ. Յու. Սուվարյան, տ.գ.թ., պրոֆ. Ի. Տիգրանյան, տ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Վարդանյան

ԳԻՏԵԼԻՔ, ՆՈՐԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ: ՀՊՏՀ 25-րդ գիտաժողովի նյութեր,
Գ 606 **II** / ՀՊՏՀ: - Եր.: Տնտեսագետ, 2015, 714 էջ:

ՀՏԴ 001.89: 06

ԳՄԴ 72

ISBN 978-9939-61-135-8

© «Տնտեսագետ» հրատարակչություն, 2015 թ.

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ III

ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԱՄՎԵԼ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

տ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ԱՇՈՏ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

տ. գ. թ., դոցենտ, ՀԱԱՀ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԱՃԻ ԵՎ ԲԱԶՄԱԶԱՆԵՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. գյուղատնտեսություն, արտահանում, բազմազանեցում, աջակցություն, շուկա

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետության ագրարային ոլորտի արտադրական ներուժը և նորամուծական զարգացման հնարավորությունները որոշակի գյուղատնտեսական և ագրովերամշակման ապրանքների գծով կարող են ապահովել ոչ միայն ինքնաբավության բարձր մակարդակ, այլև արտահանման զգալի ծավալներ¹:

Ներկայումս տիրապետող է այն կարծիքը, որ ՀՀ արտաքին առևտրի հիմնական խոչընդոտը հաղորդակցության ուղիների շրջափակված լինելն է: Չժխտելով այս գործոնի բացասական ազդեցությունը, միաժամանակ պետք է ընդունել, որ ֆիզիկական ծավալով հնարավոր է առնվազն արտահանել այն քանակությամբ ապրանք, որքան ներմուծվում է: Մինչդեռ 2011-2014 թթ. միջին տվյալներով ՀՀ ներմուծումը ֆիզիկական ծավալով 5.2 և արժեքային արտահայտությամբ մոտ 3 անգամ գերազանցել է արտահանմանը: Միաժամանակ ներմուծված արտադրանքի 1 տոննայի միջին արժեքը կազմել է 1107, իսկ արտահանված արտադրանքինը՝ 1919.3 ԱՄՆ դոլար (աղյուսակ 1): Այս համեմատություններից կարելի կատարել հետևյալ հետևությունները.

- 1) Ներկա դրությամբ, անգամ ՀՀ արտաքին հաղորդակցության ուղիների շրջափակվածության պայմաններում, ֆիզիկական քաշով արտահանվող ապրանքները հնարավոր է հնգապատկել:
- 2) Միանգամայն արդարացնում է փոքրածավալ, բայց բարձրարժեք ապրանքների արտահանումը, որը հնարավորություն է տալիս արժեքային արտահայտությամբ ավելի քան 8 անգամ ավելացնել արտահանումը:

Միանգամայն պարզ է, որ այս հաշվարկները կատարվել է տրամաբանական ենթադրությունների հիման վրա, սակայն թույլ են տալիս երկրորդել, որ ՀՀ արտաքին առևտրի բացասական հաշվեկշռի բուն պատճառը ոչ այնքան շրջափակումն է, որքան՝ արտաքին շուկայի որակական ու քանակական պահանջներին բավարարող մրցունակ ապրանքների պակասը, արտահանման խթանման, արտադրության և շուկաների բազմազանեցման

¹ Ավետիսյան Ս.Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրները: Եր., «Տնտեսագետ» հրատ., («Ամբերդ» մատենաշար), 2014, 96 էջ:

արդյունավետ քաղաքականության բացակայությունը: Այս առումով որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում գյուղատնտեսության և ագրովերամշակման ոլորտների արտահանման ուղղվածություն ունեցող արտադրությունների բազմազանեցման և արտահանման ծավալների ավելացման հիմնախնդիրները:

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը* (2011-2014 թթ.)

Տարիները	Արտահանում		Ներմուծում		Տարբերությունը(+,-)	
	քանակը, տոննա	հազ. դոլար	քանակը, տոննա	հազ. դոլար	քանակը, տոննա	հազ. դոլար
2011	756 697.0	1 334 338.8	3 689 357.0	4 145 332.0	-2932660	-2810993.2
2012	830 414.7	1 380 199.2	4 054 535.2	4 261 232.7	-3224120.5	-2907117.3
2013	772 473.6	1 478 748.6	3 891 740.5	4 385 865.9	-3119266.9	-2907117.3
2014	631 389.7	1 547 286.8	3 915 949.3	4 424 424.5	-3284559.6	-2877137.7
Ընդամենը	2990975.0	5740573.4	15551582	17216855.1	-12560607.0	-11476281.7
Միջինը	747743.7	1435143.3	3887895.5	4304213.8	-3140151.7	-2869070.4

* Աղբյուրը. ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), Եր., 2015, էջ 29:

Վերջին հինգ տարիներին Հայաստանի արտաքին առևտուրը շոշափելի աճ է ունեցել: Այսպես, 2014 թվականին, 2010 թ. համեմատությամբ, ՀՀ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը աճել է 23.6%-ով, այդ թվում՝ արտահանումն ավելացել է շուրջ 46 և ներմուծումը՝ 17.4%: Այս միտումն առավել ակնհայտ է դրսևորվել ագրարային ոլորտում: Այսպես, 2010 թ. համեմատությամբ, 2014 թ. գյուղատնտեսական ծագման արտադրանքների արտահանումն ավելացել է 2.4 անգամ, իսկ ներմուծումն ավելացել է ընդամենը 20%-ով: Միաժամանակ ընդամենը արտահանման մեջ գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը 16.4%-ից հասել է 26.8%-ի¹:

2011-2014 թթ. միջին տվյալներով գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման կառուցվածքում ավելի քան 93% բաժին է ընկնում 4 ապրանքատեսակների՝ խմիչքներին (54.47%), ծխախոտին (18.22%), մրգերին ու բանջարեղենին (12.65%) և ձկին ու խեցգետնավորներին (7.77%): Այսպիսի կենտրոնացումը խիստ ռիսկային է ցանկացած ապրանքատեսակի հետ կապված բացասական փոփոխությունը պատճառ կդառնա արտահանման ծավալների կտրուկ նվազման: Նույն ժամանակահատվածում ներմուծման կառուցվածքի դիտարկումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ այն բավականին բազմազանեցված է, և առաջին 5 ապրանքներին բաժին է ընկնում ընդամենը ներմուծման 57.22%: Այստեղ ձևավորվել է հետևյալ հաջորդականությունը՝ հացահատիկ (21.44%), միս (12.38%), ծխախոտ (11.36%), սուրճ, թեյ, կակաո և այլ համեմունքներ (10.93%), մրգեր և բանջարեղեն (10.12%) (աղյուսակ 2):

¹ ՀՀ ԱՎԾ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), Եր., 2015, էջ 29:

**Գյուղատնտեսական ապրանքների արտաքին առևտրի մի քանի ցուցանիշներ
(2011-2014 թթ. միջին)***

Ապրանքային խմբերը	Արտահանում			Ներմուծում		
	Ֆիզ. քաշը՝ տոննա	արժեքը՝ հազ. դոլար	կառուցվածքը՝ %	Ֆիզ. քաշը՝ տոննա	արժեքը՝ հազ. դոլար	կառուցվածքը՝ %
Այդ թվում՝ գյուղատնտեսական արտադրանք, ընդամենը	127280,8	333714,3	100	842300,6	745005,6	100
Որից՝						
Կենդանի կենդանիներ	1174,975	3336,75	0.99	604,9	5100,725	0.68
Միս և մսից ենթամթերք	613,55	2874,025	0.86	55942,08	92228,4	12.38
Կաթնամթերք և թոչնի ձու	1659,55	5594,475	1.67	12168,6	41077,63	5.51
Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	5094,475	25945,55	7.77	3252,55	6252,35	0.84
Հացահատիկ և դրանից պատրաստված մթերք	856,2	1184,175	0.35	476993,5	159743,2	21.44
Մրգեր և բանջարեղեն	37296,75	42204,63	12.64	67545,38	75396,13	10.12
Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	1499,25	1569,975	0.47	95006,9	60096,13	8.06
Սուրճ, թեյ, կակաո, այլ համեմունքներ և դրանցից պատրաստուկներ	1660,375	7086,625	2.12	22741,83	81409,88	10.92
Պատրաստի անասնակեր (առանց ոչ ալրադացային հացահատիկի)	51,75	61,55	0.02	42508,35	35370,98	4.74
Այլ տարբեր սննդամթերք	359,7	1288,825	0.38	23490,75	51694,3	6.93
Խմիչքներ	70897,3	181776,4	54.47	32664,58	52038,53	6.98
Ծխախոտ և ծխախոտային արտադրանքներ	6116,9	60791,33	18.21	9381,2	84597,38	11.35

*Աղբյուրը. Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտրորդ 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), Եր., 2015, էջ 29:

Նավթի գնի նվազումը, ռուսական ռուբլու կտրուկ արժեզրկումը, ինչպես նաև արևմտյան երկրների կողմից կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցները 2014-2015 թթ. բացասաբար ազդեցին ոչ միայն Ռուսաստանի Դաշնության, այլև նրա գործընկեր երկրների, մասնավորապես՝ Հայաստանի տնտեսության վրա: Այդ ազդեցությունը զգացվեց նաև դիվերսիֆիկացման ցածր մակարդակ ունեցող գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման ծավալների վրա: Այսպես, ՀՀ ԱՎԾ տվյալների հիման վրա կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 2015 թ. հունվար-նոյեմբեր ամիսների արտաքին առևտրի ծավալը 2014 թ. նույն ժամանակահատվածի ցուցանիշին զիջում է 20,55 %, որից արտահանումը պակասել է 4.7, իսկ ներմուծումը՝ 26.2%: Ինչ վերաբերում է ագրոպարենային ապրանքներին, ապա հետևյալ պատկերն է՝ արտաքին առևտրի ծավալը պակասել է 15.6, արտահանումը՝ 11.1 և ներմուծումը՝ 18% (աղյուսակ 3):

ՀՀ գյուղատնտեսական ապրանքների արտաքին առևտրի փոփոխությունը 2014 և 2015 թվականների հունվար-նոյեմբերի կտրվածքով¹

	Արտահանում			Ներմուծում		
	2014 թ. հունվար- նոյեմբեր	2015 թ. հունվար- նոյեմբեր	Աճի տեմպը %	2014 թ. հունվար- նոյեմբեր	2015 թ. հունվար- նոյեմբեր	Աճի տեմպը %
Ընդամենը	1411765.0	1345209.6	95.3	4022049.0	2968396.5	73.8
Այդ թվում՝						
Ագրոպարենային արտադրանքներ, ընդամենը						
Որից՝						
Կենդանիներ և կենդանական ծագման արտադրանք	47631.4	39785.1	83.5	127933.2	93983.1	73.5
Բուսական ծագման արտադրանք	33470.2	33527.0	100.2	212496.8	167640.8	78.9
Կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր	108.8	55.2	50.7	49081.2	37841.0	77.1
Պատրաստի սննդի արտադրանք	309499.5	273809.9	88.5	332903.8	293101.4	88.0

Ի դեպ, 2015 թ. բուսաբուծության համար աննախադեպ բարենպաստ տարի էր, որի շնորհիվ, անգամ հիմնական գործընկեր երկրի՝ Ռուսաստանի շուկայում առկա դժվարությունների պայմաններում, պտղի և բանջարեղենի արտահանման ծավալը նախորդ տարվա համեմատությամբ չպակասեց, իսկ ներմուծումը նվազեց 21.1%: Ինչ վերաբերում է պատրաստի սննդի արտադրանքներին, ապա արտահանումը պակասել է 11.5, իսկ ներմուծումը՝ 12%: Բոլոր դեպքերում արտահանման կայուն աճի համար էական նշանակություն ունի ինչպես բարձր մրցունակություն ունեցող ապրանքների ծավալների ավելացումը, այնպես էլ շուկաների աշխարհագրության ընդլայնումը:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ մինչև 2020 թ. ընկած ժամանակահատվածում արտահանման ծավալների ավելացման զգալի աճ կարող են ունենալ պտղաբուծության, ձկնաբուծության և ծաղկաբուծության ենթաճյուղերի արտադրանքները: Այսպիսի կանխատեսման հիմք են հանդիսանում այդ ենթաճյուղերի զարգացման արդեն իսկ ձևավորված նախադրյալները: Բավական է նշել, որ 2010-2014 թթ. պտղատու այգիների և հատապտղանոցների տարածքն ավելացել է 2419 հեկտարով, բերքատվությունը կրկնապատկվել է, իսկ համախառն բերքը ավելացել է 163.7 հազ. տոննայով²: Պետություն-մասնավոր հատված համագործակցությամբ շարունակվում է ինտենսիվ այգիների հիմնադրման և հետբերքահավաքային ենթակառուցվածքների զարգացման գործընթացը: Էքստենսիվ ձկնաբուծության հախուռն զարգացման հետևանքով Արարատյան դաշտի ստորերկրյա ջրերի նվազման փաստը ստիպելու է ձկնաբույծներին կիրառել ջրախնայո-

¹ ՀՀ ԱՎԾ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015 թվականի հունվար-նոյեմբերին, էջ 79:

² Հաշվարկները կատարվել է ՀՀ ԱՎԾ՝ Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքային տարածությունները և համախառն բերքը 2010 – 2014 թվականների հրապարակումների տվյալներով:

ղական փակ և կիսափակ համակարգեր, ինչպես նաև նախապատվությունը տալ նորամուծական տեխնոլոգիաների ներդրմանը: Արդեն իսկ տեսանելի է դառնում Հայաստանում և ԼՂՀ-ում սև խավիարի արտադրության և արտահանման հնարավորությունները: Հատկապես վերջին 3 տարիներին մեծացել է հիմնականում արտահանման ուղղվածություն ունեցող փակ գրունտի բանջարաբուծության և ծաղկաբուծության ոլորտների ներդրումային ակտիվությունը: Եթե 2011 թվականին հանրապետության տարածքում շահագործվող ջերմատների ընդհանուր տարածքը կազմում էր շուրջ 500.0 հեկտար, որից նորագույն տեխնոլոգիաներով՝ 1.9 հա, ապա 2015 թվականի մայիսին ջերմատների ընդհանուր տարածքը կազմել է 763.62 հեկտար, որից նորագույն տեխնոլոգիաներով՝ 80.16 հա: Մինչև 2015 թ. ավարտը նախատեսվում է շահագործման հանձնել ևս 51 հա նորագույն տեխնոլոգիաներով ջերմատներ¹:

**CAMBEL ABETISYAN
ASHOT ABETISYAN**

ВОЗМОЖНОСТИ РОСТА ЭКСПОРТА И ДИВЕРСИФИКАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: сельское хозяйство, экспорт, диверсификация, помощь, рынок

Диверсификация экспорта сельскохозяйственных товаров Армении является важной проблемой. По усредненным данным 2011-2014 гг. 93% объёма экспорта сельскохозяйственных товаров приходится на 4 вида продукции: алкогольная продукция (54.47%), табачная продукция (18.22%), фрукты и овощи (12.65%), рыба и рыбные продукты (7.77%). Такая концентрация связана с серьезными рисками. Поэтому, были исследованы проблемы диверсификации ассортимента и географии экспорта. Особую значимость имеют предпосылки развития и возможности расширения садоводства, рыболовства, овощеводства закрытого грунта и цветоводства.

**SAMVEL AVETISYAN
ASHOT AVETISYAN**

OPPORTUNITIES OF EXPORT GROWTH AND DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN REPUBLIC OF ARMENIA

Key Words: agriculture, export, diversification, support, market

Diversification of export of agricultural products in Armenia is an important issue. According to averaged data of 2011-2014 years 93% of exports volume for agricultural products accounted for 4 types of products: alcoholic beverages (54.47%), tobacco products (18.22%), fruits and vegetables (12.65%), fish and fish products (7.77%). This concentration is associated with high risks. Therefore, problems of diversifying the range of products and geography of export were examined. Particularly the main emphasis is put on the development prerequisites and opportunities of expansion of horticulture, fisheries, greenhouse vegetable growing and floriculture.

¹ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալներ, minagro.am

ՍԱՄՎԵԼ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ՍՈՒՐԵՆ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՍՓՅՈՒՌԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. Սփյուռք, հիմնադրամ, ներդրումներ, բարեգործություն, զարգացում

Հոդվածում ներկայացված է անկախության հռչակումից հետո Հայաստանում սփյուռքի կողմից իրականացված մի շարք լայնածավալ ծրագրեր և նախաձեռնություններ, ներառյալ բարեգործությունները և մարդասերների ծրագրերը և ներդրողներին:

Անկախության հռչակումից հետոյսու Հայաստանը բազում քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական ձեռքբերումներ է ունեցել: Միաժամանակ, պատմական այդ կարճ ժամանակահատվածում, դեռ չհաղթահարած 1988 թ. դեկտեմբերի ավերիչ երկրաշարժի ծանր հետևանքները, մեր երկիրը դիմակայում է նոր դժվարությունների, ինչպիսիք են արտաքին հաղորդակցության ուղիների շրջափակումն ու արցախյան հակամարտությունը: Հայկական սփյուռքը, մայր հայրենիքին զորակցելով, այդ դժվարությունների հաղթահարման անմիջական աջակիցն է եղել: Թերևս քաղաքական հարթակում տեսանելի չեն այդ աջակցության բոլոր դրսևորումները, բայց սոցիալ-տնտեսական ոլորտում սփյուռքի դերակատարությունը շոշափելի է:

Ի դեպ, նշված ժամանակահատվածը հղի էր նաև համաշխարհային և աշխարհաքաղաքական բազմաթիվ ցնցումներով, որոնք իրենց ազդեցությունը թողեցին ինչպես Հայաստանի տնտեսական զարգացման, այնպես էլ որոշակի փուլերում Հայաստան-Սփյուռք տնտեսական հարաբերությունների ակտիվության վրա: Այսպես, 1988-ի դեկտեմբերից, այդ հարաբերությունների վեկտորը երկրաշարժի գոտում ցուցաբերվող օգնությունն էր, իսկ 1991-1994 թթ. դրան գումարվեց արցախյան գոյամարտը, պատերազմի և շրջափակման պայմաններում բնակչության նվազագույն կարիքների բավարարումը: Այս շրջանում սփյուռքահայության աջակցությունը հիմնականում ուներ անկանոն, բարեգործական նվիրատվությունների բնույթ: 1994-2001 թթ. ուշադրությունը սևեռվեց տնտեսության վերականգման ու ձեռնարկատիրության զարգացման վրա: Այդ տարիներին Հայաստանի տնտեսության մեջ ներդրումներ կատարած օտարերկրյա ներդրողների շուրջ 69 տոկոսը սփյուռքահայերն էին: 1998-2004 թթ. ընթացքում վերջիններիս կողմից կատարվել է շուրջ 275 միլիոն ԱՄՆ դոլարի ներդրում, որը կազմում է վերոնշյալ ժամանակահատվածում կատարված ներդրումների 25 տոկոսը¹: Աստիճանաբար Հայաստան-Սփյուռք հարաբերություններն ավելի համակարգված բնույթ ստացան: Զուտ ձեռնարկատիրական բնույ-

¹ <http://evconsulting.com/hy/brainwork/foreign-investments-and-diaspora/current%20-situation-of-the-diaspora-connected-fdis-in-Armenia#sthash.pbkhuRbw.dpuf>

թի ներդրումների խթանմանը նպաստեցին պարբերաբար կազմակերպվող գործարար համաժողովները, իսկ բարեգործական ծրագրերը և այդ նպատակով դրամահավաքն իրականացվում է «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի միջոցով: Հիմնադրամի առաջին խոշորածավալ ձեռնարկը «Ձմեռ» մարդասիրական ծրագիրն էր, որի շրջանակներում հանգանակված միջոցները 1992-95 թթ. ուղղվեցին ժողովրդի համար օրախնդիր դարձած սոցիալական հիմնահարցերի լուծմանը: Աղետի գոտում Հիմնադրամը ձեռնամուխ եղավ բնակարանաշինությանը՝ 88-ի երկրաշարժից անօթևան մնացածներին կացարաններով ապահովելով Գյումրիում, Վանաձորում, Ստեփանավանում, Սպիտակում: 1995-99 թթ. Հիմնադրամին վստահվեց Հայաստանում և Արցախում ենթակառուցվածքների զարգացմանն ուղղված խնդիրների լուծումը: Մեկը մյուսին հաջորդեցին «Գորիս-Ստեփանակերտ», ապա Արցախում «Հյուսիս-հարավ» ավտոմայրուղիների կառուցումը: Ճանապարհաշինությանը զուգընթաց՝ Հիմնադրամը ստանձնել է նաև համայնքային զարգացման նպատակային ծրագրեր՝ կառուցելով ու վերակառուցելով դպրոցներ, բուժ-հաստատություններ, ջրամատակարարման ու գազամատակարարման համակարգեր, էլեկտրահաղորդագծեր, մշակութային հաստատություններ և այլն: 2010-2011 թթ. Հիմնադրամն իր միջոցները նպատակաուղղեց Արցախի ջրամատակարարման ոլորտի բարելավմանն ու Հայաստանի գյուղական համայնքների ենթակառուցվածքների զարգացմանը: 2012 թ.-ի նվիրատվություններն ուղղվեցին Արցախի և Հայաստանի գյուղական շրջաններում համայնքային կենտրոնների կառուցմանն ու սիրիահայության հրատապ խնդիրների լուծմանը: 2013 թ.-ին հավաքագրված միջոցները ծառայեցին հայկական երկու հանրապետություններն իրար կապող շուրջ 116 կմ երկարությամբ Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի հողային աշխատանքների իրականացմանը: 2013 թ.-ի տվյալներով Հիմնադրամի իրագործած ծրագրերը գերազանցում են 235 միլիոն ԱՄՆ դոլարի սահմանը:

2014 թ.-ի հեռուստամարաթոնի հավաքագրած գումարները ուղղվել են Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի ասֆալտապատմանն ու հարդարմանը: Զուգահեռաբար կյանքի են կոչվել բարերարների կողմից ընտրված հատուկ ծրագրեր Հայաստանում և Արցախում:

Հայաստանում ազգանվեր գործունեություն է իրականացրել Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՀԲԸՄ): Անկախացումից հետո ՀԲԸՄ-ի ջանքերը ուղղվեցին Մայր հայրենիքի մշակութային և տնտեսական ոլորտների զարգացմանը: 1989 թ., երբ երկրաշարժից մի քանի ամիս անց Հայաստան այցելած ՀԲԸՄ նախագահ Լուիզ Մանուկյան Սիմոնը իր հետ էր բերել միության բազմաթիվ բարեգործների ցանկությունը՝ հավաքված դրամով մայր հայրենիքում կառուցել որևէ օգտակար շինություն: Եվ քանի որ միության բարեգործական առաքելությունը չպետք է սահմանափակվեր միայն դրանով, որոշվեց հավաքված ավելի քան 10 մլն դոլարից 5 մլն-ը հատկացնել սառնարանի շինարարությանը, 4 մլն-ը՝ Երևանում Պլաստիկ վերականգնողական վիրաբուժության կենտրոնի հիմնադրմանը, իսկ մնացած գումարը՝ 1,8 մլն-ը, որին ավելացավ նաև ամերիկյան կառավարության 1,5 մլն-ը, նպատակաուղղվեց Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի ստեղծմանը:

ՀՀ տնտեսության զարգացմանը մեծ աջակցություն է ցուցաբերել ամերիկահայ մեծահարուստ Քըրք Քըրքորյանի հիմնադրած «Լինսի» հիմնադրամը: Բացի «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ամենամյա դրամահավաքին լուրջ մասնակցություն ցուցաբերելուց, Ք. Քըրքորյանը «Լինսի» միջոցով շուրջ 200 միլիոն ԱՄՆ դոլար է տրամադրել Հայաստանին՝ ճանապարհների վերակառուցման, մշակութային հաստատությունների վերանորոգման, աղետի գոտու բնակարանաշինարարության, ինչպես նաև Հայաստանում փոքր և միջին ձեռներեցության զարգացման համար¹:

2000 թ. հետո սկսվեց Հայաստան – Սփյուռք համագործակցության մի նոր փուլ, երբ կարևորվեց Հայաստանում ներդրումներ կատարելու և գործարարությունը զարգացնելու փոխշահավետ գործելաոճը:

Ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Արցախում, սփյուռքը զգալի աջակցություն է ցուցաբերում նաև գյուղերի և գյուղատնտեսության զարգացման գործին: Վերջինս դրսևորվում է գյուղական համայնքների սոցիալ-մշակութային ենթակառուցվածքների վերականգման, ճանապարհաշինության և ջրամատակարարման, գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման ծրագրերով:

«Տիեռաս դե Արմենիա» ՓԲԸ-ն ներկայումս սկսել է «Կարաս» մակնշմամբ բարձրակարգ գինիների արտադրությունը, որի ծավալները տարեց տարի ավելանալու են: Այս ագրոհամալիրը առանձնանում է նրանով, որ Հայաստանում խաղողագործության և գինեգործության արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման և ագրոբիզնեսի կառավարման օրինակելի համակարգ է, որը ծառայում է նաև ֆերմերների ու մասնագետների ուսուցմանը:

Սփյուռքի աջակցությամբ գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման կարևոր ծրագրեր են իրականացվում ՀՀ Տավուշի մարզի սահմանամերձ համայնքներում: Անցած տարիներին կառուցվել և հիմնանորոգվել են 120 կմ երկարությամբ, ավելի քան 5.6 մլրդ դրամ ներդրումներով ոռոգման համակարգեր: Վերջինիս արդյունքում ոռոգելի է դարձել մոտ 8000 հա ցանքեր և այգիներ: Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջաններում ռազմական գործողությունների հետևանքով շարքից դուրս եկած այգիների փոխարեն հիմնվել է ավելի քան 400 հա նոր պտղատու /դեղձ, տանձ, խնձոր, թուզ, արքայանարինջ, ընկույզ, նեկտարին և այլն/ այգիներ, որոնց տարածքները տարեցտարի ընդլայնվում են: Մեծ ուշադրություն է դարձվել նաև վերամշակող ենթակառուցվածքների հիմնմանը և զարգացմանը, որի արդյունքում արդեն գործում է Երևանի «Արարատ» կոնյակի գործարանի Բերդի մասնաճյուղն իր հնեցման արտադրամասով: Վերագործարկվել են Այրումի և Վարազավանի պահածոների գործարանները, իսկ Այգեձորում կառուցվել է նոր ժամանակակից հոսքագծերով պահածոների գործարան: Ակտիվացել են նաև մարզում գործող գինու գործարանները, որոնք տարեցտարի ավելացնում են մթերման ծավալները: Ակտիվություն է նկատվում ջերմոցային տնտեսությունների հիմնման և ծավալների ընդլայնման, ինչպես նաև չորանոցների և սառնարանային տնտեսությունների ստեղծման ուղղությամբ: Տարեցտարի ավելանում է ծխախոտի չորանոցների թիվը, ավելանում է ծխախոտի ցանքատարածությունը²:

¹ <http://b24.am/economy/55072.html>

² <http://tavush.gov.am/files/docs/4320.docx>

Սփյուռքի ջանքերով հայրենական ծրագրեր են իրականացվում նաև Արցախում: Դիցուկ, ագրարային ոլորտում արդեն հաստատուն տեղ ունի «ԱՐԻ» ներդրումային հիմնադրամը, որը հիմնադրվել է 2009 թվականին լիբանանահայ գործարարների կողմից: Ներդրողները գումարներն Արցախի կառավարության են տրամադրում տարեկան 9% տոկոսադրույքով: Իր կարճատև գործունեության ընթացքում «ԱՐԻ» ներդրումային հիմնադրամը ԼՂՀ «Գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման հիմնադրամի» միջոցով Քաշաթաղի ու Շահումյանի շրջաններում շուրջ 1 միլիարդ 260 մլն դրամի ծրագրեր է իրականացրել՝ արտոնյալ պայմաններով փոխառություններ տրամադրելով ավելի քան 1000 ընտանիքների: Ավելի ուշ ընկերությունն ընդլայնել է ներդրումների շրջանակը՝ ԼՂՀ կառավարության հետ համատեղ մասնակցելով Աղավնոյում իրականացվող բնակարանաշինության ծրագրին: Նախատեսվող 150 տների կառուցման համար հիմնադրամը հատկացրել է շուրջ 900 միլիոն դրամ: Բնակարանների մի մասը սոցիալական ծրագրերի շրջանակներում տրամադրվում է վերաբնակիչներին, իսկ մյուս մասը վաճառվում է հիփոթեքային արտոնյալ պայմաններով¹:

Ինչպես նշվեց, բացի բարեգործությունից, սփյուռքի մեր հայրենակիցներն իրենց ներդրումներով մասնակցում են Հայաստանում ձեռնարկատիրության զարգացմանը: Մասնավորապես, նրանք ակտիվորեն ներգրավված են ՏՏ, թանկարժեք քարերի մշակման և ոսկերչության, սննդի վերամշակման, շինարարության, ինչպես նաև հագուստի ոլորտներում:

Ներկայումս Հայաստանի և Արցախի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը անգնահատելի աջակցություն են ցուցաբերում Ռուսաստանում բնակվող մեր հայրենակիցներ Սամվել Կարապետյանը, Ռուբեն Վարդանյանը, Սերգեյ ու Նիկոլայ Սարկիսովները, Արթուր Վարժապետյանը, Լևոն Հայրապետյանը և ուրիշներ:

Հոգվածի շրջանակներում դժվար է ներկայացնել Սփյուռքի կառույցների, անհատ բարերարների և ներդրողների կողմից Հայաստանում իրականացրած բոլոր խոշորամասշտաբ ծրագրերն ու ձեռնարկումները: Սակայն երախտագիտությամբ գնահատելով կատարվածը, նաև անհրաժեշտ է բարելավել ՀՀ ներդրումային դաշտը, ստեղծել առողջ բարոյահոգեբանական մթնոլորտ՝ Հայաստանը որպես Ավետյաց հող ընկալելու ու շենացնելու շահագրգռություն ցուցաբերելու համար:

**САМВЕЛ АВЕТИСЯН
СУРЕН БАБАДЖАНИЯН**

ИНВЕСТИЦИИ ДИАСПОРЫ В АРМЕНИИ

Ключевые слова: *диаспора, фонд, инвестиции, благотворительность, развитие*

В статье представлен ряд широкомасштабных программ и инициатив, осуществленных в Армении в период после провозглашения независимости со стороны фондов армянской диаспоры, а также отдельных благотворителей и вкладчиков.

¹ http://armef.com/news/category/comment/article/article_1392047474

**SAMVEL AVETISYAN
SUREN BABAJANYAN**

DIASPORA'S CONTRIBUTION IN ARMENIA

Key Words: diaspora, foundation, investments, charity, development

Initiatives and megaprojects implemented by Armenian diaspora-rooted funds, charities, individual philanthropists and investors are all presented in this article.

ՀՐԱՆՈՒՇ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Լաբորանտ, ՀՊՏՀ

ՑԵՄԵՆՏԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *ցեմենտ, շինարարություն, շուկա, արտադրություն, էկոլոգիա, տնտեսություն*

Ցեմենտի արտադրությունը շինարարական արտադրության ենթաճյուղերից է, որի նորմավորված արտադրությունը կարող է խթանել երկրի տնտեսության զարգացմանը, ինչպես նաև սոցիալական և բնապահպանական որոշ հարցերի, խնդիրների լուծմանը: Ցեմենտի արտադրության առաջատար ձեռնարկությունները գտնվում են Արարատ և Հրազդան քաղաքներում: Արտադրության ընթացքում տեղի է ունենում շրջակա միջավայրի աղտոտում, որի կանխման նպատակով անհրաժեշտ է ձեռնարկությունները վերազինել նոր սարքավորումներով: Էկոլոգիապես մաքուր արտադրված ցեմենտը որակական հատկանիշների բարելավման արդյունքում կապահովի բարձր մրցունակություն արտաքին շուկայում, լայն սպառում ներքին շուկայում՝ գնի իջեցման արդյունքում:

Շինարարությունը նյութական արտադրության, ՀՀ-ն տնտեսական զարգացման և հասարակական բարեկեցության այն ոլորտն է, որտեղ ստեղծվում են արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության հիմնական ֆոնդեր: ՀՀ-ում շինարարությունը, ունենալով որոշակի պատմական առանձնահատկություններ, առավել ակտիվ սկսեց զարգանալ 2002-2003 թվականներից, որի համար լուրջ խթաններ դարձան հատկապես տնտեսական բարեփոխումները և Երևան քաղաքում բնակարանների և տարածքների նկատմամբ պահանջարկի աճը:

Համաձայն գիտական տվյալների՝ տնտեսության զարգացման արդի փուլում ցեմենտի արտադրությունը շինարարական արդյունաբերության մեջ կայուն կիսում է 4-րդ և 5-րդ տեղերը: Իսկ շինարարությունը արդյունաբերության տնտեսական ճյուղերի մեջ

թեթև արդյունաբերության թողարկման ընդհանուր ծավալով զիջում է միայն սննդի արդյունաբերությանը, էլեկտրաէներգետիկայի և մեքենաշինության ճյուղերին: Շինարարական նյութերի արտադրության հաջող զարգացումը թույլ կտա ոչ միայն խթանել երկրի տնտեսության բոլոր ճյուղերի բանական աճն ու զարգացմանը, այլ նաև կնպաստի սոցիալական և նույնիսկ բնապահպանական որոշ հարցերի, խնդիրների լուծմանը:

Արտադրության այս ենթաճյուղի առաջատար ձեռնարկությունները գտնվում են Արարատ և Հրազդան քաղաքներում: Օգտագործվում է բացառապես տեղական հումքը՝ Արտանիշի մերգելային կրաքարի, Արարատի տրավերտինի, կավի, կրաքարի և Հրազդանի կավի հանքավայրերը:

ՀՀ-ի ներկա ցեմենտի շուկան օլիգոպոլ շուկա է, որտեղ գործում են երկու արտադրական ձեռնարկություն՝ «Արարատցեմենտ» ՓԲԸ-ն և «Միկա-Ցեմենտ» ՓԲԸ-ն:

Սակայն, ինչպես և ցանկացած արտադրություն, ցեմենտի արտադրությունը ևս հանդիսանալով հզոր ազդակ տնտեսության զարգացման մեջ՝ կարող է իր ներդրումն ունենալ էկոլոգիական հավասարակշռության դինամիկայի պահպանման հարցում: Հաշվարկված է, որ ցեմենտի արտադրությունից արտանետվող CO₂-ի քանակը համաշխարհային արտանետման մեջ կազմում է 5%, իսկ արտանետվող ջերմոցային գազերի մասնաբաժինը՝ 3%¹:

Սա այն երևույթն է, երբ տնտեսական աճը և բարեկեցությունը կարող են դրական ազդեցություն ունենալ էկոլոգիական բարեկեցության վրա: Բնապահպանական գործունեության բարելավման և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության նվազեցման համար առավել հեռանկարային են կոնկրետ տեխնոլոգիական գործողությունները, որոնք կապված են հատկապես մթնոլորտային օդի աղտոտման կանխման հետ: Այստեղ ուշագրավ են տեխնոլոգիական լուծումները՝ կապված փոշեմաքրման ու երկրորդային հումքի օգտագործման հետ:

Որակական հատկանիշների մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ Հայաստանի ցեմենտն ամենատրակյալն է տարածաշրջանում (բայց արդեն ոչ ամենամրցունակը)՝ շնորհիվ իր որակյալ հումքի: «Միկա-ցեմենտ» ՓԲԸ-ի արտադրանքն իր որակական հատկանիշներով ոչ միայն չի զիջում, դեռ ավելին՝ ընկերությունը հնարավորություն ունի արտադրելու Մ-700 մակնիշի ցեմենտ՝ շնորհիվ տեխնոլոգիական թաց եղանակի կիրառման:

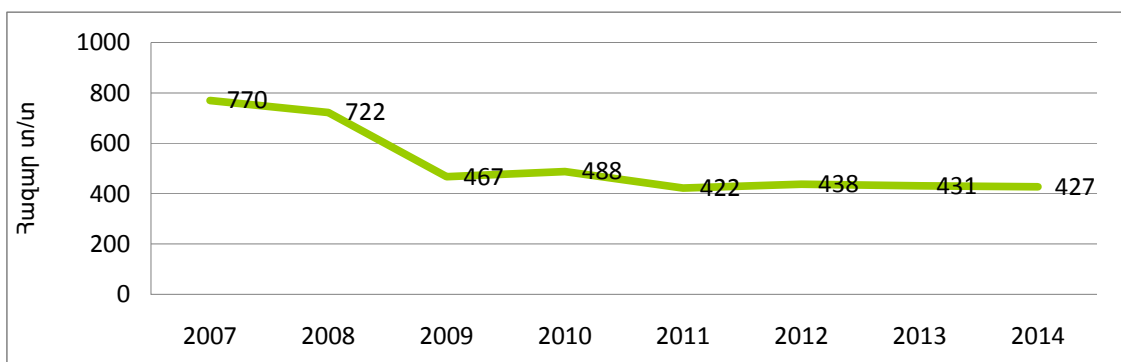
Ցեմենտի գնագոյացումը կախված է տվյալ գործարանի տեխնիկական հզորություններից (որքան մեծ լինեն արտադրանքի ծավալները, այնքան ինքնարժեքը ցածր կլինի), ինչպես նաև նոր տեխնոլոգիաների կիրառումից: Դրա հետ մեկտեղ պետք է նշել, որ ցեմենտի ինքնարժեքում զգալի տեսակարար կշիռ ունեցող բնական գազի գինը 2007 թվականից մինչև 2014 թվականը դոլարային փոխարժեքով աճել է շուրջ 205%-ով, նույնը կարելի է փաստել էլեկտրաէներգիայի մասին՝ 49%:

Գիտական գնահատումները և սեփական դիտարկումները վկայում են, որ Արարատի գործարանում ցեմենտի ինքնարժեքն ստացվում է ավելի ցածր, (ցեմենտն առավել մրցու-

¹ Ցեմենտի արտադրության տեխնոլոգիան, <http://resyrsstroy.ru/news/2014-01-22/novost-3>

նակ է գնային առումով), քան Հրազդանի գործարանում: Հրազդանի գործարանում արտադրվում է ավելի որակյալ ցեմենտ ի հաշիվ բարձրորակ կլինկերի, այս ցեմենտն առավել մրցունակ է որակական առումով, քան Արարատի գործարանում: Դա նշանակում է, որ ՀՀ-ում ցեմենտի արտադրության երկու կարևոր հատկանիշները հնարավորություն կտան լուծել ներքին շուկայի սպառման և արտաքին շուկայի մրցակցության հարցերը: Հետևաբար անհրաժեշտ է ապահովել ձեռնարկությունների նորմավորված արտադրական գործունեությունը՝ ելնելով տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական տեսանկյուններից. փաստորեն արդիական է դրանց գործունեության տնտեսական և էկոլոգիական ռազմավարության վերանայումը և կարգավորումը:

Ցեմենտի արտադրության ծավալն ըստ տարիների ներկայացված է գծապատկեր 1-ում¹:

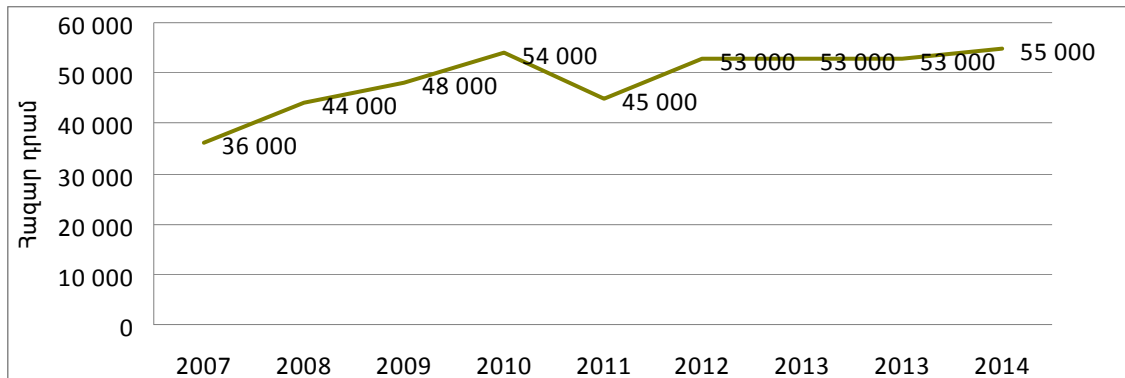
Գծապատկեր 1. ՀՀ-ում ցեմենտի արտադրության ծավալն ըստ տարիների (1000 տ)

Ինչպես երևում է գծապատկերից, ցեմենտի արտադրության ծավալները 2007 թվականին հասել են իրենց գագաթնակետին՝ կազմելով 770 հազար տ/տ, այնինչ Հրազդանի և Արարատի ցեմենտի գործարանների տարեկան արտադրական հզորությունները համապատասխանաբար կազմում են 1.2մլն. և 500 հազ. տոննա: Այստեղից էլ ակնհայտ է, որ 2009 թվականից ընկերությունները չունենին արտադրական հզորության խնդիր, այլ պահանջարկի խնդիր, իսկ պահանջարկը ձևավորվում է առհասարակ իրականացվող շինարարության ծավալով, որն էլ իր հերթին պայմանավորված էր վերը թվարկված գործոններով:

Այսպիսով՝ ցեմենտի արտադրությունը ՀՀ-ում իր առավելագույն մակարդակին է հասել 2008 թվականին: Սկսած 2002 թվականից ցեմենտի արտադրության ծավալներն ամեն տարի աճել են: Սակայն 2009 թվականին տեղի ունեցած անկումը կապված է թե՛ պահանջարկի նվազման, թե՛ ինքնարժեքի թանկացման հետ: Մեր կարծիքով, դա արտադրության արձագանքն էր համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի առաջացման: Հաջատանում ցեմենտի արտադրության ամենամեծ խոչընդոտը էներգակիրներն են, քանզի

¹ ՀՀԱՎԾ, Արդյունաբերական կազմակերպություններում հիմնական արտադրատեսակների թողարկումը բնեղեն արտահայտությամբ, 2007-2008 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, էջ 6, 2009-2010 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, էջ 5, 2011-2012 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, էջ 5, 2013-2014 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, էջ 5:

ցեմենտի ինքնարժեքի 20%-ը ձևավորողը էլեկտրաէներգիան է, 40%-ը՝ գազը, որի գինը տարեկան ավելանում է 30-40%-ով: Արդյունքում այս ամենը հանգեցրեց ցեմենտի գնի բարձրացմանը, որն էլ իր հերթին նպաստում է ցեմենտի արտաքին շուկայի ոչ մրցունակ լինելուն: Ցեմենտի գնի դինամիկան բերված է գծապատկեր 2-ում¹:

Գծապատկեր 2. Հայաստանում ցեմենտի գնի դինամիկան 2007-2014 թվականներին

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկերից, ցեմենտի գինը 2008 թվականից ունեցել է կայուն աճ մինչև 2010 թվականը, իսկ 2011 թվականին պահանջարկի և հետևաբար արտադրության կտրուկ նվազման հետ կապված նկատվում է ժամանակավոր գնային անկում: Ցեմենտի գինը 2007 թվականից մինչ օրս աճել է 49%-ով: 2009 թվականին ցեմենտի մեկ տոննայի մանրածախ գինը կազմել է «Միկա-Ցեմենտ»-ում և «Արարատցեմենտ»-ում կազմել է 49.000 դրամ, մինչդեռ 2010-2011 թթ. ցեմենտի մեկ տոննայի մանրածախ գինը կազմել է 53.000 դրամ: Տնտեսական աճի արդի փուլում 2014-ին ցեմենտի 1 տոննայի գինը պարկերով վաճառքի դեպքում տատանվում է 53.000-55.000 դրամի սահմաններում: Ինչ վերաբերում է որակին, սպառողների կողմից անցկացված հարցումների արդյունքում պարզ դարձավ, որ «Արարատցեմենտ»-ը միանշանակ զիջում է դիրքերը «Միկա-ցեմենտ»-ին:

Այսպիսով՝ Հայաստանի ցեմենտի շուկայի պահանջարկը տարեկան կազմում է գրեթե 300-400 հազ. տոննա, որը Հայաստանում գործող երկու ձեռնարկությունների միջոցով ամբողջությամբ բավարարվում է երկրի պահանջարկը: Ներքին շուկայի պահանջարկի ավելացումը կապված է շինարարության ծավալների ավելացմամբ: Իսկ արտաքին շուկայի մասով Հայաստանը ցեմենտ է արտահանել Վրաստան, Իրան և Իրաք, այն էլ որոշակի քանակությամբ՝ պատերազմից հետո արագ վերականգնողական աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով: Վրացական շուկայում հայաստանյան ցեմենտի պահանջարկը կտրուկ նվազել է, քանի որ Եվրոպայի ամենահայտնի ընկերություններից մեկը՝ գերմանական 'Heidelberg Cement'-ը Վրաստանում գործարկել է տարեկան 2 մլն տոննա հզորությամբ ցեմենտի գործարան: Նշենք նաև, որ հայկական ցեմենտի հիմնական

¹ Գծապատկերը կազմվել է Արարատի և Հրազդանի ցեմենտի գործարանների 2007-2014 թվականների տարեկան հաշվետվությունների հիման վրա:

մրցակիցը Թուրքիան է, որը Եվրոպայում առաջին տեղն է զբաղեցնում ցեմենտի արտադրությամբ և 4-րդ տեղը՝ արտահանմամբ: Չնայած այն բանին, որ թուրքական ցեմենտն իր որակական հատկանիշներով զիջում է հայկական ցեմենտին, այդուհանդերձ ՌԴ-ը նախընտրում է թուրքական ցեմենտը, որն իր որակին համապատասխանաբար առաջարկում է մրցունակ գներ: Հետևաբար, բացի ցեմենտի գնագոյացման քաղաքականությունից, «պահանջարկ-առաջարկ» համակարգի համադրումից, արտաքին շուկա դուրս գալու համար անհրաժեշտ են երկաթուղային տարանցիկ հավելյալ ճանապարհներ, որոնք նոր ուղի կբացեն արտաքին շուկա: Իսկ ինչ վերաբերում է ներքին շուկային, ապա այստեղ հիմնական գործոնը շինարարությունն է, որն ընդլայնելու համար առաջնային պայմանը մատչելի, որակյալ և էկոլոգիապես մաքուր հումքի ստացումն է, ինչի համար առաջնահերթ պայմանը պետք է լինի ցեմենտի արտադրության տնտեսական և էկոլոգիական օգուտների ճիշտ համադրումը, ոլորտի տեխնոլոգիական վերակառուցումը՝ ապահովելով ցեմենտի որակի անհրաժեշտ մակարդակ և մրցունակություն արտաքին շուկայում:

ГРАНУШ АЛЕКСАНИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕМЕНТА В АРМЕНИИ

Ключевые слова: цемент, строительство, рынок, производство, экология, экономика

Производство цемента является одним из отраслей строительного производства. Нормированное производство цемента может привести не только к развитию экономики, но и решить некоторые социальные и природоохранные вопросы. Главными производителями цемента являются Араратский и Разданский цементные заводы. В процессе производства цемента загрязняется окружающая среда, предотвращение которого требует новых оборудования. Экологически чистый производимый цемент будет конкурентоспособен на внешних рынках благодаря улучшенному качеству, и будет широко использоваться на внутреннем рынке благодаря снижению цен.

HRANUSH ALEKSANYAN

ECONOMIC AND ECOLOGICAL ASSUES OF CEMENT MARKET DEVELOPMENT IN ARMENIA

Key Words: cement, construction, market, production, ecology, economy

Cement production is one of the sectors of construction industry, the normal production of which may lead not only to economic development of the country, but it can also solve some social and nature protection issues. Major cement producing companies are located in towns of Ararat and Hrazdan. The production causes the environment pollution, which can be prevented via installing new equipment. Ecologically clean cement produced will be competitive in foreign markets due to improved qualities and will be widely consumed in internal market due to price reduction.

ԳԱԳԻԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՄՆՆԴԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԵՆԱՍՅՈՒՆՆԵՐ

Հիմնաբառեր. սննդակարգ, գյուղատնտեսություն, զարգացում, Առողջապահության միջազգային կազմակերպություն, բարելավման միջոցառումներ

Կառուցվածքային, տնտեսական, սոցիալական և ժողովրդագրական գործընթացներով պայմանավորված սննդի բարելավման խնդիրները 21-րդ դարի նոր մարտահրավերներից են, որոնք պահանջում են արդյունավետ փոխներգործողության տարբեր մակարդակներով և տարբեր ոլորտներում: Այսպիսի փոխներգործողությունը տալիս է ավելի մեծ արդյունքներ, քան «արծաթե հրացաններ»: Սննդի բարելավման խնդիրները միավորվում են կայուն զարգացում ապահովելու նպատակով: Հոդվածում բացահայտվում են բարելավման ուղղությունները կայուն զարգացումը ապահովելու նպատակով: Սակայն, բարձր ցուցանիշների հասնելու համար, պարենի ապահովման ոլորտում անհրաժեշտ է ձևավորել ազգային քաղաքականություն:

Սննդակարգի բարելավման մարտահրավերը 21-րդ դարի սպառնալիքներից է, որը ռեզոնանսում է ամբողջ աշխարհում: Սովի և թերսնման կառուցվածքային պատճառների, տնտեսական ու սոցիալական խնդիրների, բնական ռեսուրսների պաշարների նվազման, բնակլիմայական, ժողովրդագրական, պետական կարգավորման հիմնախնդիրների միջև գոյություն ունեցող փոխկապվածությունը պահանջում է մի շարք ոլորտների արդյունավետ փոխգործակցություն: Այդ նպատակով ձևավորված ամուր միությունները առավել արդյունավետ են, քան «արծաթյա փամփուշտները»:

Համաշխարհային պարենային անվտանգության սկզբունքները պահանջում են բոլոր շահագրգիռ կողմերի գործողությունների ռազմավարական պլատֆորմ գլոբալ, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում: Ներկայումս աշխարհում հաշվում են 1.4 մլրդ մարդ, որոնք ապրում են ծայրահեղ աղքատության պայմաններում և շուրջ 200 մլն երեխա, որոնք տառապում են թերսնումից¹: Աշխարհի բնակչության 1/3-ից ավելին տառապում է սննդարար միկրոտարրերի պակասից, որն անվանում են «թաքնված սով»²: Ոչ լիարժեք սննդակարգը «երկար ստվեր է», որը «տարածվում է» մարդու ողջ կյանքի ընթացքում, հատկապես երեխաների, դեռահաս աղջիկների և կանանց շրջանում:

¹ UNICEF, WHO (World Health Organization), and World Bank. 2014. 2013 Joint Child Malnutrition Estimates: Levels and Trends. In the Global Database on Child Growth and Malnutrition. New York; Geneva; Washington, DC.

² Տե՛ս նույն տեղում:

Թերսնման մարդկային և փնտեսական հետևանքները

Հետևանք	Թերսնում	Գիրություն
Մահացություն	Յուրաքանչյուր 5-րդ մահացությունների 45 տոկոսը բաժին է ընկնում թերսնման ¹	
Հիվանդացություններ	«Սննդային դեֆիցիտները» պատասխանատու են 4 տարեկանից ցածր երեխաների հաշմանդամության 50 տոկոս դեպքերի համար ²	Մարմնի նորմալ զանգվածի ինդեքսի յուրաքանչյուր 5 կգ/մ ² ավելացումը մեծացնում է կերակրափողի քաղցկեղի ռիսկը 52%-ով, հաստ աղիքի քաղցկեղի ռիսկը՝ 24 %-ով և այլն ³
Ազգային եկամուտ	Թերսնումը նվազեցրել է ՀՆԱ եզրիպտոսում 1.9%-ով, Եթովպիայում՝ 16.5%, Սվազիլենդում՝ 3.1%, Ուգանդայում 5.6 % ⁴	2000 թ. գիրությունը նվազեցրել է Չինաստանի ՀԱԱ-ը 3.58 %-ով, իսկ 2025 կնվազեցնի այն 8.73 %-ով ⁵
Լրացուցիչ առողջապահական ծախսեր		ԱՄՆ՝ 475-2532 ԱՄՆ դոլար տարեկան մեկ մարդու հաշվով ⁶ Չինաստանում 2000 թ. այդ ծախսերը կազմել են ՀԱԱ 0.48%-ը ⁷
Ընդհանուր ծախսեր /այդ թվում այստեղ չներառված		Եվրամիության անդամ երկրներում այդ ծախսերը 2002 թ. կազմել են 33 մլրդ եվրո ⁸

2012 թ. Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության որոշումների համար պատասխանատու մարմինը՝ Առողջապահության համաշխարհային վեհաժողովը սննդակարգի 6 չափորոշիչների համար սահմանեց պայմաններ, որոնք հայտնի են որպես Համաշխարհային չափորոշիչներ 2025⁹:

¹ Black et al. The relative contribution of prepregnancy overweight and obesity, gestational weight gain, and IADPSG-defined gestational diabetes mellitus to fetal overgrowth. *Diabetes Care* 2013.

² Vos, T., A. D. Flaxman, M. Naghavi, R. Lozano, C. Michaud, M. Ezzati, K. Shibuya, et al. 2012. “Years Lived with Disability (YLDs) for 1160 Sequelae of 289 Diseases and Injuries 1990–2010: A Systematic Analysis for the Global Burden of Disease Study 2010.

³ Wang, D. D., C. W. Leung, Y. Li, E. L. Ding, S. E. Chiuve, F. B. Hu, and W. C. Willett. 2014. “Trends in Dietary Quality among Adults in the United States, 1999 through 2010.” *JAMA Internal Medicine*.

⁴ African Union Commission, NEPAD (New Partnership for Africa’s Development) Planning and Coordinating Agency, UNECA (United Nations Economic Commission for Africa), and UN World Food Programme. 2014. *The Cost of Hunger in Africa: Social and Economic Impact of Child Undernutrition in Egypt, Ethiopia, Swaziland, and Uganda*. Addis Ababa, UNECA.

⁵ Popkin, B. M., S. Kim, E. R. Rusev, S. Du, and C. Zizza. 2006. “Measuring the Full Economic Costs of Diet, Physical Activity, and Obesity-Related Chronic Diseases.” *Obesity Reviews* 7 (3): 271–293. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-789X.2006.00230.x>.

⁶ Finkelstein, E. A., M. daCosta DiBonaventura, S. M. Burgess, and B. C. Hale. 2010. “The Costs of Obesity in the Workplace.” *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 52 (10): 971–976. <http://dx.doi.org/10.1097/JOM.0b013e3181f274d2>.

⁷ Popkin, B. M., S. Kim, E. R. Rusev, S. Du, and C. Zizza. 2006. “Measuring the Full Economic Costs of Diet, Physical Activity, and Obesity-Related Chronic Diseases.” *Obesity Reviews* 7 (3), 271–293. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-789X.2006.00230.x>.

⁸ Fry, J., and W. Finley. 2005. “The Prevalence and Costs of Obesity in the EU.” *Proceedings of the Nutrition Society* 64 (3), 359–362.

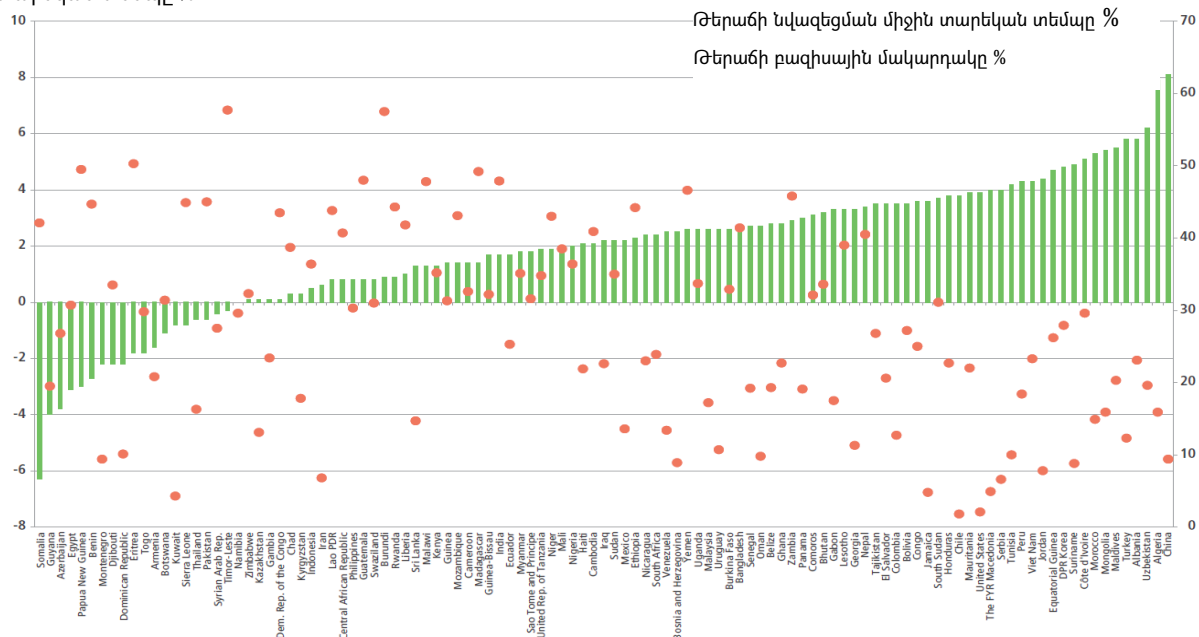
⁹ WHO (World Health Organization). Document WHA65/2012/REC1 Annex 2 “Comprehensive Implementation Plan on Maternal, Infant and Young Child Nutrition”. Sixty-Fifth World Health Assembly, Geneva, May 21–26 2012. http://www.who.int/nutrition/topics/WHA65.6_annex2_en.pdf

Առողջապահության համաշխարհային վեհաժողովի սննդակարգի թիրախները¹

Թիրախ	Բազային տարի	Բազային կարգավիճակ	Թիրախ 2025	Հայաստան ²
Նվազեցնել 5 տարեկանից փոքր թերաճ երեխաների թիվը 40%-ով	2012	162 մլն	մոտ 100 մլն	Under 5-stunning -2010 (ընթացքում է)
Նվազեցնել վերարտադրողական տարիքի կանանց անեմիան 50%-ով	2011	29%	15%	WRA anemia, 2011 /ընթացքում է/
Նվազեցնել ծնելիության ցածր քաշը 30%-ով	2008-2012	15%	10%	
Մանկահասակ երեխաների ավել- լորդ քաշի չավելացում	2012	7%	7%	Under 5 overweight, 2010 (ընթացքում է)
Ավելացնել առաջին 6 ամիսներին կրծքով կերակրման տեսակարար կշիռը 50%-ով	2008-2012	38%	50%	
Նվազեցնել/պահպանել մանկահասակ տարիքի երեխաների կորուստը	2012	8%	< 5%	Under 5 wasting, 2010 (ընթացքում է)

Թերաճի նվազեցման միջին տարեկան տեմպը %

Թերաճի բազիսային մակարդակը %

Գծապատկեր 1. Թերաճի բազիսային մակարդակը և թերաճի նվազեցման տարեկան մակարդակը¹¹ WHO (World Health Organization). “Global Targets Indicators: What Is Measured Gets Done”.² Առանձին երկրների /այդ թվում, ՀՀ/ համար ներկայումս հնարավոր է որոշել, թե արդյոք երկիրը 6 թիրախներից 4-ը իրականացնում է, թե ոչ: Տվյալները հասանելի են միայն նշված ժամանակահատվածի համար:

Գյուղատնտեսության, սոցիալական ապահովության, ջրամատակարարման և ջրահեռացման ոլորտում կատարվող ներդրումները «սննդակարգազգայուն» դարձնելու մոտեցումները

	Գյուղատնտեսություն	Սոցիալական ապահովություն	Ջուր, ջրահեռացում և հիգիենա	Առողջապահական համակարգեր	Կրթություն
Նպատակային խումբ	Արտադրող ընտանիքներ և կին ֆերմերներ	Կանայք և աղջիկներ երեխաները կյանքի առաջին 1000 օրվա ընթացքում	2 տարեկանից փոքր երեխաները և հղի ու կերակրող կանայք	Երեխաները կյանքի առաջին 1000 օրվա ընթացքում	Դեռահաս աղջիկները
Միջատության տեսակները	Յուրահատուկ սննդակարգի նկատմամբ վարքագծի փոփոխություն	Պայմանական դրամական փոխանցումներ	Բաց մաքրումը նվազեցնող ընդհանուր սանիտարական ծրագրեր	Կրճրով կերակրման նախաձեռնությունների խրախուսում	Ընտանիքի պլանավորում
	Մշակաբույսի ընտրություն /մշակաբույսի սննդային արժեքի գործոն/	Սնունդ դպրոցում	Լրացուցիչ սննդի ճիշտ պահպանումը	Առողջապահական ուսումնական ծրագրերում և մասնագիտական կրթությունում սննդակարգի բարելավման մոտեցումների ամրագրում	Սնունդ դպրոցում
	Բուծման ընտրություն /սննդարար պարունակության գործոն/, ինչպես կենսաֆորտիֆիկացիայի ² դեպքում	Սննդային հավելումներ	Ջրամաքրման գործիքների կիրառում		Առանձին զուգարաններ աղջիկների համար
	Հետբերքահավաքային մեթոդի ընտրություն, պահպանման, պահեստավորման և վերամշակման գործոն				Երեխաների խնամքի հմտությունների ցուցումներ դպրոցներում
Մատակարարման օղակներ	Գյուղատնտեսության ընդլայնում և գյուղում խորհրդատվական ծառայությունների մատուցում	Սնունդ աշխատանքի դիմաց/ կանխիկ/ վաուչեր /ակտիվների ծրագիր/	Ջրամատակարարման, ջրահեռացման և հիգիենայի ծրագրեր	Համայնքային Բուժաշխատողներ	Գրագիտության սեմինարներ
	Ֆերմերների համար հատուկ դասընթացների կազմակերպում	Դպրոցներ	Համայնքներում հաղորդակցման սոցիալական և վարքագծային մոտեցումների փոփոխման քարոզարշավներ		Համայնքի կրթական մակարդակի բարձրացում
	Տեխնոլոգիաների փոխանցում	Բժշկական կենտրոններ			
	Միկրովարկավորում և ապահովագրական մեխանիզմների կիրառում				
Մոտեցումների նպատակն է	Շուկայական մոտեցումների կիրառում				
	Բարելավել մինչև 2 տարեկան երեխաների, վերարտադրողական տարիքի կանանց, հղիների և կերակրող կանանց, ինչպես նաև առանձին տնային տնտեսությունների սննդային բազմազանությունը և սննդի որակը				Նվազեցնել վաղաժամ ծննդաբերությունը

¹ UNICEF, WHO (World Health Organization), and World Bank. 2014. 2013 Joint Child Malnutrition Estimates: Levels and Trends. In the Global Database on Child Growth and Malnutrition. New York; Geneva; Washington, DC.s.

² Այս մեթոդը ենթադրում է սելեկցիայի միջոցով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի սննդարար արժեքի բարձրացում:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման նպատակով համաշխարհային հանրությունը կարևորում է «սննդակարգին զգայուն» միջամտություններ գյուղատնտեսության, սոցիալական անվտանգության, երեխաների վաղ զարգացման, կրթության ծրագրերում, որոնք կարող են բարձրացնել սննդակարգի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների արդյունավետությունը: Ստորև ներկայացվող աղյուսակում կներկայացնենք այն լավագույն օրինակները, որոնք ոլորտում կատարված ներդրումները դարձնում են «սննդակարգազգայուն»¹:

Բարելավված սննդակարգը ունի բազմաթիվ տնտեսական արդյունքներ, որոնք նպաստում են նաև «Կայուն զարգացման նպատակների» /ԿՀՆ/ իրականացմանը, միևնույն ժամանակ այստեղ առկա է «քվի պոռ քվո», այսինքն ԿՀՆ-ի իրականացումն ունի երկարաժամկետ ազդեցություն սննդակարգի բարելավման վրա:

Ամփոփելով, ներկայացնենք այն ուղղությունները, թե ինչպես կարող են սննդակարգի բարելավման միջոցառումները նպաստել կայուն զարգացման որոշ նպատակների իրագործմանը:

Աղյուսակ 4

Կայուն զարգացման նպատակների և սննդակարգի բարելավման միջոցառումների փոխկապվածությունը

Կայուն զարգացման նպատակներ	Սննդակարգի բարելավման միջոցառումների ազդեցությունը կայուն զարգացման նպատակների վրա
<i>Վերացնել սովը, ապահովել պարենային անվտանգություն և բարելավված սննդակարգ և օժանդակել կայուն գյուղատնտեսության զարգացմանը</i>	- Կրճքով կերակրումը և հավելյալ սնունդը բարելավում են պարենային անվտանգությունը անհատական մակարդակում: - Երեխայի կյանքի առաջին 1000 օրվա ընթացքում ճիշտ կենսակերպը նվազեցնում է ցածր քաշով երեխաների ծնվելու հավանականությունը:
<i>Ապահովել համակողմանի ու ներառական կրթություն և ստեղծել շարունակական կրթության հնարավորություններ</i>	- Երեխաների սննդակարգը կյանքի առաջին 1000 օրերի ընթացքում կապված է դպրոցում ավարտական արդյունքների հետ: - Ճիշտ սննդակարգը բարելավում է երեխաների և դեռահասների մտավոր կարողությունները:
<i>Ամրապնդել գլոբալ համագործակցությունը կայուն զարգացման նպատակների շուրջ</i>	Բազմաշահառու հարթակներում մշակվող ազգային պարենային ծրագրերը և պլանները կարող են ծառայել որպես միջսահմանային մոդելներ:

Այնուամենայնիվ, պարենային ապահովման գլոբալ նպատակները պետք է վերագնահատվեն որպես ազգային նպատակներ՝ հաշվի առնելով առանձին երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը և միտումները, ռիսկային գործոնները, ժողովրդագրա-

¹ For agriculture: UNSCN (2013); World Vision International (2014); International Fund for Agricultural Development (2014); Kurz (2013); ACF International (2013); Ruel and Alderman (2013); Herforth et al. (2012). For social protection: Ruel and Alderman (2013); Alderman (2014); UNICEF (2014d). For water, sanitation, and hygiene: Dangour et al. (2013); Guerrant et al. (2008); Humphrey (2009); Spears et al. (2013). For health: Fanzo et al. (2014); Tappenden et al. (2013). For education: Fanzo et al. (2014); Alderman (2014); Gortmaker et al. (1999); Gonzalez-Suarez et al. (2009). For agriculture, social protection, and health: World Bank (2013).

կան փոփոխություններ, պարենային ծրագրերի մշակման և իրագործման փորձը, առողջապահական համակարգի զարգացման մակարդակը և այլն: Ուստի պարենային ապահովման ոլորտում ճիշտ քաղաքականության մշակման նպատակով անհրաժեշտ է սահմանել ազգային չափորոշիչներ և հարթել ճանապարհ գլորալ ցուցանիշներին հասնելու համար:

ГАГИК АГАДЖАНЫН

ПРОБЛЕМЫ УЛУЧШЕНИЯ ПИТАНИЯ КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

***Ключевые слова:** питание, сельское хозяйство, развитие, Всемирная организация здравоохранения, меры по совершенствованию*

Проблемы улучшения питания – новый вызов 21-ого века, что обусловлено структурными, экономическими, социальными, демографическими процессами, требующими эффективного взаимодействия на разных уровнях и в разных сферах. Эффективное взаимодействие обеспечивает ещё больший результат, чем «серебряные револьверы». Проблемы улучшения питания интегрированы с целью устойчивого развития. В работе выявлены направления улучшения питания для достижения целей устойчивого развития. Но для достижения высоких результатов нужно сформировать национальную политику в сфере продовольственного обеспечения страны.

GAGIK AGHADJANYAN

PROBLEMS OF NUTRITION IMPROVEMENT AS PILLAR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

***Key Words:** nutrition, agriculture, development, World Health Organization, improvement measures*

Problems of improving nutrition is a new challenge of 21st century due to structural, economic, social, demographic processes requiring effective cooperation at various levels and in various fields. Effective interaction provides more results than "silver guns". Problems of improving nutrition are integrated with objectives of sustainable development. The paper identifies directions of improvement in order to achieve goals of sustainable development. But, in turn, achieving high results requires formation of national policy on food security of the country.

ԼՈՒՍԻՆԵ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ՎԱՐԿԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Հիմնաբառեր. արտասահմանյան վարկ, պետական պարտք

Ներքին ֆինանսական ռեսուրսների սահմանափակման պայմանում բանկերը ձգտում են ներգրավել համեմատաբար էժան և երկարաժամկետ արտասահմանյան վարկեր: Մյուս կողմից, պետության կողմից արտասահմանյան վարկերի ներգրավումը պայմանավորված է պետական եկամուտների և ծախսերի մակարդակով, ինչպես նաև տնտեսական ակտիվությամբ, գնաճի տեմպերով և տնտեսության ցիկլայնությամբ: Արտասահմանյան վարկերի օգտագործման ամենալավ ուղղություններն են ներդրումները արտադրական հզորությունների ընդլայնման մեջ և արտահանման աճը: Երկար տարիների ընթացքում Հայաստանը ներգրավել է ռեսուրսներ միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից արտոնյալ պայմաններով, սակայն ներկայումս՝ առևտրային պայմաններով:

Արտասահմանից վարկերի ներգրավումը առաջացնում է որոշակի պարտավորություններ ոչ միայն վարկատուների, այլև վարկառու երկրի համար՝ դրանք առավել արդյունավետ օգտագործելու նպատակով: Հայտնի է, որ նշված փոխառվական միջոցները հիմնականում նպատակային են և նախատեսված են որոշակի ոլորտի առանձին ծրագրերի իրականացման համար: Որպեսզի հանրապետությունը կարողանա օգուտ քաղել օտարերկրյա փոխառություններից, բացի նպատակայնության ապահովումից, անհրաժեշտ է դրանք հնարավորին չափ արդյունավետ օգտագործել թե՛ ֆինանսական միջոցների տնտեսման և թե՛ արտասահմանյան փորձի և տեխնոլոգիաների ներդրման իմաստով:

Սակայն տնտեսական չհստակեցված հարաբերությունների, արտահանումների և մատակարարումների դժվարությունների պարագայում չափազանց դժվար է գործող տոկոսադրույքներով վարկ վերցնել և աշխատել բարձր շահութաբերությամբ: Հատկապես այն դեպքում, երբ բանկային շուկայում եղած ֆինանսական միջոցներն այնքան էլ շատ չեն, ուստի, ամբողջապես չեն կարող բավարարել ՀՀ տնտեսության պահանջները: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ բանկային համակարգը ձգտում է ընդլայնել օտարերկրյա ներդրումների ծավալները՝ լուծելու համար այնպիսի կարևորագույն խնդիր, ինչպիսին է երկարաժամկետ և միաժամանակ էժան վարկային ռեսուրսների ներգրավումը:

Պետական պարտքի պահանջվող չափը կախված է ինչպես պետական ծախսերի ու եկամուտների մակարդակից, այնպես էլ տնտեսական ակտիվությունից և ինֆլյացիոն տեմպերից: Տնտեսական ակտիվության տատանումները առաջ են բերում փոխառության նկատմամբ պահանջի փոփոխության, որը կարող է աճել նույնիսկ տնտեսական ակտիվության անկման փուլում, ինչը պայմանավորված է ստացվող պետական եկամուտների նվազմամբ: Եվ ընդհակառակը՝ տնտեսական ակտիվության աճի ժամանակ փոխառության ծավալները նվազում են, քանի որ աճում են տնտեսվարող սուբյեկտների եկամուտները և, հետևաբար, պետբյուջեի մուտքերը: Արժեզրկումը ևս այն գործոններից է, որն

ազդում է պետական փոխառության ծավալների վրա, քանի որ իրական արժեքի մեծությունը (պարտքի մայր գումարը) հակադարձ համեմատական է արժեզրկման տեմպերին:

Պարտքի մեծությունն, անշուշտ, պայմանավորված է նաև բյուջեի պակասուրդի դինամիկայով: Հետևաբար, նախ պետք է պարզել, թե ինչ օպտիմալ չափի պակասուրդ պետք է ունենա պետական բյուջեն, և արդյոք պետությանն անհրաժեշտ է այդ ծավալով պակասուրդ: Երկիրը, ունենալով տնտեսական զարգացման հստակ ծրագիր, կարող է իրեն թույլ տալ մեծացնել բյուջեի պակասուրդը, հետևաբար նաև պարտքը՝ ակնկալելով, որ վերջին հաշվով, պարտքի մեծացմամբ ներգրավված ֆինանսական ռեսուրսների ճիշտ օգտագործման արդյունքում մի քանի տարի հետո այդ ներդրումները բերելու են եկամտի լրացուցիչ աճ: Այս իմաստով, պետական բյուջեի դեֆիցիտի, հետևաբար նաև պետական պարտքի գոյության և աճի վերջնական նպատակը պետք է լինի տնտեսության զարգացումը, տնտեսության տարբեր ոլորտների միջև հավասարակշռության հաստատումը, տնտեսական աճի ապահովումը:

Արտասահմանյան փոխառությունների ներգրավման լավագույն ձևն այն է, երբ դրանք օգտագործվում են երկրի արտադրական հզորությունների ավելացման համար: Այս դեպքում պետք է ոչ միայն ընդլայնվի ապրանքների արտադրությունը ներքին շուկայի կարիքների համար, այլև մեծացվի արտահանումը, որը թույլ կտա ֆինանսավորել աճող արտաքին պարտքի տոկոսադրույքների վճարումն ու մարումը: Եթե դա տեղի չունենա, ապա պարտքի սպասարկման վճարները կհասնեն անընդունելի չափերի:

Օտարերկրյա վարկի օգտագործման արդյունավետության տեսանկյունից կարևորում ենք երկու նախապայման: Նախ, տնտեսական աճը, որը վարկառու երկրին հնարավորություն է տալիս ապահովել իր վճարունակությունը և շահել վարկատուի վստահությունը: Դա էլ իր հերթին թույլ է տալիս մեղմացնել վարկավորման կոշտ պայմանները կամ սահմանափակումները: Մյուս նախապայմանը ներդրումների բարձր մակարդակն է, որը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է վարկատուներին վստահություն ներշնչելու համար, քանզի կարևոր է ոչ թե դրանց ծավալը, այլ օգտագործման արդյունավետությունը: Ներդրումների արդյունավետություն ասելով՝ հասկանում ենք դրանց օգտագործման այն տարբերակը, որի դեպքում ներդրումներից ստացված շահույթն ավելի բարձր է, քան ներգրավված կապիտալի արժեքը: Փոխատվական այն միջոցները, որոնք արդյունավետ չեն ներդրված, վարկառու երկրի տնտեսության համար ավելի մեծ վտանգ են ներկայացնում, քան արտաքին փոխառությունների իսպառ բացակայությունը:

Չնայած Հայաստանի Հանրապետության պետական արտաքին պարտքի անվանական բարձր գումարին, որը տարեցտարի աճում է, վարկերի դիմաց վճարվող տոկոսագումարները առավելագույն մակարդակի հասել են 1998 թվականին՝ կազմելով տարեկան 92,5 մլն դոլար: Սակայն աստիճանաբար տոկոսադրույքները նվազեցին, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վարկերի մեծ մասը տրամադրված է արտոնյալ պայմաններով:

ՀՀ կառավարությունը շարունակում է համագործակցությունը արտոնյալ պայմաններով փոխառու միջոցներ տրամադրող վարկատուների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունը պահպանում է Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հետ փոխհամաձայնեցված հե-

նանիշը նոր ստացված փոխառու միջոցների արտոնյալության միջին մակարդակը 30%-ի չափով պահպանելու վերաբերյալ: Հարկ է նշել, որ ներգրավված փախառու միջոցների արտոնյալության աստիճանը գնահատելիս հաշվի են առնվում ծրագրի շրջանակներում տրամադրվող ոչ միայն վարկային, այլև դրամաշնորհային միջոցները:

Տնտեսության վերականգնմանը զուգընթաց, Հայաստանը, ըստ Համաշխարհային բանկի դասակարգման, տեղափոխվեց միջին եկամուտ ունեցող երկրների շարքը, ինչի հետևանքով միջազգային վարկատու կազմակերպությունները և օտարերկրյա պետությունները սկսեցին աստիճանաբար խստացնել վարկավորման պայմանները: Ներկայումս ներգրավվող փոխառու միջոցների մի մասը տրամադրվում է առևտրային պայմաններով: Այս առումով ավելի են կարևորվում տոկոսադրույքի հետ կապված ռիսկերը, մանավանդ որ ՀՀ կառավարության պարտքի կառուցվածքում էականորեն աճել է արտաքին աղբյուրներից լողացող տոկոսադրույքով ներգրավված վարկերի տեսակարար կշիռը:

Ստորև ներկայացված է ֆիքսված և լողացող տոկոսադրույքով վարկերի տեսակարար կշիռը ՀՀ կառավարության պարտքի կառուցվածքում (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

ՀՀ կառավարության պարտքի կառուցվածքում ֆիքսված և լողացող տոկոսադրույքով վարկերի տեսակարար կշիռը 2010-2015 թթ. (%)

	2010 թ. փաստ.	2011 թ. փաստ.	2012 թ. ծրագր.	2013 թ. ուղենշ.	2014 թ. ուղենշ.	2015 թ. ուղենշ.
ՀՀ կառավարության պարտք	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
այդ թվում՝						
Ֆիքսված տոկոսադրույքով	75.5	76.3	75.9	76.6	77.8	80.1
Լողացող տոկոսադրույքով	24.5	23.7	24.1	23.4	22.2	19.9
ՀՀ կառավարության արտաքին պարտք	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
այդ թվում՝						
Ֆիքսված տոկոսադրույքով	71.8	72.3	71.6	72.0	73.1	75.6
Լողացող տոկոսադրույքով	28.2	27.2	28.4	28.0	26.3	24.4
ՀՀ կառավարության արտաքին պարտք	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
այդ թվում՝						
Ֆիքսված տոկոսադրույքով	96.0	97.1	98.1	98.9	99.5	100.0
Լողացող տոկոսադրույքով	4.0	2.9	1.9	1.1	0.5	-

Աղբյուրը՝ ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2013-2015 թվականների ռազմավարական ծրագիր, էջ 10:

Համաձայն ներկայացված տվյալների՝ ՀՀ կառավարության պարտքի գերակշիռ մասը կազմում են ֆիքսված տոկոսադրույքով վարկերը, ինչը թույլ է տալիս վարկի մարման և դրա տոկոսների սպասարկման ժամանակահատվածում խուսափել տոկոսադրույքի անցանկալի տատանումների արդյունքում հնարավոր կորուստներից: Այդուհանդերձ, ՀՀ կառավարության պարտքի և հատկապես արտաքին պարտքի կառուցվածքում քիչ չեն նաև լողացող տոկոսադրույքով վարկերը: Իսկ սա նշանակում է, որ միջազգային ֆինանսական շուկաներում տոկոսադրույքների աճի պարագայում համապատասխանաբար կաճեն նաև լողացող տոկոսադրույքով ներգրավված վարկերի ՀՀ կառավարության արտա-

քին պարտքի գծով տոկոսային ծախսերը: Այսպես՝ լողացող տոկոսադրույքների 1 տոկոսային կետի փոփոխության դեպքում 2013-2015 թթ. ՀՀ կառավարության արտաքին պարտքի գծով տոկոսային ծախսերը միջին հաշվով կփոփոխվեն տարեկան մոտ 10 մլն ԱՄՆ դոլարով¹:

Լատինաամերիկյան երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ազգային արժույթի փոխարժեքի բարձրացումը նպաստում է արժույթային սպեկուլյացիայի աճին, որի արդյունքում գրանցվում է ներմուծման ծավալների աննախադեպ աճ, երկրից արտարժույթի փախուստ, վատթարանում է նաև վճարային հաշվեկշռի վիճակը: Ճիշտ նույն պատկերը ներկայումս առկա է մեր երկրում: Դրա պատճառները մասամբ պետք է փնտրել արտաքին փոխառությունների նպատակային օգտագործման նկատմամբ թույլ վերահսկողության մեջ և նրանում, որ դրանք չեն ուղղվում արդյունավետ ծրագրերի ֆինանսավորմանը:

Այնուամենայնիվ, զարգացող երկրներին ցուցաբերվող ֆինանսական օգնությունները, որոշ դեպքերում, կարող են տանել ամբողջությամբ տնտեսության կայունացմանը, եթե դրանք արդյունավետ կիրառվում են տնտեսության առաջատար ոլորտներում: Դրա լավագույն օրինակը Ռուսաստանում, Ռումինիայում և Լեհաստանում Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ ածխարդյունաբերության զարգացման ծրագրերի հաջող իրականացումն էր: Սակայն ամեն դեպքում, օտարերկրյա վարկերի և օգնությունների արդյունավետությունը, այս պարագայում ևս, կախված է ընդունող երկրներում տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելու վճռականությունից: Ցանկացած երկրի համագործակցությունն այս կամ այն երկրի, միջազգային կառույցի կամ տարածաշրջանային տնտեսական խմբավորման հետ, ամենից առաջ պետք է ուղղված լինի հենց այդ երկրի շահերի բավարարմանը և տնտեսաքաղաքական նպատակների իրագործմանը:

ЛУСИНЕ АГАДЖАНЫН

ОЦЕНКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЗАЙМОВ

Ключевые слова: иностранный кредит, государственный долг

Ввиду ограниченности внутренних финансовых ресурсов, банки стремятся привлечь относительно дешевые и долгосрочные зарубежные кредиты. С другой стороны, государственное заимствование зарубежных кредитов обусловлено уровнем государственных доходов и расходов, а также экономической активностью, темпами инфляции и цикличностью экономики. Наилучший способ использования зарубежных кредитов – это инвестиции в расширение производственных мощностей и рост экспорта. В течение многих лет Армения привлекала кредиты из международных финансовых организаций на льготных условиях, однако, на современном этапе – на коммерческих условиях.

¹ ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2013-2015 թվականների ռազմավարական ծրագիր (տե՛ս ՀՀ կառավարության 2012 թվականի մայիսի 31-ի նիստի N 21 արձանագրային որոշման հավելվածը), էջ 10:

LUSINE AGADJANYAN
ASSESSMENT OF FOREIGN LOANS UTILIZATION

Key Words: foreign loan, public debt

Because of limited internal financial resources banks aim at attracting comparatively cheap and long-term foreign loans. On the other hand, state attraction of foreign loans is stipulated by the levels of state revenues and expenses as well as economic activity, inflation and cyclical nature of economy. The best way to use foreign loans is to invest in expansion of production capacities and export growth. For many years Armenia had been attracting international loans on soft terms, but now commercial terms are in use.

ՆՈՐԱ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Ասիստենտ, ՀՊՏՀ

**ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Հիմնաբառեր. այլընտրանքային էներգետիկա, ֆինանսական խթանիչներ, տնտեսական մեխանիզմ, էներգետիկ անկախություն, էներգախնայողություն, օրենսդրական կարգավորում, ջրօգտագործման թույլտվություն

Վերականգնվող էներգետիկայի ներդրումները զգալիորեն կախված են օրենսդրական, ֆինանսական խթանիչներից: Ներդրումների դիսկի պատշաճ բաշխման խոչընդոտներից են ջրօգտագործման թույլտվության ընդամենը 3 տարով գործելը և էներգիայի վաճառքի համար պայմանագրի կնքումը, որի համար անհրաժեշտ է կատարել ջրօգտագործման թույլտվության տևողության համապատասխանեցումը շահագործման թույլտվությանը և էներգիայի վաճառքի պայմանագրի ստորագրման տեղափոխումը լիցենզիա ստանալու փուլը:

Վերականգնվող էներգետիկայի ներդրումները զգալիորեն կախված են օրենսդրական և ֆինանսական խթանիչներից: Ենթադրվում է, որ ապագայում վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտում ներդրումները կապված կլինեն հիմնականում շահագործման ծախսերի հետ՝ առանց պարտադրման կամ սուբսիդիաների: Ներկայումս ականատես ենք համաշխարհային էներգետիկ ոլորտի կառուցվածքային փոփոխությանը, որը պայմանավորված է վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների լայնամասշտաբ յուրացումով:

Էներգետիկայի վերաբերյալ ընդհանուր հարցերը Հայաստանում կարգավորվում են «Էներգետիկայի մասին» ՀՀ օրենքով¹, իսկ վերականգնվող էներգետիկայի վերաբերյալ

¹ <http://www.arlis.am/> Էներգետիկայի մասին ՀՀ օրենք

հարցերը կարգավորվում են «Էներգախնայողության և վերականգնվող էներգետիկայի մասին» ՀՀ օրենքով¹: Այս օրենքներում որոշված են էներգետիկայի վերաբերյալ պետական քաղաքականության հիմնական սկզբունքները.

- տեղական էներգետիկ պաշարների և այլընտրանքային աղբյուրների արդյունավետ օգտագործումը, ինչպես նաև տնտեսական և իրավական մեխանիզմների կիրառությունը,
- Հայաստանի էներգետիկ անկախության և անվտանգության ապահովումը,
- վերականգնվող էներգետիկայի, էներգախնայողության զարգացման նպատակով նոր արդյունաբերական ուղղությունների ստեղծումը, ազգային ծրագրերի իրագործումը և նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը,
- նվազեցնել ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա:

«Էներգետիկայի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն էներգետիկայում կարգավորման գործառույթը վերապահված է հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովին: Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը սահմանում է հաջորդ տարվա ձեռքբերման սակագները էներգիայի տարբեր աղբյուրների համար²:

Վերականգնվող էներգետիկայի նկատմամբ կարելի է կիրառել հարկային խրախուսման բազմաթիվ եղանակներ: Եկամտահարկի միջոցով իրագործվող խրախուսումը բաժանվում է 2 մասի՝

ա) անհատական,

բ) կորպորատիվ:

Այս տարանջատումն անհրաժեշտ է, քանի որ խրախուսման չափը պետք է համահունչ լինի կայանի հզորության հետ: Հաշվի առնելով, որ ներդրումները կատարվում են հարկային խրախուսման արդյունքում, նման օգնությունը չի կարող դիտվել որպես բեռ պետական բյուջեի վրա: Զեղչերը տրամադրվում են վերականգնվող էներգետիկայի կայանների տեղակայումը խրախուսելու համար և գործում են, որպես ֆինանսական խրախուսման մեխանիզմ վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման համար, հատկապես փոքր անհատական նախագծերում էֆեկտիվորեն կրճատելով վերականգնվող էներգետիկայի տեղակայանքներին հատուկ բարձր կապիտալ ներդրումները:

Զեղչերը գործում են, որպես ֆինանսական խրախուսման մեխանիզմ՝ վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման համար, սակայն զեղչերն ինքնին չեն կարող օգնել շուկային զարգացման հարցում, եթե պոտենցիալ հաճախորդները վանվեն քաղաքականության հետ կապված խոչընդոտներից, սկսած բարդ տեղական շինարարական նորմերից և զոնավորման սահմանափակումներից, մինչև երկկողմանի հաշվիչների կիրառման և միացման սահմանափակող օրենքները:

Օրենսդրական բարեփոխումները խմբավորված են երկու հիմնական խմբում՝

1. օրենսդրական,

2. ինստիտուցիոնալ զարգացման և կրթական:

¹ <http://www.arlis.am/> Էներգախնայողության և վերականգնվող էներգետիկայի մասին ՀՀ օրենք

² <http://www.arlis.am/> Էներգետիկայի մասին ՀՀ օրենք

Օրենսդրական կարգավորում. սա ընդգրկում է կարգավորման միջոցառումներ համապատասխան հսկման հետ մեկտեղ: **Ֆինանսական խրախուսում.** ֆինանսական խրախուսման սուբսիդիաների կամ շնորհների մասին որոշումների ընդունում վերականգնվող էներգետիկան ուղղակի կամ անուղղակի զարգացնելու համար:

Հարկային խրախուսումներ. ֆինանսական խրախուսման և կարգավորիչ միջոցառումների շարք: Կարգավորիչ միջոցառումները ապահովում են ֆինանսական խրախուսման ճիշտ կիրառությունը:

Այսօր փոքր հիդրոէլեկտրակայանների և հողմակայանների նախագծերի հետ կապված թույլտվությունների ստացման գործընթացը բավականին բարդ է: Թույլտվությունների ձեռք բերումը պետք է դառնա համակարգված տարբեր տեսչությունների միջև, ինչպես նաև գործավարության հետ առնչվող թափանցիկությունը պետք է աճի, իսկ տևողությունը կրճատվի որին հասնելու համար անհրաժեշտ է ձեռնարկել մի շարք միջոցառումներ.

- համաձայնեցված վարչարարություն թույլտվություն ստանալու համար,
- թույլտվության ստացման ուղեցույցի մշակում,
- վարչական որոշումների կրճատված վերջնաժամկետները:

Ներդրումների ռիսկի պատշաճ բաշխման հարցում զգալի խոչընդոտներ կան, որոնցից կարելի է առանձնացնել երկուսը.

1. ջրօգտագործման թույլտվության ընդամենը 3 տարով գործելը,
2. էներգիայի վաճառքի համար պայմանագրի կնքում:

Այս ամենի համար անհրաժեշտ է կատարել որոշակի փոփոխություններ

- Ջրօգտագործման թույլտվության տևողության համապատասխանեցումը շահագործման թույլտվության և էներգիայի վաճառքի պայմանագրի տևողության հետ
- էներգիայի վաճառքի պայմանագրի ստորագրումը տեղափոխել նախագծի ավարտից լիցենզիայի ստանալու փուլը՝ հաշվի առնելով շինարարական ժամանակաշրջանի սահմանափակ լինելը և էլեկտրաէներգիայի սպասվող արտադրությունը:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել հատկապես հողի սեփականության օրենսդրությունը, որի պատճառով հեռանկարային Փոքր ՀէԿ-երի տեղանքները կարող են սահմանափակվել, եթե տեղի է ունենում սեփականության վերավաճառք 99 տարով վարձակալման պայմանագրի կամ հողի սեփականաշնորհման միջոցով: Այս ոլորտի համար առաջարկվում է հողի վարձակալման տևողության սահմանափակում՝ վերականգնվող էներգետիկայի նախագծի երկարաժամկետ չիրականացման պարագայում: Ուշագրավը միաժամանակ այն է, որ հողմակայանների ծրագրերը երեք տարով ազատված են ԱԱՀ-ից: Երեք տարի անց ԱԱՀ-ն միանվագ մուծելն ծրագրի համար էական բեռ է՝ իր համեմատաբար վաղ շրջանում:

Հայաստանի տնտեսական զարգացման ռազմավարության և Ազգային Անվտանգության ռազմավարական նպատակները էներգետիկ ոլորտում 2012-2017 թթ. կողմնորոշված են.

- էներգետիկ անվտանգության բարձրացմանը,

- վերականգնվող էներգետիկայի զարգացմանը, այդ թվում՝ առկա հիդրոէներգետիկայի ներուժի արդյունավետության ապահովմանը¹:

Գոյություն ունեն խոչընդոտներ փոքր հիդրոէլեկտրակայանների զարգացման ոլորտում: Մասնավորապես կարելի է նշել այն, որ համաձայն Զրային օրենսգրքի ջրօգտագործման թույլտվություն տրվում է 3 տարով, այնինչ ՓՀԷԿ-ի կյանքի միջին տևողությունը 15 տարի է, ուստի անհրաժեշտ է կատարել փոփոխություններ օրենսդրության մեջ, ըստ որի ջրօգտագործման թույլտվությունը կտրվի նույն ժամկետով: ՓՀԷԿ-երի կառուցողները պահանջվող սարքավորումները ներմուծում են և ստիպված են վճարել զգալի մաքսատուրք և ԱԱՀ-ի համար երկիր ներմուծելուց հենց սահմանի վրա: ԱԱՀ-ի մասին ՀՀ օրենքի 6.1 հոդվածի համաձայն հողմային էներգետիկայի սարքավորումները չեն հարկվում ԱԱՀ-ով սահմանի վրա: Փոխարենը ԱԱՀ-ն գանձվում է մեկ կամ երկու տարի անց, կախված սարքավորման արժեքից (եթե արժեքը փոքր է 70 մլն դրամից, ապա ԱԱՀ գանձվում է 1 տարի անց, իսկ եթե արժեքը մեծ է 70 մլն դրամից ապա 2 տարի անց):

НОРА АЙВАЗЯН

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Ключевые слова: альтернативная энергетика, финансовые стимуляторы, энергетическая независимость, энергосбережение, законодательное регулирование, разрешение на водопользование

Внедрения в возобновляемую энергетику существенно зависят от законодательных и финансовых стимуляторов. Препятствием к распределению риска внедрений является разрешение водопользования всего лишь на 3 года и заключение договора продажи энергии. Кроме того, для этого необходимо обеспечить соответствие по разрешению срока водопользования сроку эксплуатации, перенесение подписания договора продажи энергии в стадию получения лицензии.

NORA AYZAZYAN

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY SYSTEM

Key Words: alternative energy, financial stimulants, economic mechanism, energetic independence, energy thrift, legislative regulation, permission to use water

Investments into renewable energy considerably depend on legislative and financial stimulants. Permission of water usage for 3 years and the contract on energy sale are obstacles to risk distribution. There is necessity to match the duration of water usage permission with the permission of exploitation, and passing of the energy sales contract to a licence acquisition phase.

¹ http://www.edrc.am/images/National_Strategies/Comprehensive/nss.pdf

ԱՆՈՒՇ ԱՆԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՆԵՐՂՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. օտարերկրյա ներդրումներ, ուղղակի ներդրումներ, դինամիկա, կառուցվածք, ծավալ, կրճատում

ՀՀ-ում ՕՈՒՆ-ի ծավալների, ճյուղային և աշխարհագրական կառուցվածքի վերլուծությունից պարզվում է, որ համաշխարհային շուկայի բոլոր այն միությունները, որոնք բնորոշ են զարգացող երկրներին, դրսևորվել են նաև մեր երկրում: Օտարերկրյա ներդրումները ֆինանսավարկության ճգնաժամից հետո նվազել են՝ կենտրոնանալով ծառայությունների ոլորտում և իրականացվում են հայկական մեծ համայնք ունեցող երկրների կողմից: Չնայած ներդրումների իրականացման կարևորությանը, այնուհանդերձ, Հայաստանի ներդրումային քաղաքականության հիմնական նպատակը պետք է լինի դրանց խթանումն ու դիվերսիֆիկացիան:

ՀՀ-ում իրականացված օտարերկրյա ներդրումների դինամիկան չունի որևէ օրինաչափություն, այսինքն՝ ներդրումների ծավալների տատանումները պայմանավորված են եղել կոնկրետ ծրագրերի իրականացմամբ: 1998-2014 թթ. ընդհանուր առմամբ նկատվել է արտասահմանյան ներդրումների աճ (բացառությամբ 2009-2011 թթ. և 2012-2014 թթ.): Սակայն եթե 2003-2008 թթ. ներդրումների ընդհանուր ծավալի աճի հետ մեկտեղ աճում էին նաև օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները (ՕՈՒՆ), ապա 2009-2014 թթ. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալները էապես կրճատվեցին (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Օտարերկրյա ներդրումների և ՕՈՒՆ-ի ներհոսքը ՀՀ-ում 2008-2014 թթ. (մլն ԱՄՆ դոլար)¹

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Ընդամենը՝ օտարերկրյա ներդրումներ	2138.4	2744.7	2048.2	3174.5	3850.6	3698.2	839.8
Այդ թվում՝ ՕՈՒՆ	1124.4	828.7	535.7	703.2	598.4	304.5	350.0
ՕՈՒՆ-ի բաժինը ընդհանուրի մեջ՝ %	52.5	30.2	26.2	22.2	15.5	8.2	41.7

2003-2008 թթ. ներդրումների աճի մեջ իր դերն ունեցավ այն հանգամանքը, որ 1998 թ.-ից ՀՀ կառավարությունը օտարերկրյա ներդրողին տրամադրեց ներդրումային խթաններ ի դեմս շահութահարկի կրճատման և 2000 թ. մաքսային ոլորտում կատարված փոփոխությունների, որն արձանագրվեց «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածում: Պետք է նաև փաստել, որ մինչև 2001 թ. ՕՈՒՆ-ի բացարձակ հոսքը

¹ Աղյուսակը կազմվել է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2006, 2009, 2014 և ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը հունվար-փետրվարին վիճակագրական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա:

* ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը հունվար-փետրվարին վիճակագրական տեղեկագրերի 2014 թ. տվյալները ներկայացված են մլրդ դրամով:

տեղի է ունեցել շարունակական նվազմամբ: Դա ունի իր բացատրությունը. 1998 թ. ՕՈԻՆ-ի բարձր մակարդակը բացատրվում է նրանով, որ այդ տարում տեղի ունեցան սեփականաշնորհման խոշոր գործարքներ, այնինչ հետագա տարիներին ՕՈԻՆ-ի կառուցվածքում զգալի տեսակարար կշիռ սկսեցին կազմել կապիտալ ներդրումները: Հետագայում 2003 թ.-ից սկսած օտարերկրյա ներդրումները սկսել են աճել և իր գագաթնակետին հասել 2012 թ., որից հետո շարունակվում է անկումը:

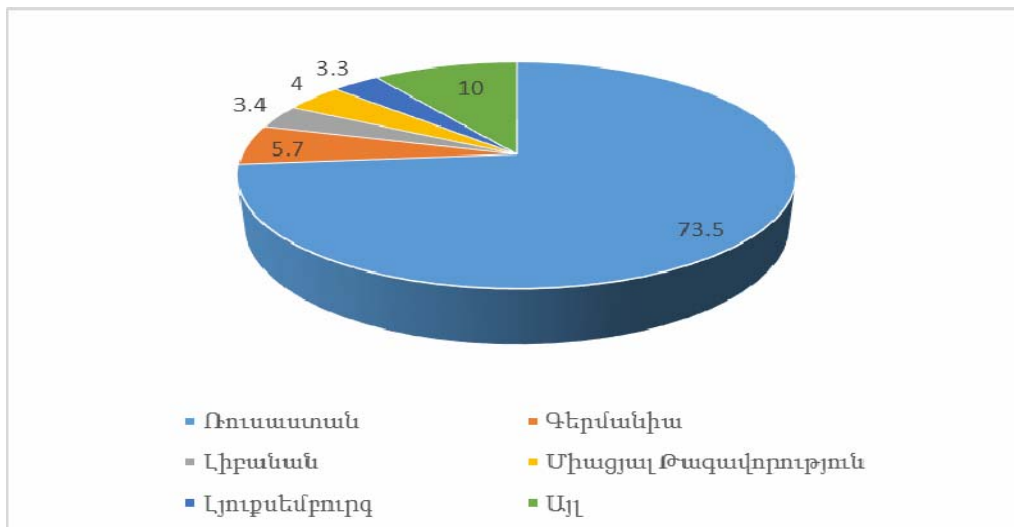
2003-2012 թթ. օտարերկրյա ներդրումները աճի միտում են դրսևորել, ընդ որում, 2005 թվականից սկսած, տարեկան աճը կազմել է մոտ 30%: Օտարերկրյա ներդրումների կազմում 2003-2008 թթ. մեծ տեսակարար կշիռ էին կազմում ՕՈԻՆ-երը՝ միջինում 50%: ՀՀ-ում 2008 թ. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ֆենոմենալ աճից հետո դրսևորվեցին անկման միտումներ, որի պատճառը գլոբալ ֆինանսական և տնտեսական ճգնաժամն էր: Թեև 2009 թ. տվյալները փաստում են, որ օտարերկրյա ներդրումների հոսքերը կազմել են 2744.7 մլն դոլար, որը 2008 թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճել է մոտ 13.5%-ով, սակայն այդ աճը հիմնականում պայմանավորված է արտասահմանյան ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից տրամադրված վարկային միջոցներով¹:

Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արդյունքում 2009 թ. տնտեսության իրական հատվածում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերի ծավալը կազմել է 828.7 մլն դոլար, որը 2008 թ. համեմատ նվազել է 26.3%-ով: 2010 թ. օտարերկրյա ներդրումները նախորդ տարվա համեմատ նվազել են 25.4%-ով, իսկ ուղղակի ներդրումները՝ 35.4%-ով, կազմելով ընդամենը 535.7 մլն դոլար: 2011 թ. ընդհանուր օտարերկրյա ներդրումների աճի հետ մեկտեղ աճել են նաև ուղղակի ներդրումները՝ 31.3%-ով, սակայն 2012 թ. անկման միտումները կրկին գլուխ են բարձրացրել, որի հետևանքով ՕՈԻՆ-երի ծավալի անկումը կազմել է 14.9%: Ավելի անմխիթար է 2013-2014 թթ. գրանցած ՕՈԻՆ անկումը. այսպես, 2013 թ., նախորդ տարվա համեմատ ՕՈԻՆ նվազել են 49.1%-ով, իսկ 2014 թ.՝ 14.9%-ով:

ՀՀ-ում ներդրումների դինամիկան կարելի է քննարկել նաև օտարերկրյա կապիտալի մասնակցությամբ ձեռնարկությունների թվաքանակի ուսումնասիրությամբ: Եթե դիտարկենք ըստ կապիտալի ծագման երկրների, ապա դժվար չէ նկատել, որ դրանց գերակշիռ մասը 2014 թ. բաժին է ընկել ռուսական, գերմանական և անգլիական կապիտալին, այն երկրներին, որոնցում համեմատաբար մեծ են հայկական համայնքները (գծապատկեր 1):

Սակայն վերոհիշյալ գրեթե բոլոր երկրները չեն պահպանել ներդրումների իրականացման կայուն աճ: Բացառություն է կազմում Գերմանիան որտեղից ներդրումները 2013 թ. ավելացել էին 45.4%-ով, իսկ 2014 թ. կրկին նվազել: Մնացած երկրներից իրականացված ՕՈԻՆ-երը ևս 2014 թ. էապես նվազել են: Մասնավորապես, ՌԴ ՕՈԻՆ-երը դեպի ՀՀ 2009-2014 թթ. նվազել են 5.6 անգամ, Լիբանանինը՝ մոտ 4 անգամ: 2011 թ. համեմատությամբ, 2012 թ. էապես ավելացել էին արգենտինական ներդրումները՝ 5.8 անգամ, սակայն 2013 թ. նվազել էին 4 անգամ, իսկ 2014 թ. Արգենտինայից ներդրումներ չեն կատարվել:

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2009 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, ԱՎԾ, Երևան 2010:

Գծապատկեր 1. ՀՀ ՕՈՒՆ աշխարհագրական կառուցվածքը 2014 թ. (%)¹

2010 թ. դեպի Հայաստան ՕՈՒՆ-երի ներհոսքի 38%-ը բաժին էր ընկնում Ռուսաստանին, 2013 թ. Ռուսաստանի բաժինը կրճատվել է մինչև 24.5%-ի, իսկ 2014 թ. ավելացել մինչև 73.5%: Սա, մասամբ պայմանավորված է շարժական հեռահաղորդակցության ոլորտ երրորդ խաղացողի մուտքով, ինչը հավանաբար նշանակում է բազմազան աղբյուրներից ՕՈՒՆ-երի ներհոսքի նոր ժամանակահատվածի մեկնարկ: Օրինակ՝ 2014 թ. ՕՈՒՆ-երի 5.7%-ը ստացվել է Գերմանիայից, իսկ 4%-ը Միացյալ Թագավորությունից:

Եթե դիտարկում ենք ՀՀ-ում օտարերկրյա ներդրումների ծագման երկրների կառուցվածքն ու ուղղվածությունը, ստացվում է, որ անգլիական կապիտալը առավել հոսում է դեպի ՀՀ քիմիական արդյունաբերություն, գերմանականը՝ մեքենաշինություն և հանքարդյունաբերություն: Եթե նշված երկրները ունեցել են ներդրման ոլորտի հատուկ կողմնորոշում իրենց կապիտալների ներդրման կապակցությամբ, ապա Ռուսաստանը այդ հարցում նման դիրքորոշում չունի, քանի որ ռուսական կապիտալը ներդրվել է և գործում է ՀՀ տնտեսության գրեթե բոլոր ոլորտներում:

ՀՀ-ում ՕՈՒՆ-ի ճյուղային կառուցվածքի վերլուծությունից պարզվում է, որ համաշխարհային շուկայի բոլոր այն միտումները, որոնք բնորոշ են զարգացող երկրներին, դրսևորվել են նաև մեր երկրում: Այսինքն՝ օտարերկրյա ներդրումները հիմնականում կենտրոնանում են ծառայությունների ոլորտում: Այսպես, 1999 թ. սկսած օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հիմնական մասը՝ 36.5%-ը ներդրվել է էլեկտրաէներգիայի, գազի, շոգու և տաք ջրի մատակարարման, 27.1%-ը՝ սննդամթերքի և ըմպելիքների արտադրության, 8.4%-ը՝ փոստի և կապի, 7.4%-ը՝ մեծածախ և կոմիսիոն առևտրի ոլորտում: Փայտամշակման, մետաղամշակման, մետալուրգիայի, քիմիական արդյունաբերության, հրատարակչության, ապահովագրության ոլորտներում ՕՈՒՆ ծավալները եղել են փոքր կամ

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը հունվար-փետրվարին վիճակագրական տեղեկագիր, ԱՎԾ, Եր., 2015, էջ 82:

ընդհանրապես չեն կատարվել: Չնայած ենթակառուցվածքները տնտեսության ճյուղերի զարգացման նախապայմաններից են, այնուհանդերձ, Հայաստանի ներդրումային քաղաքականության հիմնական նպատակը պետք է լինի աստիճանաբար գիտելիքահենք ոլորտներին միտված ներդրումների ներգրավմանն անցնելը:

АНУШ АНАНЯН

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В АРМЕНИИ

***Ключевые слова:** иностранные инвестиции, прямые инвестиции, динамика, структура, объем, сокращение*

В результате анализа объема иностранных инвестиций, их отраслевого и географического строения в РА выясняется, что все тенденции, присущие мировому рынку, проявились и в нашей стране. Иностранные инвестиции после финансово-экономического кризиса уменьшились, сконцентрировавшись в отрасли услуг и реализуются в странах, имеющих большую армянскую диаспору. Несмотря на важное значение реализации инвестиций, тем не менее, основная цель инвестиционной политики Армении – их стимулирование и диверсификация.

ANUSH ANANYAN

FOREIGN INVESTMENTS IN ARMENIA

***Key Words:** foreign investments, direct investments, dynamics, structure, volume, reduction*

Analysing the volume, branch and geographical structure of FIA in Armenia we realise that all those trends in the world market reduction characteristic to developing countries also exist in our country. Foreign investments have decreased after financial economic crisis concentrating in service sector and are implemented by the countries with large Armenian community. Despite the importance of investments, the main investment policy of Armenia should be directed to promotion and diversification.

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Կենսաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. անտառային ռեսուրսներ, ապօրինի հատումներ, անտառների պահպանություն, անտառային էկոհամակարգ, սակագին

Հոդվածում դիտարկված են ՀՀ անտառային ռեսուրսների պահպանության խնդիրները և դրանց լուծման արդյունավետությունը: Հայաստանի լանդշաֆտների կազմում անտառները ունեն առանձնահատուկ նշանակություն, թեև կազմում են հանրապետության տարածքի 11.2%-ը: Վերջին տարիներին շարունակվող ապօրինի հատումները պայմանավորված են տարբեր պատճառներով: Անտառային ռեսուրսների պահպանությունը նախատեսում է ապօրինի հատումների բացառություն, վերահսկողություն, տնտեսական և իրավական մեխանիզմների կիրառում, ինչը պետք է նվազեցնի ապօրինի հատումների քանակը:

Հայաստանը, իր աշխարհագրական դիրքով, երկրաբանական կառուցվածքով, ռելիեֆի առանձնահատկություններով, լանդշաֆտների ուղղաձիգ գոտիականությամբ, հարուստ կենդանական և բուսական աշխարհով, ինքնատիպ լեռնային երկիր է: Հայաստանի լանդշաֆտների կազմում իրենց առանձնահատուկ նշանակություն ունեն անտառները, որոնք թեև կազմում են հանրապետության տարածքի 11.2%-ը, սակայն ունեն ընդգծված հողապաշտպան, ջրապաշտպան, կլիմակարգավորիչ նշանակություն, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական, գիտական բարձր արժեք և հարուստ կենսաբազմազանություն: ՀՀ անտառային հողերը կազմում են 459.9 հազ. հա, որից 334.1 հազ. հա անտառածածկ են, այդ թվում՝ 283.6 հազ. հա բնական անտառներ են, իսկ 50.5 հազ. հա՝ արհեստական: Հանրապետության տարածքում անտառները տեղաբաշխված են անհամաչափ: Գերակշռող մասը (ավելի քան 62%-ը) տարածված են հյուսիս-արևելքում, 36%-ը՝ հարավ-արևելքում, իսկ կենտրոնական մասում անտառները զբաղեցնում են տարածքի մոտ 2%-ը: Հանրապետության անտառային տարածքներում հանդիպում են 118 ցեղի և 54 ընտանիքի պատկանող 323 տեսակի ծառեր և թփեր, որոնցից անտառ կազմող հիմնական տեսակներն են հաճարենին, կաղնին, բոխին և սոճին: Այս չորս տեսակները զբաղեցնում են Հայաստանի ամբողջ անտառածածկույթի 86.6%-ը:

Հանրապետությունում շարունակվող անտառային պաշարների անհաշվենկատ օգտագործման և երկրում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական պայմանների հետևանքով առաջացած դժվարությունները խիստ բացասաբար են անդրադառնում Հայաստանի անտառային համալիրի վրա՝ դժվարացնելով ոլորտի պահպանության, կայուն օգտագործման և վերարտադրության հիմնախնդիրները: Ներկայումս հանրապետության բնական անտառների մոտ 70%-ը կազմալուծված ու ծերացած է, համեմատաբար դժվար մատչելի հասուն և գերհասուն անտառներում կենտրոնացված են փայտանյութի զգալի պաշարներ,

որոնք ռելիեֆի կտրտվածության և դժվար հասանելիության պատճառով զերծ են մնում անտառօգտագործման շատ տեսակներից: Անկանոն անտառահատումները և անտառաչափապահության միջոցառումների թերիությունը հանգեցրել են անտառներում կլիմայական պայմանների փոփոխությանը, ինչը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում վնասատու միջատների և հիվանդությունների զանգվածային բազմացման, ինչպես նաև ծառուտների չորացման և հրդեհավտանգ պայմանների առաջացման համար: Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ առաջնահերթ խնդիր է անտառվերականգնման աշխատանքների իրականացումը, մասնավորապես՝ համատարած և մասնակի հատված անտառատարածքները վերականգնելու, ինչպես նաև անտառապատման աշխատանքները խթանելու համար՝ օպտիմալացնելով հանրապետության անտառապատվածության ներկա ցածր մակարդակը:

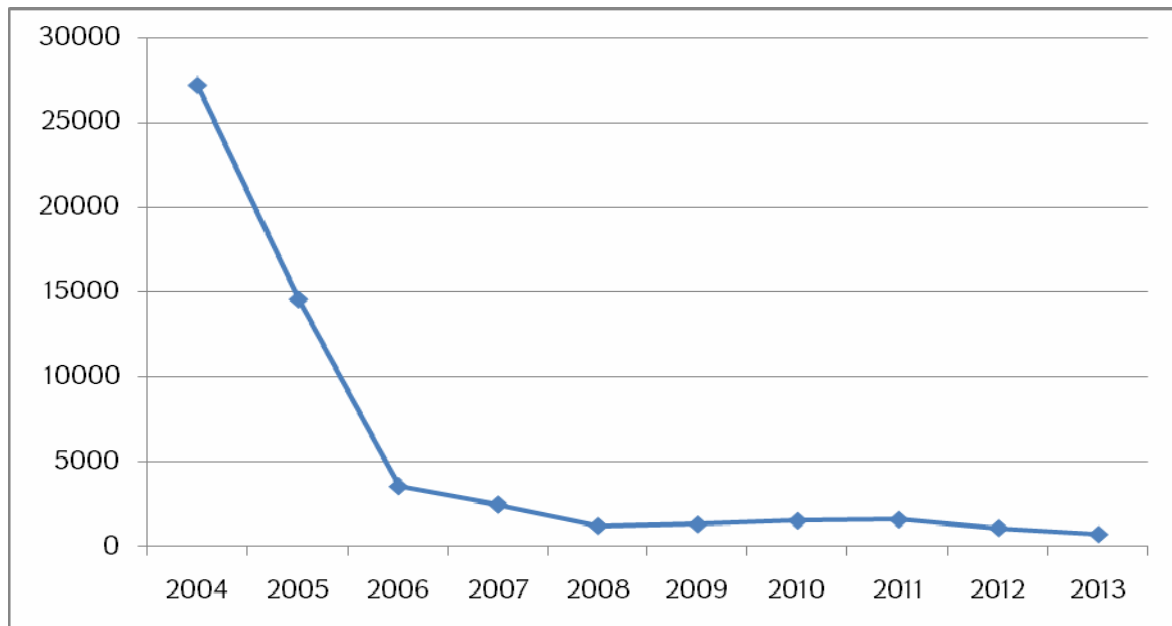
2004 թ.-ին ընդունվեց ՀՀ անտառի ազգային քաղաքականությունը և ռազմավարությունը, որի նպատակն էր դեգրադացված անտառային էկոհամակարգերի վերականգնման, կայուն օգտագործման, անտառների օգտակար հատկությունների զարգացման ապահովումը: 2005 թ.-ին ընդունվեց ՀՀ անտառի ազգային ծրագիրը և ՀՀ անտառային նոր օրենսգիրքը, որն ուղղված էր ոլորտի կառավարման համակարգի բարեփոխումներին: ՀՀ անտառի ազգային ծրագրին համաձայն անտառի կայուն կառավարման կարևոր խնդիրներից մեկն է անտառային ռեսուրսների պահպանությունը: Անտառների պահպանությունը ապօրինի հատումների, հրդեհների, ինքնակամ զավթումների, արածեցումների, աղտոտման և օրենսդրությամբ արգելված անտառային կենսաբազմազանությանը վնաս պատճառող այլ գործողությունների դեմ ուղղված համալիր միջոցառումների իրականացումն է:

Վերլուծելով «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի կողմից կատարված ստուգումների արդյունքները 2004-2013 թթ. կտրվածքով՝ կարելի է ներկայացնել հայտնաբերված ապօրինի հատումների դինամիկան (գծ. 1):

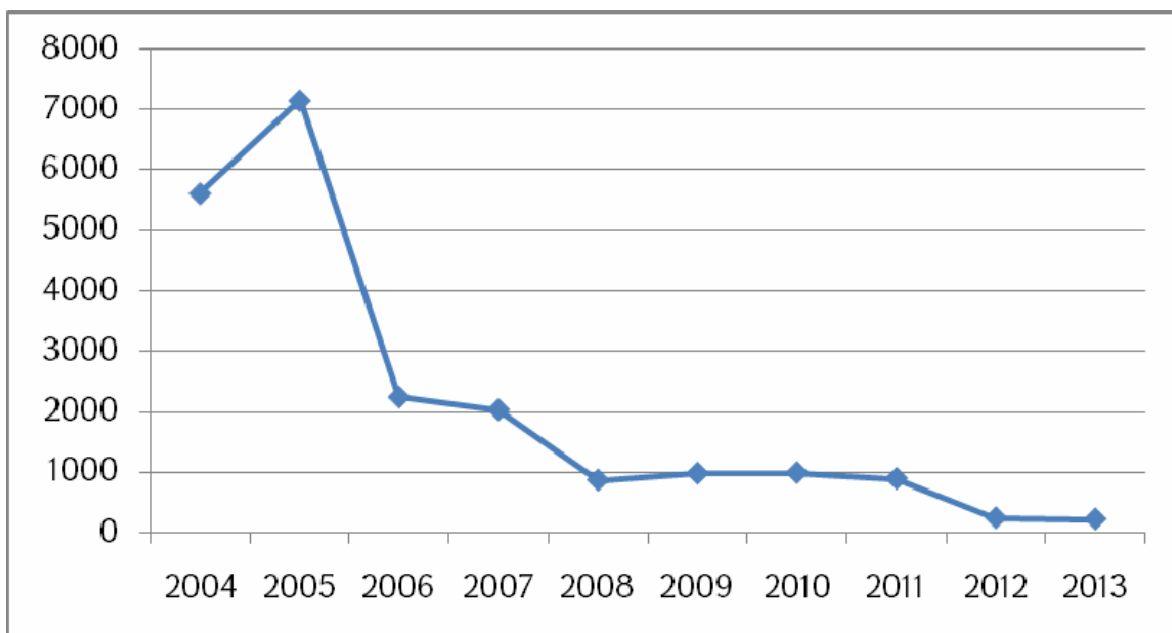
Ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից նշված ցուցանիշը նվազման միտումներ է ցուցաբերում: Միջին տարեկան կրճատման տեմպը կազմում է 33%: Վերջինս պայմանավորված է մասամբ նրանով, որ այդ ժամանակահատվածում բարձրացել է վնասի հատուցման սակագինը (միջին հաշվով բարձրանում է 79%-ով), ինչը դրական ազդեցություն է թողնում ապօրինի հատումների դեմ կատարված աշխատանքների գործում:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում կատարվել են անկախ ստուգումներ ՀՀ ԲՆ բնապահպանական պետական տեսչության կողմից: Վերջինիս կողմից կատարված ստուգումները ցույց են տալիս հետևյալ արդյունքները (գծ. 2):

Ինչպես երևում է վերը բերված գծապատկերից, այս դեպքում էլ նկատվում է ապօրինի հատումների կրճատում: Պետք է նշել, որ «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի կողմից տարեկան ստուգումներով դրանք հայտնաբերված չեն եղել:

Գծապատկեր 1. «Հայանտառի» կողմից անտառային պահաբաժինների ստուգումներով հայտնաբերված ապօրինի հատումները 2004-2013 թթ. կտրվածքով (հազ)¹

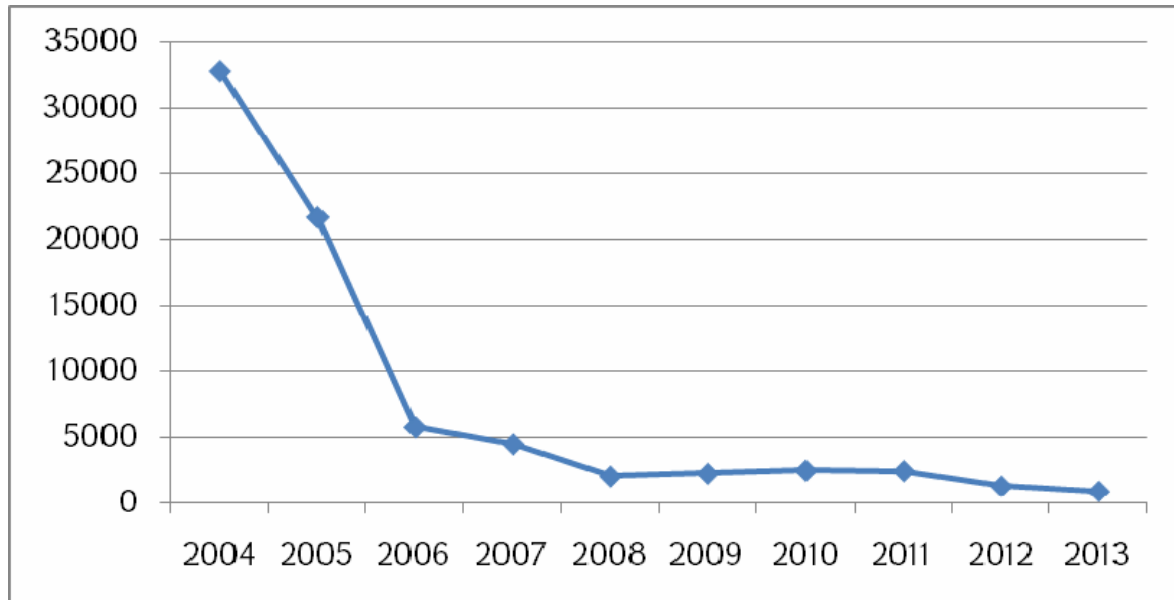

Գծապատկեր 2. ԲՊ տեսչության կողմից ապօրինի հատումների բացահայտման քանակը (հազ)²

¹ «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի հաշվետվություններ, 2004-2013 թթ.:

² Նույն տեղում:

Նշված երկու ստուգումների գումարային արդյունքները ներկայացված են հետևյալ գծապատկերում (գծ. 3):

Գծապատկեր 3. Ապօրինի հատումների բացահայտման ընդհանուր քանակը 2004-2013 թթ. կտրվածքով (հազ)

Վերոնշյալ ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարեցտարի նվազել է ապօրինի հատումների քանակը, ինչը պայմանավորված է համալիր միջոցառումների իրականացմամբ, որոնց մեջ կարելի է նշել վերահսկողության բարձրացումը, վնասի հատուցման սակագնի բարձրացումը և այլն:

Այնուամենայնիվ տեղ ունեն մեծ քանակությամբ չհայտնաբերված ապօրինի հատումներ: Ապօրինի ծառահատումները անտառային տնտեսության զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական պատճառներից մեկն է: Անօրինական անտառահատումների խնդրի լուծումը ենթադրում է՝

- գյուղական չքավորության նվազեցում,
- համայնքային անտառային ծրագիր,
- այլընտրանքային վառելիքի մատակարարում,
- բարելավված մոնիթորինգ և վերահսկողություն,
- անտառի վկայագրում,
- անտառային վերակառուցում և հզորությունների ստեղծում,
- հասարակության իրազեկության բարձրացում:

Ապօրինի հատումների հաղթահարման գործում, բացի նշված ռազմավարական ուղղություններից, հարկ է նշել նաև օրենսդրական բազայի անկատարությունը, որը մի կողմից պետք է կանխի հնարավոր ապօրինի անտառահատումները, իսկ մյուս կողմից պետք

է նպաստի ապօրինի հատումների հայտնաբերման տոկոսի բարձրացմանը: Արդյունավետ ներդրումների և ծրագրերի իրականացման դեպքում կարող է տեղի ունենալ ապօրինի անտառահատումների զգալի նվազեցում: Անտառների պահպանությունը ապահովելու համար կարևոր է կանոնակարգել հատումների ծները և քանակությունը: Ներկայումս անտառօգտագործման ծավալները մի քանի անգամ գերազանցում են անտառաճեցմանը, ընդ որում՝ հատվում են հիմնականում արժեքավոր ծառատեսակներ:

Այսպիսով՝ կատարվելիք միջոցառումների ընդհանուր նպատակն է նվազեցնել ապօրինի հատումներն այնքան, որպեսզի զգալի վնաս չհասցվի շրջակա միջավայրին, իսկ տնտեսական և սոցիալական խնդիրները բարելավել այնքան, որ մեծ տարածում ունեցող ապօրինի հատումների անհրաժեշտությունը վերանա:

РУЗАННА АРАКЕЛЯН

ЗАДАЧИ ОХРАНЫ ЛЕСНЫХ РЕСУРСОВ АРМЕНИИ

Ключевые слова: лесные ресурсы, незаконная вырубка, охрана лесов, лесная экосистема, тариф

В статье рассмотрены проблемы охраны лесных ресурсов в Армении. Лесным ландшафтам отводится важное место среди ландшафтов республики, хотя они занимают всего 11.2% всей территории. За последние годы в республике продолжается незаконная рубка лесов, обусловленная рядом причин. Задачи охраны лесных ресурсов предполагают выявление, контролирование, использование экономических и юридических механизмов предотвращения незаконной рубки лесов.

RUZANNA ARAKELYAN

ISSUES OF FOREST RESOURCES CONSERVATION IN ARMENIA

Key Words: forest resources, illegal logging, forest conservation, forest ecosystem, tariff

The article examines the problems of conservation of forest resources in Armenia. Forest landscapes are given an important place among the landscapes of the republic, despite the fact that they occupy only 11.2% of the territory. In recent years, illegal logging has continued due to several reasons. The solution regarding conservation of forest resources involves identification, monitoring and use of economic and legal mechanisms to prevent illegal logging.

ՍԵՐԳԵՅ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. տարածքային կայուն զարգացում, համաչափ զարգացում, կայուն զարգացում, շրջակա միջավայր, տնտեսություն, հասարակություն:

Յուրաքանչյուր երկրի տարածքային կազմավորումների ընդհանուր տնտեսական զարգացումը և առաջընթացը երկարաժամկետում չի ապահովի ցանկալի արդյունք, եթե այն չդրվի կայուն զարգացման հիմքերի վրա: Այս առումով, տարածքային կայուն զարգացումը, իսկապես տնտեսական քաղաքականության կարևոր ուղղություններից է:

Հոդվածում դիտարկվել է տարածքային կազմավորումների կայուն զարգացման հիմնախնդիրները, հիմնական ուշադրությունը սևեռելով կայուն զարգացման երեք ասպեկտների (տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական) միջև հավասարակշռության ապահովմանը: Ներկայացված են տարածքային կայուն զարգացման իրականացման հիմնական սկզբունքները, փուլերը և խնդիրները:

Յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական զարգացման և առաջընթացի ապահովումը անխուսափելիորեն պահանջում է տարածքային կազմավորումների համաչափ զարգացում: Տարածքների մեծ և խորացող անհամաչափությունները ուղղակիորեն և անուղղակիորեն բացասաբար են ազդում երկրի ընդհանուր տնտեսական զարգացման վրա: Տարածքների անհամաչափ զարգացումը նպաստում է բնակչության ներքին անցանկալի տեղաշարժերի և կենտրոնացմանը ավելի զարգացած տարածքներում, որի հետևանքով էլ ավելի են մեծանում տարածքների զարգացման մակարդակների տարբերությունները և արդյունքում տուժում են նաև նույն զարգացած տարածքները՝ բնակչության անցանկալի ներհոսքից, նրանց համար անհրաժեշտ բավարար պայմաններ (աշխատատեղեր, բնակելի տներ, հանրակացարաններ և այլն) չունենալու պատճառով: Այս առումով, պետության համար իսկապես կարևոր խնդիր է տարածքային կազմավորումների համաչափ զարգացումը:

Յուրաքանչյուր պետություն ինքն է ընտրում իր համար ավելի նախընտրելի համաչափ զարգացման ծրագրեր: Դրանք բազմազան են և տարաբնույթ: Սովորաբար այդ ծրագրերի մեջ ներառված են լինում շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման նախադրյալների ստեղծումը, զբաղվածության և եկամտի բնագավառում միջտարածաշրջանային տարբերությունների նվազեցումը, միջտարածաշրջանային և միջսահմանային համագործակցության իրականացումը, ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծումը և այլն:

Սակայն տարածքային կազմավորումների համաչափ զարգացումը երկարաժամկետում չի ապահովի ցանկալի արդյունք, չի լինի նպատակահարմար, եթե այն չդրվի կայուն

հիմքի վրա: Կայուն զարգացման միջոցով հնարավոր կլինի պահել տարածքների համա-
չափ զարգացումը երկարաժամկետում:

«Կայուն զարգացում» հասկացությունը լայն տարածում է գտել ՄԱԿ-ի Շրջակա միջա-
վայրի և զարգացման միջազգային հանձնաժողովի «Մեր ընդհանուր ապագան» զեկույ-
ցից հետո 1987 թ.-ին, որտեղ այն սահմանվում էր հետևյալ կերպ: «Մարդկությունը կարող
է տալ զարգացմանը կայուն և երկարաժամկետ բնույթ, եթե այն բավարարի ներկա
սերնդին, միևնույն ժամանակ չխանգարի ապագա սերունդներին բավարարելու իրենց
պահանջմունքները»¹: 1992 թ.-ի Ռիո դե Ժանեյրոյում կայացած ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայ-
րին նվիրված ժողովում առանձնացվեց կայուն զարգացման երեք հատկանիշ՝ տնտեսա-
կան արդյունավետությունը, սոցիալական հավասարությունը և շրջակա միջավայրի կա-
յունությունը: Այսպիսով, կայուն զարգացում ասելով պետք է հասկանալ դրական փոփո-
խությունների մի գործընթաց, որն ուղղված է հասարակական կյանքի բոլոր ասպեկտնե-
րի՝ տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական երկարաժամկետ կայուն զարգաց-
մանը՝ նպատակ ունենալով ապահովել ռեսուրսների վերականգնումը, որն անհրաժեշտ է
ներկա և ապագա սերունդներին բարեկեցիկ ապրելու համար:

Երկրները կայուն զարգացման անցնելիս բախվում են տարբեր մարտահրավերների:
Որոշ մարտահրավերները գտնվում են համաշխարհային մակարդակում (գլոբալ տաքա-
ցում և օզոնային շերտի սպառում), որոշները հասցեագրված են պետական մակարդակում
(տնտեսական, ֆինանսական, առևտրային քաղաքականություն, օրենսդրական փոփո-
խություններ) և մի մասն էլ կարող են հասցեագրված լինել միայն տարածքային մակար-
դակում: Պետք է հաշվի առնել, որ ներկայիս գլոբալիզացման պայմաններում մի մակար-
դակի խնդրի լուծումը կարող է ուղղակիորեն ազդել մյուս մակարդակի խնդիրների վրա:

Պետք է փաստել, որ կայուն զարգացումը ներդաշնակ հասկացություն չէ, քանի որ
տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական նպատակները կարող են հակասել
միմյանց և նույնիսկ երբեմն փոխբացառել: Կայուն զարգացման մարտահրավերն այն է,
որպեսզի ստեղծվի հավասարակշռություն տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանա-
կան հարթությունների միջև: Հակասող նպատակներն անհրաժեշտ է կարգավորել: Որո-
շումներն ընդունելիս պետք է առնվազն բավարարել բոլոր երեք ասպեկտների նվազա-
գույն պահանջները, միաժամանակ ապահովել երեք ասպեկտների փոխհամագործակցու-
թյունն այնպես, որ մեկի գործունեությունը չվնասի մյուս երկուսին և այս ամենն անհրա-
ժեշտ է հաշվի առնել տարածքային կայուն զարգացման ծրագրերը մշակելիս:

Տարածքային կայուն զարգացումը դա բարդ, բազմաբնույթ հասկացություն է, որը
ներկայումս խորը ուսումնասիրվում է բազմաթիվ նշանավոր տնտեսագետների կողմից:
Հետաքրքրության աճին և ավելի խորը ուսումնասիրման զուգընթաց ձևավորվել են կա-
յուն զարգացման մի շարք մոտեցումներ: Ներկայումս գոյություն ունեն տարածքային կա-
յուն զարգացման մոտեցումների երկու հիմնական ուղղություն: Առաջինի դեպքում շեշտը

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Transmitted to the
General Assembly as an Annex to document A/42/427, United Nations, 1987.

դրվում է բնապահպանական ասպեկտի վրա՝ կարևորելով սահմանափակ ռեսուրսների պարագայում արտադրողականության ապահովումը, երկրորդի դեպքում՝ սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման վրա:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ տարածքային կայուն զարգացման իրականացման համար պետք է առաջնորդվել նախապես ընդունված սկզբունքներով, որոնք բազմաթիվ են: Առավել ընդունված սկզբունքներից են.

- համակարգված մոտեցմամբ դիտարկել սոցիալական քաղաքականությունը, շրջակա միջավայրը և տնտեսությունը,
- մինչև համաշխարհային փորձի կիրառումը, պետական կառավարման համակարգը ներդաշնակեցնել կայուն զարգացման իրականացմանը,
- տարածքային կայուն զարգացման ռազմավարությունը մշակել երկարաժամկետ ժամանակահատվածի համար:

Կայուն զարգացման գործընթացը միանվագ գործողություն չէ, այն շարունակական բնույթ կրող գործընթաց է, որի իրականացման հիմնական փուլերը ներառում են.

1. Իշխանությունների կողմից կայուն զարգացման իրականացման որոշման ընդունում:
2. Պետության նպատակների և պարտավորությունների հստակ սահմանում:
3. Կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ նպատակների հստակ տարանջատում տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական ոլորտներով:
4. Սահմանված նպատակների իրականացում:
5. Գործողությունների իրականացման մոնիտորինգի անցկացում:
6. Իրականացման գնահատում և անհրաժեշտության դեպքում թերությունների ուղղում:

Յուրաքանչյուր երկրի տարածքային կայուն զարգացման իրականացումը կախված է որոշակի գործոններից՝ այսպես կոչված «հաջողության» գործոններից: Այս առումով անհրաժեշտ է¹.

1. Տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական ոլորտների հակասական նպատակները ներդաշնակեցնել:
2. Նպատակներից ելնելով օրենսդրորեն կարգավորել տարբեր պետական և տեղական մարմինների միջև հարաբերությունները:
3. Ներառել իրականացման գործընթացներին պետական և մասնավոր շահագրգիռ բոլոր կողմերին, ինչպես նաև քաղաքացիներին, եթե հնարավոր է մինչև նպատակների սահմանման փուլը, որպեսզի հնարավոր լինի ստանալ իրենց աջակցությունը:

Տարածքային կայուն զարգացումը պահանջում է երկրի կենտրոնական իշխանության մարմիններից խորը կառուցվածքային փոփոխությունների իրականացում և նոր մոտեցումների կիրառում՝ բոլոր բնագավառներում (տնտեսական, սոցիալական եւ քաղաքա-

¹ Christine Richard and Daniel Wachter, Federal Office for Spatial Development (ARE), Interdepartmental Sustainable Development Committee (ISDC) c/o Federal Office for Spatial Development (ARE) Sustainable Development Section CH-2012 Berne p 39.

կան կյանքում): Պետական և տեղական մակարդակում այն պահանջում է միջճյուղային հաստատությունների հիմնում և դրանց ինտեգրվելու մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան կառավարությանը, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, քաղաքացիական հասարակությանը և մասնավոր հատվածին ձևավորել ընդհանուր տեսլական, սահմանել նպատակներ և ընդունել միասնական որոշումներ: Պետք է խրախուսել այն նորամուծական և ներդրումային գործողությունները, որոնք նպաստում են կայուն զարգացմանը: Ընդհանուր առմամբ, սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը պետք է դառնա ավելի մասնակցային, թափանցիկ, ինչպես նաև ունենա ավելի երկարաժամկետ ուղղվածություն, որպեսզի հաշվի առնի նաև ապագա սերունդների շահերը:

Հաշվի առնելով վերը շարադրյալը, հատկապես մեր հանրապետության համար, տարածքային կայուն զարգացումը չպետք է կատարվի միայն կենտրոնական մարմինների կողմից: Այն պետք է իրականացվի տարածքային կազմավորումների՝ մարզպետարանների, քաղաքապետարանների, գյուղապետարանների, ինչպես նաև այլ շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ: Հիասթափությունից և դժգոհությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է բնակչության ներգրավումը գործընթացին, որի համար անհրաժեշտ է նախ ուսումնասիրել և բացահայտել շահագրգիռ կողմերը, որոնք պետք է ներգրավված լինեն, ապա որոշել թե ինչպիսի մասնակցային մեթոդներ կարող են օգտագործվել:

Այդ ամենն իրականացնելն իհարկե բարդ խնդիր է, սակայն այն կարելի է ավելի դյուրին դարձնել, եթե մշակվի և իրականացվի խելամիտ, արդյունավետ ռազմավարություն՝ նախապես սահմանելով նպատակները և նշելով դրանց հասնելու ուղիները:

АСЛАНЯН СЕРГЕЙ

УСТОЙЧИВОЕ РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАК ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Ключевые слова: устойчивое региональное развитие, равномерное развитие, устойчивое развитие, окружающая среда, экономика, общество

В долгосрочном периоде общее экономическое развитие и прогресс региональных образований каждой страны не обеспечит желаемого результата, если их не поставить на ступень устойчивого развития. С этой точки зрения, региональное устойчивое развитие – поистине важное направление экономической политики.

В статье рассматриваются проблемы устойчивого развития региональных образований, сосредоточив основное внимание на сохранении равновесия между тремя аспектами: экономическим, социальным, экологическим. Представлены основные принципы, этапы и задачи осуществления устойчивого регионального развития.

ASLANYAN SERGEY

SUSTAINABLE TERRITORIAL DEVELOPMENT AS IMPORTANT DIRECTION OF ECONOMIC POLICY

Key Words: sustainable territorial development, proportional development, sustainable development, surrounding environment, economy, society

Economic growth and short-run progress of territorial divisions in every country will not provide a desirable result in the long-term if not put on sustainable development basis. In this regard, sustainable territorial development is indeed one of the main directions of economic policy.

The article considers issues of sustainable territorial development divisions paying special attention to providing balance between three aspects: economic, social, ecological. Basic principles, phases and issues of sustainable territorial development are introduced.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱՏՈՄՍԵՐԻ ՖՅՈՒՋԵՐՍՆԵՐԻ ՏՈԿՈՍԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏԸ (CARRY-Ն)

Հիմնաբառեր. ֆյուչերս, պարտատոմս, եկամտաբերություն, տոկոսային եկամուտ, դյուրացիա, ներդրումային հորիզոն, արբիտրաժ

Հոդվածում ներկայացվում են ԱՄՆ պետական պարտատոմսերի ֆյուչերսի տոկոսային եկամտի էությունը և հաշվարկման եղանակները: Տոկոսային եկամտի ճշգրիտ գնահատականը չափազանց անհրաժեշտ պայման է արդյունավետ ներդրումային որոշում ընդունելու համար: ԱՄՆ պետական պարտատոմսերը տոկոսադրույքի վրա հիմնված ամենատարածված ֆյուչերսներից են:

Այս հոդվածում կանդիդատանք ամենատարածված ֆյուչերսներից մեկի¹ տոկոսային եկամտի էության բացահայտմանը, ինչպես նաև կներկայացնենք տոկոսային եկամտի հաշվարկման եղանակները: Ուսումնասիրվող ֆյուչերսային պայմանագրերը պետական պարտատոմսերի վրա հիմնված ֆյուչերսներ են՝ ԱՄՆ, գերմանական ֆրանսիական պետական պարտատոմսեր: Թվարկված ֆյուչերսները ամենատարածվածն են ակտիվների կառավարմամբ զբաղվող կազմակերպություններում, մասնավորապես՝ ֆիքսված եկամտաբերության ֆինանսական գործիքների (հիմնականում պարտատոմսեր) կառավար-

¹ <http://www.cmegroup.com/market-data/volume-open-interest/exchange-volume.html>

ման մեջ մասնագիտացած ընկերություններում: Վերջիններիս շարքը կարելի է դասել նաև կենտրոնական բանկերը, որոնց միջազգային պահուստների գերակշիռ մասը ներդրված է ֆիքսված եկամտաբերության գործիքներում¹:

Հատկանշական է նշել, որ ֆյուչերսային պայմանագրերը կիրառության տեսանկյունից ավելի նպատակահարմար են ցածր վարկանիշ (վարկային ռիսկի տեսանկյունից՝ վարկանշային կազմակերպությունների կողմից շնորհված) ունեցող կազմակերպությունների տեսանկյունից, քանի որ հանդիսանում են բորսայական գործիքներ և գործընկերների համար չեն ներկայացնում որևէ նշանակալի վարկային ռիսկ: Միևնույն ժամանակ, սվոփերը և ֆորվարդները շարունակում են հանդիսանալ արտաբորսայական գործիքներ և վարկային ռիսկ են ներկայացնում սվոփ կամ ֆորվարդ կնքած գործընկերների համար:

Սույն հոդվածի նպատակն է մանրամասնել, ավելի հստակ ներկայացնել, տվյալ ֆինանսական գործիքներով աշխատող մասնագետների համար ավելի արդյունավետացնել արժեթղթերի կառավարման գործընթացը: Հստակ չպատկերացնելով կնքված գործարքի ակնկալվող եկամտաբերությունը տարբեր սցենարներում՝ անհնար է իրագործել արդյունավետ ռազմավարություն: Այդ պարագայում կիրառված ռազմավարության դրական հետևանքները արդյունք են լինելու բախտի քմահաճույքի:

Նախևառաջ, սահմանենք տոկոսային եկամուտ հասկացությունը: **Տոկոսային եկամուտը, փողի շուկայի գործիքների և պարտատոմսերի պարագայում, այն եկամուտն է, որը ներդրումային հորիզոնի ընթացքում ստանում է ներդրում կատարած անձը, եթե փողի շուկայի գործիքի կամ պարտատոմսի մինչև մարում եկամտաբերությունը² այդ ներդրումային հորիզոնի ընթացքում չի փոխվել³:** Օրինակ, եթե 10 տարի ժամկետով պարտատոմսը գնվել է 2% եկամտաբերությամբ, և անհրաժեշտ է հասկանալ, թե որքան տոկոսային եկամուտ կապահովի տվյալ պարտատոմսը կես տարի հետո, ապա անհրաժեշտ է հաշվարկել այն եկամուտը, որը կստացվի կես տարվա ընթացքում, եթե կես տարի հետո այն նույն պարտատոմսի եկամտաբերությունը կմնա անփոփոխ՝ 2%: Այս օրինակում, եկամտաբերության անփոփոխ մնալու պարագայում, կես տարվա ընթացքում ստացված եկամուտը հավասար կլինի այն եկամտաբերության, որով գնվել է տվյալ պարտատոմսը՝ 2%: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ներդրված միջոցների ֆինանսավորման ծախսերը կամ այլընտրանքային արժեքը: Պարտատոմսերի շուկաներում արժեթղթերի առքը հաճախ ֆինանսավորվում է ռեպո շուկայում⁴, որը համարվում է ֆինանսավորման ամենաապահով ձևերից մեկը՝ հաշվի առնելով իր գրավով ապահովված լինելու բնույթը: Միևնույն ժամանակ ազատ դրամական միջոցների ներդրման պակաս ռիսկային տարբերակ են համարվում հակադարձ ռեպո գործարքները՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ պարագայում որոշակի ժամկետով դրամական միջոցները

¹ Survey of Reserve Managers: Lessons From the Crisis, Aileen Morahan and Christian Mulder, IMF, 2013, p. 23.

² Այսուհետ հոդվածում եկամտաբերություն ասելով կհասկանանք՝ եկամտաբերությունը մինչև մարումը:

³ Սահմանումն ըստ հեղինակի:

⁴ Ավելի մանրամասն ռեպո գործարքների մասին՝ “The Handbook of Fixed Income Securities”, Frank J Fabozzi, McGraw-Hill, 2005, էջ 1047:

տրամադրողը փոխառուից ստանում է գրավ՝ որպես տվյալ գործարքի ապահովվածություն: Տոկոսային եկամուտը հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է ենթադրություն կատարել պարտատոմսի և ռեպո տոկոսադրույքի հաշվերգման եղանակի մասին¹: Հաշվեգրման եղանակները տարբերվում են կախված պարտատոմսերի տեսակներից, թողարկված արժույթներից և տվյալ պարտատոմսի կամ ռեպո գործարքի համար տեղեկատվությունը կարող է ստացվել այսպիսի առևտրային հարթակներից, ինչպիսիք են Bloomberg և Reuters-ը: Դիցուք՝ մեր օրինակում պարտատոմսի արժեկտրոնի հաշվեգրման մեթոդը փաստացի օրերի քանակ/365 է, իսկ ռեպո տոկոսադրույքի համար փաստացի օրերի քանակ/360 է: Որտեղ փաստացի օրերի քանակը, ներդրումից ի վեր անցած օրացուցային օրերի քանակն է: Ենթադրենք նաև, որ այդ պարտատոմսի առքը ռեպո շուկայում հնարավոր է ֆինանսավորել 1%-ով: Արդյունքում, կես տարվա ընթացքում, պարտատոմսի եկամտաբերության անփոփոխ մակարդակի պարագայում, այդ պարտատոմսի առքից ստացված եկամուտը կկազմի՝

$$2\% \times 182/365 - 1\% \times 182/360 = 0.49\%: \quad (1)$$

Այսինքն, եթե ներդրում կատարող անձը չունի ազատ դրամական միջոցներ, ապա նա կարող է գնել պարտատոմսը 2% եկամտաբերությամբ, որպես գրավ տրամադրել այն ռեպո շուկայում, ներգրավել անհրաժեշտ դրամական միջոցները 1%-ով և ռեպո գործարքում ստացած միջոցները փոխանցել պարտատոմսը վաճառողին²: Այդ գործարքների պարագայում նա ներդրված միջոցների դիմաց կաշխատի 0.49%: Իսկ եթե ներդրողը ունի ազատ դրամական միջոցներ, ապա պարտատոմսի գնումից կստանա հավելյալ եկամուտ՝ 0.49%, քանի որ կարող էր կես տարով դրամական միջոցները ներդնել խիստ ցածր ռիսկ ունեցող կարճաժամկետ ռեպո շուկայում՝ 1%-ով:

Հաճախ ներդրում կատարող անձանց անհրաժեշտ է իմանալ, թե որքանով պետք է աճի պարտատոմսի եկամտաբերությունը, որպեսզի կորուստը պարտատոմսի գնի փոփոխությունից (այսուհետ կապիտալի կորուստ – capital loss) եկամտաբերության աճի պարագայում հավասար լինի ներդրումային հորիզոնի ընթացքում ստացված տոկոսային եկամտին: Քանի որ կապիտալի կորուստը պարտատոմսի եկամտաբերության փոփոխությունից հավասար է³

$$\text{Եկամտաբերության փոփոխություն} \times \text{հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիա} \times \text{պարտատոմսի շուկայական արժեք} = \text{կապիտալի կորուստ} \quad (2)$$

Եթե մեզ անհրաժեշտ է հաշվարկել, թե որքան պետք է լինի եկամտաբերության փոփոխությունը, որպեսզի կապիտալի կորուստը հավասար լինի տոկոսային եկամտին և քանի որ կապիտալի կորուստը, տոկոսային եկամուտը տոկոսային արտահայտությամբ

¹ <http://www.opengamma.com/sites/default/files/interest-rate-instruments-and-market-conventions.pdf>

² Քանի, որ հնարավոր է պարտատոմսի առքը և ռեպո գործարքի վերջնահաշվարկը իրականացնել նույն օրը, ապա ռեպո գործարքից միջոցները կստացվեն ռեպո գործընկերոջից և կփոխանցվեն պարտատոմսի վաճառողին նույն աշխատանքային օրվա ընթացքում:

³ “The Handbook of Fixed Income Securities”, Frank J Fabozzi, McGraw-Hill, 2005, էջ 198:

կախված չեն ներդրվող գումարի մեծությունից, ապա (2) բանաձևը կարող ենք ձևափոխել հետևյալ կերպ.

$$\text{Եկամտաբերության փոփոխություն} \times \text{հորիզոնի վերջում} \\ \text{պարտատոմսի դյուրացիա} = \text{տոկոսային եկամուտ} \quad (3)$$

$$\text{Եկամտաբերություն փոփոխություն} = \text{տոկոսային եկամուտ} / \text{հորիզոնի} \\ \text{վերջում պարտատոմսի դյուրացիա} \quad (4)$$

Հենց (2) բանաձևում բերված **տոկոսային եկամուտ / հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիա արտահայտությունն էլ ֆինանսական շուկաների մասնակիցների շրջանակում համարվում է տոկոսային եկամուտ՝ արտահայտված %-ով կամ բազիսային կետերով:**

Հետևաբար, մեր օրինակում, տոկոսային եկամուտը հավասար կլինի՝

$$\text{Տոկոսային եկամուտ} = 0.49/4.5 = 0.11\% \quad (5)$$

Ներկայացնելով պարտատոմսի առքից ստացված տոկոսային եկամուտը՝ անցում կատարենք պետական պարտատոմսերի և տոկոսադրույքների ֆյուչերսների տոկոսային եկամտի ներկայացմանը:

ԱՄՆ և գերմանական պետական պարտատոմսերի ֆյուչերսների գործունեության մեխանիզմը գրեթե նույնն է, հետևաբար կներկայացնենք տոկոսային եկամտի էությունը և հաշվարկը 5 տարանոց ԱՄՆ պետական պարտատոմսերի ֆյուչերսների օրինակով:

Կարող է թվալ, թե ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսի տոկոսային եկամուտը հավասար է այդ ֆյուչերսի հիմքում ընկած զամբյուղի ամենաէժեան պարտատոմսի (cheapest to delivery (CTD) bond) եկամտաբերությանը¹: Այսինքն, եթե գնում ենք 5 տարի ժամկետով կորպորատիվ կամ գործակալական պարտատոմսը և հեջավորում շուկայական ռիսկը՝ վաճառելով 5 տարի ժամկետով ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերս, ապա տոկոսային եկամուտը հավասար է գնված պարտատոմսի և վաճառված ֆյուչերսի CTD պարտատոմսի եկամտաբերությունների տարբերությանը: Օրինակ՝ եթե գնվել է Deutsche Bank-ի կողմից թողարկված պարտատոմսը 3% եկամտաբերությամբ, իսկ ֆյուչերսը վաճառվել է այնպիսի գնով, երբ CTD պարտատոմսի եկամտաբերությունը կազմել է 1.5%, իսկ ներդրումային հորիզոնը 3 ամիս է, ապա տվյալ մարտավարության տոկոսային եկամուտը կկազմի մոտ՝

$$(3\% \times 91/365 - 1.5\% \times 91/365)/5^2 = 0.075\% \text{ կամ } 7.5 \text{ բազիսային կետ} \quad (6)$$

Այս բանաձևը հաշվի չի առնում մի կարևոր հանգամանք՝ ռեպո տոկոսադրույքը: Ֆյուչերսների գները ձևավորվում են այն հանգամանքից, որ հնարավոր չլինի ստանալ ռիսկից զերծ եկամտաբերությունից (այն հավասար է ռեպո տոկոսադրույքին. իհարկե,

¹ Ավելին CTD-ի մասին՝ “The Handbook of Fixed Income Securities”, Frank J Fabozzi, McGraw-Hill, 2005, էջ 1201:

² Պետք է հաշվի առնել, որ ներդրումային հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիան փոքր կլինի 5-ից, օրինակում դա արտահայտված չէ հաշվարկների պարզության համար:

այնպիսի ռեպո գործարքի տոկոսադրույքի, որի գրավը ԱՄՆ պետական պարտատոմսերն են) բարձր եկամտաբերություն՝ գնելով CTD պարտատոմսը և վաճառելով պետական պարտատոմսի ֆյուչերսը և հակառակը: Այս սկզբունքը կոչվում է noarbitragecondition¹ և ընկած է բազմաթիվ ածանցյալների գնագոյացման հիմքում: Հետևաբար, եթե ներդրողը ունի ընտրություն հեջավորել կորպորատիվ պարտատոմսի առքը՝ գրավելով կարճ դիրք՝ վաճառելով 5 տարի ժամկետայնությամբ ԱՄՆ պետական պարտատոմս, թե 5 տարի ժամկետայնությամբ ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերս, ապա նա կընտրի ավելի եկամտաբեր տարբերակը: Իսկ քանի որ վարկային, շուկայական և այլ բազմաթիվ ռիսկերի տեսանկյունից ԱՄՆ պետական պարտատոմսը և նույնաժամկետ ֆյուչերսային պայմանագիրը համարժեք են, ապա նրանց եկամտաբերությունն էլ պետք է համարժեք լինի:

Արդյունքում, եթե որևէ մի ներդրող փորձի գնել CTD պարտատոմսը և վաճառել համապատասխան ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսը, ապա նրա տոկոսային եկամուտը տվյալ մարտավարությունից պետք է կազմի 0%: Իսկ ինչպես արդեն ներկայացրեցինք պարտատոմսի առքից ստացված տոկոսային եկամուտը հավասար է՝

$$\text{Գնված պարտատոմսի տոկոսային եկամուտ} = (\text{Գնված պարտատոմսի եկամտաբերություն} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/365 - \text{ռեպո տոկոսարույք} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/360) / \text{ներդրումային հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիա} \quad (7)$$

Հետևաբար՝ ԱՄՆ պետական պարտատոմսի վրա հիմնված ֆյուչերսի տոկոսային եկամուտն էլ կկազմի՝

$$\text{ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսի տոկոսային եկամուտ} = (\text{CTD պարտատոմսի եկամտաբերություն} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/365 - \text{ռեպո տոկոսարույք} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/360) / \text{ներդրումային հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիա} \quad (8)$$

Նմանապես, ֆյուչերսի վաճառքի պարագայում տոկոսային կորուստը, այն գումարը, որը ներդրողը կկորցնի վաճառելով ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսը, եթե ենթադրենք, որ ներդրումային հորիզոնի վերջում ֆյուչերսի հիմքում ընկած CTD պարտատոմսի եկամտաբերությունը մնացել է անփոփոխ կկազմի՝

$$\text{ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսի տոկոսային կորուստ} = (\text{CTD պարտատոմսի եկամտաբերություն} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/365 - \text{հակադարձ ռեպո տոկոսարույք} \times \text{ներդրումային հորիզոն}/360) / \text{ներդրումային հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիա} \quad (9)$$

Օրինակ, եթե գնվել է 5 տարի ժամկետայնություն ունեցող կորպորատիվ պարտատոմս 3% եկամտաբերությամբ և վաճառվել է ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերս,

¹ Ավելին CTD-ի մասին՝ “The Handbook of Fixed Income Securities”, Frank J Fabozzi, McGraw-Hill, 2005, էջ 1201:

որի CTD պարտատոմսի եկամտաբերությունը վաճառքի ժամանակ կազմել է 1.5%, իսկ 3 ամիս ժամկետայնությամբ ռեպո տոկոսադրույքի այդ ժամանակ կազմել է 0.5%, ապա տվյալ մարտավարությունից տոկոսային եկամուտը 3 ամսվա ընթացքում կկազմի՝

$$\text{Իրականացրած մարտավարության տոկոսային եկամուտ} = (3\% \times 91/365 - (1.5\% \times 91/365 - 0.5\% \times 91/360)) / 5^1 = 0.1\% \text{ կամ } 10 \text{ բազիսային կետ}, \quad (10)$$

Այսինքն՝ մոտ 2.5 բազիսային կետ ավելի, քան եթե մենք հաշվի չառնենք ռեպո տոկոսադրույքի ազդեցությունը ֆյուչերսի գնի վրա: Նշենք, որ եթե ներդրումային հորիզոնը լիներ կես տարի, ապա այդ երկու բանաձևերի միջև տարբերությունը կկազմեր արդեն 5 բազիսային կետ, և այդ տարբերությունը ավելի նշանակալի է, որքան ավելի երկար է ներդրումային հորիզոնը:

Հարց կարող է ծագել, թե ինչու իրականացրած մարտավարության՝ կարպորատիվ պարտատոմսի հեջավորում, տոկոսային եկամտի հաշվարկի ժամանակ հաշվի չի առնվել այդ կորպորատիվ պարտատոմսի ֆինանսավորման ծախսը կամ այլընտրանքային արժեքը: Հանուն արդարության պետք է նշել, որ այդ այլընտրանքային արժեքը պետք է հաշվի առնել մարտավարության տոկոսային եկամտի հաշվարկի ժամանակ: Սակայն հոդվածի հեղինակները նպատակ ունեն ներկայացնել պարտատոմսի ֆյուչերսի տոկոսային եկամուտը և բանաձևերը հնարավորինս պարզ պահելու համար բանաձև 10-ում բացակայում է կորպորատիվ պարտատոմսի այլընտրանքային արժեքը:

Հատկանշական է նշել նաև, թե ինչպես է արտահայտվում տոկոսային եկամուտը/կորուստը տվյալ ֆյուչերսային պայմանագրի առք/վաճառքի պարագայում, եթե ֆյուչերսի առք/վաճառքը իր հերթին նաև չի ենթադրում ուղղակիորեն ոչ CTD պարտատոմսի կամ որևէ այլ պարտատոմսի արժեկտրոնի կամ կուտակված տոկոսագումարի ստացում/վճարում: Ոչ էլ այն ենթադրում է առանձին ռեպո/հակադարձ ռեպո գործարքի կնքում: **Ներկայացվող ֆյուչերսների տոկոսային եկամուտը արտահայտվում է ֆյուչերսի գնի փոփոխությամբ:** Անկախ տոկոսադրույքների մակարդակի փոփոխությունից, յուրաքանչյուր օր ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսի գինը փոխվում է այնպես, որպեսզի ապահովի համապատասխան տոկոսային եկամուտը երկար դիրք գրաված ներդրողների, և տոկոսային կորուստը կարճ դիրք գրաված ներդրողների համար: Այս դրույքը ակնհայտ դառնում պարտատոմսի գնի բանաձևի դիտարկման ժամանակ՝

$$F = P - P \times t \times (y - r)^2, \quad (11)$$

F – ֆյուչերսի գին

P – պարտատոմսի գին(clean price)

t – ներդրումային հորիզոն/365 կամ / այլ հիմք

¹ Պետք է հաշվի առնել, որ ներդրումային հորիզոնի վերջում պարտատոմսի դյուրացիան փոքր կլինի 5-ից, օրինակում դա արտահայտված չէ հաշվարկների պարզության համար:

² “The Handbook of Fixed Income Securities”, Frank J Fabozzi, McGraw-Hill, 2005, էջ 1194 և հեղինակի ձևափոխություններ:

y – պարտատոմսի մինչև մարում եկամտաբերություն

r – ռեպո տոկոսադրույք

Քանաձևում ըստ սահմանման $y - r$ -ը տոկոսային եկամուտն է, և երևում է, որ երբ ներդրումային հորիզոնը կրճատվում է, այսինքն երբ մոտենում ենք ներդրումային հորիզոնի վերջին՝ t -ն նվազում է, ֆյուչերսի գինը այլ հավասար պայմաններում աճում է և աճում է $P \times (y - r)$ չափով: Արդյունքում երկար դիրք գրաված անձը ստանում է եկամուտ $P \times (y - r)$ չափով, իսկ կարճ դիրք գրավածը՝ կորցնում: Նկատենք, որ $P \times (y - r)$ տոկոսային եկամուտն է դոլարային արտահայտությամբ:

8:37 REPURCHASE AGREEMENT RATES Page 1 / 2							
SECURITY	TIME	BID	ASK	LAST	HIGH	LOW	CLOSE
GOVERNMENT							
30/N	2:05	.4100	.3800	.3950	.4100	.3950	.3950
41 Week	2:05	.4500	.4300	.4400	.4500	.4400	.4400
52 Week	2:05	.4700	.4400	.4550	.4700	.4550	.4550
63 Week	2:05	.5600	.4600	.5100	.5600	.5100	.5100
71 Month	2:05	.5600	.5300	.5450	.5600	.5450	.5450
82 Month	2:05	.5700	.5400	.5550	.5700	.5550	.5550
93 Month	2:05	.5800	.5500	.5650	.5800	.5650	.5650
MORTGAGE							
140/N	2:05	.4200	.3800	.4000	.4200	.4000	.4000
151 Week	2:05	.4800	.4500	.4650	.4800	.4650	.4650
162 Week	2:05	.4800	.4500	.4650	.4800	.4650	.4650
173 Week	2:05	.5800	.5500	.5650	.5800	.5650	.5650
181 Month	2:05	.5800	.5500	.5650	.5800	.5650	.5650
192 Month	2:05	.6400	.6000	.6200	.6400	.6200	.6200
203 Month	2:05	.6400	.6000	.6200	.6400	.6200	.6200

Australia 61 2 9777 8600 Brazil 5511 2395 9000 Europe 44 20 7330 7500 Germany 49 69 9204 1210 Hong Kong 852 2977 6000
Japan 81 3 3201 8900 Singapore 65 6212 1000 U.S. 1 212 318 2000 Copyright 2016 Bloomberg Finance L.P.
SN 533748 GST GMT+4:00 H266-4388-0 15-Mar-2016 08:37:07

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև, թե ինչպիսի ռեպո տոկոսադրույք է կիրառվում վերը բերված հաշվարկներում: Նախ, այն այնպիսի ռեպո գործարքի տոկոսադրույք, որի համար գրավ են հանդիսանում ԱՄՆ պետական պարտատոմսերը: Քանի որ ներկայացվող ֆյուչերսի հիմքում ընկած են ԱՄՆ պետական պարտատոմսերը, ապա պետք է կիրառվի համանման ռիսկ ենթադրող ռեպո տոկոսադրույք: Երկրորդ, ինչ ժամկետայնության ռեպո տոկոսադրույք պետք է կիրառվի: Ժամկետայնությունը պետք է հավասար լինի ներդրումայի հորիզոնին, քանի որ ներդրողին հետաքրքրում է, թե որքան եկամուտ նա կստանա իր ներդրումային հորիզոնի ընթացքում: Երրորդ, կիրառվող ռեպո տոկոսադրույքով մասնագիտացած ֆինանսական կազմակերպությունները՝ ներդրումային բանկերը, սպեկուլյատիվ տարատեսակ ֆոնդերը, ակտիվների կառավարման մեջ մասնագի-

տացած խոշոր ֆոնդերը պետք է կարողանան ռեպո գործարքներ կնքել՝ կանխելու համար արբիտրաժի հնարավորությունը, հետևաբար և տոկոսային եկամտի տարբերությունը ԱՄՆ պետական պարտատոմսերի և ԱՄՆ պետական պարտատոմսի ֆյուչերսների միջև:

Այդպիսի ռեպո/հակադարձ ռեպո տոկոսադրույքների մասին տեղեկատվություն կարող է ստացվել օրինակ Bloomberg տեղեկատվական հարթակի MMR էջում:

Bid ռեպո տոկոսադրույքն է, որով հնարավոր է ռեպո դիլերից համապատասխան գրավի առկայության պարագայում ներգրավել փոխառու միջոցներ՝ ռեպո տոկոսադրույք, իսկ Ask տոկոսադրույքը, այն տոկոսադրույքն է, որով հնարավոր է դիլերին տրամադրել փոխառու միջոցներ՝ համապատասխան գրավի պարագայում. հակադարձ ռեպո տոկոսադրույք:

Ֆյուչերսի հիմքում ընկած պարտատոմսերի զամբյուղի և CTD պարտատոմսի մասին տեղեկատվություն հնարավոր է ստանալ ևս Bloomberg տեղեկատվական հարթակի միջոցով:

FVH6 s119-28+ 119-29+ / 119-30 11x14									
As of Close 14 Mar Vol 21 OpenInt 86147									
FVH6 Comdty Export to Exce 9% Settings Cheapest-to-Deliver									
US 5YR NOTE (CBT) Mar16 Price 119-28+ Trade 03/15/16 Delivery 04/05/16									
Sort By Implied Repo Decreasing Prices in Decimals Days 20 Act / 360									
Cash Security	Price	Source	Conven Yield	Conver Factor	Gro/Bas (32nds)	Implied Repo%	Actual Repo%	Net/Bas (32nds)	
Adjust Value									
1) T 1 1/2 05/31/20	100-10 3/4	BGN	1.4173	0.8362	2.669	-0.026	0.053	0.141	
2) T 1 5/8 06/30/20	100-25 3/4	BGN	1.4308	0.8380	10.763	-4.397	0.053	8.001	
3) T 1 3/4 07/31/20	100-24 3/4	BGN	1.4419	0.8352	20.505	-9.831	0.053	17.743	
4) T 1 1/4 08/31/20	99-23 1/4	BGN	1.4385	0.8228	34.578	-18.144	0.053	32.281	
5) T 1 1/8 09/30/20	99-20 1/4	BGN	1.4588	0.8199	42.704	-22.647	0.053	40.394	
6) T 1 3/16 10/31/20	99-19 1/4	BGN	1.4643	0.8170	52.830	-28.323	0.053	50.507	
7) T 1 1/16 11/30/20	100-24 1/4	BGN	1.4577	0.8242	62.207	-32.986	0.053	59.461	
8) T 1 1/8 12/31/20	101-07 3/4	BGN	1.4803	0.8265	68.883	-36.430	0.053	65.902	
9) T 1 1/4 01/31/21	99-15 3/4	BGN	1.4832	0.8084	82.323	-45.099	0.053	80.000	
10) T 1 1/2 02/28/21	98-11 1/8	BGN	1.4719	0.7951	96.724	-54.175	0.053	94.860	

АРУТЮН АВАГЯՆ

ПРОЦЕНТНЫЙ ДОХОД ФЬЮЧЕРСОВ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОБЛИГАЦИИ

Ключевые слова: фьючерс, облигация, доходность, процентный доход, дюрация, инвестиционный горизонт, арбитраж

В данной статье раскрыто понятие процентного дохода фьючерсных контрактов на американские государственные облигации и методы его расчета. Точная оценка процентного дохода необходимо условие для принятия эффективных инвестиционных решений. Фьючерсы на американские государственные долговые бумаги одни из самых распространенных фьючерсов, чьи цены зависят от изменения уровня процентных ставок.

HARUTYUN AVAGYAN

CARRY OF GOVERNMENT BOND FUTURES CONTRACTS

Key words: futures contract, bond, yield, cost of carry, duration, investment horizon, arbitrage

The article presents the nature and methods of calculation US bonds futures' cost of carry. Precise estimate of cost of carry is necessary condition for efficient investment decisions. US government bond futures are one of the most widespread futures contracts on interest rates.

ՄԱՐԻԱ ԱՎԱՆԵՍՈՎԱ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԵՐՏԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ: ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԵՐՏԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. շերտակազմություն, անհավասարություն, աղքատություն, սոցիալական շարժունակություն, աստիճանակարգություն, բարեկեցություն

Տնտեսավարման ժամանակակից պայմաններում մտահոգիչ է առանձին երկրների բնակչության սոցիալ-տնտեսական զարգացման անհավասարությունը, քանի որ այն խորացնում է բնակչության շերտավորման գործընթացը՝ խթան հանդիսանալով բնակչության նյութական և ոչ նյութական բարեկեցության մակարդակի վարթարացմանը: Բնակչության սոցիալ-տնտեսական շերտակազմվածության վերաբերյալ ամբողջական պատկերացումը կարող է նպաստել տվյալ երկրի սոցիալական և տնտեսական առավել արդյունավետ քաղաքականության մշակմանը: Ներկայումս բարդ է միանշանակ գնահատել երկրի բնակչության սոցիալ-տնտեսական շերտակազմությունը, քանի որ յուրաքանչյուր սոցիալական խումբ առանձնանում է ընդհանուր բնակչության թվաքանակում մի շարք հատկանիշների ամբողջությամբ, որոնք կարող են բնորոշ լինել կոնկրետ անձանց կամ սոցիալական խմբերի, սակայն տարբեր համամասնություններով:

Զարգացման բոլոր փուլերում հասարակությանը բնորոշ է եղել անհավասարությունը: Պ. Սորոկինը գրում է. «սոցիալական շերտակազմությունը մարդկանց որոշակի խմբի բաժանումն է դասերի՝ աստիճանական կարգով: Սոցիալական շերտակազմության էությունը բացատրվում է հասարակության այս կամ այն խմբի եկամուտների, կրթական մակարդակի, իրավունքների և պարտականությունների, իշխանության, ազդեցության և այլնի անհավասար բաշխվածությամբ: Սոցիալական շերտակազմության դրսևորման ձևերը բազ-

մաթիվ են, սակայն դրանք բոլորը բխում են շերտակազմության երեք հիմնական ձևից՝ տնտեսական, քաղաքական և մասնագիտական շերտակազմություն¹: Տնտեսական շերտակազմությունը չափվում է ըստ եկամուտների և հարստության, քաղաքականն ըստ իշխանության և ազդեցության չափանիշների, իսկ մասնագիտականն ըստ վարպետության, մասնագիտական հմտությունների, հասարակության մեջ ունեցած սոցիալական դերի: Որպես կանոն, դրանք բոլորը սերտորեն կապված են միմյանց և երբեմն բխում են միմյանցից²: Այլ կերպ կարելի է ասել, որ սոցիալական շերտակազմությունը հասարակության բաժանումն է սոցիալական շերտերի՝ պայմանավորված հասարակության մեջ տվյալ շերտի անհատների զբաղեցրած սոցիալական դիրքով, որը հնարավորություն է տալիս տվյալ շերտի անհատներին օգտվելու սոցիալ-տնտեսական բարիքներից: Անհատները, ովքեր սոցիալ-տնտեսական բարիքների բաշխման համակարգում զբաղեցնում են միևնույն դիրքը, կազմում են սոցիալական շերտ կամ ստրատա: Այսպիսով, սոցիալական շերտը կամ ստրատան իրենից ներկայացնում է անհատների խումբ, ովքեր հասարակության սոցիալական աստիճանակարգման մեջ զբաղեցնում են մոտ կամ միևնույն դիրք:

Սոցիալական շերտակազմության գործընթացների մեկնաբանման և վերլուծության համար սոցիոլոգները կիրառում են շերտակազմության հետևյալ չորս հիմնական սանդղակները՝ **եկամուր, կրթություն, իշխանություն, հեղինակություն**³:

Այս սանդղակները կարելի է քանակապես չափել, նրանց օգնությամբ կարելի է նկարագրել ինչպես առանձին անհատի, այնպես էլ տարբեր սոցիալական խմբերի դերը հասարակության մեջ: Այն անհատները, ովքեր վերը նշված բոլոր սանդղակներով հասարակության մեջ զբաղեցնում են միևնույն կամ մոտ դիրք, կազմում են մեկ ստրատա:

Ինչպես արդեն նշեցինք, սոցիալական շերտակազմության էությանն առաջին անգամ անդրադարձել են Կառլ Մարքսն ու Մաքս Վեբերը: Վեբերի կարծիքով սոցիալական շերտակազմության առաջնային չափանիշը ոչ թե անհատի դասային պատկանելությունն է, այլ անհատի զբաղեցրած դիրքը շուկայում, որը թույլ է տալիս լավացնել կամ վատացնել նրա կենսամակարդակը⁴: Շերտակազմության երկրորդ չափանիշը հեղինակությունն է: Ե՛վ դասային, և՛ հեղինակային դիրքը հնարավորություն է տալիս անհատին տիրապետելու իշխանության, որն էլ, ըստ Վեբերի համարվում է շերտակազմության երրորդ չափանիշ:

Ֆունկցիոնալիստների ներկայացուցիչներից Կ. Դևիսի և Ու. Մուրի կարծիքով՝ «սոցիալական շերտակազմությունը միջոց է հասարակության առաջխաղացումն ապահովելու և առավել կոմպետենտ անձանց դիրքն ամրապնդելու համար»:

Տվյալ սոցիալական խմբից անցումն այլ սոցիալական խմբի Սորոկինն անվանել է սոցիալական շարժունակություն⁵:

¹ Сорокин П.А., Человек. Цивилизация. Общество, М., Политиздат, 1992, с. 321-329.

² Сорокин П., Социальная и культурная мобильность, Человек, цивилизация, М., Политиздат, 1992, с. 297-307.

³ Сорокин П., Социальная и культурная мобильность, Человек, цивилизация, общество, М., Политиздат, 1992, с. 297-307.

⁴ Вебер М., Основные понятия стратификации. Социол. исслед., 1994, №5, с. 147.

⁵ Анурион В.Ф., Проблемы эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности. Социол. исслед. 1993, №4, с. 87-96.

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Տնային տնտեսությունների սուբյեկտիվ գնահատականն իրենց սոցիալական կարգավիճակի վերաբերյալ:

2013 թ.-ի ընթացքում Հայաստանում աղքատության մակարդակը կազմել է 32.0%՝ 2008 թ.-ին արձանագրված 27.6%-ի դիմաց: Շատ աղքատների տեսակարար կշիռը ամբողջ բնակչության մեջ 2013 թ.-ին կազմել է 13.3%՝ 2008 թ.-ին արձանագրված 12.6%-ի դիմաց: Իսկ ծայրահեղ աղքատության մակարդակը ամբողջ բնակչության մեջ 2013 թ.-ին կազմել է 2.7%՝ 2008 թ.-ին արձանագրված 1.6%-ի դիմաց: 2013 թ.-ին ծայրահեղ աղքատության մակարդակը դեռ գերազանցում է 2008 թ.-ի մակարդակին՝ 1.1 տոկոսային կետով, շատ աղքատների մակարդակը՝ 0.7 տոկոսային կետով, իսկ ընդհանուր աղքատության մակարդակը՝ 4.4 տոկոսային կետով (կամ 15.9%-ով): 2013 թ.-ին աղքատության խորությունը գնահատվել է 5.9%՝ 2008 թ.-ի 5.1%-ի համեմատ (աճը՝ 0.8 տոկոսային կետ), իսկ աղքատության սրությունը գնահատվել է 1.7%՝ 2008 թ.-ի 1.4%-ի համեմատ (աճը՝ 0.3 տոկոսային կետ): Աղքատության գծի նկատմամբ աղքատների համար անհրաժեշտ լրացուցիչ սպառման միջին պակասուրդը, արտահայտված %-ներով, կազմել է 18.4%: 2013 թ.-ին աղքատության գիծը հաշվարկվել է՝ օգտագործելով 2009 թ.-ին փաստագրված (էմպիրիկ եղանակով ստացված) նվազագույն պարենային զամբյուղը և գնահատված ոչ պարենային ապրանքների մասնաբաժինը¹:

Աղյուսակ 1

ՀՀ աղքատության մակարդակի ցուցանիշների դինամիկան 2009-2013 թթ.

Տարիներ	Ոչ աղքատ բնակչություն	Աղքատ բնակչության մակարդակը	Շատ աղքատ բնակչության մակարդակը	Ծայրահեղ աղքատ բնակչության մակարդակը
2009	65.9	34.1	20.1	3.6
2010	64.2	35.8	21.3	3.0
2011	65.05	35.0	19.9	3.7
2012	67.6	32.4	13.5	2.8
2013	68.0	32.0	13.3	2.7

Աղբյուրը՝ ՏՏԿԱՀ, 2009-2013 թթ.

Ըստ կենսամակարդակի սուբյեկտիվ գնահատականի՝ 2013 թ.-ին աղքատ (ներառյալ ծայրահեղ աղքատ) են իրենց համարել բնակչության 18.0%-ը (2008 թ.-ի 17.0%-ի համեմատ): Ըստ հարցվածների ինքնագնահատման՝ 2013 թ.-ին.

- միջին կենսամակարդակ ունեցել են հարցվածների 36.6%-ը՝ 2008 թ.-ի 43.0%-ի համեմատ,
- 40.7%-ի կարծիքով իրենց կենսամակարդակը միջինից ցածր է՝ 2008 թ.-ի 35.6%-ի դիմաց,
- իրենց հարուստ են համարել 0.1%-ը, 2008 թ.-ի 0.2%-ի համեմատ:

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2014, ԱՎԾ, էջ 37:

Կենսամակարդակի սուբյեկտիվ գնահատականը

	Կենսամակարդակի սուբյեկտիվ գնահատական					
	Ծայրահեղ աղքատ	Աղքատ	Միջինից ցածր	Միջին	Միջինից բարձր	Հարուստ
2008	2.3	14.7	36.6	43.0	4.2	0.2
2009	2.9	15.0	37.3	41.3	3.4	0.1
2010	2.2	12.4	38.8	42.2	4.0	0.4
2011	2.1	13.3	38.2	43.2	3.1	0.1
2012	3.1	14.5	38.2	39.9	4.2	0.1
2013	3.3	14.7	40.7	36.6	4.6	0.1

Աղբյուրը՝ ՏՏԿԱՀ 2008-2013 թթ.

Ըստ կենսամակարդակի սուբյեկտիվ գնահատականի՝ 2013 թ.-ին աղքատ (ներառյալ ծայրահեղ աղքատ) են իրենց համարել բնակչության 18.0%-ը (2008 թ.-ի 17.0%-ի համեմատ): Ըստ հարցվածների ինքնագնահատման՝ 2013 թ.-ին.

- միջին կենսամակարդակ ունեցել են հարցվածների 36.6%-ը՝ 2008 թ.-ի 43.0%-ի համեմատ,
- 40.7%-ի կարծիքով իրենց կենսամակարդակը միջինից ցածր է՝ 2008 թ.-ի 35.6%-ի դիմաց,
- իրենց հարուստ են համարել 0.1%-ը, 2008 թ.-ի 0.2%-ի համեմատ,
- 4.6%-ը գտել է, որ ունի միջինից բարձր կենսամակարդակ, ինչը 0.4 տոկոսային կետով բարձր է 2008 թ.-ի գնահատականից:

Այսպիսով, 2013 թ.-ին 2008 թ.-ի համեմատ սուբյեկտիվ գնահատականներում էական փոփոխություններ չեն կատարվել, բացի իրենց կենսամակարդակը միջինից ցածր (5.1 տոկոսային կետով աճ) և կենսամակարդակը միջին (6.4 տոկոսային կետով նվազում) գնահատող հարցվածների:

Սոցիալական անհավասարությունը գնահատվում է ողջ բնակչության համար: Դիտարկվող ժամանակահատվածում (2008-2013 թթ.), ըստ սպառման ագրեգատի և ամբողջական եկամուտների ցուցանիշների, անհավասարությունն աճել է: Զինիի գործակցի միջոցով գնահատված անհավասարության ցուցանիշները վկայում են, որ Հայաստանում բնակչության բևեռացումն, ըստ եկամուտների ցուցանիշի, ավելի խորն է սպառման ագրեգատի ցուցանիշի համեմատ: 2013 թ.-ին սպառման անհավասարությունը, որը չափվում է Զինիի գործակցով, ավելացել է՝ կազմելով 0.271՝ 2008 թ.-ի 0.242-ի համեմատ: Ըստ ամբողջական եկամուտների՝ անհավասարությունն ավելացել է՝ կազմելով 2013 թ.-ին 0.372՝ 2008 թ.-ի 0.339-ի համեմատ:

Անհավասարության գնահատման այլ եղանակները՝ Թեյլի էնտրոպիայի համաթիվը և Թեյլի միջին լոգարիթմական շեղումը, արձանագրել են, որ Հայաստանում 2008-

2013 թթ. բնակչության բևեռացումն, ըստ եկամուտների ցուցանիշի և ըստ սպառման ցուցանիշի, ավելացել է:

Աղյուսակ 3

ՀՀ սպառման ագրեգատի և եկամուտների անհավասարությունը, 2008, 2012, 2013 թթ.

	Սպառում			Եկամուտ		
	2008	2012	2013	2008	2012	2013
Վարիացիայի գործակից	0.592	0.650	0.726	0.847	1.136	0.896
Ջինիի գործակից	0.242	0.269	0.271	0.339	0.372	0.372
Թեյլի միջին լոգարիթմական շեղումը E(0)	0.096	0.121	0.122	0.201	0.248	0.243
Թեյլի էնտրոպիա E(1)	0.110	0.141	0.146	0.215	0.282	0.259

Աղբյուր՝ ՏՏԿԱՀ 2008-2013 թթ.

Տնտեսավարման փոխվել են հասարակության մեջ անհատի դիրքն արտահայտող գործոնները: Ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ շերտակազմության գնահատման համար միայն եկամուտը բավարար չէ: Հարկավոր է հաշվի առնել նաև դիրքը հասարակության մեջ, սուբյեկտիվ գնահատականն ու իհարկե ոչ նյութական բարեկեցությունը: Ներկայումս Հայաստանում առանձնացվում են միայն ոչ աղքատ, աղքատ և ծայրահեղ աղքատ շերտերը, սակայն գաղտնիք չէ, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական արդյունավետ քաղաքականության համար հարկավոր է պատկերացում ունենալ հասարակության շերտերի, այդ շերտերը ձևավորող խավերի և այդ խավերը բաժանող չափանիշների վերաբերյալ:

МАРИЯ АВАНЕСОВА

СОЦИАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ: СУЩНОСТЬ, ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ, ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ СОЦИАЛЬНОЙ СТРАТИФИКАЦИИ

Ключевые слова: стратификация, неравенство, нищета, социальная мобильность, иерархия, благополучие

В современных экономических условиях социологов и экономистов беспокоит неравенство социально-экономического развития стран, так как это углубляет процесс стратификации, тем самым способствуя ухудшению материального и нематериального благосостояния. Полное представление социально-экономической стратификации населения может способствовать разработке более эффективной социально-экономической политики. Трудно однозначно оценить стратификационные процессы страны, поскольку каждая социальная группа выделяется социальными и экономическими характеристиками и особенностями, которые могут соответствовать конкретным социальным группам, но в разных пропорциях.

MARIA AVANESOVA

SOCIAL STRATIFICATION: ESSENCE, BASIC CONCEPTS, BASIC THEORIES OF SOCIAL STRATIFICATION

Key words: stratification, inequality, poverty, social mobility, hierarchy, welfare

At present the inequality of socio-economic development of certain countries arises concern because it deepens social stratification process of population stimulating deterioration of material and nonmaterial welfare. The complete conception of socio-economic stratification may contribute to work out country's social and economic policy more effectively. Actually it is difficult to assess socio-economic stratification of a certain country as each social group differs from another by specific characteristics which can be typical to particular individuals but in different proportions

ՆԱԴԵԺԴԱ ԱՖՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ

Հիմնաբաներ. *ռազմավարական էկոլոգիական գնահատում (ՌԷԳ), բնապահպանական փորձաքննություն, էկոլոգիական գնահատում, քաղաքականությունների, պլանների և ծրագրերի գնահատում, կայուն զարգացում, մոնիթորինգ ՌԷԳ գործընթացում:*

Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման համակարգը ՀՀ-ում դեռևս ամբողջությամբ ձևավորված չէ, անորոշ է մնում գնահատման մեթոդաբանությունը: Առավել կարևորվում է ՌԷԳ համակարգի զարգացման օրենսդրական, իրավական, հատկապես, մեթոդական կարգավորումը: Ստեղծված իրավիճակում եզակի չեն դեպքերը, երբ ռազմավարական նշանակության նախագծերը, որոնց բնորոշ է անորոշության գործոնը, ենթարկվում են բնապահպանական փորձաքննությանը նույն մեթոդաբանությամբ, ինչ որ գործունեության առանձին տեսակների նախագծերը: ՌԷԳ-ի շրջանակներում նորովի է իմաստավորվում մոնիթորինգային փուլի կարևորությունն էկոլոգիական կարգավորման և հասարակական առողջության պահպանման տեսանկյունից:

2003 թ. Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրեց ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման արձանագրությունը: Դա անհրաժեշտ նախաձեռնություն էր և հեռանկարային քաղաքական քայլ, որ լրացուցիչ նպաստում է կայուն զարգացման ռազմավար-

րության մշակմանն ուղղված պետական ջանքերին: Այս տեսանկյունից գիտականորեն հիմնավորված և քաղաքականապես ակնհայտ է Հայաստանում ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման համակարգի ներդրման և զարգացման անհրաժեշտությունը:

Համաձայն ավանդական պատկերացումների ռազմավարական էկոլոգիական գնահատումն առաջարկվող ռազմավարությունների, պլանների և ծրագրերի էկոլոգիական գործոնների և հնարավոր բնապահպանական հետևանքների հայտնաբերման և հաշվառման պարբերաբար իրականացվող գործընթաց է: Գիտական ուսումնասիրությունների համաձայն նախագծային մակարդակի էկոլոգիական գնահատման առավել էական սահմանափակումները կապված են այն բանի հետ, որ նրա կատարման պահին արդեն ընդունված են լինում մի շարք սկզբունքային որոշումներ, որոնք վերաբերվում են նախատեսվող գործունեության հիմնական բնութագրերին: Մասնավորապես, եթե էկոլոգիական գնահատումն իրականացվում է միայն նախագծային մակարդակի վրա, ապա մինչև նրա սկիզբը անուղղակի ձևով կարող են անտեսվել որոշ հնարավորություններ և այլընտրանքներ: Պետք է նշել, որ նման սահմանափակումները բնորոշ են նաև ՀՀ բնապահպանական փորձաքննության պրակտիկային:

Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատումը նման որոշումների գնահատումն իրականացնում է մինչև դրանց ընդունումը, այլ ոչ թե կոնկրետ նախագծի գնահատմանը զուգահեռ: Կարևորն այն է, որ գնահատման այս տեսակը կարող է առավել էական այլընտրանքների դիտարկումն ավելի համակարգված և բաց դարձնել շահագրգիռ կողմերի համար: Բացի այդ հնարավոր է նաև ապահովել էկոլոգիական գործոնի հաշվառման գործընթացը որոշումների ընդունման բոլոր մակարդակներում, այլ ոչ թե միայն նախագծային մակարդակում: Միաժամանակ ռազմավարական փաստաթղթերի գնահատման ընթացքում ստացված արդյունքները կարող են օգտագործվել դրանցից բխող նախագծերի էկոլոգիական գնահատման նպատակով: Այսպիսով, ռազմավարական գնահատումը, փորձագետների կարծիքով, ադեկվատ համատեքստ է ստեղծում նախագծային մակարդակի էկոլոգիական գնահատման համար:

Սակայն ինչպես վկայում է միջազգային, հատկապես եվրոպական փորձը, այսքանով չի սահմանափակում ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման առավելությունները: Այստեղ, մեր կարծիքով, ոչ պակաս կարևոր է ազդեցությունների հաշվառումը, որոնց ադեկվատ դիտարկումն առանձին նախագծի մակարդակով դժվար կամ անհնարին է: Դա, նախ և առաջ, կուտակային ազդեցությունների հաշվառումն է, օրինակ, ընդհանուր աղտոտման գնահատման դեպքում, որը տվյալ պլանի կամ ծրագրի շրջանակներում իրագործվող մի քանի նախագծերի արդյունք է: Կարող է լինել նաև որևէ նախաձեռնություն, օրինակ, նորմատիվային ակտի նախագիծ, որը ունակ է փոփոխել բնօգտագործման կարգավորման ամբողջական համակարգը: Ազդեցությունների հաշվառման նման մոտեցման կիրառումն առավել արդիական է ՀՀ-ում հատկապես ընդերքօգտագործման և կենսաոչ-սուրսների (այդ թվում նաև անտառների) օգտագործման ոլորտներում, որտեղ ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման համակարգը գրեթե չի գործում:

Վերջապես, ռազմավարական էկոլոգիական գնահատումն աջակցում է կայուն զարգացմանը ընդգրկելով զարգացման նպատակներով բնապահպանական, այլ ոչ թե միայն տնտեսական նկատառումները կամ մտադրությունները: Ենթադրվում է, որ որոշումների կայացման բոլոր մակարդակներում ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման նման ըմբռնումը և գիտական ընկալումը կարող է դառնալ գլոբալ և տարածաշրջանային բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծման կամ կանխման կարևոր գործիք: Այս տեսանկյունից, ամենևին պատահական չէ, որ ներկայումս միջազգային բնապահպանական փորձագետների հիմնական ջանքերն ուղղված են ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման (ՌԷԳ) սկզբունքների և մեթոդաբանության ներդրմանը, կատարելագործմանը և զարգացմանը քաղաքականությունների, պլանների և ծրագրերի (ԲՊԾ) գնահատման գործընթացներում:

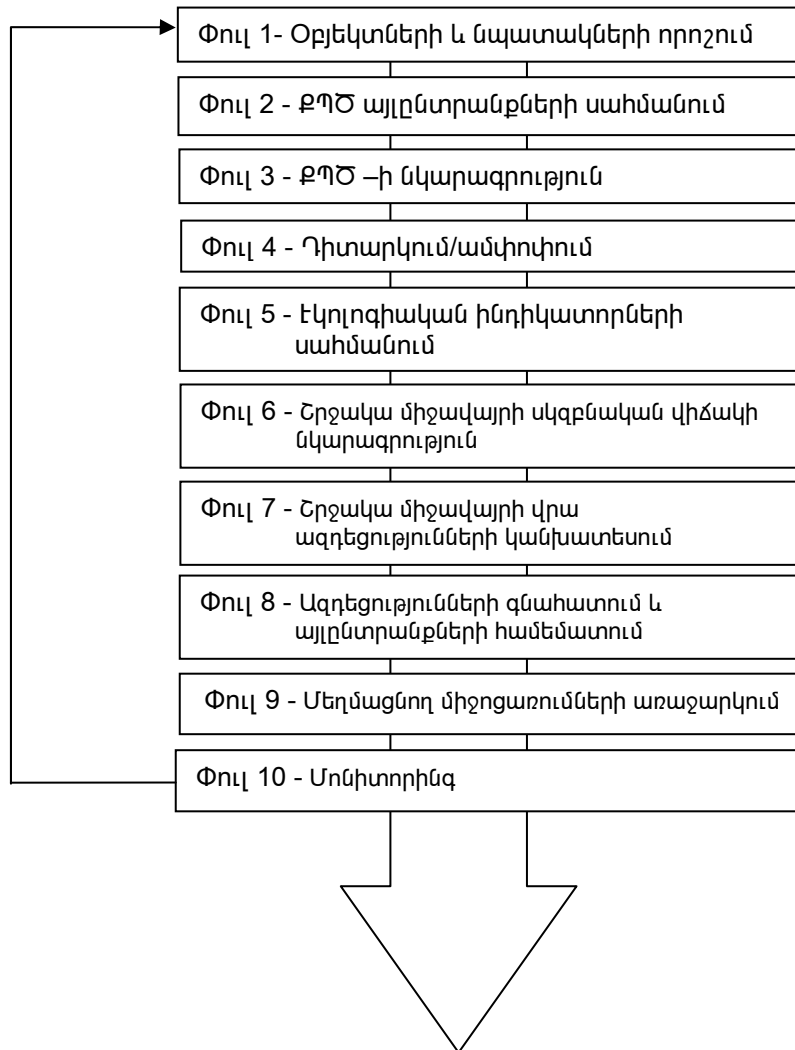
ՌԷԳ-ի ակնհայտ առավելություններն այդ գործընթացի արագ զարգացման դրդապատճառ դարձան մի շարք եվրոպական երկրներում՝ Լեհաստանում, Հունգարիայում, Չեխիայում, Բուլղարիայում, Սլովենիայում: Խոստումնալից են նաև այդ ուղղությամբ իրականացվող պետական քաղաքական քայլերը Բելառուսում, Ուկրաինայում, Մոլդովայում և Վրաստանում¹: Այդ երկրների փորձագետների համոզմամբ խելամիտ կիրառման դեպքում ՌԷԳ-ը կարող է օգնել որոշում ընդունող պետական կառավարման մարմիններին հետևյալում՝

- հասնել բնապահպանորեն ընդունելի և տնտեսապես շահավետ կայուն զարգացմանը,
- գիտականորեն հիմնավորել ռազմավարությունների, պլանների և ծրագրերի մշակումը,
- խնայել ժամանակը և ֆինանսներն ի հաշիվ «թանկարժեք» սխալների շրջանացման,
- բարելավել կառավարման կառուցվածքի որակը, բնակչությանը վստահություն և հույս ներշնչել որոշումների կայացման գործընթացի նկատմամբ:

Մեր կարծիքով վերջին քաղաքական կողմնորոշիչն առավել ազդեցիկ է, քանի որ ուժեղացնում է շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման ոլորտներում պետական կառավարման և հսկողության մարմինների գործունեության թափանցիկության գործոնը: Այս պարագայում քաղաքական և գործնական նոր մակարդակ է բարձրանում հասարակական առողջության պահպանումը (ՌԷԳ արձանագրության հ.1), էկոլոգիական զեկույցների պատրաստումը (ՌԷԳ արձանագրության հ.7) և հասարակության մասնակցությունը ՌԷԳ-ի բոլոր փուլերում (ՌԷԳ արձանագրության հ.8): Ենթադրվում է, որ նման մոտեցումների կիրառման արդյունավետության բարձրացմանը կնպաստի մոնիտորինգի և նրա մեթոդաբանության գրագետ օգտագործումը: Դրանով ՌԷԳ-ը կարող է լավագույն կերպով կարգավորել պետահասարակական հարաբերությունները «պատճառ-արդյունք» համակարգում: Մասնավորապես, **Սլովենիայի** օրինակով կարելի է փաստել, որ այդպիսի քաղաքականության հիման վրա հնարավոր դարձավ նվազեցնել փա-

¹ Стратегическая Экологическая оценка на Кавказе. РЭЦ Кавказ.Выпуск 1. 2005, с. 2-7.

կուղային իրավիճակների առաջացման հավանականությունը, կարգավորել «հողի օգտագործման տեղային դիմադրությունը» (locally-unwanted-land-use (LULU)) և «միայն ոչ իմ բակում» (not-in-mybackyard (NIMBY)) իրավիճակը: Հետևաբար ՌԷԳ-ի շրջանակներում նորովի է իմաստավորվում մոնիտորինգային փուլի կարևորությունն էկոլոգոտնտեսական կարգավորման և հասարակական առողջության պահպանման տեսանկյունից (գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Մոնիտորինգը ՌԷԳ գործընթացում

Գնահատման փուլայնության կիրառումը եվրոպական փորձագիտական պրակտիկայում ցույց տվեց, որ այն բավականին գործունակ, ճկուն և ադապտացվող է տեղական պայմաններում: Ներդրման և արդյունավետության բարձրացմանը կարող է նպաստել ազգային բնապահպանական օրենսդրությունը, գնահատման մեթոդաբանությունը և

նորմատիվային փաստաթղթերի ամբողջությունը: Այս մոտեցման մեջ ուշագրավ է, մասնավորապես, «ազդեցության մեծություն–շրջակա միջավայրի զգայունություն–փորձագետների գնահատում» կապի արդիականացումը:

ՌԷԳ գործընթացում առավել նշանակալից գործողություններից է շրջակա միջավայրի վրա քաղաքականությունների, պլանների և ծրագրերի (ՔՊԾ) ազդեցությունների կանխատեսումը: Պատճառահետևանքային կապերի կանխատեսումը ներառում է, նախևառաջ, ապագա ՔՊԾ-ի շրջակա միջավայրի վրա հնարավոր ազդեցությունների տեսակի և մեծության որոշումը: Դա բարդ և գիտատար գործընթաց է, որը պետք է ունենա համապատասխան մեթոդական ապահովում, քանզի ՔՊԾ-ը ունեն տարածաշրջանային, ժամանակային և նյութական ավելի նշանակալի հետևանքներ և դրսևորումներ, քան՝ առանձին նախագծերը: ՌԷԳ-ի իրականացման բարդություններից է նաև շրջակա միջավայրի վրա բոլոր ուղղակի, անուղղակի և գումարային ազդեցությունների գնահատումը: Այդ հիմնահարցի գիտական լուծումը դեռևս մնում է ՌԷԳ-ի կատարելագործման գերակայությունների շարքում:

Այնուամենայնիվ, գիտագործնական քայլերը դեռևս դանդաղ են ընթանում, ինչը բացասաբար է անդրադառնում ռազմավարական նշանակության նախագծերի բնապահպանական փորձաքննության արդյունքների վրա: ՌԷԳ համակարգը ՀՀ-ում դեռևս գտնվում է ձևավորման և հաստատման փուլում, որն առավել կարևորում է համակարգի զարգացման օրենսդրական, իրավական, հատկապես, մեթոդական կարգավորումը:

НАДЕЖДА АФЯН

НАУЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ И ПРИМЕНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ

Ключевые слова: стратегическая экологическая оценка (СЭО), экологическая экспертиза, экологическая оценка, оценка политики, планов и программ, устойчивое развитие, мониторинг в процессе СЭО

В РА система стратегической экологической оценки еще не полностью сформирована и остается неопределенной методология оценки. Наиболее важно развитие законодательных, правовых аспектов системы СЭО, особенно, его методическое регулирование. В сложившейся ситуации не единичны случаи, когда проекты стратегического значения, которым свойственен фактор неопределенности, подвергаются экологической экспертизе по той же методике, что и проекты отдельных видов деятельности. В рамках стратегической экологической оценки по-новому сформулирован мониторинговый этап с точки зрения экологического и экономического регулирования и общественного здоровья.

NADEZHDA AFYAN

SCIENTIFIC CONTENTS OF STRATEGIC ECOLOGICAL ASSESMENT AND SIGNIFICANCE OF ITS APPLICATION IN NATIONAL ECOLOGICAL EXPERT PRACTICE

Key Words: *strategic environmental assessment (SEA), environmental expertise, environmental assessment, assessment of policies, plans and programs, sustainable development, monitoring in SEA process*

The system of strategic environmental assessment in RA is not completely established yet and assessment methodology remains uncertain. The most important thing is development of legislative, legal aspects of SEA system, particularly, its methodical regulation. In current situation there are cases when projects of strategic importance with uncertainty factor are subject to environmental assessment by similar method as projects of certain kinds of activities. In the framework of strategic environmental assessment monitoring phase is formulated in a new way from the view point of ecologo-economic regulation and public health maintenance.

ԱՐՄԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ՄԱՆԴԱՄԹԵՐՔԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԾՅՈՒՂԻ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՍՄ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *ԵԱՏՄ շուկա, տնտեսական զարգացման գերակայություններ, արտահանմանը միջավայրային արդյունաբերական քաղաքականություն, սննդամթերքի արդյունաբերության մրցունակություն, մասշտաբից սահմանափակ հնարավորություններ, հումքային բազայի սահմանափակումներ, արտահանման խոչընդոտներ*

Զեկույցում ներկայացված են ՀՀ արտաքին առևտրի հիմնական ցուցանիշները և ներկա պայմանների ձևավորման հիմնական պատճառները, ԵԱՏՄ շուկայում ՀՀ սննդամթերքի արդյունաբերության ճյուղի ձեռնարկությունների մրցունակության սահմանափակման հիմնական գործոնները, միությանն անդամակցության պայմաններում ճյուղի ընդլայնման առավել նպաստավոր ուղղությունները, ինչպես նաև միության շուկայում «Պատրաստված է Հայաստանում» բրենդի առաջ մղման առանցքային ուղղությունները:

Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից ի վեր միջազգային շուկաներում «Պատրաստված է Հայաստանում» բրենդի առաջնորդը, հայրենական արտադրողների մրցունակությանը նպաստող բարենպաստ գործարար միջավայրի ձևավորումը և արտահանման արդյունավետ խթանումն ու արտաքին առևտրային հաշվեկշռի բացասական մնացորդի կրճատումը հանդիսացել են Հայաստանի բոլոր կառավարությունների «Ափիլեյան գարշապարերից» մեկը: Իսկ 2004-2009 ժամանակահատվածում, հանքահումքային ռեսուրսների ու գունավոր մետաղների գների թանկացման և մասնավոր տրանսֆերտների աճի հետևանքով ազգային արժույթի հետևողական արժևորումը, իր հերթին, ավելի նպաստեց միջազգային շուկաներում հայկական արտադրանքի գնային մրցունակության անկմանը, ինչը զգալիորեն դանդաղեցրեց արտահանման տեմպերը:

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտաքին առևտրի ընդհանուր ցուցանիշները 2009-2014 թթ.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արտահանում (մլն դոլար)	768,2	1019,1	1337,0	1361,0	1478,7	1507,1
Արտահանման շարժընթաց (%)	-27,5%	+32,6%	+31,2%	+1,8%	+8,7%	+1,9%
Ներմուծում (մլն դոլար)	3318,3	3790,5	4155,0	4284,9	4488,7	4440,1
Ներմուծման շարժընթաց (%)	-25,7%	+14,2%	+9,6%	+3,1%	+4,7%	-1,1%
Առևտրային հաշվեկշռի մնացորդ (մլն դոլար)	-2550,1	-2771,4	-2818,0	-2923,0	-3010,0	-2933
Առևտրային հաշվեկշռի մնացորդի շարժընթաց (%)	-32,7%	+8,7%	+1,7%	+3,7%	+3,0%	-2,6%
ՀՆԱ (մլրդ դրամ)	3141,6	3460,2	3777,9	3997,6	4266,8	4526,3
ԱՄՆ դոլարի փոխարժեք	363,0	367,3	372,0	373,0	409,4	415,9
ՀՆԱ (մլրդ դոլար)	8,65	9,42	10,15	10,71	10,42	10,9
Արտահանում/ՀՆԱ (%)	8,8	10,8	13,2	12,7	14,2	13,9
Ներմուծում/ՀՆԱ (%)	38,1	40,2	41,0	40,1	43,1	40,7

Աղյուսակ 1-ից ակնհայտ է, որ 2004-2008 ժամանակահատվածում ներմուծումն արտահանման նկատմամբ աճել է միջինում երեք անգամ ավելի արագ, ինչի հետևանքով արտաքին առևտրի բացասական մնացորդի միջին տարեկան աճը կազմել է մոտ 47%: Պետք է նշել, որ դիտարկված ժամանակահատվածում ներմուծումն ավելի գրավիչ է եղել նաև ազգային արտադրությունից, ինչի հետևանքով բազմաթիվ արտադրություններ, մասնավորապես նաև սննդի արդյունաբերության ճյուղում, կամ փակվել են, կամ արտադրությունը սկսել են կազմակերպել ներմուծվող հումքային բազայի վրա¹:

Հատկանշական է, որ բացի ՀՀ ԿԲ վարած քաղաքականությունից, արտահանման հնարավորությունների զսպման վրա զգալի ազդեցություն են ունեցել նաև Հայաստանի տրանսպորտա-կոմունիկացիոն խնդիրները և գլոբալ մրցունակության ցածր մակարդակը: Մասնավորապես, ՀՀ տրանսպորտա-կոմունիկացիոն խնդիրները կապված են ծովային ելքի և երկաթգծի բացակայության, ինչպես նաև Թուրքիայի ու Ադրբեջանի կողմից

¹ Մասնավորապես, այլուրե հրուշակեղենի արտադրությունը, թռչնամսի և թռչնի ձվի արտադրությունը, ծխախոտագործությունը, կոնյակի սպիրտի ներկրման ծավալների ավելացումը, տեքստիլ արդյունաբերության անկումը, շաքարի ճակնդեղի արտադրության ծախսողումը և այլն:

վարվող տրանսպորտային շրջափակման քաղաքականության հետ, ինչի պատճառով, օրինակ, 40 ֆուտանոց 1 կոնտեյնների տեղափոխման գինը ԱՄՆ նավահանգիստներից Երևան կազմում է 5500-6300 դոլար¹, մինչդեռ նույնը դեպի Վրացական Բաթում նավահանգիստ կազմում է մոտ 3000-3150 դոլար, ինչը 1.8-2 անգամ ավելի ցածր է: Պետք է նշել, որ տրանսպորտա-կոմունիկացիոն խնդիրները լրջորեն խոչընդոտում են նաև ՀՀ-ից դեպի ԵԱՏՄ հիմնական գործընկերոջ՝ Ռուսաստանի շուկա արտահանման ծավալները: Մասնավորապես, ներկայումս Երևանից Մոսկվա 1 տոննա բեռի փոխադրման ծախսը կազմում է 85-90 ԱՄՆ դոլար, ինչը երկաթուղային կապի գործարկման դեպքում հնարավոր կլիներ կրճատել մոտ 30 տոկոսով²: Բացի այդ պետք է նշել, որ Վերին Լարս անցակետի աշխատանքների պարբերաբար խափանումները հայ արտադրողներին զրկում են դեպի Ռուսաստան մատակարարումների անընդհատականությունն ապահովելու հնարավորությունից, կամ էականորեն թանկացնում են դրա ապահովումը: Անցակետի փակման դեպքում բեռնատարը դեպի Ռուսաստան հասնելու համար հավելյալ պետք է օգտվել Փոթի-Պորտ Կավկազ (բեռնատարողությունը 44-55 երկաթուղային վագոն), կամ Փոթի-Իլիջևսկ-երկաթուղով դեպի Ռուսաստան (բեռնատարողությունը մինչև 102 երկաթուղային վագոն) լաստանավի ծառայություններից՝ երկարացնելով լոգիստիկ շղթան և մատակարարումների ժամկետները: Նման պայմաններում պահպանման կարճատև ժամկետ ունեցող ապրանքների արտահանումը գրեթե անհնար է: Իսկ երկարատև պահպանման ապրանքների արտահանման նպատակով, հատկապես, երբ ցանկություն կա կրճատելու միջնորդներ առևտրային շղթան³, պահանջվում է Ռուսաստանում հիմնել առևտրային բազաներ, պահեստներ, սուպերվայզինգի թիմեր ինչը ֆինանսական լուրջ բեռ է արտադրության փոքր ծավալներ ունեցող հայրենական արտադրողների համար (թերևս բացի կոնյակագործության և ծխախոտագործության ճյուղերից):

Հատկանշական է, որ ՀՀ սննդի արդյունաբերությունը կոնյակագործության և գինեգործության հետ միասին հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական զարգացման և արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության գերակա ուղղություններից մեկը⁴: Սակայն պետք է նշել, որ չնայած պետական աջակցությանը և ճյուղի զարգացմանը միտված հատուկ քաղաքականության իրականացմանը, վերջինի զարգացման տեմպերը, թողարկման ծավալները, ֆիրմային կառուցվածքը, արտադրողականության և արտահանման ցուցանիշները այնքան էլ գոհացուցիչ չեն, հատկապես եթե բացառենք կոնյակի, գինու և սիգարետի արտահանումը: Դրանք առավել մտահոգիչ են ՌԴ սննդամթերքի շուկան սպասարկող ընկերությունների ցուցանիշների հետ համեմատելու պարագայում:

¹ <http://www.uscarexpress.ru/Containers.htm>

² Апарат Гомцяна, «О некоторых аспектах обеспечения внешнеэкономической эффективности Армении», Финансы и экономика, октябрь 2013, с.10.

³ Ի նկատի է առնվում սեփական ուժերով միանգամից առևտրային ցանցերում դիրքավորումը:

⁴ «ՀՀ արտահանմանը միտված արդյունաբերական քաղաքականություն», բաժին 7, ՀՀ կառավարության 15.12.2011 թ., N 49 որոշում:

«2014-2025 թթ. ՀՀ հեռանկարային զարգացման ռազմավարական», բաժին 9.1, ՀՀ կառավարության 27.03.2014 թ. N 442 – Ն որոշում:

Մասնավորապես, 2009-2014 թթ. ժամանակահատվածում ՀՀ սննդի արդյունաբերության, ոգելից խմիչքների արտադրության և ծխախոտագործության ճյուղում գործել են 830-980 ձեռնարկություններ¹, ինչը 54-55 անգամ փոքր է ՌԴ նույն ճյուղերում ներգրավված ընկերությունների թվից (2013 թվականին 50800²): Պետք է նշել, որ նույն ժամանակահատվածում պարենային ապրանքների, ոգելից և ոչ ոգելից խմիչքների և ծխախոտի շուկաները, բացի հայրենական արտադրողներից, սպասարկել են նաև 500-700 ներմուծող ընկերություններ, սակայն չնայած նշված շուկաները սպասարկող ընկերությունների մեծաթիվությանը դրանք ՀՀ ՏՄՊՊՀ կողմից հիմնականում բնորոշվել են որպես բարձր կենտրոնացված³: Ճյուղում զբաղվածների թիվը 2009-2014 թվականներին կազմել է 18-23 հազար մարդ, ինչը կազմել է Հայաստանի բոլոր զբաղվածների 1.7-1.9%-ը, ՀՀ արդյունաբերության մեջ զբաղվածների՝ 23-27%-ը և մշակող արդյունաբերության մեջ զբաղվածների 38-45%-ը: Համեմատության համար, 2012 թվականին ՌԴ նույն ճյուղերում զբաղվածների թիվը կազմել է 1.2 միլիոն մարդ (59 անգամ ավել է ՀՀ ցուցանիշից), ինչը կազմել է բոլոր զբաղվածների 2.7%-ը⁴:

Բնական է, որ նման սահմանափակ արտադրողականություն, արտադրական հնարավորություններ և մրցակցելու փորձ ունեցող ընկերությունները միջազգային շուկաներում ոչ մրցունակ են, ինչն արդեն բացի վերը նշված խնդիրներից, կապված է ՀՀ ներքին շուկայում ձևավորված իրողությունների և մրցակցային պատկերի հետ:

Հայաստանի սննդի արդյունաբերության, խմիչքների և սիգարետի արտադրության ճյուղի թողարկման ծավալները 2009-2014 թթ. ժամանակահատվածում 0.6 միլիարդ ԱՄՆ դոլարից աճել են մինչև 1.2 միլիարդ դոլար: Տարեկան աճի տեմպը միջինում կազմել է 12.8%: Ճյուղի արտահանումը 2014 թվականին կազմել է՝ 332.8 միլիոն դոլար, իսկ պատրաստի սննդամթերքի և գյուղատնտեսական հումքի արտահանումը նույն թվականին կազմել է 426.8 միլիոն դոլար: Ընդ որում, սկսած 2011 թվականից, գյուղմթերքների, կենդանիների, պտուղբանջարեղենի, հացահատիկային կուլտուրաների և հատիկալնդեղենի արտահանումը, 1.4-1.8 անգամ գերազանցել է պատրաստի սննդամթերքի արտահանման ցուցանիշը, ինչը վկայում է այն մասին, որ սննդամթերքի արդյունաբերությունը չի կարողացել անգամ ինքնուրույնաբար «սպառել» ՀՀ-ում թողարկված գյուղատնտեսական հումքը: Դա ճյուղի փոքր արտադրական հնարավորությունների հետևանքով է: Մասնավորապես, չնայած 2014 թ. սննդամթերքի արդյունաբերության թողարկման ծավալի միայն 5,6%-ն է արտահանվել, (մշակող արդյունաբերության համախառն արտահանման 4,8%-ը), սակայն ներքին շուկայում ճյուղի ընկերությունները նույնպես նկատելի հաջողու-

¹ ՀՀ ԱՎԾ. ՀՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների գործունեության հիմնական ցուցանիշներն ըստ տնտեսական գործունեության հնգանիշ դասակարգման, 2009-2014 թթ.:

² EV consalting «Анализ экономической ситуации Российской Федерации», раздел Анализ инвестиционной привлекательности - Пищевая промышленность Российской Федерации, Ер., 2014.

³ ՀՀ ՏՄՊՊՀ տարեկան գործունեության հաշվետվություն, 2010-2014 թթ.:

⁴ EV consalting «Анализ экономической ситуации Российской Федерации», раздел Анализ инвестиционной привлекательности - Пищевая промышленность Российской Федерации, Ер., 2014.

թյուններ չեն արձանագրել: 2009-2014 թթ. պարենային ապրանքների հաշվեկշռի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ բացի կաթի, կաթնամթերքի, հացի, հացաբուլկեղենի, պանրի, պտուղ բանջարեղենի և ձավարեղենի արտադրություններից (ներմուծման մասնաբաժինը մինչև 10%)՝ ճյուղի մյուս բոլոր ապրանքային շուկաներում ներմուծող ընկերություններն ունեցել են արտադրողներին զգալի գերակշռող, մասնաբաժիններ¹: Ի տարբերություն սննդամթերքի արտադրության, խմիչքների և սիգարետի արտադրության ճյուղերի թողարկած արտադրանքի համապատասխանաբար՝ 59,1%-ը և 74,1%-ը արտահանվել է:

Ակնհայտ է, որ ՀՀ սննդի արդյունաբերության թողարկման և արտահանման ծավալները էականորեն փոքր են: Օրինակի համար, 2013 թվականին ՀՀ սննդի արդյունաբերության, խմիչքների և սիգարետի արտադրության ճյուղի թողարկման ծավալները մոտ 130 անգամ զիջել են ՌԴ նույն ճյուղի թողարկման ծավալներին, իսկ արտահանումը մոտ 37 անգամ ավելի փոքր է եղել ՌԴ արտահանման ցուցանիշից²:

Մյուս կողմից ակնհայտ է նաև, որ ճյուղի արտահանելի հատվածի՝ կոնյակագործության, գինեգործության և սիգարետի արտադրության ծավալները, թեև զգալիորեն գերազանցել են ճյուղի աճի միջին ցուցանիշը, սակայն աչքի են ընկել արտահանման առավել նեղ աշխարհագրությամբ: Այսպես ՀՀ Ֆինանսների նախարարության Մաքսային ծառայության երկիր-ապրանք կտրվածքով մաքսային վիճակագրության ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ 2009-2014 թթ. Հայաստանից արտահանված պատրաստի սննդամթերքի և խմիչքների համախառն ծավալներում Ռուսաստանի մասնաբաժինը միջինում կազմել է 77%: Սկսած 2013 թվականից նույնն է նաև սիգարետի պարագայում, որի արտահանման 68%-ը բաժին է ընկել Իրաքին:

Պետք է նշել, որ հայրենական սննդամթերքի արդյունաբերության ճյուղի թույլ դիրքերը պայմանավորված են հիմնականում երկու գործոններով. հումքային բազայի սահմանափակվածությամբ և սխալ բեռնվածքով ու ցածր արտադրողականությամբ:

Մասնավորապես, ՀՀ գյուղատնտեսական համալիրում առկա բազմաթիվ խնդիրները (փոքր գյուղացիական տնտեսություններ, թույլ տեխնիկական զինվածություն, մշակվող վարելահողերի փոքր մակերես, տնտեսապես չհիմնավորված ցանքսի իրականացում, սեփական կերային բազայի, թունաքիմիկատների և պարարտանյութերի բացակայություն) էականորեն նվազեցնում են սննդի արդյունաբերության մեջ ներգրավված ընկերությունների, ինչպես նաև գյուղացիական տնտեսությունների արտադրական հնարավորությունները: Մասնավորապես, ճյուղի ընկերությունները հաճախ ստիպված են արտադրությունը կազմակերպել ներմուծվող հումքի հաշվին, ինչը վերջիններին չափազանց զգայուն է դարձնում միջազգային գների տատանումների նկատմամբ, կամ, հակառակը, հաճախ դրանք ի վիճակի չեն լինում մթերելու գյուղատնտեսական հումքը՝ ինչը էապես մեծացնում է գյուղացիական տնտեսությունների պարտքային բեռը: Սա հիմնականում պայմանավորված է նրա հետ, որ գյուղացիական տնտեսությունների և մշակող ընկերու-

¹ ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի տվյալների շտեմարան, media.asue.am/upload/amberd/7.pdf:

² Թողարկման ծավալները Ռուսաստանում կազմել են մոտ 130 մլրդ դոլար, իսկ արտահանման ծավալները՝ 16.1 միլիարդ դոլար:

թյունների միջև բացակայում է փոխադարձ հաշվարկների և պլանավորման ինստիտուտը: Մյուս կարևոր խնդիրը կապված է ոլորտի ընկերությունների ցածր արտադրողականության հետ: Մասնավորապես, 2013-2014 թթ. ընթացքում ՀՀ սննդի արդյունաբերության ձեռնարկություններում աշխատանքի արտադրողականությունը տարեկան կազմել է միջինում 54521 ԱՄՆ դոլար¹, ինչը թեև 1.5 անգամ բարձր է ՀՀ արդյունաբերության արտադրողականության ցուցանիշից, սակայն 1.9 զիջում է ռուսական ընկերությունների համանման ցուցանիշը (մոտ 104000 դոլար):

ՀՀ սննդամթերքի, խմիչքների և սիգարետի արտադրության ճյուղի վերլուծության արդյունքներից պարզ է, որ ԵԱՏՄ շուկայում ճյուղի ցածր մրցունակության և ընդլայնման ներկայիս սահմանափակ հնարավորությունների հիմնական պատճառներն են. տրանսպորտային և սեփական լոգիստիկ ենթակառուցվածքների բացակայությունը կամ սահմանափակումները, մրցակցային և մարքեթինգային ռազմավարությունների մշակման ու կիրարկման սահմանափակ փորձը, ճյուղի ընկերությունների ցածր արտադրողականությունը, ինչպես նաև ՀՀ գյուղատնտեսության հնարավորությունների ոչ լիարժեք կամ ոչ նպատակային օգտագործումը:

Տվյալ դեպքում խնդրի լուծման հիմնական ուղին գյուղացիական տնտեսությունների և փոքր արտադրական ձեռնարկությունների կլաստերների ձևավորումն է, ինչը առաջիններին հնարավորություն կընձեռի լուծել տեխնիկայով ապահովվածության, հումքային բազայի ընդլայնման, բերքի պլանավորման ու իրացման խնդիրները, իսկ երկրորդներին՝ արտահանման նպատակով միասնական բրենդերի ձևավորման, ռուսական շուկայում միասնական լոգիստիկ ենթակառուցվածքների հիմնման կամ ձեռք բերման և արտաքին շուկաներում միասնական մարքեթինգային միջոցառումների ֆինանսավորման խնդիրները:

АРМЕН ГРИГОРЯН

ЗАДАЧИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПИЩЕВОЙ ОТРАСЛИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РА НА РЫНКЕ ЕАЭС

Ключевые слова: рынок ЕАЭС, приоритеты экономического развития, промышленная политика, направленная на экспорт, конкурентоспособность пищевой промышленности, ограниченные возможности от масштаба, ограничения сырьевой базы, ограничения экспорта

В докладе рассмотрены общие показатели внешней торговли Армении и причины, обуславливающие их нынешнее состояние, основные факторы, ограничивающие конкурентоспособность армянских производителей пищевой промышленности на рынке ЕАЭС, наиболее благо-

¹ Источник, Армстат, Основные показатели промышленных организаций по видам экономической деятельности (5-и значными кодами), в январе-декабре 2009-2014 гг.

приятные направления расширения отрасли в условиях союза, а также основные направления продвижения бренда "Изготовлено в Армении" на рынке ЕАЭС.

ARMEN GRIGORYAN

COMPETITIVENESS ISSUES OF RA FOODSTUFF BRANCH IN EAEU MARKET

Key Words: EAEU market, economic development priorities, industrial policy aimed at exporting, competitiveness of food industry, limited capacities of scale, restrictions of raw materials base, export restrictions

The report examines the general indicators of RA foreign trade and reasons determining their current state, main competitiveness factors restricting Armenian food producers in EAEU market, most favorable directions for expansion of industry in the union as well as the main directions of "Made in Armenia" brand promotion in EAEU market.

ԱՐՄԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՏԱԹԵՎ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ասիստենտ, ՀՊՏՀ

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ, ԹԵ՛ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱ

Հիմնաբառեր. ԵԱՏՄ շուկա, փոխադարձ առևտրի կենտրոնացում, առևտրային արգելքների վերացման էֆեկտի օգտագործման անհնարինություն, անդամակցության օգուտների նվազեցման հիմնական գործոններ

Հոդվածում ներկայացված են ԵԱՏՄ-ին Հայաստանի անդամակցության փորձնական օգուտների սահմանափակման հիմնական գործոնները միությանն անդամակցության պայմաններում, միության շուկայում ընդլայնվելու առավել նշանակալի խոչընդոտները, միության անդամների հետ ՀՀ փոխադարձ առևտրի շարժընթացը 2007-2014 թթ. կտրվածքով, ինչպես նաև միության շուկայում հայրենական արտադրողների մրցունակության բարձրացմանը խոչընդոտող հիմնական գործոնները:

2015 թ. հունվարից Հայաստանն անդամակցում է Եվրասիական տնտեսական միությանը, որից ակնկալվելու է Հայաստանի գիտական, գործարար, քաղաքական և քաղա-

քացիական շրջանակներում հակասական էին ի սկզբանե, ինչը պայմանավորված էր մի շարք վիճահարույց թեզերի առաջադրմամբ: Հօգուտ անդամակցության, որպես կանոն, միշտ բերվում էր ՀՀ իրական հատվածի արտահանման ծավալներում ԵԱՏՄ երկրների և հատկապես Ռուսաստանի գերակա դիրքը, ԵՄ երկրների հետ արտաքին առևտրում հանքահումքային ռեսուրսների գերակշռող ծավալները, Եվրամիության շուկայում հայրենական արտադրողների անհամեմատ ցածր մրցունակությունը, ինչպես նաև նոր ձևավորվող տարողունակ շուկան արտոնյալ պայմաններով սպասարկելու հնարավորությունը: Բացասական կարծիքները մի կողմից պայմանավորված էին Եվրամիության հարևանության ծրագրի շրջանակներում ՀՀ-ԵՄ երկարատև բանակցություններով ձևավորված սպասումների չեզոքացմամբ ու նախաստորագրման պատրաստ ասոցացման համաձայնագրի տապալմամբ, մյուս կողմից ԵԱՏՄ-ին անդամակցության շարժառիթներում քաղաքական գործոնի գերակայությամբ¹: Բացասական մեկնաբանումների շարքում առանձնանում էր նաև միջազգային պատժամիջոցների ազդեցությամբ Ռուսաստանի տնտեսության դանդաղմամբ և ազգային արժույթի նկատելին թուլացմամբ պայմանավորված հետևանքներից ապահովագրման անհնարինությունը:

Այդուհանդերձ, կարծում ենք՝ մասնագիտական շրջանակների քննարկումները այդպես էլ վեր չհանեցին այն դիսկերը, որոնք կապված էին Հայաստանի ընտրության հետ և որոնք կարող էին խոչընդոտել, որպեսզի մեր տնտեսությունը չկարողանա իրացնել այն հնարավորությունները, որոնք իբրև փաստարկ բերվում էին միությանն անդամակցության օգտին: Ակնհայտ է, որ միությանն անդամակցությունը Հայաստանին կարող է ընձեռել տնտեսական աճի նոր հնարավորություններ, եթե մենք կարողանանք ճիշտ դիրքավորվել ԵԱՏՄ շուկայում, ինչը ներկայում կարծես «չի ստացվում»: Իսկ անհաջողությանը նպաստում են մի շարք առանցքային խնդիրներ.

1. ՀՀ տնտեսական ու իրավական ինստիտուտների անպատրաստությունը ԵԱՏՄ-ին անդամակցությանը և միության շրջանակներում ՀՀ շահերի արդյունավետ առաջ մղման փորձի պակասը:
2. ԵԱՏՄ հիմնադիր երկրների և Հայաստանի տնտեսությունների մասշտաբային և կառուցվածքային տարբերությունները:
3. ԵԱՏՄ հիմնադիր երկրների և Հայաստանի փոխադարձ արտաքին առևտրի ծավալների զգալի տարբերությունները:
4. Հայաստանի տնտեսության զգալի կախվածությունը ներմուծումներից և արտարժույթի տատանումներից:
5. ՀՀ-ԵԱՏՄ ցամաքային սահմանի և միասնական տրանսպորտային ենթակառուցվածքների բացակայությունը:
6. Միության շուկա ներթափանցելու և ընդլայնվելու հստակ ռազմավարական ծրագրերի բացակայությունը:

Պետք է նշել, որ Հայաստանի ԵԱՏՄ գործընկերները (բացի Ղրղզստանից) միության ձևավորման ընթացքում ադապտացման երկարատև ուղի են անցել, և անկախ մի շարք

¹ Մասնավորապես՝ անվտանգության խնդրի հետ առնչվող:

առանքային հարցերի շուրջ փոխհամաձայնության բացակայությունից, ունեն սերտ համագործակցության ավելի երկարատև փորձ: Մասնավորապես՝ Ռուսաստանը, Ղազախստանն ու Բելառուսը 2001 թվականից հանդիսացել են Եվրասիական տնտեսական համագործակցության անդամներ, որը հիմնադրվել էր մաքսային միության ու Եվրասիական միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորման գործընթացների արդյունավետ առաջ մղման նպատակով: Այս կառույցում Հայաստանը միայն դիտորդ երկրի կարգավիճակ է ունեցել (2003 թվականից): ՌԴ-ն, Ղազախստանն ու Բելառուսը 2010 թվականի հուլիսից միասին համագործակցել են Մաքսային միության շրջանակներում, որին Հայաստանն անդամակցել է միայն 2014 թվականի հոկտեմբերին, երբ մաքսային օրենսդրության, մաքսային սակագների և մաքսային քաղաքականության միասնականացման գործընթացն ավարտվել էր: Բնական է, որ մաքսային դրույքաչափերի և մաքսային վերահսկողության պայմանների շուրջ բանակցող երկրները ՄՄ-ին չանդամակցող որևէ երկրի տնտեսության առանձնահատկություններն ու խնդիրները հաշվի չէին առնելու: Արդյունքում՝ ԵԱՏՄ-ին անդամակցությունը մի շարք առանցքային ապրանքների շուկաներում (սննդամթերքի և գյուղատնտեսական հումքի որոշ տեսակներ, դեղորայք, ավտոմեքենաներ և այլն) գնաճի կհանգեցնի՝ ներմուծման սակագնի զգալի բարձրացման հետևանքով, կամ պահանջարկը կվերակողմնորոշվի դեպի արտադրական ավելի ցածր մշակույթ ունեցող ԵԱՏՄ երկրներում արտադրված ապրանքների ձեռքբերումը, եթե այդպիսիք կարտադրվեն միությանն անդամակցող երկրներից որևէ մեկում: Այդ է պատճառը, որ Հայաստանի անդամակցության պայմանագրով նախատեսված են Մաքսային միության միասնական սակագնային քաղաքականությունից և կիրառվող դրույքաչափերից այդչափ մեծաքանակ շեղումների արտոնություններ և հարմարեցման երկար ժամանակահատված (որոշ ապրանքների համար բազային սակագների կիրառման վերջնաժամկետ է սահմանված 2022 թվականը)¹: Ի դեպ, նույն խնդիրներն առկա են նաև հարկային դրույքաչափերի տարբերությունների, մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության և մեթոդական մոտեցումների մասով: Մասնավորապես միության անդամ երկրների համեմատ հիմնական հարկային դրույքաչափերի գերազանցման, ինչպես նաև ավելի խիստ հարկային ու մաքսային վարչարարության հետևանքով հայրենական արտադրողների մրցունակությունը զգալիորեն ցածր է միության ցանկացած անդամ երկրի տնտեսվարողի նկատմամբ: Նույնկերպ, ՀՀ փոքր շուկայի պատճառով մրցակցության կարգավորման մեթոդական մոտեցումները տարբերվում են միության անդամ մյուս երկրների որդեգրած մոտեցումներից, իսկ դրա նվազ արդյունավետությունը հանգեցրել է նրան, որ ՀՀ ՏՄՊՊՀ կողմից դիտարկվող գրեթե բոլոր ապրանքային շուկաները աչքի են ընկնում կենտրոնացվածության բարձր աստիճանով ու գերիշխող դիրք ունեցող ընդամենը 1-3 սուբյեկտների առկայությամբ²: Օրինաչափ է, որ մրցակցության նման դրվածքի պայմաններում ՀՀ

¹ http://media.asue.am/upload/amberd/mas_1.pdf, http://media.asue.am/upload/amberd/mas_2.pdf, http://media.asue.am/upload/amberd/mas_3.pdf:

² Առավել մանրամասն՝ ՀՀ ՏՄՊՊՀ 2010-2014 թթ.՝ Գործունեության տարեկան հաշվետվություններում:

ապրանքային շուկաների հիմնական խաղացողները բավարար փորձ և հմտություններ չունեն արդյունավետ մրցակցային ու մարքեթինգային ռազմավարությունների մշակման ու իրացման, կամ մրցունակության բարձրացման ծրագրերի իրականացման ուղղությամբ: Ավելին՝ դրանք նմանատիպ ռազմավարությունների իրականացման բավարար շարժառիթներ էլ չունեն: Եթե նշվածին գումարում ենք նաև, ՀՀ ներքին շուկայի փոքրությամբ պայմանավորված, ներքին արտադրողների մասշտաբից էֆեկտի ստացման սահմանափակ հնարավորությունները և տրանսպորտային ու լոգիստիկ շղթայի լրացուցիչ ծախսերը, որոնք միության մյուս անդամների մոտ ուղղակի բացակայում են, ստացվում է, որ մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով հայրենական արտադրողների գնային մրցունակությունը ԵԱՏՄ շուկայում անհամեմատ ցածր է դրան անդամակցող մյուս երկրների տնտեսավարողների նկատմամբ: Ավելին, տրանսպորտային բարձր սակագները կարող էին լուրջ ազդեցություն չունենալ, եթե ՀՀ տնտեսության մասշտաբները ԵԱՏՄ մյուս երկրների համեմատ այդքան փոքր չլինեին¹: Հայաստանի տնտեսությունը 2014 թվականին կազմել է ԵԱՏՄ տնտեսության ընդամենը 0.6%-ը², նույն կերպ, Հայաստանին բաժին է ընկել միությանն անդամակցող 5 երկրների 2014 թվականին իրականացված փոխադարձ առևտրի (59.2 մլրդ դոլար) 0.6%-ը³: Ակնհայտորեն միության անդամների հետ փոխադարձ առևտրի փոքր ծավալները պայմանավորված են ՀՀ տնտեսության փոքր ծավալներով: Բացի այդ, բացառությամբ մի քանի ապրանքային շուկաների, հայրենական արտադրողները սեփական ուժերով չեն կարողանում բավարարել անգամ Հայաստանի ներքին պահանջարկը, ինչի վկայությունը Հայաստանի ՀՆԱ մեջ ներմուծման այդչափ մեծ բաժնեմասն է (2014 թվականին 44.4%)⁴:

Միության շուկայում հայրենական արտադրողների գրանցած ոչ այնքան պատկառելի ցուցանիշների և ԵԱՏՄ-ին անդամակցումից հետո դեպի այդ երկրներ արտահանման կրճատման վերջին կարևոր պատճառները՝ միությանն անդամակցելու հստակ ծրագրերի բացակայությունը, ՀՀ տնտեսության արտարժույթային հոսքերից մեծ կախվածությունը և միության շուկայում միայն Ռուսական շուկայի վրա կենտրոնացվածությունն են, որոնք իրենց բացասական ազդեցությունն ունեցան 2014 թ. դեկտեմբերին, երբ ԱՄՆ դոլարը

¹ ՀՆԱ մեծության տեսանկյունից:

² Միությանն անդամակցող 5 երկրների համախառն ՀՆԱ-ն, հաշվարկված գնողունակության պարիտետով, 2014-ին, ըստ ԱՄՀ և ՀԲ գնահատումների, կազմել է համապատասխանաբար՝ 4.1 և 4.3 տրլն ԱՄՆ դոլար, Հայաստանինը՝ 24.3 մլրդ դոլար:

³ Փոխադարձ առևտուրը հաշվարկվել է ԵԱՏՄ անդամ երկրների վիճակագրական և մաքսային մարմինների կողմից հրապարակվող արտահանման և ներմուծման ցուցանիշների համադրման հիման վրա: Ճիշտ է, Հայաստանը և Ղրղզստանը 2014-ին ԵԱՏՄ անդամ չեն հանդիսացել, սակայն ԵԱՏՄ փոխադարձ առևտրի ցուցանիշին մեր կողմից ավելացվել է նաև ՀՀ և Ղրղզստանի հետ ԵԱՏՄ երկրների փոխադարձ առևտուրը, այն պատճառով, որ երկու երկրներն էլ ավարտել են ԵԱՏՄ անդամակցության բանակցությունները:

⁴ Ապրանքային շուկաներում ներմուծում-ազգային արտադրություն հարաբերակցությունը առավել մանրամասն ներկայացված է «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի «Պարենային և ոչ պարենային ապրանքների շուկաները Հայաստանում 2009-2014 թթ.» վիճակագրական հրապարակման մեջ, <http://media.asue.am/upload/amberd/7.pdf>, աղյուսակ 5:

Հայաստանում կտրուկ արժևորվեց, սակայն մյուս արժույթները դրամի նկատմամբ նույն չափով չարժևորվեցին:

Ակնհայտ է, որ ԵՄ հարևանության ծրագրին անդամակցության բանակցությունների վարման ընթացքում ՀՀ տնտեսական ու քաղաքական շրջանակները պետք է, որ կենտրոնանային ԵՄ շուկայում հայրենական արտադրանքի արտահանման հնարավորությունների ընդլայնման ծրագրերի վրա: Նման պայմաններում, թե՛ ՀՀ կառավարությունը և թե՛ գործարար շրջանակները ԵԱՏՄ շուկայում հնարավորությունների ընդլայնման ռազմավարություններ մշակել չէին կարող նաև օբյեկտիվ պատճառներով: Ավելին, ԵԱՏՄ-ին անդամակցության նախնական փուլում նկատելի օգուտներ լինել չէին էլ կարող, քանի որ ՀՀ-ն, ԱՊՀ անդամ լինելով, ԵԱՏՄ երկրների հետ փոխադարձ առևտուրն արդեն իսկ իրականացնում էր զրոյական մաքսային դրույքաչափերով: Մաքսային դրույքաչափերի բարձրացման էֆեկտից հնարավոր էր օգտվել, եթե հայրենական արտադրողները բավարար մրցունակություն ունենային: Սակայն ԵԱՏՄ երկրների արտադրողները, ի համեմատ չինական, եվրոպական և ամերիկյան արտադրողների ունեին անհամեմատ ցածր մրցունակություն¹, ինչի պայմաններում առավել էժան սեգմենտի վրա կենտրոնացած սպառողները կողմնորոշված էին դեպի Չինաստանի արտադրանքը, իսկ որակյալ և բրենդային ապրանքների սեգմենտի վրա կենտրոնացած սպառողներին գների որոշակի աճը այդպես էլ չվերակողմնորոշեցին դեպի միության անդամ երկրների արտադրողների ապրանքները: Իրավիճակը փոքր-ինչ կարգավորվեց միայն Ռուսաստանում, որտեղ փոխադարձ պատժամիջոցների կիրառումից հետո ուղղակի արգելվեց նշյալ երկրներից արտադրանքի որոշ տեսակների ներմուծումը:

Պակաս կարևոր չէր նաև այն, որ Հայաստանը կենտրոնացած է ոչ թե ԵԱՏՄ, այլ ռուսական շուկայի սպասարկման վրա: Այսպես, ԵԱՏՄ անդամ երկրներ ՀՀ արտահանման 95%-ը բաժին է ընկել Ռուսաստանին, իսկ դեպի Ռուսաստան արտահանման 70%-ը բաժին է ընկել բացառապես 4 ապրանքատեսակի՝ կոնյակի, ծիրանի, սառեցված ձկան և ադամանդի արտահանմանը:

Աղյուսակ 1-ի տվյալներից ակնհայտ է, որ 2007-2014 թթ. Հայաստանի կողմից Ռուսաստան-Բելառուս-Ղազախստան եռյակի հետ իրականացված փոխադարձ արտաքին առևտրի 95-97%-ը բաժին է ընկել հենց Ռուսաստանին, ինչից տպավորություն կարող է ստեղծվել, որ ԵԱՏՄ մյուս գործընկերների համար Հայաստանը որևէ նշանակություն չի ներկայացնում թե՛ իբրև սպառման շուկա, թե՛ իբրև մատակարար երկիր: Սակայն, պետք է նշել, որ այս խնդիրն առկա է նաև ԵԱՏՄ մեր մյուս գործընկերների փոխադարձ առևտրի բնագավառում: Այսպես՝ ԵԱՏՄ երկրների հետ Բելառուսի փոխադարձ առևտրի (40.7 մլրդ դոլ) 97.6%-ը և Ղազախստանի փոխադարձ առևտրի (27.4 մլրդ դոլ) 97%-ը կրկին բաժին է ընկել Ռուսաստանին: Ընդ որում, անգամ ՄՄ անդամակցության ժամանակահատվածում Բելառուսի ու Ղազախստանի փոխադարձ առևտուրը լուրջ առաջընթաց չի

¹ Չինականի համեմատ՝ գնային, եվրոպականի համեմատ՝ որակական և բրենդի կապիտալով պայմանավորված:

գրանցել: 2010-2014 թթ. Բելառուսի և Ղազախստանի փոխադարձ առևտուրն ավելացել է ընդամենը 300 մլն դոլարով, իսկ ՌԴ-ի հետ Բելառուսի և Ղազախստանի փոխադարձ առևտուրը նույն ժամանակահատվածում ավելացել է համապատասխանաբար 11.7 և 11.2 մլրդ դոլարով: Նույն ժամանակահատվածում ՀՀ-ի առևտուրը Ռուսաստանի հետ ավելացել է 442 մլն դոլարով, Բելառուսի հետ՝ 12 մլն դոլարով, իսկ Ղազախստանի հետ նվազել է 7 մլն դոլարով: Ուշագրավ է, որ ԵԱՏՄ բոլոր անդամների փոխադարձ առևտուրն էլ Ռուսաստանի հետ ունեցել է բացասական մնացորդ, սակայն ամենավատթար ցուցանիշներն ունեցել են ՀՀ-ն և Ղազախստանը¹:

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտաքին առևտրի բաշխվածքն ըստ երկրների խմբերի 2008-2014 թթ. (մլն ԱՄՆ դոլար)²

	Ցուցանիշը	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ընդամենը արտաքին առևտուր	Արտահ.	1152,3	1057,1	710,1	1041	1334,3	1380,2	1478,7	1507,1
	Ներմ.	3267,8	4426,1	3321,1	3748,9	4145,3	4261,2	4385,9	4440,1
	Արտ. առևտ.	4420,1	5483,2	4031,2	4789,9	5479,6	5641,4	5864,6	5947,2
Եվրամիության երկրներ	Արտահ.	562,8	573,0	310,2	502,5	608,5	512,5	494,2	437,4
	Ներմ.	1135,3	1359,9	897,8	1035,0	1169,3	1127,1	1159,1	1136,7
	Փոխ. առևտ.	1698,1	1932,9	1208,0	1537,5	1777,8	1639,7	1653,4	1574,1
ԱՊՀ ոչ ԵԱՏՄ անդամ երկրներ	Արտահ.	56,2	35,4	23,9	30,7	35,5	41,9	50,4	41,7
	Ներմ.	273,7	364,8	221,8	233,2	263,1	236,2	233,3	173,5
	Փոխ. առևտ.	329,9	400,1	245,6	293,7	298,5	278,1	283,6	215,3
Այլ երկրներ	Արտահ.	322,0	235,0	261,6	339,8	457,8	531,1	584,4	716,4
	Ներմ.	1100,1	1803,4	1381,6	1571,8	1767,2	1799,6	1926,8	1930,1
	Փոխ. առևտ.	1422,1	2038,4	1643,2	1911,6	2225,0	2330,6	2511,1	2646,5
ԵԱՏՄ երկրներ, որից՝	Արտահ.	211,3	213,8	114,4	168,1	232,6	294,7	349,8	323,8
	Ներմ.	758,7	898	820	909	945,7	1098,3	1066,6	1161,3
	Փոխ. առևտ.	969,9	1 111,90	934,5	1 047,20	1 178,40	1 393,01	1 416,50	1485,1
Ռուսաստան	Արտահ.	201,5	208,1	107,4	160,5	222,2	279,1	334,1	308,4
	Ներմ.	720,4	851,1	792,2	835,2	890,8	1057,4	1 025,10	1129,7
	Փոխ. առևտ.	922,01	059,3	899,6	995,71	113,1	1336,5	1 359,20	1438,1
Բելառուս	Արտահ.	2,5	2,7	4,6	4,5	5,9	6,7	8,5	8,9
	Ներմ.	23,6	28,3	24,6	31,9	29,5	33,6	40,8	31
	Փոխ. առևտ.	26,1	31,1	29,2	36,4	35,5	40,3	49,3	39,9
Ղազախստան	Արտահ.	7,2	2,8	2,4	3	4,3	8,9	7,2	6,5
	Ներմ.	14,6	18,4	3,2	11,8	25,3	7,3	0,7	0,6
	Փոխ. առևտ.	21,9	21,3	5,6	14,9	29,7	16,2	8	7,1

Ակնհայտորեն ԵԱՏՄ բոլոր երկրների արտահանումը կենտրոնացել է բացառապես ՌԴ-ի ուղղությամբ, ինչի հետևանքով վերջինը հանդիսանում է միության ամենաառանցքային շուկան: Ուշագրավ է, որ բացառապես ռուսական շուկայի վրա հայրենական արտադրողների կենտրոնացումն էլ դարձավ 2014 թ. 4-րդ և 2015 թ. առաջին եռամսյակ-

¹ ՀՀ-ՌԴ փոխադարձ առևտրում արտահանումը ներմուծմանը զիջել է 3.6 անգամ, Ղազախստան-ՌԴ փոխադարձ առևտրում՝ 1.9 անգամ:

² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2011 թ., 2014 թ.:

ներում դոլարի նկատմամբ ռուբլու համարժեք չարժևորվման հետևանքով դեպի ԵԱՏՄ Հայաստանից արտահանման ծավալների կրճատման հիմնական պատճառը: Մասնավորապես, ռուբլու արժեզրկումը մինչև 90%-ով կրճատեց ՀՀ կոնյակի արտահանումը դեպի ՌԴ: Իրավիճակը փոքր ինչ կարգավորվեց միայն գյուղատնտեսական սեզոնից հետո¹:

Նման պայմաններում ԵԱՏՄ անդամակցությունից օգուտների ստացման միակ հնարավոր ուղին կամ ռուսական շուկայից դեպի ԵԱՏՄ շուկա վերակողմնորոշումն է, կամ ԵԱՏՄ ծառայությունների ու ՏՏ ոլորտի արտադրանքի շուկաներում ՀՀ մասնաբաժնի ավելացումը: Կարծում ենք միության շրջանակներում ընդլայնման այլ հավանական տարբերակ, ներկայիս տնտեսական իրողությունների և հայրենական արտադրողների մրցունակության պայմաններում հնարավոր չէ:

**АРМЕН ГРИГОРЯН
ТАТЕВ МКРТЧЯН**

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ ИЛИ РОССИЙСКИЙ РЫНОК?

Ключевые слова: рынок ЕАЭС, концентрация взаимной торговли, невозможность использования эффекта устранения торговых барьеров, основные факторы по уменьшению членских выгод при вступлении в союз

В докладе рассмотрены основные факторы, способствующие понижению эффективности при вступлении в ЕАЭС, основные барьеры, ограничивающие возможности расширения деятельности на рынке ЕАЭС, динамика взаимной торговли Армении с членами ЕАЭС 2007-2014 гг., а также основные факторы, ограничивающие повышение конкурентоспособности армянских производителей на рынке ЕАЭС.

**ARMEN GRIGORYAN
TATEV MKRTCHYAN**

EURASIAN ECONOMIC UNION OR RUSSIAN MARKET?

Kee Words: EAEU market, mutual trade concentration, impossibility of benefitting from lift of trade sanctions, main factors diminishing benefits from EAEU membership

In this report we present the main obstacles restricting Armenia from entry benefits to EAEU, obstacles for expansion in EAEU market, trade dynamics with EAEU countries for 2007-2014 period as well as main factors impeding the increase of competitiveness in EAEU market.

¹ Հայկական պտուղ բանջարեղենի հիմնական սպառողը կրկին Ռուսաստանն է, իսկ 2015 թ. 2014-ի համեմատ մոտ 10 անգամ ավելի մեծ բերք է հավաքվել, և գրեթե նույնքան էլ ավելացել են պտուղ-բանջարեղենի արտահանման ծավալները՝ ըստ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության պաշտոնական հաղորդագրության:

ԿԱՐԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԴԻՎԵՐՍԻՖԻԿԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. արտահանում, դիվերսիֆիկացում, ռեսուրսաարարություն, ոլորտներ, տնտեսական քաղաքականություն, տնտեսական աճ

Հոդվածում քննարկվել են արտահանման դիվերսիֆիկացման երեք ձևերը՝ հորիզոնական, ուղղահայաց և անկյունագծային: Ներկայացվել են արտահանման դիվերսիֆիկացումից ստացվող օգուտները՝ պորտֆելային և դինամիկ էֆեկտները: Կարևորվել է բազմազանեցման ռազմավարության և ժամանակակից ուղղությունների ու համալիրների զարգացումը: Արժարժվել են նաև հորիզոնական և համակցված տիպի բազմազանեցման ռազմավարությունները, սիներգետիկ ազդեցության ապահովումը: Վերլուծվել են արտահանման աճի ինտենսիվ և էքստենսիվ ճանապարհները, առաջարկի և պահանջարկի, ինչպես նաև տարբեր ռեսուրսաարարությունների տեսանկյուններից արտահանման աճի առանձնահատկությունները:

Արտահանման դիվերսիֆիկացումն արդեն երկար ժամանակ է, ինչ բազմաթիվ երկրների վարած տնտեսական քաղաքականության համար առաջնային հիմնահարց է: Այս խնդիրն առավելապես վերաբերում է զարգացող և ցածր եկամուտներ ունեցող երկրներին, քանզի դրանց տնտեսությունները սովորաբար հենված են լինում փոքրաքանակ ճյուղերի ու ոլորտների վրա և դրանով իսկ դառնում են տնտեսական տատանումների համար խոցելի: Այդ վերափոխումներն առավել անհետաձգելի են հատկապես ներկայիս տնտեսական զարգացման վիճակի առումով:

Հարկ է նշել, որ տնտեսագիտական գրականությունում արտահանման դիվերսիֆիկացումը դիտարկվում է մի քանի հարթություններով և կարելի է վերլուծել տարբեր մակարդակներում: Գոյություն ունեն արտահանման դիվերսիֆիկացման երկու հայտնի ձևեր՝ հորիզոնական և ուղղահայաց: Հորիզոնական դիվերսիֆիկացումը տեղի է ունենում նույն ոլորտի ներսում և հանգեցնում է երկրի արտահանման զամբյուղի ճշգրտումների, գոյություն ունեցող արտահանման զամբյուղին ավելացնելով նույն ճյուղի նոր ապրանքներ, դրանով իսկ մեղմելով անբարենպաստ տնտեսական (հակազդելու միջազգային գների անկայունությանը) և քաղաքական ռիսկերը:

Ուղղահայաց դիվերսիֆիկացումը իրականացվում է հայրենական արտադրության ապրանքների վերամշակման մեջ և հանգեցնում է առաջնային սեկտորից երկրորդային կամ երրորդային սեկտոր տեղաշարժ: Այն արդեն գոյություն ունեցող ապրանքների հետագա օգտագործումն է ավելի բարձր ավելացած արժեքով՝ այդ ապրանքների վերամշակման, մարքեթինգային կամ այլ ծառայությունների իրականացման միջոցով:

Ի լրումն, գրականության մեջ երբեմն նաև անդրադառնում են անկյունագծային դիվերսիֆիկացում հասկացությանը: Այն ենթադրում է ներմուծվող միջոցների տեղաշարժ

դեպի երկրորդային կամ երրորդային ոլորտներ:

Հարկ է մատնանշել, որ հաջող հորիզոնական, ուղղահայաց կամ անկյունագծային դիվերսիֆիկացման հասնելու պահանջները կարող են զգալիորեն տարբեր լինել հմտությունների և կապիտալ ներդրումների, տեխնոլոգիաների, կառավարչական իրավասությունների և մարքեթինգային հմտությունների առումներով: Նկատենք, որ կայուն, երկարաժամկետ արտահանման աճը պահանջում է և հորիզոնական (օր.¹ ավելացնելով նոր ապրանք արդեն գոյություն ունեցողներին) և ուղղահայաց (օր.¹ անցնել բարձր ավելացված արժեք ունեցող ապրանքների արտադրության) դիվերսիֆիկացում: Դրան կարելի է հասնել կամ առկա արտահանման զամբյուղում ապրանքների մասնաբաժինը կարգավորելով կամ արտահանման զամբյուղին նոր ապրանքներ ավելացնելով:

Բացի այդ, բազմաթիվ միջազգային կառույցներ (օրինակ՝ Համաշխարհային բանկը, ՄԱԿ-ը և ՏՀՀԿ) հավաստում են արտահանման դիվերսիֆիկացումից ստացվող օգուտների մասին: Մոտեցումը հիմնավորվում է արտահանման դիվերսիֆիկացման արդյունքում տնտեսական աճի վրա երկու առանձին օգուտների գոյության հանգամանքով: Առաջինը՝ «պորտֆելային էֆեկտն» է, որը ենթադրում է, որ դիվերսիֆիկացման աճին զուգընթաց երկրում կրճատվում են արտահանման ծավալների կտրուկ փոփոխությունները, ինչն էլ, ի վերջո, նշանակում է ՀՆԱ տատանումների կրճատում: Երկրորդ տիպի օգուտը կամ առավելությունը՝ արտահանման դիվերսիֆիկացման <<դինամիկ էֆեկտն>> է: Սա ենթադրում է, որ երկարաժամկետ հատվածում ապրանքների ավելի բազմազան տեսականի արտադրելու սովորույթը հանգեցնում է տնտեսական աճի:

Պետք է ընդգծել, որ կարևոր է պարզել նաև տնտեսությունների բազմազանեցման հնարավորությունները, որն իրենից ենթադրում է տնտեսության ավանդական կամ նոր տիպի ճյուղերի կամ ոլորտների, տնտեսական գործունեության նոր տեսակների զարգացում: Վերջինս հնարավորություն է տալիս երկրներին ապահովել տնտեսության երկարաժամկետ, կայուն և արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական զարգացում¹:

Միևնույն ժամանակ շատ վերլուծություններ փաստում են, որ բազմազանեցումն ավելի արդյունավետ, եկամտաբեր և մրցունակ է, եթե ապահովում է *սիներգետիկ ազդեցություն*: Այստեղ առաջ է գալիս նաև տնտեսության ճիշտ բազմազանեցման քաղաքականության ձևավորումը, քանի որ միանշանակ չի կարող լինել միանգամից մի քանի ուղղությունների ու ծրագրերի իրականացման արդյունավետությունը: Շատ հաճախ մեկ ոլորտի շրջանակներում իրականացվող ծրագրերի բազմազանեցված ֆինանսավորումը կարող է ավելի մեծ արդյունավետություն ապահովել, քան անկախ և ավելի շատ ուղղությունների համապատասխան ֆինանսավորումը: Ուստի պետք է հաշվի առնել և գնահատել ակնկալվող արդյունքները, որը միգուցե ավելի ձեռնառու կլինի, եթե ուղղվի մեկ ոլորտի կամ ծրագրի բազմազանեցմանն ու ֆինանսավորմանը:

Ընդամին, տնտեսության արդիականացման և զարգացման ապահովման համատեքստում կարևոր է բազմազանեցման ռազմավարության և ժամանակակից ուղղություն-

¹ Աղբյուրը՝ <http://www.russtartup.ru/znaniya/chto-takoe-diversifikatsiya.html>

ների ու համալիների զարգացումը: Բազմազանեցման ռազմավարության միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ այն կարող է բավականին մեծ ազդեցություն ապահովել օրինակ գյուղատնտեսության ոլորտի արդիականացման տեսանկյունից: Այս ոլորտի բազմազանեցումն իրականացվում է արդյունաբերող, վերամշակող և ֆինանսական կազմակերպությունների ուղղահայաց ինտեգրմամբ: Սակայն ընդունված է օգտագործել նաև *հորիզոնական և համակցված տիպի* բազմազանեցման ռազմավարությունները, որը ենթադրում է բազմազանեցում ըստ արտադրանքի և տարածաշրջանի:

Ի հավելումն, միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ երբ ցածր եկամուտ ունեցող երկիրը դառնում է բարձր եկամուտներ ունեցող, այն ապահովում է ապրանքների բազմազանության առավել բարձր մակարդակ, քան նախկինում:

Ընդունելի է, որ առավել կարևոր և առաջնային է արտահանման աճը ուղղորդել *ինտենսիվ ճանապարհով*՝ բարձրացնելով ապրանքների որակը և արտադրողականությունը արդեն իսկ արտադրվող արտահանման ապրանքների համար, արտահանման ռազմավարությունները կլինեն ոչ այնքան հիմնավոր, եթե դրանք բազմազանեցումը դիտարկեն միայն ինտենսիվ ուղով: Դրա մասին է վկայում այն, որ աղքատ երկրները բավականաչափ չեն օգտագործում աշխարհագրական բազմազանեցումը, մինչդեռ ռազմավարական ջանքերը՝ ուղղված արտադրողականության ու որակի բարձրացմանը, նոր ազգային շուկաներում արտադրվող ապրանքների մուտք գործելուն, կապահովեն բարձր եկամուտներ:

Այդուհանդերձ, ապրանքային կառուցվածքից զատ՝ աշխարհագրական տեսանկյունից արտահանումը նույնպես բավականին կենտրոնացված է: Ներկայում առկա են սակավ թվով գործընկերներ և կարիք է զգացվում մուտք գործելու նոր շուկաներ: Այսինքն՝ բացի արտահանման ինտենսիվ բազմազանեցումից, կարիք է զգացվում նաև *էքստենսիվ* բազմազանեցման: Տարբեր շուկաներում հայրենական ապրանքների ներկայացվածությունը հնարավորություն է տալիս մի շուկայում վաճառքի խափանումը փոխհատուցել մյուսով:

Նկատենք, որ *պահանջարկի* տեսանկյունից, առաջնային ապրանքների համաշխարհային պահանջարկի ցածր եկամտային առաձգականությունը կարող է բերել արտահանման եկամուտների անկման, որոնք կարող են խորացնել առաջնային ապրանքների անկման միտումները արտադրության հետ համեմատ: Առաջնային ապրանքների գների հաստատուն լինելը կարող է ավելի լուրջ հետևանքներ ունենալ, քան ապրանքների գների վարընթաց միտումը երկարաժամկետում: Իսկ *առաջարկի* տեսանկյունից, ապրանքների արտադրությունում ցածր հմտությունների և տեխնոլոգիական զինվածության համակցված ազդեցությունը և դրա ոչ նշանակալից ուղղակի ու հետադարձ կապը տնտեսության մնացած մասի հետ սովորաբար բերում է փոքր աճի օգուտներ: Այստեղից բխում է դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտությունը, քանի որ դիվերսիֆիկացված պորտֆելը կարող է օգնել նվազագույնի հասցնել արտահանման եկամուտների փոփոխականությունը և ապրանքների փոխարինման միջոցով օգնել ընդհանուր աճի խթանմանը՝ գների դրական միտումներով ապրանքների հետ և արժեքի ավելացում լրացուցիչ վերամշակման և մարքեթինգի միջոցով:

Ինչ վերաբերում է *ինտենսիվ աշխատուժի* վրա հիմնված արտադրատեսակների ցածր տեսակարար կշիռն, ապա դա կարելի է պայմանավորել նաև բարձր տրանսպորտային ծախսերով: Այդպիսի ծախսերի պայմաններում գերադասելի է քաշի համեմատ *բարձրարժեք* ապրանքների արտահանումը, և, հակառակը, չի խրախուսվում մեծածավալ ու փոքրարժեք ապրանքների արտահանումը, որոնք էլ, ըստ էության, հենվում են ինտենսիվ աշխատուժ պարունակող գործունեության վրա:

ՀՀ-ում առկա տեխնոլոգիական հնարավորությունների, ռեսուրսների, գիտական մեծ ներուժի առավել նպատակային օգտագործման տեսանկյունից հատկապես զարգացման մեծ ներուժ ունեն տնտեսության այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են թեթև արդյունաբերության, ադամանդագործության և ոսկերչության, գյուղատնտեսության ու սննդարդյունաբերության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և դեղագործության ոլորտները:

KAREN GRIGORYAN

ВОЗМОЖНОСТИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКСПОРТА РА

Ключевые слова: экспорт, диверсификация, ресурсоемкость, отрасли, экономическая политика, экономический рост.

В статье рассматриваются три формы диверсификации экспорта – горизонтальная, вертикальная и диагональная. Представлены преимущества диверсификации экспорта – портфельные и динамические эффекты. Выявлена важность стратегии диверсификации и развития современных комплексов. Проанализированы комбинированные и горизонтальные типы стратегии диверсификации экспорта и обеспечение синергетических эффектов. Исследован интенсивный и экстенсивный рост экспорта, а также особенности характеристики роста экспорта с точки зрения спроса и предложения и разных ресурсоемкостей.

KAREN GRIGORYAN

OPPORTUNITIES OF RA EXPORT DIVERSIFICATION

Key Words: export, diversification, resource-capacity, industries, economic policy, economic growth

The article discusses three forms of export diversification - horizontal, vertical and diagonal. Advantages of export diversification, such as portfolio and dynamic effects are presented. Importance of diversification and development of modern complexes are discussed. In addition the combined and horizontal types of export diversification strategy and provision of synergy effects are discussed as well. Intensive and extensive export growth, as well as features characteristics of the growth of exports in terms of supply and demand and different resource capacities are analyzed.

ԿԱՐՄԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Դպրոցը դարբնոց է, որտեղ ձևավորվում է ապագա սերունդների միտքը, պեպք է այն՝ ամուր պահել, եթե չես ցանկանում ձեռքիցդ բաց թողնել ապագան:

Դմիտրի Մենդելև

Հիմնաբառեր. *հանրակրթություն, ազգային մտածելակերպ, օժտված երեխաներ, բացահայտում, հատուկ դասարաններ, տարբերակված մոտեցում*

Անվիճելի է Հայաստանի և Իսրայելի խնդիրների ընդհանրությունը. երկուսն էլ փոքր տարածք և սահմանափակ բնական ռեսուրսներ ունեցող, հակամարտության պայմաններում գտնվող, մեծ սփյուռք, ստեղծագործական ներուժ ունեցող երկրներ են, որոնք այլընտրանք չունեն, քան զարգացնել գիտությունը, տեխնոլոգիաների ոլորտը, ինովացիոն համակարգը: Համեմատական վերլուծության են ենթարկվել Իսրայելի և ՀՀ կրթական համակարգերը, վեր են հանվել հանրակրթության հիմնախնդիրները: Արվել են եզրակացություններ և առաջարկություններ Իսրայելի փորձի կիրառման նպատակահարմարության տեսանկյունից:

Իրավամբ, կրթության միջոցով են կերտվում սերունդների մտավոր կարողությունները, որոնք պետք է հանգեցնեն մարդկային ներուժի, ազգային մտածելակերպի, բարձր արժեհամակարգի ձևավորմանը, երկրի տնտեսական զարգացմանը: Ընդ որում կրթությունը պետք է ընկալել որպես մի համակարգ, որը սկսվում է ծնողի դաստիարակությամբ և վերջանում՝ հասարակության կերպարակերտման ազդեցությամբ:

Սույն հոդվածի շրջանակներում Իսրայելի կրթական ծառայությունների հետազոտությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այն փոքր տարածք և սահմանափակ բնական ռեսուրսներ ունեցող երկիր է, որը տասնյակ տարիներ գտնվում է հակամարտության պայմաններում, ինչը ստիպում է անընդհատ որոնել ոչ ստանդարտ, ստեղծագործական լուծումներ՝ երկրի առաջընթացի ապահովման համար¹: Եթե այս ամենին ավելացնենք մեծ սփյուռքի առկայությունը, անվիճելի է դառնում Հայաստանի և Իսրայելի խնդիրների ընդհանրությունը: Հաշվի առնելով նաև երկու երկրներում բնակչության մոտ գերակշռող ստեղծագործական մտքի առկայությունը՝ կարելի է եզրահանգել, որ այս երկրներն այլընտրանք չունեն, քան զարգացնել գիտությունը, տեխնոլոգիաների ոլորտը, ինովացիոն համակարգը: Իսրայելի փորձը հիմնավորում է վերը շարադրվածը: Իսրայելն գրավում է երկրորդ տեղը աշխարհում ԱՄՆ-ից հետո բարձր տեխնոլոգիաների բնագավա-

¹ Աղբյուր՝ http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2435

ռում ինովացիոն և շուկայական ուղղվածություն ունեցող ապրանք արտադրող նոր ընկերությունների ստեղծման գործում¹: Կրթվածության մակարդակով Իսրայելի աշխատուժը դասվում է աշխարհի ամենաբարձր մակարդակ ունեցողների շարքին, իսկ բարձրագույն կրթության հաստատությունները ունեն բարձր որակ: Բնակչության 20 տոկոսն ունի գիտական աստիճան: Աշխարհում հրատարակված գիտական աշխատանքների մոտ մեկ տոկոսը (և մեկ անձին ընկնող գիտական աշխատությունների ամենամեծ թիվը) բաժին է ընկնում Իսրայելին: Իսրայելի արդյունաբերությունում ամեն հազար աշխատողից երեսուները ներգրավված են ՀուՄ գործունեության մեջ: Իսրայելի ՀՆԱ 4,8%-ը բաժին է ընկնում հասարակական ՀուՄ-ին՝ ի համեմատ ԱՄՆ-ի 2,8%-ի, Ճապոնիայի 3,1%-ի, Ֆինլանդիայի 3,5%-ի և Շվեդիայի 4,3%-ի: Ճարտարագետների քանակը 10,000 մարդու հաշվով Իսրայելում կազմել է 135, իսկ օրինակ ԱՄՆ-ում՝ 70, Ճապոնիայում՝ 65, Նիդեռլանդներում՝ 53: Հատկանշական է, որ հետազոտական գործունեությամբ զբաղվող Իսրայելի յուրաքանչյուր համալսարան ունի տեխնոլոգիաների փոխանցման իր սեփական ընկերությունը, Իսրայելը մոտ 40 երկրների հետ գիտական համագործակցության համաձայնագրեր ունի և աշխարհի ամենամեծ ընկերություններից շատերը, ինչպիսիք են INTEL-ը, IBM-ը, Microsoft-ը, Motorola-ն, Applied Materials-ը, BMC-ն, HP-ն, երկրում հիմնել են ՀուՄ կենտրոններ: Իսրայելի ճանաչված SS արտադրանքներից է Microsoft Windows համակարգի անվտանգության համակարգը²:

Նկատենք նաև, որ իսրայելցիները, հատկապես հրեաները, տեխնոլոգիական – համակարգչային գիտության տեսանկյունից ամենապատրաստվածներն են, քանի որ ազգաբնակչության 75%-ն ազատ օգտվում է, իսկ 14 տարեկանից բարձր տարիքի քաղաքացիների 62%-ն ամեն օր է օգտվում համացանցի ծառայություններից:

Իսրայելը աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա հայտնվել է 1948 թ.-ի մայիսի 14-ին: Բնակչության թվաքանակը 2014 թ.-ի տվյալներով կազմում է մոտ 8.25 մլն. մարդ, ուրբանիզացիայի մակարդակը՝ 92%³: Դժվար է պատկերացնել, որ դեռևս 60 տարի առաջ Իսրայել պետության տարածքում գործում էին հատուկ նշանակության զորքեր, որոնցում սովորում էին ընդամենը 1600 աշակերտ: Չկային մայրենի լեզվով հրատարակված դասագրքեր, մանկավարժական կադրեր պատրաստող կրթական հաստատություններ: Իսրայելի նորանկախ պետությունն իր տնտեսական վերելքն սկսեց բանակաշինությունից և կրթական համակարգի ձևավորումից:

Ի տարբերություն աշխարհի մի շարք առաջատար երկրների, Իսրայելում կրթական համակարգը խիստ քաղաքականացված է: Այն գտնվում է կառավարության ամենօրյա ուշադրության կենտրոնում և կրթական ոլորտին առնչվող ցանկացած բարեփոխում, որոշում ներդրվում կամ իրականացվում է համակողմանի քննարկումների արդյունքում⁴:

¹ Саймон Грайвер. Грани израильской экономики. <http://www.posolstvo.narod.ru/lib/hitech.html>

² Աղբյուր՝ <http://www.globalspc.am/publications/publication-3.pdf>

³ Աղբյուր՝ <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%BB%D5%BD%D6%80%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D5%AC>

⁴ Աղբյուր՝ http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2435

Արդեն 1968 թ.-ին, երբ ձեռք էր բերվել բավականաչափ քաղաքական կայունություն և զարգանում էր ազգային մանկավարժությունը, կրթական համակարգում ներդրվեցին որոշակի սանդղավորումներ: Այսպես, 2-6 տարեկանների համար նախատեսված է նախադպրոցական կրթություն (մանկապարտեզ), 6-ից 12 տարեկանների համար՝ առաջին մակարդակի հանրակրթություն կամ տարրական կրթություն (1-6 դասարաններ), 12-ից 15 տարեկանների համար՝ երկրորդ մակարդակի ստորին հանրակրթություն կամ ընդհանուր միջնակարգ կրթություն (7-9 դասարաններ), 15-ից 18 տարեկանների համար՝ երկրորդ մակարդակի բարձր աստիճանի հանրակրթություն կամ լրիվ միջնակարգ կրթություն (10-12 դասարաններ), 15 տարեկանից բարձր պատանիների ու երիտասարդների համար՝ միջին մասնագիտական (քոլեջային) կրթություն, 18 տարեկանից բարձր երիտասարդների համար՝ բարձրագույն մասնագիտական (համալսարանական) կրթություն, 23 տարեկանից բարձր մարդկանց համար՝ հետբուհական կրթություն (մագիստրատուրա, դոկտորանտուրա)¹:

Նախադպրոցական կրթությունն Իսրայելում իրականացվում է պետական և մունիցիպալ ենթակայության տակ գտնվող մսուրներում և մանկապարտեզներում, որոնք մեծամասամբ վճարովի են, ուր սաներին ընդունում են նախապայմանով, որ երեխայի մայրը աշխատող է: Մսուրներում, որտեղ խմբում ընդգրկվում են 8-10 երեխա, մանուկներին սովորաբար խնամում են 2-3 դայակ, մեկական մանկական բժիշկ և հոգեբան: Ազատ խաղային մեթոդներով մանուկներին սովորեցնում են հաշվել, ընթերցել պարզ տեքստեր, փոքրիկ ներկայացումներում դերակատարել: Երեխաների մեջ փոքրուց սերմանվում է սեր հայրենիքի, հայրենի բնակավայրի, ազգային կենսակերպի ու գրքի նկատմամբ:

Զուգահեռներ անցկացնելով, փաստենք, որ Հայաստանում մանկապարտեզները անվճար են և շատ ծանրաբեռնված, քանի որ ընդունվում են նաև չաշխատող մայրերի երեխաները: Խմբում կան 35-40 երեխա և ավելի, որոնց կրթությամբ զբաղվում են մեկ դաստիարակ և մեկ դայակ: Մանկական բժիշկը մեկն է ամբողջ մանկապարտեզի համար, հոգեբանը (առկայության դեպքում) նույնպես մեկն է: Նման ծանրաբեռնվածության պայմաններում դայակ-դաստիարակները չեն կարող հասցնել զբաղվել նաև երեխայի կրթությամբ, ազգասիրության և հայրենասիրության դաստիարակմամբ: Իսկ վճարովի նախադպրոցական կրթական օջախներում վարձավճարը չափազանց բարձր է, ինչն անհասանելի է դարձնում դրանք բնակչության մեծամասնության համար: Մեր կարծիքով, մեր երկրում այսպիսի իրավիճակը կարելի է լուծել՝ ավելացնելով մանկապարտեզների թիվը: Կարելի է նաև, ինչպես Իսրայելում է արվում, կանաց կազմակերպությունների ենթակայության տակ ու խնամակալությամբ ստեղծել մանկապարտեզներին այլընտրանք հանդիսացող անվճար հաստատություններ:

1949 թ.-ին Իսրայելում «Պարտադիր կրթության մասին» հայտնի օրենքի, ոլորտը կարգավորող այլ օրենքների ընդունմամբ առաջնահերթ ուշադրություն դարձվեց տարրա-

¹ Մկրտչյան Գ.Պ., Կրթական համակարգն արտասահմանյան առաջավոր երկրներում, 2011, էջ 139, http://mkuzak.am/wp-content/uploads/WORLD_EDU_SYSTEMS.pdf

կան կրթությանը: Հիմնականում դասերի յուրացումն իրականացվում է դպրոցում: Մի շարք դպրոցներում առաջին դասարանցիները հանձնում են փոխադրական քննություններ, և այն երեխաները, ովքեր չեն հաղթահարել քննական արգելքները, ստիպված են ընդգրկվել արագացված ուսուցման հատուկ դասարաններում՝ մինչև ուսումնական տարվա սկիզբը բացթողումները լրացնելու համար, քանի որ երեխայի և պետության համար բացասական է նույն դասարանում մնալու երևույթը՝ 18 տարեկանում նրանք պետք է անցնեն պարտադիր զինվորական ծառայություն:

Ընդօրինակելով Իսրայելի փորձը՝ Հայաստանում կարելի է ստեղծել վճարովի հիմունքներով, **արագացված ուսուցմամբ** դասարաններ, որոնք պետք է գործեն ամառային արձակուրդների ժամանակ: Սա շատ հրատապ է մերօրյա իրականության պարագայում՝ նախ ամառային արձակուրդները բավականաչափ երկար են և, երկրորդը, դպրոցական գրքերը, ծրագրերը չունեն նյութի մատուցման տրամաբանական հաջորդականություն, առավել ևս կրկնողություն, իսկ այսպիսի արագացված ուսուցմամբ դասարանների ստեղծումը աշակերտներին հնարավորություն կտա լրացնել բացթողումները և ամրապնդել տարվա ընթացքում ստացված գիտելիքը:

Իսրայելի դպրոցներում գործում է հոգեբանների խորհուրդ, որն ուսումնասիրում է յուրաքանչյուր աշակերտի առաջադիմության, ազատ հաղորդակցվելու մակարդակը, առանձնացնում են առավել ընդունակ երեխաներին, ովքեր հետագայում ընդգրկվում են **հատուկ ուշադրության և հսկողության տակ գտնվող դասարաններում**, որոնցում դասավանդման մեթոդաբանությունը, գնահատման համակարգը, դասաժամերի ծանրաբեռնվածությունը բոլորովին այլ են: Առավել աչքի ընկնող աշակերտները գտնվում են պետական հովանավորության ներքո, ստանում են կրթաթոշակ, անվճար սնունդ, բուժօգնություն, ամառային հանգիստն անց են կացնում առողջարանային ճամբարում: Այսպիսի մոտեցմամբ Իսրայել Պետությունն՝ արտոնելով օժտված և բանիմաց երեխաներին, արդեն տարրական դասարաններից սկսած մեծացնում է արժանի սերունդ:

Միջնակարգ կրթությունը բաժանվում է երկու մակարդակի. ոչ լրիվ կամ թերի միջնակարգ (7-9 դասարաններ) և լրիվ միջնակարգ կամ ավագ դպրոց (10-12 դասարաններ): Թերի միջնակարգ դպրոցներում դասարանները մասնատվում են 2-3 խմբի՝ ըստ աշակերտների ընդունակությունների, առաջադիմության, հաղորդակցվելու կարողությունների, լեզվամտածողության, խորաթափանցության, որոնք գնահատվում են խորհրդատվական խորհուրդների երաշխավորությունների հիման վրա: Այս փուլում ևս տարանջատվում են օժտված երեխաները՝ ըստ նրանց նախասիրությունների:

Լրիվ միջնակարգ դպրոցները ստորաբաժանվում են երեք խմբի. **1. ակադեմիական, 2. մասնագիտական** կամ **արհեստագործական, 3. համակցված**: Ակադեմիական միջնակարգ դպրոցներում դասավանդվում է 1-12 դասարանի ողջ ծրագրային նյութը, որի ժամանակ աշակերտները ստանում են ավելի ծավալուն գիտելիք և առանց լրացուցիչ պարապմունքների կարողանում են շարունակել ուսումը միջին մասնագիտական և բուհական համակարգում: Արհեստագործական դպրոցներում ընդհանուր հանրակրթական դասընթացներից բացի աշակերտները ձեռք են բերում որոշակի մասնագիտություն (ար-

հեստ): Շրջանավարտները կարող են հանձնել պետական ավարտական քննություններ և ստանալ հասունության վկայական, ինչը թույլ կտա նրանց շարունակել ուսումը հաջորդ փուլերում, կամ կարող են քննություններ չհանձնելով՝ ստանալ տեղեկանք 12-ամյա կրթություն ստանալու վերաբերյալ, ինչը թույլ է տալիս զբաղվել աշխատանքային գործունեությամբ՝ ըստ մասնագիտության: Մասնագիտական դպրոցները նաև մեծահասակներին հնարավորություն են ընձեռում վերաորակավորվել կամ վերապատրաստվել:

Համակցված լրիվ միջնակարգ դպրոցներում գործում են և՛ ակադեմիական և՛ մասնագիտական դասարաններ:

Հանրակրթության ոլորտից մասնագիտական կրթության ոլորտին անցումը պայմանավորված է հասունության վկայականի մակարդակով (եռամակարդակ), առանցքային մասնագիտական առարկաների ամփոփիչ գնահատականներով և հոգեչափական թեստի արդյունքներով: Իսրայելում կան երեք տիպի քոլեջներ. **Տեխնոլոգիական, մանկավարժական և գեղարվեստաթատերական:**

Ամենամեծաթիվը տեխնոլոգիական քոլեջներն են (թվով՝ 48-ը), որոնք գտնվում են Պետական տեխնոլոգիական կենտրոնի ենթակայության տակ: Այս քոլեջները պատրաստում են բարձրակարգ տեխնիկներ և ինժեներներ: Ուսման տևողությունը 2-3 տարի է:

Համեմատաբար փոքրաթիվ են գեղարվեստաթատերական քոլեջները (թվով՝ 12-ը), գործում են Կրթության և Մշակույթի նախարարությունների համատեղ ենթակայության ներքո, նրանցում ուսման տևողությունը 3-4 տարի է: Այս քոլեջների շրջանավարտների կեսից ավելին աշխատանքի է անցնում եվրոպական երկրներում:

Մանկավարժական քոլեջները (թվով՝ 37-ը), գտնվում են Կրթության և գիտության նախարարության ենթակայության տակ: Մանկավարժական քոլեջները տրամադրում են ակադեմիական (4 տարով), և բուն մանկավարժական (3 տարով) կրթություն: Ակադեմիական մանկավարժական քոլեջների շրջանավարտներին շնորհվում է բակալավրի աստիճան և դիպլոմավորված հետազոտող-մանկավարժի որակավորում: Բուն մանկավարժական քոլեջների շրջանավարտները ստանում են ուսուցիչ-տեսաբանի որակավորում:

Ինչպես տեսնում ենք, մանկավարժների կրթության հարցում Իսրայելում առկա է լուրջ և տարբերակված մոտեցում, ինչն էլ հետագայում հնարավորություն է տալիս դպրոցներում ունենալ որակյալ կրթություն, իսկ հատուկ հսկողությամբ դասարաններում՝ բարձրակարգ կրթություն: Այս փորձը նույնպես արժանի է ընդօրինակման և կիրառման մեր հանրապետությունում:

Իսրայելում ակնհայտ է երեխաների ուժեղ կողմերը բացահայտելու և զարգացնելու ազգային մոտեցումը, որը դրսևորվում է ինչպես ընտանիքում, այնպես էլ կրթօջախներում: Կրթական համակարգը այս երկրում ոչ միայն դարբնոց է այլև յուրահատուկ \$գտիչ՝ աշակերտների շարքերում տարանջատելով և հատուկ մեթոդներով կրթելով օժտված երեխաներին: Սա է Իսրայելի կրթական համակարգի առանձնահատկությունն ու հիմքը, որի կիրառումը արդյունավետ կլինի մեր երկրում:

КАРМЕН ГРИГОРЯН

**ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ИЗРАИЛЯ В РА**

***Ключевые слова:** общее образование, национальное мышление, одарённые дети, выявление, специальные классы, дифференцированный подход*

Неоспорима схожесть проблем Армении и Израиля: небольшая площадь, ограниченные природные ресурсы, региональные конфликты, большая диаспора и творческий потенциал не оставляют странам никакой другой альтернативы, как развивать науку, технологии и инновации. Проведён сравнительный анализ систем образования Израиля и РА, выявлены проблемы. Сформулированы выводы и рекомендации с точки зрения уместности использования израильского опыта.

KARMEN GRIGORYAN

**POSSIBILITIES OF APPLYING INTERNATIONAL EXPERIENCE OF
ISRAEL EDUCATIONAL SERVICES IN RA**

***Key Words:** education, national thinking, gifted children, identification, special classes, differentiated approach*

It is an indisputable fact that Armenia and Israel having common problems such as small area, limited natural resources, regional conflicts, large diaspora and creative potential do not have any other choice but to develop science, technology and innovation. Comparative analysis of educational systems of Israel and RA has revealed existing issues. Conclusions and recommendations have been drawn from the viewpoint of expediency of using the experience of Israel.

ԴԻԱՆԱ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. ազգային մրցունակություն, մակրոտնտեսական քաղաքականություն, գործոններ, մրցունակության գնահատման ցուցանիշ

Վերջին տարիներին ՀՀ ազգային մրցունակության բարձրացման հիմնահարցը դարձել է մակրոտնտեսական քաղաքականության գլխավոր խնդիրներից մեկը: Մրցունակությունը համարվում է յուրաքանչյուր տնտեսության զարգացման կարևոր գործոն, որը հիմնվում է մրցակցային առավելությունների վրա: Հոդվածում ուսումնասիրվել են ազգային մրցունակության վրա ազդող գործոնները, վերլուծվել են մրցունակության մակարդակը գնահատող ցուցանիշները, որոնք ամփոփված են տասներկու հիմնասյուների մեջ, առաջարկվել են ազգային մրցունակության բարձրացման ուղիներ:

ՀՀ ազգային տնտեսության բարենպաստ դիրքավորումը համաշխարհային տնտեսությունում և ազգային մրցունակության բարձրացումը ՀՀ մակրոտնտեսական քաղաքականության կարևոր նպատակներից են: Այդ քաղաքականությունը արդյունավետ մշակելու և իրականացնելու համար նախևառաջ անհրաժեշտ է կատարել ազգային մրցունակության վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրություն:

Ազգային մրցունակությունը կարող է բարձրանալ՝ պայմանավորված տվյալ ժամանակաշրջանի նորարարություններով, ներդրման հնարավորությունների շրջանակի ընդլայնմամբ, նորագույն տեխնոլոգիաների յուրացմամբ, արտադրողականության բարձրացմամբ, արտահանման ընդլայնմամբ և աշխատատեղերի աճով, բարձր ավելացած արժեք ունեցող և բարձրորակ ապրանքների արտադրությամբ: Արտադրողականությունը, որը սահմանում է ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը, երկրի մրցունակության անկյունաքարն է: Արտադրողականության աճը պետք է ուղեկցվի տնտեսական աճով, այլապես այն կարող է հանգեցնել զբաղվածության կրճատման:

Համաշխարհային շուկայում մրցակցային միջավայրի գնահատումը ցույց է տալիս, որ վերազգային ընկերությունները, որոնք ստեղծեցին միջազգային արտադրություն՝ ծառայությունների և ֆինանսական ոլորտներին համապատասխան, նպաստեցին գլխավորապես լոկալ հարաբերություններից դեպի գլոբալ հարաբերությունների անցմանը: Եվ պատահական չէ, որ նրանց գործունեությանը վերջին տասնամյակում տնտեսագետների կողմից մեծ ուշադրության է արժանանում:

Նկատենք, որ ներկայումս համաշխարհային տնտեսության մեջ, ըստ էության, գոյություն չունի առանց մրցակցության որևէ նշանակալի գործընթաց: Շատ երկրների կողմից այժմ տարվում է ավելի ազատականացված քաղաքականություն՝ ընդլայնելով զարգացած տեխնոլոգիաների կիրառումը: Ըստ այդմ, արդի համաշխարհային տնտեսությունը զարգանում է մրցակցության, ինչպես նաև ընդհանուր ուղղվածությունների միջոցով:

2014 թ. սեպտեմբերի 3-ին Համաշխարհային տնտեսական համաժողովը հրապարակել է «Համաշխարհային մրցունակություն 2014/2015 թթ. զեկույցը»¹, որտեղ պարզորոշ պատկերացում է տրվել ՀՀ տնտեսության արդի վիճակի մասին: Համաժողովի փորձագետները երկրների մրցունակության մակարդակը գնահատել են տվյալ երկրի տնտեսությունը բնութագրող 114 առանձին ցուցանիշներով, որոնք ամփոփված են հետևյալ տասներկու հիմնասյուների մեջ՝ հաստատություններ, ենթակառուցվածքներ, մակրոտնտեսական կայունություն, առողջապահություն և տարրական կրթություն, բարձրագույն կրթություն և վերապատրաստումներ, ապրանքային շուկայի արդյունավետություն, աշխատուժի շուկայի արդյունավետություն, ֆինանսական շուկայի զարգացածություն, տեխնոլոգիական պատրաստվածություն, շուկայի չափ, գործարարության զարգացվածություն, նորամուծություններ: Ցուցանիշների վերլուծությունից երևում է, որ ՀՀ-ում վերջին ժամանակներում գրանցվել է մրցունակության որոշակի անկում: 2013 թ.-ին 148 երկրների շարքում զբաղեցրել է 79-րդ տեղը, իսկ 2014 թ.-ին, 144 երկրների շարքում՝ 85-րդ տեղը: Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ-ն իր դիրքը զիջել է 6 կետով: Հայաստանի մրցունակության գնահատականը նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 0.09 միավորով և կազմել 4.01 միավոր՝ 7.0 լավագույն հնարավորից:

Վերը թվարկված հիմնասյուներում ներառված ցուցանիշներն հիմնված են վիճակագրական տվյալների և գործարար ղեկավարների կարծիքի հարցումների (Executive Opinion Survey) վրա²:

Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի 2014-2015 թթ. և 2013-2014 թթ.-երի զեկույցներում հրապարակված Հայաստանի մրցունակության 12 հիմնասյուների գնահատականները և դիրքերը համադրելով՝ կարող ենք տեսնել, որ առաջընթաց է գրանցվել դրանցից երեքում, իսկ հետընթաց՝ իննում: Բարելավում է արձանագրվել ենթակառուցվածքների, բարձրագույն կրթություն և վերապատրաստում ու տեխնոլոգիական պատրաստվածություն ոլորտներում: Նաև երևում է, որ զգալի հետընթաց է արձանագրվել աշխատուժի շուկայի արդյունավետության, ֆինանսական շուկայի զարգացվածության, առողջապահության, առաջնային կրթության և մակրոտնտեսական կայունություն ոլորտներում:

Զեկույցի տվյալներից կարելի է նկատել, որ «Հաստատություններ» հիմնասյան գնահատականը նախորդ տարվա համեմատ անկում է արձանագրել 7 կետով: Պետք է նշել, որ այս ցուցանիշի վարքագծի վրա, ի թիվս այլ գործոնների, ազդել են օրենսդրական համակարգի ցածր արդյունավետությունը, կառավարության անարդյունավետ ծախսերը, կառավարության քաղաքականության թափանցիկության անբավարար մակարդակը և մասնավոր սեփականության իրավունքի թույլ պաշտպանվածությունը:

¹ Տե՛ս «Համաշխարհային մրցունակության 2014-2015 զեկույց», Համաշխարհային տնտեսական համաժողով, Ժնև, 2014:

² 2014-2015 թթ. զեկույցի հիմքում ընկած հարցումները իրականացվել են 2014 թ. փետրվարից մինչև հունիս ընկած ժամանակահատվածում, որին մասնակցել են աշխարհի 148 երկրների 14.000 գործարար ղեկավարներ:

Դրական է այն երևույթը, որ «Ենթակառուցվածքներ» հիմնասյան գծով ՀՀ դիրքը բարելավվել է 2 կետով: Այս ցուցանիշի բարելավումը բացատրվում է բջջային հեռախոսների բաժանորդների թվաքանակի ավելացմամբ, հեռախոսի գծերի տա-րածմամբ, Հա-յաստանի ընդհանուր ենթակառուցվածքների որակի բարելավմամբ և 1 շնչի հաշվով թռիչքային կիլոմետրի ավելացմամբ: Սակայն, այս բարելավումների հետ միասին հետընթաց է արձանագրվել նավահանգստային և օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքների որակի գծով:

Ցավոք, «Մակրոտնտեսական կայունության» հիմնասյան գնահատականը նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 13 կետով, ինչը հիմնականում պայմանավորված է 2013 թ. միջին տարեկան գնաճի համեմատաբար բարձր (5.8%) մակարդակով, ՀՆԱ-ում համախառն ազգային խնայողությունների մակարդակի (1.8%) նվազմամբ, ՀՆԱ/պետքույնի պակասորդի մակարդակի (2.5 %) ավելացմամբ և ՀՆԱ/պետական պարտքի մակարդակի (2.4 %) ավելացմամբ:

Դրական է հատկապես «Բարձրագույն կրթություն ու վերապատրաստում» հիմնասյան գնահատականը, որը նախորդ տարվա համեմատ բարելավվել է 2 կետով: Սույն ցուցանիշը բավարար չէ, քանի որ պայմանավորված է երկրորդային կրթության բնագավառում սովորողների ընդգրկվածության մեծացմամբ, դպրոցներում համացանցի հնարավորությունների ընդլայնմամբ, ինչպես նաև դպրոցների կառավարման որակի բարձրացմամբ: Բայց և արձանագրվել է հետընթաց կրթության համակարգի որակի, անձնակազմի վերապատրաստման մակարդակի, մաթեմատիկական և գիտական կրթության որակի և տեղեկատվական մասնագիտացված գիտահետազոտական ու ուսումնական ծառայությունների մատչելիության ոլորտներում:

«Ապրանքային շուկայի արդյունավետություն» հիմնասյան գնահատականը նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 6 կետով: Այս հիմնասյունը բաղկացած է 16 տարրերից, որոնցից 9-ի գծով արձանագրվել է հետընթաց: Ամենամեծ հետընթացը գրանցվել է գյուղատնտեսական քաղաքականության ծախսերի, շուկայի գերիշխանության, օտարերկրյա ներդրումների կանոնակարգման, ներդրում կատարելու խթանների վրա հարկավորման ազդեցության, գնորդների զարգացածության և հակամենաշնորհային քաղաքականության արդյունավետության ոլորտներում: Տեղին է նշել նաև, որ այդուհանդերձ, մի շարք ոլորտներում արձանագրվել է զգալի բարելավում: Դրանք են գործարարություն սկսելու համար պահանջվող օրերի քանակը, տեղական մրցունակության ինտեսիվությունը, մաքսային գործընթացների բեռի թեթևացումը և առևտրային խոչընդոտների վերացումը:

Բացի այդ, փոքր տեղաշարժ կա նաև «Տեխնոլոգիական պատրաստվածություն» հիմնասյան գնահատականի մեջ, որը նախորդ տարվա համեմատ բարձրացել է 1 կետով, ինչը պայմանավորված է ՀՀ-ում ինտերնետից օգտվողների և լայնաշերտ ինտերնետի բաժանորդների թվաքանակի ավելացմամբ, ինչպես նաև նորագույն տեխնոլոգիաների առկայության ցուցանիշի բարելավմամբ:

Այսպիսով, ՀՀ-ում մրցունակության բարձրացման առաջնային խնդիրների շարքին պետք է դասել մասնագիտացման հիմնավորումը, տնտեսության գիտատար ճյուղերի

զարգացման համար պայմանների ապահովումը: Գլոբալացման պայմաններում անհրաժեշտ է բարձրորակ աշխատանքային ռեսուրսների առկայությունը, որոնք ընդունակ են արագորեն հարմարվելու փոփոխվող պայմաններին: Մեր կարծիքով, բարձրագույն կրթության վերակառուցման համար անհրաժեշտ է էականորեն նոր գործելաոճ, որի շնորհիվ կրթությունը և գիտելիքների ձեռքբերումը կդառնա ազգային գաղափար և նպատակաուղղվածություն:

Հարկ է նշել, որ պետությունը պետք է խթանի առողջ մրցակցությունը, ինչը հանգեցնում է արտադրողականության բարձրացմանը: Տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից նորամուծությունների կիրառման արդյունքում բարձրանում է գործարարության արդյունավետությունը և տնտեսության արտադրողականությունը, որը և հանգեցնում է ֆինանսական ոլորտի արդյունավետության բարձրացման: Սակայն, ՀՀ-ում պետական աջակցությունը դեռ շատ հեռու է բավարար լինելուց, անհրաժեշտ է ավելի նպատակային քայլեր պետության կողմից. պետք է կատարելագործել մրցունակության բարձրացման քաղաքականությունը՝ հաշվի առնելով դրա վրա ազդող բոլոր գործոնների ազդեցությունը:

Ընդամենը, կիրառելով համեմատաբար կոշտ հարկային և մաքսային քաղաքականություն՝ արգելք է ստեղծվում ազգային մրցունակության բարձրացման համար: Հարկային և մաքսային բեռը սահմանափակում են մրցունակությունը երկրի ներսում և դրա սահմաններից դուրս: ՀՀ-ում հարկային համակարգը ենթարկվում է պարբերական փոփոխությունների, ինչը բացասաբար է ազդում տնտեսության մրցունակության վրա: ՀՀ տնտեսական աճի և մրցակցային դաշտի ապահովման համար պետք է ստեղծել բազմաչափ ֆինանսական համակարգ, որը կառաջարկի կարճաժամկետ և երկարաժամկետ գործարքների լայն ընտրանի:

ДИАНА ГЕВОРГЯН

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РА

***Ключевые слова:** национальная конкурентоспособность, макроэкономическая политика, факторы, индикатор оценки конкурентоспособности*

В последние годы проблема повышения национальной конкурентоспособности стала одним из основных задач макроэкономической политики РА. Конкурентоспособность является важным фактором для любой экономики, которая должна опираться на конкурентные преимущества экономики. В статье исследованы основные факторы, влияющие на национальную конкурентоспособность РА, анализированы индикаторы, оценивающие национальную конкурентоспособность и сгруппированные в 12 блока. Предложены пути повышения национальной конкурентоспособности РА.

DIANA GEVORGYAN

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING NATIONAL COMPETITIVENESS OF RA

Key Words: national competitiveness, macroeconomic policy, factors, indicator of assessment of competitiveness

In recent years the problem of improving RA national competitiveness becomes one of the main issues of macroeconomic policy. Competitiveness is important for any economy that relies on competitive advantages of national economy. In the paper factors affecting RA national competitiveness are studied. Indicators of assessment of national competitiveness are analyzed, and grouped into 12 blocks. Suggestions and recommendations are presented to increase national competitiveness of RA.

ԱՇՈՏ ԴԱՎՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

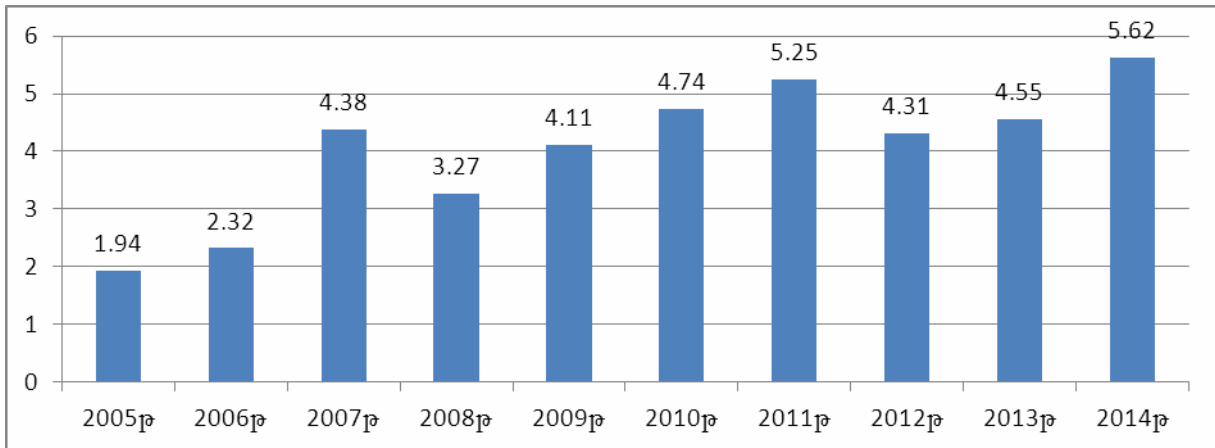
ՀՀ-ՈՒՄ ԿՈՇԻԿԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ, ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԱՅԻՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ՄԵԾԱՑՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ՓՈԽԱՐԻՆՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. կոշիկի արտահանումային ներուժ, աշխատուժ, մրցունակության բարձրացում, արտահանման բազմազանեցում, կոշիկի ներմուծման փոխարինում

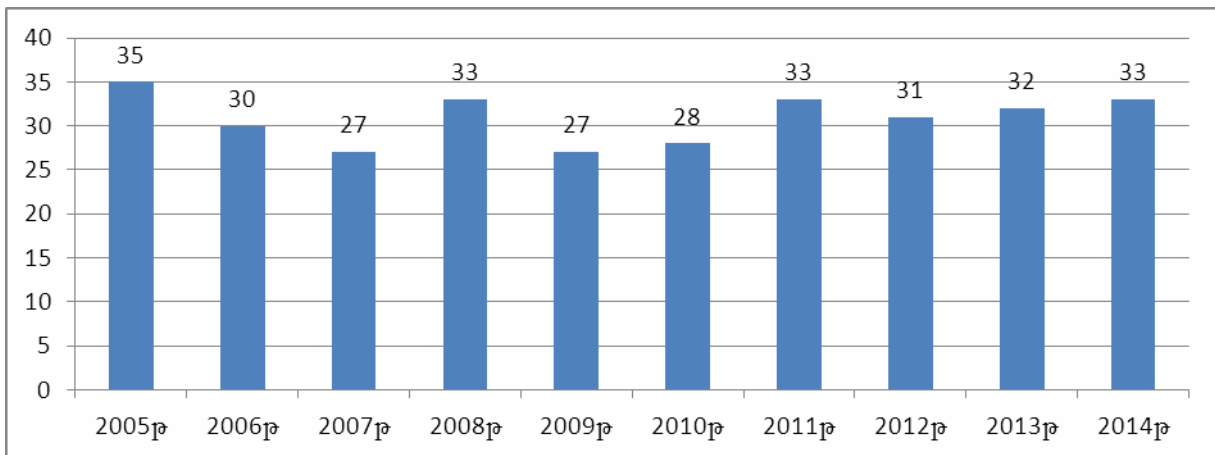
Հոդվածում հետազոտվում է ներմուծման փոխարինման քաղաքականության իրագործման կարևորությունը տնտեսության զարգացման համապետքստում: Ներկայացված են ՀՀ-ում կոշիկի արտադրության ոլորտում առկա իրավիճակը, ներմուծման փոխարինման հնարավորություններն ու զարգացման խնդիրները: Շեշտվում է ոլորտի հեռանկարային զարգացման երկփուլ քաղաքականության իրականացման անհրաժեշտությունը, ներկայացվել են հանրապետությունում կոշիկի արտադրության զարգացման, ներմուծման փոխարինման և արտահանման խթանման քաղաքականության հիմնադրույթներ:

Հայաստանը, լինելով ԽՍՀՄ կոշիկի արտադրության կենտրոններից մեկը, ներկայումս գործարկում է արտադրական կարողությունների աննշան մասը: 1990 թ. Հայաստանում արտադրվել է 18 մլն զույգ կոշիկ՝ 70%-ը բնական կաշվի հումքով: Կոշիկի արտադրությունը հիմնականում կենտրոնացած է եղել Երևանում (80%): Կոշիկի արտադրություն իրականացվել է նաև Գյումրի, Աբովյան, Եղվարդ և Վանաձոր քաղաքներում: Կոշիկի արդյունաբերական արտադրությունը գրեթե դադարել է՝ 1997 թ. հասնելով 86 հզ. զույգի:

Ըստ վիճակագրության ներկայացված թողարկման արժեքի Հայաստանում 2014 թ. արտադրվել է շուրջ 562 հզ. զույգ կոշիկ (1 զույգ կոշիկի 10,000-12,000 դրամ արտադրողի գնի հաշվարկով):

Գծապատկեր 1. *Կոշիկի թողարկման վիճակագրությունը 2005-2014 թթ. (մլրդ դրամ)¹*

Գծապատկեր 2. *Ձեռնարկությունների թվաքանակը 2005-2014 թթ.²*

Հիմնվելով Հայաստան ներկրվող կոշիկի հումքի ծավալների վրա՝ ներկայումս Հայաստանում արտադրվող կոշիկի քանակը գնահատվում է շուրջ 600,000-700,000 զույգ:

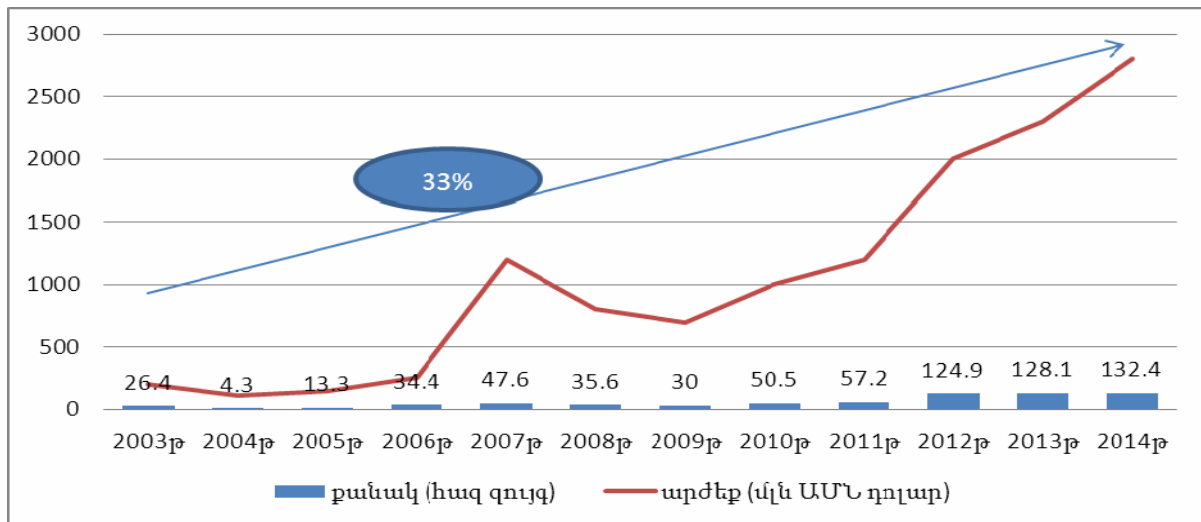
Հայաստանում գերակշռում է կաշվե հումքով կոշիկների արտադրությունը, որը կոշիկների առավել բարձր գնային սեգմենտն է ներկայացնում: Արտադրվում են կաշվե կո-

¹ 2005-2012 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ ՄԱԿ ԱԶԽ, EV վերլուծություն, 2013-14 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ հեղինակի գնահատումները:

² 2005-2012 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ ՄԱԿ ԱԶԽ, EV վերլուծություն, 2013-14 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ հեղինակի գնահատումները:

շիկների հիմնական բոլոր տեսակները: Շուկայում առկա են բրենդավորված տեղական արտադրանք, որոնք հիմնականում վաճառվում են խանութների միջոցով (Luxe, Armos, Helen, Sali, Roberto Piraloff, Bebetta, Janet, Tavros և այլն) և մրցակցում են շուկայի առավել բարձր գնային սեգմենտում՝ ներմուծված բրենդային ապրանքների հետ:

Տեղական արտադրանքի հիմնական մասը (մոտ 80%) սպառվում է տեղական շուկայում:

Գծապատկեր 3. Հայաստանից կոշիկի արտահանման վիճակագրությունը, 2003-2014 թթ.¹

Հայաստանից արտահանվում են հիմնականում կաշվե կոշիկներ (քանակի՝ 80%, արժեքի՝ 97%): Արտահանման հիմնական շուկան Ռուսաստանն է՝ շուրջ 90%: Արտահանվող մեկ զույգ կոշիկի միջին գինը մոտ 23 ԱՄՆ դոլար է, որը գերազանցում է թուրքական և չինական արտահանման միջին գինը:

Գնահատումների համաձայն, ներկայումս Հայաստանում առկա է առնվազն 1,5-2 մլն զույգ կոշիկի արտադրության արտադրական հզորություններ:

Ընդհանուր առմամբ, հայկական կոշիկի իրացման ոլորտում առկա են հետևյալ առանձնահատկությունները.

- սահմանափակ բրենդինգ տեղական արտադրողների կողմից,
- բացակայում է համակարգված և պարբերաբար արտահանումը,
- հաճախ արտահանումը կատարվում է անհատների կողմից՝ շրջանցելով օրինական մաքսային ձևակերպումն արտահանման շուկաներում,
- հիմնական շուկան Ռուսաստանն է, որտեղ դեռևս կա «հայկական կոշիկի» ձևավորված իմիջ, որը հաճախ վարկաբեկվում է ցածրորակ արտադրանքի պատճառով: Անդրադառնանք կոշիկի արտադրության հումքային ապահովման խնդիրներին:

¹ 2003-2012 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ ՄԱԿ ԱԶԽ, EV վերլուծություն, 2013-14 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ հեղինակի գնահատումները:

Կոշիկի հիմնական հումքը՝ կաշին ներմուծվում է Բելառուսից (ներմուծվող կաշվի 40%-ը), Իրանից (31%), Թուրքիայից (14%), Ռուսաստանից (5%) և Իտալիայից (10%): Ընդ որում, որակյալ կաշին ներմուծվում է Իտալիայից և Թուրքիայից, իսկ Իրանից ներմուծվում է հիմնականում էժան և համեմատաբար ցածրորակ կաշի:

Հարկ է նկատել, որ առաջնային հումքի արտահանման արդյունքում կաշվի տեղական վերամշակումը չնչին ծավալների է հասել: Այսպես, Հայաստանից տարեկան արտահանվում է մոտ 137 հազար հատ անմշակ կաշի, իսկ ընդհանրապես, հանրապետությունում տարեկան կարող է ստացվել 200-230 հազար հատ անմշակ կաշի, որի ամբողջական վերամշակման դեպքում կստացվի 50-55 մլն դմ² կաշի: ՀՀ առկա վերամշակման հզորությունները («Կաշի» ԲԲԸ, «Բիզոն» ՍՊԸ, 2-3 փոքր արտադրողներ) բավարար են տարեկան առնվազն 100 մլն դմ² կաշի ստանալու համար, ինչը կազմում է կաշվի ներկայիս պահանջարկի կրկնապատիկը: Վերամշակված հումքի մյուս մասը (կեսը) կարող է արտահանվել կոշիկ արտադրող երկրներ, որտեղ հումքի պահանջարկը ևս բավականին բարձր է:

Կաշվի հումքի Թուրքիա արտահանման արդյունքում 1 կգ չմշակված կաշվի գինը հասել է 450-500 դրամի (2011-2012 թթ. ընթացքում): Գնի բարձրացումը հիմնականում իրականացվել է միջնորդների մարժանների բարձրացման հաշվին: Գյուղացիները կաշվի դիմաց գումար չեն ստանում, այն տնօրինում է մսագործը: Ներկա գնի պայմաններում հայկական վերամշակված կաշվի արտադրանքը կարող է ապահովել Թուրքիայից ներկայումս ներմուծվող կաշվի որակը (միջին), սակայն կունենա գնային առավելություն, քանի որ ԱԱՀ-ով գինը (85-100 դրամ) մոտ 30-35%-ով ավելի էժան կլինի նմանատիպ որակի թուրքական արտադրանքից (վերջինս վաճառվում է շուկայում առանց հաշվի-ապրանքագրի՝ 100-150 դրամ), բացի այդ, կստեղծվի ծախսերի փաստաթղթավորման և ԱԱՀ հաշվանցման հնարավորություն՝ արտադրողների համար: Արդյունքում հնարավոր կլինի մոտ 40%-ով նվազեցնել կոշիկի հիմնական հումքի արժեքը:

Որպես լուծում առաջարկվում է սահմանափակել առաջնային հումքի արտահանումը՝ կիրառելով պետական տուրք հումքի արտահանման վրա, որը գրեթե ամբողջությամբ արտահանվում է Թուրքիա¹:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ տեղական հումքի՝ ՀՀ-ում վերամշակման դեպքում հնարավոր կլինի ստեղծել մոտ 100-150 նոր աշխատատեղ, արտադրողները կապահովվեն տեղական հումքով, միայն աշխատավարձի և շահույթի մասով կձևավորվի առնվազն 1 մլն ԱՄՆ դոլարի հավելյալ ավելացված արժեք, էժան տեղական հումքի հաշվին կարճաճագրվի կոշիկի արտադրության աճ:

Աշխատուժի ծախսի առումով Հայաստանը կարող է ունենալ լուրջ մրցակցային առավելություն միջին եվրոպական արտադրողականություն ապահովելու դեպքում: Այսպես՝

- Արևելյան Եվրոպայի և Թուրքիայի հետ համեմատությամբ Հայաստանն ունի լուրջ ծախսային առավելություն աշխատավարձերի մասով (տես աղյուսակ 1):

¹ Նախադեպ՝ ՀՀ պետական տուրքի մասին օրենքում 2012 թ. դեկտեմբերի 19-ի փոփոխություն, որով սահմանվել է արտահանման տուրք բազային տուրքի 80-ապատիկի չափով սև մետաղների ջարդոն, թափոնների արտահանման դեպքում և 100-ապատիկի չափով՝ գունավոր մետաղների:

- Կոշիկի խոշորագույն արտադրող Չինաստանում աշխատավարձն աճել է շուրջ 2 անգամ՝ հավասարվելով որոշ արևելաեվրոպական երկրների մակարդակին:
- Հայկական կոշիկ արտադրող ընկերություններում, մեկ աշխատողին ընկնող աշխատանքի արտադրողականությունը միջինում մոտ 8 զույգ է օրեկան (հոսքագծային արտադրության դեպքում, «Լյուքս» ֆաբրիկայի օրինակով): Այս ցուցանիշով Հայաստանը մոտ է Արևելյան Եվրոպայի երկրներին, որտեղ միջին արտադրողականությունը մոտ 10 զույգ է: Զարգացած կոշիկ արտադրող երկրներում, ինչպիսիք են Իսպանիան և Պորտուգալիան մեկ աշխատողի հաշվով արտադրողականությունը օրեկան 22-24 զույգ է:
- Աշխատանքի արտադրողականությունն էականորեն կարող է տարբերվել արտադրվող կոշիկի տեսակից: Կաշվե կոշիկների դեպքում այն համեմատաբար ցածր է:

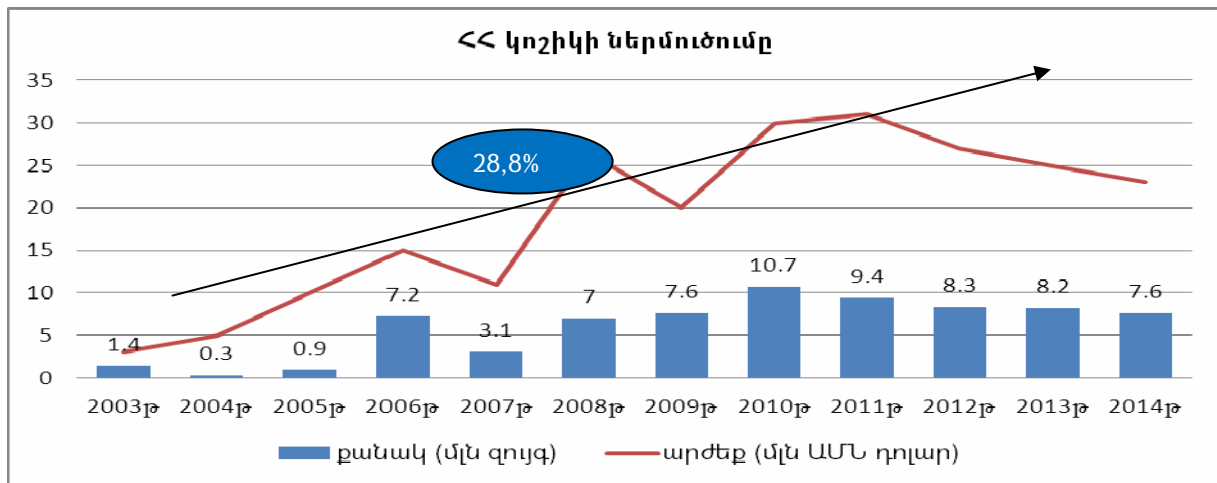
Աղյուսակ 1

Աշխատավարձն արդյունաբերության ոլորտում, ԱՄՆ դոլար՝ մեկ ժամի համար¹

	2007 թ.	2014 թ.	Տարեկան միջին աճ 2007-2014 թթ.
Իտալիա	22	22.9	0.8%
Իսպանիա	18.6	20.4	1.9%
Պորտուգալիա	7.0	7.9	2.4%
Չեխիա	5.4	7.1	5.6%
Էստոնիա	5.7	6.7	3.3%
Սլովակիա	5.1	6.1	3.6%
Լեհաստան	5.6	6.0	1.4%
Հունգարիա	5.4	6.0	2.1%
Ռուսաստան	3.3	5.5	10.8%
Լիտվա	4.3	4.9	2.6%
Մալայզիա	3.0	4.6	8.9%
Թուրքիա	3.7	4.4	3.5%
Չինաստան	1.5	3.2	16.4%
Ռումինիա	2.7	3.2	3.5%
Բելառուս	2.4	3.1	5.3%
Բուլղարիա	1.5	2.3	8.9%
Թաիլանդ	1.2	1.9	9.6%
Հայաստան	1.1	1.4	4.9%
Հնդկաստան	0.5	0.8	9.9%

Կոշիկի ներմուծումը Հայաստան 2010 թ.-ից որոշակի նվազում է արձանագրում (գծապատկեր 5):

¹ Աղբյուրը՝ Euromonitor

Գծապատկեր 4. Կոշիկի ներմուծման վիճակագրությունը 2003-2014 թթ.¹

Ընդհանուր առմամբ, եթե հիմք ընդունենք կոշիկի գլոբալ միջին սպառման ցուցանիշը (տարեկան 4 զույգ), ապա ՀՀ դեպքում տարեկան սպառման միջին գնահատականը կկազմի մոտ 11 մլն զույգ:

Հաշվի առնելով հանրապետությունում կոշիկի արտադրության ոլորտի վերջին տարիների զարգացումները, ինչպես նաև ոլորտում առկա ներուժն ու ավանդույթները, կարելի է առանձնացնել Հայաստանում կոշիկի արտադրության հետևյալ մրցակցային առավելությունները.

- առկա արտադրական հզորություններ, որը հնարավորություն կտա 3-4 անգամ ավելացնել արտադրության ծավալները առանց մեծ կապիտալ ներդրումների,
- արտադրական մշակույթ,
- կաշվի տեղում վերամշակման դեպքում մատչելի հումք (առկա են արտադրական հզորությունները),
- հայկական կոշիկի պահպանված համբավ ռուսական շուկայում,
- մասնագիտացում կաշվե կոշիկների արտադրության սեգմենտում, որն առավել աշխատատար է (ծախսային առավելություն՝ էժան աշխատուժի շնորհիվ) և բարձր գնային սեգմենտում է,
- մաքսային միության առկայություն Հայաստանի և հիմնական նպատակային շուկա Ռուսաստանի միջև:

Վերը նշված առավելությունները կարելի է իրագործել միայն ճյուղում առկա հիմնախնդիրների նկատմամբ համակարգային մոտեցման կիրառման և գիտականորեն հիմնավորված լուծումների մշակման և օգտագործման պարագայում: Ըստ այդմ, ճյուղի զարգացման հիմնախնդիրների շարքում կարելի է առանձնացնել հետևյալները.

¹ 2003-2012 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ ՄԱԿ ԱԶԽ, EV վերլուծություն, 2013-2014 թթ. տվյալների աղբյուրը՝ հեղինակի գնահատումները:

- հումքի և այլ բաղադրիչների ներմուծում, հիմնականում Թուրքիայից, որի հետ առևտրային ուղղակի կապերը բացակայում են,
- ներքին շուկայում ոչ հավասար մրցակցային դաշտը (կաշվե կոշիկների առավել էժան կոշիկի տեսակով մաքսային ձևակերպումը),
- փոքրածավալ արտադրություն, որը հնարավորություն չի տալիս ընկերություններին արտաքին շուկաներ դուրս գալ,
- որակյալ մասնագետների պակասը,
- ոչ հոսքագծային արտադրության գերակշռությունը, որը մեծացնում է արտադրության ծախսերը:

Հայաստանում կոշիկի արտադրության ճյուղի զարգացման հրամայական անհրաժեշտությունը պահանջում է համարժեք ռազմավարության իրագործում, որի մեկնարկային փուլում անհրաժեշտ է վերագործարկել կոշիկի արտադրության առկա հզորությունները, որից հետո պետք է ստեղծել հայկական արտադրանքի բրենդ և կազմակերպել մասշտաբային արտահանում:

АШОТ ДАВОЯН

СТРАТЕГИЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ, ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА И ПУТЕЙ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ ОБУВНОЙ ПРОДУКЦИИ В АРМЕНИИ

Ключевые слова: потенциал обувного экспорта, трудовые ресурсы, повышение конкурентоспособности, диверсификация экспорта, импортозамещения продукции обувного производства

В статье обсуждается значение политики замещения импорта в контексте стабильного развития экономики Армении. Анализируется реальное состояние обувного производства РА, проблемы импортозамещения и его развития. В статье также предлагаются эффективные пути совершенствования институциональной структуры обувной промышленности.

Представлены перспективы двухэтапного развития, а также необходимость стимулирования политики экспорта и импортозамещения обувного производства в республике Армения.

ASHOT DAVOYAN

COMPETITIVE ENHANCEMENT OF SHOE PRODUCTION, INCREASE OF EXPORT POTENTIAL AND IMPORT SUBSTITUTION STRATEGY IN RA

Key Words: footwear export potential, workforce, rise of competitiveness, export diversification, footwear import substitution

The article studies the importance of import substitution policy in the context of sustainable development of Armenia. We analyze current situation of shoes production in RA, issues of import substitution and its development. The article recommends effective ways for enhancement of institutional structure of shoes production.

We also present the two-stage development perspectives and the need to stimulate export policy and import-substitute production of shoes in RA.

ՍԱՄՍՈՆ ԴԱՎՈՅԱՆ

*Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՊՏՀ Գյումրու մասնաճյուղ*

ԱՐՄԵՆ ՔԹՈՅԱՆ

*Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ՀՊՏՀ Գյումրու մասնաճյուղ*

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ՀԱՄԱԹՎԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

*Հիմնաբառեր. սահմանադրություն, կլաստեր, անցումային
տնտեսություն, գործոնային վերլուծություն,
էվկլիդեսյան հեռավորություն, սահմանա-
դրականության մակարդակ, համաթիվ*

Հոդվածում փորձ է արվել գնահատել տարբեր երկրների սահմանադրականության մակարդակը: Վերոնշյալ խնդրի իրականացման համար հիմնականում օգտագործվել է գործոնային և կլաստերային վերլուծությունների գործիքակազմը: Որպես կլաստերային չափանիշներ ընտրվել են Freedom House կազմակերպության 2015 թ. զեկույցի շրջանակներում ներկայացված համաթվի յոթ բաղադրիչները՝ հաշվարկված 76 երկրների համար: Որոշվել են երկրների պատկանելությունը ըստ կլաստերների, յուրաքանչյուր երկրի հեռավորությունը կլաստերային կենտրոնից, ինչպես նաև սահմանադրականության մակարդակների տարբերությունները չափանիշային երկրից:

Տնտեսության սահմանադրականության մակարդակի գնահատման խնդրի լուծման գործընթացում կարևոր դերակատարում կարող է ունենալ կլաստերային վերլուծությունը: Այն հնարավորություն է տալիս հետազոտվող օբյեկտները դասակարգել և տարանջատել առանձին խմբերի՝ ըստ հետազոտության հիմքում դրված չափանիշների: Վերջինների դերում կարող են հանդես գալ տնտեսության սահմանադրականության առանձին ոլորտների մասնակի գնահատականները:

Դիտարկվող խնդրի շրջանակներում ստորև ներկայացված են 76 երկրների համար իրականացված կլաստերային վերլուծության արդյունքները: Որպես կլաստերացման չափանիշներ ընտրվել են Freedom House կազմակերպության Freedom in the World 2015 զեկույցի շրջանակներում հաշվարկված համաթվի (FIW) բաղադրիչները:

A. Electoral Process – ընտրական գործընթաց,

- B. Political Pluralism and Participation – քաղաքական բազմակարծություն և մասնակցություն,
- C. Functioning of Government – պետության գործունեություն,
- D. Freedom of Expression and Belief – խղճի և արտահայտման ազատություն,
- E. Associational and Organizational Rights – կազմակերպական իրավունքներ,
- F. Rule of Law – օրենքի գերիշխանություն,
- G. Personal Autonomy and Individual Rights – անձի ազատություն և իրավունքներ:

Կլաստերային վերլուծությունն իրականացվել է SPSS փաթեթի գործադրմամբ: Օգտագործվել են կլաստերացման աստիճանակարգային և k-միջինների մեթոդները:

K-միջինների մեթոդը օգտագործվել է երկրների՝ ըստ առանձին կլաստերների տարանջատման, կլաստերային կենտրոնների հստակեցման համար: Այս մեթոդի գործարկման նպատակով որպես պարամետր ներմուծվել է կլաստերների օպտիմալ թիվը՝ 5, որը ստացվել է աստիճանակարգային կլաստերացման արդյունքների վերլուծության հիման վրա:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են կլաստերների վերջնական կենտրոնները, որոնք, այլ բնորոշմամբ, կարելի է դիտարկել որպես կլաստերների նկարագրեր կամ բնութագրիչներ:

Աղյուսակ 1

Կլաստերների բնութագրիչները (նկարագիրը)¹

Ցուցանիշը	Կլաստերի համարը				
	1	2	3	4	5
A	1	2	8	11	12
B	2	4	11	14	16
C	1	3	6	8	11
D	3	6	11	14	16
E	1	3	7	11	12
F	1	4	7	11	15
G	5	6	10	12	15

Աղյուսակ 1-ի տվյալներից ելնելով, կարելի է գնահատել կլաստերները՝ ըստ արդյունքային ցուցանիշի արժեքների նախընտրելիության: Այսպես, FIW համաթվի բաղադրիչների առավելագույն արժեքները արձանագրվել են կլաստեր 5-ում, ըստ այդմ, այս կլաստերը կարելի է գնահատել որպես լավագույն: Հաջորդը 4-րդն է, այն գնահատենք «լավ», մյուսը կլաստեր 3-ն է, այն անվանենք՝ «միջին»: Կլաստեր 2 և 1-ը համապատասխանաբար կլինեն վատն ու վատագույնը:

¹ Աղբյուրը՝ հեղինակային գնահատումներ:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված է երկրների պատկանելությունը՝ ըստ կլաստերների: Կարելի է տեսնել, որ լավագույն կլաստերում ներառված են հիմնականում զարգացած տնտեսությամբ երկրները: Անցումային տնտեսությամբ երկրները հանգրվանել են հիմնականում 1-3 կլաստերներում: Հայաստանը գտնվում է միջին կլաստերում, ընդ որում, ԱՊՀ մյուս երկրների համեմատ, Հայաստանի կլաստերային դիրքը այդքան էլ անբարենպաստ չէ:

Աղյուսակ 2

Երկրների պատկանելությունն ըստ կլաստերների¹

5	5	4	3	2	1
Ավստրալիա	Լիտվա	Արգենտինա	Հայաստան	Բրունեյ	Ադրբեջան
Ավստրիա	Լյուքսեմբուրգ	Բրազիլիա	Ալբանիա	Ղազախստան	Բահրեյն
Բահամներ	Նիդեռլանդներ	Բուլղարիա	Բոլիվիա	Քուվեյթ	Բելառուս
Բելգիա	Նոր Զելանդիա	Խորվաթիա	Բուս.-Հերց.	Ղրղզստան	Չինաստան
Կանադա	Նորվեգիա	Հունաստան	Վրաստան	Կատար	Իրան
Չիլի	Լեհաստան	Հունգարիա	Հոնդուրաս	Ռուսաստան	Թուրքմենիա
Չեխիա	Պորտուգալիա	Հնդկաստան	Ինդոնեզիա	Տաջիկստան	Ուզբեկստան
Դանիա	Սլովենիա	Իսրայել	Մակեդոնիա	Թաիլանդ	
Էստոնիա	Իսպանիա	Իտալիա	Մեքսիկա	Հիմբաբվե	
Ֆինլանդիա	Շվեդիա	Լատվիա	Մոլդովա		
Ֆրանսիա	Շվեյցարիա	Մոնղոլիա	Սինգապուր		
Գերմանիա	Թայվան	Մոնտենեգրո	Տանզանիա		
Իսլանդիա	Մեծ Բրիտ.	Ռումինիա	Թուրքիա		
Իռլանդիա	ԱՄՆ	Սերբիա	Ուկրաինա		
Ճապոնիա		Սլովակիա	Համբիա		
		Հրվ. Կորեա			

Կլաստերային վերլուծության արդյունքում հնարավոր է ստանալ նաև յուրաքանչյուր երկրի հեռավորությունն իր կլաստերային կենտրոնից: Այդ կերպ կարելի է գնահատել, թե տվյալ կլաստերում երկրի դիրքը որքանով է կայուն: Մեր հաշվարկները վկայում են, որ զարգացած տնտեսությամբ երկրների հեռավորությունը իրենց կլաստերի կենտրոնից շատ ավելի փոքր է, քան զարգացող և թույլ զարգացած տնտեսությամբ երկրների պարագայում: Սա կարելի է դիտարկել որպես զարգացած երկրներում սահմանադրականության կայունության գնահատական:

Երկրների սահմանադրականության մակարդակի գնահատումներում կարևոր մեթոդական դերակատարում կարող է ունենալ նաև գործոնային վերլուծությունը: Այն հնարավորություն է տալիս վերհանել դիտարկվող օբյեկտների՝ ներկայացված ցուցանիշներում

¹ Աղբյուրը՝ հեղինակային գնահատումներ:

առկա թաքնված (լատենտային) բնութագրիչները (գործոնները): Լատենտային գործոնների և ելակետային ցուցանիշների կապը ներկայացվում է գործոնային ծանրաբեռնվածությունների միջոցով, որոնք, կարելի է դիտարկել նաև որպես արդյունքային չափանիշի ձևավորման գործընթացում ելակետային ցուցանիշների ներգրավվածության աստիճանի, դրանց հարաբերական կարևորության գնահատականներ:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են գործոնի արժեքները՝ ըստ երկրների: Ստացված ցուցանիշով առաջատարները Ֆինլանդիան և Նորվեգիան են, նրանցից փոքր-ինչ հետ են մնում զարգացած տնտեսությամբ մյուս երկրները, Հայաստանը 60-րդն է:

Աղյուսակ 3

Գործոնի արժեքները՝ ըստ երկրների վարկանշի՝

Վարկանիշը	Երկիրը	Գործոնի արժեքը	Վարկանիշը	Երկիրը	Գործոնի արժեքը
1	Ֆինլանդիա	1,030	39	Բրազիլիա	0,365
2	Նորվեգիա	1,030	40	Իսրայել	0,334
3	Նիդեռլանդներ	1,000	41	Սերբիա	0,327
4	Շվեդիա	0,996	42	Արգենտինա	0,318
5	Իսլանդիա	0,989	43	Բուլղարիա	0,293
6	Դանիա	0,961	44	Հնդկաստան	0,266
7	Կանադա	0,959	45	Մոնտենեգրո	0,026
8	Լյուքսեմբուրգ	0,948	46	Բոլիվիա	-0,074
9	Ավստրալիա	0,931	47	Ալբանիա	-0,141
10	Նոր Զելանդիա	0,931	48	Վրաստան	-0,218
11	Բելգիա	0,928	49	Մեքսիկա	-0,219
12	Մեծ Բրիտանիա	0,928	50	Ինդոնեզիա	-0,234
13	Իռլանդիա	0,920	51	Մոլդովա	-0,266
14	Պորտուգալիա	0,920	52	Տանզանիա	-0,271
15	Գերմանիա	0,898	53	Ուկրաինա	-0,276
16	Շվեյցարիա	0,898	54	Մակեդոնիա	-0,361
17	Ավստրիա	0,890	55	Բոս.-Հերց.	-0,379
18	Իսպանիա	0,887	56	Ջամբիա	-0,382
19	Բահամներ	0,879	57	Թուրքիա	-0,541
20	Չիլի	0,863	58	Սինգապուր	-0,657
21	Էստոնիա	0,862	59	Հոնդուրաս	-0,751
22	Չեխիա	0,860	60	Հայաստան	-0,844
23	Ֆրանսիա	0,857	61	Ղրղզստան	-1,054
24	Լեհաստան	0,780	62	Քուվեյթ	-1,170
25	Ճապոնիա	0,753	63	Թաիլանդ	-1,282
26	ԱՄՆ	0,742	64	Բրունեյ	-1,432
27	Սլովենիա	0,716	65	Հիմբաբվե	-1,475

¹ Աղբյուրը՝ հեղինակային հաշվարկներ:

Վարկա- նիշը	Երկիրը	Գործոնի արժեքը	Վարկա- նիշը	Երկիրը	Գործոնի արժեքը
28	Լիտվա	0,703	66	Կատար	-1,578
29	Սլովակիա	0,687	67	Ղազախստան	-1,610
30	Իտալիա	0,657	68	Ռուսաստան	-1,624
31	Թայվան	0,599	69	Տաջիկստան	-1,681
32	Խորվաթիա	0,544	70	Ադրբեջան	-1,749
33	Մոնղոլիա	0,525	71	Չինաստան	-1,797
34	Լատվիա	0,498	72	Բահրեյն	-1,831
35	Հրվ. Կորեա	0,479	73	Իրան	-1,853
36	Հունաստան	0,434	74	Բելառուս	-1,957
37	Ռումինիա	0,433	75	Թուրքմենիա	-2,237
38	Հունգարիա	0,399	76	Ուզբեկստան	-2,300

Ըստ էության, գործոնի արժեքը կարելի է համարել երկրի, տնտեսության սահմանադրականության գնահատական՝ FIW դիտակետից: Վարկանիշային աղյուսակը գլխավորող երկիրը կարելի է համարել սահմանադրականության տեսանկյունից չափանմուշային, իսկ գործոնի համապատասխան արժեքը՝ սահմանադրականության առավելագույն գնահատական, որի հետ համեմատելով մյուս երկրների համար ստացված գործոնի արժեքները, կարելի է դուրս բերել այդ երկրների սահմանադրական հետամնացության չափը:

Ավելին, կլաստերային վերլուծության գործիքակազմը այստեղ կիրառելով, կարելի է գտնել չափանմուշային երկրից (տվյալ դեպքում՝ Ֆինլանդիայից) մյուս բոլոր երկրների էվկլիդեսյան հեռավորությունները, ինչը ևս կլինի չափանմուշից կամ առավելագույն մակարդակից տվյալ երկրի սահմանադրականության մակարդակի տարբերության չափի գնահատական: Նկարագրված ցուցանիշի հաշվարկման արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 4-ում:

Աղյուսակ 4

Սահմանադրականության մակարդակների տարբերությունները չափանմուշային երկրից (Ֆինլանդիայից), ըստ FIW բաղադրիչների¹

Երկիրը	Հեռավ.	Երկիրը	Հեռավ.	Երկիրը	Հեռավ.
Նորվեգիա	0	Սլովենիա	19	Բոսն.-Հերց.	234
Իսլանդիա	1	Լիտվա	23	Մակեդոնիա	238
Նիդեռլանդներ	1	Սլովակիա	26	Ուկրաինա	240
Շվեդիա	1	Թայվան	26	Ինդոնեզիա	246
Կանադա	2	Իտալիա	29	Ջամբիա	246
Դանիա	2	Հրվ. Կորեա	42	Թուրքիա	319
Ավստրալիա	3	Մոնղոլիա	44	Սինգապուր	363
Բելգիա	3	Խորվաթիա	48	Հոնգոլուս	395
Իռլանդիա	3	Ռումինիա	51	Հայաստան	428

¹ Հաշվարկված է որպես երկրների միջև էվկլիդեսյան հեռավորություն: Աղբյուրը՝ հեղինակային հաշվարկներ:

Երկիրը	Հեռավ.	Երկիրը	Հեռավ.	Երկիրը	Հեռավ.
Նոր Զելանդիա	3	Լատվիա	53	Ղրղզստան	538
Պորտուգալիա	3	Հունգարիա	60	Քուվեյթ	575
Մեծ Բրիտանիա	3	Հունաստան	67	Թաիլանդ	667
Ավստրիա	4	Բրազիլիա	71	Բրունեյ	739
Գերմանիա	4	Իսրայել	78	Չինքաբվե	760
Լյուքսեմբուրգ	4	Արգենտինա	80	Կատար	829
Իսպանիա	4	Սերբիա	80	Ղազախստան	842
Շվեյցարիա	4	Բուլղարիա	87	Ռումաստան	875
Ֆրանսիա	5	Հնդկաստան	108	Տաջիկստան	884
Բահամներ	6	Մոնտենեգրո	131	Ադրբեջան	924
Չիլի	7	Ալբանիա	177	Չինաստան	990
Չեխիա	7	Բոլիվիա	200	Իրան	1007
Էստոնիա	9	Վրաստան	202	Բահրեյն	1019
Ճապոնիա	12	Տանզանիա	209	Բելառուս	1070
ԱՄՆ	12	Մեքսիկա	218	Թուրքմենիա	1278
Լեհաստան	17	Մոլդովա	227	Ուզբեկստան	1338

Ինչպես կարելի է տեսնել աղյուսակ 4-ից, ըստ FIW ցուցանիշների հաշվարկված սահմանադրականության մակարդակով Հայաստանը նկատելիորեն հեռու է չափանմուշային երկրից՝ Ֆինլանդիայից: Մյուս կողմից, Հայաստանի սահմանադրական հետամնացությունը Ֆինլանդիայից ավելի փոքր է, քան, օրինակ, ԵՏՄ մյուս անդամ-երկրների պարագայում:

САМСОН ДАВОЯН АРМЕН КТОЯН

ОЦЕНКА УРОВНЯ КОНСТИТУЦИОННОСТИ ЭКОНОМИКИ ПОСРЕДСТВОМ ИНДЕКСА

Ключевые слова: конституция, кластер, переходная экономика, факторный анализ, эвклидово расстояние, уровень конституционности, индекс

В статье сделана попытка оценить уровень конституционности разных стран. Для решения указанной проблемы в основном был использован инструментарий факторного и кластерного анализа. В качестве кластерных критериев избраны представленные в рамках доклада 2015 года неправительственной организации Freedom House семь компонентов индекса, рассчитанные для 76 стран. Определена принадлежность стран по кластерам, расстояние каждой страны от кластерного центра, а также различия в уровнях конституционности страны в сравнении со страной-критерием.

SAMSON DAVOYAN
ARMEN KTOYAN

ASSESSMENT OF CONSTITUTIONAL LEVEL OF ECONOMY VIA INDEX

Key Words: constitution, cluster, transition economy, factor analysis, euclidean distance, constitutional level, index

The article tries to assess the constitutional level of different countries. To solve the above-mentioned problem we have used the tools of factor and cluster analysis. As criteria of cluster analysis we have considered seven ingredients of index presented in 2015 report by Freedom House non-governmental organization for 76 countries. We have defined countries belonging to clusters, the distance of each country from the cluster center, differences of constitutional levels of the country compared to criterium-country.

ՄԵՐԻ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ
Ասիսպենյ, ՀՊՏՀ

ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. զբոսաշրջություն, զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորում, զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման մոդելները

Հոդվածում ներկայացված է զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման մոդելները: Մոդելները առանձնացվել են 4 խմբի՝ ըստ զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման գործընթացում պետության ունեցած մասնակցության աստիճանից: Յուրաքանչյուր մոդել ներկայացված է մի քանի երկրների վերլուծության միջոցով: Անդրադարձ է կատարվել նաև Հայաստանի Հանրապետության զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորմանը և ներկայացվել է ոլորտի պետական քաղաքականության նպատակները, իրավական դաշտը կարգավորող նորմերը:

Զբոսաշրջությունը կարելի է բնորոշել ոչ միայն որպես 20-րդ դարի ամենատարածված բնույթ կրող երևույթներից և տնտեսության կարևոր ճյուղերից մեկը, այլև որպես տնտեսության ամենաարագ զարգացող ճյուղերից մեկը, որի զարգացման տեմպերը գրեթե կրկնակի գերազանցում են տնտեսության մյուս ճյուղերի զարգացման տեմպերին և ապահովում են բավականին մեծ մուտքեր պետական բյուջե: Հայաստանի Հանրապետությունում ևս դրսևորվում են զբոսաշրջության զարգացման համաշխարհային միտումները և ոլորտը համարվում է ամենաարագ զարգացողներից մեկը:

Կարևորելով զբոսաշրջության ոլորտի սոցիալ-տնտեսական ազդեցությունը, կապը մի շարք այլ ոլորտների հետ և զարգացման միտումները՝ ոլորտի պետական կարգավորման հետ կապված հարցերը գտնվում են պետության ուշադրության կենտրոնում: Զբոսաշրջության ոլորտի կարգավորմանը պետության մասնակցության աստիճանով պայմանավորված առանձնացվում են ոլորտի պետական կարգավորման մի քանի մոդելներ, որոնք պայմանականորեն բաժանվում են 4 տեսակի:

Զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման առաջին մոդելը պայմանականորեն անվանում են «լատինաամերիկյան», քանի որ այն լայն տարածում է ստացել Հարավային և Կենտրոնական Ամերիկայում (Կուբա, Դոմինիկյան հանրապետություն¹), որտեղ գործում են ինքնուրույն զբոսաշրջության նախարարություններ: Այս մոդելն առավել բնորոշ է զարգացող երկրների համար, որտեղ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման համար պետության կողմից կատարվում են մեծ ներդրումներ, կատարվում են գիտական հետազոտություններ, կադրերի պատրաստում, գովազդային և տեղեկատվական աշխատանքներ: Սովորաբար նմանատիպ առանձնացված նախարարության կազմում գործում են ներդրումային, հարկային, մասնագիտական կրթության, էկոնոմիկայի և վիճակագրության, լիցենզավորման և այլ ստորաբաժանումներ:

Այսպիսի մոդելով առաջնորդվող երկրներից են նաև Թուրքիան, Եգիպտոսը, Թունիսը, Թաիլանդը² և այլ երկրներ, որոնց համար զբոսաշրջությունը հանդիսանում է արտարժույթային մուտքեր ապահովող գլխավոր աղբյուրներից և երկրի տնտեսության ամենազարգացած ճյուղերից մեկը:

Հաջորդ մոդելի պարագայում զբոսաշրջության պետական կարգավորումն իրականացվում է համախմբված նախարարության կողմից՝ զբոսաշրջության և առևտրի, մշակույթի կամ այլ ոլորտի հետ միասին, որն առավել տարածված է Աֆրիկյան երկրներում (Մարոկո, Տանզանիա, Սուդան³): Սակայն այս մոդելը չի կարելի անվանել «աֆրիկյան մոդել», քանի որ աֆրիկյան երկրները չունեն զբոսաշրջային նյութատեխնիկական բազա և զբոսաշրջիկներին չեն մատուցում բարձրորակ ծառայություն: Այս մոդելն աստիճանաբար բնորոշ է դառնում Հարավային, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպային: Զբոսաշրջության համատեղ նախարարություն գոյություն ունեն Եվրոպական 6 երկրներում՝ Իսպանիայում, Բուլղարիայում, Ռումինիայում և Կիպրոսում⁴:

Զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման 3-րդ մոդելը հիմնականում կիրառվում է Եվրոպական երկրներում և կոչվում է «Եվրոպական մոդել»: Այս դեպքում պե-

¹ <http://www.godominicanrepublic.com/meetings-incentives-conventions-events/ministry-of-tourism/>,
<http://www.cubatravel.tur.cu/en>

² http://www.mots.go.th/ewtadmin/ewt/mots_eng/main.php?filename=index01#, http://www.kultur.gov.tr/?_dil=2,
http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/oecd-tourism-trends-and-policies-2014_tour-2014-en,
<http://www.tourisme.gov.tn/en/the-ministry/role-and-assignments.html>

³ <http://www.sudan-tourism.gov.sd/En/>, <http://www.tourisme.gov.ma/en><http://www.mnrt.go.tz/>

⁴ http://www.mcit.gov.cy/mcit/mcit.nsf/dmlindex_en/dmlindex_en?OpenDocument,
<http://www.minetur.gob.es/turismo/en-US/Paginas/IndexTurismo.aspx>, <http://www.tourism.government.bg/en>,
<http://www.ukeccservices.net/RomaniaMinistryofTourism.cfm>

տությունն իր կարգավորումն իրականացնում է երկրի էկոնոմիկայի, արդյունաբերության, առևտրի և տնտեսական ուղղվածությամբ նախարարություններից մեկի զբոսաշրջության ինքնուրույն ստորաբաժանման միջոցով, հետևյալ հիմնական երկու ուղղությամբ. զբոսաշրջային ոլորտին առնչվող մակրոմակարդակի խնդիրների կարգավորմամբ, մասնավորապես իրավական նորմատիվների, տարածաշրջանային համագործակցության և վիճակագրական տվյալների հավաքագրման, գիտական հետազոտությունների իրականացման հետ կապված աշխատանքներում և մարքեթինգի, ցուցահանդեսների հետ կապված աշխատանքների, ինչպես նաև երկրից դուրս զբոսաշրջային սուբյեկտների ներկայացուցչության ապահովման ուղղությամբ:

Օրինակ՝ Ֆրանսիայում¹ զբոսաշրջության պետական կարգավորմամբ զբաղվում է արտաքին գործերի և միջազգային զարգացման նախարարությունը: Մեծ Բրիտանիայում² զբոսաշրջության պետական կարգավորումն իրականացվում է սպորտի, զբոսաշրջության և տեսարժան վայրերի պետական քարտուղարության միջոցով, Իտալիայում³ մշակութային արժեքների և զբոսաշրջության նախարարության միջոցով:

Չորրորդ մոդելը ապակենտրոնացված կառավարման մոդելն է. մոդելի էությունը կայանում է զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման համար պատասխանատու կենտրոնացված պետական կառույցի բացակայության մեջ: Զբոսաշրջության զարգացման հետ կապված բոլոր հարցերը կարգավորվում են շուկայի ինքնակարգավորման սկզբունքով: Այս մոդելը կիրառվում է այն երկրների կառավարությունների կողմից, որոնց զբոսաշրջային շուկայում գործող զբոսաշրջային սուբյեկտները բավականաչափ կայացած են և շուկայում ունեն կայուն դիրքավորում, այսինքն ի վիճակի են ինքնուրույն լուծել իրենց գործունեության հետ կապված խնդիրները՝ առանց պետության միջամտության և իրենց գործունեությամբ կարողանում են ապահովել երկրի ներկայացուցչությունը համաշխարհային զբոսաշրջային շուկայում՝ իրականացվող մարքեթինգային քաղաքականության միջոցով: Այս մոդելի կիրառության դեպքում առավել կարևոր նշանակություն ունեն ընդհանուր և զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների, զբոսաշրջիկների անվտանգության ապահովման հետ կապված հարցերը, բանկերի, ապահովագրական և բժշկական ծառայությունների մատուցումը:

Զբոսաշրջության ոլորտի կառավարման նմանատիպ մոդել է գործել Ամերիկայի միացյալ Նահանգներում, որտեղ 1997 թվականին լուծարվել է USTTA (Միացյալ Նահանգների զբոսաշրջային և ճանապարհորդությունների վարչությունը): Միացյալ Նահանգների ղեկավարությունը նման կառույցի լուծարումը և պետության դերը Նահանգների զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման և կարգավորման մեջ նվազագույնին հասցնելու քայլը մեկնաբանում էր՝ նշելով մի քանի պատճառ. առանձնացնում էր այն փաստը, որ այդ քայլով հնարավորություն կստեղծվեր ավելի ամրապնդել ԱՄՆ դիրքը համաշխարհային զբոսա-

¹ <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/tourism/>

² <https://www.gov.uk/government/ministers/minister-for-sport-tourism-and-heritage>

³ <http://www.beniculturali.it/mibac/export/MiBAC/index.html#&panel1-1>

շրջային շուկայում, կազմակերպությունները կդառնային ավելի ինքնուրույն և հզոր՝ ի վիճակի լինելով իրականացնել ինքնուրույն գովազդային միջոցառումներ՝ զբոսաշրջիկների համար երկիրն ավելի գրավիչ դարձնելու նպատակով: Զբոսաշրջության ոլորտի կարգավորման այս մոդելին անցում կատարելով նախատեսվում էր նաև երկրի բյուջեի ծախսերի կրճատում: Այս մոդելը հաջող կերպով գործում էր ԱՄՆ-ում և այդ պատճառով այս մոդելը ստացել է նաև զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման «Ամերիկյան մոդել» անվանումը: Սակայն ինչպես մի շարք երկրներ, ԱՄՆ-ն նույնպես, այլևս չեն առաջնորդվում այս մոդելով: ԱՄՆ անցում է կատարել երրորդ մոդելին և ստեղծել է ճանապարհորդության և զբոսաշրջության ազգային գրասենյակը¹, որը ներառված է միջազգային առևտրի ադմինիստրացիայի մեջ:

Հայաստանի Հանրապետության զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորումն իրականացվում է ըստ եվրոպական մոդելի՝ որոշակի տարբերություններով և կարելի է դասել պետական կարգավորման խառը տիպին: Հայաստանի Հանրապետության զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորումն իրականացվում է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության Զբոսաշրջության զարգացման քաղաքականության վարչության կողմից²:

ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման շրջանակներում իրականացվում է մարքեթինգային քաղաքականություն՝ Հայաստանը որպես զբոսաշրջության համար գրավիչ երկրի նկարագրի ձևավորման ու միջազգային շուկայում ներկայացման նպատակով: Միջազգային համագործակցության շրջանակներում կարևոր է ՄԱԿ Համաշխարհային զբոսաշրջության կազմակերպությանն անդամակցությունը:

ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի իրավական կարգավորումն իրականացվում է «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «Հյուրանոցային ծառայություններ մատուցելու կարգն ու պայմանները սահմանելու, հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների որակավորման կարգերը և որակավորման ընթացակարգը հաստատելու մասին» որոշմամբ և մի շարք այլ իրավական նորմերով³:

Այսպիսով՝ քննարկելով զբոսաշրջության ոլորտի պետական կարգավորման մոդելները և անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետությունում զբոսաշրջության ոլորտում իրականացվող պետական կարգավորմանը՝ կարելի հետևություն անել, որ զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրներում զբոսաշրջային ոլորտի պետական կարգավորումը կարելի է հասցնել նվազագույնի, իսկ զարգացող և անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների դեպքում անհրաժեշտ է մեծացնել պետական մակարդակով զբոսաշրջության ոլորտի կարգավորումը: Սակայն ոլորտի զարգացմանը պետության միջամտության բացակայությունը կարող է վնասել զբոսաշրջային շուկայի բոլոր մասնակիցների գործունեությանը:

¹ <http://travel.trade.gov/about/overview.html>

² <http://www.mineconomy.am/arm/39/gortsaruyt.html>

³ <http://www.mineconomy.am/arm/39/gortsaruyt.html>

МЕРИ ДАЛЛАКЯН

МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Ключевые слова: туризм, государственное регулирование сферы туризма, модели государственного регулирования сферы туризма

В статье представлены модели государственного регулирования в сфере туризма. Модели разделены на 4 группы в зависимости от уровня участия государства в процессе государственного регулирования в сфере туризма. В каждой модели представлен анализ некоторых стран. Также рассмотрено государственное регулирование сектора туризма в Армении, цели государственной политики, а также законы, регулирующие правовое поле.

MERI DALLAKYAN

MODELS OF STATE REGULATION IN TOURISM SECTOR

Key Words: tourism, state regulation of tourism sector, models of state regulation in tourism sector

The article presents models of state regulation in tourism sector. Models are separated in to 4 groups taking into account the level of government participation in the process of state regulation in tourism sector. Each model is presented by the analysis of some countries. State regulation, goals, rules regulating legal field of tourism sector of RA are presented as well.

ԱՇՈՏ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, ՀԴՏՀ

ԱՆԱՀԻՏ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

Հայցորդ, ՀԴՏՀ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱՅԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. էներգետիկա, ռազմավարություն, ընկերություն, հիդրոէներգետիկա, ջերմաէլեկտրակայան, ատոմակայան

Հոդվածում բացահայտվել են ՀՀ էներգետիկ համակարգի հիմնական մարտահրավերները՝ բավարար էներգամատակարարման ապահովման, Ռուսաստանից էներգետիկ կախվածության, ներդրումների ներգրավման և սպառողների համար էներգամատակարարման մատչելիության ապահովման տեսանկյունից:

Վերջին 15-17 տարիների ընթացքում Հայաստանի էներգետիկայի բնագավառում իրականացվել են մի շարք վերափոխումներ, այդ թվում մասնավորեցվել են բաշխիչ և գազամատակարարող ընկերությունները, ինչպես նաև էլեկտրաէներգիա արտադրող որոշ ընկերություններ, ստեղծվել է անկախ կարգավորող մարմինը, մշակվել է բնագավառի զարգացման պետական ռազմավարությունը:

Հաշվի առնելով 2013-2014 թթ. ընթացքում վառելիքաէներգետիկ շուկայում և էներգետիկ համակարգում կիրառվող տեխնոլոգիաների ոլորտում արձանագրված զարգացումները, ինչպես նաև տարածաշրջանային ինտեգրման խորացման և ընդլայնման նկատվող միտումները և Իրանի Իսլամական Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության և այլ երկրների հետ բանակցությունների արդյունքները անհրաժեշտություն է առաջացել նախանշել և մեկտեղել երկարաժամկետ հեռանկարում (մինչև 2036 թ.) էներգետիկայի բնագավառում ռազմավարական նշանակություն ունեցող նախագծերը, որի նպատակով մշակվել է «ՀՀ էներգետիկ համակարգի երկարաժամկետ (մինչև 2036 թ.) զարգացման ուղիները» փաստաթուղթը¹:

Չնայած ոլորտի կարգավորման և զարգացման վերաբերյալ ընդունված բազմաթիվ փաստաթղթերին և իրականացված ծրագրերին, ներկայումս Հայաստանի էներգետիկ համակարգը բախվում է լուրջ մարտահրավերների: Առաջիկա տասնամյակում համակարգի հիմնական մարտահրավերներն են լինելու՝ բավարար էներգամատակարարման ապահովումը, Ռուսաստանից էներգետիկ կախվածության չեզոքացումը, ներդրումների ներգրավումը՝ համակարգի արդիականացման համար, ինչպես նաև՝ սպառողների համար էներգամատակարարման մատչելիության ապահովումը²:

Դեռևս ԽՍՀՄ-ի ժամանակաշրջանում կառուցված Հայաստանի էներգետիկ ենթակառուցվածքների մեծ մասը մոտենում է իր օգտակար կյանքի ավարտին: Ակնկալվում է, որ մինչև 2016 թ. կամ դրանից կարճ ժամանակ հետո շահագործումից կհանվեն ավելի քան 1000 ՄՎտ արտադրական հզորություններ (համակարգի հզորությունների մոտ կեսը), իսկ պահանջարկը կաճի տարեկան առնվազն 1.4%-ով: Երևանի ՋԷԿ-ի և Հրազդանի 5-րդ էներգաբլոկների նոր հզորությունների մոտ 75%-ը նախատեսվում է օգտագործել իրանական կողմի համար էլեկտրաէներգիայի արտադրության նպատակով (որպես վճարում Իրանից ներկրված գազի դիմաց) և հետևաբար հասանելի չի լինելու ներքին սպառման համար: Արդյունքում կառաջանա արտադրական հզորությունների պակասուրդ:

Միջուկային վառելիքի չվճարումների պատճառով, որպես պարտքի փոխհատուցում, 2003 թ. Մեծամորի ատոմակայանը հանձնվեց ռուսական «Ինտեր ՌԱՕ ԵԷՍ» ընկերության ֆինանսական կառավարմանը: 2008 թ. ֆինանսական կառավարման համաձայնագիրը երկարաձգվեց ևս 5 տարով: Սակայն դեռ այդ ժամկետը չլրացած՝ ռուսական ընկերությունը 2012 թ. հունվարի 1-ից դադարեցրեց Հայկական ատոմակայանի ֆինանսական

¹ ՀՀ էներգետիկ համակարգի երկարաժամկետ (մինչև 2036 թ.) զարգացման ուղիները, <http://www.minenergy.am/page/493#sthash.qfl1C8s4.dpuf>

² Ashot Yeghiazaryan, Russia's New Policy and Armenia's Energy Isolation, <http://www.aiisa.am/ourexperts/publication/27>

հոսքերի կառավարումը, ինչը փաստացի նշանակում է, որ ռուսական կողմը հրաժարվում է Հայաստանում նոր ատոմակայանի կառուցման հարցում որևէ պատասխանատվություն վերցնելուց: Անորոշ և ռիսկային են մնում նաև ատոմակայանի շահագործման ժամկետը 10 տարով երկարացնելու պլանները: ՀՀ էներգետիկ համակարգի երկարաժամկետ (մինչև 2036 թ.) զարգացման ուղիները փաստաթղթի համաձայն մինչև 2027 թ. պետք է կառուցվի 600 ՄՎտ հզորությամբ (նախկինում պլանավորված 1400 ՄՎտ հզորությամբ բլոկի փոխարեն) նոր ատոմային էներգաբլոկ: Սակայն էլեկտրակայանի կառուցման համար ֆինանսական միջոցների հայթայթման խնդիրը մտել է փակուղի:

Երկար տարիներ աշխատելուց և էժան էլեկտրաէներգիա մատակարարելուց հետո ճգնաժամային վիճակում է հայտնվել 561 ՄՎտ ընդհանուր դրվածքային հզորությամբ Սևան-Հրազդան հիդրոէլեկտրակայանը, որի սեփականատերը ներկայումս «Միջազգային էներգետիկ կորպորացիա» ՓԲԸ-ն (ՌուսՀիդրո-ի հայկական դուստր ընկերություն) է: Սևան-Հրազդան կասկադը կառուցվել է 1930-60-ական թվականներին և ըստ էության սպառել է իր կյանքի օգտակար բոլոր ժամկետները: Կասկադի ամբողջական արդիականացման համար անհրաժեշտ է շուրջ 1.5 մլրդ դոլար¹: Ներկայումս, երբ Ռուսաստանի դեմ կիրառվում են պատժամիջոցներ², իսկ Մոսկվայից չափազանց մեծ կախվածության պատճառով Հայաստանը կորցրել է իր ներդրումային գրավչությունը, հիդրոէլեկտրակայանի արդիականացման համար ներդրումների ներգրավման հիմնախնդիրը գործնականում դարձել է անլուծելի:

Երկար ժամանակ անորոշ էր մնում «Ռոտան հիդրոէլեկտրակայանների համալիր» ՓԲԸ-ի գույքը ամերիկյան «Քոնթուր գլոբալ հիդրոէլեկտրակայան» ընկերությանը վաճառելու մասին դեռևս 2014 թ. հունվարին ձեռքբերված պայմանավորվածությունը: Վերջապես 2015 թ. մայիսի 7-ին կառավարությունում ստորագրվեց «Ռոտան հիդրոէլեկտրակայանների համալիր» ընկերության գույքի առքուվաճառքի փոփոխված և լրամշակված պայմանագիրը: Բայց թե ինչպես կարձագանքի այս գործարքին Մոսկվան դեռևս պարզ չէ:

Հայաստանի էներգետիկ քաղաքականության պաշտոնական փաստաթղթերում առանձնանում է տարածաշրջանային էլեկտրաէներգետիկայի շուկաներում ինտեգրման ուղղությունը, ինչը մեծամասամբ պայմանավորված է ռուսական էներգետիկ ընկերությունների ռազմավարական նպատակներով:

Հայաստանի էներգետիկայի ոլորտում Մոսկվայի ռազմավարական նպատակները ընդհանուր առմամբ հանգեցվում էր ռուսական էներգետիկ ընկերությունների տարածաշրջանային էքսպանսիայի համար «ինքնատիպ ազատական էներգետիկ հարթակի» ձևավորմանը: Ենթադրվում էր, որ ունենալով բոլոր հարակից երկրների էներգահամակարգերի հետ կապող էլեկտրահաղորդման գծեր՝ Հայաստանը կարող է տարածաշրջանային շուկաներում հանդես գալ թե՛ որպես բազիսային էլեկտրաէներգիայի մատակարար, թե՛ որպես տարանցիկ երկիր: Ռուսական էներգետիկ ընկերությունների կողմից մշակված այսպիսի հավակնոտ քաղաքականությունը ի սկզբանե դատապարտված էր ձախողման,

¹ <http://www.mek.am/ru/news.html>

² Պատժամիջոցների դեպքում ՌուսՀիդրոն լուրջ հիմնախնդիրներ է ունենալու եվրոպական մատակարարների հետ:

քանի որ հաշվի չէր առնում ոչ միայն սեփական հնարավորությունները, այլև տարածաշրջանային էներգետիկ շուկայի առանձնահատկությունները:

Ի վերջո այդ քաղաքականությունը իրական լուրջ դրսևորումներ չունեցավ և չէր էլ կարող ունենալ: Բայց Հայաստանի էներգետիկային հասցվեց հսկայական վնաս: Այդ քաղաքականությամբ փաստացի արգելափակվեց այլ պետությունների և օտարերկրյա այլ ընկերությունների կողմից Հայաստանին տնտեսապես արդյունավետ նախագծերի առաջարկման և իրագործման հնարավորությունները:

Վերջին տարիներին սննկացման եզրին էր հասել ԻՆՏԵՐ ՌԱՕ ԵԷՍ-ի հայաստանյան դուստր ընկերություն «Հայաստանի բաշխիչ էլեկտրացանցեր» ՓԲԸ-ն: Ընկերությունը պարբերաբար բարձրացնում էր էլեկտրաէներգիայի սակագինը, ինչը նվազեցնում է էլեկտրականության մատչելիությունը սպառողների համար և խորացնում է էներգետիկ աղքատությունը: Ընդ որում, ընկերությունը լուրջ ներդրումներ բաշխիչ ցանցի արդիականացման համար չի կատարել: Ներկայումս պարզ չէ, թե ինչպես պետք է ընկերությանը ստեղծված ճգնաժամից հանի նոր բենեֆիցիարը՝ Ռուսաստանում բնակվող հայազգի գործարար Սամվել Կարապետյանը: Բաշխիչ ցանցի ակտիվները ծերացած են (միջին տարիքը՝ 35), ցածրավոլտ ենթակայանների մոտ 42%-ը գտնվում են ոչ բավարար տեխնիկական վիճակում, 14000 հոսանքափոխարկիչներ բեռնված կամ գերբեռնված են, իսկ 220 կՎտ վերգետնյա էլեկտրահաղորդման գծերի մոտ 90%-ը հիմնանորոգում է պահանջում: Այդ պատճառով մեծ են էներգամատակարարումների ընդհատումների և հնարավոր անջատումների ռիսկերը:

**АШОТ ЕГИАЗАРЯН
АНАИТ АНТОНЯН**

ВЫЗОВЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ АРМЕНИИ

Ключевые слова: энергетика, стратегия, компания, гидро-энергетика, тепловая электростанция, атомная электростанция

В статье выявлены основные вызовы энергетической системы Армении с точки зрения обеспечения достаточного энергоснабжения, энергетической зависимости от России, привлечения инвестиций и обеспечения доступности энергопотребления для населения республики.

**ASHOT YEGHIAZARYAN
ANAHIT ANTONYAN**

CHALLENGES FACING ENERGY SYSTEM IN ARMENIA

Key Words: energy system, strategy, company, hydroenergetics, thermal power plant, nuclear power plant

The paper identifies major challenges of energy system of Armenia in terms of providing adequate energy supplies, energy dependence on Russia, attracting investments and ensuring availability of energy consumption for RA population.

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ՕԴԱՅԻՆ ՓՈԽԱԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

***Հիմնաբառեր.** մրցունակություն, համադրական վերլուծություն, ենթակառուցվածք, ավիապորտների գներ, օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակ*

Հոդվածում իրականացվել է օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի միջազգային ցուցանիշների համադրական վերլուծություն, որի արդյունքում բացահայտվել են այն հիմնական առավելություններն ու թերությունները, որ ունի ՀՀ օդային տրանսպորտը տարածաշրջանային երկրների, ինչպես նաև ԵԱՏՄ անդամ երկրների օդային տրանսպորտային համակարգերի հետ համեմատած: Հիմնական եզրակացությունն այն է, որ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի բարելավումը, արտաքին աշխարհի հետ օդային հաղորդակցությունների ընդլայնումը, Հայաստանի տնտեսական աճի ապահովման համար կարող է ունենալ առաջնային նշանակություն՝ համադրելով արտաքին ռեսուրսների ներհոսքը տնտեսության ներքին ռեսուրսների համակարգված և արդյունավետ զարգացման հետ:

«Միջազգային մրցունակություն» հասկացությունը, չնայած բավական հակասական և ոչ ամբողջական լինելուն, մեծ տարածում է ստացել և գրավում է ակադեմիական շրջանակի և քաղաքականություն իրականացնողների ուշադրությունը: Միջազգային մրցունակության չափման հիմնական ձևերը, որոնք իրականացվում են տնտեսական մակարդակում, հիմնականում վերաբերում են երկրի ապրանքների ու ծառայությունների արտադրությանը և միջազգային շուկաների մեջ դրանց ներգրավվածությանը՝ միաժամանակ պահպանելով ու ընդլայնելով քաղաքացիների իրական եկամուտները¹:

Գործադրության բարձր մակարդակը, աղքատությունն ու արտագաղթը այսօր Հայաստանի ամենալուրջ մարտահրավերներն են: Այս պարագայում տնտեսության մրցունակության ցուցանիշ է տնտեսության՝ համեմատաբար բարձր վարձատրությամբ աշխատատեղերի ստեղծման ու դրանց պահպանման կարողությունը: Արտադրողականությունը, որ սահմանում է ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը, երկրի մրցունակության

¹ Commission on Industrial Competitiveness, 1985.

անկյունաքարն է¹: Մրցունակությունը խթանող արտադրողականությունը ոչ միայն ներկա պահին զբաղվածների, այլև՝ տնտեսության մեջ յուրաքանչյուր աշխատունակ անձի արտադրողականությունն է: Արտադրողականության աճը պետք է ուղեկցվի տնտեսական աճով, այլապես այն կարող է հանգեցնել զբաղվածության կրճատման: Ուստի, մրցունակության մարտահրավերն ունի երկու բաղադրիչ՝ արտադրողականության մարտահրավեր և աշխատատեղերի ստեղծման մարտահրավեր: Այս երկու խնդիրները միաժամանակ հասցեագրելու միայն մեկ ընդհանրական լուծում կա, այն է՝ կայուն և տևական տնտեսական աճը²: Այս համատեքստում առաջնային է դառնում զբոսաշրջության ոլորտը, որի կարևորությունը զբաղվածության ոլորտի տարածքային համաչափ կանոնակարգման գործում առաջնայիններից մեկն է: Իսկ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման կարևորագույն պայմաններից մեկը երկրում մրցունակ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի առկայությունն է:

Ժամանակակից պայմաններում օդային տրանսպորտի մրցունակության համադրական վերլուծության ժամանակ կարևոր է վեր հանել ոչ միայն այս ենթակառուցվածքի տեխնիկական ապահովության արդյունավետության ցուցանիշները, այլև ուսումնասիրել մատուցվող ծառայությունների որակը: Մի շարք միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացված վերլուծությունների ու հետազոտությունների արդյունքում մշակվում են զեկույցներ, որտեղ առկա ցուցանիշները հնարավորություն են տալիս համադրական վերլուծություն իրականացնել օդային տրանսպորտի մի շարք ուղղությունների միջև:

Համաշխարհային տնտեսական ֆորումը (ՀՏՖ) իր տարեկան գլոբալ մրցունակության զեկույցում ուսումնասիրում ու ներկայացնում է այն հիմնական գործոնները, որոնք ուժեղացնում են ազգային մրցունակությունը: ՀՏՖ-ի կողմից մրցունակությունը սահմանվում է որպես ինստիտուտների, քաղաքականությունների և գործոնների ամբողջություն, որի շնորհիվ որոշվում է երկրի արտադրողականությունը³:

Հայաստանը Գլոբալ մրցունակության համաթիվով (ԳՄՀ) զբաղեցրել է 82-րդ հորիզոնականը 140 երկրների մեջ⁴: ԳՄՀ-ի 2-րդ հենասյունը ենթակառուցվածքն է, որտեղ ներկայացվում է նաև երկրի օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակը: Հայաստանը աշխարհում 86-րդ է 140 երկրների մեջ: Համեմատության համար աղյուսակ 1-ում ներկայացվել են մի շարք երկրների օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքների որակների տեղերը 140-ն երկրների մեջ:

Հայաստանը զբաղեցվում է 86-րդ տեղն աշխարհում՝ հետ մնալով տաճարաշրջանի առաջատարներ Թուրքիայից և Ադրբեջանից: Իսկ ԵԱՏՄ անդամ երկրներից Հայաստանը օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքների որակով առաջ է անցել միայն Ղրղզստանին:

¹ Porter M. E., 1990. "The Competitive Advantage of Nations".

² «Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2013-2014. Աճի հրամայականը և խոչընդոտները», էջ 10:

³ The Global Competitiveness Report 2013–2014, p. 4.

⁴ Նույն տեղում, էջ 99:

Օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակն ըստ ԳՄՀ-ի¹

N	Երկիր	Տեղը	N	Երկիր	Տեղը
1.	Սինգապուր	1-ին	12.	Չինաստան	51-րդ
2.	ԱՄԷ	2-րդ	13.	Իտալիա	63-րդ
3.	Հոնկոնգ	3-րդ	14.	Հնդկաստան	71-րդ
4.	Նիդեռլանդներ	4-րդ	15.	Ռուսաստան	77-րդ
5.	ԱՄՆ	5-րդ	16.	Տաիլանդ	78-րդ
6.	Շվեյցարիա	8-րդ	17.	Ղազախստան	85-րդ
7.	Գերմանիա	11-րդ	18.	Հայաստան	86-րդ
8.	Ֆրանսիա	15-րդ	19.	Վրաստան	90-րդ
9.	Ճապոնիա	25-րդ	20.	Ուկրաինա	97-րդ
10.	Թուրքիա	33-րդ	21.	Իրան	118-րդ
11.	Ադրբեջան	41-րդ	22.	Ղրղզստան	126-րդ

Կարևոր է հաշվի առնել, որ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի ապահովման համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հատկապես օդանավակայաններում մատուցվող ծառայությունների որակին, բացի այդ կարևոր նշանակություն ունի նաև օդանավակայանների արտաքին տեսքի համապատասխանությունը միջազգային չափանիշներին:

«Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույցի» (World Economic Forum Travel and Tourism Competitiveness Report) մեջ ներկայացվող Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության համաթվի նպատակը (ՃՀՄՀ) (Travel and Tourism Competitiveness Index (TTCI)) այն գործոնների ու քաղաքականությունների գնահատումն է, որը ավելի գրավիչ է դարձնում ճանապարհորդությունների ու զբոսաշրջության ոլորտը աշխարհի տարբեր երկրներում:

ՃՀՄՀ-ով 2015 թվականին առաջին հորիզոնականում առաջին անգամ հայտվել է Իսպանիան, որը աշխարհում 3-րդ ամենաշատ այցելությունների երկիրն է (60.6 մլն ժամանողներ): Բացի գեղեցիկ բնական և մշակութային ժառանգությունը, Իսպանիան սկսել է նաև մեծ թվով բիզնես զբոսաշրջիկներ ընդունել, ովքեր մասնակցում են տարատեսակ կոնֆերանսների և հանդիպումների: Հայաստանը 89-րդն է աշխարհում 141 երկրների մեջ: Համեմատության համար նշենք, Թուրքիան գտնվում է 44-րդ տեղում 141 երկրների մեջ, Ռուսաստանը՝ 44-րդ տեղում է, Վրաստանը 71-րդ, Ադրբեջանը՝ 84-րդ տեղում:

«Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույց»-ում որպես առանձին ցուցանիշ ներկայացված է օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքը: Հայաստանը զբաղեցնում է 92-րդ տեղն աշխարհում 141 երկրների մեջ (աղյուսակ 2):

Այս ցուցանիշները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ մեզ մոտ թույլ է զարգացած նաև օդային տրանսպորտի կառուցվածքը, պայմանավորված օդային տրանսպորտի ցածր որակով, ավիատոմսերի բարձր գներով, ինչպես նաև ազգային ավիափոխադրողի բա-

¹ The Global Competitiveness Report 2015–2016, p. 99.

ցակայութամբ: Իսկ միջազգային ավիափոխադրումային տրանսպորտի մեջ ընդգրկումով մենք 97-րդ տեղում ենք աշխարհում: Ըստ «Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույց»-ի բավական զարգացած օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածք ունի Թուրքիան (16-րդ տեղ)՝ աչքի ընկնելով որակյալ օդային տրանսպորտի ծառայությունների մատուցմամբ և միջազգային օդային տրանսպորտի համակարգում ուժեղ ինտեգրումով: Տարածաշրջանային երկրներից Ադրբեյջանը ևս մեզանից առաջ է իր օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքով (84-րդ) և դրա որակով (44-րդ):

Աղյուսակ 2

ՀՀ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածք¹

N	Ցուցանիշը	Տեղը
1.	Օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածք	92-րդ
2.	Օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակը	72-րդ
3.	Միջազգային փոխադրումները շաբաթական (մլն)	97-րդ
4.	Մեկնումները 1000 բնակչի հաշվով	119-րդ
5.	Օդանավակայանի խտությունը քաղաքային բնակչության հաշվով	72-րդ
6.	Գործող ավիաընկերությունների քանակությունը	56-րդ

Վրաստանը, որը ՃԶՄՀ-ով 71-րդն է 141 երկրների մեջ, դեռևս ունի օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի կատարելագործման խնդիր (94-րդ տեղ): Վրաստանի օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակը (84-րդ) բավական հետ է մնում նաև Հայաստանից: Սակայն Վրաստանը բավական առաջ է Հայաստանից, գնային մրցունակության առումով բավական բարձր է նաև ավիատոմսերի գներն ու օդանավակայանում ծախսերը (85-րդ տեղ) (աղյուսակ 3), մինչդեռ Հայաստանը ավիատոմսերի գներով 126-րդ է, իսկ գնային մրցունակությամբ՝ 77-րդը: Այս առումով հատկանշական է այն, որ ըստ «Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույց»-ի 2015 թվականին գնային ամենամրցունակ երկիրը Իրանի Իսլամական Հանրապետությունն էր, իսկ ավիատոմսերի գներով և օդանավակայաններում ծախսերով Իրանը 3-րդ տեղում էր՝ 141 երկրների մեջ հետ մնալով միայն Լյուքսեմբուրգից և Սվազիլենդից: Այդուհանդերձ, Իրանը բավական հետ էր Հայաստանից օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակով (121-րդ), ինչպես նաև ուներ միջազգային փոխադրումներում ինտեգրման խնդիր:

Գնային բավական մրցունակություն ունի նաև Ղրղզստանը, որը 15-րդ տեղն է զբաղեցնում 141 երկրների մեջ: Այդուհանդերձ, սա հիմնականում պայմանավորված է վառելիքի ցածր գներով (23-րդ), որովհետև ավիատոմսերի գների հետ կապված Ղրղզստանը ևս ունի բավական ցածր դիրքեր:

Ռուսաստանի Դաշնությունը բավական առաջ է Հայաստանից օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի առումով (22-րդ): Սա հիմնականում պայմանավորված է տեղական փոխադրումների մեծ ծավալով (5-րդ), միջազգային փոխադրումներում ինտեգրման բարձր մակարդակով (19-րդ) և գործող ավիաընկերությունների քանակությամբ (7-րդ):

¹ <http://ep00.epimg.net/descargables/2015/05/06/f2c1e517ce56a6453171d3a9d1b1da05.pdf>

Հատկանշական է այն, որ օդյին տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակով Ռուսաստանը հետ է մնում Հայաստանից՝ զբաղեցնելով 77-րդ տեղը 141 երկրների մեջ:

Աղյուսակ 3

Ավիափոխակցության գներն ու օդանավակայաններում ծախսերը¹

N	Երկիր	Գնային մրցունակությամբ	Ավիափոխակցության գներն ու օդանավակայաններում ծախսերը
1.	Հայաստան	77-րդ	126-րդ
2.	Վրաստան	66-րդ	85-րդ
3.	Ադրբեջան	65-րդ	119-րդ
4.	Թուրքիա	94-րդ	22-րդ
5.	Իրան	1-ին	3-րդ
6.	Ղազախստան	49-րդ	53-րդ
7.	Ռուսաստան	41-րդ	81-րդ
8.	Ղրղզստան	15-րդ	105-րդ

Ինչպես և կարելի էր ենթադրել, Ռուսաստանը նաև գնային առումով է բավական մրցունակ երկիր՝ ի հաշիվ վառելիքի գնի (28-րդ): Համեմատության համար նշենք, որ Հայաստանը վառելիքի գնով 48-րդ տեղում է 141 երկրների մեջ:

Համեմատվող երկրների մեջ ամենամրցունակը Թուրքիայի օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքն էր (16-րդ)՝ շնորհիվ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի, ինտեգրման բարձր մակարդակի, երկրի ներսում փոխադրումների մեծ ծավալի, գործող ավիաընկերությունների քանակի և այլ գործոնների: Այդուհանդերձ, Թուրքիան ունի գնային մրցունակության խնդիր՝ պայմանավորված նրանով, որ ունի ամենաբարձր վառելիքի ծախսը 141 երկրների մեջ (141-րդ): Այդուհանդերձ, պետք է նաև նշել, որ Թուրքիայում ավիատոմսերի գները բավական մրցունակ են, ինչը շատ կարևոր գործոն է ցանկացած երկրի օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի զարգացման համար:

Հայաստանը տարածաշրջանում 2-րդ տեղում է վիզայի ռեժիմի դյուրինության առումով՝ զբաղեցնելով 37-րդ տեղը և հետ մնալով միայն Վրաստանից (3-րդ տեղ), իսկ Ադրբեջանը զբաղեցնում է 67-րդ տեղը 141 երկրների մեջ: Նշենք, որ 2013-ի հունվարի 1-ից ՀՀ կառավարության որոշմամբ ԵՄ երկրների քաղաքացիները Հայաստան կարող են ժամանել ազատ ռեժիմով՝ առանց վիզայի: Սա հնարավորություն է ստեղծում ԵՄ երկրներից զբոսաշրջային հոսքերի ակտիվացմանը:

Այսպիսով, արտաքին աշխարհի հետ օդային հաղորդակցությունների ընդլայնումը Հայաստանի տնտեսական աճի ապահովման համար կարող է ունենալ առաջնային նշանակություն՝ համադրելով արտաքին ռեսուրսների ներհոսքը տնտեսության ներքին ռեսուրսների համակարգված և արդյունավետ զարգացման հետ:

¹ <http://ep00.epimg.net/descargables/2015/05/06/f2c1e517ce56a6453171d3a9d1b1da05.pdf>

КРИСТИНЕ ЕГИАЗАРЯН

СОЧЕТАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: конкурентоспособность, сравнительный анализ, инфраструктура, цены на билеты, качество инфраструктуры воздушного транспорта

В статье проведён сравнительный анализ международных показателей инфраструктуры воздушного транспорта, который показал основные преимущества и недостатки воздушного транспорта в Республике Армения, по сравнению с региональными странами, а также со странами Евразийского экономического союза. Главный вывод заключается в том, что улучшение качества инфраструктуры воздушного транспорта, расширение воздушных перевозок с внешним миром может иметь первостепенное значение для экономического роста Армении путем объединения притока внешних ресурсов и скоординированного развития экономики за счет внутренних ресурсов.

CHRISTINE YEGHIAZARYAN

COMBINATION OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS INDICATORS IN AIR TRANSPORT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Key Words: competitiveness, comparative analysis, infrastructure, ticket prices, quality of air transport infrastructure

The article conducts air transport infrastructure comparative analysis of international indicators, revealing the main advantages and disadvantages of air transport, compared to regional countries as well as to air transport system in Eurasian Economic Union member states. The article provides a comparative analysis of international indicators of air transport infrastructure. It shows advantages and disadvantages of air transport in the Republic of Armenia, in comparison with regional countries as well as countries of Eurasian Economic Union. The main conclusion is that improving the quality of air transport infrastructure, the expansion of air traffic with the outside world is the most important fact of the economic growth in Armenia.

ԳՈՇԱՐ ԷԳՆԱՏՈՍՅԱՆ

Հայցորդ, ՀՊՏՀ

ԱՆՀԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ԲԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. անշարժ գույք, հողի հարկ, սեփականության հարկ, ենթակառուցվածք, վաճառք, հող

Հոդվածում տրված է անշարժ գույքի գնահատման և հարկադրման, ինչպես նաև կադաստրային գործունեության վարման վերլուծությունը: Ներկայացված է անշարժ գույքի ժամանակակից գնահատման պրակտիկայում օգտագործվող հիմնական հասկացությունների գիտական նկարագիրը: Դիտարկված են անշարժ գույքի օբյեկտների արժեքային գնահատման, ընտրության արդյունավետության վրա ազդող առանձնահատկությունները: Հիմնավորված են կադաստրային գնահատման օրենսդրական կարգավորման և զարգացման հեռանկարները:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում անշարժ գույքը, որպես սեփականություն, ձեռք է բերում ապրանքին բնորոշ հատկություններ՝ օգտակարության և արժեքի տեսանկյունից այն առանձնանում է իր յուրահատկություններով: Անշարժ գույքը որպես ապրանք պետք է օժտված լինի գնորդի համար օգտակարությամբ, այսինքն օգտագործողի պահանջները բավարարելու հատկությամբ Եվ, եթե անշարժ գույքն իր սեփականատիրոջ համար կորցրել է օգտակարությունը, ապա այն ենթակա է վաճառքի: Բայց անշարժ գույքը կարող է դառնալ վաճառքի առարկա, երբ այն հետաքրքրություն է առաջացնում մեկ ուրիշի մոտ, որը տեսնում է դրա օգտագործման հնարավորությունները կամ եկամուտ ստանալու ուղիները: Անշարժ գույքի գնահատման արդյունքները ունեն խորհրդատվական բնույթ, բայց դրա հիմքում ընկած է օբյեկտիվ իրականությունը: Անշարժ գույքի գնահատումը կախված է ոչ միայն տվյալ պահին, այլև անցյալում եղած և ապագայում սպասվող իրավիճակներից, այդ իսկ պատճառով գնահատումը համարվում է դինամիկ գործընթաց: Անշարժ գույքի գնահատման արդյունքների հավաստիության մակարդակը կարող է բարձրանալ միայն գիտականորեն հիմնավորված մեթոդաբանության օգտագործման միջոցով: Անշարժ գույքի գնահատման մեթոդաբանությունը սկզբունքների ամբողջություն է, որոնց հիման վրա իրականացվում է անշարժ գույքի գնահատումը: Անշարժ գույքի արժեքի որոշումը բարդ և աշխատատար գործընթաց է՝ պայմանավորված գնահատվող օբյեկտի յուրահատուկ բնութագրերի առկայությամբ, ինչպես նաև անշարժ գույքի արժեքի վրա ազդող բազմաթիվ գործոններով:

Անշարժ գույքի գնահատումը նրա որևէ արժեքի որոշումն է: Այդ պատճառով անշարժ գույքի գնահատման նպատակ ասելով գնահատողները հասկանում են գույքի որևէ արժեքի որոշում: Այն ինչին պատվիրատուները անվանում են գնահատման նպատակ, իրականում հանդիսանում է գույքի գնահատման հաշվետվության օգտագործման նպատակ: Ուսումնասիրենք անշարժ գույքի արժեքների բազմությունը և տանք դրանց վերլուծական բացատրությունները: Անշարժ գույքի արժեքների բազմությունը սահմանված է ՀՀ ան-

շարժ գույքի գնահատման մասին օրենքով և ՀՀ անշարժ գույքի գնահատման ստանդարտով: Համաձայն ՀՀ անշարժ գույքի գնահատման ստանդարտի «Անշարժ գույքի գնահատումը անշարժ գույքի շուկայական կամ շուկայական արժեքից տարբերվող արժեքի որոշմանը նպատակաուղղված «Անշարժ գույքի գնահատման գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, սույն ստանդարտով և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված գնահատման գործողությունների ամբողջությունն է՝ համապատասխան վճարի դիմաց»: Նախքան շուկայական արժեքի սահմանումը տանք հետևյալ հասկացությունների մեկնաբանությունը.

Անշարժ գույքի գին (այսուհետ՝ գին)՝ դրամական մեծություն, որը հանդիսանում է տվյալ կամ համադրելի անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների ձեռքբերման համար վճարված գումար: Գինը, ի տարբերություն արժեքի, հանդիսանում է գործարքների արդյունքում ձևավորված դրամական մեծություն:

Անշարժ գույքի շուկայական գին՝ անշարժ գույքի շուկայում կողմերի միջև գործարքի արդյունքում ձևավորված գինն է, երբ գործարքն իրականացվել է բաց և մրցակցային շուկայում վաճառողի և գնորդի գիտակցաբար, արդարացի առևտրի բոլոր պայմանների պահպանմամբ և օրինական գործողությունների արդյունքում:

Անշարժ գույքի արժեք (այսուհետ՝ արժեք)՝ անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքի ձեռք բերման հավանական գին, որով ենթադրյալ վաճառողը կհամաձայնի վաճառել, և որը ամենայն հավանականությամբ, կհամաձայնի վճարել ենթադրյալ գնորդը: Անշարժ գույքի արժեքը իրենից ներկայացնում է հավանական գնի հաշվարկային մեծություն և, ի տարբերություն անշարժ գույքի գնի, չի հանդիսանում գործարքի արդյունքում ձևավորված դրամական մեծություն:

Անշարժ գույքի շուկայական արժեք՝ բաց և մրցակցային շուկայում, սեփականություն հանդիսացող անշարժ գույքի վաճառողի և գնորդի գիտակցաբար, արդարացի առևտրի բոլոր պայմանների պահպանմամբ և օրինական գործողությունների արդյունքում ձևավորվող, անշարժ գույքի վաճառքի առավել հավանական գինն է, որը անշարժ գույքի գնահատման օբյեկտների համար կարող է որոշվել գնահատողի կողմից՝ անշարժ գույքի գնահատմամբ:

Այս ձևակերպման մեջ օգտագործված հասկացությունները ունեն որոշակի նշանակություն և բացատրություն: Նշենք դրանք.

- բաց և մրցակցային շուկայում – բաց շուկա ասելով նկատի այստեղ նկատի ունեն, որ գույքը վաճառահանված է հրապարակայնորեն և հասանելի է պոտենցիալ գնորդների մեծ քանակության համար: Մրցակցային շուկա ասելով պետք է հասկանանք, որ վաճառահանված գույքը միակը չէ, շուկայում վաճառահանված են նաև էկվիվալենտ այլ գույքեր
- անշարժ գույքի վաճառողի և գնորդի գիտակցաբար, արդարացի առևտրի բոլոր պայմանների պահպանմամբ – առաջին հերթին նշենք, որ անշարժ գույքի վաճառողը դիտարկվում է կոնկրետ անձնավորություն (սեփականատեր), իսկ գնորդը որևէ գնորդ: Գնորդի և վաճառողի գիտակցաբար կատարվող գործողություններ

նշանակում է, որ թե վաճառողը և թե գնորդը հասկանում են ինչ գույք է վաճառվում, պատկերացնում են նրա օգտագործման խելամիտ հնարավորությունները: Օրինակ՝ եթե մի որոշ թաղամասում առաջին հարկի բնակարանները վերափոխվում են կոմերցիոն կամ գրասենյակային տարածքների, ապա էկվիվալենտ գույքի վաճառողը չպետք է մտածի, որ իր կողմից վաճառվող բնակարանը հենց միայն բնակարան կօգտագործվի, ինչպես և գնորդը կգիտակցի, որ գնվող բնակարանը առաջին հերթին հանդիսանում է գրասենյակային կամ կոմերցիոն տարածք: Ասելով արդարացի առևտրի բոլոր պայմանների պահպանմամբ պետք է հասկանալ, որ կողմերը դիմում են սակարկությունների և առավելագույնս պաշտպանում են իրենց շահերը:

- օրինական գործողությունների արդյունքում ձևավորվող – այսինքն կողմերի որոշումները հարկադրական չեն:
- անշարժ գույքի վաճառքի առավել հավանական գինն է – անշարժ գույքի գինը հանդիսանում է գործարքի արդյունքում ձևավորված դրամական մեծություն: Այս ձևակերպումը նշանակում է, որ եթե գնահատման ամսաթվի դրությամբ տեղի ունենար անշարժ գույքի առք ու վաճառքի գործարք, ապա այն կկատարվեր հենց նշված գնով:

Եվս մի քանի պայման, որոնք հետևանք են նշված բացատրությունների: «Բաց և մրցակցային շուկա» հասկացության բացատրությունից հետևում է, որ եթե գնահատման ամսաթիվը դիտարկում ենք որպես առք ու վաճառքի ենթադրյալ գործարքի ամսաթիվ, ապա գույքը պետք է վաճառահանված լիներ ավելի վաղ բավարար քանակությամբ պրտենցիալ գնորդներին ներկայացնելու համար: «Անշարժ գույքի վաճառքի առավել հավանական գինն է» ձևակերպումից հետևում է, որ անշարժ գույքի շուկայական արժեքը չի կարող ներկայացվել միջակայքի տեսքով (օրինակ 10մլն – 11 մլն), քանի որ այն պետք է լինի առավել հավանական գինը, որը մեկն է:

Անշարժ գույքի շուկայականից տարբերվող արժեքներ:

Շուկայական արժեքից տարբերվող արժեք՝ արժեք, որի սահմանմանը համապատասխան նախատեսված են պայմաններ և սահմանափակումներ, որոնք էականորեն տարբերվում են շուկայական արժեքը բնորոշող պայմաններից:

Արժեքն օգտագործման մեջ՝ գնահատման ամսաթվի դրությամբ, տվյալ անշարժ գույքի արժեքն է, որի գնահատման համար առաջադրված կամ սահմանված է անշարժ գույքի որոշակի օգտագործման տարբերակ: Տվյալ օգտագործման տարբերակը կարող է առաջադրված լինել պատվիրատուի և (կամ) շահառուի կողմից կամ սահմանված լինել անշարժ գույքի գնահատման գործառույթից ելնելով և համապատասխանել կամ չհամապատասխանել անշարժ գույքի փաստացի օգտագործմանը, ինչպես նաև գույքի լավագույն և առավել արդյունավետ օգտագործման տարբերակին: Արժեքի այս տեսակը կարող է պայմանավորված լինել գնահատվող օբյեկտի օգտակարությամբ այն գույքի համար, որի մասն է այն կազմում:

Բացատրության համար դիտարկենք այսպիսի օրինակ՝ որևէ թաղամասում առաջին

հարկի բնակարանները վերափոխվում են կոմերցիոն տարածքների: Այդ թաղամասում գտնվող և հարմար դիրք գրավող բնակարանի սեփականատերը պատվիրում է կատարել իր բնակարանի շուկայական արժեքի գնահատում որպես բնակարան: Պատվերի ձևակերպման այս ձևը արդեն իսկ սխալ է, որովհետև շուկայական արժեքը ունի այլ ձևակերպում, այս պատվերը կձևակերպվի այսպես՝ կատարել բնակարանի որպես բնակարան օգտագործման արժեքի գնահատում:

Վերարտադրման արժեք՝ հաշվարկային դրամական մեծություն, որը հաշվարկվում է շենքի և շինության վերարտադրման ծախսերի և կուտակված մաշվածության տարբերությամբ:

Փոխարինման արժեք՝ հաշվարկային դրամական մեծություն, որը հաշվարկվում է շենքի և շինության փոխարինման ծախսերի և կուտակված մաշվածության տարբերությամբ:

Վերոգրյալ արժեքի տեսակները վերաբերում են միայն շինություններին: Արժեքի այս տեսակների առկայությունը հնարավորություն է տալիս տարբերակել ամբողջ անշարժ գույքի (հողամաս և շինություններ) գնահատման աշխատանքները միայն շինությունների գնահատումից: Ստանդարտը գոյություն ունի 2006 թ., վերափոխվել է 2012 թ., սակայն այսօր էլ հանդիպում են այսպիսի սխալ ձևակերպումներ՝ «միայն շինության շուկայական արժեք», պետք է լինի վերարտադրման կամ փոխարինման արժեք:

Ներդրումային արժեք՝ անշարժ գույքի արժեքն է, որը որոշվում է՝ հիմք ընդունելով կոնկրետ ներդրողի համար ներդրումային ծրագրի պայմանները, պահանջները և նպատակները:

Շուկայական արժեքի սահմանման մեջ պոտենցիալ գնորդ հասկացությունը կոնկրետ գնորդով ստանում ենք ներդրումային արժեք:

Օգտահանության արժեք՝ հավանական գին, որն ակնկալվում է ստանալ անշարժ գույքի (բացառությամբ՝ հողամասերի) բաղկացուցիչ միավորների կամ բաղադրիչ նյութերի, տարրերի, կոնստրուկցիաների օտարումից՝ նվազեցված դրանց օգտահանման ծախսերի չափով:

Լիկվիդային արժեք՝ անշարժ գույքի վաճառքի հավանական գին, երբ անհրաժեշտ է վաճառքն իրականացնել նմանատիպ անշարժ գույքի վաճառքի համար շուկայում ներկայացման նախատեսված ժամկետից ավելի սեղմ ժամանակահատվածում: Լիկվիդային արժեքի որոշման նպատակով իրացման սեղմ ժամանակահատվածը կարող է առաջադրվել պատվիրատուի կամ շահառուի կողմից:

Արժեքի այս տեսակը արժանի է հատուկ ուշադրության, քանի որ այն հանդիպում է իրականացվող գնահատությունների գրեթե կեսում: Շուկայական արժեքը տվյալ ամսաթվի դրությամբ, հաշվարկված գնահատողի կողմից, միակն է: Նույնը չի կարելի ասել լիկվիդային արժեքի վերաբերյալ: Լիկվիդային արժեքը ֆունկցիա է կախված վաճառահանման ժամկետից: Գույքի արժեքները տարբերվում են կախված վաճառահանման ժամկետից: 1 ժամում, 1 օրում կամ 1 շաբաթում գույքը լիկվիդացնելու արժեքները տարբեր են, բայց նրանք կարող են հաշվարկվել նույն ամսաթվի դրությամբ: Այստեղից բխում է, որ լիկվիդային արժեքի մեծության հետ միասին պետք է նշվի շուկայում դրա վաճառահան-

ման ժամկետը, առանց որի այն ոչ միայն թերի է, այլև անորոշ:

Ապահովագրական արժեք՝ անշարժ գույքի արժեքն է, որը նախատեսված է ապահովագրական պայմանագրի դրույթներով:

Հատուկ արժեք՝ անշարժ գույքի արժեքն է, որի որոշման համար նորմատիվ ակտով կամ պայմանագրով նախատեսվել են այնպիսի պայմաններ, որոնք սահմանված կամ նախատեսված չեն սույն ստանդարտով:

ГОАР ЭГНАТОСЯН

МНОЖЕСТВО СТОИМОСТЕЙ НЕДВИЖИМОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ОЦЕНКИ

***Ключевые слова:** недвижимость, земельный налог, налог на имущество, инфраструктура, продажа, земля*

В статье дан анализ основ развития систем оценки и налогообложения недвижимости, а также ведения кадастровой деятельности. Представлена научная интерпретация основных понятий, используемых в современной оценочной практике недвижимости. Рассмотрены особенности использования стоимостной продукции объектов недвижимости, влияющих на результативность выбора. Обоснованы перспективы их развития и законодательного упорядочения в Республике Армения.

GOHAR EGNATOSYAN

REAL ESTATE VALUES MULTIPLICITY AND CHARACTERISTICS OF THEIR ASSESSMENT

***Key Words:** real estate, tax on land, property tax, infrastructure, sale, land*

The given article presents the problem of real estate evaluation and taxation perspectives of its development. Issues of consistent real estate tax, international evaluation of real estate as well legislative regulation of cadaster evaluation are substantiated in the article.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ԴԻԱՆԱ ԳԱԼՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԽԹԱՆՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՈՒ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Հիմնաբառեր. արտահանում, խթանում, արդյունավետություն, կոնյակ, դեղագործական մթերք, ճշգրիտ ճարտարագիտություն, ներդրումներ

ՀՀ կառավարությունը 2011 թ., ելնելով տնտեսության մրցունակության բարձրացման և տնտեսական աճի ապահովման հրամայականներից, նախաձեռնել է ակտիվ արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում: Այն միտված է տնտեսության արտահանելի հատվածի ընդլայնմանը և արտահանման ներուժի բացահայտմանը: Սույն հոդվածում պաշտոնական վիճակագրական տվյալների վերլուծության միջոցով գնահատվել է քաղաքականության թիրախային ոլորտների արտահանման խթանման արդյունավետությունը:

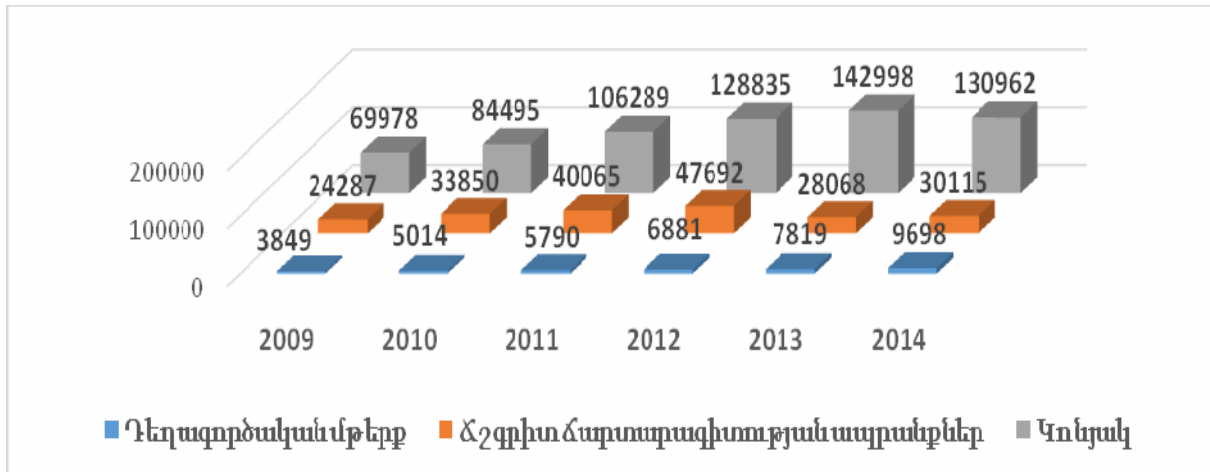
ՀՀ կառավարությունը 2011 թ., ելնելով տնտեսության մրցունակության բարձրացման և տնտեսական աճի ապահովման հրամայականներից, նախաձեռնել է ակտիվ արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում, որը միտված է տնտեսության արտահանելի հատվածի ընդլայնմանը՝ արտահանման ներուժի բացահայտման և արդյունավետ իրագործման ճանապարհով: Դրա էությունը կայանում է նրանում, որ պետությունը իր վրա է վերցնում այն ճյուղերի արտահանման խթանումը, որոնք կապահովեն ՀՀ տնտեսության համեմատական առավելությունների և արտահանման բազմազանեցման իրացումը: Հաշվի առնելով, որ ներկայումս արտադրության ճյուղային կառուցվածքում և արտահանման ծավալում գերակշռում են ռեսուրսային քլաստերները, կառավարությունը խնդիր է դրել ապագայում զարգացնելու «ունակությունների վրա հիմնված ճյուղերը, իսկ այնուհետև՝ գիտելիքահենք ոլորտները»¹:

Սույն ռազմավարության մեկնարկը տրվել է 3 ոլորտներում՝ կոնյակագործություն, դեղագործություն և ճշգրիտ ճարտարագիտություն:

Նշված թիրախային ոլորտներում արտահանման խթանման արդյունավետության գնահատականն այսպիսին է. մինչև Կառավարության կողմից արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարության ընդունումը (այսուհետ՝ Ռազմավարություն) կոնյակի արտահանման աճի տեմպերը 2010 և 2011 թթ., նախորդ տարվա համեմատությամբ, համապատասխանաբար կազմել են՝ 20.7% և 25.8%: 2011 թ. հետո ըն-

¹ Ռազմավարություն. ՀՀ արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության, էջ 21-22:

կաժ ժամանակաշրջանում՝ 2012 թ. արտահանումն աճել է 21.2%-ով, 2013 թ.՝ 11%-ով, իսկ 2014 թ. գրանցվել է 9.2% անկում: Ընդհանուր առմամբ կոնյակի արտահանման միջին տարեկան տեմպերը կազմել են 17.6% (գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Կոնյակի, դեղագործական մթերքի արտահանման ծավալները 2009-2014 թթ. (հզր ԱՄՆ դոլար)՝

Ի տարբերություն կոնյակի արտահանման դեղագործական մթերքների առումով դիտարկվում է արտահանման դինամիկ աճ: Աճի միջին տարեկան տեմպերը կազմել են 20.4%: Ըստ առանձին տարիների արտահանման աճի տեմպերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ աճի ամենաբարձր տեմպեր, նախորդ տարվա համեմատությամբ, գրանցվել են 2010 թ.՝ 30.3% և 2014 թ.՝ 24.0%, ամենացածրը եղել է 2013 թ.՝ 13.6%: Ակնհայտ է, որ դեղագործական մթերքների արտահանման ծավալների աճի տեմպերը չունեն ստացիոնարություն:

Ռազմավարության ընդունումից հետո, առաջին տարում գրանցվել է ճշգրիտ ճարտարագիտության ոլորտի արտադրանքի արտահանման 19% աճ, որը սակայն հաջորդ տարում՝ 2013 թ. ուղեկցվել է 41.1% անկումով: Համեմատության համար նշենք, որ 2010 թ., նախորդ տարվա համեմատությամբ, արտահանման աճը կազմել է 39.4%: 2014 թ. իրավիճակը փոքր-ինչ շտկվել է. ճշգրիտ ճարտարագիտության արտադրանքի արտահանումն աճել է 7.3%-ով: Ճշգրիտ ճարտարագիտության արտադրանքի արտահանման աճի միջին տարեկան տեմպերը ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում կազմել են 8.6%:

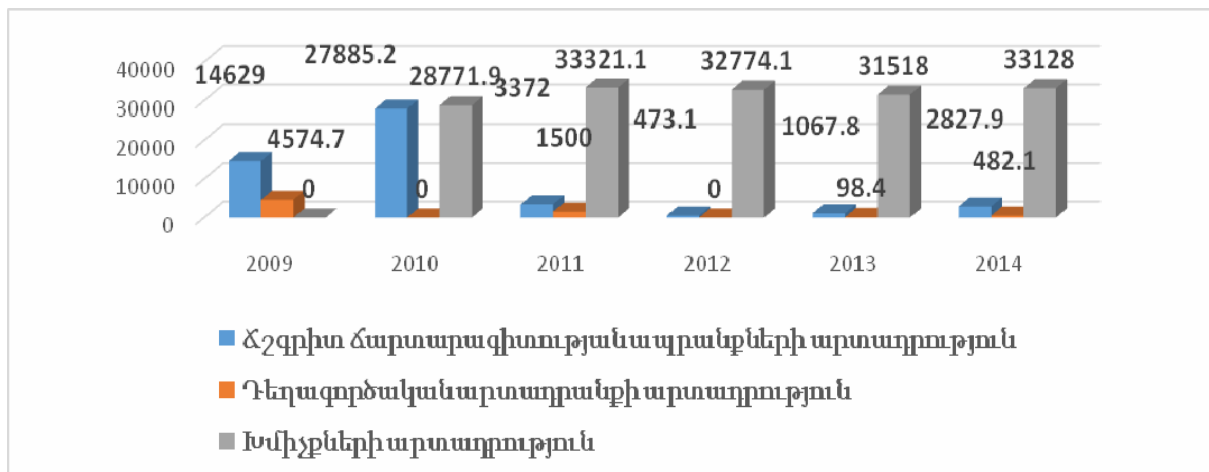
Ըստ ներկայացված քանակական գնահատականների միանշանակ է, որ Ռազմավարության ընդունումից հետո բոլոր երեք ոլորտներում էլ արտահանման աճի տեմպերը դանդաղել են: Ուստի կարևորում ենք նաև նշված ոլորտների զարգացման վրա այլ գոր-

¹ «Ամբերդ» գիտահետազոտական կենտրոնի պաշտոնական կայքէջ՝

<http://media.asue.am/upload/amberd/3.pdf> և Միջազգային առևտրի կենտրոնի պաշտոնական կայքէջ՝

http://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx

ծոնների ազդեցության գնահատականը, որից հետո կարող ենք նաև տալ որակական գնահատականներ: Քանի որ Ռազմավարությունում արդյունաբերական քաղաքականության իրականացման ուղիներից մեկը օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումն է, ինչը ֆինանսական սուղ ռեսուրսներ ունեցող տնտեսության համար զարգացման կարևորագույն արտաքին գործոն է, ուստի կարևորում ենք նաև օտարերկրյա ներդրումների վերը նշված ոլորտներում ներգրավման դինամիկայի ուսումնասիրությունը 2009-2014 թթ. (գծապատկեր 2): Սկսած 2010 թ. խմիչքների արտադրության ոլորտում ներգրավված օտարերկրյա ներդրումները գերազանցել են մյուս երկու ոլորտներում ներգրավված ներդրումներին: Եթե 2010 թ. ճշգրիտ ճարտարագիտության և խմիչքների արտադրության ոլորտներում ներգրավված ներդրումները գրեթե հավասար են եղել, ապա Ռազմավարության ընդունումից հետո (2012 թ.) ճշգրիտ ճարտարագիտության արտադրանքի արտադրության ոլորտում ներդրումները նվազել են 7.1 անգամ, իսկ խմիչքների արտադրության ոլորտում՝ 1.6%-ով:

Գծապատկեր 2. Խմիչքների արտադրության, դեղագործության և ճշգրիտ ճարտարագիտության ոլորտներում կապարված ընդհանուր ներդրումները 2009-2014 թթ. (հզր դոլար)¹

Դեղագործության ոլորտում 2012 թ. ընդհանրապես ներդրումներ չեն կատարվել, սակայն հետագա երկու տարիներին ճշգրիտ ճարտարագիտության և դեղագործական ապրանքների արտադրության ոլորտներում որոշակի ներդրումներ կատարվել են: Ամեն դեպքում այդ ներդրումները 2009 թ. համեմատությամբ զգալիորեն նվազել են: Կարելի է ենթադրել, որ եթե խմիչքների արտադրությունը վերջին հինգ տարիների ընթացքում քիչ թե շատ եղել է օտարերկրյա ներդրողների հետաքրքրության կենտրոնում, ապա մյուս երկու առանձնացված թիրախային ոլորտների զարգացումը դեռևս մնում է ոչ բավարար մակարդակի վրա:

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2010 թ. (էջ 73), 2011 թ. (էջ 73), 2012 թ. (էջ 87), 2013 թ. (էջ 85), 2014 թ. (էջ 79), 2015 թ. (էջ 83) հունվար-փետրվարին վիճակագրական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա:

Կարևոր է նաև նշված ապրանքախմբերի արտահանման ուսումնասիրությունը՝ ըստ առանձին գործընկեր երկրների, քանի որ արտահանման ծավալների նվազումը կարող է պայմանավորված լինել գործընկեր երկրներում տնտեսական կոնյունկտուրայի փոփոխություններով: Այսպես 2012-2014 թթ. ոգելից խմիչքների արտահանման (ԱՏԳ ապրանքային կառուցվածքի 2208 ապրանքախումբը) գլխավոր շուկան եղել է Ռուսաստանը, որին 2014 թ. բաժին է ընկել 2208 ապրանքախմբի արտահանման 80.5%-ը: Սակայն եթե 2012 թ. դեպի Ռուսաստան նշված ապրանքախմբի արտահանումը աճել էր 11%-ով, ապա 2014 թ., 2013 թ. համեմատությամբ՝ նվազել է 13.1%-ով: Նույն իրավիճակը դրսևորվել է Ուկրաինայի, ԱՄՆ-ի, Ղազախստանի հետ առևտրում: ԵՄ 28 երկրների հետ առևտրում 2013 թ., նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցվել է 9.8% անկում, իսկ 2014 թ.՝ 43.2% աճ:

Դեղագործական մթերքների արտահանման ծավալները պահպանել են դրական միտումներ, այնուամենայնիվ գործընկեր 3 երկրներին՝ Վրաստանին, Ռուսաստանին, Ուզբեկստանին բաժին է ընկնում ՀՀ-ից արտահանվող դեղագործական մթերքների 70%-ը: Ճշգրիտ ճարտարագիտության ապրանքների արտահանման շուկայում համակենտրոնացման միտումը դարձյալ պահպանվում է. Ռուսաստանին և Վրաստանին բաժին է ընկնում արտահանման 58.5%-ը:

Ըստ էության ուսումնասիրվող երեք թիրախային ապրանքախմբերից հիմնականում կրճատվել է կոնյակի արտահանումը, ինչը կարելի է հիմնավորել Ռուսաստանում տնտեսական իրավիճակի վատթարացմամբ: Սակայն երեք ապրանքախմբերի արտահանման շուկաների ընդհանուր բնութագրիչը համակենտրոնացման բարձր մակարդակն է, որն իր մեջ պարունակում է գործընկեր երկրում տնտեսական իրավիճակի վատթարացման արդյունքում ՀՀ արտահանման ներուժի համապատասխան փոփոխություն: Ուստի, կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում արտահանման շուկաների դիվերսիֆիկացման հիմնախնդիրը:

Ռազմավարության նպատակը արտահանման կողմնորոշում ունեցող ոլորտների զարգացման համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումն է: Սակայն համաշխարհային տնտեսության գլոբալացումը առավելապես զարգացած երկրների կառավարություններին է մղում դեպի արտահանման կողմնորոշում ունեցող արդյունաբերական քաղաքականության մոդելի իրականացման կողմը: Արտահանման կողմնորոշում ունեցող արդյունաբերական քաղաքականության մոդելի կիրառման դեպքում պետությունները ձգտում են արտադրանքը հնարավորինս համապատասխանեցնել համաշխարհային կոնյունկտուրային՝ համաշխարհային շուկայի ավելի մեծ չափաբաժինը գրավելու նպատակով: Զարգացող այն երկրները, որոնք համաշխարհային շուկայի անընդհատ սրվող մրցակցության պայմաններում, հատկապես երկարատև ժամանակահատվածում տնտեսության զարգացման ներքին գործոնները ստորադասել են արտաքին գործոններից, ունեն վճարային հաշվեկշռի բացասական սալոդ, ազգային արժույթի փոխարժեքը կայուն չէ, ավելին, չափազանց զգայուն է արտաքին ազդեցությունների հանդեպ, չեն կարող առանց գնահատելու ազգային տնտեսությունների զարգացման իրական ներուժը՝ կողմնորոշվել դեպի արտահանման

խթանման քաղաքականությունը: Այդ տեսանկյունից, առաջնահերթ նշանակություն է ձեռք բերում կողմնորոշումը դեպի միջինժամկետ ժամանակահատվածում (5-7 տարի) ներմուծման փոխարինման արդյունաբերական քաղաքականության իրականացումը, որից հետո արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականությունը կդառնա արդիական:

**ЗОЯ ТАДЕВОСЯН
ДИАНА ГАЛОЯН**

КОЛИЧЕСТВЕННАЯ И КАЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАТЕГИИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТА

Ключевые слова: экспорт, стимулирование, эффективность, коньяк, фармацевтические товары, точное машиностроение, инвестиции

Основываясь на императивах повышения конкурентоспособности и экономического роста, в 2011 году Правительство РА выступило с инициативой реализации активной промышленной политики, которая направлена на выявление и расширение экспортного потенциала. В данной статье, на основе анализа официальной статистики, была оценена эффективность стимулирования экспорта целевых областей упомянутой политики.

**ZOYA TADEVOSYAN
DIANA GALOYAN**

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE EVALUATION OF STRATEGY OF EFFICIENCY FOR EXPORT STIMULATION

Key Words: export, stimulation, efficiency, brandy, pharmaceuticals, precise engineering, investments

Based on imperatives of competitiveness and economic growth, in 2011 the Government of Armenia has initiated the implementation of an active industrial policy, which aims at identifying and expanding export potential. Based on the analysis of official statistics, the authors of this article have evaluated the export promotion efficiency of target areas.

ԱՇՈՏ ԹԱՎԱԴՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ԵԱՏՄ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ԵԱՏՄ, պայմանագիր, գնաճ, համաձայնեցված տնտեսական քաղաքականություն

Եվրասիական տնտեսական միության պայմանագրի մի շարք բաժիններ ունեն առանցքային նշանակություն: ԵԱՏՄ պայմանագրի հստակ կատարման պարագայում անդամ երկրներում ռազմավարական ապրանքների գծով նպատակահարմար է հաշվարկը կատարել ռուբլով: Ակնհայտ է, որ առանց համաձայնեցված տնտեսական քաղաքականության և հստակապես արժույթային քաղաքականության հնարավոր չէ հասնել ԵԱՏՄ նպատակների կատարմանը: ԵԱՏՄ ձևավորումը կիրականացվի լավագույն սցենարով, եթե հստակ կատարվեն ԵԱՏՄ պայմանագրում նշված կարևորագույն սկզբունքները:

Եվրասիական տնտեսական միության պայմանագրի մի շարք բաժիններ ունեն առանցքային նշանակություն, մասնավորապես բաժին XIII՝ «Մակրոտնտեսական քաղաքականություն» և բաժին XIV՝ «Արժույթային քաղաքականություն», ինչպես նաև համապատասխան հավելված 15-ը՝ «Միջոցառումներ՝ ուղղված, համաձայնեցված արժույթային քաղաքականության իրականացմանը»: Տվյալ բաժնի կոնկրետացումը հատկապես կարևոր է ճգնաժամային իրավիճակում: Նշենք որ XIII բաժնի 63-րդ հոդվածում՝ «Տնտեսական աճի կայունությունը որոշող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները», նշված է, որ համախմբված բյուջեի պակասուրդը չի կարող ԵԱՏՄ երկրներում գերազանցել ՀՆԱ 3%-ը, պետական պարտքը չի կարող գերազանցել ՀՆԱ 50%-ը, իսկ գնաճը չի կարող լինել ավել 5 տոկոսային կետով, քան ԵԱՏՄ անդամ երկրում, որտեղ այդ ցուցանիշը փոքրագույն է: Եթե առաջին երկու ցուցանիշների վերաբերյալ պահանջները հիմնականում կատարվում են, ապա գնաճի մասով այդ պահանջը չի կատարվելու:

Աղյուսակ 1

ԵԱՏՄ երկրների գնաճ, ԿԲ տոկոսադրույք և ազգային արժույթի փոխարժեքի արժեզրկում

Հայաստան				Ռուսաստան			
	Գնաճ	ԿԲ տոկոսադրույք	Փոխարժեքի արժեզրկում ¹		Գնաճ	ԿԲ տոկոսադրույք	Փոխարժեքի արժեզրկում
2014	3,0 %	8,50 %	18 %	2014	11,4 %	10,5 %	97 %
2015 (սեպտ.)	3,2 %	10,25 %		2015 (սեպտ.)	15,7 %	11,0 %	

¹ 2014 թ. սկզբից փոխարժեքի արժեզրկման տոկոսը ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ:

Բելառուս			
	Գնաճ	ԿԲ տոկոսադրույք	Փոխարժեքի արժեզրկում
2014	16,2 %	20.0 %	82 %
2015 (սեպտ.)	11.9 %	25.0 %	

Ղազախստան			
	Գնաճ	ԿԲ տոկոսադրույք	Փոխարժեքի արժեզրկում
2014	7,4 %	5,5 %	78 %
2015 (սեպտ.)	4,4 %	16,0 % ¹	

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակից, նվազագույն գնաճը ԵԱՏՄ երկրներից առայժմ գրանցվել է Հայաստանում՝ 3.2%, իսկ Ռուսաստանում գրանցվել է ամենաբարձր գնաճը՝ 15.7%: Տարբերությունը ներկա պահին կազմում է 12.5 տոկոսային կետ: Կանխատեսվում է, որ Հայաստանում տարվա վերջին գնաճը կլինի 4%-ի շրջանակներում, իսկ Ռուսաստանում 12-13%: Նույնիսկ այդ դեպքում չի կատարվելու Պայմանագրի 5 տոկոսային կետի պահանջը:

Որպեսզի գնաճը չգերազանցի 5.5%-ը, ՀՀ ԿԲ-ն ստիպված է կայունացնել դրամի փոխարժեքը, ի դեպ հիմնականում ԱՄՀ վարկերի հաշվին, քանզի ներմուծումը Հայաստանում երեք անգամ գերազանցում է արտահանումը: 2014 թ. արտահանումը կազմել է 1.5 մլրդ ԱՄՆ դոլար իսկ ներմուծումը 4.4 մլրդ դոլար: Արդյունքում աճում է պետական պարտքը և կտրուկ նվազում են միջազգային պահուստները:

Աղյուսակ 2

Միջազգային պահուստները ԵԱՏՄ երկրներում²

	2013	2014	Դինամիկա
Հայաստան	2.3	1.5	65,22%
Ռուսաստան	469.6	339.4	72,27%
Բելառուս	4.9	3.4	69,39%
Ղազախստան	19.1	21.5	112,57%

Հայաստանում 2014 թ. միջազգային պահուստները նվազել են 34.8%, որը ամենամեծ ցուցանիշն է ԵԱՏՄ տարածքում: Հայաստանում կիրառվում է բարձր վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք ԵԱՏՄ երկրների ամենացածր փողայնացման պայմաններում: Գրանցվում է արտահանման էական կրճատում: 5.5%-ից ցածր գնաճ ապահովելու համար վճարվող այս գինը հիմնավորված չէ:

Ռուսաստանում նույնպես պետք է կիրառվեն միջոցառումներ գնաճի նվազման համար³: Երկկողմանի միջոցառումները ուղղված գնաճերի տարբերության նվազմանը ոչ միայն պայմանագրի պահանջ է, այլ այն ակնհայտորեն կնպաստի Հայաստանի Հանրապետության արտահանման աճին դեպի ԵԱՏՄ երկրներ: ԵԱՏՄ պայմանագրի հստակ կատարման պարագայում՝ անդամ երկրներում ռազմավարական ապրանքների գծով նպատակահարմար է հաշվարկը կատարել ռուբլով:

¹ Ղազախստանի ԿԲ տոկոսադրույքը 2015 թ. հոկտեմբերի 2-ին 12-ից աճել է 16%:

² International Financial Statistics, 2014.

³ Тавадян А.А., Интервальные прогнозы и системная экономическая политика, Мир перемен, М., специальный выпуск, 2015.

Տվյալ մոտեցումը ուղղակի հետևում է ԵԱՏՄ Պայմանագրից: Առաջնային նշանակություն է ձեռք բերում պայմանագրի 64-րդ հոդվածը, որտեղ ներկայացված են համաձայնեցված արժույթային քաղաքականության նպատակները և սկզբունքները: ԵԱՏՄ անդամ երկրները տնտեսական ինտեգրման խորացման նպատակով պետք է զարգացնեն համագործակցությունը արժույթային ոլորտում, բարձրացնեն ազգային արժույթների դերը առևտրային և ներդրումային գործառույթներում, ինչպես նաև, իրականացնելով համագործակցված արժույթային քաղաքականություն, ապահովեն ԵԱՏՄ երկրների արժույթների փոխադարձ կոնվերտացիան:

Անհրաժեշտ է ընդգծել հետևյալ առանցքային գործոնը՝ եթե գործնականում չի կիրառվում ռազմավարական ապրանքների գծով ազգային արժույթով փոխադարձ հաշվարկներ, ապա կենտրոնական բանկերի մոտ չի առաջանա խթան ԵԱՏՄ Պայմանագրի կետերի հստակ կատարման համար, ինչպես նաև նորմատիվների և փաստաթղթերի համաձայնեցման համար: Նշենք, որ ազգային արժույթով փոխհաշվարկները նպաստավոր են նաև լողացող փոխարժեքի ավելի արդյունավետ քաղաքականության իրականացման համար: ԵԱՏՄ բոլոր երկրների համար է նպատակահարմար դոլարիզացիայի մակարդակի իջեցումը, եթե ռազմավարական ապրանքների մասով հաշվարկները իրականացվեն ռուբլով, ապա ոչ միայն կիջնի դոլարի նկատմամբ պահանջարկը, այլ նաև կնվազեն ծախսերը արժույթի փաստացի կրկնակի փոխանակման համար: Ասենք գազի համար Հայաստանը վճարում է Ռուսաստանին տարեկան մոտ 400 մլն դոլար, իսկ գազը վաճառվում է Հայաստանում ազգային արժույթով: Նույն ժամանակ Հայաստանը Ռուսաստանից ստանում է տրանսֆերտներ մոտ 1.5 մլրդ դոլար՝ հիմնականում ռուսական ռուբլով: Փոխհաշվարկների ներկա ձևի դեպքում ստացվող հիմնական գումարը բանկերի միջոցով ուղվում է Ռուսաստան և փոխանակվում է դոլարի ռուսական բորսաներում, որպեսզի վճարվի գազի համար: Փաստացի անհրաժեշտ է երկու անգամ փոխանակել արժույթը, որը իհարկե բերում է հավելյալ ծախսերի:

Ռուսաստանի համար ռազմավարական ապրանքների փոխհաշվարկները ռուսական ռուբլով համապատասխան ձևով կնվազեցնեն պահանջարկը դոլարի նկատմամբ ռուսական բորսաներում և կմեծացնեն պահանջարկը ռուսական ռուբլու նկատմամբ ԵԱՏՄ երկրներում: Դա ոչ միայն կնպաստի ռուսական ռուբլու կայունացմանը, այլ նաև կհամապատասխանի ԵԱՏՄ պայմանագրի պահանջներին: Տվյալ միջոցառումը նաև համապատասխանում է տնտեսական անվտանգության խնդիրների լուծմանը, քանզի ապահովում է ռազմավարական ապրանքների գները արժույթի տատանումներից, նվազեցնում է դոլարիզացիայի մակարդակը, ինչպես նաև փոխանակման ծախսերը:

Որպեսզի ԵԱՏՄ անդամ երկիրը չստանա էական առավելություն փոխարժեքների տարաբնույթ տատանումներից, ուղղակի անհրաժեշտ է կատարել ԵԱՏՄ պայմանագրի կետերը, հատկապես արժույթային քաղաքականության վերաբերյալ և առաջին հերթին ճշգրտել դրանք: Այդ քայլով անդամ երկրները կնպաստեն նաև ԵԱՏՄ Համաձայնագրում նշված նպատակների կատարմանը՝ ազգային տնտեսությունների արդիականացմանը, կոոպերացիայի և մրցունակության բարձրացմանը: Ակնհայտ է, որ առանց համաձայնեց-

ված տնտեսական քաղաքականության և հատկապես արժութային քաղաքականության տվյալ նպատակին հասնել հնարավոր չէ: ԵԱՏՄ ձևավորումը կիրականացվի լավագույն սցենարով, եթե հստակ իրականացվեն ԵԱՏՄ պայմանագրում նշված կարևորագույն սկզբունքները:

АШОТ ТАВАДЯН

ПРИНЦИПЫ СОГЛАСОВАННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН ЕАЭС

***Ключевые слова:** ЕАЭС, договор, инфляция, согласованная экономическая политика*

Ряд разделов договора о Евразийском экономическом союзе имеют ключевое значение. При четком выполнении договора о ЕАЭС целесообразно проводить взаиморасчеты по стратегическим товарам в рублях. Без согласованной экономической, в особенности, валютной политики, невозможно осуществить цели ЕАЭС. Формирование ЕАЭС пойдет по лучшему сценарию, если ЕАЭС удастся осуществить ключевые принципы договора.

ASHOT TAVADYAN

PRINCIPLES OF COORDINATION OF ECONOMIC POLICY OF EAEU MEMBERS

***Key Words:** EAEU, treaty, inflation, coordinated economic policy*

Several sections of Treaty on Eurasian Economic Union are of crucial importance. Under conditions of precise implementation of EAEU Treaty it is expedient to carry out settlements of strategic goods in rubles. Without a coherent economic and especially monetary policy it becomes impossible to carry out EAEU goals. Formation of EAEU will move to the best scenario if EAEU has the ability to implement key principles of this Treaty.

ՏԻԳՐԱՆ ԹԵՐԶՅԱՆ

Ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՊՏՀ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԹԵՐԶՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ասիստենտ,
ՀՊՏՀ

ՀՀ ՏԱՐԱԴՐԱՄԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄԸ ԷԿՈՆՈՄԵՏՐԻԿ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

Հիմնաբառեր. ազգային արժույթ, փոխարժեք, էկոնոմետրիկա, էկոնոմետրիկ մոդելներ, ARIMA մոդելներ, երկարաժամկետ դինամիկ մոլորիպիկատոր

Հոդվածը նվիրված է ազգային արժույթի հետազոտմանը: Հարկապես ուշադրություն է դարձվել դոլար/դրամ փոխարժեքի դինամիկայի ուսումնասիրությանը: Առանձնացվել են մի շարք կարևոր տնտեսական ցուցանիշներ, որոնք էապես ազդում են փոխարժեքի վրա: Այդ գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցությունը գնահատվել է էկոնոմետրիկ մոդելավորման օգնությամբ: Հոդվածի վերջում հանգամանորեն ներկայացված են կատարված վերլուծության արդյունքները:

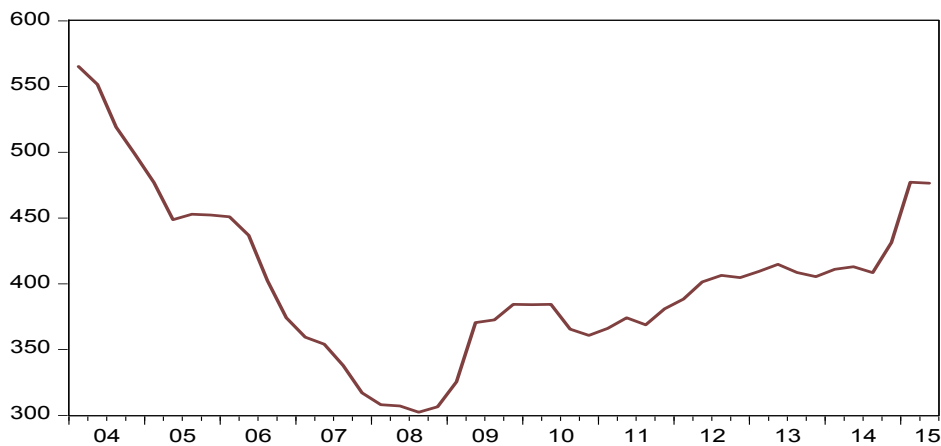
ՀՀ տնտեսության առանձնահատկություններից մեկը համարվում է վերջինիս գեր զգայունությունը փոխարժեքային, հատկապես դրամ/դոլար փոխարժեքի, տատանումներից: Այս իրավիճակը պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ-ն հանդիսանում է միջազգային հարաբերությունների՝ իր բոլոր բաղկացուցիչ մասերով, լիիրավ անդամ: Արտաքին տնտեսական գրեթե բոլոր գործարքները կատարվում են դոլարով, հետևաբար տնտեսությանն անհրաժեշտ են այնքան դոլարային միջոցներ, որպեսզի հնարավոր լինի սպասարկել հետզհետե զարգացող և աճող տնտեսական գործարքները: Փոխարժեքի տատանումները էական ազդեցություն են ունենում երկրում վարվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության վրա՝ ազդելով մակրոտնտեսական ընդհանուր հավասարակշռության, սոցիալական իրավիճակի վրա: Վերը նշված նկատառումներից ելնելով՝ սույն հոդվածում անդրադարձ է կատարվել դրամ/դոլար փոխարժեքի վարքագծի հետազոտությանը:

Առաջին հերթին ուսումնասիրվել է դրամ/դոլար փոխարժեքի դինամիկան 2000-2015 թթ. եռամսյակներում¹ գծապատկեր 1-ի օգնությամբ:

Հետազոտելով գծ. 1-ի գրաֆիկը կարելի է նկատել, որ դրամի առավելագույն արժեզրկումը դիտվել է 2004 թ.-ի առաջին եռամսյակում, երբ 1 դոլարն արժեք 565,23 դրամ: Այս արդյունքը այլևս չի կրկնվել: Այնուհետև նկատվում է դրամի արժևորում և ամենաարժևորված եռամսյակը համարվում է 2008 թ.-ի երրորդ եռամսյակը: Այդ ժամանակ 1

¹ <https://www.cba.am>

դրարն արժեք 302 դրամ: Այս ժամանակաշրջանը նկարագրվում է ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի սկսվելով: Այս եռամսյակից հետո նկատվում է դրամի հետզհետե արժեզրկում: Գծապատկերից կարելի է նկատել, որ 1 դրարը արժե 477 դրամ 2015 թ.-ի երկրորդ եռամսյակում, ինչը նշանակում է, որ ՀՀ տնտեսությունը վերադարձել է դրամի արժեզրկման 2005 թ.-ի առաջին եռամսյակի մակարդակին: Սակայն, այս վերադարձը տեղի է ունեցել տնտեսական նոր իրավիճակում և մակրոտնտեսական այլ հավասարակշռության պայմաններում:

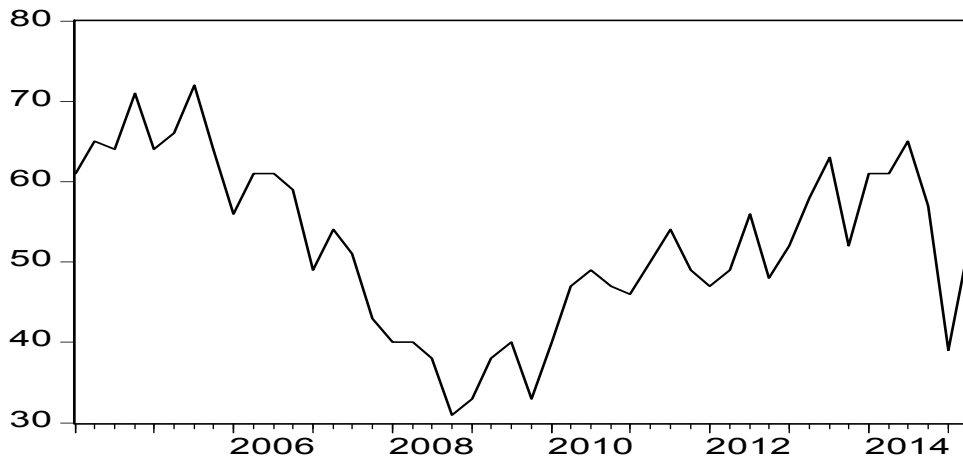
Գծապատկեր 1. Դրամ/դոլար փոխարժեքի դինամիկան 2000-2015 թթ. երկրորդ եռամսյակում

Փոխարժեքի ճիշտ կառավարման խնդիրներից ելնելով՝ սույն հոդվածում անդրադարձ է կատարվել այնպիսի տնտեսական ցուցանիշներին, որոնք էապես ազդեցություն կարող են ունենալ դրամ/դոլար փոխարժեքի վրա: Այդ գործոններից առանձնացվել են երկուսը՝ տրանսֆերտները և առևտրի պայմանները:

Մեր հայրենակիցների կողմից ուղարկվող դրամական միջոցները էապես ազդում են ՀՀ տնտեսական իրավիճակի վրա: Տրանսֆերտները նպաստում են երկիր օտարերկրյա արժույթի ներթափանցմանը: Հետևապես, արժույթի ներհոսքը չի կարող չազդել փոխարժեքի վրա: Դիտարկենք տրանսֆերտների դինամիկան 2004 թ.-ի առաջին եռամսյակից մինչև 2015 թ.-ի երկրորդ եռամսյակը ժամանակահատվածում¹: Այս նպատակով դիտարկենք գծապատկեր 2-ը:

Գծապատկերից երևում է, որ տրանսֆերտների առավելագույն ներհոսքը դիտվել է 2008 թ. չորրորդ եռամսյակում, այնուհետև դիտվել է նշանակալի անկում, որից հետո վերելքները և վայրէջքները պարբերաբար շարունակվում են, սակայն վերադարձ նախկին մակարդակին այլևս չի նկատվել: 2015 թ. առաջին եռամսյակում նկատվում է տրանսֆերտների ներհոսքի ամենախորը անկումը ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից

¹ <https://www.cba.am>

Գծապատկեր 3. Առևտրային պայմանների դինամիկան՝ ըստ 2004-2015 թթ. եռամսյակների

Տնտեսական սուբյեկտներն իրենց որոշումները ընդունելիս կատարում են որոշակի հաշվարկներ, որը կարող է տևել մի քանի ամիս, հետևաբար փոխարժեքի տվյալ եռամսյակի մակարդակի վրա կարող է ազդել նախորդ եռամսյակների մակարդակը:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ հոդվածում ներկայացված ժամանակահատվածը եռամսյակային է, դիտարկվել է նաև եռամսյակների ազդեցությունը փոխարժեքի վրա:

Այժմ դիտարկենք նշված փոփոխականների և փոխարժեքի միջև կապը նկարագրող հետևյալ էկոնոմետրիկ մոդելը¹.

$$EXR_t = \beta_0 + \beta_1 Trs_t + \beta_2 Trd_t + \beta_3 Q_1 + \beta_4 Q_2 + \beta_5 Q_3 + \beta_6 EXP_{t-1} + \beta_7 \varepsilon_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

որտեղ՝

EXR_t – ն դրամ/դոլար փոխարժեքի մակարդակն է t - րդ եռամսյակում,

Trs_t – ն տրանսֆերտների ծավալն է t - րդ եռամսյակում,

Q_1, Q_2, Q_3, Q_4 – ն սեզոնայնությունը նկարագրող կեղծ փոփոխականներ են², որոնք ներկայացնում են համապատասխանաբար 1-4 եռամսյակները,

EXP_{t-1} – ն փոխարժեքի $t-1$ - րդ եռամսյակի փոխարժեքի մեծությունն է,

ε_{t-1} – ն պատահական սխալի $t-1$ - րդ եռամսյակի մեծությունն է:

Մոդելը գնահատելուց առաջ կատարվել է առկա բոլոր շարքերի ստացիոնարության ստուգում³, պարզվել է, որ նրանք ոչ ստացիոնար են: Մոդելում նաև դիտարկվել են յուրաքանչյուր շարքերի մասնակի կոռելյացիայի գործակիցները⁴, որի արդյունքում որոշում է կայացվել դիտարկել որոշ փոփոխականներ այլ լագերով: Մոդելում առկա փոփոխական-

¹ Կեղծ փոփոխականներ: Գեղամյան Լ., Երևան, 2014, թ. 302-308.

² Бабешко Л. О., Основы эконометрического моделирования: Учебное пособие, Изд. 2-е, испр. М., КомКнига, 2006, с. 246-249.

³ Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А., Эконометрика, издательство “Дело”, М., 2004, с. 264-276

⁴ Կեղծ փոփոխականներ: Գեղամյան Լ., Երևան, 2014, թ. 327-355.

ների գրաֆիկաները հետազոտելիս, եկել ենք այն եզրահանգման, որ մոդելի փոփոխականները նպատակահարմար է ներկայացնել լոգարիթմված վիճակում¹: Հաշվի առնելով բոլոր նկատառումները դիտարկվել է հետևյալ մոդիֆիկացված էկոնոմետրիկ մոդելը.

$$D(D(\ln EXR)_t) = \beta_0 + \beta_1 D(\ln Trs)_{t-2} + \beta_2 D(\ln Trd)_{t-4} + \beta_3 Q_3 + \beta_4 D(D(\ln EXP)_{t-2}) + \beta_5 \varepsilon_{t-2} + \varepsilon_t \quad (2)$$

որտեղ՝

$D(D(\ln EXR)_t), D(D(\ln EXP)_{t-2})$ - ն համապատասխանաբար փոխարժեք փոփոխականի t - րդ և $t-2$ - րդ եռամսյակների արժեքներն են լոգարիթմված և վերցված երկրորդ կարգի տարբերություններով,

$D(\ln Trs)_{t-4}$ - ն տրանսֆերտների $t-4$ - րդ եռամսյակի փոփոխականն է լոգարիթմված վիճակում և վերցված առաջին կարգի տարբերությամբ,

$D(\ln Trd)_{t-4}$ - ն առևտրի պայմաններ գործոնի $t-4$ - րդ եռամսյակի փոփոխականն է լոգարիթմված վիճակում և վերցված առաջին կարգի տարբերությամբ,

ε_{t-2} - ն պատահական սխալի $t-2$ - րդ եռամսյակի մեծությունն է:

Գնահատելով մոդելը փոքրագույն քառակուսիների եղանակով ստացել ենք հետևյալ պատկերը.

Աղյուսակ 1

(2) մոդելի գնահատման արդյունքները

Dependent Variable: D(D(LNEXR))				
Method: Least Squares				
Sample(adjusted): 2005:2 2013:2				
Included observations: 33 after adjusting endpoints				
Convergence achieved after 14 iterations				
White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance				
Backcast: 2004:4 2005:1				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.01	0.0085	0.61	0.5473
D(D(LNEXR(-2)))	-0.39	0.0924	-4.26	0.0002
Q3	-0.03	0.0086	-3.16	0.0038
D(LOG(SER01(-4)))	-0.11	0.0464	-2.37	0.0255
D(LOG(TRANS(-1)))	-0.03	0.0121	-2.44	0.0214
MA(2)	0.95	0.0218	43.71	0.0000
R-squared	0.62	Mean dependent var		0.002
Adjusted R-squared	0.55	S.D. dependent var		0.04
S.E. of regression	0.03	Akaike info criterion		-4.30
Sum squared resid	0.02	Schwarz criterion		-4.03
Log likelihood	76.94	F-statistic		8.84
Durbin-Watson stat	2.41	Prob(F-statistic)		0.0001

¹ Вербик Марно, Путеводитель по современной эконометрии. Пер. с англ. В.А. Банникова. Научн. ред. и предисл. С.А. Айвазяна. М., Научная книга, 2008, с. 616, «Библиотека Солев». с. 93-98.

Աղյուսակ 1-ը վկայում է, որ մոդելները բարձր որակի են, քանի որ պահպանված են էկոնոմետրիկ մոդելի որակական հատկությունները: Ձևափոխելով ստացված ավտոռեգրեսիոն մոդելը կստանանք նրա վերջնական տեսքը.

$$\ln \widehat{EXR}_t = 9.10 - 0.03 \ln Trs_{t-2} - 0.11 \ln Trd_{t-4} - 0.03 Q_2 - 0.39 \ln EXP_{t-2} + 0.95 a_{t-2} \quad (3)$$

(3) մոդելը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ.

1. t – թղ եռամսյակում տրանսֆերտների 1% աճը, այլ հավասար պայմաններում, կհանգեցնի միջինում 2 եռամսյակ հետո տարադրամի արժևորման 0,03%-ով,
2. t – թղ եռամսյակում առևտրի պայմաններ ցուցանիշի 1% աճը, այլ հավասար պայմաններում, կհանգեցնի միջինում 4 եռամսյակ հետո տարադրամի արժևորման 0,11%-ով,
3. Երրորդ եռամսյակում համեմատած մյուս եռամսյակների հետ դրամը 3%-ով արժևորվում է,
4. Տվյալ եռամսյակի փոխարժեքի աճը կամ տարադրամի արժեզրկումը հանգեցնում է երկու եռամսյակ հետո տարադրամի արժևորման 0,4%-ով,
5. Փոխարժեքի տվյալ եռամսյակի կուրսի կանխատեսման սխալի 1% աճը, հանգեցնում է հաջորդ երկրորդ եռամսյակում դրամի արժեզրկման:

Ըստ յուրաքանչյուր փոփոխականի հաշվարկվել են երկարաժամկետ մուլտիպլիկատորները¹, որի արդյունքները հետևյալն են.

1. Տրանսֆերտների t – թղ եռամսյակում 1% աճը հանգեցնում է ապագայում փոխարժեքի 0,02%-ով նվազման:
2. Առևտրի պայմանների աճը 1%-ով հանգեցնում է ապագայում տարադրամի արժևորման 0,08%-ով
3. Փոխարժեքի վերաբերյալ կատարված կանխատեսումների շեղումների 1%-ով աճը կարող է ապագայում հանգեցնել տարադրամի արժեզրկման 0,68%-ով:

**ТИГРАН ТЕРЗЯН
АРУТЮН ТЕРЗЯН**

ИССЛЕДОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ С ПОМОЩЬЮ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ

Ключевые слова: национальная валюта, валютный курс, эконометрика, эконометрические модели, модели ARIMA, долгосрочный динамический мультипликатор

В статье рассмотрены вопросы динамики национальной валюты. Изучен валютный курс драм-доллар и его динамика. Приведены некоторые экономические показатели, имеющие су-

¹ Вербик Марно, Путеводитель по современной эконометрике. Пер. с англ. В.А. Банникова. Научн. ред. и предисл. С.А. Айвазяна. М., Научная книга, 2008, 616 с., «Библиотека Солев». с. 450-451.

щественное влияние на валютный курс. С помощью эконометрических моделей оценены последствия влияния вышеприведённых экономических показателей. В конце статьи проведена подробная интерпретация полученных результатов.

**TIGRAN TERZIAN
HAROUTYUN TERZIAN**

ANALYSIS OF NATIONAL CURRENCY VIA ECONOMETRIC MODELS

Key Words: *national currency, exchange rate, econometrics, econometric models, ARIMA models, long-run dinamic multiplier*

The article is devoted to the analysis of national currency. Special attention is given to the dollar exchange rate and its dynamics over time. Some economic indicators, with huge influence on exchange rates are distinguished. The impact of each of these economic factors on exchange rates has been measured via econometric models named autoregressive. At the end of the article the results of research are interpreted in details.

СЕРГЕЙ ИГНАТОВ
Соискатель, АГЭУ

СТРУКТУРА, МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: *экономический потенциал национальной экономики, инвестиционный потенциал, интегральный инвестиционный потенциал, инвестиционная активность, модернизация экономики*

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся структуры, механизмов формирования и использования инвестиционного потенциала страны. Инвестиционный потенциал, будучи одним из ключевых характеристик экономики, выступает в качестве своеобразного интегрального показателя, выполняющего информационную функцию, предоставляя потенциальным инвесторам информацию об инвестиционном климате, возможностях и перспективах обеспечения прибыли с учетом различных рисков. Инвестиционный потенциал-показатель, отражающий реакцию субъектов хозяйствования на управленческие решения, изменения макроэкономической политики государства.

Инвестиционный потенциал определяет возможности модернизации, реструктуризации экономики, перспективы технического перевооружения, возможности совершенствования общественной инфраструктуры. Эффективная реализация инвестиционного потенциала предопределяет стабильность функционирования экономики, обеспечение эконо-

мической безопасности, поскольку использование задействованных и резервных мощностей различных отраслей экономики способствует интенсификации инвестиционной деятельности и подъему уровня деловой активности. Инвестиционный потенциал отражает не только текущее состояние инвестиций в отрасли или в регионе, но и будущие перспективные возможности притока капитала и развития предпринимательства. В.Ю. Катасонов различает следующие разновидности инвестиционного потенциала¹: 1. Базовый и текущий инвестиционный потенциал; 2. Финансовый и нефинансовый инвестиционный потенциал.

Базовый инвестиционный потенциал определяется как совокупность природных и людских ресурсов на отдельной территории, а текущий инвестиционный потенциал как продукт, создаваемый национальной экономикой в течение определенного периода и может быть потенциально использован для целей инвестирования в основной капитал; валовое сбережение, т.е. та доля созданного за год валового внутреннего продукта, которая остается за вычетом продукта, использованного на текущее конечное потребление.

Финансовый инвестиционный потенциал представляет собой совокупность финансовых ресурсов, которые могут быть направлены на инвестиционную деятельность без ущерба для текущей хозяйственной деятельности субъекта, а нефинансовый инвестиционный потенциал включает различное имущество, которое непосредственно может быть использовано для инвестиционной деятельности, включая кадровый потенциал.

Принято рассматривать инвестиционный потенциал национальной экономики, отдельного региона, отрасли либо предприятия. Так, отраслевой инвестиционный потенциал определяется как совокупность имеющихся отраслевых ресурсов и возможностей, способных обеспечить прирост инвестиций в рамках той или иной отрасли, состоящих из задействованных и резервных мощностей для извлечения дохода или иных поставленных инвестором целей². При оценке отраслевого инвестиционного потенциала учитывается множество показателей, среди которых наиболее существенными являются: уровень стоимости сырья в регионе, производительность труда, доля работников с высшим образованием, уровень износа оборудования в отрасли, вклад отрасли в ВВП, коэффициент обеспеченности отрасли собственными финансовыми ресурсами, государственная поддержка отрасли; коэффициент текущей ликвидности, рентабельность отрасли.³

Микроэкономический подход инвестиционного потенциала предприятия сформулирован М.С. Абрютиной, А.В. Козиком, В.Ф. Бондаревым. Согласно их определению, инвестиционный потенциал – максимально возможный объем внутренних и внешних инвестиций, необходимый и достаточный для обеспечения экономической состоятельности пред-

¹ Катасонов В.Ю., Инвестиционный потенциал экономики: механизмы формирования и использования, М., «Анkil», 2005, с. 328.

² Штеле Е.А., Оценка инвестиционного потенциала отрасли. Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 26 (164). Экономика. Вып. 22, с. 151.

³ Там же, с. 153.

приятия при рациональном использовании производственных мощностей, должной инвестиционной активности, отражающий диалектическое единство способности предприятия самостоятельно осуществлять инвестиционную деятельность за счет собственных и привлеченных источников и средств с возможностями и условиями их пополнения и эффективного воспроизводства¹.

Величина инвестиционного потенциала является параметром, позволяющим осуществить оценку возможностей и перспектив инвестиционной деятельности и определить приоритеты стратегии инвестиционного развития. Повышение уровня инвестиционного потенциала и интенсификация инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов обеспечивает конкурентные преимущества национальной экономики, позволяет усилить ее конкурентоспособность и повысить экономический потенциал.

Развитие инвестиционного потенциала возможно лишь при формировании инновационных, инвестиционно-ориентированных проектов в целях обеспечения условий и предпосылок экономического развития. Эффективная реализация инвестиционного потенциала позволит на макроуровне решить следующие задачи: содействие использованию научно-технического потенциала; увеличение экспортного потенциала и продвижение отечественных товаров на международном рынке, увеличение уровня занятости, содействие инвестиций в богатые ресурсами регионы, содействие совершенствованию инфраструктуры.

Функциональная направленность инвестиционного потенциала заключается в формировании условий, при которых максимально реализуются трудовой, инновационный, финансовый, информационный, природно-ресурсный потенциалы. Неиспользуемый инвестиционный потенциал свидетельствует о наличии ресурсов, которые могут быть вовлечены в хозяйственный оборот в будущем, однако на данный момент не используются. Увеличение инвестиционного потенциала предполагает: формирование благоприятных условий функционирования хозяйствующих субъектов, обеспечивающих равные конкурентные возможности инвесторам, совершенствование механизмов правовой защиты инвесторов с целью гарантирования стабильности и сохранности инвестиций, транспарентность инвестиционного процесса, развитие положительного инвестиционного имиджа и создание конкурентных преимуществ привлечения инвестиций.

К факторам, влияющим на инвестиционный потенциал и дающим приоритеты его реализации, относятся: государственная инвестиционная политика, инвестиционная деятельность хозяйствующих субъектов, кредитно-денежная и налоговая политика, уровень и характер конкурентных отношений, уровень развития элементов рыночной и инновационной инфраструктуры.

Вышеприведенные факторы непосредственно влияют не только на формирование инвестиционного потенциала, определяют количественные параметры, но и предопреде-

¹ Бондарев В.Ф., Козик А.В., Инвестиционный потенциал предприятий: Монография. Орел: ОрелГТУ, 2002, с. 12.

ляют его способность инициирования и стимулирования инвестиций. Социальный аспект эффективного использования и развития инвестиционного потенциала имеет немаловажное значение с учетом его влияния на сокращение безработицы, обеспечение условий увеличения доходов населения, совершенствование институтов социальной инфраструктуры. Состояние инвестиционного потенциала характеризуется динамикой многих показателей, в том числе¹: общего объема инвестиций, доли инвестиций в ВВП, количество инвестиций, направляемых на развитие человеческого капитала, величина вложений в основной капитал и т.д.

При оценке инвестиционного потенциала учитываются как макроэкономические показатели, так и географическое положение страны, насыщенность факторами производства, уровень благосостояния населения, уровень совокупного спроса, особенности бизнес-среды, развитость денежно-кредитных институтов, их активное вовлечение в инвестиционные проекты, приоритеты деятельности международных финансовых организаций в данной стране. Для более полной оценки инвестиционного потенциала конкретной территориальной единицы (города, района, региона) выделяются подвиды потенциалов, причем каждый из них оценивается с помощью системы индикаторов.

Согласно методике, разработанной рейтинговым агентством «Эксперт», интегральный инвестиционный потенциал представляет собой совокупность следующих частных потенциалов²: **производственный** (совокупный результат хозяйственной деятельности предпринимательских структур и населения); **трудовой** (наличие профессионально-обученной рабочей силы и квалифицированного инженерно-технического персонала); **потребительский** (совокупная покупательная способность населения); **инфраструктурный** (уровень развития производственной, экономической и социальной инфраструктур); **ресурсно-сырьевой** (обеспеченность экономической деятельности в регионе балансовыми запасами основных видов природных ресурсов); **институциональный** (обеспеченность развития региона необходимыми институтами рыночной экономики); **инновационный** (уровень внедрения достижений научно-технического прогресса и степень модернизации производства); **финансовый** (размеры налоговой базы, прибыльность предприятий, уровень доходов домохозяйств и т. д.).

Развитие инвестиционного потенциала возможно при рациональном, эффективном управлении каждым из представленных частных потенциалов, однако серьезным залогом успеха экономических преобразований может стать перевод экономики на инновационную траекторию развития и выбор инновационного вектора, что предполагает наращивание и максимально эффективное использование инновационного потенциала.

Рост инвестиционного потенциала возможен при тесном сотрудничестве и взаимодействии государства и предпринимательского сектора, причем немаловажна активная

¹ Жутовская Т.С., Инвестиционный потенциал национальной экономики, Вестник ТюмГУ. 2008. №4, с. 180.

² Авраменко Е.П., Проблемы управления региональным экономическим потенциалом в современных условиях, Вестник Адыгейского государственного университета. 2010, Серия 3, с. 53.

роль государства в инвестиционном процессе в качестве одного из основных субъектов инвестиционного рынка. Государство может либо ограничиться созданием условий функционирования для хозяйствующих субъектов, принимая пассивную роль, либо может стать крупным инвестором, тем самым способствуя интенсификации экономических процессов. Это определяется типом экономической системы, приоритетами экономической политики государства, финансовым состоянием, той ролью, которая традиционно возлагается на государство в той или иной стране.

Перспективы развития инвестиционного потенциала связаны с предсказуемостью основных показателей и условий ведения предпринимательской деятельности. Если мотивация сбережений будет на должном уровне, а финансовые организации будут готовы к предоставлению долгосрочных кредитов, не опасаясь их обесценивания вследствие высоких темпов инфляции, то будут обеспечены предпосылки реализации инвестиционного потенциала. Частые изменения экономического законодательства и неэффективное налоговое администрирование приводит к дезориентации инвесторов и изменению доходности инвестиционных проектов. Реализация инвестиционного потенциала предполагает устранение инвестиционных барьеров, в частности, сокращение избыточного регулирования и недопущение тотального использования методов, более присущих командно-административной экономике.

Несмотря на то, что очень часто вопрос развития инвестиционного потенциала сводится к поиску источников инвестирования, задействованию внутренних и внешних инвесторов, очевидно, что проблема более комплексная и сложная, поскольку возможен рост инвестиционных возможностей при слабых стимулах инвестиционной активности, обусловленных недостаточным развитием конкуренции и конкурентных отношений, неэффективным действием антимонопольного законодательства, стимулирующего деятельность олигополистических и монополистических структур. Неблагоприятная конкурентная среда, наличие серьезных барьеров входа на рынок, наличие антиконкурентных соглашений между участниками рынка, злоупотребление доминирующим положением может негативно отразиться как на конкурентной среде, так и на инвестиционном потенциале.

Формирование возникающего вследствие интеграции более емкого рынка усиливает конкуренцию и может ослабить позиции национальных компаний с доминирующим либо монополистическим положением, способствуя развитию конкуренции. В нынешних условиях региональная интеграция предполагает не только и не столько устранение барьеров во взаимной торговле и в перемещении капитала, а выступает в качестве механизма экономического развития, модернизации и индустриализации экономики.

Наращивание инвестиционного потенциала связано не только с притоком капиталовложений, но и с созданием таких условий, при которых отток капитала был бы нецелесообразен. Процесс вывоза капитала свидетельствует о негативных процессах, восприятием со стороны инвесторов бесперспективности внедрения средств в экономику данной страны и формировании негативного инвестиционного имиджа. При наличии указанных

явлений необходимо активное вмешательство государства в экономические отношения, выявление причин и путей вывоза капитала за рубеж, осуществление многофакторного анализа инвестиционного климата, создание предпосылок репатриации капитала.

Реализация инвестиционного потенциала, формирование благоприятной инвестиционной среды не может быть связано с сугубо экономическими факторами и процессами, совершенствованием инвестиционного законодательства и правовых норм, регламентирующих инвестиционную деятельность. Факторы внешней среды, в том числе, геополитические, глобализационные, интеграционные процессы имеют существенное воздействие на рост или спад инвестиционного потенциала, так как инвестиции очень чувствительны к изменению политической конъюнктуры, смене политического устройства, вовлечению страны в интеграционные структуры. В этом плане неоднозначна оценка деятельности международных организаций, поскольку их деятельность двояко влияет на инвестиционную среду. При членстве страны в крупном интеграционном проекте могут быть созданы благоприятные условия для инвесторов, установлены новые «правила игры». Создание общего рынка, рост потребительского спроса, развитие кооперационных связей между компаниями стран-членов интеграционных структур создает новые перспективы развития, так как интеграционный процесс может иметь синергетический эффект, стимулируя рост как в отдельной, так и в смежных отраслях. Участие страны в подобных проектах открывает принципиально новые возможности, имея положительный эффект на разные аспекты деятельности компаний и приоритеты экономической политики стран-участниц. Деятельность наднациональных структур предполагает мегаэкономический уровень регулирования экономических процессов, рост внешнеторговых сделок, переустройство всего экономического и политического уклада государства.

Однако, с другой стороны, членство в интеграционных структурах может также иметь негативное воздействие как на экономическую ситуацию, так и на инвестиционную среду. В частности, экономико-политическая интеграция предполагает определенную потерю экономического суверенитета и экономической безопасности, существование рисков и вызовов, сокращающих инвестиционную привлекательность всего региона, что может быть неоднозначно воспринято инвесторами. Помимо этого, велика вероятность перенесения отрицательных трендов из одной страны в другую, что чревато экономическим спадом и ухудшением институциональной среды. Участие страны в международном интеграционном объединении может отрицательно повлиять на ее инвестиционную привлекательность, если другие государства-члены отстают в экономическом развитии и в развитии политических и демократических институтов.

Важно, чтобы государство максимально рационально использовало перспективы и возможности инвестиционных проектов, поскольку на едином межгосударственном пространстве существует определенная конкуренция за инвестиционные ресурсы. Интеграция предполагает не только рост возможностей и новые «ниши», но и сопряжена с рисками и вызовами, так как может стимулировать интенсивное перемещение капитала как в третьи

страны, так и в другие члены-государства интеграционного объединения, способствуя росту односторонних инвестиционных потоков.

Между странами-участницами интеграционных объединений конкуренция возможна в различных областях. Наиболее часто наблюдается «налоговая конкуренция»: страны с низкими ставками, с более совершенным налоговым администрированием имеют больший инвестиционный потенциал. Создание абсолютно идентичных условий с равными ставками налогообложения не поможет решению проблемы, поскольку это всего лишь один из элементов налоговой системы, и подобная интеграция не ограничивается гармонизацией налогового законодательства, а подразумевают создание основ для более глубокой интеграции.

Очевидно, что при вступлении страны в различные интеграционные структуры, меры государственного регулирования инвестиционной деятельности будут дополнены новыми наднациональными правовыми нормами, формированием новой инвестиционной и бизнес-среды, что приведет к изменению инвестиционного климата и инвестиционной привлекательности. Вопрос более актуален для иностранных инвесторов, изначально иницировавших свою деятельность в данной стране при другой политической обстановке и экономической конъюнктуре. Государственные органы должны максимально учитывать возможные последствия подобных решений как на инвестиционную среду, так и на перспективы вывоза ресурсов из страны, что не только приведет к сокращению инвестиционного потенциала, но и будет иметь серьезные негативные последствия.

ՍԵՐԳԵՅ ԻԳՆԱՏՈՎ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՆԵՐՈՒԺԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Հիմնաբառեր. ազգային տնտեսության տնտեսական ներուժ, ներդրումային ներուժ, ինտեգրալ ներդրման ներուժ, ներդրումային գործունեություն, տնտեսության արդիականացում

Հոդվածը դիտարկում է երկրի ներդրումային ներուժի կառուցվածքի և ձևավորման ու օգտագործման մեխանիզմների հետ առնչվող խնդիրները և հանդիսանալով տնտեսության կարևոր առանձնահատուկ ոլորտ, ներդրումային ներուժը ներկայացվում է հստակ ինտեգրալ ցուցանիշով, ինչը կատարում է տեղեկատվական ֆուկցիա և ներդրողներին տրամադրում տեղեկատվություն ներդրումային կլիմայի, շահույթ ապահովելու հնարավորությունների և հեռանկարների մասին, դիտարկելով զանազան ռիսկերը: Ներդրումային ներուժը՝ ցուցանիշ է, որն արտացոլում է տնտեսական սուբյեկտների արձագանքը կառավարման որոշումների, պետության մակրոտնտեսական քաղաքականության փոփոխությունների հանդեպ:

SERGEY IGNATOV

STRUCTURE, MECHANISMS OF FORMATION AND UTILIZATION OF INVESTMENT POTENTIAL IN NATIONAL ECONOMY

Key Words: *economic potential of national economy, investment potential, integral investment potential, investment activity, modernization of economy*

The article considers issues regarding the structure, mechanisms of formation and utilization of country's investment potential. Being one of key characteristics of economy it is presented as a distinctive integral indicator performing an informative function and giving potential investors information about investment climate, opportunities and perspectives of providing profit with consideration of various risks. Investment potential is an indicator, reflecting the reaction of economic subjects on management decisions, changes in macroeconomic policy of the state.

ИРИНА ИШХАНЯН

Кандидат экономических наук, доцент, АрГУ

ТУРИЗМ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ ОТРАСЛЬ ЭКОНОМИКИ НКР

Ключевые слова: *туризм, современный туризм, война и туризм, развитие индустрии туризма, рынок туристических услуг, природно-рекреационный потенциал, индустрия гостеприимства, показатели въездного туризма, международные туристические поездки*

Представленная статья посвящена проблемам развития туризма и гостиничной индустрии НКР в условиях рыночной экономики и послевоенных преобразований. В статье проведен анализ развития сферы туризма, дана оценка ее роли в экономике НКР, рассмотрены предпосылки его развития и определены главные задачи для развития индустрии туризма и гостеприимства в НКР в ближайшем будущем. Решение поставленных задач позволит НКР сделать индустрию туризма развитой и конкурентоспособной.

«Туризм вошел в XXI в., став глубоким социальным и политическим явлением, значительно влияющим на мироустройство и экономику многих стран и целых регионов»¹.

Туризм во всем мире играет большую роль в экономике любой страны и в современном мире является ключевой основой экономики многих стран мира, как развитых, так и развивающихся государств. Это одна из наиболее динамично развивающихся отраслей

¹ Жукова М.А., Индустрия туризма: менеджмент организации. М., Финансы и статистика, 2004, с. 3.

мировой экономики, важная движущая сила экономического развития страны ввиду того, что она оказывает огромное влияние на ключевые отрасли экономики: транспорт, коммуникации, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и всю сферу услуг. За быстрые темпы роста туризм признан экономическим феноменом столетия. Туризм находится под пристальным вниманием государства и политиков ввиду того, что политика и экономика неразделимы, это важный инструмент осуществления политического курса государства. Политические цели туризма весьма обширны. Прежде всего, туризм способствует укреплению стабильности мира в сообществе и предотвращению местных и региональных военных конфликтов, это важное и действенное средство для сохранения мира.

«Современный туризм – это отрасль мировой экономики, не знающая спада. Развитие туризма – длительная, экономически выгодная перспектива в отличие от продажи сырья и готовой продукции»¹. В прошлом туризм не рассматривался как отрасль экономики. Его производственная активность не была важным фактором, и в большинстве случаев, развитию туризма даже не придавалось особого значения. С течением времени туризм начал постепенно развиваться качественно и количественно. Бурное развитие туризма и рост его влияния на экономику различных стран привело к необходимости его научного исследования. Эти исследования касались различных проблем экономики туризма, в том числе, изучение туризма как самостоятельной отрасли, выявление основных тенденций туризма и т.д. В сфере туризма заняты сегодня 250 млн. человек, т.е. каждый десятый, мировые потребительские расходы составляют 11%, совокупные налоговые поступления – 5%, 1/3 часть мирового рынка услуг, на долю международного туризма падает 30% мирового экспорта услуг и 9%-мирового валового внутреннего продукта. Согласно данным ВТО туристические поездки в 2030 году составят 1.8 миллиардов лолларов.

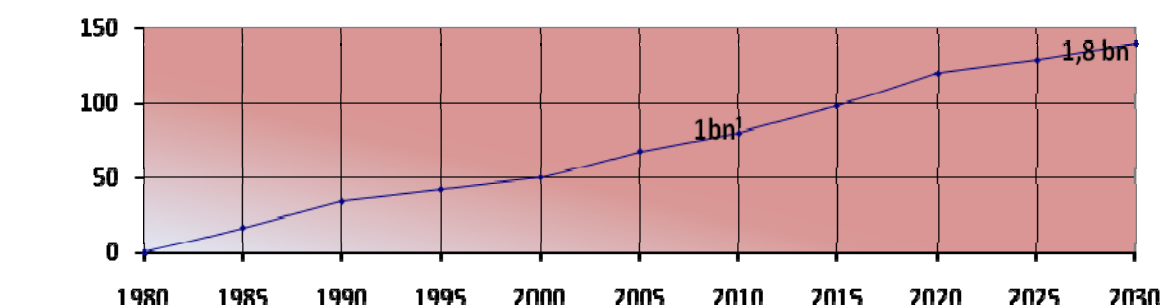

Диаграмма 1. Международные туристические поездки в 2030 году

По сравнению с другими странами, в которых сфера услуг, и, в частности, туризма, стала одной из доходных отраслей экономики, однако сфера услуг и туристический биз-

¹ www.yandex.ru

нес НКР в настоящее время находится в стадии становления. С этой точки зрения изучение развития индустрии туризма и гостеприимства в НКР, ее влияние на все секторы экономики и окружающую среду, благосостояния общества, признание правительством в долгосрочной программе развития туристической отрасли НКР как приоритетной, становится актуальной и востребованной на данном этапе.

Проблемам развития туризма посвящено множество работ, в том числе и в НКР, однако, остаются неисследованными такие актуальные вопросы рыночного хозяйства, как формирование и развитие индустрии туризма, становление рынка туристических услуг, эффективное использование природно-рекреационного потенциала, выявление социально-экономических, экологических предпосылок функционирования туризма, применение маркетинга и менеджмента в туризме. В НКР туризм и индустрия отдыха – одна из немногих устойчиво развивающихся отраслей экономики, ежегодно наращивающая свой удельный вес. Хорошо известно, что послевоенный туризм в НКР, т.е. с конца 1988-х гг. до наших дней, претерпел множество изменений.

Тормозящие факторы для развития туризма в послевоенный период были связаны с рядом труднопреодолимых обстоятельств, карабахским конфликтом, антикарабахской негативной пропагандой, разрушенной инфраструктурой, и как следствие, возникшие в связи с этим политические, экономические, социальные и этнические проблемы. Особенностью этого периода является то, что изменения касались, в основном, формы и содержания туризма, что привело к систематизированному изучению и анализу экономики туризма. НКР стал привлекать не только соотечественников, но и тех, для кого Арцах стал частью земли, стремящейся к свободе, объединив армян всего мира. Возникла необходимость привлечения значительных инвестиций для восстановления потерянной инфраструктуры, исторических и культурных достопримечательностей Арцаха. Туристов привлекают не только древнейшие исторические памятники, роскошная природа, живописные ущелья, здоровая экология, минеральные и горячие источники, но и доброжелательность, и гостеприимность арцахцев, самобытная карабахская кухня. До недавнего времени основная масса зарубежных посетителей НКР, в основном, состояла из этнических армян, проживающих на территории США, России, Франции, Ирана, Ливана, Сирии, Греции, Австралии, Аргентины и других стран, в последние годы увеличивается и количество зарубежных туристов других национальностей из более чем 95 стран со всех континентов мира. Все они проявляют живой интерес к неповторимому архитектурному и историческому наследию Карабаха, восхищает изумительная горная природа республики.

В НКР туризм – одна из немногих устойчиво развивающихся отраслей экономики, ежегодно наращивающая свой удельный вес. Сфера туризма в НКР стала исключительной отраслью экономики, которая как непосредственно, так и косвенно влияет на развитие многих других отраслей экономики, а туристская деятельность полностью относится к малому и среднему предпринимательству. Основной целью развития туризма в НКР на данном этапе стало создание современного высокоэффективного и конкурентоспособно-

го туристического комплекса, на базе которого будут обеспечиваться условия для развития отрасли как сектора экономики, интеграции в систему РА и мирового туристического рынка и развитие дальнейшего международного сотрудничества в области туризма. Решение этих задач зависит как от внутренних, так и внешних проблем, требует активного участия правительства, и организаций индустрии туризма и гостеприимства НКР. Несмотря на военное положение с целью привлечения внимания мирового сообщества особое внимание должно быть уделено формированию туристического имиджа страны, привлекательности национального турпродукта и его продвижению на мировой рынок туристических услуг. С увеличением числа международных посещений пропорционально увеличивается приток иностранной валюты в республику. Согласно методике Всемирной Туристической Организации, каждый международный турист, проводя в стране от 5 до 7 дней, в среднем расходует от 800 до 1000 \$, не включая расходы на транспорт.¹

С целью пропаганды и популяризации туристических возможностей нашей маленькой страны, развития въездного и внутреннего туризма т туристическзз ими организациями НКР и РА было разработано большое количество увлекательных перспективных маршрутов. В настоящее время ведется работа по развитию внутреннего и внешнего туризма с привлечением исторических достопримечательностей и природных красот Арцаха.

С 2007 по 2013 г. в среднем на 40% ежегодно растет число иностранцев, посещающих НКР, за исключением 2014 год.

Года	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Количество туристов	5351	5546	7924	11362	15559	16317	14375

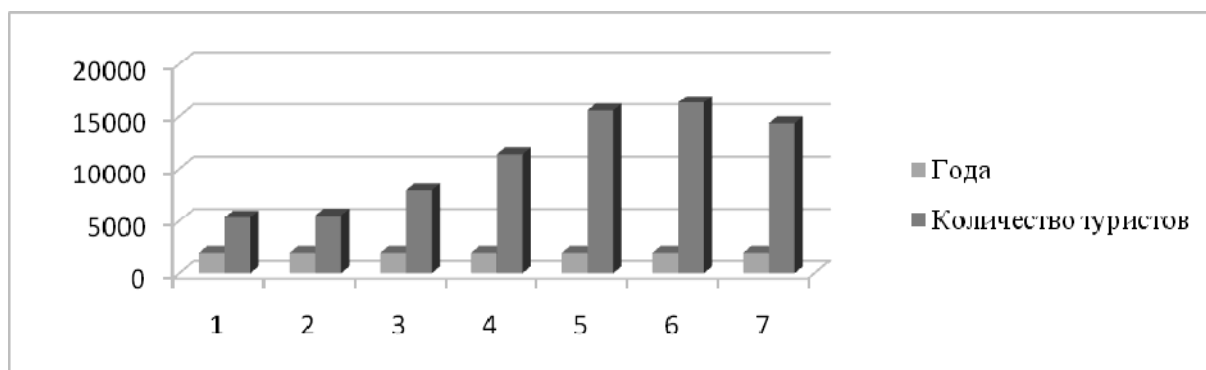

Диаграмма 2. Показатели въездного туризма НКР с 2008 – 2014 гг.

Анализ показателей въездных туристов показал, что в 2009 году рост составил 3.8%, 2009 г. - 42.8%, 2010 г. - 43.2%, 2011г.- 43.3%, 2012 г. 36.9%, 2013 г. - 5%, 2014 г.- снизилось на 13,5%, за 3 квартала 2015 года - 14492 туристов, если данные за 3 квартала 2014

¹ www.google.ru

года по отношению к 2013 году показывают снижение на 11.9%, Однако, за январь-сентябрь 2015 года число туристов, посетивших НКР, составило 14492 против 14375 за аналогичный период прошлого года, рост составил 117 туристов. В результате принятых мер по развитию туристической отрасли в этом году в НКР существенно выросло число туристов. Туристы- граждане Армении в эту статистику не включены, их число наоборот увеличилось. Спад 2014 года связан с нестабильной обстановкой на линиях соприкосновения и нагнетанием обстановки на границах, особенно, в летнее время. Война и туризм несовместимы. Для стран, экономика которых существенным образом зависит от туризма, любое сокращение туристических потоков грозит кризисом и безработицей, утратой важных составляющих бюджета.

Туризм сегодня действительно является значимой статьей дохода для НКР. Только в 2014 году по официальным данным туристы потратили в Арцахе \$6,4 млн. ¹ ВВП НКР в 2014 году составил 188840,3 млн. драм, по сравнению 2013 годом темпы роста составили 8,9%. На рост реального ВВП положительное воздействие оказала сфера производства товаров и услуг, что, естественно, включает и доходы от туризма. Год от года расширяется и география посещающих. Среди туристов значительную долю составляют граждане России, США, Франции, Ирана, Германии, Бельгии, Чехии, Голландии, Швейцарии, Канады, Италии, Польши, Индии, Израиля. Из стран СНГ НКР посещает много туристов из Средней Азии, в частности, Туркменистана. В республику приезжают также граждане Мозамбика, Гайаны, Мавритании, Мадагаскара, Венесуэлы. В нынешнем году список экзотичных стран пополнился туристами из Республики Островов Фиджи. Что касается безопасности туристов, то за все 22 года независимости НКР с гражданами иностранных государств в НКР не произошло ни одного серьезного инцидента. Цель поездок – отдых, досуг и деловые поездки. Иными словами, несмотря на неурегулированность конфликта, отдыхать в Арцахе приятно, полезно и безопасно. А последнее очень актуально в современном мире, полном катастроф и войн.

Если в советское время в НКР действовали всего 4 гостиницы, то гостиничный бизнес НКР признан наиболее перспективной отраслью для инвестиций в разных районах Карабаха. По данным 2014 года в республике действует 43 гостиничных объекта из которых 20 в Степанакерте, с одновременной вместимостью 1279 коеко-мест, полная годовая загруженность составила 61151 коеко-мест.² Также оборудованы 25 зон отдыха в разных живописных уголках Арцаха.

Туризм в НКР становится весьма привлекательным для инвестиций: полностью сформирована законодательная сфера, действуют льготы в сфере налогообложения для инвесторов, есть серьезный туристический потенциал, для развития которого реализуются маркетинговые и инфраструктурные комплексные проекты, которые подчеркивают привлекательность НКР для туристов. В последние годы в туристическую отрасль НКР вло-

¹ Официальный сайт www.karabakh.travel

² *ԼՂՀ թվերով* 2015, էջ 40:

жены крупные инвестиции, создается современная инфраструктура, функционирует несколько десятков комфортабельных отелей, облагорожены территории Кельбаджара с минеральным источником состава воды Джермук, развивается сервис.

«Привлечение иностранных инвестиций в этот сектор в скором будущем может не только наладить бескризисное функционирование служб питания, но и стать своего рода импульсом для других сфер туризма»¹. Особого внимания заслуживает проект создания экодережни (20 миллион долларов), экодережня будет создана у села Норагюх Аскеранского района фондом IDeA, соучредителем которого является благотворитель Рубен Варданян, готовится к изданию туристический путеводитель и организуется школа для молодых гидов, будет продолжена работа по развитию туристической инфраструктуры, благоустройству туристических зон, достопримечательных мест и заповедников, появятся новые зоны отдыха, дополнительные средства позволят улучшить туристическую инфраструктуру и сферу обслуживания, требующие больших капиталовложений. Туристический бизнес в НКР становится весьма привлекательным для инвестиций: полностью сформирована законодательная сфера, действуют льготы в сфере налогообложения для инвесторов, есть серьезный туристический потенциал, для развития которого реализуются маркетинговые и инфраструктурные комплексные проекты, которые подчеркивают привлекательность НКР для туристов.

Основными принципами государственной политики в НКР в сфере туризма должны стать: признание туризма одной из приоритетных отраслей экономики, содействие туристической деятельности и создание благоприятных условий для ее развития, определить и поддержать приоритетные направления развития туризма, формирование представления о НКР, как о стране, благоприятной для туризма, создание условий для защиты законных прав и интересов туристов, разработка новых программ дальнейшей дифференциации предложения туристского продукта с целью все более широкого охвата потребителей с разнообразными возможностями и потребностями, обеспечение развития сотрудничества с РА в сфере туризма. За последние 10 лет НКР приняла участие в ряде международных туристических выставок в Берлине, Лондоне, Москве, Париже, Милане, Мадриде и других европейских городах. На туристических выставках и в сети на интернет - площадках предоставляется вся необходимая информация и рекламная продукция об НКР.

Сфера туризма в НКР стала исключительной отраслью экономики, которая как непосредственно, так и косвенно влияет на развитие многих других отраслей экономики, а туристическая деятельность полностью относится к малому и среднему предпринимательству. В Арцахе есть серьезный туристический потенциал, для развития которого реализуются маркетинговые и инфраструктурные комплексные проекты, которые подчеркивают привлекательность НКР для туристов. Экологически чистая природа НКР и различные рекреационные ресурсы предоставляют огромные возможности для развития этой

¹ Ишханян И.О., Анализ состояния турбизнеса НКР и перспективы его развития, №2, 2007.

отрасли. Это и весьма мягкий климат, большое разнообразие флоры и фауны, прозрачные реки и родники, минеральные воды, нерукотворные чудеса природы и различные архитектурные памятники. Создание в НКР системы оздоровительного отдыха и туризма, а также современного спортивного комплекса, может не только обеспечить внутренние потребности, но и иметь международное значение, индустрия туризма может стать одной из эффективных, рентабельных отраслей экономики НКР. Туризм, в первую очередь, целесообразно развивать в городе Шуши, который в Советские годы был курортом все-союзного значения. Очень важно в кратчайшие сроки восстановить пострадавшие здания и создать условия, удовлетворяющие международным стандартам. В связи с этим было бы целесообразным также создание здесь центра по подготовке квалифицированных кадров в сфере туризма. Однако развитие туризма в НКР невозможно рассматривать отдельно от Армении. Так, сеть туристических маршрутов НКР может стать составной частью туристических маршрутов РА. Например, маршрут «Татев-Горис-Бердзор-Шуши», или «Севан-Сотк-Такджур (Истису)-Гандзасар. Посетители НКР имеют возможность прикоснуться к наследию уникального христианского народа, который на протяжении веков проявлял героизм, стойкость и мужество для спасения своего единства, духовного наследия и государственной независимости. До недавнего времени основная масса зарубежных посетителей в основном состояла из этнических армян. В последнее время увеличивается и количество зарубежных туристов других национальностей. Все они проявляют живой интерес к неповторимому архитектурному и историческому наследию монастырского комплекса. Туристов, приезжающих в Нагорный Карабах, восхищает изумительная горная природа республики. Недра земли Нагорного Карабаха богаты лечебной минеральной водой. В Нагорном Карабахе разработан ряд специальных проектов, направленных на привлечение капиталовложений в туристическую сферу со стороны местных и иностранных инвесторов. В программу инвестирования входит строительство новых дорог, гостиниц, ресторанов и других объектов туристической инфраструктуры. Правительство страны также ведет программу по развитию малого бизнеса в отдаленных сельских районах, где и располагается большинство историко-архитектурных памятников страны. В рамках программ развития туризма проведены праздники хлеба, вина, туты, которые привлекли внимание тысяч туристов, как из-за рубежа, так и РА.

Для развития индустрии туризма необходимо внедрить и развивать новые формы туризма – сельский и экотуризм, экстремальные и культурные виды туризма, повысить инвестиционную привлекательность территории НКР, создать необходимые условия для подготовки высококвалифицированных кадров для этой сферы, содействовать их переподготовке в РА и за рубежом для изучения мирового опыта, расширить связи между тур-организациями РА и других стран, активно использовать СМИ для создания положительного имиджа, участвовать в различных конкурсах, выставках, предприятиям гостиничной индустрии использовать гибкую ценовую политику для привлечения потребителей в летнее время в гостиничных объектах и в лагерях отдыха студентов, предоставляя различ-

ные услуги по доступным ценам, гостиничные услуги должны соответствовать международным стандартам, необходимо упростить порядок лицензирования и сертификации, расширить перечень предоставляемых дополнительных услуг.

ԻՐԻՆԱ ԻՇԽԱՆՅԱՆ

ՋՐՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԼՂԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱ ՃՅՈՒՂ

Հիմնաբառեր. զբոսաշրջություն, ժամանակակից զբոսաշրջություն, պատերազմ և զբոսաշրջություն զբոսաշրջության ինդուստրիայի զարգացում, զբոսաշրջային ծառայությունների շուկա, բնական և ռեկրեացիոն ներուժ, հյուրընկալության ինդուստրիա, ներգնա զբոսաշրջության ցուցանիշներ, միջազգային զբոսաշրջային ուղևորություններ

Հոդվածում քննարկվել են ԼՂԸ զբոսաշրջության և հյուրանոցային ինդուստրիայի զարգացման հիմնախնդիրները հետպատերազմական վերափոխումների և շուկայական պայմաններում: Տրված է զբոսաշրջության ոլորտի վերլուծությունը, նրա դերը ԼՂԸ տնտեսությունում: Ուսումնասիրվել են նրա զարգացման նախադրյալները ներկա պայմաններում, ընդգծվել մոտ ապագայում հյուրընկալության ինդուստրիայի և զբոսաշրջության զարգացման հիմնական ուղիները: Նշված խնդիրների լուծումը թույլ կտա դարձնել ԼՂԸ զբոսաշրջության ինդուստրիան զարգացած և մրցունակ:

IRINA ISHKHANYAN

TOURISM AS PRIORITY ECONOMIC SECTOR OF NKR ECONOMY

Key Words: tourism, modern tourism, war and tourism, development of tourism industry, market of tourism services, natural and recreational potential, industry of hospitality, incoming tourism indicators, international tourism trips

The given article focuses on the problems of tourism and hospitality development in NKR in conditions of market economy and post-war changes. The article gives analysis of development of tourism sector, evaluates its role in economy of NKR, considers preconditions of its development and determines main objectives for development of tourism and hospitality in NKR in the near future. These objectives will allow NKR to make tourism industry developed and competitive.

ԼՈՒՍԻՆԵ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Դասախոս, ՀՊՏՀ

ԿԵՆՍԱԹՈՇԱԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՏԱՐԲԵՐ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. սոցիալական ապահովության համակարգ, կենսաթոշակ, տարեցներ, աղքատություն, ֆինանսական կայունություն, կյանքի որակ

Հոդվածում ներկայացվել են «Մերկեր» ընկերության և «Օգնել տարեցներին» միջազգային կազմակերպության կողմից կենսաթոշակային համակարգերի գնահատման մոտեցումները, վերլուծվել և համեմատվել են ԱՊՀ երկրներում սահմանված բազային և միջին կենսաթոշակները, արտասահմանյան մի շարք երկրների կենսաթոշակային համակարգերի փոխհատուցման գործակիցները:

Ուսումնասիրելով տարբեր երկրների վիճակագրական տվյալները՝ ակնհայտ է դառնում, որ միայն երկրի տնտեսական աճը բավարար պայման չէ տարեցների բարեկեցության մակարդակի բարձրացման համար, եթե պետության քաղաքականությունն ուղղված չէ սոցիալական ապահովության համակարգերի զարգացմանը:

Ծերության օրոք եկամտի ստացումը համընդհանուր պահանջմունք է, որը աշխարհի տարբեր երկրներ բավարարում են տարբեր կերպ: Միջին և ցածր եկամուտ ունեցող երկրների կենսաթոշակային ծրագրերն ուղղված են տնտեսության ֆորմալ ոլորտի աշխատողներին: Մարդիկ, որոնք ընդգրկված չեն պաշտոնական կենսաթոշակային համակարգերում, ստիպված են ապավինել իրենց ընտանիքների օգնությանը, սակայն պաշտպանության այդ ոչ ֆորմալ ձևերն աստիճանաբար վերանում են ժողովրդագրական փոփոխությունների, միգրացիայի, ուրբանիզացման և զանգվածային աղքատության հետևանքով: Այս ամենի հետևանքով աղքատ տարեցների թիվն աճում է: Այսօր աշխարհում կենսաթոշակառուների մեծ մասը չունի կանոնավոր և բավարար եկամուտ, իսկ կան երկրներ, որտեղ նրանցից շատերն ապրում են օրական 1 ԱՄՆ դոլարից պակաս եկամտով¹: Ըստ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Սոցիալական պաշտպանությունը աշխարհում 2014-2015 թթ.» զեկույցի՝ 2014 թ. աշխարհի շուրջ 122 երկրներ կրճատել են սոցիալական պաշտպանությանն ուղղվող ծախսերը, ընդ որում՝ դրանցից 82-ը զարգացող երկրներն են²:

Աշխարհի մի շարք երկրներում իրականացվում են կենսաթոշակային բարեփոխումներ. կրճատվում են համերաշխության սկզբունքով գործող պետական կենսաթոշակային

¹ OECD. Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries, part III, Paris, 2008, p. 174.

² Доклад о социальной защите в мире 2014/2015, МОТ, с. 9.

համակարգերը, և աճում է անհատական կենսաթոշակային հաշիվներին կուտակվող, խնայողությունների վրա հիմնվող մասնավոր կենսաթոշակային սխեմաների կարևորությունը: Ըստ Համաշխարհային բանկի «Կենսաթոշակային բարեփոխումների ուղեցույցի»՝ գոյություն ունեն կենսաթոշակային բարեփոխումների գնահատման առաջնային և երկրորդային չափանիշներ, որոնք ուսումնասիրելով և վերլուծելով կարելի է պատկերացում կազմել կենսաթոշակային համակարգերի արդյունավետության մասին:

Սկսած 2009 թվականից՝ «Մերկեր» ընկերությունը, Համաշխարհային բանկի կողմից սահմանած առաջնային չափանիշներից 3-ի՝ համարժեքության, կայունության և ամբողջականության ցուցանիշների հիման վրա իրականացնում է կենսաթոշակային համակարգերի գնահատում ու դասակարգում: «Մելբուրն Մերկեր» գլոբալ կենսաթոշակային համաթիվը (ինդեքսը) հաշվարկվում է հետևյալ համամասնությամբ.

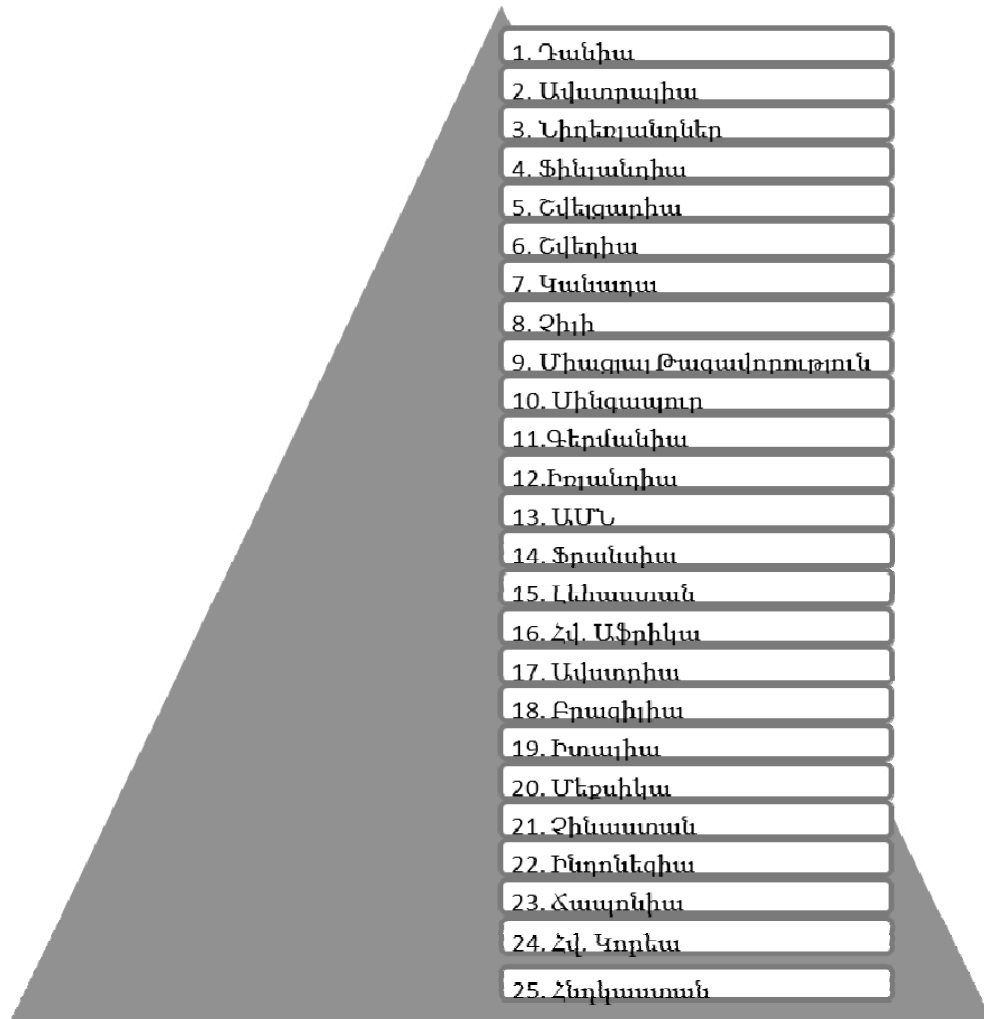
- կենսաթոշակային համակարգի համարժեքություն - 40%,
- կենսաթոշակային համակարգի կայունություն - 35%,
- կենսաթոշակային համակարգի ամբողջականություն - 25%:

Ընդ որում, 2009 թ. ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված երկրների թիվը 11-ն էր, որոնք ըստ հաջորդական հորիզոնականների հետևյալներն են¹. Նիդեռլանդներ, Ավստրալիա, Շվեդիա, Կանադա, Միացյալ Թագավորություն, Սինգապուր, ԱՄՆ, Չիլի, Գերմանիա, Չինաստան, Ճապոնիա: Վերոնշյալ երկրներից ոչ մեկի կենսաթոշակային համակարգին չի շնորհվել A աստիճան (դասակարգումը՝ A-ից D միջակայքում): 2010 թ. «Մերկեր» ընկերությունն ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված երկրների ցանկն ընդլայնեց 3-ով (Շվեյցարիա, Բրազիլիա և Ֆրանսիա), 2011 թ.՝ 2-ով (Հնդկաստան և Լեհաստան): 2012 թ. պատկերը փոխվեց, երբ ուսումնասիրության մեջ ընդգրկվեց Դանիան, որին շնորհվեց A աստիճան²: 2014 թ. երկրների ցանկը դարձավ 25, որոնց մեջ ամենաարդյունավետ կենսաթոշակային համակարգը շարունակում է ունենալ Դանիան, Շվեդիան զբաղեցնում է 6-րդ տեղը, Չիլին՝ 8-րդ, իսկ վերջին տեղում է Հնդկաստանի կենսաթոշակային համակարգը³ (գծապատկեր 1): ՀՀ-ը, ինչպես նաև մյուս ԱՊՀ երկրները, ընդգրկված չեն «Մերկեր» ընկերության կողմից գնահատված կենսաթոշակային համակարգերի վարկանիշային ցուցակում: «Մելբուրն Մերկեր» ընկերությունից բացի, հետազոտություն է իրականացնում նաև «Օգնել տարեցներին» («Help Age») միջազգային կազմակերպությունը, որը հետազոտության մեջ ընդգրկել է 96 երկիր (շուրջ 790 միլիոն մարդ, որոնց տարիքը բարձր է 60-ից): 2013 թվականից սկսած՝ «Help Age» միջազգային կազմակերպությունը հրապարակում է «Global Age Watch Index»-ը, որով ներկայացնում է տարեցների համար լավագույն երկրների վարկանիշային ցուցակը: Այս վարկանիշային ցուցակում ընդգրկված է նաև Հայաստանը:

¹ Melbourne Mercer Global Pension Index. Australian center for financial studies, October 2009, p. 6.

² Melbourne Mercer Global Pension Index. Australian center for financial studies, 2012, p. 7.

³ St'u Melbourne Mercer Global Pension Index. Australian center for financial studies, 2014, էջ 8:

Գծապատկեր 1. Արդյունավետ կենսաթոշակային համակարգ ունեցող երկրներն ըստ «Մերկեր» ընկերության

Կենսաթոշակային համակարգերի գնահատման համար օգտագործվել են հետևյալ ցուցանիշները.¹

1. տարեցների՝ եկամուտներով ապահովվածության մակարդակը (կենսաթոշակի չափը, ծերերի աղքատության մակարդակը, բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ ցուցանիշը),
2. տարեցների առողջական վիճակը (60 տարեկանից հետո կյանքի միջին սպասվող տևողությունը, ծերերի հոգեբանական բավարարվածության աստիճանը, առողջ կյանքի՝ սպասվող միջին տևողությունը),

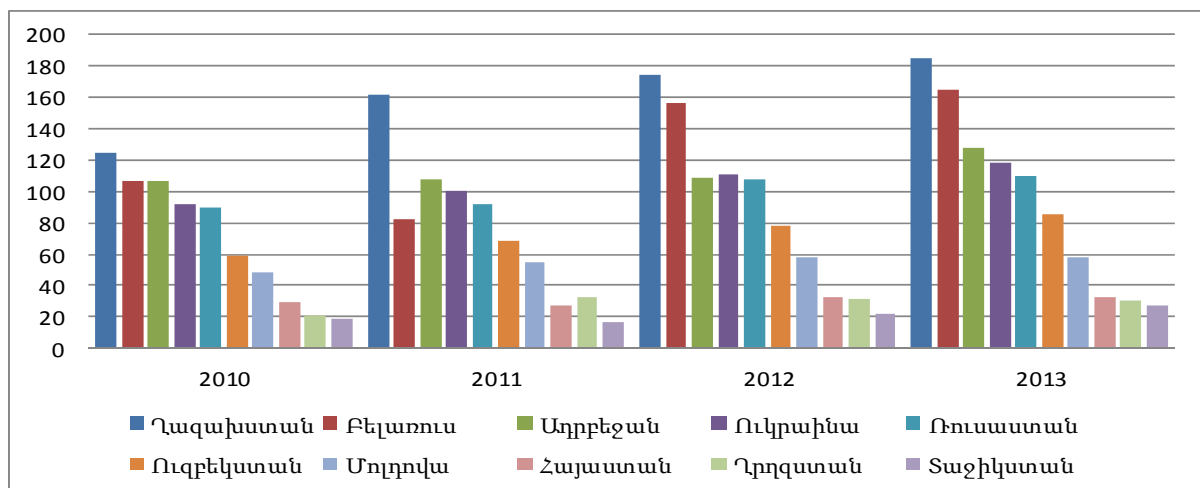
¹ Տե՛ս Global AgeWatch Index 2014. HelpAge International country report:

3. տարեցների անձնական ներուժը (տարեցների կրթական մակարդակը, զբաղված տարեցների թվաքանակը),

4. սոցիալական միջավայրը:

Յուրաքանչյուր երկրի վարկանիշը հաշվարկվում է որպես վերոնշյալ ցուցանիշների միջինացված մեծություն: Անհրաժեշտ է նշել, որ ըստ «Global Age Watch Index»-ի՝ 2014 թ. Նորվեգիան, որպես տարեցների համար լավագույն երկիր, 96 երկրների վարկանիշային ցուցակում զբաղեցնում էր առաջին տեղը, իսկ երկրորդ տեղը՝ Շվեդիան: Թեև Հայաստանը նվազագույն և միջին կենսաթոշակի չափերով զիջում է ԱՊՀ մի շարք երկրների (տե՛ս գծապատկեր 2 և 3), սակայն, ըստ «Global Age Watch Index»-ի, առաջանցիկ է Ռուսաստանից, Բելառուսից և մի շարք այլ երկրներից: Հայաստանը 96 երկրների վարկանիշային ցուցակում զբաղեցնում է 40-րդ տեղը, ՌԴ-ն՝ 65-րդը, իսկ Բելառուսը՝ 64-րդը: Հայաստանը առաջանցիկ է նաև Ռումինիայից, Բուլղարիայից, Թուրքիայից, Պերուից, Ուկրաինայից և մի շարք այլ երկրներից:

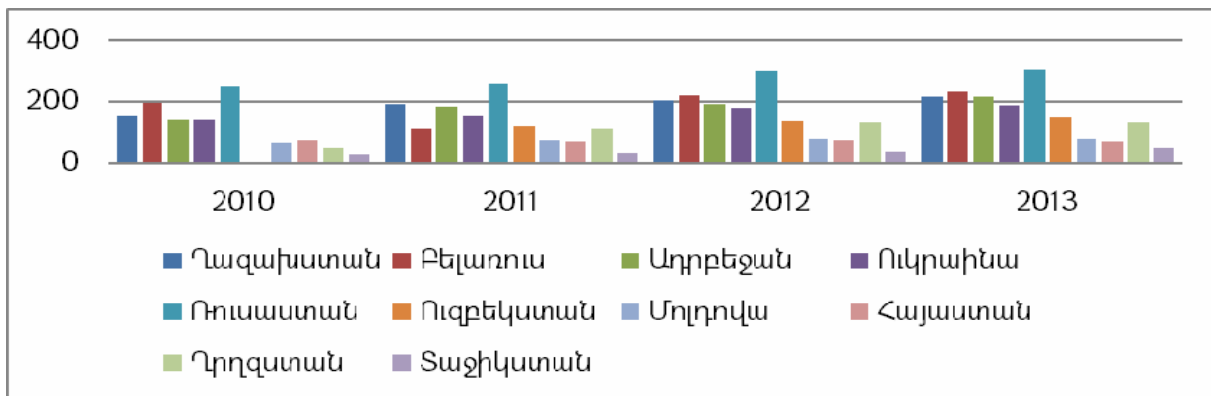
2013 թ. Հայաստանի Հանրապետությունը բազային կենսաթոշակի չափով ԱՊՀ երկրների կազմում զբաղեցնում էր 8-րդ տեղը (գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Նվազագույն կենսաթոշակի չափը ԱՊՀ երկրներում 2010-2013 թթ. (ԱՄՆ դոլար)¹

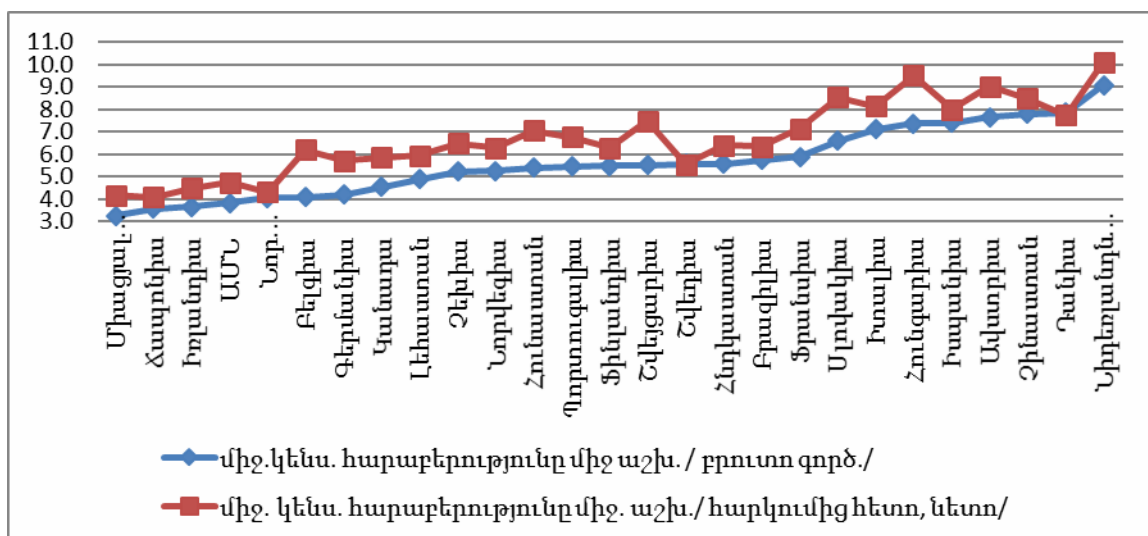
Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ-ում բազային կենսաթոշակի մեծությունը Բելառուսի համեմատ մոտավորապես 5.2 անգամ ցածր է (միջին կենսաթոշակով՝ 3.2 անգամ), իսկ ՌԴ-ի համեմատությամբ՝ 3.4 անգամ (միջին կենսաթոշակով՝ 4.3 անգամ):

¹ Տե՛ս Статистика СНГ, статистический бюллетень, Статкомитет СНГ, 2014, էջ 96:

Գծապատկեր 3. Միջին կենսաթոշակի չափը ԱՊՀ երկրներում, 2010- 2013 թթ. (ԱՄՆ դոլար)¹

Արտասահմանյան մի շարք երկրների կենսաթոշակային համակարգերի փոխհատուցման գործակիցների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ում նույն ցուցանիշը բավականին ցածր է: 2013 թ. ՀՀ-ում միջին կենսաթոշակի հարաբերությունը միջին աշխատավարձին կազմել է 19.9%: Ըստ «Global Age Watch Index»-ի՝ Իտալիան գտնվում է 39-րդ տեղում, այսինքն՝ ՀՀ-ից առաջանցիկ է ընդամենը մեկ հորիզոնականով, սակայն Իտալիայում կենսաթոշակային համակարգի փոխհատուցման գործակիցը գրեթե 3.5 անգամ բարձր է Հայաստանի նույն ցուցանիշի համեմատ:

Գծապատկեր 4. 2013 թ. արտասահմանյան մի շարք երկրներում միջին կենսաթոշակի և միջին աշխատավարձի հարաբերակցությունը (%)²

¹ Статистика СНГ, статистический бюллетень, Статкомитет СНГ, 2014, էջ 95:

² <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

Այսպիսով, մի շարք երկրներում իրականացվող կենսաթոշակային բարեփոխումների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ յուրաքանչյուր երկիր ունի իրեն բնորոշ տնտեսական, սոցիալական, հոգեբանական, ազգային, քաղաքական առանձնահատկությունները, և աշխարհում չկա մի այնպիսի կենսաթոշակային մոդել, որը նույնությամբ կարող է կիրառվել ու տեղայնացվել տարբեր երկրներում և ապահովել միանման արդյունք: Համեմատելով «Help Age» միջազգային կազմակերպության ներկայացրած տարբեր երկրների տվյալները՝ ակնհայտ է դառնում, որ միայն երկրի տնտեսական աճը բավարար պայման չէ տարեցների բարեկեցության մակարդակի բարձրացման համար, եթե պետության քաղաքականությունն ուղղված չէ սոցիալական ապահովության համակարգերի զարգացմանը:

**ЛУСИНЕ КАРАПЕТЯН
ГАЯНЕ ОВСЕПЯН**

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗЛИЧНЫХ МОДЕЛЕЙ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ

***Ключевые слова:** система социальной защиты, пенсия, престарелые, нищета, финансовая устойчивость, качество жизни*

В статье представлены подходы к оценке пенсионных систем компании Меркер и Международной организации помощи престарелым, анализ и сравнение базовых и средних величин пенсий в странах СНГ, а также коэффициенты возмещения пенсионных систем некоторых стран мира.

Исследуя данные различных стран мира, становится очевидным, что только экономический рост страны недостаточен для повышения уровня благосостояния престарелых, если государственная политика не нацелена на развитие системы социальной защиты.

**LUSINE KARAPETYAN
GAYANE HOVSEPYAN**

APPROACHES TO ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF DIFFERENT MODELS OF PENSION SYSTEM

***Key Words:** social security system, pension, elderly, poverty, financial stability, quality of life*

The article presents approaches to evaluation of pension schemes by Merker and HelpAge international companies, analyzed and compared base of average pensions established in CIS countries as well as compensation ratios of pension systems in several foreign countries.

Examination of data from different countries makes it clear that if state policy is not directed at the development of social security systems, only economic growth is not sufficient to enhance people's wealth.

ԾՈՎԻՆԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՎԵՆՉՈՒՐԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. վենչուրային հիմնադրամ, վենչուրային կապիտալ, համակարգ ինովացիոն բիզնես, ինստիտուցիոնալ ներդրողներ, ֆինանսական շուկա

Հոդվածում քննարկվել են ՀՀ-ում վենչուրային հիմնադրամների ձևավորման, զարգացման և վենչուրային բիզնեսի ֆինանսավորման աղբյուրներին վերաբերող խնդիրները: Ներկայացվել են այդ ոլորտի օտարերկրյա փորձի որոշ տարրեր, որոնք կարող են տեղայնացվել, հաշվի առնելով հեղինակի կողմից մեկնաբանված և մեր տնտեսությանը բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ: ՀՀ-ում վենչուրային հիմնադրամների զարգացումը կապահովի Ազգային ինովացիոն համակարգի կայացումը:

Գիտելիքահենք տնտեսության զարգացման գործում կարևոր նշանակություն ունի արդյունավետ գործող նորամուծական համակարգի ձևավորումը: Այս առումով, կարևորվում է հետազոտությունների և մշակումների ոլորտում վենչուրային կապիտալի ներգրավումը, գիտաարտադրական կենտրոնների ստեղծումը, բուհերում բիզնես ինկուբատորների կամ տեխնոպարկերի հիմնումը¹: Զարգացող երկրներում ինովացիոն դաշտը ձևավորվում է մի շարք արտաքին համակարգային գործոնների ազդեցության ներքո²: Վենչուրային ներդրողների ինստիտուտի զարգացումը ՀՀ-ում կարող է հենվել օտարերկրյա փորձի ուսումնասիրության վրա: Զարգացած վենչուրային համակարգեր ունեցող երկրների փորձը վկայում է, որ այդտեղ հիմնականում առկա են եղել այնպիսի գործոններ, որոնք և պայմանավորել են համակարգի կայացումը և դրա հետագա զարգացումը: Այդ գործոններից են՝

- Փոքր արտադրա-տեխնոլոգիական ինովացիոն ձեռնարկությունների կողմից իրականացվող գիտատեխնիկական մշակումների շուկայացման բարձր ներուժը,
- Համապատասխան ներդրողների, առավելապես ինստիտուցիոնալ ներդրողների առկայությունը,
- Մասնագիտացված կառավարիչների ինստիտուտի ձևավորումը, որոնք ունակ են գնահատել կոնկրետ բիզնեսի զարգացման հեռանկարները և փոխկապվածություն ապահովել կապիտալի և դրա կիրառման որոշակի ձևի միջև:

Տարբեր երկրներում, կախված տվյալ երկրի օրենսդրական առանձնահատկություններից, տնտեսության զարգացման իրավիճակից, ֆինանսական շուկայի մոդելից, վենչու-

¹ Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, հավելված ՀՀ կառավարության 2014 թ. մարտի 27-ի N 442-Ն որոշման, էջ 149:

² OECD (2005), OSLO MANUAL: GUIDELINES FOR COLLECTING AND INTERPRETING INNOVATION DATA, Paris, p. 136, L 29-36.

րային ներդրողների որևէ տեսակը կարող է առավել գերակշռող լինել տվյալ երկրի վենչուրային համակարգում: Այսպես, օրինակ՝ Գերմանիայում վենչուրային կապիտալի ձևավորման մեջ զգալի դեր ունեն բանկերը, Ճապոնիայում՝ ապահովագրական ընկերությունները, Մեծ Բրիտանիայում՝ կենսաթոշակային հիմնադրամները, Իսրայելում՝ կորպորացիաները¹: Եվրամիության երկրներում, վենչուրային և ուղղակի ներդրումների մեջ բանկերի մասնաբաժինը կազմում է 25%²:

ՀՀ բանկերը կարող են մասնակցել վենչուրային կազմակերպությունների ուղղակի ֆինանսավորմանը, սակայն մեր երկրի բանկային համակարգում ներկայումս առկա են գործոններ, որոնց պարագայում լրացուցիչ խոչընդոտներ են առաջանում: Վենչուրային կապիտալի ձևավորմանը բանկերի անխոչընդոտ մասնակցության ապահովման տեսանկյունից, նկատի ունենալով, որ ՀՀ-ում բանկերն, ըստ էության, կայացած ինստիտուցիոնալ կառույցներ են, հավանաբար, կարելի է այս դեպքում վենչուրային կապիտալի ձևավորմանն ուղղված, գործունեությունում որոշակիորեն ազատականացնել նրանց ներկայացվող պահանջները: Զարգացած երկրներում, ապահովագրական ընկերությունները նույնպես, ինստիտուցիոնալ ներդրումային համակարգի կարևորագույն բաղկացուցիչ են: Հայտնի է, որ ՀՀ-ում ապահովագրական համակարգը գտնվում է ձևավորման ճանապարհին, և ըստ էության կարելի է փաստել, որ այն դեռևս ի վիճակի չէ լուծելու տնտեսության համար ներդրումների աղբյուր դառնալու խնդիրը, հատկապես ՀՀ-ում վենչուրային կապիտալի ձևավորման գործընթացում: Ներկայումս, կենսաթոշակային և ներդրումային հիմնադրամները զարգացած տնտեսությամբ երկրներում ֆինանսական շուկայի կարևորագույն ինստիտուտներ են, որոնց դերը տնտեսության ֆինանսավորման տեսանկյունից, երբեմն պակաս չէ բանկերի դերակատարումից: Ակնհայտ է, որ ՀՀ-ում որոշ ժամանակահատված կպահանջվի կենսաթոշակային և ներդրումային հիմնադրամների կայացման ու զարգացման համար և դրանք ֆինանսական շուկայում դեռևս չեն ունենա այն առանձնահատուկ նշանակությունը, ինչը յուրահատուկ է այդ ինստիտուտներին զարգացած շուկաներում: Վենչուրային կապիտալի ձևավորման գործընթացում մեծ դեր ունեն նաև մասնավոր ներդրողները, ովքեր ձեռք բերելով վենչուրային հիմնադրամների թողարկած արժեթղթերը, համալրում են վենչուրային կապիտալը: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ-ում դեռևս պատշաճ մակարդակով ձևավորված չէ կորպորատիվ կառավարման ինստիտուտը: Վենչուրային ձեռնարկությունների ինովացիոն ծրագրերի ֆինանսավորման գործընթացում կարևոր դեր կարող են ունենալ ոչ ֆորմալ ներդրողները կամ «բիզնես հրեշտակները»: Նրանց կարևորագույն առավելությունն այն է, որ նրանց միջոցով բիզնեսի ֆինանսավորման հնարավորությունը ի տարբերություն ֆորմալ ներդրողների, առավել հաճախ կարող է իրականացվել դեռևս բիզնեսի ձևավորման նախնական փուլերից սկսած, հատկապես Seed և Start up փուլերում:

¹ Sources of Funds and Investment Strategies of Venture Capital Funds: Evidence from Germany, Israel, Japan and the UK, Colin Mayer, July 2001.

² 2002 EVCA Yearbook, 2002 European Private Equity Survey conducted by PricewaterhouseCoopers, data quoted for the period 1997-2001.

Վենչուրային կապիտալի կենսունակությունը, հատկապես դրա կայացման նախնական փուլում, առանձնապես կախված է արհեստավարժ կառավարիչների առկայությունից: ՀՀ-ում ինովացիոն քաղաքականության ձևավորման առումով, կարևոր փաստաթուղթ է «Վենչուրային հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվում է կարգավորել ՀՀ տարածքում վենչուրային հիմնադրամների ստեղծման, կառավարման, դրանց գործունեության կանոնակարգման, ինչպես նաև վենչուրային ներդրումների հետ կապված հարաբերությունները¹: Վենչուրային հիմնադրամների ձևավորումը ՀՀ-ում ՓՄՁ-ների զարգացման հեռանկարային ուղիներից մեկն է: ՀՀ-ում գրանցված ընկերությունների 95%-ից ավելին ՓՄՁ-ներ են, որոնք ապահովում են երկրի ՀՆԱ 45-50%-ը²: Մինչդեռ ՓՄՁ ֆինանսավորման մասնաբաժինն ընդհանուր բանկային վարկերում 2013 թվականի դրությամբ մոտ 25% է (ընդհանուր բիզնես վարկերի 37%-ը): Ֆինանսավորման այսպիսի ուղղվածությունը վկայում է, որ փոքրածավալ ակտիվներով և նորաստեղծ կազմակերպությունները վենչուրային կապիտալի կարիք ունեն:

Վենչուրային հիմնադրամների և կապիտալի զարգացմանը ՀՀ-ում, մեր կարծիքով, խոչընդոտում են հետևյալ հանգամանքները՝

1. օրենսդրական դաշտի բացակայությունը,
2. արժեթղթերի շուկայի թերզարգացածությունը,
3. վենչուրային բիզնեսի ենթակառուցվածքների բացակայությունը,
4. ռիսկային կապիտալ ներդրումների ցածր իրացվելիությունը,
5. բիզնես ոլորտում տեխնոլոգիական փոքր կազմակերպությունների ցածր հեղինակությունը,
6. վենչուրային բիզնեսի տեղեկատվական աջակցության ցածր մակարդակը,
7. ինովացիոն նախագծերում բարձր որակավորում ունեցող մենեջերների բացակայությունը,
8. վենչուրային հիմնադրամների, մտավոր սեփականության իրավունքի գրանցման դժվարությունները:

Այս խնդիրների լուծման նպատակով և ՀՀ-ում վենչուրային կապիտալի արդյունավետ քաղաքականություն վարելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել հետևյալ քայլերը՝

1. կապիտալի հասանելիության ապահովում,
2. ըստ ներդրողների չափանիշների՝ կազմակերպությունների գործունեության ու տեղեկատվության թափանցիկություն և կառավարման հստակ կանոնների սահմանում,
3. վենչուրային ֆինանսավորմանը նպաստող հարկային և այլ օրենսդրական ակտերի ընդունում,
4. ձեռնարկատիրության զարգացում, վենչուրային նախագծերի և ռիսկի բազմականացում,

¹ «Վենչուրային հիմնադրամների մասին» Հայաստանի Հանապետության օրենքի նախագիծը, <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=2340&Reading=0>

² ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն www.mineconomy.am

5. վենչուրային հիմնադրամների և ձեռնարկատերերի միջև փոխհարաբերություններ կազմակերպող բարձրորակ մասնագետների պատրաստում,
6. վենչուրային միջոցների իրացվելիության ապահովման գործիքների կիրառում,
7. պետական երաշխիքների ինստիտուտի ձևավորում:

ՀՀ տնտեսությունում վենչուրային կապիտալ ներդրումները չնչին են և այդ ցուցանիշի վերաբերյալ բացակայում է պաշտոնական վիճակագրությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ շահեկան վիճակում է նաև ըստ վենչուրային կապիտալի հասանելիության ինդեքսի՝ 134 երկրների շարքում զբաղեցնում է 130-րդ տեղը, զիջելով այդ դասակարգման մեջ առկա ԱՊՀ բոլոր երկրներին¹:

Վերոնշյալ դիտարկումները վկայում են, որ ՀՀ-ում Ազգային ինովացիոն համակարգի ձևավորման համար անհրաժեշտ է խթանել վենչուրային հիմնադրամների ստեղծումն ու զարգացումը:

ЦОВИНАР КАРАПЕТЯН

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНЫХ ФОНДОВ В РА ЦОВИНАР КАРАПЕТЯН

Ключевые слова: венчурный фонд, венчурный капитал, система, инновационный бизнес, институциональные инвесторы, финансовый рынок

В статье обсуждены проблемы формирования, развития венчурных фондов и источников финансирования венчурного бизнеса в РА. Представлены некоторые аспекты международного опыта в этой сфере, которые могут быть локализованы с учетом особенностей, представленных автором. Развитие венчурных фондов в Армении обеспечит установление инновационной национальной системы.

TSOVINAR KARAPETYAN

DEVELOPMENT ISSUES OF VENTURE FUNDS IN RA TSOVINAR KARAPETYAN

Key Words: venture fund, venture capital, system, innovative business, institutional investors, financial market

The article focuses on issues of venture funds formation and development and sources of venture business financing. Some aspects of international experience have been presented by the author which can be localized taking into account features characteristic of our economy. Development of venture funds in RA will ensure the establishment of National Innovative System.

¹ The Global Competitiveness Report 2008-2009, World Economic Forum, Geneva, Switzerland 2008.

ՏԵԽՆՈԴԱՐԿԵՐԸ, ՏԵԽՆՈԴՈԼԻՍՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՎԵՆՉՈՒՐԱՅԻՆ ԲԻԶՆԵՍԻ ՀԻՄՔ

Հիմնաբառեր. վենչուրային բիզնես, տեխնոպարկ, տեխնոպոլիս, «նոր տնտեսություն», մարդկային կապիտալ, մրցունակություն

Վենչուրային բիզնեսը ռիսկային գիտատեխնոլոգիական բիզնես է, որը «նոր տնտեսության» հիմքն է համարվում: Վենչուրային բիզնեսը բնութագրում է տվյալ երկրի մրցունակությունը առաջատար տեխնոլոգիաների ոլորտում: Վենչուրային բիզնեսի զարգացման հիմնական գործոնը բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալն է:

Վենչուրային բիզնեսը ռիսկային գիտատեխնոլոգիական բիզնես է, որը «նոր տնտեսության» հիմքն է հադիսանում: Վենչուրային բիզնեսը բնութագրում է երկրի մրցունակությունը առաջատար տեխնոլոգիաների ոլորտում: Վենչուրային բիզնեսի զարգացման հիմքը տեխնոպարկերն են, այլ կերպ ասած՝ բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալը: Վենչուրային ներդրումների ծավալներով եվրոպական երկրների առաջին հնգյակը հետևյալ երկրներն են՝ Մեծ Բրիտանիա՝ 867,46 մլն եվրո, Ֆրանսիա՝ 508,76 մլն եվրո, Գերմանիա՝ 431 մլն եվրո, Ռուսաստանի Դաշնություն՝ 236,55 մլն եվրո և Շվեդիա՝ 188,93 մլն եվրո¹:

Միջազգային շուկայում հաջողության հասնելու նպատակով կարևորվում է վենչուրային կապիտալի ներդրումը երկրի տնտեսությունում, մասնավորապես՝ նոր տեխնոլոգիաների կիրառման ոլորտներում: Վենչուրային ներդրողները (ռիսկային ներդրողներ) ներդրումներ են կատարում փոքր և միջին մասնավոր ձեռնարկություններում առանց գրավի երաշխիքի, ի տարբերություն բանկային վարկավորման: Վենչուրային ներդրողները բավական մեծ ռիսկ են ստանձնում, սակայն մյուս կողմից՝ ներդրումներն ուղղելով դեպի նորարարական բնույթի ծրագրեր, ակնկալում են բավական մեծ եկամուտներ: Վենչուրային ներդրումները ուղղվում են գիտական հետազոտությունների ֆինանսավորմանը:

Վենչուրային կապիտալը ֆինանսական ռեսուրս է, որն օգտագործվում է բարձր ռիսկային ներդրումային ծրագրերում, որոնցից ստացվում են համեմատաբար մեծ շահույթներ²:

Վենչուրային կապիտալը սահմանվում է նաև որպես երկարաժամկետ ռիսկային կապիտալ, որը ներդրվում է նոր և արագ զարգացող ձեռնարկություններում՝ ֆոնդային բորսայում բաժնետոմսերի գրանցումից հետո մեծ շահույթի ստացման նպատակով: Վենչուրային ներդրումները կատարվում են վենչուրային կապիտալի կարիք ունեցող ձեռնարկության՝ բաժնետիրական կապիտալում՝ ձեռք բերելով վենչուրային ձեռնարկության՝ բաժնե-

¹ Silicon Valley Competitiveness and Innovation Project, 2015.

² www.microsoft.com

տոմսերի որոշակի փաթեթ կամ տրամադրվում են այլ ձեռնարկությունների ներդրումային վարկավորման տեսքով: Գործնականում ավելի հաճախ հանդիպում է վենչուրային ֆինանսավորման խառը տարբերակը, որի դեպքում միջոցների մի մասը ներդրվում է վենչուրային ձեռնարկության բաժնետիրական կապիտալում, մյուս մասը տրամադրվում է վարկի տեսքով:

Վենչուրային կապիտալը որպես մասնավոր բիզնեսի ֆինանսավորման այլընտրանքային աղբյուր, ձևավորվել է ԱՄՆ-ում՝ 1950-ական թթ. կեսերին և Եվրոպայում 1970-ական թթ.: Սկզբնական շրջանում վենչուրային ներդրումներ կատարում էին հիմնականում անհատ ձեռնարկատերերը, որոնց անվանում էին բիզնես հրեշտակներ:¹ 1960-ական թթ. մշակվեցին վենչուրային ֆինանսավորման կազմակերպման հիմնական սկզբունքները, որոնք անփոփոխ են մինչ օրս: Այս սկզբունքներն են.

1. ստեղծել տնտեսական ընկերակցություն վենչուրային հիմնադրամի տեսքով,
2. հավաքագրել դրամական միջոցները ՍՊԸ-ներից՝ սահմանելով նրանց շահերի պաշտպանության հստակ մեխանիզմներ,
3. վենչուրային հիմնադրամի միջոցների կառավարման ընթացքում կիրառել լիակատար ընկերոջ սկզբունքը:

Նշված սկզբունքների կիրառման շնորհիվ վենչուրային ներդրումները կարճ ժամանակահատվածում պայմանավորեցին ԱՄՆ-ի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում ԳՏՀ-ը: Մասնավորապես, վենչուրային կապիտալը որոշիչ է եղել համակարգչային բիզնեսի այնպիսի հսկաների կայացման գործում, ինչպիսիք են Microsoft, Apple computers, Intel և այլ ֆիրմաներ: Ելնելով վենչուրային ֆինանսավորման այն հատկանիշից, որ այն ուղեկցվում է ապահովության բացակայությամբ, ներդրողը, որպես կանոն, ուղղակիորեն միջամտում է ձեռնարկատիրոջ աշխատանքներին, համոզվելու համար ներդրված գումարների նպատակային և արդյունավետ օգտագործման մեջ:

Վենչուրային ներդրողը չի ձգտում ձեռք բերել վենչուրային ձեռնարկության բաժնետոմսերի հսկիչ փաթեթը, հատկապես վենչուրային ներդրման վաղ փուլերում: Սրանով է պայմանավորված վենչուրային ներդրողի տարբերությունը մյուս ներդրողներից, որոնք հենց սկզբից ձգտում են վերահսկողություն իրականացնել ձեռնարկության նկատմամբ: Վենչուրային ներդրողի նպատակն այլ է, ձեռք բերելով վենչուրային ձեռնարկության բաժնետոմսերի փոքր փաթեթ, նա գտնում է, որ իր միջոցները կօգտագործվեն որպես բիզնեսի զարգացումն ապահովելու ֆինանսական լծակ: Ոչ ներդրողը և ոչ էլ նրա ներկայացուցիչները, բացի ֆինանսականից, որևէ այլ՝ շուկայական, տեխնիկական, կառավարչական, գնային ռիսկ չեն ստանձնում: Նշված բոլոր ռիսկերը կրում են վենչուրային ձեռնարկության ղեկավարները: Վենչուրային հիմնադրամի կապիտալի ձևավորման առաջին փուլը ընդունված է անվանել միջոցների հավաքագրում: Ներդրողներին անհրաժեշտ տեղեկատվությամբ ապահովելու նպատակով հրապարակվում է հուշագիր, որտեղ ներկայացվում են հիմնադրամի նպատակները, կազմավորման պայմանները և այլ հիմնական

¹ Paul Graham, Startup Equals Growth, 15.07.2015.

առավելությունները: Առաջին փուլում կատարված ներդրումները հաճախ անվանվում են հրեշտակային ներդրումներ¹: Միջոցների հավաքագրման ավարտից հետո սկսվում է երկրորդ փուլը, որն ընդունված է անվանել բուն վենչուրային ֆինանսավորումն իրականացնելու փուլ: Ֆինանսավորման գործընթացի ընթացքում իրականացվում են պոտենցիալ վենչուրային ձեռնարկությունների ընտրություն: Համապատասխան ձեռնարկությունն ընտրելուց հետո սկսվում է հետազոտության փուլը, որը վենչուրային ֆինանսավորման ամենաերկար փուլն է, տևում է 1 տարի և ավելի և ավարտվում է ձեռնարկությունում ներդրում կատարել-չկատարելու վերաբերյալ որոշման կայացմամբ: Որոշման կայացումից հետո սկսվում է նոր փուլ, որը բառացի թարգմանաբար նշանակում է կառավարում ձեռքը պահելով զարկերակի վրա Hands-On Management կամ Hands-On Support, այսինքն՝ վենչուրային ներդրողը չի կարող անտարբեր մնալ, թե ինչպես են օգտագործվում իր կողմից ներդրված միջոցները:

Ներդրողի ներկայացուցիչը մտնում է ձեռնարկության տնօրենների խորհրդի կազմի մեջ և մասնակցում որոշումների կայացմանը: Ֆինանսավորման գործընթացն ավարտվում է ելքի փուլով, որը ենթադրում է ներդրողի դուրս գալը ձեռնարկությունից՝ վերջինիս կապիտալում իր բաժնեմասը օտարելու միջոցով:

Վենչուրային բիզնեսի զարգացման հիմքն են կազմում տեխնոպարկերը: Տեխնոպարկերն ի սկզբանե ձևավորվել են ԱՄՆ-ում երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Առաջիններից է Սիլիկոնային հովիտը, որը ձևավորվել է Սթենֆորդի համալսարանի տարածքում: Եթե Սիլիկոնային հովիտը լինել պետություն, ապա այն կլիներ աշխարհի զարգացած երկրների առաջին տասնյակում²: ԱՄՆ-ի տեխնոպարկերի նախատիպով ձևավորվեցին նաև բիզնես-ինկուբատորներ: 1970-ական թվականներին ձևավորվեցին Եվրոպայի տեխնոպարկերը, 1980-ականներին՝ Ճապոնիայի, Չինաստանի տեխնոպարկերը:

Աշխարհում այսօր հաշվվում է ավելի քան 400 տեխնոպարկ: ԱՄՆ-ում հաշվվում է ավելի քան 170 տեխնոպարկ: Առաջին կենտրոնները ստեղծվել են համալսարաններին կից: «Ինկուբատորային կենտրոնները» ծառայություն մատուցող ձեռնարկություններ են, որոնք ստեղծվել են նոր ֆիրմաների զարգացման համար, գլխավորապես բարձր տեխնոլոգիական բնագավառներում³:

Տեխնոպարկերը համարվելով կազմակերպակառուցվածքային մարմին՝ հնարավորություն են տալիս զարգացնել հորիզոնական կապեր գիտական հաստատությունների, համալսարանների միջև, ստեղծում են բարենպաստ պայմաններ նոր գաղափարներից անցնելու վերջնական պատրաստի արտադրանքի ստեղծմանը: Տեխնիկական և գիտական այս կառույցների վերջնական սահմանումը դեռևս չի մշակվել: Տեխնոպարկերը համարվում են գիտության ինտեգրման ձև, տարածքներ, քաղաքներ, որոնք իրենց աշխատակիցներին տրամադրում են տարբեր ծառայություններ ուսուցման հնարավորություններ, սոցիալական արտոնություններ և այլն:

¹ Paul Graham, Startuap Equals Growth, 2015.

² Ноам Вассерман, Главная книга основателя бизнеса, М., 2015, Альпина Паблишер.

³ Кэтрин Кембелл, Венчурный бизнес: новые подходы, М., 2010, Альпина Паблишер.

Ջարգացած երկրներում կարևորվում են գիտատեխնիկական գոտիները, որոնց հայրենիքը ԱՄՆ-ն է: ԱՄՆ-ում կան տեխնոպարկերի կայացման համար բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալները՝ նոր գաղափարներ, զարգացած ենթակառուցվածքներ, գիտության վրա ծախսվող կապիտալ, վենչուրային ներդրողներ: Առավել արդյունավետ գործող տեխնոպարկերը ստեղծվել են անհատների և վենչուրային ներդրողների նախաձեռնությամբ: Տեխնոպարկերը, ելնելով գործունեության ծավալից, դիտվում են որպես ամբողջ գիտական շրջաններ, որոնցից հայտնի եղյակը հետևյալն է.

1. Սիլիկոնային հովիտ¹,
2. Բոստոնյան երթուղի – 128²,
3. Հյուսիս-Կարոլինյան եռանկյունի պարկ³:

Սիլիկոնյան հովիտը ԱՄՆ-ի ամենախոշոր տեխնոպարկն է՝ 25 000 աշխատակցով: Այստեղ արտադրվում է համակարգիչների համաշխարհային ծավալի 20%-ը, տեղեկատվական ապրանքների 15%-ը: Բոստոնյան երթուղի – 128-ը ԱՄՆ-ի հայտնի տեխնոպարկերից է, որտեղ գլխավոր մասնակիցներն են՝ Հյուսիսային Կարոլինայի պետական համալսարանը, Դյուքի համալսարանը, տեխնոլոգիական համալսարանները:

Ճապոնիայում տեխնոպոլիսները ձևավորվել են 1980-ականների սկզբներին «Տեխնոպոլիս» ծրագրով, որը մշակվել է Ճապոնիայի արտաքին առևտրի և արդյունաբերության նախարարության կողմից: Ծրագիրը դիտվում էր որպես երկրի ԳՏ ներուժի զարգացման արդյունավետ միջոց, որը կապահովեր երկրի մրցակցային առավելությունը համաշխարհային տնտեսությունում: Տեխնոպոլիսները աջակցում են Start-up-երին, որոնց շնորհիվ գիտական կապեր են հաստատվում համալսարանների և բիզնես-դպրոցների հետ:

ВЕРГИНЕ КИРАКОСЯН

ТЕХНОПАРКИ, ТЕХНОПОЛИСЫ – ОСНОВА ВЕНЧУРНОГО БИЗНЕСА

Ключевые слова: венчурный бизнес, технопарк, технополис, „новая экономика”, человеческий капитал, конкурентоспособность

Венчурный бизнес – рискованный научно-технологический бизнес, который является базовым сектором постиндустриальной и новой экономики и определяет способность страны удерживать конкурентоспособные мировые позиции в передовых технологиях. Основным фактором развития венчурного бизнеса является высококвалифицированный человеческий капитал.

¹ www.siliconvalley.com

² Boston's route 128, complementing Silicon Valley, businessweek.

³ Research Triangle park develops strategy for future growth, Dukechronicle.com

VERGINE KIRAKOSYAN

TECHNOPARKS AND TECHNOPOLICES AS BASE OF VENTURE BUSINESS

Key words: *venture business, technopark, technopolice, „new economy”, human capital, competitiveness*

Venture business is a risky scientific technologic business which makes up with basic sector of post-industrial and new economy. Venture business determines the country's ability to retain competitive positions in the world of advanced technology. The main factor of venture business development is a highly skilled human capital.

ԷՊՈՒԱՐԴ ՀԱԿՈՔՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԲԵՌ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ: 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. *պետական պարտք, պետական պարտքի բեռ, տնտեսական աճ, զարգացած երկրներ, զարգացող երկրներ, մարտահրավերներ*

Պետական պարտքը, լինելով ներկայիս տնտեսագիտության և տնտեսական վերլուծությունների ուսումնասիրության առանցքային օբյեկտներից մեկը, դարձել է 21-րդ դարի համաշխարհային տնտեսական հիմնախնդիրներից և մարտահրավերներից մեկը, որն անհանգստացնում է ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող և ցածր եկամուտ ունեցող երկրներին: Հոդվածում քննարկվում են աշխարհում պետական պարտքի բեռի կուտակման պարճառները, վերջին տարիների զարգացումները, ռիսկերը և մարտահրավերները, հնարավոր լուծումները:

21-րդ դարը պարտքի բեռի կուտակման տեսանկյունից կարելի է բնութագրել որպես որակապես նոր ժամանակաշրջան, երբ բազմաթիվ երկրների պետական պարտքերը կուտակվում են խաղաղ ժամանակաշրջանում: Այստեղ տեղին է մեջբերել Ռեյնհարտի և Ռոգոֆֆի այն փաստարկը, որ պատերազմական ժամանակաշրջանի պարտքերը ապագա տնտեսական աճի համար կարող են ավելի քիչ խնդրահարույց լինել, քանի որ երբ խաղաղություն է հաստատվում, պետությունների կողմից դադարեցվում են պատերազմական ծախսերը, իսկ խաղաղ ժամանակաշրջանում պարտքերի անկայուն կուտակումները կարող են տևել երկար տարիներ¹:

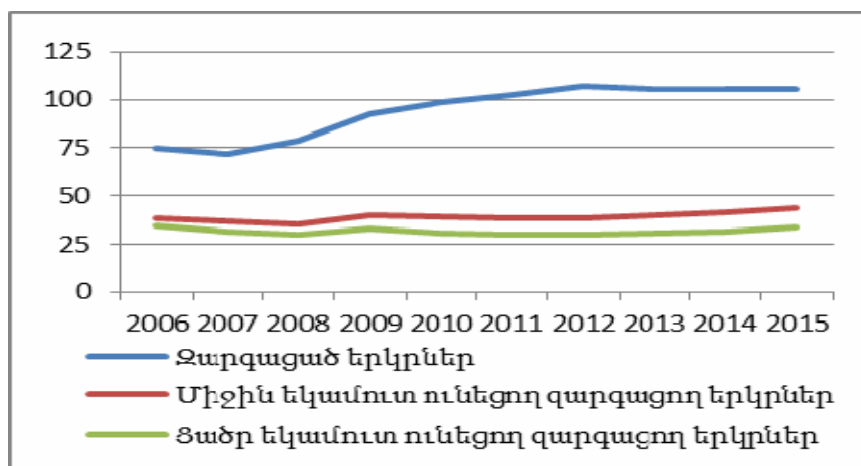
Խնդիրն ավելի է բարդացնում վերջին համաշխարհային ճգնաժամը, որը սկսելով ԱՄՆ-ում մասնավոր պարտքի ճգնաժամից՝ տարածվեց ամբողջ աշխարհում և, մասնա-

¹ Reinhart C. and Rogoff K., Growth in a Time of Debt, NBER Working Paper No. 15639, 2010, p 75-79.

վորապես, Եվրոպայում վերածվեց պետական պարտքի ճգնաժամի: Ընդ որում մինչ այդ ամբողջ աշխարհում և, մասնավորապես, տնտեսագետների շրջանում ոչ ոք չէր սպասում, որ զարգացած երկրները կբախվեն պարտքային և, ավելին, տնտեսական հիմնախնդիրների, քանի որ զարգացած երկրներն աշխարհի մյուս երկրների համեմատ ունեն ավելի կայացած ինստիտուտներ, ավելի հզոր փորձ, ավելի շատ ռեսուրսներ, ադրյունավետ հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականություններ:

Այս պայմաններում երկու կարևոր հարց է ծագում. 1. արդյո՞ք պետական պարտքի բեռն անհանգստացնող և ռիսկային է, 2. ի՞նչ ուղղությամբ պետք է շարժվել՝ շարունակել ապրել պետական պարտքի մեծ բեռով, թե նվազեցնել այն կտրուկ քայլերի գնալով: Այս հոդվածում կփորձենք տալ այս հարցերի պատասխանները:

Պետական պարտքի բեռի կուտակման պատճառները: Պատմականորեն զարգացած երկրներում պարտքի բեռի կուտակման պատճառները եղել են համաշխարհային պատերազմները, համաշխարհային ճգնաժամերը, տեղական բանկային և ֆինասական ճգնաժամերը, ներքին հակասությունները և տեղական պատերազմները, բարձր ինֆլացիայի կայունացման քաղաքականությունները¹, իսկ զարգացող երկրներում՝ նաև զարգացման մոդելի փոփոխությունը, կառուցվածքային շոկերը (օրինակ՝ նավթային շոկերը), տնտեսությունների պարզ, հետամնաց և խոցելի կառուցվածքը, կապիտալի արտահոսքը², վարկատուների պարտադրած անարդյունավետ բարեփոխումները³, սեփական արժույթով պարտք թողարկելու անկարողությունը:

Գծապատկեր 1. Պետական պարտքի բեռը (պետական պարտք/ՀՆԱ, %) աշխարհում⁴

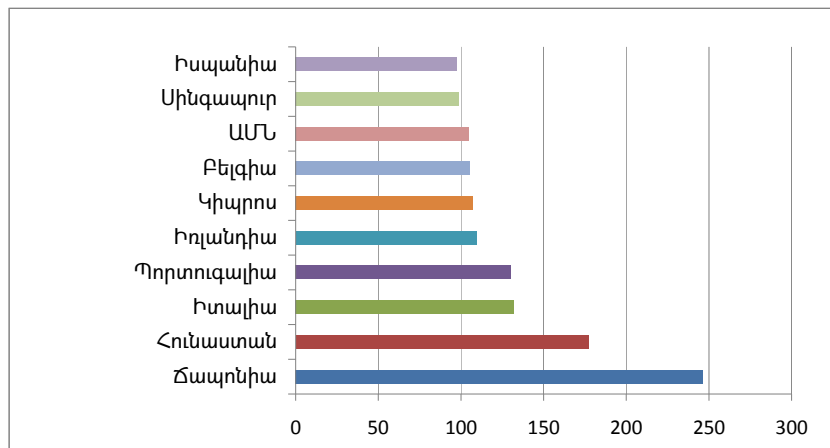
¹ Reinhart C., Reinhart V. Rogoff K., Public debt overhangs: Advanced-Economy episodes since 1800, Journal of Economic Perspectives, Vol. 26, N3, 2012, p. 75-79.

² Մարգարյան Ա., Քյուրումյան Ա., Պարտքային ճգնաժամերի հիմնախնդրի շուրջ, «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, 2006, N3:

³ Ռոբինսոն Ջ., Բեյկոն Դ., Ծախսերի օգնությամբ ծախսերի օգնությամբ, ինքն. և, ինքն., 2003, թ. 115-200.

⁴ Աղբյուրը՝ ԱՄՀ տվյալների բազա, <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>.

Վերջին տարիների զարգացումները: 21-րդ դարում զարգացող երկրներում 20-րդ դարի վերջին հատվածի խոշոր պարտքային ճգնաժամերից հետո պետական պարտքի բեռը նվազել է, սակայն վերջին տարիներին աճի միտում ունի: Ընդ որում զարգացող երկրների շարքում պարտքի բեռը մեծ է հատկապես Լատինական Ամերիկայի երկրներում՝ 2014 թ. պետական պարտք/ՀՆԱ-ն կազմում 51.6%, իսկ ամենացածրը ԱՊՀ տարածաշրջանում է (21.2%): Ընդ որում տարածաշրջանի երկրներում Հայաստանի պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը ամենաբարձրներից է՝ կտրուկ աճելով 2009 թ., 2014 թ. հասել է 43.6% մակարդակին:

Գծապատկեր 2. Զարգացած երկրների պետական պարտքի բեռը (պետական պարտք/ՀՆԱ, %)¹

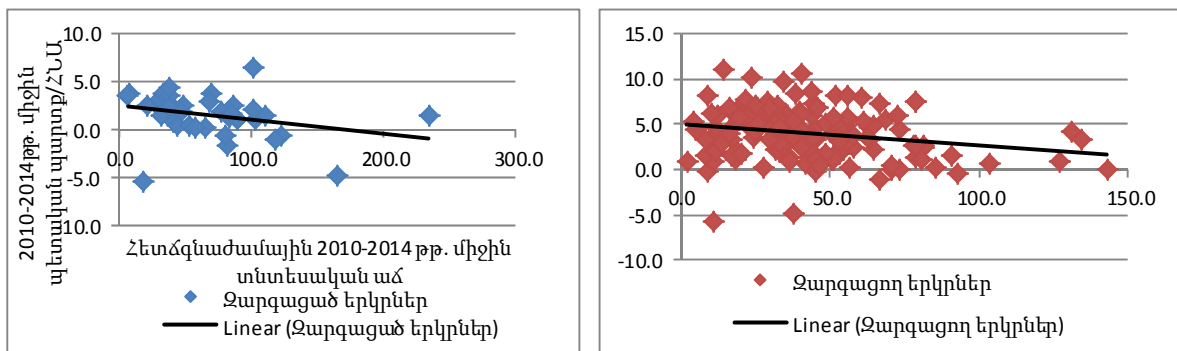
Իսկ զարգացած երկրներում պատկերը հակառակն է՝ պետական պարտքը հատել է ՀՆԱ նկատմամբ 100% մակարդակը, որը սկսած երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից երբևէ չէր արձանագրվել: Հիմնական պատճառը վերջին ճգնաժամն է: Ընդ որում զարգացած երկրների շրջանում պետական պարտքի բեռը բավական մեծ է հիմնականում Եվրոպական երկրներում (Հունաստանը ներկայումս բախվում է լուրջ հիմնախնդիրների), ինչպես նաև Ծապոնիայում և ԱՄՆ-ում:

Պարտքի բեռի կուտակման ռիսկերը և մարտահրավերները: Փորձելով պատասխանել մեր առջև դրված առաջին հարցին՝ կարծում ենք, որ աշխարհում կուտակված պետական պարտքերի մեծ բեռը իսկապես անհանգստացնող են, քանի որ դրանց նվազեցնելու անհրաժեշտության հիմքում ընկած է առնվազն երկու պատճառ: **Առաջինը՝** շուկերին արձագանքելու անհրաժեշտությունն է. պետական պարտքի բեռի նվազեցումը երկրների կառավարություններին լրացուցիչ հնարավորություն կընձեռի անհրաժեշտության դեպքում արձագանքել ներքին և արտաքին շուկերին: Այսպիսի զարգացումներից զերծ չէ ներկայիս աշխարհը (համաշխարհային ճգնաժամի երկրորդային էֆեկտներ, ֆինանսական շուկաների անկայունություն, աշխարհաքաղաքական հակամարտություններ, դոլարի արժևորում, նավթի գների շուկ, ցածր տնտեսական աճ և այլն), իսկ Հայաստանը նույն-

¹ Աղբյուրը՝ ԱՄՀ տվյալների բազա <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx>.

պես բացառություն չի կազմում (արտաքին պահանջարկի նվազում, տնտեսական անկում հիմնական գործընկեր Ռուսաստանում, դրամի արժեզրկում, ներդրումների նվազում և այլն): Սակայն մյուս կողմից էլ պարտքի բեռի նվազեցման խնդիրը բավական բարդացնում են այնպիսի համաշխարհային մարտահրավերներ, ինչպիսին են աղքատության և գործազրկության բարձր մակարդակը, անհավասարությունը, բնակչության ծերացումը, մասնավոր պարտքերի աճը, ներկայիս և մոտակա տարիների համար կանխատեսվող թույլ տնտեսական աճը: **Երկրորդ** պատճառն այն է, որ մեծ պետական պարտքերը կարող են բացասաբար ազդել տնտեսական աճի վրա, քանի որ կարող է գործել պարտքի վերաճածի էֆեկտը (debt overhang)¹ և այլ բացասական գործոններ², որովհետև զարգացած երկրներում պետական պարտքի բեռը հատել է 90% սահմանը, որից բարձր պարտքը ըստ ոլորտի հեղինակավոր մասնագետների սկսում է բացասաբար ազդել տնտեսական աճի վրա, իսկ զարգացող երկրներում այդ բացասական կապը առկա է նույնիսկ պարտքի բեռի ցածր մակարդակների դեպքում³:

Հետզհետե մային 2010-2014 թթ. պետական պարտքի բեռի և տնտեսական աճի կապի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ պարտքի բեռի բարձր մակարդակը ուղեկցվում է տնտեսական աճի ցածր մակարդակով և որ դրանց միջև կապը բացասական է և՛ զարգացած, և՛ զարգացող երկրներում⁴ (գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3. Պետական պարտքի բեռի և տնտեսական աճի կապը զարգացած և զարգացող երկրներում հետզհետե մային 2010-2014 թթ.⁵

¹ Տե՛ս առաջին հոլում և Krugman P., Financing vs. forgiving a debt overhang, Journal of Development Economics 29(3), 1988, p. 253–268:

² Հարկերի խեղաթյուրող էֆեկտ, երկրների ռիսկայնության և դեֆոլտի հավանականության աճ, հակապարբերաշրջանային հարկաբյուջետային քաղաքականությունների սահմանափակում, կապիտալի փախուստի ռիսկ և այլն:

³ Տե՛ս առաջին հոլումը և Kumar and Woo (2010), Cechetti, Mohanti and Zampolli (2011), Checherita and Rother (2010), իսկ զարգացող երկրների համար նաև Presbitero (2010) աշխատությունները:

⁴ Ելնելով հոդվածի ծավալային սահմանափակումներից՝ այստեղ պատճառահետևանքային կապի առանձնահատկությունները չեն ներկայացվում:

⁵ Աղբյուրը՝ ԱՄՀ տվյալների բազա, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx> և հեղինակի հաշվարկներ:

Շարունակել՝ ապրել պետական պարտքի մեծ բեռով, թե՛ նվազեցնել այն: Այսպիսով պետական պարտքի բեռը դարձել է համաշխարհային մարտահրավեր, իսկ դրա նվազեցումը՝ բավական բարդ և խնդրահարույց երևույթ: Պատմականորեն պարտքի բեռի նվազեցման ուղիները եղել են տնտեսական աճը, զսպող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, դեֆոլտը և վերակառուցումը, ինֆլյացիան, ֆինանսական ճնշումները (կապիտալի հոսքերի սահմանափակում, տոկոսադրույքների կարգավորում և այլն, financial repression): Ներկայումս ոլորտի մասնագետներն առաջարկում են կառուցվածքային ռեֆորմներով ուղեկցվող զսպող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և ֆինանսական ճնշումները: Մնացած ուղիները դժվար իրագործելի են ներկայիս ցածր տնտեսական աճի և ֆինանսական շուկաների անկայունություն պայմաններում: Մյուս կողմից ևս մեկ մոտեցում է առաջարկվում, ըստ որի երկրները պետք է գնահատեն, թե ինչպիսի գոտում են գտնվում՝ կանաչ (մեծ պարտք, բայց հարկաբյուջետային լայն հնարավորություններ), դեղին (որոշ հարկաբյուջետային հնարավորություններ, բայց պետության բարձր ռիսկայնություն), թե կարմիր (մեծ պարտք, բայց հարկաբյուջետային հնարավորությունների բացակայություն)¹:

Սակայն կարծում ենք, որ մինչ այդ քայլերին անցնելը անհրաժեշտ է նախ բազմակողմանիորեն վերլուծել պետության պարտքային քաղաքականության յոթ կարևոր հայեցակարգերի² գործնական կիրառման արդյունքները, երկրորդ՝ գնահատել նախկինում վերցված պարտքերի արդյունավետությունը (որը թերևս ամենախնդրահարույց հարցն է բազմաթիվ երկրներում), տնտեսության վրա դրանց ազդեցությունը և ապագայում պարտք վերցնելիս առաջնորդվել դրանց արդյունավետ ծախսման և տնտեսական ներուժային աճի խթանման նպատակով:

ЭДУАРД АКОПЯН

МИРОВОЕ БРЕМЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА: ВЫЗОВЫ 21-ГО ВЕКА

Ключевые слова: государственный долг, бремя государственного долга, экономический рост, развитые страны, развивающиеся страны, вызовы

Являясь одним из основных объектов исследования экономики и экономических анализов, государственный долг стал глобальной экономической проблемой и вызовом 21-го века, что беспокоит как развитые, так и развивающиеся страны и страны с низким уровнем дохода. В статье обсуждаются причины, последние события, риски и вызовы накопления бремени государственного долга и их возможные решения.

¹ Ostry D., Ghosh A., Espinoza R., When should public debt be reduced?, IMF staff discussion note, 2015.

² Հակոբյան Է., Պետական պարտքի և պետության պարտքային ֆինանսավորման հայեցակարգային հարցերի շուրջ, «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2015, N2:

EDUARD HAKOBYAN

WORLD BURDEN OF PUBLIC DEBT: CHALLENGES OF 21ST CENTURY

Key Words: *public debt, public debt burden, economic growth, advanced countries, developing countries, challenges*

Being one of key objects of study in economics and economic analysis, public debt has become a global economic problem and challenge of 21st century, arising concern in advanced, developing and low-income countries. The article discusses reasons, recent developments, risks and challenges of accumulation of public debt and their possible solutions.

ՆԱԲԵԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ*

ՌԵԿՐԵԱՑԻԱՅԻ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱԿԱՆ ՀԱՄԱՁԱՓ ԵՎ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *տարածքային պլանավորում, տարածքային կառավարում, կայուն զարգացում, ռեկրեացիա, ռեկրեացիոն գոտի, զբոսաշրջություն*

Զբոսաշրջության կայուն զարգացումը ենթադրում է դրա պլանավորումը և կառավարումը, որը կապահովի բնական և մշակութային միջավայրի պահպանությունը, կբարելավի տեղի բնակչության կյանքի որակը, միջազգային բարձր չափանիշներին համապատասխան զբոսաշրջիկներին կապահովի կեցության պայմաններով, այդ խնդիրները որոշվում են միջազգային, ազգային, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակների պլանավորմամբ և կառավարմամբ:

Տնտեսության տարածականորեն համաչափ և կայուն զարգացումը համարվում է ՀՀ կառավարության գերակա խնդիրներից մեկը, որի լուծումը պահանջում է տարածքի և տնտեսության դինամիկ զարգացող ճյուղերի համակողմանի ուսումնասիրում և նպատակային պլանավորում: Այդ առումով տնտեսության մեջ զարգացման մեծ ներուժ ունի ռեկրեացիան, որը նույնպես համարվում է ՀՀ կառավարության ծրագրային առաջնահերթություններից: Հետևաբար ռեկրեացիայի զարգացումը կարելի է ապահովել միայն անհրաժեշտ ռեսուրսների և պայմանների խորն ու բազմակողմանի ուսումնասիրության և դրանց օգտագործման արդյունավետ ուղիների մշակման միջոցով: Դա հնարավոր է իրականացնել համալիրության սկզբունքով՝ տարածքի բնառեսուրսային ներուժի բացահայտման, գնահատման և պլանավորման իրականացմամբ: Ընդ որում, տարածքի պլանավորման

ընթացքում, մեծ կարևորություն է տրվում մարդածին թույլատրելի ծանրաբեռնվածությա-
նը, որը երբևիցե չպետք է գերազանցի էկոլոգիական տարողունակության ցուցանիշին:

Ռեկրեացիայի տարածքային պլանավորման և կառավարման գործընթացում՝ մար-
դածին ծանրաբեռնվածությունը որոշվում է հանգստացողների առավելագույն քանակով,
որը միաժամանակ կարող է գտնվել դիտարկվող տարածքում, առանց խախտելու բնա-
պահպանական և հանգստի հարմարավետ պայմանները:

Որպես ելակետային կարելի է ընդունել.

- Մեկ մարդու հաշվով ռեկրեացիոն ռեսուրսները: Ռեսուրսների հաշվառումը պետք
է կատարել, ելնելով դրանց որակական ու քանակական ցուցանիշներից, ազդեցու-
թյան գոտուց, անհրաժեշտ հողատարածքից:
- Ռեկրեացիայի կազմակերպման համար նախատեսված բնական լանդշաֆտների
բնութագիրը, թույլատրելի ծանրաբեռնվածության հաշվառմամբ:
- Տարածքի ընդհանուր ռեկրեացիոն տարողությունը, որը սահմանափակվում է
բնական լանդշաֆտի վրա թույլատրելի բեռնվածության ցուցանիշներով: Առանձ-
նացվում է հետևյալ չափորոշիչները.
 - կենսաէկոլոգիական՝ հիմնված բնական լանդշաֆտների կայունության վրա,
 - տեխնոլոգիական՝ կապված ռեկրեացիոն գործունեության տարբեր տեսակնե-
րին ներկայացվող ֆիզիկական և սանիտարահիգիենիկ պահանջներից,
 - հոգեբանական՝ հիմնված ռեկրեացիոն գործունեությանը ներկայացվող հոգե-
բանական հարմարավետության գործոնների վրա:

Տարածքի ռեկրեացիոն տարողունակությունը կարելի է որոշել ռեկրեացիայի բնական
ռեսուրսային ներուժի վերլուծության և գնահատման հիման վրա, հաշվի առնելով պա-
հանջվող ենթակառուցվածքների զարգացման հնարավորությունները:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացումը ենթադրում է դրա պլանավորում և կառավարում,
որը միջազգային չափանիշներին համապատասխան պետք է ապահովի զբոսաշրջիկնե-
րին կեցության պայմաններով, պահպանի մշակութային և բնական միջավայրը, բարելա-
վի տեղի բնակչության կյանքի որակը: Ռեկրեացիայի կայուն զարգացման պլանավորումը
տարածքային կապվածություն ունի զբոսաշրջային գործունեության համար յուրահատուկ
բնութագիր և հետաքրքրություն ներկայացնող որոշակի աշխարհագրական տարածու-
թյունից: Ռեկրեացիոն տարածքի պլանավորման էությունը հանդիսանում է տարածքի են-
թակառուցվածքների և այլ ռեսուրսների վրա հիմնվելով որոշակի պայմանների ստեղծու-
մը, որը կարելի է օգտագործել ռեկրեացիայի զարգացման համար:

Ռեկրեացիոն տարածքները տարանջատվում են հետևյալ հիմնական տիպերի.

1. Տարածքներ, որոնք ունեն «արևադարձային» ազդեցություն, որտեղ արևը և լողափե-
րը հանդիսանում են կարևոր հանգամանք հանգստացողներին գրավելու համար:
2. Գրեթե անփոփոխ տարածք, որտեղ հանգստացողներին գրավող հիմնական շար-
ժառիթը բնությունն է, հնարավորությունը սպորտով զբաղվելու և զվարճանալու,
շփումը բնության և գյուղական աշխատանքի հետ:

3. Մշակութային տարածքներ, որոնք հնարավորություն են տալիս հանգստացողներին այցելել թանգարաններ, թատրոններ, տեսնել ճարտարապետական կոթողներ:
4. Մարդաբանական տարածքներ, որոնք զբոսաշրջիկներին տալիս են հնարավորություն զբաղվելու դիզայներական մշակույթով և ժողովրդական բանահյուսությամբ:
5. Քաղաքային տարածքներ, մեծ և փոքր ռեկրեացիոն կենտրոններով:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացումը զբոսաշրջիկներին և զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցողներին միավորում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության կողմնակիցների և առավել բարձր կենսամակարդակի ձգտող տեղի բնակչության հետ:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացումից իրական շահույթ ստանալու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել զբոսաշրջիկների և զբոսաշրջային արդյունաբերության պահանջները, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն ու պահպանումը, ինչպես նաև տեղի բնակչության կարիքների բավարարումը: Ռեկրեացիայի կայուն զարգացման պլանավորմամբ և արդյունավետ կառավարմամբ հնարավոր է ապահովել տեղի բնակչության կենսամակարդակի բարձրացում:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացման հայեցակարգի հիմքում ընկած է թույլատրելի ներուժ հասկացությունը, որը առանձնացվում է.

1. *Էկոլոգիական*՝ այցելության մակարդակ, որի գերազանցումը զբոսաշրջիկների ազդեցության արդյունքում, կամ սպասարկող ենթակառուցվածքների հետևանքով առաջացնում է էկոլոգիական անթույլատրելի հետևանքներ:
2. *Ռեկրեացիոն սոցիալական*՝ այցելության մակարդակ, որի գերազանցումը բերում է ճանապարհորդությունից զբոսաշրջիկի տպավորությունների վատթարացման:
3. *Տեղային սոցիալական*՝ այցելության մակարդակ, որի գերազանցումը տեղի մշակույթի համար ունենում է բացասական հետևանքներ և հանգեցնում զբոսաշրջիկների հետ տեղացիների փոխշփման վատթարացման:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացման հիմք են հանդիսանում ռեկրեացիոն ռեսուրսները, որոնց ամբողջությունն արտահայտում է տարածքի ռեկրեացիոն ներուժը: Որքան շատ է ռեկրեացիոն ռեսուրսների տեսականին, այնքան մեծ է զբոսաշրջիկներին հրապուրելու հնարավորությունը և այդ տարածքում նրանց գտնվելու տևողության ավելացումը: Ռեկրեացիոն ռեսուրսները պլանավորման նպատակներից ելնելով կարելի է խմբավորել.

1. *Բնակլիմայական*՝ ներառում է լանդշաֆտները, կենսակլիմայական, ջրահանքային և յուրատիպ բնական ռեսուրսներ:
2. *Պարմամշակութային*՝ ներառում է հուշարձաններ, ազգային ավանդույթներ, գիտատեխնիկական համալիրներ ու կառույցներ, ժամանակակից մշակութային և զվարճանքի հաստատություններ:
3. *Ենթակառուցվածքներ*՝ ներառում է մասնագիտացված զբոսաշրջային և ընդհանուր ենթակառուցվածքները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի ձևով ազդում են զբոսաշրջության կազմակերպման վրա:
4. *Աշխարհային ռեսուրսները*՝ ներառում է տեղի բնակչության թիվը, տարիքը, սոցիալական և մասնագիտական կազմը, կրթական մակարդակը և զբաղվածությունը:

նը, այդ թվում զբոսաշրջության ծառայությունների ոլորտի առաջնային և երկրորդային հատվածում:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացման սկզբունքներն են.

1. *Էկոլոգիական կայունություն*՝ ապահովում է ռեկրեացիայի զարգացման համատեղելիությունն էկոլոգիական գործընթացների պահպանման հետ:

2. *Սոցիալ-մշակութային կայունություն*՝ ապահովում է տեղի բնակչության մշակույթի հետ համատեղելի ինքնատիպ և կենսական արժեքների զարգացում:

3. *Տնտեսական կայունություն*՝ ապահովում է ռեկրեացիայի զարգացման տնտեսական արդյունավետություն և ապագա սերունդներին թողնում մեկնարկային պայմաններ:

Երկրի տնտեսական զարգացվածության մակարդակով պայմանավորված ընդունվում են ռեկրեացիայի կայուն զարգացման պլանավորման և կառավարման տարբեր մեթոդներ: Բայց պետք է ասել, որ դրանք ունեն ընդհանուր բնութագիր՝

- ռեսուրսների մասին տվյալների հավաքում և վերլուծություն,
- վերլուծական գործիքների ընդունում,
- որոշումների վերլուծություն և առաջնային տարբերակի ընտրում:

Համաշխարհային, ազգային, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում օգտագործվում է ռեկրեացիայի կայուն զարգացման պլանավորման և կառավարման վերոհիշյալ մոտեցումը, որն ապահովում է տնտեսության ճյուղի և տարածքի համաչափ ու կայուն զարգացման մեծ արդյունավետություն: Հետևաբար այդ մոտեցումը կարելի է կիրառել նաև ՀՀ ու դրա առանձին տարածքային միավորների ռեկրեացիայի կայուն զարգացման պլանավորման և կառավարման խնդիրների լուծման համար:

Ռեկրեացիայի կայուն զարգացումը միավորում է հանգստացողներին և հանգստի համար բարենպաստ տարածքներն ու ծառայություններ մատակարարողներին: Պլանավորման, զարգացման և կառավարման ամենակարևոր գործառույթը սուբյեկտի պլանավորմամբ նպաստել կազմակերպությունների համագործակցությանը: Ստանալ իրական օգուտ ռեկրեացիայի կայուն զարգացման համար, մանրամասնորեն հաշվի առնել հանգստացողների և ռեկրեացիոն արդյունաբերության շահերը, շրջակա միջավայրի որակը, ինչպես նաև տեղի բնակչության սոցիալ-տնտեսական պահանջմունքները:

Դիտարկելով ռեկրեացիան որպես բարդ սոցիալ-տնտեսական համակարգ անհրաժեշտ է պատկերացնել ամենից առաջ, թե ինչպիսի վտանգավոր հետևանքներ կարող են ունենալ հանգստի անկառավարելի կազմակերպումը և զարգացումը: Ըստ այդմ կարելի է առանձնացնել.

1. *Բնական միջավայրի վրա թույլատրելի ծանրաբեռնվածության գերազանցում*՝ պայմանավորված ենթակառուցվածքների խտությամբ և գերբնակեցմամբ:

2. *Սոցիալական միջավայրի վրա ազդեցություն*՝ պայմանավորված ռեկրեացիոն գրավչություն ներկայացնող օբյեկտների ու ծառայությունների հանդեպ տեղաբնիկների հասանելիության սահմանափակմամբ և ռեկրեացիոն արդյունաբերության մեջ զբաղվածների մասնագիտական ցածր մակարդակով:

3. *Մարքեթինգի վրա ազդեցություն*՝ պայմանավորված մարքեթինգի հնարավորու-

թյունից շահույթ ստանալու անկարողությամբ, գովազդային գործունեության ոլորտում օպերատորների միջև համագործակցության բացակայությամբ, ծառայությունների փաթեթների ձևավորման մեջ անբավարար ճկունությամբ:

4. *Կազմակերպության վրա ազդեցություն*՝ պայմանավորված ռեկրեացիոն կազմակերպությունների միջև փոխգործակցության անբավարարությամբ և հետաքրքրությունների անհամարժեք ներկայացմամբ, տեղական իշխանությունների իներտությամբ, արդյունաբերության ընդհանուր հետաքրքրությունների վրա ազդեցության անկարողությամբ:
5. *Այլ ազդեցություններ*՝ պայմանավորված ռեկրեացիոն տարածքում գրավչությունների և միջոցառումների անբավարարությամբ, խիստ արտահայտված սեզոնայնություն, ռեկրեացիոն տեղեկատվական համակարգերի թույլ զարգացվածություն:

Ակնհայտ է, որ հաշվի առնելով այդպիսի սոցիալ-տնտեսական համակարգի ամբողջ բարդությունն ու բազմազանությունը, ինչպիսին որ հանգստի կազմակերպումն է, ցանկացած գործոնի փոփոխությունը կբերի հաճախ անդառնալի գործընթացների շղթայական կազմաքանդման՝ ամբողջ համակարգում:

Ցանկացած կազմակերպության համար՝ շուկայում ռեկրեացիոն ծառայությունների մատուցման վարքի ընդամենը երկու այլընտրանքային մոդելներ կան.

1. Անմիջապես արձագանքել տեղի ունեցող փոփոխություններին:
2. Զարգացնել մեթոդ կամ ծրագիր գնահատելու ներկա իրավիճակը:
Ռեկրեացիայի պլանավորումը վեր է բարձրացնում հինգ հիմնական նպատակներ.
1. Բացահայտել այլընտրանքային մոտեցումներ՝ մարքեթինգում, ռեկրեացիայի կազմակերպման մեջ, առնչվող ծառայություններում և միջոցառումներում:
2. Մշակել անսպասելի փոփոխություններին հարմարվելու մեթոդներ՝ ընդհանուր տնտեսական պայմաններում, էներգամատակարարման մեջ, կյանքի արժեքներում, տնտեսության առանձին հատվածներում, արտաքին միջավայրի այլ գործոններում:
3. Պահպանել եզակին ռեկրեացիայի բնութագրման համար՝ բնական ռեսուրսները, տեղական սոցիալ-մշակութային կառուցվածքը, տեղական ճարտարապետությունը, պատմական վայրերը, հուշարձանները, տեղական ավանդույթները, սովորույթները, զբոսայգիները, խաղահրապարակները:
4. Հասնել ցանկալի վիճակագրական արդյունքների, ինչպիսիք են՝ ռեկրեացիայից բարձր եկամուտներ, ռեկրեացիոն վայրի դրական կերպար, ռեկրեացիայի ոլորտում արդյունավետության բարձրացում, առանձին օպերատորների համագործակցություն, մարքեթինգային գործունեության բարելավում:
5. Խուսափել անցանկալի գործընթացներից, ինչպիսիք են՝ անհարկի մրցակցություն օպերատորների միջև, տեղի բնակչության անբարյացակամ վերաբերմունք, բնական և մշակութային ռեսուրսների վնասում կամ մշտական փոփոխություն, մշակութային կորուստներ, շուկայում մասնագետների կորուստ, շրջակա միջավայրի աղտոտում, տրանսպորտային խնդիրներ և այլն:

Այսպիսով, ռեկրեացիոն պլանավորման նպատակները հիմնականում բերում են

նրան, որ խուսափենք մարքեթինգային, սոցիալական, շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունից, որոնք առաջանում են այն ժամանակ, երբ չեն կատարվում ռեկրեացիայի պլանավորում և արդյունավետ կառավարում: Փորձը ցույց է տալիս, որ ռեկրեացիայի ոլորտում պլանավորումը լավագույն արդյունք է ապահովում ռեկրեացիոն արդյունաբերության և իշխանությունների մասնակցության ու սերտ համագործակցության դեպքում: Այդ գործընթացում մասնավոր հատվածի լայն ընդգրկվածությունը մեծացնում է պլանի իրագործման հավանականությունը:

Ռեկրեացիոն պլանները լինում են մակրոազգայինից մինչև միկրոտեղական նշանակության, յուրաքանչյուր մակարդակի համար հաշվի առնելով դրանց առանձնահատկությունները որոշակիացվում է առարկայական խնդիրները և մշակվում կոնկրետ լուծումներ:

Արդյունքում ռեկրեացիոն պլանավորումը պետք է կատարվի ընդհանուրից մասնավորին սկզբունքով, քանի որ ընդհանուր մակարդակներն ապահովում են հիմնականաբար և ղեկավարումը մասնավոր պլանների նախապատրաստման համար: Դրանք են միջազգային, ազգային, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակները:

Միջազգային մակարդակում պլանավորում են հիմնականում միջազգային փոխադրող ծառայությունները, տուրերը և այցելուների հոսքերը տարբեր երկրներում: Պլանավորման միջազգային մակարդակը կախված է առանձին երկրների համագործակցությունից և արտահայտվում է տարածաշրջանային ռեկրեացիոն ծրագրերի հովանավորությունը՝ միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ:

Ազգային մակարդակում պլանավորման էությունն արտահայտվում է նրանում, որ նշանակվեն և որոշվեն ռեկրեացիոն զարգացման շրջանները, որոնք պարունակում են հանգստի կազմակերպման այս կամ այն տեսարժան վայրերը: Այդ ամենով հանդերձ ազգային զբոսաշրջային քաղաքականությունն իրենից ներկայացնում է պետական միջոցառումների և գործողությունների միասնություն, որոնք որոշում են ռեկրեացիոն ինդուստրիայի զարգացման համար սահմանափակ պայմաններ, ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում: Պետության ռեկրեացիոն քաղաքականությունն իր արտացոլանքն է գտնում ազգային ռեկրեացիոն արտադրանքի ստեղծման և առաջընթացի գաղափարներում:

Տարածաշրջանային հանգստի պլանավորման էությունն իր արտացոլումն է գտնում տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման, ռեկրեացիոն զարգացման ծրագրերի և պլանների մեջ՝ հաշվի առնելով կոնկրետ տարածաշրջանի հատուկ պայմանները: Ավելի շատ տարածված է պլանավորումը տարածաշրջանների կառավարչական սահմանների շրջանակներում, սակայն ռեկրեացիայի զարգացման տարածաշրջանային պլանավորումը պետք է հիմնավորվի ռեկրեացիոն զարգացման տրամաբանական շրջանների վրա՝ անկախ կառավարչական սահմաններից:

Տեղական մակարդակում պլանավորումը տարբերվում է մանրամասներով և օգտագործում է հյուրանոցների և այլ տեսակի կառույցների տեղադրման, ռեկրեացիոն տեսարժան վայրերի, հանգստի գոտու, տրանսպորտային համակարգերի և նման ռեկրեացիոն ենթակառուցվածքային տարրերի համար կարևոր գործոն՝ ներառելով տեղանքի ընդհանուր կառուցվածքային զարգացումը: Պլանավորումն իրականացվում է ռեկրեացիոն

կենտրոնների մակարդակով ռեկրեացիոն գոտում և ռեկրեացիոն տեսարժան վայրերում: Պլանավորման տիպերի մեծ մասը իրականացվում է տեղական գերատեսչությունների կողմից, բացառությամբ կորպորատիվ պլանավորման, որը իրականացվում է մասնավոր հատվածների ընկերությունների կողմից:

Հողամասի մակարդակով պլանավորում: Սա ռեկրեացիայում կիրառվող տեղի, շենքերի ու կառույցների հատակագծերի, անտառատափաստանային շրջանների, լանդշաֆտային ենթակառուցվածքների, կազմակերպությունների ենթակառուցվածքների շատ մանրամասն պլանավորումն է: Այդպիսի մանրամասն պլանավորումը կարող է լինել և՛ պետական, և՛ մասնավոր հատվածներում, սակայն այդ պլանները պետք է համապատասխանեցվեն տեղական իշխանությունների կողմից հաստատված զարգացման չափանիշներին և չափորոշիչներին:

Հիմնականում ուշադրություն է դարձվում տեղական մակարդակում իրականացվող պլանավորմանը, միաժամանակ ամեն դեպքում կարևոր է պատկերացում ունենալ պլանավորման բոլոր մակարդակների մասին: Դա գլխավորապես պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ որպես կանոն մեկ ծրագրի իրականացման և զարգացման ընթացքում հաշվի են առնվում պլանավորման մի քանի մակարդակներ:

Համաշխարհային ռեկրեացիոն արդյունաբերության զարգացման փորձը ցույց է տալիս, որ խնդրի լուծման անհրաժեշտությունն ընդհանուր համատեքստում լուծելու համար անհրաժեշտ է կարևորել հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. Չնայած ռեկրեացիայի զարգացման ցուցանիշներին, ռեկրեացիոն ընկերությունները հանդես են գալիս տարբեր տնտեսությունների և շրջանների սոցիալական համակարգի հետ միասին և կախված են պետական դրամավարկային համակարգերից, սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկություններից:
2. Ռեկրեացիոն արդյունաբերության զարգացումը պահանջում է զգալի ֆինանսական միջոցների կենտրոնացում և շատ դեպքերում ենթադրում է բարձրորակ մասնագետների որակավորում, ինչպես նաև ընկերությունների գործունեության տարբեր մակարդակների զարգացում:
3. Ներդրված կապիտալի ծրագրում առավել բարձր արդյունքների ապահովում՝ ամբողջական ռեկրեացիոն ապրանքի ձևավորմամբ:

Ռեկրեացիոն համակարգի ձևավորման խնդիրներից ներկայումս առավել մեծ կարևորություն են ձեռք բերում ոլորտի զարգացման կառավարման հարցերը տարածաշրջանային և համայնքային մակարդակներում: Դա պայմանավորված է ոլորտի խնդիրների լուծման հարցում կենտրոնի հետ առկա կապի տնտեսական պատասխանատվությամբ: Բարեփոխումների փորձը հաստատում է, որ առանց հաշվի առնելու տեղական ողջ առանձնահատկությունները, հնարավոր չէ պետության մեջ տնտեսական հարաբերությունների վերափոխման հարցում հասնել ցանկալի արդյունքների, այդ թվում նաև այնպիսի կարևոր տնտեսական ոլորտում, ինչպիսին հանդիսանում է ռեկրեացիան:

НАРЕК АРУТЮНЯН

ПЛАНИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ РЕКРЕАЦИЕЙ В КОНТЕКСТЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-РАВНОМЕРНОГО И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: территориальное планирование, территориальное управление, устойчивое развитие, рекреация, рекреационная зона, туризм

Устойчивое развитие туризма предполагает её планирование и управление, что могло бы обеспечить защиту природной и культурной среды, улучшение качества жизни местного населения, обеспечение туристов условиями пребывания, соответствующих высоким международным стандартам. Эти задачи решаются на международном, национальном, региональном и местном уровнях управления и планирования.

NAREK HARUTYUNYAN

PLANING AND MANAGEMENT OF RECREATION IN CONTEXT OF SPATIAL PROPORTIONAL AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMY

Key Words: territorial planning, territorial administration, sustainable development, recreational, recreation zones, tourism

Stable development of tourism assumes its planning and control providing protection of natural and cultural environment, improvement of population living standards as well as tourists living conditions meeting international standards. Those problems are solved at international, regional and local levels of administration.

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայցորդ, Երևանի Վ. Բոլոսովի անվան
պետական լեզվա հասարակագիտական
համալսարան

ԻՆՏԵՐԱԿԱՏԻՎ ԴԱՍԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՄԲ

Հիմնաբառեր. տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ, ինտերակտիվ էլեկտրոնային գրադախտակ, ինտերակտիվ դաս, ինտերակտիվ մեթոդներ, սովորող, զարգացում

Այս հոդվածի խնդիրն է ցույց տալ, թե ինչպես է ինտերակտիվ դասի կազմակերպումը խթանում օտար լեզվի ուսուցումը: Ինտերակտիվ դասի օրինակներ են լսարանային ակտիվ քննարկու-

մը, բանավեճը, խաղը: Ինտերակտիվ մեթոդների շարքը կարելի է դասել հեռավար ուսուցումը: S<S պրակտիկ կիրառումը ենթադրում է սովորողի ճանաչողական ակտիվության նոր ձև:

Կրթության գործընթացում S<S-ի կիրառումը նպաստում է սովորողների հեղաքրքրության բարձրացմանը, ստեղծագործական ներուժի զարգացմանը, նպաստում է անհատի ինքնագարգացմանը:

Ներկայումս համաշխարհային հասարակությունն ապրում է ինֆորմացիոն հեղափոխության ժամանակաշրջանում: Պետության ներսում կարևոր է ինչպես մարդկանց և ապրանքների, այնպես էլ գիտելիքի և տեղեկատվության անարգելք շարժը: Առանց տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների մեր օրերում անհնար է պետական և հասարակական գործունեության առաջընթացը ցանկացած բնագավառում:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաները տեղեկատվության փոխանցման, պահպանման, հաղորդման, կամ փոխանակման տեխնիկական գործիքների և պաշարների համախումբն են: Հաճախ դրանց լայն կիրառությունը հաղորդակցման ոլորտում ընդգծելու համար կիրառվում է նաև «տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ» տերմինը (S< տեխնոլոգիաներ): S< տեխնոլոգիաները ներառում են տեխնիկական ապահովումը (hardware), այսինքն՝ համապատասխան սարքավորումներ և կապուլիներ, և ծրագրային ապահովումը (software)՝ էլեկտրոնային պաշարներ (համակարգչային ծրագրեր, թվայնացված տեքստային և տեսաձայնային տեղեկատվություն)¹: Մեր ժամանակների գիտատեխնիկական մարտահրավերները նոր խնդիրներ են առաջ քաշում նաև կրթական ոլորտում: Ավելի լայն ու բազմազան են դառնում ուսուցման մեթոդները և հնարավորությունները: Այստեղ իրենց վճռորոշ դերն ունեն տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, հատկապես համակարգչային ծրագրերը իրենց՝ գրեթե անսահմանափակ հնարավորություններով: Կրթությունն անձին պետք է նախապատրաստի հասարակության ժամանակակից պայմաններին և պահանջներին, ապահովի նրա մասնակցությունը հասարակության գործերին, հետևաբար կրթության հիմնական պահանջներից է սովորողին հաղորդել անհրաժեշտ գիտելիքներ և կարողություններ²:

Ինտերակտիվ դասաժամ կազմակերպելու համար լսարանում հարկավոր է նախագծել ինտերակտիվ լոկալ ցանց: Լսարանում համակարգիչների թիվը պետք է պայմանավորված լինի ուսանողների թվով, որոնք միացված են միակարգ լոկալ ցանցով:

Ինտերակտիվ դասի կազմակերպումը խթանում է օտար լեզվի ուսուցումը: Նախևառաջ պետք է հասկանալ, թե ինչ է ինտերակտիվ դասը: «Ինտերակտիվ» բառը թարգմանաբար նշանակում է «համագործուն կամ փոխգործուն»: Ինտերակտիվ դասի օրինակ կարող է լինել լսարանային ակտիվ քննարկումը, բանավեճը, խաղը: Նմանօրինակ դասերը սովորողների մոտ ստեղծում են մոտիվացիա՝ ցանկություն առաջացնելով ընթերցելու,

¹ Ստեփանյան Հ., Ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումը որպես «Աստղագիտություն» առարկայի դասավանդման արդյունավետության բարձրացման միջոց հիմնական դպրոցում, ատենախոսություն, էջ 4:

² Քալաշյան Շ., Ուսուցման գործընթացի կազմակերպումը ինտերակտիվ մեթոդով՝ նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառմամբ: Դասավանդման մեթոդիկա, էջ 114:

լսելու/ունկնդրելու, հասկանալու, գրավոր խոսքի զարգացման և, ամենակարևորը՝ բանավոր խոսքի զարգացման համար: Բազմաթիվ լեզվական համագործուն ուսումնական խաղերը նպաստում են սովորողի բառապաշարի ընդլայնմանը, զարգացմանը, նորացմանը: Նման դասերի ընթացքում դասավանդողը հնարավորինս քիչ է միջամտում, հանդես է գալիս որպես ուղղորդող. ուղղումներ անում է միայն շատ կոպիտ լեզվական կամ քերականական վրիպումների դեպքում:

Ուսուցման ինտերակտիվ մեթոդները նպաստում են ժամանակի տնտեսմանը, դասավանդողի և սովորողի ստեղծագործական ներուժի բացահայտմանը, տեսակետը արտահայտելու և հիմնավորելու հնարավորությանը: Դասը պետք է այնպես կառուցված լինի, որ հնարավոր լինի ներգրավել բոլորին՝ ըստ անհատական հնարավորությունների: Նման դասերը շատ հարմար և կիրառելի են դառնում այնպիսի լսարաններում, որտեղ սովորողների օտար լեզվի իմացությունը տարբեր մակարդակների է, այսպես կոչված՝ «խառը լսարաններում»: Դասավանդողը դասը կառուցելիս հաշվի է առնում այնպիսի առաջադրանքներ և գործունեության ձևեր, որ բոլորը մասնակցեն: Ինտերակտիվ դասի շնորհիվ տեղի է ունենում մտքերի և տեղեկությունների փոխանակում, քննարկում, փնտրում և բացահայտում, ինչը նպաստում է անընդհատ կատարելագործմանը, ինչպես սովորողի, այնպես էլ՝ դասավանդողի դեպքում: Ինտերակտիվ դասեր անցկացնելու համար լավագույն գործիքներից է ինտերակտիվ էլեկտրոնային գրատախտակը:

Այս գրատախտակները գործածելու երկու հիմնական մեթոդ կա՝ օգտագործել պատրաստի դասեր և ստեղծել լսարանին և դասավանդվող թեմային համապատասխան անհատական-հեղինակային նյութեր, որոնք ուղղված են ուսուցման արդյունավետության բարձրացմանը:

Ինտերակտիվ դասեր կարելի է պատրաստել համակազմային տարբեր ծրագրերով: Օրինակ՝ Word, Power Point, Smart Notebook, Movie Maker, HotPotatoes և այլն: Համացանցի առկայության դեպքում կարելի է ինտերակտիվ դասեր իրականացնել՝ օգտագործելով տարբեր կրթական կայքեր և համացանցային ռեսուրսներ: Ինտերակտիվ դասերի համար, ի վերջո, կարելի է, որպես կրթական տարածքի, օգտագործել բլոգները, wiki տարածքները:

Ինտերակտիվ դասի օրինակ կարող է ծառայել Smart Notebook ծրագրով պատրաստված դասերը: Դասավանդողն ինքը կարող է ստեղծել առաջադրանքներ, հանձնարարություններ, հարցաշարեր, թեստեր, խաղեր: S<S-ների և լեզվի իմացությամբ հմուտ սովորողները նույնպես կարող են պատրաստել ինտերակտիվ դաս՝ դասավանդողին դարձնելով գործընթացի մասնակից¹: Ինտերակտիվ մեթոդների շարքին այսօր կարելի է դասել նաև հեռավար ուսուցումը, որի իրականացման համար դասավանդողը պատրաստում է համապատասխան նյութեր, առաջադրանքներ: Հեռավար ուսուցման մեթոդը սովորողներին թույլ է տալիս ինքնակառավարվել, իսկ դասավանդողին թույլ է տալիս ինտերակտիվ ռեժիմով միաժամանակ մի քանի նախագծեր իրականացնել:

¹ <http://education.smarttech.com/en/products/notebook>

Տեղեկատվական ու հաղորդակցական տեխնոլոգիաների գործածությունն ուսուցման գործընթացում նպաստում է սովորողների մոտիվացիայի աճին: Բացի նրանից, որ ՏՀՏ-ի գործածությամբ հնարավոր է ավելի հարուստ, բազմերանգ ու դինամիկ ուսումնական նյութ ստեղծել և օգտագործել, ինչպես նաև կարող ենք ուսումնական բովանդակությունը դարձնել ինտերակտիվ: Արդյունքում, սովորողը ոչ թե տեղեկատվության պասսիվ ստացողն է, այլ նա, ով կարող է փոփոխել և նույնիսկ ստեղծել ուսումնական բովանդակություն: Իսկ այս ամենը համապատասխանում է ուսումնական գործընթացի նկատմամբ ժամանակակից, կառուցողական մոտեցմանը, որը նախատեսում է գիտելիքի հայթայթում և ստեղծում հենց սովորողի կողմից:

1. Սովորողը թվայնացված նյութ է ձեռք բերում տարբեր աղբյուրներից և գիտակցում, որ գոյություն ունեն թվայնացված նյութի տարբեր ձևեր:
2. Սովորողը գործածում է ՏՀՏ-ն՝ տեքստերի, պատկերների և ձայնային նյութի հետ աշխատելիս, սեփական գաղափարներն արտահայտելու համար:
3. Սովորողը կարող է, ՏՀՏ-ի գործածությամբ, ինքնուրույն սկսել աշխատանք, պահպանել ու շարունակել:
4. Սովորողը օգտագործում է ՏՀՏ՝ թվայնացված նյութ ստեղծելու, պահպանելու և սեփական գաղափարները տարբեր ձևերով (տեքստի, աղյուսակների, պատկերների և ձայնային) հաղորդելու համար:

ՏՀՏ-ի պրակտիկ կիրառումը ենթադրում է սովորողի ճանաչողական ակտիվության նոր ձև, որի արդյունքն է հանդիսանում նոր գիտելիքների բացահայտում, սովորողների ճանաչողական ինքնուրույնության զարգացում, գիտելիքները ինքնուրույն ավելացնելու ունակության ձևավորում, տեղեկատվության որոնում և կողմնորոշում տեղեկատվության հոսքի մեջ:

Կրթության գործընթացում ՏՀՏ-ի կիրառումը նպաստում է սովորողների հե-տաքրքրության բարձրացմանը, նրանց ստեղծագործական ներուժի զարգացմանը, նպաստում է անհատի ինքնազարգացմանը:

АСМИК АРУТЮНЯН

ПОСТРОЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНОГО УРОКА ПОСРЕДСТВОМ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ключевые слова: информационные технологии, интерактивная белая доска, преподаватель, интерактивные уроки, интерактивные методы, учащийся, преподаватель, развитие

Задачей этой статьи является показ того, как организация интерактивного урока стимулирует изучение иностранного языка. Примером интерактивного урока могут быть активные аудиторные обсуждения, полемика, игра. К числу интерактивных методов сегодня можно отнести также и дистанционное обучение. Практическое применение ИКТ предполагает но-

вую форму познавательной активности учащихся. Применение ИКТ в образовательном процессе способствует повышению интереса учащихся, развитию их творческого потенциала, стимулирует саморазвитие индивида.

HASMIK HARUTYUNYAN

ORGANIZATION OF INTERACTIVE LESSON WITH APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Key Words: information technologies, interactive whiteboard, interactive lessons, interactive methods, learner, educator, development

The issue of this article is to show how the organization of an interactive lesson stimulates FL teaching. Active auditorium discussions, polemics and games are interactive lesson examples. Distance learning is also an interactive method. The practical ICT application supposes a new form of students' recognizing activity.

In the educational process the ICT application contributes to the increase of students' interest, development of their creative potential, contributes individuals' self-development.

ՀԱՅԿԱԶ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀԴՏՀ

ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. վճարային հաշվեկշիռ, արտաքին պարտք, միջազգային ներդրումային դիրք, ուղղակի ներդրումներ, ֆինանսական ներդրումներ, արտահանելի ապրանքներ, ոչ արտահանելի ապրանքներ, ներդրումներով ձևավորված պաշարներ

Երկրի վճարային հաշվեկշիռը, արտաքին պարտքը և միջազգային ներդրումային դիրքը միմյանց հետ սերտորեն կապված ցուցանիշների ամբողջություն են: ՀՀ-ում վճարային հաշվեկշռի բացասական մնացորդի վերացման և արտաքին պարտքի բեռի թեթևացման կարևոր ուղղություններից մեկը միջազգային ներդրումային դիրքի բարելավումն է օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ավելացման և իրական հատվածի արտահանելի ճյուղերին դրանք ուղղորդելու միջոցով:

ՀՀ տնտեսության արտաքին հատվածը կարելի է բնութագրել երեք հիմնական ուղղություններով՝ վճարային հաշվեկշռի հիմնական ցուցանիշները, ներդրումային դիրքը և

արտաքին պարտքը; Վերջին 15 տարիներին վճարային հաշվեկշիռը բնութագրվում է հետևյալ տվյալներով.

Աղյուսակ 1

ՀՀ վճարային հաշվեկշռի հիմնական ցուցանիշները¹ (մլն դոլար)

	2000	2004	2008	2010	2013	2014
Ընթացիկ հաշիվ	-301,7	-78,8	-1658,9	-1261,4	-844,7	-849,1
ապրանքներ	-466,9	-490,7	-2816,3	-2065,7	-2092,3	-2055,4
ծառայություններ	-64,8	-154,5	-311,2	-260,8	-116,8	-93,4
եկամուտներ	59,2	148,4	691,3	458,3	539,4	555,9
տրանսֆերտներ	171,1	418,0	777,3	606,8	825,0	743,8
Կապիտալի և ֆինանսական հաշիվ	-203,1	-137,9,2	-1357,4	-1219,6	-977,3	-773,8
կապիտալի հաշիվ	13,0	64,3	171,4	98,9	84,1	70,4
ֆինանսական հաշիվ	-216,1	-202,2	-1528,8	-1318,5	-1061,4	-844,2
պահուստային ակտիվներ	19,2	49,8	-231,0	-128,7	470,6	-659,6
Մաքուր սխալներ ու բացթողումներ	72,6	-187,7	-41,4	-155,9	-300,8	-65,6

Ինչպես տեսնում ենք, բոլոր տարիներին վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդը ձևավորվել է ապրանքների և ծառայությունների արտահանման նկատմամբ ներմուծման գերազանցմամբ: Չնայած այդ տարբերության մեծ մասը փակվել է արտասահմանից ստացվող եկամուտների և տրանսֆերտների հաշվին, սակայն այն բավարար չէ ընթացիկ հաշվի մնացորդը դրական դարձնելու համար: Սա արտաքին հատվածի ամենագլխավոր հիմնախնդիրն է, քանի որ ընթացիկ հաշվի մշտական բացասական մնացորդը լարվածություն է առաջացնում խնայողությունների ձևավորման և դրանք ներդրումներին ուղղելու գործընթացում, որը տնտեսական աճը ապահովելու հիմնական ուղին է: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ ՀՀ-ում երկար ժամանակ ռեսուրսները ուղղվելով չարտահանվող ճյուղերի զարգացմանը /շինարարություն, սպասարկման ոլորտ/, արտահանվող արտադրանքի ներքին պահանջարկը հնարավոր է եղել ապահովել միայն դրանց ներմուծման ավելացման հաշվին: Դա իր հերթին աստիճանաբար մեծացրել է երկրի արտաքին պարտքը, քանի որ ընդհանուր առմամբ երկրում սպառվող ապրանքների ծավալը գերազանցել է դրանց արտադրության ծավալին:

Ինչպես տեսնում ենք, համախառն արտաքին պարտքի ծավալները ընդհուպ մոտենում են ՀՆԱ ծավալներին և 2014 թ. կազմել են նրա մոտ 80,0 տոկոսը: Ճիշտ է կառավարության արտաքին պարտքը նախորդ տարվա ՀՆԱ նկատմամբ դեռևս 32,0 տոկոսի

¹ Աղբյուրը՝ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>: 2014 թ. վճարային հաշվեկշիռը հրապարակվում է նոր մեթոդաբանությամբ: Այդ կապակցությամբ ԿԲ-ը վերանայել է վճարային հաշվեկշռի պատմական շարքերը, ինչը պայմանավորված է եղել ինչպես ԱՄՀ ՎՀՁ-6 նոր մեթոդաբանության կիրարկմամբ, այնպես էլ պատմական շարքերը գործող վիճակագրական մեթոդների հետ համահունչ դարձնելու և ի հայտ եկած սխալները ուղղելու նպատակով:

սահմաններում է և հետո է օրենքով սահմանված շեմային մեծություններից (50-60%¹): Սակայն արդեն 2015 թ. առաջին կիսամյակի վերջին կառավարության պարտքը կազմեց 4250,4 մլն դոլար, որը նախորդ տարվա ՀՆԱ նկատմամբ 39,0 տոկոս է²: Վճարային հաշվեկշռի բացասական մնացորդի առկայության և կառավարության արտաքին պարտքի շարունակական այսպիսի դինամիկայի դեպքում պարտքի սպասարկումը ավելի ու ավելի է դժվարանում:

Աղյուսակ 2

**ՀՀ համախառն արտաքին պարտքի դիրքերը³
(ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ), մլն ԱՄՆ դոլար**

	2000	2005	2008	2010	2011	2012	2013	2014
Պետական կառավարման մարմիններ	684,7	899,9	1 401,1	2 737,2	2 955,8	3 154,9	3 405,0	3 362,8
Կենտրոնական բանկ	178,3	197,2	176,0	699,8	754,1	731,6	644,7	568,2
Ավանդային կազմակերպություններ	119,4	152,4	914,8	1 127,9	1 607,3	1 923,5	2 329,7	2 241,7
Այլ հատվածներ	354,6	358,5	575,7	1 108,0	1 200,0	899,2	1 356,0	1 384,2
Ուղղակի ներդրումներ՝ միջֆիրմային վարկեր	162,9	231,7	394,5	633,8	900,4	964,3	995,0	979,7
Համախառն արտաքին պարտք	1 499,9	1 839,7	3 462,0	6 306,6	7 417,6	7 673,5	8 730,4	8 536,5

Այս պայմաններում տնտեսության զարգացման գլխավոր նպատակներից մեկը պետք է դառնա արտահանելի ապրանքների արտադրության ավելացումը, որը կարող է իրականացվել միայն այս ոլորտի ճյուղերում ուղղակի ներդրումների ավելացման ճանապարհով: Քանի որ բյուջեի պակասուրդի պայմաններում պետական խնայողությունները բացակայում են, իսկ մասնավոր խնայողությունները սահմանափակ են, ապա ներդրումների հիմնական աղբյուրը մնում են օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները:

Միջազգային ներդրումային դիրքի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դրանք ոչ միայն գնալով նվազում են, այլև կատարվում են ոչ անհրաժեշտ ուղղություններով:

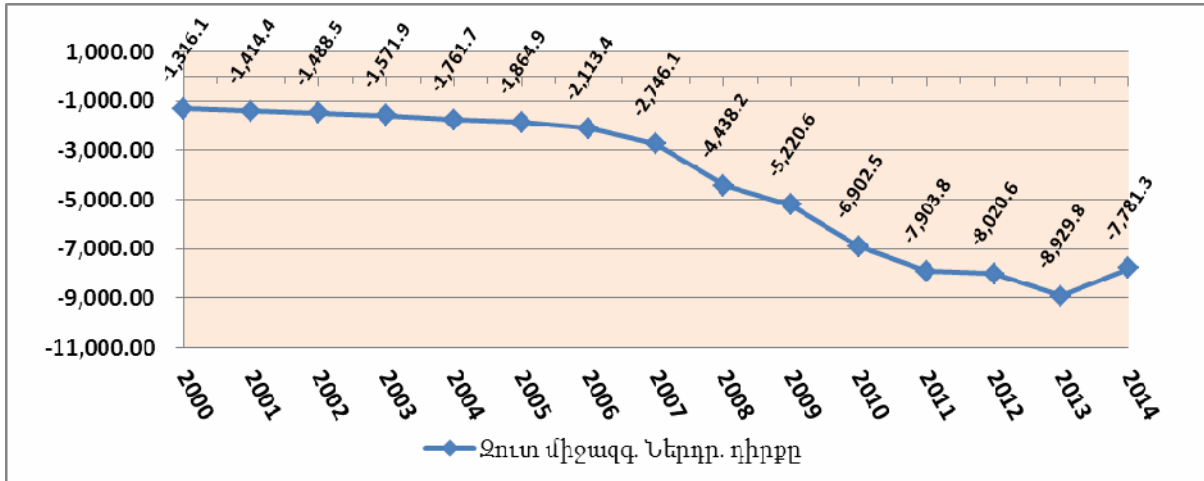
ՀՀ միջազգային ներդրումային դիրքը վիճակագրական հաշվետվություն է, որտեղ արտացոլվում են երկրի ֆինանսական ակտիվների ու պարտավորությունների պաշարների մակարդակը որևէ ժամանակահատվածի դրությամբ: Այն սերտորեն կապված է ՀՀ

¹ Ըստ «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենքի՝ հստակ կանոնակարգվում են պարտքի բեռի սահմանները: Օրենքի վերջին փոփոխությունից հետո նախատեսվում է, որ կառավարության պարտքը տվյալ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ չպետք է գերազանցի ՀՀ նախորդ տարվա համախառն ներքին արդյունքի 60 տոկոսը: Բացի այդ, եթե կառավարության պարտքը տվյալ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գերազանցում է ՀՀ նախորդ տարվա համախառն ներքին արդյունքի 50 տոկոսը, ապա հաջորդ տարվա պետական բյուջեի պակասուրդը չպետք է գերազանցի Հայաստանի Հանրապետության համախառն ներքին արդյունքի վերջին երեք տարիների ծավալների միջին ցուցանիշի 3 տոկոսը: Նախկինում այս սահմանափակումները վերաբերում էին ամբողջ արտաքին պարտքին:

² <http://minfin.am/index.php?lang=1>

³ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>

վճարային հաշվեկշռի հետ և արտացոլում է տնտեսության արտաքին ֆինանսական ակտիվների ու պարտավորությունների պաշարները, իսկ ՀՀ վճարային հաշվեկշռի ֆինանսական հաշիվը՝ այդ ակտիվների ու պարտավորությունների հետ կատարված գործառնությունները (հոսքերը կոնկրետ ժամանակահատվածում):

Գծապատկեր 1. Հայաստանի միջազգային ներդրումային դիրքը 2000-2014¹ թթ. (մլն դոլար)

2014 թ. վերջին Հայաստանում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներով ձևավորված պաշարները կազմել են 4211,2 մլն. դոլար, նույն ժամանակաշրջանի համախառն զուտ ներդրումային դիրքի 7781,3 մլն. դոլարի մեջ կազմելով 54,1 տոկոս²: Առանձնացնենք այն ոլորտները, որտեղ 2013 թ. վերջի դրությամբ կույրակվել են 100 մլն դոլարից ավելի ներդրումներ³.

- մետաղների արդյունահանում.....511,8
- այլ օգտակար հանածոների արդյունահանում.....336,6
- խմիչքների արտադրություն.....241,7
- մետաղների արտադրություն.....319,3
- էլեկտրաէներգիայի, գազի, գոլորշու արտադրություն.....1330,7
- շենքերի կառուցում.....102,6
- վերգետնյա և խողովակաշարային տրանսպորտ.....268,4
- օդային տրանսպորտ.....290,5
- կապ.....798,6
- ֆինանսական միջնորդություն.....1772,9
- անշարժ գույքի գործարքներ.....332,7
- գիտական հետազոտություններ.....232,6

¹ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>

² Նույն տեղում:

³ ԱՎԾ տարեգիրք 2014 թ., էջ 236-243:

Ինչպես տեսնում ենք, ներդրումները կատարվում են այնպիսի ոլորտներում, որոնք ունեն կամ հումքային ուղղություն կամ ենթակառուցվածքային են: Տարօրինակ է, որ կառավարության կողմից գերակա հայտարարված ճյուղերում ընդհանրապես օտարերկրյա ներդրումներ չկան կամ դրանք կատարվում են չնչին չափերով: Գերակա ճյուղ համարվող բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում կամ գյուղատնտեսության մեջ ավելի քիչ ներդրումներ են կատարվում, քան անշարժ գույքի գործարքներում, առևտրի և ծառայությունների ոլորտում, զանազան խորհրդատվական ծառայությունների մեջ: Ընդ որում, ոլորտների մի զգալի մասը պատկանում է ոչ արտահանելի ճյուղերին:

Մյուս կողմից, կարծում ենք, որ չպետք է գերազնահատել օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների դերը, որի հզոր ներհուսքը կարող է տնտեսությանը դատապարտել էքստենսիվ տնտեսական աճի և ռեսուրսների արտահոսքի: Համաշխարհային փորձը վեր է հանել արտասահմանյան ներդրումների հետ կապված մի շարք այնպիսի հիմնահարցեր, ինչպիսիք են ընդունող երկրում բնապահպանական հիմնահարցերի անտեսումը, աշխատանքային պայմանների և անվտանգության բնագավառում միջոցների տնտեսումը, պետության հսկողության կորուստը ազգային կապիտալի և տնտեսության կարևոր ոլորտների վրա, երկրից շահույթների և կապիտալի զանգվածային արտահոսքը: Շատ երկրներում, միջազգային կորպորացիաները սերտ համագործակցության մեջ մտնելով տեղական քաղաքական էլիտայի հետ, ուշ թե շուտ սկսում են վերահսկել ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական իրավիճակը, փաստացի զրկելով կառավարությանը՝ ձևավորելու ինքնուրույն տնտեսական քաղաքականություն: Եթե, օրինակ, Արգենտինայում, Մեքսիկայում, Բրազիլիայում պետական մարմինների պասիվությունը և հասարակական վերահսկողության բացակայությունը չեն նպաստում երկրի արագ զարգացմանը, ապա Չինաստանում, Հարավային Կորեայում, Մալայզիայում և մի շարք ասիական երկրներում կոշտ քաղաքական ռեժիմների պահպանումը իշխանություններին հնարավորություն է տալիս վարչական և տնտեսական լծակների միջոցով ներդրումներն ուղղել զարգացման ներքին գերակայություններն ապահովող ոլորտներ:

Էլ ավելի վտանգավոր են օտարերկրյա ֆինանսական ներդրումները: Ֆինանսական այնպիսի ներդրումները, որոնք ապահովված են միայն կարճաժամկետ սպեկուլյատիվ կապիտալով, կարող են ավելի շատ վտանգել երկրի տնտեսական անվտանգությունը, քանի որ ցանկացած ժամանակ կարող են «փախչել» երկրից կապիտալի ավելի շահավետ ոլորտներ: Ֆինանսական ներդրումների այդպիսի արտահոսքեր տեղի են ունեցել 1990-ական թթ. Մեքսիկայում և Վենեսուելայում, 2001 թ.՝ Արգենտինայում, 2008 թ.՝ Ռուսաստանում:

Ֆինանսական ներդրումների անվերահսկելի ներհուսքը կարող է դառնալ վտանգավոր նաև Հայաստանում: Խոշոր ընկերությունների արժեթղթերի փոխանցումը արտասահմանյան ընկերություններին դարձնում է դրանց գործունեությունը անվերահսկելի, իսկ ներքին ֆինանսական կայունությունը կախման մեջ գցում համաշխարհային տնտեսական իրավիճակի տատանումներից: Կարծում ենք, որ Հայաստանին անհրաժեշտ է առաջին հերթին ներգրավել ուղղակի այնպիսի ներդրումներ, որոնք ուղղվելու են գերակա հայտարարված ճյուղերի զարգացմանը և ուղեկցվում են տեխնոլոգիական նորամուծություններ:

րով: Ֆինանսական ներդրումները, այդ թվում նաև՝ պետական պարտքի ավելացման տեսքով կարելի է իրականացնել միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում: Ամեն դեպքում օտարերկրյա ներդրումները պետք է դիտարկել միայն որպես լրացուցիչ նպատակային ներդրումների աղբյուր, որը կարող է նպաստել երկրի վճարային հաշվեկշռի և արտաքին պարտքի բարելավմանը:

АЙКАЗ ОГАНЕСЯН

ЗАДАЧИ УЛУЧШЕНИЯ ВНЕШНЕГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РА

Ключевые слова: платежный баланс, внешний долг, международная инвестиционная позиция, прямые инвестиции, финансовые инвестиции, экспортируемые товары, неэкспортируемые товары, инвестиционно-формируемые запасы

Платежный баланс страны, внешний долг и международная инвестиционная позиция являются тесно связанной совокупностью показателей. Одним из ключевых направлений устранения отрицательного сальдо платежного баланса РА и облегчения внешнего долгового бремени является улучшение международной инвестиционной позиции посредством увеличения доли прямых иностранных инвестиций и их направления в реальный сектор через отрасли экспортируемых товаров.

ԱՄԿԱԶ ՀՈՎԱՆՆԵՍՅԱՆ

ISSUES OF EXTERNAL SECTOR IMPROVEMENT IN ECONOMY OF ARMENIA

Key Words. balance of payments, foreign debt, international investment position, direct investments, financial investments, exporting goods, non-exporting goods, investment made reserves

The country's balance of payments, foreign debt and international investment position are all closely connected collection of indicators. One of key directions to eliminate the negative balance of payments in Armenia and relieve foreign debt burden is to improve international investment position by increasing foreign direct investments and direct them to the real sector through branches of exported goods.

ԱՐՓԻՆԵ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու,
<ՊՏՀ> Եղեգնաձորի մասնաճյուղ

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ԴԵՐԸ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հիմնաբառեր. մասնագիտական կողմնորոշում, աշխատանքի շուկա, մասնագիտության ընտրություն, կրթական համակարգ, մասնագիտական խորհրդատվություն, մասնագիտական հարմարեցում

Մասնագիտության գիտակցված ընտրությունը երկարապր զործընթաց է, որը ենթադրում է մի կողմից՝ անձի, մյուս կողմից՝ աշխատաշուկայի վերլուծությունների համադրման արդյունքը: Մասնագիտական կողմնորոշման համակարգի հիմնական նպատակն է անձի հետաքրքրություններին, կարիքներին և առանձնահատկություններին, ինչպես նաև աշխատաշուկայում որակավորված և մրցունակ կադրերի պահանջարկին առավելապես համապատասխանող մասնագիտական գործունեության ազատ և գիտակից ընտրության հնարավորության ստեղծումը:

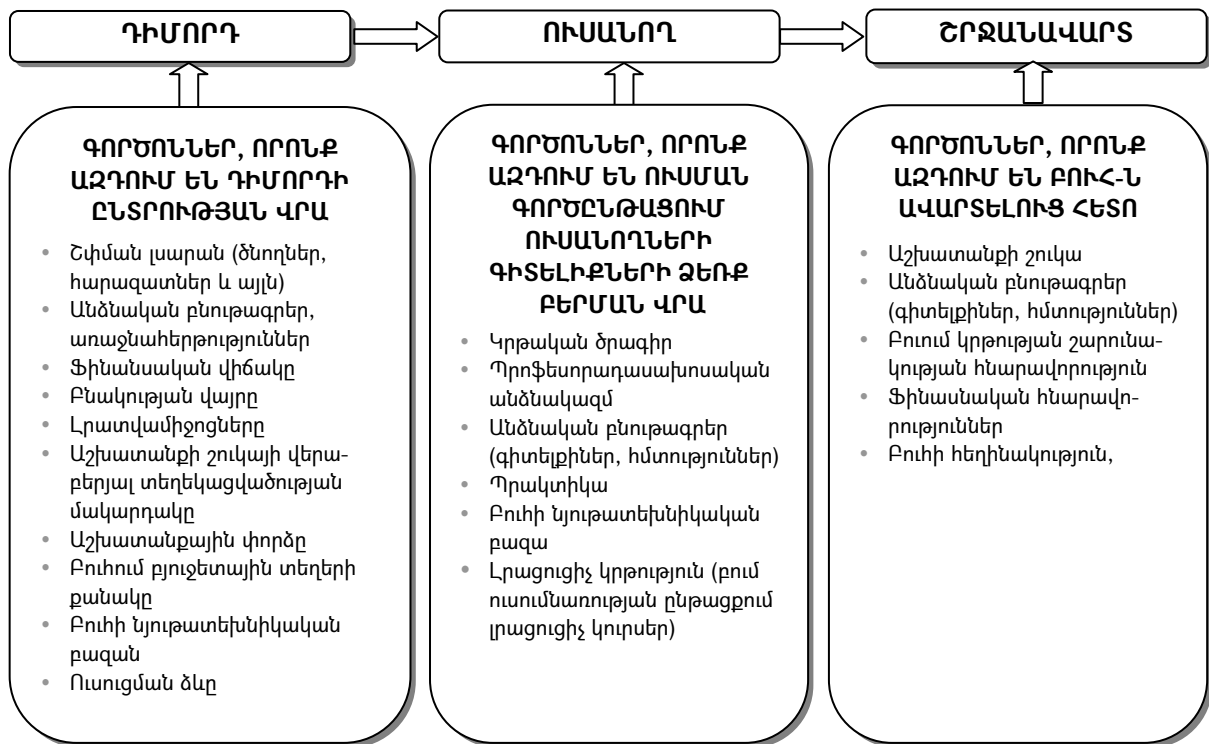
Մասնագիտական կողմնորոշման համակարգի հիմնական նպատակն է անձի հետաքրքրություններին, կարիքներին և առանձնահատկություններին, ինչպես նաև աշխատաշուկայում պահանջներին առավելապես համապատասխանող մասնագիտական գործունեության ազատ և գիտակից ընտրության հնարավորության ստեղծումը:

Տարբեր հեղինակների կողմից տարբեր կերպ են մեկնաբանվում մասնագիտական կողմնորոշման սկզբունքներն ու մեթոդները, որոնք կարելի է ներկայացնել մի քանի փուլերով.

- Մասնագիտական իրազեկում, որն իր մեջ ներառում է կրթություն և ուսուցում ստանալու հնարավորությունների, աշխատանքի շուկայում տարբեր մասնագիտությունների նկատմամբ պահանջարկի վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը:
- Մասնագիտական հետազոտումն իրենից ներկայացնում է անձի կողմից ինքնուրույնաբար իրականացվող հետազոտություն, որի ժամանակ վերլուծվում են անձի մասնագիտական ունակությունները, մասնագիտական նախընտրությունները, նրա արժեքային համակարգը և հետաքրքրությունները:
- Մասնագիտական խորհրդատվությունը նպատակ ունի բացահայտել անձի անհատական առանձնահատկությունների համապատասխանությունն այս կամ այն մասնագիտության պահանջներին: Այս ընթացքում անհատն իրականացնում է այցելություններ տարբեր մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ, հանդիպում դասախոսների և ուսանողների հետ, ինչպես նաև մասնակցում մասնագիտական կողմնորոշման նպատակով կազմակերպված միջոցառումների, հանդիպումների և այլն:

- Մասնագիտական գիտակցված ընտրության և հարմարեցման փուլը երկարատև գործընթաց է, որը ենթադրում է մի կողմից անհատի և մյուս կողմից աշխատաշուկայի պահանջարկի վերլուծությունների համադրում: Մասնագիտական ընտրությունը պետք է պայմանավորված լինի աշխատաշուկայի պահանջարկով և անձի մասնագիտական որակներով և նախասիրություններով: Սրա նպատակն է բացահայտել մարդու հարմարվողականությունը կոնկրետ աշխատանքներին, որը սովորաբար իրականացվում է գործատուների մոտ՝ ձեռնարկություններում: Հարմարեցման ժամանակ իրականացվում է անհատի հարմարեցումը նոր աշխատանքային միջավայրին և կոնկրետ մասնագիտությանը: Մասնագիտական հարմարեցման հաջողությունը մեծապես պայմանավորված է ճիշտ կատարված մասնագիտական ընտրությամբ:

Մասնագիտական կողմնորոշման վերը նշված փուլերի վրա իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողնում ուսումնական հաստատությունները և աշխատաշուկան¹: Վերջիններիս փոխադարձ կապը ներկայացնենք ստորև բերված գծանկարում (գծանկար 1):

Գծանկար 1. Մասնագիտական կողմնորոշման վրա ազդող գործոնները

¹ Кутугина В.И., Факторы профессионального самоопределения личности в современных условиях. Современные проблемы науки и образования. 2007, № 1, с. 51-53.

Տարբեր երկրներում կիրառում են մասնագիտական կողմնորոշման որոշակի մոտեցումներ, մասնավորապես միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ գործնականում մասնագիտական կողմնորոշման համակարգի միասնական մոդել գոյություն չունի¹: Յուրաքանչյուր պետություն, ելնելով սոցիալ-տնտեսական և պատմական զարգացման առանձնահատկություններից, աշխատաշուկայի և կրթական համակարգի վիճակից ու պահանջներից, ստեղծում ու զարգացնում է մասնագիտական կողմնորոշման իր սեփական համակարգը: Ներկայումս մասնագիտական կողմնորոշման համակարգը գտնվում է ակտիվ փոփոխությունների գործընթացներում՝ հստակ ուղղորդվելով դեպի աշխատաշուկա և կրթական համակարգ: Քննարկենք մի շարք զարգացած երկրներում մասնագիտական կողմնորոշման առանձնահատկությունները և դրանց հնարավոր կիրառությունը:

Գերմանիայում մասնագիտական կողմնորոշումն իրականացվում է հարցումների, թեստավորման և խորհրդատվությունների միջոցով: Առանձնահատկությունն է համարվում այն, որ յուրաքանչյուրը լրացնում է աշխատանքային օրագիրը, որտեղ ընդհանուր տեղեկատվություն է տրվում իր ընտանիքի, անձնական հետաքրքրությունների և հակումների, մասնագիտական ձգտումների, մասնագիտության նախնական ընտրության վերաբերյալ:

Ֆրանսիայում մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացները ենթարկվում են օրենսդրական կարգավորման: Մասնագիտական կողմնորոշումն իրականացվում է հատուկ թեմատիկ զրույցների ձևով յուրաքանչյուր ուսումնական հաստատությունում՝ այդ հաստատության ներկայացուցիչների, սովորողների և նրանց ծնողների մասնակցությամբ: Ֆրանսիական մոդելն ունի մասնագիտական կողմնորոշման երկու՝ մասնագիտական կողմնորոշման մանկավարժական և տեղեկատվական ուղղվածություն:

Կանադայում մասնագիտական կողմնորոշման կազմակերպական առանցքային օղակ են համարվում մասնագիտական կողմնորոշման ծառայություններ մատուցող հատուկ մասնագիտացված կենտրոնները, որոնք գործում են երկրի ամբողջ տարածքում: Այս կենտրոններն ունեն գիտական, տեխնիկական, տեխնոլոգիական և տեղեկատվական հագեցվածության բարձր մակարդակ, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ստանալ մասնագիտական անհրաժեշտ և ամբողջական կողմնորոշում առանձին մասնագիտության գծով:

Մեծ Բրիտանիայում մասնագիտական կողմնորոշման հիմնական խնդիրը ոչ միայն սովորողներին մասնագիտության ընտրության հարցում աջակցելն է, այլև սեփական կարողություններն ու հնարավորություններն աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանեցնելը: Ուսումնական հաստատություններում ստեղծվում են փոքր մոդելային արտադրական տեղամասեր, որոնք սովորողներին հնարավորություն են տալիս դրսևորել սեփական հետաքրքրությունները, նախասիրությունները, ինչպես նաև գործարար հմտություններ ձեռք բերել փոքր բիզնես-մոդելում:

¹ Демченко А.Р., Морозова М.В., Формирование профессионального самоопределения обучающихся в процессе профильного обучения за рубежом, Педагогика, №8, Октябрь 2013, с. 108-116.

ԱՄՆ-ում մասնագիտական կողմնորոշման համակարգի հիմնական խնդիր է համարվում աշխատաշուկայում անձի ճկունության և մրցունակության ապահովումը նրա ողջ կյանքի ընթացքում:

Միջազգային փորձը վկայում է նաև, որ մասնագիտական կողմնորոշման արդյունավետ համակարգի ձևավորման ու զարգացման գործընթացներում առանցքային դեր ունեն ինչպես պետական մարմինները և ուսումնական հաստատությունները, այնպես էլ մասնավոր հասարակական տարբեր կազմակերպությունները:

АРПИНЕ ОВАКИМЯН

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И РЫНКА ТРУДА

Ключевые слова: профориентация, рынок труда, выбор профессии, образование, профессиональное консультирование, профессиональная адаптация

Профессиональное самоопределение – процесс выбора профессионального пространства самоопределяющейся личностью, создающий основы для планирования карьеры и постановки карьерных целей. Профессиональное самоопределение личности – сложный и длительный процесс, охватывающий значительный период жизни. Его эффективность, как правило, определяется степенью согласованности психологических возможностей человека содержанию и требованиям профессиональной деятельности, а также сформированностью у личности способности адаптироваться к изменяющимся социально-экономическим условиям в связи с устройством своей профессиональной карьеры.

ARPINE HOVAKIMYAN

ROLE OF PROFESSIONAL ORIENTATION IN EDUCATIONAL SYSTEM AND IN CONTEXT OF PROBLEM SOLUTION IN LABOR MARKET

Key Words: professional orientation, labor market, choice of profession, education, professional counseling, professional adaptation

Professional orientation is a process of selecting professional space of oriented personality, creating bases for career planning and setting career goals. Professional orientation is a difficult and long-run process covering a considerable period of life. As a rule its effectiveness is determined by the degree of human psychological abilities to conform with the content and requirements of professional activities as well as formation of personal abilities to get adapted to changing socio - economic conditions regarding the means of building one's professional career.

ՄԱՐԻՆԵ ՄԱԹՈՍՅԱՆ

Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՄՀ

ԲՆԱԿՀՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Հիմնաբառեր. բնակչության ինքնակազմակերպում, սոցիալ-տնտեսական զարգացում, տարածքային համայնք, բնակչության փոխհամագործակցություն, տարածքային զարգացում, զարգացման կենտրոն

Բնակչության ինքնակազմակերպման գործընթացը սահմանվում է որպես տարածքային համայնքների զարգացման նոր ուղղություն, որն իրականանում է նոր տեխնոլոգիաների, մեթոդների և սկզբունքների կիրառմամբ: Հոդվածում ներկայացված են ՀՀ-ում բնակչության ինքնակազմակերպման տնտեսական հիմքերը՝ որպես հասարակական-աշխարհագրական հասկացություն:

Բնակչության ինքնակազմակերպումը (սոցիալական համախմբում, տեղական նախաձեռնություն) տարածքի զարգացման և այդ տարածքում բնակվող բնակչության ներուժի արդյունավետ օգտագործման առաջին քայլն է: Այն, պահանջելով համակարգային մոտեցում, ենթադրում է քաղաքացիների ուշադրության բևեռում իրենց բնակության տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործընթացին ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտության վրա: Հասարակական գիտակցության արդի փոփոխությունները բնակչության առջև նոր խնդիրներ են դրել, այն է՝ ներքին ռեսուրսների բացահայտում և արդյունավետ օգտագործում՝ տեղական մակարդակով զարգացումն ապահովելու նպատակով: Տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդյունավետ գործոն է բնակչության ինքնակազմակերպումը:

Իբրև տարածաշրջանային սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարր՝ ինքնակազմակերպման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում գիտականորեն թույլ է մեկնաբանված և գտնվում է, մասնավորապես անհատական կամ հասարակական կազմակերպությունների ուսումնասիրությունների ոլորտում:

ՀՀ-ում վերը նշված երևույթի թույլ ուսումնասիրվածության պատճառները հանգում են հետևյալին²

- Վարչատարածքային բաժանման անկատարությունը, որը թույլ չի տալիս կառավարող մարմիններին առավել արդյունավետ աջակցություն ցուցաբերել համայնքներին:

¹ Сидоркина З.И., Социально-географические аспекты самоорганизации населения, География и природ. Ресурсы. 2007, N 2, с. 118-122.

² Մաթոսյան Մ.Ռ., ՀՀ ռեգիոնալ քաղաքականության աշխարհագրական միտումներ, Եր., 2012, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:

- Տեղական ինքնակառավարման ոչ կատարելագործված համակարգը:
- Բնակչության ինքնակառավարման գործընթացում հանրության ուժերով տարածքային համապատասխան խնդիրները լուծելու միջազգային փորձի ուսումնասիրության բացակայություն:
- Բնակչության սեփական ուժերի հանդեպ անվստահության և հուսահատության մթնոլորտի դժվար հաղթահարելիությունը:

Ներկայումս բնակչության ինքնակազմակերպման գործընթացի հաջորդական փուլերը նման են մի շարք տարրերից բաղկացած խճանկարի, ուստի և պահանջում են համակողմանի ու համակարգված վերլուծություն: Հիմնահարցին նման մոտեցումը, մեր կարծիքով կարող է նպաստել բնակչության սոցիալական մակարդակի բարելավմանն ու երկրի տարբեր տարածաշրջանների միջև զարգացման տարածքային անհամաչափության մեղմմանը:

Բնակչության ինքնակազմակերպման մակարդակը ինքնին բարձրանում է՝ կախված այս կամ այն տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ցուցանիշներից: Բնակչության ինքնակազմակերպման՝ որպես բարդ սոցիալական համակարգի գործընթացն իրականացվում է, ինչպես նշվեց, համալիր մոտեցմամբ, որտեղ առաջնային տարր է համարվում համակարգի մյուս տարրերի հետ բազմակողմանի կապ ունեցող բնակչությունը:

Բնակչության ինքնակազմակերպման աշխարհագրական կարևոր հիմնահարցերից մեկը տարածքային կառուցվածքն է: **Բնակչության ինքնակազմակերպման** տարածքային կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է աշխարհագրական որոշակի տարածքում սոցիալ-տնտեսական, էկոլոգիական, քաղաքական, մշակութային և այլ փոխկապակցված տարրերի ամբողջություն, որոնք հակված են լուծելու զարգացման տարբեր մակարդակների վրա գտնվող տարածաշրջանների համապատասխան հիմնախնդիրները¹:

Բնակչության ինքնակազմակերպման առավել տարածված ձևերն են՝ հասարակական կազմակերպությունները, բարեգործական կազմակերպությունները և ոչ պետական այլ բնույթի կազմակերպությունները: Որպես տնտեսության տարածքային կառուցվածքի տարր՝ բնակչության ինքնակազմակերպման ձևերը՝ հանդես են գալիս տեղաբաշխման կետային, երբեմն նաև որպես արեալային(խմբային) կազմավորումներ և կենտրոններ:

Բնակչության տարածքային կառուցվածքի ձևավորման վրա ազդող ինքնակազմակերպման ձևերի հիմնական առանձնահատկություններն են.

1. Ինքնակազմակերպման ձևերի միջև փոխկախվածության ուղղահայաց կապերի բացակայությունը, որոնք գործում են պետական իշխանության մարմիններում:
2. Ինքնակազմակերպման ձևերի գործունեությունը հիմնվում է հորիզոնական կապերի ու հարաբերությունների սկզբունքների վրա:
3. Ինքնագործունեության դեպքում ինքնուրույնության լիակատար դրսևորում:

¹ Позняков А.В., Объективность саморганизации и субъективность ее интерпретации, Самоорганизация устойчивых целостности в природе и обществе: материалы IV Всерос. науч. семинара.Томск. Спектр, 2000.

4. Օրենսդրության կանոնակարգին համապատասխան՝ որոշակի տարածքում բնակչության ինքնակազմակերպման ձևերը չեն կարող կազմավորել ֆունկցիոնալ առումով նման երկու կամ ավելի օբյեկտներ:
 5. Բնակչության ինքնակազմակերպման ձևերը կոչված են գործելու ի նպաստ բնակչության (համայնքների, առանձին քաղաքացիներ) շահերի և նախաձեռնությունների իրականացման:
 6. Որակյալ և արդյունավետ սոցիալական ծառայությունների տրամադրումը, այդ թվում՝ այնպիսի ծառայությունների, որոնք թե առևտրային և թե պետական հաստատությունների կողմից չեն իրականացվում:
 7. Առանց պետական աջակցության իր իսկ (կամ սեփական) միջոցներով բնակչության տարածքային ինքնակազմակերպումն ու պահանջմունքների բավարարումը՝ ելնելով վերոնշյալ առանձնահատկություններից՝ 2009 թ. ՀՀ Շիրակի մարզում մեկնարկեց «Սոցիալ-տնտեսական ինքնակազմակերպումը գյուղական համայնքներում» ծրագիրը, որն իրականացրեց «Գյումրու զարգացման կենտրոն» հասարակական կազմակերպությունը: Շիրակի մարզի Բասեն, Կառնուտ Կապս և Հովունի գյուղական համայնքների բնակչության առավել ակտիվ սոցիալական խմբերի կողմից անցկացվեց մասնակցային հետազոտության դասընթաց: Այն հնարավորություն տվեց հենց համայնքի անդամների միջոցով բացահայտել և գնահատել համայնքներում առկա բազմաբնույթ խնդիրները: Կազմակերպվեցին սոցիալական բիզնես-ծրագրերի կազմման հատուկ դասընթացներ, ներկայացվեցին 18 սոցիալական նոր ծրագրերի մշակման առաջարկություններ, որոնցից ընդունվեցին և իրականացրեցին 9-ը: Ծրագրին առավել հետևողական և դրա զարգացմանն ավելի իրատեսական մոտեցում ցուցաբերեցին երիտասարդները:
- Մեր կարծիքով, նմանատիպ ծրագրերի արդյունավետությունը կախված է նաև համայնքների ղեկավարների միմյանց հետ համագործակցելու պատրաստակամությունից: Նկատենք նաև, որ ծրագրի լիարժեք իրականացման խոչընդոտներից մեկը սեփական կազմակերպչական ուժերի հանդեպ անվստահության և հուսահատության մթնոլորտի դժվար հաղթահարելիությունն էր:
- Այսպիսով՝ կարելի է փաստել, որ ՀՀ-ում աստիճանաբար ձևավորվում է բնակչության տարածքային ինքնակազմակերպման ուրույն կառուցվածքային համակարգ, որի նպատակը հանրապետության առանձին տարածաշրջանների համաչափ զարգացման ապահովումն է:
- Մեր գնահատմամբ, բնակչության ինքնակազմակերպման ձևերի ստեղծումը ՀՀ-ում տարածքային համայնքների սոցիալ-տնտեսական ակտիվացման, զարգացման և տարածքային բազմաբնույթ խնդիրների լուծման հուսալի միջոցն ու գրավականն է: Դրա հետ մեկտեղ, գտնում ենք, որ բնակչության ինքնակազմակերպման գործընթացի և դրա աշխարհագրական առանձնահատկությունների շարունակական գիտական հետազոտու-

¹ Позняков А.В., Объективность саморганизации и субъективность ее интерпретации, Самоорганизация устойчивых целостности в природе и обществе: материалы IV Всерос. науч. семинара. Томск. Спектр, 2000.

թյուններն, իրենց հերթին, հուսալի նախադրյալներ կստեղծեն ՀՀ առանձին տարածաշրջանների գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը հնարավորինս ապահովելու նպատակով առավել արդիական, ավելի գործուն և իրատեսական մեխանիզմներ մշակելու համար:

МАРИНЕ МАТОСЯН

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ САМООРГАНИЗАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АРМЕНИИ

Ключевые слова: самоорганизация населения, социально-экономическое развитие, территориальная община, сотрудничество, региональное развитие, центр развития

Процесс самоорганизации населения определяется как новое направление развития территориальных общин, которое осуществляется посредством привлечения новейших технологий, методологии и зарубежного опыта, способствуя улучшению уровня социально-экономического развития региона и предоставления населению базовых социальных услуг. В статье рассматриваются теоретические основы самоорганизации населения как общественно-географического понятия в Армении.

MARINE MATOSYAN

TERRITORIAL SELF-ORGANIZATION OF POPULATION AS FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN ARMENIA

Key Words: self-organization of population, socio-economic development, territorial community, population interaction, regional development, development center

Population self-organization process in Armenia is defined as a new direction of territorial communities development which involves attraction of latest technologies, methodology and foreign experience. The article reviews theoretical aspects of population self-organization in Armenia as a public and geographical concept which improves the level of socio-economic development in the region providing basic social services to the population.

ՎՈԼՈՂՅԱ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԱՇԽԱՆԱՅԱՆ ՀԱՅԱՀԱՏԻԿԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈԼՈԳԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. աշնանացան հացահատիկային մշակաբույսեր, հումուս, էկոլոգատնտեսական արդյունավետություն, ինտենսիվ և էքստենսիվ տեխնոլոգիաներ, բոնիտում

Հոդվածում քննարկվում են աշնանացան հացահատիկային մշակաբույսերի էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը և վնասները, որոնք կապված են հողերի բերրիության կորստի և նրա վերականգման համար կատարվող ծախսերի հետ: Առաջարկվում են հիմնական արտադրական ուղղությունների վերակառուցման ուղիները: Շիրակի մարզի օրինակով ներկայացված է աշնանացան հացահատիկային մշակաբույսերի աճեցման տեխնոլոգիայի համալիր գնահատականը:

Հայտնի է, որ գոյություն ունի որոշակի կապ հողերի բերրիության ու գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության և հողում հումուսի պարունակության ու գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աճեցման տեխնոլոգիաների միջև: Համաձայն «ՀՀ հողային օրենսգրքի» հողամասերի սեփականատերերը և հողօգտագործողները պարտավոր են իրականացնել հողերի բերրիությունը վերականգնելու նպատակով միջոցառումներ¹: Նրանք գյուղատնտեսական մթերքներ են արտադրում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի բերրիության վերականգնումը, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ազդեցության բացառումը կամ էլ սահմանափակումը ապահովող եղանակներով (նկատի ունենք չափանշվածքների, սահմանված կարգի, չափորոշիչների ու կանոնների պահպանումը և ագրոտեխնիկական, ագրոքիմիական, ֆիտոսանիտարական, հողաբարելավման ու հակաէրոզիոն միջոցառումների անցկացման կարգավորումը):

Սակայն ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրության միակ նպատակը մնում է ցանկացած եղանակով արտադրանքի և շահույթի առավելագույնի ստացումը: Շրջակա միջավայրի աղտոտման և հողերի բերրիության անկման մեջ ագրոարտադրական գործոններից դրսևորվող վնասը առայժմ, դեռ չի հաշվարկվում: Ուստի այս համատեքստում ավելի հրատապ է դառնում գյուղատնտեսական արտադրության էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գնահատականը:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը արտահայտվում է ագրոլանդշաֆտների և ցանքատարածությունների լավագույն կառուցվածքի, բարելավված ցանքաշրջանառու-

¹ Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգրք՝ ընդունված 2001 թ. Ապրիլի 16-ին (փոփոխություններն ու լրացումները՝ 2009 թ. Հունիսի 10-ի դրությամբ), ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N17 (149), 15.06.01, Եր., 2009:

թյան մեջ հողապաշտպան միջոցառումների, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աճեցման ինտենսիվ տեխնոլոգիաների դեպքում սննդարար նյութերի դուրսբերման փոխհատուցման, գյուղատնտեսական տեխնիկայի տեխնաձին ազդեցության վերացման և հողերի լավագույն մշակման, մոլախոտերից, վնասատուներից և հիվանդություններից մշակաբույսերի պաշտպանության ինտեգրված համակարգերի, հողերի բերրիության հաշվառմամբ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության, մաքրող կառույցների, գոմաղբի պահեստարանների, հանքային պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների պահեստների շինարարության և ճիշտ տեղաբաշխման ու շահագործման, ագրոսպասարկման լավ վիճակի, գյուղատնտեսական և ագրոքիմիական սպասարկման կազմակերպման գործունեությունը:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը հաշվետու և կանխատեսվող ժամանակահատվածում որոշում են բնատնտեսական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման գնահատման համար:

Այդպիսի գնահատումը առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում՝ կապված շրջակա միջավայրի աղտոտման և քայքայման համար վճարների ներմուծման հետ¹:

Ընդ որում գնահատում են էկոլոգատնտեսական վնասը և էկոլոգատնտեսական արդյունքը*:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը սահմանվում է որպես էկոլոգատնտեսական արդյունքի և ագրոարտադրական ռեսուրսների, միջին տարեկան աշխատողի հաշվով 1 հա գյուղատնտեսական հողատեսքերի (կամ 1 հա համադրելի վարելահողերի կամ էլ նրա բոնիտումի հաշվառմամբ 1 հա վարելահողի հաշվով), արտադրական հիմնական միջոցների 100 դրամ միջին տարեկան արժեքի, 100 դրամ արտադրական ծախսերի և էկոլոգատնտեսական վնասի հարաբերություն: Այդ ցուցանիշների կիրառման ընդգրկումը շատ լայն է, ներառյալ նվազագույն ծախսերի դեպքում հասցված վնասը կանխելու համար շրջակա միջավայրի աղտոտման վերացումը ապահովող տեխնոլոգիայի տարբերակների գնահատականը:

Հողին հասցված (<) էկոլոգատնտեսական վնասը հավասար է հողատեսքերի որակական վիճակի վատթարացման և բերրիության անկման արդյունքում բաց թողնված օգուտի մեծությանը: Այն կարելի է հաշվել հետևյալ բանաձևով.

$$C = C_{in} * U_i,$$

¹ Ст'я Голубев А., Экология земледелия в условиях рыночных отношений. АПК: экономика, управление, 1991, N8, էջ 80-81 և Трубиллин А., Шоль В., Эффективность производства высококачественного зерна озимой пшеницы в Краснодарском крае, Краснодар, 2001, էջ 155-157:

* Էկոլոգատնտեսական վնասը շրջակա միջավայրի աղտոտման արդյունքում ագրարային հատվածին հասցված փաստացի կամ հնարավոր կորուստներն են կամ էլ դիսկերի փոխհատուցման լրացուցիչ ծախսերն են: Էկոլոգատնտեսական առդյունքը ընթացիկ գներով արտադրված մթերքների իրացումից ստացված գումարի և նրա վրա կատարված ծախսերի միջև տարբերությանը հավասար շահույթն է, ներառյալ՝ էկոլոգատնտեսական վնասի մեծությունը:

որտեղ՝

ζ_{in} -ն տեսակարար էկոլոգատնտեսական վնասն է հողի բերրիության անկումից դրմ/հա;

U_i -ն i -րդ տեսակի գյուղատնտեսական հողատեսքերի մակերեսն է, բերրիության անկումից հետո, հա-ով:

Տեսակարար էկոլոգատնտեսական վնասը (ζ_{in}) սահմանվում է որպես հողերի. բերրիության անկումից նրա վերականգնման համար անհրաժեշտ ծախսերի (σ), և բերրիության անկման արդյունքում փաստորեն չստացած գյուղատնտեսական մթերքների արժեքի գումար: Այսինքն՝

$$\zeta_{in} = \sigma + \zeta$$

Հողերի բերրիության վերականգնման ծախսերը ընդգրկում են հումուսի և սննդարար նյութերի կորստի արդյունքում առաջացող վնասների վերացման միագումար ծախսերը:

Հողերի բերրիության վերականգնման ծախսերի մեջ մտնում են պարարտանյութերի և հողաբարելավման արժեքը (q_z)՝ դրանց տեղափոխության հաշվառմամբ բարձումը (q_p), տեղափոխությունը (q_s), բեռնաթափումը (q_{pe}) և հողի մեջ մտցնելը (q_u), այսինքն.

$$\sigma = q_z + q_p + q_s + q_{pe} + q_u$$

Հողի կորցրած բերրիության կամ էլ սննդարար նյութերի վերականգնման համար անհրաժեշտ պարարտանյութերի (օրգանական և հանքային) ծավալները (σ_i , տ/հա), կարելի է հաշվել հետևյալ բանաձևով.

$$\sigma = L_y * Z_i,$$

որտեղ՝

L_y -ն՝ հումուսի կամ սննդարար նյութերի կորստի ընդհանուր ծավալն է, տ/հա-ով,
 Z_i -ն՝ 1տ. Հումուսը վերականգնելու համար հողի մեջ մտցվող գոմաղբի չափաքանակն է կամ էլ հանքային պարարտանյութերի սննդարար նյութերի տոկոսային պարունակությունը:

Հողի բերրիության անկման պատճառով մշակաբույսերի բերքատվության նվազեցման հետևանքով չստացած մթերքների արժեքը հավասար է.

$$\zeta = F \times q,$$

որտեղ՝

F -ն՝ i -րդ մշակաբույսի արտադրված գործունեության մեջ օգտագործվող հիմնական (գլխավոր) և լրացուցիչ ու օժանդակ մթերքների բերքի կորստի մեծությունն է, ց/հա-ով,

q -ն՝ 1ց i -րդ տեսակի բուսաբուծական մթերքի իրացման միջին գինն է կամ համադրելի գինը, դրամով:

Գյուղատնտեսական մթերքների թերահավաքը հաշվում են որպես հողերի մինչև և հետո հսկիչ վերլուծության տարբերություն մշակաբույսերի միջին բազմամյա բերքատվության միջև.

$$F = F_1 - F_2,$$

որտեղ՝

Բ₁-ը՝ i-րդ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի միջին բազմամյա բերքատվությունն է մինչև բերրիության անկումը, ց/հա-ով, Բ₂-ը՝ i-րդ գյուղատնտեսական մշակաբույսի միջին բազմամյա բերքատվությունն է բերրիության անկման ժամանակահատվածում, ց/հա-ով:

Էկոլոգատնտեսական արդյունքի տեսանկյունից աշնանացան ցորենի աճեցման Բե-զոստայա-1 սորտի տեխնոլոգիայի համալիր գնահատման սխեման Գյումրիի սելեկցիոն կայանում (կարտոֆիլ և շաքարի ճակնդեղ)։

Հողերի բերրիության մակարդակը (Ա)	Պարարտանյութերի չափաքանակը (Բ)	Մշակաբույսի պաշտպանության համակարգը (Գ)	Հողերի հիմնական մշակման համակարգը (Դ)
Ա ₀ -նախնական, հումուս 2,6-2,7%	Բ ₀ -առանց պարարտանյութի	Գ ₀ -առանց պաշտպանության միջոցների կիրառման	Դ ₀ -ուղղակի ցանք առանց հիմնական մշակման
Ա ₁ -միջին, հումուս 2.88-3.05%	Բ ₁ -նվազագույն N ₆₀ P ₃₀ K ₂₀ +N ₃₀	Գ ₁ -վնասատուներից և հիվանդություններից կենսաբանական պաշտպանություն	Դ ₁ -առանց շրջված հողաշերտի՝ 8-10 սմ-ով
Ա ₂ -ավելացված, հումուս 3,16-3,27%	Բ ₂ -միջին, N ₁₂₀ P ₆₀ K ₂₀ +N ₃₀	Գ ₂ -քիմիական պաշտպանության մշակախոտերից	Դ ₂ -երաշխավորվող (մակերևութային) 8-10 սմ-ով
Ա ₄ -բարձր, հումուս 3,34-3,46%	Բ ₃ -ավելացված N ₁₈₀ P ₉₀ K ₆₀ +N ₃₀	Գ ₃ -ինտեգրված պաշտպանությունը մոլախոտերից, հիվանդություններից և վնասատուներից	Դ ₃ -20-22 սմ-ով շրջված հողաշերտերի վար՝ 70%-ով պարբերաբար փխրեցնելով
	Բ ₄ -բարձր N ₂₄₀ P ₁₂₀ K ₈₀ +N ₃₀		

Հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ ուսումնասիրվող տեխնոլոգիական գործոնները էական ազդեցություն են ունենում հողում հումուսի հաշվեկշռի վրա: Հումուսի կո-րուստը տատանվել է 1,8-ից մինչև 8,7 ց/հա և առանց շրջված հողաշերտի (Դ₁) հողերի հիմնական մշակմամբ նվազագույնը նկատվել է բարձր և միջին չափաքանակով պարար-տանյութերի (Բ₂-Բ₄) մտցնումը զուգակցող ինտենսիվ տեխնոլոգիաների կիրառման դեպ-քում: Պարարտանյութերի չափաքանակների (Բ₀, Բ₁) նվազեցման և հողերի հիմնական մշակման (Դ₂, Դ₃) ինտենսիվության ավելացման դեպքում հումուսի պակասուրդը աճում է:

Պարզվում է՝ որպես օրգանական պարարտանյութ ծղոտի մտցնելու դեպքում հողում հումուսի հաշվեկշռը դրական է բոլոր տարբերակներում և էքստենսիվի դեպքում տա-տանվում է 5,5-6,6 ց/հա-ից մինչև 15,1-15,9 ց/հա ինտենսիվ տեխնոլոգիաների դեպքում:

Հումուսի հաշվեկշռի և ուսումնասիրվող տեխնոլոգիական եղանակների կախվածու-թյան կորելացիոն-ռեգրեսիվ վերլուծությունը ցույց տվեց դրանց ակներև ազդեցությունը հողում ($R^2=0,95$) հումուսի պարունակության վրա: Այդ եղանակներից միայն պարարտա-

նյութերի համակարգը դրական ազդեցություն ունեցավ հողում հումուսի կուտակման վրա՝ ազդեցության բաժինը 23,3% է: Մնացած գործոնները բացասաբար են ազդել: Առավել «կործանարար» է հողերի ինտենսիվ մշակումը՝ ազդեցության բաժինը 21,2% է: Հողերի բերրիության մակարդակի բարձրացման դեպքում հումուսի հաշվեկշիռը աշնանացան ցորենի Բեզոստայա-1 սորտի տակ տեղաշարժվում է հանքայնացման կողմը: Մշակաբույսերի պաշտպանության համակարգերի ինտենսիվացումը նույնպես բացասաբար է ազդում հումուսի կուտակման վրա՝ ազդեցության բաժինը 0,7% է:

Շատ կարևոր է, որ պարարտանյութերի մտցումը ոչ միայն բարելավում է հողում հումուսի հաշվեկշիռը, այլև նվազեցնում է ուրիշ տեխնոլոգիական գործոնների բացասական ազդեցությունը, քանի որ դրական արդյունք է դրսևորում դրանց հետ փոխազդեցության դեպքում: Հողերի բերրիության անկումից տեսակարար էկոլոգատնտեսական վնասի հաշվարկման դեպքում գյուղատնտեսական մթերքներից փաստացի չստացած արժեքներից հաշվի չենք առել, քանի որ դրա հաշվարկման համար անհրաժեշտ տվյալները ստացվելու են միայն ցանքաշրջանառության առաջին ժամանակամիջոցն ավարտելուց հետո:

Հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ աճեցման տեխնոլոգիաներից կախված հողերի կորցրած բերրիության վերականգման համար անհրաժեշտ ծախսերի մեծությունը տատանվում է 15,3-ից մինչև 70,1 հազար/դրամի, միաժամանակ շահույթը փոփոխվել է 81,0-ից մինչև 221,9 հազար դրամ/հա-ի սահմաններում:

Հողի կորցրած բերրիության վերականգման համար նվազագույն ծախսերը նկատվել են հողերի (15,2-19,1 հազ. դրամ/հա) հողապաշտպան (Դ₁) մշակման հետ պարարտանյութերի չափաքանակների միջին (Բ₂) կամ բարձր (Բ₄) զուգակցող տեխնոլոգիաներում: Նվազագույն չափաքանակներով հանքային պարարտանյութերի մտցման դեպքում (Բ₄) կամ էլ առանց դրանց (Բ₀) հողերի մշակման այդպիսի համակարգի դեպքում (Դ₁) վնասը հասել է 32,6-48,9 հազ. դրամ/հա: Հողերի բերրիության մակարդակի բարձրացման և մոլախոտերից, վնասատուներից ու հիվանդություններից մշակաբույսերի պաշտպանության ինտենսիվացման դեպքում այն ավելացել է 1,5 անգամ:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակիցը փոփոխվել է 0.79-ից մինչև 10.48՝ սահմաններում: Դա վկայում է այն մասին, որ պարարտանյութերի մտցման միջին և բարձր չափաքանակները շահույթ են ապահովում աշնանացան ցորենի բերքատվության ավելացման և հացահատիկի որակի բարձրացման հաշվին: Ընդ որում վնասը բերրիության անկումից նվազագույնն է: Առանց պարարտանյութեր մտցնելու կամ էլ նվազագույն չափաքանակներով դրանց մտցնելու դեպքում 1 հա-ի հաշվով շահույթը նվազում է, իսկ վնասը ավելանում է:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության մեծության վրա առավել մեծ ազդեցություն է ունենում հողերի մշակման համակարգերը և պարարտանյութերի մտցման չափաքանակները: Հողերի մշակման համակարգերի ինտենսիվության դեպքում ցանքատարածության մեջ այդ ցուցանիշը նվազում է 1.74-2.24 անգամ:

Հողերի հիմնական մշակումը	Էկոլոգիական արդյունավետության գործակից
Γ_1	6.21
Γ_2	3.57
Γ_3	2.77

Պարարտանյութերի մտցման և դրանց չափաքանակների ավելացման դեպքում Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակիցը ավելանում է 2.2-5.1 անգամ:

Պարարտանյութերի մտցման չափաքանակները	Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակից
P_1	1.27
P_2	2.79
P_3	6.46
P_4	6.13

Ինչպես երևում է բարձր չափաքանակներով (P_4) պարարտանյութեր մտցնելու դեպքում Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակիցը համեմատած միջին չափաքանակի (P_2) հետ փոք-ինչ նվազում է:

Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության ամենացածր՝ 1.08 գործակից է նկատվել պարարտանյութերի մտցնում և մշակաբույսերի պաշտպանության միջոցների օգտագործում չնախատեսող էքստենսիվ տեխնոլոգիաներում, կամ էլ բերրիության նախնական մակարդակի հետ համեմատած հողերում միայն թունաքիմիկատների կիրառման դեպքում: Պարարտանյութերի նվազագույն չափաքանակներ մտցնելու դեպքում այն ավելանում է 2.45-3.21 և ավելի բարձր է նկատվել մշակաբույսերի կենսաբանական պաշտպանության մեթոդների հետ զարգացման մեջ հողերի բերրիության մակարդակի բարձրացման դեպքում:

Պարարտանյութեր մտցնելու ու բարձր չափաքանակներ նախատեսող տեխնոլոգիաները անկախ հողերի բերրիության մակարդակից և մշակաբույսերի պաշտպանության ինտենսիվացումից, ունեն 6.07-6.17 Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակից:

Ամենաբարձր Էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը նկատվել է պարարտանյութեր մտցնելու միջին չափաքանակների (P_2) դեպքում: Այսպիսով աշխանացան ցորենի Բեզոստայա-1 սորտի աճեցման Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության հետազոտությունները Գյումրիի սելեկցիոն կայանի հաստատուն բազմագործոնային մոնիթորինգային գիտափորձով ցույց տվեց. էքստենսիվ տեխնոլոգիաները հանգեցնում են ոչ միայն հացահատիկի ցածր բերքատվությանն ու որակին, այլև հողերի բերրիության անկումից Էկոլոգատնտեսական մեծ վնասին ու բացարձակ Էկոլոգատնտեսական ցածր արդյունավետությանը:

Ինտենսիվ տեխնոլոգիաները ապահովում են բարձր բերքատվություն, հացահատիկի որակ և ոչ մեծ վնասներ հողերի բերրիության անկումից ու Էկոլոգատնտեսական արդյունավետության բարձրացումից:

Առավել բարձր էկոլոգատնտեսական արդյունավետության ապահովում է պարարտանյութերի միջին (F_2) և բարձր (F_4) չափաքանակներ մտցնել նախատեսող տեխնոլոգիան՝ բացարձակ էկոլոգատնտեսական արդյունավետության գործակիցները համապատասխանաբար 5.16- 6.94 և 6.07- 6.17 է;

Աշնանացան ցորենի Բեզոստայա-1 սորտի աճեցման ուսումնասիրվող տեխնոլոգիաների համեմատական էկոլոգատնտեսական արդյունավետությունը էական ճշտում է մտցնում դրանց համալիր գնահատման մեջ. եթե հացահատիկի արտադրության շահութաբերության մակարդակը պարարտանյութերի բարձր չափաքանակների (F_4) մտցնելու դեպքում նվազում է միջինի (F_2) համեմատությամբ 1.4 անգամ, ապա, ըստ բացարձակ էկոլոգատնտեսական արդյունավետության, դրանք, փաստորեն, հավասար են:

ВОЛОДЯ МАНАСЯН

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА ОЗИМЫХ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР В РА

***Ключевые слова:** озимые зерновые культуры, гумус, эколого-экономическая эффективность, интенсивные и экстенсивные технологии, бонитирование*

В статье рассматривается методика определения эколого – экономической эффективности производства и ущерба, связанного с потерей почвенного плодородия и затрат на его восстановление. Излагаются особенности и основные направления производственных преобразований. На примере Ширакского марза проведена комплексная оценка технологии возделывания озимых зерновых культур.

VOLODYA MANASYAN

ECOLOGO-ECONOMIC EFFECTIVENESS OF WINTER GRAIN CROPS MANUFACTURING IN RA

***Key Words:** winter grain crops, humus, ecologo-economic efficiency, intensive and extensive technologies, boneteering*

The article considers methods of determining eco-economic efficiency of production and damage associated with the loss of soil fertility and expenses designed for its renewal. Peculiarities and major directions of production reforms are described in the article. Complex assessment of technology for cultivating and growing winter grain crops on the example of Shirak region is made as well.

ԼՂՀ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ժողովրդագրական, մարտահրավերներ, զբաղվածություն, բնակչության ծերացում, արտագաղթ, գործազրկություն, ծնելիություն, մահացություն, ամուսնություն, ամուսնալուծություն, տնտեսական աճ, կենսամակարդակ

ԼՂՀ ժողովրդագրական ներկա իրավիճակը լուրջ սպառնալիք է պետության և ազգային անվտանգության համար: Հանրապետության համար հրապապ խնդիր է ժողովրդագրական նոր քաղաքականության որդեգրումը, ինչը կկանխի ժողովրդագրական բացասական երևույթների խորացումը և կստեղծի առկա իրավիճակը շրջելու և ժողովրդագրական զարգացման կայուն ու հետևողական միություններ ապահովելու ծանրակշիռ նախադրյալներ: Երկում տեղի ունեցող ժողովրդագրական գործընթացների վրա բացասական ազդեցություն ունեն գործազրկությունը, ծնելիության ցածր ցուցանիշը, արտագաղթը, բնակչության ծերացումը: Ժամանակակից ժողովրդագրական մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին մշակել տնտեսական աճի համալիր ծրագրեր:

20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարասկզբին տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական արմատական փոփոխությունները նշանակալի ազդեցություն ունեցան հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառների վրա: Այդ փոփոխություններն ստեղծեցին զարգացման յուրահատուկ օրինաչափություններ ունեցող միանգամայն նոր իրականություն: Հիմք դրվեց սկզբունքորեն նոր տնտեսակարգի, որին անցնելու հետևանքով փոփոխվեցին հասարակական բոլոր հարաբերությունները: Այդ փոփոխությունների արդյունքում սոցիալական իրավիճակը բարդացավ ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ ԼՂՀ-ում: Եթե վերոնշյալին ավելացնենք նաև 1988 թ. ավերիչ երկրաշարժի ծանր հետևանքները, Արցախյան հակամարտության հարուցած բազմաթիվ դժվարությունները և տևական շրջափակումը, որոնք խաթարեցին երկրի բնականոն տնտեսական զարգացումը, ապա դժվար չի լինի պատկերացնել սոցիալական այն ծանր կացությունը, որի մեջ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով հայտնվեցին մեր պետությունն ու հասարակությունը:

Սոցիալական նոր իրողությունների հետևանքը եղավ այն, որ սկսեց արագորեն անկում ապրել ծնելիությունը, բարձրացավ մահացության մակարդակը, մանավանդ՝ նորածինների ու մանկահասակ երեխաների շրջանում, նվազեց կյանքի սպասվող միջին տևողությունը, խաթարվեց ամուսնալուծման արժեքների համակարգը, խարխիվեցին հայկական ավանդական ընտանիքի հիմքերը, ավելացան ամուսնալուծությունները, իսկ ամուսնությունները պակասեցին, նվազեց բնակչության բնական աճի ցուցանիշը: Լայն տարա-

ծում ստացան սոցիալ-ժողովրդագրական այնպիսի ցավագին երևույթներ, ինչպիսիք են արտագաղթը, փախստականությունը, տեղահանվածությունը և այլն, որոնց հետևանքով փոխվեցին բնակչության սեռատարիքային համամասնությունները, և բնակչությունն սկսեց արագորեն ծերանալ: Այլ խոսքով՝ նշանակալիորեն փոխվեց նաև ԼՂՀ ժողովրդագրական իրավիճակը, ինչը մեր պետության և ազգային անվտանգության համար լուրջ սպառնալիք է: Այդ պայմաններում հանրապետությունն ստիպված էր դիմագրավել ժողովրդագրական լուրջ մարտահրավերներ: Հրատապ խնդիր է առաջացել՝ որդեգրել ժողովրդագրական նոր քաղաքականություն, ինչը կկանխի ժողովրդագրական բացասական երևույթների խորացումը և կստեղծի առկա իրավիճակը շտկելու և ժողովրդագրական զարգացման կայուն ու հետևողական միտումներ ապահովելու ծանրակշիռ նախադրյալներ:

Այսօր ԼՂՀ կառավարությունը քաջ գիտակցում է ժողովրդագրական մարտահրավերների բարդությունը և համակարգված միջոցառումներ է ձեռնարկում այդ խնդիրների լուծման ուղղությամբ: Դրա վկայությունն է «ԼՂՀ պետական ժողովրդագրական քաղաքականության հայեցակարգի իրականացումն ապահովող 2015-2016 թվականների ծրագիրը», որը բխում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարության 2010 թ. հունվարի 26-ի «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական ժողովրդագրական քաղաքականության հայեցակարգը հաստատելու մասին» N 21-Ն որոշման պահանջներից: Ծրագրի հիմնական նպատակը երկրում ժողովրդագրական բացասական միտումների կանխումն ու իրավիճակի կայունացումը ապահովող միջոցառումների իրականացումն է:

Արդի պայմաններում ԼՂՀ-ում դիտվող հիմնական վտանգավոր միտումը ծնելիության գործակցի դեռևս ցածր մակարդակն է, ինչը շատ հաճախ նույնիսկ չի ապահովում բնակչության պարզ վերարտադրությունը: Այսպես, ԼՂՀ պետական վիճակագրական հաշվետվությունների տվյալներով հանրապետության մշտական բնակչության ցուցանիշը 2013 թ. հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին 2013 թ. տարեկան նկատմամբ աճել է 1492 մարդով կամ 1.0 տոկոսով: Ընդգծենք նաև, որ 2014 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ երկրում մշտական բնակչության թվաքանակի ցուցանիշը կազմել է 148140 մարդ¹:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երկրում ծնելիության դեռևս ցածր ցուցանիշը պայմանավորող գործոններից մեկը ամուսնությունների ոչ բավարար մակարդակն է: Այսպես 2014 թ. հունվար-սեպտեմբերին գրանցված ամուսնությունները 2013 թ. հունվար-սեպտեմբերի համեմատ աճել են 423-ով և կազմել 1014 դեպք, իսկ ամուսնալուծությունները՝ 14.6 տոկոսով կամ 20-ով և կազմել 157 դեպք²:

Հանրապետությունում տեղի ունեցող ժողովրդագրական գործընթացների վրա իր բացասական ազդեցությունն ունի նաև գործազրկության մակարդակը: Անկասկած գործազրկությունը խաթարում է հասարակության տնտեսական անվտանգությունը, սոցիալական ոլորտի զարգացումը, արգելակում՝ տնտեսական աճը, կրճատում՝ հարկման դաշտը: ԼՂՀ-ում 2012 թ. գործազրկության մակարդակը, հաշվարկված որպես զբաղվածու-

¹ ԼՂՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական տվյալներ:

² Հաշվարկները կատարված են ԼՂՀ ԱՎԾ պաշտոնական տվյալների հիման վրա:

թյան ծառայություններում գրանցված գործազուրկների և տնտեսապես ակտիվ բնակչության (զբաղվածներ և գործազուրկներ) հարաբերակցություն՝ 4.6% է¹: Սակայն իրականում ԼՂՀ-ում փաստացի և գրանցված գործազրկությունների միջև եղած տարբերությունը զգալի է, ինչը էականորեն դժվարացնում է երկրում գործազրկության զսպումը: Դրա համար պատճառ է նաև այն, որ զբաղվածության ծառայությունների միջոցով աշխատանքի տեղավորման իրական հնարավորությունները այնքան ցածր են, որ ոչ մի կերպ չեն տրամադրում գործազուրկին «համագործակցել» իրենց հետ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ համաշխարհային կտրվածքով գործազրկությունը մեծ է երիտասարդների շրջանում: Ըստ տարբեր գնահատականների, այն տատանվում է 12-40%-ի սահմաններում: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Զբաղվածությունն աշխարհում 2009 թ.» զեկույցում կատարվել են որոշակի համեմատություններ՝ տարբեր երկրների աշխատաշուկաների վերաբերյալ: Ըստ ԱՄԿ-ի հետազոտությունների՝ վերջին տասնամյակներում գործազրկության մակարդակը երիտասարդների շրջանում հասել է ռեկորդային մակարդակի՝ 88 մլն, ընդ որում՝ 15-24 տարեկանները կազմում են աշխարհում գործազուրկների ընդհանուր թվի կեսը: Աշխարհում երիտասարդների գործազրկության դեմ պայքարը կարող է զգալի ավանդ ունենալ համաշխարհային տնտեսության զարգացման գործում: Մասնագետների հաշվարկներով՝ եթե հնարավոր լինի աշխարհում 2 անգամ կրճատել երիտասարդության գործազրկության մակարդակը, ապա այն կապահովի համաշխարհային ՀՆԱ-ի միջին հաշվով 2.2 տրիլիոն ԱՄՆ դոլարի աճ²:

Երիտասարդության զբաղվածության հիմնախնդիրը առանցքային է նաև ԼՂՀ-ում: Կարևորվում է նաև գյուղական երիտասարդության խնդիրը՝ այդ բնակավայրերում աշխատատեղերի սղության պատճառով: Այդ հիմնախնդիրը էապես կարևորում են պետական ու ոչ պետական ինստիտուտները և դիտում որպես գերակա խնդիր: Հանրապետությունում երիտասարդները աշխատաշուկա մուտք գործելիս առնչվում են ստորև բերվող խնդիրներին.

- գործատուների պահանջների մասին թույլ պատկերացումներ,
- ձեռնարկություններում աշխատանքային միջավայրի փորձի բացակայություն,
- աշխատանքային պայմանների, Աշխատանքային օրենսգրքի եւ աշխատանքի վերաբերյալ անտեղյակություն:

Վերոնշյալ բոլոր խնդիրները անհետևանք չեն մնում և բացասական ազդեցություն են թողնում երկրի ժողովրդագրական պատկերի վրա: Աշխատանք չունեցող երիտասարդը չի համարձակվում մտածել ընտանիք ստեղծելու մասին, ինչն էլ ծնելիության անբավարար մակարդակի պատճառ է դառնում: Այդ ամենը պահանջվում է երիտասարդների զբաղվածության կարգավորման և դրա արդյունավետ մակարդակի հասնելու հիմնավորված քաղաքականություն:

¹ ԼՂՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական տվյալներ:

² www.rating.rbc.ru

ԼՂՀ աշխատանքային ներուժի ոչ արդյունավետ օգտագործմանը նպաստում է պետականության գոյությանը սպառնացող ահավոր վտանգը՝ արտագաղթը, որը բացատրվում է ոչ միայն շուկայական հարաբերությունների բացասական հետևանքներով, այլև սոցիալական անարդարությամբ, ապագայի նկատմամբ հավատ ու երաշխիք չունենալու հուսահատությամբ: Աշխատավարձի ցածր մակարդակը միջազգային մասշտաբով պահանջարկ վայելող մասնագիտությունների՝ բարձր որակավորմամբ մասնագետներին հնարավորություն չտվեց մնալ հանրապետությունում: Աշխատանքի շուկան արժեզրկվեց պահանջարկային մասնագիտությունների, բարձր որակավորման մասնագետների արտագաղթի հետևանքով: Այն ընդհատեց որակյալ աշխատուժի վերարտադրության բնականոն ընթացքը, խաթարեց աշխատանքային տարիքի սերնդափոխության շղթայի օղակները:

Վերոնշյալ հիմնախնդիրների լուծումը պահանջում է առաջին հերթին նոր աշխատատեղերի ստեղծում: Երկրում ձեռնարկատիրությունը ընդլայնվում է հատկապես թեթև և սննդի արդյունաբերության ոլորտներում: Այսպես, «Մետաքսե կոմբինատը» պետական ներդրումներով գործող թեթև արդյունաբերական ՍՊԸ-ների միավորում է, որում ներգրավված ոլորտի մի շարք կազմակերպություններ արտադրում են արցախյան գորգերի վերականգնված տեսակներ, որոնցով Արցախը կարող ենք ներկայացնել նաև աշխարհին: Ձեռնարկատիրության ոլորտում իր ուրույն տեղն ունի նաև «Արցախ ֆրուտը», որը մասնագիտացված է մրգերի և բանջարեղենի պահածոների արտադրության մեջ: Բնակչությանը որակյալ արտադրանքով մատակարարման գործում կարևորվում է նաև սեփական բուսական յուղի արտադրության առկայությունը: ԼՂՀ կառավարության կողմից իրագործման փուլում է գտնվում Արցախի տնտեսական զարգացման մեծածավալ նախագծերից մեկը՝ սև խավիարի սեփական արտադրության հիմնումը: Գործող կազմակերպությունները նպաստում են ոչ միայն երկրի տնտեսական զարգացմանը, այլ նաև հարյուրավոր նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, ինչը հնարավորություն է տալիս կարգավորել զբաղվածության հիմնախնդիրը ԼՂՀ-ում:

Սակայն չնայած վերոնշյալի, աշխատատեղերի պակասի հիմնահարցի լուծումը լիարժեք չէ, եթե այն չի համադրվում աշխատավարձի մեծությանը այնպիսի չափով, որը հնարավորություն է տալիս անհատի և տնային տնտեսության վերարտադրողական կարողությունների մակարդակը հետընթացից պաշտպանելու և պարզ վերարտադրողականությունից բարձրացնելու, հասցնելու ընդլայնված վերարտադրողական մակարդակի:

Հանրապետությունում դիտվող վտանգավոր միտումներից է նաև բնակչության ծերացումը: Երկրում բնակչության կառուցվածքում տարեց բնակչության (60-ից բարձր) տեսակարար կշիռը կազմում է 16.1%¹, ինչը երկարատև ժողովրդագրական փոփոխությունների, բնակչության վերարտադրության, ծնելիության, մահացության և դրանց հարաբերակցությունում տեղ գտած տեղաշարժերի, ինչպես նաև մասամբ՝ միգրացիայի հետևանք է: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ երկրում տարեց մարդկանց թիվը ավելանում է նաև ծերանոցներում. հիմական պատճառը նյութական գործոնն է՝ ընտանիքների ծանր սոցիալական վիճակն ու բնակարանային սուղ պայմանները:

¹ Հաշվարկները կատարված են ԼՂՀ ԱՎԾ պաշտոնական տվյալների հիման վրա:

Ընդգծենք, որ առաջիկա տարիներին ևս սպասվում է բնակչության կառուցվածքի մեջ տարեցների թվաքանակի աճ, քանի որ կենսաթոշակային տարիք կսկսեն մուտք գործել 1955-1960 թթ. ծնված՝ գրեթե կրկնակի անգամ ավելի մեծ թվով անձինք: Եթե մինչև կենսաթոշակային տարիքի բնակչության ծավալուն ներհոսք կամ ծնելիության կտրուկ աճ տեղի չունենա, ապա ԼՂՀ բնակչության ծերացման երևույթը ահագնացող թափ կհավաքի ու երկիրը կհայտնվի լուծում պահանջող ծանրակշիռ սոցիալ-տնտեսական համալիր հիմնախնդրի առջև:

Բնակչության ծերացման գործընթացը ուժեղացնում է նաև ճնշումը պետբյուջեի ծախսային մասի վրա՝ սրվում են կենսաթոշակային ապահովության և սոցիալական պաշտպանվածության ֆինանսավորման պահանջմունքները: Ժողովրդագրական ծերացման մարտահրավերը որոշակի խնդիրներ է ստեղծում նաև առողջապահության համակարգի համար: Վերջին տարիներին հիվանդությունների և մահացությունների բարձր ինտենսիվություն է դիտվել հենց բարձր տարիքային խմբերի բնակչության շրջանում:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման համար առաջարկում ենք.

1. Կենսաթոշակի անցած անձանց համար զբաղվածության ճկուն համակարգերի ներդրում առանց աշխատաշուկայում անհամաչափությունների և սերունդների միջև կոնֆլիկտային իրավիճակների ստեղծման:
2. Միջազգայնորեն ընդունված ժողովրդագրական նորմերին համապատասխան ծերաբանության և ծերաբուժության ծառայությունների համակարգի ձևավորում, ինչը կնպաստի տարեց մարդկանց կյանքի որակի բարելավմանը:
3. Լիարժեք պայմանների ստեղծում երկրի սոցիալական, տնտեսական և մշակութային զարգացման գործընթացում տարեցների ակտիվ մասնակցության ապահովման համար:
4. Բնակչության բոլոր տարիքային խմբերի առողջության, հատկապես վերարտադրական առողջության, վերաբերյալ տեղեկատվական բազայի բարելավում, քանի որ մեծահասակների առողջության մակարդակը առաջին հերթին պայմանավորված է ոչ միայն երիտասարդ տարիքի կյանքի պայմաններով, այլև թե ժամանակին ինչպիսի մակարդակի բժշկական ծառայություններ է մատուցվել նրանց:
5. Բնակչության ծերացման հետևանքներից բխող հիմնախնդիրների լուծման և տարեցների սոցիալական պաշտպանության ռազմավարության իրականացման գործողությունների ծրագրի մշակում՝ միջնաժամկետ կտրվածքով: ՀՀ-ում այդպիսի ծրագիր գործում է 2012 թ.-ից:

Ընդհանրացնելով՝ ընդգծենք, որ ժամանակակից ժողովրդագրական մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին մշակել տնտեսական աճի համալիր ծրագրեր, որոնք բնակչության զբաղվածության կարգավորման և կենսամակարդակի բարձրացման ելակետային պայմանն են:

РУЗАННА МАНГАСАРЯН

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ НКР

Ключевые слова: демографический, вызовы, занятость, старение населения, миграция, безработица, рождаемость, смертность, брак, развод, экономический рост, жизненный уровень

Сегодняшняя демографическая ситуация НКР представляет собой серьезную опасность для национальной безопасности и государства. Для страны претворение новой демографической политики позволит предотвратить углубление негативных демографических тенденций и создать существенные предпосылки для исправления данной ситуации и обеспечения устойчивых и последовательных тенденций демографического развития. Происходящие в стране демографические процессы оказывают негативное воздействие на безработицу, низкие показатели рождаемости, миграцию, старение населения. Для решения демографических задач необходимо, в первую очередь, разработать комплексную программу обеспечения экономического роста.

RUZANNA MANGASARYAN

WAYS OF DEMOGRAPHIC SITUATION IMPROVEMENT IN NKR

Key Words: demographic, challenges, employment, population, aging, migration, unemployment, birthrate, mortality, marriage, divorce

Current demographic situation of NKR constitutes a serious threat to the state and national security. Adoption of a new policy would prevent deepening of adverse demographic tendencies and create mighty prerequisites to ensure sustainable and consistent tendencies for development of demography. Demographic processes taking place in the country negatively impact unemployment, low birth rate, migration, aging population. To meet current demographic challenges, primary necessity arises to develop integral economic growth programmes.

CHILD/ԵՐԵԽԱ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՈՎ ՎԵՐԱԻՄԱՍՏԱՎՈՐՎԱԾ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՋՎԱՄՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. երեխա, ծնող, դարձվածքային կապակցություն, լեզվամշակույթ

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ զուգադրվող լեզուներում բազմազան և յուրահատուկ են child/երեխա բաղադրիչով դարձվածքների և վերաիմաստավորված կառույցների իմաստները, որոնք ազգային մտածելակերպի արտացոլանքն են և պայմանավորված են էթնոսների արժեհամակարգով:

Child/երեխա հասկացությունով արտահայտությունները առկա են տարբեր լեզուների դարձվածքային միավորներում (այսուհետ՝ ԴՄ), փոխաբերական գործածությամբ այլազան կառույցներում: Մեր ուսումնասիրման համար հիմք է ծառայել Ն.Մ. Շանսկիի դարձվածաբանական միավորների տարբերակումը, որը բուն դարձվածաբանական կապակցությունների հետ, դարձվածքների մեջ է մտցնում նաև առաձա-ասացվածքային արտահայտությունները, թեև վերջինս խոսքերը: Այդ կարգի միավորները Ն.Մ. Շանսկին¹ համարում է դարձվածաբանական արտահայտություններ: Ներկայումս անգլիական լեզվամշակույթում *phraseological unit* եզրույթը ընկալվում է որպես լեզվի բառային կամ նախադասության տեսքով հանդես եկող կայուն արտահայտություններ²: Յուրաքանչյուր լեզու, որպես տվյալ ժողովրդի մտածողության ձև, իր մեջ ունի ազգայինին հատուկ, ժողովրդի լեզվամտածողությանը բնորոշ դարձվածքային կամ դարձվածամերձ կապակցություններ: Տեղին է հիշատակել Հումբոլդտի լեզվի և մտածողության կապի դրույթը: Լեզուն Հումբոլդտի համար «մտքի կազմավորող օրգանն է» (*des bildende Organ des Gedanken*)³: Չնայած բազմաթիվ խմբավորումներին՝ դարձվածաբանական միավորներն ունեն իմաստաբանությամբ չսահմանագծված, երբեմն էլ ոչ կայուն շրջանակներ⁴: Համադրվող լեզուների դարձվածքային միավորներում առանձնապես շեշտվում է երեխայի ժառանգական կապի սերտությունը ծնողներից մեկի հետ. տղան՝ առավելապես հոր, իսկ աղջիկը՝ մոր:

- *Like father , like son (in his father's footsteps)*
- *Like mother, like daughter (as is the mother, so is her daughter)*
- *Տղեն հորը կքաշե, իսկ աղջիկը՝ մորը: Որդին հորը կէլլե, աղջիկը՝ մոր կքաշի:*
- *Մերը տես աղջիկն առ, Եզրը տես՝ կտալն առ:*

¹ Шанский Н. Л., Фразеология современного русского языка. М., 1963.

² Glaser R., The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. *Phraseology*. Ed. Anthony Paul Cowie. Oxford: Clarendon Press.

³ Զահուկյան Գ., Լեզվաբանության պատմություն, Հատոր I, Եր., 1960, էջ 336:

⁴ Պետրոսյան Հ.Զ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., «Հայաստան», 1987, էջ 175-176:

- Աղջիկը մոր պատկերն է, տղեն հոր պնչից թռած է:
- Ծերիկը տես՝ գոտիկը առ, մերիկը տես՝ աղջիկն առ:
- Իր հոր քթից թռած:

Բայց ի տարբերություն հայերենի, անգլիական լեզվամշակույթում առկա մեկ այլ ԴՄ-ներից մեկը մատնանշում է տղա կամ աղջիկ երեխայի գերազանցապես միայն հորը նման լինելը թե՛ բնավորությամբ, թե՛ հայացքներով՝ *A chip off the old block*: Երկու լեզվամշակույթներում էլ առկա են այնպիսի ԴՄ-ներ, որոնք ընդգծում են երեխայի՝ մորից կախված լինելու հանգամանքը (*Mummy's boy, mother's boy, tied to his Momma's apron strings, at your mother's knee, մայրիկի բալա, մամայի տղա(աղջիկ), մոր փեշի տակ մեծացած, մոր պահած*): Համեմատաբար և՛ հայերենում և՛ անգլերենում քիչ են այն ԴՄ-ները, որոնք արտահայտում են աղջիկ երեխայի կապվածությունը հոր հետ՝ *daddy's girl, հոր աղջիկն է*:

Հայ իրականությունում առանձնահատուկ արժեք ունեն այն ԴՄ-ները, որոնք ընդգծում են երեխաների՝ ծնողներին նմանվելու հատկանիշը.

Իմ մոր աղջիկը չլինեմ, եթե...

Իմ հոր տղան չլինեմ, եթե...

Մինչդեռ անգլերենում նման ԴՄ-ները խիստ սակավ են: Երկու լեզուներում էլ տարբեր բառային միավորների տեսքով առկա են ԴՄ-ներ, որոնք արտահայտում են երեխաների՝ սերնդեսերունդ փոխանցվելը. անգլերենում՝ *from father to son*, հայերենում՝ *պորտը-պորտը անցնել*: Ավելին, հայերենում *պորտ* բառը բացի իր առաջնային իմաստից, ունի նաև փոխաբերական նշանակություն՝ *ծնունդ, սերունդ*. Որդիս ուզում է եղբորս աղջկանն առնել, հաշուեցէ՛ք, քանի պորտ կլինի.- Որդիդ, դուք, ձեր հայրը, եղբայրդ, աղջիկը-հինգ պորտ. Մինչև եօթը պորտ այդ ցաւը քաշէք ու բնաջինջ լինիք՝!/: Պորտ բառով դարձվածքային կապակցություններում հատկապես շեշտվում է յոթ թվի գերակայությունը. **Յոթը պորտը իրար խառնել/ մինչև յոթը պորտը/ յոթը/բրբ. Օխտը/ պորտով**: Եվ՝ հայկական և՛ անգլիական իրականություններում ծնողը զավակին միշտ գովերգում է. *My child is as good as gold*, կամ *Ազռավի ճուրղը իր մոր համար ազիզ է*:

Դիտարկվող լեզուներում երբեմն կիրառվում է զուգորդման սկզբունք, այսինքն՝ կենդանական աշխարհին բնորոշ տարբեր բառեր կարող են վերագրվել այս կամ այն մարդուն կամ երեխային՝ ստեղծելով դարձվածքային կապակցություն: Այսպես, *a spoilt brat, black sheep, լակոտ-լուկուտ, շան ծնունդ, շան կաթ կերած, շան ձագ-դարձվածքները* նշանակում են *չար, երես առած, անդաստիարակ երեխաներ*: (Օրինակ՝ *լակոտ-լուկուտ* դարձվածքը նշանակում է անկիրթ, անդաստիարակ երեխաներ): Դեռևս XVIII-XIX դարի անգլիական լեզվամտածողության մեջ սև գույնի ոչխարը, համարվել է սատանա, դև, հավանաբար այստեղից էլ առաջացել է *black sheep* իդիոմատիկ արտահայտությունը,² որը նշանակում է *չար, երես առած երեխա*:

¹ Մալխասեանց Ս., Հայերեն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՌ պետական հրատարակչություն, հ. 4, Եր., 1945, էջ 118:

² The American Heritage Dictionary of Idioms, Houghton Mifflin Company, 1992, Retrieved 2008-03-24.

Ե՛վ անգլիական, և՛ հայկական լեզվական իրականություններում մարդիկ երեխայի հանդեպ գորովալից վերաբերմունք դրսևորելիս օգտագործում են փաղաքշական, դարձվածամերձ պատկերավոր արտահայտություններ. *rug rat*, *բալան կծեմ* (օրինակ՝ երկնային լուսատուների անուններ՝ *իմ փայլուն աստղ*): Child/երեխա բաղադրիչով կազմված դարձվածքների առավել գործածական իմաստը զուգադրվող լեզուներում *ծննդաբերելու, երեխա լույս աշխարհ բերելու* նշանակությունն է.

ա) *bear a child , give birth to a child- երեխա ունենալ, երեխա բերել:*

Ի դեպ, ԴՄ-ներն էլ ունեն իրենց հոմանիշային հարացույցը.

բ) *be with child, with child, expect a child, in a family way*

լույս աշխարհ բերել, լույս աշխարհ գալ, լույս աշխարհ գցել:

Նմանօրինակ իմաստով հայ իրականությունում՝ ժողովրդախոսակցական լեզվում, կարելի է վկայաբերել հետևյալ ԴՄ-ները.

գ) *երեխով լինել, տղով մնալ, տղա մնալ, երեխով մնալ, ծանր ուր:*

Ինչպես տեսնում ենք, հայերենում ավելի ճկուն են այն ԴՄ-ները, որոնք արտահայտում են *հղիանալ* իմաստը:

Բանահյուսական ժանրի ստեղծագործություններում՝ հեքիաթներում, օրորոցային տեքստերում, առակներում, առած-ասացվածքներում, ավանդազրույցներում և այլն, լավագույնս է դրսևորվում ժողովրդի դարձվածայնորեն մտածելու կարողունակությունը:

Միջաբերենք հետևյալ անգլալեզու և հայերեն օրինակները.

1. *The first thing he did after he got married was to get his wife with child (Unknown)*
2. *She gave birth to a baby girl.* 3. *Ու նրա ետնուց Խանդութ Մեծ Տիկին, լույս աշխարհ բերավ Մեկ արու զավակ (ԱԻ),* 4. *Օխտ տարու հետ կնիկ կելլա մի հավկիթ կփաթե շորով, կղնե իրեն փորի վրա: Իրեն մարթուն կհայտնե՝ «Ես տղի հիվանդությին ունիմ»¹*

Օրորոցային տեքստերը, մասնավորապես գովերգ պարունակող օրորները, ունեն դարձվածամերձ արտահայտությունների բավականին հարուստ շերտ: Ասվածը արտահայտիչ դարձնելու նպատակով բերում ենք հետևյալ տեքստը՝ քաղված անգլալեզու օրորոցային տեքստից.

Sleep like a lady(or gentleman)

You shall have milk

When the cows come home

Father is the butcher

Mother cooks the meat

Johnnie rocks the cradle

While baby goes to sleep²

Հաճախ լեզվական մտածողության մեջ համեմատություն պատկերավորման միջոցը արտահայտվում է՝ քողարկելով այն հատկանիշը, որով համեմատելի ու համեմատվող առարկաները բաղդատվում են: Ըստ էության արտահայտված չէ այն հատկանիշը, որը

¹ *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, XIII, Եր., 1985, էջ 115:*

² *Jacqueline Simpson, A Dictionary of English Folklore, Oxford University Press, 2000.*

հատուկ է տիրուհուն /Sleep like a lady/ կամ երեխային /sleep like a child/. Գուցե տիրուհին կամ երեխան քնել է անվրդով, խաղաղ, հանգիստ, խորը: Օրորի համատեքստում այս հատկանիշները ենթադրելի են: Սովորաբար համեմատության հիմքը՝ հատկանիշը բացակայում է այն դեպքում, երբ տվյալ առարկան (անձը, երևույթը) բնորոշվում է մեկ հիմնական հատկանիշով, որը ոչ միայն տվյալ դեպքում, այլև ընդհանրապես հատուկ է այդ առարկային: Այստեղ երեխայի և տիրուհու միջև ուղղակի իմաստով ոչ մի կապ ու նմանություն չկա: Կարևոր է օրորասացի երևակայությամբ ստեղծված զուգորդությունը, մտապատկերը, որից և ծնվում է նշված դարձվածամերձ կապակցությունը: Լեզվաոճական մակարդակում *Sleep like a lady (or gentleman)* համեմատությունը՝ որպես պատկերավորման-արտահայտչական միջոց, ինչ-որ չափով առնչվում է չափազանցություն բանադարձումին: Վերջինս մոր կողմից զավակին տրվող գերագույն գնահատականն է: Հայկական օրորներում ևս օրորասացը օրորի տեքստում գովեստի խոսքեր է ասում իր երեխային, որը նույնպես գերբնական միջավայր է ստեղծում, քանի որ օրորոցում «քնած երեխան չի կարող թագավոր լինել»:

Նանա, իմ թագավոր ջան,
Ոսկե քանքուլավոր ջան,
Նանա, նանդ քեզ մատաղ,
Նանա հերդ քեզ հոտաղ¹:

Անգլիական իրականությունում առկա են մի շարք ԴՄ-ներ, որտեղ ընդգծվում են երեխայի սեռային պատկանելությունն արտահայտող լեզվական միավորներ: Մեջբերենք *boy*² բաղադրիչով անգլիական ԴՄ-ները.

- *Nancy boy(s)* - արվամոլ, արվագետ
- *Principal boy* - դերասանուհի, որ մնջախաղում կախարում է տղամարդու դեր
- *A slip of a boy* - վրիպ կամ բարեկազմ տղա
- *Yellow boy* - գինեա (21 շիլլինգ արժեքի անգլիական հին ոսկեդրամ)
- *From a boy* - մանկությունից սկսած
- *Blue-eyed boy* - առավել սիրված, նախընտրելի, սիրելի

Առկա են *տղա* բաղադրիչով կազմված դարձվածքներ, որոնք նույնպես արտահայտում են երեխայի միամտությունը.

- *Don't be childish*-տղա մի լինի, *do not be boyish*
- *տղա-տղա խոսել* (երեխա-երեխա խոսել), *տղա՛ ես գտել (միամիտ ես կարծում), տղայություն անել*

Այստեղ նույնպես կա հոմանշային հարացույց.

- *Carry a child*-(smell of the baby)- երեխություն անել
- *երեխություն անել*, *երեխա բաների հետևից ընկնել*(անխոհեմություն՝միամիտ բան անել).
- *Child's play/kid's stuff*- *Finding the right street was child's play with a map* (Unknown) **as easy as taking candy from a baby**<http://idioms.thefreedictionary.com/baby>

¹ Լալայան Ե., Երկեր հինգ հատորով, հատոր 3, «Գիտություն», Եր., 2004, էջ 256:

² Англо-русский фразеологический словарь, А.В. Кунин, А-О, Издательство "Советская энциклопедия", М., 1967, стр. 112.

Մեր կողմից քննվող “boy” բաղադրիչով ԴՄ-ների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տվյալ բաղադրիչը չի համապատասխանում իր բառային իմաստին, այլ ունի բոլորովին նոր ընդհանրական նշանակություն:

Ի դեպ, վերը հիշատակված ԴՄ-ները, երբ գործածվում են իբրև սովորական բառակապակցություններ, բաղադրիչ բառերն արդեն կարող են հանդես գալ նաև իրենց ուղղակի, հիմնական իմաստներով: Օրինակ՝ *blue-eyed boy* դարձվածքը կարող է օգտագործվել որպես կայուն բառակապակցություն և ունենալ *կապույտաչյա տղա* իմաստը: Անգլալեզու գրականության մեջ քիչ չեն նաև “girl”¹ բաղադրիչով ԴՄ-ները.

- *Hello girl* - հեռախոսավարուհի
- *Old girl* - պառավիկ
- *One's best girl*- սիրեցյալ, սիրելի

Ինչպես բառերը, դարձվածքները նույնպես օժտված են հուզա-արտահայտչական գունավորմամբ: Դիցուկ՝ “*Old girl*” դարձվածքը ձեռք է բերել բացասական երանգավորում:

Child/երեխա հասկացությունը, անշուշտ, ինքնօրինակ դրսևորում և ոճական արժեք ունի մեր կողմից քննվող բոլոր ԴՄ-ներում: Մի շարք բառային միավորներ արժևորվում են լեզվական համապատասխան միջավայրում: Ըստ էության, տվյալ բառի նրբիմաստին ենք առնչվում: Օրինակ՝ *տղա՜ես, թե՛ աղջիկ* արտահայտությունը: Այստեղ խոսքը գործը հաջող լինելու կամ չլինելու մասին է: Համանման արտահայտություն է նաև *ցորեն, թե գարի* հարցադրումը, որը նշանակում է նորածինը աղջիկ է, թե տղա: Հայ ժողովուրդը բանահյուսական տարբեր ժանրերում առհասարակ լայն տեղ է տվել այն բույսերին, որոնք աճել են նրա բնական-աշխարհագրական պայմաններում: Ակնհայտ է, որ վերոնշյալ ԴՄ-ներում կիրառվել են հականիշ բառեր, որոնք ուժեղացնում են խոսքի արտահայտչականությունը:

Հայ լեզվամշակույթում որոշ ԴՄ-ների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ *տղա* երեխան խորհրդանշում է հաղթանակ, իսկ աղջիկը՝ պարտություն.

- Ում մերը տղա կբերի
- Ում մերը աղջիկ կբերի

Կամ՝

Աղջկա բռնած գործ - Մի բան, որի հաջողությունը կասկածելի է:

Տվյալ ԴՄ-ները ամբողջապես վերաիմաստավորվում են՝ ձեռք բերելով *հաղթողի* կամ *պարտվողի* իմաստ:

Տղա բաղադրիչով դարձվածքներ առկա են նաև այլ իմաստային որոշակի դաշտ ունեցող կառույցներում, որոնք արտահայտում են հարուստ չլինելու, շռայլություն թույլ չտալու միտքը².

- *Անգլիական լորդի տղա(ն) չեմ.....*

¹ Англо-русский фразеологический словарь, А.В. Кунин, А-Q, Издательство “Советская энциклопедия”, М., 1967.

² Բեդիրյան Պ.Ս., Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, «Լույս», Եր., 1973, էջ 43:

- *Լորդի տղա(ն) չեմ*
- *Լորիս-Մելիքովի տղա(ն) չեմ*

Հայերենում կան երեխա բաղադրիչով մի շարք դարձվածքային կապակցություններ, որոնք ընդգծում են ընտանիքի սոցիալական ծանր վիճակը.

- *Օխտը երեխայով մի ձորում մնալ-չքավոր լինել*
- *Երեխաները նստել են հով կամ պաղ թոնրի վրա-*
- *Երեխա ծախել*

Թե՛ առաձները և թե՛ ասացվածքները իրենց բնույթով ընդհանրացնող մտքերի ու դատողությունների պատկերավոր ու դիպուկ արտահայտություններ են, որոնք, սերնդեսերունդ փոխանցվելով, ձեռք են բերել դարձվածքային նշանակություն: *Child/երեխա* բաղադրիչով ԴՄ-ների իմաստային առանձնահատկությունները քննելիս մեր խնդրի շրջանակում կարելի է ընդգծել երեխայի միամիտ, անմեղ լինելու նշանակությունը. “*A child tells in the street what its father and mother say at home*”. *What children hear at home doth soon fly abroad*. Անգլիական բնագրերում ունենք համապատասխան հոմանշային հարացույցները. *Babe in arms, Babe in the woods, as easy as taking candy from a baby*: Հայերեն նյութը ևս փաստում է երեխային միամիտ լինելու իրողությունը լեզվական մակարդակում. «*Գեղի էն գլուխը գնա, երեխիցը բան հարցրու*», «*Շիտակ խոսքը յա սարխոշից, յա ճժուց*», «*Շիտակ խոսքը յա խելառեն, յա տղայեն*»¹.

АСМИК МАТИКЯН

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ПОНЯТИЕМ CHILD/РЕБЕНОК В АНГЛИЙСКОМ И АРМЯНСКОМ ЛИНГВАКУЛЬТУРАХ

Ключевые слова: ребенок, родитель, фразеологические единицы, лингвакультура

Как английский, так и армянский материал позволяют подчеркнуть, что восприятие пересмысленных единиц с понятием ребенок связывается с особенностями языкового мышления двух разных этнических систем ценностей.

HASMIK MATIKYAN

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH NOTION OF CHILD/ԵՐԵՒԱ IN ENGLISH AND ARMENIAN LINGUA-CULTURES

Key Words: child, parent, phraseological unit, lingua-culture

The work presents the idea that phraseological units with the notion of “child” are the reflection of national mentality determined by two different ethnic system of values.

¹ Այս և մյուս առաձ-ասացվածքները մեջբերված են Ա. Ղանալանյանի Առաձանիից, Եր., 1960, և «Ասողին լսող է պետք», «Հայկական առաձներ և ասացվածքներ» գրքից, 2004:

АТОМ МАРГАРЯН

Кандидат экономических наук, доцент, АГЭУ

СЕРГЕЙ СОЛОДОВНИКОВ

Доктор экономических наук, профессор, БНТУ

АРСЕН ПЕТРОСЯН

Кандидат экономических наук, ассистент, ФУА

БЛАГОПРИЯТНОСТЬ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В СТРАНАХ ЕАЭС: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ¹

***Ключевые слова:** предпринимательство, бизнес среда, конкурентоспособность, модернизация, диверсификация, регулирование*

Мировая практика показывает, что сокращение административного давления является главным стимулом развития предпринимательства и привлечения иностранных инвестиций. Кроме того, такой шаг позволяет существенно снизить злоупотребление полномочиями проверяющих инстанций и сделать очередной шаг в борьбе с коррупцией на государственном уровне. Введение таких поправок в законодательство приведет к уменьшению в странах ЕАЭС дополнительных поборов в процессе получения лицензии. С этой точки зрения страны ЕАЭС должны продолжать реформы во всех сферах регулирования предпринимательской деятельности, в том числе, с учетом положительного опыта зарубежных стран.

Страны Евразийского экономического союза (ЕАЭС) улучшают свое положение в общем рейтинге глобальной конкурентоспособности. Согласно результатам исследования Всемирного банка и Международной финансовой корпорации "Ведение бизнеса" Армения выглядит более привлекательно на фоне стран-партнеров по ЕАЭС: в указанном исследовании Армения занимает 45-е место, Беларусь 57-е, Казахстан – 77-е, Кыргызстан-102-е, Россия-62 место².

Вместе с тем страны ЕАЭС пока значительно уступают развитым странам по уровню развития инфраструктуры, социальной сферы, инновационных отраслей. Данные сектора являются приоритетными в реализации важнейших задач модернизации и диверсификации национальных экономик государств ЕАЭС, весьма заинтересованы в активизации инвестиционных и технологических связей с государствами Европейского союза, что придаст мощный импульс для экономического и промышленного роста государств ЕАЭС.

¹ Исследование выполнено при поддержке ГН МОН РА в рамках армяно-белорусского совместного научного проекта № 13РБ-059.

² «Doing Business – 2015», The World Bank Group. <http://russian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2015>

В странах ЕАЭС улучшается ситуация по ряду индикаторов, которые учитываются при формировании общего рейтинга ведения бизнеса. Так, в частности, рейтинг Армении вырос по пяти из указанных ниже показателям, причем по одной из них – значительно. Армения зафиксировала серьезный прогресс по показателю «Налогообложение», продвинувшись вперед на 32 пункта. Однако ухудшилась ситуация по показателям «Получение кредитов», «Разрешение неплатежеспособности» и «Защита миноритарных инвесторов» соответственно на 6, 2 и 1 пунктов. По показателям «Регистрация собственности» и «Обеспечение исполнения контрактов» в Армении ситуация не изменилась¹.

Основные показатели Армении таковы: по показателю простоты регистрации бизнеса страна занимает 4-е место в мире, по показателю простоты получения разрешений на строительство – 81-е место, по уровню налогообложения – 41 место, по уровню защиты инвесторов – 49 место, по показателю простоты подключения к системе электроснабжения – 131 место, по показателю простоты регистрации прав собственности – 7 место, по уровню кредитования – 36 место, по показателю легкости ведения международной торговли – 110 место, по показателю обеспечения исполнения контрактов – 119 место, по показателю разрешения неплатежеспособности – 69 место².

Пересчитанный по новой методологии прошлогодний общий рейтинг России занимает 64-е место. В этот раз Россия поднялась на 62-ю строчку. По показателю «Регистрация предприятий» Россия продвинулась вперед на 24 пункта заняв 34-е место. В сфере уплаты налогов Россия немного приблизилась к лучшей мировой практике (+0,35 п.п. до 80,63) и заняла 49-е место вместо 48-го год назад. По четырем показателям Россия занимает место во второй сотне: защита прав миноритарных инвесторов (100-е место вместо 97-го год назад), доступ к электроэнергетической инфраструктуре (143-е вместо 141-го), внешняя торговля (155-е вместо 154-го), разрешения на строительство (156-е против 172-го). Некоторое улучшение произошло только в части разрешений на строительство. По всем остальным пунктам её позиции ухудшились, главным образом из-за более значительного прогресса других стран³.

Рейтинг Беларуси в 2014 году по сравнению с 2013 года не изменился. Значительное улучшение наблюдалось только по показателю «Налогообложение»: Беларусь продвинулась вперед на 47 пункта и занял 60-е место. Кроме этого были облегчены процедуры получения разрешений на строительство. По этому показателю рейтинг Беларуси ухудшился, особенно по показателям «Регистрация предприятий» и «Получение кредитов».

В Казахстане в 2014 году была упрощена процедура регистрации собственности. По этому показателю Казахстан занимает 14-е место. Правительством предпринимаются точечные меры по показателям, где есть определенные барьеры. По показателю «Разреше-

¹ Там же.

² Там же.

³ <http://gtmarket.ru/news/state/2011/10/21/3682>

ние неплатежеспособности» Казахстан уже находится на 63-м месте – продвинувшись вперед на 19 пунктов.

Как видно из таблицы 2, Республика Армения провела положительную реформу в сфере налогообложения. В Армении показатель удаленности от передового рубежа (ПР)¹ составляет 82,1%, что позволяет говорить о том, что разрыв между достижениями страны и передовым рубежом, рассчитанным на основе наилучших показателей по всем странам и за все годы, составляет 17,9 балла. По этому показателю Армения опередила даже страны ОЭСР, где средний показатель ПР составляет около 81.03%. Среди стран ЕАЭС по показателю ПР Армения уступает 1-е место только Казахстану. Надо отметить, что в Армении был упрощен процесс налогообложения для компаний за счет внедрения электронной системы деклараций². Важную роль в улучшении этого показателя сыграла и общая налоговая ставка, которая составила 20,4%.

Таблица 2

Показатели налогообложения по странам ЕАЭС в 2014 г.

Индикатор	Европа и Центральная Азия	ОЭСР	Армения	Белорусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Налогообложение (изменение рейтинга)	-	-	+2	+4	+1	+5	-3
Налогообложение (удаленность от п.р.)	75.31	81.03	82.1	78.29	90.04	63.15	80.63
Выплаты (количество)	20.5	11.8	10	7	6	52	7
Время (часы)	234.3	175.4	321	183	188	210	168
Налог на прибыль (% прибыли)	10.4	16.4	19.5	11.9	15.9	6.4	8.4
Налог и выплаты на зарплату (% прибыли)	21.4	23	0	39	11.2	19.5	35.4
Другие налоги (% прибыли)	3.1	1.9	0.8	1	1.5	3.1	5.1
Общая налоговая ставка (% прибыли)	34.9	41.3	20.4	52	28.6	29	48.9

¹ Оценка удаленности от «передового рубежа» дает представление о том, насколько в среднем страна в определенный момент времени отстает от наилучшего результата по каждому из индикаторов. Удаленность от «передового рубежа» оценивается по шкале от 0 до 100, где 100 представляет «передовой рубеж». Чем выше балл, полученный по показателю удаленности от передового рубежа, тем благоприятнее предпринимательская среда и прочнее правовые институты в стране. «Doing Business – 2015», The World Bank Group. <http://russian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2015>

² Следует отметить, что для целей рассматриваемого исследования учитывались реформы, проведенные и получившие практику применения в период с 1 июня 2013 г. по 1 июня 2014 г., а по показателю «Налогообложение» оценивались данные 2013 года.

Для дальнейшего улучшения показателя налогообложения хорошо будет осуществить либерализацию налогообложения субъектов предпринимательства в отдельных приоритетных сферах путем освобождения от уплаты в первые три года деятельности. Такой шаг позволит новым субъектам предпринимательства Армении повысить свою конкурентоспособность, расширить производство и создать новые рабочие места, что является безусловным преимуществом в процессе привлечения иностранного инвестора.

В ЕАЭС самый высокий показатель удаленности от передового рубежа по показателю налогообложения в Казахстане (составляет 90,04%) за счет упрощения требований к правилам подачи деклараций по налогу на прибыль предприятий и налогу на добавленную стоимость, а также за счет уплаты обязательных взносов по страхованию от несчастных случаев на рабочем месте.

Таблица 3

Регистрация предприятий в странах ЕАЭС в 2014 г.

Индикатор	Европа и Центральная Азия	ОЭСР	Армения	Белорусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Создание предприятий рейтинг	-	-	1	4	5	2	3
Создание предприятий ПР	9.21	91.24	97.77	91.88	90.19	96.35	92.17
Процедуры (количество)	5	4.8	2	5	6	2	5
Срок (дни)	12.1	9.2	3	9	10	8	13,0
Стоимость (% дохода на душу населения)	5.3	3.4	1	0.8	0.5	2.4	1.2
Минимальный оплаченный капитал (% валового дохода на душу населения)	5.8	8.8	0	0	0	0	0
Интенсивность новых предприятий, 2012 г.	-	-	1.54937	1.13998	1.71344	0.9225	4.30301
Количество новых обществ с ограниченной ответственностью 2012 г. ²	-	-	3 190	7 674	19 568	3 379	442 165

Из таблицы 3 видно, что по показателю «Регистрация предприятий» Республика Армения занимает 1-е место среди стран ЕАЭС, и 4-е место в мире. Показатель удаленности от передового рубежа составляет 97,77% за счет количества процедур и за счет минимальных регистрационных сроков. Россия на 2-ом месте в ЕАЭС по этому показателю, которая составляет 92,17%. За отчетный период Россия упростила процедуру создания предприятий, отменив требование целиком оплачивать уставный капитал перед регистра-

цией компании, а также обязательное уведомление налоговых органов об открытии банковского счета¹.

По показателю «Международная торговля» Армения занимает 1-е место среди стран ЕАЭС, продвинувшись вперед на 14 пунктов. Осуществление внешнеторговой деятельности упростилось за счет внедрения электронной подачи экспортной и импортной документации, а также сокращения объема физического контроля.

По показателю «Получение кредитов» Армения опять занимает 1-е место в ЕАЭС. В таблице 4 следует обратить внимание на показатель «Обеспечение исполнения контрактов». Этот показатель отражает эффективность принудительных мер по соблюдению условий договоров. Здесь лидирует Беларусь: 1-е место среди стран ЕАЭС, и 7-е место в мире.

Таблица 4

Обеспечение исполнения контрактов в странах ЕАЭС

<i>Индикатор</i>	<i>Европа и Центральная Азия</i>	<i>ОЭСР</i>	<i>Армения</i>	<i>Белорусь</i>	<i>Казахстан</i>	<i>Кыргызстан</i>	<i>Россия</i>
Обеспечение исполнения контрактов рейтинг			4	1	3	5	2
Обеспечение исполнения контрактов ПР	64.93	69.82	53.33	78.7	69.33	64.63	75.85
Срок (дни)	448.1	539.5	570	275	370	260	267
Судебные издержки (% от стоимости иска)	25.2	21.4	14	23.4	22	37	14.9
Процедуры (количество)	37	31.5	49	29	36	38	35

В Армении рассмотрение коммерческих споров в суде занимает в среднем 570 дней, что заметно медленно, чем в других странах ЕАЭС, при этом количество необходимых процедур (49) также существенно выше показателей стран ЕАЭС (средний показатель по ЕАЭС - 37,4 дней).

Для поднятия рейтинга стран ЕАЭС по ведению бизнеса считаем целесообразным осуществление комплекса мер по автоматизации ряда процедур. Для достижения вышеуказанных целей необходимо оптимизировать административные барьеры в строительстве: лицензированию должны подлежать лишь те виды предпринимательской деятельности, которые непосредственно влияют на здоровье человека и состояние окружающей среды. Специалисты Казахстана, например, считают, что надо предусмотреть возмож-

¹ Там же.

ность подачи заявок онлайн по всем государственным программам развития бизнеса и опубликования результатов их рассмотрения на сайте соответствующего государственного органа Республики Казахстан¹.

Таким образом, целесообразно упразднить лицензирование таких видов деятельности, как строительно-монтажные работы и производство (выпуск) строительных материалов, изделий и конструкций (за исключением сертифицируемой продукции), заменив их страхованием гражданско-правовой ответственности подрядчика и контролем со стороны саморегулируемых организаций – добровольных объединений.

Мировая практика показывает, что именно сокращение административного давления является главным стимулом развития предпринимательства и привлечения иностранных инвестиций. Кроме того, такой шаг позволит существенно снизить злоупотребление полномочиями проверяющих и сделать очередной шаг в борьбе с коррупцией на государственном уровне. Введение таких поправок в законодательство приведет к уменьшению в странах ЕАЭС дополнительных поборов в процессе получения лицензии.

В целом результаты исследования показали, что, несмотря на имеющиеся достижения в создании благоприятных условий для развития бизнеса, страны ЕАЭС должны продолжать проведение реформ во всех сферах регулирования предпринимательской деятельности, в том числе, с учетом рекомендаций Всемирного банка и положительного опыта зарубежных стран, с целью развития частного сектора экономики.

ԱՏՈՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՍԵՐԳԵՅ ՍՈԼՈՂՈՎՆԻԿՈՎ ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՄԱՆ ԴՅՈՒՐԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՄ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ. ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. ձեռնարկատիրություն, գործարար միջավայր, մրցունակություն, արդիականացում, զանազանեցում, կարգավորում

Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ վարչական ճնշման կրճատումը խթան է հանդիսանում ձեռնարկատիրության զարգացման և օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման համար: Բացի այդ, այդ քայլը հնարավորություն է տալիս էապես նվազեցնելու ստուգող ապրանքների լիազորությունների չարաշահումը և կատարելու հերթական քայլը կոռուպցիայի դեմ պայքարում: Այդօրինակ բարելավումների ներմուծումը ԵԱՏՄ երկրների օրենսդրության մեջ կհանգեցնի թույլտվությունների ստացման ընթացքում լրացուցիչ գանձումների կրճատմանը: Այս տեսակետից, ԵԱՏՄ երկրները պետք է շարունակեն բարեփոխումները ձեռնարկատիրության կարգավորման բոլոր ոլորտներում՝ նաև հաշվի առնելով արտասահմանյան երկրների դրական փորձը:

¹ Там же.

ATOM MARGARYAN
SERGEY SOLODOVNIKOV
ARSEN PETROSYAN

CONVENIENCE OF DOING BUSINESS IN COUNTRIES OF EURASIAN ECONOMIC UNION: COMPARATIVE ANALIS

Key Words: entrepreneurship, business environment, competitiveness, modernization, diversification, regulation

The world practice shows that reduction of administrative burden is a major stimulus for development of entrepreneurship and attraction of foreign investments. Furthermore, such a step can significantly reduce the abuse of inspection authorities and make the next step in the fight against corruption. Introduction of such amendments to legislation will result in reduction of EAEU additional payments in the process of receiving a license. From this viewpoint, EAEU countries must continue reforms in all areas of business regulation, taking into consideration the positive experience of foreign countries.

ԱՏՈՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԹԵՐԶՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ՏՆՏԵՍԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ¹

Հիմնաբառեր. արտահանում, արտահանման հնարավորություններ, կանխավճարում, արտահանման առաջարկի կարողություններ, տնտեսական գործոններ, արտահանման իրական առաջարկ, արտաքին առևտուր, էկոնոմետրիկ մոդելներ, տնտեսության մրցունակություն

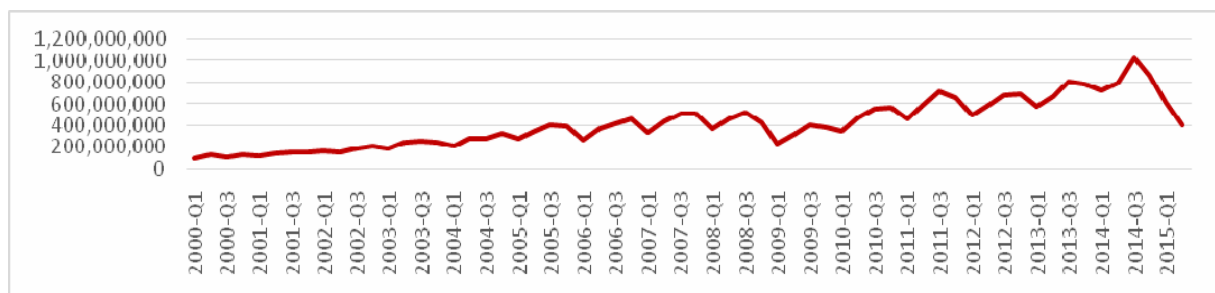
Մերձավոր և հեռավոր հարևանների հետ իրականացվող առևտուրը մեծ նշանակություն ունի ՀՀ տնտեսության համար: Հիմք ընդունելով այս փաստը՝ վերլուծությունը իրականացվել է տարատեսակ էկոնոմետրիկ մոդելների միջոցով, որոնց շնորհիվ հնարավոր է դարձել ոչ միայն գնահատել մի շարք գործոնների ազդեցությունները, այլև կատարել կանխավճարում ապագայում արտա-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է հայ-բելառուսական համատեղ № 13 PE-059 գիտական նախագծի՝ ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շրջանակներում:

հանման առաջարկի իրական ծավալների վերաբերյալ, որի հաշվառումը տնտեսական քաղաքականության մեջ թույլ կտա ՀՀ արտահանումը դարձնել առավել թափանցիկ և մրցունակ:

Մրցունակ արտահանում ունենալու առաջին և կարևոր քայլը սկսվում է դրա ազդեցություն ունեցող գործոնների դիտարկմամբ ու այդ ազդեցության կոնկրետ չափի բացահայտմամբ: Վերջինս թույլ կտա հասկանալ, թե ինչպես կարելի է փոխել արտահանման ծավալները, որպեսզի ստացվեն առավելագույն օգուտներ: Բացահայտված կապերը նաև հնարավորություն կտան կատարել կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կանխատեսումներ՝ ըստ մի քանի սցենարային մոտեցումների: Արտահանման ծավալների կանխատեսումը էլ ավելի է արդիական դառնում ՀՀ՝ ԵՏՄ անդամակցությունից հետո, քանի որ նորացված տնտեսական միջավայրում ՀՀ-ն, հատկապես միության երկրների մասով, պետք է կոնկրետ ազդանշաններ ուղարկի արտահանման վրա ազդող գործոնների և կանխատեսվող ծավալների վերաբերյալ:

Արտահանման ծավալների մասին խոսելիս չափազանց կարևոր է «իրական արտահանման ծավալ» հասկացությունը, որը կարելի է ընդունել որպես իրական արտահանման առաջարկ (X¹): Արտահանման այն ծավալների կանխատեսումը, որոնք կարող է և հնարավորություն ունի առաջարկել ՀՀ-ն, էական նշանակություն ունեն արտաքին տնտեսական քաղաքականության իրականացման համար: Սույն հետազոտության շրջանակներում, որպես իրական արտահանման ցուցանիշ, դիտարկվել է անվանական արտահանման ծավալների և արտահանման գների հարաբերությունը 2000-2015 թթ. եռամսյակների կտրվածքով: Իրականացվել է իրական արտահանման ծավալների դինամիկայի ուսումնասիրություն հետևյալ գծապատկերի օգնությամբ.

Գծապատկեր 1. Իրական արտահանման ^{X¹} շարժընթացը 2000-2015 թթ. եռամսյակային կտրվածքով

Գծապատկեր 1-ից կարելի է տեղեկանալ, որ դիտարկվող ժամանակահատվածի իրական արտահանման առավելագույն ծավալը գրանցվել է 2014 թ. երրորդ եռամսյակում՝ կազմելով մոտավորապես 1,022,424,109 ԱՄՆ դոլար, իսկ նվազագույնը՝ 2000 թ. առաջին եռամսյակում՝ 91,008,513 ԱՄՆ դոլար: Հաջորդ խորը անկումը նկատվել է 2009 թ. առաջին եռամսյակում՝ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում: Հաշ-

¹ Ёёёёёё А., Ёёёёёёёёё ёёёёёёёёёёёё, ёёёёёёёёёёёё ёёёёёёёё, ё., 2006, ё. 247.

² https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/stat_data_arm/GDPexp.q.Arm.xls

վարկվել է արտահանման շարքի մեդիանան, որը ցույց է տվել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածի իրական արտահանման ծավալների 50%-ը փոքր, իսկ մյուս 50%-ը մեծ է 375 մլն դոլարից: Կտրուկ անկում նկատվում է 2015 թ. երկրորդ եռամսյակում: Համեմատած 2014 թ. երկրորդ եռամսյակի հետ իրական արտահանման անկումը 2015 թ. երկրորդ եռամսյակում կազմել է 50%:

Իրական արտահանման ծավալները կախված են բազմաթիվ տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական ցուցանիշներից: Սույն հոդվածում այդ գործոններից առանձնացվել են հիմնականները՝ իրական ՀՆԱ-ն, արտահանման և ներքին գների ինդեքսները, փոխարժեքը, ինչպես նաև ավելցուկային պահանջարկը, որոնք արմատապես կարող են փոխել արտահանման ծավալները և կառուցվածքը: Արտահանման՝ P_x և ներքին (ՍԳԻ)՝ P_d գների, ինչպես նաև դրամ/դոլար փոխարժեքի՝ $E_{\$/\$}$, համակցության շնորհիվ ստացվել է համալիր ցուցանիշ՝ $E \frac{P_x}{P_d}$, որը միանգամից դիտարկում է նշված երեք

ցուցանիշների ազդեցությունը իրական արտահանման վրա:

Արտահանման վրա ազդող երրորդ ցուցանիշը ներքին ավելցուկային պահանջարկն է, որը մոտավորապես հաշվարկվել է որպես իրական ՀՆԱ-ի և տրենդային իրական ՀՆԱ-ի տարբերություն: Վերջինս ստանալու նպատակով միտումների էկոնոմետրիկ մոդելների՝ օգնությամբ հաշվարկվել է տրենդային իրական ՀՆԱ-ն:

Վերը նշված ցուցանիշների մասով մանրամասն վերլուծությունը թույլ է տալիս դիտարկել իրական արտահանման առաջարկի և վերը նշված ցուցանիշների կախվածությունը արտահայտող հետևյալ էկոնոմետրիկ մոդելը.

$$x_{it}^s = \alpha_0 + \alpha_1 y_{it}^d + \alpha_2 \left(E \frac{P_x}{P_d} \right)_t + \alpha_3 D_{et} + \varepsilon_t \quad (1),$$

որտեղ՝

- x_{it}^s – ն իրական արտահանման առաջարկն է t - րդ եռամսյակում,
- y_{it}^d – ն t - րդ եռամսյակի իրական ՀՆԱ-ն է՝ 2000 թ. միջին գներով ճշգրտված,
- $E_{\$/\$}$ – ն t - րդ եռամսյակի միջին դրամ/դոլար անվանական փոխարժեքն է ,
- P_{xt} – ն t - րդ եռամսյակի արտահանման գների ինդեքսն է,
- P_{dt} – ն t - րդ եռամսյակի ներքին գների սպառողական գների ինդեքսն է,
- D_{et} – ն t - րդ եռամսյակի ավելցուկային պահանջարկն է,
- $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ – երը էկոնոմետրիկ մոդելի անհայտ պարամետրերն են,
- ε_t – ն մոդելի պատահական սխալն է t - րդ եռամսյակում,
- t – ն եռամսյակի ինդեքսն է, ընդ որում՝ $t = 2000:2, 2015:1$:

Սույն մոդելում մոլտիկոլինարության երևույթից զերծ մնալու համար կատարվել է կոռելյացիոն վերլուծություն², որի արդյունքները բերված են աղյուսակ 1-ում:

¹ Կեղևի ինստիտուտ: օ՝ ձ.ա., ԻՊԱ ձ.ա.ա. Առևտրաառևտրի Է.Է., Ի., Սթաիտ, 2014, թ. 191-227.

² Կեղևի ինստիտուտ: օ՝ ձ.ա., ԻՊԱ ձ.ա.ա. Առևտրաառևտրի Է.Է., Ի., Իժմիտեթ, 2009, թ. 54-66.

Կոռելյացիոն վերլուծության արդյունքները

	EXPR	GDPR	DE	EXPXPD
EXPR	1	0.83	0.13	-0.61
GDPR	0.83	1	0.57	-0.75
DE	0.13	0.57	1	-0.31
EXPXPD	-0.61	-0.75	-0.31	1

Աղյուսակ 1-ից երևում է, որ ուժեղ կապեր կան (1) էկոնոմետրիկ մոդելի բացատրվող փոփոխականի՝ իրական արտահանման ծավալների (EXPR) և բացատրող փոփոխականների՝ իրական ՀՆԱ-ի (GDPR), ավելցուկային պահանջարկի (DE) և հիբրիդ ցուցանիշի (EXPXPD) միջև: Բացի այդ, մեծ կապ է նկատվում իրական ՀՆԱ-ի և ավելցուկային պահանջարկի միջև, հետևաբար ավելցուկային պահանջարկը մոդելում ներառել չի կարելի, իսկ նրա ազդեցությունը կարելի է դիտարկել անուղղակի ձևով:

Մոդելում առկա բոլոր փոփոխականների մասով իրականացվել է ստացիոնարության ստուգում¹, այն շարքերը, որոնք եղել են ոչ ստացիոնար, ստացիոնարացվել են՝ դիտարկելով նրանց ցուցանիշները առաջին կարգի տարբերություններով: Մոդելում դիտարկվել է սեզոնային գործոնների ազդեցությունը իրական արտահանման վրա: Մեր կողմից նաև դիտարկվել է հիբրիդային փոփոխականի ազդեցությունը մեկ լագ ուշացմամբ: Այսինքն՝ ենթադրվում է, որ իրական արտահանման առաջարկը ոչ թե արձագանքում է գների փոփոխությանը միանգամից, այլև մեկ եռամսյակ հետո: Արդյունքում գնահատման համար նախապատվությունը տրվել է հետևյալ վերջնական հատուկացմամբ մոդելին.

$$D(\ln x_{Tt}^s) = \alpha_0 + \alpha_1 D(\ln y_{Tt}^d) + \alpha_2 D\left[\ln\left(\frac{E P_x}{P_d}\right)\right]_{t-1} + \alpha_3 d_t^1 + \alpha_4 d_t^2 + \varepsilon_t \quad (2)$$

որտեղ՝

$D(\ln x_{Tt}^s), D(\ln y_{Tt}^d)$ - ն համապատասխան մեծություններն են լոգարիթմված վիճակում և վերցված առաջին կարգի տարբերությամբ,

$D\left[\ln\left(\frac{E P_x}{P_d}\right)\right]_{t-1}$ - ն $t - 1$ - թվ եռամսյակի հիբրիդային ցուցանիշն է լոգարիթմված

վիճակում և վերցված առաջին կարգի տարբերությամբ,

d_t^1, d_t^2 - ը կեղծ² փոփոխականներ են, որոնք նկարագրում են երրորդ և չորրորդ եռամսյակների ազդեցությունը իրական արտահանման վրա,

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ - երբ մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

ε_t - ն մոդելի պատահական սխալն է:

¹ Магнус Я., Катышев П., Пересецкий А., Эконометрика, изд. “Дело”, М., 2004, с. 264-276.

² Бабешко Л. О., Основы эконометрического моделирования, Учебное пособие. Изд. 2-е, испр. М., КомКнига, 2006, с. 246-249.

(2) տնտեսաչափական մոդելը գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով: Գնահատված մոդելն ունի բարձր որակ, քանի որ նշված փոփոխականները 74%-ով բացատրում են իրական արտահանումը, գործակիցները նշանակալի են, ավտոկոռելյացիա չկա, իսկ ստանդարտ սխալները ճշգրտված են՝ հաշվի առնելով մոդելում առկա հետերոսկեդաստիկությունը: Հետևաբար գնահատված մոդելը վստահելի է և պիտանի է հետագա հաշվարկներում դիտարկելու համար: Գնահատված մոդելը վերջնական տեսքով կարելի է ներկայացնել մի շարք թվաբանական գործողություններ իրականացնելուց հետո.

$$(\ln x_{it}^s)' = 6,03 + 0,47 [\ln y_{it}^d] + 0,63 [\ln(EP_x/P_d)]_{it} - 1) - 0,11d_{it}^1 - 0,12d_{it}^2 \quad (3),$$

որտեղ՝

$\ln x_{it}^s$ - ն t - թվ եռամսյակի կանխատեսվող իրական արտահանման առաջարկն է:

(3) էկոնոմետրիկ մոդելի օգնությամբ կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումները.

- ՀՀ իրական արտահանումը դրականորեն է կախված իրական ՀՆԱ-ի մեծությունից, ինչպես նաև համալիր ցուցանիշից:
- Տվյալ եռամսյակի իրական ՀՆԱ-ի աճը 1%-ով, այլ հավասար պայմաններում, կհանգեցնի տվյալ եռամսյակի իրական արտահանման առաջարկի աճի՝ միջինում 0,5%-ով:
- Համալիր ցուցանիշի նախորդ եռամսյակի 1%-ով աճը, ամենայն հավանականությամբ, կհանգեցնի, այլ հավասար պայմաններում, իրական արտահանման առաջարկի աճի՝ միջինում 0,6%-ով:
- Երրորդ եռամսյակում, համեմատած առաջին և երկրորդ եռամսյակների հետ, իրական արտահանման ծավալները պակաս են 11%-ով:
- Չորրորդ եռամսյակում, համեմատած առաջին և երկրորդ եռամսյակների հետ, իրական արտահանման ծավալները պակաս են 12%-ով:

Անուղղակի ձևով իրական արտահանման առաջարկի վրա ավելցուկային պահանջարկի ազդեցությունը դիտարկելու նպատակով ուսումնասիրվել է իրական ՀՆԱ-ի և ավելցուկային պահանջարկի կախվածությունը նկարագրող հետևյալ էկոնոմետրիկ մոդելը.

$$y_{it}^d = \beta_0 + \beta_1 D_{it} + \varepsilon_t \quad (4),$$

որտեղ՝ β_0, β_1 - ը մոդելի անհայտ գործակիցներն են:

(4) մոդելը գնահատելուց առաջ հաշվի են առնվել նրանում առկա փոփոխական շարքերի ստացիոնարության հիմնահարցերը, ինչպես նաև սեզոնայնության հիմնախնդիրը: Այդ պատճառով վերջնական գնահատված էկոնոմետրիկ մոդելը, որի որակը բավականին բարձր է, կներկայացնենք հետևյալ կերպ.

$$\hat{y}_{it}^d = 1,780,000,000 + 0,34D_{it} - 695,000,000d_{it}^1 + 630,000,000d_{it}^2 + 705,000,000d_{it}^3 \quad (5),$$

որտեղ՝

$\hat{y}_{it}^d$ - ն իրական ՀՆԱ-ի կանխատեսվող արժեքն է t - թվ եռամսյակում,

$d_{it}^1, d_{it}^2, d_{it}^3$ - ն սեզոնային կեղծ փոփոխականներ են, որոնք արտահայտում են համապատասխանաբար առաջին, երկրորդ և երրորդ եռամսյակները,

$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ - երը մոդելի անհայտ պարամետրերն են:

Ստացված մոդելից կարելի անել հետևյալ եզրակացությունները.

- Ավելցուկային պահանջարկի և իրական ՀՆԱ-ի միջև առկա է դրական կապ: Մասնավորապես, ավելցուկային պահանջարկի ավելացումը 1 մլն դոլարով այլ հավասար պայմաններում կհանգեցնի իրական ՀՆԱ-ի ավելացման միջինում 340,000 դոլարով:
- Առաջին եռամսյակում իրական ՀՆԱ մեծության միջին փոփոխությունը չորրորդ եռամսյակի համեմատ կազմում է 695,000,000 դոլար:
- Երկրորդ եռամսյակում իրական ՀՆԱ մեծության միջին փոփոխությունը չորրորդ եռամսյակի համեմատ կազմում է 630,000,000 դոլար:
- Երրորդ եռամսյակում իրական ՀՆԱ մեծության միջին փոփոխությունը չորրորդ եռամսյակի համեմատ կազմում է 705,000,000 դոլար:
- Չորրորդ եռամսյակում իրական ՀՆԱ մեծությունը միջինում կազմում է 1,780,000,000 դոլար
- Ավելցուկային պահանջարկի անուղղակի ազդեցությունն իրական արտահանման վրա պարզելու նպատակով հաշվարկենք իրական ՀՆԱ-ի միջին էլաստիկությունը ըստ ավելցուկային պահանջարկի՝ օգտվելով գնահատված մոդելից: Արդյունքում կստանանք, որ միջին էլաստիկությունը հավասար է 1,67%: Սա մեկնաբանվում է այսպես, եթե ավելցուկային պահանջարկի դիտվող ժամանակահատվածի միջին մեծությունը աճի 1%-ով, ապա իրական ՀՆԱ մեծությունը միջինում կաճի 1,67%-ով: Հետևաբար, եթե 1,67%-ով աճի իրական ՀՆԱ-ն ապա (5) մոդելից կհետևի, որ իրական արտահանման մակարդակը միջինում պետք է, որ ավելանա 0.7%-ով:

АТОМ МАРГАРЯН
АРУТЮН ТЕРЗЯН

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: торговля, экспорт товаров и услуг, предложение экспорта, эконометрические модели, экономические факторы, возможности экспорта, конкурентоспособность экономики

Торговля с ближними и дальними соседями имеет огромное значение для экономики Армении. Анализ был проведен с помощью эконометрических моделей разного типа, что позволило показать несколько воздействий различных показателей, а также сделать прогнозы относительно будущего экспорта Армении. Такие прогнозы позволят сделать экспорт Армении более прозрачным и конкурентоспособным.

ATOM MARGARYAN
HARUTYUN TERZIAN

ECONOMIC-MATHEMATICAL EVALUATION AND PREDICTION OF FOREIGN TRADE IN CONTEXT OF RISING COMPETITIVENESS OF ECONOMY

Key Words: export, export abilities, prediction, export supply abilities, real export supply, foreign trade, econometric models, economic ifactors, competitiveness of economy

Trade with the closest and the farthest neighbours has a great impact on Armenian economy. According to this fact the analytical article has done with help of different types of econometric models, which let us not only understand the influences of different figures, but also make predictions on future of real export. This kind of predictions will make Armenian export more competitive and clear for our main trade partners.

ԹԱՄԱՐ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ԱՌԱՋԱՏԱՐ

Հիմնաբառեր. համաշխարհային տնտեսություն, Հնդկաստան, ՀՆԱ, առաջադար, աուստրոսինգ ծառայությունների ոլորտ, հատուկ տնտեսական գոտիներ, տնտեսական աճ

Հոդվածում քննարկվում են Հնդկաստանի տեղն ու դերը արդի համաշխարհային տնտեսությունում, Հնդկաստանում տնտեսական աճի բարձր հիմքերի նախադրյալները, տնտեսական բարեփոխումների արդյունքները: Միաժամանակ, դիտարկվում է Հնդկաստանի դերը աուստրոսինգի համաշխարհային շուկայում:

Հնդկաստանի Հանրապետությունը կամ Բախարաթը աշխարհի ամենախոշոր պետություններից մեկն է, որը բնութագրվում է տնտեսական զարգացման բարձր տեմպերով, համաշխարհային տնտեսությունում աճող տեսակարար կշռով և համաշխարհային քաղաքական ասպարեզում մեծ հեղինակությամբ: Վարչական տեսանկյունից Հնդկաստանը բաժանվում է 28 նահանգի, որոնք կազմավորված են էթնիկ ազգային սկզբունքով, և 7 միացյալ տարածքի: Երկրի ցամաքային մասի ամենամեծ տարածությունը հյուսիսից հարավ կազմում է 3200, արևմուտքից արևելք՝ 2700 կմ: Չնայած Հնդկաստանի ծովային

սահմանների երկարությունը զգալիորեն փոքր է ցամաքայինից, դրանք են հատկապես գլխավոր դերակատարը երկրի տնտեսական կյանքում:

Զբաղեցնելով աշխարհում 7-րդ տեղը տարածքով (3,3 մլն քառ. կմ)՝ բնակչության թվով երկրորդն է (1,295 մլրդ): Հաշվի առնելով բնակչության բարձր աճը (տարեկան 1,5-2%) կարելի է կանխատեսել, որ այս ցուցանիշով Հնդկաստանը ունակ է անցնելու Զինաստանից, քանի որ, ի տարբերություն վերջինի, այստեղ բացակայում է ընտանիքի պլանավորման համապետական ծրագիրը:

Համաշխարհային բանկի տվյալներով՝ 2014 թ. Հնդկաստանի ՀՆԱ-ն կազմեց 2.066.902 մլրդ ԱՄՆ դոլար, և այս ցուցանիշով երկիրը զբաղեցնում է 9-րդ տեղն աշխարհում:

Չունենալով մեծ տերության կարգավիճակ, Հնդկաստանը փաստորեն այդպիսին է, և համաշխարհային քաղաքական ասպարեզում ունի մեծ հեղինակություն: Երկիրն իրականացնում է ակտիվ արտաքին քաղաքականություն՝ ամուր պաշտպանելով իր տնտեսական ու քաղաքական շահերը տարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակներում: Մասնավորապես՝ Հնդկաստանին հաջողվել է բարելավել քաղաքական ու տնտեսական հարաբերությունները Զինաստանի և Պակիստանի, հարևան երկրների հետ:

Հնդկական աշխարհամասի հսկայական տարածքը՝ Հիմալայներից մինչև Հնդկական օվկիանոս և Պակիստանից մինչև Մյանմա, հատուկ քաղաքակրթության կազմավորման, գոյատևման և ազդեցության ասպարեզ է, որը գոյություն ունի արդեն երեք հազարամյակ:

Հնդկական տնտեսության զարգացումը որպես ինքնուրույն համակարգ սկսել է Բրիտանական կայսրությունից անկախության ձեռք բերումով 1947 թ. օգոստոսի 14-ին: Այդ ժամանակից մինչև 1990 թ. Հնդկաստանի ՀՆԱ-ն աճել է տարեկան միջինը 3,5%-ով: Ամբողջությամբ մինչև 1990-ական թվականների սկիզբը Հնդկաստանի տնտեսությունում առաջատար դեր էր խաղում պետությունը: Տնտեսությունը կարգավորվում էր հնգամյա պլանների հիման վրա, որոնք սահմանում էին հսկողություն գների և արտաքին առևտրի վրա, նախատեսում էին սուբսիդիաներ գյուղատնտեսությանը, հատուկ պայմաններ մասնավոր ազգային ու արտասահմանյան ընկերություններին:

1990-ական թվականների սկզբին տնտեսական ճգնաժամը, որը ստիպեց Հնդկաստանին օգտագործել մինչ այդ կուտակած ոսկեարժույթային պաշարները, բեկումնային դարձավ երկրի զարգացման համար: Այդ ճգնաժամը վեր հանեց անհրաժեշտությունն անցում կատարելու նախորդ առավելապես սոցիալիստական տնտեսական քաղաքականությունից դեպի շուկայի ավելի ազատականացման ու զարգացման, որը կնպաստի երկրի օտարերկրյա կապիտալի հոսքին: Շատ հնդիկ տնտեսագետներ ենթադրում են, որ 1990-ականներին երկրի ներքին շուկայի ազատականացումը հիմք է հանդիսացել վերջին տարիներին տնտեսական աճի բարձր տեմպերի համար: Առաջիկա 30–50 տարիներին Հնդկաստանը տնօրինում է ԲՌՀԶԱ երկրների միջև ամենաբարձր տնտեսական աճի ներուժի: Փորձագետները գտնում են, որ մինչև 2050 թ. այս երկրում տնտեսական աճի տեմպերը կգերազանցեն տարեկան 5%-ը: Նրանք նաև ենթադրում են, որ 2015–2025 թթ. Հնդկաստանը ՀՆԱ-ի ցուցանիշով կգերազանցի Իտալիային, Ֆրանսիային ու Գերմանիային: Այս կանխատեսումները հիմնվում են այն բանի վրա, որ Հնդկաստանի հարաբե-

րական երիտասարդ բնակչությունը (65 տարեկանից բարձր բնակչությունը կազմում է ամբողջ բնակչության 4,9%-ը, 15–64 տարեկանները՝ 64,3%, 0–14 տարեկանները՝ 30,8%) և բնակչության թվաքանակի աճի բարձր տեմպերը (ըստ կանխատեսումների 2050 թ. Հնդկաստանի բնակչությունը կկազմի 1,7 մլրդ մարդ և կանցնի Չինաստանի բնակչությանը) կապահովեն համապատասխան տնտեսական աճի տեմպեր: Սակայն տնտեսագետների մի այլ խումբ գտնում է, որ ներկայիս տնտեսական աճի բարձր տեմպերի հիմքը դրվել էր 1970-ական թվականներին: Այսպես, «Հնդկաստան, կարելի է՝ խոսել այժմեականության երկրի մասին» հոդվածում հնդիկ տնտեսագետ Ռ. Դեսայը պնդում է, որ երկրում ժողովրդագրական իրավիճակը չի համարվում տնտեսության զարգացման որոշիչ գործոն և խոչընդոտում է բնակչության կյանքի որակի բարելավմանը, որը մասամբ համապատասխանում է Մալթուսի տեսությանը, քանի որ եթե տնտեսության աճի տեմպերը չեն հասնում բնակչության աճի տեմպերին, երկրում կպահպանվի գործազրկության բարձր մակարդակ¹:

Ուսումնասիրելով հնդկական տնտեսության զարգացումը 20-րդ դարում, տնտեսագետների մի այլ խումբ սահմանում է, որ այս ժամանակահատվածում երկրում կային երկու բեկումնային պահ. Առաջինը՝ 1950-ական թվականներն էին, երբ Հնդկաստանը դարձավ անկախ պետություն, երկրորդը՝ 1960-ականների վերջը և 1970-ականների սկիզբն էր, որը տարբերվում էր տնտեսական աճի տեմպերի էական արագացմամբ: Սրա հետ կապված ներկայումս գոյություն ունեցող աճի բարձր տեմպերը 1960–1970-ական թվականների իրավիճակի շարունակությունն են կամ էլ հետևանքը, այսպես է պնդում հնդիկ տնտեսագետ Դ. Նայարը, «Տնտեսական աճը անկախ Հնդկաստանում: Անշարժ փիղ թե՛ վազող վագր» հոդվածում²:

1990 թ.-ից սկսած Հնդկաստանում տնտեսական աճի կատալիզատոր դարձավ ֆինանսների նախարարի (ներկայիս վարչապետի) որդեգրած տնտեսական քաղաքականությունը: Նա դեվալվացրեց/արժեզրկեց/ ուլիին (ազգային դրամական միավորը), կրճատեց մասնավոր ձեռնարկությունների ձևավորման բյուրոկրատական գործընթացները և նպաստեց օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերի ավելացմանն երկիր: Հնդկաստանում ձևավորվեց կապիտալի շուկաների արդյունավետ համակարգ, ժամանակակից բորսա, արևմուտքի օրինակով իրավաբանական կազմակերպություններ և տնտեսության հզոր մասնավոր հատված:

Տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում Հնդկաստանի պետական քաղաքականությունը, արդյունաբերությունը և ձեռնարկատիրական գործունեությունը արմատական փոփոխություններ կրեցին.

1. եթե նախկինում տնտեսությունում դիտվում էր սննդամթերքի և օտարերկրյա արտարժույթի դեֆիցիտ, ապա այժմ դրանք երկրում բավարար քանակի են,
2. գյուղատնտեսության վրա հիմնված տնտեսությունը վերակողմնորոշվել է դեպի ծառայությունների ոլորտ,

¹ Desai R. Indien: Endlich ein Land der Gegenwart?, 2006, p. 67.

² Nayar D. Economic Growth in Independent India. Lumbering Elephant or Running Tiger, 2006, p. 46.

3. փոխառու երկրից Հնդկաստանը դարձել է վարկատու երկիր,
4. չնայած Հնդկաստանի տնտեսության արդիականացումը սկսել է ավելի ուշ, քան Չինաստանում և մյուս նոր արդյունաբերական երկրներում, ներկայումս այն առաջատար դիրքեր է զբաղեցնում գիտելիքների վրա հիմնված նոր տնտեսությունում,
5. հնդկական ընկերությունները դառնում են մրցակից գլոբալ կորպորացիաներին և նրանք աստիճանաբար վերափոխվում են վերազգային կորպորացիաների,
6. Հնդկաստանում գործում է բավական ուժեղ իրավական և հաշվապահական հաշվառման համակարգ, ինչպես նաև գոյություն ունի մտավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանություն,
7. սպառողական շուկան ներկայացված է հսկայական բնակչությամբ, որից 150 մլն-ը դասվում է համաշխարհային չափանիշներով միջին դասին,
8. Հնդկաստանի կառավարությունը որոշում է կայացրել դադարեցնել տնտեսական օգնությունները այլ երկրներից, բացառությամբ Ճապոնիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Գերմանիայից, ԱՄՆ-ից, ԵՄ-ի երկրներից և Ռուսաստանից, ինչպես նաև մարել բոլոր երկկողմանի պարտքային պարտավորությունները բոլոր երկրների հետ, բացի նշվածներից:

Եթե ուշադրություն դարձնենք, որ բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն Հնդկաստանում 2010 թ. կազմել է 1134 ԱՄՆ դոլար, ապա հարց է առաջանում, թե ինչի՞ վրա է հենվում այս երկրում տնտեսական աճը: Այս հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է վերլուծել հնդկական տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը:

2010 թ. տվյալներով Հնդկաստանում ծառայությունների ոլորտում զբաղված է ամբողջ բնակչության 25%-ը, որը արտադրում է երկրի ՀՆԱ-ի 54%-ը, ընդ որում աշխատունակ բնակչության 20%-ը զբաղված է արդյունաբերությունում և 60%-ը՝ գյուղատնտեսությունում, ստեղծելով համապատասխանաբար ՀՆԱ-ի 25 և 22%-ը: Վերլուծելով այս ցուցանիշները, հնդիկ տնտեսագետ Ու. Պատնայքը «Աղքատությունը և նեոլիբերալիզմը Հնդկաստանում» հոդվածում նշում է, որ շուկայական ազատական բարեփոխումները երկրում բերեցին տնտեսության արդյունաբերական և գյուղատնտեսական ոլորտների լճացման¹: Սակայն, չնայած գյուղատնտեսությունում առկա հիմնախնդիրներին, ներկայումս Հնդկաստանը չունի սննդամթերքի սուր դեֆիցիտ, քանի որ, ըստ Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպության, Հնդկաստանի արտահանման մեջ այս ոլորտի արտադրանքը կազմել է 10,2 (2014 թ. տվյալներով), իսկ ներմուծման մեջ՝ 5,6: Այնուհանդերձ, գյուղատնտեսական հատվածի ճգնաժամը կամ լճացումը ապագայում կդառնան երկրի բնակչության կյանքի որակի բարելավման լուրջ խոչընդոտներ: Գյուղատնտեսության ճգնաժամը համարվում է Հնդկաստանի տնտեսության կարևոր կառուցվածքային հիմնախնդիր, քանի որ **Հնդկաստանը շատ կարճ ժամանակում առավելապես գյուղատնտեսական երկրից վերածվեց երկրի, որտեղ գլխավոր հատված դարձավ երրորդային հատվածը՝ ծառայությունների ոլորտը, շրջանցելով զարգացման երկարատև երկրորդային հատվածը՝ արդյունաբերությունը:**

¹ Patnajak U., Poverty and Neo-Liberalism in India. 2007, p 18.

Ծառայությունների ոլորտի հետ համեմատած արդյունաբերական հատվածի հարաբերական թուլությունը բացատրվում է բնական ռեսուրսների անբավարարությամբ: Չնայած ընդարձակ տարածքին (3,3 մլն կմ²), էներգակիրներից միայն քարածխի ավելցուկ ունի: Հնդկաստանը աշխարհում երրորդն է քարածխի արտադրությամբ: Ունի նավթի ոչ մեծ պաշարներ, բոքսիտներ, երկաթի և մագնիումի հանքեր, քրոմ: Ամբողջությամբ ռեսուրսների նման քանակությունը բավարար չէ հզոր տնտեսական աճի համար: Հնդկաստանում արդյունաբերության մեջ մինչև հիմա գերիշխում է ծանր արդյունաբերությունը, բայց այն հաճախ է բախվում սահմանափակումների հետ, քանի որ գոյություն ունի էլեկտրաէներգիայի անջատման մշտական հավանականություն: Դա բերել է նրան, որ համարյա յուրաքանչյուր խոշոր ու մանր ձեռնարկություն ստիպված է ունենալ սեփական գեներատոր: Երկրում արտադրվող էներգիայի երրորդ մասը օգտագործվում է անօրինական ճանապարհով, որը առաջացնում է արտադրական արդյունավետության հսկայական կորուստներ: Այնուամենայնիվ, արդյունաբերական հատվածը Հնդկաստանում զարգանում է բավականին արագ տեմպերով, քանի որ՝

1. Հնդկաստանը ունի բոլոր ուղղություններով բարձր որակավորված աշխատուժի հսկայական ներուժ,
2. Հնդկաստանի ենթակառուցվածքը միշտ արդիականացվում է,
3. գործում է կապիտալի ցածր արժեք՝ կապված մասնավոր բաժնետիրական կապիտալի և վենչուրային կապիտալի ծավալների աճի հետ,
4. գործում են արդյունաբերական օբյեկտների շինարարության բարձր տեմպեր,
5. Հնդկաստանի ձեռնարկությունները ունակ են կրճատել նոր սարքավորումների ձեռք բերման ծախսերը՝ նույնը տեղում արտադրելու շնորհիվ:

Աստիճանաբար արդյունաբերական հատվածի հիմնախնդիրները լուծվում են: Շատ ընկերություններ այս ոլորտում համագործակցում են պետության հետ համատեղ ենթակառուցվածքային նախագծեր իրականացնելու համար:

Ծառայությունների ոլորտը Հնդկաստանում ձևավորվել է 1980-ական թվականներին, երբ Ռաջիվ Գանդիի կառավարությունը սկսեց իրականացնել այս ճյուղի ստեղծման նախագիծը: 21-րդ դարի սկզբին ծառայությունների ոլորտը դարձավ Հնդկաստանի տնտեսության ամենաարագ աճող հատվածը և այդ գործընթացի հիմքը դարձավ աութսորսինգը: Ծառայությունների ոլորտում զբաղված է շուրջ 4 մլն հնդիկ /բնակչության 0,35%-ը/:

Հնդկաստանը, ինչպես և Չինաստանը, դառնալով «համաշխարհային ֆաբրիկա» փոխակերպվեց աջակցության ծառայություններ իրականացնող գլոբալ կենտրոնի, քանի որ, զարգացած երկրներում ավելանում են ժամանակի և աշխատավարձի ծախսերը այն հատվածներում, որտեղ իրականացվում են նման ծառայություններ: Հնդիկ ծրագրավորողը ստանում է իր արևմտյան կոլեգայի աշխատավարձի 10%-ը¹:

Վերջին տարիներին Հնդկաստանի օֆշորինգային ընկերությունները սկսել են մատուցել իրավաբանական ծառայություններ: Հնդկական իրավական համակարգը իրենից

¹ Muller O., Weltmacht Indien. Frankfurt 2006, p. 24.

ներկայացնում է զարգացած երկրների օրենսդրական համակարգի նմանօրինակը, այսինքն երկիրը առաջարկում է բարենպաստ պայմաններ այնպիսի գործընթացների համար, ինչպիսիք են պատենտավորումը, իրավաբանական խորհրդատվությունը, պայմանագրերի կազմումը, շահերի պաշտպանությունը դատարանում և այլն:

Հնդկաստանում ձևավորվում է նաև հաշվապահական հաշվառման ծառայությունների օֆշորինգի հատված: Հնդկական ընկերությունները

ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի ուսանողներին տրամադրում են աութօրսինգային ուսուցում ժամանակի իրական ռեժիմով՝ ինտերնետի օգնությամբ:

Աճի ներուժ ունի նաև բժշկական աութօրսինգը:

Ներքին շուկայի ազատականացման հետ միասին Հնդկաստանը սկսել է նաև ինտեգրվել համաշխարհային տնտեսությանը: Երկիրը ակտիվ գործունեություն է ծավալում ԱՄՆ-ի, Եվրոպայի ու Ասիայի շուկաներում, ինչպես նաև զարգացող պետություններում: Այդ գործընթացը արտահայտվում է նրա անդամակցությամբ Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանն ու Հարավ-արևելյան Ասիայի երկրների Ասոցիացիային: Հնդկաստանի բաժինը համաշխարհային առևտրում 2012 թ. կազմել է 1,7%: 2000-2012 թթ. նրա արտահանումը ավելացել է միջինը տարեկան 16%: Հնդկաստանի արտահանման կառուցվածքում գերիշխում է պատրաստի արտադրանքը: Հնդկաստանի գլխավոր առևտրային գործընկերներն են ԵՄ-ը, ԱՄՆ-ը, ՄԱԷ-ը, Չինաստանը և Սինգապուրը: Առևտրային ծառայությունների արտահանման ծավալում 2012 թ. տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, խորհրդատվական և իրավաբանական ոլորտների ծառայությունները կազմել են 76,6%-ը:

Հնդկաստանի զարգացման երկարաժամկետ ռազմավարության մեջ գլխավոր տեղը հատկացվում է մարդկային ներուժի և գիտելիքների ռեսուրսների ձևավորմանը: Նշված նոր գործոնները թույլ կտան Հնդկաստանին երկարաժամկետ հեռանկարում պահպանել տնտեսական աճի բարձր տեմպեր:

Ազգային տնտեսության մինչև 2020 թ. զարգացման ռազմավարության իրականացման համար Հնդկաստանի կառավարությունը ստեղծել է հատուկ պահուստային հիմնադրամ, որի ֆինանսական միջոցների ծավալը 2012 թ. կազմել է 300 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Պահուստային հիմնադրամի կազմավորման աղբյուր են համարվում օտարերկրյա ներդրումները, ոչ ռեզիդենտների ներդրումները, առևտրային փոխառությունները և արտաքին օգնությունները:

Հնդկաստանի արդի տնտեսությունը զարգանում է կառուցվածքային փոխակերպումների և ներքին տնտեսական ու սոցիալական բազմաթիվ հիմնախնդիրների լուծման պայմաններում: Դրա հետ միաժամանակ, Հնդկաստանը համաշխարհային տնտեսությունում գրավում է ինքնուրույն դիրքեր և ներգրավված է գլոբալացման գործընթացին: Անկախություն ձեռք բերելուց հետո երկիրը զարգանում է շուկայական տնտեսության հիմքի վրա՝ պետության որոշիչ դերով: Օտարերկրյա կապիտալը ստեղծել է շուկայական տնտեսության ենթակառուցվածքային կարևոր մասը՝ երկաթուղիներ, նավահանգիստներ, կապ, թեյի տնկադաշտեր, բամբակի, ջութի, սուրճի, կաուչուկի ապրանքային արտադրություններ: Հնդկական խոշոր գործարարությունը, իր հերթին, մրցակցելով օտարերկրյա կապի-

տալի հետ, դիմակայեց մանր ձեռնարկատիրությանն ու արհեստավորական արտադրությանը և ստեղծեց տեքստիլ ու թեթև արդյունաբերության մենաշնորհային արտադրություններ: Արդյունաբերական արտադրանքի 70%-ը թողարկում են մասնավոր ընկերությունները: 75 խոշոր արդյունաբերական խմբեր (արդյունաբերական տներ՝ տնօրինում են երկրի ոչ պետական ոչ ֆինանսական ակտիվների 44%-ը: Խոշոր հնդկական կորպորացիաները հաջողությամբ մրցակցում են արտասահմանյան շուկաներում: Մասնավոր հատվածը ծածկում է ապրանքների և ծառայությունների ամբողջ սպեկտրը, ներառյալ՝ պողպատի արտադրությունը, մեքենաշինությունը, դեղագործական, ոսկերչական, թեթև, սննդի և այլ ճյուղեր: Խոշոր կորպորացիաների կողքին Հնդկաստանում գործում են նաև հարյուր-հազարավոր խոշոր, միջին ու մանր ձեռնարկություններ, որոնք թողարկում են ոչ միայն ավանդական, այլ ժամանակակից, այդ թվում՝ արտահանմանն ուղղված արտադրանք:

Երկրի 23 ֆոնդային բորսայում գնահատվում են 6000 ընկերությունների բաժնետոմսեր: Արդյունաբերական արտադրության մեջ որոշակի տեղ է զբաղեցնում ոչ ֆորմալ հատվածը, որի մեջ մտնում են միլիոնավոր փոքրագույն, հաճախ՝ չհաշվառված արտադրողներ: Նրանց առկայությունը որոշակի չափով թեթևացնում է քաղաքային գործազրկության հիմնախնդիրը: “Fortune” ամսագրի կողմից ամեն տարի հրապարակվող 2000 խոշորագույն կորպորացիաների ցանկում 2012 թ. ընդգրկած են 234 հնդկական ընկերություն, որոնց թվում կան ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր արդյունաբերական ընկերություններ և բանկեր: Պետական ընկերությունների շարքում առաջին տեղում է “Oil and Natural Gas Corporation՝ ONGC”-ն, իսկ մասնավոր հատվածում՝ “Reliance Industries”-ը: 288 առևտրային բանկերի շարքում խոշոր պետական բանկը “State Bank Of India”-ն է, իսկ մասնավոր բանկերից՝ “ICIC Bank”-ը:

Ինչպես մյուս զարգացող երկրներում, Հնդկաստանում ևս գործում են հատուկ տնտեսական գոտիներ: Այդ գոտիները ստեղծվել են բաց շուկայի և մրցունակ տնտեսության սկզբունքների հիման վրա՝ ներառելով օտարերկրյա կապիտալի ներգրավումը: Առաջին նման գոտին՝ «Քանդլան», ստեղծվել է 1965 թ. և մասնագիտացած էր ԽՍՀՄ արտադրանք արտահանման մեջ: 2005 թ. ընդունվեց օրենք հատուկ տնտեսական գոտիների մասին, և կառավարությունը հավանություն տվեց 53 գոտու ստեղծմանը, որոնցից 11-ը գործող էին: Կախված գոտիների մասնագիտացումից՝ դրանց տարածքը սահմանվում էր 40-ից մինչև 1000 հա: Հատուկ տնտեսական գոտիներում օտարերկրյա կապիտալի բաժինը 25% էր, իսկ արտահանմանն ուղղված արտադրանքի 75%-ն էլեկտրոնիկան և ոսկերչական իրերն էին:

Երկրում բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը հենվում է գիտահետազոտական ինստիտուտների ճյուղավորված ցանցի վրա, որոնք ֆինանսավորվում են պետության և մասնավոր ընկերությունների կողմից: 380 համալսարան տարեկան պատրաստում է 200 հազար ճարտարագետ և 300 հազար տեխնիկական մասնագետ: Հնդկական 5 տեխնոլոգիական և 4 կառավարման ինստիտուտներ ունեն համաշխարհային համբավ: Բարձր տեխնոլոգիաներին ուղղված պետական հատկացումները գլխավորապես 3 ոլորտներում են՝ պաշտպանություն, միջուկային հետազոտություններ և տիեզերք: Այս ոլորտներում

Հնդկաստանը հասել է մեծ հաջողությունների, բայց դրանք չեն կարող դառնալ բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքի արտահանման հիմք: Այդպիսի հիմք դարձավ ծրագրային ապահովման արտադրությունը, որի արտահանման ծավալը 2010 թ. հասավ 16 մլրդ ԱՄՆ դոլարի՝ տարեկան 30% աճի պարագայում: Այս ոլորտում առաջատար են “Wipro”, “Infosys”, “Tata Consultancy Services” ընկերությունները:

Երկրում գործում են 35 պետական և 25 մասնավոր տեխնոպարկեր, որոնք ազատվել են ներմուծման հարկերից, այլ հարկերից և թույլտվություն ստացել 100% օտարերկրյա կապիտալի մասնակցության: Վերջինս տեխնոպարկ է բերել աշխարհի 200 խոշոր կորպորացիաների մասնաճյուղերի:

Հարավային Հնդկաստանում՝ Բանգալուրի և Խայդարաբադի շրջաններում, առաջացել են հնդկական «Սիլիկոնային հովիտներ», որոնք, ի դեպ, 21-րդ դարում միակ տնտեսական կղզիները չեն այս հսկայական, անցյալում հետամնաց երկրում:

ТАМАР МАРГАРЯН

ИНДИЯ – НОВЫЙ ЛИДЕР СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: мировая экономика, Индия, ВВП, лидер, аутсорсинг

В статье обсуждается место и роль Индии в современной мировой экономике, предпосылки высокого уровня экономического роста в Индии, результаты экономических реформ. А так же наблюдается роль Индии на мировом рынке аутсорсинга.

TAMAR MARGARYAN

INDIA AS NEW LEADER IN MODERN WORLD ECONOMY

Key Words: world economy, India, GDP, leader, outsourcing services sector, special economic zones, economic growth

The article discusses the place and role of India in the modern world economy, premises of high level economical growth in India, the results of economic reforms. And also there is the role of India in the global outsourcing market.

ԱՆՈՒՇ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Հայցորդ, ՀՊՏՀ

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՐԿԵՐԻ ՀԱՇՎԱՆՑՄԱՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԴԱՇՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱԼԳՈՐԻԹՄ

Հիմնաբառեր. Էլ-կառավարման համակարգեր, էլ. կառավարման ծրագրեր, տեղեկատվական փոստաթղթաշրջանառություն, էլ. ծառայություններ, տեղեկատվական հաղորդագրություն

Միջազգային կազմակերպությունների՝ ԵՄ-ի, ՄԱԿ-ի և Համաշխարհային Բանկի ֆինանսական աջակցությամբ ՀՀ կառավարությունը կարողացավ իրականացնել մի շարք ծրագրեր, որոնք էլ լավ հիմք հանդիսացան կառավարման համակարգի արդիականացման համար: Էլ-կառավարման գործողությունների ծրագրերը նպաստել են հանրային կառավարման համակարգում մի շարք բարեփոխումների, ինչպիսիք են թափանցիկության, հաշվետվողականության և արդյունավետության բարձրացումը:

Միջազգային կազմակերպությունների՝ ԵՄ-ի, ՄԱԿ-ի և Համաշխարհային բանկի ֆինանսական աջակցությամբ ՀՀ կառավարությունը կարողացավ իրականացնել մի շարք ծրագրեր, որոնք էլ լավ հիմք հանդիսացան կառավարման համակարգի արդիականացման համար: Էլ-կառավարման գործողությունների ծրագրերը նպաստել են հանրային կառավարման համակարգում մի շարք բարեփոխումների, ինչպիսիք են թափանցիկության, հաշվետվողականության և արդյունավետության բարձրացումը:

Քաղաքացիների, ձեռնարկությունների և կառավարության կապը ապահովելու համար ստեղծվել են մի շարք բարդ և ինտեգրված համակարգեր, օրինակ՝ www.e-gov.am, www.eregister.am և այլն: Էլ-կառավարման համակարգերի զարգացման գործընթացը Հայաստանում իրականանում է շատ արագ՝ չնայած էլեկտրոնային ծառայությունների օգտագործումը բնակչության կողմից դեռևս համընթաց չէ:

Էլ. կառավարման ծրագրերի մշակման առումով պետական հաստատությունները և նախարարությունները գտնվում են տարբեր փուլերում: Պետական կազմակերպությունների մեծամասնությունը միացված է Կառավարության ցանցին և ունի ՏՏ ներքին ստորաբաժանում: Բոլոր նախարարություններն օգտագործում են Մալբերրի համակարգը: Լայնորեն կիրառվող տեղեկատվական համակարգերը ներառում են Մարդկային ռեսուրսների կառավարման համակարգը, ՀԾ-Հաշվապահը, ԼՍ Ֆինանսները, Հաճախորդաձևապետարանը, հարկային հաշվետվությունների լրացման էլեկտրոնային համակարգը, Պետական գնումների համակարգը և Ներքին աուդիտի ինտեգրված կառավարման տեղեկատվական համակարգը:

ԵՄ երկրների էլ. ծառայությունների հետ համեմատությունը ցույց է տալիս, որ որոշ էլ. ծառայությունների մասով Հայաստանն ունի բավական բարձր մակարդակ: Սա հիմնականում վերաբերվում է գործարար ծառայություններին, ինչպիսիք են եկամտահարկը, ըն-

կերությունների գրանցումը, ԱԱՀ-ն, շահութահարկը և այլն: Գործարար միջավայրի հարկերին առնչվող հանրային ծառայությունը վերաբերվում է ընկերության գործունեության արդյունքում ձեռք բերված եկամտի հայտարարագրման ընթացակարգին: ԵՄ-ի բաժնետիրական հարկի համարժեքը համարվում է ՀՀ-ի շահութահարկը: Շահութահարկը հարկ վճարողների կողմից սույն օրենքով սահմանված կարգով և չափով պետական բյուջե վճարվող ուղղակի հարկ է: Հարկերի ծանուցումն ու հայտարարագրումն իրականացվում է ՀՀ-ի հարկային ծառայության վեբ-կայքի միջոցով: Յուրաքանչյուր հարկ վճարող ունի իր հաշիվը հարկերի հայտարարագրումն իրականացնելու, համապատասխան փաստաթղթերն ու ճշտված ակտերը ներկայացնելու և արդեն ներկայացված փաստաթղթերում ուղղումներ կատարելու նպատակով: Օգտվողների համար հարմարավետ միջերեսը, մանրամասն ձեռնարկը, հիշեցումներն ու այս ծառայության այլ առավելությունները դեկավար մարմինների տեսանկյունից արմատապես բարելավել են հարկ վճարողների հարկումը: Խնդրահարույց դաշտ է համարվում էլ. ստորագրությունը: Ծրագիրն անգլերենով է և իսկության ստուգման մի քանի քայլեր է պահանջում: Սա հարկային հայտարարագրման համակարգը մարտահրավերային է դարձնում էլ. դիմումից օգտվող քաղաքացիների համար:

Ավելացված արժեքի հարկ (ԱԱՀ) Այս հանրային ծառայությունը սահմանված է որպես բաժնետիրական ընկերության նորմալ գործունեության փոխանցումների վերաբերյալ ծանուցում ու ավելացված արժեքի հարկի հայտարարագրում: Այն նույն հարկերի լրացման էլ. դիմումի պորտալը, որն օգտագործվում է սոցիալական վճարների, շահութահարկի և հարկերի այլ տեսակների համար, օգտագործվում է նաև ավելացված արժեքի հարկի հայտարարագրման համար: Ծառայության օգտակար հավելում ՀՀ հարկային մարմինը տրամադրում է նաև էլ. հաշիվ-ապրանքագրի համակարգ www.einvoice.taxservice.am վեբ-կայքի միջոցով:

**ՀԱՐԿԱՅԻՆ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ
TAX SERVICE**

Էլեկտրոնային հաշվարկային փաստաթղթեր և գրքեր

[Բեռնում](#) [Նորություններ](#) [Հաճախակի տրվող հարցեր](#) [Ուսուցողական հղումներ](#)

Ծրագրի բեռնում

Բեռնեք Հարկային հաշիվներ և Էլեկտրոնային գրքեր 3.1.0 ծրագիրը Windows օպերացիոն համակարգի համար:

 Բեռնել

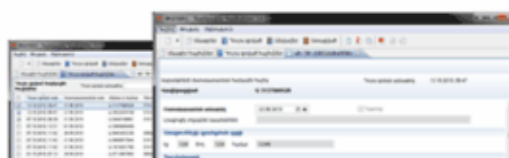
Ֆայլի չափսն է 50.2 MB
[@ոպերացիոն նշումներ](#)

▶ [Բեռնել ծրագրի տեղադրման ուղեգրագ \(PDF\)](#)

▶ [Բեռնել օգտվողի ուղեգրագ \(PDF\)](#)

Հարկային հաշիվներ և Էլեկտրոնային գրքեր 3.1.0

Էլեկտրոնային եղանակով հարկային հաշիվների դուրսգրումը և առաքման-տեղափոխման Էլեկտրոնային գրքերի վարումը իրականացվում է այս ծրագրով:

Սերիա-համարի ստուգում

Մուտքագրեք հարկային հաշիվ սերիա-համարը առանց բացակիշի:

«Ստուգել» սերմնուց հետո կցուցադրվի հարկային հաշիվ ընթացիկ կարգավիճակը:

ԱՆ1234567890
Ստուգել

Ծրագիրը թույլ է տալիս առցանց ձևով դուրս գրել հարկային հաշիվ-ապրանքագրերը, ստեղծել, դադարեցնել կամ կրկին ուղարկել փոխանցագրերը, ինչպես նաև այլ հաշվապահական հաշվառումներ: Ծրագիրը թույլ է տալիս տեսնել և ձեռքի տակ ունենալ ուղարկված և ստացված հաշիվ-ապրանքագրերը: Յանցից դուրս ծրագիրը թույլ է տալիս պատրաստել նոր հարկային հայտարարագրեր կամ խմբագրել նախկինում ավարտած հարկային հաշիվները և գրառումներ կատարել սկզբնապես բացված էլ. փոխանցագրերում: Չնայած համարյա բոլոր հարկային հայտարարագրման ծառայությունները գնահատվում են զարգացվածության բարձր մակարդակով, այնուամենայնիվ օգտակար է վերահսկել կիրառման մարտահրավերները, որոնք հիմք կծառայեն՝ գնահատելու և բարելավելու որոշ հարկերի տեսակների որակը:

Մաքսային հայտարարագրման էլ. ծառայությունը հասանելի վեբ-կայքի միջոցով պետք է հնարավորություն ընձեռնի մաքսային հայտարարագրումն ամբողջովին իրականացնել էլ. ձևով: Դիմորդին ոչ մի այլ թղթավարական ընթացակարգ անհրաժեշտ չէ: Մաքսային հայտարարագրման ընթացիկ համակարգը իրականացվում է ՀՀ մաքսային օրենսդրության համաձայն, սակայն ծառայությունը դեռևս ամբողջովին էլեկտրոնային չէ: Հայտարարագրման հիմնական գործընթացը իրականացվում է թղթավարության միջոցով: Մասնավորապես, մի շարք էլ. ծառայություններ կան լիազոր մարմնի վեբ-կայքում, որոնք են՝

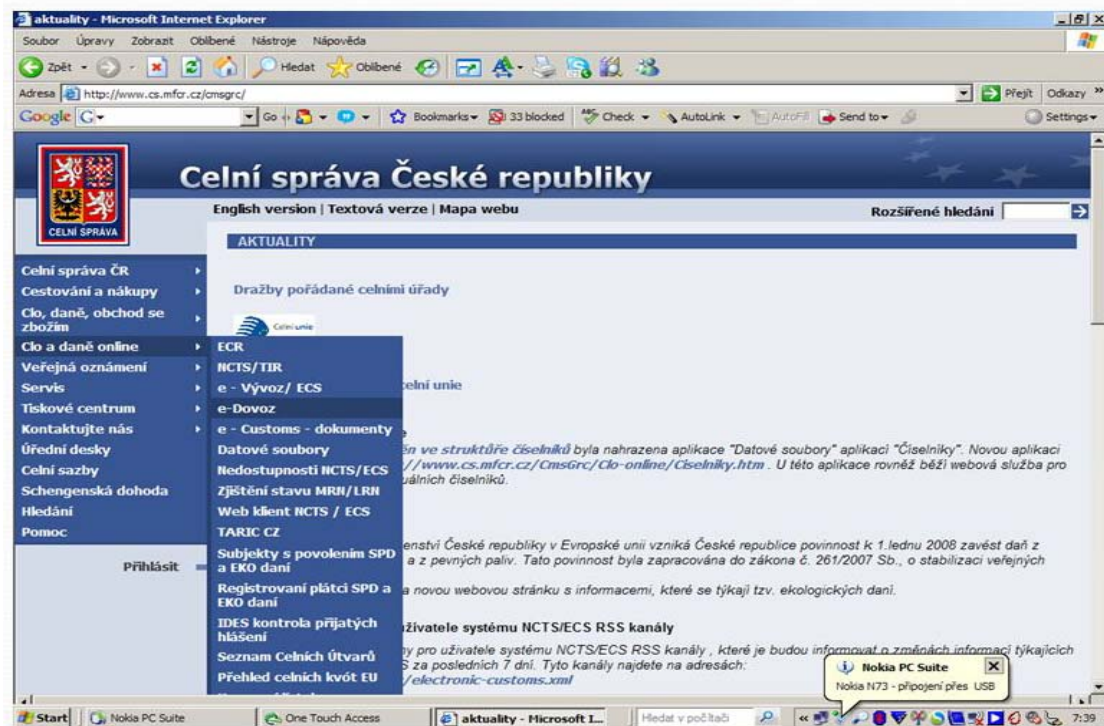
- ներքին տարանցիկ որոնման համակարգ,
- եվրասիական միության տարանցիկ որոնման համակարգ,
- առցանց համագործակցության համակարգ,
- ինտերակտիվ քարտեզ, որը տրամադրում է տեղեկատվություն տեղական կենտրոնների վերաբերյալ,
- էլփոստի առաքման համակարգ,
- էլծառայության նախագծման մեջ օգտատերերի ներգրավման վերաբերյալ ինտերակտիվ հարցում,
- անվտանգության, գաղտնիության և տեղեկատվական տվյալների ամբողջականության երաշխավորման տեղեկատվություն:

Բավականին հարմարավետ www.customs.am վեբ-կայքը հնարավորություն է ընձեռում էլ. կերպով ներբեռնել պաշտոնական էլ. ձևաթուղթը մաքսերի հայտարարագրման ընթացակարգը սկսելու նպատակով:

Որպես չափորոշիչ՝ կարող ենք օրինակ բերել Չեխիայի հանրապետության մաքսային ադմինիստրացիան՝ իր www.cs.mfcr.cz կայքով, որը տրամադրում է զարգացվածության բարձր աստիճանի ծառայություններ առևտրային և մաքսային հայտարարագրումները դյուրացնելու համար¹:

¹ http://www.ekeng.am/wp-content/uploads/2015/Am_The%20interoperability%20project%20report%20-COMPLETION_arm.pdf

www.cs.mfcr.cz

Իհարկե, դրական տեղաշարժերը ցանկացած համակարգում միշտ էլ աշխատանքի արդյունավետություն են ապահովում, սակայն կան դեռ անելիքներ՝ փաստաթղթաշրջանառության և հարկերի հաշվանցման էլեկտրոնային դաշտերի զարգացման գործում, առավել ևս տնտեսական նոր համագործակցության փուլում գտնվող ԵԱՏՄ երկրների միջև հարկային և փաստաթղթային պատշաճ գործունեության իրականացման հարցում: Իրականում, մինչ այսօր ԵԱՏՄ-ի հետ տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերի բազան ամբողջական պատրաստ չէ, ինչ վերաբերում է հարկային վարչարարության թափանցիկության բարձրացմանը, էլեկտրոնային կառավարման համակարգերի ներդրման հնարավոր կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, չկան համապատասխան որակի բարելավման մշակված համակարգեր ԵԱՏՄ անդամ երկրների միջև փաստաթղթաշրջանառությունն ապահովելու համար: Իհարկե, նախորդ տարիների համեմատ իրականացված բարեփոխումների արդյունքում այսօր բոլոր հարկային հաշվարկային փաստաթղթերը դուրս են գրվում էլեկտրոնային եղանակով, իսկ 2016 թ. հարկային հաշիվ չհամարվող մնացած փաստաթղթերը նախատեսվում է դուրս գրել էլեկտրոնային եղանակով, ինչը նշանակում է ևս մեկ քայլ՝ ուղղված հարկային մարմին, հարկ վճարողների շփման նվազեցմանը: Սակայն երրորդ անձանցից ստացված տեղեկատվության մշակման համակարգի զարգացման խնդիրներն առկա են, դեռ թղթային եղանակով են տեղեկատվությունը ներկայացնում, ավելին՝ ունեցանք ուռճացված թղթա-

բանություն, չհաշված վիճակագրական տվյալների ներկայացումը, ստեղծվել է փաստաթղթաշրջանառության մի միջավայր, որտեղ մասնակից երկրները պետք է պատշաճ և ժամանակին ներկայացնեն հաշվետվություն-տեղեկությունները, սակայն հաճախ լինում են թերացումներ դիմացի կողմից, արդյունքում տուժում է մյուս կողմը հարկերի հաշվանցման տեսանկյունից, առաջանում է կրկնակի հարկում, կամ եթե տվյալ դեպքում կարող էր գործարքը լինել հարկերից ազատված, ապա ընկնում է հարկման ընդհանուր դաշտ, կիրառվում են նաև համապատասխան տույժեր.

Օրինակ՝ ներկայացնենք այն դեպքը, թե ինչ է պահանջվում տնտեսվարողից, երբ ԵԱՏՄ անդամ երկրներից ապրանքի ներմուծում է կատարել:

Հարկ վճարողը պարտավոր է հարկային մարմին ներկայացնել համապատասխան հարկային հայտարարագրի՝ ըստ այն անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված ձևի կամ ըստ այն անդամ պետության իրավասու մարմնի կողմից հաստատված ձևի, որի տարածք են ներմուծվել ապրանքները, այդ թվում՝ համաձայն ֆինանսական վարձակալության պայմանագրի՝ ոչ ուշ, քան ներմուծված ապրանքները հաշվառման վերցնելու ամսվան (ֆինանսական վարձակալության պայմանագրով նախատեսված վճարման ժամկետին) հաջորդող ամսվա 20-ը: Հարկային հայտարարագրի հետ միաժամանակ հարկ վճարողը հարկային մարմին է ներկայացնում հետևյալ փաստաթղթերը՝

1. հայտարարությունը՝ թղթային կրիչով (չորս օրինակից) և էլեկտրոնային տարբերակով կամ էլեկտրոնային տարբերակով հայտարարությունը՝ հարկ վճարողի էլեկտրոնային (էլեկտրոնային թվային) ստորագրությամբ.

2. ներմուծված ապրանքների մասով անուղղակի հարկերի փաստացի վճարումը հաստատող բանկի քաղվածքը կամ անուղղակի հարկերի մասով հարկային պարտավորությունների կատարումը հաստատող այլ փաստաթուղթ, եթե այդպես նախատեսված է անդամ պետության օրենսդրությամբ: Հարկ վճարողի մոտ հաշվարկվածից ավելի վճարված (բռնագանձված) հարկերի գումարների, հավաքագրումների կամ անուղղակի հարկերի գումարների առկայության դեպքում, որոնք ենթակա են վերադարձման (հաշվանցման), ինչպես մի անդամ պետության տարածքից մյուս անդամ պետության տարածք ներմուծման դեպքում, այնպես էլ անդամ պետության տարածքում ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման դեպքում, հարկային մարմինը՝ համաձայն այն անդամ պետության օրենսդրության, որի տարածք են ներմուծվել են ապրանքները, որոշում է ընդունում (կայացնում) դրանց հաշվանցման վերաբերյալ՝ ներմուծված ապրանքների մասով անուղղակի հարկերի վճարման հաշվին: Այս դեպքում բանկի քաղվածքը (դրա պատճենը), որով հաստատվում է ներմուծված ապրանքների մասով անուղղակի հարկերի փաստացի վճարումը, չի ներկայացվում: Սույն ենթակետում նշված փաստաթղթերը՝ համաձայն ֆինանսական վարձակալության պայմանագրի, ներկայացվում են ֆինանսական վարձակալության պայմանագրով նախատեսված վճարման ժամկետի սկսվելու պահին.

3. տրանսպորտային (ապրանքներն ուղեկցող) և (կամ) այլ փաստաթղթեր, որոնք նախատեսված են անդամ պետության օրենսդրությամբ, և որոնցով հաստատվում է ապրանքների տեղափոխումը մի անդամ պետության տարածքից մյուս անդամ պետության

տարածք: Նշված փաստաթղթերը չեն ներկայացվում, եթե ապրանքների տեղափոխման որոշ ձևերի, այդ թվում՝ առանց տրանսպորտային միջոցների օգտագործման ապրանքների տեղափոխման համար այդ փաստաթղթերի ձևակերպումը նախատեսված չէ անդամ պետության օրենսդրությամբ:

4. անդամ պետության օրենսդրության համաձայն՝ ապրանքների բեռնառաքման ժամանակ ձևակերպած հաշիվ-ապրանքագրերն այն դեպքում, եթե դրանք ներկայացնելը (դուրս գրելը) նախատեսված է անդամ պետության օրենսդրությամբ:

Եթե հաշիվ-ապրանքագիրը ներկայացնելը (դուրս գրելը) նախատեսված չէ անդամ պետության օրենսդրությամբ, կամ ապրանքները ձեռք են բերվում Միության անդամ չհանդիսացող պետության հարկ վճարողից, ապա հաշիվ-ապրանքագրի փոխարեն հարկային մարմին է ներկայացվում այլ փաստաթուղթ (փաստաթղթեր)՝ ներկայացված (դուրս գրված) ներմուծվող ապրանքների արժեքը հաստատող վաճառողի կողմից:

5. պայմանագրերը, որոնց հիման վրա ձեռք են բերվել մի անդամ պետության տարածքից մյուս անդամ պետության տարածք ներմուծված ապրանքները, ապրանքների (ֆինանսական վարձակալության առարկաների) ֆինանսական վարձակալության դեպքում՝ ֆինանսական վարձակալության պայմանագրերը, ապրանքային վարկի (ապրանքային փոխառության, իրերի տեսքով փոխառության) դեպքում՝ ապրանքային վարկի պայմանագրերը (ապրանքային փոխառության, իրերի տեսքով փոխառության), ապրանքների պատրաստման մասին պայմանագրերը, պատվիրատուի կողմից տրված հումքի վերամշակման պայմանագրերը:

6. տեղեկատվական հաղորդագրությունը՝ ներկայացված որևէ անդամ պետության հարկ վճարողին մյուս անդամ պետության հարկ վճարողի կողմից կամ Միության անդամ չհանդիսացող պետության հարկ վճարողի կողմից (ղեկավարի կողմից (անհատ ձեռնարկատիրոջ կողմից) ստորագրված և կազմակերպության կնիքով վավերացված), որն իրացնում է երրորդ անդամ պետություն տարածքից ներմուծված ապրանքները, երրորդ անդամ պետության հարկ վճարողի մասին հետևյալ տեղեկությունների և այդ երրորդ անդամ պետության հարկ վճարողի հետ կնքված ներմուծված ապրանքների ձեռքբերման պայմանագրի մասին՝

- անձին, որպես անդամ պետության հարկ վճարող, նույնականացնող համարը,
- անդամ պետության հարկ վճարողի (կազմակերպության, անհատ ձեռնարկատիրոջ) լրիվ անվանումը,
- անդամ պետության հարկ վճարողի գտնվելու (բնակության) վայրը,
- պայմանագրի համարն ու ամսաթիվը, մասնագրի համարն ու ամսաթիվը:

Եթե անդամ պետության հարկ վճարողը, որից ձեռք են բերվում ապրանքները, իրացվող ապրանքների սեփականատեր չէ (կոմիսիոներ, հավատարմատար կամ գործակալ է), ապա սույն ենթակետի երկրորդից վեցերորդ պարբերություններում նշված տեղեկությունները նույնպես ներկայացվում են իրացվող ապրանքների սեփականատիրոջ համար:

Տեղեկատվական հաղորդագրությունն օտար լեզվով ներկայացնելու դեպքում ռուսերեն թարգմանության առկայությունը պարտադիր է:

Տեղեկատվական հաղորդագրությունը չի ներկայացվում այն դեպքում, եթե սույն կետով նախատեսված տեղեկությունները ներառված են սույն կետի 5-րդ ենթակետում նշված պայմանագրում:

7. հանձնաժողովի պայմանագրերը, հանձնարարականները կամ գործակալական պայմանագիրը (դրանց կնքման դեպքում):

8. պայմանագրերը, որոնց հիման վրա ձեռք են բերվել մի անդամ պետության տարածքից մյուս անդամ պետության տարածք ներմուծված ապրանքները՝ ըստ հանձնաժողովի պայմանագրերի, հանձնարարականի կամ գործակալական պայմանագրի Սույն կետի 2-8-րդ ենթակետերում նշված փաստաթղթերը կարող են ներկայացվել պատճեններով՝ վավերացված անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանվող կարգով, կամ էլեկտրոնային տարբերակով՝ անդամ պետությունների հարկային մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերով կամ անդամ պետությունների այլ նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված կարգով: Նշված փաստաթղթերի ձևաչափը սահմանվում է անդամ պետությունների հարկային մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերով կամ անդամ պետությունների այլ նորմատիվ իրավական ակտերով:

Ըստ ֆինանսական վարձակալության պայմանագրի՝ առաջին անգամ ԱԱՀ-ն վճարելիս հարկ վճարողը հարկային մարմին է ներկայացնում սույն կետի 1-8-րդ ենթակետերով նախատեսված փաստաթղթերը: Հետագայում հարկ վճարողը հարկային հայտարարագրի հետ միաժամանակ հարկային մարմին է ներկայացնում սույն կետի 1-ին և 2-րդ ենթակետերով նախատեսված փաստաթղթերը (դրանց պատճենները):

Նշված փաստաթղթերը՝ բացառությամբ հայտարարության և տեղեկատվական հաղորդագրության, հարկային մարմին չեն ներկայացվում, եթե դրանք չեն ներկայացնել՝ հարկային հայտարարագրի հետ միաժամանակ, նախատեսվում է այն անդամ պետության օրենսդրությամբ, որի տարածք են ներմուծվել ապրանքները:

Ճշգրտված հայտարարությունը (նախկինում ներկայացվածի փոխարեն) ներկայացվում է կամ թղթային կրիչով (չորս օրինակից) և էլեկտրոնային տարբերակով, կամ էլեկտրոնային տարբերակով՝ հարկ վճարողի էլեկտրոնային (էլեկտրոնային թվային) ստորագրությամբ: Ճշգրտված հայտարարության (նախկինում ներկայացվածի փոխարեն) հետ միաժամանակ ներկայացվում են 2-8-րդ ենթակետերով նախատեսված փաստաթղթերը, եթե դրանք նախկինում ներկայացված չեն եղել հարկային մարմին:

Եթե ճշգրտված հայտարարություն (նախկինում ներկայացվածի փոխարեն) ներկայացնելը չի հանգեցնում նախկինում ներկայացված հարկային հայտարարագրի մեջ փոփոխություններ կատարելուն, ապա հարկ վճարողը չի ներկայացնում ճշգրտված (լրացուցիչ) հարկային հայտարարագիր, եթե անդամ պետության օրենսդրությամբ այլ բան սահմանված չէ: Այդպիսի ճշգրտված հայտարարություն ներկայացնելը չի հանգեցնում նախկինում նվազեցման ենթակա ԱԱՀ-ի գումարների վերականգնմանը, որոնք վճարվել են ապրանքների ներմուծման ժամանակ: Ճշգրտված հայտարարությունը (նախկինում ներկայացվածի փոխարեն) չի ներկայացվում անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում:

Ներմուծված ապրանքների մասով անուղղակի հարկերը չվճարելու, մասամբ վճարելու, սահմանված ժամկետից ավելի ուշ վճարելու դեպքում, ինչպես նաև հարկային հայտարարագրերը չներկայացնելու, ժամկետի խախտմամբ դրանք ներկայացնելու փաստեր հայտնաբերելու դեպքում, կամ հարկային հայտարարագրերում նշված տվյալների և անդամ պետությունների հարկային մարմինների միջև տեղեկությունների փոխանակման շրջանակներում ստացված տվյալների միջև անհամապատասխանության դեպքերում, հարկային մարմինն անուղղակի հարկեր և տուժանքներ է գանձում այն անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգին և չափին համապատասխան, որի տարածք են ներմուծվել ապրանքները, ինչպես նաև կիրառում է պարտավորությունների կատարումն ապահովող միջոցներ՝ ուղղված անուղղակի հարկերի, տույժերի վճարմանը և տվյալ պետության օրենսդրությամբ սահմանված պատասխանատվության միջոցներ¹:

ԵԱՏՄ անդամ երկրների միջև առևտրային փոխհարաբերությունները կարգավորող դրույթները, հարկային և մաքսային օրենսդրության ոչ լիարժեք ու թերի կիրառման, հաշվանցման ոչ լիարժեք գործող մեխանիզմի արդյունքում ունենում ենք ավելացված արժեքի հարկի կորուստ, մաքսատուրքերը չեն կոմպենսացվում, գրեթե տնտեսության բոլոր ճյուղերում նկատվում է անկում: Ուսումնասիրելով և քննարկելով վերը նշվածը, առաջարկում ենք հետևյալը՝

1. ԵԱՏՄ երկրներին առնչվող առևտրային փոխհարաբերության արդյունքում առաջացած հարկերի վճարման համար բացված են գանձապետական առանձին հաշվեհամարներ, սակայն առավել դյուրին կլիներ աշխատանքը, եթե վճարումները իրականացվեին էլեկտրոնային եղանակով,
2. հարկերի հաշվանցման համար ներդրվել ավտոմատ համակարգ,
3. գործեր միասնական տեղեկատվական էլեկտրոնային համակարգ ոչ միայն հարկային-տեղեկատվական փաստաթղթաշրջանառության համար, այլև վիճակագրական տվյալների բազայի համար՝ կրկնակի թղթային աշխատանքից ազատվելու և ժամանակն առավել արդյունավետ օգտագործման համար:

АНУШ МАРГАРЯН

АЛГОРИТМ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБОРОТА ДОКУМЕНТОВ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ СФЕРЫ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ КЛИРИНГОВЫХ НАЛОГОВ

Ключевые слова: системы электронного управления, программы электронного управления, информационный документооборот, электронные сервисы, информационное сообщение

При финансовой поддержке таких международных организаций как ЕС, ООН и Всемирный Банк, правительству РА удалось осуществить ряд программ, которые послужили основой для модернизации системы управления. Программа действий электронного управления способство-

¹ <http://www.mineconomy.am/>

вала ряду реформ в сфере публичного управления, таких как транспарентность, подотчетность и повышение эффективности.

ANUSH MARGARYAN

ALGORITHM OF INFORMATION DOCUMENTS CIRCULATION AND DEVELOPMENT OF ELECTRONIC SPHERE IN TAX CLEARING OPERATIONS

Key Words: *electronic management system, electronic management programs, information documents turnover, electronic services, electronic message*

With financial support of such international organizations as EU, UNO and World Bank the government of RA managed to implement a series of programs serving as a basis for modernization of management system. Electronic management programs contributed to a set of reforms in the field of public management such as transparency, accountability and increase of efficiency.

ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ՀՀ ԵՎ ԱՊՀ ԱՆԴԱՄ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Հիմնաբառեր. *միգրացիա, միգրացիայի ինտենսիվություն, միգրացիոն քաղաքականություն*

Գիտական աշխատության մեջ քննարկվել են ՀՀ-ում միգրացիայի կարևոր հիմնախնդիրները: Մասնավորապես, ՀՀ և ԱՊՀ ու Եվրասիական միության անդամ երկրներում միգրացիոն իրավիճակի համեմատական վերլուծության շրջանակներում հաշվարկվել են մի շարք ցուցանիշներ, այդ թվում՝ զուտ միգրացիայի մնացորդը, համախառն միգրացիան և միգրացիայի ինտենսիվությունը:

Վերլուծությունը ցույց է տվել ՀՀ-ից դեպի ՌԴ զուտ և համախառն միգրացիայի ավելի բարձր ցուցանիշներ ԱՊՀ այլ երկրների համեմատ: Հաշվի առնելով ՀՀ-ից աշխատուժի արտագաղթի բացասական հետևանքները և միգրացիոն քաղաքականության շրջանակներում ՀՀ կառավարության կողմից ձեռնարկված միջոցառումները, աշխատության մեջ մի շարք առաջարկություններ են ներկայացվել հիմնախնդրի լուծման նպատակով:

Գլոբալացումը և երկրների զարգացման անհամաչափությունը նպաստում են հատկապես աշխատանքային միգրացիայի ծավալների աճին: Ըստ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության տվյալների XXI-րդ դարի սկզբին ողջ աշխարհում աշխատանքային միգրանտների թվաքանակը կազմում էր մինչև 42 մլն մարդ:

Նոր տեխնոլոգիաների ներդրման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հետևանքով գոյանում են աշխատուժի ռեզերվներ, որոնցից էլ պոտենցիալ կերպով կարող են առաջանալ միգրացիոն հոսքերը:

Հանրահայտ է, որ պատերազմի և էներգետիկ ճգնաժամի հետևանքով ստեղծված ծանր տնտեսական իրավիճակի պատճառով Հայաստանից բնակչության արտահոսքն իր գագաթնակետին է հասել 1992-1994 թթ.: Ընդհանուր առմամբ, 1990-ական թվականներին արտաքին միգրացիայի մնացորդը ՀՀ-ում, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների կազմել է 700 հազ. մինչև 1 մլն. մարդ:

Ներկայումս միգրացիոն տեղաշարժերը հիմնականում պայմանավորված են սոցիալ-տնտեսական պատճառներով, այդ թվում, գործազրկությամբ, ցածր աշխատավարձով և մասնագիտական զարգացման սահմանափակ հեռանկարներով: ՀՀ-ից ընդլայնվել է «ուղեղների», այդ թվում, երիտասարդ բարձրորակ մասնագետների արտահոսքը:

Ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարության միգրացիայի պետական ծառայության տվյալների, որոնք հիմնված են ՀՀ սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվական համակարգի տվյալների վրա, արտաքին ուղևորափոխադրումների հաշվեկշիռը, այսինքն ժամանումների և մեկնումների տարբերությունը 2000-2014 թթ. ենթարկվում էր որոշակի տատանումների (աղյուսակ 1): 2002-2007 թվականներին հաշվեկշիռը դրական էր կամ բնութագրվում էր աննշան բացասական մնացորդով: Թեև զուտ միգրացիայի գործակիցը, որը հաշվարկվել է բնակչության հազար շնչի հաշվով, 2014 թ. նվազել է, այնուհանդերձ այն դեռևս բարձր է (-13.6%):

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտաքին միգրացիայի հաշվեկշիռը 2000-2014 թթ. (հազար մարդ)

Տարեթիվը	Միգրացիայի հաշվեկշիռը (հազ. մարդ)	Զուտ միգրացիայի գործակից*
2000	-57,5	-17,9
2005	12,5	3,9
2010	-46,7	-14,3
2011	-43,8	-13,9
2012	-42,8	-14,2
2013	-31,2	-10,3
2014	-41,1	-13,6

Աղբյուր՝ ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարության միգրացիայի պետական ծառայության տվյալներ, հեղինակի հաշվարկներ:

- Զուտ միգրացիայի գործակիցը հաշվարկվում է մեկնողների և ժամանողների թվաքանակի տարբերության հարաբերությամբ բնակչության միջին տարեկան թվաքանակին, հազար շնչի հաշվով:

Վերջին տարիներին (2010-2014 թթ.) հաշվեկշռի վատթարացումը հիմնականում պայմանավորված է ՀՀ-ից դեպի ՌԴ միգրացիոն արտահոսքով: Այսպես, 2013 թ. միգրացիայի բացասական մնացորդը այդ երկրի հետ կազմել է գրեթե 32.2 հազար մարդ¹:

¹ $\bar{E} \bar{i} \bar{o} \bar{i} \bar{\delta} \bar{i} \bar{\alpha} \bar{o} \bar{e} \bar{y} \bar{i} \bar{n} \bar{i} \bar{o} \bar{e} \bar{\alpha} \bar{e} \bar{u} \bar{i} \bar{i} \bar{y} \bar{e} \bar{i} \bar{i} \bar{i} \bar{o} \bar{e} \bar{\alpha} \bar{n} \bar{e} \bar{i} \bar{i} \bar{i} \bar{e} \bar{i} \bar{\alpha} \bar{i} \bar{e} \bar{e} \bar{\delta} \bar{i} \bar{n} \bar{n} \bar{o} \bar{e} \bar{e}$, 2012 թ., $\bar{O} \bar{\alpha} \bar{\alpha} \bar{\alpha} \bar{\delta} \bar{\alpha} \bar{e} \bar{u} \bar{i} \bar{\alpha} \bar{y} \bar{n} \bar{e} \bar{o} \bar{\alpha} \bar{\alpha} \bar{\alpha} \bar{\alpha} \bar{i} \bar{n}$.
 $\bar{n} \bar{o} \bar{\alpha} \bar{o} \bar{e} \bar{n} \bar{o} \bar{e} \bar{e} \bar{e}$.

Մինչդեռ մյուս ուղղություններով, փաստորեն իրավիճակն ավելի բարվոք է, քանի որ ՀՀ ընդհանուր միգրացիայի բացասական հաշվեկշիռը 2013 թ. հազար մարդով նվազ էր:

2006 թ. ՌԴ-ի կողմից ընդունված և անժամկետ պետական ծրագիրն ուղղված է արտերկրում ապրող հայրենակիցների կամավոր վերաբնակեցմանը ՌԴ-ում: Ծրագրի հիմնական նպատակն է՝ երկրում ժողովրդագրական անբարենպաստ իրավիճակի շեշտակի վերափոխումը ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող տարածքներում, առաջին հերթին Սիբիրում և Հեռավոր Արևելքում: Ընդ որում, տարեկան անհրաժեշտ է ապահովել միգրացիոն ներհոսք դեպի ՌԴ մինչև 300 հազար մարդու չափով, առաջին հերթին որակյալ մասնագետներին, հեռանկարային ապագա ունեցող երիտասարդներին¹:

Վերը նշված միգրացիոն ծրագրի շնորհիվ 1995 թ. սկսած առաջին անգամ ՌԴ-ին հաջողվել էր ապահովել բնակչության թվաքանակի աճ ներգաղթի հաշվին, իսկ 2013 թ.² նաև բնական աճի հաշվին: Սակայն, ցավալի է այն, որ 2013 թ. ՌԴ բնակչության միգրացիոն հավելածի գրեթե 11 տոկոսն ապահովվել է Հայաստանից արտագաղթածների հաշվին (աղյուսակ 2)²: Թեև Ուզբեկստանի, Ղազախստանի և Ուկրաինայի բաժիններն ավելի մեծ են, սակայն այն բնակչության միջին տարեկան թվաքանակի հետ համեմատելիս ստացվում է, որ զուտ և համախառն միգրացիայի գործակիցները դեպի ՌԴ Հայաստանում անհամեմատ ավելի բարձր են, քան ԱՊՀ մյուս պետություններում: Օրինակ, Մոլդովայում զուտ միգրացիայի գործակիցը կազմել է 5.7%, իսկ Տաջիկստանում՝ 4.2%, մինչդեռ ՀՀ-ում՝ 10.6%: Այսինքն, ՀՀ համապատասխան ցուցանիշները ավելի քան երեք անգամ գերազանցում են ԱՊՀ միջին ցուցանիշները:

Աղյուսակ 2

ԱՊՀ պետությունների և Վրաստանի զուտ և համախառն միգրացիայի գործակիցները Ռուսաստանի Դաշնության հետ 2013 թ.

	%	‰	
		Զուտ միգրացիայի գործակից	Համախառն միգրացիայի գործակից*
Ընդամենը այդ թվում՝	100,0	2,1	4,7
Հայաստան	10,9	10,6	17,4
Բելառուս	1,3	0,4	2,9
Ղազախստան	13,6	2,4	3,7
Ղրղզստան	6,7	3,5	7,2
Մոլդովա	7,0	5,7	10,2
Վրաստան	2,1	1,2	1,9
Տաջիկստան	11,4	4,2	8,5
Ուզբեկստան	22,7	2,2	5,6
Ուկրաինա	12,3	0,8	1,6

Աղբյուր՝ Федеральная служба государственной статистики, www.gks.ru; հեղինակի հաշվարկներ:

* Համախառն միգրացիայի գործակիցը հաշվարկվում է մեկնողների և ժամանողների թվաքանակի գումարի հարաբերությամբ բնակչության միջին տարեկան թվաքանակին, հազար շնչի հաշվով:

¹ Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики, www.fms.gov.ru.

² Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики, www.gks.ru

ՀՀ-ում հատկապես Ռուսաստանի Դաշնության հետ միգրացիոն գործընթացների ինտենսիվությունը գնահատելու նպատակով կարելի է կիրառել միգրացիայի ինտենսիվության գործակիցները, այդ թվում մեկնման և ժամանման գործակիցները:

Աղյուսակ 3

Միգրացիայի ինտենսիվությունը ՌԴ և ԱՊՀ պետությունների միջև 2013 թ. (%)

	<i>ka (ժամանման գործակից)</i>	<i>kd (մեկնման գործակից)</i>
Ընդամենը (ՌԴ), այդ թվում՝	3,4	1,3
Հայաստան	3,4	14,0
Բելառուս	1,3	1,7
Ղազախստան	0,7	3,0
Ղրղզստան	1,9	5,3
Մոլդովա	2,2	8,0
Վրաստան	0,3	1,6
Տաջիկստան	2,2	6,3
Ուզբեկստան	1,7	3,9
Ուկրաինա	0,4	1,2

Աղբյուր՝ *Одъездъ въ Россию из стран СНГ и независимых государств в 2013 году*, www.gks.ru, հեղինակի հաշվարկներ:

Տվյալները վկայում են այն մասին, որ ԱՊՀ պետություններից Ռուսաստանի Դաշնության հետ միգրացիայի ինտենսիվության ամենաբարձր, աննախադեպ մակարդակն ունի Հայաստանը: Այսպես, 2013 թ. ՀՀ-ից դեպի ՌԴ մեկնման գործակիցը կազմել է 14%, ինչն ավելի քան երեք անգամ բարձր է ԱՊՀ միջին ցուցանիշից: Բավական է նշել, որ հաջորդաբար հետևող Մոլդովան և Տաջիկստանը համապատասխանաբար ունեն 8% և 6.3%:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ՌԴ միգրացիոն ծառայությունը մինչև 2018 թ. նոր օրենսդրական փաթեթներ պետք է ապահովի դյուրացնելու համար իր երկրի տնտեսության համար անհրաժեշտ աշխատուժի ներգրավումը դրսից նաև այն աշխատատեղերի գծով, որոնց համար անհնար է ռուսական աշխատաշուկայում աշխատուժ հավաքագրել: Հետևաբար, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական և միգրացիոն քաղաքականությունը պետք է համապատասխանեցվի ՀՀ ազգային և ռազմավարական շահերին:

Եվրասիական միության անդամ երկրները հիմնականում բնութագրվում են բնակչության միգրացիոն ներհոսքով, մինչդեռ ՀՀ-ն բնութագրվում է բացասական միգրացիոն հոսքով, ինչը դրական նախադրյալներ չի խոստանում այդ երկրների աշխատաշուկաների հետ ինտեգրման դեպքում:

Միգրացիայի բացասական հետևանքներից կարելի է նշել կարևոր ժողովրդագրական համամասնությունների խախտումը, սահմանամերձ, հեռավոր շրջաններում բնակչության սակավացումը, մարդկային կապիտալի նվազման պատճառով երկրի տնտեսական ներուժի կրճատումը: 2012 թ. ծնելիության ընդհանուր և գումարային ավելի ցածր գործակիցներ են գրանցվել գյուղական բնակավայրերում քաղաքային բնակավայրերի համեմատ, և նման իրավիճակ ստեղծվել էր պատերազմի և ետպատերազմյան տարիներին՝ 1943 թ., 1945-1947 թթ.:

ՀՀ միգրացիայի պետական կարգավորմա նքաղաքականության հայեցակարգի համաձայն մինչև 2016 թ. նախատեսվում է մի շարք միջոցառումների իրականացում, որոնք ուղղված են բնակչության սեռատարիքայինա նհամամասնությունների վերացմանը, մայրաքաղաքում բնակչության հետագա կենտրոնացման կանխարգելմանը, համապատասխան հարկային, մաքսային և դրամավարկային արդյունավետ քաղաքականության արդյունքում արտագաղթի նվազմանը, ՀՀ-ից անկանոն միգրացիայի կանխարգելմանը և աշխատանքային միգրանտների իրավունքների և շահերի պաշտպանությանը:

Վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ մինչև այժմ ձեռնարկված միջոցառումները բավարար չեն միգրացիան կանխարգելելու համար: Հետևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. Միգրացիոն գործընթացների ուղղորդում երկրի ազգային անվտանգության շահերին համապատասխան, այդ թվում սահմանամերձ և այլ ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքների բնակչության սոցիալ-տնտեսական պայմանների բարելավում բնակչության թվաքանակի նվազման կանխարգելման և աճի խթանման նպատակով:
2. Արտագաղթի կանխարգելումը հատկապես կարևորվում է հանրապետության հյուսիսային և հարավային հատվածներում, այդ թվում Լոռվա և Սյունիքի, ինչպես նաև Տավուշի մարզերում, որտեղ վերջին տարիներին գրանցվում են ծնելիության և բնական աճի շատ ցածր ցուցանիշներ, որոնք ավելի քան երեք անգամ ցածր են միջինհանրապետական ցուցանիշներից:
3. Մեծ ռիսկեր են առկա վարչատարածքային բաժանման նոր տարբերակում, որը կհանգեցնի գյուղական բնակավայրերի ամայացմանը և բնակչության արտագաղթին:
4. Արտագաղթը կասեցնելու միակ ուղին աշխատատեղերի ստեղծումն է արդյունաբերության աշխատատար ճյուղերի, այդ թվում, թեթև, սննդի և վերամշակող այլ արտադրությունների գծով, ինչպես նաև մարզերում փոքր և միջին բիզնեսի զարգացումը, հարկային արտոնությունների տրամադրումը կամ ազատումը հարկային բեռից:

АНАИТ МЕЛКУМЯН

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ АРМЕНИЯ И СТРАНАМИ СНГ

Ключевые слова: миграция, интенсивность миграции, миграционная политика

В статье рассматриваются важнейшие проблемы миграции населения. В частности, путем сравнительного анализа рассчитан ряд показателей миграции, в том числе сальдо миграции, интенсивность миграции в Армении, а также в странах СНГ и Евразийского союза.

Анализ выявил высокие показатели нетто и брутто миграции из Армении в Россию по сравнению с другими странами СНГ.

Учитывая негативные последствия миграции, а также меры, выработанные правительством в рамках миграционной политики, предложены рекомендации по решению проблемы.

ANAIT MELKUMYAN

PROCESSES OF MIGRATION BETWEEN REPUBLIC OF ARMENIA AND CIS COUNTRIES

Key Words: migration, intensity of migration, migration policy

Important issues of migration are considered in the article. In particular, in RA, CIS, Eurasian Union member countries, within the framework of comparative analysis a set of indicators was calculated including the net balance of migration, gross migration and intensity of migration.

The analysis showed higher level of net and gross migration indicators from Armenia to Russia in comparison to other CIS countries. Taking into consideration all negative consequences of migration from the country and measures undertaken by the Government within migration policy, a number of recommendations is proposed and directed at the solution of the problem.

МИКАЕЛ МЕЛКУМЯН

Доктор экономических наук, профессор, АГЭУ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В РАМКАХ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Ключевые слова: интеграция, ЕЭС член-страны, согласование, промышленная политика

Евразийский экономический союз – это признанная реальность и его создание, безусловно, отражает государственные интересы стран-членов Союза. ЕАЭС – это экономический союз, что главным образом означает создание единого экономического пространства. А для создания единого экономического пространства как правительствами стран-членов Союза, также Коллегией Евразийской экономической комиссии осуществлены необходимые меры и проведена эффективная деятельность по обеспечению синхронизации и принятию соответствующих законов и нормативно-правовых документов, не смотря на ощутимые различия стран-членов Союза.

В статье обсуждаются вопросы экономического развития, также возможности обработки нестандартных инструментов для углубления интеграции между странами ЕАЭС.

Евразийский экономический союз – это признанная реальность и его создание отражает государственные интересы стран-членов Союза.

ЕАЭС – это экономический союз, что главным образом означает создание единого экономического пространства. А для создания единого экономического пространства как правительствами стран-членов Союза, также Коллегией Евразийской экономической комиссии осуществлены необходимые меры и проведена эффективная деятельность по обеспечению синхронизации и принятию соответствующих законов и нормативно-пра-

вовых документов, не смотря на то что, между экономическими и социальными показателями и положениями разных республик членов Союза существуют ощутимые различия, вследствие чего возникает необходимость обеспечения пропорциональности между такими показателями, каковыми являются монетизация, инфляция, темп экономического роста, безработица, бедность и т.д.. Сейчас наступает время для разработки необходимых, иногда нестандартных инструментов по дальнейшему углублению экономической интеграции между странами-членами Союза. Осуществление капитальных вложений стран-членов Союза в каждой из стран ЕАЭС залог доверия и понимания реальности в будущее Евразийского экономического союза.

В связи с возможностями создания валютного союза в перспективе, необходимо провести согласованную денежно-кредитную политику, которая обеспечит отсутствие значительных колебаний инфляции, а изменения обменного курса и инфляции по возможности должны быть пропорциональными.

В рамках Евразийского экономического союза целесообразно создать специальный фонд, чтобы в случае значительных колебаний валюты в любой из стран-членов ЕАЭС иметь возможность компенсировать социальные издержки.

Обеспечение повышения уровня монетизации также крайне важно, так как в Армении и странах ЕАЭС этот показатель составляет 40%, в России – 50%, а этого недостаточно.

До перехода на единую валюту необходимо приступить также к взаиморасчетам национальными валютами, что, безусловно, касается и импорта газа и других энергоносителей.

Наши производители, зачастую, за сырье и материалы, в том числе и за газ и другие энергоносители из Российской Федерации расчеты производят за доллары, так как это более стабильная валюта, и это делается, чтобы избежать от валютных рисков, но считаю, что это не взаимовыгодно. А взаимовыгодную систему взаиморасчетов можно найти. И это должно быть построено на основе простого принципа. Если продукция реализуется в России, то платить нужно армянским драмом, если в Казахстане казахским тенге и т.д.. Но, естественно, для построения такой системы необходимо всестороннее прогнозировать все риски в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной периоды.

Ключевой задачей для экономического развития Армении является обеспечение стабильного экономического роста и существенное увеличение экспорта, что особенно важно для стран с малой экономикой. Важным фактором становления и дальнейшего развития Союза является обеспечение соответствующего уровня привлекательности инвестиционной среды для стран членов Союза. В Республике Армении функционируют более 1000 армяно-российских совместных предприятий, в таких инфраструктурных отраслях экономики РА, как энергетика, железнодорожный транспорт, строительство и некоторые подотрасли машиностроения и т.д.. Желательно, что в нашей республике на взаимовыгодной основе действовали армяно-белорусские, армяно-казахские, армяно-киргизские совместные предприятия, но для этого нужно проделать много работ.

Одновременно, для расширения благоприятных основ инвестирования, в том числе для создания вышеуказанных совместных предприятий, ключевое значение может иметь реализация Программы Экономического пояса Шелкового Пути, в чем заинтересованы все страны-члены Союза.

Важно также отметить, что в нашей республике с начала этого года действует закон “О промышленной политике”, согласно требованиям которого в республике должны функционировать промышленные зоны, где производство промышленной продукции будет освобождено от налогов, где также должны функционировать соответствующие производственные и другие инфраструктуры.

Согласно вышеуказанному закону в Республике в настоящее время разрабатывается пятилетняя государственная промышленная Программа.

С учетом требований данного закона в нашей республике субсидируется часть процентов кредитов для экспорта промышленной продукции и создана государственная структура по страхованию экспорта продукции.

Таким образом, создан весь цикл организации и поддержки выпуска и экспорта промышленной продукции.

Формирование и дальнейшее развитие ЕАЭС пойдет по позитивному сценарию, если ЕАЭС удастся провести согласованную налогово-бюджетную, денежно-кредитную политику. Конечно, здесь играет немаловажную роль согласованное проведение социальной и внешней политики. Необходимо провести согласованную экономическую политику, учитывающую интересы всех стран ЕАЭС и совместными усилиями преодолеть проблемы послекризисной экономики.

ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՏՄ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. ինտեգրացիա, ԵՏՄ անդամ-երկրներ, ներդաշնակեցում, արդյունաբերական քաղաքականություն

Եվրասիական տնտեսական միությունն այլևս հայտնի իրողություն է, որի ստեղծումն արդարացում է Միության անդամ-երկրների պետական շահերը: Հարկ է նշել, որ ԵԱՏՄ տնտեսական միություն է, ինչը գլխավորապես նշանակում է միասնական տնտեսական տարածաշրջանի ստեղծում: Իսկ այդպիսի միասնական տնտեսական տարածաշրջանի ստեղծման ուղղությամբ, ինչպես Միության անդամ-երկրների կառավարությունների, այնպես էլ Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի Կոլլեգիայի կողմից իրականացվել են անհրաժեշտ միջոցառումներ և արդյունավետ աշխատանք՝ ներդաշնակեցման ուղղությամբ համապատասխան օրենքների և նորմատիվա-իրավական այլ փաստաթղթերի ընդունմամբ՝ չնայած երկրների միջև գոյություն ունեցող զգալի տարբերություններին:

Հոդվածում քննարկվում են ՀՀ տնտեսական զարգացման խնդիրները, Միության անդամ-երկրների ինտեգրման հետագա խորացման ուղղությամբ ոչ սրանդարտ գործիքակազմի մշակման հնարավորությունները:

MIKAYEL MELKUMYAN

ECONOMIC DEVELOPMENT PROBLEMS OF REPUBLIC OF ARMENIA WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

Key Words: integration, Eurasian Economic Union member-countries, harmonization, industrial policy

Eurasian Economic Union is no longer a well-known fact, which reflects the creation of the EEU member countries' interests. It should be noted that the Eurasian Economic Union, which primarily relates to the creation of a single economic region. The creation of a unified economic region, with EEU member countries' governments, as well as the Eurasian Economic Commission Collegia have taken the necessary measures and effectively work has been done towards the harmonization of the relevant laws and normative-legal documents, despite the considerable differences between countries.

The article discusses the issues of economic development, EEU member countries will further deepen the integration of non-standard development tools capabilities.

ԼՈՒՍԻՆԵ ՄԻԻԹԱՐՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. արտաքին առևտրային քաղաքականություն, արտահանման և ներմուծման հարաբերություն, ազատ առևտուր, առևտրային հարաբերություններ, ազգային արժույթի տարածումներ

Հոդվածը նվիրված է ՀՀ արտաքին առևտրային քաղաքականության առանձնահատկությունների մեկնաբանմանը, արտաքին առևտրաշրջանառության ընդլայնման հնարավորությունների մատնանշմանը: Ուսումնասիրելով ՀՀ արտաքին տնտեսական գործունեությունը կարգավորող համապատասխան օրենսդրական և նորմատիվային փաստաթղթերը՝ ներկայացվել են ՀՀ արտաքին առևտրային կարգավորման ոլորտում բարեփոխումները: Կարևորվում է արտահանման և ներմուծման հարաբերակցության բարելավմանն ուղղված միջոցառումները մշակելիս հաշվի առնել սպյուռքի առկայությունը, ազգային արժույթի մեծ տարածումները և այն, որ ՀՀ-ն ունի առևտրի արդյունավետ պայմաններ և՛ ԵՄ-ի, և՛ ԵԱՏՄ-ի հետ:

Քաղաքական և տնտեսական անկախացումից հետո համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրվելու անհրաժեշտությունն անխուսափելի դարձրեց ինքնուրույն արտաքին տնտեսական քաղաքականության մշակումն ու իրագործումը: Մինչև 1991 թ. ՀՀ տնտեսական զարգացումը հիմնված էր ԽՍՀՄ հանրապետություններից հումքի, էներգակիրների, սննդամթերքի ներմուծման վրա, իսկ այդ միության փլուզումից հետո լուրջ հիմնախնդիրներ առաջացան:

1994 թ. ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ՀՀ-ն ԱՄՀ-ից ստացավ առաջին մեծածավալ վարկային պարտավորությունը 23.6 մլն ԱՄՆ դոլար գումարի չափով, որը զգալի նշանակություն ունեցավ ՀՀ տնտեսության համար¹: Սկզբնական շրջանում լայն տարածում ստացան միջպետական քլիրինգային պայմանագրերը, որոնք չէին համապատասխանում շուկայական տնտեսության զարգացման պահանջներին: Անհրաժեշտություն առաջացավ անցում կատարել ազատ առևտրի ռեժիմին: ՀՀ-ն 1990-ականներին ստանձնել է արտաքին առևտրատնտեսական գործունեության ազատականացման ուղին: Այդ նպատակով, պետությունը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացման և կարգավորման համար օգտագործում է մի շարք լծակներ: Այսպես՝ առևտրի ազատականացման ճանապարհին կարևոր քայլ էր 1992 թ. Մաքսերի և առևտրի գլխավոր համաձայնագրին (ՄԱԳՀ) անդամակցելու դիմումը, որի արդյունքում ՀՀ-ն 1993 թ. անդամակցեց կառույցին, հետագայում 1995 թ. ՄԱԳՀ-ն վերակազմավորվեց Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ): ՀՀ-ն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել ԱՀԿ-ի աշխատանքային գործունեությունը, իսկ արդեն 2003 թ. փետրվարի 5-ին բազմակողմանի համագործակցության արդյունքում ՀՀ-ն դարձել է ԱՀԿ-ի լիիրավ 145-րդ անդամ²: ԱՀԿ-ին անդամակցումը երկակի է անդրադարձել ՀՀ տնտեսության վրա: Մի կողմից, ՀՀ-ին տրամադրվեցին բոլոր այն անհրաժեշտ առևտրատնտեսական արտոնությունները, որոնք ներքին շուկայի պաշտպանության և ապրանքների մրցունակության բարձրացման լրացուցիչ հնարավորություններ են ընձեռում: Մյուս կողմից, ԱՀԿ-ին անդամակցության շրջանակներում, ստանձնելով ազատական տնտեսական քաղաքականության վարման պարտավորություն, ՀՀ-ն առնչվում է հնարավոր մակրոտնտեսական վտանգներին: Մասնավորապես՝ մեծանում է արտաքին շուկայից ազգային տնտեսության խիստ կախվածությունը, միջազգային շուկայում մրցակցությանը դիմանալու համար պահանջվող ծախսերը, ներքին արտադրողների ժամանակավոր, սակայն զգալի կորուստները, ներմուծման մեծացման հաշվին վճարային հաշվեկշռի վատթարացումը:

Հետագայում ՀՀ առևտրային կարգավորման ոլորտում բարեփոխումներ են իրականացվել՝ հիմնվելով Եվրամիության երկրների փորձի վրա: Եվրամիության և ՀՀ առևտրային երկկողմանի հարաբերությունները կարգավորվում են 1999 թ.-ից՝ Գործընկերության և համագործակցության մասին համաձայնագրով³: 2013 թ. հուլիսին ՀՀ և Եվրամիության

¹ Europe Review 2003/2004, The Economic and Business Report, by International Chamber of Commerce , November 1, Page 18, p. 320.

² https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/armenia_e.htm

³ <http://www.mineconomy.am/arm/43/gortsaruyt.htm>

միջև ավարտվեցին բանակցությունները Ասոցացման համաձայնագրի շուրջ, որը իր մեջ ներառում էր նաև խոր և համապարփակ առևտրի գոտին: Այս հարաբերությունները ՀՀ-ին համապարփակ բարեփոխումների հնարավորություն էին ընձեռելու՝ տնտեսության ինտեգրման, քաղաքականության ասոցացման, ներդրումային գրավչության և այլ գործոնների վրա հիմնվելով: Վերոնշյալ համաձայնագիրը հնարավորություն էր տալու ՀՀ-ին համագործակցել նաև երրորդ երկրների հետ, սակայն դրանք կասեցվեցին 2013 թ. սեպտեմբերին՝ ՀՀ մաքսային միությանն անդամակցությամբ, քանի միաժամանակյա համագործակցումը անհամատեղելի է¹: 2014 թ. նոյեմբերի 3-ին ԵՄ կողմից ստորագրվել է 2014-2017 թթ. ՀՀ-ին տրամադրվելիք տեխնիկական աջակցության վերաբերյալ հուշագիրը, որով նախատեսվում է, որ ԵՄ-ն 2014-2017 թթ. Հայաստանին կհատկացնի շուրջ 140-170 մլն եվրո գումար²: 2015 թ. մայիս ամսին ստորագրվեց նաև ԱՄՆ-ի և ՀՀ-ի միջև առևտրի և ներդրումների միջանկյալ համաձայնագիր, ըստ որի վերոնշյալ երկրները հավաստում են իրենց մտադրությունները՝ ստեղծելու բարենպաստ պայմաններ ներդրումների և երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառության, առևտրի խրախուսման համար: 2015 թ. հունվարի 2-ից ՀՀ-ն դարձել է Եվրասիական տնտեսական միության(ԵԱՏՄ), լիիրավ անդամ՝ 2014 թ. հոկտեմբերի 10-ին Մինսկում ստորագրված պայմանագրի հիման վրա: Ներկայումս ՀՀ տարածքում մաքսային արտոնություններ են սահմանված այն ապրանքների համար, որոնք ՀՀ են ներմուծվում այնպիսի երկրներից, որոնք համագործակցում են ՀՀ-ի հետ ազատ առևտրի գոտիներում և մաքսային միություններում, այն ապրանքների համար, որոնք ՀՀ են ներմուծվում մարդասիրական օգնության և հովանավորչության տեսքով, օրենքով սահմանված սահմանափակ թվով այն ապրանքների համար, որոնք ներմուծվում են մասնավոր անձանց կողմից և այլն:

ՀՀ արտաքին տնտեսական գործունեությունը կարգավորվում է համապատասխան օրենսդրական և նորմատիվային փաստաթղթերով, ինչպես նաև երկկողմ և բազմակողմ միջպետական, միջկառավարական համաձայնագրերով սահմանված ռեժիմով:

Խորհրդային միության փլուզումից հետո ՀՀ և ՌԴ միջև դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատվեցին 1992 թ. ապրիլի 3-ին: Վերջին 20 տարիներին ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև կնքվել են քաղաքական, ռազմաքաղաքական, տնտեսական և հումանիտար ոլորտների հարաբերությունները կարգավորող ավելի քան 170 միջպետական, միջկառավարական և միջգերատեսչական պայմանագրեր ու համաձայնագրեր: ՌԴ-ի և ՀՀ-ի միջև երկկողմ հարաբերությունների բարձր մակարդակը ամրապնդվել է 1997 թ. օգոստոսի 29-ին կնքված Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին պայմանագրով, որը ուժի մեջ է մտել 1998 թ. նոյեմբերին: 2011 թ. հոկտեմբերին ստորագրվել է ԱՊՀ մասնակից պետությունների միջև ազատ առևտրի գոտու ստեղծման համաձայնագիրը: 2012 թ. հոկտեմբերին ընդունվել է 'Մինչև 2020 թվականը ՀՀ և ՌԴ միջև երկարատև տնտեսական համագործակցության' ծրագիրը: Հաջող է զարգանում ներդրումային

¹ <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/armenia/>

² <http://www.mineconomy.am/arm/43/gortsaruyt.html>

համագործակցությունը երկու երկրների միջև¹: Նախկին խորհրդային երկրներից ՀՀ-ի համար մեծ կարևորություն ունի նաև Ուկրաինան:

ՀՀ-ն առևտրատնտեսական սերտ կապերով կապված է նաև Եվրամիության երկրների հետ: ՀՀ արտաքին առևտրում այդ երկրներից ծանրակշիռ տեղ ունեն Գերմանիան, Բելգիան, Բուլղարիան:

ՀՀ համար մեծ կարևորություն ունեն ԱՄՆ-ի հետ փոխհարաբերությունները: Հայ-ամերիկյան առևտրատնտեսական համագործակցությունը կանոնակարգվում է տնտեսական հարցերով հայ-ամերիկյան աշխատանքային խմբի (USATF) տարեկան մեկ անգամ գումարվող նիստերում: ԱՄՆ-ի ակտիվ միջնորդությամբ Համաշխարհային բանկն ու Արժույթի միջազգային հիմնադրամը ՀՀ-ում իրականացրել են շուրջ 1 մլրդ. դոլարի երկարաժամկետ վարկային և դրամաշնորհային ծրագրեր: ՀՀ-ԱՄՆ առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման վկայությունն է նաև ՀՀ-ին մշտական կանոնավոր առևտրային հարաբերությունների՝ Permanent Normal Trade Relations (PNTR) կարգավիճակի շնորհումը (2004 թ.), բարձր տեխնոլոգիաների վաճառքն արգելակող Ջեքսոն-Վենիքի ուղղման վերացումը: Հայ-ամերիկյան տնտեսական հարաբերությունների կարևոր մաս էր համագործակցությունը Հազարամյակի մարտահրավեր ծրագրի շրջանակներում:

Հայ-չինական պետական շփումների սկիզբը դրվել է 1991 թ. դեկտեմբերի 27-ին ԶԺՀ-ի կողմից ՀՀ պաշտոնական ճանաչումից հետո: Դիվանագիտական հարաբերությունները երկու երկրների միջև հաստատվել են 1992 թ. ապրիլի 6-ին: Հարևան երկրներից մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Իրանը: 1992 թ. փետրվարի 9-ին Թեհրանում ստորագրվեց հռչակագիր՝ Հայաստանի և Իրանի միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու վերաբերյալ: ԻԻՀ-ն հովանավորչական քաղաքականություն իրականացնող երկիր համարվելով հանդերձ, բավական բաց տնտեսական քաղաքականություն է իրականացնում ՀՀ նկատմամբ:

Հարևան երկրներից հատկապես Վրաստանի հետ է ՀՀ-ն գտնվում բավական լավ փոխհարաբերությունների մեջ: ՀՀ և Վրաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատվել են 1992 թ. հուլիսի 17-ին: Այս երկրների միջև գործում են փոխհարաբերությունների գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկող շուրջ 80 միջազգային պայմանագրեր, համաձայնագրեր, հուշագրեր և արձանագրություններ: Առևտրատնտեսական բնագավառում գործում են ազատ առևտրի, երկակի հարկերից խուսափելու, ավտոմոբիլային և օդային հաղորդակցության, իրավական օգնության, ներդրումների խրախուսման և տնտեսական կապերի զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծող մի շարք այլ համաձայնագրեր:

Չանտեսելով առևտրի ազատականացման գործընթացում ունեցած տարաբնույթ խոչընդոտները, երկրների հետ առևտրային հարաբերություններում ՀՀ տնտեսությունը բավական ազատականացված է: 2014 թ. տվյալների հիման վրա ըստ Համաշխարհային բանկի Գործավարության կազմակերպման գնահատման վերլուծական՝ «Առևտուրը սահ-

¹ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարություն, <http://www.mfa.am/hy/>

մաններից այն կողմ» աղյուսակում ՀՀ-ն բարելավել է իր ցուցանիշը և 110-րդն է 189 երկրների ցանկում՝ գրանցելով արտահանման համար անհրաժեշտ 16 օր և 5 փաստաթուղթ, իսկ ներմուծման համար՝ 18 օր և 8 փաստաթուղթ: ՀՀ-ն համաձայն վերոնշյալ գնահատականի հարևան երկրներից զիջում է միայն Վրաստանին /30-րդ հորիզոնական/ և Թուրքիային (90-րդ հորիզոնական)¹: Հրատապ լուծում պահանջող խնդիրներից առանձնացվել են ինքնուրույն դեկլարացնելու և մաքսագերծելու համար անհրաժեշտ էլեկտրոնային համակարգի բացակայությամբ պայմանավորված՝ մաքսագերծման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի մեծաքանակությունը, ներմուծվող և արտահանվող բեռի վերստուգման համար անհրաժեշտ համակարգերի և ռիսկի վրա հիմնված ստուգման համակարգերի օգտագործման բացակայությունը:

Չնայած արտաքին առևտրային քաղաքականությամբ նախատեսված միջոցառումների իրականացմանը, ՀՀ-ի համար դեռևս կարևոր խնդիր է արտահանման և ներմուծման հարաբերության կարգավորումը՝ արտահանման խթանումը, ներմուծումը փոխարինող արտադրության զարգացման, օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման, արտահանման և ներմուծման ապրանքային, աշխարհագրական կառուցվածքների կատարելագործման ճանապարհով ներմուծման կրճատումը: Մեր կարծիքով, այս խնդիրների լուծմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության հետագա միջոցառումների մշակման և իրականացման ժամանակ պետք է կարևորել հետևյալները.

- ՀՀ-ն ունի առևտրի արտոնյալ պայմաններ և Եվրոպական միության, և ԵԱՏՄ-ի հետ: Ներկայումս երկրները կանգնած են գլոբալ ընտրության առաջ՝ արևմուտքի և արևելքի միջև և ընտրելով մեկը. կորցնում են մյուսի ընձեռած հնարավորությունները: Սակայն, ՀՀ-ն աշխարհի միակ երկիրն է, որն ունենալով ՌԴ-ի հետ առևտրի արտոնյալ պայմաններ, հանդիսանում է նաև Եվրոպական «GSP+» (Generalised Scheme of Preferences) փաթեթի մասնակից երկիր: 2012 թ. հոկտեմբերի 31-ին ԵՄ-ն ընդունեց GSP+ համակարգի լրամշակված օրենք այն երկրների համար, որոնք իրականացնում են մարդու, աշխատանքային իրավունքների հիմնական դրույթները, կայուն զարգացման և պետական կառավարման այլ կոնվենցիաների մասնակից անդամ են: 2013 թ. հունվարի 1-ից ՀՀ-ն օգտվում է ԵՄ Արտոնությունների ընդհանուր համակարգի (GSP+) ընդհանուր դրույթներից, որոնք ապահովում են ԵՄ շուկայի արտոնյալ հասանելիությունը՝ 3300 ապրանքատեսակների համար գրոյական վճարների, իսկ ևս 3900-ի համար նվազեցված սակագների միջոցով: Բացի ՀՀ-ից, այս համակարգի մասնակից են 9 երկիր, որոնցից ոչ մեկը ԱՊՀ երկիր չէ: Սա ՀՀ-ի համար դեպի ԵՄ արտահանումը մեծացնելու և բազմազանեցնելու մեծ հնարավորություն է:
- Սփյուռքի առկայությունը: ՀՀ-ն աշխարհի այն փոքրաթիվ երկրներից է, որն ունի բազմամիլիոն սփյուռք և միակն է, որի ազգաբնակչության միայն 30%-ն է բնակվում հայրենիքում: Միայն ՌԴ-ում բնակվում են ավելի քան 2.5 միլիոն հայ, որոշ գնահատականներով գրեթե նույնքան հայ կա Հյուսիսային Ամերիկայում և ևս

¹ <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/armenia>

ավելի քան 1 միլիոն հայ՝ Արևմտյան Եվրոպայում: Սա բազային պահանջարկ է դեպի ԱՄՆ, Կանադա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Բելգիա, Նիդեռլանդներ, ՌԴ և շատ այլ երկրներ ապրանք արտահանելիս: Ուստի դեպի այս տարածաշրջաններ ապրանք արտահանելիս կարելի է հենվել տեղի հայ ազգաբնակչության պահանջարկի վրա՝ արտահանումը ճիշտ թիրախավորելու պարագայում:

- Ազգային արժույթի մեծ տատանումները: Արտահանմանն ուղղված արտադրության երկարաժամկետ պլանավորման կամ ընդհանրապես արտահանման կազմակերպման համար մեծ նշանակություն ունի ազգային արժույթի փոխարժեքը հիմնական առևտրային գործընկերների արժույթների հետ: Ներկայումս շատ երկրներում վարվում է «էժան փողերի» քաղաքականություն, որը ենթադրում է արտադրության, հիմնականում ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ, ազգային արժույթի դանդաղ և մշտական արժեզրկում: Սա արտահանման կայուն խթանման հնարավորություն է: Սակայն, ՀՀ-ում այս քաղաքականության վարումը կարող է մեծ խնդիրներ առաջացնել՝ դոլարացման բարձր մակարդակի պայմաններում: ՀՀ-ում իրական հատվածի պարտավորությունների դոլարացման բարձր մակարդակը կասկածի տակ է դնում «էժան փողերի» քաղաքականության արդյունավետությունը: Մյուս կողմից, բազմաթիվ տնտեսագետների կարծիքով ՀՀ դրամի փոխարժեքը պետք է ներկայիս մակարդակից ցածր լինի, ինչն արդեն ակնհայտորեն զսպում է արտահանման աճը:

Իհարկե, ՀՀ-ում կան տնտեսությանը հատուկ՝ այլ բազմաթիվ գործոններ, որոնք զսպում կամ խթանում են ՀՀ-ից արտահանումը: Վերոնշյալ առանձնահատկություններից ոմանք հնարավորություն են ՀՀ արտահանման համար, իսկ որոշները խոչընդոտ, և անհրաժեշտ է վարել արդյունավետ արտաքին առևտրային քաղաքականություն՝ հնարավորություններից օգտվելու և խոչընդոտները հնարավորինս չեզոքացնելու համար:

ЛУСИНЕ МХИТАРЯН

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИКИ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ РА

Ключевые слова: политика внешней торговли, соотношение экспорта и импорта, свободная торговля, торговые отношения, колебания национальной валюты

Статья посвящена интерпретации особенностей внешнеторговой политики, выявлению возможностей расширения внешней торговли. Изучая соответствующие законодательные и нормативные документы регулирования внешнеэкономической деятельности, представлены реформы в области регулирования внешней торговли РА. При разработке мер по улучшению соотношения экспорта и импорта важно принять во внимание наличие армянской диаспоры, резкие колебания национальной валюты и то обстоятельство, что РА имеет льготные условия торговли с ЕС и ЕАЭС.

LUSINE MKHITARYAN

PECULIARITIES OF FOREIGN TRADE POLICY IN RA

Key Words: foreign trade policy, export and import ratio, free trade, trade relationship, fluctuations of national currency

The article is devoted to interpretation of RA foreign policy aspects, identification of expansion opportunities of foreign trade. Foreign trade reforms are introduced by examining legislative and regulatory documents coordinating foreign economic activity of RA. It is important to take into consideration the Diaspora, fluctuations of national currency and the fact that RA is a most favored nation with European Union and EAEU.

ԹԱԹՈՒԼ ՄԿՐՏՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԵՐԿՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. տնտեսական անվտանգություն, սպառնալիքներ, տնտեսության կառուցվածք, տնտեսական սուբյեկտ, կանխատեսում, չափանիշ, տնտեսական շահեր, հետազոտություն, տնտեսական համակարգ

Հոդվածում ուսումնասիրվում են տնտեսական անվտանգության մեթոդաբանական խնդիրները, բացահայտվում են տնտեսական անվտանգության բնորոշ հատկանիշներն ու յուրաքանչյուր մեթոդի առավելություններն ու թերությունները: Վերլուծության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել դասական և ժամանակակից տնտեսագետների տեսություններն ու վերլուծությունները: Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել տնտեսական անվտանգության ուսումնասիրության տարբեր մեթոդների մասին և կիրառել դրանք՝ պատմական ժամանակաշրջանից և երկրի տնտեսական զարգացման պայմաններից ելնելով:

Ընդհանրապես տնտեսական անվտանգության համապատասխան մակարդակի առկայությունը երկրում բնորոշվում է բնակչության մեծամասնության համար ընդունելի կենսապայմաններով, կայուն զարգացման հնարավորությամբ, արտաքին և ներքին երկրի վտանգներին դիմակայելու ունակությամբ:

Սակայն ինչպե՞ս է չափվում տնտեսական անվտանգության համապատասխան մակարդակը, ո՞ր մակարդակն է համարվում բավարար երկրի տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից: Թերևս կարելի է տնտեսական անվտանգության գնահատման մեթո-

դաբանության նախահայր համարել Ու.Մ.Պերսոնսին, որը մշակեց այսպես կոչված տնտեսական միջավայրի «չափիչ» (барометр)¹, որն արտահայտում էր տնտեսության կենսունակությունը՝ ինքնուրույն զարգանալու ունակությունը: Հետագայում այն լրամշակվեց Ու. Միտչելի կողմից²: Նշենք նաև, որ 20-րդ դարասկզբին Ու.Մ.Պերսոնսի կողմից մշակված չափորոշիչներն ԱՄՆ-ում կիրառվում են նաև այսօր:

Այսօր, սակայն երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մեթոդաբանության, չափորոշիչների ընտրության, դրանում ներառվող ցուցանիշների վերաբերյալ տարբեր վերլուծաբաններ ունեն տարբեր կարծիքներ, որոնք ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ գոյություն ունեն տնտեսական անվտանգության գնահատման երկու հիմնական մոտեցում³. համաձայն առաջին մոտեցման՝ տնտեսական անվտանգությունը գնահատվում է մեկ ամբողջական ինտեգրալ ցուցանիշի միջոցով, իսկ երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ տնտեսական անվտանգությունը կարելի է գնահատել ցուցանիշների համակարգի միջոցով, որոնցից յուրաքանչյուրը տնտեսության վիճակն առավել մանրակրկիտ վերլուծելու հնարավորություն է տալիս: Իհարկե մոտեցումներից յուրաքանչյուրն ունի իր առավելություններն ու թերությունները: Դրանց վերլուծությունը հնարավորություն կտա վեր հանել մինչ օրս տնտեսական անվտանգության գնահատման մեթոդաբանության մեջ առկա թերություններն ու առաջարկել դրանց բարելավման ուղիներ, որոնց հիման վրա էլ կարելի է մշակել երկրի տնտեսական անվտանգության գնահատման համար համապատասխան մեթոդաբանություն:

Առաջին մեթոդի հիմնական առավելությունն այն է, որ տնտեսական անվտանգության ինտեգրալ ցուցանիշը հնարավորություն է տալիս համեմատելու տարբեր երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակները, արդյունքում՝ ելնելով, օրինակ՝ տարածաշրջանի համանման զարգացման աստիճան ունեցող երկրների հետ համեմատությունից՝ կարելի է համապատասխան հետևություններ անել երկրի տնտեսական քաղաքականության ուժեղ և թույլ կողմերի մասին: Բացի այդ, այս մեթոդը թույլ է տալիս գնահատելու երկրի տնտեսական անվտանգությունն այնպիսի պայմաններում, երբ տնտեսական որոշ ցուցանիշների արժեքները բարելավվում են, մյուսներինը՝ վատթարանում:

Այս մեթոդի հիմնական թերությունը ինտեգրալ ցուցանիշի հաշվարկում ներառվող տարրերի, ինչպես նաև դրանց տեսակարար կշիռների ընտրության ժամանակ առաջացող բարդությունն է՝ կապված սուբյեկտիվ մոտեցման հետ, ինչի արդյունքում էլ հնարավոր է ստանալ ոչ ճշգրիտ և անհամադրելի տեղեկատվություն⁴:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հայտնի հաջորդ մոտեցումը ցուցանիշների համակարգի միջոցով տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումն է. նախ

¹ Persons W.M. (1916), Construction of a business barometer based upon annual data, The American Economic Review, Vol. 6, pp. 739-769.

² Mitchell W.C., What Happens during business cycles. N.Y., 1951.

³ Մինչ օրս տնտեսագիտական գրականության մեջ առկա բոլոր մոտեցումները ներառվում են վերոնշյալ տարանջատման մեջ կամ հանդիսանում են նշված երկու մոտեցումների որոշակի համադրություն:

⁴ Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С., Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели, Вопросы экономики, 1994, №12, с. 25-35.

ընտրվում են ցուցանիշները, ապա փորձագետների կարծիքների համադրությամբ մշակվում և հաշվարկվում են դրանց առավելագույն կամ նվազագույն շեմային մեծությունները, որոնցից շեղումն արդեն կհանգեցնի տնտեսական անվտանգության խաթարման:

Երկրորդ մեթոդի հիմնական առավելությունը երկրի տնտեսական անվտանգության առանձին բաղադրիչների բազմակողմ վերլուծության հնարավորությունն է¹, ինչի արդյունքում հնարավոր է բացահայտել տնտեսական անվտանգության թույլ օղակները և ներազդել անմիջապես այդ օղակների վրա: Այս մեթոդի թերությունն այն է, որ այն հնարավորություն չի տալիս համեմատել տարբեր երկրների տնտեսական անվտանգությունների ամփոփ մակարդակները:

Ներկայումս ՌԴ ԳԱ Տնտեսագիտության ինստիտուտի ֆինանսաբանկային կենտրոնի կողմից տնտեսական անվտանգության գնահատման նկատառումներով առանձնացվել է 150 ցուցանիշներից բաղկացած համակարգ, որոնք բնութագրում են երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը գրեթե բոլոր տեսանկյուններից: Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, ցուցանիշների համակարգի ընտրությունը միակ խնդիրը չէ, անհրաժեշտ է նաև սահմանել առավելագույն կամ նվազագույն թույլատրելի շեմային մեծությունները, որոնք ընտրվում են փորձագետների գնահատականի հիման վրա: Որպես այդպիսին հայտնի է Ս.Յու. Գլազևի ցուցանիշների համակարգը՝ համապատասխան շեմային մեծություններով: Գլազևն առաջարկում էր 22 ցուցանիշից բաղկացած մի համակարգ, որոնց համար որպես շեմային մեծություն հեղինակը հիմնականում առաջարկում է նշված ցուցանիշի համաշխարհային միջին մակարդակը²: Ցուցանիշները խմբավորվում են ըստ նշանակության, համապատասխանաբար. որպես **երկրի բարեկեցությունը** նկարագրող ցուցանիշների համակարգում հեղինակի կողմից ներառվել են ՀՆԱ-ն, ՀՆԱ-ն՝ 1 շնչի հաշվով, կյանքի միջին տևողությունը: **Երկրի սոցիալական վիճակը** բնութագրում են նվազագույն սպառողական զամբյուղից ցածր եկամուտ ստացող բնակչության տեսակարար կշիռը, ամենաբարձր և ամենացածր եկամուտ ստացող դեցիլային խմբերի հարաբերակցությունը, 1 շնչին բաժին ընկնող միջին եկամտի և նվազագույն սպառողական զամբյուղի հարաբերակցությունը: **Տնտեսության կառուցվածքայնության** մասին վկայում են վերամշակող և մեքենաշինական արտադրանքների տեսակարար կշիռներն արդյունաբերությունում, ներդրումների և գիտատեխնիկական արտադրանքների վրա կատարվող ծախսերի տեսակարար կշիռները ՀՆԱ-ում: **Տնտեսության ներքին կայունությունը** բնորոշվում է գործազրկության, գնաճի, հանցավորության մակարդակի, ՀՆԱ-ում ներքին պարտքի, բյուջեի պակասորդի և դրամի զանգվածի տեսակարար կշիռների, պետական պարտքի սպասարկման և բյուջեի հարկային մուտքերի հարաբերակցության ցուցանիշների միջոցով: **Երկրի արտաքին տնտեսական վիճակի** մասին են վկայում ՀՆԱ-ում արտաքին պարտքի և ներմուծման տեսակարար կշիռները, արտաքին փոխա-

¹ Пинигин В.В., Методические аспекты измерения экономической безопасности страны. Социально-экономическая безопасность государства: оценка, обеспечение: Материалы международной научно-практической конференции, Минск, 11-12 декабря 2001 г., в 2 т., Мн., ИНБ Республики Беларусь, 2003, т. 1, с. 90-105.

² Глазьев С.Ю., Основы обеспечения экономической безопасности страны-альтернативный реформационный курс. Российский экономический журнал, 1997, № 1, с. 3-19.

ռությունների և բյուջեի պակասորդի հարաբերակցությունը, օտարերկրյա արժույթի և դրամի զանգվածի հարաբերակցությունը, պարենամթերքի ներմուծման և սպառման հարաբերակցությունը: Սակայն Գլազկի կողմից առաջարկված ցուցանիշների այս համակարգը և հատկապես՝ դրանց շեմային մեծությունների ընտրությունը մեծ տարածայնությունների առիթ տվեց գիտական շրջանակներում:

Մասնավորապես՝ այն քննադատության արժանացավ Իլարիոնովի կողմից այն հիմնավորմամբ, որ ցուցանիշների նշված համակարգն իր շեմային մեծություններով վկայում է այն մասին, որ աշխարհի որևէ երկիր չի համապատասխանում տնտեսական անվտանգության բոլոր չափանիշներին, ինչից հետևում է, որ անգամ տնտեսապես բավական զարգացած և կայուն երկրները, Գլազկի մեթոդաբանության արդյունքում, անվտանգ համարվել չեն կարող, ինչն անընդունելի է: Բացի այդ, Իլարիոնովի կարծիքով ՌԴ փաստացի տվյալները բավական խեղաթյուրված են: Եվ վերջապես՝ Նշված մեթոդաբանությամբ հաշվարկի համաձայն ստացվում է, որ 1996 թ. ՌԴ վիճակը շատ ավելի բարվոք է, քան աշխարհի երկրների ավելի քան 70%-ինը և ՌԴ-ն պետք է տեղ գտնի աշխարհի զարգացած երկրների շարքում, ինչն ամենևին էլ այդպես չէ¹:

Կարծում ենք, որ Իլարիոնովի կողմից բերված փաստարկներից վիճարկելի է միայն մեկը, երբ նա պնդում է, որ չի կարելի օգտագործել ցուցանիշների նման համակարգ, քանի որ այս մեթոդաբանությամբ հաշվարկման պարագայում որևէ երկիր չի կարող համարվել տնտեսապես անվտանգ, քանի որ բոլոր երկրներում էլ կլինեն ցուցանիշներ, որոնց մասով կարճանագրվի շեղում դրանց սահմանային շեմից: Խնդիրը նրանում է, որ ցանկացած պարագայում բացարձակ տնտեսական անվտանգություն գործնականում գոյություն ունենալ չի կարող: Ուստի խնդիրը, մեր կարծիքով, պետք է դիտարկել ոչ թե բացարձակ անվտանգության ապահովման հնարավորության կամ անհնարինության տեսանկյունից, այլ յուրաքանչյուր երկիր պետք է ընտրի այս ցուցանիշներից իր համար առավել կարևորները և փորձի ապահովվել դրանց փաստացի արժեքները շեմային մեծությունների շրջանակներում: Գլազկի կողմից առաջարկվող մեթոդաբանության մեջ, մեր կարծիքով, ամենամեծ թերությունն այն է, որ որպես շեմային մեծություն ընտրվել է տվյալ ցուցանիշի համաշխարհային միջինը: Մասնավորապես, երբ գումարվել են ցածր և շատ բարձր գնաճ ունեցող երկրների գնաճի ցուցանիշները և միջինացվել, արդյունքում ստացվել է 20%², սակայն, օրինակ՝ արդեն 10% գնաճը զարգացման որոշակի մակարդակ ունեցող տնտեսությունում կարող է վկայել շատ լուրջ խնդիրների մասին: Նույնը վերաբերում է նաև բնակչության 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ: Այս ցուցանիշի աշխարհում առկա շատ մեծ ու շատ փոքր արժեքների միջինացման արդյունքում, որպես շեմային մեծություն ստացված ցուցանիշը մի շարք երկրների համար կարող է անհասանելի լինել (որի պատճառով նրանք անընդհատ կլինեն շեմից ցածր՝ վտանգավոր գոտում), իսկ որոշ երկրների համար այդ մակարդակը վաղուց հաղթահարված է (հետևա-

¹ Илларионов А., Критерии экономической безопасности, Вопросы экономики, 1998, №10, с. 35–58.

² Глазьев С. Ю., Основа обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс, Вопросы экономики, 1998, №9, с. 27–44.

բար, նույնիսկ 0-ական աճի պարագայում այդ երկրները միշտ գտնվելու են շեմից բարձր՝ անվտանգ գոտում): Այս խնդիրն առկա է նաև բազմաթիվ այլ ցուցանիշների համար: Հետևաբար, կարծում ենք, համաշխարհային միջին մեծության հետ երկրի ցուցանիշների փաստացի մակարդակը համեմատելու միջոցով երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի որոշումը իրերի առկա վիճակը չի արտահայտի:

Հաշվի առնելով այս հանգամանքներն Իլարիոնովն առաջարկեց տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների մեկ այլ համակարգ¹: Նրա կարծիքով, նախառաջ անհրաժեշտ է վերանայել տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների և դրանց շեմային մեծությունների ստանդարտ համակարգը, քանի որ այն չի կարող արտահայտել զարգացման տարբեր մակարդակ ունեցող երկրների տնտեսական անվտանգության իրական վիճակը, ուստի անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր երկրի համար ընտրել ցուցանիշների այնպիսի համակարգ, որը կարևոր է տվյալ երկրի համար տվյալ ժամանակահատվածում: Իսկ այդ ցուցանիշների ընտրության հարցում Իլարիոնովն առաջարկում է առաջնորդվել երկրի 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճով. ցուցանիշներից առաջինը կհանդիսանա 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն, իսկ տնտեսական անվտանգության գնահատման մյուս գործոնները կհամարվեն տվյալ երկրում 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճին նպաստող (հանգեցնող) տնտեսական քաղաքականության ուղղություններն արտահայտող ցուցանիշները: Այսինքն, որպես ցուցանիշներ կընտրվեն այդ ուղղությունների արդյունքները քանակապես արտահայտող մեծությունները: Այսպիսով, յուրաքանչյուր երկիր հնարավորություն է ստանում ընտրելու տվյալ երկրի զարգացման մոդելին բնորոշ յուրահատուկ ցուցանիշների համակարգ, կարևորը, որ այդ ցուցանիշներն առնչություն ունենան 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի փոփոխության հետ: Ինչ վերաբերում է շեմային մեծություններին, ապա Իլարիոնովն առաջարկում է դրանք ևս հստակ չսահմանազատել, որպես շեմային մեծություն կարող է հանդես գալ ինչպես տվյալ ցուցանիշի համաշխարհային միջինը, այնպես էլ զարգացման համանման մակարդակ ունեցող երկրների ցուցանիշների միջին թվաբանականը՝ կախված նրանից, թե երկիրը զարգացման ինչ աստիճան ունի և տնտեսական քաղաքականության ինչ կուրս է ընտրել:

Այսպիսով, տնտեսական անվտանգության գնահատման Գլազկի մոտեցման համեմատ Իլարիոնովի մոտեցումը իրատեսական արդյունքներ է խոստանում սակայն չենք կարող փաստել, որ դրանով ամբողջությամբ լուծվում է տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների համակարգի և շեմային մեծությունների ընտրության հարցը: Իլարիոնովի կողմից առաջարկվող մեթոդաբանությունը ևս, մեր կարծիքով, պարունակում է որոշակի թերություններ: Նախ՝ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշն, ինչ խոսք, շատ կարևոր է տնտեսական անվտանգության գնահատման տեսանկյունից, սակայն չի կարող այն հանդիսանալ միակ ուղեցույցը լինել այս հարցում: Մասնավորապես՝ հնարավոր է, որ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն աճի՝ երկրում եկամուտների բևեռացման մեծացմանը զուգընթաց, ինչն էլ կարող է հանգեցնել սոցիալական լարվածության մեծացման և իրականում զգալիորեն

¹ Илларионов А., Критерии экономической безопасности, Вопросы экономики, 1998, № 10, с. 35–58.

նվազեցնել տնտեսական անվտանգության մակարդակ, որը սակայն Իլարիոնովի կողմից առաջարկվող մեթոդաբանության կիրառման պարագայում հնարավոր չի լինի հայտնաբերել և ժամանակին կանխել: Այդպիսի դեպքեր կարող են լինել նաև այլ ցուցանիշների պարագայում: Հետևապես՝ հարկ է նշել, որ, համաձայն լինելով Իլարիոնովի այն գաղափարի հետ, որ ստանդարտ ցուցանիշների համակարգն արդյունավետ չէ և անհրաժեշտ է պահպանել ճկունություն դրանց ընտրության հարցում, կարծում ենք, որ այս մոտեցումը անհրաժեշտ է պահպանել ցուցանիշների որոշակի խմբի նկատմամբ: Օրինակ երկրի բարեկեցությունը նկարագրող ցուցանիշներից մի մասը կարող են չներառվել անվտանգության գնահատման համակարգում, իսկ ցուցանիշների այլ խմբերի՝ սոցիալական, կառուցվածքային և այլն, ներառումը տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգում պարտադիր է:

Մեկ այլ տնտեսագետ՝ Վ. Սենչագովը առաջարկում է տնտեսական անվտանգության գնահատման 190-ից ավելի ցուցանիշներ, որոնք օգտագործվում են մակրո-, մեզո-, միկրոտնտեսական վտանգներ կանխատեսելու նպատակով, սակայն առանձնացնում է դրանցից 19-ը, որոնք արտահայտում են տնտեսական անվտանգության առավել կարևոր ոլորտները¹: Սենչագովի պնդմամբ անհրաժեշտ է որպես նշված ցուցանիշների շեմ ընտրել այնպիսի մեծություններ, որոնք ընդունելի են պետական մակարդակով և հաշվի են առնվում պետության կողմից տնտեսական քաղաքականության մշակման ժամանակ: Նա առաջարկում է սահմանել ոչ միայն շեմային մեծություններ, այլև դրանից շեղման տիրույթ՝ համապատասխան ռիսկայնության աստիճանով. **1. կայունության տիրույթ**, երբ ցուցանիշի փաստացի մեծությունը համընկնում է դրա շեմային մեծության հետ, **2. չափավոր ռիսկի տիրույթ**, երբ շեմային մեծությունից շեղումը կազմում է ոչ ավել, քան 1.6 անգամ, **3. նշանակալի ռիսկի տիրույթ**, երբ շեղումը շեմային մեծությունից 1.6-3 անգամ է, **4. կրիտիկական ռիսկի տիրույթ**, երբ շեղումը 3-10 անգամ է և **5. աղետալի ռիսկի տիրույթ**, երբ փաստացի մեծությունը շեղվում է շեմայինից ավելի քան 10 անգամ²:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունն տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը կապում է աշխատանքի և դրանից ածանցվող գործոնների անվտանգության հետ: Այն հաշվարկվում է 7 գործոնների (աշխատաշուկայի անվտանգություն, զբաղվածության անվտանգություն, աշխատանքում առաջխաղացման անվտանգություն, աշխատանքի պայմանների անվտանգություն, աշխատանքային հմտությունների իրացման անվտանգություն, եկամտի անվտանգություն և աշխատաշուկայում աշխատակիցների ծայնի իրավունքի անվտանգություն) կշռված միջինների հիման վրա, որոնցից վերջին 2-ի կշիռը վերցվում է «2», իսկ մյուս 5-ինը՝ «1»³:

¹ Сенчагов В.К., Экономическая безопасность России, Общий курс: учебник , 3-е изд., перераб. и доп. М., Бином, 2009.

² Сенчагов В.К., Митяков С.Н., Использование индексного метода для оценки уровня экономической безопасности, Вестник академии экономической безопасности МВД России, 2011, №5, с. 41-50.

³ ILO, Economic Security for a Better World, Geneva, International Labour Office, 2004, p. 275 /all 450pp.
<http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action;jsessionid=ba5695c9f7bbc9a3a30c5d398728626619fcdcfb08ee9b6437707cd5e3e60929.e3aTbhuLbNmSe34MchaRahaKc h90?ressource.ressourceId=8670/>

Անդրադառնալով հայ տնտեսագետներին՝ նշենք, որ Ա. Մարկոսյանն առաջարկում է տնտեսական անվտանգության գնահատման համար օգտագործել ցուցանիշների 7 հիմնական խումբ՝ իրենց ենթախմբերով՝ ընդհանուր տնտեսական ներուժը բնութագրող ցուցանիշներ, պաշտպանունակության տնտեսական ապահովվածությունը բնութագրող ցուցանիշներ, տնտեսության ինքնուրույն զարգանալու հնարավորությունները բնութագրող ցուցանիշներ, բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշներ, ֆինանսական համակարգի անվտանգությունը բնութագրող ցուցանիշներ, արտաքին տնտեսական անկախությունը բնութագրող ցուցանիշներ, տնտեսական անվտանգության կառավարչական դրույթները բնութագրող ցուցանիշներ¹:

Այսպիսով, տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման ցուցանիշների համակարգի, դրանցում ներառվող տարրերի ու դրանց տեսակարար կշիռների բազմազանությունը վկայում են, որ այս հարցում թե՛ հայրենական, և թե՛ արտասահմանյան հետազոտողների շրջանում առկա են բազմաթիվ վիճահարույց հարցեր, հեղինակներից յուրաքանչյուրն առաջարկում է ցուցանիշների այնպիսի համակարգ, որն իր կարծիքով առավել կարևոր է տնտեսական անվտանգության գնահատման համար: Նրանց կողմից առաջարկվող ցուցանիշների ընտրությունը ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է սեփական երկրի տնտեսության վիճակով ու առանձնահատկություններով, որոնց վերլուծությամբ էլ հենց նրանք հիմնականում զբաղվում են: Այսուհանդերձ, ամփոփելով և հաշվի առնելով մինչ այժմ քննարկված մեթոդներում տեղ գտած թերությունները՝ ***մեր կողմից դուրս է բերվել մի շարք սկզբունքներ, որոնց պահպանման պարագայում հնարավոր կլինի իրականացնել երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի հնարավորինս ճշգրիտ գնահատումը***.

- Անհրաժեշտ է առանձնացնել տնտեսական անվտանգության գնահատման համար առաջնային և երկրորդային կարևորություն ունեցող ցուցանիշները, որոնցից առաջինների սահմանված շեմից շեղման պարագայում տնտեսությունը կհայտնվի ճգնաժամային իրավիճակում, իսկ մյուսների պահպանումը էլ ավելի բարենպաստ կդարձնի տնտեսական զարգացման ընթացքը, սակայն դրանց խախտումը տնտեսության անվտանգության լուրջ խաթարումների չի հանգեցնի:

- Ընտրված ցուցանիշները և դրանց շեմային մեծությունները պետք է ճկուն լինեն՝ կախված տվյալ պատմական ժամանակաշրջանից և երկրի տնտեսական զարգացման պայմաններից ու առաջնահերթություններից: Դրանք պետք է ընդունվեն և փոփոխության ենթարկվեն պետական կառավարման համապատասխան մարմինների կողմից՝ որպես իրենց գործունեությունն ուղղորդող ցուցանիշներ, որպեսզի վարվող տնտեսական քաղաքականությունը միտված լինի տնտեսական անվտանգության չափանիշների պահպանմանը:

- Շեմային մեծություններն ընտրելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ ոչ բոլոր ցուցանիշների համար համաշխարհային միջին մեծությունները կարող են ծառայել որպես շեմ: Նախ կարծում ենք, անհրաժեշտ է առանձնացնել շե-

¹ Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2005, էջ 100-105 /all 250pp/:

մային և միջին մեծություններ, ապա օրինակ՝ զարգացած երկրների համար որպես միջին մեծություն դիտարկել զարգացած երկրների տվյալ ցուցանիշի միջին մեծությունը, իսկ որպես շեմ՝ այդ երկրների տվյալ ցուցանիշով ամենացածր արդյունքներ գրանցած երկրի միջին մեծությունը: Այս նույն մոտեցումը անհրաժեշտ է կիրառել տնտեսական զարգացման մակարդակով մոտ գտնվող երկրների խմբերի համար: Տնտեսական զարգացման աստիճանով պայմանավորված երկրների դասակարգման համար կարելի է օգտվել ՀԲ-ի կողմից բարձր, միջին և ցածր եկամտով երկրների դասակարգումը:

- Հարկ է հիշել, որ միայն շեմային մեծությունների որոշմամբ հնարավոր չի լինի խնդիրը լուծել և առավել ևս կանխել տնտեսական ճգնաժամի առաջացումը: Դրա համար անհրաժեշտ է սահմանել շեմային մեծության և դրանից շեղման տիրույթներ: Այսինքն՝ սահմանել տիրույթներ, որոնք կբնորոշեն երկրի տնտեսական անվտանգության կամ վտանգավորության աստիճանը: Որպես այդպիսին կարելի է կիրառել **կայունության տիրույթ**, երբ անհանգստանալու առիթ չկա, դրան հաջորդող՝ **միջին իրավիճակ**, երբ տնտեսության զարգացման տեմպերը որոշակիորեն թուլանում են, սակայն այն դեռևս չի սպառնում տնտեսական անվտանգությանը և կարելի է որոշակի նախազգուշական միջոցառումներ նախաձեռնել, և տնտեսական անվտանգության **շեմային մեծություններին մոտեցող տիրույթ**, երբ փաստացի ցուցանիշները բավական մոտ են «վտանգավորության աստիճան» ներկայացնող շեմին, ուստի անհրաժեշտ է անհապաղ միջոցառումներ նախաձեռնել տնտեսական անվտանգության մակարդակի պահպանելու կամ անկումից խուսափելու համար:

- Հաջորդ կարևոր սկզբունքը, որին պետք է հետևել տնտեսական անվտանգության մակարդակը հնարավորինս ճիշտ գնահատելու համար ուղղորդող ցուցանիշների ընտրությունն է, որոնց գնահատմամբ, սակայն, չի ավարտվում տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը: Դրանից բացի անհրաժեշտ է տնտեսաչափական մոդելների միջոցով գնահատել արդեն իսկ ընտրված ուղղորդող ցուցանիշի շեղումը մեր հաշվարկների հիման վրա ընտրված միջին և շեմային մեծություններից, որոշել, թե ինչքանով է այն վտանգավոր տնտեսական մյուս ցուցանիշների համար, որոնք էական են տվյալ տնտեսության համար: Օրինակ՝ եթե ՀՀ-ի համար որպես ուղղորդող ցուցանիշ ընտրել ենք ՀՆԱ-ն և հաշվարկել ենք ՀՀ-ի համար ՀՆԱ-ի միջին և շեմային մեծությունների արժեքները՝ հիմնվելով այլ համանման երկրների տվյալների վրա, ապա անհրաժեշտ է տնտեսաչափական մոդելի միջոցով հաշվարկել, թե օրինակ՝ գործազրկության, աղքատության, միգրացիայի ցուցանիշները որքանով են փոխվում, երբ ՀՆԱ փաստացի մակարդակը 1 միավորով նվազում է մեր կողմից հաշվարկված միջին և շեմային մեծություններից:

Կարծում ենք, որ այս սկզբունքների հիման վրա ընտրված ցուցանիշների համակարգը, դրանց շեմային մեծություններն ու անվտանգության տիրույթների որոշումը հնարավորություն կտա իրականացնելու երկրի տնտեսական անվտանգության լիարժեք ու ամբողջական վերլուծություն, գնահատելու վերջինիս մակարդակն ու բացահայտելու այն խնդիրները, որոնք առկա են երկրի տնտեսական անվտանգության համակարգում:

ТАТУЛ МКРТЧЯН

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы, экономическая структура, хозяйствующий субъект, прогнозирование, критерий, экономические интересы, исследование, экономическая система

В статье рассматриваются методические подходы к исследованию системы экономической безопасности, выявляются основные характеристики и формы проявления экономической безопасности по каждому из методов исследования. Для анализа приняты за основу теории классических и современных экономистов. Результаты исследования позволяют использовать различные методы для изучения экономической безопасности страны.

TATUL MKRTCHYAN

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT OF ECONOMIC LEVEL OF SECURITY

Key Words: economic security, threats, stability, economic structure, economic subject, forecast, criteria, economic interests, research, economic system

The article analyzes methodological issues of research of economic security system, the main characteristics and forms of manifestation of economic security on each method of research. The data source are the theories of classical and modern economists.

Results of research allow to make use of different methods to study economic security system.

ԱՆԱՀԻՏ ՄԿՐՏՁՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ստվերային տնտեսություն, կառուցվածքային մոդելավորում, ստվերային տնտեսության գնահատման մեթոդներ, ուղղակի մեթոդներ, անուղղակի մեթոդներ, մոնետար մեթոդներ

Ժամանակակից հասարակության համար ստվերային տնտեսությունը կարևոր տնտեսագիտական հիմնախնդիր է, քանի որ ցանկացած պետության տնտեսական համակարգ բաղկացած է օրինական և ոչ օրինական տնտեսական գործունեության համակցումից:

Հոդվածում հակիրճ ներկայացված է ստվերային տնտեսության չափման մեթոդաբանությունը, դիտարկված են ուղղակի և անուղղակի մեթոդները, ինչպես նաև որոշ մեթոդների առավելությունները և թերությունները:

Ստվերային տնտեսությունը նպաստում է երկրում սոցիալական լարվածության առաջացմանը և խորացմանը: Ստվերային տնտեսության հետևանքով մեծանում են երկրում առկա կոռուպցիոն ռիսկերը: Երկրի տնտեսության վրա թողած ստվերային հատվածի բացասական հետևանքները էական են, մասնավորապես որպես առանցքային բացասական հետևանք կարելի է նշել հարկային եկամուտների ոչ լիարժեք հավաքագրումը: Ստվերային տնտեսությունը ազդում է պետության մակրոտնտեսական քաղաքականության համար հիմք հանդիսացող այնպիսի ցուցանիշների վրա, ինչպիսիք են ՀՆԱ-ն, արտահանումը, ներմուծումը, զբաղվածության մակարդակը: Ստվերային տնտեսության միջամտությամբ տնտեսության մեջ ձևավորվում են շղթայական ռեակցիայի պես գործող տարբեր երևույթներ, որոնք իրենց բացասական ազդեցությունն են թողնում հիմնականում բնակչության միջին և ցածր կենսամակարդակ ունեցող խավի վրա:

Կարևորելով ստվերային տնտեսության ծավալների գնահատումը՝ բազմաթիվ զարգացած և զարգացող երկրներ ձևավորել են ստվերային տնտեսության մասշտաբի գնահատման տարբեր մեթոդներ՝ ուղղակի և անուղղակի: Ուղղակի մեթոդները հիմնվում են բնակչության հարցումների, ընտրանքային հետազոտությունների, փորձագիտական գնահատականների, հարկային հաշվետվությունների աուդիտի վրա: Այս մեթոդները կոչվում են ուղղակի, քանի որ հետազոտում են ֆիզիկական կամ իրավաբանական սուբյեկտներին: Սակայն ստացված արդյունքների իսկությունը կախված է հանգամանքից թե ընտրանքը կատարվել է պատահականորեն, թե՛ ոչ: Բացի դրանից ուղղակի մեթոդները տալիս են ստվերի գնահատականը միայն ժամանակի կոնկրետ պահի կտրվածքով: Արդյունքում ստացված արդյունքների իսկությունը առաջին հերթին կախված է ընտրանքից:

Անուղղակի մեթոդները հետազոտում են ստվերային սեկտորը անուղղակի կերպով, այսինքն փորձում են գնահատել ստվերային տնտեսության ծավալները՝ չափելով վիճակագրական տեղեկատվության վրա վերջինիս թողած հետքերը: Անուղղակի մեթոդներն են՝

1. մոնետար մեթոդ,
2. մակրոտնտեսական ցուցանիշի տարբերության վերլուծության մեթոդ,
3. իրական և հրապարակված աշխատուժի տարբերության մեթոդ,
4. ֆիզիկական ներդրման մեթոդ,
5. մոդելային մեթոդ:

Ստվերային տնտեսության գնահատման մեթոդներից հաճախ օգտագործվողները մոնետար մեթոդներն են: Այս մեթոդի վերաբերյալ առաջին աշխատությունները պատկանում են Ֆ. Կագանին և Պ. Գուտմանին¹: Նրանք նկատեցին, որ կանխիկ փողը շրջանառության մեջ չի նվազում, այլ աճում է: Հեղինակները այդ երևույթը բացատրեցին ստվերային տնտեսության գոյությամբ: Է.Ֆեյգենի, Վ.Թանզիի և Դ.Ք. Բխաթաչարայի աշխատությունները մեղմեցին մոնետար մեթոդի սկզբնական ենթադրությունները, փողի պահանջարկի մեջ մտցրեցին տոկոսադրույքը և հարկադրույքը՝ կիրառելով առավել զարգացած էկոնոմետրիկ մեթոդներ²: Մոնետար մեթոդներն են՝ գործարքների մեթոդը, կանխիկ-դեպոզիտի հարաբերակցության մեթոդը, կանխիկ փողի պահանջարկի մեթոդը: Այս մեթոդները հիմնականում քննադատվեցին մոդելների հիմքում ընկած ենթադրությունների՝ խիստ և տնտեսական կյանքին ոչ համապատասխան լինելու պատճառով:

Ստվերային տնտեսության գնահատման ֆիզիկական ներդրման մեթոդը կիրառում են հետևյալ կերպ. առանձնացվում է որևէ տնտեսագիտական գործոն, առանց որի անհնար է կազմակերպել որևէ տնտեսական գործունեություն: Նման գործոնի օրինակ է էլեկտրաէներգիան: Ուսումնասիրելով էլեկտրաէներգիայի ծախսը որոշակի ժամանակահատվածում, ապա այն համեմատելով բազիսային տվյալների հետ՝ հնարավոր է պատկերացում կազմել տնտեսության ստվերային հատվածի մասին: Այս մեթոդի կիրառման ժամանակ անհրաժեշտ է հիշել մի հանգամանք. ոչ միշտ է էլեկտրաէներգիայի գերաժախսը հանդիսանում անօրինական գործունեության արդյունք: Այս մեթոդի տարատեսակներն են Կաուֆման-Կալիբերդիի մեթոդը, Լակոյի մեթոդը³:

Մակրոտնտեսական ցուցանիշների տարբերության վերլուծությունը հիմնվում է միևնույն ցուցանիշի վերաբերյալ երկու և ավելի աղբյուրներից ստացվող տվյալների հա-

¹ Cagan P., The demand for currency relative to the total money supply, Journal of Political economy, 1958, 66/3, pp. 302-323,

Gutmann P., The Subterranean Economy, Financial Analysts Journal, 1977, 34/1, pp. 24-27.

² Feige E.L. How big is the Irregular Economy? Challenge 22/1, 1979, pp. 5-13,

Tanzi Vito (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy." The Economic Journal, 109 (June), pp. 338-347,

Bhattacharyya D. K. (1990), An econometric method of estimating the "Hidden economy", United Kingdom (1960-1984): estimates and tests', ECONOMIC JOURNAL, vol. 100 (September), pp. 703-17.

³ Kaufmann D. and Kaliberda A., Integrating the unofficial economy into the dynamics of post socialist economics: A framework of analysis and evidence in B. Kamniski (ED) Economic Transition in Russian and US of Eurasian, London M.E. Sharpe, 1996, pp. 81-120,

Lacko Maria (1999): Hidden economy – an unknown quantity? Comparative analyses of hidden economies in transition countries in 1989-95, Working paper 9905, Department of Economics, University of Linz, Austria, Economics of Transition 8/1, pp. 117-149.

մեմատության վրա: Ենթադրվում է, որ տվյալները նկարագրում են միևնույն երևույթը ժամանակի միևնույն պահին և հետևաբար չպետք է էականորեն տարբերվեն: Երկու ցուցանիշների միջև գոյություն ունեցող տարբերությունը կարող է լինել ոչ ճշգրիտ հաշվարկների հետևանք, և վերագրել այդ տարբերությունը միայն ստվերային հատվածին սխալ կլինի:

Իրական և հրապարակված աշխատուժի տարբերության մեթոդի հիմնաքարն այն գաղափարն է, որ անօրինական աշխատուժը ձևավորում է ստվերային տնտեսության հիմքում: Ոչ պաշտոնական հատվածի գործատուները սովորաբար հակված են անօրինական աշխատուժ վարձել, որպեսզի թաքցնեն իրենց անօրինական գործողությունները: Նախնական տվյալները ստացվում են տնային տնտեսությունների համար կազմակերպված ուսումնասիրությունների արդյունքում: Ուսումնասիրության ընթացքում տրվող հարցերը վերաբերում են աշխատած ժամերի քանակին: Այս մոտեցման առավելությունն այն է, որ մարդկանց համար, ում եկամտի վերաբերյալ հարցում չեն կատարում, հարկ չկա թաքցնելու աշխատած ժամերի վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Հարցումը կատարելուց հետո ողջ տեղեկատվությունը տարածվում է գլխավոր մեծության վրա և հաշվարկվում է միջինում աշխատած մարդ-օր մեծությունը: Այս մեթոդները տալիս են մոտավոր գնահատականներ և նպատակահարմար է օգտագործել հարաբերապես ցածր շարժունակությամբ բնակչության դեպքում, որ այն հնարավոր լինի հետազոտել:

Ստվերային տնտեսության մասշտաբների գնահատման մոդելային մեթոդը ստվերային տնտեսությունը դիտարկում է որպես ուղղակիորեն չչափվող, լատենտ երևույթ, որի չափման համար կիրառվում է կառուցվածքային հավասարումներով մոդելավորման տարրերը:

Կապված որոշ սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական դժվարությունների հետ՝ անցումային շրջանում դժվար է գնահատել ՀՀ ստվերային տնտեսության իրական չափերը: Մինչ այժմ ՀՀ ստվերային հատվածը գնահատելու համար նախատեսված մեթոդները ուսումնասիրել են երկրի ստվերային հատվածը մեկ գործոնի ազդեցության տեսանկյունից, այնինչ ստվերային տնտեսության մասշտաբների գնահատման համար անհրաժեշտ է կիրառել համալիր մոտեցում, որտեղ հանդես կգան մի քանի գործոններ միաժամանակ, իսկ որպես գնահատման մեթոդ կարելի է կիրառել մոդելային մեթոդը:

АНАИТ МКРТЧЯН

ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: теневая экономика, структурное моделирование, методы оценки теневой экономики, прямые методы, косвенные методы, монетарные методы

Теневая экономика как экономическая проблема является важной и актуальной для современного общества, поскольку любая экономическая система в любой стране представляет собой синтез легальной и нелегальной экономической деятельности.

В статье в кратком виде представлена методика измерения теневой экономики. Рассмотрены прямые и косвенные методы, а также преимущества и недостатки некоторых методов.

ANAHIT MKRTCHYAN

ASSESSMENT PRINCIPLES OF SHADOW ECONOMY

Key Words: shadow economy, structural modeling, shadow economy assessment methods, direct methods, indirect methods, monetary methods

Shadow economy is an important and urgent economic problem for contemporary society, as economic system of each country is a combination of legal and illegal activities.

The article briefly introduces measuring methodology of shadow economy. Direct and indirect methods as well as advantages and disadvantages of some methods are discussed.

ԱՐԱ ՄԿՐՏՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. արտահանման համեմատական առավելություն, արտահանման կառուցվածք, ապրանքային բաժիններ, ներդրույալին մասնագիտացման գործակից, արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակից

Տնտեսական աճի, կենսամակարդակի բարձրացման և միջազգային տնտեսական ինտեգրման ապահովման հիմնական ուղիներից մեկը արտահանման ծավալների ընդլայնումն ու կառուցվածքի օպտիմալացումն է: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է բացահայտել, թե արտադրվող ապրանքատեսակներից որոնց գծով է երկիրը դրսևորում համեմատական առավելություններ: Սույն հոդվածում վերլուծվել է ՀՀ արտահանման կառուցվածքը, տրվել են համեմատական առավելությունների գնահատականներ, որոնց հիման վրա վեր են հանվել այն ապրանքախմբերը, որոնց գծով ՀՀ-ն ունի արտադրության և արտահանման ծավալների ընդլայնման որոշակի ներուժ:

Վերջին տարիներին արձանագրվում է ՀՀ արտահանման ծավալների անընդհատ աճ՝ բացառությամբ 2008-2009 թթ. ճգնաժամային տարիներին¹: Եթե հաշվի առնենք, որ արտահանման աճն ու առևտրի աշխուժացումը պայմանավորված է շուկայական տնտե-

¹ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, ժամանակագրական շարքեր, արտահանում, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10003>

սուբյեկտները բնորոշ մեխանիզմներով, ապա կարելի է ենթադրել, որ արտահանման դինամիկան ու կառուցվածքը մեծամասամբ բացատրվում են որոշ ապրանքատեսակների գծով ՀՀ արտահանման համեմատական առավելություններով: Վերջինիս բացահայտման նպատակով նախ անդրադառնանք ՀՀ արտահանման կառուցվածքին՝ առանձնացնելով այն խոշոր ապրանքային բաժինները, որոնք ՀՀ արտահանման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

ՀՀ-ից արտահանվող ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 4 ապրանքային բաժինները և ՀՀ արտահանման կենտրոնացվածության ցուցիչն՝ ըստ ապրանքային բաժինների, 2011-2014 թթ. (մլն ԱՄՆ դոլար)²

	Արտահանում			
	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.
1 Հանքահումքային արտադրանք	404.1	403.2	407.3	385.7
2 Պատրաստի սննդի արտադրանք	183.8	254.8	310.2	338.1
3 Ոչ թանկարժեք մետաղներ և դրանցից աստիճանաված հոեռ	364.7	342.0	308.9	302.5
4 Թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ և դրանցից հոեռ	196.4	173.0	188.1	230.3
Ընդամենը 4 ապրանքային բաժիններ	1149.0	1173.0	1214.5	1256.6
Ընդամենը արտահանում	1334.3	1380.2	1478.7	1547
Կշիռը ընդհանուրի մեջ (%)	86.1	85.0	82.1	81.2
Կենտրոնացվածության ցուցիչ	0.30	0.29	0.26	0.25

Ինչպես երևում է աղյուսակ 1-ից, ներկայացված 4 ապրանքային բաժինները կազմում են ՀՀ արտահանման ծավալների ավելի քան 80%-ը, ինչի հետևանքով ՀՀ արտահանման կենտրոնացվածության ցուցիչն ըստ արտահանվող ապրանքատեսակների բավականին բարձր է³: Հարկ է նկատել, որ կենտրոնացվածության ցուցանիշը, այնուամենայնիվ, նվազման միտում ունի:

¹ Մկրտչյան Ա., ՎԱԿ-երի դերը ՀՀ արտահանման խթանման գործում, «Հայաստան, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, # 10 (124), հոկտեմբեր, 2010, էջ 12:

² ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015 թ. հունվար-ապրիլին, 2014 թ. ՀՀ արտաքին առևտրի ճշգրտված տվյալներն ըստ ապրանքային բաժինների, եռամսյակային բաշխմամբ, 29.05.2015 թ., էջ 98-99, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014 թ. հունվար-ապրիլին, 2013 թ. ՀՀ արտաքին առևտրի ճշգրտված տվյալներն ըստ ապրանքային բաժինների, եռամսյակային բաշխմամբ, 31.05.2014 թ., էջ 91-92, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2013 թ. հունվար-ապրիլին, 2012 թ. ՀՀ արտաքին առևտրի ճշգրտված տվյալներն ըստ ապրանքային բաժինների, եռամսյակային բաշխմամբ, 31.05.2013 թ., էջ 84-85, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2012 թ. հունվար-ապրիլին, 2011 թ. ՀՀ արտաքին առևտրի ճշգրտված տվյալներն ըստ ապրանքային բաժինների, եռամսյակային բաշխմամբ, 31.05.2012 թ., էջ 92-93:

³ Արտահանման կենտրոնացվածության ցուցիչը տատանվում է 0-ից 1 միջակայքում: Որքան արժեքը մոտ է 0-ին, այնքան արտահանումն ավելի բազմազանեցված (դիվերսիֆիկացված) է, և որքան ավելի մոտ է 1-ին, այնքան արտահանումն ավելի կենտրոնացված է:

Երկրների արտահանման համեմատական առավելությունների գնահատման տեսանկյունից կարևորվում է այդ երկրների արտահանման մասնագիտացման ուղղվածությունը, որը կարելի է գնահատել արտահանման ճյուղային կառուցվածքն ուսումնասիրելու միջոցով: ՀՀ արտահանման մասնագիտացման ուսումնասիրման նպատակով հաշվարկենք արտադրական ճյուղերի համեմատական առավելությունները կամ այլ կերպ ասած՝ ներ-ճյուղային մասնագիտացման գործակիցը, որը հաշվակվում է հետևյալ բանաձևով.

$$U_q = \frac{U - \bar{U}}{U + \bar{U}} \times 100\% ^1,$$

որտեղ՝ U_q – ներճյուղային մասնագիտացման գործակիցն է,
 U – երկրի կամ կոնկրետ ճյուղի արտահանման ծավալն է,
 $\bar{U}$ – երկրի կամ կոնկրետ ճյուղի ներմուծման ծավալն է:

Վերոնշյալ ցուցանիշը տատանվում է [-100%, 100%] միջակայքում, ընդ որում՝ նվազագույն արժեքի դեպքում երկիրը համարվում է տվյալ ապրանքատեսակի գծով բացարձակ ներմուծող, իսկ առավելագույն արժեքի դեպքում՝ բացարձակ արտահանող:

Ներճյուղային մասնագիտացման գործակցի հաշվարկման և ՀՀ համեմատական առավելությունները գնահատելու համար վերլուծենք ՀՀ արտաքին առևտուրն ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

ՀՀ արտաքին առևտուրն ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման (մլն ԱՄՆ դոլար) և ներճյուղային մասնագիտացման գործակիցը (%), 2011-2014 թթ.²

</>	Ծածկագիր	Խումբ	Արտահանում				Ներմուծում				Ներճյուղային մասնագիտացման գործակից			
			2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.
1	28	Մետաղ պարունակող հանքանյութեր և մետաղի	310.2	303.5	313.7	296.5	5.3	0.9	1.2	2.3	96.7	99.4	99.2	98.5
2	35	Էլեկտրական հոսանք	87.5	95.2	78.0	81.3	9.5	3.3	4.3	9.5	80.5	93.2	89.5	79.0
3	3	Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	16.1	22.5	33.7	31.4	6.6	6.4	5.9	6.2	42.1	55.8	70.3	67.2
4	11	Խմիչքներ	146.7	185.0	207.6	187.9	45.7	51.6	55.8	55.1	52.5	56.3	57.6	54.7
5	68	Գունավոր մետաղներ	217.1	206.2	190.4	182.4	92.1	82.1	73.6	81.9	40.4	43.1	44.3	38.0
6	88	Օպտիկական, լուսանկարչական սարքեր և ապարատներ, ժամացույցներ (պատի և ձեռքի)	9.2	13.9	14.8	18.5	9.6	9.8	10.4	11.9	-2.2	17.1	17.3	21.7
7	12	Ծխախոտ և ծխախոտային արտադրանքներ	16.3	41.9	69.1	115.9	74.8	74.4	107.0	82.1	-64.2	-28.0	-21.5	17.0

¹ Մարկոսյան Ա., Նազարյան Գ., Հախվերդյան Դ., Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ: Ուսումնական ձեռնարկ երկու մասով, Եր., ԵՃՇՊՀ, 2012 թ., Մաս 1, էջ 40:

² ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), 30.09.2015 թ., էջ 29-38:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են միայն այն 7 ապրանքատեսակները (65 ապրանքատեսակներից¹), որոնց գծով 2014 թ. համար հաշվարկված ներճյուղային մասնագիտացման գործակիցը դրական է²: Հարկ է նկատել, որ հիմնականում ներկայացված ապրանքատեսակների գծով գրանցվել են բարձր դրական ցուցանիշներ, ինչը խոսում է դրանց գծով մեր երկրի բարձր մասնագիտացման մակարդակի մասին:

Վերլուծությունն ավելի ամբողջական դարձնելու համար հաշվարկենք և վերլուծենք ևս մեկ ցուցանիշ, որը կոչվում է արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակից (ԱՄՀԳ)³:

$$ԱՄՀԳ = \frac{Ա_Ե}{Ա_Հ},$$

որտեղ՝ $Ա_Ե$ - երկրի կողմից ապրանքի (ճյուղի ամբողջ ապրանքների) արտահանման տեսակարար կշիռն է տվյալ երկրի արտահանման մեջ,

$Ա_Հ$ - բոլոր երկրների կողմից ապրանքի (ճյուղի ամբողջ ապրանքների) արտահանման տեսակարար կշիռն է համաշխարհային արտահանման մեջ:

Վերոնշյալ ցուցանիշը տատանվում է $[0, +\infty)$ միջակայքում, ընդ որում՝ եթե վերոնշյալ գործակիցը գերազանցում է 1-ը, ապա երկրի արտահանման մեջ տվյալ ապրանքի կամ ճյուղի տեսակարար կշիռը ավելի մեծ է, քան տվյալ ապրանքի կամ ճյուղի տեսակարար կշիռը համաշխարհային արտահանման մեջ, այսինքն՝ հիմքեր կան խոսելու երկրի՝ ըստ տվյալ ապրանքի կամ ճյուղի միջազգային մասնագիտացման մասին:

Գործակիցների հաշվարկման համար կրկին օգտագործենք ՀՀ արտաքին առևտրի ու միջազգային առևտրի ցուցանիշներն ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման (տե՛ս աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են միայն այն 15 ապրանքատեսակները (65 ապրանքատեսակներից⁴), որոնց գծով 2014 թ. համար հաշվարկված արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակիցը գերազանցում է 1-ը՝ փաստելով այդ ոլորտներում ՀՀ միջազգային մասնագիտացում:

¹ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), 30.09.2015 թ., էջ 29-38:

² Աղյուսակում չեն ներկայացվել այն ապրանքատեսակները, որոնց ներճյուղային մասնագիտացման գործակիցը ինչ-որ պատճառներով 2014 թ.-ին եղել է դրական՝ չնայած նախորդ տարին արձանագրված խիստ բացասական արժեքին:

³ Մարկոսյան Ա., Նազարյան Գ., Հախվերդյան Դ., Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ: Ուսումնական ձեռնարկ երկու մասով, Եր., ԵՃՇՊՀ, 2012 թ., Մաս 1, էջ 41:

⁴ ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), 30.09.2015 թ., էջեր 29-33:

Արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակիցն ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման, 2011-2014 թթ.¹

Հ/Հ	Ծածկագիր	Խումբ	ԱՄՀԳ			
			2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.
1	12	Ծխախոտ և ծխախոտային արտադրանքներ	4.74	10.30	18.68	30.52
2	35	Էլեկտրական հոսանք	29.83	24.19	23.38	21.80
3	11	Խմիչքներ	20.99	25.41	26.28	21.51
4	28	Մետաղ պարունակող հանքանյութեր և մետաղի ջարդոն	8.58	8.39	10.27	12.46
5	68	Գունավոր մետաղներ	7.55	7.47	7.06	6.21
6	00	Կենդանի կենդանիներ	3.18	4.99	4.71	4.89
7	66	Ոչ մետաղական հանքային նյութեր	5.87	4.68	4.91	4.83
8	97	Ոսկի՝ ոչ դրամական (բացառությամբ ոսկու հանքաքարի և կոնցետրատների)	4.24	3.68	2.77	4.21
9	67	Երկաթ և պողպատ	3.42	2.85	2.98	2.76
10	03	Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	1.94	2.58	3.42	2.52
11	05	Մրգեր և բանջարեղեն	2.00	2.79	3.06	2.44
12	84	Հարդարանքի միջոցներ և հագուստի լրացուցիչ պարագաներ	0.87	0.96	1.28	1.59
13	27	Չվերամշակված պարարտանյութեր՝ առանց 56 բաժնի և չվերամշակված հանքային նյութերի (բացի ածուխից, նավթից և թանկարժեք քարերից)	1.74	2.02	1.79	1.34
14	21	Հում կաշի, չմշակված մորթիներ	0.70	1.01	0.59	1.26
15	88	Օպտիկական, լուսանկարչական սարքեր և ապարատներ, ժամացույցներ (պատի և ձեռքի)	0.64	1.10	1.09	1.02

Այսպիսով՝ ըստ արտահանման կառուցվածքի ուսումնասիրության և քննարկված գործակիցների՝ արտահանվող ապրանքատեսակները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերում.

1. *Ապրանքատեսակներ, որոնց գծով ՀՀ-ն փարիներ շարունակ ունեցել է համեմատական առավելություններ*, այսինքն՝ վերջիններիս գծով ներդրույալին մասնագիտացման և արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակիցները 2011-2014 թթ. ունեցել են կայուն ցուցանիշներ: Խոսքը հատկապես հանքարդյունաբերության և պատրաստի սննդի արտադրության ոլորտների մասին է, որոնցում ՀՀ-ն ունեցել է և ունի մասնագիտացման նպաստավոր պայմաններ և որոնք, ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 1-ի

¹ Աղյուսակը կառուցվել է ՀՀ ԱՎԾ համապատասխան հաշվետվության (Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը 2014 թվականին (ըստ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 2-նիշ դասակարգման), 30.09.2015 թ., էջեր 29-33) և UNCTAD-ի կողմից հրապարակվող վիճակագրական տվյալների հիման վրա, (<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24738>)

տվյալները, տարիներ շարունակ մեծ մասնաբաժին են կազմել ՀՀ արտահանման կառուցվածքում:

2. Ապրանքատեսակներ, որոնց գծով ՀՀ արտահանման մասնագիտացման համար առկա են բարենպաստ պայմաններ և ներուժ: Խոսքը այն ապրանքատեսակների մասին է, որոնց արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակիցը գերազանցում է 1-ը, սակայն ներդյուղային մասնագիտացման գործակիցը բացասական է, այլ կերպ ասած՝ արտահանման ծավալները դեռևս զիջում են ներմուծման ծավալներին: Վերջինս թույլ է տալիս ենթադրել, որ ՀՀ-ում առկա են բարենպաստ պայմաններ առավել մասնագիտանալու տվյալ ապրանքների արտադրության մեջ, որը կարող է հանգեցնել նաև ներմուծման փոխարինման: Այս խմբին հատկապես դասվում են գյուղատնտեսական արտադրության որոշ ճյուղեր:

3. Ապրանքատեսակներ, որոնց արտահանման վարքագիծը քննարկված տարիներին ենթարկվել է կտրուկ փոփոխությունների: Այլ կերպ ասած՝ այս խմբին են դասվում այնպիսի ապրանքատեսակներ, որոնք ցուցաբերել են արտահանման մասնագիտացման խորացման բազմապատիկ աճ, սակայն դեռևս հնարավոր չէ միանշանակ գնահատական տալ վերջիններիս գծով մասնագիտացման և ներմուծման փոխարինման մասին: Առավելապես ուշադրության է արժանանում «ծխախոտ և ծխախոտային արտադրանք» ապրանքախումբը, որի գծով արտահանման մասնագիտացման հարաբերական գործակիցը դրսևորել է բազմապատիկ աճ նշված ժամանակահատվածում, և որի գծով վերջին տարվա ընթացքում ՀՀ-ն ներմուծողից դարձել է արտահանող:

Այսպիսով՝ արտահանման կառուցվածքի ուսումնասիրության, ինչպես նաև քննարկված ցուցանիշների համաձայն հիմնավորվեց ՀՀ արտահանման կառուցվածքում ամենամեծ մասնաբաժին ունեցող ապրանքների առկայությունը, ինչպես նաև վեր հանվեցին արտադրության այնպիսի ճյուղեր, որոնց գծով մեր հանրապետությունը վերջին տարիներին արձանագրել է համեմատական առավելությունների խորացում և ունի զարգացման որոշակի ներուժ:

АРА МКРТЧЯН

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ЭКСПОРТА РА

Ключевые слова: сравнительное преимущество экспорта, структура экспорта, товарные категории, коэффициент внутриотраслевой специализации, относительный коэффициент специализации экспорта

Одним из основных путей достижения экономического роста, повышения уровня жизни и обеспечения международной экономической интеграции является увеличение объемов и оптимизация структуры экспорта. Для этого необходимо выявить, по отношению к какой производимой продукции страна демонстрирует сравнительные преимущества. В данной статье

была проанализирована структура экспорта РА, были даны оценки сравнительным преимуществам, на основе которых были сформулированы те товарные категории, для расширения объемов производства и экспорта которых РА обладает каким-либо потенциалом.

ARA MKRTCHYAN

COMPARATIVE ADVANTAGES OF EXPORT IN RA

Key Words: *comparative advantage of export, export structure, commodity groups, intersectoral specialization index, relative index of export specialization*

One of the main ways to ensure economic growth, increase living standards and provide global economic integration is through export volume expansion and its structure optimization. For this purpose it is necessary to reveal the types of manufactured products with regard which the country has comparative advantages in export. Within this article the patterns of RA exports are studied, comparative advantage indices are estimated, based on which some commodity groups are revealed which provide evidence of potential for further expansion of production and export.

МАНУШАК МКРТЧЯН

Старший преподаватель, АргУ

АНАЛИЗ ГЕНДЕРНОГО ПОРЯДКА СФЕРЫ ТРУДА И ЗАНЯТОСТИ В НАГОРНО- КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ВОЗМОЖНОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ГЕНДЕРНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ.

Ключевые слова: *благополучие общества, анализ гендерного порядка, сфера труда и занятости, гендерная социальная политика*

Исследования в сфере труда и занятости требуют к себе специального внимания, поскольку отражают все процессы, происходящие на всех социальных уровнях. Существующий комплекс проблем в сфере труда и занятости в значительной степени затронул существующий гендерный порядок. Решение этих и других острых социальных проблем нуждается в комплексном подходе в социальной политике.

Достижение благополучия возможно при наличии экономического роста, при относительной стабильности ценообразования, при обеспечении занятости населения, что в свою очередь имеет влияние на социальное, ролевое и статусное распределение в социуме. Показатели, характеризующие рынок труда, являются не только важной составляющей, дающей

возможность оценить экономическое развитие, но также позволяют осмыслить процессы, имеющие место в обществе. В этом смысле исследования в сфере труда и занятости требуют к себе специального внимания, поскольку эта переменная наиболее чувствительна и отражает все процессы, имеющие место как на макро, так и на микро социальных уровнях.

Любой кризис вызывает дисбаланс на уровне общественной солидарности, и важно также учесть двоякость явления – с одной стороны, отсутствие социальной солидарности трансформирует существующее распределение труда, с другой – присутствующий или вновь возникший формат распределения труда может породить определенный уровень общественной солидарности. Обозначим присутствующее положение дел, как вынужденную социальную солидарность, и отметим, что существующий комплекс проблем в сфере занятости и распределения труда в значительной степени затронул существующий гендерный порядок¹.

Для того чтобы оценить гендерную картину последствий социально-экономических перемен, произошедших в период перехода к рыночной экономике в Нагорном Карабахе, рассмотрим основные индикаторы изучения рынка труда, такие как гендерные различия в уровне безработицы и показателях занятости; гендерные особенности, присутствующие в показателях, отвечающих за уровень экономической активности; различия в моделях занятости; разница в оплате труда и т.д.

Анализируя трудовые ресурсы в Нагорном Карабахе, можно заметить, что численность экономически активного населения за последние годы имеет тенденцию роста. Судя по данным последней переписи населения, в Нагорном Карабахе в 2005 году² среди трудовых ресурсов женщины составляют 52,6%, а среди экономически активного населения женщины составляют 48,0%, среди экономически неактивного населения женщины составляют 52%, среди занятого населения женщины составляют 36,1%, а в числе безработных, студентов, пенсионеров, ведущих домашнее хозяйство более половины составляют женщины³. В 2013 г. число занятых в республике составило 62420 человек, из них 79,7%, или 49774 человека – наемные работники (включая частных предпринимателей), а 20,3%, или 12646 человек – самозанятые, в частности, в сельском хозяйстве (154,с.52-53), а в 2014 году число занятых составило 61071 человек, из них 75,3% или 45960- наемные работники, а 24,7% являются самозанятыми, в частности, в сельском хозяйстве⁴.

Анализируя гендерную сегрегацию, отраслевую структуру занятости в Нагорном Карабахе можно заметить, что женщины заняты в основном в государственном и муниципальном секторе экономики, а мужчины – в частном секторе⁵. Наиболее феминизированными отраслями занятости являются сельское хозяйство, торговля, здравоохранение,

¹ Дюркгейм Э., О РАЗДЕЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО ТРУДА. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. М., 1996. С. 256-309.

² Результаты переписи населения НКР, 2005, <http://census.stat-nkr.am/rus/index.ph>.

³ Հիմնական տվյալները, Արցախի կանայք և տղամարդիկ 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 104:

⁴ http://stat-nkr.am/files/publications/2015/doklad_2014_hunvar_dektember_pdf, էջ 55:

⁵ Հիմնական տվյալները, Արցախի կանայք և տղամարդիկ, 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 119-128:

социальное страхование, образование, культура, искусство, финансы и кредит. Чисто мужскими сферами занятости считаются промышленность, строительство, транспорт, управление и оборона¹.

Существующая горизонтальная сегрегация, характеризующаяся различиями мужских и женских рабочих мест, приводит к отраслевой сегрегации, которая формировала набор женских и мужских сфер занятости. О профессиональной сегрегации по признаку пола свидетельствует концентрация женщин в отраслях с низкой заработной платой в Нагорном Карабахе², вследствие чего возникает отраслевая сегрегация, делящая сферу занятости на женские и мужские.

Как отмечает Ф. Фукуяма, «образованные, амбициозные и талантливые женщины преодолели барьеры, доказав, что они успешно могут работать в типично мужских областях, и их доходы выросли; но многие из менее одаренных сестер обнаружили, что земля уходит из-под ног, когда они пытаются растить детей в одиночку, работая на низкооплачиваемой, бесперспективной работе или живя на социальное пособие».³ Ф. Фукуяма прав в том, что, несмотря на успех некоторых, наиболее продвинутых женщин, в целом по своему социальному престижу и статусу, по своему материальному положению, женщины значительно отстают от мужчин.

Нижеприведенная диаграмма показывает степень дифференциации уровня средней заработной платы по отраслям занятости, где «женские» сферы занятости на рынке труда отмечены низким уровнем средней заработной платы, а мужские – высоким.

Гендерный расклад заработной платы в Нагорном Карабахе по сферам трудовой деятельности, свидетельствует о том, что наряду с тем, что женщины, по сравнению с мужчинами, имеют более высокий образовательный ценз⁴, их заработная плата составляла в 2011 году 50.6%, в 2012 году 50.1%, в 2013 году 50.1%⁵ от заработной платы мужчин. Такое положение дел можно объяснить низкой представленностью женщин, как на высоких ступенях должностной иерархии, так и в высокооплачиваемых сферах трудовой деятельности.

¹ Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 118:

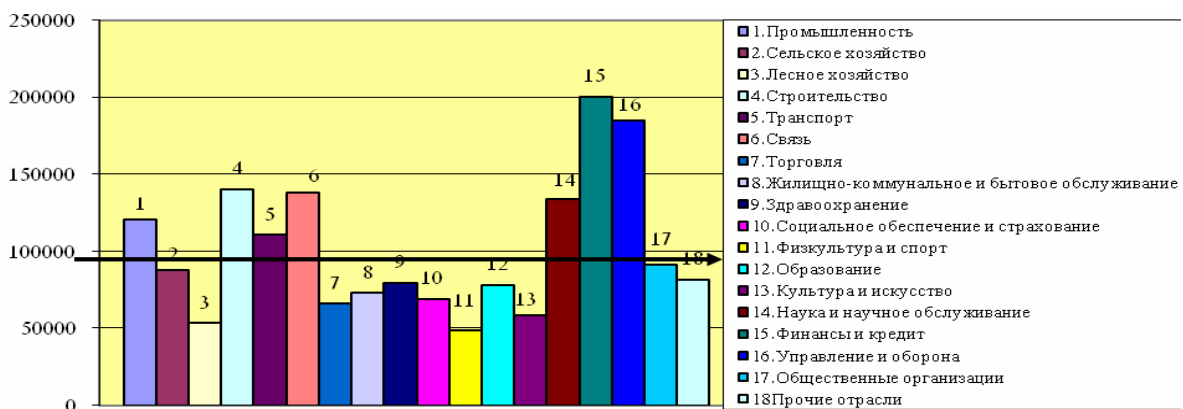
² [www.stat-nkr.am/doklad_2013_hunvar_dektember,20\(1\).pdf](http://www.stat-nkr.am/doklad_2013_hunvar_dektember,20(1).pdf), էջ 57:

³ Фукуяма Ф. Великий разрыв: учебник; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой, М., АСТ, ЗАО НПП Ермак, 2004, с. 169-170.

⁴ Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ, 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 81:

⁵ Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ, 2012 թ., Ստեփանակերտ, 2012: Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ 2013, Ստեփանակերտ, 2013: Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ, 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, 143 էջ:

Среднемесячная номинальная заработная плата по отраслям экономики, 2013 г.¹

Безусловно, вместе с процессами перераспределения в сфере труда и занятости возникла серьезная проблема безработицы. Переход к совершенно иному социально-экономическому устройству со всеми вытекающими последствиями вызвал резкий рост безработицы², следствием чего стало снижение уровня жизни людей, снижение уровня заработной платы, усиление социальной напряженности в обществе. Другой немаловажный аспект наблюдаемый в сфере труда и занятости в Нагорном Карабахе – это гендерная составляющая безработицы. Так, доля женщин среди безработных в Нагорном Карабахе составляет подавляющее большинство и положительной динамики не наблюдается – данный показатель остается неизменным на протяжении последних лет. На конец декабря 2014 г. и на начало 2015 г. число официально зарегистрированных безработных женщин составляет более 95,0%. Из них большинство имеют высшее и среднее образование. Зарегистрированные в службах занятости, в основном, женщины в возрастном интервале от 30 до 50 лет.³ Надо отметить, что численность безработных женщин за период 2008 – 2015 г. превалирует во всех возрастных группах.⁴ Распределение численности безработных в Нагорном Карабахе по уровню образования за период 2008-2015 г. показывает, что в числе безработных преобладают женщины, имеющие общее среднее, средне специальное, высшее, неполное среднее образование⁵.

Основными проблемами в сфере занятости в Нагорном Карабахе являются отсутствие системы централизованного управления (функции органов территориальной занятости

¹ www.stat-nkr.am.

² ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք 2004-2010, Ստեփանակերտ, 2010, էջ 54; ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք 2007-2013, Ստեփանակերտ, 2013, էջ 54; http://stat-nkr.am/files/publications/2015/doklad_2014_hunvar_dektember_pdf, с. 57

³ http://stat-nkr.am/files/publications/2015/doklad_2014_hunvar_dektember_pdf, с.57

⁴ http://stat-nkr.am/files/publications/2015/doklad_2014_hunvar_dektember_pdf, с.57, Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 106-109:

⁵ Վիճակագրական գրքույկ, Արցախի կանայք և տղամարդիկ 2014 թ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 106-109:

выполняют органы государственного территориального управления), изучение рынка труда, определение реального уровня безработицы, выявление скрытой безработицы, повышение конкурентоспособности на рынке труда, расширение социального партнерства, низкий уровень базы данных, что затрудняет оперативное управление и прогнозирование в сфере труда и занятости, низкий уровень общественной осведомленности и взаимодействия с территориальными службами занятости. Гендерные проблемы сферы труда и занятости в Нагорном Карабахе в числе актуальных не рассматриваются вовсе. Деятельность службы занятости, действующей при министерстве труда и социальных вопросов в Нагорном Карабахе, в основном, направлена на регистрацию безработных и вакантных мест, а также на назначение пособий по безработице. Надо также отметить, что реальный уровень безработицы не всегда соответствует официально зарегистрированному в службах занятости уровню безработицы. Такое несоответствие присутствует по следующим причинам: во-первых, незначительное пособие по безработице не является мотивацией к регистрации в подобных службах; во-вторых, не соответствие и низкое качество предлагаемых службами занятости вакансий – не соответствие спроса и предложения; в-третьих – из-за административных сложностей, присутствующих при получении официального статуса безработного и, наконец, отсутствие информированности и/или отсутствие положительных примеров трудоустройства занятости.

Таким образом, сложившийся специфический рынок труда характеризуется гендерной асимметрией, дискриминацией по признаку пола при оплате труда, исключением женщин от участия в управлении, низкой востребованностью образовательного потенциала женщин, неравномерным распределением мужчин и женщин по профессиям, отраслям, существование устойчивой корреляции между долей занятых женщин и уровнем средней оплаты труда, концентрацией женщин в отраслях с низкой оплатой труда, более высоким уровнем образования работающих и безработных женщин по сравнению с мужчинами, сложившейся должностной иерархией в пользу мужчин. Чем выше доля женщин в составе данной отрасли, тем ниже заработная плата по отношению к средней для всех отраслей. Различия в экономических возможностях мужчин и женщин являются основными причинами сохраняющегося гендерного неравенства в Нагорном Карабахе. Основными параметрами гендерных различий в зарплате на рынке труда можно считать гендерную дискриминацию и профессиональную сегрегацию. Воспроизводство трудовых ресурсов в условиях гендерной асимметрии, которая характеризуется гендерной диспропорцией населения, гендерной дифференциацией заработной платы, гендерным разделением труда, гендерным разрывом продолжительности жизни лишает возможности равного участия женщин в экономике. Можно сказать, что профессиональный труд на рынке не пользуется спросом. В таких условиях очень важны мероприятия по адаптации и переквалификации ресурсов труда, что, в свою очередь, снизит напряженность на рынке занятости.

На современном этапе развития Нагорного Карабаха самым актуальным становится обеспечение устойчивого социального развития, а именно, повышение качества и уровня

жизни населения, сокращение нещеты, повышение доступности, качества образования и здравоохранения, стабилизация демографического развития страны. Решения этих и других острейших социальных проблем нуждаются в комплексном подходе к социальной политике, направленной на создание рабочих мест и обеспечение занятости населения, что в свою очередь нуждается в гендерной составляющей, осмыслении гендерных противоречий. Разработка и внедрение гендерной социальной политики и гендерного бюджетирования с учетом реальной социально-экономической ситуации и национальных особенностей, очень важна, поскольку именно сенситивное отношение к вопросам гендерного равноправия может обеспечить основу для развития человеческого потенциала, развития эгалитарных отношений в обществе, создаст условия для устойчивого социально-экономического развития в Нагорном Карабахе.

ՄԱՆՈՒՇԱԿ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՈՒ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. հասարակության բարեկեցություն, գենդերային կարգի վերլուծություն, աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտ, գենդերային սոցիալական քաղաքականություն

Աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտում իրականացվող հետազոտությունները պահանջում են հատուկ ուշադրություն, քանի որ վերջիններս արտացոլում են տարբեր սոցիալական մակարդակներում ընթացող բոլոր գործընթացները: Աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտում առկա հիմնախնդիրները լայնորեն շոշափում են ներկայիս գենդերային կարգը: Այս և այլ սոցիալապես կարևոր խնդիրների լուծումը պահանջում է համալիր և ինտեգրված մոտեցում սոցիալական քաղաքականության նկատմամբ:

MANUSHAK MKRTCHYAN

ANALYSIS OF GENDER ORDER OF LABOR AND EMPLOYMENT IN NAGORNO-KARABAKH REPUBLIC AND POSSIBILITY OF IMPLEMENTATION OF GENDER SOCIAL POLICY

Key Words: social welfare, analysis of gender order, labor and employment, social gender policy

Research in the field of labor and employment calls for special attention as it reflects all processes occurring at all social levels. The current set of problems in the field of labor and employment to a large extent affects the existing gender order. Addressing these and other acute social problems requires an integrated approach to social policy.

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԷԿՈԼՈԳՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Հիմնաբառեր. ռազմավարություն, մեթոդաբանություն, գնահատում, էկոլոգություն, սվոթ վերլուծություն, տրենդ վերլուծություն, կայուն զարգացում

Հոդվածում ներկայացվել են Պորտուգալիայի և Հայաստանի համար մշակված ռազմավարական էկոլոգությունների գնահատման (այսուհետ՝ ՌԷՏԳ) մեթոդաբանությունները: Կարարվել է համեմատական ուսումնասիրություն Պորտուգալիայի և ՀՀ-ի կիրառած գնահատման մեթոդաբանությունների միջև, որի արդյունքում որպես վերլուծության ձևեր առանձնացվել են սվոթ (SWOT) և տրենդ (Trend) վերլուծությունների համակարգերը: Ուսումնասիրվել է սցենարային գնահատման համակարգի դերը ՌԷՏԳ կարգավորման:

Պորտուգալիայում ՌԷՏԳ կարգավորվում է 58/2011 դիրեկտիվայով, որը իր մեջ ներառում է 2003/35/EC դիրեկտիվան: Ըստ 2003/35/EC դիրեկտիվայի շրջակա միջավայրին վերաբերող պլանների և քաղաքականությունների մշակմանը պարտադիր մասնակցություն պետք է ունենա նաև հասարակությունը: Ավելի ուշ 2012 թ.-ին վերջինս վավերացնում է նաև Հսպոյի կոնվենցիան¹:

Հայաստանում ՌԷՏԳ-ի զարգացումը սկսվում է 2011 թ.-ի ապրիլի 24-ին ընդունված Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման մասին արձանագրությունից, որի նպատակն է ապահովել շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության պահպանման բարձր մակարդակ, ինչպես նաև նպաստել որոշումների կայացման արդյունավետությանը²:

Սվոթ և տրենդ վերլուծություններ:

ՌԷՏԳ-ի մեթոդաբանության կատարելագործմամբ պայմանավորված մեծացել է նրա դերը և ընդլայնվել են այն ոլորտները, որտեղ անհրաժեշտություն է առաջանում կատարել ՌԷՏԳ: Ուստի ՌԷՏԳ-ի առաջնային գործառույթներից ամենաընդգծվածը որոշումների կայացման համակարգի բարելավումն է, քանի որ գնահատման ընթացքում հաշվի են առնվում տնտեսական և էկոլոգիական ազդեցությունների մի մեծ սեկտոր և այդ ազդեցությունների փոխազդման արդյունքները վերլուծելով կատարվում են արդյունավետ և կայուն զարգացմանը նպաստող որոշումներ: Պորտուգալիայում ազդեցությունների պատճառահետևանքային կապերը ուսումնասիրելու համար կիրառվում է սվոթ և տրենդ վերլուծությունների համակարգը:

¹ M. do Rosario Partidario: Strategic Environmental Assessment, Better practice guide-Lisbon, 2012, p. 8

² Անդրսահմանային ենթատեքստում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին կոնվենցիայի ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման մասին արձանագրություն, հոդված 1, Եր., 2011:

Սվոթ անալիզը ՌԷՏԳ համակարգում պարզ վերլուծությունից թույլ է տալիս անցնել խաչաձև վերլուծությունների՝ հետագա մեկնաբանումների համար զուգահեռելով միմյանց հետ ազդեցությունների արդյունքում առաջացող հնարավորությունները և առավելությունները, հնարավորությունները և թույլ կողմերը, խոչընդոտներն ու առավելությունները, խոչընդոտներն ու թույլ կողմերը (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Սվոթ բաժինների խաչաձև մեկնաբանում

	<i>Առավելություններ</i>	<i>Թույլ կողմեր</i>
Հնարավորություններ	Հնարավորությունները հաշվի առնելով՝ գնահատել առավելությունները	Հաղթահարել թույլ կողմերը՝ օգտվելով հնարավորություններից
Խոչընդոտներ	Օգտագործել առավելությունները՝ նվազեցնելով խոչընդոտները, վերածելով խոչընդոտները հնարավորությունների	Գնահատել հնարավոր ռիսկերը

Այսպիսով՝ սվոթ անալիզի դեպքում, խաչաձև դիտարկելով ազդեցությունների արդյունքում առաջացող հետևանքները, համակարգելով ստացված տեղեկատվությունը՝ կարելի է հանգել որոշումների կայացման արդյունավետության բարձրացմանը, ինչն էլ կրեթի ՌԷՏԳ-ի կարևորագույն գործառույթներից մեկի իրականացմանը:

Ազդեցությունների գնահատման համար սվոթ և տրենդ անալիզները փոխլրացնում և հաջորդում են միմյանց, քանի որ տրենդ վերլուծության միջոցով հետազոտվում են փոփոխության ենթակա հիմնական մոդելները տվյալ տարածքում և դրանց ազդեցությունները ապագա մոդելային պատկերի վրա: Տրենդ վերլուծության արդյունքում հավաքագրվում են ամբողջական տվյալները որոշակի ժամանակահատվածի և իրավիճակի ընթացքում: Որով հաշվի են առնվում այն բոլոր ուժերը, որոնք կարող են վերջնականապես փոխել ընթացիկ գործընթացները դինամիկ վերլուծության ժամանակ: Ուստի տրենդ վերլուծության ժամանակ ուսումնասիրվում են փոփոխության թույլատրելի սահմաններում առաջացող ազդեցության ուժերը: Վերլուծության այս եղանակը թույլ է տալիս բացահայտել ազդեցության ուժերի փոփոխության և ապագա տրենդի գնահատման միջև կապերը, որի շնորհիվ կատարվում են սցենարային ուսումնասիրություններ: Մշակված սցենարների դերը ներկայումս ավելի քան կարևորվում է ռազմավարական տարբերակների վերամշակման, քննարկման և գնահատման համակարգում ոչ միայն Պորտուգալիայում այլև ամբողջ աշխարհում:

Այսպիսով՝ ի տարբերություն այլ վերլուծական մեթոդների, որոնք ուսումնասիրում են առկա իրավիճակը բիոֆիզիկական և սոցիալական փոխազդեցության ներքո, տրենդ վերլուծության ժամանակ դիտարկվում են ուժերի փոխազդեցությունները ապագա տրենդի վրա:

Պորտուգալիայում ՌԷՏԳ մեթոդաբանության համար կիրառվող սվոթ և տրենդ վերլուծությունները թույլ են տալիս գնահատել բոլոր հնարավոր ազդեցությունները և դրանց փոխադարձ կապի միջոցով հաշվարկել գործունեության արդյունավետ տարբերակները: Ինչպես նաև դասակարգում են ազդեցությունները և նվազեցնում աստիճանակարգություն-

նը՝ ապահովելով պարզ գնահատման համակարգ: Ուստի ծրագրերի և քաղաքականությունների գնահատման գործընթացը, որպես կանոն, կարող է իրականացվել ՌԷՏԳ-ի տարբեր ձևերով: Ռազմավարական մտածողության ձևերը նորաստեղծական են և քաջալերվում են Պորտուգալիայում սկսած 2007 թ-ից, ինչի համար էլ և մշակվել է ՌԷՏԳ-ի ուղեցույցը: Պորտուգալիայում յուրաքանչյուր ռազմավարական գնահատման հիմքում ընկած է այն մեթոդաբանությունը, որը ներկայացվում է ուղեցույցում: ՌԷՏԳ-ի համակարգը այնպես է մշակված, որ յուրաքանչյուր ոլորտում ռազմավարական գնահատում կատարելու հիմքում դրվում է սվոթ և տրենդ վերլուծությունների համակարգը, որից հետո տարբերակվում են այն հատկանիշները որոնք նկարագրական են տվյալ ոլորտին: Վերոնշյալ վերլուծություններից հետո արդեն մշակվում են համապատասխան սցենարներ ապագա գործողությունները դիտարկելու և հստակեցնելու համար:

ՀՀ-ում ՌԷՏԳ-ի իրականացման համար սահմանված է շրջակա միջավայրի մասին հաշվետվության ներկայացում, որը իրենից ենթադրում է մշակված պլանի կամ քաղաքականության հետևանքով առաջացած ազդեցությունների գնահատում, բացահայտում, նկարագրում, ինչպես նաև ողջամիտ այլընտրանքային տարբերակների առաջադրում: Ուստի վերոնշյալ գործընթացները պետք է ներառեն իրենց մեջ ՌԷՏԳ-ի արձանագրության հավելված 4 հատվածում նշված կետերը, որոնք իրենցից ենթադրում են պլանների և ծրագրերի կապերի բացահայտում այլ պլանների և ծրագրերի հետ, ինչպես նաև առողջության վրա ազդեցությունների բացահայտում: Ուստի հիմնական շեշտադրությունը դրված է ազդեցությունների բացահայտում առողջության վրա: Ոչ լիարժեք վերլուծությունների արդյունքում բաց են մնում այն ոլորտները, որոնց վրա նույնպես ազդեցությունը գերակա կլինի: Սահմանված չէ նաև, թե ինչ եղանակներով պետք է կատարվի ազդեցությունների բացահայտում և փոխազդեցությունների ուսումնասիրում, որի հիման վրա էլ հնարավոր կլինի կատարել անհրաժեշտ եզրակացությունները:

Այսպիսով՝ ռազմավարական գնահատումը ամբողջական դարձնելու համար առաջնային անհրաժեշտություն է ներկայացնում հայտնաբերել բոլոր այն ոլորտները, որոնց վրա ազդեցությունները կարող են էական նշանակություն ունենալ: Սվոթ և տրենդ վերլուծությունների ներդրումը ռազմավարական գնահատման մեթոդաբանության մեջ թույլ կտա բացի փոխազդեցությունների բացահայտումից, հասնել որոշումների ընդունման արդյունավետության բարձրացմանը, վերլուծել ազդեցությունների ավելի լայն սեկտոր, ինչպես նաև մշակված սցենարների շնորհիվ ընտրել լավագույն այլընտրանքային տարբերակները:

ВИКТОРИЯ МОВСЕСЯН

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПО ВНЕДРЕНИЮ МЕТОДОЛОГИИ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ (НА ПРИМЕРЕ ПОРТУГАЛИИ)

Ключевые слова: стратегия, методология, оценка, эколого-экономический, анализ SWOT, анализ TREND, стабильное развитие

В статье представлены методологии по стратегической эколого-экономической оценке, разработанные в Португалии и Армении. Были сделаны сравнительные исследования между методологиями Португалии и Армении, в результате чего, в качестве аналитических направлений были исследованы системы анализа SWOT и TREND. Была исследована роль сценарной оценки в системе ССОО.

VIKTORYA MOVSESYAN

COMPARATIVE ANALYSIS ON INTRODUCTION OF METHODOLOGY OF STRATEGIC ECOLOGO-ECONOMIC ASSESSMENT (PORTUGAL'S EXAMPLE)

Key Words: strategy, methodology, assessment, ecologo-economic, SWOT analysis, TREND analysis, stable development

The article presents the methodology of strategic environmental and economic assessment in Portugal and Armenia. Comparative analysis were made between Portugal and Armenian strategic assessment methodologies. As an analytical method for strategic assessment we have separated SWOT and TREND analyses, where we examined the role of scenario assessment in SEEA.

ԳԱՅԱՆԵ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Հայցորդ, ՀՊՏՀ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԼՈՐԱԼԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. աշխատուժի միգրացիա, գլոբալացում, միգրացիոն գործընթացներ, միգրանտ, համաշխարհային տնտեսություն

Ժամանակակից աշխարհում տնտեսական գլոբալացման դրսևորումներից է երկրագնդի բնակչության միգրացիոն շարժունակության ավելացումը:

Աշխատուժի միջազգային միգրացիան ընդհանրական ձևով բնութագրվում է որպես պետության աշխատունակ բնակչության տեղաշարժ մի պետությունից մյուսը՝ պայմանավորված տնտեսական և այլ պատճառներով:

Վերջին տասնամյակներում տնտեսության զարգացման հիմնական միտումներից են գլոբալացման գործընթացները, որոնք, հիմնարար փոփոխություններ առաջացնելով համաշխարհային տնտեսությունում, համակարգային կերպով ազդում են նաև ազգային տնտեսությունների վրա:

Աշխատանքի համաշխարհային շուկայում տնտեսական ազատականացումը հանգեցնում է աշխատուժի հոսքի ձևափոխությանը՝ նոր պահանջներ առաջադրելով ազգային աշխատաշուկայի կազմակերպատնտեսական և աշխատանքային ապահովման գործընթացներին:

Ժամանակակից պայմաններում տնտեսական համաշխարհայնացման դրսևորումներից է երկրագնդի բնակչության միգրացիոն շարժունակության ավելացումը: Աշխարհը, որպես գլոբալ միգրացիոն համակարգ, բաղկացած է տարածաշրջանային միգրացիոն համակարգերից: Այսօր բարդացել է միգրացիայի և սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունների միջև կապի բացահայտումը:

Աշխատուժի միջազգային միգրացիան, ընդհանուր առմամբ, բնութագրվում է իբրև պետության աշխատունակ բնակչության տեղաշարժ մի պետությունից մյուսը՝ պայմանավորված տնտեսական և այլ պատճառներով: Նշված երևույթի հիմնական նախապայմաններից է երկրների տնտեսական զարգացման անհավասարությունը:

Բոլոր ժամանակներում աշխատուժը համարվում է արտադրության շարժուն գործոն, որի տեղաշարժը երկրից երկիր կրում է զանգվածային և էպիզոդիկ բնույթ, կատարվում է կամայականորեն և պարտադիր կերպով՝ ըստ քաղաքական և տնտեսական պատճառների: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ) թիվ 97 և 143 հոչակագրերում «աշխատանքային միգրանտ» տերմինը սահմանվում է որպես անձ, որը ենթարկվել է միգրացիայի¹:

Հասկանալու համար աշխատուժի միջազգային միգրացիայի ժամանակակից միտումները և համաշխարհային տնտեսության գլոբալացման ազդեցությունը դրանց վրա պետք է բացահայտել այն խնդիրները, որոնց հետ առնչվել է մարդկությունը 20-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ «մարդ-հասարակություն» փոխազդեցության ոլորտում:

Տնտեսության համաշխարհայնացման գործընթացներն արագացան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ պայմանականորեն բաժանվելով 3 հիմնական փուլերի. մեկ փուլից մյուսին անցման չափանիշ համարվեցին այն փոփոխությունները, որոնք, իրենց հերթին, ձևափոխումներ առաջացրին աշխատուժի միջազգային միգրացիոն գործընթացներում²:

Այսպես՝ առաջին փուլը համընկնում է 1940-1960-ական թվականներին և բնորոշվում է գիտատեխնիկական հեղափոխության մեկնարկով ու գաղութատիրական համակարգի անկումով: Այս ժամանակահատվածում գլոբալացումը կարելի է համարել գիտատեխնիկական հեղափոխությամբ պայմանավորված՝ տարբեր երկրների ֆիրմաների ինտե-

¹ <http://www.smsmta.am/upload/4-mult-arm.pdf>

² Ивахнюк И.В., Глобализация миграционных процессов. Энциклопедия, М., 2003.

գրման, տնտեսության վերազգայնացման, տարածաշրջանային տնտեսական միասնացման, միջազգային կազմակերպությունների դերի բարձրացման գործընթացների հետևանք: Հետևաբար՝ 1950-1960-ական թվականների գիտատեխնիկական հեղափոխությունը դարձավ աշխատուժի միջազգային միգրացիայի խթանման կարևոր գործոն, քանի որ, մի կողմից՝ կապիտալիստական երկրներում հաջողությամբ օգտագործվում էին ԳՏ ձեռքբերումները, և ավելանում էր համապատասխան աշխատուժի պահանջարկը, իսկ մյուս կողմից՝ մեծանում երկրների տնտեսական զարգացումների միջև անհավասարությունը, և երրորդ երկրներից ժողովուրդը ստիպված գնում էր «դուրս»՝ աշխատանք փնտրելու:

Որպես համաշխարհայնացման երկրորդ փուլ են նշվում 1970-1980-ական թվականները, երբ տեղեկատվական հեղափոխությունների ազդեցությամբ նոր թափ առավ տեխնոլոգիական առաջընթացը, ինչպես նաև տնտեսական վերածնունդներ կատարվեցին արևելյան երկրներում (օրինակ՝ Չինաստանում անցում կատարվեց շուկայական տնտեսության): Վերը նշված միտումները հանգեցրին համաշխարհային շուկայական տարածքի ընդլայնմանը, տնտեսական փոխհարաբերությունների ամրապնդմանն ու բազմազանեցմանը՝ կարևորելով միջազգային կազմակերպությունների դերն ու նշանակությունը, ի հայտ բերելով համաշխարհային տնտեսական հարաբերությունների նոր սուբյեկտներ:

Համաշխարհայնացման երրորդ փուլը, որը սկսվել է 20-րդ դարի 90-ական թվականներին, շարունակվում է առ այսօր՝ ձեռք բերելով նոր հատկանիշներ, վերագրվելով ողջ համաշխարհային տնտեսությանը: Այս փուլի համար կարելի է առանձնացնել 2 կարևոր գործոններ, որոնք մեծ ազդեցություն են թողել աշխատուժի միջազգային միգրացիայի գործընթացների վրա՝

1. տեխնոլոգիական և տեղեկատվական զարգացման արագ տեմպեր,
2. Խորհրդային Միության փլուզում, վերափոխումներ դրա տարածքում, որի հետևանքով միջազգային միգրանտների քանակը աշխարհում մեծացավ և հատեց 27 միլիոնի սահմանը:

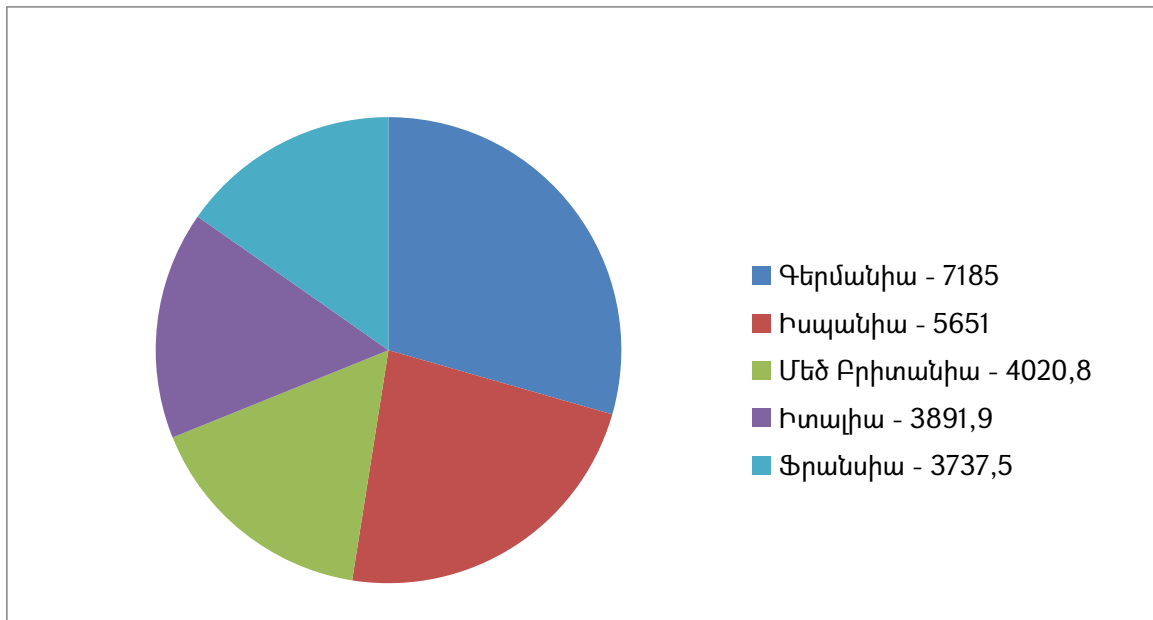
Այսպիսով՝ 1990-2012 թթ. ժամանակահատվածում միջազգային միգրանտների թիվը աշխարհում կրկնակի ավելացել է՝ 120 մլն-ից հասնելով 232 մլնի: Քանի որ հիմնական գիտատեխնիկական ներուժը կենտրոնացած է զարգացած երկրներում, միջազգային միգրացիայի աճ արձանագրվում է հենց այդտեղ: Միաժամանակ, միջազգային միգրանտների թվի ավելացում է նկատվում Հյուսիսային Ամերիկայի (ընդունել է մոտ 25 մլն մարդ), 1990-ական թվականներից՝ Արևմտյան Եվրոպայի (մինչև 72 մլն մարդ) երկրներում:

Այսօր օտարերկրացիներ ընդունող եվրոպական երկրներից առաջատար է Գերմանիան¹:

Ինչպես երևում է գծապատկերից, միջազգային միգրանտների կենտրոնացվածությամբ եվրոպական պետություններից աչքի են ընկնում Գերմանիան, Իսպանիան, Մեծ Բրիտանիան, Իտալիան և Ֆրանսիան: Այս հանգամանքը, թերևս, պայմանավորված է

¹ Гомон Д., Германия - лидер по иностранцам, Сегодня от 10.09.2010 г.

նշված երկրների տարածքային մեծությամբ, ինչպես նաև որդեգրած քաղաքականությամբ՝ միտված միջազգային միգրանտների շարքից բարձրորակ աշխատուժի ներգրավմանը:

Գծապատկեր 1. Եվրոպայի 5 երկրները, որտեղ գրանցված է օտարերկրացիների մեծ թվաքանակ

Բնակչության էմիգրացիայի գործընթացը բացատրվում է մի քանի պատճառներով: Մասնավորապես՝

- տնտեսության կառուցվածքային վերափոխումներ և ներքին աշխատաշուկայի անկայուն վիճակ,
- կենսամակարդակի և աշխատավարձի չափի մեծ տարբերություն էմիգրացիայի (արտագաղթի) և իմիգրացիայի (ներգաղթի) երկրներում,
- մասնագիտական աճի հեռանկարների բացակայություն,
- քաղաքացու՝ ինչպես տնտեսական, այնպես էլ իրավական պաշտպանվածության ցածր մակարդակ, սեփականության իրավունքի անպաշտպանություն,
- պետության տնտեսական անկայունություն:

Ծագման երկրներում միգրացիան կարող է մեղմել ակնհայտ գործազրկությունը՝ ապահովելով որոշակի չափով արտարժույթային շահույթ:

20-րդ դարի վերջին տասնամյակներում աշխատուժի միջազգային միգրացիան դարձել է տնտեսական համաշխարհայնացման գործընթացի բաղադրիչներից մեկը: Մի կողմից՝ գլոբալ փոփոխություններն ուղեկցվում են միջազգային միգրացիոն գործընթացների ինտենսիվությամբ, մյուս կողմից՝ հստակ է, որ մարդիկ պակաս շարժունակ (մոբիլ) են,

քան փողը, ապրանքը կամ գաղափարները: Մարդիկ միշտ պատկանում են որևէ երկրի, կախված են անձնագրերից, վիզաներից, աշխատանքի թույլտվության փաստաթղթերից և աշխատաշուկայի իրադրությունից:

Այսօր արդեն կարելի է խոսել միջազգային միգրացիայի ընթացակարգերի մեծածավալ փոփոխությունների մասին: Տնտեսության գլոբալացումը զգալիորեն ազդել է միգրացիոն քաղաքականության նոր մոտեցման ձևավորման վրա, որի առանցքում պետության՝ վերահսկողական գործառույթներից անցումն է դեպի միգրացիոն գործընթացների համակարգված կառավարում՝ ստեղծելով միգրացիայի հակազդման պայմաններ և մեխանիզմներ: Միայն ազգային տնտեսությունների փոխազդեցության և փոխկապվածության պայմաններում է հնարավոր էմիգրացիայի պետություններում խթանել տնտեսական աճը, ստեղծել նոր աշխատատեղեր, ազատականացնել առևտուրը և այլն:

ГАЯНЕ МУРАДЯН

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: трудовая миграция, глобализация, миграционные процессы, мигрант, мировая экономика

Одним из проявлений экономической глобализации последних десятилетий является увеличение миграционного движения мирового населения. Международная миграция рабочей силы, в целом, представляет собой передвижение трудоспособного населения из одной страны в другую, обусловленное экономическими и другими причинами.

GAYANE MURADYAN

LABOR MEGRATION IN CONDITIONS OF ECONOMIC GLOBALIZATION

Key Words: labor migration, globalization, migration processes, migrant, world economy

One of economic manifestations of contemporary world becomes the increase of global population migration movement. International labor migration is generally described as the one ability of working population to move from one country to another determined by economic and other reasons.

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. ինտեգրում, Եվրասիա, տարածաշրջանային համագործակցություն, ԱՊՀ, տնտեսական միություն

Եվրասիական տարածքը հանդիսանում է արագ զարգացող տարածաշրջան, որտեղ երկրների տնտեսությունների փոխկապակցությունը կանխորոշում է ինտեգրման հնարավորությունները և անհրաժեշտությունը:

Տարածաշրջանը նպատակ ունի զբաղեցնել համաշխարհային տնտեսության մեջ առաջատար դիրք՝ զարգացնելով և մրցունակ դարձնելով առաջարկի և պահանջարկի սեփական շուկան:

Համագործակցության անդամ հանդիսացող երկրների հարաբերությունների սերտացման, ինչպես նաև ներդրումային և առևտրային հոսքերի ակտիվացման նպատակով առաջնային նշանակություն պետք է ունենա միասնական իրավական համակարգի առկայությունը:

Ներկայիս պայմաններում հարաբերությունների սերտացմանը խոչընդոտում է գիտական և մեթոդական բավարար հիմքերի բացակայությունը, որը կարևոր է հատկապես տնտեսավարող սուբյեկտների շրջանում առևտրային գործունեության ակտիվացման համար:

Համաշխարհային տնտեսության զարգացման ներկայիս պայմաններում տնտեսական ակտիվության առավել ցայտուն ցուցանիշներ ցուցաբերվում են Եվրասիական տարածաշրջանում: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դիտարկվող տարածաշրջանում տեղի են ունեցել տնտեսական և քաղաքական այնպիսի իրադարձություններ, որոնք կանխորոշել են տարածաշրջանի զարգացման առանձնահատկությունները, որոնցից են՝ Եվրամիության ընդլայնումը վերջին տասնամյակներում, Սովետական Միության անկումը, ինչպես նաև Չինաստանի տնտեսության վերականգնումը և զարգացման արագ տեմպերի դրսևորումը:

Եվրասիական ինտեգրման հնարավորությունների ուսումնասիրությունը կարևորվում է նաև տարածաշրջանի հզոր պետություններից մեկի՝ Ռուսաստանի Դաշնության տեսանկյունից, որն, ամենայն հավանականությամբ, պետք է հանդիսանա ինտեգրման գլխավոր նախաձեռնող կողմը: Այս հարցին 20-րդ դարի սկզբին անդրադարձել է ռուս տնտեսագետ Ն. Տրուբեցկին՝ նշելով, որ Ռուսաստանը ունի երկու տարբերակ՝ կամ նախաձեռնել զարգացման սեփական մոդելը՝ հիմնվելով ազգային առանձնահատկությունների հիման վրա, կամ հաշտվել համընդհանուր եվրոպացման քաղաքականության հետ¹:

Եվրասիական ինտեգրման հնարավորություններին իրենց աշխատություններում անդրադարձել են տնտեսագետներ Ն. Տրուբեցկին, Պ. Սավիցկին, Գ. Ֆլորովսկին և այլք²:

¹ Нижников С.А., Евразийство в истории русской мысли и Георгий Флоровский. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. URL:<http://journals.kantiana.ru/vestnik/195/>

² Савицкий П.Н., Евразийство, М., 1925, Флоровский Г. В., Евразийский соблазн, Библиотека «Вехи», М., 2003

Հետազոտողների մեծամասնությունը եվրասիական ինտեգրման գաղափարների ծագումը կապում են 1921 թ. չորս հեղինակների կողմից հրապարակված «Ելք դեպի արևելք, կանխատեսումներ և ձեռքբերումներ, եվրասիացիների հաստատումները» աշխատությունը¹: Իսկ հետազոտության մեթոդաբանության հիմնադիրը համարվում է Ն. Տրուբեցկինի «Եվրոպան և մարդկությունը» աշխատությունը:

Տրուբեցկին նշում էր, որ նոր ինտեգրացիոն մոդելի ձևավորումը պետք է ուղեկցվի նոր տիպի կառավարման մարմինների ստեղծմամբ, որտեղ պետք է անդամակցեն ինտեգրացիոն խմբավորման անդամ բոլոր երկրների քաղաքական էլիտայի ներկայացուցիչները: Նրա կարծիքով կառավարման նոր մակարդակի ձևավորումը կգա փոխարինելու արիստոկրատիային և ժողովրդավարությանը, և կարող է համարվել որպես իդեոկրատիա, որի մասնակիցները կիրականացնեն միության քաղաքականության մշակման և վերահսկման գործառույթները²:

Վերոնշյալից ելնելով՝ կարող ենք եվրասիական տարածաշրջանը համարել որպես միասնական տնտեսական, աշխարհաքաղաքական, մշակութային տարածք, որի սահմանները պետք է լինեն միասնական և տարածաշրջանը հանդես գա մեկ անունով:

Եվրասիական տարածքում տնտեսական ոլորտում իր հետազոտություններով առանձնանում է նաև Պ. Սավիցկինը՝ հատկապես անդրադառնալով սոցիալական, տնտեսական և տնտեսական աշխարհագրության ոլորտներին: Նա Ռուսաստանը համարում էր հզոր տնտեսական օբյեկտ, որը կարող էր արտաքին գործունեության անընդհատ ընդլայնման միջոցով ստեղծել ինտեգրացիոն համագործակցության հիմքեր: Սավիցկին ինտեգրացիոն համագործակցության ոլորտում հատկապես կարևորում էր մշակութային գործոնի դերը՝ նշելով, որ տարբեր երկրների միջև մշակութային ընդհանրությունները կարող են նպաստել հարաբերությունների խորացմանը³:

Ռուս սոցիոլոգ Ֆլորովսկին եվրասիական համագործակցությանն անդրադառնում էր ոչ շատ լավատեսական նկատառումներով: Նա նշում էր, որ եվրասիական համագործակցությունը վերին մակարդակներում համարվում էր որպես հոգևոր զարթոնք տարածաշրջանի բնակչության համար, սակայն իրենք քաղաքացիները դա երբեք չեն տեսնի, քանի որ համագործակցության խորացումը տանում է դեպի փակուղի: Նա խորհուրդ էր տալիս հնարավորինս արագ վերադառնալ սկզբնական կետին և այդ իրավիճակում փորձել գտնել համագործակցության նոր ուղղություններ, որոնք հնարավոր է հաջողվեն⁴: Գ. Ֆլորովսկին անդրադառնում է շատ կարևոր խնդրի, որ հաշվի չեն առնում մյուս տնտեսագետները: Եվրասիական տարածքում համագործակցության ուղղությունները միայն

¹ “Исход К Востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение евразийцев” – сборник статей четырех авторов (П.Н. Савицкого, П.П. Сувчинского, Н.С. Трубецкого и Г.В. Флоренского), 1921 в Софии (переиздание: М., 1997).

² Павлюк О. Евразийская концепция культуры Николая Трубецкого. Исторический обзор – сборник научных работ (часть 2). Чернигов. 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10292.html>

³ Савицкий П.Н. «Евразийство», М., 1925, р. 16-19.

⁴ Флоровский Г. В. Евразийский соблазн//Библиотека «Вехи», М., 1998, с.5.

քննարկվում են աշխարհագրական հարմարավետության տեսանկյունից՝ հաշվի չառնելով այնտեղ ապրող բազմաթիվ ազգերին՝ հատկապես շեշտը դնելով կրոնական առանձնահատկությունների վրա, Ֆլորովսկին նշում է, որ տնտեսական համագործակցությունը չի կարող քողարկել այն կրոնական տարբերությունները, որոնք ունեն անդամ երկրները, և սա այն ոլորտն է, որի միասնականացումն ամեն դեպքում ներկայիս պայմաններում հնարավոր չէ¹:

Ցավոք, եվրասիական տնտեսական համագործակցությունը չընդունվեց նաև հետխորհրդային տարածքում, իսկ սկզբնական շրջանում ենթադրվում էր, որ այս երկրները պատրաստ են նոր համագործակցություն սկսելու՝ եվրոպական և ասիական տարածաշրջաններն իրար միացնելու համար:

Ռուս գիտնականների շրջանում 20-րդ դարի առաջին կեսին աչքի են ընկնում նաև Լ. Գումիլևի տեսակետները, նա անդրադարձել է հյուսիսային և կենտրոնական Եվրասիայում աշխարհագրական, մշակութային և պատմական ընդհանրությունների հարցերի քննարկմանը²:

Եվրասիական տարածաշրջանում համագործակցության գաղափարներին անդրադարձել է նաև Ղազախստանի Հանրապետության նախագահ Ն. Նազարբաևը՝ կարևորելով և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական համագործակցությունը: Նա առաջինն էր, որ կարևորում էր եվրասիական ինտեգրման անհրաժեշտությունը՝ համարելով այն հետխորհրդային երկրների տնտեսությունների վերականգնման և համաաշխարհային տնտեսության մեջ դրանց դիրքերի բարելավման լավագույն ուղիներից մեկը:

Եվրասիական ինտեգրման հարցերին Ղազախստանի Հանրապետության նախագահն անդրադարձել է «Եվրասիական միություն, գաղափարից դեպի ապագայի պատմություն» աշխատության մեջ³, որտեղ նշվում են եվրասիական համագործակցության առաջնահերթությունները և եվրասիական տարածքում ինտեգրացիոն խմբավորման ձևավորման անհրաժեշտությունը:

Իր մեկ այլ հոդվածում Ղազախստանի նախագահ Ն. Նազարբաևը նշում է, որ ինտեգրումը, որը տեղի կունենա բոլոր մասնակից երկրների սեփական կամքով, կհանդիսանա հետխորհրդային տարածաշրջանի զարգացման գրավականը, այս գործընթացը կլինի բարդ և լի բազմաթիվ խոչընդոտներով, սակայն սա է միակ ճանապարհը, որի միջոցով այս երկրները կերաշխավորեն իրենց բարեկեցիկ ապագան, հակառակ դեպքում անկումն անխուսափելի է⁴:

Ինչ վերաբերում է հետխորհրդային տարածքում ինտեգրացիոն գործընթացների ուսումնասիրությանը, ապա այստեղ նախկին ԽՍՀՄ անդամ երկրներին միավորում էր միմյանց տնտեսական զարգացմանը նպաստելու ցանկությունը: Այս նպատակով ստեղծ-

¹ Нижников С.А., Евразийство в истории русской мысли и Георгий Флоровский. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. URL:<http://journals.kantiana.ru/vestnik/195/>

² Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации, М., 1993.

³ Назарбаев Н., В сердце Евразии, Астана, 2005.

⁴ Солобозов Ю., Назарбаев – объединитель Евразии. Казахстанская правда, 2011.

վեց Անկախ Պետությունների Համագործակցությունը, որն իհարկե իր կառուցվածքով և գործունեությամբ չի կարելի նույնացնել որևէ ինտեգրացիոն խմբավորման հետ:

1994 թ. մարտին Ն. Նազարբաևի կողմից առաջարկ եղավ ԱՊՀ տարածքում ձևավորելու նոր միջազգային համագործակցություն՝ Պետությունների Եվրասիական Միություն: Արդեն այս շրջանում ԱՊՀ չէր ապահովում անդամ երկրների ակնկալիքները և կարիք էր առաջացել լիովին նոր հիմքերի վրա դրված միության ստեղծման:

Ն. Նազարբաևը նոր ձևավորվող միության հիմքում տեսնում էր հետևյալ մոտեցումները՝

- Տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը և եկամուտների մեծացումը,
- Բազմավեկտոր ինտեգրումը, որն ենթադրում էր միության ներսում գործող կազմակերպությունների խորը մասնագիտացում արտադրության որևէ ոլորտում, որը կերաշխավորի վերջնական արտադրանքի բարձր որակը և մրցունակությունը համաշխարհային շուկայում,
- «փոքրից մեծին գնալու» մոտեցումը, որը ենթադրում էր արտադրության տարբեր փուլերում մասնագիտացված կազմակերպությունների միաձուլում,
- Համագործակցության իրականացումը փուլերով, որը ենթադրում էր պետությունների միացումը միությանը պատրաստ լինելու պարագայում¹:

Ղազախստանի նախագահը բոլոր այս մոտեցումների հետ մեկտեղ կարևորում է պետությունների սեփական կամքը ինտեգրացիոն խմբավորմանը միավորվելու համար, և դա համարում է հաջողված տարածաշրջանային տնտեսական միության ամենակարևոր նախապայմանը: Նա կարևորում է նաև միության անդամների միջև հավասարությունը և անդամ երկրների ներքին գործերին միջամտության բացառումը, ինչպես նաև պետական սահմանների անձեռնմխելիությունը²: Նոր միության ձևավորումը նաև ենթադրում էր վերազգային մարմինների ստեղծում, որոնք կգբաղվեին միությանը վերաբերող հարցերով՝ միաժամանակ հանդես գալով անդամ պետությունների շահերից: Սակայն այս կառույցների իրավասությունները սահմանափակվում էին միության անդամ երկրներում, որտեղ որոշումների ընդունումը վերապահված էր բացառապես ազգային մարմիններին:

Ամփոփելով Ղազախստանի նախագահի մոտեցումները և պատկերացումները նոր ձևավորվող միության մասին՝ կարող ենք եզրակացնել, որ բոլոր նախադրյալներն էլ իրագործելի են և նոր միության ստեղծումը ներկայիս պայմաններում բավականին իրատեսական է:

Եվրասիական ինտեգրման մասին վերոնշյալ կարծիքների հետ համապատասխանում է նաև Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ Վ. Պուտինի կարծիքը, նա գտնում է, որ եվրասիական տարածքում նոր ձևավորվող ինտեգրացիոն խմբավորումը և՛ աշխարհաքաղաքական, և՛ տնտեսական նկատառումներով հանդիսանում է կարևորագույն իրադարձություն հետխորհրդային տարածքում: Ինտեգրացիոն գործընթացների ակտիվացման վառ ապացույցն է մի շարք միջազգային կառույցների հիմնադրումը, որոնք անխու-

¹ Назарбаев Н., В сердце Евразии, 2005.

² URL: <http://www.kazpravda.kz/c/1319634716>

սափելիորեն տանում են անդամ երկրների միջև հարաբերությունների սերտացմանը, այդպիսի կառույցներ են՝ Հավաքական անվտանգության կազմակերպությունը, Եվրասիական տնտեսական համագործակցությունը, Մաքսային միությունը և միասնական տնտեսական տարածքի մասին համաձայնագիրը:

Եվրասիական տնտեսական համայնքի շրջանակներում վերջին 12 տարիների ընթացքում ձևավորվել են բազմաթիվ կառույցներ, միություններ և հանձնաժողովներ, որոնք նպաստում են տարածաշրջանում ինտեգրացիոն գործընթացների ինտենսիվացմանը: Այս առումով կարևոր է նաև այն փաստը, որ համագործակցությունն ընթանում է ոչ միայն քաղաքական, այլև տնտեսական, հատկապես առևտրային գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունների շրջանակներում, գիտության, կրթության, արվեստի ոլորտներում, ինչն էլ վկայում է լրիվ ինտեգրման մասին: Մաքսային միության շրջանակներում ձևավորվել են արտադրողների միություններ ըստ արտադրության տարբեր ճյուղերի, մրցակցության կարգավորմանն ուղղված հանձնաժողովը և այլն:

Մեր կարծիքով Եվրասիական տարածքում նոր միության ձևավորման համար արժե կարևորել նաև մի շարք այլ գործոններ, որոնցից հատկապես կարևոր է բիզնես միջավայրի բարելավումը տարածաշրջանի երկրներում: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ցանկացած միության ձևավորումը ենթադրում է անդամ երկրների միջև առևտրային գործունեության ինտենսիվացում և մրցունակության ապահովում: Ինչպես նաև կարևոր է մինչև համագործակցությունը միջկառավարական և միջխորհրդարանական մարմինների և հանձնաժողովների ստեղծումը, որոնք կզբաղվեն ինտեգրման հարցերի քննարկմամբ:

Հատկապես կարևոր է նաև Մաքսային միության շրջանակներում ձևավորված այնպիսի կառույցների գործունեությունը, ինչպիսիք են օրինակ՝ Եվրասիական հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը, Եվրասիական համալսարանների համագործակցությունը, Եվրասիական գիտնականների ակումբը, Բարձր տեխնոլոգիաների ակումբը, որոնք նպաստում են ինտեգրման խորացմանը բոլոր մակարդակներում ԽՍՀՄ փլուզումից հետո¹:

АРШАК МУРАДЯН

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ЕВРАЗИЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Ключевые слова: интеграция, Евразия, региональное сотрудничество, СНГ, экономический союз

Евразийское пространство является динамично-развивающимся регионом, объединяющим государства и их экономику. Экономическая взаимозависимость стран предопределяет постановку дальнейших путей развития интеграционных процессов.

¹ Владимир Путин, Новый интеграционный проект для Евразии - будущее, которое рождается сегодня. Известия, 03.10.2011.

Евразийский экономический союз стремится завоевать позицию лидера на мировом рынке как участник широкого экономического сотрудничества на международной арене и стать конкурентным рынком сбыта и предложения.

Одним из условий формирования интеграции общего рынка является создание единой нормативной и правовой базы, который должен охватывать все аспекты глобального взаимодействия стран-участников интеграционного объединения во всех отраслях экономики, учитывая при этом также интересы бизнес сообщества.

На сегодняшний день незавершенность процессов интеграции стран во многом обусловлена отсутствием достаточно разработанной научной базы и методических процессов, необходимых для их осуществления.

ARSHAK MURADYAN

FEATURES OF ECONOMIC INTEGRATION IN EURASIAN REGION

Key Words: *integration, Eurasia, regional cooperation, CIS, economic union*

Eurasian space is a fast-developing region uniting member states and their economies. Economic interdependence of countries determines the formulation of further development of integration processes.

Eurasian Economic Union strives to get leadership position in global market as a member of broad economic cooperation in international arena and become a competitive demand and supply market.

One of the main priorities of common market integration is the creation of a united regulatory and legal framework which will cover all aspects of global interaction of participating countries of integrated associations in all branches of economy, also taking into consideration business community interests.

Today the reasons of incomplete process of integration of countries is largely determined by the lack of sufficiently-developed scientific base and methodical processes necessary for their implementation.

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱԶԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԴԱՎԻԹ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. տրանսպորտային ծախսեր, լոգիստիկայի արդյունավետության համաթիվ, առևտրային ընթացակարգերի պարզեցում, տրանսպորտային մրցունակություն, տրանսպորտային ենթակառուցվածքի որակ, լոգիստիկ հիմնախնդիրներ

Տրանսպորտային գործընթացների արդյունավետությունը և տրանսպորտային ենթակառուցվածքի որակը կենսական նշանակություն ունեն առևտրի և տնտեսական աճի համար: Միջազգային առևտրում երկրի մասնակցության հնարավորությունը կախված է վերջինիս համար բեռնափոխադրումների և լոգիստիկ գլոբալ ցանցերի հասանելիությունից: Գլոբալ լոգիստիկ ցանցին միանալու հնարավորությունները կախված են երկրի ենթակառուցվածքներից, ծառայությունների շուկայից և առևտրային գործընթացներից: Տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացումը հաճախ դիտարկվում է որպես ազգային տնտեսության մրցունակության գրավական: Պարզեցված առևտրային ընթացակարգերը և ընդլայնված ու արդյունավետ տրանսպորտային ենթակառուցվածքները որոշիչ դեր ունեն տնտեսության արդյունավետ գործունեության ապահովման գործում:

Զարգացող երկրների մրցունակության կարևոր բաղկացուցիչը տրանսպորտային ծախսերն են, իսկ դեպի ծով անմիջական մուտքի բացակայությունը իջեցնում է երկրի բարեկեցության մակարդակը և խոչընդոտում տնտեսական աճը՝ ներմուծումը դարձնելով ավելի թանկ, իսկ արտահանումը՝ ոչ մրցունակ: Սակայն միայն վերջերս է ապացուցվել, որ բարձր տրանսպորտային ծախսերն ավելի են խոչընդոտում արտաքին առևտրի զարգացմանը, քան տարբեր տեսակի սակագնային և ոչ սակագնային արգելքները: Օրինակ, աֆրիկյան հանրապետությունների կողմից ԱՄՆ ապրանքներ արտահանելիս վճարվող առևտրային սակագները կազմում են արտահանվող ապրանքների արժեքի ընդամենը 2%-ը, մինչդեռ տրանսպորտային ծախսերը կազմում են արտահանման արժեքի առնվազն 10%-ը¹:

Բարձր տրանսպորտային ծախսերը խոչընդոտում են նաև ծառայությունների առևտուրը, հատկապես զբոսաշրջության զարգացումը: Նախ, զբոսաշրջիկների մեծ մասը ձգտում է հանգիստը անցկացնել ծովափին, ինչն այս երկրները չեն կարող ապահովել: Բացի այդ, զբոսաշրջիկները շատ զգայուն են տրանսպորտային ծախսերի նկատմամբ:

¹ World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2002, p. 99.

ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ճամփորդական ծախսերի կրկնակի թանկացումը հանգեցնում է զբոսաշրջիկների հոսքի ութնապատիկ կրճատմանը: Սակայն զարգացող երկրներ մեկնող զբոսաշրջիկների մեծ մասը ճամփորդում է օդային տրանսպորտով, հետևաբար՝ օդային տրանսպորտի զարգացումը զբոսաշրջության զարգացման կարևոր գրավականն է:

Միջազգային առևտրում տրանսպորտային ծախսերի չափման ամենատարածված միավորները մատակարարման CIF/FOB բազիսային պայմաններն են: Հարվարդի կենտրոնի հետազոտությունները ցույց են տվել, որ ափամերձ երկրների համար յուրաքանչյուր 1000 կմ դիմաց CIF/FOB ծախսերը աճում են 1%-ով, մինչդեռ ծովային ելք չունեցող երկրների դեպքում վերը նշված ծախսերը աճում են 11%-ով:¹ Մեկ այլ հետազոտության արդյունքում պարզ է դարձել, որ ծովային ելք չունեցող երկրների տրանսպորտային ծախսերը, միջին հաշվով, 42%-ով գերազանցում են իրենց ափամերձ հարևանների համանման ծախսերը²: Գոյություն ունի հակադարձ կապ երկրի տնտեսական աճի և CIF/FOB ծախսերի միջև. որքան մեծ է CIF/FOB մարժան, այնքան ավելի դանդաղ է աճում տնտեսությունը:

Թույլ զարգացած տրանսպորտային ենթակառուցվածքը զարգացող երկրների մեծ մասի համար խնդիր է միջազգային շուկաներ մուտքի առումով: Այդուհանդերձ, վերլուծություններն այն մասին, թե ինչպես է տրանսպորտային համակարգի զարգացումն անդրադառնում միջազգային առևտրում տվյալ երկրի մասնակցության աստիճանի վրա, շատ քիչ են³: Վերջին տարիներին երկրների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից զգալի աշխատանք է կատարվել առևտրային սակագների նվազեցման և քվոտավորման համակարգի վերացման ուղղությամբ: Արդյունքում, միջազգային առևտրի ծավալները կտրուկ մեծացել են և ձեռք բերել առավել գլոբալ բնույթ, որի շնորհիվ նաև զարգացող երկրները մուտք են ստացել մատակարարման գլոբալ ցանցերում:

Տրանսպորտային գործընթացների արդյունավետությունը կենսական նշանակություն ունի առևտրի և տնտեսական աճի համար: Միջազգային առևտրում երկրի մասնակցության հնարավորությունը կախված է վերջինիս համար բեռնափոխադրումների և լոգիստիկ գլոբալ ցանցերի հասանելիությունից: Գլոբալ լոգիստիկ ցանցին միանալու հնարավորությունները կախված են երկրի ենթակառուցվածքներից, ծառայությունների շուկայից և առևտրային գործընթացներից: Միևնույն ժամանակ, մատակարարումների շղթայի արդյունավետությունը (արժեք, ժամանակ և հուսալիություն) կախված է հայրենական տնտեսության (լոգիստիկ համակարգի) առանձնահատկություններից: Լոգիստիկայի ընդհանուր արդյունավետության և առևտրի ընթացակարգերի պարզեցման լավագույն ցուցանիշները սերտորեն կապված են առևտրի ընդլայնման, արտահանման դիվերսիֆի-

¹ Gallup, John Luke, Jeffrey Sachs and Andrew D. Mellinger, “Geography and Economic Development”, Harvard Center for International Development Working Paper No. 1, March 1999, p. 18.

² Limão and Venables, p. 5-6.

³ <https://www.princeton.edu/~ies/IESWorkshopS2014/CosarPaper.pdf>

կացման, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների համար գրավչության և տնտեսական աճի հետ:

Համաշխարհային բանկի մասնագետները երկրի լոգիստիկ արդյունավետությունը գնահատում են *Լոգիստիկայի արդյունավետության համաթվով* (Logistics Performance Index, LPI)¹: Այն վերլուծում է գործընթացի «մաքրությունը», արդյունավետությունը, առևտրի և տրանսպորտի ենթակոնստրուկցիաների որակը, մրցունակ գներով բեռնափոխադրումների կազմակերպման դյուրինությունը, ինչպես նաև լոգիստիկ համակարգերի որակն ու կարողությունը, ապրանքների առաքման ուղիների հնարավորությունները, բեռների ճիշտ ժամանակին տեղ հասցնելու հաճախականությունը:

Հայաստանը 2014 թ. 160 երկրների մեջ զբաղեցրել է 92-րդ հորիզոնականը՝ 2012 թ. համեմատ բարելավելով իր դիրքերը 8, իսկ 2007 թ. համեմատ՝ 39 կետով: Հայաստանը բարելավել է դիրքերը բոլոր բաղադրիչների մասով՝ բացառությամբ բեռների ժամանման հաճախականության: Հայաստանում լոգիստիկ արդյունավետության համաթվի 6 բաղադրիչներից առավել խոցելի են մաքսային ընթացակարգերի համեմատաբար ցածր արդյունավետությունը, առևտրային և տրանսպորտային ենթակառուցվածքների ցածր որակը, ինչպես նաև բեռների շարժը վերահսկելու և հետևելու ոչ մեծ հնարավորությունները:

Հայաստանը Համաշխարհային բանկի “Doing Business 2016 Going Beyond” զեկույցի² համաձայն զբաղեցրել է 45-րդ տեղը 189 երկրների մեջ: Հայաստանում արտահանման համար պահանջվում է ընդամենը 5 փաստաթուղթ և միջինը 16 օր: Արտահանման համար Հայաստանում պահանջվում է մեկ կոնտեյնների համար 1885 ԱՄՆ դոլար: Ներմուծման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի թիվը ութն են Հայաստանում, իսկ ներմուծման համար անհրաժեշտ օրերը միջինում կազմում է 18 օր: Ներմուծման համար ծախսերը մեկ կոնտեյնների համար Հայաստանում կազմում են 2175 ԱՄՆ դոլար:

Տրանսպորտային փոխադրումների ծախսերը ձևավորվում են տարբեր բաղադրիչներից՝ բեռի քաշը, բեռնագիրը, մաքսային ձևակերպումները և զննումները, ինչպես նաև ոչ պաշտոնական վճարները: Ինչքան ավելի շատ փաստաթղթեր և ընթացակարգեր են պահանջվում ներմուծման և արտահանման համար, այնքան ծախսատար և դժվար է դառնում արտահանողների և ներմուծողների համար: Հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է արտահանմանը, դրա դյուրինությունը գլոբալ մրցունակության համար կարևոր պայման է:

Այդուհանդերձ, արտադրական ցիկլերի գլոբալ բաշխումը «ճիշտ ժամանակին» լոգիստիկ սկզբունքի և էլեկտրոնային բիզնեսի զարգացման հետ համատեղ բերել են նրան, որ ընկերությունների համար առավել կարևորվում է ապրանքների արդյունավետ, արագ և հուսալի առաքումը: Այս իրավիճակում կարևոր է դառնում ապրանքային հոսքերի արդյունավետ կառավարման անհրաժեշտությունը: Կանոնների և կանոնակարգերի թափանցիկության բացակայությունը, մաքսագերծման երկարատև և ծախսատար գործընթացները, բազմաթիվ փաստաթղթերի պահանջները (դրանով հանդերձ պահանջվում են տարբեր

¹ Connecting To Compete 2014 Trade Logistics In The Global Economy. p. 4.

² «Doing Business 2015 Going Beyond», Going Beyond Efficiency, Comparing Business Regulations for Domestic Firms in 189 Economies, a World Bank Group Flagship Report, p. 189.

ծնաչափով և տարբեր տվյալների տարրեր պարունակող փաստաթղթեր) մեծացնում են արտաքին առևտրի համար անհրաժեշտ ժամանակն ու ծախսերը: Միջազգային հանրությունն այս խնդիրները դիտարկում է որպես արտաքին առևտրի առավել մեծ խոչընդոտ, քան սակագներն ու քվոտաներն են: Խնդիրը առանձնակի կարևորվում է զարգացող երկրների համար, քանի որ այդ երկրներից արտահանումը հաճախ պահանջում է 3 անգամ ավելի ժամանակ, քան՝ զարգացած երկրներից: Զարգացող երկրներից արտահանման ժամանակ պահանջվում է 2 անգամ ավելի փաստաթղթեր և 6 անգամ ավելի ստորագրություններ:

Սրանով պայմանավորված, միջազգային կազմակերպությունների օրակարգային առաջնահերթություն է դարձել առևտրի ընթացակարգերի պարզեցման հիմնախնդիրները: Համաձայն ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի առևտրային ընթացակարգերի և էլեկտրոնային գործունեության պարզեցման սահմանման՝ առևտրային ընթացակարգերի պարզեցումը «վաճառողից սպառողն ապրանքների շարժի ու վճարման իրականացման համար անհրաժեշտ գործընթացների և համապատասխան տեղեկատվական հոսքերի պարզեցումը, ստանդարտացումն ու ներդաշնակեցումն է»: Այսպիսի սահմանումը ենթադրում է, որ փոխադրման համար կարևորություն ունի ոչ միայն ապրանքի ֆիզիկական տեղափոխումը, այլև ուղեկցող տեղեկատվական հոսքերը:

Առևտրի ընթացակարգերի պարզեցումը վերաբերում է նաև ապրանքների փոխադրման հետ առնչվող բոլոր պետական համակարգերին, ինչպես նաև բազմաթիվ առևտրային կազմակերպություններին, որոնք իրականացնում են բիզնես և փոխադրում են ապրանքներ: Այս ամենի արդյունքում 2014 թվականի հուլիսի 14-ին ստորագրվել է «Առևտրի ընթացակարգերի պարզեցման մասին» (Agreement On Trade Facilitation) ԱՀԿ համաձայնագիրը¹:

Հայաստանի տրանսպորտային ծախսերը ամենաբարձրներից մեկն են աշխարհում, ինչը հիմնականում պայմանավորված է Հայաստանի՝ որպես ծովային ելք չունեցող երկիր լինելով և հարևաններից երկուսի հետ փակ սահմանի առկայությամբ: Դեպի ծով ելք չունենալը, համաշխարհային շուկաներից մեծ հեռավորությունը, սահմանների փակ լինելը դժվարացնում են արտաքին առևտուրը և շարունակում են լրջորեն սահմանափակել Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը:

Տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացումը հաճախ դիտարկվում է որպես ազգային տնտեսության մրցունակության գրավական: Ընդլայնված և արդյունավետ առևտրային և տրանսպորտային ենթակառուցվածքները որոշիչ դեր ունեն տնտեսության արդյունավետ գործունեության ապահովման գործում, քանի որ ենթակառուցվածքները կարևոր գործոն են կոնկրետ երկրներում զարգացման հնարավորություն ունեցող գործունեության տեսակների և հատվածների որոշման համար: Զարգացած ենթակառուցվածքները նվազեցնում են առանձին երկրների միջև հեռավորության ազդեցությունը, իսկ տրանսպորտային և հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքային ցանցերի որակն ու

¹ https://www.wto.org/english/thewto_e/20y_e/wto_tradefacilitation_e.pdf

ընդգրկումն էապես ազդում են տնտեսական աճի վրա: Ներմայրցամաքային դիրքը հաճախ բարձրացնում է առևտրային գործառնությունների արժեքը, լոգիստիկ ծախսերը, որոնք կազմում են ծովային ելք չունեցող երկրների ՀՆԱ-ի 30%-ը, ինչը կրկնակի անգամ գերազանցում է զարգացող երկրների համանուն ցուցանիշը և եռակի անգամ՝ զարգացած երկրներին:

Ավտոճանապարհային և երկաթուղային տրանսպորտների բարեկարգման խնդրին ավելանում է նաև լոգիստիկ խնդիրը՝ լոգիստիկ կենտրոնների և մաքսային պահեստների բացակայությունը, որոնց միջոցով հնարավոր կլիներ բեռը պահել մաքսազերծված կարգավիճակով: Նման կենտրոններ գործում են զարգացող երկրներում, որոնք փոխադրողներին հնարավորություն են տալիս պահեստավորել բեռը՝ մինչև հաջորդ փոխադրումը: Ներկայում միայն օդային բեռները կարող են օգտվել նման հնարավորություններից Զվարթնոցի օդանավակայանում, որն էլ միակն է Հայաստանում:

Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից հրապարակվող «Մրցունակության 2015-2016 զեկույցում» Հայաստանը 140 երկրների մեջ զբաղեցրել է 82-րդ հորիզոնականը¹, իսկ «Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույց»-ում՝ 141 երկրների մեջ 92-րդ հորիզոնականը²: «Ճանապարհորդության և զբոսաշրջության մրցունակության զեկույց»-ում օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի ցուցանիշով՝ Հայաստանը զբաղեցվում է 92-րդ տեղը, օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշով 72-րդ տեղ, միջազգային փոխադրումների շաբաթական ծավալով (մլն ուղևոր կմ) 97-րդ տեղը: «Մրցունակության 2015-2016 զեկույցում»³ օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշով 86-րդ տեղ, միջազգային փոխադրումների շաբաթական ծավալով (մլն ուղևոր կմ) 102-րդ տեղը, այն պեպքում, երբ Վրաստանի նույն ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար 90-րդ և 99-րդ տեղ: Ակնհայտ է, որ Հայաստանը գերազանցելով Վրաստանին օդային տրանսպորտի ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշով 4 կետով, 3 կետով զիջում է միջազգային փոխադրումների շաբաթական ծավալի (մլն ուղևոր կմ) ցուցանիշով: Համաձայն «Մրցունակության 2015-2016 զեկույցի» Հայաստանը երթակառուցվածքների ընդհանուր ցուցանիշով 58-րդն է, (Վրաստանը՝ 60-րդը), ավտոճանապարհների որակի ցուցանիշով՝ 75-րդը (Վրաստանը՝ 73-րդը), երկաթուղային ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշով՝ 71-րդը (Վրաստանը՝ 35-րդը), իսկ նավահանգստային ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշով՝ 132-րդը (Վրաստանը՝ 73-րդը):

Այս ցուցանիշները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ մեզ մոտ թույլ է զարգացած նաև օդային տրանսպորտի կառուցվածքը, պայմանավորված օդային տրանսպորտի ցածր որակով, ավիատոմսերի բարձր գներով, ինչպես նաև ազգային ավիափոխադրողի բացակայությամբ: Իսկ միջազգային ավիափոխադրումներով Հայաստանը 97-րդ տեղում ենք աշխարհում: Ակնհայտ է ավտոճանապարհների որակի երկաթուղային ենթակառուցվածքի որակի ցուցանիշներով զիջում ենք տարածաշրջանի երկրներին:

¹ The Global Competitiveness Report 2015-2016, p. 99.

² <http://ep00.epimg.net/descargables/2015/05/06/f2c1e517ce56a6453171d3a9d1b1da05.pdf>

³ http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf, pp.116-117, 176-177.

Արտաքին առևտրի տրանսպորտային ենթակարուցվածքի որակի ցուցանիշների բարելավման նպատակով Հայաստանի միջազգային օդանավակայանները և երկաթուղին հանձնվել են կոնցեսիոն կառավարման, իսկ ավտոճանապարհների որակի բարելավման նպատակով կառուցվում է «Հյուսիս-Հարավ» ավտոմայրուղին: Հայաստանի կառավարության և կենցեսիոնների քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում կողմերի պարտավորությունների հստակեցման, ինչպես նաև ներդրումային գործընթացներում արդյունավետության բարձրացման նպատակով անհրաժեշտություն է առաջացել, առաջին հերթին, խորացնելու պետություն մասնավոր հատված համագործակցությունը, ինչպես նաև ընդունելու կոնցեսիայի մասին օրենք¹:

**ГРИГОР НАЗАРЯН
ДАВИД АХВЕРДЯН**

ИНФРАСТРУКТУРА ТРАНСПОРТА ВО ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ

Ключевые слова: транспортные расходы, эффективность логистики, упрощение процедур торговли, конкурентоспособность транспорта, качество транспортной инфраструктуры, проблемы логистики

Качество транспортной инфраструктуры и эффективность транспортных процессов имеют жизненно важное значение для торговли и экономического роста страны. Возможность участия страны в международной торговле зависит от наличия логистических сетей и уровня интеграции в международных перевозках. Развитие транспортной инфраструктуры часто рассматривается как гарантия конкурентоспособности национальной экономики. Упрощение торговых процедур и наличие эффективной транспортной инфраструктуры имеют решающее значение для обеспечения эффективного функционирования экономики.

**GRIGOR NAZARYAN
DAVIT HAKHVERDYAN**

TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN FOREIGN TRADE

Key Words: transportation expenses, efficiency of logistics trade procedures, facilitation of transport competitiveness, transport infrastructure quality, logistic problems

The quality of transport infrastructure and efficiency of transport processes are vital for trade and economic growth. The opportunity for a country to participate in international trade depends on the

¹ Նազարյան Գ., Պետության և միջազգային բիզնեսի համագործակցության հարցերի շուրջ, «Բանբեր» ՀՊՏՀ, 2010, № 3, էջ 25-40:

availability of logistics networks and levels of integration in international traffic. Development of transport infrastructure is often considered as a guarantee of competitiveness of national economy. Facilitation of trade procedures and availability of efficient transport infrastructure are of crucial importance for effective functioning of economy.

ԹԵՐԵԶԱ ՇԱՀՐԻՄԱՆՅԱՆ

Հայցորդ, ՀՊՏՀ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. բարձրագույն կրթություն, բարձրագույն կրթության կառավարման ազգային մոդելներ, բարձրագույն կրթության միջազգայնացում

Հոդվածում ուսումնասիրված է բարձրագույն կրթության միջազգայնացումը, որը ենթադրում է ազգային կրթական համակարգերի համաշխարհային մերձեցում, դրանց փոխադարձ լրացում: Մասնավորապես ուսումնասիրված են բարձրագույն կրթության կառավարման ատլանտիկ, մայրցամաքային և հիբրիդային (խառը) ազգային մոդելներն իրենց բնութագրական գծերով:

Բարձրագույն կրթության միջազգայնացումը, որպես դինամիկ զարգացող գործընթաց, ենթադրում է ազգային կրթական համակարգերի համաշխարհային մերձեցում, դրանց փոխադարձ լրացում, ինչպես նաև բարձրագույն կրթության վերածում համաշխարհային սոցիալական համակարգի¹:

Ազգային կրթական համակարգերում առանձնացվում են ատլանտյան, մայրցամաքային և հիբրիդային (խառը) մոդելները²: Ատլանտյան մոդելի (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Իռլանդիա, Կանադա) բնութագրական գծերից են՝

- բուհերի ֆինանսական և կառուցվածքային ինքնավարությունը,
- դրանց կապը բիզնեսի հետ,
- ուժեղ ինքնակառավարումը,
- պետության կողմից անուղղակի վերահսկողությունը:

Պատմականորեն վերոնշյալ մոդելը ձևավորվել է «բակալավրիատ-մագիստրատուրա» համակարգի հիմքի վրա:

¹ Зорников И. Н., Волкова Л. П., Проблемы и перспективы международной интеграции высшего образования.

² Вахштайн В.С., Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая. Прогнозис, 2006, №3.

Մայրցամաքային մոդելը (Նիդեռլանդներ, Գերմանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա և այլն) առանձնանում է այնպիսի գծերով, ինչպիսիք են՝

- կրթական հաստատությունների աստիճանակարգությունը,
- նախարարական ուղղակի վերահսկողությունը,
- համալսարան-բիզնես անմիջական կապի բացակայությունը:

Մայրցամաքային մոդելը հիմնվում է բուհական կրթության միամակարդակ սխեմայի և սովորողների վաղ մասնագիտացման վրա: Որոշակիորեն պարզեցնելով՝ կարելի է ասել, որ, ըստ ատլանտյան մոդելի, համալսարանը զարգանում է տնտեսական նպատակահարմարության տրամաբանությամբ, իսկ մայրցամաքային մոդելի դեպքում նախապատվությունը տրվում է պետպատվերի համակարգին և սոցիալական կառուցվածքի վերարտադրության գործառույթին: Սակայն վերջին տասնամյակում այս տարբերությունը գնալով վերանում է. ավանդապես ազատական համարվող ատլանտյան մոդելը միտում է դրսևորում դեպի «պետականացում», իսկ պետականակենտրոն մայրցամաքային մոդելը՝ դեպի ազատականացում:

Կրթության հյուսիսեվրոպական համակարգերը (Նորվեգիա, Շվեյցարիա, Ֆինլանդիա) պետականամետ մայրցամաքային և շուկայամետ ատլանտյան համակարգերի հակադրության լույսի ներքո ներկայանում են բավական յուրօրինակ և անջատ: Սակայն այդ անջատվածությունը կապված է ոչ թե կազմակերպման բարդության (ընդհակառակը, ի տարբերություն օրինակ՝ Ճապոնիայի բարձրագույն կրթության, որը ևս չի տեղավորվում մայրցամաքային և ատլանտյան մոդելների հակադրության մեջ, Հյուսիսային Եվրոպայի երկրների կրթական համակարգերը բավական պարզ են և գործառնապես կազմակերպված), այլ խնդիրների «ոչ տիպականության» հետ: Հյուսիսեվրոպական մոդելի բնութագրական գծերն են՝

- կրթություն ստանալու հավասար հնարավորության պահանջը,
- կրթության արդյունքների միատարրությունը,
- բուհերի սոցիալական կողմնորոշումը և դրանց՝ «հասարակությանը ծառայությունների մատուցման առաքելությունը»¹:

Հետևաբար՝ այն խնդիրները, որոնք այսօր համաեվրոպական քննարկումների տեսադաշտում են (օրինակ՝ կրթության ստացման տնտեսական և կառուցվածքային պատճենների վերացում և այլն), Հյուսիսային Եվրոպայի երկրների համար այլևս արդիական չեն. դրանց հաջող լուծումը դարձել է կրթական համակարգերի զարգացման նախապայման:

Հյուսիսեվրոպական հիբրիդային մոդել է համարվում նաև բարձրագույն կրթության Ճապոնական համակարգը, որի տարբերակիչ գծերն են՝

- Պահպանողականություն. ընդհուպ անցյալ հարյուրամյակի կեսերը այս համակարգն աշխատում էր ճապոնական մշակույթում արմատավորված՝ «Նիխոն-

¹ Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР. Отв. ред. М.В. Ларионова, М., Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005.

ծի/գայդծի» («ճապոնական/օտարածին») հակադրության վերարտադրության և կրթության մեջ «բաց սահմանների» քաղաքականության հիման վրա: Այնուամենայնիվ, անցկացվող բարեփոխումները նպաստեցին կրթական հաստատությունների ավանդական մեկուսացման հաղթահարմանը:

- Աստիճանակարգություն. խիստ աստիճանակարգությունները (հաճախ՝ «չհատվող», այսինքն՝ ինքնուրույն և անկախ գոյություն ունեցող) թափանցում են և՛ համալսարանական, և՛ ոչ համալսարանական հատվածներ: Ըստ էության, միակ լիիրավ բուհերը, որոնց շրջանավարտները չեն զգում խտրականություն և արժևորվում են աշխատաշուկայում, «ամբողջական պարբերաշրջաններով համալսարաններն են»:
- Հետդիպլոմային կրթության առաքելության յուրահատկությունը. բակալավրիատի խնդիրն է այն մասնագետների թողարկումը, որոնք անհրաժեշտ են համակարգի աջակցման համար, մագիստրատուրայի խնդիրը նախագծող վերլուծաբանների թողարկումը¹:

Ինչպես ցույց է տալիս մոդելների վերլուծությունը, դրանց տեսակավորման հիմքում բարձրագույն կրթության ազգային համակարգերի որոշակի բնութագրերն են, որոնց թվում՝

1. բարձրագույն կրթական հաստատությունների տեսակներն ու դրանց փոխկապվածության ձևերը,
2. բարձրագույն կրթության կառավարման համակարգը, պետության և կրթության, ինչպես նաև կրթության և բիզնեսի միջևփոխադարձ կապը,
3. բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման գերակշռող աղբյուրները,
4. որակի գնահատման համակարգը,
5. բարձրագույն կրթության հասանելիությունը (վճարելու հնարավորությունը),
6. միջազգայնացման գործընթացում կրթական տարածության ներգրավվածության մակարդակն ազգային կրթական համակարգի արտահանվող ներուժի աջակցման հիմքի վրա:

Ուշադրության է արժանի վերոնշյալ չափանիշների փոխկապվածությունը: Այսպես՝ բարձրագույն կրթության կառավարման համակարգում կանխորոշվում են ինչպես ֆինանսական աղբյուրների բաշխումը, այնպես էլ, ի հաշիվ պետական աջակցության համակարգի, հայրենական և արտասահմանյան ուսանողների կրթության համար փոխհատուցման չափերը: Բացի դրանից, կրթական տարածության միասնականացման գործընթացը համաշխարհային տնտեսության մեջ ձևավորում է, մի կողմից՝ հենց կրթական գործընթացների միասնականացում, ինչն արտացոլվում է որակի գնահատման համակարգում (օրինակ՝ արդեն ընդունվել է բարձրագույն կրթության անգլոսաքսոնական երկաստիճան համակարգը (բակալավրիատ-մագիստրատուրա), միաժամանակ, Եվրոպայում

¹ Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. Система высшего образования Японии. Приложение №7. Центр ОЭСР - ВШЭ, 2004, с. 7-12.

Բոլոնիայի գործընթացը համախմբում է ԵՄ 27 երկիր-մասնակիցների գնահատման համակարգեր՝ Ստուգարքային միավորների փոխանցման եվրոպական համակարգի շրջանակներում (ECTS), և 2000 թ. այստեղ գործում է Որակի գործակալների եվրոպական ցանցը (ENQA), որը ներառում է 36 կազմակերպություն-անդամների ԵՄ 21 երկրից), մյուս կողմից՝ կանխորոշում է ազգային կրթական համակարգերի հատվածների արտաքին տնտեսական ակտիվության ուժեղացում կրթական ծառայությունների համաշխարհային շուկայում:

Միաժամանակ, բարձրագույն կրթության համակարգերի միջազգայնացման գործընթացը բխում է «Կրթություն ամբողջ կյանքի ընթացքում» կրթական գործընթացի զարգացման գլոբալ սկզբունքներից, որը, որպես գլխավոր պայման, ձևավորում է կրթության հասանելիության պահանջը: Բարձրագույն կրթության հասանելիության որոշիչ փաստ է դրա համար վճարելու կարողությունը: Ընդ որում, փոփոխականների խմբի մեջ, որը թույլ է տալիս դատել տարբեր երկրներում բարձրագույն կրթության արժեքի և հասանելիության մասին, ներառվում են՝

ա) ծախսերի առումով.

- ուսման վճարը (Σ_1),
- գրքերի և ուսուցման նյութերի ծախսերը (Σ_2),
- ապրելու ծախսերը (Σ_3),

բ) պետական աջակցության առումով.

- դրամաշնորհները (U_1),
- աջակցությունը հարկային համակարգի միջոցով (U_2),
- կրթական փոխառություններն ու վարկեր (U_3)¹:

Առկա հետազոտությունները (մասնավորապես՝ կանադացի հետազոտողներ Ա. Աշերի և Ա. Սերվենանի²) վկայում են բարձրագույն կրթության հասանելիության վարկանշում մատնանշված փոփոխականների հարաբերական ներդրման մասին. Σ_1 -90%, U_1 -80%, U_3 -40%, U_2 -30%: Աղյուսակ 1-ի ցուցանիշների վերլուծությունից պարզ է դառնում, ցույց է տալիս, որ կրթական ծառայությունների համաշխարհային շուկայի կենտրոնները՝ ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա, Ավստրալիա, Ճապոնիա, Կանադա, ծախսերի տեսանկյունից, ամենաթանկարժեքներն են:

Սակայն բարձրագույն կրթության հասանելիության գլոբալ վարկանշի ձևավորման մեթոդաբանությունը բխում է ավելի բարդ փոփոխականներից, որոնք արտացոլում են վերը նշված չափանիշների հարաբերակցությունը մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ին (աղյուսակ 2):

¹ Карпенко О.М., Бершадская М.Д., Доступность высшего образования и финансовые возможности его получения. Интернет-ресурс: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/175743.html>.

² Alex Usher, Amy Cervenak, Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective. Toronto: The Educational Policy Institute, 2005.

Երկրների վարկանիշն ըստ բարձրագույն կրթության հասանելիության տարբեր փոփոխականների (մեկ ուսանողի հաշվով, ԱՄՆ դոլար)¹

Երկիր	Կրթության անվանական ծախսեր (Ա ₁)	Դրամաշնորհներով վճարում կրթության համար (Ա ₁)	Փոխառությունների միջին գումարը (Ա ₃)	Հարկային արտոնությունների միջին գումարը (Ա ₂)
Ֆինլանդիա	271	2565	647	0
Բելգիա (ֆլամանդական)	821	254	0	800
Բելգիա (ֆրանսիական)	821	275	0	820
Շվեդիա	852	2757	3087	0
Ավստրիա	1478	849	0	1914
Իռլանդիա	1575	1028	0	49
Ֆրանսիա	1738	1350	0	618
Նիդեռլանդներ	1990	3969	652	0
Գերմանիա	2083	315	315	1962
Իտալիա	2135	254	0	0
Մեծ Բրիտանիա	3257	963	4261	0
Նոր Զելանդիա	3327	1224	2580	0
Ավստրալիա	3828	1376	2789	11
Կանադա	4149	1114	1468	1238
Ճապոնիա	8248	0	1768	364
ԱՄՆ	9604	4025	4865	639

Ըստ աղյուսակ 2-ի՝ համապատասխան անվանական ծախսերի բաղկացուցիչները (Ծ₁+Ծ₂) ներառվում են բոլորվեց փոփոխականներում, այդ իսկ պատճառով K₁ գործակիցն ազդում է անվանական ծախսերի հանրագումարի վրա և հավասար է՝

$$K_1 = 10 + 10 + 25 + 15 + 25 + 15 = 100\%:$$

Ապրուստի ծախսերը՝ Ծ₃, ներառված են հինգ փոփոխականներում (2-5) և, համապատասխանաբար՝ փոփոխական K₂=10+25+15+25+15=90%: Դրամաշնորհ Ա₁-ը հաշվվում է 3-6 փոփոխականներում, ինչը համապատասխանում է փոփոխական K₃-ին՝ K₃=25+15+0.25+0.15=80%:

Հարկային ծախսերը (Ա₂) հաշվի են առնված 4 և 6 փոփոխականներում և վերջնական արդյունքում համապատասխանում են փոփոխական K₄-ին՝ K₄=15+15=30%:

Փոխառությունները (Ա₃) մտնում են 5 և 6 փոփոխականների մեջ, ուստի վերջնական արդյունքն է՝ K₅=25+15=40%:

¹ Составлена с использованием: Alex Usher, Amy Cervenak, Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective. Toronto: The Educational Policy Institute, 2005.

Բարձրագույն կրթության վճարունակությունը՝ բնութագրող փոփոխականներ

Վճարունակությանը (ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող, (%)) վերաբերող փոփոխականներ-ծախսերի տեսակներ	Ծախսերի բնութագիրը	Փոփոխականի արժեքը (%)
1	2	3
1. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող անվանական ծախսեր (Ծ ₁ +Ծ ₂)	Ծ ₁ – կրթության համար վճար Ծ ₂ -լրացուցիչ պարտադիր, ինչպես նաև գրքերի և կրթական նյութերի վճարումներ	10
2. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող միասնական ծախսեր (Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃)	Ծ ₁ +Ծ ₂ - կրթական ծախսեր Ծ ₃ - ապրուստի ծախսեր, այսինքն՝ բնակավայրի և սննդի վճար	10
3. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող մաքուր ծախսեր (Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃ -Ա ₁)	Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃ -միասնական ծախսեր Ա ₁ - գրանտներ և անհատույց լրահատկացումներ (սուբսիդիա) ապրելու համար	25
4. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող մաքուր ծախսեր՝ ըստ հարկային արտոնությունների [(Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃)-(Ա ₁ +Ա ₂)]	Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃ -միասնական ծախսեր Ա ₁ -գրանտներ և անհատույց լրահատկացումներ ապրելու համար Ա ₂ -ուսանողներին աջակցություն հարկային համակարգի միջոցով	15
5. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող իրական ծախսեր [(Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃)-(Ա ₁ +Ա ₃)]	Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃ -միասնական ծախսեր Ա ₁ -գրանտներ և անհատույց լրահատկացումներ ապրելու Ա ₃ -ուսանողների փոխառություններ՝ ըստ կրթություն ստանալուց հետո պարտքի մարման սկզբունքի	25
6. Ըստ ՀՆԱ-ի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող իրական ծախսեր՝ ներառյալ հարկային արտոնությունները [(Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃)-(Ա ₁ +Ա ₂ +Ա ₃)]	Ծ ₁ +Ծ ₂ +Ծ ₃ -միասնական ծախսեր Ա ₁ -գրանտներ և անհատույց լրահատկացումներ ապրելու համար Ա ₂ -ուսանողներին աջակցություն հարկային համակարգի միջոցով Ա ₃ - ուսանողների փոխառություններ՝ ըստ կրթություն ստանալուց հետո պարտքի մարման սկզբունքի	15

Կրթական ծառայությունների արտահանման ընդլայնումը վերջին տասնամյակներում ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի պետական քաղաքականության առավել կարևոր առաջնահերթություններից է պայմանավորված մի շարք հանգամանքներով:

1. Արտասահմանյան երկրների համար մասնագետների պատրաստումը դառնում է առավել շահավետ արտահանվող ճյուղերից մեկը (ԱՄՆ-ի համար՝ 5-րդը, Ավստրալիայի համար՝ 6-րդը՝ արտահանվող բոլոր ճյուղերի շարքում)²:

¹ В соответствии с описанной методикой канадских исследователей – Институт образовательной политики EPI. (Alex Usher, Amy Cervenak, Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective. Toronto: The Educational Policy Institute, 2005, p. 77).

² Australia's Export of Education Services //IDP publication
<http://www.idp.edu.au/marketingandresearch/research/internationaleducationstatistics/Web%20Summary%202003%201st%20Quarter.pdf>

2. Երկրի աշխարհաքաղաքական և տնտեսական շահերի պաշտպանություն:
3. Արտասահմանցի ուսանողներին գրավելու ձգտումը բուհերին դրդում է՝ կատարելու համաշխարհային աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան բարեփոխումներ, բարձրացնելու մասնագետների պատրաստման ուսուցման որակը, մշակելու նոր կրթական ծրագրեր և դասընթացներ, մշակում՝ «ներառելով միջազգային բաղադրամասեր», որոնք ապահովում են շրջանավարտների պատրաստվածությունը գլոբալ տնտեսության պայմաններում աշխատելու համար, և, վերջնական արդյունքում, ազգային համալսարանները վերածելու միջազգային գիտակրթական համալիրների:
4. Կրթություն արտահանող երկրների ձգտումն է լավագույն արտասահմանցի շրջանավարտներին օգտագործել իրենց երկրի տնտեսության և գիտության զարգացման գործում, որից ելնելով էլ կառավարությունները լուրջ աջակցություն են ցուցաբերում բուհերին:

ТЕРЕЗА ШАГРИМАНЯН

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРОЦЕССЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ключевые слова: высшее образование, национальные модели управления высшим образованием, интернационализация (глобализация) высшего образования

В статье рассматривается вопрос глобализации высшего образования, что предполагает международное слияние национальных образовательных систем и их взаимное дополнение. В частности, рассматриваются Атлантический, Континентальный и Гибридный национальные модели высшего образования с присущими им характерными чертами.

TEREZA SHAHRIMANYAN

NATIONAL MODELS OF EDUCATION MANAGMENT AND PROCESSES OF GLOBALIZATION IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Key Words: higher education, national models of higher education management, internationalization of higher education

The article studies internationalization of higher education which assumes world merging of national educational systems, their mutual supplement. In particular, Atlantic, Continental and Hybrid national models of higher education whith their characteristic features are studied in the article.

ՆԱՐԻՆԵ ՇԵԿՈՅԱՆ

Լաբորանտ, ՀՊՏՀ

ԱԶԱՏ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՏԻՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հիմնաբառեր. ազատ տնտեսական գոտի, ազատ առևտրի գոտի, կլաստեր, մրցունակություն, մրցակցային առավելություն, գիտատեխնիկական նորամուծություն

Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ կառուցելիս տնտեսությունների զարգացման ու համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրման կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը Ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծումն է, որոնք երկրի տարածքում ստեղծվող, սակայն տնտեսական տարածքից առանձնացված ու մի շարք հարկային, մաքսային ու այլ արտոնություններով տարածքներ են:

Հոդվածում հեղինակի կողմից ներկայացվել են կլաստերային ԱՏԳ-ների ստեղծման առանձնահատկություններն ու դրանց դերը համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրման գործում:

Տնտեսության զարգացման ինտենսիվացման ու համաշխարհային շուկա ներթափանցելու համար աշխարհի շատ երկրներ իրենց տարածքներում ստեղծում են ազատ տնտեսական գոտիներ (այսուհետ՝ ԱՏԳ): Տնտեսագիտական գրականության մեջ ԱՏԳ-ներին զուգահեռ կարող են հանդիպել նաև «հատուկ տնտեսական գոտիներ», «ազատ ձեռնարկատիրական գոտիներ», «հատուկ ռեժիմով տարածքներ» հասկացությունները ևս, սակայն եթե առավել չմանրամասնենք բնութագրման գործընթացը, բոլոր դեպքերում գործ ունենք միևնույն երևույթի՝ երկրի տարածքում արտոնյալ ռեժիմի կիրառման հետ: ԱՏԳ-ները սահմանվում են որպես երկրի տնտեսական համալիրի բաղկացուցիչ մաս, որն այդ էությանը առանձնացվում է ընդհանուր համատեքստից հասարակական արդյունքի (այդ թվում օտարերկրյա) արտադրությունն ու բաշխումը իրականացնելու համար՝ միաժամանակ բաց չթողնելով երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման խնդիրները: ԱՏԳ ստեղծումը միշտ որոշակի ռիսկ է, որը կապված է կոնկրետ ազգային տնտեսություններում նոր արտադրական ու այլ ենթակառուցվածքների ստեղծման համար ֆինանսական ներդրումների հետ, կոնկրետ ազգային տնտեսություններ այդ տնտեսությունների համար անսովոր արտադրական կամ իրացումային գործունեության տեսակ, տնտեսության մյուս հատվածներից տարբերվող ֆինանսավորման ձևեր ու մեխանիզմներ ներմուծելու հետ:

Սակայն, չնայած ռիսկի բավականին մեծ գործոնին, ԱՏԳ-ի համար բնութագրական են միջազգային տնտեսական համագործակցության զարգացումը գրեթե բոլոր հնարավոր ձևերով, ինչը ոչ միայն լրացուցիչ խթան է ԱՏԳ-ներում արտադրության առանձին տեսակների համար, այլև նպաստում է արդյունավետ չաշխատող կառավարչական, տեխնոլոգիական և այլ օղակների վերացմանը: Դա էլ ենթադրում է ԱՏԳ տնտեսական համալիրի հաջորդական և անխափան օպտիմալացում ու դրա ինտեգրում ոչ միայն ազգային տնտեսությանը, այլ նաև համաշխարհային:

ԱՏԳ գործունեության համաշխարհային փորձը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներ ունեցող երկրներում օգտագործվում են ԱՏԳ տարբեր ձևեր: Եվ եթե զարգացած տնտեսությամբ երկրներին (Արևմտյան Եվրոպայի երկրներ, ԱՄՆ, Ճապոնիա) բնորոշ են անմաքս ազատ առևտրի գոտիները, նավահանգիստներում ու օդանավակայաններում, օֆշորային գոտիներն ու տեխնոպարկերը, ապաանցումային ու զարգացող տնտեսությամբ երկրներում (Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրներ, Լատինաամերիկյան երկրներ) ակտիվորեն գործում են արտահանման-արտադրական գոտիները, քանի որ արտահանման ավելացմամբ նրանք լուծում են իրենց առաջ ծառացած խնդիրներն ու ստանում ազատ փոխարկելի արտադրություն, որն անհրաժեշտ է իրենց միջազգային տնտեսական հարաբերությունները կառուցելու, ինչպես նաև սոցիալական, տնտեսական, տեխնիկական, տեխնոլոգիական ու այլ խնդիրներ լուծելու համար¹:

ԱՏԳ ստեղծման արդյունավետ ու լավ աշխատող նախագծերով առանձնահատուկ տարբերվում են Չինաստանն ու Արաբական Միացյալ Էմիրությունները: Վերջինս արաբական աշխարհի ամենակարևոր ու գլխավոր ֆինանսական օղակներից մեկն է: Որոշ փորձագետների գնահատմամբ մոտ 10 տարի հետո ԱՄԷ ողջ տարածքում, բացի Աբու Դաբիից, նավթի պաշարները կվերանան: Տնտեսական անխուսափելի ճգնաժամից հնարավորինս «չոր» դուրս գալու համար երկրի և ,մասնավորապես, Դուբայի ղեկավարությունն սկսեց արտասահմանյան կապիտալի ներգրավման, առևտրի ու արդյունաբերության զարգացման օպտիմալ ուղիներ որոնել, և առավել հաջողված փորձերից են ազատ առևտրի գոտիների ստեղծումը: Ներկայումս Էմիրությունում գործում են 15 նման համալիրներ, որոնցից մի մասի հիմքում նավահանգիստներն են (Զեբել Ալի, Աջման, Համրիյա, Ֆուջեյրա, Ռաս-Էլ-Հայմա), իսկ մյուսների հիմքում՝ օդանավակայանները (Շարժա, Դուբայ, Ֆուջեյրա)²:

Չինաստանում, 1979-1991 թթ. ընթացքում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալը կազմում էր մոտ 23.3 մլրդ. դոլար, որտեղ արդեն կարևոր դեր ունեին ԱՏԳ-ները: 1992-2002 թթ.. ՕՈՒՆ ծավալն արդեն 370 մլրդ. դոլար էր, կամ այլ կերպ՝ նախորդ տասներկուամյա աճի ցուցանիշից տարբերությունը կազմում էր 1600%: Ներկայումս թիվը ավելի քան կրկնապատկվել է կազմում է մոտ 750 մլրդ դոլար³:

Վերը նշվածը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ նավթային առաջատար երկրներից մեկը, չնայած որ ունի բավականին մեծ նավթի պաշարներ, ցանկանում է առաջատար դիրքեր գրավել միջազգային հարթակում իր տարածքում հատուկ տնտեսական գոտիներ ստեղծելով և արտասահմանյան կապիտալի ներգրավմամբ զարգացնելով վերամշակող արդյունաբերությունն ու նորամուծական ուղղությունները:

¹ Նման կարծիքի կարելի է հանդիպել, օրինակ, հետևյալ աշխատություններում. Авдокушин Е.Ф., Международные экономические отношения, Уч. пос., М., 2000, гл. 6, Международные экономические отношения, Учебник для вузов, Под ред. проф. В.Е. Рыбалкина, М., ЮНИТИ-ДАНА, 2008, с. 591, Международные экономические отношения, Учебник, Под ред. Б.М. Смитиенко, М., Инфра-М, 2005, гл. 6.

² URL: [www.economy.ae/English/economicandstatisticsreports/economic reports/pages/nationalabstract.aspx](http://www.economy.ae/English/economicandstatisticsreports/economic%20reports/pages/nationalabstract.aspx)

³ URL: <http://www.toodoc.com/China-Statistical-Yearbook-ebook.html>

Նմանատիպ եզրակացություն կարելի է անել նաև Չինաստանի համար, որտեղ ևս, ԱՏԳ ստեղծելով ընդլայնվում են արտաքին առևտրի ծավալները՝ առանց նվազեցնելու աճի տեմպերը: Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի և ներկայումս զարգացող ճգնաժամի պայմաններում, երբ նկատվում է արտաքին տնտեսական գործառնությունների աճի տեմպերի նվազում, Չինաստանի հիմնական ռազմավարությունը առավել կողմնորոշվում է դեպի ներքին շուկա:

Մեկ ԱՏԳ շրջանակներում մի քանի մասնագիտացումներով կլաստերների ձևավորման ու զարգացման Չինաստանի փորձը և ԱՄԷ կլաստերային ԱՏԳ-ների ստեղծման ու զարգացման փորձը կարող է բավականին օգտակար ու ուսանելի լինել առանձին երկրներում կլաստերային հատուկ տնտեսական գոտիների մեխանիզմների փորձարկման համար: Բացի այդ, ԱՏԳ-ների ու կլաստերների հիմնական նպատակները ավելի հաճախ են համընկնում և երկուսն էլ նպաստում են տնտեսական զարգացմանը, նպաստում են գիտատեխնիկական առաջընթացին և արտասահմանից ներդրումների ներգրավմանը:

Կարծում ենք, որ կլաստերային ԱՏԳ-ների ներդրումը կարող է մեծապես նպաստել Հայաստանի տնտեսության զարգացմանն ու միջազգային շուկային ինտեգրմանը: Հայաստանում ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծումն ու զարգացումը կարգավորվում է «Ազատ տնտեսական գոտիների մասին» օրենքով ու հարկային, մաքսային օրենսդրության, ինչպես նաև մի շարք այլ իրավական ակտերի միջոցով և դրան համապատասխանող դաշտն ու առկա փորձը ուսումնասիրելիս կարելի է որոշակի եզրակացություններ անել հետագա արդյունավետ զարգացման համար: Մասնավորապես, կարևոր է օրենսդրական դաշտի կատարելագործում, որով կընդլայնվեն հնարավորություններն ու հնարավորինս կկրճատվեն սահմանափակումները, նոր տիպի կլաստերային տնտեսական գոտիների ստեղծում, գործունեության արդյունավետության բարձրացում, ճգնաժամային պայմաններին համապատասխանող կառավարման նոր մոդելների ներդրում, մտավոր կապիտալի մաքսիմալ օգտագործում:

Այստեղ, թերևս, ամենակարևոր խնդիրը ԱՏԳ տարածքում ճիշտ կլաստերի ընտրությունն է, որը աշխատելով հասնում է պլանավորված արդյունքին, իսկ մյուս կլաստերը, թափանցելով առաջինի մեջ, նպաստում է ծախսերի կրճատմանն ու համատեղ աշխատանքով հասնում առանձնահատուկ ու եզակի արդյունքների:

Նմանատիպ կլաստերային ԱՏԳ-ների ստեղծումն արդարացված կարող է լինել, եթե կլաստերային զարգացման տարածքն ունի բացարձակ առավելություն:

Տարբեր գնահատումներով Հայաստանի կարևոր մրցակցային առավելություններից ավելի հաճախ նշում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը, զբոսաշրջությունը, համեմատաբար էժան աշխատուժը և մեծ սփյուռքը¹:

Հաշվի առնելով վերը նշված մրցակցային առավելությունները, Հայաստանում ԱՏԳ-ների միջոցով զարգանալու երկու հիմնական ուղղություն կարելի է նախանշել. առաջինը տեղեկատ-

¹ http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Armenia_Competitiveness_2005.03.08_763d105b-0e80-4fc2-896f-de0934ab9632.pdf,
https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Armenia_%20Building%20a%20Competitive%20Economy.pdf

վական տեխնոլոգիաներն են ու ծրագրային ապահովումը, որին զուգահեռ կարելի է նաև ճշգրիտ սարքաշինության ու թանկարժեք քարերի ու մետաղների մշակման աշխատանքների արդյունավետ աշխատանք կազմակերպել, իսկ երկրորդ տեղում առևտուրն է:

Ներկայումս Հայաստանում, ըստ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության պաշտոնական կայքում տեղադրված տեղեկատվության, գործում են երկու ազատ տնտեսական գոտիներ՝ «Ալյանս»-ը և «Մերիդիան»-ը¹:

Սրանցից առաջինը ստեղծվել է «ՌԱՕ ՄԱՐՍ» և «ԵՐՄՄԳՀԻ» կազմակերպությունների տարածքում, որի կազմակերպիչը «ՍԻՏՐՈՆԻՔՍ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ն է: Ինչպես և զարմանալի չէ, այստեղ հիմնական ուղղվածությունը բարձր և նորարարական տեխնոլոգիաների արտադրությունն ու արտահանումն է և նախագծվում ու արտադրվում են էլեկտրոնիկա, ճշգրիտ ինժեներիայի, դեղագործության, բիոտեխնոլոգիաների, այլընտրանքային էներգետիկայի, արտադրական դիզայնի, հեռահաղորդակցության պարագաներ ու տեխնոլոգիաներ:

Ինչ վերաբերում է «Մերիդիան» ԱՏԳ-ին, որը կառավարության որոշմամբ ստեղծվել է «ԷՅ ԶԵՅ ԷՅ ՀՈԼ ԴԻՆԳ» ՓԲԸ տարածքում, հիմնական գործառնական տեսակը սահմանված է որպես արտադրաարդյունաբերական ԱՏԳ (ոսկերչության, ակնագործության ու ժամագործության ոլորտներում):

Ազատ տնտեսական գոտու ստեղծման նպատակն է օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների, ոսկերչական, ակնագործական և ժամագործական ոլորտի միջազգային ընկերությունների ներգրավման միջոցով խթանել արտահանման ծավալների աճը, ստեղծել նոր աշխատատեղեր և նպաստել կայուն տնտեսական զարգացմանը:

ԱՏԳ ստեղծման համաշխարհային փորձի ուսումնասիրումը կարող է կարևոր նշանակություն ունենալ Հայաստանում արդյունավետ աշխատող ԱՏԳ-ների ստեղծման համար, սակայն ԱՏԳ ստեղծումը երկրի կամ առանձին տարածաշրջանի զարգացման ռազմավարության տարրերից մեկն է միայն ու սա իմաստ կարող է ունենալ միայն կլաստերային քաղաքականության համատեքստում, որտեղ կներդրվեն միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ջանքերը և միջազգային հանրության հետ համագործակցության հաշվին կստեղծվեն տնտեսական աճի արագացման բևեռներ:

ԱՏԳ տարբեր տիպերի ստեղծումը թույլ կտա լուծել Հայաստանի տնտեսության համար կարևոր ու արդիական այնպիսի խնդիրներ, ինչպես՝

- նորամուծական ենթակառուցվածքների զարգացման պայմանների ստեղծում պետական միջոցների հնարավորինս քիչ ներգրավմամբ,
- նորամուծական կազմակերպությունների զարգացման խթանների ու մեխանիզմների կիրառում տեխնոլոգիաների առևտրայնացման ոլորտում,
- գիտատեխնիկական ու արդյունաբերական ոլորտներում նորամուծական գործունեության համար մենեջերների պատրաստում,
- կապիտալ ներդրումների ներգրավում տնտեսության համար գերակա ուղղություններում,

¹ <http://www.mineconomy.am/arm/505/free.html>

- արտադրանքի մրցունակության և արտադրության տեխնիկական մակարդակի բարձրացում և ներմուծման փոխարինում սեփական արտադրությամբ,
- գիտատեխնիկական նորամուծությունների խթանում և արտահանման կողմնորոշմամբ սոցիալական նշանակալի արտադրության զարգացում,
- կազմակերպությունների տեխնիկական հագեցվածության բարելավում,
- տեղեկատվական ծառայությունների ընդլայնում և նոր տեխնոլոգիաների մշակում,
- զբոսաշրջության և այդ ոլորտի այլ գործունեության տեսակների մրցունակության բարձրացում,
- բնական բուժական ռեսուրսների օգտագործմամբ գործունեության տեսակների զարգացում և այլն:

Սրա համար կան գրեթե բոլոր նախադրյալները. պետության կողմից ԱՏԳ-ները ստանում են հարկային ու մաքսային մեծ թվով արտոնություններ: Բացի այդ, ԱՏԳ ռեզիդենտները կարող են օգտագործել արտոնյալ մաքսային ռեժիմներ ապրանքներ ու ծառայություններ ԱՏԳ տարածք ներմուծելիս կամ արտահանելիս:

НАРИНЕ ШЕКОЯН

РОЛЬ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ПРОЦЕССЕ ИНТЕГРАЦИИ К МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ключевые слова: свободная экономическая зона, зона свободной торговли, кластер, конкурентоспособность, конкурентное преимущество, научно-техническая инновация

В процессе построения международных экономических отношений одним из важных механизмов развития национальных экономик и их интеграции к мировой экономике является создание свободных экономических зон, которые по сути, создаваясь в пределах страны, одновременно отделены от него и имеют ряд налоговых, таможенных и других льгот.

В данной статье автором представлены особенности создания кластерных свободных экономических зон и их роль в процессе интеграции к мировой экономике.

NARINE SHEKOYAN

ROLE OF FREE ECONOMIC ZONES IN PROCESS OF INTEGRATION TO WORLD ECONOMY

Key Words: free economic zone, free trade zone, cluster, competitiveness, competitive advantage, scientific and technical innovation

In the process of building international economic relations one of important mechanisms for development of national economies and their integration to world economy becomes the creation of free economic zones which, in fact, created within the country, are separated from it and have tax, customs and other privileges.

In this article the author presented features of creating cluster free economic zones and their role in the process of integration to world economy.

ԱՆՈՒՇ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՀՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱԶՄԱԶԱՓ ԽՄԲԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԵԹՈԴՈՎ

Հիմնաբառեր. աղքատության մակարդակ, բազմաչափ խմբավորում, կլաստերային վերլուծություն, հիերարխիկ մեթոդ, էվկլիդեսյան հեռավորություն, դենդրոգրամմա

ՀՀ բնակչության աղքատությունը գնահատելիս անհրաժեշտ է տարածաշրջանային մոտեցում: Մարզերի խմբավորումն ըստ աղքատության մակարդակի կարևոր նշանակություն ունի աղքատության դեմ առավել արդյունավետ պայքարելու համար: Բայց քանի որ աղքատության արմատները սերտորեն փոխկապակցված են երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի, սոցիալական և տնտեսական կյանքում առկա խնդիրների հետ, ապա կարևոր խնդիր է ՀՀ մարզերի բազմաչափ խմբավորումն ըստ սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի, ինչին էլ նվիրված է սույն հոդվածը:

ՀՀ բնակչության աղքատության մակարդակի ուսումնասիրությունը սերտորեն կապված է նրա տարածքային տեղաբաշխման (աշխարհագրության) հարցերի հետ: Մարզերի սոցիալ-տնտեսական պայմանների տարբերությունների հաշվի առնումը թույլ է տալիս տարբերակել կոնկրետ պայմաններում աղքատության դեմ պայքարը: Բայց քանի որ աղքատության արմատները սերտորեն փոխկապակցված են երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի, սոցիալական և տնտեսական կյանքում առկա խնդիրների հետ, ապա կարևոր խնդիր է ՀՀ մարզերի բազմաչափ խմբավորումն ըստ սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի: Այդ կապակցությամբ սույն հոդվածում կատարվել է կլաստերային վերլուծություն, որը հնարավորություն է տվել խմբավորել ՀՀ մարզերն ըստ մի շարք հատկանիշների:

Բազմաչափ խմբավորման համար ընտրվել են միայն աղքատության մակարդակի վրա ազդող առավել էական գործոնները¹, որոնք բացահայտվել են նախապես կատարված կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքում.

1. աղքատության մակարդակը, % (Y),
2. գործազրկության մակարդակը, % (X₁),
3. միջին ամսական անվանական աշխատավարձը, դրամ (X₂),
4. սպառողական ծախսերը տնային տնտեսության մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական, դրամ (X₃),

¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2014, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2014, էջ 240-318, Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2014 թ. հունվար-դեկտեմբեր, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2015, էջ 15, 92, 96:

5. մեկ բնակչի ապահովվածությունը բնական կերտով, մ² (X₄):

Կլաստերային վերլուծության նախնական փուլը հանդիսանում է հեռավորության չափի ընտրությունը, որից էլ մեծ մասամբ կախված է խմբավորման վերջնական արդյունքը: Որպես հեռավորության չափ ընտրվել է էվկլիդեսյան հեռավորությունը:

$$\rho_t(X_i, X_j) = \sqrt{\sum_{i=1}^k (X_{i1} - X_{j1})^2} \quad (1),$$

որտեղ՝ X_{i1} - ը, X_{j1} - ը համապատասխանաբար i-րդ և j-րդ օբյեկտի (մարզի) l-րդ հատկանիշի արժեքներն են (l=1,2,...,k, i,j=1,2,...,n):

Քանի որ գործոններն ունեն տարբեր չափողականություն, ուստի անհրաժեշտ է ելակետային տվյալները նորմավորել՝ դրանք միևնույն մասշտաբի բերելու նպատակով, ինչը չեզոքացնում է չափման միավորների տարբերությունը:

ՀՀ մարզերի աղքատության և դրա վրա ազդող գործոնների տարածքային տարբերությունների բնութագրման համար իրականացվել է ՀՀ մարզերի բազմաչափ խմբավորում կլաստերային վերլուծության հիերարխիկ մեթոդի օգնությամբ¹: Վերջինս հնարավորություն է տալիս մոտավոր գնահատել տարբեր մարզեր ներառող կլաստերների կազմը և քանակը:

Խմբավորման առավել օպտիմալ տարբերակը ընտրվել է՝ հաշվի առնելով վիճակագրական չափանիշները, ինչպես նաև հետազոտության արդյունքների որակական (բովանդակային) մեկնաբանման հնարավորությունը:

SPSS վիճակագրական փաթեթի կիրառմամբ հաշվարկվել են մարզերի միջև էվկլիդեսյան հեռավորությունները՝ ստանալով 11-չափանի հետևյալ քառակուսային մատրիցը:

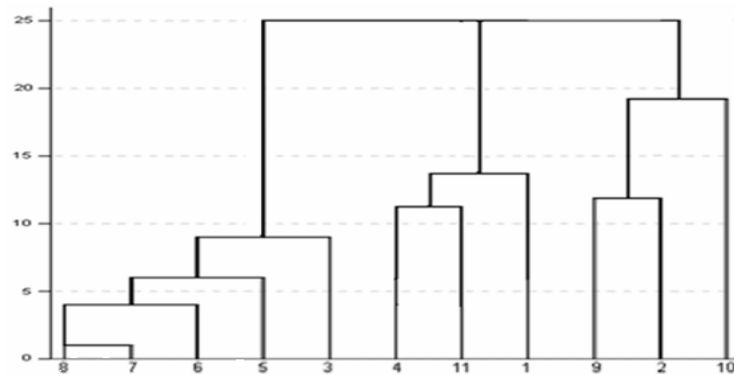
$$\rho_t = \begin{pmatrix} & 1.13 & 2.21 & 2.34 & 0.84 & 0.29 & 1.86 & 3.24 & 0.12 & 1.82 & 0.89 \\ 1.13 & & 3.34 & 3.47 & 1.97 & 0.84 & 0.73 & 2.11 & 1.01 & 0.69 & 2.02 \\ 2.21 & 3.34 & & 0.13 & 1.37 & 2.50 & 4.08 & 5.45 & 2.33 & 4.03 & 1.32 \\ 2.34 & 3.47 & 0.13 & & 1.50 & 2.63 & 4.20 & 5.58 & 2.46 & 4.16 & 1.45 \\ 0.84 & 1.97 & 1.37 & 1.50 & & 1.13 & 2.70 & 4.08 & 0.96 & 2.66 & 0.05 \\ 0.29 & 0.84 & 2.50 & 2.63 & 1.13 & & 1.57 & 2.95 & 0.17 & 1.53 & 1.18 \\ 1.86 & 0.73 & 4.08 & 4.20 & 2.70 & 1.57 & & 1.37 & 1.74 & 0.05 & 2.75 \\ 3.24 & 2.11 & 5.45 & 5.58 & 4.08 & 2.95 & 1.37 & & 3.11 & 1.42 & 4.12 \\ 0.12 & 1.01 & 2.33 & 2.46 & 0.96 & 0.17 & 1.74 & 3.11 & & 1.69 & 1.01 \\ 1.82 & 0.69 & 4.03 & 4.16 & 2.66 & 1.53 & 0.05 & 1.42 & 1.69 & & 2.70 \\ 0.89 & 2.02 & 1.32 & 1.45 & 0.05 & 1.18 & 2.75 & 4.12 & 1.01 & 2.70 & \end{pmatrix}$$

Կլաստերային վերլուծության վերջնական արդյունք է հանդիսանում դեմոկրատիան (որոշումների ծառը), որը ցույց է տալիս կլաստերների մեջ մարզերի միավորման առանձին փուլերը²: Այսպիսով, կլաստերների օպտիմալ թիվը 3-ն է, որոնցից յուրաքանչյուրի

¹ Буре́ева Н.Н., Многомерный статистический анализ с использованием ППП “STATISTICA”. Учебно-методический материал, Нижний Новгород, 2007, с 15.

² Միտոյան Ա., Պողոսյան Ա., Բազմաչափ վիճակագրական մեթոդներ, Եր., 2001, էջ 295:

կազմը ներկայացված է «մոտակա հարևանի սկզբունքով» ստացված հետևյալ դենդրոգրամմայում.

Գծապատկեր 1. ՀՀ մարզերի դասակարգման դենդրոգրամման՝ ըստ աղքատության մակարդակի վրա ազդող առավել էական գործոնների

Կլաստերների կազմն ըստ ՀՀ մարզերի ներկայացված է թիվ 2 աղյուսակում.

Աղյուսակ 2

Կլաստերների կազմն ըստ ՀՀ մարզերի

Կլաստերի համարը	Կլաստերի կազմը (ՀՀ մարզերը)	Աղքատության միջին մակարդակը (%)
Առաջին	Շիրակ, Կոտայք, Լոռի, Գեղարքունիք, Արարատ	39.0
Երկրորդ	Արմավիր, Տավուշ, Երևան	28.2
Երրորդ	Սյունիք, Արագածոտն, Վայոց ձոր	23.0

Ստացված արդյունքների հիման վրա կազմվել է փոփոխականների միջին արժեքների աղյուսակ՝ ըստ առանձնացված 3 կլաստերների.

Աղյուսակ 3

Փոփոխականների միջին արժեքներն ըստ կլաստերների

Փոփոխա-կաններ	Ընդամենը ՀՀ-ում	I կլաստեր	II կլաստեր	III կլաստեր	Ռանգավորումն ըստ կլաստերների		
Հետազոտվող օբյեկտների թիվը	11	5	3	3	I	II	III
Y	31.7	39.0	28.2	23.0	3	2	1
X ₁	13.0	15.2	13.6	8.8	3	2	1
X ₂	122696.0	114834.8	128807	129687	1	2	3
X ₃	35009.5	33546.4	35935.3	36522.3	1	2	3
X ₄	35.7	34.3	33.6	40.1	2	1	3

Առաջին կլաստերի մեջ ընդգրկված 5 մարզերում (Շիրակ, Կոտայք, Լոռի, Գեղարքունիք, Արարատ) աղքատության միջին մակարդակն առավելագույնն է 3 կլաստերների մեջ՝ 39%, որը գերազանցում է նաև միջին հանրապետական մակարդակը: Այս մարզերում

բարձր է գործազրկության մակարդակը, ցածր են տնային տնտեսության մեկ շնչի հաշվով սպառողական ծախսերի և միջին ամսական անվանական աշխատավարձի ցուցանիշները:

Երկրորդ կլաստերը ներառում է քաղաք Երևանը, Արմավիրի և Տավուշի մարզերը, որոնք բնութագրվում են աղքատության միջին մակարդակով մյուս երկու կլաստերների համեմատ՝ 28.2%: Մնացած փոփոխականների արժեքները գրեթե միջին դիրք են գրավում I և III կլաստերների համապատասխան ցուցանիշների միջև:

Երրորդ կլաստերի մեջ ներառվել են 3 մարզ Սյունիք, Արագածոտն, Վայոց ձոր, որտեղ աղքատության միջին մակարդակը նվազագույնն է մյուս երկու կլաստերների համեմատ՝ 23.0%: Այս մարզերում բարձր են բնակչության բնակմակերեսով ապահովվածության, տնային տնտեսության մեկ շնչի հաշվով սպառողական ծախսերի, միջին ամսական անվանական աշխատավարձի ցուցանիշները և ցածր է գործազրկության մակարդակը:

Այսպիսով, կլաստերային վերլուծությունը հնարավորություն տվեց կատարել ՀՀ մարզերի բազմաչափ դասակարգում և ուսումնասիրել որոշ գործոնների համալիր ազդեցությունը աղքատության մակարդակի վրա:

АНУШ ШИРИНЯН

АНАЛИЗ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ НИЩЕТЫ НАСЕЛЕНИЯ РА ПОСРЕДСТВОМ МЕТОДА МНОГОМЕРНЫХ ГРУППИРОВОК

Ключевые слова: уровень нищеты, многомерная группировка, кластерный анализ, иерархический метод, Евклидово расстояние, дендрограмма

При оценке нищеты населения РА необходим территориальный подход. Группировка регионов по уровню нищеты имеет важное значение в её эффективной борьбе, но, так как корни нищеты тесно связаны с социально-экономическим положением страны, с существующими проблемами в социальной и экономической жизни, то важным вопросом является многомерная группировка регионов по уровню социально-экономического развития, чему и посвящена данная статья.

ANUSH SHIRINYAN

ANALYSIS OF TERRITORIAL CHARACTERISTICS OF POVERTY IN RA VIA MULTIDIMENSIONAL GROUPING METHOD

Key Words: level of poverty, multidimensional grouping, cluster analysis, hierarchical method, Euclidean distance, dendrogram

Territorial approach is required for assessment of poverty in RA. Grouping of regions in terms of poverty is essential for an effective struggle against it. However, since the roots of poverty are closely linked to socio-economic situation of the country with existing problems in social and economic life, the important issue is the multidimensional grouping of regions in terms of socio-economic development to which this article is devoted.

JULIETTA PANDUKHTYAN

*Competitor in post-graduate studies, Yerevan
Brusov State University Of Languages and Social
Sciences*

FRAMEWORKS FOR DESIGN OF BLENDED LEARNING IN EFSL LESSONS

Key Words: *blended learning, learning English as a second foreign language, teaching English as a foreign language, frameworks for b-learning lessons, templates of design for BL classes, e-learning.*

The paper attempts to generalize the integration of traditional and electronic learning, i. e. innovative international tendencies of blended learning in teaching English as a second language. The author refers to the history of blended learning, discusses different points of view of authors associated with blended learning, as well represents some templates for design of blended lessons in teaching English as a foreign second language.

The most important aim of a blended learning design is to find the most effective and efficient combination of learning modes for the individual learning subjects, contexts, and objectives. The focus is not to choose “the right” or “the best,” “the innovative” as opposed to “the traditional”; but to create a learning environment that works as a whole.¹

The term blended learning comes from the business world in association with corporate training ², afterwards it was implemented in higher education ³ and finally it entered language teaching and learning. It is hard to state exactly when the term became ordinary in ELT although Claire Whittaker in the book of “Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and implementation” states that it is connected with the publication of Sharma and Barrett’s book *Blended Learning* in 2007⁴.

There are contrasting viewpoints as to whether it was merely the term that was coined in corporate training, rather than the actual approach to teaching and/or learning, with Oliver and Trigwell⁵ claiming that it was merely the term. Masie, in Bonk and Graham ⁶, agree with

¹ Neumeier, P. 2005. A closer look at blended learning – parameters for designing a blended learning environment for language teaching and learning, p. 164–65.

² Sharma, P and Barrett, B 2007 Blended Learning. Oxford: Macmillan

³ MacDonald, J 2006 Blended Learning and Online Tutoring. Aldershot, Hampshire: Gower.

⁴ Tomlinson B. and Whittaker C., Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation, 2013.

⁵ Oliver M. and Trigwell K., Can ‘blended learning’ be redeemed? E-Learning, 2005.

⁶ Bonk C. J. & Graham C. R., Handbook of blended learning: Global Perspectives, local designs, Pfeiffer Publishing, 2005, p. 22.

this: 'all learning is blended learning'. Many authors (Kerres and de Witt; Oliver and Trigwell; Sharpe et al.; MacDonald; Sharma and Barrett and others) claim that the term blended learning is difficult to define. Moreover, the term itself has not been fully adopted in these three settings, where it is at times referred to as 'hybrid or mixed learning'; 'b-learning' or 'e-learning'. Perhaps, many of the terms are synonymous and that in ELT 'blended learning' is the term most commonly used to refer to any combination of face-to-face teaching with computer technology (online and offline activities/materials).

On the other hand, Singh and Reed define blended learning in the following way: 'a learning program where more than one delivery mode is being used with the objective of optimizing the learning outcome and cost of program delivery'.¹

Let us pass to the frameworks/templates for blended learning. There is a framework for examining blended learning of Neumeier. The latest framework consists of six parameters: (a) mode, (b) model of integration, (c) distribution of learning content and objectives, (d) language teaching methods, (e) involvement of learning subjects (students, tutors, and teachers), and (f) location. According to Neumeier, the two major modes in blended environments are face-to-face and CALL. The lead mode is the one which instructs learners. Sequencing and negotiation of content is also the monopoly of the latter.

The second parameter is related to the obligatory or optional nature of activities. Furthermore, level of integration is connected to the sequencing of modes, which can be alternating, parallel, or overlapping. For example, the face-to-face mode can alternate with a CALL submode (such as message board) or the message board can be available throughout the course parallel to the other submodes. The decision on how to sequence activities can be based on the degree of transactional distance defined as the "physical distance that leads to a communication gap"². Neumeier gives an example of a blended model in which an activity with a low degree of transactional difference, a group face-to-face discussion, was done after individual work on a CD-ROM.

Parameter three, distribution of learning content and objectives, can be implemented in two ways: parallel or isolated.

Language teaching methods, parameter four, are influenced by online materials, the online tutor, and the face-to-face teacher. Neumeier claims that the CALL mode is often considered limited in comparison to face-to-face teaching regarding the range of teaching methods; therefore communicative language teaching methods should be employed to counterbalance CALL mode limitations.

Involvement of learning subjects, parameter five, refers to types of interaction that can take place in the blended environment. In addition to the two major interaction patterns,

¹ Singh H., Reed C., A White Paper: Achieving Success with Blended Learning, p. 1-2.

² De Leng B., Instruments to explore blended learning: Modifying a method to analyse online communication for the analysis of face-to-face communication, p. 203.

human-to-human and human-to-computer, there could be a number of variations (e.g., human-to-human through computer). Another descriptor of this parameter is teacher and learner roles. In the blended environment both teachers and students assume new roles, so teachers can become online tutors and students more autonomous learners.

The final parameter, location, refers to the physical space where learning takes place. In addition to traditional locations such as classroom and home, new technologies (such as mobile phones) will allow for learning to take place elsewhere.

In addition, Debra Marsh offers the following **template for designing blended learning**:

Follow these four steps to start designing your own blended pathway.

1. Identify the learning outcomes for your classroom lesson.
2. Identify the activities for student to do **in** class.
3. Identify the activities for students to do online **before** class.
4. Identify the activities for student to do **after** class.

Furthermore, the pathway template is designed to provide your students with an effective and efficient use of classroom time; increased opportunities for using English outside of class; maximum opportunities for review and recycling for improved learning. There are three parts to the pathway template:

1. Online: prepare for class
2. In class: focus on communication
3. Online: review, extend, and consolidate¹

To sum up, blended learning is an important trend of the new university where students are both flexible and convenient. It is a mixture of traditional face-to-face and online learning where instruction occurs both offline and online. Here the online component is a natural extension of traditional classroom learning. Blended learning is therefore a flexible approach to course design that supports the blending of different times and places for learning, having some of the conveniences of fully online courses without the complete ignorance of face-to-face contact. The result is potentially a more robust educational experience.

ՋՈՒԼԻԵՏՏԱ ՊԱՆԴՈՒԽՏՅԱՆ

ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ՝ ՈՐՊԵՍ ԵՐԿՐՈՐԴ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ԽԱՌԸ ՈՒՍՈՒՑՄԱՄԲ ԴԱՍԵՐԻ ՆԱԽԱԳԾՄԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

Հիմնաբառեր. խառը ուսուցում, անգլերենի՝ որպես երկրորդ օտար լեզվի ուսուցում, անգլերենի դասավանդում՝ որպես օտար լեզու, խառը ուսուցման դասերի հիմունքներ, խառը

¹ Marsh D., Blended Learning, Creating Learning Opportunities for Language Learners; Cambridge University Press 2012.

ուսուցման դասերի նախագծման կաղապարներ, էլեկտրոնային ուսուցում

Ներկայիս հոդվածը փորձում է ամփոփել անգլերենի՝ որպես երկրորդ օտար լեզվի դասերին ավանդական և էլեկտրոնային ուսուցման ծուլման, այն է՝ խառը ուսուցման միջազգային նորարարական միտումները: Անդրադարձ է կատարվել խառը ուսուցման ստեղծման պատմությանը: Այսօր ներկայացված են նաև տարբեր հեղինակների տեսակետներ, կապված խառը ուսուցման հետ, ինչպես նաև անգլերենի՝ որպես օտար լեզվի խառը ուսուցմամբ դասերի կաղապարների ստեղծման որոշ նախագծումներ:

ДЖУЛЬЕТТА ПАНДУХТЯН

ОСНОВЫ ДЛЯ РАЗРАБОТКИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО

Ключевые слова: смешанное обучение, изучение английского языка как второго иностранного, преподавание английского языка как иностранного, основы уроков смешанного обучения, структуры разработки смешанных уроков, электронное обучение

В данной статье предпринята попытка обобщить слияние традиционного и электронного обучения; т. е. инновационные тенденции смешанного обучения на уроках английского языка как второго иностранного. Автор ссылается на историю смешанного обучения, рассматривает различные мнения авторов о смешанном обучении, также представляет некоторые из структур по разработке смешанных уроков английского языка как иностранного.

ԱԿՍԵԼ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ

ՇՐՋԱՆԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՄԱԼԻՐԱՅԻՆ ՏԻՊԱՅՆԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ-Ի ՆՄԱՆ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՏԵՂԵՐԻ ՈՒ ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԱԿԱՐԱՅԻՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՔ

Հիմնաբառեր: շրջանացում, գյուղական տարաբնակեցում,
տարաբնակեցման շրջան, տարաբնակեց-
ման տիպ, տարաբնակեցման համակարգ,
հեռանկարային զարգացում

Հոդվածում փրվում է հետևյալ թեզի հիմնավորումը՝ լեռնային երկրների գյուղական բնա-
կատեղերի ու տարաբնակեցման շրջանացման արդյունքները, ստացված շրջանացման սխեման
հնարավորություն են տալիս իրականացնել տարաբնակեցման հեռանկարային տարածքային
պլանավորում և զարգացում:

Գյուղական բնակատեղերի ու տարաբնակեցման համալիրային աշխարհագրական
հետազոտության կարևորագույն խնդիրներից և մեթոդներից է համարվում շրջանացումը,
որն ունի ոչ միայն տեսական, այլ նաև կիրառական-գործնական կարևոր նշանակություն:
Նրա միջոցով կատարվում է ամբողջի տրոհումը մասերի և ապահովում է դրանց ավելի
խորն ու բազմակողմանի ուսումնասիրումը, որն անհնար է ամբողջը հետազոտելու ժա-
մանակ: Միաժամանակ, այդպիսի մասերի ուսումնասիրությունը և համադրումն ու համե-
մատումը նպաստում են ամբողջը ճիշտ ճանաչելուն, ինչպես նաև ընդհանուր օրինաչա-
փությունները բացահայտելուն: Մեթոդաբանական այդ հիմնադրույթն առավել քան
կարևոր դեր ունի բնաաշխարհագրական պայմանների, տնտեսական գործունեության և
տարածքի բնակեցման ու տարաբնակեցման խիստ բազմազանությամբ և առանձնա-
հատկություններով աչքի ընկնող լեռնային երկրների ու տարածաշրջանների գյուղական
տարաբնակեցման շրջանացման ժամանակ: Այդ առումով, որպես լեռնային երկրների
գյուղական բնակատեղերի ու տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի բացա-
հայտման ու հետազոտման և տարաբնակեցման շրջանային տարբերությունների ու
առանձնահատկությունների ճանաչման միջոց, շրջանացումը կարելի է համարել անփո-
խարինելի: Բացի գիտական հետազոտության մեթոդից, այն հանդես է գալիս նաև տա-
րաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի կատարելագործման մեթոդ կամ միջոց:
Այսինքն՝ **լեռնային երկրների գյուղական բնակատեղերի ու տարաբնակեցման շրջա-
նացման արդյունքները, ստացված շրջանացման սխեման հնարավորություն են տա-
լիս իրականացնել տարաբնակեցման հեռանկարային տարածքային պլանավորում:**

Աշխարհագրական գիտության մեջ գյուղական բնակատեղերի ու տարաբնակեցման

տիպաբանության և շրջանացման հարցերը մշակվել են Վ.Սուխովի, Ն.Լյալիկովի, Յու.Սաուզկինի, Ս.Կովալյովի, Բ.Ռոդոմանի, Վ.Ջառշվիլու, Ա.Ալեքսենի և այլ հեղինակների կողմից:

Բնաաշխարհագրական բազմազան պայմաններ ունեցող լեռնային տարածքներում գյուղական բնակավայրերի ամբողջական վերլուծության համար հարկավոր է ուսումնասիրել ոչ միայն տարաբնակեցման տիպաբանական առանձին հատկանիշներն, այլ նաև դրանց ընդհանրության բնորոշ կողմերը: Տնտեսության զարգացման և բնակչության կյանքի համար նպաստավոր պայմանների ստեղծման համար կարևոր դեր ունեն բնակավայրերի ինչպես անհատական, այնպես էլ դրանց ընդհանրության տարբեր կողմերը, որոնք առանձնահատուկ ձևով են դրսևորվում լեռնային տարածաշրջաններում և առանձին երկրներում:

Որոշակի տարածքում բնակավայրերի այս կամ այն ձևերի կամ էլ դրանց տարբեր զուգակցությունների տարածման շնորհիվ առաջանում են տարաբնակեցման տարբեր ձևեր ու տիպեր, որոնք կապված են բնակեցման որոշակի արեալների հետ:

Ինչպես յուրաքանչյուր բնակավայր, այնպես էլ դրանց առանձին խմբեր, առանձնանում են որոշակի հատկանիշներով (աշխարհագրական տեղադիրք, արտաքին տեսք, արտադրական ուղղություն, պատմական անցյալ և այլն), որոնք ենթակա են փոփոխության տեղից տեղ և ժամանակի ընթացքում: Տարաբնակեցման տիպը կարող է առանձնացվել վերը նշված հատկանիշներից յուրաքանչյուրի հիման վրա և տարածվել այնքան, քանի դեռ անփոփոխ է տարաբնակեցման այն հատկանիշը, որի հիման վրա առանձնացվել է տվյալ տիպը:

Լեռնային երկրներում բնաաշխարհագրական, սոցիալ-տնտեսական և պատմական գործոնների ազդեցության տակ ձևավորվում է ինչպես գյուղատնտեսական արտադրության, այնպես էլ գյուղական տարաբնակեցման տիպերի բազմազանություն: Երբեմն տարաբնակեցման բնույթը փոփոխվում է նույնիսկ մեկ գյուղի սահմաններում: Այդ ամենի հետևանքով հաճախակի են փոփոխվում տարաբնակեցման ոչ միայն առանձին հատկանիշները, այլ նաև դրանց զուգակցումները: Այսպիսի դեպքում անհրաժեշտ է անցկացնել գյուղական բնակավայրերի ընդհանրության աստիճանաձև (սինթետիկ) տիպաբանություն:

Լեռնային երկրներում գյուղական բնակատեղերն ու տարաբնակեցման բնույթն ուսումնասիրելիս շատ կարևոր է բացահայտել բոլոր այն կողմերը, որոնք պայմանավորված են ինչպես հասարակական երևույթներով, այնպես էլ բնաաշխարհագրական գործոններով: Այդպիսի դեպքում հարկ է լինում միաժամանակ հաշվի առնել տարաբնակեցման մի քանի հատկանիշներ, որոնք կապված են միմյանց հետ և ազդում են տարաբնակեցման ընդհանուր պատկերի ձևավորման վրա: Տարաբնակեցման մի քանի հատկանիշների հիման վրա առանձնացված տիպը տալիս է ամբողջական պատկերացում տարաբնակեցման բնույթի մասին: Տարաբնակեցման այդպիսի ձևն ընդունված է անվանել **գյուղական տարաբնակեցման տեղական կամ համալիրային տիպ**¹: Վ.Ջառշվիլին տարա-

¹ Ковалев С.А., Сельское расселение. Изд. МГУ, 1963.

բնակեցման այդպիսի տիպն անվանում է **սինթետիկ տիպ**¹:

Գյուղական տարաբնակեցման համալիրային տիպն իր բովանդակությամբ ավելի հարուստ է, քան տարաբնակեցման տիպը: Եթե վերջինս ցույց է տալիս գյուղական բնակավայրերի որոշակի խմբերին բնորոշ կողմերից մեկը (օրինակ, արտաքին տեսքը՝ գծային, ցրված, համատարած և այլն), ապա տարաբնակեցման համալիրային տիպը ցույց է տալիս տարաբնակեցման տարբեր հատկանիշների զուգակցումը որոշակի տարածքի սահմաններում: Տարաբնակեցման տիպն ընդգրկում է ավելի մեծ տարածք, քան համալիրային տիպը, քանի որ տարաբնակեցման մեկ հատկանիշը կարող է անփոփոխ մնալ ավելի ընդարձակ տարածքի վրա, քան մի քանի հատկանիշներ և դրանց զուգակցումը:

Տարածքի միասնական տնտեսական օգտագործմամբ և տրանսպորտային կապերով կապված բնակավայրերի խումբը ընդունված է անվանել տարաբնակեցման արեալ [8], **իսկ տարաբնակեցման արեալների զուգակցումը տարածքի բնակեցման, բնակչության ազգային կազմի և տնտեսական գործունեության միասնությամբ՝ տարաբնակեցման շրջան**: Այստեղ, ըստ էության, միավորված են տարաբնակեցման գենետիկական և արտադրական տիպաբանության էլեմենտները:

Սովորաբար տարաբնակեցման շրջանն ունենում է տարածքային միասնություն, այսինքն միավորում է իրար կողք ընկած տարաբնակեցման տիպերը: Սակայն, որոշ դեպքերում տարաբնակեցման միևնույն շրջանի առանձին մասեր կարող են իրարից բաժանված լինել այլ շրջանների տարածքով: Այս երևույթն առավել բնորոշ է լեռնային երկրների համար, ուր բնաաշխարհագրական և տարաբնակեցման գրեթե համանման պայմաններ ունեցող առանձին տարածքներ կարող են գտնվել համեմատաբար ոչ մեծ տարածքի տարբեր հատվածներում:

Տարաբնակեցման յուրաքանչյուր շրջանի մեջ կարող են լինել տարաբնակեցման մի քանի տիպեր, որոնք ունեն ձևաբանական կամ էլ գործառության բնույթի նման գծեր: **Տարաբնակեցման շրջանն առանձնացվում է տարաբնակեցման տիպերի անալոգ հատկանիշների ընդհանրացման միջոցով**:

Ինչպես շրջանացման ցանկացած օբյեկտ, այնպես էլ գյուղական տարաբնակեցումն ունի չափազանց բարդ ու բազմազան, բայց որոշակի տարածական կառուցվածք, բաղադրիչ մասերի իր ենթակարգությունը, հետևապես նաև շրջանացման իր ուրույն տաքսոնոմիական համակարգը: Լեռնային երկրների գյուղական տարաբնակեցման շրջանացման տաքսոնոմիական համակարգի բացահայտումն ունի մեթոդաբանական կարևոր նշանակություն և սերտորեն կապված է ուսումնասիրվող օբյեկտի բազմակողմանի ու սպառիչ հետազոտության հետ: Մի կողմից գյուղական տարաբնակեցման շրջանը հանդիսանում է տիպաբանական առանձին միավոր և մտնում է տաքսոնոմիական ավելի բարձր աստիճանի վրա գտնվող համակարգի մեջ, մյուս կողմից՝ գյուղական տարաբնակեցման շրջանը բաղկացած է ավելի փոքր, ստորին աստիճանի վրա գտնվող համակարգերից (տաքսոնոմիական միավորներից): Այդ առումով մեծ կարևորություն է ձեռք բերում այն հարցը,

¹ Джаошвили В.Ш., Население Грузии, Тбилиси, “Мецниереба”, 1968.

թե արդյոք արդեն ճանաչել և բացահայտել ենք բարձր կարգի միավորը, որի մեջ մտնում է գյուղական տարաբնակեցման տվյալ շրջանը և ցածրակարգ այն միավորները, որոնցից բաղկացած է գյուղական տարաբնակեցման շրջանը: Վերջինս կոնկրետացնելով ՀՀ համար, կարող ենք նշել, որ ՀՀ գյուղական տարաբնակեցման առանձին շրջանները համարվում են հանրապետության տարաբնակեցման միասնական համակարգի առանձին միավորներ և իրենց հերթին բաղկացած են առանձին բաղադրիչներից¹:

Ինչպես սոցիալ-տնտեսական ցանկացած երևույթի, այնպես էլ գյուղական տարաբնակեցման շրջանացումը կարող է լինել ճյուղային և համալիրային: Դրանց հիմքում ընկած է երևույթների տիպաբանությունը. **գյուղական բնակավայրերի այս կամ այն տիպերի և տարաբնակեցման տարբեր տիպերի արեալների տարածումը կամ գերակշռումը երկրի քարտեզում առաջացնում են որոշակի շրջաններ**: Այդ պատճառով էլ տիպաբանության յուրաքանչյուր տեսակին համապատասխանում է շրջանացման որոշակի ցանց: Դա կարող է լինել «պարզունակ», հիմնված մեկ էական հատկանիշի վրա, և «համալիրային»՝ արտացոլելով հատկանիշների ընդհանրությունը, որը կբնութագրի տարաբնակեցման տիպերը: Պարզունակ շրջանացումը օժանդակ փուլ է համալիրային շրջանացման համար, սակայն այն ևս ունի իր գիտական նշանակությունը²:

Համալիրային շրջանացումը պարզագույն դեպքերում իրականացվում է երկու-երեք հատկանիշների կոմբինացման հիման վրա: Լրացուցիչ ցանկացած հատկանիշ կտրուկ բարդացնում է շրջանացումը և ստեղծում մի շարք մեթոդական պրոբլեմներ: Անհրաժեշտ է լինում հաշվի առնել շրջանացման համար առանձնացված հատկանիշների բոլոր կոմբինացիաները, պահպանել տարածքը շրջանների բաժանելու միասնությունը, բաժանման հերթականությունը՝ ընդհանուրից մասնավորին, հիմնական հատկանիշներից՝ լրացուցիչներին:

Կախված աշխատանքի խնդիրներից, շրջանացման «մասշտաբներից» և ելակետային տվյալների բնույթից պետք է ապահովել շրջանացման համար ընտրված հատկանիշների պատշաճ ընդհանրացում:

Գյուղական տարաբնակեցման տիպաբանական շրջանացում կարող ենք կատարել «վերևից» (քարտեզագրական և վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրության հիման վրա, բացահայտելով տարաբնակեցման այս կամ այն գծերի տարածվածությունը), կամ էլ «ներքևից» (ընդհանրացնելով տարաբնակեցման տեղական տիպերն այս կամ այն ուղղությամբ):

Տարաբնակեցման անհատական շրջանների առանձնացումը և դրանց ընդհանրացումը կարևորել են Յու.Սաուշկինը և Ն.Լյալիկովը: Ն.Լյալիկովը տարաբնակեցման տիպի տակ հասկանում էր շրջանի սահմաններում կայուն կերպով կրկնվող. 1. գյուղական բնակավայրերի հարմարվածությունն աշխարհագրական լանդշաֆտի որոշակի տարրերին, 2. գյուղական բնակավայրերի խտությունը, 3. գյուղական բնակավայրերի մարդաշատությունը, 4. գյուղական բնակավայրերի ներքին կառուցվածքը, տարածական մեծությու-

¹ Պոտոսյան Ա.Հ., ՀՀ գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը, Եր., 2013:

² Ковалев С.А., Сельское расселение. Изд. МГУ, 1963.

նը և կոնֆիգուրացիան¹:

Գյուղական տարաբնակեցման շրջանացման համար տիպաբանական հատկանիշների ընտրություն կատարելիս պետք է ամբողջովին հաշվի առնել տարաբնակեցման և տնտեսության առանձնահատկությունները, որին տիրապետում են տվյալ երկիրը կամ մարզը: Հասկանալի է, որ օրինակ լեռնային տարածք ունեցող ՀՀ-ի և հարթավայրային Լատվիայի գյուղական տարաբնակեցման շրջանացման ժամանակ առաջին պլան են մղվում տարբեր հատկանիշներ (տարաբնակեցման գծեր):

Լեռնային երկրներում, մասնավորապես, ՀՀ-ում տարաբնակեցման շրջանները և դրանց մեջ մտնող տեղական (համալիրային) տիպերն իրենց բովանդակությամբ ավելի հարուստ են, ունեն տաքսոնոմիական տարբեր կարգի և քանակի միավորներ: Լեռնային տարածքների հարթավայրային և բլրահարթավայրային թույլ ալիքավոր մակերևույթ ունեցող շրջաններում շրջանացման տաքսոնոմիական միավորները երկուսն են՝ տարաբնակեցման շրջան և տեղական (համալիրային) տիպ, իսկ մակերևույթի բազմազանությամբ աչքի ընկնող շրջաններում՝ երեքը².

- տարաբնակեցման շրջան,
- տարաբնակեցման տեղական (համալիրային) տիպ,
- տարաբնակեցման տեղական (համալիրային) ենթատիպ:

Լեռնային տարածքի մասնատվածությամբ աչքի ընկնող շրջաններում տարաբնակեցման տեղական (համալիրային) տիպերում ենթատիպերի առանձնացումը պայմանավորված է դրանց աշխարհագրական դիրքով և տեղադիրքով, բնակավայրի մարդաշատության տարբերություններով, միջբնակավայրային տրանսպորտային ուղիների, սոցիալ-կենցաղային և մշակութային ծառայությունների զարգացման մակարդակների տարբերություններով:

Այսպիսով, ՀՀ-ի նման լեռնային երկրներում գյուղական տարաբնակեցման շրջանացման տաքսոնոմիական ենթակարգությունը կունենա այսպիսի կառուցվածք. **տարաբնակեցման շրջան, տարաբնակեցման տեղական տիպ և տարաբնակեցման տեղական ենթատիպ**: Շրջանացման սխեման, առանձնացված տարաբնակեցման տեղական (համալիրային) տիպերը, ենթատիպերը և շրջանները հանդիսանում են հիմք տարաբնակեցման տարածաշրջանային և տեղական սխեմաների մշակման, հեռանկարային պլանավորման ու զարգացման և կառավարման համար: Նման եզրահանգումը հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով.

1. Ցանկացած տարածքում հասարակության տարածքային կազմակերպման հենքը հանդիսանում է առկա տարաբնակեցման ցանցը,
2. Գյուղական տարաբնակեցման համալիրային տիպերը և ենթատիպերը կամ դրանց ընդհանրությունը որոշակի տարածքի սահմաններում՝ տարաբնակեցման շրջանները լեռնային երկրների բնատնտեսական առանձնակի պայմաններում

¹ Ляликов Н.И., Типы сельского расселения СССР. “География в школе”, 1948, N 2, 3, с. 4-14, 1-14, 3-13, 19-32.

² Պոտոսյան Ա.Հ., ՀՀ գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը, Եր., 2013:

ստեղծված այնպիսի միավորներ են, որոնց ձևավորումը և զարգացումը պայմանավորում է տվյալ տարածքի միասնական տնտեսական օգտագործում և բնակեցում: Վերջիններս հանդիսանալով տարաբնակեցման միասնական համակարգի ենթակարգության տարբեր մակարդակի վրա գտնվող օղակներ, կարող են ծառայել հիմք տարաբնակեցման հեռանկարային պլանավորման ու զարգացման և կառավարման համար:

АКСЕЛ ПОДОСЯН

РАЙОНИРОВАНИЕ И КОМПЛЕКСНАЯ ТИПОЛОГИЯ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ, УПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ СЕЛЬСКИМИ МЕСТНОСТЯМИ И РАССЕЛЕНИЯМИ В ГОРНЫХ СТРАНАХ, НАПОДОБИЕ РА

Ключевые слова: районирование, сельское расселение, область заселения, тип населенного пункта, система расселения, долгосрочное развитие

В статье дано обоснование следующего тезиса: схема районирования сельского расселения в горных странах, комплексные типы, подтипы и районы обособленного расселения являются основой для разработки территориальных и местных схем расселения, их перспективного планирования и развития.

AKSEL POTOSYAN

REGIONALIZATION AND COMPLEX TYPOLOGY AS BASIS FOR DEVELOPMENT, MANAGEMENT AND PERSPECTIVE PLANNING OF RURAL AREAS AND RESETTLEMENTS IN COUNTRIES SIMILAR TO RA

Key Words: zoning, rural resettlement, resettlement region, type of settlement, resettlement system, long-term development

The article substantiates that the scheme of zoning of rural resettlements, complex types, subtypes and zones of resettlement are the basis for developing regional and local scheme of resettlements, strategic planning, development and management.

ՆՎԱԶԱԳՈՒՅՆ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐԶԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. նվազագույն աշխատավարձ, նվազագույն սպառողական զամբյուղ, միջին ամսական աշխատավարձ, սպառողական գներ, նվազագույն աշխատավարձի սահմանման չափանիշներ և մեթոդներ, նվազագույն աշխատավարձի և միջին աշխատավարձի հարաբերակցություն, համախառն ներքին արդյունք

Հոդվածում քննարկվել են ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձի սահմանման հիմնական հիմնադրերը: Ներկայացվել են նվազագույն աշխատավարձի մակարդակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները, նվազագույն աշխատավարձի սահմանման մոտեցումները և չափանիշները: Առաջարկվել են ուղիներ նվազագույն աշխատավարձի չափի որոշման քաղաքականության կատարելագործման ուղղությամբ: Կետական մակարդակով նվազագույն աշխատավարձի չափը սահմանել՝ հաշվի առնելով միջազգային ստանդարտներով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի և փաստացի միջին աշխատավարձի հարաբերակցությունը, իսկ ճյուղային մակարդակով՝ նվազագույն աշխատավարձի չափը որոշել սոցիալական գործընկերության սկզբունքի հիման վրա՝ ճյուղային համաձայնագրերով:

Նվազագույն աշխատավարձը հանդիսանում է բնակչության սոցիալական պաշտպանության արդյունավետ միջոց և սոցիալ-տնտեսական զարգացման ստրատեգիայի բաղկացուցիչ մասը: 2012 թ. ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձը 2009 թ. նկատմամբ աճել է ընդամենը 8,3%-ով, որը հիմնականում պայմանավորված էր համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամով: Մինչդեռ 2013 թ. ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձը 2009 թ. նկատմամբ աճել է ավելի քան 33,3%-ով, 2012 թ. նկատմամբ՝ 23,1%-ով, իսկ 2014 թ. նախորդ տարվա նկատմամբ գրանցվել է 18,8% աճ¹: 2015 թ. հուլիսի 1-ից ՀՀ-ում սահմանված ամսական նվազագույն աշխատավարձը նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի նկատմամբ ավելացել է 10%-ով, իսկ սպառողական գները այդ նույն ժամանակաշրջանում նվազել են միջինը 3%-ով² 2015 թ. սկզբին Եվրոպայի երկրներից ամենաբարձր նվազագույն

¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 91: 2013 թ. և 2014 թ. հաշվարկներում օտագործվել են օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի միջին տարեկան ցուցանիշները, <http://www.armstat.am>: «Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին ՀՀ օրենք ՀՕ-187-Ն, ընդունված է: 12.12.2013 թ., ուժի մեջ է: 01.07.2014, հ. 1. arlis.am

² «Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին ՀՀ օրենք ՀՕ-205-Ն, ընդունվել է 01.12.2014 թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2015, հ. 1. arlis.am. ՀՀ սոցիալ-

աշխատավարձ սահմանվել է Լյուքսեմբուրգում՝ 1922,96 եվրո (ժամում 11,10 եվրո), իսկ ամենացածրը՝ Բուլղարիայում՝ 184,07 եվրո (ժամում 1,04 եվրո)¹: ՀՀ-ում 2015 թ. հունվարին նվազագույն աշխատավարձը կազմել է 89,72 ԵՎԲ (ժամում 0,51 ԵՎԲ), իսկ հուլիսին՝ 104,67 ԵՎԲ (ժամում 0,6 ԵՎԲ)²:

Ըստ ԱՄԿ-ի հանձնարարականների՝ ժամային նվազագույն աշխատավարձը չպետք է ցածր լինի 3 դոլարից³, հակառակ դեպքում այն բերում է տնտեսության աշխատանքային ներուժի «քայքայման»: Հաշվի առնելով, որ ՀՀ-ում ամսական աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը կազմում է մոտավորապես 176 ժամ (ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, հ. 139), ապա նվազագույն ամսական աշխատավարձը պետք է կազմի մոտ 528 ԱՄՆ դոլար կամ 252 հազ. դրամ⁴: Այսպիսով, ՀՀ-ում տվյալ ցուցանիշը անթույլատրելի ցածր է և չի կատարում իր գործառույթները, և որպես հետևանք չի կարող ծառայել ցածր վարձատրվող աշխատողների արժանապատիվ կենսամակարդակի երաշխիք: Քանի որ տարբեր երկրներում ապրանքների և ծառայությունների գները էապես տարբերվում են, ապա առավել ճիշտ է համեմատել նվազագույն աշխատավարձի մակարդակները՝ հաշվի առնելով գնողունակության համարժեքությունը: Ըստ գնողունակության համարժեքության 2013 թ. Եվրոպայի երկրներում ամենաբարձր և ամենացածր նվազագույն աշխատավարձերի մեծությունների հարաբերակցությունը կազմել է 1: 20, իսկ միջին ցուցանիշը կազմել է 823 ԱՄՆ դոլար⁵: ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձը, հաշվի առնելով դոլարի գնողունակությունը, 2012 թ. կազմել է շուրջ 166 դոլար, իսկ 2013 թ. և 2014 թ. համապատասխանաբար՝ 217 և 255 ԱՄՆ դոլար⁶:

Համաշխարհային պրակտիկայում կիրառվում է նվազագույն աշխատավարձի սահմանման երկու հիմնական մոտեցում՝ ըստ նվազագույն սպառողական զամբյուղի և նվազագույն աշխատավարձի և փաստացի միջին աշխատավարձի հարաբերակցության հիման վրա⁷: Վերջինս առավել կոնկրետ ցուցանիշ է, քանի որ այն բնութագրում է ձեռք բերված մակարդակը: Եթե ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձի տեսակարար կշիռը փաստագրված նվազագույն սպառողական զամբյուղում՝ աղքատության ընդհանուր գիծ, 2011-2012 թթ. ընթացքում 90%-ից նվազել է մինչև 87,7%, որը հիմնականում պայմանավորված է սպառողական գների 3,2% աճով, ապա 2012-2013 թթ. ընթացքում այդ նույն

տնտեսական վիճակը 2014 թ. հունվար դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ 2015 թ., էջ 62: Սպառողական գների ինդեքսը (գները) ՀՀ-ում 2015 թ. հունվար-հունիսին, էջ 5 , <http://www.armstat.am>

¹ Նվազագույն աշխատավարձի ցուցանիշը, www.europag.ru/catalog/stat/41680.html
www.newsru.com (Մարտի 27, 2014 թ.)

² rate.am/cb.aspx. <http://www.cba.am/>

³ tass.ru/info/890328

⁴ rate.am/cb.aspx. <http://www.cba.am/>

⁵ www.mn.ru/.../20130305/33903...

⁶ Աշխատավարձի ցուցանիշը, <http://www.worldbank.org/data>

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013 թ., էջ 59 , <http://www.armstat.am>

⁷ Նվազագույն աշխատավարձի և փաստացի միջին աշխատավարձի հարաբերակցությունը, N 6 (25) 2014, N. 5. <http://naukovedenie.ru/>

ցուցանիշն աճել է 87,7%-ից մինչև 102,1%, որը պայմանավորված է նրանով, որ այդ նույն ժամանակաշրջանում նվազագույն աշխատավարձն աճել է 23,1%-ով, իսկ նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը մեծացել է՝ կապված գների 5,8%-ով աճի հետ¹: Ներկայումս Եվրոպայի երկրների մեծ մասում Եվրոպական խարտիային համապատասխան նվազագույն աշխատավարձը 1,5-2,5 անգամ գերազանցում է կենսաապահովման նվազագույնի մեծությունը²: Չնայած արժանապատիվ կենսամակարդակի իրավունքը երաշխավորված է ՀՀ քաղաքացիներին, սակայն ներկայումս տնտեսությունում կան մեծ թվով այսպես կոչված աշխատող աղքատներ՝ նվազագույն աշխատավարձից ցածր եկամուտով: Ըստ վիճակագրական տվյալների ՀՀ տնտեսությունում, եթե սահմանված նվազագույն աշխատավարձից ցածր վարձատրվող աշխատողների տեսակարար կշիռը 2012 թ. դեկտեմբերին կազմել է 2,8%, ապա 2013 թ. նոյեմբերին այն ավելացել է՝ հասնելով 4,2%-ի³: Այսպիսով, ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձը չի կատարում սոցիալական երաշխիքի իր գործառույթը և հաշվի չի առնվում նաև այն, որ աշխատողը կարող է ունենալ խնամքի տակ գտնվող անձինք:

Նվազագույն աշխատավարձի չհիմնավորված ցածր մակարդակի մասին է վկայում նաև դրա հարաբերակցությունը երկրում ձևավորված փաստացի միջին աշխատավարձի (հարկերը հանելով) նկատմամբ՝ Կելտցի ինդեքսը: Եթե 2012 թ. այս ցուցանիշը ՀՀ-ում կազմել է 36,7%, ապա 2013. այն աճել է՝ կազմելով 42,4%⁴: Եվրոպայի զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում 2013 թ. այն տատանվել է 41-82%-ի սահմաններում, իսկ միջինը կազմել է 53,6%⁵:

Նվազագույն աշխատավարձի սահմանման ժամանակ կիրառվում են տարբեր չափանիշներ՝ աշխատողների և նրանց ընտանիքների պահանջմունքները, միջին աշխատավարձը, աշխատանքի արտադրողականությունը, սղաճը, զբաղվածության մակարդակը, գործատուների եկամուտները, կյանքի արժեքը, տնտեսության զարգացման մակարդակը, աղքատության գիծը և այլն⁶: Մեր կարծիքով ներկայումս օպտիմալ է որպես նվազագույն աշխատավարձի չափանիշ օգտագործել ոչ թե սպառողական զամբյուղի արժեքը, այլ նվազագույն աշխատավարձի և փաստացի միջին աշխատավարձի հարաբերակցությունը, որը կապված է ամենից առաջ ըստ տնտեսության առանձին ոլորտների և մարզերի աշխատավարձի անհավասարաչափ շերտավորման հետ: Այսպես, ՀՀ-ում 2013 թ. միջին ամսական անվանական աշխատավարձերի հարաբերակցությունը կազմել է. ըստ տնտեսության ոլորտների 1:4, իսկ ըստ ՀՀ մարզերի՝ 1:1,8⁷: Նվազագույն աշխատավարձի և

¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, ՀՀ ԱՎԾ 2014 թ., էջ 91; 106; 411, <http://www.armstat.am>

² Áóðáááá Á. Á. ì è í è ì à è ü í à ý ç à ð á á í ò ò í à ý ì è à ò à: ð í è ü á ý è í í ì ì è á è ì ð í á è á ì ü è ñ í í è ü ç í à á í è ý á ñ í à ð á í á í í è ð í ñ è. Á á ñ ò í è è í ð á è Á Á Ó N 5 (12), ñ. 49-50. я

³ Աշխատանքի շուկան ՀՀ-ում, 2014, ՀՀ ԱՎԾ, էջ 191-192, , <http://www.armstat.am>

⁴ Աշխատանքի շուկան ՀՀ-ում, 2014, էջ 100; 173. <http://www.armstat.am>

⁵ www.mn.ru/.../20130305/33903...

⁶ ի ð è í à ñ è è è Բ. Ի., Է ó ç í á ò í à Á. Է., × á ð í á á á á Á. Á., í ð á á í á í á ð á á ó è è ð í á á í è á ì è í è ì à è ü í í è í è à ò ü ò ð ó á á. ì., Է ç á. á í ì Á ü ñ ð á è ð è í è ü ý è í í ì è è è, 2013, ñ. 19, ñ. 21

⁷ Աշխատանքի շուկան ՀՀ-ում, 2014, ՀՀ ԱՎԾ էջ 177, 186, <http://www.armstat.am>

зарплаты, соотношение минимальной заработной платы и средней заработной платы, валовая внутренняя продукция.

В статье рассматриваются основные проблемы установления минимальной заработной платы в РА. Представлены основные показатели, характеризующие уровень минимальной заработной платы, подходы и критерии установления минимальной заработной платы. Предлагаются меры, направленные на совершенствование политики установления размера минимальной заработной платы: на государственном уровне размер минимальной заработной платы установить, учитывая установленные международные стандарты соотношения минимальной заработной платы и фактической средней заработной платы, а на отраслевом уровне размер минимальной заработной платы определить по принципу социального партнерства на основе отраслевых соглашений.

NAZENIK SAMVELYAN

MINIMUM WAGE AS STATE SOCIAL GUARANTEE IN ARMENIA

***Key Words:** minimum wage, minimum consumer basket, average monthly wage, consumer prices, criteria and methods for fixing minimum wages, ratio of minimum and average wages, GDP*

The article analyzes the problems of establishing the minimum wage in Armenia as well as the main indicators of the level of minimum wage, approaches and criteria for defining the minimum wage. The article presents the approaches to improve the policy of minimum wage. The state minimum wage is proposed to be set taking into account the ratio of minimum wage established by international standards with a real average wage. At the sectoral level, the amount of minimum wage is necessary to establish by the principle of social partnership based on industry agreements.

ՀԵՐՄԻՆԵ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՃՇՀԱՀ

ՄԻԱՄՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔ: ԲԼՈՒՄԻ ՏԱՔՍՈՆՈՄԵՏՐԻԱՆ

Հիմնաբառեր. կրթություն, գնահատում, ստեղծարար մոտեցում, ուսանողակենտրոն կրթություն, ազգային մոդել

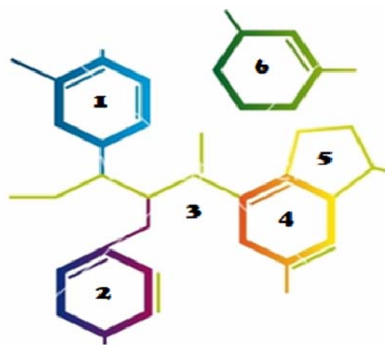
Հոդվածում ներկայացվում են կրթության ժամանակակից մեթոդների հիմնախնդիրները և ժամանակակից տեխնոլոգիան՝ որպես արդյունավետ ուսուցման և դասավանդման գործիք: Կրթության նպատակը մարդն է, նրա զարգացումը, հետևաբար՝ այն, ամենը ինչ արվում է այդ համակարգում պետք է բխի նպատակից և օժանդակի մարդու լիարժեք ձևավորմանը: Ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառումը նպաստում է կրթության որակի բարձրացմանը: Սակայն բավարար չէ տեխնոլոգիաներ ունենալը, եթե դրանք ուսումնական գործընթացի մաս չեն դառնում:

Հասարակության զարգացման ժամանակակից միտումների ազդեցությունը կրթական համակարգի վրա կարելի է բնութագրել որպես հետարդյունաբերական անցումային գործընթաց, որի արդյունքում էլ մեծացել է տեղեկատվության՝ որպես գլխավոր ռեսուրսի դերը: Արդյունքում շահում են այն երկրները, որտեղ նոր տեղեկատվությունը ստացվում է առավել արագորեն, մշակվում՝ վերածվելով գիտելիքի և փոխանցվում թիրախային հասցեատիրոջը: Հետևաբար, հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ է ունենալ մի կողմից տեղեկատվական զարգացած ենթակառուցվածք, ինչպիսիք են բարձր տեխնոլոգիական համակարգերը և դրանք օգտագործելու հնարավորությունները, մյուս կողմից՝ կրթական և գիտական այնպիսի բարենպաստ միջավայր, որտեղ առկա տեղեկատվությունը կվերածվի անհրաժեշտ գիտելիքի:

Կրթական համակարգ, ինչպես ցանկացած համակարգ, այսպես թե այնպես ենթադրում է որոշակի միասնականություն և օժտված է որոշակի նպատակներով, խնդիրներով, որ պիտի լուծի այդ համակարգի գործունեությունը, բայց այնուհանդերձ այդ բաց համակարգում փակ է մեկ բան՝ այլընտրանքը:

Երբ ուսումնասիրում ենք կրթության ելքային արդյունքների ձևավորման մոդելները, ակնհայտ է դառնում, որ բոլոր այդ մոդելները շատ կամ քիչ չափով հիմնվում են դեռևս 1956 թ. ականավոր գիտնական Բենջամին Բլումի կողմից մշակված տաքսոնոմիայի (նկար 1) վրա: Բլումի տաքսոնոմիայի ճանաչողական կամ, այսպես կոչված, իմացական խումբը բաղկացած է վեց մակարդակներից՝ գիտելիք, ընկալում, կիրառում, վերլուծություն, սինթեզ և գնահատում¹: Բլումի տաքսոնոմիայի մակարդակները դասավորված են աճման կարգով, այսինքն նախորդ մակարդակը հաջորդի հիմքն է:

¹ Bloom B., Mesia B. and Krathwohl D., Taxonomy of Educational Objectives (two vols: The Affective Domain & The Cognitive Domain). New York. David McKay, 1964.

գնահատում	1	ստեղծել
սինթեզ	2	գնահատել
վերլուծություն	3	վերլուծել
կիրառում	4	կիրառել
ընկալում	5	հասկանալ
գիտելիք	6	հիշել
Հին փարբերակ		Նոր փարբերակ

Նկար 1. Բլումի փաքսոնոմերիան

Աստիճանաբար բարդացող կրթական նպատակները նոր պահանջներ են դնում դասախոսի առջև՝ ինչպես նրա դերի և գործառույթների, այնպես էլ դասընթացի ծրագրի կառուցման, նպատակների և կրթական արդյունքների ձևակերպման համար: Հիմք ընդունելով Բլումի տեսությունը՝ 2000 թվականին Լորիմ Անդերսոն և Դավիթ Քրաֆլոն սահմանեցին նոր տասքոնոմետրիա: Այստեղ փոփոխությունը ոչ միայն քերականական է, երբ «գոյական»-ը փոխվում է «բայ»-ով այստեղ տրվում է ելքային արդյունքների սահմանման համակարգված կառուցվածքային մոտեցում: Կրթական վերջնարդյունքների նկարագրության չափագրելիությունն ապահովող նոր տաքսոնոմիան ունի հետևյալ կառուցվածքը՝ հիշել, հասկանալ, կիրառել, վերլուծել, գնահատել և ստեղծել: Էական է նաև տարբերությունը նաև վերջի երկու մակարդակների միջև, ինչը թույլ է տալիս արժևորել ուսանողի ինքնուրույն աշխատելու հմտությունը:

Արևմտյան փորձից մեզ հայտնի է, որ քննադատական մտածողության զարգացմանը խիստ նպաստում են խմբային առաջադրանքները, որտեղ ուսանողը հնարավորություն ունի ինքնադրսևորվելու, սեփական տեսակետը ներկայացնելու, պաշտպանելու, ինչպես նաև համոզվելու դիմացինի տեսակետի առավել տրամաբանական և պատճառաբանված լինելու մեջ¹:

Հասարակությունը բարդ օրգանիզմ է, որ աշխատում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ նորմերով: Երբ մշակվում է որևէ կրթական համակարգ, ինչպե՞ս է այն զտում, ընտրում հասարակական կյանքի այն կորմերը, որոնք հարմար են տվյալ հասարակությանը, որոնցով ապրում է հասարակությունը և մյուս կողմից որոնցով պետք է ապրի: Կրթությունը ունի նաև մոդելավորող գործառույթ, ուստի կրթական համակարգի պահանջները պետք է բխեն հասարակության պահանջներից, սակայն դա միակ հնարավորությունը չէ: Եթե

¹ Зайцева О.В., Информатизация образования и интеллектуальный капитал. Дистанционное и виртуальное обучение. 2012, №12, с. 105-109.

կրթական համակարգը արտացոլում է մեր կյանքը, ապա մեր հասարակական կյանքը կառուցված է կոնկրետ հռչակված արժեքներից, այսինքն՝ կրթական համակարգի ձևավորումը ենթադրում է քաղաքականության ձևավորում: Ուստի՝ կրթության շարժը պետք է համապատասխանի այն ուղու հետ, որը հասարակությունը հռչակել իր զարգացման ճանապարհին:

Դժվար է պատկերացնել մարդու առօրյան առանց նոր տեխնոլոգիաների, իսկ 21-րդ դարի ուսանողին՝ առանց համակարգի: Տեխնոլոգիաները սոսկ գործիքներ են, որոնց արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ թե դրանց գոյությամբ այլ նրանց կիրառմամբ: Տեխնոլոգիաների ներդրումը պետք է նպաստի ուսումնական պրոցեսի որակի բարձրացմանը¹:

Ուսումնական գործընթացի մաս կազմող թվային գործիքների ստեղծման և օգտագործման հիմքում պետք է արժևորվի ուսանողի մասնակցության աստիճանը: Հետևաբար, խնդիրը ոչ միայն գործիքի ստեղծումն է, այլ նաև այն, որ դասավանդողները խորհրդակցում են ուսանողների հետ, և նրանց կարծիքը հաշվի է առնվում ծրագրերը կազմելիս: Թվային գործիքների կիրառումն ուղղված դասավանդման և ուսումնառության գործընթացների բարելավմանը: Դասավանդման ավանդական՝ փոխանցվող և յուրացվող գործառնություններին ավելանում է ևս մեկը, ստեղծարար համատեղ հետազոտությունը, որն ըստ էության համարվում է գերագույն մակարդակ և ակնկալում է նոր գաղափարների ստեղծում և համատեղ օգտագործում:

Արդի աշխարհում կրթությունը շարունակում է մնալ անհատական և հասարակական կյանքի կազմակերպման լավագույն գործիքներից մեկը: Ուստի միասնական կրթական մոդելը պետք է ձևավորվի «ներքևից»՝ հստակ գիտակցելով ուսանողի պահանջը: Ազգային մոդելի ստեղծումը աստիճանաբար դառնում է անհրաժեշտություն, որը կհամապատասխանի մեր բնավորությանը, որն ըստ էության չի նշանակում բովանդակության փոփոխություն, այլ այն, որ պետք է լինի այժմեական և միևնույն ժամանակ ունենա ազգային պատկանելություն:

Ուստի ելնելով ժամանակակից կրթության պահանջներից՝ անհրաժեշտ է, որ թվային գործիքների կիրառումն կրի ոչ թե «կամ-կամ» բնույթ, այլ ապահովի կրթության համագործակցային միասնական ամբողջականությունն և անընդհատությունը:

ЭРМИНЕ САМВЕЛЯН

ЕДИНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО. ТАКСОНОМИЯ БЛУМА

Ключевые слова: образование, оценка, творческий подход, лично-ориентированное образование, национальная модель

¹ Соловьев И.В., Цветков В.Я., О содержании и взаимосвязях категорий «информация», «информационные ресурсы», «знания». Дистанционное и виртуальное обучение. 2011, №6 (48), с. 11-21.

В данной статье излагается взгляд автора на изменение образовательного пространства под влиянием информатизации. Цель образования - развитие человека следовательно, все, что делается в этой системе должно исходить из этого принципа. Раскрывается содержание информационных образовательных моделей как базовый компонент современного образования. Приведены принципы управления информационных образовательных ресурсов.

HERMINE SAMVELYAN

UNIFIED EDUCATIONAL SPACE. BLOOM TAXONOMY

Key Words: education, evaluation, creative approach, student-centered education, national model

Considering modern educational problems, the article examines the conceptual grounds of educational approaches offered by using information models. The paper examines the presentation of educational models from the viewpoint of human perception. It is shown that the informative educational model is a new information resource in education.

ԳՈՀԱՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, պրոֆեսոր, ՀԱԱՀ

ԳԱՌՆԻԿ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ասիստենտ, ՀԱԱՀ

ՀԱՍՄԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Դասախոս, ՀԱԱՀ

ՀՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ԿԵՆՍԱՊԵՍ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՆԴԱՄԹԵՐՔԻ ՄՊԱՌՄԱՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբաներ. պարենային անվտանգություն, փաստացի սնման մակարդակ, սնման ֆիզիոլոգիական նորմաներ, նվազագույն պարենային հավաքածու, սպառման դինամիկա, սննդի լիարժեքություն

Հոդվածում ուսումնասիրության են ենթարկվել և վերլուծվել վերջին տարիներին ՀՀ բնակչության կողմից կենսապես կարևորագույն սննդամթերքների առանձին տեսակների սպառման դինամիկան, միաժամանակ, համեմատելով փաստացի սպառման ծավալները նվազագույն պարենային հավաքածուի և սնման երաշխավորվող նորմաների հետ: Ներկայացվել են սնման ֆիզիոլոգիական նորմաների սկզբունքները և փաստացի սնման մակարդակի ուսումնասիրության կարևորությունը:

Յուրաքանչյուր պետության առաջնահերթ խնդիրներից է մարդկանց սննդի համար անհրաժեշտ նվազագույն նորմայի ապահովումը: Պարենային անվտանգությունը պայմաններ է ստեղծում հասարակության կայուն կենսագործունեության համար, այն միաժամանակ նախատեսում է պարենային ինքնապահովման բավականաչափ մակարդակի աջակցություն և անկախություն, ստեղծելով տնտեսական պայմաններ՝ մատչելի դարձնելով սննդի կենսականորեն անհրաժեշտ մթերքները սահմանված ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան:

Սննդի նորմաների համակարգը իր մեջ ներառում է. I. սննդամթերքի ֆիզիոլոգիական պահանջմունքների հիման վրա որոշված սնման ռացիոնալ նորմաները, II. սպառողական զամբյուղի հաշվարկման հիմքում ընկած սննդամթերքի սպառման նորմաների վրա հիմնված սնման նվազագույն մակարդակը: Սնման ռացիոնալ նորմաները սննդային նյութերի և էներգիայի սպառման գիտականորեն հիմնավորված նորմաներ են, որոնց դեպքում լիովին բավարարվում են առողջ մարդկանց պահանջմունքները սննդանյութերով և էներգիայով:

Ռացիոնալ սնունդը այլ գործոնների հետ միասին ազգաբնակչության առողջության և բարձր կենսամակարդակի կարևոր ցուցանիշներից է: Այն ունի հաշվեկշռված կառուցվածք և ձևավորվում է երկրի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային զարգացմանը համընթաց, որի վրա իրենց կնիքն են դնում ազգային, սեռա-տարիքային, կլիմայա-աշխարհագրական և մասնագիտական առանձնահատկությունները: Սննդի մասին ժամանակակից գիտության գլխավոր սկզբունքը սննդի լիարժեքությունը և հաշվեկշռվածությունն է, որն ապահովում է սննդային օրաբաժինների որակական և քանակական ճիշտ կառուցվածքը և պայմանավորում օրգանիզմում կենսական գործընթացների նորմալ ընթացքը: Ուստի սննդի կենսաբանական և էներգետիկ լիարժեքությունը գնահատելու, նրա կառուցվածքում եղած թերությունները շտկելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել և վերլուծել բնակչության փաստացի սնման մակարդակը¹:

Բնակչության տարբեր խմբերի փաստացի սնման ուսումնասիրությունների միջոցով ստացված տվյալների գիտական վերլուծությունները կարևորվում են ոչ միայն երկրում բնակչության սննդի բնույթի և կառուցվածքի, որևէ տարիքային խմբի կամ ամբողջությամբ վերցրած ողջ ազգաբնակչության սննդի լիարժեքությունը բացահայտելու և համապատասխան հիգիենիկ միջոցառումներ մշակելու առումով, այլև սննդի բնագավառում պետական քաղաքականություն մշակելու տեսակետից: Այն կառավարությանը հնարավորություն կտա լավագույն ձևով կազմակերպելու երկրում պարենամթերքի արտադրության, ներկրման և բաշխման կարևորագույն խնդիրը²: 2002 թ. մայիսի 7-ին ընդունված

¹ Խաչատրյան Ն.Դ., ՀՀ չափահաս աշխատունակ բնակչության փաստացի սննդի ուսումնասիրությունը և սննդային ստատուսի հիգիենիկ գնահատականը, Բժշկ. գիտ. թեկնածուի գիտ. աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2004, էջ 3-4:

² ՀՀ ԱՆ «ՀՀ աշխատունակ բնակչության սննդանյութերի և էներգիայի նկատմամբ օրգանիզմի պահանջը բավարարող սննդային օրաբաժինների պարենամթերքային կազմի մշակումը սոցիալ-տնտեսական արդի պայմաններում» մեթոդական հանձնարարական, Եր., 2004, էջ 3-4:

«Պարենային անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենքում որպես ոլորտի պետական քաղաքականության հիմնական ուղղություններից է համարվել սննդամթերքի որակական հատկանիշների ապահովումը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված նորմերին համապատասխան (հ. 2, բ ենթակետ): Հանրապետությունում մշակվել է նաև ՀՀ պարենային անվտանգության ապահովման հայեցակարգ, որի ընդունման անհրաժեշտությունը բխում է ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության, ՀՀ կառավարության 2008-2012 թթ. գործունեության ծրագրի, կայուն զարգացման ծրագրի և ռազմավարական բնույթի այլ իրավական ակտերի պահանջներից: Բացի այդ, վերջին տարիներին իրականացվող սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների շնորհիվ ՀՀ-ում ձևավորվել են պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացման որոշակի նախադրյալներ, սակայն բնակչության կայուն և լիարժեք պարենապահովման հարցում (այդ թվում՝ արտակարգ իրավիճակներում) դեռևս առկա են լուծում պահանջող բազմաթիվ խնդիրներ, ինչն ավելի արդիական է դարձնում հայեցակարգի ընդունումը¹:

Սնման ֆիզիոլոգիական նորմաները հիմնվում են ռացիոնալ սնման հիմնարար սկզբունքների վրա: Դրանք իրենցից ներկայացնում են միջին մեծություններ, որոնք արտացոլում են բնակչության առանձին խմբերի օպտիմալ պահանջները սննդանյութերի և էներգիայի նկատմամբ: Միաժամանակ, դրանց մշակումը նպատակ ունի՝ ա) օգնել բուժ. աշխատողներին և բնակչությանը կողմնորոշվելու համար ռացիոնալ սնման հարցերում, բ) ծառայել որպես բնակչության փաստացի սնման գնահատման չափանիշ, գ) պլանավորել տվյալ տարածքի բնակչության պարենամթերքով ապահովումը և դ) որպես միջին կողմնորոշիչ մեծություններ արտացոլելու բնակչության առանձին խմբերի օպտիմալ պահանջմունքները հիմնական սննդանյութերի և էներգիայի նկատմամբ:

Տվյալ հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել և վերլուծել վերջին տարիներին ՀՀ բնակչության կողմից կենսապես կարևորագույն սննդամթերքի առանձին տեսակների սպառման դինամիկան, միաժամանակ համեմատելով փաստացի սպառման ծավալները նվազագույն պարենային հավաքածուի և սնման երաշխավորվող նորմաների հետ (այն ներկայացված է ներքոհիշյալ թիվ 1 աղյուսակում):

Աղյուսակի տվյալները վկայում են վերջին չորս տարիների ընթացքում ՀՀ բնակչության կողմից սննդամթերքի հիմնական տեսակների միջին տարեկան սպառման դինամիկայում (մեկ շնչի հաշվով) հետևյալ փոփոխությունների մասին. 2013 թ.-ին 2010 թ. համեմատությամբ ավելացել են բնակչության կողմից սպառված բանջարեղենի (14.72%-ով), բուսայուղի (15.8%-ով), միս-մսամթերքի (8,53%-ով), կարագի (5.26%-ով) և ձկնեղենի (11.77%-ով) սպառման ծավալները, պանրի սպառումը մնացել է անփոփոխ, իսկ սննդամթերքի մնացած տեսակների գծով ունեցել ենք սպառման ծավալների անկում:

Առավել տխուր է պատկերը փաստացի սպառման տվյալները նվազագույն պարենային հավաքածուի և սնման երաշխավորվող ֆիզիոլոգիական նորմաների հետ համեմատության ժամանակ: Բացի հացամթերքից և պանրից աննախընթաց կերպով նվազել

¹ ՀՀ պարենային անվտանգության ապահովման հայեցակարգ, նախագիծ, 18.05.2011, էջ 3:

են բնակչության փաստացի սպառման ծավալները նվազագույն պարենային հավաքածուում ընդգրկված բոլոր սննդամթերքների գծով, իսկ սնման ֆիզիոլոգիական նորմաների համեմատությամբ միայն հացամթերքի սպառման ծավալներն են ունեցել աճման միտում (ինչը հայտնի է, որ բացասական երևույթ է և խոսում է բնակչության սնման կազմում դրսևորված ոչ դրական տեղաշարժերի մասին):

Աղյուսակ 1

ՀՀ բնակչության կողմից սննդամթերքների հիմնական տեսակների միջին տարեկան սպառումը մեկ շնչի հաշվով*

№	Պարենամթերքի անվանումը	Սնման երաշխավորվող ֆիզիոլոգիական նորմաներ	Նվազագույն պարենային հավաքածու	2010թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2013թ.-ին (%-ներով)			
								2010թ. համեմատ.	Սնման նորմերի համեմատ.	Նվազ. պարեն. հավաքածուի համեմատ.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1.	Հաց և հացամթերք	110	129,7	142,4	146,2	146,1	141,8	99,58	128,90	109,33	
2.	Կարտոֆիլ	92	91,3	46,4	43,6	42,8	42,5	91,60	46,20	46,55	
3.	Բանջարեղեն և բոստանային մշակաբույսեր	140	109,5	68,6	78,4	79,7	78,7	114,72	56,22	71,87	
4.	Մրգեր և հատապտուղներ	75	73	51,1	48,4	50,2	46,4	90,80	1,87	95,87	
5.	Շաքար	23	18,3	7,2	7,6	7,0	6,7	93,06	29,13	36,61	
6.	Բուսական յուղ	12	11	3,8	3,8	4,3	4,4	115,8	36,67	40,00	
7.	Միս և մսամթերք	70	36,5	21,1	21,2	23,2	22,9	108,53	32,71	62,74	
8.	Պանիր	10	9,1	9,5	9,8	10,4	9,5	100	95,00	104,40	
9.	Կաթ և կաթնամթերք	200	76,7	19,8	19,9	18,3	18,1	91,41	9,05	23,60	
10.	Կենդանական յուղ	8,5	7,3	1,9	1,9	2,1	2,0	105,26	23,53	27,40	
11.	Ձուլ	210	182,5	132,8	135,0	129,8	124,9	94,05	59,48	68,44	
12.	Ձուկ և ձկնամթերք	18	11	1,7	1,7	1,9	1,9	111,77	10,56	17,27	

* Աղյուսակը կազմվել և հաշվարկվել է հեղինակների կողմից «Պարենային ապահովություն և աղքատություն» վիճ. տեղեկագրի 2015 թ. հունվար-հունիս, էջ 94, «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015 թ. հունվար-հունիսին», էջ 307-ի տվյալների հիման վրա:

Առավել ցածր են կարտոֆիլի, բանջարեղենի, մրգերի և հատապտուղների, շաքարի, բուսաբույսի, մսամթերքի, կաթի, կարագի, ձվի և հատկապես ձկնեղենի սպառման ծավալները: Միայն պանրի սպառման ծավալներն են մոտ սնման նորմաներին (95%), ինչն էլ

բացատրվում է մեր ազգաբնակչության տվյալ սննդամթերքի սպառման ազգային առանձնահատկություններով և ավանդույթներով: Ընդհանրացնելով այդ ամենը՝ կարող ենք վստահաբար նշել, որ հանրապետության բնակչության սննդի փաստացի սպառման մեջ առկա են հիմնական սննդամթերքների թե՛ քանակական և թե՛ որակական համամասնության կոպիտ խախտումներ, ինչը բացասաբար է անդրադարձել բնակչության առողջության և կենսագործունեության վրա:

ГОАР ВАРДАНЯН
ГАРНИК МАМИКОНЯН
АСМИК ВАРТАНЯН

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ ПОТРЕБЛЕНИЯ ОСНОВНЫХ ВИДОВ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РА

Ключевые слова: продовольственная безопасность, фактический уровень питания, физиологические нормы питания, минимальный продуктовый набор, динамика потребления, достаточность питания.

В статье исследована и проанализирована динамика потребления населением РА отдельных видов основных продуктов питания за последние годы, одновременно фактический уровень питания отдельных видов продуктов представлен в сравнении с минимальным продуктовым набором и гарантированными нормами питания. Были представлены основные принципы физиологических норм питания и важность исследования фактических норм питания.

GOHAR VARDANYAN
GARNIK MAMIKONYAN
HASMİK VARDANYAN

STATISTICAL ANALYSIS OF CONSUMPTION DYNAMICS FOR ESSENTIAL FOODSTUFFS OF RA POPULATION

Key Words: food safety, actual level of nutrition, physiological nutrition norms, minimum food set, dynamics of consumption, sufficiency of meal

In recent years the consumption dynamics of certain types of essential foodstuffs of the of RA population are studied and analyzed in the article, simultaneously actual consumption volumes are compared with minimum food basket and recommended nutrition norms. The main principles of physiological nutrition norms and importance of actual nutrition levels study are presented.

ՏԱԹԵՎԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԸ, ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Հիմնաբառեր. աշխատանքային միգրացիա, դրամական փոխանցումներ, միգրացիոն հոսքեր, «ուղեղների արտահոսք», աշխատուժի ձգողության կենտրոններ

Այսօր ողջ աշխարհում միջազգային արտագնա աշխատողների թիվը կազմում է շուրջ 232 մլն մարդ: Գլոբալացումը, ժողովրդագրական շեղումները, բախումները, եկամտի անհավասարությունները և կլիմայի փոփոխությունները ստիպում են մարդկանց աշխատանք ու անվտանգություն որոնելու նպատակով հատել իրենց երկրի սահմանները: Աշխատող միգրանտները նպաստում են ընդունող երկրի տնտեսության զարգացմանը, մինչդեռ ծագման երկիրը օգուտներ է քաղում դրամական փոխանցումներից և աշխատողների մասնագիտական հմտություններից: Այնուամենայնիվ, միգրացիան ենթադրում է բարդ խնդիրների առաջացում կառավարման, արտագնա աշխատողների պաշտպանության և միջազգային համագործակցության իմաստով:

Հեղինակի կարծիքով, կարևոր է մարդկանց ինքնակամ տեղաշարժի ուսումնասիրությունը՝ բացահայտելու համար արտագնա աշխատանքի հիմնական պատճառները, ազդեցությունը համաշխարհային տնտեսության վրա:

Միգրացիան մարդկության պատմության մեջ վաղուց հայտնի և մեծ նշանակություն ունեցող երևույթ է: Իսկ անցած 20-րդ դարը կարելի է համարել միգրացիայի դար. երբեք այս երևույթը քաղաքական, տնտեսական և հասարակական նման հնչեղություն չէր ստացել: Տնտեսապես ավելի մեծ նշանակություն ունի ուսումնասիրել մարդկանց ինքնակամ տեղաշարժը աշխատանք գտնելու նպատակով, որովհետև այն ստիպում է ուշադրություն դարձնել և վերհանել այն խորքային պատճառները, որոնք հանգեցրել են աշխատուժի միջազգային միգրացիայի նման մեծ մասշտաբներին: Չնայած միջազգային միգրացիայի անընդհատ ընդլայնվող հոսքերին՝ աշխատուժի միգրացիան շարունակում է մնալ երկրների տնտեսության զարգացման ապահովման հնարավորություն և սպառնալիք: Այս մոտեցումը իրատեսական է և՛ ավելցուկային աշխատանքային ռեսուրսներ ունեցող երկրներում, և՛ այն երկրներում, որտեղ տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը չի կարողանում քանակապես և որակապես բավարարել աշխատաշուկայի պահանջները: Միգրացիան հսկայական ազդեցություն ունի երկրի բնակչության աճի, ժողովրդագրական, էթնիկ, կրոնական պատկերի վրա: Բացի այդ, առանց միգրացիոն հոսքերի հստակ հաշվառման հնարավոր չի լինի կանխատեսել մի շարք սոցիալական-տնտեսական ցուցանիշներ, իսկ միգրանտների դրամական փոխանցումները մի շարք երկրներում (այդ թվում՝ Հայաստանում) համախառն ներքին արդյունքի և բնակչության իրական եկամուտների զգալի մասն են կազմում:

Այսօր աշխարհում ամեն յոթ մարդուց մեկը միգրանտ է: 2013 թվականին միջազգային միգրանտների թիվը հասել է 232 մլն մարդ աշխարհում¹, որոնց մոտ 50%-ը աշխատանքային միգրանտներ են², համեմատության համար նշենք, որ 2010 թ. 214 մլն միգրանտների 90%-ն էր լքել հայրենի բնակավայրը աշխատելու նպատակով³: Միգրանտների թվի աճի, միաժամանակ, նրանց տեսակարար կշռում աշխատանքային միգրանտների թվի նվազման միտումներից կարող ենք եզրակացնել, որ միգրացիան ոչ միայն տնտեսական գործոններով պայմանավորված երևույթ է, այլև ունի խորը սոցիալական, քաղաքական և մշակութային ու այլ դրդապատճառներ: Գլոբալիզացիան, ազգային կամ տարածաշրջանային հակամարտությունները, եկամուտների անհավասարությունը և կլիմայական փոփոխությունները ստիպում են ավելի շատ մարդկանց և նրանց ընտանիքներին լքել իրենց տները աշխատանք գտնելու կամ պարզապես գոյության պայքար մղելու նպատակով:

Իրավիճակը ավելի պատկերավոր ներկայացնելու համար նշենք, որ 2000 թ. միգրանտների թիվը կազմում էր 175 մլն մարդ, իսկ 1990 թ.՝ 154 մլն⁴: 1990-2000 թթ. ընթացքում միջազգային միգրացիոն հոսքերը տարեկան աճել են 1.2%-ով, իսկ 2000-2010 թթ. տարեկան աճը արագացված էր՝ կազմելով 2.3%: Այդուհանդերձ, 2010-2013 թթ. ընթացքում միգրացիոն հոսքերի աճի տեմպերը կրկին նվազեցին՝ հասնելով տարեկան 1.6%-ի: Եթե հաշվի առնենք միգրացիոն հոսքերի տարեկան աճի տեմպերը, ապա նախատեսվում է, որ 2015 թվականի վերջին միջազգային միգրանտների թիվը կհասնի 250 մլն-ի:

2015 թ. սիրիական պատերազմի 5-րդ տարում փախստականների թիվը հասել է մոտ 4 մլն-ի, նրանց մեծ մասը ապաստան են խնդրել հարևան երկրներին: Զգալի թվով միգրանտներ տեղափոխվել են նաև Եվրոպա: ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատար Անտոնիո Գուտերեսը նշում է, որ 2015 թ. փախստականների թիվը կարող է հասնել 4.27 մլն-ի:

2015 թ. հունիսին փախստականների արտահոսքի ընթացքում ավելի քան 24.000 մարդ Թել Աբյադից ժամանում էին Թուրքիա և Սիրիայի հյուսիսային այլ շրջաններ: Թուրքիան այժմ տարածաշրջանում սիրիացի փախստականների մոտավորապես 45%-ի համար հանգրվան է դարձել: Չորս միլիոն ցուցանիշը բաղկացած է 1,805,255 սիրիացի փախստականներից Թուրքիայում, 249,726-ը Իրաքում, 629,128-ը Հորդանանում, 132,375-ը Եգիպտոսում, 1,172,753-ը Լիբանանում և 24,055-ը Հյուսիսային Աֆրիկայում: Ներառված չեն սիրիացիների կողմից ավելի քան 270.000 ապաստանի դիմումները Եվրոպայում, և հազարավոր մարդիկ, ովքեր տարածաշրջանից այլ երկրներ են վերաբնակեցվել: Շուրջ 14.000 սիրիահայեր՝ փախչելով Սիրիայի հակամարտությունից պաշտպանություն է գտել Հայաստանում⁵:

¹ <http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang-en/index.htm>

² <http://www.mazzeschi.it/images>

³ International labour migration. A rights-based approach, Geneva, International Labour Office, 2010, p. 1.

⁴ http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf

⁵ <http://womennet.am>

2013 թվականին 136 մլն միգրանտներ ապրում էին Հյուսիսում, իսկ 96 մլն՝ Հարավում: Զարգացած երկրներում ապրող միգրանտները կազմում են աշխարհի բնակչության 10.6%, իսկ զարգացող երկրներում ապրող միգրանտները աշխարհի բնակչության 1.6% են կազմում: Ընդհանուր առմամբ, կարող ենք նշել, որ միջազգային միգրանտները աշխարհի բնակչության ընդամենը 3.2% են կազմել 2013 թ.¹:

Եվրոպան և Ասիան շարունակում են մնալ միգրացիոն հոսքերի ներգրավման ավանդական կենտրոններ: 2013 թ. Եվրոպայում բնակվում էին 72 մլն միջազգային միգրանտներ, իսկ Ասիայում՝ 71 մլն: Հյուսիսային Ամերիկան միջազգային միգրանտների թվով 3-րդ տեղում է աշխարհում: Այնտեղ միջազգային միգրանտների թիվը 2013 թվականին կազմել է 53 մլն մարդ, իսկ Աֆրիկայում՝ 19 մլն մարդ:

Ժամանման լավագույն 5 երկրների թվում շարունակում են մնալ ԱՄՆ, Սաուդյան Արաբիան, Գերմանիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Միացյալ Արաբական Էմիրությունները: ԱՄՆ-ի՝ ամենագրավիչ միգրացիոն երկիր լինելը պայմանավորված է, առաջին հերթին, նրանով, որ Մեքսիկա-ԱՄՆ սահմանը աշխարհում ամենալայն միգրացիոն միջանցքներից է: 2013 թ. Մեքսիկայից ԱՄՆ ժամանած միգրանտների թիվը կազմել է 13 մլն մարդ: Հաջորդը Ռուսաստան-Ուկրաինա միգրացիոն միջանցքն է, այնուհետև՝ Բանգլադեշ-Հնդկաստան, ապա՝ Ուկրաինա-Ռուսաստան²:

Պաշտոնապես հրապարակված դրամական փոխանցումները դեպի զարգացող երկրներ 2014 թ. կազմել են 436 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ աճելով 4.4%-ով նախորդ տարվա համեմատ: Նախատեսվում է, որ 2015 թ. աճը ավելի դանդաղ կլինի՝ կազմելով մոտ 0.9% (440 մլրդ ԱՄՆ դոլար)³: Սա պայմանավորված է Ռուսաստանից և Եվրոպայից դրամական փոխանցումների անկմամբ՝ նրանց տնտեսական թույլ իրավիճակից ելնելով: Համաաշխարհային տնտեսական լավատեսական հեռանկարները հաշվի առնելով՝ նախատեսվում է, որ 2017 թ. դրամական փոխանցումները կկազմեն 479 մլրդ ԱՄՆ դոլար: 2014 թ. և՛ զարգացած և՛ զարգացող երկրներ դրամական փոխանցումները կազմել են 583 մլրդ ԱՄՆ դոլար⁴:

Ներկայացված վիճակագրությունից կարող ենք եզրակացնել, որ 2014 թ. դեպի զարգացող երկրներ դրամական փոխանցումները ընդհանուր փոխանցումների մոտ 75%-ն են կազմել: Այդուհանդերձ, պետք է նշենք, որ միջազգային միգրացիոն հոսքերում հատկապես վերջին տարիներին տեղի են ունեցել նաև որակական փոփոխություններ, մասնավորապես, որպես աշխատուժի ձգողության կենտրոններ գրավիչ են դառնում նաև զարգացող երկրները՝ հատկապես բարձր որակավորում ունեցող աշխատողների համար, զարգացած երկրների միջև խաչաձև միգրացիոն հոսքերի ընդլայնումը, աշխատուժի լայնամասշտաբ տեղաշարժը զարգացող երկրների ներսում: Առհասարակ, ներկայումս աշ-

¹ <http://esa.un.org>

² <http://www.un.org>

³ <http://siteresources.worldbank.org>

⁴ <http://siteresources.worldbank.org>

խատուծի միջազգային միգրացիան վերազգային բնույթ է ստացել: Այն ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական, սոցիալական և մշակութային խնդիրները մի երկրից տեղափոխում է մյուսը:

Աշխատուժի միջազգային միգրացիոն հոսքերի և դրամական փոխանցումների վրա մեծ ազդեցություն ունեցան նավթի գների նվազումն ու Ռուսաստանի նկատմամբ տնտեսական պատժամիջոցները: Հատկապես Ռուսաստանից տնտեսապես կախված երկրներում (այդ թվում՝ Հայաստանում) դրամական փոխանցումների զանգվածը զգալիորեն կրճատվեց 2014 թ.: Ավելին, ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ռուսական ռուբլու և ԱՊՀ շատ երկրների արժույթների արժեզրկումը ևս դրամական փոխանցումների անկման պատճառ դարձավ՝ ուղղակիորեն հանգեցնելով Կենտրոնական Ասիայի երկրների բնակչության կենսապայմանների վատթարացմանը:

2013 թ. աշխատող միջազգային միգրանտների թիվը կազմել է 105 մլն մարդ: Ընդ որում, օրինակ ԱՄՆ-ում միգրանտների 17%-ը աշխատում են գիտության, տեխնիկայի, ինժեներության կամ մաթեմատիկական գիտությունների բնագավառներում¹: Կարևոր է նաև նշել, որ աշխատուժի միջազգային միգրանտների մեջ մեծ տեսակարար կշիռ են սկսել կազմել նաև կանայք և երիտասարդները, ինչպես նաև ընդլայնվել է միգրանտների ժամանման երկրում գտնվելու ժամանակահատվածը: Արևմտյան Եվրոպայում միգրանտների՝ ժամանման երկրում ապրելու միջին տևողությունը 10 տարի է, իսկ օրինակ Գերմանիայում միգրանտների 1/4 մասը ապրում են այնտեղ ավելի, քան 20 տարի²:

Աշխատուժի միջազգային միգրացիայի մասշտաբների ընդլայնման կարևոր պատճառ է նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և ինտերնետի հասանելիության բարձր մակարդակը ամբողջ աշխարհում, որովհետև հատկապես բարձր որակավորում ունեցող աշխատողները շատ ավելի հեշտ են կարողանում գտնել իրենց մասնագիտական գիտելիքներին համապատասխան այն աշխատանքը, որը չի ապահովում իրենց երկրի աշխատաշուկան: Սա իր հերթին հանգեցնում է այնպիսի կարևոր և առանցքային խնդրի ի հայտ գալուն, ինչպիսին «ուղեղների արտահոսքն» է: Ուղեղների ներգրավման ակտիվ քաղաքականություն վարում է հատկապես ԱՄՆ-ն, այդ իսկ պատճառով այս երկիրը ներկայում ժամանակակից գիտական գիտելիքների և բարձր տեխնոլոգիաների հիմնական կրիչն ու գեներատորն է: Բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժի ներգրավման քաղաքականությունը ԱՄՆ-ը սկսել է հիմնականում XX դարի 50-ական թվականներից և շարունակվում է մինչև այսօր: Պատահական չէ, որ ԱՄՆ գիտությունների ազգային ակադեմիայի անդամների 23%-ը, նոբելյան մրցանակակիրների 33%-ը ներգաղթածներ են: Գիտնականների և բարձր որակավորում ունեցող մյուս մասնագետների ներմուծման հաշվին ԱՄՆ-ը տարեկան շահում է 80-100 մլրդ դոլար³:

¹ http://missingmigrants.iom.int/sites/default/files/Global-migration-trends_December-2014_final.pdf

² http://studme.org/19510217/ekonomika/mezhdunarodnaya_trudovaya_migratsiya_mirovye_ryнки_truda

³ Авдокушин Е.Ф., Международные экономические отношения, Учебное пособие, 5-е издание, М., 2000, с. 185.

Ներկայում մեծ տարածում է ստանում նաև մասնագիտական կրթության և գործնական պատրաստվածության նպատակով աշխատանքային միգրացիան: Արտասահմանում մասնագիտական գիտելիքներ և հմտություններ ձեռք բերած և հայրենիք վերադարձած միգրանտները կարող են շատ մեծ նշանակություն ունենալ երկրի ՀՆԱ-ի աճի համար: Սակայն իհարկե ավելի շատ շահեկան դիրքերում են «ուղեղների արտահոսք» ընդունած երկրները, որովհետև շատ հաճախ միգրանտները չեն շտապում վերադառնալ իրենց երկիր: Բացի այդ, աշխատանքային միգրացիոն հոսքերը իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև հարկային մուտքերի և պետական ծախսերի վրա:

Աշխատուժի միջազգային միգրացիայի մեջ առկա է նաև «սև» աշխատանքի շուկա հասկացությունը: Այն անօրինական միգրացիոն ներուժի օգտագործումն է, ինչը էժան աշխատուժի հաշվին մեծ եկամուտներ է ապահովում: Անօրինական միգրացիայի մասշտաբները զգալի են: Օրինակ ԱՄՆ-ում անօրինական միգրանտների թիվը գնահատվում է 2-13 մլն մարդ:

Միգրացիայի մակարդակը երկրում անդրադառնում է նաև հարկային մուտքերի և պետական ծախսերի վրա: Հարկային մուտքերը աճում են բարձր որակավորում ունեցող երկրների հաշվին, քանի որ նրանց եկամուտները մեծ են: Միաժամանակ, ցածր որակավորում ունեցող մասնագետների մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունեն պետական աջակցության կարիք ունեցող մարդիկ, ինչը պետական ծախսերը մեծացնում է: Իսկ աշխատուժ արտահանող երկրներում արտարժույթի մեծ հոսքեր են նկատվում՝ ի հաշիվ միգրանտների դրամական փոխանցումների: Բացի այդ ծագման երկրից ավելցուկային աշխատուժի դուրսհանումը կարգավորում է նաև տվյալ երկրի աշխատաշուկան, նվազեցնում է գործազրկության մակարդակը, թուլացնում է սոցիալական լարվածությունը:

Վերջին մի քանի տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիոն գործընթացները ենթարկվել են ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական փոփոխությունների: Միգրացիայի որոշ տեսակներ, օրինակ՝ հարկադրված կամ քաղաքական նկատառումներով միգրացիան, որը գերակայում էր 1990-ականներին, նվազել է, մինչդեռ այլ տեսակները, օրինակ՝ սեզոնային, աշխատուժի ժամանակավոր տեղաշարժի կամ ընտանիքների վերամիավորման հետ կապված միգրացիան, սկսել են գերակայել¹: ՀՀ-ում միգրացիոն ոլորտի ուսումնասիրման ամենաառանցքային խնդիրն այն է, որ միգրացիայի սեզոնային բնույթի և ապակազմակերպվածության պատճառով դրա մասին եղած տվյալների մեծ մասը հիմնված է առանձին հետազոտական ուսումնասիրությունների վրա, ինչը հնարավորություն չի տալիս ճշգրիտ վերլուծել միգրացիոն հոսքերի շարժն ու միտումները:

Եվ այսպես, Հայաստանի անկախության տարիներին միգրացիայի երեք ալիք է նկատվել. առաջին ալիքը պայմանավորված էր ԽՍՀՄ փլուզմամբ, ղարաբաղյան պատերազմով և շրջափակմամբ: 1991-1994 թթ. մոտ 550 հազար մարդ է հեռացել: Երկրորդ

¹ Միգրացիոն տվյալների հավաքագրման, մշակման եվ փոխանակման կատարելագործումը. Հայաստանի Հանրապետությունում կարիքների գնահատում եվ առկա բացերի վերլուծություն, Միգրացիայի միջազգային կազմակերպություն, Եր., 2011, էջ 136:

ալիքը քիչ է ուսումնասիրված: Երրորդ ալիքը, որը հիմա էլ տեսնում ենք, սկսվել է 2008 թ. և թեև պակաս զանգվածային է, քան 1991-2001 թթ. և շատ ավելի պակաս, քան 1991-1994 թթ., բայց Հայաստանը լքողների թիվը մեծ է¹: Միգրացիոն «ցնցումը», որը նկատվեց հատկապես 2010-2011 թթ., շարունակվում է նաև այսօր:

Պաշտոնական վիճակագրության տվյալներով ՀՀ առկա բնակչության թվաքանակը վերջին քսան տարիներին (1991–2011 թթ.) նվազել է 21,3%-ով կամ 777,1 հազ. մարդով, ընդ որում դա պայմանավորված է եղել միայն արտաքին միգրացիայի բացասական մնացորդով՝ 1120,3 հազ. մարդ, քանի որ նշված ժամանակաշրջանում բնական հավելաճի շնորհիվ բնակչության թվաքանակն ավելացել է 343,2 հազ. մարդով²: Ըստ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների՝ 2009-2012 թթ. տնային տնտեսությունների անդամների 9,5%-ը ներգրավված են եղել տարբեր տեղաշարժերում: Այդ տեղաշարժերի 28,7%-ը եղել են ներհանրապետական, իսկ 71,3%-ը՝ միջպետական, որոնց 90%-ը բաժին է ընկնում Ռուսաստանի Դաշնությանը:

Արտաքին միգրացիոն տեղաշարժերում ընդգրկված տնային տնտեսությունների անդամների մեկնելու հիմնական պատճառ է աշխատելու գործոնն է: Տնային տնտեսությունների անդամների 67.0%-ը (շուրջ 166 հազ. մարդ) 2013 թ.-ի հունվարի 1-ի դրությամբ դեռևս բացակայել են իրենց նախկին բնակության վայրից, իսկ 33.0%-ը (82 հազ.մարդ) վերադարձել են մեկնումներից, որոնց 74.6%-ը՝ այլ երկրներից: Տնային տնտեսությունների վերադարձած անդամների 74.1%-ի բացակայության տևողությունը կազմել է մինչև մեկ տարի (որոնցից 29.6%-ինը՝ երեք ամիս և պակաս, որոնք չեն դիտարկվում որպես միգրանտներ), իսկ 25.9%-ի բացակայության տևողությունը կազմել է մեկ տարի և ավելի³:

Վստահ կարող ենք նշել, որ մարդկանց արտագաղթելու ցանկության և ընկալումների հիմքում ընկած են Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական իրավիճակին վերաբերող խորքային համակարգային խնդիրներ: Նման նախադրյալների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ավելի պարզ պատկերացում կազմելու այն նախադրյալների վերաբերյալ, որոնք մարդկանց ստիպում են արտագաղթելու որոշում կայացնել՝ սեփական երկրում իրենց ընտանիքների և երեխաների ապագան կառուցելու փոխարեն:

¹ Արտաքին միգրացիան հայաստանում. միտումները, ուղղությունները, թվաքանակը, Հրանտ Միքայելյան Կովկասի ինստիտուտի փորձագետ http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=6836#19_b

² Թադևոսյան Զ. և ուրիշ., Արտագնա աշխատանքային միգրացիա. գնահատականներ և մտորումներ, Եր., Տնտեսագետ, 2014, 80 էջ («Ամբերդ» մատենաշար):

³ <http://www.armstat.am/am/?nid=82&id=1503>

ТАТЕВИК ВАРДАНЯН

СОВРЕМЕННАЯ СИТУАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ, ЕЁ ДИНАМИКА И ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ

***Ключевые слова:** трудовая миграция, трансферы, миграционные потоки, утечка мозгов, привлекающие трудовые центры*

Сегодня насчитывается около 232 млн. международных мигрантов в мире. Глобализация, демографические сдвиги, конфликты, неравенство доходов и изменение климата поощряют работников и членов их семей пересечь границу в поисках работы и безопасности. Работающие мигранты способствуют росту и развитию экономики в странах назначения, в то время как страны происхождения извлекают большую пользу от денежных переводов и профессиональных навыков мигрантов. Тем не менее, миграция предполагает сложные проблемы в плане управления, защиты трудящихся-мигрантов, а также в развитии международного сотрудничества.

По мнению автора, нам более важно изучить самовольное передвижение людей, ищущих работу, так как помогает сосредоточить внимание на важных причинах, приведших к таким большим масштабам трудовой миграции. Автор попытался определить основные причины миграции рабочей силы, его огромное влияние на мировую экономику, а также экономические, социальные, политические и культурные воздействия в странах происхождения и в принимающих странах.

TATEVIK VARDANYAN

CURRENT SITUATION OF INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION, ITS DYNAMICS AND IMPACT ON GLOBAL ECONOMY

***Key Words:** labour migration, transfers, migration flows, brain drain, labour attractive centers*

Today, 232 million international migrants are estimated around the world. Globalization, demographic shifts, conflicts, income inequalities and climate change encourage workers and their families to cross borders in search of employment and security. Migrant workers contribute to growth and development in their countries of destination, while countries of origin greatly benefit from their remittances and skills acquired during their migration experience. Yet the migration process implies complex challenges in terms of governance, migrant workers' protection, migration and development linkages, and international cooperation. According to the author, it is more important to study self-willed movement of people seeking for work because it helps to pay attention to important reasons that led to such a large range of labour migration. The author tried to identify main causes of labour migration, its huge impact on global economy as well as the country-of-origin and the host-country economic, social, political and cultural effects.

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՐԶԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. սոցիոլոգիական, հետազոտություն, գործադրություն, փոքր և միջին բիզնես

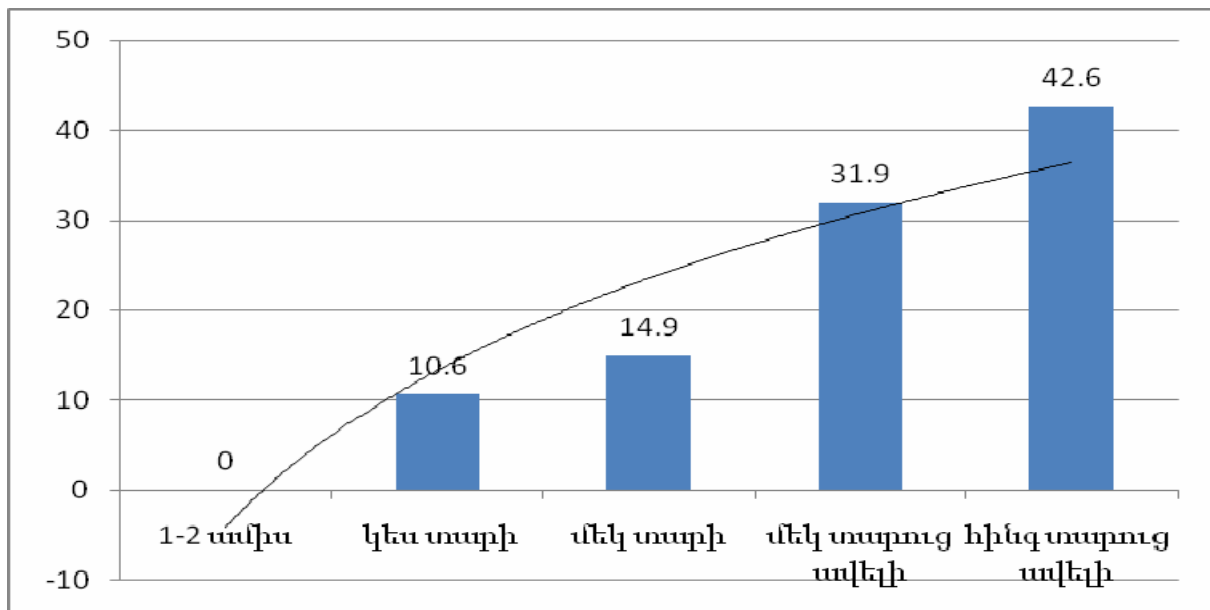
Բնակչության գործազրկության մակարդակի կրճատմամբ, ինչպես նաև փոքր ու միջին բիզնեսի ոլորտի զարգացմամբ պայմաններ են ձևավորվում ոչ միայն զարգացող երկրների սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների մեղմման, այլև դրանց հետագա տնտեսական աճի կայունացման համար: Հոդվածում ներկայացվել են զբաղվածության ավելացման և ՓՄՁ ոլորտի զարգացման խոչընդոտների բացահայտման նպատակով ՀՀ Լոռվա, Շիրակի, Տավուշի և Վայոց ձորի մարզերի առանձին համայնքներում հեղինակների կողմից իրականացված ընտրանքային սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքները: Հետազոտության արդյունքում պարզ է դարձել, որ հիմնական խոչընդոտներ են հանդիսանում բարձր հարկերը, ֆինանսավորման ցածր մատչելիությունը, ինչպես նաև որակական ունակությունների պակասը և արտադրանքի իրացման խնդիրները: Նշված խնդիրների լուծումը կապահովի կայուն տնտեսական աճ, ինչպես նաև կենսազիջարունակ աճող արտադրաթի պեմսը:

Բնակչության զբաղվածության, աղքատության հիմնախնդիրների, ինչպես նաև փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացման խոչընդոտների բացահայտման նպատակով Լոռվա, Շիրակի, Տավուշի և Վայոց ձորի մարզերի առանձին համայնքներում իրականացվել է ընտրանքային սոցիոլոգիական հետազոտություն:

Հարցման մասնակիցների ընդհանուր թվաքանակը կազմում է ընտրված չորս մարզերի, այդ թվում Լոռվա, Շիրակի, Տավուշի և Վայոց ձորի մարզերի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի 0.03 տոկոսը, իսկ հատկապես ընտրված համայնքների բնակչության թվաքանակի 0.07 տոկոսը: Ընտրանքի ձևավորումը ապահովում է անհրաժեշտ ներկայացուցչականությունը, քանի որ սահմանային սխալը 0.99 հավանականությամբ տեսակարար կշռի նկատմամբ շեղվում է առավելագույնը 2-4 տոկոսի սահմաններում:

Հարցման մասնակիցների 52 տոկոսը կանայք են, իսկ 48 տոկոսը՝ տղամարդիկ: Ընդ որում, նրանց մեծ մասը՝ գրեթե 72 տոկոսը իրենց աշխատանքային կարիերայի առավել ակտիվ փուլում են գտնվում (25-54 տ.), ինչպես նաև ունեն բարձրագույն և միջին մասնագիտական կրթություն (77 տոկոս):

Հետազոտության արդյունքները վկայում են այն մասին, որ չզբաղվածների և զբաղվածության ծառայությունում գրանցված գործազուրկների տեսակարար կշիռը կազմել է 23.5 տոկոս: Ընդ որում, չզբաղվածների առավելագույն մասի (74.5%) գործազրկության տևողությունը գերազանցում է մեկ տարին և հինգ տարին (գծապատկեր 1), ինչը վկայում է դրա երկարաժամկետ բնույթի մասին:

Գծապատկեր 1. Հեղափոխության մասնակիցների գործազրկության տևողությունը (%-ով՝ ընդհանուրի նկատմամբ)

Գծապատկերից ակնհայտ է, որ չբաղվածների ընդհանուր թվաքանակի 42.6 տոկոսը հինգ տարուց ավելին գործազուրկ է հանդիսանում, ինչը աշխատաշուկայից և դրա ակտիվ ծրագրերից նրանց մի մասի հեռացման պատճառ է հանդիսանում:

Վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ չբաղվածների և գրանցված գործազուրկների 70 տոկոսը չի մասնակցում աշխատաշուկայի ակտիվ ծրագրերին, այդ թվում այն ծրագրերին, որոնք նպաստում են փոքր բիզնեսի զարգացմանը, իսկ 26 տոկոսը ընդհանրապես հիասթափված գործազուրկներ են (աղյուսակ 1):

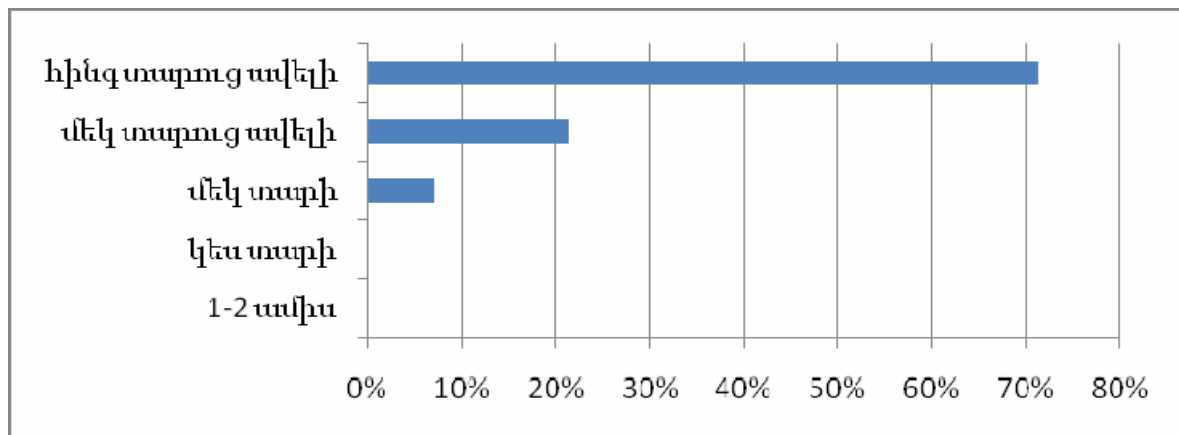
Աղյուսակ 1

Աշխատաշուկայի ակտիվ ծրագրերին չբաղվածների և գրանցված գործազուրկների մասնակցության հաճախականությունը (%)

		Զեն մասնակցում ակտիվ ծրագրերին			Ընդամենը	Մասնակցում են ակտիվ ծրագրերին			Ընդամենը
		0	1			0	1		
Զբաղված չեն	0	30	129	159	Զբաղված են	0	150	9	159
	1	13	30	43		1	41	2	43
%		30,2	69,8	100,0	%		95,3	4,7	100,0
Ընդամենը		43	159	202	Ընդամենը		191	11	202

		Չեն մասնակցում ակտիվ ծրագրերին		Ընդամենը			Մասնակցում են ակտիվ ծրագրերին		Ընդամենը
		0	1				0	1	
Գրանցված գործազուրկ են	0	42	156	198	Գրանցված գործազուրկ են	0	187	11	
	1	1	3	4		1	4	0	4
%		25,0	75,0	100,0	%		100,0	0,0	100,0
Ընդամենը		43	159	202	Ընդամենը		191,0	11	202

Շիրակի մարզում հետազոտությունը ցույց է տվել, որ հարցմանը մասնակցած քաղաքացիների մոտ 71%-ը ապահովված է եղել աշխատանքով, իսկ մնացած 29%-ը եղել են գործազուրկ, որոնցից ընդամենը 2%-ն է զբաղվածության ծառայությունում պաշտոնապես գրանցված որպես գործազուրկ: Ընդ որում, նշված 29% գործազուրկներից 71%-ը հինգ տարի և ավելի գործազրկության մեջ են գտնվում:

Գծապատկեր 2. Շիրակի մարզում հարցված գործազուրկների գործազրկության մեջ գտնվելու ժամանակահատվածը

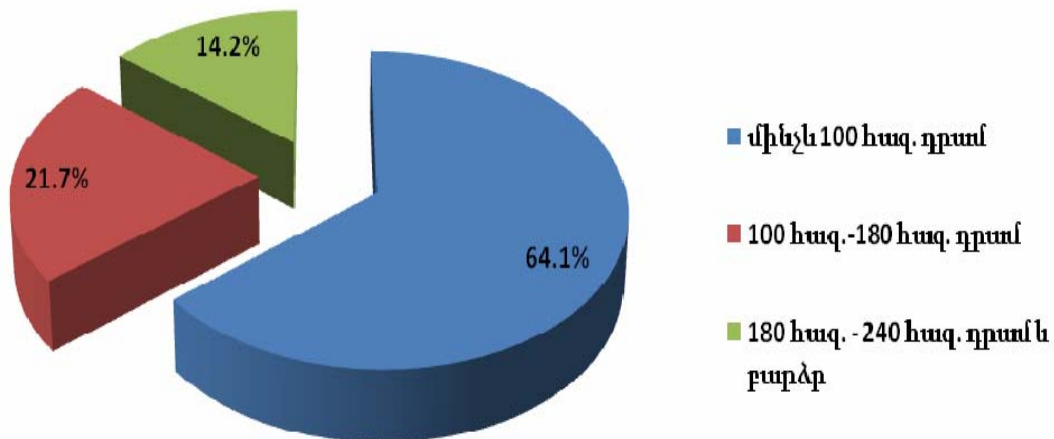
Լոռվա մարզում հարցմանը մասնակցած քաղաքացիների մոտ 73%-ը ապահովված է եղել աշխատանքով, իսկ մնացած 27%-ը եղել են գործազուրկ: Հարցվածներից ընդամենը 3%-ն է մասնակցել զբաղվածության ծառայության պետական ծրագրերին:

Գործազրկության հետ մեկտեղ տնտեսության զարգացման լուրջ խոչընդոտներից է հանդիսանում ցածր աշխատավարձը, որը ոչ միայն խթանիչ գործառույթ չի կատարում, այլև նպաստում է աշխատող աղքատների բանակի ընդլայնմանը հատկապես հանրապետության մարզերում:

Ցածր աշխատավարձի գնահատման առավել ընդունված ցուցանիշ է համարվում տնտեսության միջին աշխատավարձի երկու-երրորդը: Ըստ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների 2015 թ. մայիսի դրությամբ ՀՀ չորս մարզերում, այդ թվում

Լոռվա, Շիրակի, Վայոց ձորի և Տավուշի մարզերում միջին աշխատավարձը կազմել է 138 925 դրամ:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ վերը նշված մարզերում ցածր վարձատրվողների կամ միջին աշխատավարձի երկու-երրորդը ստացողների բաժինը կազմում է ավելի քան 64 տոկոս (գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3. Մարզերում հարցման մասնակիցների միջին ամսական եկամուտի չափը (%)

Բնական է, որ ցածր վարձատրության պայմաններում խնայողություններ կատարել շատ դժվար է: Այդ են վկայում հետազոտության արդյունքները, ըստ որոնց հարցվողների ավելի քան 65 տոկոսը չի կարողանում ամսվա ընթացքում խնայել որոշակի գումար:

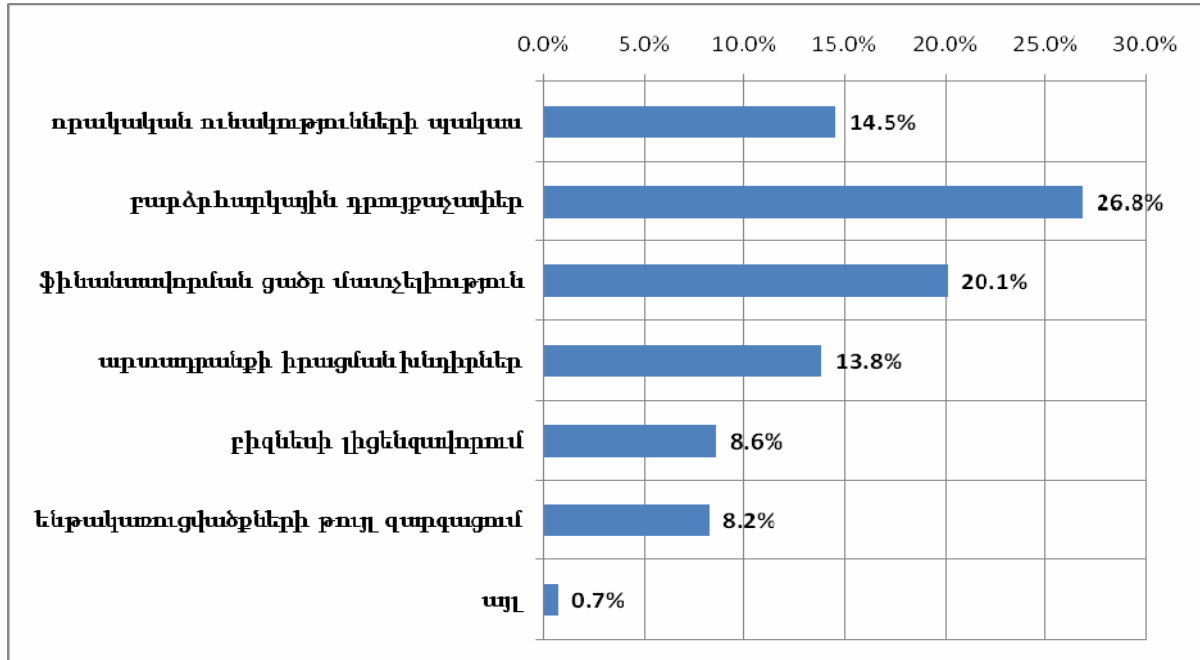
Սակայն մարզերի միջև նույնպես առկա են տարբերություններ: Այսպես, եթե Շիրակի մարզում ցածր վարձատրվողների բաժինը կազմում է 46.6 տոկոս, ապա Լոռվա մարզում՝ 75 տոկոս:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում հարցման մասնակիցների պատասխանները գործարարությամբ զբաղվելու խոչընդոտների վերաբերյալ (գծապատկեր 4):

Այսպիսով, մարզերում փոքր և միջին բիզնեսի զարգացման հիմնական խոչընդոտներ են հանդիսանում բարձր հարկերը, ֆինանսավորման ցածր մատչելիությունը, ինչպես նաև որակական ունակությունների պակասը և արտադրանքի իրացման խնդիրները: Եթե Շիրակում առաջնային են հարկային դրույքաչափերի և անհրաժեշտ որակական ունակությունների հարցերը, ապա Լոռվում՝ ֆինանսավորման ցածր մատչելիության և արտադրանքի իրացման խնդիրները:

Ընդ որում, անհրաժեշտ է նշել, որ Եվրամիության երկրներում փոքր և միջին բիզնեսի զարգացման 2013-2014 թթ. տարեկան զեկույցի համաձայն ֆինանսավորման մատչելիությունը նմանապես հանդիսանում է ՓՄՁ-ի գործունեության հիմնական խոչընդոտը, այլ

խոչընդոտներից են արտադրանքի իրացման դժվարությունները և արտադրանքի բարձր ինքնարժեքը¹:

Գծապատկեր 4. Գործարարությամբ զբաղվելու հիմնական խոչընդոտները (%)

Հարցման մասնակիցների գրեթե 54 տոկոսը նաև առաջարկել է ստեղծել նոր աշխատատեղեր, ձեռնարկություններ արտագաղթը կանխելու նպատակով, իջեցնել վարկավորման տոկոսադրույքը սկսնակ ձեռներեցների համար, վերացնել մենաշնորհները տնտեսության մեջ:

**СУСАННА ВАРДАНЯН
АНАИТ МЕЛКУМЯН**

ПРОБЛЕМЫ НУЩЕТЫ И БЕЗРАБОТИЦЫ В НЕКОТОРЫХ РАЙОНАХ РА

Ключевые слова: социологический, исследование, безработица, малый и средний бизнес

Сокращение безработицы, а также развитие сектора малого и среднего бизнеса являются одним из главных приоритетов экономической политики страны. В статье представлены результаты отборки социологического исследования, проведенного в крупных марзах Республики Армения, основной целью которого являлось выявление проблем препятствующих увеличению занятости населения, а также развитию МСБ сектора. В результате социологических ис-

¹ Annual report on European SMEs 2013/2014, European Commission, 2014.

следований было установлено, что главными препятствиями являются высокие налоговые ставки, ограниченный доступ к финансовым ресурсам, дефицит квалифицированных специалистов, а также проблемы сбыта продукции. Решение указанных проблем приведет не только к стабильному экономическому росту страны, а так же к снижению масштабов эмиграции.

SUSANNA VARDANYAN

ANAIT MELKUMYAN

ISSUES OF POVERTY AND UNEMPLOUMENT IN SOME RA REGIONS

Key Words: *sociological, research, unemployment, small and middle-sized business*

The main priority of economic policy of the country is reduction of poverty rate and development of SME sector. The article presents the results of sample sociological research in largest regions of RA, the main purpose of which was to detect problems preventing reduction of unemployment and development of SME sector. The results of this survey showed that the main obstacles are high tax rates, limited access to finance for SMEs, lack of qualifications as well as the problem of product sales. Solution of the abovementioned problems might lead to a stable economic growth and reduction of immigration.

ՌՈՔԵՐՏ ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ԼԻԱՆԱ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՇԱՐՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. *պաշարներ, լոգիստիկա, կառավարման համակարգ*

Ապրանքային պաշարների կառավարման համակարգերի կադրերելագործումը հնարավորություն է տալիս արագացնել ակտիվների շրջանառելիությունը, բարձրացնել դրա շահութաբերության մակարդակը:

Ապրանքային պաշարների կառավարման կադրերելագործման կարևորագույն ուղիներից մեկը լոգիստիկական տեխնոլոգիաների կադրերելագործումն է, որի միջոցով հնարավորություն է ստեղծվում ավելի օպտիմալ կերպով իրականացնել ապրանքային ստացումները՝ այդպիսով նվազեցնելով ապրանքների պահեստավորման վրա կախարվող ծախսերը:

Սպառողական ապրանքների շուկաներում մրցակցության սրման պայմաններում առևտրական կազմակերպությունների կայունությունը հնարավոր է ապահովել այնպիսի ռազմավարության իրականացմամբ, որն ուղղված կլինի, ապրանքների և ծառայություն-

ների նկատմամբ պահանջարկի առավելագույն բավարարմամբ, ինչպես նաև առևտրային ծախսերի նվազեցմամբ:

Այսպիսի ռազմավարությունը ենթադրում է կազմակերպության տարբեր համակարգերի կատարելագործում, այդ թվում նաև ապրանքային պաշարների կառավարման համակարգի՝ պաշարների հոսքերի օպտիմալացմանն ուղղված տարբեր մեթոդների և մոդելների օգտագործմամբ:

Ամեն տարի շուկայում հայտվում են ապրանքային պաշարների կառավարման նոր՝ ավելի օպտիմալացված տեխնոլոգիաներ, քանի որ բոլոր կազմակերպությունները ձգտում են կրճատել պաշարներում կատարված ներդրումները, միաժամանակ ձգտելով բարելավվել մատուցվող ծառայությունների որակը:

Ապրանքային պաշարների կառավարման էական առանձնահատկությունը անորոշությունն է՝ պայմանավորված պահանջարկի վերաբերյալ ոչ լրիվ տեղեկատվության, ապրանքների փչացման և լոգիստիկական համակարգի այլ պարամետրերով, ինչը պահանջում է ապրանքային պաշարների կառավարման ավելի արդյունավետ մեխանիզմ:

Կարևոր գործնական նշանակություն ունի ապրանքային պաշարների կառավարման այնպիսի մոդելների ուսումնասիրությունը, որոնք բացի պահանջարկը և մատակարարման ժամկետները հաշվի կառնեն նաև ոչ կայուն շուկայական միջավայրի բազմաթիվ պայմաններ: Այստեղ առաջանում է ավելի բարձր մակարդակի բիզնես խնդիր, որը հնարավոր է լուծել տնտեսամաթեմատիկական մոդելավորման տարբեր գործիքների օգտագործման միջոցով: Տնտեսամաթեմատիկական մոդելների համակարգի ձևավորումը, որը հաշվի կառնի բազմաթիվ գործոններ՝ կապված իրականացվող տնտեսական գործունեության հետ, հնարավորություն կտա ավելի արդյունավետ մոտեցում ցուցաբերել ապրանքային պաշարների կառավարման կազմակերպմանը ռիսկի և անորոշության առկայության պայմաններում: Այս ամենով է պայմանավորված տվյալ ապրանքային պաշարների կառավարման տեխնոլոգիաների կատարելագործման արդիականությունը:

Պաշարների կառավարումը հանդիսանում է արտադրության և առևտրի կառավարման կարևորագույն գործառույթներից մեկը: Պաշարների կառավարման նպատակը դրանց բավարար մակարդակի ապահովումն է այնպես, որ ապահովվի պահանջարկի բավարարման համար ընդունելի մակարդակի առկայությունը՝ միևնույն ժամանակ նվազագույնի հասցնելով պաշարների պահպանության, դրանց հետ կապված վարչական, ինչպես նաև պաշարների սպառման հետ կապված ծախսերը: Պաշարների կառավարումը իրականացվում է տարբեր տիպի համակարգերի միջոցով: Համակարգի ընտրությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով՝ կազմակերպության ծավալած գործունեության ոլորտով, տվյալ կազմակերպությունում առկա ու երկար տարիներ գործող ավանդույթներով և սովորույթներով, պաշարի կոնկրետ տեսակին բնորոշ պահանջարկով, ըստ առաջնության պաշարների դասակարգմամբ և այլն:

Ապրանքային պաշարների կառավարումն արդյունավետ իրականացնելու համար նախ պետք է իրականացվի ապրանքային պաշարների մանրակրկիտ վերլուծություն:

Պաշարների վերլուծությունը կազմի և կառուցվածքի տեսանկյունից հնարավորություն է տալիս բացահայտել ոչ միայն պաշարների առանձին բաղադրիչների առկայությունը, այլև տեսակարար կշիռը ինչպես ընթացիկ, այնպես էլ ամբողջ ակտիվների մեջ, բացահայտել կազմակերպության պաշարների տարբեր բաղադրիչների միջև եղած հարաբերակցությունը:

Կազմակերպությունը, ելնելով իր ճյուղային առանձնահատկություններից, պետք է մշակի պաշարների օպտիմալ կառուցվածք, քանի որ վերջին հաշվով դրանով է պայմանավորված հաշվեկշռի և ակտիվների իրացվելիության, շահութաբերության բարձր մակարդակը, ակտիվների արագ շրջանառելիությունը և վերջապես, ֆինանսական կայուն դրությունը: Պաշարների գերկուտակումը բերում է ակտիվների շրջանառելիության դանդաղեցման, վճարունակության մակարդակի իջեցման, և որպես հետևանք դրսևորվում է հաշվեկշռի իրացվելիության անկում և ֆինանսական դրության վատթարացում: Մյուս կողմից էլ պաշարների՝ օպտիմալ քանակից պակաս լինելը հանգեցնում է բիզնես ծրագրի չկատարման կամ մասնակի կատարման, որն էլ բերում է պայմանագրային պարտավորությունների խախտման և գործընկերների նկատմամբ անվստահության առաջացման: Վերջինս էլ, իհարկե, իր հերթին բացասական է ազդում կազմակերպության գործունեության վերջնական արդյունքների վրա:

Վերլուծական գործընթացում ուսումնասիրվում են կազմակերպության գործունեության վրա ազդող ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին պատճառները, և իրականացվում է խորքային գործոնային վերլուծություն, որը ճիշտ է, ներկայիս արագ փոփոխվող միջավայրում շատ բարդ գործընթաց է, բայց վերջին հաշվով, իհարկե, հիմնաքար է հանդիսանում արդյունավետ կառավարչական որոշումներ ընդունելու համար:

Վերլուծական աշխատանքների իրականացման գործընթացը արդյունավետ կազմակերպելու համար առաջնային նշանակություն է ստանում տեղեկատվությամբ ապահովվածությունը: Տնտեսական գործունեության վերլուծության համար որպես տեղեկատվական աղբյուր են ծառայում սկզբնական հաշվառման տվյալները, հաշվապահական ձևակերպումները, տարբեր տեսակի փաստաթղթերը, իրականացվող հաշվապահական հաշվառման և հաշվետվությունների և վիճակագրական հաշվառման տվյալները, ինչպես նաև ներքին և արտաքին աուդիտի արդյունքները, կոլեկտիվ ժողովների արձանագրությունները և դրանց քաղվածքները, գիտական հոդվածները, սինթետիկ և անալիտիկ հաշվառման տվյալները և այլն: Պաշարների վերլուծության վերը նշված խնդիրների արդյունավետ տարբերակով լուծման համար տեղեկատվական բազա է հանդիսանում բիզնես-ծրագիրը, կառավարչական հաշվետվություններին կից հավելվածում ներկայացված ծախսերի մասին հաշվետվությունը, նյութական պաշարների մասին հաշվետվությունը, արտադրանքի մասին հաշվետվությունը, հիմնական միջոցների մասին հաշվետվությունը, ինչպես նաև մարքեթինգային ծառայության տվյալները: Ընդ որում, վերլուծական աշխատանքները կազմակերպվում են ինչպես նախորդ, այնպես էլ հաշվետու տարվա կտրվածքով: Պաշարների ընդհանուր մեծությունը որոշում ենք հաշվապահական հաշվեկշռի տվյալներով:

Վերլուծության արդյունքներով կազմակերպության ֆինանսական կառավարիչները մշակում են պաշարների օպտիմալացման ծրագիր:

Պաշարների կառավարման համակարգում կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև լոգիստիկական համակարգերը, որոնք հեշտացնում են ապրանքամատակարարման համակարգերը և դրանով իսկ նպաստում պաշարների նվազեցմանը: Լոգիստիկայի գլխավոր գաղափարը պահպանման (պահեստավորման), բաշխման և տեղափոխման գործընթացների կազմակերպումն է մեկ միասնական համակարգի շրջանակներում, մեկ ամբողջական շղթայի միջոցով՝ արտադրողից մինչև սպառող: Լոգիստիկական տեխնոլոգիան իրականացվում է մատակարարման և կազմակերպության սպառման առանձնահատկություններից, արտադրանքի տեսակից և այլ գործոններից ելնելով:

Լոգիստիկական համակարգը կազմակերպատեխնիկական կոմպլեքս է, որն ապահովում է նյութական հոսքերի շարժման ժամանակակից տեխնոլոգիաների իրացումը և ստեղծում է առավելագույն տնտեսական արդյունք: Պահեստային կոմպլեքսները և բաշխիչ կենտրոնները, բեռնափոխադրումների կազմակերպման միջոցները, շարժական անձնակազմը, համակարգչային տեխնիկան և կապի միջոցները, որոնք անհրաժեշտ են լոգիստիկական գործառույթների իրականացման համար, հանդիսանում են համակարգի նյութական հիմքը:

Լոգիստիկական տեխնոլոգիայի սահմաններում տրանսպորտային սպասարկման կարգը որոշվում է ոչ թե առանձին ուղարկողի կամ ստացողի բեռնափոխադրման հատով, այլ վերը նշված արտադրություն-սպառում պարբերաշրջանի ընթացքում ծախսերի և շահույթի օպտիմալության վրա հիմնվելով: Լոգիստիկական տեխնոլոգիաները թույլ են տալիս ավելի օպտիմալ կերպով իրականացնել ապրանքային ստացումները՝ այդպիսով նվազեցնելով ապրանքների պահեստավորման վրա կատարվող ծախսերը: Լոգիստիկական տեխնոլոգիաների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ ապրանքային պաշարների կառավարման կատարելագործման կարևորագույն ուղիներից մեկը հենց լոգիստիկական տեխնոլոգիաների կատարելագործումն է:

Այսպիսով եզրափակելով կարելի է նշել, պաշարների կառավարման կատարելագործման առանցքային օղակներից է համարվում պահեստում դրանց առկայությունը և շարժի նկատմամբ վերահսկողությունը: Վերջինս համարվում է պաշարների արդյունավետ կառավարման և ներքին վերահսկողության իրականացման կարևոր լծակ: Պաշարների արդյունավետ կառավարումը հնարավորություն է տալիս արագացնել ակտիվների շրջանառելիությունը, բարձրացնել դրա շահութաբերության մակարդակը և շրջանառությունից ազատել որոշակի քանակությամբ ակտիվներ՝ դրանք ուղղելով այլ ոլորտներ: Հետևաբար, կազմակերպության իրացման գործընթացի հստակ իրականացման համար պետք է ունենալ օպտիմալ քանակությամբ պաշարներ:

РОБЕРТ ТЕРТЕРЯН
ЛИАНА АЙРАПЕТАН

ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПО УПРАВЛЕНИЮ ЗАПАСАМИ

Ключевые слова: запасы, логистика, система управления

Совершенствование системы управления запасами позволяет ускорить оборот активов, повысить уровень рентабельности. Одним из важных способов совершенствования системы управления запасами является улучшение логистической технологии, которая позволит создать более оптимальные пути движения запасов, таким образом, уменьшая расходы на хранение.

ROBERT TERTERYAN
HAYRAPETYAN LIANA

IMPROVEMENT WAYS OF INVENTORY MANAGEMENT

Key Words: inventory, logistics, management system

Improvement of inventory management system makes it possible to accelerate the turnover of assets, increase its level of profitability. One of most important ways to improve inventory management system is logistics technology improvement, which enables to create more optimal ways of inventory movement thereby reducing storage costs.

ԱՆՆԱ ՓԱԽԼՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՈՒՂԱԿԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ

Հիմնաբառեր. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, ֆինանսական հոսքեր, ծովային ելք չունեցող երկրներ, զարգացող փոքր կղզի-պետություններ, համաշխարհային տնտեսություն, ՕՈՒՆ-ների ներհոսք, ՕՈՒՆ-ների արտահոսք

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները ֆինանսավորման կարևորագույն աղբյուր են զարգացող երկրների համար և նշանակալի ազդեցություն ունեն դրանց վճարային հաշվեկշռի, խնայողությունների, արտահանման և ներմուծման ծավալների միջև խզման և համընդհանուր մակրոտնտեսական կառավարման վրա: Ներդրումային հոսքերի համաշխարհային միտումները ցույց են տալիս, որ 2004-2014 թթ. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները թույլ զարգացած և փոքր կղզի-զարգացող երկրներում եռապատկվել են, իսկ ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներում՝ քառա-

պատկերվել: Ներդրումների համաշխարհային ծավալում փոփոխվել է զարգացող և զարգացած երկրների համամասնությունը, մեծացել է ՕՌԻՆ-ների կշիռը դիտարկվող երկրների ՀՆԱ-ի կառուցվածքում:

Կապիտալի միջազգային շուկաների ինտեգրմանը զուգընթաց, սկսած 1990-ական թվականներից օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների (ՕՌԻՆ) հոսքերն իրենց աճի տեմպերով գերազանցել են միջազգային առևտրի և համաշխարհային տնտեսության աճի տեմպերը: Այս հանգամանքը միջազգային կառույցների ուշադրությունը կենտրոնացրել է ներդրողների և ներդրումային կազմակերպությունների վրա:

ՕՌԻՆ-ները ֆինանսավորման կարևորագույն աղբյուր են զարգացող երկրների համար. դրանք նշանակալի ազդեցություն ունեն ընդունող երկրի վճարային հաշվեկշռի, խնայողությունների, արտահանման և ներմուծման ծավալների միջև խզման և համընդհանուր մակրոտնտեսական կառավարման վրա:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում (2004-2014 թթ.) օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները թույլ զարգացած և փոքր կղզի-զարգացող երկրներում եռապատկվել են, իսկ ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներում՝ քառապատկվել,¹ ինչը պայմանավորված է 2002 թվականից Մեքսիկայի Մոնտերեյ քաղաքում մեկնարկած ՄԱԿ-ի «Ֆինանսավորում հանուն զարգացման» նախաձեռնությամբ (Մոնտերեյի կոնսենսուս), որը միտված է վերոնշյալ տնտեսապես խոցելի երկրների խմբերում կայուն և շարունակական աճի ապահովմանը՝ ի հաշիվ զարգացած երկրների կողմից կատարվող ֆինանսական հատկացումների:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 1-ում բերված ցուցանիշներից, 2000-2013 թթ. ընթացքում ՕՌԻՆ-ների հոսքերը զգալի աճ են արձանագրել ինչպես առանձին խումբ երկրներում, այնպես էլ ողջ աշխարհում: 2000 թ. համեմատ ամբողջ աշխարհում ՕՌԻՆ-ների ներհոսքը 2013 թ. ավելացել է 3,4 անգամ՝ գերազանցելով 25.464,17 մլրդ ԱՄՆ դոլարը, ընդ որում, զարգացած երկրների դեպքում այդ աճը կազմել է 2,8 անգամ, զարգացող երկրների դեպքում՝ 4,8 անգամ: Բնականաբար, զարգացող երկրների առանձին խմբերում դրսևորվել են ՕՌԻՆ-ների աճի ոչ միարժեք տեմպեր: Այսպես, ծովային ելք չունեցող երկրներում 2000-2013 թթ. ՕՌԻՆ-ների ներհոսքն աճել է 8, իսկ փոքր կղզի-պետություններում՝ 4,4 անգամ:

Եթե երկրների առանձին խմբերի համար ՕՌԻՆ-ների ներհոսքի և արտահոսքի ցուցանիշների միջև տարբերություններն օրինաչափ են, ապա նույնը չի կարելի պնդել ՕՌԻՆ-ների համաշխարհային ներհոսքի և արտահոսքի վերաբերյալ: Աղյուսակ 1-ում ՕՌԻՆ-ների համաշխարհային արտահոսքը գերազանցում է համաշխարհային ներհոսքին, ինչը թերևս կարող է պայմանավորված լինել դոնոր երկրից ֆինանսական միջոցների արտահոսքի և ռեցիպիենտ երկրում դրանց ներդրման միջև ժամանակային խզմամբ (որի դեպքում փոխվում է տարեթիվը) կամ կիրառվող արտարժույթների փոխարժեքների տատանումներով:

¹ UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, № 20, June 2015, p. 1.

**Օգտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերը 2000-2013 թթ.
(մլն ԱՄՆ դոլար՝ հաշվարկված ընթացիկ գներով և ընթացիկ փոխարժեքով)¹**

Երկրներ		2000	2005	2010	2011	2012	2013
Աշխարհ	Ներհոսք	7.511.300	11.739.025	20.370.690	21.117.234	23.304.429	25.464.165
	Արտահոսք	8.008.434	12.563.770	21.288.584	21.912.791	23.916.273	26.312.624
Զարգացած երկրներ	Ներհոսք	5.681.798	8.649.358	13.040.937	13.425.931	14.536.019	16.053.141
	Արտահոսք	7.100.064	11.005.643	17.399.827	17.521.120	18.858.787	20.764.517
Զարգացող երկրներ	Ներհոսք	1.771.479	2.829.375	6.942.733	6.942.733	7.945.334	8.483.009
	Արտահոսք	887.829	1.405.422	3.485.592	3.983.342	4.600.927	4.993.339
Ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներ	Ներհոսք	35.790	76.544	182.537	230.429	262.114	285.482
	Արտահոսք	1.305	7.285	32.974	41.037	41.124	42.883
Փոքր կղզի – զարգացող երկրներ	Ներհոսք	20.511	37.061	71.677	77.491	84.647	89.548
	Արտահոսք	2.033	3.087	7.703	10.037	12.151	13.383

ՕՈՒՆ-ների համաշխարհային ծավալում երկրների մասնաբաժինը ցույց է տալիս, թե այս կամ այն երկրների խմբի կողմից ներգրավվող ՕՈՒՆ-ները ինչ դերակատարում ունեն դրանց համընդհանուր ծավալի ապահովման գործում: Անկախ ՕՈՒՆ-ների աճի բարձր տեմպերից, զարգացող երկրներն առավել փոքր մասնաբաժին ունեն ՕՈՒՆ-ների համաշխարհային ծավալում (աղյուսակ 2), թեև 2000-2013 թթ. ընթացքում այդ մասնաբաժինը շարունակական աճի միտում է դրսևորել՝ կրճատելով խզումը զարգացած երկրների համանուն ցուցանիշի նկատմամբ: Ընդ որում, զարգացած և զարգացող երկրների միջև խզումն առավել արտահայտված է ՕՈՒՆ-ների արտահոսքի, քան թե ներհոսքի ցուցանիշների դեպքում, ինչն օբյեկտիվորեն հիմնավորվում է զարգացած երկրների՝ հիմնականում որպես ՕՈՒՆ-ների դոնոր հանդես գալու հանգամանքով:

Եթե երկրի մասնաբաժինը ՕՈՒՆ-ների համաշխարհային կառուցվածքում կարևորվում էր համաշխարհային տնտեսության վրա այդ երկրի ազդեցության գնահատման տեսանկյունից, ապա դիտարկվող երկրի տնտեսության համար ՕՈՒՆ-ների նշանակության մասին առավել հստակ կարելի է պատկերացում կազմել՝ դիտարկելով ՕՈՒՆ-ների մասնաբաժինը տվյալ երկրի ՀՆԱ-ում (աղյուսակ 3): Հատկանշական է, որ 2000-2013 թթ. ընթացքում ՕՈՒՆ-ների համաշխարհային ծավալի աճի հետ մեկտեղ ավելացել է նաև դրանց մասնաբաժինը համաշխարհային ՀՆԱ-ում (22,9-ից 34,2% ՕՈՒՆ-ների ներհոսքի և 24,5-ից 35,6% արտահոսքի պարագայում), ինչը նշանակում է, որ ներկայումս ներդրումներն առավել մեծ ազդեցություն ունեն համաշխարհային տնտեսության աճի վրա: Թեև 2013 թ. զարգացող երկրների ՕՈՒՆ-ների ներհոսքի մասնաբաժինը, այն է՝ 30,95%, զիջում է համաշխարհային ՀՆԱ-ում ՕՈՒՆ-ների մասնաբաժնին (34,17%), զարգացող երկրների առանձին խմբերում, հատկապես այնպիսի խոցելի խմբերում, ինչպիսիք են ծո-

¹ Աղյուսակի կազմման համար օգտագործվել են UNCTAD-ի վիճակագրական տվյալները՝ <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

վային ելք չունեցող և փոքր կղզի-երկրները, ՕՈՒՆ-ների հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ին առավել նշանակալի է, այսինքն՝ անկախ այդ երկրների կողմից ներգրավվող ներդրումների փոքր ծավալից, դրանք անգնահատելի ազդեցություն ունեն երկրի ՀՆԱ-ի ձևավորման գործում:

Աղյուսակ 2

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների մասնաբաժինն աշխարհում 2000-2013 թթ. (%)¹

Երկրներ		2000	2005	2010	2011	2012	2013
Աշխարհ	Ներհոսք	100	100	100	100	100	100
	Արտահոսք	100	100	100	100	100	100
Զարգացած երկրներ	Ներհոսք	75,643	73,680	64,018	63,578	62,374	63,042
	Արտահոսք	88,657	87,598	81,733	79,958	78,853	78,915
Զարգացող երկրներ	Ներհոսք	23,584	24,102	32,385	32,877	34,094	33,314
	Արտահոսք	11,086	11,186	16,373	18,178	19,238	18,977
Ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներ	Ներհոսք	0,476	0,652	0,896	1,091	1,125	1,121
	Արտահոսք	0,016	0,058	0,155	0,187	0,172	0,163
Փոքր կղզի - զարգացող երկրներ	Ներհոսք	0,273	0,316	0,352	0,367	0,363	0,352
	Արտահոսք	0,025	0,025	0,036	0,046	0,051	0,051

Աղյուսակ 3

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները ՀՆԱ-ի կառուցվածքում 2000-2013 թթ. (%)²

Երկրներ		2000	2005	2010	2011	2012	2013
Աշխարհ	Ներհոսք	22,88	25,27	31,66	29,68	32,10	34,17
	Արտահոսք	24,49	27,17	33,32	31,02	33,19	35,59
Զարգացած երկրներ	Ներհոսք	22,39	25,08	31,68	30,45	33,09	36,34
	Արտահոսք	27,98	31,92	42,28	39,74	42,94	47,01
Զարգացող երկրներ	Ներհոսք	25,05	25,90	31,30	28,38	30,69	30,95
	Արտահոսք	12,74	13,09	16,83	16,57	18,06	18,53
Ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներ	Ներհոսք	28,14	32,52	34,98	36,67	38,53	38,90
	Արտահոսք	1,45	4,12	8,36	8,57	8,13	7,85
Փոքր կղզի - զարգացող երկրներ	Ներհոսք	47,06	57,29	82,98	78,64	82,68	85,79
	Արտահոսք	4,83	4,93	9,31	10,61	12,37	13,40

Մոնտերեյի կոնսենսուսից հետո ծովային ելք չունեցող երկրներում (ԾԵՉ երկրներ) օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների միջին տարեկան աճը կազմել է 12%: Այս ցուցանիշը համարժեք է զարգացող երկրներում ՕՈՒՆ-ների աճի տեմպին, միևնույն ժամանակ, զգալիորեն գերազանցում է համաշխարհային միջին մակարդակը: Մոնտերեյի կոնսեն-

¹ Աղյուսակի կազմման համար օգտագործվել են UNCTAD-ի վիճակագրական տվյալները՝ <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

² Աղյուսակի կազմման համար օգտագործվել են UNCTAD-ի վիճակագրական տվյալները՝ <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

սուսին հաջորդող ժամանակահատվածում ՕՌԻՆ-ների հոսքերը դեպի ԾԵԶ երկրներ կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու շրջանի՝ ֆինանսական միջոցների համեմատաբար համեստ հոսքերը մինչև 2007 թվականը, որին հաջորդել են 2008 թվականից ՕՌԻՆ-ների աճող հոսքերը՝ առավել ընդգրկուն տարածքային բաշխվածությամբ, թեև 2014 թվականին դրանց աճը դանդաղել է 3%-ով՝ կազմելով 29 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ խմբի մեջ ընդգրկվող 32 երկրների համար¹: ՕՌԻՆ-ները կարևոր ֆինանսավորման աղբյուր են ԾԵԶ երկրների համար ոչ միայն ՀՆԱ-ում ունեցած մասնաբաժնի, այլև կապիտալի ձևավորման գործում դրանց ունեցած ավանդի տեսանկյունից:

Թեև 2004-2014 թթ. ընթացքում ՕՌԻՆ-ների ներհոսքը ԾԵԶ երկրներ քառապատկվել է, դրանք խիստ անհավասարաչափ են բաշխվում խմբի մեջ ներառված երկրների միջև: Մասնավորապես, ՕՌԻՆ-ների հոսքերն ավանդաբար գերակշռում են հետևյալ 7 ԾԵԶ երկրներում՝ Ադրբեջան, Բոլիվիա, Ղազախստան, Մոնղոլիա, Թուրքմենստան, Ուզանդա և Զամբիա, որոնց բաժին է ընկնում խմբի ՕՌԻՆ-ների 75%-ը: Բացառությամբ Ուզանդայի, որն արտահանում է խառը բնույթի ապրանքներ, մնացած վեց երկրներում ՕՌԻՆ-երը գլխավորապես ուղղվում են արտահանվող վառելիքի և հանքային նյութերի արդյունաբերություններ: Որոշ երկրներ, ինչպիսիք են՝ Հայաստանը, Եթովպիան և Ուգանդան, թեև բնութագրվում են ՕՌԻՆ-ների հոսքերի զգալի մակարդակով, դրանցում ծովային ելքի բացակայությունը հանդես է գալիս որպես ներդրումների ներգրավման, աճի և զարգացման գլխավոր խոչընդոտ:

ՕՌԻՆ-ների ներհոսքը 29 զարգացող փոքր կղզի - պետություններ² 2014 թվականին աճել է 22%-ով, այն դեպքում, երբ սկսած Մոնտերեյի կոնսենսուսից երկրների այս խմբում ՕՌԻՆ-ների միջին տարեկան աճը կազմել է 10%, ինչի արդյունքում դրանց ծավալը եռապատկվել է 2004-2014 թթ. ընթացքում³: ՕՌԻՆ-ների աճի նման տեմպը զիջում է զարգացող երկրների ցուցանիշին, սակայն էապես գերազանցում է համաշխարհային միջին մակարդակը: Թեև զարգացող փոքր կղզի-պետություններ ուղղվող ՕՌԻՆ-ներն իրենց բացարձակ արժեքով խիստ փոքր են, դրանք բավական խոշոր են այդ երկրների տնտեսությունների համեմատ. 2002-2014 թթ. այդ երկրներում ՕՌԻՆ-ների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում եռակի անգամ գերազանցել է համաշխարհային միջին ցուցանիշը: Այդուհանդերձ, ՕՌԻՆ-ների բաշխումն ըստ առանձին փոքր կղզի-երկրների խիստ անհավասարաչափ է. 2014 թ. ՕՌԻՆ-ների 77%-ն ուղղվել է Կարիբյան ավազանի փոքր կղզիներին (որից 27%-ը բաժին է ընկել միայն Տրինիդադ և Տոբագո կղզուն, վերջինս այս երկրների խմբում առանձնանանում է նավթի և գազի առավել հարուստ պաշարներով), 11%-ը՝ Օվկիանիայի և 9%-ը՝ Աֆրիկայի փոքր կղզիներին⁴:

¹ UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, № 20, June 2015, p.6.

² Թերզարգացած երկրների, ծովային ելք չունեցող զարգավող երկրների և զարգացող կղզի-պետությունների հարցերի գծով ՄԱԿ-ի բարձրագույն ներկայացուցչությունը առանձնացնում է 29 կղզի-պետություն, որոնք տնտեսապես խոցելի են անբարենպաստ աշխարհագրական դիրքի պատճառով:

³ UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, № 20, June 2015, p.8.

⁴ UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, № 20, June 2015, p.8.

Օդարերկրյա ուղղակի ներդրումները ՀՀ-ում 2000-2013 թթ.¹

Ցուցանիշներ		2000	2005	2010	2011	2012	2013
ՕՌԻՆ-երի ներհոսք (մլն ԱՄՆ դոլար)		513	1383	4405	5103	5134	5448
ՕՌԻՆ-երի արտահոսք (մլն ԱՄՆ դոլար)		0	7	122	199	215	186
ՕՌԻՆ-ների մասնաբաժինն աշխարհում (%)	Ներհոսք	0,007	0,012	0,022	0,024	0,022	0,021
	Արտահոսք	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,001
ՕՌԻՆ-ները ՀՆԱ-ի կառուցվածքում (%)	Ներհոսք	26,84	28,22	47,57	50,32	51,60	50,88
	Արտահոսք	0,00	0,15	1,31	1,96	2,16	1,73

Հայաստանի Հանրապետությունում 2000 թ. համեմատ 2013 թ-ին ՕՌԻՆ-ների ներհոսքն աճել է 10 անգամ, զգալի աճ է արձանագրվել նաև ՕՌԻՆ-ների արտահոսքի ցուցանիշներում: Սակայն ՕՌԻՆ-ների ծավալի բացարձակ ցուցանիշներից առավել խոսուն են 2000-2013 թթ. ընթացքում աշխարհում ՀՀ ՕՌԻՆ-ների ներհոսքի մասնաբաժնի եռապատիկ աճը և ՀՆԱ-ի կառուցվածքում դրանց գրեթե կրկնակի ավելացումը: Այդուհանդերձ, երկրում դեռևս առկա է ներդրումների նկատմամբ զգալի պահանջ, որի մասնակի բավարարման համար անհրաժեշտ է իրականացնել ուղղորդված ներդրումային քաղաքականություն:

АННА ПАХЛЯН

**ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ:
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ**

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, финансовые потоки, страны, не имеющие выхода к морю, маленькие развивающиеся острова страны, мировая экономика, приток ПИИ, отток ПИИ

Прямые иностранные инвестиции являются важным источником финансирования для развивающихся стран и оказывают значительное влияние на их платежный баланс, сбережения, разрыв между экспортом и импортом и наобщее макроэкономическое управление. Глобальные тенденции инвестиционных потоков показывают, что в течение 2004-2014 гг. прямые иностранные инвестиции в наименее развитых и малых развивающихся странах-островах увеличились в три раза, в то время как в странах без выхода к морю в четыре раза. В мировом объеме инвестиций изменились пропорции развивающихся и развитых стран, в рассматриваемых странах наблюдается увеличение объема прямых иностранных инвестиций в структуре ВВП.

¹ Աղյուսակի կազմման համար օգտագործվել են UNCTAD-ի վիճակագրական տվյալները՝ <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

ANNA PAKHLYAN

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN WORLD ECONOMY: INTERNATIONAL TRENDS

Key Words: *foreign direct investments, financial flows, landlocked countries, small developing island countries, world economy, FDI inflow, FDI outflow*

Foreign direct investments are an important source of financing for developing countries with significant impact on their balance of payments, savings, the gap between exports and imports and overall macroeconomic management. Global trends of investment flows show that during 2004-2014 foreign direct investments in least developed and small island developing countries tripled, while in landlocked ones they quadrupled. Global volume of investments changed proportions of developing and developed countries, in these countries there is increase in the share of foreign direct investments in GDP.

ՌՈՒԲԵՐՏ ՔԱՄԱԼՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. *միգրացիա, տնտեսական աճ, Սոլոու-Սվենսի մոդել, սոցիալ-տնտեսական քաղաքականություն, գործազրկություն*

Սույն հոդվածում ներկայացվում են միգրացիայի ներառման հնարավոր տարբերակները տնտեսական աճի մոդելներում՝ հարմարեցված Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակին և նրա ազգաբնակչության արտագաղթին: Դա թույլ կտա տնտեսամաթեմատիկական մոդելների միջոցով գնահատել տնտեսական զարգացումների ազդեցությունը միգրացիոն գործընթացի վրա:

1990-ն թվականներին Հայաստանում ձևավորվեց անկանոն արտագաղթը, որն առաջին հերթին ազդեց նրա աշխատուժի առաջարկի մասնագիտական կառուցվածքի վրա. արտագաղթը ընդգրկել էր ավելի կրթված, ավելի հմուտ աշխատողներին: Համապատասխանաբար, արտագաղթը և դրա արդյունքում տեղի ունեցած հետևանքները, ունեցան իր բացասական ազդեցությունը, շարունակվող մինչ այսօր, հանրապետության տնտեսական զարգացման, և իհարկե, տնտեսական աճի վրա:

Հայաստանը հանդիսանալով Եվրասիական տնտեսական միության անդամ (ԵԱՏՄ), ներառված է կայուն **Եվրասիական միգրացիոն համակարգի** (ԵՄՀ) գոտում, որի կազմի մեջ մտնում են Ռուսաստանը, Բելառուսը, Ղազախստանը և Կենտրոնական Ասիայի երկրները: Այն բնութագրվում է լայնածավալ միգրացիոն հոսքերով և կայուն աշխարհագրական կողմնորոշմամբ:

Հայաստանում, տարբեր տարիների իրականացված սոցիալական հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ ընդմիջտ արտագաղթելու դիրքորոշում ունեցող Հայաստանի քաղաքացիների շրջանում առավել տարածված են «*յնտեսական պատճառները*», և տարեց տարի այն աճում է: Այսպես, 2013 թ.՝ այդպիսի պատճառ է նշել արտագաղթի դիրքորոշում ունեցողների **88.1%**-ը, այն դեպքում, երբ 2012 թ.՝ 82.4%-ը:

Կարելի է միանշանակ արձանագրել, որ միգրացիայի որոշման հիմնական պատճառները կապված են Հայաստանում առկա զբաղվածության մակարդակի հետ: Մեկնելու կարևոր պատճառներից են նաև՝ Հայաստանի զարգացման հեռանկարների անորոշությունը, բիզնեսով զբաղվելու խոչընդոտները, անցանկալի բարոյահոգեբանական մթնոլորտը և անկայուն ռեգիոնալ աշխարհաքաղաքական իրավիճակը:

Հետևաբար, արտագաղթի նվազեցման տեսակետից՝ տնտեսության զարգացումը, նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, արժանապատիվ վարձատրությունը և մրցակցային գործարար միջավայրի ձևավորումը ունեն հանգուցային նշանակություն: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է մեղմել հասարակության խիստ շերտավորումը, վերացնել անարդարությունը, հակազդել կոռուպցիոն երևույթներին, ստեղծելով իրավական և բարոյահոգեբանական սոցիալական հասարակություն:

Հոդվածում ներկայացվում են Հավիեր Սալա-ի-Մարտին (*Xavier Sala-i-Martin*) և Ռոբերտ Բարո (*Robert Barro*) [*Xavier Sala-i-Martin, Robert J. Barro, 1991, 1992, 2004*], ինչպես նաև Օլիվյեր Բլաբչարդի [*Blabchard, 1985*], Ֆիլիպ Վեյլի [*Weil, 1989*] և Ջոան Բրաունի [*Juan Braun, 1993*] աշխատանքները, որոնց հիման վրա *միգրացիան ներառվելու է յնտեսական աճի մոդելներում և վերլուծվելու է համապատասխան՝ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-յնտեսական վիճակին և նրա ազգաբնակչության արտագաղթին: Հանդիսանալով ԵԱՏՄ անդամ և գտնվելով ԵՄՀ համակարգում, Հայաստանի յնտեսությունը իր վրա է կրում կայուն աշխարհագրական կողմնորոշում ունեցող միգրացիոն հոսքերի ազդեցությունը: Մեր խնդիրն է, տնտեսամաթեմատիկական մոդելների միջոցով, Հայաստանի օրինակով, արտահայտել տնտեսական զարգացումների ազդեցությունը և տնտեսական աճի թրեմդը միգրացիոն գործընթացի վրա, ինչպես նաև հակառակը: Հայաստանում դիտարկվող բարձր միգրացիոն հոսքերի պայմաններում՝ նման ուսումնասիրությունները կարևոր և արդիական են:*

Ըստ Հավիեր Սալա-ի-Մարտինի և Ռոբերտ Բարոյի վերլուծության տրամաբանության, որպեսզի միգրացիան ներառվի տնտեսական աճի մոդելներում, անհրաժեշտ է փորձել ընդգրկել ազգաբնակչության և աշխատուժի քանակը էնդոգեն փոփոխականների մեջ: Այս նպատակով, միգրացիան դիտարկվում է որպես երկրում ստեղծված սոցիալ-

տնտեսական իրավիճակի արդյունք: Այդ մոտեցման շրջանակներում բնակչության և աշխատուժի քանակը կարող է փոփոխվել, կախված ծնելիության և մահացության չափից:

Միգրացիայի սահմանելիս, այն դիտվում է որպես մարդկանց տեղափոխման գործընթաց, որի արդյունքում երկրում փոփոխվում է ազգաբնակչության և աշխատուժի քանակը:

Միգրացիան տարբերվում է բնակչության իրական աճից: Առաջինը, միգրացիայի դեպքում, ընդունող երկրում գրանցվող բնակչության աճը նշանակում է համապատասխանաբար, որ մյուս երկրում բնակչությունը նվազում է: Այդ պատճառով, անհրաժեշտ է դիտարկել *ներգաղթը (immigration)* և *արտագաղթը (emigratia)*, որպես նույն գործընթացի տարբեր կողմեր:

Երկրորդը, միգրանտները գալիս են, ինչպես նաև հեռանում են երկրից (*օրինակ, Հայաստանից*) արդեն կուտակված մարդկային կապիտալով: Քանի որ միգրացիան ներառում է մարդկային կապիտալի տեղափոխումը, ապա աշխատուժի շարժունությունը նշանակում է նաև այդ կապիտալի որոշակի շարժունություն:

Որոշ առումներով, միգրացիոն գործընթացը կամ աշխատուժի շարժունությունը, համանման է կապիտալի շարժունությանը: Տարբերությունը կայանում է նրանում, որ, եթե կապիտալը հոսում է ցածր չափաքանակի (*նորմա*) եկամտաբերությամբ երկիրներից դեպի բարձր չափաքանակի եկամտաբերությամբ երկրներ, ապա աշխատուժը տեղափոխվում է ցածր աշխատավարձով և ավելի պակաս բարենպաստ ապրուստի պայմաններով երկիրներից (*օրինակ, Հայաստանը*) դեպի բարձր աշխատավարձով ու առավել բարենպաստ ապրուստի պայմաններով երկրներ: Ըստ նորդասական տնտեսագիտական տեսության, կապիտալի շարժունությունը նպաստում է երկիրների *մոտեցմանը/մոտարկմանը (converge, կոնվերգենցիա)*, և ընթանալով որպես տարբերությունների հարթեցման գործընթաց, բերում է նրանց կայուն վիճակին. նմանատիպ, ինչպես գտնում են Հավիեր Սալա-ի-Մարտինին և Ռոբերտ Բարոուն, աշխատուժի շարժունակությունը բերում է նույն արդյունքի:

Հարկ ենք գտնում կատարել նորդասական տնտեսագիտական տեսության վերաբերյալ որոշ դիտարկումներ: Ռոյ Հարորդը և Էվսեյ Դոմարը ցույց տվեցին, երկարաժամկետ հատվածի համար, էքսպոնենցիալ աճի հնարավորությունը, հիմնված՝ կապիտալի կուտակման և արտադրողականության փոփոխությունների վրա: Այն հիմք դարձավ տնտեսական աճի նորդասական տնտեսագիտության տեսության համար, որը ձևավորվեց 1950 թվականներին, ի շնորհիվ, առաջին հերթին, Սոլովի և Սվենի հետազոտություններին:

Տնտեսական աճի նորդասական (*նեոդասական*) տեսության ներկայացուցիչներից են G.Borts, R.Barro, Ch.Jones, H.Zibert, G.Menkyu, D.Romer, K.Sala-i-Martin, T.Svan, R.Solou, A.Weil, R.Holl. Նրանց տեսություններում (*մոդելներում*) տնտեսական աճը բացատրվում է նվազող և մշտական ծավալի արդյունք ունեցող արտադրական ֆունկցիայի հիմնական կանոններով, ռեգիոնների մոտեցմամբ կամ կոնվերգենցիայով, միջտարածաշրջանային առևտրով և արտադրության գործոնների շարժունությամբ, ազատ մրցակցության պայմաններով, հավասարակշռությամբ:

Այս տեսությունների շարունակաբար զարգացումները, որոնք հաշվի էին առել XX դարի 80-ական թվականների կեսերից, տարբեր երկրներում գրանցված էական փոփոխությունները տնտեսական աճի բնույթներում՝ առաջացնելով նոր երևույթներ նրանց գործընթացներում, բերեցին, այսպես կոչված, «նոր ալիք» («նոր հոսանքներ») էնդոգեն տնտեսական աճի տեսական մոդելներին:

Հիմնականում այս մոդելների շրջանակներում և դրսևորվեց առաջադրված Ռոբերտ Բարոյի [R. Barro, 1991] կողմից *պայմանական (կամ հարաբերական) կոնվերգենցիայի վարկածը*, որը ծագել է որպես պատասխան տնտեսագիտությունում ձևավորված կենտրոնական հարցերից մեկի նկատմամբ՝ տարբեր երկրների երկարաժամկետ հատվածում զարգացման մակարդակների մոտեցման վերաբերյալ: Իրականացված հետազոտությունների արդյունքում, նա կարողացավ ստանալ տնտեսական աճի տեսության կենտրոնական հարցի վերաբերյալ պատասխանը, կապված երկարաժամկետ հեռանկարում տարբեր երկրների զարգացման մոտարկման մակարդակների հետ:

Սակայն, էմպիրիկ հետազոտությունների զարգացման հետ միասին, հիմնական տեսության առջև առաջացան հարցեր, որոնց չտրվեց պատասխան: Ամենակարևորը, բացատրություն էր պահանջում նորդասական տեսության կայուն զարգացման աճի հիմնական «*շարժիչը*»՝ տեխնիկական առաջընթացը: Այս հիմնախնդրի լուծման իրական հնարավորությունը կարող է ստանալ վերը նշված «նոր ալիք» («նոր հոսանքներ») էնդոգեն տնտեսական աճի տեսական մոդելների շրջանակներում:

Մոդելները, մշակող տնտեսական աճի տեսությունը այդ դրույթներից, կոչվում են «*էնդոգեն աճի տեսություն*», ի տարբերություն անցյալի՝ «*էկզոգեն*»: Առաջին շրջանում դրանք Պոլ Ռոմերի [Romer, 1986], Ռոբերտ Լուկասի [Lucas, 1988], Սերջիո Ռեբելոի [Rebelo, 1991] հիմնական աշխատանքներն են:

Նշված տնտեսական աճի էնդոգեն մոդելները իրանց շարունակական զարգացումը կարող են ստանալ, եթե նրանցում ներառվեն նաև միգրացիոն հոսքերը: Այն կարելի դիտարկել, որպես Հավիեր Սալա-ի-Մարտինի և Ռոբերտ Բարոյի կողմից առաջարկված տնտեսական աճի մոդելների տրամաբանական լավացումը, հիմնված էապես նոր արտադրական ֆունկցիայի հիմքի վրա, որի դեպքում դիտարկվելու է էնդոգեն բնույթ կրող տեխնիկական (*տեխնոլոգիական*) փոփոխության ազդեցությունը միգրացիոն գործընթացի վրա:

Հետևելով Հավիեր Սալա-ի-Մարտինի և Ռոբերտ Բարոյի ուսումնասիրության մեթոդաբանությանը, նպատակ ունենալով ներառել միգրացիոն հոսքերը տնտեսական աճի մեջ, նպատակահարմար է միգրացիայի վերլուծությունը սկսել նորդասական տնտեսագիտական տեսության հիմնաքարերից՝ տնտեսական աճի *Սոլոու-Սվենի մոդելից*, որի դասական տարբերակը ուսումնասիրում է փակ տնտեսությունը՝ էկզոգեն տրված կուտակման հաստատուն չափաքանակով (*նորմայով*):

Սոլոու-Սվենի մոդելի ընդարձակումը, որտեղ ներառված է միգրացիան, նշանակում է, որ տնտեսությունը մասնակի բաց է, այսինքն, ենթադրվում է, որ աշխատուժը և մարդկային կապիտալը շարժուն են: Այս մոդելի համար, կանխադրվում է միայն միգրացիայի

ֆունկցիան: Դա նշանակում է, որ չնայած վերլուծության ընթացքում ընդունվում է տնտեսական աճի հակառակ ազդեցությունը աշխատավարձի և միգրացիայի գործակցի վրա, բայց դիտարկվող միգրանտների հիմնական օպտիմալացման խնդիրը այն հաշվի չի առնում:

Հաջորդ քայլով, անցում կատարել *մոդիֆիկացված Ռամսեի մոդելին*՝ Սոլոու-Սվենի մոդելի համար միգրացիայով: Մոդիֆիկացված Ռամսեի մոդելում նորոյթ է հանդիսանում՝ միգրացիայի ու կուտակման չափաքանակի ընտրության միջև փոխներգործությունը:

Պետք է ուսումնասիրել նաև *Բրաունի մոդելը*, որտեղ թույլ է տրվում կապիտալի շարժունությունը, իսկ միգրացիայի գործակիցը որոշվում է տնային տնտեսությունների վարքի օպտիմալացման խնդրից: Այս դեպքում, մենք կարող ենք վերլուծել, թե ինչպես ծախսերի և օգուտների փոփոխությունները, որոնք առաջանում են միգրացիայի պատճառով, ազդում են միգրացիայի դինամիկ հետագծերի և տնտեսական աճի վրա:

РОБЕРТ КАМАЛЯН

ОЦЕНКА ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ВЗАИМОВОЗДЕЙСТВИЯ МИГРАЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: миграция, экономический рост, модель Солоу-Свэна, социально-экономическая политика, безработица.

В данной статье представлены возможные варианты включения миграции в модели экономического роста с учетом социально-экономического положения и миграции Армении. Это позволит посредством экономико-математических моделей оценить влияние экономического развития на процессы миграции.

ROBERT KAMALYAN

ASSESSMENT OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELS OF MIGRATION AND ECONOMIC GROWTH INTERACTION IN RA

Key Words: migration, economic growth, Solow–Swan model, socio-economic policy, unemployment

This article presents options for inclusion of migration in economic growth models, taking into account socio-economic status and migration in Armenia. This allows estimation impact of economic development on migration, via econometric models.

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ IV

**ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ANGELA ALBU

University "Stefan cel Mare", Suceava, Romania,
Assoc. professor, PhD

GABRIELA PRELIPCEAN

"Stefan cel Mare", Suceava, Romania, Professor
PhD

TRENDS IN TECHNOLOGY TRANSFER AND INNOVATION

Key Words: *innovation, economic environment, technology transfer, economic growth, market*

In the current context from the viewpoint of economic environment, the technology transfer and the innovation represent the keys factors for development, both for organizations and countries. The paper presents the basic elements of technology transfer, trends on the market and, as a case study, there is a short overview of technology transfer in EU is introduced.

1. Introduction

The current economic environment may be characterized by a high degree of complexity in which the organizations, in order to survive and grow, must make decisions that combine opportunities and threats, internal competencies, changes in business and other unforeseen risks. In this context, the technological level is a determining factor which may constitute a competitive advantage in the development strategy of the company. Structural changes in the economy are not possible without an effective technology transfer and system which supports and promotes innovation. These two factors – technology transfer and innovation – may lead, even in a difficult economic context, to a remarkable growth of competitiveness and business success. The essence of technology transfer is the scientific or technological information, together with other associated aspects: the transmission of technical and industrial expertise, analytical and operational techniques, specific terminology. All these show that technology transfer is not simple dissemination or passive information, but an active process, dynamic, with a specific purpose.¹

During the last 25-30 years we were witnesses of the intensification of technology transfer and innovation processes all over the world due to the following factors²:

- a dynamic market where the demand is changing rapidly – to answer at these rapid changes it is necessary to grow the speed of launching new products on the market and this is possible especially through innovation and technologic transfer;
- a combined and integrated use of technology – required by the current complexity of production processes and which cannot be obtained in closed system within a

¹ Gurbiel R. (2002), Impact of innovation and technology transfer on economic growth: the Central and Eastern Europe experience.

² http://www.technology4sme.net/images/pdf%20floder/ttps_chapter_1.pdf

company, but needs also an intake of know-how, innovation, dissemination and adoption of innovations:

- decrease the lifetime of technologies – the research–development processes lead to a rapid rise of similar or substitute technology, which makes their lives to be in increasingly shorter;
- decrease in the acquisition costs of technology - market competition led to a decrease in costs of research - development - innovation especially by outsourcing expenses, which resulted in a cost reduction of technologies.

Intensification of technology transfer was possible due to the globalization phenomenon and due to the increasing the level of technological development of the countries; more and more countries have high technological levels, a large number of specialists, researchers, industry technical equipped at a level above average, scientific research programs at national level funded by the state¹.

2. Forms and trends of technology transfer and innovation

Technology transfer is a complex process involving many interrelated elements: technical systems in their entirety or parts thereof, licenses, patents, knowledge as systems management and organizational behavior. Regarding the concept of transfer of innovation, it has a broader meaning than the transfer of technology, because it includes and refers to innovations produced by universities that can be the starting point in designing a new technology / product or even a new industry².

Technology transfer may take the form internalized or outsourced; the first case involved usually transnational corporations that have strong centers for research-innovation and transfer technology to their subsidiaries under a direct control. The main advantage of the transfer in the internalized form is that branches (located usually in another country) have access to the results of innovation and research, plus the possibility of training a workforce, able to operate correct the new technology.

In the case of outsourced technology transfer, we are talking about franchise, licensing, technical assistance, subcontracting, manufacturing and supplying original equipment, etc., in which, besides the technology, is provided process management, marketing and other elements necessary for the operation of new technology with maximum efficiency³.

Regarding the trends in technology transfer and innovation, we can affirm that the most important is the occurrence and spread of *co-opetition* – a phenomenon in which the organizations cooperate and compete in the same time. According to the scientific literature,

¹ Barton J. H. (2007), New Trends in Technology Transfer. Implications for National and International Policy. Issue Paper No.18. Published by ICTSD, Geneva.

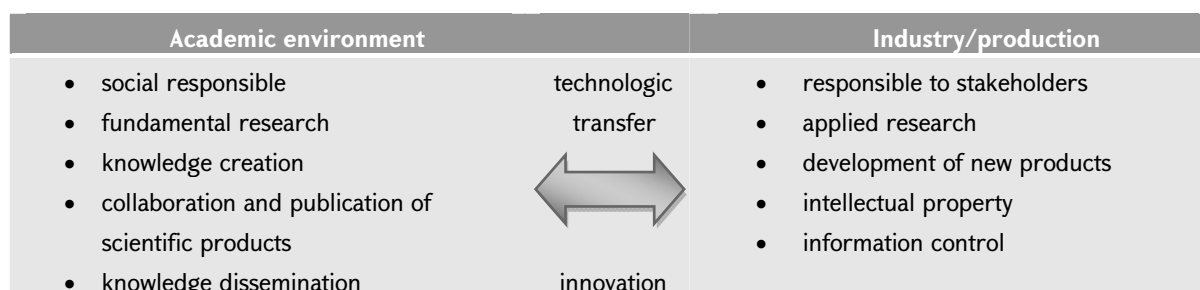
² Kesan J. P., (2009), "Transferring innovation", 77 Fordham L. Rev. 2169, <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol77/iss5/6>

³ <http://unctad.org/en/docs/psiteiid28.en.pdf>

currently more than 50% of collaborative relationships (strategic alliances) arise between companies in the same industry or among competitors. Co-opetition contributes to technological diversification by combining complementary resources of rival firms for new technologies and products¹. The phenomenon occurs more frequently in knowledge intensive industries because in these areas innovation and technology transfer underlie all processes carried out. Adopting the co-opetition can have both positive and negative consequences; as benefits, this cooperation allows companies to use and develop their capabilities and skills in a manner that would not be possible to do by their own. In the group of negative aspects, the most important are the costs and an inappropriate collaboration which lead to inability to achieve objectives or to conflicts between partners. Some of these negative issues can be resolved by setting clear clauses in partnerships' agreements.

3. Technology transfer and innovation in EU

The whole vision of EU regarding its future development is based on sustainability, science, technology and innovation. This vision directly connects the industry/production with the scientific research, represented by higher education and other research institutes. The universities are stimulated to create knowledge for storage and public dissemination useful for current and future generation based on previously acquired knowledge and scientific research. Industry aims primarily to produce profit for stakeholders, which translates into wellness, employment and generally increasing living standards, aspects with evident economic and social character. In EU innovation and technology transfer is viewed like a bidirectional link between the two sectors, which influence and reinforce each other, as it is showed in the Figure 1.

Source: own elaboration

Figure 1. Bidirectional connection between higher education and industry

Europe 2020 strategy aims to intensify the research for innovation and technology transfer in all sectors, especially in SMEs. For this it is necessary to grow the Gross domestic expenditure on R&D in all states members of the union till a value of 3% from GDP. There are

¹ Gnyawali D.R., Park B.J., (2009), "Co-opetition and Technological Innovation in Small and Medium-sized Enterprises: A Multilevel Conceptual Model", Journal of Small Business Management, 47(3).

three countries which already allocated more than 3% - Finland, Sweden and Denmark and another two situated very close – Germany and Austria, but 12 members have percentages less than 1.5%, of which 9 have less than 1%. These discrepancies persist in all indicators used for assessment of research, innovation and technology transfer. For the countries form the last part of the hierarchy is difficult to recover the distance between them and the leaders due to the lack of financial resources and the complexity of domestic problems. The European funding programs are important instruments for helping these countries and for strengthen the links between EU members. For the future, the innovation and technology transfer will be focused on integration sustainability principles in all new products, processes, systems, and services.

Conclusions

Innovation and technology transfer represent the engine of development and economic growth; EU is decided to invest money, time and human resources for improving the results obtained from innovation and technologic transfer in order to reach its economic and social goals.

ԱՆԺԵԼԱ ԱԼԲՈՒ ԳԱԲՐԵԼԱ ՊՐԵԼԻՊՇԵԱՆ

ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. նորարարություն, տնտեսական միջավայր, տեխնոլոգիաների փոխանցում, շուկա, տնտեսական աճ

Ներկա իրավիճակում տնտեսական միջավայրի տեսանկյունից տեխնոլոգիաների փոխանցումը և նորորորությունները կազմակերպությունների և երկրների զարգացման համար կարևոր գործոններ են: Հոդվածում ներկայացվում է տեխնոլոգիաների փոխանցման հիմնական տարրերը, շուկայի միտումները և ԵՄ-ին տեխնոլոգիաների փոխանցման կրճատ ակնարկը:

АНЖЕЛА АЛБУ ГАБРИЕЛА ПРЕЛИПЦЕАН

ТЕНДЕНЦИИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВНЕДРЕНИЙ И ИННОВАЦИИ

Ключевые слова: инновации, экономическая ситуация, передача технологий, рынок, экономический рост

В текущей ситуации с точки зрения экономической среды и иновации является ключевыми факторами развития организаций и стран. Работа представляет основные элементы передачи технологий, рыночные тенденции, и в качестве изычения ситуации, краткий обзор передачи технологий в ЕС.

ՌԻՄԱ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԻՆՔՆԱՌԻՍՈՒՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼ

Հիմնաբառեր. *հաղորդակցական, շարության, աղյուսակային, իմաստաբանություն, շրջանել, բառափոխ կապարել*

Հոդվածում դիտարկվում է բավականին տարբերակված և նպատակասլաց ինքնաուսուցման անհրաժեշտությունը՝ որպես լեզվի ուսուցման հաղորդակցական ուղղվածության, այսինքն՝ պրակտիկ կիրառման նպատակի կամ նպատակների իրականացման միջոց:

Հայտնի է, որ օտար լեզուների ուսուցումը ենթադրում է ուսումնադաստիարակչական և հաղորդակցական (կոմունիկատիվ) նպատակներ, որոնք իրենցից ներկայացնում են սովորողի դաստիարակման և սեփական մտածողության գիտակցման իրականացում: Դասավանդման ընթացքում կրթադաստիարակչական նպատակը իրականացվում է միայն կոմունիկատիվ նպատակի՝ ինֆորմացիայի ընդունման և հաղորդման նոր միջոցների տիրապետման միջոցով: Վերջինս անհնարին կլինի առանց հաշվի առնելու տվյալ ժամանակահատվածում հասարակության առաջ ծառացած խնդիրները: Չհասկանալով տվյալ ժամանակի հասարակական զարգացման պայմաններն ու խնդիրները հնարավոր չի դառնա ճիշտ ձևով որոշել և կիրառել օտար լեզուների դասավանդման նպատակները:

Ուսուցման նպատակների ստույգ և արդյունավետ իրականացման համար կարևոր նախադրյալ է ուսուցման բովանդակության ճիշտ ընտրությունը՝ նրա բավարարելիությունը, ունկնդիրների կողմից կոնկրետ պայմաններում տվյալ ուսուցման բովանդակության յուրացման ունակության հնարավորությունը, ինչպես նաև ռեալ ժամանակային այն հնարավորությունները, որոնք տրամադրվում են օտար լեզուների ուսուցմանը մեր հանրապետության բուհերում:

Մեր օրերում կրթական վերափոխումների արդյունքում դասախոսի առաջ խնդիր է ծառացել ուսանողների մեջ զարգացնել հատկապես ինքնուրույն աշխատանքի, ինքնաուսուցման կարողություններ և հմտություններ, քանի որ ուսուցման գործընթացում ուսուցմանը հատկացված լսարանային կարճ ժամանակը չի կարող ապահովել օտար լեզվի տիրապետում կատարյալ ձևով. այն կարող է հնարավորություն տալ և օգնել օտար լեզվով խոսքը լսելու և հասկանալու, այդ ոլորտում հետագա ի հայտ եկել դժվարությունները հաղթահարելու ունակությունների և բայց ոչ հմտությունների զարգացմանը միայն: Սակայն բուհը կոչված է կրթելու այնպիսի մտավորականների սերունդ, որը պետք է զինված լինի ոչ միայն մասնագիտական գիտելիքներ ձեռք բերելու և կիրառելու, այլ նաև դրանք ընդլայնելու, զարգացնելու, մյուս սերունդներին հաղորդելու, նոր արժեքներ ստեղծելու ունակություններով և հմտություններով:

Մեր օրերում, սակայն, կրթական վերափոխումների և դեմոկրատական կյանքի հաստատման պայմաններում անհատը միշտ չէ որ պատրաստ է ազատության և պատասխանատվության, և նրա մոտ կարող է առաջանալ սուր հակասություն սոցիալական առաջընթացի պահանջների և նրա քաղաքացիական նոր դիրքորոշման անցման ռեալ հնարավորությունների միջև: Դասախոսի դերն է նաև ուսանողին ճիշտ ուղղորդել այդ դժվարությունների հաղթահարմանը:

Ամեն մի աշխատանք ընդհանրապես, ինչպես նաև ուսուցման գործընթացը պետք է իրենից ներկայացնի ոչ թե առանձին անհատների ձգտում-խառնաշփոթ (կոնգլոմերատ), այլ դասախոսի և ուսանողի փոխադարձ կապի, ստեղծագործական, հաղորդակցման գործունեություն: Ուսանողը պետք է հնարավորություն ունենա համագործակցելու դասախոսի հետ, ազատ և անկաշկանդ արտահայտելու այս կամ այն հարցի և հիմնախնդրի շուրջ իր մտքերն ու մտահղացումները: Դասավանդման հրամայական ոճը և դասախոսի գերիշխող դերը հոգեբանական արգելքներ առաջացնելու, անհատի դերը նսեմացնելու և նրա մեջ իր անձի նկատմամբ անվստահության զգացողություն առաջացնելուց բացի, կարող է արթնացնել նաև հակակրանք և՛ դասախոսի, և՛ տվյալ առարկայի հանդեպ: Անհրաժեշտ է, որ գործեն միայն դասախոս – ուսանող և ընդհանրապես սովորեցնող – սովորող հարաբերությունների դեմոկրատական ձևերը, որոնք կստեղծեն ոչ միայն սեր և հետաքրքրություն դեպի տվյալ առարկան և դասախոսը, այլ նաև ինքնավստահություն իր անձի և գիտելիքների նկատմամբ և ինքնուրույն ուսուցման բնագավառում խթանող (մոտիվացիոն) այլ նախադրյալներ, առանց որի անհնարին կլինի ուսուցման գործընթացի ռացիոնալ և արդյունավետ կազմակերպումը: Այն կբացի նոր տեսակետների, հայացքների զարգացման հեռանկարներ:

Ինքնուրույն ուսուցման եղանակի ջատագովներից էին գերմանացի հայտնի փիլիսոփա Ի.Գ. Ֆիխտեն և լեզվաբան Վ. Հումբոլդտը, որոնց պատկերացումներն այդ բնագավառում մեր օրերում էլ շատ արդիական են: Նրանք գտնում էին, որ բուհի ուսանողը այլևս աշակերտ չէ, և որ դասախոսը իր տպավորությունները պետք է համարի ինքնուրույն գիտական աշխատանք կատարելիս ուսանողին սատար կանգնելու և, որ բուհի մշտական խնդիրը պետք է լինի գիտական աշխատանքների շարունակական և անընդմեջ իրականացումը:

Բուհի դասախոսը ուսանողների մեջ պետք է զարգացնի ազատ և անկախ գործելու և ստեղծագործելու հմտություններ, դաստիարակի նախաձեռնողականություն և ներարկի ինքնուրույն աշխատանքի հմտություններ հենց լեզվի ուսուցման սկզբնական փուլում, բացատրելով նրանց օտար լեզվի իմացության տեղն ու դերը արդի պայմաններում, լեզվի տիրապետման վերջնական նպատակն ու նպատակները: Ուսանողին պետք է իրազեկել կիրառվող դասագրքի կամ դասագրքերի կառուցվածքին, քերականական ձեռնարկներին, բառարանների կառուցվածքային սկզբունքին: Կարևորվում է նաև առաջին հերթին տեքստերից նոր և հիմնական ինֆորմացիայի ինքնուրույն քաղման, արտադրման և վերարտադրման ձևերը: Տեքստի արտադրումը նշանակում է բնագիր (աութենթիկ) ինֆորմացիայի, իսկ վերարտադրում (Reproduktion)՝ բնագիր տեքստի այլ ձևով արտահայտ-

ման, շրջասման, բառափոխ կատարման իրականացում: Այս երևույթը օտար լեզուների ուսուցման կարևոր սկզբունքներից մեկն է: Ուսումնական նյութի յուրացումը պետք է իրականացվի գիտակցաբար, քանի որ մեխանիկական սերտումը չի կարող ապահովել լեզվական կայուն գիտելիքների առկայություն:

Վերոնշյալ նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է ուսանողին սովորեցնել բառապաշարի յուրացման մեթոդներին, ինչպես նաև ինքնաուսուցման ընթացքում լեզվական և խոսքային վարժությունների կատարմանը: Լեզվական վարժությունները ծանոթացնում են ուսանողին բառապաշարին, քերականական ձևերին և շարահյուսական կառուցվածքներին, իսկ խոսքային վարժություններն իրականացնում են լեզվի պրակտիկ կիրառումը, այսինքն՝ ուսուցման կոմունիկատիվ նպատակները:

Մայրենի լեզվում ուսանողի ակտիվ և պասիվ բառապաշարի ծավալը, կախված լինելով անհատի կուլտուրական և կրթական մակարդակից, նրա մասնագիտությունից և հետաքրքրությունների շրջանակներից, միշտ շարժման մեջ է, և որ պետք է ձգտել հասնել դրան օտար լեզվով նրա ունեցած բառապաշարում:

Ուսանողին պետք է իրազեկ դարձնել այն հանգամանքին, որ բառապաշարի յուրացումը պետք է ընթանա ոչ թե պարադիգմատիկ (աղյուսակային), այլ սինտագմատիկ (շարույթային) ձևով:

Գրքի և բառարանի հետ աշխատելու, օտար լեզվով խոսքը լսելու և հասկանալու, յուրացված լեզվական նյութի իմացության և տիրապետման հմտությունները միանգամից չեն ձեռք բերվում: Դասախոսը պետք է ուսուցանի աճող դժվարությունների աստիճանաբար հաղթահարման ուղիներն ու մեթոդները, որպեսզի ուսանողի մոտ հիասթափություն չառաջանա:

Դասախոսը պետք է ստեղծի այնպիսի մթնոլորտ, որ ուսանողը պարապի ո'չ թե նրա դրդմամբ միայն, որ նա լսարանից դուրս տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ, արտալսարանային ընթերցանության միջոցով կատարելագործման զգացողության պահանջ ունենա:

Ուսանողը պետք է պարզ պատկերացում ունենա ուսուցման բովանդակության, այսինքն՝ դասաժամերի, կիսամյակի, տարվա համար նախատեսված ունակությունների և գիտելիքների ձեռքբերման ծավալի մասին նաև:

Այսպիսով՝ օտար լեզվի խորը, կայուն իմացությունը և նրա պրակտիկ կիրառումը (կոմունիկատիվ ուղղվածությամբ նպատակի իրականացումը), մեր օրերում հատկապես, կախված է ուսանողի ինքնուրույն աշխատելու կարողություններից, քանի որ, ինչպես վերը նշվեց, լսարանում օտար լեզվի ուսուցմանը հատկացված կարճ ժամանակը չի կարող ապահովել օտար լեզվի կատարյալ տիրապետում:

Համատեղ ուսուցման զանազան ձևերում անհատի ազատ, ինքնուրույն զարգացման հնարավորությունները և նախադրյալները իրականացնում են հասարակության մեջ դեկավարման բոլոր ոլորտների դեմոկրատական ընդհանուր գործընթացի ինչ-որ մասը:

РИМА АСЛАНЫАН

САМООБУЧЕНИЕ КАК ВАЖНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Ключевые слова: коммуникативный, синтагматический, парадигматический, семасиология, перефразировать

В статье рассматривается необходимость достаточно дифференцированного и целенаправленного развития навыков и умений самостоятельного обучения иностранным языкам студентов как средства реализации коммуникативной направленности, т.е. практических целей обучения.

RIMA ASLANYAN

SELF-EDUCATION AS IMPROTANT PREMISE FOR TEACHING PROCESS

Key Words: communicative, syntagmatic, paradigmatic, semasiology (semantics), paraphrase

The article considers the necessity of development of purposeful and differentiated skills and abilities in the process of students' independent foreign language learning as a means of communicative direction or practical purposes of education.

ՀՈՒՆՐԱ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՒՐԶԱԴՅԱՆԻ ԷՍՍԵՆՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐՄԱՆ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Հիմնաբառեր. մարդ-տիեզերք, ինքնակա, մշակութային, Անի, նրբագծեր, խորագա

Գրիգոր Գուրզադյանի էսսենների պարկերավորման գեղագիտական համակարգի առանձնահատկությունները պայմանավորված են ընտրված նյութին հատուկ թեմատիկ նրբագծերի շեշտում-ցուցադրումներով: Հոդվածագիրը նշում է, որ պարկերաստեղծման անբռնազբոս ազատությունը, բառերի իմաստային խորաշերտերից անկաշկանդ օգտվելու հզոր կարողությունը գուրզադյանական այն առանձնաշնորհներն են, որոնք կարևոր դեր են կատարել էսսենների՝ խոհափիլիսոփայական ինքնօրինակ որակներով նշանավորվող գեղագիտական համակարգը ձևավորելու գործում:

Տիեզերական աստղագիտության հիմնադիրներից մեկը՝ աշխարհահռչակ ֆիզիկոս Գրիգոր Գուրզադյանը, որ հզոր տաղանդով ստեղծել է նաև գեղագիտական անզուգահե-

րելի մի աշխարհ, այն ընտրյալներից է, որին *Կոսմոսն*^{*} արարել է՝ տիեզերական *սիմֆոնիան* ունկնդրելու և իր ստեղծած ամենայն գոյի ոգեղենության մասին գեղարվեստական անզուգական պատկերավորությամբ մեզ պատմելու համար: Ինչու չէ, նաև՝ եկող սերունդներին իր խոսքով մասնակիցը դարձնելու մարդով, նրա ստեղծած մշակութային արժեքներով, հայրենիքով ու հայրենի աշխարհով իր հիացումներին, նրանց մասին իր խոմտածումներին, նաև՝ նրանց համար ունեցած իր մտահոգություններին, քանի որ, ինչպես գրում է, «*Մարդուն հիմա հեղաքրքրում են ուրիշ բաներ... Գրականությունը հիմա չունի ասպարեզ. հեռուստատեսությունը, բիզնեսը դուրս մղեցին «մեծ գրականությանը»*»։ քաղաքակրթությունը վրանգված է...»¹: Տագնապի կոչնակահարման պես հնչող, «հոգու սով»-ի իրողության վերածվելու տեսականից վախեցող, իր տեսակի մեջ, իրոք, եզակիորեն անկրկնելի Մեծ մարդու նախազգուշացում է սա: Իսկ ինքը եղավ ոչ միայն «մեծ գրականության» խորզգա գիտակներից, այլև նրա մի տեսակի՝ խոհագրության էջերն ինքնահատուկ հարստացնողներից մեկը:

Գուրգադյանի խոսքն առինքնող է, ներքնատար խազերով՝ զորավոր ու հմայիչ: Վկայաբերենք Մեծ Սարոյանի անկեղծ խոստովանությունը. «Երբ ես հանդիպում եմ Գրիգոր Գուրգադյանին, չեմ ցանկանում բաժանվել նրանից: Իսկ երբ բաժանվում եմ, ուզում եմ հանդիպել և լսել նրան»²:

Ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի հարցազրույցներից մեկում կարդում ենք. «Մասնավորապես ճշգրիտ գիտությունների ներկայացուցիչների համար լեզուն ոչ միայն հաղորդակցության, այլև մտածելու, հայտնագործելու շատ կարևոր միջոց է:Կատարյալ լեզուն ծնում է կատարյալ մտածող»³: Իսկ Գրիգոր Գուրգադյանը գերերևույթական (ֆենոմենալ) կատարելությամբ մտածող էր, ուրեմն և անվարան կարող ենք ասել, որ գերերևույթական կատարելություն ունի նաև ոչ միայն նրա գիտական լեզուն, այլև գեղագիտական աշխարհի պատկերավորման համակարգը ձևավորող լեզուն, որի նկատմամբ նա անչափ խստապահանջ էր, քանի որ այն անվերապահ կարծիքին էր, որ «*եթե լեզուն մրաժողության արտահայտություն է, ապա անկարգ-անկանոն մարդու մրաժողությունն էլ կլինի անկարգ-անկանոն*»⁴: Հզոր մտքի տեր աստղագետը մեծ հավատավորի պաշտամունքով էր վերաբերվում մայրենի լեզվին («*Ժողովրդի մեծագույն սրբությունն իր լեզուն է, պեղք է սիրել, պեղք է ծնկաչոք խնկարկել այդ սրբությունը*»)⁵:

Գուրգադյանը հեղինակ է էսսեների (խոհագրությունների) ստվարաէջ գրքերի («Տիեզերքը ափի մեջ», «Նարեկացու աղերսանքը», «Կաքավաբերդի առեղծվածը», «Մի կում ջուր», «Կոսմիկական կատաստրոֆա», «Մի սիրո պատմություն», «Գալակտիկաների աշ-

* Հոդվածում օտար բառերի գործածությունը պահպանել ենք՝ հարազատ մնալով Գր. Գուրգադյանի՝ իր խոսքում դրանց առանձնահատուկ իմաստավորմանը:

¹ <https://www.facebook.com/hashtag/մտքեր>

² <https://www.facebook.com/GrigorGurzadyan>

³ Գարուն, թիվ 2, 1985, էջ 30:

⁴ Գր. Գուրգադյան, Տիեզերքը ափի մեջ, «Զանգակ-97» հրտ., Եր., 2005, էջ 250:

⁵ Նույն տեղում, էջ 251:

խարհը», «Որդիս Արարատի գագաթին», «Խոհեր... խոհեր...», «Տիեզերքը և մարդը», «Էսսեններ, հարցազրույցներ»): Բոլոր գործերի պատկերավորման գեղագիտական համակարգի առանձնահատկությունները պայմանավորված են ընտրված նյութին հատուկ թեմատիկ նրբագծերի շեշտում-ցուցադրումներով: Ժողովածուներում տեղ են գտել մեծ մտածողի խոհերն ու մտորումները գրականության ու արվեստի նվիրյալների, հայկական ու համաշխարհային մշակութային արժեքների, ինչպես նաև գիտության խոշորագույն ընտրյալների մասին: Այդ խոհ-մտորումների խոսքարվեստի դիտարկումներն ուղղակի հիացնում են: Այն առանձնանում է խոսքապաշարի անչափելի հարստությամբ, հեղինակի գեղարվեստական մտածողության շքեղությամբ: «Խծկոնքի հրաշքը», «Կաքավաբերդ», «Անի... Կուսանաց վանք», «Ձայնակցություն հանճարների», «Կարմրավոր... Կատարելություն հարմոնիայի», «Պտղնու կամարը... Հմայքն ավերակի» և էլի թվարկելիք շատ էսսեներ գլուխգործոցային կոթողների առաջացրած հոգու խռովքի գեղարվեստական մարմնավորման փայլուն արտահայտություններ են՝ խոհափիլիսոփայական ինքնօրինակ վերլուծություններով, հեղինակային նրբահույզ ապրումների խտացված պատկերներով: Ահավասիկ: **Կաքավաբերդ.** «...Երևում է ինչպես տեսիլք, միրաժ, ինչպես մի կանթեղ՝ երկնքից կախված: Ակամա մեխվում ես տեղում, շունչդ է կտրվում այդ անակնկալից, քո դիմաց ակնթարթն է գեղեցկության»¹: **Կուսանաց վանք.** «Լիրիզմ է ամբողջովին... Համակ մեղմություն, անսահման քնքշանք...»²: **Կարմրավոր.** «...Մի գողտրիկ հրաշք, այնքան քնքուշ, այնքան մտերմիկ, որ մարդ ակամա ձեռքերն է մեկնում ավր վերցնելու, գուրգուրելու այդ քարե փունջը»³: Ազգային արժանապատիվ հպարտության անթաքույց հորդում, խոր ակնածանք կա Գուրգադյանի՝ հայոց միջնադարյան ճարտարապետության գնահատումի մեջ. «Հանք հին հայկական ճարտարապետությունը մեջտեղից, և աշխարհից, այո, ինչ-որ բան կպակասի»⁴:

Պատկերաստեղծման անբռնազբոս ազատությունն ու անմիջականությունը, բառերի իմաստային խորաշերտերից անկաշկանդ օգտվելու հզոր կարողությունը գուրգադյանական այն առանձնաշնորհներն են, որոնք կարևոր դեր են կատարել էսսեների գեղագիտական համակարգը ձևավորելու գործում: Այդ համակարգն առաջին հերթին առանձնանում է խոհափիլիսոփայական որակներով: Գուրգադյան գերերևույթը գրելիք չէր փնտրում («Գրողը չէ, որ գրելիք է փնտրում: Գրելիքն է գրող փնտրում»⁵, - Պ. Սևակ). նա աշխարհին ընկալում էր իրեն հատուկ ներքնատեսությամբ և այն, ինչ տեսնում էր, գրչով՝ թղթին, վրձնով կտավին էր հանձնում: Իսկ այն, ինչ նա էր տեսնում, խենթացնելու չափ հոյակապ էր իր արարչական ներդաշնակությամբ, իր ճշմարտության գեղեցկությամբ

¹ Գր. Գուրգադյան, Կաքավաբերդի առեղծվածը, «Ապոլոն» հրտ., Եր., 1998, էջ 90:

² Գր. Գուրգադյան, Մի սիրո պատմություն, «Զանգակ-97» հրտ., Եր., 2004, էջ 42:

³ Գր. Գուրգադյան, Էսսեններ, հարցազրույցներ, «Զանգակ» հրտ., Եր., 2012, էջ 50:

⁴ Տիեզերքը ավի մեջ, էջ 262:

⁵ http://sevak.am/kensagrutyun/ancyaly_nerkayacac

(«Մեծ բան է դա. Կարողանալ հասկանալ գեղեցկությունը ճշմարտության... Ճշմարտության գեղեցկությունից վեր չկա ոչինչ, ճշմարտության գեղեցկությունից շունչը կարող է կտրվել»¹):

Գուրգադյանի էսսեներում հանդիպում ենք պատկերաստեղծման ազատ ու տարաբնույթ համակարգերի, որոնց ներսում գործող իմաստաբանական մանրահամակարգերը կարելի է խմբավորել ըստ իրենց գաղափարական-բովանդակային հասկացությունների և փորձել ներկայացնել դրանցով ամբողջացող գուրգադյանական գեղագիտական աշխարհը: Այդ հասկացություններն են՝ **Տիեզերք → տիեզերային հարմոնիա → Հայրենիք → հայրենյաց մշակութային արժեքներ → բնաշխարհ → ինչպես Մարդու, այնպես էլ ազգային ես-ի որոնումների ու հաստատումների տարակերպ ուղիներ → համամարդկային արժեքներ → մարդկային մտքի տիտաններ → աստվածաշնորհ արվեստագետներ**: Այս բոլոր հասկացությունները, դրանց խորհրդանիշ-պատկերների հենաբառերն ու բառակապակցությունները, անգամ ընթերցողի մեջ նրանց արթնացրած զգայություններն են դառնում գաղափարակիրներ: Հատկապես «Տիեզերքը»՝ «Կոսմոսը», մետաֆորային միջնորդավորումներով, հեղինակային իմաստավորումներով ընդգծում ու հարուստ բառկերպար է խոհագրությունների մեծ մասում: Գուրգադյանական խոսքում իրերն ու երևույթներն անվանող բառերն այնքան բնականորեն են գտնում իրենց տեղն ու կատարում իրենց դերը, որ շատ հաճախ աննկատ է մնում հեղինակի նպատակադրում. այն կորչում է տողերի հյուսվածքի հմայիչ քողի տակ և ընթերցողի ներաշխարհ է թափանցում՝ միասնացվելով ենթագիտակցական մակարդակներում: Ու մնայունը դառնում են հիմնական ասելիքն ամբողջացնող գուրգադյանական իմաստախոսությունները:

Գրիգոր Գուրգադյանի գեղագիտական աշխարհը ներկայացնող պատկերավորման համակարգի առանձնագծերից շեշտելին թերևս կարելի է համարել այն, որ ոչ մի պատկեր չկա նրա խոհ-պատկերների, իմաստախոսությունների ու խտամտքերի և ամենասովորական ընթերցողի ընկալումների միջև: Անկախ այն բանից, որ տիեզերային ծավալումներով են արգասավում գիտնականի հայեցումները, մտքերն ու դիտարկումները, դրանք հիմնականում ըմբռնվում են որպես խոհազգայական ձևի տակ ներկայացվող որոշակի բարոյականներ, կենսական կողմնորոշիչներ ամփոփող խոհափիլիսոփայական պատկերներ: Խոհագրական գործերի այդկերպ ընկալմանը մեծապես նպաստում է դրանց բնորոշ մեկ այլ առանձնագիծ. գիտնականի գրչի տակ ձևավորված գեղագիտական աշխարհի պատկերային համակարգն ու նրա հավատամքի հիմքը կազմող գաղափարները էսսեներում գոյավորվում են ներդաշն միասնության մեջ: Եվ երբ թափանցում ես հանճարեղ մարդու՝ իր իսկ կողմից քեզ առաջարկվող տարածքը, նրա խոհերի հետ հանդիպման մեկնակետից մինչև ինքնատիպ հայեցումների համակարգ տանող անսովոր ուղին անցնում ես զարմանալի հայտնություններ անելով:

Գուրգադյանի ստեղծագործական աշխարհում իր առանձնահատուկ կերպավորումն ունի բնությունը, որի գեղագիտական ընկալումը սովորական զգայական ընկալումից վեր

¹ <https://www.facebook.com/hashtag/մտքեր>

ու բարդ է իր տարակերպության մեջ: Բնության գեղագիտական ընկալումը հայեցողական է. այն գոյավորվում է ոչ սովորական տեսողականությամբ և զգացողականությամբ: Ըստ խոսքի միտումի իրենց տեղում հայտնված բնության նկարագրությունները էսսեններում ապահովում են պատումային պատկերների գունապնակային շարժունությունը: Բնության ինքնակա գույների ու ձայների ներքին որակների զարմանալի զգացողությամբ ստեղծված այդ բնապատկերներն իրենց նախասահմանված ներդաշնակության արտացոլումով ակամայից տանում են համաստվածության գաղափարին՝ Սպինոզայի պանթեիզմին: Գուրզադյանը տիեզերք-բնություն, մարդ-բնություն, մարդ-տիեզերք փոխթափանց կեցության մեջ էլ հենց փնտրել է տալիս տիեզերական ներդաշնության՝ «մեծ հարմունիայի» հարատև խորհուրդը:

Գրիգոր Գուրզադյանի խոհագրության պատկերավորման գեղագիտական համակարգը մեծապես օգնում է բացահայտելու նրա դավանած իդեալները, կենսահայեցողությունը, իրականության ինքնատիպ ընկալումն ու գնահատումը՝ հրնթացս բավարարություն տալով ընթերցողի՝ աշխարհաճանաչողության և կենսասիրության հարաճուն ձգտմանը:

ЗУХРА ЕРВАНДЯН

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ИЗОБРАЖЕНИЯ ОЧЕРКОВ ГРИГОРА ГУРЗАДЯНА

Ключевые слова: человек-космос, самостоятельный, культурный, Ани, тонкие линии, чувствительный

Особенности выражения эстетической системы очерков Григора Гурзаяна обусловлены подчеркнутым проявлением тематических тонких линий, присущих выбранной теме. Автор статьи отмечает, что непринужденная свобода создания образов, могучее умение свободно пользоваться смысловыми глубинными слоями слов - это те гурзаяновские преимущества, которые сыграли важную роль в деле формирования эстетической системы очерков, ознаменованной своеобразными мысленно-философскими качествами.

ZUKHRA YERVANDYAN

AESTHETIC SYSTEM OF DEPICTION OF ESSAYS BY GRIGOR GURZADYAN

Key Words: man-space, independent, cultural, Ani, thin lines, sensitive

Peculiarities of aesthetic system of essays and their depiction by Grigor Gurzadyan are determined by emphasized expression of thematic thin lines peculiar to chosen theme. The author of the article mentions that unconstrained freedom of creation, powerful skills of easy usage of deep layers of the words' meanings are advantages which played an important role in developing aesthetic system of essays, marked by distinctive mental-philosophical qualities.

COZORICI ANGELA-NICOLETA

*Stefan cel Mare University of Suceava, Romania,
Lecturer PhD*

LUPAN MARIANA

*Stefan cel Mare University of Suceava, Romania,
Associate Professor PhD*

INVESTMENT STRATEGY OF "FUND PROPERTY" AND SECURITIES PORTFOLIO ANALYSIS

Key words: portfolio, capital, profitability, investments, shares, capitalization

The Proprietatea Fund (FP) was established on 28 December 2005 as a stock company, which operates as a closed-end investment company. Fund's investment objective is to maximize returns and increase asset value per share through investments made primarily in Romanian shares and share-based securities.

Fund shares are listed on the Bucharest Stock Exchange (BVB) since 25 January 2011 and from 29 April 2015, the overall deposit certificates (GDR) of the Fund are listed on the London Stock Exchange (LSE).

The unique administrator is Franklin Templeton Investment Management Limited United Kingdom, Bucharest Branch, starting of 29 September 2010.

The main income from basic activity of the Fund was influenced by the performance of portfolio companies, of their decision on the distribution of dividends and the money market performance.

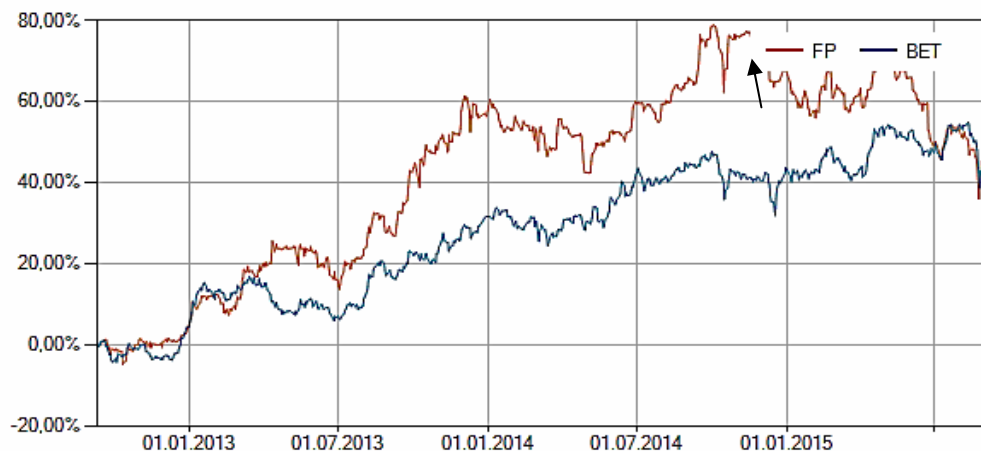
During the period 2013-2015, the return on fund was over the capital market, represented by the BET index. The best year was 2014, during which it was recorded a historic high of the course of 0.9535 RON / share.

In the fourth year of listing, the Fund continued to be the most liquid company on BVB with an average daily trading volume of 16.56 million shares, respectively 35.78% of the total daily volume traded at BVB.

Evolution of FP shares compared with whole market developments is captured in the following chart.

At the end of 2014 the company reported net assets of 13,24 mil.RON, decreasing however compared to the end of last year, when the net asset value was 15,01 mil.RON. The number of shares decreasing from 13.778.392.208 in 2013 to 10.915.975.273 in 2014 amid the buyback program of own shares and their cancellation has led to a decrease in share capital and market capitalization from 11.484 mil.RON in 2013 to 9.780 mil.RON in 2014.

In 2015, the Property Fund will run the sixth buyback program of own shares which has share capital decrease as main goal.

Source: <http://www.bvb.ro/FinancialInstruments/Details/FinancialInstrumentsDetails.aspx?s=FP>

Chart 1. Evolution of Property Fund shares

The financial profitability has increased in 2014 to 10.84 compared to 6.26 in 2013, as well as economic returns, which recorded an increase of about 65% in 2014. At the same time, the net profit per share has grown from 0.0495 RON in 2013 to 0.0928 RON, an increase of 87,47%.

Table 1

The value of share capital and the evolution of the FP shares number

<i>Information regarding share capital</i>	<i>30 June 2014*</i>	<i>30 June 2015**</i>
Subscribed share capital (RON)	12.861.183.036,65	10.965.850.800,30
Paid up share capital (RON)	12.515.396.724,25	10.638.419.685,30
Subscribed Shares	13.538.087.407	12.184.278.667
Paid Shares	13.174.101.815	11.820.466.317
Nominal value of the shares	0,95	0,90

Source: made by the author according to data from the quarterly report available at:

http://www.fondulproprietatea.ro/sites/default/files/semi-annual_report_2015_ro.pdf

* On June 25, 2014 ASF has approved the reduction of the Fund's subscribed capital by reducing the nominal value of shares from 1.00 RON to 0.95 RON / share

** On 20 May 2015, ASF has approved the reduction of the Fund's subscribed capital by reducing the nominal value of shares from 0.95 RON to 0.90 RON / share

In the AGA dated 21 January 2015, the Fund's shareholders approved the return to shareholders of 0.05 RON per share as a result of the share capital decrease by reducing the nominal value of Fund shares from 0,95 RON to 0,90 RON. The decrease was motivated by share capital optimization, which involves the return to shareholders a portion of their contributions, commensurate with their shareholding to the Fund's paid up share capital.

Thus, from 21 May 2015, the new amount of the subscribed capital of the Fund is 10.965.850.800,30 RON, divided into 12.184.278.667 shares with a nominal value of 0.90 RON per share.

Shareholders registered at the Central Depository on 24 June 2015 have a right to receive 0.05 RON per share, commensurate with their shareholding to the Fund's paid up share capital. Payment of capital return began on June 29, 2015. Until 30 June 2015, shareholders received 90% of the total value of 534.4 million RON distribution.

Total equity were about 8.676,4 mil RON at 30 June 2015, representing a decrease of 7.1% compared to the value of 9.339 million RON from 31 December 2014.

Semester ending at 30 June 2015 brought a net profit of 356,6 mil.RON, representing a decrease of 697,9 mil.RON profit compared with net profit for the semester ended at 30 June 2014 (1054,5 mil.RON).

The main factors that led to lower profit in the first six months of 2015 compared to the first six months of 2014 were lower result from the sales in the portfolio companies and lower level of dividend income from Fund portfolio companies. Regarding ownership, on June 30, 2015 were 8.548 registered shareholders, structured as follows:

Table 2

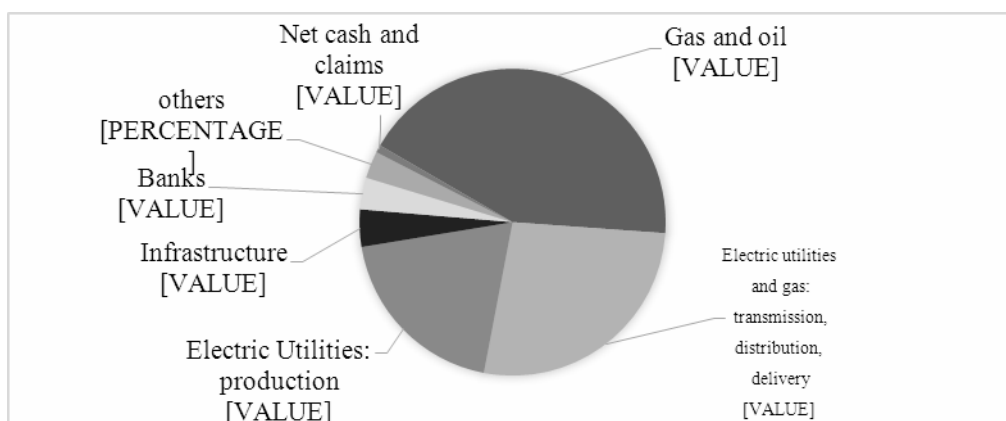
FP shareholding structure (June 30, 2015)

<i>Category of shareholders</i>	<i>% of subscribed capital</i>	<i>% of the subscribed and paid capital</i>	<i>% of voting rights</i>
Bank of New York Mellon	26,21%	27,01%	29,91%
Foreign institutional shareholders	24,59%	25,35%	28,07%
Romanian Individuals	19,98%	20,60%	22,80%
Romanian institutional shareholders	11,36%	11,71%	12,96%
Foreign Individuals	5,45%	5,61%	6,22%
Ministry of Public Finance	0,04%	0,04%	0,04%
Own shares	9,39%	9,68%	-
Unpaid shares	2,98%	-	-

Source: made by the author according to the data taken from the half-yearly report the Property Fund available at: http://www.fondulproprietatea.ro/sites/default/files/semi-annual_report_2015_ro.pdf

The Fund reported on 30 June 2015 a net asset value by 12645.9 million RON and a net asset value per share of 1.1851 RON.

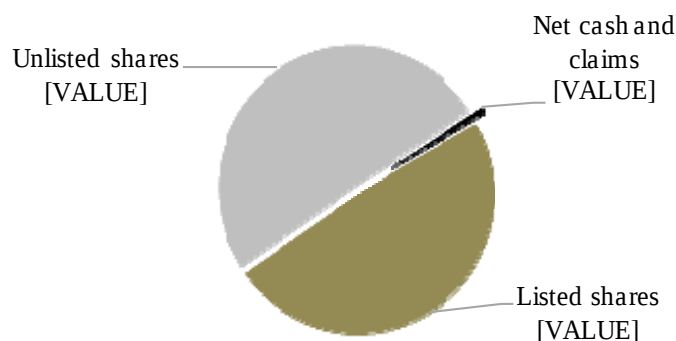
Fund's investment objective is to maximize returns and increase asset value per share through investments made primarily in the Romanian shares and share-based securities. Investments in shares represented 100.8% of the Fund's net asset value on 30 June 2015. At that time, the portfolio includes holdings in 49 companies (15 listed and 34 unlisted), both private and state-controlled companies.

Source: made by the author according to the data taken from:
http://www.fondulproprietatea.ro/sites/default/files/semi-annual_report_2015_ro.pdf

Chart 2. FP portfolio structure by sector

As can be seen from the graph, portfolio remained significantly concentrated in the sectors of electricity, natural gas and oil (approximately 90.5% of Net Asset Value), by a number by listed and unlisted companies. In June 2015, the Fund received more than 12 million of free shares (with a nominal value by 1 RON / share) at Transylvania Bank SA, as a result of company's share capital increase through the incorporation of reserves.

Source: made by the author according to the data taken from:
http://www.fondulproprietatea.ro/sites/default/files/semi-annual_report_2015_ro.pdf

Chart 3. FP Portfolio structure by type of asset (June 30 2015)

The largest listed company is OMV Petrom S.A. which represents 64.7% of the total listed companies in the portfolio, and the largest unlisted company is Hidroelectrica S.A., holding a weight of 33.6% of total unlisted companies in the Fund portfolio.

FP shares have a minus by 10% from the beginning of 2015 considering that redemptions of shares undertaken by the Fund had a limited impact on quotation. Also, the fund has not

conducted any private placement of shares this year. In 2014, such investments fueled a temporary increase of the portfolio. A year ago, the Fund sold 5% of Romgaz shares for 645 million RON and 13.5% of Transelectrica shares for 213 million RON.

Currently, the most valuable holding in the Fund portfolio is the package of 18.9% of Petrom shares, worth 4.08 billion RON. Last month, Petrom shares have appreciated by 4%.

Property Fund was listed at the London Stock Exchange in the April 29, 2015 on the segment dedicated of investment funds, first transactions concluded by investors assessing the fund at 11.24 billion RON, more expensive by approximately 60 million RON compared with the capitalization of the Bucharest Stock Exchange. The listing was done through financial instruments called GDRs. After three hours of trading in London, the price of GDR, which is backed by 50 shares of the Fund is 11.5 US dollars / share, equivalent to a price by 0.929 RON per share, calculated on an exchange rate of 4.04 US dollars for one RON. Thus, FP capitalization in RON, equivalent to the quotation of London market is 11.24 billion RON. Investors on the London Stock Exchange were traded in the first three hours a total of 973,748 GDRs (48 million shares), totaling 11.1 million dollars, equivalent in RON of 44.8 million.

The Fund continued to draw demand from foreign institutional investors. Since listing, the Fund has attracted more than 1.5 billion EUR in direct investment portfolio from foreign institutional investors.

During the 2015 occurred the reducing of current accounts, bank deposits, treasury certificates and short-term government bonds on account of cash outflows to fund capital return to shareholders in 2015, totaling 534.3 million RON and payments for redemption of own shares in the framework of the fifth buyback program began in February 2015. The main income from the core business of the Fund were influenced by the performance of portfolio companies, their decision regarding the distribution of dividends and money market performance.

Overall, this year, the company recorded losses in the first month, together with transition to IFRS International Accounting Standards assessment of the portfolio of quoted shares. Most of the loss resulted from the decline in OMV Petrom (SNP) securities, influenced by oil price developments in foreign markets. Thus, Property Fund reported a net loss of 502 million RON in January 2015, the first month under the new methodology. At the end of April, the negative result stood at 304 million RON. Financial Supervisory Authority decided in May to return to Romanian Accounting Standards and postponed to January 2016 IFRS adoption.

The measure determined Property Fund passage from a loss of 304 million RON (IFRS) at the end of April to a profit of 371.8 million RON at the end of May (Romanian standards).

The most important holdings, according to the share in net asset value, were at the end of June 2015 OMV Petrom (SNP), with 32.07%, compared to 33.16% in December and Hidroelectrica, with 17.22%, compared to 17% from last year. Overall, in 2014 the Property Fund has achieved a record profit of 1.012 billion RON, rising by 48% compared to 2013. The

net asset value stood at the end of June 2015 to 12.65 billion lei, decreasing by 4.4% from 13.24 billion RON at the end of last year. Hence, from four years after listing, Property Fund remains the most traded company on BSE.

ԿՈԶՈՐԻՉԻ ԱՆԺԵԼԱ-ՆԻԿՈԼԵՏՏԱ ԼՈՒՊԱՆ ՄԱՐԻԱՆՆԱ

«ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ ՖՈՆԴԻ» ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՊՈՐՏՖԵԼԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. պորտֆել, կապիտալ, շահութաբերություն, ներդրումներ, բաժնեկականներ, կապիտալիզացում

«Պրոպրիետատեա» (Proprietatea) հիմնադրամը ստեղծվեց 2005 թ. դեկտեմբերի 28-ին որպես բաժնեկական ընկերություն և այժմ գործում է որպես փակ ներդրումային ընկերություն: Հիմնադրամի ներդրումային նպատակն է՝ մաքսիմալացնել հատույցը և ավելացնել մեկ բաժնեկականի ակտիվների արժեքը ներդրումների միջոցով, որոնք նախ և առաջ արվում են Ռումինական բաժնեկականների և բաժնեկականահիմք արժեթղթերում:

КОЗОРИЧИ АНЖЕЛА-НИКОЛЕТТА ЛУПАН МАРИАННА

ИНВЕСТИЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ "ФОНДА НЕДВИЖИМОСТИ" И АНАЛИЗ ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ

Ключевые слова: портфель, рентабельность, инвестиции, акции, капитализация

Фонд “Proprietatea” был основан 28 декабря 2005 г. в качестве акционерной компании, которая действует по принципу закрытой инвестиционной компании. Цель Фонда максимально увеличить доходность и стоимость активов в расчете на одну акцию посредством инвестиций, вложенных, в основном, в румынские акции и ценные бумаги.

ВИОЛЕТА КАРАПЕТЯН

Доцент, АГЭУ

ЛЮСЯ АВАКЯН

Доцент, АГЭУ

ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВОЙ АУДИТОРИИ

***Ключевые слова:** участие родного языка, изучение русского языка, транспозиция и ее аспекты, интерференция*

Учет родного языка и привлечение навыков по его изучению в процессе аудиторной работы представляет собой один из традиционных методов преподавания, который помогает в изучении другого языка, сокращает время на усвоение теоретических знаний и способствует порождению речевой деятельности на русском языке (транспозиция).

В отличие от транспозиции интерференция представляет собой негативное явление, обусловленное различием языковых систем, проявляющихся на всех уровнях изучаемого языка, начиная с фонетики, кончая синтаксисом. Как показал опыт работы – это трудоемкий процесс, требующий постоянной совместной работы студента и преподавателя на уроках русского языка.

"Мы должны признать раз и навсегда, – писал Л.В. Щерба, – что родной язык участвует в наших уроках, как бы мы не хотели его изгнать" (Щерба Л.В., Языковая система и речевая деятельность, М., 1974, с. 342).

С этим мнением выдающегося русского ученого мы сталкиваемся ежедневно в практике преподавания русского языка в армянской аудитории. Участие родного языка в процессе нашей работы со студентами является одним из вспомогательных средств, направленных на перенесение сложившихся или складывающихся умений и навыков армянского языка на формирование знаний и умений русского языка в национальном вузе.

При этом особенно важно, чтобы фактор участия родного языка в изучении русского оказывал положительное воздействие на этот процесс, (явление транспозиции), что помогло бы исключить (как негативное) действия, связанные с привнесением навыков и умений родного языка на уроки русского, которые мешают и усложняют процесс обучения второму языку (явление интерференции).

Из сказанного следует, что необходимо дифференцировать названные явления, имеющие место в процессе работы, и пытаться использовать в практике преподавания только тот опыт родного языка, который оказывает положительное влияние на овладение русским языком.

В методике преподавания русского языка в национальной аудитории существует общеизвестное мнение о пользе переноса навыков и умений родного языка как одного из

важнейших резервов повышения качества учебного процесса, направленного на рациональное взаимодействие двух языков, при этом приоритетным является родной язык обучаемого.

В связи с этим выделяются аспекты транспозиции, мотивированные практическими результатами, когда налицо первый признак этого соотнесения – опора на знания, сформированные на родном языке.

Известно, что многие понятия морфологии, синтаксиса, процессы деривации, формообразования, такие частеречные категории как существительное, прилагательное, наречие, глагол и т.д., являются универсальными для всей языковой системы в целом, что служит основанием для сопоставительно-типологических исследований в языкознании, направленных на выявление сходств и различий одноуровневых единиц.

В процессе преподавания, учитывая сказанное, мы исходим из следующих наблюдений: при тождестве изучаемых частеречных категорий и определяющих их дефинициях в обоих языках большое значение имеет для их эффективного усвоения в русском языке опережающее их знание в армянском языке, что проявляется в синхронном соотнесении изучаемых явлений, категорий русского языка с аналогичными фактами родного языка. На примере изучения таких языковых явлений как синонимия, антонимия, омонимия, паронимия на уроках русского языка наблюдается большая активность студентов, ибо значительную помощь в усвоении конкретного теоретического материала оказывают опережающие знания, ранее полученные ими на родном языке, что проявляется при выполнении различного типа упражнений (устных и письменных), а также заданий со ссылкой на пройденный текст.

Например, при изучении правил и характеристик, касающихся общих для всех языков категорий числа, падежа, склонения, спряжения и т.д., студенты соотносят знания, навыки родного языка в терминах названных категорий с аналогичными явлениями в русском языке, закрепляя их в последнем тренировочными упражнениями, что значительно облегчает усвоение языкового материала.

Второй аспект транспозиции связан с приобщением студента к речевой деятельности на изучаемом языке и представляет собой действие с опорой на уже сформированные умения и навыки связной устной и письменной речи на родном языке.

Трудности, которые возникают в процессе этой работы, часто связаны с тем, что обучаемые не имеют достаточного опыта и знаний по построению грамотной речи на родном языке, и это проявляется в том, что они не могут строить монологическое высказывание, не умеют вести диалог, т.е. очевидны недостатки школьного обучения родному языку, что, конечно, осложняет формирование известных навыков общения на русском языке.

В случае, если эти пробелы школьного обучения незначительны и речевая деятельность на родном языке осуществляется на должном уровне, то обучаемый, работая с текстом, может определить в нем главное и второстепенное, а значит, проана-

лизировать его, разделить текст на смысловые части и выделить абзацы, поставить и ответить на вопросы к ним, составить план, построить грамотное высказывание по теме, т.е. проявить опыт в формировании и реализации речи на родном языке, осуществить продуктивный и рецептивный тип коммуникации или организовать общение, словом, показать, что у него есть известный потенциал речевых умений и навыков родного языка, который поможет ему в преодолении трудностей, связанных с обучением другому языку.

"Было бы непростительной бесхозяйственностью, – указывает А.А. Леонтьев, – не использовать все это при обучении русскому языку" (См. Леонтьев А.А., Утес С., Новые тенденции в психологии и педагогике и их значение для методики преподавания русского языка. VI Конгресс преподавателей русского языка и литературы. Основной секционный доклад. Будапешт, 1986).

Следовательно, для формирования навыков связной устной и письменной русской речи необходимо опережающее овладение ими на уроках армянского языка с дальнейшим их привлечением при овладении вторым языком.

В практике своей работы мы исходим из такого метода обучения второму языку, который помогает развитию монологической речи на материале связных экономических текстов (объем слов 100-120) и предполагает вначале обязательное предварительное чтение незнакомого текста студентами (2-3 раза), затем преподавателем с объяснением содержания текста и незнакомых слов, терминов, переводом текста на армянский язык студентами (устно, экспромтом). Изучение теоретического материала закрепляется выполнением устных упражнений на уроке, а в домашнем задании рядом письменных работ. При этом чтение, пересказ текста студентами мотивируют навыки монологического высказывания, а дополнения по теме, вопросы к тексту и ответы на них помогают развитию диалога, что способствует, в общей сложности, улучшению речи на русском языке, тренировке памяти, уверенности студентов в своих возможностях по приобретению умений в овладении русской речью.

Данный вид работы способствовал написанию рефератов (на 1-ом курсе – на свободную тему, на втором – на экономическую, в объеме 6-12 листов) и дальнейшему пересказу темы в форме монологической речи, что в конечном итоге является одним из видов самостоятельной работы обучения русскому языку на продвинутом этапе.

Опора на сложившиеся в процессе преподавания родного языка общеучебные умения и навыки – третий аспект транспозиции, когда решающее внимание уделяется не только самостоятельной работе обучаемого, но и коллективной работе, знания по выполнению которой следует формировать еще в школе.

Рассматривая этот аспект транспозиции как один из профилактических приемов обучения русскому языку с учетом опыта родного языка с целью привития навыков и умений коллективной работы и их дальнейшим соотносением с русским языком, мы исходим из результатов, которые не вызывают сомнения.

В частности, это касается проведения нами одного из видов такой коллективной работы как зрительный диктант.

Для окончательного преодоления грамматических и речевых ошибок после тщательного изучения и закрепления пройденного теоретического и лексического материала (чтение, пересказ, перевод текста, словарная работа, объяснение терминов, усвоение и неоднократное повторение грамматических правил на основе устных тренировочных и письменных упражнений в аудитории и дома) студентам предлагается на уроке написать зрительный диктант (50-100 слов), исходя из выученного связного текста, а именно: самому прочитать кусок (1-2 абзаца) знакомого материала, закрыть книгу и затем записать его под диктовку преподавателя. По написании сделать сверку диктанта, соотнести написанное с оригиналом, т.е. сделать исправление ошибок, которые затем объясняются и записываются на доске, с повторением и закреплением соответствующего грамматического материала. При этом присутствие психологического фактора (я сам исправлю ошибки) приводит к хорошим результатам, что неоднократно подтверждалось практикой.

Как видно из сказанного, учет родного языка и привлечение навыков по его изучению в процессе нашей аудиторной работы представляет собой один из традиционных методов преподавания, который помогает в изучении другого языка, сокращает время на усвоение теоретических знаний и способствует порождению речевой деятельности на русском языке.

Интерференция представляет собой, в отличие от транспозиции, негативное явление, обусловленное различием языковых систем (в данном случае армянского и русского языков), проявляющееся на всех уровнях изучаемого языка, начиная с фонетики, кончая синтаксисом и, затрудняющее процесс овладения им.

Своевременная профилактическая работа по упреждению интерференции родного языка приносит хорошие результаты и формирует прочные навыки и опыт в изучении вызывающего трудности иноязычного материала, чему активно помогает выполнение специальных упражнений, с привлечением грамматического материала и его постоянным повторением, контроль преподавателя, направленный на исправление ошибок, допускаемых студентами в силу вышеназванного явления и т.д.

Основные трудности, возникающие в армянской аудитории при овладении русским языком, связаны прежде всего с навыками произношения, восприятием родовых категорий существительного, признаком изменяемости в сфере прилагательного, как части речи, отсутствующими в родном языке.

Категория рода (и все вытекающие отсюда речевые неувязки) является особым камнем преткновения, препятствующим формированию навыков грамотного говорения на русском языке у студентов - армян.

Отсутствие категории рода в системе армянского языка, являющейся, в свою очередь, основополагающей для русского языка, вызывает многочисленные речевые ошиб-

ки студентов в течение всего периода обучения и требует огромного внимания со стороны преподавателя, который должен осуществлять постоянную работу по преодолению языковой интерференции студентов.

Так как соотнесение родного и русского языков в свете родовых категорий исключается, то с целью упрочения знаний по данной теме на уроках русского языка проводится определенная работа, направленная на усвоение теоретического материала по данной теме (при этом акцентируются окончания, присущие тому или иному роду существительных, которые закрепляются в сознании студентов, а также на примерах, нацеленных на слуховое восприятие, типа: моя дочь или мой, мой дядя или моя, мое кольцо или мой, моя и т. д.).

Изучение этой темы нуждается в многократном объяснении и постоянном повторении грамматических знаний и, что особенно важно, в закреплении на практике, в системе тренировочных упражнений с условием определить род существительных и составить с ними словосочетания с прилагательными, что предваряет собой изучение этой части речи, согласующейся с существительными в роде, числе, падеже, как обладающей признаком изменяемости в русском языке, в отличие от прилагательных армянского языка, которым эта категория не свойственна. Наряду с этими явлениями особо следует отметить наблюдаемые нами случаи интерференции, связанные со сложившимися навыками произношения звуков родного языка и их отрицательным воздействием на правильное воспроизведение звуков русского языка.

Так, произношение "ш", "щ", "ь", "ы" представляет определенные трудности для студентов — армян, преодоление которых сопряжено не просто с механическим, а сознательным прочтением слов, сопровождающимся постоянным контролем и требованием со стороны преподавателя повторить прочитанное несколько раз, вплоть до правильного произношения.

Речевые ошибки у студентов и работа над их исправлением сопровождают весь процесс обучения русскому языку, но, к сожалению, мало кому из нас, преподавателей, удастся выправить их окончательно в течение этого времени. Причиной тому служат не только минусы школьного обучения и отсутствие языковой среды (хотя телевидение и печать в какой-то мере способствуют решению этой проблемы), но, что самое главное сегодня, большая загруженность аудитории – 28-31 человек в группе и одноразовые занятия в неделю в течение 3-х семестров – не способствуют окончательному разрешению поставленной задачи.

Вопрос о том, как преодолеть интерференцию родного языка, не имеет однозначного решения. Одни методисты считают, что он должен быть скрыт от обучаемых, другие, наоборот, предлагают его решить в серии систематических тренировочных упражнений, а третьи считают, что открытое сопоставление двух языков на уроках должно быть исключено.

Что касается нашего мнения по данному вопросу, то., проявление языковой интерференции на уроках русского языка, вызванное некоторым несоответствием фонетического строя двух языков, а также отсутствием тех или иных частеречных категорий или их частичным совпадением в родном языке в соотнесении с русским – трудоемкий процесс, требующий постоянной совместной работы и студента и преподавателя на уроках русского языка, направленный на усвоение грамматического материала и приобретение навыков и умений для овладения грамотной речевой деятельностью на русском языке.

**ՎԻՈԼԵՏԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ԼՈՒՍՅԱ ԱՎԱԳՅԱՆ**

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՎԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԱՑ ԼԵԶՎԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՈՉ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

***Հիմնաբաներ.** մայրենի լեզվի մասնակցություն, ռուսաց լեզվի ուսուցում, փոխադրում, միջամտություն, մեթոդաբանություն*

Մայրենի լեզուն և դրա ուսումնասիրության հմտությունների ներգրավումը լսարանային դասավանդման գործընթացում ավանդական մեթոդներից մեկն է հանդիսանում, որն օգնում է այլ լեզուների ուսումնասիրության ընթացքում, կրճատում է տեսական գիտելիքների յուրացման վրա ծախսվող ժամանակը՝ նպաստելով ռուսաց լեզվի բանավոր խոսքի զարգացմանը:

Ի տարբերություն փոխադրման՝ միջամտությունը բացասական երևույթ է՝ պայմանավորված լեզվական համակարգի տարբերությամբ՝ սկսած հնչյունաբանությունից մինչև շարահյուսություն:

Ինչպես փորձը ցույց է տալիս, ռուսաց լեզվի դասավանդումը աշխատատար գործընթաց է, որը պահանջում է մշտական համատեղ աշխատանք և՛ ուսանողի, և՛ դասախոսի կողմից:

**VIOLETA KARAPETYAN
LYUSYA AVAGYAN**

NATIVE LANGUAGE IMPACT ON RUSSIAN LANGUAGE LERNING IN NONLINGUISTIC AUDITORIUM

***Key Words:** native language participation, russian language learning, transposition, interference, methodology*

Consideration of native language skills and its involvement in the learning process in the classroom is one of traditional methods of teaching which helps to learn another language, reduces the time for assimilation of theoretical knowledge and promotes development of oral speech (transposition). Unlike transposition, interference is a negative phenomenon due to the difference of language systems, which manifests itself at all levels of the target language, starting with phonetics and ending with syntax. As practice shows Russian Language teaching in a labor-intensive process requiring permanent work both of a student and a teacher.

ALBERT HAYRAPETYAN

PhD student, ASUE

REVIEW OF POLITICAL TREATISE “THE PRINCE” BY N. MACHIAVELLI’S

Key Words: prince, historical evidence, realism, power, unification, morality

Prince is of the most celebrated works by N. Machiavelli, an Italian statesman and political theorist of early 16th century. It is sometimes claimed to be the pioneer work in modern political philosophy, in which pragmatic and down-to-earth truth is prioritized over the abstract ideals. Despite being relatively short, it is considered an utterly important work in philosophy and forerunner of the theory of realism in the discipline of international relations. The main idea of the book is to introduce the paramount characteristics of a good leader of state and to give the latter advice on effective governance of a state in different circumstances, which, in author’s conviction, will help the charismatic and resolute prince to unite then scattered Italian states into a single nation-state. Machiavelli’s beliefs and convictions are chiefly a posteriori, i.e. based on his own huge experience while working as a high state official in the Florentine Republic. However, to better substantiate his arguments, Machiavelli often refers to relevant historical examples.

In this article, I’ll try to elucidate the main issues discussed in Prince as well as the viewpoints of a few prominent scholars regarding the aforesaid work. For this purpose, I’m going to divide the article into three parts. In the first part, I’ll introduce the main ideas, argumentations, and, for thereof support some of the examples brought by Machiavelli. The second part will mostly deal with other scholar’s opinions and analyses on “ThePrince”. In the conclusion part, I’ll posit my views regarding Machiavelli’s maxims and postulates.

The main ideas of “The Prince”

Prince, inter alia, has two primary goals: exhortation to unite the scattered parts of Machiavelli’s motherland – Italy, as well as indicate the necessary characteristic features and due actions that the head of state ought to have and commit for effective and prolific governance.

The wish to acquire, i.e. war is a very natural want of a human being.¹ That’s why he praises the princes who take necessary measures for the sake of the strengthening their power. This perception later theorized in the framework of the concept of self-aggrandizement. Self-aggrandizement implies the act purported to enhance one’s power, importance, **and territory**, especially in aggressive and ruthless manner. That is something advocated by Machiavelli in almost all the chapters of *Prince* which later became the forerunner or modern theory of realism in international relations (aka classical realism) bolstered on the conviction that “Human nature is inherently flawed, therefore conflict occurs

¹ Machiavelli, Niccolo, and William K. MARRIOTT. *The Prince...* Translated by WK Marriott. London; EP Dutton & Company: New York, 1908, Ch. 2.

as a natural outcome of conflicting nations' search for power".¹ However, Machiavelli was against of conquest implemented by the usage of any means. Especially he criticizes the acquisition with the help of foreign power.² Similarly, he appeals not to wage a war with the usage of foreign army in form of both auxiliaries and mercenaries. As for mercenaries he notes that if they are capable men, they are peril for the prince who hired them, while if they are coward the prince is ruined. The auxiliaries from the Machiavelli's aspect are more perilous, since they are united and controlled by skillful commanders and my turn against the employer. In addition, it's a sine qua none for the prince to study the art of war, otherwise he'll not be respected by his armed subjects, neither he'll be able to make a good strategy of offence and defense.³ Therefore, he concludes that states ought to have to rely only and only on their own armies.

Prince can be deemed as not only the ideological forefather of modern realism but also it incorporates elements that later became the properties of the theory of **constructivism** in international relations. Modern constructivists claim that the important aspects of international relations are socially and politically constructed and identity issues are crucial in international relations.⁴ Recall his second chapter, where he avers that that it is easier to maintain the new principality which shares the common language and traditions with the conqueror state. In this case, to make the management of the new principality smoother, the new prince has to make sure that the family of former ruling house is utterly annihilated and make the laws and taxes identical with those in the metropole. But it becomes much harder to hold a state different in culture, language or laws from metropole. In this case, one of the prudent and expedient solutions for the new prince is to reside in the acquired principality like it's done by Turkish prince after seizing Greece.⁵ Hence, we can infer that Machiavelli designs not only the ideological basis of modern realism, but also highlights factors later becoming the pivot of constructivism. To destroy the mentioned social constructs Machiavelli urges to ruin the conquered cities accustomed to live under their own laws in order to abate the likelihood of rebellion.⁶

Before discussing the necessary features that a prince must have, Machiavelli reflects upon the issue of becoming a prince from a private place. He claims that it's completely possible to become prince from private place exemplifying Moses, Cyrus and Romulus and even from abject place like Agathocles, who became Praetor of Syracuse, and later the kind. He emphasizes the importance of wit and use of force for being succeeded. Machiavelli

¹ Morgenthau, Hans J. "Politics among Nations (1948)." (1978).

² Ibid, Ch.2.

³ Ibid, Ch.12–14.

⁴ Wendt, Alexander. "Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics." *International organization* 46, no. 02 (1992): 391–425.

⁵ Ibid, Ch 2.

⁶ Machiavelli, Ch. 5.

strongly advises not to rely merely on fortune, since it might lead to abdication, even if prince did almost everything correct like Duke Valentino, a real-life example brought from Machiavelli.¹

Prince also moots the issues of **theocratic legitimacy**. The understanding of legitimacy in modern political science is volunteer obedience to the will of authority. Machiavelli posits that ecclesiastical states easily steer the society, because they're governed by the ordinances of religion and this is acceptable for the populace who consider it as governance by God's rules.²

Pamphleteering the qualities of prince, Machiavelli states that being virtuous is desirable for prince, but he has to abandon the virtues when the need arises. As for positive qualities such as mercifulness, faithfulness, candidness and religiosity, Machiavelli believes that prince should imitate that he has these qualities. Moreover, the circumstances might make him deliberately choose evil. Regarding prince's attitude toward the subject Machiavelli states that he'd transgress from the traditional view stating the following:

Men have imagined republics and principalities that never really existed at all. Yet the way men live is so far removed from the way they ought to live that anyone who abandons what is for what should be pursues his downfall rather than his preservation; for a man who strives after goodness in all his acts is sure to come to ruin, since there are so many men who are not good.³

He then notes that prince must maintain the illusion that he keeps his words, but he has to keep it when it's in line with his ends. For the prince being feared is preferable over being loved, however prince must eschew from being hated, since it will jeopardize their power. For this purpose, he admonishes princes to respect the property and the honor (women) of men. He also states that being a miser is more prudent and economical than being too generous.⁴

The main takeout of the book is the last chapter where Machiavelli exhorts prince to liberate and unite dismantled Italy based on his commandments and advises illustrated in the book. According to Machiavelli, that time was the most proper for implementing and to facilitate the prince's job he points out the weaknesses of rival's armies. He encourages the liberator to follow the celebrated historical personages exemplified by him also noting for the great job obstacles cannot be great.⁵

The Ideas of Prominent Scholarship on Machiavelli's "The Prince"

This part is a small literature review illustrating the ideas of prominent scholars regarding *Prince*. Plamentatz⁶, Sabine and Thorson⁷ and Jurdjevic¹ are arguing that *Prince* was an

¹ Ibid, Ch. 8-9.

² Ibid, Ch. 11.

³ Ibid, Ch.15.

⁴ Ibid Ch. 15-19.

⁵ Ibid, Ch. 26.

⁶ Plamentatz, John, M. E. Plamentatz, and Robert Wokler. *Man and society: political and social theories from Machiavelli to Marx*. Vol. 1. London: Longman, 1992

⁷ Sabine, George Holland, and Thomas Landon Thorson. *A history of political theory*. Oxford and IBH Publishing, 1973.

appeal to Medici family and through the book the author was keen on reinstating his erstwhile high position in Florentine Republic. However, Dietz asserts that Lorenzo de Medici has never even read it.² Strauss and Cropsey³ comparing Machiavelli with other great thinkers such as Hobbes and Locke assert that Machiavelli's ideas are entirely different from those of the mentioned scholars and Machiavelli is unique in his time, since he's the first to publicly defend the focused on state-aggrandizement. Plamenatz asserts that Machiavelli stands closer to Hobbes more than to Rousseau. Rousseau shows how the discipline of social right makes a man moral and just. In contrast, Machiavelli posits that men are innate immoderate and without the 'discipline of law they're neither just nor honest.'⁴

Jurdjevic⁵, Carroll and Carole Makeig Carroll⁶, Plamenatz⁷ aver that secularism is another distinguishing feature of Machiavellian philosophy from those of Greek and Medieval. In modern understanding, and most probably in Machiavelli's comprehension as well, secularism means the separation of state bureaucracy from that of the church and not running the state based on the ordinances of the religion.⁸ Plamenatz thinks that nothing separates Machiavelli from medieval philosophers than his attitude toward religion. As Plamenatz puts it all the founders of religion are, in Machiavelli's eyes worthy of honor, since religions provide morality that is necessary for having a strong state. In other words, Machiavelli admires religion not for its own sake as he does it in case of qualities such as patriotism and justice, but for its political affects. This Plamenatz calls utilitarian approach towards religion.

Plamenatz disagrees with the viewpoint that Machiavelli is the first to use the so-called "historical method" to support his ideas. He states that Machiavelli just brings historical evidences to show his righteousness, but meanwhile he notices that Machiavelli is not impartial. His examples are very selective, i.e. he brings only those examples that are in line with his assertions. Plamenatz also condemns Machiavelli for not delving into issues such as human needs and morality and considering it as given, viz. all humans need security and strong government. Furthermore, Machiavelli doesn't take into consideration the political and cultural changes while bringing examples from old history.⁹ Plamenatz¹⁰ also shares the

¹ Jurdjevic, Mark. "Virtue, Fortune, and Blame in Machiavelli's Life and The Prince." *Social Research: An International Quarterly* 81, no. 1 (2014): 10

² Dietz, Mary G. "Trapping the Prince: Machiavelli and the politics of deception." *American Political Science Review* 80, no. 03 (1986): 777-799.

³ Cropsey, Joseph. *History of political philosophy*. Chicago: Rand McNally, 1963, 297.

⁴ Plamenatz, 66.

⁵ Jurdjevic, 3.

⁶ Carroll, Frederic, and Carole Makeig Carroll. "Machiavelli: Priest to the Princes." *Social Science* (1972): 95

⁷ Plamenatz, 44.

⁸ Kosmin, Barry Alexander and Ariela Keysar, eds. *Secularism & secularity: contemporary international perspectives*. ISSSC, 2007.

⁹ Ibid, 43.

¹⁰ Ibid, 73.

position of Sabine and Thorson¹ that Machiavelli was a truculent opponent of Papacy considering it as a chief obstacle to the union of Italy. He also states that Machiavelli is indifferent towards fundamental human rights and freedoms,² however then justifying that thinkers of his time had different opinion on freedoms and liberties than those of nowadays. Notwithstanding of this, Plamenatz notes that Machiavelli was a proponent of popular or as he puts it **free government**. In Machiavelli's aspect popular government is clearly something nobler, more generous and more enterprising than monarchy or oligarchy.³

Gilbert⁴ criticizes Machiavelli's views regarding the maintenance of the state. He argues that Machiavelli's prince is immoral who cares merely about the defense of the state and his own power, but not about the happiness of people. Nevertheless, Plamenatz being agree that Machiavelli sometimes seems to be immoral, brings critics' attention on the fact that Machiavelli, more than other scholars, writes about the society's need of good morals and he had some new and also true ideas about the social functions of morality.⁵ Mansfield also avers that the promotion of warmonger believes is immoral. He argues that Machiavelli advocates the art of war considering it extremely important for the prince to be armed among armed subjects in order to avoid abdication. Mansfield states that instead of advising the prince how to be prepared for the war, it'll be more moral to preach how to eschew it. He further notes that propagating violence as a mean to come power is extremely amoral and would negatively affect the morality and mentality of future generations.⁶

Dietz, among other flaws, points out Machiavelli's indifference towards external military threats. In particular, she writes: "He seems more interested in the internal, political implications of this strategy, rather than the external military ones".⁷ However, it's noteworthy to mention that this critic is undue since Machiavelli adequately discusses issues concerning foreign military attack.

Strauss and Cropsey also criticize *prince* for not illustrating the differences between the tyrant and the king. Furthermore, according to them Machiavelli is silent about the issue whether Lorenzo merits to be a prince or not. But the most surprising in their manuscript is that Strauss and Cropsey⁸, unlike all other studied scholars deem that the number of chapters of *Prince* has a mysterious significance linking the number with the letters of God's sacred name in Hebrew (26) as well as with the number notorious number 13, as 26 is the multiplier of 13.

¹ Sabine and Thorson, 315-316.

² Plamenatz, 73.

³ Plamenatz, 76.

⁴ Gilbert, Felix. "The humanist concept of the prince and The Prince of Machiavelli." *The Journal of Modern History* 11, no. 4 (1939): 449-483.

⁵ Plamenatz, 64.

⁶ Mansfield, Harvey Claflin. "Taming the Prince; The Ambivalence of Modern Executive Power." (1989).

⁷ Dietz, 787.

⁸ Strauss and Cropsey, 311.

The greatest omission of the *Prince*, according to Plamenatz is that Machiavelli doesn't hint how Italy should be governed after unification. Especially, he didn't consider what institutions might be necessary to establish to preserve or restore the freedom in the large state. Machiavelli, writes Plamenatz, had in mind a kind of state that had never existed except in small states. Plamenatz further notes that:

"Though Machiavelli loved freedom, the only free institutions he took serious account of could not work except on a small scale. And he also loved Italy and wanted it to be great... he never succeeded in reconciling his two strongest passions: for political freedom and for the independence of Italy. Indeed he never even felt the need to reconcile them."¹

Overall, in most of issues concerning *Prince*, the scholars are in moreorless consensus concerning Machiavelli's ideas, the difference is in the aspects from which they discussed it. Some accentuated Machiavelli's personal motives behind writing his book, the others drew parallels among Machiavelli, Hobbes and Locke (Strauss and Cropsey), the third group prioritizes Machiavelli's attitude toward religion, etc. Nonetheless, almost all the studied authors prioritize the importance of *prince* forthe development of political science as a distinct discipline.

Machiavelli's *Prince* had a revolutionary role in political theory. Being succinct and easily comprehensible it's a "package" of advices purported to answer the following two questions: 1. what qualities should one possess to effectively run the state, 2. what fallacies should be avoided while running a state. Machiavelli is distinguished from other philosophers in a sense that he bypasses issues in detail elaborated by other thinkers such as issues of justice, human nature, virtue, existence, etc. Machiavelli justifies everything that strengthens the state. Even deeds that are considered mean and amoral by most of humanbeings, Machiavelli strenuously justifies if theydon't jeopardize, but increase the power of prince and the security of state. Similarly, he is against anything that might damage the statehood. That's the major reason behind his hatred toward nobles and papacy, obstacles that in his viewpoint hinder the unification of Italy. He criticizes the Pope for cooperating with the foreign powers and becoming a foothold for their invasion to Italy thus violating the existing status quo among then scattered Italian states, in a sense then no other power should invade Italian soil.

From prima facie, it seems that he's amoral, but he had his own understanding about morality doesn't share much in common with that of average statistical man. Machiavelli's morality derives from his patriotism, pragmatism and realism. The result of his pragmatism is his appeal to the princes that being clement and generous is not as much important as pretending be like that. Furthermore, he urges the prince not to be hated, since it's the shortest way to lose the power. In all likelihood, he wouldn't object to sacrifice umpteen human lives for the sake of the unification of Italy. Simultaneously, he'd probably consent that the interests of people should be prevail over those of the princes, but meanwhile he's not so naïve to think that princes will abnegate their own well-being for society sake. However, he

¹ Plamenatz, 82.

alludes that if rulers do their best to fortify their domains for in behalf of their authority, they would indirectly make their subjects better off by protecting them from foreign invasion. Machiavelli prefers bad native rulers over benign foreigners. Even Medici family, never sympathized by him, was preferable than Spaniard and French occupants.

Machiavelli lacks consistent methodology. As Plamenatz truly noticed, his historical examples are “a little more than extended experience”.¹ He generalizes his ideas on every men and every government regardless of their peculiar characteristics. While bringing selective historical examples, he doesn’t exert himself to meticulously socioeconomic, political and cultural peculiarities of a concrete country or time and thereof compatibility with the Italian states of his time. Nonetheless, the fact that Machiavelli’s style is far from the one we accustomed in so called peer-reviewed scientific journals doesn’t undermine the value of his treatise, since his work must be judged in the framework of his time. Furthermore, he didn’t write “The Prince” for scientific purposes, but for persuading Italian kings to unite Italy.

Besides the aforesaid great omission pointed out by Plamenatz, the other great omission of the *Prince*, in my opinion, is that Machiavelli doesn’t give any hint how to effectively steer the national economy and to replenish the treasury, as it’s undeniable that strong and viable army so much propagated and prioritized by Machiavelli is a function of state’s economic capabilities.. Neither, he tackles the issue of expediency of compulsory military service. Finally, Machiavelli doesn’t instruct the liberator how to overcome the “papal obstacle” before uniting Italy.

Notwithstanding of all the criticism, studying Machiavelli’s “The Prince” is unequivocally price worthy, especially for those aspiring to achieve high public offices. In particular, I recommend to pay particular attention on Machiavellian concept of “fox” and “lion”(a fox is defenseless against wolves; a lion is defenseless against traps. A prince must learn to act like both the fox and the lion: he must learn, like the fox, how to frighten off wolves and, like the lion, how to recognize the traps), since the immanent features of those animals are necessary not only for princes and kings, as Machiavelli truly noticed, but also for all who plans upgrade the career ladder.

ԱԼԲԵՐՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Ն. ՄԱՔԻԱՎԵԼԻԻ «ՏԻՐԱԿԱԼԸ» ՏՐԱԿՏԱՏԻ ԱԿՆԱՐԿ

Հիմնաբառեր. տիրակալ, պատմական վկայություններ, ռեալիզմ, իշխանություն, միավորում, բարոյականություն

«Տիրակալը» իդալացի պետական գործիչ և քաղաքական տեսաբան Ն. Մաքիավելլիի ամենահայտնի աշխատություններից մեկն է: Այն համարվում է ժամանակակից ռեալիզմի ռահվիրան, որ-

¹ Plamenatz, 41.

յրեղ օգտապաշտական և իրաւեասական ճշմարտութիւնը կարևորվում է ավելի, քան վերացական գաղափարները: Չնայած իր հարաբերականորեն փոքր ծավալին, «Տիրակալը» արդարացիորեն դասվում է փիլիսոփայական կարևորագույն աշխատությունների շարքին, որը հետագայում դարձավ միջազգային հարաբերությունները մեկնաբանող առաջին և ամենահին տեսության՝ ռեալիզմի գաղափարական հենքը: Տրակտատի հիմնական նպատակն է ներկայացնել այն հիմնական և կարևորագույն հատկանիշները, որոնցով պետք է օժտված լինի պետության լավ կառավարիչը՝ «տիրակալը»: Մաքիավելին խրատներ և խորհուրդներ է տալիս տիրակալին, թե ինչպես հմտորեն կառավարել երկիրը տարբեր իրավիճակներում և հանգամանքներում, որը, հեղինակի համոզմամբ, կօգնի խարիզմատիկ և վճռական տիրակալին միավորել պառակտված իտալական պետությունները մեկ միասնական պետության մեջ: Մաքիավելիի համոզմունքները և տեսակետները գլխավորապես հիմնված են իր հսկայական փորձի վրա, որը վերջինս կուտակել է Ֆլորենցիայի Հանրապետությունում երկար տարիներ պետական բարձր պաշտոններ զբաղեցնելու արդյունքում: Այնուամենայնիվ, իր տեսակետները ավելի լավ հիմնավորելու նպատակով, Մաքիավելին հաճախ է բերում համապատասխան պատմական փաստեր և օրինակներ:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում լուսաբանել «Տիրակալը» աշխատության մեջ ներկայացված հիմնական գաղափարները, ինչպես նաև այլ հեղինակների դիտարկումները նշյալ աշխատության վերաբերյալ: Այդ նպատակով հոդված բաժանվել է երեք մասի: Առաջին մասում ներկայացված են Մաքիավելիի կողմից առաջ քաշված հիմնական փաստարկները և գաղափարները և այն պատմական փաստերը, որոնց Մաքիավելին հղում է անում իր տեսակետները հիմնավորելու համար: Երկրորդ մասը նվիրված է այլ անվանի մտածողների՝ «Տիրակալը»-ի վերաբերյալ արված վերլուծություններին և քննադատություններին: Երրորդ մասում զերեզված են Մաքիավելիի դրույթների վերաբերյալ արված եզրակացությունները:

АЛЬБЕРТ АЙРАПЕТЯН

ОБЗОР ТРАКТАТА Н. МАКИАВЕЛЛИ "ГОСУДАРЬ"

Ключевые слова: Государь, исторические факты, реализм, власть, воссоединение, нравственность

“Государь” одна из самых известных работ итальянского государственного деятеля и политика Н.Макиавелли. Эта работа является основой современного реализма, где прагматизм и реальность преобладают над абстрактностью. Несмотря на сравнительно малый объем, “Государь” по праву считается одной из главных работ в философии. В дальнейшем трактат стал идеологической основой доктрины, объясняющей международные отношения с точки зрения реализма.

Основной целью трактата является объяснение и характеристика тех качеств, которыми должен обладать руководитель государства. Макиавелли дает советы “Государю” как мудро руководить страной при различных обстоятельствах. По мнению автора, эти советы должны помочь харизматичному и решительно настроенному “государю” воссоединить разрозненные итальянские государства в одно целое. Взгляды и убеждения Макиавелли основаны на огромном собственном опыте, который он приобрел за годы проведенные на высоких государственных должностях во Флорентийской Республике. Для обоснования своих убеждений, Макиавелли часто ссылается на исторические факты.

В данной статье сделана попытка объяснить главную идею этого трактата, одновременно анализируя наблюдения других авторов. Статья состоит из трех частей. В первой

части представлены основные идеи и факты, выдвинутые Макиавелли, включая и те исторические события, к которым он апеллирует для обоснования своих взглядов. Вторая часть посвящена тем ученым, которые подвергли анализу и критике данный трактат. В третьей части представлены основные заключения и выводы, касающиеся концепций, разработанных Макиавелли.

ԼԻԼԻԹ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Դասախոս, ՀՊՏՀ

ԱՆԱՀԻՏ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Դասախոս, ՀՊՏՀ

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԵՆՏՐՈՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՕՏԱՐ ԼԵԶԿԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ

Հիմնաբառեր. ուսանողակենտրոն ուսուցում, դասախոսակենտրոն ուսուցում, ուսումնական գործընթաց, դասավանդման ժամանակակից մեթոդներ, նորարարական մոտեցում

Սույն հոդվածն անդրադառնում է դասավանդման ժամանակակից մոտեցումներից մեկի՝ ուսանողակենտրոն ուսուցման առանձնահատկություններին: Կարևորվում են դրա հիմնական դրույթները, մասնավորապես՝ օտար լեզվի դասընթացում դրանց կիրառումը: Շնորհիվ ուսանողակենտրոն ուսուցման՝ ստեղծվում է այնպիսի միջավայր, որի արդյունքում ուսանողները զարգացնում են իրենց ոչ միայն հաղորդակցական հմտությունները, այլ նաև քննադատական մտածելակերպի, բանակցելու, ինչպես նաև որոշումներ կայացնելու կարողությունները:

Բոլոնյան գործընթացի որդեգրումն անհրաժեշտություն առաջացրեց վերանայել ոչ միայն ուսումնական ողջ գործընթացը, այլ նաև անցում կատարել դասավանդման ժամանակակից մոտեցումների: Քայլեր են ձեռնարկվում նախկինում կիրառվող դասախոսակենտրոն ուսուցումը փոխարինելու ուսանողակենտրոն ուսուցմամբ:

Համաձայն դասախոսակենտրոն ուսուցման՝ դասախոսն ունի գիտելիքի փոխանցման ձևն ընտրելու բավարար ինքնուրույնություն և ազատություն՝ որպես հիմնական գործիք կիրառելով դասախոսության դասական մոդելը. դասախոսը մտնում է լսարան, կարդում դասախոսություն, տալիս հանձնարարություններ, որոնց կատարման ընթացքը ստուգվում է սեմինար-պարապմունքների ժամանակ, իսկ գիտելիքի հիմնական ստուգումը՝ բանավոր քննության արդյունքում: Ի տարբերություն դասախոսակենտրոն ուսուցման՝ ուսանողակենտրոն կրթության դեպքում ուսանողն ակտիվ մասնակցություն է ցուցաբերում ուսումնական գործընթացի և՛ ձևավորման, և՛ իրականացման հարցերում:

«Ուսանողակենտրոն ուսուցում» տերմինը մասնագիտական գրականություն է մուտք գործել XX դարի սկզբներին, երբ Միացյալ Նահանգներում, ինչպես նաև Եվրոպայի մի

շարք երկրներում սկսեցին կիրառել այն՝ տարբերակելու դասավանդման ավանդական և ժամանակակից, նորարարական մոտեցումները:

Տերմինը բազմիցս լուսաբանվել և մեկնաբանվել է Ջոն Դյուիի, Ժան Պիաժեի, Լև Վիգոցկու աշխատություններում:

Ըստ ուսանողակենտրոն ուսուցման կանոնների՝ դասախոսը դասընթացի ժամանակ պետք է լինի ուղղորդողի դերում, ինչն էլ պահանջում է, որ նա լինի հմուտ, բանիմաց, դասընթացը կառավարի այնպես, որ մի կողմից ուսանողը լինի հիմնական դերակատար, իսկ մյուս կողմից կարողանա ճշգրիտ իրականացնել իր գործառույթները: Այս կարգի մոտեցումը պահանջում է ավելի մեծ պատրաստվածություն, քան ուղղակի դասախոսություն կարդալն է, քանի որ դասընթացն իրականացնելու համար բավարար չէ ուսանողին միայն նյութի բովանդակության մատչելի ներկայացնելը: Հարկ է, որ դասախոսը կիրառի տարբեր մեթոդներ, պատրաստի այնպիսի աշխատանքային նյութեր, որոնց կիրառման շնորհիվ ուսանողը կամա, թե ակամա դառնա ուսումնական գործընթացի ակտիվ մասնակից: Արդի պայմաններում դասախոսների առջև դրված են նոր մարտահրավերներ՝ ուսանողներին տալ ոչ միայն անհրաժեշտ գիտելիքներ, այլև ուսուցանել հմտություններ և կարողություններ՝ ինքնուրույն մտավոր աշխատանքներ իրականացնելու համար: Դասախոսը՝ որպես ուսումնական գործընթացի կազմակերպիչ, պետք է ապահովի ուսման բարձր որակ, ինչն էլ կհանգեցնի կոնկրետ իրավիճակներում անհատի կոնկրետ խնդիրներ լուծելու կարողությունների և հմտությունների ձեռքբերմանը:

Դասախոսակենտրոն ուսուցումից ուսանողակենտրոն ուսուցման անցման գործընթացը ենթադրում է, որ դասընթացը կառուցվի այնպես, որ ուսանողը հայտնվի դրա կենտրոնում, ձգտի ինքնուրույն ձեռք բերել իրեն հետաքրքրող հարցերի պատասխանները, սովորի օգտվել նյութին առնչվող գրականությունից, կարողանա գտնել և մշակել իրեն անհրաժեշտ տեղեկությունները՝ հասնելով ակնկալվող վերջնարդյունքների:¹ Ուսուցման գործընթացը կազմակերպվում է այնպես, որ խնդիրների լուծման բացահայտմանը մասնակցեն բոլոր ուսանողներն առանց բացառության: Համատեղ աշխատանքը նշանակում է, որ նրանցից յուրաքանչյուրն իր ուրույն ներդրումն է ունենում առաջադրված խնդրի լուծման գործում: Դասախոսը ստանձնում է նոր դեր. նա ուղղորդում է՝ աշխատելով հնարավորինս քիչ միջամտել ճանաչողական գործընթացին: Նրա նոր գործառույթներն են.

1. բացատրել աշխատանքի նպատակը,
2. ուսանողներին բաժանել խմբերի,
3. խմբերին տալ հանձնարարություններ,
4. վերահսկել խմբերի աշխատանքը,
5. երբեմն մասնակցել խմբերի աշխատանքներին՝ չպարտադրելով իր սեփական դիրքորոշումը,
6. խմբերի կատարած աշխատանքի վերաբերյալ կատարել դիտողություններ, տալ եզրահանգումներ:

¹ Lynch, D.H. (2010), Student-Centered Learning: The Approach That Better benefits Students, Virginia College.

Ուսանողակենտրոն ուսուցումը կարևորվում է օտար լեզվի դասընթացը կազմակերպելիս, հատկապես այն հատուկ նպատակների համար դասավանդելիս: Ուսանողակենտրոն ուսուցման վերը նշված բոլոր դրույթները լիովին կիրառելի են օտար լեզվի դասաժամին: Ծառայելով երկակի նպատակի՝ օտար լեզուն հատուկ նպատակների համար դասընթացը ենթադրում է.

1. օտար լեզվով հաղորդակցում,
2. օտար լեզվով մասնագիտական զանազան խնդիրների լուծում:

Դասընթացի ծրագիրը մշակելիս՝ դասավանդողները պետք է հաշվի առնեն այն հանգամանքը, որ այսօր ուսանողներն օտար լեզվի դասընթացից ակնկալում են ոչ միայն հաղորդակցական հմտությունների, այլ նաև իրենց հետագա մասնագիտությանն առնչվող որոշ կարողությունների ուսուցանում: Մասնավորապես կարևորվում է քննադատական մտածելակերպի, բանակցելու, ինչպես նաև որոշումներ կայացնելու կարողությունների ուսուցանում: Ստեղծելով միջավայր, որտեղ ուսանողները կարող են զարգացնել վերը նշված իրենց կարողությունները՝ դասախոսները կամա, թե ակամա կիրառում են օտար լեզվի դասավանդման ուսանողակենտրոն մոտեցումները: Շատ կարևոր է, որ դասավանդման նյութերի ընտրության ժամանակ արվեն հետևյալ հարցադրումները.

1. արդյո՞ք բոլոր ուսանողներն են ընդգրկված,
2. արդյո՞ք նրանք ունեն ընտրելու հնարավորություն,
3. օգտագործում են արդյո՞ք նրանք լեզուն որպես հաղորդակցման միջոց,
4. արդյո՞ք առաջադրանքները պարունակում են անսահմանափակ պատասխաններ ակնկալող հարցեր:

Բավարարելով վերը նշված պայմանները՝ ուսումնական նյութը նպաստում է ուսանողների հաղորդակցական հմտությունների, քննադատական մտածելակերպի ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Այսպիսով, ուսանողակենտրոն լսարանում դասախոսները կենտրոնացնում են իրենց ուշադրությունն ուսանողների վրա, խրախուսում նրանց ստեղծագործելու, խնդիրներ լուծելու, որոշումներ կայացնելու, և այլ կարողությունները:¹

Ահա մի քանի խորհուրդ լսարանն ավելի ուսանողակենտրոն դարձնելու համար.

1. ուսանողներին բաժանեք 3-4 հոգանոց խմբերի այնպես, որ բոլորը հնարավորություն ունենան մասնակցելու հանձնարարությունների կատարմանը,
2. տվեք հանձնարարություն և մի կողմ քաշվեք՝ ստանձնելով ուղղորդողի դեր,
3. ստեղծեք այնպիսի միջավայր, որտեղ ուսանողներն ազատ կլինեն իրենց տեսակետներն արտահայտելու այս կամ այն հարցի շուրջ,
4. ապահովեք հետադարձ կապ, անդրադարձեք ուսանողների ձեռքբերումներին և բացթողումներին,
5. սիրե՛ք Ձեր ուսանողներին: Մի՛ վախեցեք հպարտանալ նրանցով: Նրանք արժանի են դրան:

¹ Wright G.B., Student-Centered Learning In Higher Education, Cambridge University Press.

ЛИЛИТ КАЗАРЯН
АНАИТ ШАИНЯН

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, традиционное обучение, учебный процесс, современные методы преподавания, инновационный подход

Статья рассматривает особенности одного из современных методов преподавания-личностно-ориентированного обучения. Подчеркивается его важность в преподавании иностранного языка. Благодаря этому подходу формируется учебная среда, в которой развиваются коммуникативные компетенции, аналитическое мышление и такие качества личности будущих специалистов, как культура общения, умение работать в сотрудничестве, готовность к дальнейшему самообразованию в профессиональной деятельности с помощью иностранного языка.

LILLIT GHAZARYAN
ANAHIT SHAHINYAN

CHARACTERISTICS OF LEARNER-CENTERED APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Key Words: learner-centered teaching, instructor-centered teaching, teaching process, modern methods of teaching, innovative approach

The aim of the present article is to discuss peculiarities of learner-centered approach as modern and innovative approach to teaching. The importance of embracing it when teaching foreign languages cannot be overestimated. Thanks to the application of the approach students cooperate with one another and get involved in the learning process developing their communicative competence, analytical thinking as well as decision-making and negotiation skills.

ՍԵՐԳԵՅ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Աշխարհագրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿԱՆՈՐԵՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ՎՃՈՎԱԿԱՆ ԴԵՐ ԿԽԱՂԱ ՈՉ ՄԻԱՅՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ, ԱՅԼԵՎ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հիմնաբառեր. վարչատարածքային, սոցիալ-տնտեսական, լեռնային, կլիմայական, ռազմավարական, գյուղական, զարգացում, արդյունաբերական

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական զարգացման վճռական դեր խաղացող գործոնը արդյունաբերության զարգացումն է: Իսկ դրա վճռական դեր խաղացող նախապայմանը հանրապետության տարածքում առկա մետաղային և ոչ մետաղային բոլոր տեսակի հումքային ռեսուրսների տնտեսական գնահատումը, դրանց խնայողաբար, նպատակային, համալիր օգտագործումը և շրջակա միջավայրի պահպանությունն է: Հույժ կարևոր խնդիր է դարձել նաև ՀՀ վարչատարածքային գործող կառուցվածքի գիտականորեն հիմնավորված վերակառուցումն ու արդիականացումը:

Հայաստանի Հանրապետության բոլոր ռեգիոններում կատարած մեր սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների, բնակչության լայն զանգվածների, արտադրական ոլորտների, ղեկավար աշխատողների հետ ունեցած զրույցների արդյունքում եկել ենք այն եզրակացության, որ հանրապետության գործող վարչատարածքային կառուցվածքը մեծապես խոչընդոտում է սոցիալ-տնտեսական հարցերի արդյունավետ լուծմանը: Վարչատարածքային գիտականորեն հիմնավորված բաժանումը յուրաքանչյուր երկրի սոցիալ-տնտեսական և ռազմավարական, պաշտպանական նպատակասլաց քաղաքականության իրականացման նախապայմանն է: Այն վճռական դեր է խաղում տվյալ պետության կենտրոնական իշխանության տնտեսական, սոցիալական, ռազմական քաղաքականությունը վարչական բոլոր միավորներում ճկուն, նպատակասլաց ղեկավարելու, իրականացնելու համար:

Վարչատարածքային բաժանման ժամանակ հատկապես խիստ նուրբ, յուրահատուկ մոտեցումներ է հարկավոր ռեփեֆային բարդ կառուցվածք ունեցող երկրներում: Հենց այդպիսի մոտեցումներ էլ պահանջվում էր Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման գործող սխեման կազմելիս: Ցավոք, դրանք հաշվի չեն առնվել: Բացի ռեփեֆային, կլիմայական յուրահատկությունները հաշվի առնելուց, յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական-սոցիալական զարգացման համապատասխան էտապ է պահանջում է վարչատարածքային նոր բաժանում, որը կհամապատասխանի տվյալ ժամանակաշրջանի խնդիրների արդյունավետ կատարման պահանջներին: Ելնելով այդ պահանջներից մեր հանրապետության տարածքը 1920-ից մինչև 1995 թ. չորս անգամ վարչական բա-

Ժաման է ենթարկվել: Մասնավորապես, մինչև 1995 թ. Հանրապետության տարածքը բաժանված էր 37 գյուղական վարչական շրջանների, կային քաղաքային 10 շրջաններ (8-ը Երևանում, 2-ը՝ Գյումրիում): Հանրապետությունում մինչ այդ կար 30 քաղաք, այդ թվում համապետական ենթակայության՝ 21, շրջանային ենթակայության՝ 9: Բացի դրանից կար քաղաքատիպ 28 ավան: Գյուղական բնակավայրերի թիվը 942 էր, որոնք ընդգրկված էին 865 գյուղխորհուրդներում¹:

Ճշմարտության դեմ չմեղանչելու համար ասենք, որ վարչական այդ բաժանումը իր դրական դերն է խաղացել: 1965 թ. գործողության մեջ դրված գյուղական վարչական շրջանների բոլոր կենտրոնները արագորեն զարգացել են, դրանցում կառուցվել են արդյունաբերական ձեռնարկություններ կամ խոշոր ձեռնարկությունների մասնաճյուղեր, վեր են խոյացել բնակելի շենքեր, կրթության, մշակույթի կենտրոններ, բարեկարգվել են փողոցները: Անկասկած վարչական կենտրոնի զարգացումը իր խոշոր ազդեցությունն է թողել նաև տվյալ շրջանի մյուս բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա: Այսպիսով «վարչական կենտրոն» լինելու գործոնը վճռական դեր է խաղացել ոչ միայն կենտրոնի, այլև նրա ենթակայության և մշտական հսկողության տակ գտնվող բնակավայրերի զարգացման գործում:

Նման զարգացում են ապրել նաև հանրապետական նշանակության քաղաքները, որոնք դարձել են արդյունաբերական, առողջարանային, տրանսպորտային նշանակության կենտրոններ:

1995 թ. դեկտեմբերի 11-ի «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» օրենքով վերը նշված վարչական միավորների փոխարեն ՀՀ տարածքը բաժանվել է 11 մարզերի (այդ թվում Երևան քաղաքը մարզի կարգավիճակով, հետագայում Երևանը դարձել է քաղաքային համայնք, մարզերի թիվն այժմ 10-ն է)²:

Ինչպես նշվել է, հանրապետության բոլոր ռեգիոններում մեր կատարած ուսումնասիրությունները հանգեցնում են մի շատ կարևոր եզրակացության, որ 1996 թ. հունվարի 1-ից գործողության մեջ դրված մարզային բաժանման կառուցվածքը հիմնականում ոչ միայն իրեն չի արդարացրել, այլև շատ դեպքերում խոչընդոտում է հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը հաղթահարելուն, տնտեսությունը վերակենդանացնելուն, ներշրջանային կապերը զարգացնելուն, գյուղական բնակավայրերը պահպանելուն: Իսկ այս ամենը պետք է բացատրել նրանով, որ այժմ գործող վարչատարածքային սխեման կազմելիս հաշվի չեն առնվել մի շարք սկզբունքներ: Մասնավորապես, հաշվի չեն առնվել գիտության կողմից ընդունված և քաղաքակիրթ երկրներում արմատավորված սկզբունքները³:

ա) լեռնային երկրներում և առաջին հերթին մեզ մոտ անհրաժեշտ էր հաշվի առնել մեր հանրապետության տիպիկ լեռնային բնույթը, նրա ռելիեֆային խիստ բարդ

¹ Մելքումյան Ս., ՀՀ վարչատարածքային նոր բաժանման հիմնախնդրի մասին: Եր., 2002, էջ 3:

² Նույն տեղը, էջ 4:

³ Նույն տեղը, էջ 5:

կառուցվածքը, մակերևույթի կտրտվածությունը,

բ) կլիմայական պայմանների բազմազանությունը և հանրապետության փոքր տարածքում վերընթաց գոտիականության բազմազան առանձնահատկությունները,

գ) միասնական տրանսպորտային համակարգի բացակայությունը

դ) տնտեսության ճյուղերի մասնագիտացման ընդհանրությունը

ե) պատմականորեն ձևավորված մյուս ենթակառուցվածքների ընդհանրությունը:

Այս և այլ ենթակառուցվածքներ հաշվի առնելու դեպքում, հատկապես այժմյան պայմաններում բոլորովին նպատակահարմար չէր հանրապետության մեկը մյուսից բնական պայմաններով, տնտեսության մասնագիտացման ուղղություններով խիստ տարբերվող տարածքները միավորել նույն մարզի մեջ:

Մասնավորապես, ընդունելի չէ այն հանգամանքը, որ մի կողմից Նոյեմբերյանի, մյուս կողմից Տավուշի տարածաշրջանները Իջևանի տարածաշրջանի հետ միասին նույն Տավուշի մարզի մեջ է մտցվում: Պետք է պատկերացնել, թե օրինակ, Նոյեմբերյանի տարածաշրջանի Բագրատաշեն, Լավվար կամ մյուս գյուղերի բնակիչները մարզային կենտրոնի հետ կապված բազում հարցեր լուծելու համար այժմյան պայմաններում ինչպիսի՞ դժվարություններով կարող են հասնել Իջևան: Նույն ձևով, շատ դժվարությունների հետ է կապված Գեղարքունիքի մարզի մեջ գտնվող Ճամբարակի տարածաշրջանի բնակավայրերից Գավառ մարզկենտրոն հասնելը:

Անհասկանալի ու ոչ մի առումով ընդունելի չէ նույն Արագածոտնի մարզի մեջ, մի կողմից Թալինի, մյուս կողմից՝ Ապարանի տարածաշրջանների մտցնելը: Դրանք ոչ միայն խիստ տարբերվում են բնակլիմայական պայմաններով, այլև տրանսպորտային, տնտեսության մասնագիտացման առանձնահատկություններով:

Մեր կարծիքով բնական և պատմատնտեսական առանձնահատկությունները հաշվի առնելով, վերանայման խիստ կարիք ունեն Լոռու, Շիրակի, Սյունիքի, Կոտայքի մարզերի վարչատարածքային կառուցվածքները:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ գիտական տնտեսական առումներով, մեր կարծիքով հապճեպ ձևավորված, կազմված, այժմ գործող վարչատարածքային կառուցվածքը խիստ բացասաբար է անդրադառնում նաև գյուղական բնակավայրերի ճակատագրերի, դրանց հեռանկարների, լինել-չլինելու վրա:

Մենք՝ հայերս, հպարտանում ենք, որ աշխարհի հնագույն ժողովուրդներից ենք, սակայն պատմական դառն իրողություններից հետո, Մեծ Հայքի ավելի քան 300 հազ. կմ² տարածքից մնացած շուրջ 30 հազ. կմ² տարածքում տնտեսվարման բնագավառներում երբեմն այնպիսի անհեռատես սխալներ ենք թույլ տալիս, որ հետագայում շատ թանկ ենք վճարում դրանց համար:

Դրա տիպիկ օրինակներից մեկն անգուգական Սևանա լճի «հոշոտումն» է՝ լճի մակարդակը անհեռատես ձևով 20 մետրով իջեցնելը, հետո էլ այդ քաղցրահամ բնական, չքնաղ ջրամբարը որպես այդպիսին, պահպանելու համար հսկայական ծախսեր, աշխատանքներ կատարելը:

Նման ցավալի օրինակներից է նաև Սովետական Հայաստանի բարձր զարգացած,

բազմաճյուղ արդյունաբերության և ինտենսիվ ուղու վրա դրված գյուղատնտեսության՝ տնտեսագիտական ոչ մի օրինաչափության չհամապատասխանող, հապճեպ սեփականաշնորհումը:

Ականավոր զորավար, փիլիսոփա Գարեգին Նժդեհը հայ ժողովրդին ուղղված մի բաց նամակ-հոդված ունի՝ «Մենք պետք է փնտրենք ու գտնենք մեր անհաջողությունների իրական պատճառները» խորագրով: Նա գրում է. «Ինչու հայ ժողովուրդը պարտություն կրեց և ընկերները լքեցին նրան: Ո՞րն է դրա պատճառը, երկրի աշխարհագրական դիրքը, քրիստոնյա Եվրոպա՞ն, մուսուլմա՞ն Ասիան, ճակատագի՞րը: Բողոքում են, դժգոհում, անիծում ճակատագիրը և անվերջ կրկնում, որ մենք գտնվում ենք մեծ խաչմերուկներում, որ վատն են այդ խաչմերուկները»: Այստեղ կա մի խղճուկ ճշմարտություն, բայց որքան առավելություններ հաշվի չեն առնվում: Չէ՞ որ մեր լեռնաշխարհը անառիկ է, մեր լեռներից յուրաքանչյուրը անխոցելի բնական արգելք է թշնամու համար: Չտեսնել դա և ողբալ ճակատագիրը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ թույլի ու տկարի հոգեբանություն: Սա ոչ թե նախապաշարմունք է, այլ առաքինության բացակայություն»¹:

Նժդեհի խիստ մտահոգությունը այն էր, որ մենք մեր տիպիկ լեռնային երկիրը լավ չենք ճանաչում, լավ չենք յուրացնում և չենք կարողանում այն նպատակային օգտագործել ոչ միայն տնտեսական, այլև թշնամուց պաշտպանվելու առումներով: Դեռ հին ժամանակներից Հայաստանի տարածքում բնակավայրերը, հատկապես գյուղերը հիմնականում տեղաբաշխվել են լեռների ստորոտներում, քանի որ դրանք ունեցել են պաշտպանական խոշոր նշանակություն: Այսօր էլ, քանի դեռ շրջափակված ենք թշնամի պետություններով, այս գործոնը մեզ համար կարևոր դեր է խաղում: Դրա վառ ապացույցը 1988-1994 թթ. Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմն էր, երբ Արցախի հատկապես բարձրադիր բնակավայրերը ավելի լավ պաշտպանվեցին: Լեռնային գյուղերից ամեն մեկը մի ամրոց է: Մնում է դրանք ամրապնդել, բնակեցնել, որպես մեր երկրի սոցիալ-տնտեսական պաշտպանական հենարաններ: Նման հոգատարության կենտրոնում պետք է լինեն հատկապես լեռնային բնակավայրերը:

Մեր հանրապետության գյուղական բնակավայրերի, հատկապես լեռնային համեմատաբար փոքր գյուղերի նկատմամբ անհեռատես և ցավալի հետևանքներ ունեցող վերաբերմունքը դեռ իրականացվել է խորհրդային իշխանության տարիներին: Մինչ այդ հանրապետության տարածքում եղել է շուրջ 1200 գյուղական բնակավայր, յուրաքանչյուր բնակավայր ունեցել է իր կոլեկտիվ տնտեսությունը (կոլխոզը): 1950-ից մինչև 1960-ական թվականների վերջերը տեղի է ունեցել կոլտնտեսությունների խոշորացում, որի անհեռատես քաղաքականության հետևանքով մեծ թվով փոքր տնտեսություններ ունեցող գյուղերը վերացել են: Հետևանքը եղել է այն, որ խորհրդային իշխանության տարիներին Հայաստանի վարչական քարտեզից վերացել է ավելի քան 270 գյուղական բնակավայր: Իսկ դա նշանակում է, որ մեր ժողովուրդը կորցրել է սոցիալ-տնտեսական պաշտպանական այդքան հենարան: Այդ անհեռատես, այսպես կոչված «տնտեսվարման» հետևանքով

¹ Խաժակ Դրամիյան, Մտորումներ անցյալի և ապագայի շուրջ: Եր., 2010 թ., էջ 123:

մի քանի 100 հազար հա մշակովի հողատարածքներ վերածվել են արոտավայրերի ու խոպանի: Այժմ մեր հանրապետության տարածքում եղած գյուղական շուրջ 915 բնակավայրերը միավորված են 866 համայնքների մեջ:

Հանրապետության տարածքից մեծ թվով գյուղական բնակավայրերի անհետացման սոցիալ-տնտեսական, բացասական հետևանքները գնահատելու փոխարեն, այժմ մեր կառավարման համապատասխան մարմիններում ինտենսիվ աշխատանքներ են կատարվում գյուղական բնակավայրերի նոր՝ ավելի խոշորացման ուղղությամբ: Եվ այս բոլորը կատարվում է տարածքային կառավարման «կատարելագործման» քողի տակ: Եվ շատ զարմանալի է, որ այդ այսպես կոչված «կատարելագործումը» կատարվում է նաև սահմանամերձ այն գյուղական բնակավայրերում, որոնք գտնվում են թշնամու ամենօրյա հարձակումների, կրակոցների տակ:

Եվ այդ այսպես կոչված «կատարելագործումը» կլինի այն, որ հանրապետության 915 գյուղերը կմիավորվեն ընդամենը մի քանի հարյուր խոշոր համայնքների մեջ: Կարելի է պատկերացնել, թե այս ագրարային «քաղաքականությունը» իրագործելուց 10-15 տարի հետո գյուղական քանի բնակավայր կմնա մեր վարչական քարտեզի վրա:

Դառը փաստերը ցույց են տալիս, որ եթե հատկապես մեր լեռնային վայրերում գտնվող մի քանի գյուղերը միավորվում են համեմատաբար խոշոր գյուղերի հետ, ապա կարճ ժամանակահատվածում ամբողջ ուշադրությունը դարձվում է այն գյուղի վրա, որտեղ գտնվում է համայնքապետարանը: Իսկ արբանյակ գյուղերը անուշադրության հետևանքով զրկվում են նորմալ գոյատևելու հիմնական նախապայմաններից և կարճ ժամանակ հետո դադարում գոյություն ունենալուց: Վկայությունը արդեն ամայացած բնակավայրերն են:

Եվ վերջապես, ինչո՞ւ ենք անընդունելի հիմնավորումներով ցանկանում անպայման 10-20 կմ հեռավորության վրա գտնվող գյուղերը իրար միացնել:

Ինչո՞ւ չէ հնարավոր մեր տիպիկ լեռնային փոքր երկրում պահպանել հազարամյակների ընթացքում ձևավորված, երկրի ազգային դեմքը բնութագրող, պաշտպանական հենարաններ հանդիսացող թեկուզ մի քանի հարյուր բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերը: Ի դեպ, գյուղական բնակավայրերի նկատմամբ խիստ անուշադիր վերաբերմունքի հետևանքով է նաև շարունակվող արտագաղթը: Շատ բնորոշ է, որ առավելապես դատարկվում են լեռնային և սահմանամերձ գյուղերը:

Չպետք է մոռանալ, որ մենք Ադրբեջանի հետ պատերազմի մեջ ենք և ազատագրված ԼՂՀ տարածքի հետ միասին, մեր թշնամու հետ ունեցած սահմանը շուրջ 900 կմ է: Հետևաբար, գյուղական բնակավայրերը պետք է խոշորացնել ոչ թե իրարից տարբեր հեռավորությունների վրա գտնվող գյուղերը մեկ համայնքի մեջ մեխանիկորեն միավորելով, այլ թեկուզ մի քանի հարյուր բնակիչ ունեցող գյուղերի տեղում մնալու, ամրապնդելու հնարավորություններ ստեղծելով:

Սա է մեր հազարամյակների պատմություն ունեցող գյուղական բնակավայրերի ու հայրենիքի պաշտպանունակության, հավերժության գրավականը:

СЕРГЕЙ МЕЛКУМЯН

**НАУЧНО-ОБОСНОВАННОЕ, АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ
СЫГРАЕТ РЕШАЮЩУЮ РОЛЬ НЕ ТОЛЬКО В ИНДУСТРИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ,
НО И В СОХРАНЕНИИ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ**

Ключевые слова: административно-территориальный, социально-экономический, горный, климатический, стратегический, сельский, развитие, промышленный

Наши социологические исследования, проведенные во всех регионах Республики Армения показали, что действующая административно-территориальная структура весьма отрицательно влияет на положительное решение социально-экономических проблем Республики.

В процессе административно-территориального деления территории РА не были учтены природные предпосылки, т.е. климатические и сложные территориальные предпосылки.

Учитывая достаточно отрицательное влияние действующего административного деления, предлагаем организовать такое новое, научное административно-территориальное деление, которое может соответствовать решению социально-экономических проблем нашей Республики.

SERGEY MELKUMYAN

**SCIENTIFICALLY GROUNDED ADMINISTRATIVE – TERRITORIAL DIVISION OF RA WITH
CRITICAL ROLE ON RESERVATION OF RURAL AREAS**

Key Words: administrative-territorial, socio-economic, mountainous, climatic, strategic, rural, development, industrial

Our sociological studies conducted in all regions of the Republic of Armenia, showed that the operating administrative-territorial structure negatively affects the solution of socio-economic problems of the republic.

Natural prerequisites including climatic and complicated territorial ones were been considered during administrative-territorial division of the territory of RA.

Taking into consideration the negative influence of the operating administrative- territorial division, we recommend new scientifically grounded administrative - territorial division, which can be in accordance with the solution of socio-economic problems in our Republic.

CRITICISM ON PORTER'S COMPETITIVE VIEWS OF "DIAMOND" MODEL

Key Words: competitiveness, Porter's Diamond Model, competitive advantage

The concept of competitiveness has a particular importance with expansion of world trade, rapid changes in consumption and demand patterns, revolution in information technology and increase in the number and quality of local and international competitors in the last two decades. This paper introduces basic concepts of competitiveness and Porter's Diamond Model being one of the presented theories in the context of competitiveness. This model classifies and interprets various factors affecting competitiveness. In addition, it reviews some criticisms raised about this model.

1. Introduction

Nowadays firms and industries are faced with challenges in the field of trade and economic activities such as globalization, emergence of the World Trade Organization and integration of global markets, rapid and fundamental technological advances, new developments in information technology, changes in consumption and demand patterns, explanation of environmental pollution control and energy conservation, resources scarcity and their high costs. Their survival depends on correct and timely decision making in the face of these changes. In the meantime, the process of globalization and the expansion of consumer markets and increasing number of competitors and the intensity of competition are reasons of importance for concepts such as competitiveness. This has caused the firms, industries and countries to enhance their competitiveness, try to identify and reinforce the effective factors on competitiveness. Many researchers in order to explain interpretation of competitiveness and its influencing factors have introduced some theories and models. These theories and models have high diversity but Porter's Diamond Model has great importance. So, after introducing the initial concept of competitiveness, this paper discusses about this model.

2. The Concept of Competitiveness

A review of theoretical study of scholars and researchers shows that there isn't single interpretation and definition of competitiveness. But overall, competitiveness is the capabilities and abilities of a business, industry, region, countries which can possess them and they can maintain high return rates in production factors on international competition and create high position for their human resources. In other words, competitiveness is the ability to increase the share in market, profitability, growth in value added and remain in fair and international competition for a long period. Competitiveness is caused by a combination of assets and processes. Assets are as blessing (e.g. natural resources) or built by humans (e.g. infra-

structure) and the process converts assets to economic benefits from sales to customers and finally creates competitiveness. We can show the global competitiveness formula as figure 1:

Figure 1. The global competitiveness formula

We can look at competitiveness from the resources vision. Sources of competitiveness can be divided in three categories as technology, organization and human resources. Created competitive advantage by human resources has greater durability and stability than other advantages and competitors need long time to simulate it.

3. Porter's Diamond Model

Michael Porter in his books entitled "Competitive Strategy (1980)" and "Competitive Advantage (1985)" presented some new subjects on competitiveness field. In the released book entitled "The Competitive Advantage of Nations (1990)" he has introduced the "Diamond Model" about competitiveness. Michael Porter, by an economic perspective implies that "Competitiveness is synonymous with the rate of productivity of use a nation from their production factors". (Porter, 1985) He introduced four series of perspectives on competition. These include: the Mercantilist; the Classicist; the Strategist; and the Realist.

- Mercantilist has no problem with the term competitiveness and understands the competitive advantage issues and believes that the purpose of trade is to increase exports and so create jobs.
- The Classicist says a business model is based on the ideas of Ricardo and John Stuart Mill. They believe that the goal of trade is about imports rather than exports. In this idea, exports are simply a means to an end - effective, if indirect, method of production and imports. The standard model of classical economics is taught in universities around the world.
- According to strategists, all kinds of markets have imperfections, which provide an opportunity for the government to exploit. Strategist argues that the government should actively support the internal companies, even where they may be a gain to monopoly benefit in future or which accrues several benefits to their respective firms and companies.
- The realists acknowledge that markets are incomplete, but there are doubts about the potential benefits of trying to exploit market imperfections. Statements of realists are much in common with classicists, but the classical model cannot be quite the whole story.

His "diamond of national competitiveness" includes four "facets" that determine the competitive strengths and weaknesses of countries and their major sectors. In addition, both the external factors as government and unforeseen events have indirect effects on the four major factors ¹(Porter, Michael E, 1990). These include:

- **Internal Factor conditions:** The efficiency, quality and specialization of a series of affecting factors on the production of goods or services such as raw materials, natural, human and capital resources, productivity, creativity and innovation, research and development or R&D, infrastructure, technological issues, and managerial capabilities and advantages which is essential to compete in the competitive markets. Table 1 shows the classification of internal factors.

Table 1

Classification of Internal Factors

<i>Factors</i>	<i>Including</i>	<i>Desired feature</i>
Human Resources	Unskilled and specialist	Quality, skill and cost
Physical Resources	Land, water, mineral resources and climate	Abundance, quality, availability
Knowledge Resources	Scientific and technical knowledge, market	The number and quality of Universities, research centers, Resources and scientific journals And statistical and information centers
Capital Resources	Characteristics of capital resources and methods of their development	The amount (savings rate, capital flow) and its costs
Infrastructures	Transportation systems, telecommunications, healthcare, money transfer and payment systems and etc.	Type, quality and costs of using them for users

Source: *Porter, Michael E (1990)*

Porter divided internal factors in two categories:

- General Factors: it includes things like raw materials, energy and labor force without special skills.
- Specialized Factors: such as skilled and advanced labor force, advanced technical knowledge and advanced technology.

Specialized factors create a more sustainable competitive advantage in comparison with the general factors. (Table 1)

¹ Porter, Michael E (1990).

- **Related and supporting industries:** Related and supporting industries include: the suppliers of raw materials or equipment and tools, distributors and resellers, systems, product distribution systems, research institutes, financial services such as banks and the Stock Exchange of Securities, transportation systems, universities, research centers and institutes and institutes that use from a kind of technology, raw materials and laboratory. Communication and cooperation with the industry is effective on the development and improvement of their products and services and the promotion of competition.
- **Demand conditions:** Domestic demand conditions define the nature of demand in domestic markets for the products of a specific industry. The size and growth of demand are effective on industrial competitiveness. Porter believes that the existence of a large and growing domestic market is a factor to encourage investors to develop the technology and improvements in productivity. It is considered as a competitive advantage for the nation. Against small domestic markets with low growth companies and industries to export opportunities. Domestic demand has both qualitative and quantitative aspects of the market. The amounts of domestic demand determine the minimum economic scale of domestic firms' activities and enable them to enjoy a stable demand. But it should be noted that the main benefits of domestic demand in the competitiveness is a quality perspective (Kim, C., 2002). Customer expectations of quality products and services can be an incentive to increase the competitiveness of a business and as a powerful incentive to develop and promote the competitiveness of firms and even national competitiveness.
- **Context for firm strategy and rivalry:** The conditions which control the nature of competition at the macro level of society and the way that businesses and organizations are founded, organized and managed has a considerable impact on competitiveness. Therefore, structures and strategies that prepare and implement for the firm's management have a direct impact on its performance and competitiveness. Porter to create competitive advantages suggested general strategies. According to these strategies, a business can create competitive advantage for itself and improve its competitive position in two ways:

1- Cost advantage: provide goods or services at a lower cost

2- Differentiation advantage: offering different goods and services with distinctive features

Each of these strategies can be applied by firms or cover only part of it. Also, each of these strategies creates a special competitive position for the firm (Man, Thomas W.Y. and et al, 2002). Additionally, Porter stated that the nature and extent of competition in each industrial environment depends on a set of five different forces which have been determined in Table 1.

Porter believes that increasing the number of competitors and the level of competition among these five forces will increase national competitiveness. This may be due to the mutual

effort of competitors to improve the quality or reduce the costs of products or services which ultimately leads to an increase in living standards and customer satisfaction.

- **Government:** Government as a major force is always effective on competitiveness by regulations and intervention in political, economic and social affairs. Monetary, fiscal and trade policies, tax laws, supportive policies, administrative and organizational policies, laws regarding the export and import, exchange rates, money supply and interest rates, inflation, government expenditure, the level of microeconomic and macroeconomic decisions, formal and informal agreements of political authorities, the establishment or development of commercial or political relations or disconnection of economic and trade relationship with other countries are the most significant influencing factors on competitiveness. These factors are directly related with governments. (Thompson, J.L, 2001)

- **Unforeseen events:** Events and issues that have positive or negative effect on competitiveness are at random and outside the control of businesses and governments. Disasters, wars, economic sanctions, oil shocks, political and economic crises or profound technological innovations are the example of unanticipated events.

Porter believes that competitiveness is defined as the set of institutions, policies and factors that determines the productivity of countries. The level of productivity, in turn, reflects the level of available welfare in different countries. In other words, the economy that benefits from higher productivity levels is more competitive. This means that achieving a higher level of income provide more welfare for the people. Described Porter model is specified in Figure 2 as following:

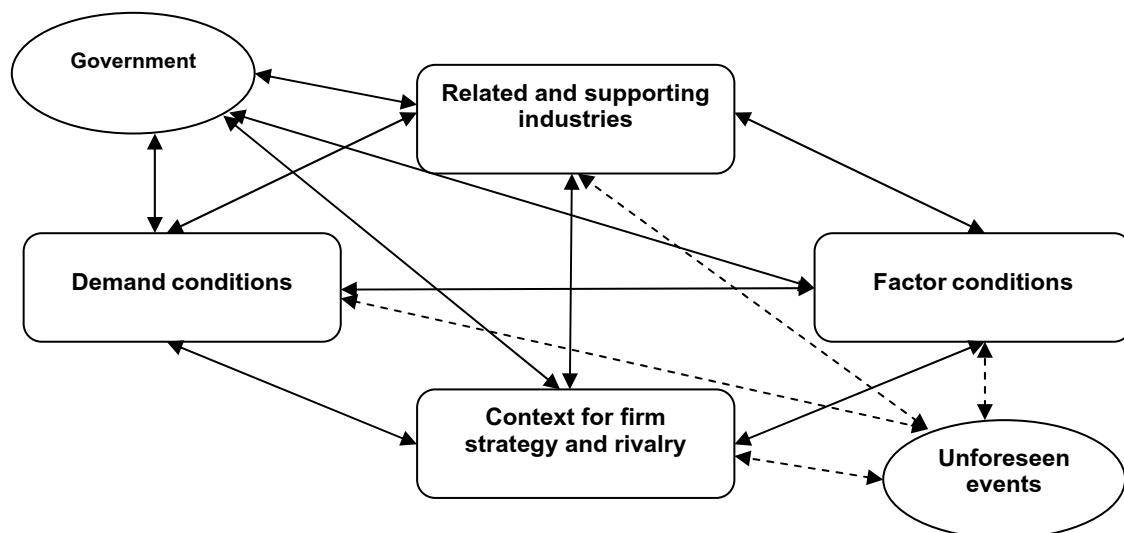

Figure 2. *Porter's Diamond Model*

4. Criticism on Porter's Diamond Model

Although Porter's Diamond Model is one of the most successful models in the context of competitiveness and many researches were established on the basis of this model, but in this model, the affecting factors on competitiveness are limited only to the internal environment of a country. This model doesn't pay attention to mobility of factors of resources such as capital, human resources, technology, technical knowledge, research and development in global and international level especially by foreign direct investment and multinational corporations. Moreover, international transformations in economic and political conditions affect country's international competitiveness. On the other hand, In addition to internal demand conditions of a country, global markets, international demand and potential for export also affect competitiveness. This is especially important with the expansion of world trade. In addition, governments have very important role in competitiveness in small and underdeveloped countries where a large part of the economic activities is available to government.

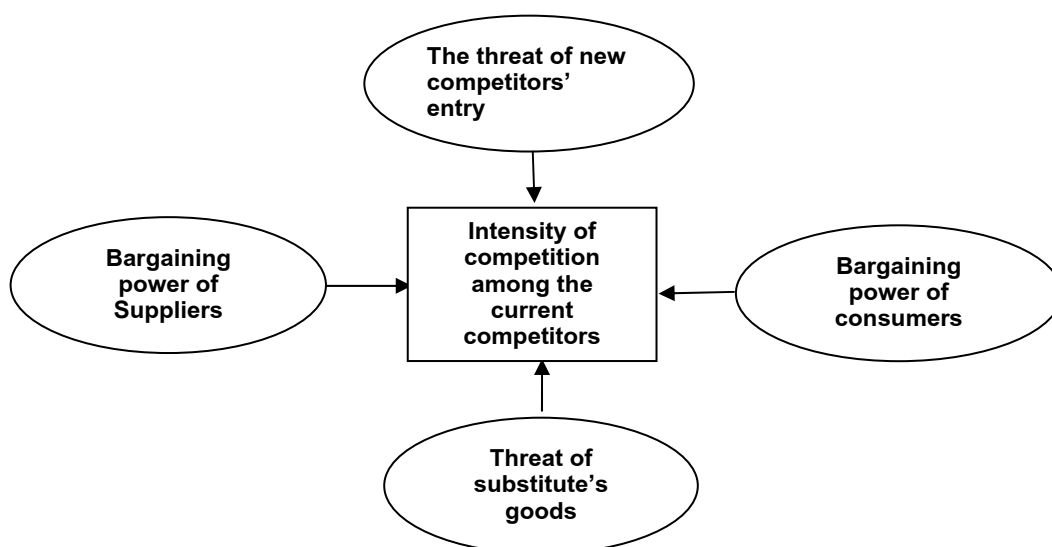

Figure 3. *Porter's five forces model*

These cases have caused Porter Diamond Model be reformed by experts. The result of these changes was introduction of new models such as the “Double Diamond Model” and later on “Generalized Double Diamond Model” (Moon, H.C and et al, 1998). These models pay more attention to international issues and the impact of other countries on the competitiveness of a country and its industries.

5. Conclusion

Competitiveness is capabilities and abilities of a business, industry, region and country that create high returns on production factors in terms of international competition and place their human resources on relatively high position. Accordingly, some theories and models are

presented in order to explain and illustrate competitiveness and its classification. Among these theories, the Porter diamond model is of great importance.

According to this model, the four main factors as internal factors, domestic demand conditions, related and supporting industries and Context for firm strategy and rivalry have a direct impact on competitiveness of countries and industries. Additionally, both the government and unforeseen events have indirect impact on competitiveness. Although this model is the basis of many studies and it is considered by many scholars, in total there are some weaknesses such as the lack of emphasis on international issues and global markets and also neglecting the movement of factors of production by multinational corporations and foreign direct investment. In addition, the role of government in developing countries is more than an indirect effect. Therefore, it is necessary to consider these cases in evaluating the competitiveness.

ՄՈՒՆԱՄԱԴ ԱԼԻ ԱՇՐԱՖԻՊՈՒՐ

ՓՈՐՔԵՐԻ «ԱԴԱՄԱՆԴ» ՄՈԴԵԼԻ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. մրցունակություն, Փորթերի «Ադամանդ»-ի մոդել, մրցակցային առավելություն

«Մրցունակություն» հասկացությունը հատուկ նշանակություն ունի համաշխարհային առևտրի ընդլայնման գործում, արագորեն փոխվում է սպառողական և պահանջարկի նմուշներում, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում հեղափոխությունում և վերջին 2 տասնամյակների ընթացքում տեղական և միջազգային մրցակիցների քանակի և որակի ավելացման դեպքում: Այս հոդվածը ներկայացնում է մրցունակության հիմնական հասկացությունները և, իհարկե, Փորթերի «Ադամանդ»-ի մոդելը, որը մրցունակության համատեքստում ներկայացված տեսություններից մեկն է: Այս մոդելը դասակարգում և մեկնաբանում է մրցունակության վրա ազդող փարբեր գործոնները:

Բացի այդ, այն վերանայում է այս մոդելի վերաբերյալ քննադատությունները:

МУХАММЕД АЛИ АШРАФИПУР

КРИТИКА МОДЕЛИ ПОРТЕРА “БРИЛЛИАНТ” ОТНОСИТЕЛЬНО ТОЧЕК ЗРЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Ключевые слова: конкурентоспособность, модель Портера “Бриллиант”, конкурентное преимущество

Концепция конкурентоспособности приобретает особое значение при расширении мировой торговли, в условиях быстрых изменений моделей спроса и потребления, революции ин-формационных технологий и с увеличением количества и качества местных и международных конкурентов за последние два десятилетия. Данная статья выдвигает основные концепции конкурентоспособности, а также модель Портера “Бриллиант”, в качестве одной из пред-

ставленных теорий в контексте конкурентоспособности. Данная модель классифицирует и интерпретирует различные факторы, действующие на конкурентоспособность. В дополнение, статья рассматривает критические замечания относительно данной модели.

ՄԱՐԻԵՏԱ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հիմնաբաներ. դինամիկ հավասարակշռություն, նանոտեխնոլոգիաներ, մանիպուլյացիա, սոցիոմշակութային արդյունավետություն, նոր մշակութային կարծրատիպեր, ինֆորմացիոն հասարակություն

Այդպիսով՝ մշակութափիլիսոփայական խնդրակարգի տեսանկյունից նանոտեխնոլոգիաների տեսական հարցերը կարող են առանձնացվել որպես ընդհանուր մեթոդաբանական հիմնախնդիրներ, ինչպես նաև դրանց մասնավոր խնդիրներ՝ ներառյալ նրանց ունեցած աղերսները հետոչդասական գիտության փիլիսոփայական խնդրակարգի հետ: Հնարավոր է նաև այլ դիսկուրսիա (երկ-ծյուղավորում) ևս, որը ենթադրում է ավելի մասնագիտական փիլիսոփայական կողմնորոշում՝ հատկապես գոյաբանական և իմացաբանական խնդրակարգի առանձնացումը, մի կողմից և դրա վրա հիմնված սոցիալ-էթիկական և սոցիալ-մշակութային հիմնախնդիրները մյուս կողմից:

Զարգացման գործընթացի փիլիսոփայական իմաստավորումը նշանակում է իրականության հնարավոր բոլոր գործընթացների, կապերի ու հարաբերությունների համընդհանուր բնութագրերի վերարտադրություն: Զարգացման համաշխարհային միասնական գործընթացը կազմակերպվածքի օբյեկտիվ անհրաժեշտության և Տիեզերքի նույնքան օբյեկտիվ պատահականության փոխազդեցության հետևանքով տեղի ունեցող անընդմեջ բարդացումն է: Բանն այն է, որ այդ անհրաժեշտությունը չի բացառում պատահականության գոյությունը, բայց որոշում է զարգացման հնարավոր ներունակությունները, որոնք թույլատրվում են բնության օրենքներով: Զարգացման միասնական գործընթացը ներառում է անկենդան, կենդանի բնություններն ու հասարակությունը, որոնք միասնական շղթայի օղակներն են, և այդ պատճառով զարգացման ողջ գործընթացը պետք է նկարագրել միևնույն լեզվով: Այստեղ որպես այդպիսի բանալի հասկացություններ կարող է ծառայել դարվինյան երրորդությունը՝ **փոփոխականությունը, ժառանգականությունը, ընտրությունը:**

Փոփոխականություն է համարվում պատահականության և անորոշության ցանկացած դրսևորում, որոնք կազմում են միկրոաշխարհի բոլոր գործընթացների բնական էու-

թյունը: Սրանք գործում են նաև մակրոմակարդակում և ընկած լինելով մակրոաշխարհի բոլոր երևույթների ներքին կառուցվածքների հիմքում՝ առաջացնում են տարաբնույթ փիլիսոփայական և սոցիալ-գիտական հիմնախնդիրներ: Այդ անորոշությունն ու պատահականությունը միշտ չէ, որ բացատրելի են, միշտ չէ, որ պարզ են դրանց առաջացման պատճառները, և փոփոխականության, որպես փաստի հետ հետազոտողները անընդհատ գործ ունեն: Դրա հետ մեկտեղ փոփոխականությունը, անորոշությունն ու պատահականությունը դրսևորվում են ոչ թե ինքնին, այլ՝ անհրաժեշտության համատեքստում, այսինքն՝ այն օրենքների ուժով, որոնք ղեկավարում են մատերիայի շարժումն ու զարգացումը նրա կազմակերպվածքի բոլոր ձևերում:

Զարգացման գործընթացները պայմանավորող երկրորդ կարևոր գործոնը **ժառանգականությունն է**, որով ներկայացվում է ոչ միայն մատերիայի սեփական յուրահատկությունները պահպանելու ունակությունը, այլև նրա անցյալից դեպի ապագան փոփոխվելու կարողությունը:

Երրորդ կարևոր գործոնի դեպքում **ընտրվում են** այն հատկանիշներն ու յուրահատկությունները, որոնք ձևավորվելով պատահական գործոնների ազդեցության արդյունքում, այնուհետև ապագա են փոխանցվում ժառանգականության մեխանիզմների կենսագործունեության հաշվին:

Հասարակության կայուն զարգացումը սահմանվում է բնության և հասարակության փոխազդեցության այնպիսի ձևերով, որոնց դեպքում պահպանվում է կենսոլորտը և ապահովվում է մարդկության կենսունակությունն ու երկարատև զարգացումը: Այս երևույթը գիտական մտածողության մեջ դիտարկվում է որպես տիեզերական օրինաչափություն, որն արտահայտում է Տիեզերքում առկա բոլոր երևույթների ու գործընթացների հիմնարար հատկություն հանդիսացող դինամիկ հավասարակշռությունը, որն իր հերթին բնութագրվում է կայունության և փոփոխականության միջև գործող համապատասխանությամբ: Դեռևս հին հունական փիլիսոփայության մեջ, հատկապես Հերակլիտեսի ուսմունքում, տիրապետող էր տիեզերական արդարացիության մասին գաղափարը, որը «կանխարգելում է, որ հակադրությունների պայքարը երբևէ չավարտվի կողմերից մեկի լիակատար հաղթանակով»¹: Զարգացման գործընթացն ընթանում է երկու հակադիր՝ կայունության և փոփոխականության, կարգի ու կարգավորվածության և քաոսի ուղղություններով: Մարդկության գոյությունն ապահովող անհրաժեշտ կարգն ու ներդաշնակությունը համաձայնեցվում են տիեզերական կարգավորվածությանը, և ինչպես գրում է Ա. Չիժևսկին. «...բնության մեծագույն դինամիկային, որի տարբեր մասերը համահունչ ձայնակցում, անդրադարձնում են միմյանց»²:

Հասարակության կայուն զարգացումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե ներդաշնակ հարաբերություններ են գործում ինչպես հասարակության ներսում, այնպես էլ շրջակա միջավայրի հետ ունեցած նրա կապի դեպքում: Մոտակա տասնամյակների գի-

¹ Рассел Б., История западной философии, с. 63.

² Чижевский А., Земное эхо солнечных бурь, с. 121.

տատեխնիկական առաջընթացի հեռանկարները կապված են մարդկության արտադրական հնարավորությունները բազմապատկող ժամանակակից առաջավոր տեխնոլոգիաների՝ ջերմամիջուկային էներգետիկա, (քվանտային համակարգիչ, նեյրոնային ցանցեր), նանոտեխնոլոգիաներ, կենսատեխնոլոգիաներ, և այլնի հետ, որոնց յուրացումը մարդու կողմից բազմիցս մեծացնում է նրա հնարավորությունները՝ էական առաջընթաց բերելով հասարակական կյանքում: Այստեղ կենտրոնական ուղղություններից են նանոտեխնոլոգիաների¹ և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը, որքանով դրանք թափանցել են ամենուրեք և միաժամանակ ունեն հստակ արտահայտված արտադրական բնույթ: Նանոտեխնոլոգիաները ենթադրում են եռակի կիրառություն՝

- ա. գործնականում օգտագործվող տեխնոլոգիաներ** (փոքրիկ, նրբագեղ, բայց գերհզոր համակարգիչների ստեղծում),
- բ. հոգետեխնոլոգիա** (ուղեղում իմպլանտացնող ինտերֆեյսների կամ նեյրոկրիչների ստեղծում, որոնք մարդու գիտակցության մեջ կարող են անմիջականորեն ծրագրավորվել աշխարհի այս կամ այն վիրտուալ պատկերի ստեղծմամբ՝ ձևափոխելով նրա զգայական ընկալումները),
- գ. սոցիալական տեխնոլոգիաներ** (մարդու ուղեղում ստեղծված աշխարհի վիրտուալ պատկերը պայմանավորում է նրա սոցիալական վարքը): Այդ պատճառով նանոտեխնոլոգիաների զարգացման նոր ուղղությունների մշակումն ու դրանց օգտագործման սոցիալական հետևանքների գիտակցումը փիլիսոփայական և մշակութաբանական հիմնարար հետազոտությունների կարիք ունեն:

Նանոտեխնոլոգիաները մեծ նվաճումներ ունեն էլեկտրոնիկայում, բժշկության ոլորտում, ռոբոտաշինության, հատկապես արհեստական ինտելեկտի, արդյունաբերության և մարդկային գործունեության բազմաթիվ այլ ոլորտներում: Այլ կերպ ասած՝ նանոտեխնոլոգիաները, իրենց բնորոշ արժեքների ու իդեալների համախմբով, նոր քաղաքակրթության ստեղծման ուղին են: Որոշ հետազոտողների կարծիքով 21-րդ դ. դեմքը հատկապես նանոտեխնոլոգիաների զարգացումն է որոշելու, ճիշտ այնպես, ինչպես 20-րդ դ. նկարագիրը ստեղծեցին ատոմային էներգիայի և լազերի հայտնագործումը և 21-րդ դ. նանոտեխնոլոգիաներն այնպիսի հեղափոխություն են իրականացնելու մատերիայի մանիպուլյացիայի (աճապարարության) գործում, ինչպիսին իրականացրին տեղեկատվության ոլորտում համակարգիչները:

Նանոտեխնոլոգիաների զարգացման սոցիալական հետևանքները, կապված սոցիումի հակասական բնույթի հետ, երկակի՝ կառուցողական և ապակառուցողական բնույթ ունեն, որը պայմանավորված է ֆիզիկական աշխարհի արմատական վերափոխմամբ, որն էլ իր հերթին հաշվետվություն է պահանջում հնարավոր անշրջելի հետևանքների մասին:

¹ «Նանոտեխնոլոգիա» եզրույթը նշանակում է, որ իրականացող գործընթացներին բնորոշ տարածական չափումները գտնվում են մի քանի նանոմետրի (ատոմի տասնակի բնորոշ չափերը) մակարդակի վրա, որը հնարավորություն է տալիս գործառել առանձին մոլեկուլներով և նույնիսկ առանձին ատոմներով:

Նանոտեխնոլոգիաների զարգացման մարդաբանական և սոցիոմշակութային արդյունավետությունը դրսևորվում է մարդու ուղեղում վիրտուալ իրականությունը ծրագրավորող նանոկրիչների միջոցով, որոնք վերափոխում են տվյալ անձի զգայականության մակարդակը: Այս գործընթացները նոր հարաբերություններ են սահմանում գիտակցության և տեխնոլոգիապես ձևափոխված կեցության համար՝ անհատի ստեղծագործական գործունեությանը նպաստող մշակութային տպավորությունների ձևավորման գործում, հումանիզմի նոր էթիկական արժեքների անհրաժեշտության մեջ, մարդու կյանքում կրոնի դերի արմատական փոփոխման մեջ, ապագայում մեքենայի հետ մարդու միաձուլման գործում մշակութային նույնականացման մեջ:

Ըստ էության, նանոտեխնոլոգիաները մեծ հեռանկարներ բացահայտելով մարդու ստեղծագործական կարողությունների առջև՝ մանիպուլյացիա իրականացնելով մոլեկուլների ու ատոմների հետ և մոդելավորում են կենդանի բնության «հայտնագործությունը»: Հասկանալի է, որ իրենց հնարավորությունների ներունակությանը համապատասխան և դրանից բխող սոցիոմշակութային հետևանքներով ատոմամոլեկուլյար տեխնոլոգիաները գերազանցում են իր ողջ գոյության ընթացքում մարդկության ձեռք բերած բոլոր նվաճումները:

Ժամանակակից գիտության մեջ իշխող արհեստական կատարելագործման սկզբունքի համաձայն, կատարյալը նախապես չի տրվում բնության կողմից, այն միայն ստեղծելի, արարելի է, ինչպես օրինակ պրոտեինային ինժեներիան, արհեստական օրգանների, սինթետիկ ԴՆԹ-ի, կենսաբանական հիբրիդ-խառնածնի ստեղծումը: Այստեղ մեթոդաբանորեն կարևոր է այն հանգամանքը, որ բնության անկատարության պայմաններում (քանի որ բնությունն ունակ է սխալվելու) այս հայտնագործությունները միտված են մարդու բնական կարողությունների բարելավմանն ու հզորացմանը: Այս համատեքստում նանոտեխնոլոգիաների կիրառումը հանգեցնում է մարդու զգայականության ձևափոխմանը, որը հիմք է ստեղծում «գիտակցություն-ուղեղ» հիմնախնդրի նկատմամբ նոր մոտեցումների համար: Այժմ այն կարող է դրսևորվել նաև որպես հարաբերության հիմնախնդիր մարդու գիտակցության և նրա կողմից տեխնոլոգիապես ձևափոխված բնության միջև:

Լիովին օրինաչափ է, որ 21-րդ դ. նշանավորվի որպես նանոտեխնոլոգիաների զարգացման սոցիալ-մշակութային հետևանքների փիլիսոփայական անդրադարձ՝ որպես սոցիալական իրականության նախագծման գործում այս նոր ոլորտի գործունեության վերլուծություն, առաջացող նոր մշակութային կարծրատիպերի դիտարկում, հումանիզմի ավանդական ընկալումից տարբեր նոր մոտեցումների որոնում, սոցիալական արժեքների և մարդու կյանքի իմաստի փոփոխությունների բացահայտում: Այդ պատճառով էլ կարևոր է նանոտեխնոլոգիաների զարգացման սոցիալ-մշակութային հետևանքների սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծությունը, որոնք ինչպես որոշ փիլիսոփաներ են կարծում, ոչ միայն դրական ներունակությամբ են օժտված, այլև տեխնածին քաղաքակրթությամբ սպառնում են մարդկության գոյությանը:

Կապված նանոտեխնոլոգիաների զարգացման և նոր քաղաքակրթության ձևավորման հետ, ավանդական պատկերացումները սոցիալական ու բնական աշխարհի մասին

միշտ չէ, որ լիովին համապատասխանում են իրականությանը: Այստեղ էական դեր կարող են կատարել իրականության սոցիալական կառուցման տեսությունը, տեղեկատվական հասարակության մասին տեսությունները, մշակույթի կառուցվածքային մոդելները և մարդկային հանրությամբ տեխնոլոգիայի դերը քննարկող սոցիալական փիլիսոփայության նոր սկզբունքները: Այս կապակցությամբ մեթոդաբանորեն կարևոր է Մ. Կաստելսի տեղեկատվական-ցանցային հասարակության մասին տեսությունը, որտեղ նանոտեխնոլոգիաները կարող են դիտվել որպես ինֆորմացիոն հասարակության բարձրագույն տեխնոլոգիա՝ որքանով դրանց էությունը մոլեկուլյար մեքենաների ստեղծման մեջ է, որոնք մեծ չափերի հասնող հեղաշրջում են իրականացնում նյութական բարիքների արտադրության եղանակի մեջ: Մոլեկուլյար կենսաբանության առաջընթացը, գենետիկայի զուգակցումը էլեկտրոնիկայի, ռոբոտատեխնիկայի և ծրագրավորման նվաճումների հետ, հանգեցնելու է բջջի հետ գեների նոր կենսաքիմիական մանիպուլյացիաների, ուղեղում որպես իմպլանտ (արմատավորում) ինտերֆեյսների տեղադրմանը և նույնիսկ արհեստական ինտելեկտի ստեղծմանը: Գիտության զարգացման այս մակարդակում քաղաքակրթական մոտեցումը կապված է այն բանի հետ, որ նանոտեխնոլոգիաների կիրառման ծրագրվող հնարավորություններն ընդգրկում են մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները և կոչված են փոփոխելու տեխնոլոգիական հարացույցները՝ անցնելով միկրոմակարդակից նանոտեխնոլոգիաներին:

Նանոտեխնոլոգիաների զարգացումը առնչվում է փիլիսոփայական մարդաբանության, էթիկական, սոցիալական և մշակութային մի շարք էական հիմնախնդիրներին՝ կապված ինքնավերարտադրվող արհեստական ինտելեկտի ստեղծման հնարավորությունների հետ, ինչպես նաև մարդու և նրա շրջակա բնության մեջ բնականն ու արհեստականը միանշանակ տարբերելու անհնարինության հետ: Բոլոր այս հիմնախնդիրները անմիջական կապ ունեն մարդկային ապագա քաղաքակրթության կանխատեսման հետ:

МАРИЕТА НИКОГОСЯН

ФИЛОСОФСКОЕ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: динамическое равновесие, нанотехнологии, манипуляция, социокультурная эффективность, новые культурные стереотипы, информационное общество

Итак, с точки зрения культурно-философской проблематики, теоретические вопросы нанотехнологий могут быть выделены как в качестве общих методологических проблем, так и в плане частных проблем, включая их отношение к философской проблематике постнеоклассической науки. Возможна также и другая дихотомия, которая предполагает более профессиональную философскую ориентацию-разделение онтологической и гносеологической проблематики с одной стороны, и, основанную на этом социально-этическую и социально-культурологическую проблематику, с другой.

MARIETA NIKOGOSYAN

PHILOSOPHICAL AND CULTUROLOGICAL CONCEPTUALIZATION OF SOCIAL DEVELOPMENT

Key Words: *dynamic balance, nanotechnologies, manipulation, socio-cultural efficiency, new cultural stereotypes, information society*

As stated from the viewpoint of cultural-philosophical aspect the theoretical issues of nanotechnologies can be viewed as general methodological problems including their connection to philosophy problems of postneoclassical science. Another dichotomy is also possible which leads to a more professional philosophical approach particularly distinguishing between genealogical and ontological aspects, on the one hand and socio-ethical and socio-cultural issues on the other.

ԱՆԱՀԻՏ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Դասախոս, ՀՊՏՀ

ԼԻԼԻԹ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Դասախոս, ՀՊՏՀ

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆԸ ՀԱՏՈՒԿ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *ռեցեպտիվ և պրոդուկտիվ լեզվական իմացություն, կուլտակային գործընթաց, հիշողություն, ընկալում և հաղորդակցում*

Անգլերեն լեզվի դասավանդման մեթոդները բազմազան են: Առանձնացնում ենք դասավանդման հին և նոր եղանակներ, որոնք նպաստում են լեզվական հմտություններ ձեռք բերելուն: Շատ կարևոր է նաև բառապաշարի աստիճանական հարստացումը: Հոդվածում դիտարկվում են բառապաշարի հարստացման եղանակները անգլերենը հատուկ նպատակների դասընթացում, ինչպես նաև կարևորվում են վարժություններ, որոնք հարստացնում են բառապաշարը:

Անգլերեն լեզվի դասավանդման գործընթացը երկար ճանապարհ է անցել: Նախկինում անգլերեն սովորեցնելու լավագույն մեթոդներն էին համարվում քերականության ուսուցումը և թարգմանությունը: Այսօր այս մեթոդները իրենց տեղն են զիջել նոր մոտեցումներին՝ հաղորդակցման և անգլերեն լեզվի գործնական կիրառմանը: Իհարկե քերականության իմացությունը շատ կարևոր է, բայց փորձը ցույց է տալիս, որ անգլերենով հաղորդակցվելը առավել նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում և հեշտացնում սովորելու, մտքերն անգլերեն արտահայտելու գործընթացը: Դեռ ավելին՝ ընթերցանություն, բանավոր և գրավոր խոսքի զարգացում, ունկնդրում գործիքների կիրառումը ավելի է նպաստում անգլերենը հեշտ ըմբռնելու և դրանով հաղորդակցվելու ջանքերը: Վերը նշված բո-

լոր մեթոդներն էլ կարևոր են, դժվար է դրանցից որևէ մեկին նախապատվություն տալ, կարևորը վերջնական նպատակին հասնելն է:

Անգլերենը հատուկ նպատակներով դասընթացը հանդիսանում է մասնագիտական բառապաշարի աստիճանական խորացման միջոց: Զարգացնելով վերը նշված հմտությունները, բայց չունենալով անհրաժեշտ բառապաշար, հնարավոր չէ հաղորդել ճիշտ միտք:

Անգլերենը հատուկ նպատակներով սովորողները, յուրաքանչյուր մատուցվող նոր նյութի հետ առնչվում են նոր բառապաշարի հետ և նրանց խնդիրն է մտապահել և յուրացնել այդ բառերը: «Օտար լեզուն չեն սովորեցնում, այն սովորում են: Ուսանողները պետք է իմանան, որ իրենք են պատասխանատու իրենց ձեռք բերած բառապաշարի համար: Իսկ դասավանդողի խնդիրն է ընդամենը օգնել և ուղղորդել սովորողին ձեռք բերել հարուստ բառապաշար»¹:

Բառապաշարի ուսուցումը կուտակային պրոցես է: Արդյունավետ լինելու համար այն պետք է սովորել և ամրապնդել հիմնովին: Փորձը ցույց է տալիս, որ այդ նպատակին հասնելու համար՝

ա/ Սովորողը պետք է հանդիպի տվյալ տերմինի կամ բառի կիրառմանը, տարբեր կոնտեքստներում, առնվազն 16 անգամ:

բ/ Սովորողը բառը պետք է կիրառության մեջ դնի, որպեսզի այն տպավորվի հիշողության մեջ:

գ/ Նոր տերմինը կամ բառը չմոռանալու համար պետք է կատարի վարժություններ, որոնք կամրապնդեն բառապաշարը:

Այս ամենը կհանգեցնի լեզվական ռեցեպտիվ և պրոդուկտիվ հմտությունների:

Լեզվական ռեցեպտիվ հմտությունը պահանջում է որ, սովորողը ճանաչի բառը լսելիս, գիտակցի, որ այն կարող է կազմված լինել տարբեր ձևաբանական մասերից և կապակցի այդ մասերը իմաստի հետ:

Օրինակ՝ underdeveloped = under+develop+ed

international=inter+ nation+al

leftover =left+over

Սովորողը պետք է իմանա բառի իմաստը, ինչպես նաև դրա կիրառությունը տարբեր կոնտեքստներում:

Լեզվական պրոդուկտիվ իմացությունը պահանջում է, որ սովորողը ճիշտ արտասանի բառը, գրի և հեգի այն, կարողանա տալ բառի բացատրությունը անգլերեն և օգտագործի բառը նախադասության մեջ: Մնում է ամրապնդել բառը կամ բառապաշարը տարբեր կոնտեքստներում:

Որպեսզի բառապաշարի ուսուցումը լինի արդյունավետ, անհրաժեշտ է

ա/ ոչ միայն ընթերցել, այլև ունկնդրել,

բ/ ուսուցանվող բառերը համեմատել մայրենի լեզվի բառերի հետ և թարգմանել,

¹ Richard Hudson, Vocabulary and style, p. 117.

գ/ փորձել կռահել անձանոթ բառերի իմաստը կոնտեքստից,

դ/ օգտվել բացատրական բառարանից,

Բառապաշարի հարստացման գործում մեծ է նաև վարժությունների դերը: Դրանք պետք է լինեն իմաստալից և ուսուցողական:

Տնտեսագիտություն և բիզնես ուսումնասիրողների համար նախատեսված վարժությունները նպատակ ունեն ապահովել ինֆորմացիա նոր բառապաշարի շուրջ և զարգացնել տարբեր հմտություններ: Այդ վարժությունները տարաբնույթ են:

Օրինակ՝

ա/ համապատասխանեցնել տերմինը բացատրության հետ,

բ/ կատարել երկակի ընտրություններ /ճիշտ - սխալ, տրամաբանական - ոչ տրամաբանական/,

գ/ բառերը դասակարգել կամ տարբերակել ըստ իմաստի,

դ/ ընտրել հոմանիշները,

ե/ գտնել ավելորդ բառը տրված բառերի շարքում,

զ/ բառակազմություն,

է/խմբավորել դրական և բացասական իմաստ ունեցող բառերը:

Բերենք մի հետաքրքիր վարժության օրինակ: Այս վարժությունը կատարում ենք անգլերենը հատուկ նպատակների համար դասընթացում՝ “Money” թեման ուսումնասիրելիս: Տրվում են բառեր, որոնք նկարագրում են մարդկանց և ցույց տալիս նրանց վերաբերմունքը փողի նկատմամբ: Սովորողների խնդիրն է՝ զույգերով աշխատելով, ճիշտ դասակարգել բառերը աղյուսակում:

A miser, an overspender, generous, stingy, tight, thrifty, a spendthrift, frugal¹

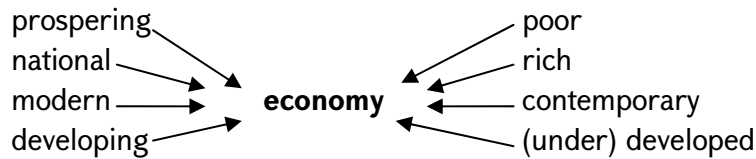
	saves money	spends money
--	-------------	--------------

positive connotation

negative connotation		
----------------------	--	--

“Economic Activity” թեման ուսումնասիրելիս կատարում ենք մեկ այլ բնույթի վարժություն, որը նույնպես օգնում է հարստացնել և ամրապնդել բառապաշարը: Գրատախտակի կենտրոնում գրում ենք economy գոյականը և դրա շուրջը գրում ածականներ, որոնք բնութագրում են, թե ինչպիսին է լինում տնտեսությունը:

¹ Teaching Vocabulary: Two Dozen Tips and Techniques. Pettigrew p. 8

Բառերը մտապահելու համար մեկ այլ եղանակ է հանդիսանում հակադրությունը: Օրինակ՝ տրվում են հետևյալ հակադրությունները.

affect vs effect	personnel vs personal	contract vs contrast
needs vs wants	supply vs demand	internet vs intranet
profit vs revenue	quality vs quantity	police vs policy

Ուսանողներին առաջադրվում է անգլերեն բացատրել դրանք կամ ասել դրանց տարբերությունները:

Նման վարժությունների միջոցով, հատուկ նպատակներով անգլերեն ուսումնասիրող ուսանողները հաղորդակցվում են մասնագիտական բառապաշարին, ձեռք են բերում օտար լեզվով մտածելու հմտություններ և զարգացնում հաղորդակցման կարողություններ:

**АНАИТ ШАГИНЯН
ЛИЛИТ КАЗАРЯН**

ОБУЧЕНИЕ СЛОВАРНОМУ ЗАПАСУ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ

Ключевые слова: рецептивные и продуктивные языковые знания, кумулятивный процесс, память, восприятие и общение

Существует множество методов обучения английскому языку. И новые, и старые методы способствуют развитию языковых навыков. В этой статье важное место занимает обучение студентов словарному запасу. Также представлены упражнения, которые помогают развивать лексический словарный запас.

**ANAHIT SHAHINYAN
LILIT GHAZARYAN**

TEACHING VOCABULARY TO ESP STUDENTS

Key Words: receptive and productive knowledge, cumulative process, memory, comprehension and communication

The article is about several methods of teaching English and importance of enhancing the vocabulary for ESP students. Different types of exercises are introduced to show how to enrich the vocabulary of the learners.

ՎԵՆԵՐԱ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

Քիմիական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԿԵՆՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԶԵՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՐՁԱԿՄԱՆ ՄԻՋՈՑ, ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՒՄԸ ԵՎ ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Հիմնաբառեր. կենսաբանական իրավիճակ, վարակման օջախ, համաճարակ, մշտադիտարկման գործառույթ, ազգաբնակչության պաշտպանության կազմակերպում, հեղուկացման վերացում, համալիր միջոցառումների ծրագիր

Կենսաբանական զենքը հանդիսանում է ժամանակակից հարձակման միջոցներից մեկը: Կենսաբանական իրավիճակի մշտադիտարկման գործառույթը համարվում է ազգաբնակչության պաշտպանության ամենակարևոր և հիմնական միջոցառումներից մեկը: Այն համարվում է կարևոր միջոցառում հատկապես արտակարգ իրավիճակներում՝ հաշվի առնելով հատուկ վրանգավոր և վարակիչ հիվանդությունների օջախները վերացնելու համար:

Կենսաբանական իրավիճակի մշտադիտարկման գործառույթները կարևորվում են նրանով, որ մշտադիտարկման արդյունքում ստացված տվյալների հիման վրա պետական և պարկային մարմինները համապատասխան որոշումներ են ընդունում ազգաբնակչության պաշտպանության կազմակերպման ուղղությամբ և համալիր միջոցառումներ իրականացնում ձեռնարկելով հակազդման գործողություններ կենսաբանական ազդակների դեմ:

Կենսաբանական հարձակման ժամանակակից միջոցները սկսել են մշակվել Արևմտյան մի շարք երկրներում երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Այն նախատեսվում է մարդկանց, կենդանիների, բույսերի ու գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ոչնչացման համար¹: Կենսաբանական զենքը հիմնված է միկրոօրգանիզմների, որոշ մանրէների արտադրած թույների հիվանդածին հատկությունների օգտագործման վրա, որոնք մարդկանց և կենդանիների ոչնչացման պատճառ են դառնում: Այն կարող է ներառել կենսաբանական միջոցներով լիցքավորված զինամթերքը/հրթիռների մարտական մասերը, ավիառումբերը, փողավոր և ռեակտիվային հրետանու արկերը և այլն/ ու դրանց առբերման միջոցները/հրթիռներ, ինքնաթիռներ, աերոստատներ, հրետանային թնդանոթներ և այլն/: Այս զենքի առանձնահատկություններն են՝ բարձր ախտահարույց հատկությունը, նվազագույն քանակն առաջացնի ծանր հիվանդություն, ապահովի բարձր մահաբերություն, բուժում չունենա, էժան լինի, հեշտությամբ աճի սննդային միջավայրում, արտաքին միջավայրում դժվար հայտնաբերվի և երկար ժամանակ պահպանի իր կենսունակությունն ու կենսաբանական հատկությունները: Կենսաբանական զենքի բարձր ար-

¹ Սաֆոնով Ա.Գ., Ուսումնական ձեռնարկ, II մաս, Եր., 1984:

դյունավետությունը պայմանավորված է քիչ հարուցիչ բաժնեչափով, ցուցանշման դժվարությամբ, գործողության ընտրողականությամբ, ուժեղ հոգեբանական ներգործությամբ, զորքերի և բնակչության կենսաբանական պաշտպանության բարդությամբ, մեծ տարածքների վրա կիրառման գաղտնիությամբ և դրանց հետևանքների վերացմամբ¹: Չնայած դրան, որ կենսաբանական զենքի ստեղծումը մատչելի շատ պետությունների, դրա զանգվածային կիրառումը դեռ չի դիտվել: 1975 թ. օրենքով հաստատվել է կենսաբանական և թունահարույց զենքերի մշակման, արտադրության և պաշարների կուտակման արգելման և դրանց ոչնչացման մասին /1972 թ./ կոնվենցիա: Որպես կենսաբանական զենք օգտագործվում են հետևյալ հիվանդությունների հարուցիչները՝ սապ, մելիոիդոզ, տուլարեմիա, խոլերա, բոտուլիզմ, սիբիրախտ, ժանտախտ, էնցեֆալիտ, քյուտենդ, խլնախտ, և այլն: Կենսաբանական զենքը օգտագործվում է երեք ագրեգատային վիճակներով: Կենսաբանակ վարակման օջախ համարվում են այն բնակավայրերն ու օբյեկտները, որոնք ենթարկվել են վարակիչ հիվանդություններ տարածող մանրէամիջոցների անմիջական ազդեցությանը: Վարակված օջախի սահմանները որոշում են կենսաբանական հետազոտության տվյալների, շրջակա միջավայրի օբյեկտների նմուշների լաբորատոր ուսումնասիրությունների և առաջացած վարակիչ հիվանդությունների տարածման ուղիների հայտնաբերման հիման վրա: Վարակված օջախի չափերը կախված են կենսաբանական միջոցի տեսակից, քանակից, օգտագործման եղանակից, օդերևութաբանական պայմաններից, տարածքի սանիտարահամաճարակային վիճակից, սանիտարահիգիենիկ պայմաններից և արձագանքման կազմակերպումից: Կենսաբանական իրավիճակի ռիսկի տեսանկյունից Հայաստանի Հանրապետության տարածքում առկա են հատուկ վտանգավոր վարակիչ հիվանդությունների բնական օջախներ /ժանտախտ, սիբիրախտ, տուլարեմիա, բրուցելյոզ/: Շատ հաճախ նման վայրերում կարող են պարբերաբար բռնկվել համաճարակներ, իհարկե, եթե հաճախակի չիրականացվեն իրավիճակի մշտադիտարկում և հսկողություն²: Կենսաբանական զենքից պաշտպանվելու հիմնական միջոցներից են համարվում պատվաստաշիճուկային դեղորայքները և անտիբիոտիկները: Կենսաբանական վարակման նշանների բացահայտման դեպքում անմիջապես հազնում են հակազագեր, շնչադիմակներ, ինչպես նաև մաշկի պաշտպանության միջոցներ և բոլոր զանգվածային լրատվամիջոցներով հայտարարում վարակի մասին: Կենսաբանական վարակման օջախում կատարվում են հետևյալ միջոցառումները՝ կարանտին, օբսերվացիա: Կենսաբանական իրավիճակի մշտադիտարկումն ու հսկողության համակարգը հանդիսանում են քաղաքացիական պաշտպանության և արտակարգ իրավիճակների կանխման ու դրանց հետևանքների վերացման միջոցառումների իրականացման բաղկացուցիչ մասը: Կենսաբանական իրավիճակի գնահատումն իր մեջ ներառում է՝

- հիվանդության հարուցիչի հայտնաբերումը և որոշումը,
- վարակման վայրը և հնարավոր ժամանակը,

¹ Հարությունյան Ս.Հ., Արտակարգ իրավիճակների և քաղաքացիական պաշտպանության հիմնահարցեր, Եր., 2009:

² Գասպարյան Ա.Զ., Կենսաբանական պաշտպանության հիմունքներ, I մաս, Եր., 2013:

- վարակված օջախի սահմանները,
- վարակվածների թվաքանակը,
- հիվանդությունների զարգացման միտումները ժամանակի ընթացքում,
- փոխանցման ճանապարհը,
- հսկման միջոցառումների ազդեցության գնահատումը,
- շրջակա միջավայրի դերի պարզում,
- աշխարհագրական տեղաբաշխվածությունը,
- հանրային առողջապահության ոլորտի վերահսկողությունը,
- վարակման օջախում գտնվող կազմավորումների, օբյեկտների, բնակչության քանակը
- վարակված բաց ջրաղբյուրների քանակը:

Կենսաբանական իրավիճակներում մեծ նշանակություն ունի տարբեր հսկողության համակարգերի և ոլորտների տեղեկատվության համատեղ գնահատման մեխանիզմների առկայությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս ավելի համակարգված և արդյունավետ պատասխան միջոցառումներ ձեռնարկել: Կենսաբանական իրավիճակի գնահատման արդյունքում հայտնաբերվում են վարակված բնակավայրերը, հաշվարկվում են սանիտարական կորուստների ձևավորման դինամիկան, տուժածների բուժման ժամկետները¹: Կենսաբանական իրավիճակների հսկողության նորմավորող ակտեր են սանիտարահիգիենիկ պահանջները, միջազգային սանիտարահիգիենիկ նորմերը և հակահամաճարակային կանոնները: Կենսաբանական մշտադիտարկման գործառույթների նպատակներն են.

- արտակարգ իրավիճակներում բնակչության պաշտպանության և քաղաքացիական պաշտպանության միջոցառումներն իրականացնելիս շրջակա միջավայրի օբյեկտների՝ հողի, ջրի, օդի, բուսածածկույթի, սննդամթերքի, սննդահումքի, անասնակերի մանրէաբանական աղտոտվածության օպերատիվ որակական ցուցանմուշը,
- շրջակա միջավայրից վերցված փորձանմուշներում՝ լաբորատոր պայմաններում մանրէների քանակական որոշումն ու եզրակացության տրամադրումը,
- մշտադիտարկման հսկողության արդյունքների հիման վրա վարակիչ հիվանդությունների հարուցիչներից բնակչության և գյուղատնտեսական կենդանիների ու բույսերի պաշտպանության առաջնահերթ միջոցառումների անցկացումը:

ՀՀ տարածքի մանրէաբանական իրավիճակի մշտադիտարկման և մշտական հսկողություն են իրականացնում՝

- ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը,
- ՀՀ առողջապահության նախարարությունը,
- ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունը,

¹ ՀՀ կառավարության 2010 թ. «ՀՀ կառավարության 2004 թ. թիվ 1064-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» թիվ 1471-Ն որոշում:

- ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը,

Համակարգը ներառում է հատուկ մասնագիտացված լաբորատորիաները, սանիտարա-հակահամաճարակային կենտրոնները, բույսերի պաշտպանության կայանները, մասնագիտացված գիտական հաստատություններ և այլն: ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը կենսաբանական մշտադիտարկման բնագավառում իրականացնում է հետևյալ գործառույթները.

- համապատասխան մարմինների կողմից կենսաբանական իրավիճակի հսկողության գործունեության արդյունավետության բարձրացում,
- համակարգի գործունեության համակարգումն ու փոխգործողության կազմակերպումը ամենօրյա և արտակարգ իրավիճակների պայմաններում,
- ՀՀ տարածքում մանրէներով վարակվածության մասին տեղեկատվության հավաքումը, վերլուծությունը և ընդհանրացումը,
- ՀՀ-ում կենսաբանական իրավիճակի կանխատեսումը և դրա կարգավորման վերաբերյալ առաջարկությունների մշակումը,
- կենսաբանական հսկողության օպերատիվ կազմակերպումն ու իրականացումը համակարգի մարմինների կողմից,
- մասնակցությունը միջազգային ծրագրերին և այլն:

ВЕНЕРА ВОСКАНЯН

БИОЛОГИЧЕСКОЕ ОРУЖИЕ КАК СОВРЕМЕННОЕ СРЕДСТВО НАПАДЕНИЯ, МОНИТОРИНГ И ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Ключевые слова: биологическое ситуация, очаг заражения, эпидемия, функция мониторинга, организация защиты населения, ликвидация последствий, программа комплексных мероприятий

Биологическое оружие является одним из современных средств нападения. Мониторинг биологической ситуации является одним из важнейших и основных мероприятий защиты населения. Он считается важнейшим мероприятием, особенно при чрезвычайных ситуациях, учитывая при этом ликвидацию очагов особо опасных и заразных болезней. Функции мониторинга биологической ситуации важны тем, что, в результате данных мониторинга, государственные и соответствующие органы принимают решения по организации защиты населения и осуществляют комплексные мероприятия, направленные на ответные действия биологических сигналов.

VENERA VOSKANYAN

BIOLOGICAL WEAPON AS MODERN MEANS OF ATTACK, MONITORING AND ORGANIZATION OF POPULATION PROTECTION

Key Words: *biological situation, hotbed of infection, epidemics, monitoring function, organization of population protection, elimination of consequences, comprehensive action plan*

Biological weapon is considered to be one of modern means of attack. Monitoring of biological situation is one of main and important measures of population protection. It is an important measure especially in emergency situations, taking into consideration the elimination of hotbeds of especially dangerous and infectious diseases.

Monitoring functions of biological situation become important due to the fact that as a result of monitoring data, state and relevant authorities take appropriate decisions for the organization of population protection and fulfil complex measures directed against biological impulses.

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՉԱԼԱԲՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ,*

ԼՈՒՍԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՊՏՀ*

ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ԻՄԱՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ՀՊՏՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *օտար լեզվի գիտելիքի գնահատում, գնահատման ձևեր, չափանիշներ*

Սույն հոդվածը անդրադառնում է ՀՊՏՀ-ում օտար լեզվի իմացության մակարդակի գնահատման չափանիշների և ցուցիչների քննարկմանը: Վեր են հանվում համալսարանում իրականացվող գնահատման տեսակները, քննարկվում են յուրաքանչյուրի առավելությունները, ինչպես նաև թերությունները: Արդյունքում, մշակվում է ամփոփ կանոնակարգված համակարգ, որի իրագործումը կապահովի ուսանողի օտար լեզվի իմացության մակարդակի առավել օբյեկտիվ գնահատում:

Գնահատումը օտար լեզվի դասավանդման գործընթացում դասախոսի մանկավարժական գործունեության հետ մեկտեղ կարևորագույն տարր է համարվում: Վերահսկման և գնահատման համակարգը թույլ է տալիս սահմանել նրա մասնագիտական պատասխանատվությունը, ինչպես նաև մշակել ցուցիչներ, որոնք խթանում են կրթության որակի

ապահովումը: Ինչպես նշում է Հայլենդը, գնահատումը վերաբերում է բոլոր միջոցների որոշակի մի կուռ ամբողջության, որն ուղղված է գնահատելու ուսանողի լեզվական կարողությունները, հմտությունները և նվաճումները: Այն դասավանդում-ուսումնառություն գործընթացի անքակտելի մասն է կազմում և միտված է շարունակական դարձնելու ուսանողների հմտությունների ու կարողությունների զարգացումը: Դա առօրեական լսարանային աշխատանք է, քանի որ դասախոսները մշտապես դատողություններ են անում ուսանողների առաջընթացի, թերությունների և առավելությունների վերաբերյալ՝ իրազեկելով վերջիններիս դրանց մասին: Հետևաբար, գնահատումը ունի երկու գործառույթ՝ դասավանդման և գնահատման¹:

Հյուզը առանձնացնում է լեզվի գնահատման չորս նպատակ՝ հմտությունների որոշարկում, թույլ և ուժեղ կողմերի վեր հանում, ուսանողների համար դասընթացի ընտրություն և, որպես այս ամենի արդյունք, վերջիններիս գիտելիքի գնահատում՝ տվյալ դասընթացի առումով²:

Գոյություն ունեն գնահատման բազմաթիվ տեսակներ, որոնք, անշուշտ, ունեն թե՛ առավելություններ, և թե՛ թերություններ: Լեզուների իմացության համաեվրոպական համակարգը առաջարկում է մի շարք մոտեցումներ, որոնց ընտրության և կիրարկման հարցերը ամբողջապես թողնված են գնահատողների հայեցողությանը՝ կախված վերջիններիս նպատակներից և մոտեցումներից³:

Կարևորագույններից է համարվում ձեռք բերման գնահատումը, որը վերաբերում է որոշակի նպատակների իրականացմանը, այսինքն գնահատում է այն, ինչ ուսուցանվել է: Այն կարող է վերաբերել շաբաթվա/կիսամյակի աշխատանքին, դասագրքին, ուսումնական ծրագրին, այսինքն՝ այս գնահատումն ուղղված է որոշակի դասընթացի:

Տարբերակում են նաև չափանիշային և նորմատիվ գնահատման ձևեր: Վերջինս ուսանողի դասակարգումն է ըստ առաջադիմության, սակայն գնահատումն ու դասակարգումը կատարվում է համակուրսեցիների հետ համեմատության հիման վրա: Մինչդեռ, չափանիշային գնահատումը, հիմնվում է բացառապես ուսանողի՝ տվյալ առարկայի իմացության վրա՝ անկախ մյուս ուսանողների կարողություններից:

Գոյություն ունեն նաև ուղղակի և անուղղակի գնահատման մեթոդներ: Ուղղակի գնահատման միջոցով գնահատվում է, թե ինչ է իրականում անում ուսանողը: Օրինակ՝ մի փոքր խումբ ինչ-որ հարց է քննարկում, դասախոսը այդ պահին հետևում է, համեմատում է չափանիշների սանդղակի հետ և գնահատում: Անուղղակի գնահատման ժամանակ սովորաբար գրավոր թեստ է անցկացվում, որով հաճախ գնահատում են ձեռք բերված հմտությունները:

Գոյություն ունեն ավարտական և կոնկրետ պահի գնահատման տարբերակներ: Վերջինիս դեպքում, ի տարբերություն ավարտականի, որը արտացոլում է ամբողջ դասըն-

¹ Hyland K. (2006), English for academic purposes: An advanced resource book. London: Routledge.

² Hughes A. (2003), Testing for language teachers (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.

³ Լեզուների իմացության/իրազեկության համաեվրոպական համակարգ. ուսումնառություն, դասավանդում, գնահատում, Եր., «Նոր գրատուն», 2005:

թացը, գնահատականներ են դրվում կամ որոշումներ են կայացվում կոնկրետ դասի համար:

Առանձնացվում է նաև դասընթացի պլանավորումը ձևավորող գնահատում, որը տեղեկատվություն հավաքելու անընդհատ գործընթաց է՝ ուսուցման ընթացքի, ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ: Այն օգնում է դասախոսին վերանայելու դասընթացի նյութը և իր կարծիքն արտահայտելու ուսանողների առաջադիմության վերաբերյալ:

Ցավոք, վերը նշված գնահատման ձևերից և ոչ մեկը առանձին կիրառության մեջ չի կարող ուղղակիորեն ստուգել լեզվի իմացությունը: Առավելագույնը, որ հնարավոր է անել, տարբեր տեսանկյուններից աշխատանքի կատարման ստուգումն է, ընդհանրացումն ու կարծիքի կազմումը՝ լեզվի տիրապետման մասին: Լեզվին տիրապետելը ուսանողի իմացության արտացոլումն է կոնկրետ իրադրության մեջ: Մինչդեռ լեզվական իմացության կիրառությունը իր մեջ ներառում է վերարտադրողական, ինչպես նաև ընկալունակության գործունեության հմտություններ:

Այս առումով, մեր կարծիքով, իր արդյունավետությամբ թերևս առանձնանում է վերլուծական գնահատումը, որը վերոնշյալ ասպեկտները դիտարկում է առանձին-առանձին: Այստեղ վերլուծական մոտեցման առավելությունն այն է, որ այն ոգևորում է գնահատողին ավելի մանրագնին դիտարկելու, հաշվի առնելու տարբեր գնահատումների միջոցով առաջադրված ցուցիչներն ու չափանիշները և այնուհետև գալու մեկ ընդհանուր, ամբողջական եզրահանգման:

Անշուշտ, նմանատիպ լայնածավալ, բոլոր չափանիշների առումով վերլուծական աշխատանքը մեկ թերություն ունի: Այն է, որ տեղեկատվության նման հոսքը իր հետ բերում է գնահատողների՝ ցուցիչների և ամբողջական եզրահանգումներն իրարից հեշտորեն առանձնացնելու անկարողություն: Թյուր է այն կարծիքը, թե գնահատման միջոցներից ու մոտեցումներից որևէ մեկը իր կրթական արդյունավետությամբ իրապես գերազանցում է մյուսին:

ՀՊՏՀ-ում օտար լեզուների գնահատման համակարգը հիմնականում իրականացվում է վերլուծական գնահատման ցուցիչների վրա հիմնվելու սկզբունքով: Անշուշտ, միաժամանակ կիրառվում է վերը նշված գնահատման տեսակների համար հիմք հանդիսացող որոշ նպատակների համակցությունը:

Գնահատման յուրաքանչյուր տեսակի համար գնահատման հիմք է հանդիսանում երկու հարցադրում՝

ա) ի՞նչն ենք կոնկրետ գնահատում

բ) ինչպե՞ս ենք հաշվարկում գնահատականը

ՀՊՏՀ-ում ուսանողի օտար լեզվի իմացության մակարդակը գնահատվում է համաձայն հետևյալ համակարգի: Ուսանողների գնահատումն իրականացվում է 100 միավորային համակարգով, որից առավելագույն 60-ը ուսանողը կարող է ստանալ կիսամյակի վերջում իր ներկայության, դասերի ընթացքում ակտիվ լինելու, տնային աշխատանքները կատարելու դեպքում (ուսանողի ակտիվություն):

Ընթացիկ, ամեն դասին տրվող առավելագույն գնահատականը նույնպես 60 միավոր է, և ուսանողին գնահատելիս հաշվի են առնվում հետևյալ նկատառումները՝ ուսանողը.

1. Գնահատվում է 30, եթե դասին ներկայացել է լիովին պատրաստ, կատարել է բոլոր գրավոր տնային հանձնարարությունները, ներկայացրել է գործնական աշխատանքները
2. Վաստակում է ևս 20 միավոր, եթե ապահովել է տվյալ դասի տեքստի անթերի վերարտադրում, պատասխանել է օրվա թեմային վերաբերվող բոլոր հարցերին, ճիշտ է թարգմանել կամ օտար լեզվով մեկնաբանել տվյալ դասի մասնագիտական տերմինները
3. Մնացած 10 միավորը ուսանողը ստանում է՝ կախված լսարանում տվյալ դասին ներգրավվածության (ուսանողի ակտիվություն) աստիճանից:

Դասի բանավոր ներկայացումը պետք է հնարավորություն ընձեռնի գնահատելու ուսանողի բանավոր խոսքը, սահմանված ժամանակում նյութի ներկայացման հմտությունը, հարցադրումներին նրա ճիշտ և լիարժեք պատասխանելը, նյութի հրապարակային ներկայացման կարողությունները: Նմանատիպ աշխատանքը ուսանողին նախապատրաստում է միջազգային գիտաժողովների և հավաքների պատշաճ մասնակցության: Առավել քաջալերվում է II կուրսի II կիսամյակի վերջում օտար լեզվով ուսանողների կողմից իրենց անհատական աշխատանքների օտար լեզվով ներկայացումը:

Միավորների հաշվարկման աշխատանքը կարևոր, լուրջ և միևնույն ժամանակ խրթին գործընթաց է, որի հիմնական մասն է սխալների վերլուծումն ու գնահատումը: Ուսանողի կողմից կատարվող սխալները կարող են լինել՝

1. հնչյունական (սխալ արտասանված 2-3 բառը ուսանողի պատասխանը նվազեցնում է 1 միավորով),
2. քերականական (սխալ քերականական կառույցներ, ժամանակաձևեր և այլն՝ 2 միավորով),
3. բառային (խոսքը վերարտադրելիս սխալ ընտրված բառեր, սխալ թարգմանված կամ մեկնաբանված մասնագիտական եզրեր և այլն՝ 2 միավորով),
4. ըմբռնելու հետ կապված թերացումներ (ուսանողի ոչ լիարժեք պատասխանը կամ դասախոսի տրված հարցը չհասկանալը կնվազեցնի գնահատականը ևս 5 միավորով),
5. խոսքի կապակցվածություն (օտար լեզվով վերարտադրված խոսքը տրամաբանորեն կապակցված, հարուստ բառապաշարով, դարձվածքային միավորներով լեցուն չլինելու դեպքում գնահատականը նվազում է 5 միավորով):

Կախված նշված սխալների և թերացումների որակական և քանակական չափանիշներից, ինչպես նաև հաշվի առնելով ուսանողի դասին պատրաստ լինելու աստիճանը (վերոհիշյալ չափանիշներով)՝ դասախոսը ուսանողին տալիս է ընթացիկ գնահատական: Այս կերպ դասախոսը ապահովում է վերջինիս կիսամյակային ամփոփիչ ակտիվությունը, որն իր հերթին կարող է սահմանափակվել ուսանողի տվյալ դասընթացի ներկայության տոկոսային հարաբերությամբ: ՀՊՏՀ-ում օտար լեզվի դասընթացը համարվում է ստու-

գարքով գնահատվող դասընթաց, որի դեպքում այն գնահատվում է «ստուգված/չստուգված» սկզբունքով: Օտար լեզվի դասընթացի ամփոփ գնահատականը ձևավորվում է կիսամյակի ընթացքում, գնահատման գործոնների գնահատականների միջին թվաբանականով՝ հաշվի առնելով հաճախումները, ընթացիկ ակտիվությունը և գիտելիքների ստուգման ամփոփիչ գրավոր թեստը: Եթե կիսամյակի վերջում ուսանողի ակտիվությունը փոքր է 40-ից, ուսանողը պետք է ներկայանա քննաշրջանում անցկացվող գրավոր թեստին օտար լեզու դասընթացի համար «ստուգված» գնահատական ձեռք բերելու համար:

**СУСАННА ЧАЛАБЯН
ЛУСИНЕ АРУТЮНЯН**

ОСНОВНЫЕ НОРМЫ И КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В АГЭУ

Ключевые слова: оценка знаний иностранных языков, основные нормы и критерии

В данной статье рассматриваются основные нормы и критерии оценки знаний иностранных языков студентов АГЭУ. Выявляются и анализируются основные типы оценки, существующие в университете. В результате, разрабатывается фундаментальная система, реализация которой обеспечит максимально объективную оценку знаний иностранных языков студента.

**SUSANNA CHALABYAN,
LUSINE HARUTYUNYAN**

BASIC STANDARDS AND CRITERIA OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE KNOWLEDGE ASSESSMENT AT ASUE

Key Words: foreign language knowledge assessment, basic standards and criteria

The present paper considers the basic standards and criteria of students' foreign language knowledge assessment at ASUE. The main types of assessment operating at the university have been revealed. A thorough analysis has been conducted to establish the advantages and drawbacks of each type. As a result, a comprehensive and fundamental system has been worked out to provide a maximum objective assessment of student's foreign language acquisition.

НЕДА ПЕТРОСЯН

Преподаватель, АГЭУ

СИРАНУШ АРУТЮНЯН

Кандидат химических наук, доцент, АГЭУ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР И ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАЩИТЫ ВО ВРЕМЯ ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЙ

***Ключевые слова:** землетрясение, психологический фактор, защита и обучение населения, спасательные работы, статистический метод, сейсмический мониторинг*

В данной статье представлены организационные, инженерно-технические комплексные мероприятия по защите от землетрясений, а также методы грамотного руководства людьми при опасности возникновения землетрясения. Все эти действия позволяют эффективно организовать защиту населения от землетрясений и существенно снизить человеческие потери, а также смягчить катастрофические последствия землетрясений.

Ежегодно на всей поверхности Земли происходит около миллиона землетрясений, но большинство из них так незначительны, что остаются незамеченными для человека. Землетрясения, специфические явления, возникая в определенных участках земной коры, могут быть как на суше, так и под водой. К счастью, большая часть сильных землетрясений происходит на дне океанов, и поэтому не сопровождается катастрофическими последствиями, если, конечно, вследствие толчков не происходит цунами. Землетрясения всегда поражали людей не только своей разрушительной силой, но и последствиями, которые выражаются в активации вулканической деятельности, в опускании земной коры, образовании цунами и т. д. Для всего человечества всегда было важно знать ответы на такие вопросы, как, где, и когда будет землетрясение.

Современная наука располагает данными о том, где может быть землетрясение той или иной силы, но предсказать с точностью его день и час пока не в состоянии. Поэтому, работы по прогнозированию землетрясений всегда в приоритете и в последние годы в этом направлении ведутся большие работы и наметились определенные успехи, так как точный прогноз позволяет правильно организовать мероприятия по защите населения и избежать массовых потерь людей.

Землетрясения всегда вызывали у людей расстройства психики, что проявляется в неадекватном поведении, наблюдается острая двигательная реакция, зачастую на грани паники, и вслед за этим наступает депрессивное состояние с общим двигательным stuporом.

Вот как описывает землетрясение Италии А. М. Горький: *“Одни метались по комнатам, желая зажечь во тьме огонь и собирая детей и женщин, а вокруг них качались*

стены, срываясь, падали полки, картины, зеркала, изгибался пол - все было оживлено паникой, и враждебно угрожало смертью. Другие – сразу были духовно разрушены потрясением: оцепенев, они сидели на постелях, немые и слепые, защищая головы руками и не отзывались на крики родных...”¹.

Психотравмирующее воздействие землетрясения на человека возможно снизить или предупредить воспитанием чувства высокой гражданственности, самообладания, мужества, дисциплинированности, ответственности за поведение не только самого себя и своих близких, но и совершенно незнакомых людей, живущих по соседству. Воспитанию этих качеств в значительной степени должна способствовать хорошо слаженная система защиты населения от землетрясений, а также подготовка населения по гражданской обороне, которая должна включать обучение в детсадах, школах и, что особенно важно, в вузах, а также проводиться всесторонняя агитационно-массовая работа. Последствия землетрясений могут быть катастрофическими, поэтому правильная и современная организация защиты населения и территорий от землетрясений может минимизировать эти отрицательные последствия. Поскольку характер событий при землетрясениях таков, что в условиях непосредственной угрозы для жизни и здоровья оказываются сразу внушительные массы людей, следовательно, проведение аварийно-спасательных работ имеет особое значение. Решающим в проведении таких работ становится фактор времени. Для организации спасательных работ важна также структура потерь. Статистика свидетельствует о том, что в течение 3-х часов после начала землетрясения удается спасти 90% пострадавших, через 6 часов 50%, а по истечению нескольких дней оказывать помощь уже практически некому.

Исходя из вышеуказанного, при организации мероприятий по защите населения в условиях землетрясений, решающее значение имеет организация медицинской защиты, которую необходимо проводить на всех этапах аварийно-спасательных и других неотложных работ, что должно включать в себя оказание первой медицинской, первой врачебной и специализированной помощи пострадавшим, также, что не менее важно, осуществление противоэпидемических мероприятий.

Определяющим фактором защиты населения от землетрясений является обучение населения, приобретение навыков для разумных действий при землетрясениях. Обучение должно носить заблаговременный, организованный, научно - обоснованный характер. Это - важнейшая составляющая мероприятий по защите и безопасности населения при землетрясениях.

Рассмотрим другие, не менее важные аспекты защиты населения от землетрясений, как в сейсмоопасных регионах должна вестись постоянная работа по уменьшению возможных последствий этого стихийного бедствия, с этой целью проводятся мероприятия по инженерной защите территорий от сейсмической активности, которые включают:

- разработку принципиально новых и эффективных способов повышения сейсмостойкости зданий и сооружений;

¹ Горький М., Землетрясение в Калибрии и Сицилии. Полн. соб. соч., т. 11, М., 1971, с. 238-239.

- повышение качества проектирования и строительства различных объектов для сейсмоопасных зон и исключение брака строительства;
- проведение в сейсмоопасных зонах паспортизации /инвентаризации/ объектов промышленного, транспортного, коммунального, а также гражданского значения, с целью своевременного выявления их сейсмостойкости;
- проведение специальных работ по повышению сейсмостойкости и укреплению зданий и сооружений, демонтажу нестойких строений и конструкций, проведение противооползневых мероприятий;
- непрерывный сейсмический мониторинг и прогноз землетрясений;¹
- планирование мероприятий по защите и жизнеобеспечению населения в случае землетрясения;
- планирование и ведение строительства с учетом сейсмического районирования, т.е. выделение отдельных участков местности на поверхности земли по степени потенциальной сейсмической опасности на основе комплексного анализа геологических и геофизических данных;
- сейсмостойкость конструкций зданий и сооружений с учетом воздействия первых и повторных толчков;
- разработка сценария возможного землетрясения, на основе систем прогнозирования, наблюдения и характеристик прошедших землетрясений.

Важнейшим элементом защиты населения от землетрясений является прогноз. Для прогноза сейсмологи используют разные виды явлений-статистические данные, сейсмическое затишье и предвестники.

Старейший метод предсказания землетрясений – **статистический метод**², основанный на анализе сейсмологической истории района, данных о числе, размерах и частоте повторения землетрясений. Предполагая, что сейсмичность района не меняется с течением времени, можно оценить вероятность будущих землетрясений. Естественно, чем длиннее период времени, имеются сведения о землетрясении, тем точнее будет прогноз, например, в Китае такие данные имеются более чем 2000 лет. Если известна частота, с которой землетрясения происходили в прошлом, можно сделать обобщенный статистический вывод о вероятности землетрясения в будущем.

Рассмотрим достаточно категоричное мнение о возможностях сейсмологии и геодезии в проблеме прогноза землетрясений в конце 50-х годов, которое высказал Ч. Рихтер: *“В настоящее время возможности предсказания землетрясений, в обычном смысле слова, не существует, т.е. никто не может с уверенностью сказать, что существенное землетрясение произойдет в данном месте, в данное время...”*³

Статистические прогнозы не помогают предсказать конкретное время землетрясения, поэтому их недостаточно для определения комплекса мероприятий по защите населения,

¹ Соболев Г.А., Основы прогноза землетрясений. М., “Наука”, 1993, с. 312.

² www.kemsma.ru

³ Рихтер Ч., Элементарная сейсмология, М., изд. иностр. литература, 1963, с. 359.

но они имеют огромное значение при проектировании сооружений со сроком существования 50-100 лет. *Проблема создания надежных методов предсказания землетрясений еще не решена и исключительно трудна вследствие невозможности непосредственного изучения внутриземных процессов.*¹

Другой метод прогнозирования землетрясений – это сейсмическое затишье, т.е. период относительного спокойствия в сейсмически активных зонах, в течение которого происходит накопление напряжения, повышающего вероятность будущего землетрясения в этих зонах. Этот метод используется в долгосрочном прогнозе землетрясений, но он плохо предсказывает время и магнитуду конкретного землетрясения в конкретном месте².

В вопросах прогнозирования большое значение имеют предвестники землетрясений. Этот метод основан на изменении характеристик Земли перед землетрясением: это – сейсмичность, движение коры, деформации, изменение скорости сейсмических волн, геомагнетизм, поведение животных и т.д. Все эти изменения изучаются различными станциями, лабораториями, которые оснащены специальным оборудованием. Для мониторинга и прогноза землетрясений должна действовать единая система сейсмологических наблюдений. Для этого необходимы опытно-исследовательские экспедиции, имеющие в своем арсенале телесеизмические, региональные и локальные сети, информационно-анализирующие центры геодезической службы.

Сегодня нас очень волнует вопрос, как защитить наши дома от разрушительных толчков. В этом направлении больших успехов достигли японские ученые. *Специалисты японской компании Air Danshin Systems Inc. предложили инновационную систему для борьбы с последствиями землетрясения.*³ *По данным компании, основой разработки является идея японского изобретателя Youichi Sakamoto, и эта технология с успехом применяется в 88-ми частных жилых домах по всей Японии. На первый взгляд, идея кажется фантастической, т.к. в воздух поднимается многотонная конструкция надземной части дома и удерживается до тех пор, пока не закончатся земные колебания. Принцип действия инновации довольно прост. Когда начинается землетрясение, срабатывает специальный датчик, и в течение 1-2 секунд происходит активация компрессора, который нагнетает большое количество воздуха под дом и выталкивает его вверх. Высокое давление позволяет поднять надземную часть конструкции дома на расстоянии трех сантиметров от фундамента. Предохранительный клапан регулирует поток воздуха и, таким образом, обеспечивает устойчивость конструкции в пространстве. После окончания земных толчков дом плавно опускается обратно на сейсмостойкий фундамент. Как утверждают специалисты этой компании, эта технология строительства является не только эффективным способом защиты, но об-*

¹ Саваренский Е.Ф., сб., Поски предвестников землетрясений, изд. ФАН 1976, с.7.

² www.kamsma.ru

³ www.novostistr.ru

ходится значительно дешевле по сравнению с другими существующими аналогичными разработками.

Резюмируя вышеизложенное, можно сказать, что, к сожалению, ошибки, допущенные при оценке сейсмической опасности, при проектировании и строительстве зданий, несоблюдение режима их эксплуатации, неготовность местных властей и, особенно населения, к землетрясениям приводят к трагическим последствиям.

Считаем, что каждому из нас всегда надо помнить, что мы живем в сейсмоопасном регионе и основное правило защиты от землетрясений – это заранее подготовиться к нему. В целом, необходимо структурам власти, средствам массовой информации уделить особое внимание проблеме подготовки населения к землетрясениям, начиная с детских садов, заканчивая вузами. Ярким примером служит Япония, где подготовка к защите населения от землетрясений ведется на всех уровнях, во всех учебных заведениях, организациях и на предприятиях.

Таким образом, в целях сейсмической безопасности и защиты населения необходимо разработать комплекс правовых, социально-экономических, образовательных, организационных, научно-технических и других специальных мероприятий, которые позволят устойчивому развитию общества и государства, т.к. сейсмическая безопасность населения – составная часть национальной безопасности каждого государства.

ՆԵՐԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՍԻՐԱՆՈՒՇ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Հիմնաբառեր. երկրաշարժ, հոգեբանական գործոն, բնակչության պաշտպանություն և ուսուցում, փրկարարական աշխատանքներ, վիճակագրական մեթոդ, սեյսմիկ մոնիթորինգ

Տվյալ հոդվածում ներկայացված են երկրաշարժից պաշտպանվելու կազմակերպչական, ինժեներատեխնիկական միջոցառումների համալիրը, ինչպես նաև երկրաշարժի վրանգի դեպքում մարդկանց գրագետ կառավարման եղանակները, որոնք թույլ են տալիս արդյունավետ կազմակերպել բնակչության պաշտպանությունը երկրաշարժի ժամանակ և զգալիորեն նվազեցնել մարդկային զոհերը և մեղմացնել երկրաշարժի աղետալի հետևանքները:

NEDA PETROSYAN
SIRANUSH HARUTUNYAN

PSYCHOLOGICAL FACTOR AND ORGANIZATION OF DEFENCE PROTECTION EARTHQUAKES

Key Words. *earthquake, psychological factor, protection and training of population, rescue works, statistical method, seismic monitoring*

This article presents a complete set of organizational, engineering and technical measures, as well as competent guidance of people under the threat of earthquakes which will help effective by protect the population and substantially decrease the number of victims and its disastrous effects.

ԱՐԱՄ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. *զարգացում, առաջընթաց, ավանդական, արդյունաբերական, հեղափոխական, գիտություն, տեխնիկա, բարոյականություն, կրոն, արվեստ, մշակույթ*

Հոդվածում քննարկվում են զարգացման բնորոշ գծերը, դրսևորման առանձնահատկությունները, ավանդական, արդյունաբերական և հեղափոխական հասարակություններում, այն խնդիրները և դրանց հետ կապված մտահոգությունները, որ ծնել է ժամանակակից քաղաքակրթությունը: Ներկայացվում են նաև մշակույթի տարբեր ոլորտների (կրոն, բարոյականություն, արվեստ, գիտություն, տեխնիկա, տեխնոլոգիա և այլն) զարգացման յուրահատկությունները:

Զարգացման հայեցակարգը մշակվել է Նոր ժամանակի փիլիսոփայության մեջ, դարձել իշխող Լուսավորական փիլիսոփայության մեջ, վերջնականապես հաստատվել XIX դարում՝ շնորհիվ Գ. Հեգելի, Կ. Մարքսի, Չ. Դարվինի:

Գրականության մեջ «զարգացում» հասկացությունից բացի օգտագործվում են նաև «առաջադիմություն», «պատմական առաջադիմություն» (պրոգրես) հասկացությունները: Երկար ժամանակ «զարգացում» և «առաջադիմություն» հասկացությունները նույնացվել են: Դա նկատելի է հատկապես Հեգելի փիլիսոփայության մեջ: Բայց աստիճանաբար սկսել է այդ հասկացությունների զատման գործընթացը: Զարգացումը համարվել է ավելի լայն հասկացություն, փոփոխություն ընդհանրապես, որը կարող է ունենալ ինչպես առաջ-

ընթաց (պրոգրեսիվ), այնպես էլ հետընթաց (ռեգրեսիվ) բնույթ: Առաջադիմությունը առաջընթաց զարգացումն է: Գոյություն ունեցող տեսակետներից մեկի համաձայն՝ հասարակական կյանքում տեղի ունեցող վերընթաց փոփոխությունները բնութագրելիս «զարգացում» և «առաջադիմություն» հասկացությունները նույնանում են:

Զարգացմանը բնորոշ են հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. Ժամանակի մեջ զարգացումը պետք է ունենա ուղղվածություն, այն անցում է անցյալից ներկա և ապագա:
2. Զարգացման գործընթացը վերջին հաշվով անշրջելի է:
3. Զարգացման ընթացքում և արդյունքում առաջանում է նորը, այնպիսի բան, որը նախկինում չի եղել:
4. Զարգացման գործընթացն ունի օրինաչափ բնույթ:
5. Զարգացումն անցում է ստորինից բարձր, ցածրակարգից՝ բարձրակարգ:

Առանձնացվում են զարգացման չափանիշները, որոնց մեջ առաջնային են համարվում՝

1. Արտադրողական ուժերի, տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի զարգացման մակարդակը:
2. Մարդու կողմից բնության և հասարակության տարերային ուժերի տիրապետման աստիճանը:
3. Մարդկանց ազատության չափը:
4. Հասարակության ներսում մարդասիրական գաղափարների, բարոյական և իրավական կարգավորիչների դերի մեծացումը:
5. Մարդկանց, ազգերի ու ժողովուրդների ներփակվածության թուլացումը, փոխադարձ համագործակցության և համերաշխության աստիճանը և այլն:

Զարգացման հայեցակարգի մեջ են մտնում ֆորմացիայի մասին մարքսյան ուսմունքը, ըստ որի՝ ֆորմացիան բնապատմական գործընթաց է, որում յուրաքանչյուր հաջորդ ֆորմացիա առաջընթաց քայլ է, որակապես նոր աստիճան:

Զարգացման հայեցակարգի տարատեսակ է հասարակության պատմության պարբերացումը ավանդականի, արդյունաբերականի և հետարդյունաբերականի: Դասակարգման հիմքում դրվում են տեխնիկատեխնոլոգիական պարամետրերը կամ արդյունաբերության զարգացման մակարդակը: Համառոտ ծանոթանանք այդ փուլերին:

Ավանդական է այն հասարակությունը, որը վերարտադրվում է ավանդույթի հիմքի վրա: Նման հասարակություններում հարաբերություններն անձնավորվում են: Անձնավորվում են Աստված, պետությունը, ասպետի զենքը: Գնահատվում է ոչ թե անձը, անհատականությունը, նրա ներդրումը, այլ ծագումը, համապատասխանությունը սոցիալական դերին, որը դիտվում է որպես Աստծո, ճակատագրի կողմից սահմանված: Ձևավորվում է փակ տարածություն, որտեղ փոփոխությունները շատ դանդաղ են տեղի ունենում: Գյուղացու միապաղաղ կյանքի շատ կողմեր պահպանվել են մինչև այսօր: Տնտեսության մեջ իշխողը գյուղատնտեսությունն է, հիմնական արտադրող ուժը՝ մարդը, նրա մկանային ուժը: Հասարակության հիմնական հաստատություններն են դառնում պետությունն իր ինստիտուտներով (բանակ, արդարադատության համակարգ) և եկեղեցին:

Արդյունաբերական հասարակությունն սկսում է XVII-XVIII դարերից և հասնում մինչև 1970-ական թթ.:

Արդյունաբերական հասարակությունը հենվում է մեքենայական արտադրության, աշխատանքի ֆաբրիկային կազմակերպման, տնտեսության միասնական ազգային համակարգի, առևտրի ազատականության վրա:

Արդյունաբերական հասարակության մարդը բուրժուան է, իշխողը «Ժամանակը փող է» կարգախոսը: Հարստության աղբյուր են դառնում ոչ թե պատերազմները, ավարառությունն ու հողը, այլ ազատ ձեռներեցությունը: Փոխվում է ժամանակի ըմբռնումը: Ավանդական հասարակությունում իշխողը ժամանակի կետային ըմբռնումն է: Երկաթուղային միասնական համակարգի ստեղծմամբ ձևավորվում է միասնական ժամանակի ըմբռնումը:

Արդյունաբերական հասարակության և անհատի կյանքի բնորոշ գծեր են դառնում ապակրոնացումը, աշխարհիկացումը:

Յուրաքանչյուրն ազատ է իր մասնագիտության և ազատության ընտրության հարցում: Ազատության ու ընտրության հնարավորությունը ձևավորում է սոցիալական անհատականությունը, սոցիալական «Ես»-ը: Շուկան, ազատ ձեռներեցությունը լայն հնարավորություններ են ստեղծում անհատական ազատ, նախաձեռնողական գործունեության, ձեռներեցության, ստեղծագործական ինքնադրսևորման համար:

XX դարի 70-ական թթ. ձևավորվում է նոր հասարակություն, որն անվանում են «հետարդյունաբերական», «ինֆորմացիոն (տեղեկատվական)», «հետմոդեռնի», «գիտելիքահենք», «գիտելիքի» հասարակություն, «գիտելիքի տնտեսություն» և այլն:

Գիտության և արդյունաբերության փոխազդեցության ոլորտում տեղի ունեցան արմատական փոփոխություններ: Նախկինում արտադրությունն էր թելադրում գիտության զարգացումը, իսկ հետարդյունաբերական հասարակությունում գիտությունն է որոշում արդյունաբերության զարգացման ուղղությունը: Արդյունաբերությունը դառնում է գիտատար:

Հետարդյունաբերական հասարակության հիմքը ինտելեկտուալ տեխնոլոգիան է, իսկ գլխավոր ռեսուրսը՝ գիտելիքը և տեղեկատվությունը: «Ապրանքային տնտեսությունից» անցում է կատարվում «ինֆորմացիոն (տեղեկատվական) տնտեսությանը»:

XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբներին մեծանում է տնտեսությունը բարոյականության հետ կապելու միտումը, առաջարկվում է տնտեսական զարգացումը բարոյականությամբ լրացնելու պահանջը:

Սոցիալական և տնտեսական առաջադիմությունն ակնհայտ է: Միշտ կարելի է համեմատել տարբեր դարաշրջանների հասարակություններ և ցույց տալ առաջընթացի դրսևորումներ: Իր բոլոր հակասություններով հանդերձ՝ ժամանակակից հասարակությունը բազմաթիվ պարամետրերով բարձր է նախորդներից: Մինչդեռ նույնքան ակնհայտ չէ առաջադիմությունը մշակույթում: Ավելի ստույգ, եթե առաջադիմությունը նկատելի է գիտության ասպարեզում, ճարտարապետության մեջ՝ կառուցողական տեխնիկայում, առհասարակ՝ տեխնիկայում և տեխնոլոգիայում, ապա խիստ դժվար է այդ նույնը պնդիլ

արվեստի որոշ ճյուղերի (նկարչություն, քանդակագործություն, երաժշտություն, գեղարվեստական գրականություն), բարոյականության, գեղագիտության, փիլիսոփայության առնչությամբ: Ճիշտ չէ առաջադիմություն տեսնել՝ համեմատելով Պիկասոյի, Մատիսի, Դալիի, Քոչարի և Անտիկ կամ Վերածնության ժամանակաշրջանի արվեստի գործերը, Հին Աթենքի կամ Հռոմի և ժամանակակից Նյու Յորքի ու Հռոմի մշակութային կյանքը: Կանայք գուցե ավելի երջանիկ էին, երբ զարնան զարթոնքին նվիրված տոնակատարությանը ծիսական պարեր էին պարում Հին Հայաստանում, քան այսօր, երբ իրենց ժամանակն են անցկացնում երևանյան կամ փարիզյան սրճարաններում:

Դժվար է խոսել արվեստի զարգացման մասին, որովհետև յուրաքանչյուր դարաշրջանի արվեստ անկրկնելի է: Այնուամենայնիվ, ցանկության դեպքում արվեստի ոլորտում զարգացում նույնպես կարելի է տեսնել և այն գեղարվեստական ինքնաճանաչողության ընդհանուր մակարդակի բարձրացումն է:

Ջարգացման միտումներ են դրսևորվում նույնիսկ կրոնում: Ազգային-պետական կրոնները մի քայլ առաջ էին նախնադարյան հավատալիքների նկատմամբ՝ աշխարհընկալման տեսանկյունից, իսկ իրավաբարոյական նորմերի, անհատի փրկության, մարդասիրական գաղափարների ներմուծման առումով՝ համաշխարհային կրոնները առաջընթաց էին ազգայինի նկատմամբ: Թեև ցանկացած կրոն պահպանում է իր ծագման պորտալարը, բայց հասարակության մեջ ընդունում է այն կերպարանքը, ինչը համապատասխանում է տվյալ քաղաքակրթության պահանջներին: Դա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր դարաշրջան իրեն բնորոշ պատկերացումներն է մտցնում կրոնական գաղափարախոսության մեջ, իսկ XX դարի մոդեռն աստվածաբանությունը միջնադարի տեսանկյունից կարող է հերետիկոսություն դիտվել:

Ամենաընդհանուր առումով առաջադիմություն է դիտվում բարոյականության ոլորտում, թեև այն պակաս ակնհայտ է, քան՝ գիտության և տեխնիկայի բնագավառում: Բարոյական առաջադիմությունը ուղղագիծ շարժում չէ, նրա բոլոր կողմերը չէ, որ հավասարապես զարգանում են: Բարոյական կանխադրույթների, պատվիրանների շերտը փոփոխության չի ենթարկվում: Փոփոխվում է դրանց կիրառության ոլորտը, նոր իմաստ է դրվում դրանցում: Օրինակ՝ «մի սպանիր» պատվիրանը նախնադարում նշանակել է չսպանել ցեղակցին, հրեական միջավայրում՝ հրեային, քրիստոնեության մեջ՝ բոլորին:

Բարոյական պատկերացումների փոփոխությունը ակնհայտ է բարձրում: Դարաշրջանից դարաշրջան դիտվում է բարձրի ազնվացում, բարոյական կուլտուրայի բարձրացում: Բարոյական առաջադիմությունը վարքագծի ծիսականացումից, սովորության ձևերից անցում է բարոյական նորմերի: Բարոյական առաջադիմությունը դրսևորվում է բարոյական նորմերի, սկզբունքների կատարելագործման, ազնվացման ձևով:

Ջարգանում է իրավունքը, իրավագիտակցությունը: Առանց բարոյականության և իրավունքի առաջացման, դրանց նորմերի և դրույթների արմատավորման, հասարակությունը վայրենության վիճակից դուրս չէր գա: Այսինքն՝ զարգացման արդյունքում ավելի քաղաքակիրթ է դառնում բարոյականությունը, ու շատ ցանկալի է, որ ավելի բարոյական դառնա քաղաքակրթությունը:

Այսպիսով, առաջադիմությունը նկատելի է մշակույթի բոլոր ոլորտներում:

Առաջադիմության արդյունքում՝

1. Մշակույթում առաջանում են բոլորովին նոր որակներ, փոխարենը դադարում են գործելուց նոր պայմաններին չհամապատասխանողները:
2. Մեծանում, խորանում և ընդլայնվում են մարդու գիտելիքները արտաքին աշխարհի և սեփական ներաշխարհի մասին: Ստեղծվում է աշխարհի համեմատաբար կատարյալ պատկեր:
3. Զարգանում և կատարելագործվում են մարդու ձեռքն ու միտքը:
4. Մարդիկ, համենայնդեպս նրանց մեծամասնությունը, իրենց կյանքն ու գործը դասավորելիս գրեթե տեղ չեն հատկացնում սնահավատությանը, նախապաշարումներին, ազգակցական-արյունակցական-կաստայական հատկանիշներին:
5. Մեծանում է մարդու իշխանությունը բնության վրա:
6. Ավելի իմաստալից ու նպատակաուղղված է դառնում մարդու կյանքը, մեծանում է նրա ազատ ընտրության հնարավորությունը:
7. Ավելի բաց և հասկանալի է դառնում մշակույթը, բացատրելի՝ նրա բովանդակությունը սեփական հասկացային ապարատի միջոցով:

ԱՐԱՄ ՏԱՐԳՏՅԱՆ

ФИЛОСОФСКОЕ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: развитие, прогресс, традиционный, промышленный, постиндустриальный, наука, техника, мораль, религия, искусство, культура

В статье обсуждаются характерные черты развития, особенности его проявлений в традиционном, индустриальном и постиндустриальном обществах, проблемы тревоги, порожденные современной цивилизацией. Представлены также особенности развития разных сфер культуры (религия, мораль, искусство, наука, техника, технология и т. д.).

ԱՐԱՄ ՏԱՐԳՏՅԱՆ

CULTURAL AND PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF DEVELOPMENT CONCEPT

Key words: development, progress, traditional, industrial, postindustrial, science, technique, morals, religion, art, culture

The article discusses peculiarities of development and manifestation in traditional, industrial and post industrial societies as well as problems and concerns caused by modern civilization. The article also presents development peculiarities in different spheres of culture such as religion, morals, art, science, techniques, technology, etc.

ՍՈՒՐԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՀՊՏՀ

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Հիմնաբառեր. տնտեսություն, տնտեսագիտություն, մշակույթ, փիլիսոփայություն, քաղաքակրթություն, հասարակություն, ազգ, զարգացում, համակարգ

Հոդվածում հիմնավորվում է տնտեսության և տնտեսագիտության կարևոր նշանակությունը հասարակության ու ազգային կյանքի ձևավորման գործում: Սակայն նշվում է, որ դա հնարավոր է միայն, եթե դրանք համագործակցում են մշակութային, արժեքային և փիլիսոփայականի հետ, քանի որ դա համարվում է քաղաքակրթության ձևավորման անհրաժեշտ պայմաններից մեկը:

«Տնտեսություն», «տնտեսագիտություն» հասկացությունները արմատական ու կազմավորիչ նշանակություն ունեն հասարակության, ազգի ամբողջական համակարգերի ձևավորման համար: Դրանք նաև բազմաշերտ կապերով, փոխհարաբերություններով զուգորդվում են մարդկային կեցության այլ ոլորտների հետ՝ իենց կարևոր ազդեցությունը թողնելով տարբեր բնագավառների վրա: Մշակութափիլիսոփայական ըմբռնումների տեսանկյունից հատկապես հատկանշական են հետևյալները.

1. Տնտեսությունը, որը հասարակական իրողության է վերածվում նյութական բարիքների արտադրության ու վերարտադրության շնորհիվ, տնտեսավարումը, տնտեսության կառավարումը նյութական մշակույթի ելակետային ոլորտներից են, մարդկային գործունեության, մտահղացումների, նպատակների իրագործման հիմնական շարժիչները, որոնց սաղմնավորումը ու ձևավորումը ունի միլիոնավոր տարիների վաղեմություն: Այն պահից սկսած, երբ մարդը պատրաստեց առաջին աշխատանքային գործիքը, կամ որսորդության միջոցը, նա գիտակցաբար, թե անգիտակցաբար, թեկուզ պարզունակ ձևով, իրականացրեց տնտեսական մշակութային գործունեություն: Դա դարձավ նրա կազմավորվող կեցության անհրաժեշտ մասը ու միլիոնավոր տարիների ընթացքում զարգացավ ու դրսևորվեց տարբեր հնարավորություններով: Ուստի կարելի է նաև պնդել, որ հասարակության կարևոր մաս կազմող մշակույթը նախապես սկզբնավորվել է որպես տնտեսական, նյութական մշակույթ: Այս գործունեությունը առավել մտածված ու նպատակային իրողության է վերածվել Նոր քարե դարում, երբ նախնադարյան մարդը, հասարակությունը բնության պատրաստի միջոցների յուրացումից անցում են կատարում արտադրող տնտեսությանը, երբ ձևավորվում են անասնապահությունը, երկրագործությունը, տեղի են ունենում բուսական ու կենդանական տեսակների ընտելացում, մշակութայնացված փոփոխություններ, ձևավորվում են որոշակի հմտություններ:

2. Պատմականորեն ու, հատկապես, քաղաքակրթությունների ձևավորման ընթացքում, առավել ևս ներկայում, ընդգծելի անհրաժեշտություն է դառնում այն, որ տնտեսության, նյութական բարիքների ստեղծման գործընթացը ու հոգևոր մշակույթը պետք է փոխկապակցվեն ու նպաստեն միմյանց զարգացմանը: Նկատի ունենք այն, որ զարգացած տնտեսությունը, նյութական հարստության, դրամագլխի ստեղծումը հասարակության բարգավաճման, ինքնակազմավորման հիմնական միջոցներն են ու ուղղակիորեն պետք է կողմնորոշվեն նաև հոգևոր մշակույթի զարգացմանը: Աղքատ հասարակությունը, ինչպիսին է նաև ՀՀ չի կարող համապատասխան պայմաններ ստեղծել հոգևոր մշակույթի զարգացման համար: Իսկ այն հասարակությունը, որը չի ապահովում սեփական հոգևոր ոլորտի, բարոյականի ու հոգևոր մշակույթի զարգացմանը, գտնվում է ինքնամերժման ու ինքնաքայքայման մակարդակում: Ոգեղենությունից զուրկ հասարակությունը, ազգը վերածվում են ժամանակավոր գոյության անդեմ, ինքնությունից զուրկ վիճակների: Պատմական անհրաժեշտության այս հրամայականը պայմանավորված է նաև հետևյալով՝ տնտեսությունը և նյութական բարիքների առատությունը ինքնին նշանակություն չունեն, եթե դրանց նկատմամբ գերակայող չի դառնում հոգևորը, երկրորդ՝ ակնհայտ ու անառարկելի է նաև այն, որ հոգևոր մշակույթը իր հերթին մեծապես նպաստում է հասարակության նյութական բարիքների առատության, դրա յուրացման ձևավորմանը, տնտեսության ամրակայմանը, ռազմական արդյունաբերության զարգացմանը: Դրանք պայմանավորված են երկու կարևոր նախադրյալներով.

ա. ընդհանուր բարենպաստ հոգեբարոյական, մտավոր ու գիտակցական կյանքի կազմավորմամբ,

բ. այնպիսի ցանկալի մշակութային միջավայրի ստեղծման ձգտմամբ, ինչը կնպաստի մարդու մարդկայնացմանը, հասարակական կյանքի ամրակայմանը, դրանց հնարավորությունների զարգացմանը, այնպեսի հոգևոր նվաճումների, մշակութային հաստատությունների կազմավորմանը, որոնք ուղղակիորեն նպաստում են հասարակության ու տնտեսության առաջադիմական, համընդհանուր ընթացքի իրականացմանը: Այս տեսանկյունից վճռական դերակատարումներ ունեն հոգևոր մշակույթի այնպիսի կարևոր տեսակներ, ինչպիսիք են կրթությունը, գիտությունը, տեխնիկական իրենց փոխկապված ու համակարգի վերածված ամբողջությամբ, գիտատեխնիկական առաջադիմությունը, որոնք ուղղակիորեն նպաստում են տնտեսության զարգացմանը, արտադրության կատարելությանը, կառավարման իրականացմանը իրենց բոլոր ոլորտներով՝ արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, շինարարություն, նույնիսկ գործարարություն և այլն:

3. Այս համակարգում է, որ վեր է բարձրանում ու արդիական մեծ հնչեղություն ստանում գիտելիքակազմ տնտեսության, կրթության իրականացման պահանջը ու եթե հաշվի առնենք, որ հասարակության նաև տնտեսության ու գիտության, տնտեսագիտության, հոգևոր մշակույթի զարգացման ու հասարակական նշանակալիության բարձրացման ելակետը, կազմավորիչ ուժը կրթությունն է, ապա պարզ կդառնա այն հսկայական նշանակությունը, ինչը տրվում է կրթությանը: Հետևաբար, կրթությունը, գիտությունը որպես

հասարակական կյանքի կազմավորման մշակութային միջոցներ միշտ եղել ու մնում են առաջամղիչ ու շարժիչ ուժ քաղաքակրթությանը հասու ցանկացած երկրի ու հասարակության, նաև տնտեսության համար: Առավել ևս, այս համակարգում է ձևավորվել նաև գիտական տնտեսագիտությունը, փիլիսոփայություն-տնտեսագիտություն փոխհարաբերությունները:

4. Այս կապակցությամբ ուշադրություն դարձնենք նաև հետևյալին: Տնտեսագիտության ու փիլիսոփայության փոխհարաբերությունը ձևավորվել է պատմականորեն որպես հոգևոր մշակույթի երկու անհրաժեշտ ու միմյանց սնուցող իրողություններ հատկապես հասարակական հիմնախնդիրների հետազոտման ու հիմնավորումների տեսանկյունից: Փիլիսոփայությունը ընդհանուր մեթոդաբանական ու կողմնորոշիչ նշանակություն ունի տնտեսագիտության համար իր աշխարհայացքային ու տեսական ընդհանուր հայեցողությամբ, հասարակության փիլիսոփայական մեկնության յուրահատկությամբ, մեթոդաբանությամբ, օրենքներով ու կատեգորիաներով: Պատահական չէ, որ Արիստոտելը գործնական փիլիսոփայության ընդհանուր համակարգում ներառել է բարոյագիտությունը, քաղաքագիտությունը և տնտեսագիտությունը: Նույնը կատարել է Դավիթ Անհաղթը հետևելով նրա օրինակին: Նպատակը հետևյալն էր, հիմնավորել, որ հասարակության բնականոն զարգացման, մարդու կատարելության, նրա հասարակական ու տնտեսական կյանքը կազմակերպելու համար տնտեսագիտությունը ունի առանցքային կարևորություն: Այսպիսով նաև որոշակի կապ ու հարաբերություն է հաստատվում տնտեսագիտության ու փիլիսոփայության միջև: Ավելին, տնտեսագիտական ուսմունքները, նշանավոր տնտեսագետների հետազոտությունները հագեցած են փիլիսոփայական մտածողությամբ ու ընդհանրացումներով: Դրա ակնհայտ դրսևորումներից են Ադամ Սմիթի և, հատկապես, Կարլ Մարքսի, ներկայիս նշանավոր տնտեսագետների տնտեսագիտական աշխատությունները: Մարքսի «Կապիտալը» նշվածի դասական օրինակն է, որում տնտեսագիտականը ներծծված է փիլիսոփայականով և հակառակը:

Այս մոտեցմամբ հատկանշելի են նաև հետևյալները՝

- տնտեսության, նյութական բարիքի ստեղծման, կառավարման ու իրացման համակարգը զգալիորեն պայմանավորում է տվյալ հասարակության, պետության քաղաքակրթման մակարդակը, նրա հիմնական կողմնորոշիչները մարդկային բարեկեցության կազմավորման տեսանկյունից: Սակայն նյութական ապահովվածությունը ինքնին նշանակություն չունի, եթե հասարակությունը, ազգային կեցության հասարակական կազմակերպումը հագեցած չէ արժեքայինով, բարոյականով, հոգևորով: Հասարակությունը հարուստ է այն դեպքում ու նրա անվտանգությունը ապահովված այն ժամանակ, եթե այն հարուստ է հոգեբարոյականով, ոգեղենությամբ, բարձրագույն արժեքային բաղադրիչներով՝ հայրենասիրություն, ազնվություն, նվիրվածություն, պատասխանատվություն, պարտքի ու իրավունքի ներդաշնակություն և այլն:

Արդի քաղաքակրթության, տնտեսական բուռն զարգացումների արատավոր թերություններից, հակահումանիստական մղումներից է հատկապես այն, որ խախտվել է ներդաշնակությունը, համագործակցությունը նյութականի, տնտեսականի ու հոգեբարոյակա-

նի, արժեքայինի միջև: Այո, որքան էլ ակնհայտ է այն, որ քաղաքակրթության գոյության ու զարգացման համար տնտեսական համակարգը, նյութական բարիքների արտադրությունն ու վերարտադրությունը ունեն ելակետային նշանակություն, սակայն առաջնիչը, հասարակությանը ու տնտեսությանը ուժայնություն ու մարդկայնություն հաղորդողը մնում է հոգևորը, բարոյականը, արժեքայինը որոնք հոգևոր մշակույթի ու փիլիսոփայության ելակետային ու կազմորոշիչ սկզբունքներն են ու առանցքային նշանակություն ունեն նաև հայության ու Հայաստանի համար:

Տնտեսությունը քաղաքակրթական նշանակություն կարող է ունենալ ու քաղաքակրթության զարգացնող միջոց միայն այն դեպքում, երբ նրա նպատակը լինի ոչ միայն ու ոչ թե նյութականը, այլև ամբողջովին նպատակամղվի հասարակության, ազգային կեցության հոգեբարոյական, արժեքային համակարգի պահպանմանն ու դրանց զարգացման համար պայմանների ստեղծմանը, այլ պարագայում տնտեսագիտական, քաղաքական հիմնավորումները տնտեսության արդիականացման, զարգացման վերաբերյալ չի ունենա ոչ մի նշանակություն, այնպես, ինչպես որ մարդու մարդկային որակները գնահատվում են ոչ թե նրա զանգվածով, կշիռով ու ստամոքսային ճարպի հաստությամբ, այլև մտավոր, բարոյական ու ընդհանուր հոգևոր զարգացման մակարդակով, կրթվածությամբ: Տնտեսությունը միջոց է, նյութականացված մոլիչ, բայց ոչ վերջնական նպատակ: Հասարակության, քաղաքակրթության հարացույցային կողմնորոշիչ, եթե ցանկանում ենք զերծ մնալ հասարակական աղետներից, անկումներից, խեղումներից, ոչնչացման բնագոյներից, նյութապաշտությունից, պետք է լինի հոգևորը, արժեքայինը իրենց փիլիսոփայական ու այլ կարգի հիմնավորումներով: Այլ դեպքում ցանկացած քաղաքակրթություն ու հասարակական կազմավորում, ազգ ենթարկվելու են ինքնակործանման:

СУРИК САРГСЯН

О КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗОВАННЫХ ОРИЕНТИРАХ ХОЗЯЙСТВА И ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: хозяйство, экономика, культура, философия, цивилизация, общество, нация, развитие, система

В статье обосновывается важное значение хозяйства и экономики в формировании общества и национальной жизни. Однако отмечается, что это возможно только в том случае, если они сотрудничают с культурными, ценностными и философскими понятиями. Это считается одним из необходимых условий формирования цивилизации.

SURIK SARGSYAN

ABOUT PHILOSOPHICAL-CULTURAL AND CIVILIZATION ORIENTATIONS OF ECONOMY AND ECONOMICS

Key words: economy, economics, culture, philosophy, civilization, society, nation, development, system

The article considers the significance of economy and economics in formation of society and national life. Nevertheless, it becomes possible providing that they collaborate with cultural, valuable and philosophical concepts, and is considered one of indispensable conditions for the formation of civilization.

ЛИДА ТОНОЯН

Доцент, АГЭУ

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ ПРИ НАПРАВЛЕННОМ ОБУЧЕНИИ НЕРОДНОМУ ЯЗЫКУ

Ключевые слова: учебная положительная мотивация, стимулируемая форма общения, ключевые темы, активная и мыслительная речевая деятельность, активизация обучения, продуктивная речь

Формирование и упрочение мотивации изучения русского языка происходит в процессе обучения, который является базой для формирования и реализации не только учебной, но и познавательной деятельности. Эффективность изучения языка повышается лишь тогда, когда учебный предмет и учебный материал становятся целью и мотивом.

Изучение языка, тем более неродного, нелегкий труд.

Современная методика требует разработки системы целей, потребностей и мотивов, побуждающих студентов овладевать знаниями (хотеть учиться), заинтересованно и сознательно относиться к учению, быть активными в учебном процессе. Задача заключается в том, чтобы появились мотивы не только личные ("учу русский, английский, чтобы общаться с иностранцами"), но и социально значимые.

Успех обучения неродному языку зависит прежде всего от их методически верной организации, от характера направляемой преподавателем деятельности студентов.

Основные психолого - педагогические принципы, реализация которых обеспечивает успех обучения и становление положительной мотивации к изучению неродного языка - гуманность отношений на уроке и успех в учении.¹

Урок как форма организации обучения предполагает обязательное общение между преподавателем и студентами. От характера этого общения зависит не только психологический климат, взаимопонимание между преподавателем и студентами, но и отношение последних к учению, их активность на уроке, успешность решения учебных и воспита-

¹ Психологический аспект организации учебной деятельности (под редакцией М.Б.Успенского, М.В. Головановой). М., 1986, с. 36-37.

тельных задач. "Чем благоприятнее складываются отношения "преподаватель – студенты", тем выше уровень мотивации поведения студентов".¹

Следует подчеркнуть: ни содержание, ни выбор эффективных упражнений, необходимой наглядности и технических средств не обеспечат успех урока, если не будет учтено, в каких психологически окрашенных и стимулируемых формах общения будут преподнесены студентам знания и организована их учебно – познавательная деятельность. Не случайно при оценке урока первым критерием является ответ на вопрос: "Создан ли был необходимый эмоциональный климат?"

Понимание того, что учиться необходимо, само по себе может не играть для студентов стимулирующей роли, если учение не будет превращено в актуальную потребность посредством действенного общения. Необходимо сделать так, чтобы знания воспринимались студентами как лично важные, а сам процесс овладения ими увлекал, рождает чувство удовлетворения, эмоционального подъема, проходил в обстановке взаимообогащающего общения, сотрудничества и сотворчества с преподавателем и однокурсниками. Создание на уроке обстановки чуткости и доброжелательности, естественности и непринужденности стимулирует речевую деятельность и активность студентов, снимает состояние неуверенности, робости, скованности. На таком эмоциональном фоне знания усваиваются легко и в то же время прочно и основательно.

Говорить на родном языке заставляет естественная и постоянная потребность человека выражать мысли. Эту ситуацию следует поддерживать и даже стимулировать при обучении неродному языку. Уже с первых занятий необходимо включать студента в активную речевую деятельность. Механизм мотивации говорения глубоко индивидуален, непосредствен, не управляем, но регулируем.

Стимулом учебной деятельности могут стать речевые тренировочные упражнения, если они не акцентируют внимания на отдельных допущенных студентами ошибках, а способствуют совершенствованию русской речи в целом. Тренировочные упражнения должны помочь студенту самостоятельно выбирать и сочетать языковые формы в зависимости от речевой ситуации.

Для этого необходимо предлагать на уроках материалы, стимулирующие активную и мыслительную речевую деятельность: преподаватель должен создавать ситуации, при которых студенты могли бы свободно дискутировать, выражать нетрадиционные идеи и мнения; высказываться даже в том случае, когда не совсем уверены в правильности сказанного; вести диалоги и дискуссии с опорой на личностный опыт и изучаемый язык.

Содержание общения студентов на русском языке может быть расширено благодаря включению в урок интересующих их тем и проблем (о прочитанном литературном произведении, международной жизни, телепередаче или о спорте).

В экономическом вузе для активизации обучения студентов необходимо использовать и тему "Средства массовой информации. Их роль в обучении русскому языку" с употреб-

¹ Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе: пер. с немец. М., 1981, с. 198.

лением специальной лексики (например, Международный валютный фонд, ООН, глобализация – ведущая тенденция мирового хозяйства, международная миграция рабочей силы, налоговая политика государства и т.д.).

Такие задания активизируют экономическую лексику и могут быть использованы при дискутировании, реферировании, подготовке к докладам, при работе над устными и письменными сообщениями.

Профессиональная тематика усиливает интерес к темам, раскрывает новые грани употребления терминов, способствуя тем самым их закреплению.

Формирование и развитие коммуникативных умений в армянской аудитории может происходить:

- 1) на базе работы над связным текстом;
- 2) в связи с языковой темой урока;
- 3) сепаратно, независимо от других аспектов и видов работ.

В последнем случае нередко выделяются уроки развития продуктивной связной речи.

Основным средством развития продуктивной речи на уроках является выполнение студентами учебно-творческих работ, связанных со сложным процессом словесного творчества.

Кроме общих трудностей учебного словесного творчества, студенты испытывают дополнительные, связанные с языковым барьером, с недостаточным владением русским языком. При изучении другого языка в условиях учебного билингвизма особенно труден выбор средств выражения своих мыслей в процессе учебного творчества.

Это вызывает необходимость мер, которые призваны облегчить и вместе с тем активизировать продуцирование речи на русском языке. К наиболее общим для всех работ относятся:

- 1) речевая тренировка для подготовки той речи, которая при выполнении творческой работы призвана стать спонтанной и неподготовленной;
- 2) возможность пользования словарями;
- 3) предварительное и по возможности вариативное описание преподавателем на русском языке направлений в раскрытии темы, а также создание по теме творческой работы "подсказывающих" речевых ситуаций.

Меры такого характера облегчают студентам ответ на вопрос "О чем говорить (писать)?" и позволяют им больше внимания уделять выбору средств выражения своих мыслей. Продуктивная речь в таких условиях становится частично репродуктивной, а неподготовленная – частично подготовленной.

Однако такая "непоследовательность" в соответствии с речевыми возможностями студентов в итоге оказывается полезной для активизации продуктивной речи на русском языке.

Названные средства стимуляции спонтанной речи своеобразно используются применительно к различным видам речевой деятельности и формам речи.¹

¹ Специфика учебного творчества на уроках русского языка (под редакцией М.Б. Успенского, М.В. Головановой). М., 1986, с. 112.

При работе с текстом создается возможность анализа содержательной и логико - композиционной сторон связной речи. Отбирая материал и определяя формы работы, мы руководствуемся тем, что эффективность усвоения зависит от интереса студентов к занятию, поддерживаемого как экстралингвистическими факторами (мотив, ситуация и др.), так и лингвистическим материалом.

Поэтому зачастую формирование и упрочение мотивации изучения русского языка происходит в процессе обучения, который является базой для формирования и реализации не только учебной, но и познавательной деятельности. Эффективность изучения языка повышается лишь тогда, когда учебный предмет и учебные материалы становятся целью и мотивом.

Целью коммуникативного подхода, направленного на обучаемых, является заинтересованность их в изучении русского языка путем концентрации их внимания на ключевых темах и предоставления им возможности выбора текста и задач для достижения поставленных целей.

ԼԻՂԱ ՏՈՆՈՅԱՆ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՀԱԴԻԴՄԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿ

Հիմնաբառեր. ուսումնական դրական շահադրդում, ուսումնական շահադրդող ձև, հիմնական թեմաներ, ակտիվ և մտավոր խոսքային գործունեություն, ուսուցման ակտիվացում, արդյունավետ ելույթ

Ռուսաց լեզվի շահադրդման ձևավորումը և հստակեցումը ի հայտ են գալիս ուսուցման գործընթացում, որը ձևավորման և իրականացման հիմքն է: Այն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես ուսուցում, այլ նաև տեղեկատվական գործունեություն:

Ռուսաց լեզվի ուսուցման արդյունավետությունը բարձրանում է, երբ ուսուցման ընթացքը և ուսուցման նյութը դառնում են նպատակ և շարժառիթ:

LIDA TONoyAN

FORMATION OF POSITIVE MOTIVATION AIMED AT LEARNING FOREIGN LANGUAGE

Key Words: positive motivation of learning, stimulating form of learning, key themes, active and mental speech activity, activization of learning, productive speech

Formation and consolidation of motivation for Russian language learning occurs in the process of studies, being the base of the formation and realization basis not only of learning but also of informative activity. Efficiency of language learning grows only when the learning process and learning material becomes a goal and a motive.

ՄԱՐՏԱ ՍԱՆԴՈՅԱՆ

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
դասախոս

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԿՈՉՈՒՄՆԵՐԻ ՇՆՈՐՀՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր *հետբուհական մասնագիտական կրթություն, գիտական աստիճանների և կոչումների շնորհում, Բոլոնիայի գործընթաց, Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածք, ԲՈՒՀ-երի ինստիտուցիոնալ և ակադեմիական ինքնավարություն*

Հոդվածի նպատակն է Հայաստանի Հանրապետությունում գործող գիտական աստիճանների և կոչումների շնորհման համակարգի վերանայումը, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինստիտուցիոնալ և ակադեմիական ինքնավարությունը սահմանափակող կարգավորումների հայտնաբերումը, Բոլոնիայի գործընթացով պայմանավորված բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնավարության ամրապնդմանն ու Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքին ինտեգրվելու հնարավորությունների ընդլայնմանը միտված հետբուհական մասնագիտական կրթության համակարգի արդիականացումը:

Հոդվածը նվիրված է հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտի գիտական աստիճանների և կոչումների շնորհման համակարգում Հայաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների (ԲՈՒՀ) ինստիտուցիոնալ և ակադեմիական ինքնավարությունը սահմանափակող կարգավորումները բացահայտելուն և դրանց փոխարեն այլընտրանքային կարգավորումներ առաջարկելուն: Հոդվածի շրջանակներում մանրամասն ուսումնասիրվել են ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերը, դրանցում առկա վարչարարական գործընթացներն ու ոլորտում կիրառվող քաղաքականությունը: Հետազոտությունը իրականացվել է Բոլոնիայի գործընթացի համատեքստում, հետևաբար նաև ուսումնասիրվել են Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքը (ԵԲԿՏ) կարգավորող փաստաթղթերը: Խնդրո առարկայի վերաբերյալ մասնագիտական կարծիք ստանալու համար իրականացվել է որակական հետազոտություն, որի շրջանակներում անց են կացվել կիսահամակարգված խորքային հարցազրույցներ բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտի փորձագետների հետ: Հարցազրույցներից ստացված տվյալները վերլուծվել են բովանդակային վերլուծության (կոնտենտ անալիզի) մեթոդով, քանի որ վերլուծության նպատակն էր ոչ թե հավաքագրված տեղեկատվության մեկնաբանությունը այլ հարցվողների պատասխաններում ձևակերպված կարծիքների ամփոփումը: Հարցազրույցների սղագրությունը և վերլուծությունը հոդվածում ներառված չեն, սակայն հասանելի են առանձին տարբերակով: Կիրառվել է նաև լավագույն միջազգային փորձի ուսումնասիրության մեթոդը:

ՀՀ-ում հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտի կարգավորման համակարգը չի համապատասխանում ժամանակակից միջազգային, մասնավորապես՝ ԵԲԿՏ-ի չափանիշներին և պահանջներին, ինչը խոչընդոտում է ազգային գիտակրթական համակարգի զարգացմանը: Ոլորտի կարգավորումը չափազանց կենտրոնացված է, ինչը չի նպաստում Բոլոնիայի գործընթացով պայմանավորված ԲՈՒՀ-երի ինքնավարության ամրապնդմանը¹ և բացասաբար է ազդում դրանց մրցակցային հնարավորությունների և գիտակրթական համակարգի որակի բարելավման վրա: Այս հոդվածի շրջանակներում վերանայվելու է հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտի գիտական աստիճանների և կոչումների շնորհման համակարգը, որը իրենից ներկայացնում է գրեթե ամենակենտրոնացված հետբուհական մասնագիտական համակարգի ենթաոլորտներից մեկը: Այն խիստ հակասում է ՀՀ-ում հռչակված Բոլոնիայի գործընթացի սկզբունքների ներդրման գաղափարախոսությանը², չի նպաստում ԵԲԿՏ-ի կրթական համակարգի ինտեգրման և միջազգայնացման չափանիշներին³: Հրատապ է դարձել ենթաոլորտի ապակենտրոնացումը և ԲՈՒՀ-երի ինքնավարության ամրապնդումը: Մասնավորապես, մինչ այժմ ՀՀ-ում գիտական աստիճաններն ու կոչումները շնորհվում են ՀՀ Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ՀՀ ԲՈՀ) կողմից համապատասխանաբար ԲՈՒՀ-երին և գիտական կազմակերպություններին կից գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի մասնագիտական խորհուրդների ներկայացմամբ: ԲՈՒՀ-երի ինքնավարության նման սահմանափակումը, ի վերջո խիստ բացասաբար է անդրադառնում դրանց զարգացման վրա: Այնինչ Բոլոնիայի գործընթացը համալսարանների ինքնավարությունը համարում է առանցքային պայման: Մասնավորապես Լյովեն-Լա-Նյուվում կոմյունիկեում նշվում է՝ «Անհրաժեշտ ընթացիկ բարեփոխումների շնորհիվ ԲՈՒՀ-երում և քաղաքականության ոլորտում կշարունակվի ինստիտուցիոնալ ինքնավարության, ակադեմիական ազատության և սոցիալական հավասարության եվրոպական արժեքների ներդրումը, կապահովվի անձնակազմի և ուսանողների լիարժեք մասնակցությունը»: Լիսաբոնի ճանաչման կոնվենցիան սահմանում է՝ «...մեծ նշանակություն տալով ինստիտուցիոնալ ինքնավարության սկզբունքին, գիտակ-

¹ Բուհերի ինստիտուցիոնալ ինքնավարության սկզբունքներն ամրագրված են ԵԲԿՏ-ի հետևյալ փաստաթղթերում՝ Եվրոպական տարածաշրջանում բարձրագույն կրթությանը վերաբերող որակավորումների ճանաչման մասին կոնվենցիա (այսուհետ՝ Լիսաբոնի ճանաչման կոնվենցիա), 1997թ.: Եվրոպայի կրթության նախարարների համատեղ հռչակագիր (այսուհետ՝ Բոլոնիայի հռչակագիր), 1999 թ.: Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածաշրջանի վերաբերյալ Բուդապեշտ-Վիեննայի հռչակագիր (այսուհետ՝ Բուդապեշտ-Վիեննայի հռչակագիր), 2010 թ.: Բեռլինի կոմյունիկե, 2003: Բերգենի կոմյունիկե, 2005: Լոնդոնի կոմյունիկե, 2007 թ.: Լյովեն-Լա-Նյուվում կոմյունիկե, 2009: Բուխարեստի կոմյունիկե, 2012:

² ՀՀ-ում հռչակված Բոլոնիայի գործընթացի սկզբունքների մասին տե՛ս Սարգսյան Յու. Լ. և Բուդաղյան Ա. Ս., *Բոլոնիայի գործընթացը Հայաստանում. Ուղեցույց*, Բարձրագույն կրթության ռազմավարական հետազոտությունների ազգային կենտրոն, Եր., Անտարես, 2008, էջ 61-63:

³ Սարգսյան Յու.Լ. և Բուդաղյան Ա.Ս., *ՀՀ հետբուհական կրթության վերակառուցումը Բոլոնիայի գործընթացի համապոքսորում. Բարեփոխումների հայեցակարգի (ռազմավարության) ուղղագիծ*, Բաց հասարակության ինստիտուտի աջակցության հիմնադրամ – Հայաստանյան մասնաճյուղ, Բարձրագույն կրթության ռազմավարական հետազոտությունների ազգային կենտրոն ՀԿ, Եր., 2007:

ցել այդ սկզբունքի պահպանման և պաշտպանության անհրաժեշտությունը...»: Համալսարանների լայն ինքնավարությունը ամրագրված է նաև «Զալցբուրգ II»¹ առաջարկություններում²: Միջազգային փորձի լավագույն օրինակներից է Մեծ Բրիտանիան, որտեղ համալսարան անվան տակ օրենսդրությունը ինքնին ենթադրում է գիտական աստիճանի և կոչումների շնորհման իրավունք³: Գիտական աստիճաններն ու կոչումները շնորհվում են ԲՈՒՀ-երի կողմից այլ ոչ թե պետական մարմնի և պատկանում են բուհերին այլ ոչ թե պետությանը⁴: Այստեղ ինքնավարության կարևորագույն գործոնների շարքին է դասվում հենց ատենախոսությունների պաշտպանության, հանձնաժողովների ձևավորման, գիտական աստիճանաշնորհման, գիտական կոչումների շնորհման և այլ գործընթացների ինքնուրույն իրականացման ազատությունը⁵: Վերջերս Ռուսաստանում նույնպես պատրաստվել է մի օրինագիծ, որի համաձայն արդեն երկու ռուսական բուհ ստանում են թույլտվություն ունենալ սեփական մասնագիտական խորհուրդ և ինքնուրույն շնորհել գիտական աստիճանները, ինչպես նաև տրամադրել գիտական աստիճաններն ամրագրող սեփական նմուշի դիպլոմներ⁶:

Այսպիսով, ելնելով վերոհիշյալ վերլուծությունից, առաջարկում ենք հետևյալը՝ այսուհետ գիտական աստիճաններն ու կոչումները պետք է շնորհվեն ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության (ՀՀ ԿԳՆ) կողմից դոկտորական կրթական ծրագրեր իրականացնելու թույլտվություն ստացած բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կամ կազմակերպությունների կողմից: ՀՀ ԿԳՆ կողմից դոկտորական կրթական ծրագրեր իրականացնելու թույլտվություն ստանալու համար բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները կամ կազմակերպությունները պետք է ունենան սեփական գիտական աստիճանաշնորհման մասնագիտական խորհուրդներ: Ատենախոսությունների թեմաների հաստատումը, դրանց պաշտպանության կազմակերպումը, մասնագիտական խորհուրդների գործունեությունը իրագործվում են ՀՀ ԿԳՆ կողմից դոկտորական կրթական ծրագ-

¹ «Զալցբուրգյան սկզբունքները» սահմանում են Բոլոնիայի գործընթացի համատեքստում հետբուհական կրթության կենտրոնական սկզբունքները:

² European University Association, *Salzburg II Recommendations: European Universities' Achievements Since 2005 in Implementing the Salzburg Principles*, Brussels, 2010, available at <http://www.eua.be/Libraries/Publications_homepage_list/Salzburg_II_Recommendations.sflb.ashx>

³ The Quality Assurance Agency for Higher Education, *Degree awarding powers (DAP) and University Title (UT)*, available at <<http://www.qaa.ac.uk/ABOUTUS/DAP/Pages/default.aspx>>; The Quality Assurance Agency for Higher Education, *Doctoral Degree Characteristics*, September, 2011, pp. 1-7, available at <http://www.qaa.ac.uk/Publications/InformationAndGuidance/Documents/Doctoral_Characteristics.pdf>

⁴ The Quality Assurance Agency for Higher Education, *Description of Higher Education in England, Wales and Northern Ireland*, 2013, available at <<http://www.qaa.ac.uk/publications/information-and-guidance/publication?PubID=2821#.VFxsQflyMjF>>

⁵ The Quality Assurance Agency for Higher Education, *Doctoral Degree Characteristics*, September, 2011, available at <http://www.qaa.ac.uk/Publications/InformationAndGuidance/Documents/Doctoral_Characteristics.pdf>

⁶ Проект (2014), Федеральный закон о внесении изменений в статью 4 Федерального закона "О науке и государственной научно-технической политике" и в статью 4 Федерального закона "О Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова и Санкт-Петербургском государственном университете".

րեր իրականացնելու թույլտվություն ստացած բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կամ կազմակերպությունների կողմից՝ ինքնուրույն: Գիտական աստիճաններն և կոչումներն ամրագրող սեփական նմուշի դիպլոմների (վկայագրերի) տրամադրումը իրագործել ՀՀ ԿԳՆ կողմից դոկտորական կրթական ծրագրեր իրականացնելու թույլտվություն ստացած բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կամ կազմակերպությունների կողմից: Փոփոխություններ կատարել ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերի մեջ¹:

Հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտում կամրապնդվի Բոլոնիայի գործընթացով պայմանավորված բուհերի ինքնավարության սկզբունքը: Կրնդլայնվեն Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքին ինտեգրվելու հնարավորությունները: Բուհերը՝ շնորհիվ ակադեմիական ինքնավարության աստիճանի բարձրացմանը, ձեռք կբերեն լրացուցիչ մրցակցային առավելություններ, հետևապես նաև լրացուցիչ զարգացման ռեսուրսներ:

Մեր ուսումնասիրության եզրակացությունը հետևյալն է՝ գիտական աստիճանների ու կոչումների շնորհման, ինչպես նաև ատենախոսությունների թեմաների հաստատման, ատենախոսությունների պաշտպանության գործընթացի կազմակերպման, մասնագիտական խորհուրդների ձևավորման և գործունեության իրականացման, և վերջապես գիտական աստիճաններն ու կոչումներն ամրագրող սեփական նմուշի դիպլոմների տրամադրման իրավունքները լիովին պետք է ամրագրել բուհերին և գիտական կազմակերպություններին: Այսպիսի քայլերի հետևանքով կիրականացվի Բոլոնիայի գործընթացի ամենակարևոր պահանջներից մեկը՝ բուհերը կստանան աննախադեպ հնարավորություն դառնալու ինքնավար ինստիտուտներ:

МАРТА САНДОЯН

ПУТИ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПРИСУЖДЕНИЯ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ И ЗВАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: послевузовское профессиональное образование, присуждение ученых степеней и званий, Болонский процесс, Европейское пространство высшего образования, институциональная и академическая автономия вузов

Статья посвящена пересмотру действующего порядка присуждения ученых степеней и званий в Республике Армения, выявлению регулятивных норм, ограничивающих институцио-

¹ «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», «Կրթության մասին», «Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքներում, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 8 օգոստոսի 1997 թ., N 327 «ՀՀ գիտական աստիճանաշնորհման կանոնակարգ»-ը հաստատելու մասին», ՀՀ կառավարության 9 հուլիսի 2001 թ. N615 «Հայաստանի Հանրապետության գիտամանկավարժական կադրերին պրոֆեսորի և դոցենտի գիտական կոչումներ շնորհելու կարգը հաստատելու մասին» որոշումներում:

нальную и академическую автономию вузов страны, модернизации системы послевузовского профессионального образования, направленной на реализацию принципа автономии вузов согласно требованиям Болонского процесса и расширению возможностей интеграции в Европейское пространство высшего образования.

MARTA SANDOYAN

MODERNISATION TITLES PROCESS OF AWARDING ACADEMIC DEGREES AND ACADEMIC RANKS IN ARMENIA

***Key Words:** postgraduate education, awarding academic degrees and titles, Bologna process, European Higher Education Area, institutional and academic autonomy of universities*

The aim of this article is to review the process of awarding academic degrees and titles in Armenian postgraduate education sector, find regulations that undermine institutional and academic autonomy of Armenian universities and instead propose new steps and processes enforcing the principle of university autonomy required by the Bologna process and enhancing the opportunities to better integrate with the European Higher Education Area.

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ V

**ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ**

ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ ՇԱՀԱԴՐԴՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Հիմնաբառեր. անձնակազմ, մարդկային ռեսուրս, շահադրդման համակարգ, աշխատավարձ, աշխատանքային պայմաններ, ինքնաշահադրդում

Անձնակազմի շահադրդման համակարգը հանդիսանում է կազմակերպության արժեքը բարձրացնող մեխանիզմ, որը պետք է ուղղված լինի ողջ կոլեկտիվի աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը, ինչպես նաև անձնակազմի ընտրության և այլ գործընթացների հետ կապված ծախսերի կրճատմանը: Առաջարկված միջոցառումների ներդրումը, կառավարման այլ մեթոդների կատարելագործման հետ համադրելով, հնարավորություն կտա բարձրացնելու աշխատողների շահագրգռվածությունը իրենց աշխատանքի արդյունքների նկատմամբ, հեղինակություն և՛ հնարավորության սահմաններում ներգրավել առավել բարձր որակավորում ունեցող աշխատողներին:

Անձնակազմի աշխատանքային շահադրդման կառավարումը ընդհանուր առմամբ կազմակերպության գործունեության արդյունքների, մրցունակության և արդյունավետության հետ ուղղակի կապված մեխանիզմ է: Շահադրդման կառավարման տեխնոլոգիաների գրագետ կիրառման դեպքում կազմակերպության մարդկային ռեսուրսների օգտագործումը հասնում է օպտիմալի, որը բերում է բիզնեսի եկամտաբերության աճի:

Կազմակերպության անձնակազմի շահադրդման համակարգը դա միջոցառումների ամբողջություն է, որոնք խթանում են ոչ միայն անձնակազմի աշխատանքային գործունեությանը, որի դիմաց փող է վճարվում, այլև, առաջին հերթին, հատուկ աշխատասիրությունը և հենց այդ կազմակերպությունում աշխատելու ուժգին ցանկությանը, իրենց աշխատանքում բարձր արդյունքների ձեռքբերման, ղեկավարության նկատմամբ հավատարմությանը:

Անձնակազմի աշխատանքի շահադրդումն հանդիսանում է ցանկացած կազմակերպության կադրային քաղաքականության առանցքային ուղղությունը: Աշխատողների շահադրդման առավել քան արդյունավետ համակարգ է «արդյունքին ուղղված շահադրդում»-ը: Աշխատողների աշխատանքի արդյունքները գնահատվում են KPI-ի (Key Performance Indicators)՝ արդյունավետության առանցքային ցուցանիշի միջոցով: Դրանք հնարավորություն են տալիս գնահատել իրականացվող գործողությունների արդյունավետությունը: KPI-ին կարող է կիրառվել, ինչպես ողջ կազմակերպության, նրա առանձին ստորաբաժանումների, այնպես էլ կոնկրետ աշխատողների աշխատանքի գնահատման նպատակով: KPI համակարգի միջոցով կարելի է ոչ միայն հսկել և գնահատել իրականացվող գործողությունների արդյունավետությունը, այլ նաև կառուցել աշխատանքի վարձատրության արդյունավետ համակարգ: Շահադրդման համակարգի տեսաբաններից շատերը պնդում են, որ միայն արդյունքին ուղղված շահադրդումն է համարվում կատար-

յալ համակարգ, քանի որ գործարարության համար հիմնավորում է պարզևատրումների վճարումը, իսկ աշխատողներին հնարավորություն է տալիս եկամուտ ստանալ և այն ավելացնել գործադրված ջանքերին համապատասխան:

Շահադրդման համակարգերի զարգացման ընթացքը բավականին երկար ժամանակ է ընդգրկում, որը կարելի է բաժանել հետևյալ փուլերի.

Առաջին փուլում, սկսելով Թեյլորի ուսուցումից, շահադրդման համակարգը ուսումնասիրում է պարտադիր աշխատանքային պայմանների և նրա արդյունքների նկատմամբ մարդու արձագանքը՝ դրանց հետ համեմատելով աշխատավարձի չափերը:

Երկրորդ փուլում աշխատող մարդը ճանաչվում է որպես սոցիալական, խմբային էակ, որն ունակ է նորմալ գոյատևել միայն սոցիալական կոլեկտիվի առկայության պայմաններում: Մարդու աշխատանքը գնվում է, իսկ խթանման համակարգը և աշխատանքի վարձատրության չափերը որոշվում են գործատուի կողմից:

Երրորդ փուլում կառավարման ժամանակ շահադրդման համակարգը կախվածության մեջ է դրվում դրա մեթոդներից և գործիքակազմից:

Չորրորդ փուլում շահադրդման համակարգը ուսումնասիրում է աշխատանքի արդյունավետության և աշխատավարձի վրա դրական ու բացասական գործոնների ազդեցությունը:

Հինգերորդ փուլում ձևավորվում և իրականացվում է շահադրդման նոր փիլիսոփայություն, որի էությունը հանգեցնում է ինքնաշահադրդման՝ որպես երևույթի զարգացում, որը բխում է մարդու պահանջմունքների հիերարխիայից:

Վեցերորդ փուլում փորձարկվում է շահադրդման նոր հայեցակարգը, որն աշխատողին ցույց է տալիս իր նպատակների իրականացման ճանապարհները՝ ելնելով պահանջմունքների հիերարխիայից և շահադրդման հոգեբանական տեսությունից:

Յոթերորդ փուլում շահադրդման համակարգը ուղղվում է խմբային նպատակների և խնդիրների ձեռքբերմանը՝ փոքր կոլեկտիվներին լիազորությունների պատվիրակման հիման վրա:

Ութերորդ փուլում շահադրդման համակարգի հիմքում դրվում է սոցիալական կարիերայի գործոնները և անձնական պահանջմունքների բավարարման ուղիները:

Շահադրդման բոլոր գործոնները կարելի է բաժանել նյութականի (տնտեսական) և ոչ նյութականի (ոչ տնտեսական): Բացի նյութական խրախուսման համակարգից կազմակերպությունում պետք է մշակված լինի նաև աշխատողների ոչ նյութական խրախուսման լրացուցիչ համակարգ, որն ուղղված կլինի նրանց հոգեբանական, ոչ տնտեսական պահանջմունքների բավարարմանը: Ի դեպ վերջիններս ոչ պակաս կարևորություն ունեն:

Աշխատողների կողմից իրենց արդյունքների ինքնագնահատականով պայմանավորված կարելի է առանձնացնել շահադրդման ներքին և արտաքին դրդապատճառներ, որոնք կապված են կազմակերպության ղեկավարության կողմից աշխատողների աշխատանքային նվաճումների մակարդակի գնահատման հետ:

Սովորաբար կազմակերպությունում մշակվում է շահադրդման ընդհանուր կորպորատիվ համակարգ: Սակայն, վերջին ժամանակներում, գնալով լայն տարածում է ստանում առանցքային աշխատողների անհատական խրախուսման, ինչպես նաև աշխատողների

առանձին խմբի՝ խմբակային (հատվածավորված) խրախուսման համակարգերը: Քանի որ տարբեր աշխատողներ ունեն տարբեր պահանջմունքներ և հետաքրքրություններ, կազմակերպության արժանի աշխատողների շահադրդման անհատական ձևը գնալով ավելի ու ավելի է արմատավորվում:

Փորձը ցույց է տալիս, որ ղեկավարների և աշխատողների ինքնաշահադրդումը հիմնված է ներքին, իրենց համար էական աշխատանքային խթանների տարանջատման վրա: Անձնակազմն իր աշխատանքն իրականացնելիս ձգտում է հասնել առաջադրված նպատակին: Նպատակային ուղղվածությունները, որպես կանոն, տեղաբաշխված են աշխատանքային բովանդակությամբ ներքին բավարարման արժեքավոր աղբյուրից մինչև բացառապես ֆինանսական գործիքներով պարգևատրման իրականացման սահմաններում:

Մասնագետ հետազոտողները առանձնացնում են աշխատանքային ուղղվածությունների չորս հիմնական բաղկացուցիչներ.

1. գործիքային ուղղվածություն – կազմակերպության աշխատողը հիմնականում աշխատանքը դիտարկում է որպես աշխատավարձ ստանալու միջոց, որը նրան, իր կարգավիճակին համապատասխան, կենսամակարդակ է ապահովում (ուտիլիտարիստական ներգրավվածություն),
2. բյուրոկրատական ուղղվածություն – այնպիսի անհատական արժեքները, ինչպիսիք են կազմակերպության նորմերի նկատմամբ հավատարմությունը, անթերի ծառայությունը փոխակերպվում են ծառայողական առաջընթացի և անդամության երաշխիքի տեսքով պարգևատրման (բարոյական ներգրավվածություն),
3. համերաշխության վրա հիմնված ուղղվածություն – աշխատանքը կազմակերպությունում նրա անդամների կողմից ընկալվում է որպես խմբակային գործունեություն, որի արդյունքում ենթադրվում է ինչպես հասարակական, այնպես էլ ֆինանսական պարգևատրում, ինչը, իր հերթին, հանգեցնում է աշխատողի կամ իրեն վարձած կազմակերպության կամ էլ իր գործընկերների հետ նույնականացման (բարոյական և ալտերնատիվ ներգրավվածություն),
4. մասնագիտական ուղղվածություն – ենթադրում է, որ աշխատողը բավարարման զգացողություն է ունենում իր աշխատանքային գործունեության բովանդակությունից:

Շահադրդման համակարգերի ստեղծման հիմնական նպատակը կայանում է նրանում, որպեսզի մշակվի և ամրապնդվի աշխատողների անհրաժեշտ արտադրական վարքագիծը: Այս տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել խնդրի լուծման երկու ուղղություն.

- աշխատողների առկա պահանջմունքների վրա ներգործություն և դրանց բավարարում: Դրա համար անհրաժեշտ է բացահայտել աշխատողների պահանջմունքների կառուցվածքը և ստացված տեղեկատվության հիման վրա կառուցել խրախուսման համակարգը: Քանի որ յուրաքանչյուր մարդ անհատ է, ապա անձնակազմի ցանկացած փոփոխություն պահանջում է խրախուսման համակարգի փոփոխություն: Դրա հետ կապված շահադրդման համակարգը պետք է համապատասխանի ճկունության և հարմարվողականության սկզբունքներին:
- այնպիսի պահանջմունքների ձևավորում, որոնք կարող են բավարարվել արդեն իսկ գոյություն ունեցող համակարգի շրջանակներում: Այս դեպքում շահադրդման

գործընթացում գերակշռող դեր պետք է խաղան կազմակերպության փիլիսոփայությունը, մշակույթը և ներքին միջավայրի գաղափարախոսական, դաստիարակչական ուղղվածություն ունեցող այլ տարրերը: Արդյունքում կձևավորվի մի համակարգ կամ միջավայր, որը կազդի մարդու շահադրդված կառուցվածքի վրա, կձևավորվի այնպիսի աշխարհայացք, որը նրան կդարձնի կոլեկտիվի, թիմի անդամ, հետևաբար կձևավորվի թիմային ոգի: Ժամանակակից պայմաններում, ինչպես երբևէ, անհրաժեշտ է որպեսզի կազմակերպության ողջ անձնակազմը գործի որպես մեկ միասնական թիմ ապագայի հստակ տեսլականով, իր նշանակության հստակ պատկերացմամբ և առաջադրված նպատակներին հասնելու համար ինքնուրույն գործողությունների ձեռնարկելու շահադրդմամբ:

Շահադրդման արդյունավետ համակարգի ստեղծումը ենթադրում է նշված երկու ուղղությունների կիրառում՝ հաշվի առնելով կազմակերպությունում ստեղծված փաստացի իրավիճակը: Այսպես, կարճաժամկետում արդյունքի հասնելու համար շեշտը դրվում է առաջին ուղղության վրա, այսինքն՝ շահադրդման տարբեր մեթոդների կիրառման միջոցով գոյություն ունեցող պահանջմունքների վրա օպերատիվ ներգործելու ձևով: Երկարատև մրցակցային առավելության ստեղծման և պահպանման խնդիրների լուծումը հատուկ ուշադրություն է պահանջում երկրորդ ուղղության նկատմամբ, այսինքն՝ կորպորատիվ փիլիսոփայության, մշակույթի որպես՝ շահադրդման հիմնարար գործոնի՝ միավորելով և ուղղորդելով բոլորի ջանքերը կորպորատիվ նպատակներին հասնելու համար:

Շահադրդման համակարգը պետք է լինի.

- պարզ և բոլորի համար հասկանալի,
- թափանցիկ և հասարակական,
- առավելագույն օբյեկտիվությամբ հաշվի առնի գործունեության արդյունքները, որակավորումը և այլն,
- ընդունվի (հաստատվի) կոլեգիալ ձևով:

Միայն այս կանոնների պահպանման դեպքում կազմակերպության անձնակազմի մոտ հստակ կարծիք է ստեղծվում այն մասին, որ յուրաքանչյուր աշխատող հնարավորություն ունի վերահսկելու գործունեության արդյունքները:

Ժամանակակից պայմաններում շահադրդման համակարգերի կատարելագործման առավել քան նպատակահարմար միջոցներից են՝ ընտրության գործընթացում առավելապես իրատեսական տեղեկատվության տրամադրումը, իրատեսական սպասումների ձևավորումը, անձնակազմի կառավարումը ըստ նպատակների: Եթե առաջադրված նպատակները բարդ են, ապա դրանք պետք է բաշխվեն ըստ կարճաժամկետ փուլերի, աշխատողների լրացուցիչ ունակությունների ակտիվ կիրառումը, աշխատողների գաղափարների և առաջարկությունների նկատմամբ ուշադրությունը, կազմակերպչական մշակույթի ձևավորումը, աշխատողների մոտ կազմակերպության մասնիկը լինելու զգացումի զարգացումը, աշխատողների ձեռքբերումների խրախուսումը և գնահատումը, կարիերայի ղեկավարման համակարգի զարգացումը:

МАРИАННА АБРААМЯН

СИСТЕМА МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА

***Ключевые слова:** персонал, человеческий ресурс, система мотивации, заработная плата, условия труда, самомотивация*

Система мотивации персонала является механизмом повышения ценности предприятия, направленным на повышение эффективности труда всего коллектива, а также снижение затрат, связанных с отбором персонала и прочими процессами. Внедрение предложенных мероприятий, наряду с усовершенствованием прочих методов управления, позволит повысить заинтересованность работников в результатах их труда, и следовательно, по возможности привлечь более высококвалифицированных работников.

MARIANNA ABRAHAMYAN

STAFF MOTIVATION SYSTEM

***Key Words:** staff, human resource, motivation system, salary, labor conditions, selfmotivation*

Staff motivation system is a value increasing mechanism of organization aimed at increasing labor productivity as well as costs reduction connected with personnel selection and other processes. Introduction of proposed measures in conjunction with other management techniques will increase employees interest in the outcome of their work and will attract highly skilled workers.

ՀՈՒՓՍԻՄԵ ԱԶԻՋՅԱՆ

*Մաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու,
ՀՊՏՀ*

ԷՔՍՏՐԵՄԱԼ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

***Հիմնաբառեր.** քարանձավային տուրիզմ, արկածային տուրիզմ, ժայռամագլցում, լեռնային արշավներ*

Էքստրեմալ զբոսաշրջությունը զբոսաշրջության ամենաարագ զարգացող և հեռանկարային տեսակներից է: Հայաստանը, լինելով լեռնային երկիր, զգալի պոպուլյարիտետ ունի դրա զարգացման համար: Հատկապես կարելի է զարգացնել քարանձավային տուրիզմը (Զանգեզուր, Վայք), լեռնային արշավները (Արագած, Գեղամա լեռներ), ժայռամագլցումը (Կոփայք, Տավուշ), լեռնադահուկային սպորտը (Ծաղկաձոր, Աշոցք, Շիրակ), լեռնային հեծանվավարությունը և այլն: Էքստրեմալ տուրիզմի զարգացումը կնպաստի երիտասարդ և ակտիվ զբոսաշրջիկներին դեպի Հայաստան գրավելուն:

Անժխտելի է, որ զբոսաշրջությունը ներկայումս դարձել է համաշխարհային տնտեսության առավել եկամտաբեր ճյուղերից մեկը: Շատ երկրներում այն տնտեսության եկամու-

տի վճռական դեր խաղացող աղբյուր է: Տուրիզմը հանդիսանում է երկրի բարեկեցությունը բարձրացնող կարևոր գործոն: Այն կարելի է դիտարկել որպես համակարգ, որն առաջարկում է տվյալ երկրի բնակչությանը, պատմությանը, մշակույթին, սովորույթներին, հոգևոր և կրոնական արժեքներին ծանոթանալու բոլոր հնարավորությունները: Ժամանակակից տուրիզմը առանձնանում է իր տեսակների, ձևերի և տարատեսակների բազմազանությամբ: Շնորհիվ լանդշաֆտային բազմազանության, պատմամշակութային հարուստ ժառանգության՝ Հայաստանը հիանալի պայմաններ ունի զբոսաշրջության տարբեր ձևերի, այդ թվում՝ էքստրեմալ զբոսաշրջության զարգացման համար: Ընդ որում՝ էքստրեմալ զբոսաշրջությունը կարող է դառնալ զբոսաշրջության հիմնական ուղղություններից մեկը, մնում է միայն դրանց ճիշտ օգտագործումն ու կազմակերպումը:

Էքստրեմալ զբոսաշրջությունը զբոսաշրջության ամենաարագ զարգացող և հեռանկարային տեսակներից է: Ինչպես զբոսաշրջության բազմաթիվ ձևերում, այնպես էլ էքստրեմալ զբոսաշրջության բնագավառում Հայաստանը զգալի պոտենցիալ ունի, որը դեռևս լիովին չի օգտագործվում: Մինչդեռ ՀՀ-ում զբոսաշրջային ռեսուրսները պետք է օգտագործել ինտենսիվորեն, քանի որ, տարածքը փոքր է, իսկ ենթակառուցվածքները՝ ոչ կատարյալ: Մեզ մոտ անհրաժեշտ է զարգացնել տուրիզմի այն ձևերը, որոնք տնտեսության զարգացման այս փուլում մեծ ծախսեր չեն պահանջում:

Ըստ ամերիկյան National Geographic կազմակերպության վիճակագրական տվյալների՝ աշխարհի էքստրեմալ տուրիզմի լավագույն պայմաններ ունեցող երկրների շարքին է դասվում նաև Հայաստանը: Լինելով տիպիկ լեռնային երկիր՝ այն կարող է մեծ հետաքրքրություն առաջացնել լեռնագնացների և ժայռամագլցողների համար, չնայած՝ օտարերկրացիներից քչերն են ծանոթ Հայաստանի լեռներին:

Էքստրեմալ տուրիզմի՝ որպես արկածային տուրիզմի տեսակի համար, կարևոր պայման են հանդիսանում բնության մեջ ոչ սովորական, իրենց մեջ վտանգ պարունակող և ակտիվ գործոնները: Էքստրեմալ տուրիզմը հաճախ անվանում են նաև ծանր էկստրիմիզմ: Եվրոպայում այս ձևը զարգացավ շատ արագ և զանգվածային դարձավ 1980-ականների վերջին և 90-ականների սկզբին:

Զբոսաշրջիկները դեռևս նախընտրում են տուրիզմի էքսկուրսիոն, ճանաչողական, լողափնյա և այլ ձևերը: Դա բացատրվում է նրանով, որ նրանց մեծ մասին հայտնի չէ էքստրեմալ տուրիզմով զբաղվելու վայրերը: Էքստրեմալ տուրիզմի ձևերից ամենատարածվածը լեռնային տուրիզմն է, որը չափազանց վտանգավոր է, բայց միևնույն ժամանակ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում:

Հայաստանի տեղանքը, լինելով շատ բազմազան, ունի ժայռամագլցման տարատեսակների անսահմանափակ հնարավորություններ: Հայաստանում ժայռամագլցումը կարելի է կատարել ապրիլ-նոյեմբեր ամիսներին: Հիմնական ժայռամագլցման երթուղիները գտնվում են Արզնու ձորում և Նորավանքի կիրճում:

Էքստրեմալ տուրիզմի ցամաքային ձևերից օրեցօր ավելի մեծ տարածում է գտնում «մաունթին բայքինգը»: Չնայած նրա ծախսատարությանը՝ բազմաթիվ երկրներում ամեն տարի անցկացվում են լեռնային հեծանվային փառատոններ և աշխարհի գավաթի առաջ-

նություններ: «Մաունթին բայքինգը» հեռանկարային սպորտաձև կարող է դառնալ նաև մեզ համար:

Քարանձավային տուրիզմը, լինելով էքստրեմալ տուրիզմի ձև, մեծ զարգացում է ապրում: Քարանձավները աշխարհի քարտեզի վրա «վերջին սպիտակ կետերն են»: Քարանձավագիտությամբ զբաղվելու համար պետք է ունենալ լուրջ ֆիզիկական, տեխնիկական և հոգեբանական պատրաստվածություն:

Ցանկացած լեռնային երկրամասի համար քարանձավները մեծ դեր են խաղացել այդ տարածքի բնակչության կենցաղի, սովորույթների, աշխարհայացքի ձևավորման գործում: Սրանք եղել են բնակավայրեր կամ եկեղեցիներ ու համալիրներ, որտեղ բնակվել են ճգնափորները (Գեղարդ): Ժայռափոր հազվագյուտ կառույցներ են նաև քարե դռներով քարանձավները, որոնք այսօր հանդիպում են միայն Շիրակում, Արագածոտնում և Գեղարքունիքում:

Լեռնային արշավները կատարվում են բարձր լեռնային շրջաններում, ռելիեֆի ու եղանակի կտրուկ և հաճախակի փոփոխման պայմաններում: Դրանք մեծ մասսայականություն են վայելում տարբեր սեռի և տարիքի մարդկանց համար՝ հասանելիության, պարզ բնույթի և ոչ մեծ ծախսերի շնորհիվ: Լեռնագնացությունը ավելի էքստրեմալ և բավականին տարածված տուրիզմի ձև է:

Գեղամա լեռնաշղթան գտնվում է ՀՀ կենտրոնական մասում: Այս լեռնավահանի առանցքային մասում բարձրանում են մոտ երկու տասնյակ հրաբխային կոներ՝ դրանցից ամենաբարձրը Աժդահակ լեռն է: Գրեթե բոլոր կոնակերպ գագաթները ունեն լավ արտահայտված խառնարաններ, որոնցից մի քանիսում գոյացել են լճեր: Դրանք իրենց քաղցրահամ ջրերով ավելի հետաքրքիր են դարձնում բնական այդ հուշարձանները: Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Հայաստանի ամենաբարձր լեռը Արագածը իր չորս գագաթներով և Քարե լճով: ՀՀ հարավարևելյան մասում ձգվում է Զանգեզուրի լեռնաշղթան, որի ամենաբարձր կետը Կապուտջուղ լեռնագագաթն է: Նշված այս լեռնաշղթաները իրենց երկրաբանական կառուցվածքով, լեռնային զուլալ գետերով էքստրեմալ զբոսաշրջության համար մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Հայաստանում կան մեծ նախադրյալներ նաև ձմեռային զբոսաշրջության կազմակերպման համար: Այդ հնարավորությունների մեծ մասը արդեն բավականին չափով օգտագործվում է: Լեռնադահուկային տուրիզմը, թերևս, ամենազարգացողներից մեկն է ՀՀ-ում: Այս առումով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հատկապես Ծաղկաձորը: Այն զարգացած կուրորտային քաղաք է և արդեն առաջարկում է միջազգային չափանիշներին համապատասխան ծառայություններ:

Տուրիզմի ձմեռային ձևերի համար անհրաժեշտ պայմաններ ունի նաև Շիրակի մարզը՝ հատկապես Աշոցքը: Աշոցքը հայտնի է հատկապես խստաշունչ և երկարատև ձմեռներով: Գտնվելով ծովի մակարդակից մոտ 2050մ բարձրության վրա՝ բնությունն այստեղ ստեղծել է ամենանպաստավոր պայմանները ձմեռային սպորտաձևերի և հատկապես դահուկավազքի զարգացման համար: Հայաստանի դահուկասպորտի ֆեդերացիան, լինելով համաշխարհային կազմակերպության անդամ, դասվում է աշխարհի զարգացող

Ֆեդերացիաների շարքին: Սակայն դա հուկասպորտի զարգացումը ֆինանսական լուրջ ներդրումներ է պահանջում:

Վերջին տարիներին էքստրեմալ տուրիզմի համար օգտագործվում է նաև Սևանա լիճը, մասնավորապես 2014 թ. այնտեղ տեղի ունեցավ էքստրեմալ մարզաձևերի առաջին փառատոնը, որի մասնակցում էին աշխարհի տարբեր երկրներից ժամանած մարզիկներ:

Էքստրեմալ տուրիզմի զարգացման համար հիանալի հնարավորություններ ունի նաև Տավուշի մարզը՝ իր լեռնային մակերևույթի և քարանձավների շնորհիվ: Մարզի բազմաթիվ արժեքավոր պատմաճարտարապետական հուշարձանները գտնվում են բարձրադիր դժվարամատչելի վայրերում, զանգվածային տուրիզմի համար դժվար օգտագործելի են և դրանք կարելի է ընդգրկել էքստրեմալ տուրիստական երթուղիների փաթեթներում: Մարզի էքստրեմալ նշանակություն ունեցող ամրոցներից են Աղջկա բերդը, Աշոտ Երկաթը, Լաստիվերը, Օկոնի ամրոցը:

Չնայած ՀՀ-ի էքստրեմալ տուրիզմի զարգացման համար անհրաժեշտ բնառեսուրսային պայմաններին՝ ենթակառուցվածքների թույլ զարգացած լինելը, պատասխանատու ուղեկցորդ-մասնագետների պակասը, արկածային հանգստի գոտիների մի մասի երթուղիների միջազգային չափանիշներին չհամապատասխանելը խոչընդոտում են դրան: Անհրաժեշտ է հատկապես ուշադրություն դարձնել տուրիստների ապահովագրության ու անվտանգության խնդիրներին: Մասնագետ-ուղեկցորդների պատրաստման գործին կարելի է մասնակից դարձնել տեղացիներին, քանի որ նրանք ավելի քաջաձանոթ են տեղանքին: Էքստրեմալ զբոսաշրջության մասնակիցները կարող են ապրել գյուղական իջևանատներում, լեռնային տնակներում, ամռանը՝ ամառանոցներում: Դա կնպաստի թե գյուղական տուրիզմի զարգացմանը, թե բնակիչների եկամուտների ավելացմանը: Երթուղու ընթացքում զբոսաշրջիկներին կարելի է ծանոթացնել նաև մեր պատմամշակութային հուշարձաններին: Օրինակ՝ Բջնու բերդը, Աղջկա բերդը, Անապատի Աստվածածին եկեղեցին, Առաքելոց վանքը տավուշի մարզում, սբ. Ստեփանոս վանքը՝ Խոսրովի արգելոցի տարածքում, Հալիձորի Կուսանաց անապատը, Խնձորուտի եկեղեցին, որոնք զանգվածային տուրիզմի համար չեն օգտագործվում կարելի է ներառել էքստրեմալ տուրերով փաթեթներում:

Մեզանում խնդիր է նաև քարանձավները զբոսաշրջության մեջ օգտագործելը: Կարևոր է նաև քարանձավներում երթուղիների մշակումը և այն, որ քարանձավների զբոսաշրջության նպատակով օգտագործումը չվնասի բնական գործընթացներին: Դա պետք է արվի համապատասխան մասնագետների օգնությամբ և զբոսաշրջիկների հետ էքսկուրսավարի բնության պահպանության վերաբերյալ զրույցներով: Արտասահմանյան երկրներում քարանձավներում հետաքրքիր միջոցառումներ են կազմակերպվում, որոնք ուղեկցվում են քարանձավաբնակների կյանքի բեմականացված ցուցադրումներով և այլն: Զբոսաշրջության համար հիմնականում օգտագործում են ստալակտիտային քարանձավները, քանի որ դրանք առանձնակի հետաքրքրություն ու գեղեցկություն ունեն: Կարելի է օգտագործել նաև քարանձավների մյուս տեսակները՝ այնտեղ կառուցելով զբոսաշրջության համար գրավիչ օբյեկտներ, օրինակ՝ հյուրանոց: Սակայն դրա համար առաջին հերթին

մեզ համապատասխան ենթակառուցվածքների և բնապահպանական կազմակերպությունների թույլտվությունն է անհրաժեշտ:

Հայաստան եկող զբոսաշրջիկների հիմնական մասը տարեցներ են, իսկ էքստրեմալ տուրիզմի զարգացումը կնպաստի երիտասարդ և ակտիվ զբոսաշրջիկներին դեպի Հայաստան գրավելուն: Հեծանվաարշավները, դահուկասահքը և լեռնամագլցումները աշխարհի արկածային հանգստի սիրահարներին Հայաստան բերելու գրավական կարող են դառնալ:

РИПСИМЕ АЗИЗЯН

ПРЕДПОСЫЛКИ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМА В АРМЕНИИ

Ключевые слова: экстремальный туризм, горные походы, скалолазание, пещерный туризм

Экстремальный туризм является самым быстро развивающимся и наиболее перспективным видом туризма. Армения, будучи горной страной, имеет значительный потенциал для его развития. В частности можно развивать пещерный туризм (Зангезур, Вайк), горные походы (Арагац, горы Гегам), скалолазание (Котайк, Тавуш), горная езда на велосипеде (Цахкадзор, Ашотск, Ширак) и многое другое. Развитие экстремального туризма привлечет поток молодых и активных туристов в Армению.

HRIPSIME AZIZYAN

PREREQUISITES OF EXTREME TOURISM IN ARMENIA

Key Words: adventure tourism, cave tourism, climbing, extreme tourism

Adventure tourism is the fastest growing and most promising form of tourism. Armenia being a mountainous country has a great potential for its development. Particularly cave tourism (Zangezur, Vayk), trekking (Aragats Mountain Gegham), climbing (Kotayk, Tavush), mountain biking (Tsakhkadzor, Ashotsk, Shirak) and much more can be developed in Armenia. The development of extreme tourism will attract young and active tourists to Armenia.

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԱԼՈՅԱՆ

Կրթություն գիտաշխատող, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի
անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻՆ ՏՐԱՄԱԴՐՎՈՂ ՎԱՐԿԵՐԻ ՍՈՒՔՍԻԴԱՎՈՐՈՒՄԸ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Հիմնաբառեր. գյուղատնտեսություն, վարկ, տոկոսադրույք,
սուբսիդավորում, ոլորտ

Կատարված հետազոտությունը վկայում է այն մասին, որ տնտեսավարողների համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու իր քաղաքականության իրագործման գործիքներից մեկը համարում է գյուղացիական տնտեսություններին ցուցաբերվող պետական աջակցության ծավալի, այդ թվում՝ տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ավելացումը: Որի հետևանքով գյուղատնտեսությունում կհամալրվեն տնտեսավարողների շրջանառու միջոցները, կհզորացվեն կարողությունները, կավելանա համախառն արտադրանքի ծավալը, կբարձրանա արտադրության արդյունավետության և ոլորտի մրցունակության մակարդակը:

Գյուղատնտեսությունը եղել և մնում է Հայաստանի տնտեսության առանցքային ոլորտներից մեկը:

Գյուղատնտեսության վարկավորման թեման Հայաստանում միանշանակ գնահատականի չի արժանանում: Որքան էլ գյուղատնտեսության վարկավորումը Հայաստանում զարգացած է, սակայն այն դեռևս շարունակում է խոցելի մնալ, քանի որ թե՛ տոկոսադրույքներն են, ընդհանուր առմամբ, բարձր թե՛ տրամադրվող ժամանակահատվածն է կարծ, թե՛ գյուղացիների ու ֆերմերների անտեղյակությունն է մեծ:

Գյուղատնտեսական վարկերի ձեռքբերումը, չնայած մեծ պահանջարկին, բազմաթիվ գյուղացիական տնտեսությունների համար անմատչելի է՝ բարձր տոկոսադրույքի, անհրաժեշտ գրավի բացակայության պատճառով:

Երկար ժամանակ է ինչ հանրապետությունում մի շարք առևտրային բանկերի ու վարկային կազմակերպությունների կողմից իրականացվում է գյուղատնտեսության վարկավորում, սակայն այդ գործընթացում առավել շատ հանդիպող դժվարություններից են՝

- վարկերի բարձր տոկոսադրույքները,
- միջին և երկարաժամկետ վարկերի գրեթե բացակայությունը,
- վարկերի դիմաց գրավադրման հետ կապված հիմնախնդիրները,
- վարկատու կազմակերպություններում դիմումների (բիզնես պլանների) առջև դրվող խիստ պահանջները,
- բիզնես պլանների ցածր որակը և այլն:

Գյուղատնտեսության ոլորտի առջև ծառացած խնդիրների լուծման լավագույն միջոցներից է վարկերի մատչելիության բարձրացումը: Ուստի այս առումով անհրաժեշտ են տոկոսադրույքների սուբսիդավորման մեխանիզմների կատարելագործումը և ըստ տնտեսավարողների ու գոտիականությամբ տարբերակված մոտեցումներով ծրագրերի իրականացումը,

պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացումը, տեխնիկական վերազինումը և արդիականացմանն ուղղված նպատակային վարկավորման ծրագրերի իրականացումը:

Ցանկալի կլիներ, որ գյուղացիական տնտեսություններն ու անհատ ձեռնարկատերերն ավելի արտոնյալ վարկեր ստանային և որին կարելի է հասնել միայն մեկ ճանապարհով՝ պետության կողմից սուբսիդավորվող վարկերի տեսակարար կշռի ավելացմամբ, քանի որ այդ նպատակով պետության կողմից առաջարկված միջոցները միշտ ավելի սահմանափակ են, քան իրական պահանջարկը տնտեսվարողների կողմից:

2011 թ-ից սկսած՝ իշխանությունների կողմից սկսվեցին մի քանի հիմնական ուղղություններով համակարգված ծրագրեր իրականացվել, որոնք ուղղված էին գյուղական համայնքների, մասնավորապես գյուղատնտեսության աջակցմանը:

Անհրաժեշտ է նշել, նաև այն, որ գյուղացիական տնտեսությունների գործունեությունը բարելավելու և աջակցելու նպատակով 2011 թ. մարտի 31-ի N 349-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարությունը հաստատել է «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման կարգը», ըստ որի՝ սահմանվել է թիրախային տարածաշրջանների համայնքներում գյուղատնտեսության համար առաջնահերթ համարվող ոլորտներում զբաղված ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքի մասնակի սուբսիդավորման գործընթացը¹:

Գյուղատնտեսության, այդ թվում նաև գյուղացիական տնտեսությունների աջակցության բարեփոխումները և դրանց տարբերակված զարգացումն առաջ է բերում սուբսիդիաների վճարման համակարգի փոփոխության անհրաժեշտությունը: Դա շատ կարևոր է, որովհետև սուբսիդավորման ազդեցությունն արտադրության, առևտրային գործընթացի, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի վրա, կախված է այն հանգամանքից, թե ինչպես կամ ինչ ուղիով են տվյալ սուբսիդիաները տրամադրվում ֆերմերներին: Ընդհանուր առմամբ ըստ վիճակագրական տվյալների սուբսիդավորմամբ տրամադրվող վարկերի առավելագույն գումարը 3 մլն. դրամ է, մարման ժամկետը 2 տարի, և որոնք տրամադրվում են առավելագույնը 14%-ով:

Ընդհանուր առմամբ գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքները սուբսիդավորվում են 2011 թվականից: Մինչև 2014 թվականի տարեվերջ գյուղատնտեսությունում տնտեսվարողներին տրամադրվել է 69 մլրդ դրամի 77.5 հազար միավոր վարկ, որից օգտվել է 10 մարդ, իսկ վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման գումարն էլ կազմել է 2.40 մլրդ դրամ:

Հաշվի առնելով ծրագրի կարևորությունը գյուղատնտեսության կայունության և զարգացման համար՝ ՀՀ 2015 թ. պետական բյուջեով միջոցառման իրականացման համար հատկացված գումարը 2014 թ. նկատմամբ ավելացվել է 33.3%-ով կամ շուրջ 290.5 մլն դրամով (1 մլրդ 163 մլն 13.7 հազ. դրամ՝ նախորդ տարվա 872 մլն 479.5 հազ. դրամի դիմաց): Դա հնարավորություն է ստեղծում տարբերակված 4% և 6% հատկացման փոխաբեռն հանրապետության բոլոր համայնքների համար կիրառել վարկերի տոկոսադրույքներ:

¹ www.minagro.am ՀՀ կառավարության որոշում:

րի 6 տոկոսային կետի սուբսիդավորում¹: Արդյունքում նախագծի ընդունմամբ՝ կբարձրանա գյուղատնտեսությունում տրամադրվող վարկերի մատչելիության մակարդակը, նախադրյալներ կստեղծվեն գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների կայունության, տեղական արտադրանքի մրցունակության բարձրացման և ծավալների ավելացման համար:

Թվում էր, թե պետության աջակցությունը շոշափելի կլինի գյուղացու համար, սակայն ապարդյուն: Նույնիսկ համեմատաբար մատչելի վարկերը գյուղացիները չեն կարողանում մարել և բացի այդ, ոչ բոլոր գյուղացիական տնտեսություններին են հասանելի մատչելի վարկերը: Օրինակ, Արմավիրի մարզի Այգեշատ համայնքում սուբսիդավորվող վարկերը համայնքների տնտեսություններին տրամադրում են ըստ ժամանակացույցի և արդյունքում համայնքի գյուղացիները չեն կարողացել արտոնյալ տոկոսադրույքով վարկ ստանալ, քանի որ երբ հերթը հասել է իրենց՝ վարկի գումարը վերջացել է:

Ընդ որում, տրամադրվող վարկերը երկու տարով են, որից մայր գումարի և տոկոսադրույքի մարման արտոնյալ ժամկետը՝ 6 ամիս: Վարկերը հիմնականում տրամադրվել են անասնապահության, հողագործության և սերմերի ձեռք բերման համար: Այս վարկային ռեսուրսից կարողացել են օգտվել այն գյուղացիները, որոնք վերջին երկու տարվա կտրվածքով առևտրային բանկերում կամ վարկային կազմակերպություններում չեն ունեցել ժամկետանց վարկեր:

Աղյուսակ 1

2011-2014 թթ. ժամանակահատվածում սուբսիդավորմամբ տրամադրված վարկերի վերաբերյալ ամփոփ հաշվետվություն²

	Մարզ	Տրամադրված վարկերի ընդհանուր գումարը (<< դրամ)	Վարկերի ընդհանուր քանակը (հազ)	Վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորված գումարը (<< դրամ)	Միավոր վարկի միջինացված արժեքը (<< դրամ)	Վարկառուների բաշխվածությունն ըստ մարզերի (%)
h/h	1	2	3	4	5	6 (սյ.3: Տսյ.3)
1	Արմավիր	14.833.587.000	16259	353.988.751	912.331	25.8
2	Արարատ	9.283.463.000	10875	330.746.824	853.652	17.3
3	Արագածոտն	5.506.155.000	6439	303.235.528	855.126	10.2
4	Շիրակ	6.694.320.000	6781	221.191.193	987.217	10.8
5	Կոտայք	4.335.449.000	5854	162.641.364	740.596	9.3
6	Լոռի	3.732.135.000	4485	139.982.688	832.137	7.1
7	Տավուշ	2.555.130.000	3768	85.412.063	678.113	6.0
8	Գեղարքունիք	3.071.240.000	3555	88.839.413	863.921	5.6
9	Սյունիք	3.418.600.000	3202	115.999.900	1.067.645	5.1
10	Վայոց ձոր	1.213.660.000	1746	41.767.928	695.109	2.8
11	Երևան	49.900.000	20	1.268.738	2.495.000	0.03
	Ընդամենը	54.693.639.000	62984	1.744.074.390		100.0

¹ www.armef.com << կառավարության գյուղվարկերի համատարած սուբսիդավորումը 6%-ով:

² www.hetq.am գյուղատնտեսական վարկերի սուբսիդավորումը կառավարության կողմից:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 1-ից սուբսիդավորման ծրագրին առավել ակտիվորեն մասնակցել են Արմավիրի, Արարատի, Արագածոտնի, Լոռու, մարզերի գյուղացիական տնտեսությունների 54 հազար շահառուներ:

Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ գյուղացիները վարկեր վերցնում են հիմնականում «ԱԿԲԱ-Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկ» ՓԲԸ-ից: Ինչպես գյուղատնտեսական ընդհանուր վարկերի, այնպես էլ սուբսիդավորմամբ տրամադրված վարկերի ամենամեծ պորտֆելն ունի ACBA բանկը՝ մոտ 52 մլրդ դրամ և վերջնական արդյունքում նա է շուկայում թելադրողը:

Աղյուսակ 2

Վարկատուներին բանկերի կողմից տրամադրված 2011-2014 թթ. ժամանակահատվածում սուբսիդավորմամբ տրամադրված վարկերի վերաբերյալ ամփոփ հաշվետվություն¹

N	Ֆինանսական կառույց	Ներգրավված մարզերի ընդհանուր քանակը	Տրամադրված վարկերի ընդհանուր գումարը (ՀՀ դրամ)	Վարկերի ընդհանուր քանակը (հազ)	Վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորված գումարը (ՀՀ դրամ)	Միավոր վարկի միջինացված արժեքը (ՀՀ դրամ)	Վարկառուների բաշխվածությունն ըստ բանկերի, (%)
h/h	1	2	3	4	5	6	7(այ.4: Տայ.4)
1	«ԱԿԲԱ-Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկ» ՓԲԸ	10	50.458.633.000	60509	1.619.915.667	833.903	96.1
2	«ՊրոԿրեդիտ Բանկ» ՓԲԸ	7	3.253.161.000	1847	97.964.576	1.761.322	2.9
3	«Կոնվերս Բանկ» ՓԲԸ	9	783.015.000	503	17.611.899	1.556.690	0.8
4	«Արդշինբանկ» ՓԲԸ	10	194.170.000	121	8.582.249	1.604.711	0.2
5	«ՎՏԲ Բանկ-Հայաստան» ՓԲԸ	2	4.660.000	4	0	0	0.0
Ընդամենը		38	54.693.639.000	62984			100.0

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հիմնական գյուղատնտեսության վարկավորման ծավալների աճն իր ուղղակի ազդեցությունն է ունեցել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի աճի վրա: Այսպես, օրինակ, 2011 թ. սկսած վարկավորման ծավալի աճի հետ ավելացել է համախառն արտադրանքի արժեքը, որը շատ զգայուն է ֆինանսավորման նկատմամբ և եթե 2011 թ. համախառն արտադրանքը ընթացիկ գներով կազմել է 636.7 մլրդ. դրամ, ապա 2014 թ. այն կազմել է 993.4 մլրդ. դրամ կամ աճել է 56%-ով:

Այդ նույն ժամանակահատվածում վարկավորման գումարը աճել է մոտ 2 անգամ, իսկ գյուղատնտեսության մասնաբաժինը երկրի համախառն ներքին արտադրանքի մեջ 2014 թ.-ին կազմել է 19.3%, 2011 թվականի 17%-ի փոխարեն²:

Այսպիսով, գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում ծրագրի շրջանակներում հատկացվող վարկերը պետք է հատկացվեն

¹ www.hetq.am գյուղատնտեսական վարկերի սուբսիդավորումը կառավարության կողմից:

² www.armstat.am, Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, 2014:

կոնկրետ ճյուղի կամ որևէ գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար՝ ապահովելով նրա հասցեականությունը: Վարկերը կարելի է դարձնել երկարաժամկետ՝ նվազեցնելով տոկոսադրույքը սուբսիդավորման մասնաբաժնի ավելացման հաշվին, մատչելի դարձնելով վարկի ձևավորման գործընթացը:

РУЗАННА АЛОЯН

СУБСИДИРОВАНИЕ КРЕДИТОВ, ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ

Ключевые слова: сельское хозяйство, кредит, процентная ставка, субсидия, сфера

Проведенное исследование свидетельствует о том, что одним из инструментов создания благоприятных условий для товаропроизводителей является объем государственной помощи, оказываемый развитию сельского хозяйства, в том числе, увеличение размеров субсидирования на процентную ставку по кредитам, вследствие чего восполняются оборотные средства сельских товаропроизводителей, усилятся их мощности, увеличится совокупный объем производства, повысится эффективность производства и уровень конкуренции данной сферы.

RUZANNA ALOYAN

GOVERNMENTAL SUBSIDIES OF LOANS TO AGRICULTURAL SECTOR

Key Words: agriculture, loan, interest rate, subsidies, sector

According to the research, state support increase to farmers including increased funding to subsidize interest rates of commercial loans is one of the tools for implementing a state policy to create favorable environment for farmers. As a result, the working capital of farmers will increase, capacities strengthened, and the increase in production efficiency and competitiveness of the sector will be strengthened.

ԳԱՐԵԳԻՆ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ

Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող
հանձնաժողով

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՎՈՂ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱՅԻ ՍԱԿԱԳՆԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. վերականգնվող էներգետիկա, վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ էլեկտրական էներգիա արտադրող կայաններ, էներգետիկ անկախություն; էլեկտրաէներգետիկական համակարգ, սակագնային քաղաքականություն, հաստատված սակագներ

Տարեցտարի ավելի ու ավելի շատ երկրներ են գիտակցում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման կարևորությունը և կոնկրետ քայլեր են իրականացնում այս ոլորտում ներդրումներ ներգրավելու և նորագույն տեխնոլոգիաներ ներդնելու ուղղությամբ: ՀՀ-ն ևս դասվում է այդ երկրների շարքին, որտեղ ևս վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտի ներդրումային գրավչության և դրա կայուն զարգացումն ապահովելու համար իրագործվում է խթանիչ սակագնային քաղաքականություն և անընդհատ աշխատանքներ են տարվում ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման առկա խոչընդոտները (տնտեսական, օրենսդրական) վերացնելու ուղղությամբ:

Չնայած վերականգնվող էներգետիկայի պետական քաղաքականության միջոցառումներին, այնուամենայնիվ ՀՀ-ում, դեռ ամբողջությամբ գնահատված չեն վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման տնտեսական հետևանքներն առանձին մարզերի և ընդհանուր տնտեսության զարգացման տեսանկյունից: Հաշվի առնելով ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման հնարավորությունները՝ առկա մարտահրավերներից է վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման հեռանկարների և դրա տնտեսական հետևանքների գնահատումը՝ հաշվի առնելով վերականգնվող էներգետիկայում գնագոյացման ազդեցության առանձնահատկությունները ինչպես վերջնական սպառողներին վաճառվող էլեկտրաէներգիայի սակագների, այնպես էլ տնտեսության իրական հատվածի գործունեության, երկրում սղաճի մակարդակի վրա և այլն:

Ընդհանրապես, վերականգնվող էներգետիկայի կարգավորման հիմնական գործիքները վերաբերում են կամ սակագնային կամ քանակական խթաններին: Այսօր ԵՄ երկրների մեծ մասում կիրառվում են կարգավորման գործիք հանդիսացող սակագների սահմանման քաղաքականությունը, չնայած կանաչ սերտիֆիկատների կիրառումը ևս լայն թափ է ստանում: Կանաչ սերտիֆիկատները լայնորեն կիրառվում են Ռումինիայում, Լեհաստանում, Մեծ Բրիտանիայում, Բելգիայում և մասամբ Իտալիայում: Շատ քիչ երկրներ էլ կիրառում են հարկային դրույքաչափերի նվազեցման անուղղակի ոլորտի

զարգացման խթանման քաղաքականությունը: Համաձայն ԵՄ 2009/28 /EC դիրեկտիվի ԵՄ անդամ երկրները պետք է մինչև 2020 թ. հասնեն ՎԷՌ 20% մասնաբաժնի իրենց էներգահամակարգերում: Մյուս պահանջը մինչև 2020 թ.-ը արտանետումների 20%-ոց նվազման ապահովումն է 1990 թ.-ի նկատմամբ: ՎԷՌ մասնաբաժնի 20%-ոց նպատակային շեմը միջինացված է ԵՄ մասշտաբով, այն ըստ երկրների տատանվում է 10-49%-ի սահմաններում՝ կախված այդ երկրների էներգահամակարգերում ՎԷՌ սկզբնական մասնաբաժնից և 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի մակարդակից: ԵՄ տարածքում միասնական է միայն կենսավառելիքից էլեկտրաէներգիայի արտադրության մասնաբաժնի 10%-ոց նպատակային շեմին հասնելը մինչև 2020 թ.-ը:

Անդրադառնալով սակագնային կարգավորմանը՝ նշենք, որ տարբեր երկրներ կիրառում են ՎԷՌ կայանների համար խթանիչ սակագների սահմանման տարբեր մոտեցումներ (հաստատուն, հաշվարկային սակագներ): Չնայած հաստատուն սակագների համակարգն ունի մեկ հիմնական թերություն, որը վերաբերում է մրցակցության բացակայությանը, այնուամենայնիվ, այն հանդիսանում է ներկայումս գործող խթանիչ մեխանիզմներից ամենաարդյունավետը ՎԷՌ բնագավառում (հատկապես էլեկտրաէներգիայի քանակի կարգավորման մեխանիզմների համեմատ), քանի որ այն ապահովում է ոլորտի զարգացման երկարաժամկետ խթաններ և արտադրող կայանները շահագրգռված են տեխնոլոգիական լուծումների ներդրմամբ շահույթի ավելացման հնարավորություններով: Սա հատկապես ակնառու է դառնում այն ժամանակ, երբ տարբեր սակագներ են սահմանվում ՎԷՌ տարբեր կայանների համար, որոնք աշխատում են էլեկտրաէներգիայի տարբեր տեխնոլոգիաներով: Նման մեխանիզմը ներկայումս գործում է նաև ՀՀ-ում, որտեղ համաձայն, Հայաստանի Հանրապետության հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2015 թվականի ապրիլի 22-ի N°88Ն որոշմամբ հաստատված ՀՀ տարածքում վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ էլեկտրական էներգիա արտադրող կայաններից առաքվող էլեկտրական էներգիայի վաճառքի սակագների հաշվարկման մեթոդիկայի, ՎԷՌ տարբեր կայաններից առաքվող էլեկտրական էներգիայի վաճառքի համար սահմանվում են տարբեր սակագներ: Այսպես, ստորև ներկայացված են 2015 թվականի հուլիսի 1-ից ուժի մեջ մտած սակագները ՎԷՌ տարբեր կայանների համար՝

1. բնական ջրահոսքերի վրա կառուցված փոքր ՀԷԿ-ից առաքվող էլեկտրական էներգիայի սակագինը՝ 23.631 դրամ/կՎտժ՝ առանց ԱԱՀ,
2. ոռոգման համակարգերի վրա կառուցված փոքր ՀԷԿ-ից առաքվող էլեկտրական էներգիայի սակագինը՝ 15.751 դրամ/կՎտժ՝ առանց ԱԱՀ,
3. խմելու ջրատարների վրա կառուցված փոքր ՀԷԿ-ից առաքվող էլեկտրական էներգիայի սակագինը՝ 10.502 դրամ/կՎտժ՝ առանց ԱԱՀ,
4. հողմային էլեկտրակայաններից առաքվող էլեկտրական էներգիայի սակագինը՝ 42.426 դրամ/կՎտժ՝ առանց ԱԱՀ,
5. կենսաբանական զանգվածից էլեկտրական էներգիա արտադրող կայաններից առաքվող էլեկտրական էներգիայի սակագինը՝ 42.426 դրամ/կՎտժ՝ առանց ԱԱՀ:

Նշված սակագների դինամիկան ըստ տարիների ներկայացված է ստորև բերված աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1

Վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ կայաններից առաքվող էլեկտրաէներգիայի սակագները 2007-2015 թթ. համար

ՎԷ կայանի տիպը/Տարիները	Սակագին դրամ/կՎտժ (առանց ԱԱՀ)									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (01.01-01.07)	2015 (01.7-ից)
1. ՓՀԷԿ բնական ջրահոսքի վրա	18,27	17,21	17,13	18,33	19,28	19.5	20.28	21.06	21.17	23.631
2. ՓՀԷԿ ոռոգման համակարգերի վրա	12,18	11,47	11,42	12,22	12,85	13.03	13.52	14.0	14.11	15.751
3. ՓՀԷԿ խմելու ջրատարների վրա	8,12	7,65	7,61	8,15	8,57	8.7	9.02	9.3	9.41	10.502
4. հողմային էլեկտրակայան	35,0	31,34	31,4	32,81	33,75	35.3	34.6	37.0	38.0	42.426
5. կենսաբանական զանգվածից էլ. էներգիա արտադրող կայան	35,0	32,96	32,80	35,12	36,93	37.4	38.8	40.3	40.5	42.426

ՀՀ-ում 2004-2015 թթ. թվականներին տրամադրված կառուցման լիցենզիաների քանակը վկայում այն մասին, որ ՀՀ-ում փոքր հիդրոէներգետիկայի բնագավառը ներկայումս գրավիչ է ներդրողների համար: Առկա են բազմաթիվ ներդրողներ, որոնք առաջին ՓՀԷԿ-ը գործարկելուց հետո պատրաստվում են ներդրումներ կատարել նոր ՓՀԷԿ-երի կառուցման նպատակով: Ընդ որում, համեմատության համար նշենք, որ վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ կայանների համար կիրառվող վերը նշված մեթոդիկայի համաձայն հաշվարկվող խթանիչ սակագների քաղաքականության արդյունքում 2007 թ.-ից սկսած շարունակաբար ավելանում է ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի կողմից տրամադրվող փոքր հիդրոէլեկտրակայաններում էլեկտրաէներգիայի արտադրության լիցենզիաների քանակը: Այսպես, 2015 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ արդեն արտադրության լիցենզիա ունեն 165 ՓՀԷԿ-եր և ևս 44-ը գտնվում են կառուցման փուլում՝ 2008 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ համապատասխանաբար 61-ի և 24-ի, 2010 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ՝ 113-ի և 8-ի, 2014 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ 156-ի և 70-ի ՓՀԷԿ-երի քանակի դիմաց:

ՎԷՌ կայանների համար հաստատուն սակագների սահմանումը մի կողմից նպատակ ունի չվտանգել արտադրող կայանների ֆինանսական կայունությունը, սակայն մյուս կողմից էլ այն պետք է խթանի արտադրողներին հասնելու արտադրության օպտիմալ մակարդակի, այսինքն՝ ապահովի ռեսուրսների բաշխման սոցիալապես օպտիմալ մակարդակ, որտեղ հասարակության մասշտաբով կորուստները կլինեն նվազագույնը (հաշվի

առնելով ՎԷՌ կայանների գործունեության էքստենսիվ ծախսերը հասարակության միջոցներով փոխհատուցելու փաստը): Այս նպատակի իրագործման համար, կարգավորող մարմինները պետք է տիրապետեն լիարժեք, ամբողջական և ճշգրիտ տեղեկատվության և գործունեության ցանկացած փուլում անհրաժեշտ միջամտության բավարար գործիքակազմի՝ միաժամանակ այդ միջամտությունը նվազագույնի հասցնելու, բայց և կարգավորման ճկունությունը ապահովելու միջոցով: Նշված նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է կատարելագործել նաև ՎԷՌ կայաններում ֆինանսական և կառավարչական հաշվառման և վերլուծության համակարգը, քանի որ դրանք սակագների սահմանման և վերանայման, վերահսկողության գործընթացի ժամանակ հանդիսանում են տեղեկատվության հիմնական աղբյուր: Միջազգային պրակտիկայում (օրինակ Գերմանիայում) կիրառվում են նաև այնպիսի մոտեցումներ, որ սակագները նվազում են կիրառվող տեխնոլոգիաների հնեցմանը կամ շուկայի հագեցվածությանը զուգընթաց:

Մինչ այժմ, ՀՀ ՎԷՌ քաղաքականության մշակման և կիրառման ժամանակ ելակետային է եղել դրա տնտեսական ազդեցությունը և զարգացման հետևանքները, մինչդեռ ներկայումս աշխարհում կարգավորող մարմինների ուշադրությունը սևեռված է դրա սոցիալական հետևանքների և ազդեցության գնահատման վրա: ՎԷՌ կայանների համար սահմանվող սակագները պետք է լինեն հասարակության տեսանկյունից արդարացված (բոլոր սպառողները նույն ապրանքի համար վճարեն նույն գինը), իսկ դրանց արտադրանքը հասանելի և մատչելի բոլոր սպառողների համար, սակագների սահմանման գործընթացները լինեն առավելագույնս թափանցիկ և հասկանալի՝ այդ գործընթացներում սպառողների ներգրավվածության աճի հաշվին: Կարգավորվող ընկերություններից ստացվող համալիր և ամբողջական տեղեկատվության վերլուծությունն էլ կարող է միայն նպաստել վերը նշված գործընթացներին: Ընդ որում, կարգավորող մարմինների կողմից իրականացվող ֆինանսական վերլուծությունը պետք է ոչ միայն հիմնված լինի երևույթների կամ ցուցանիշների միայն փաստացի արձանագրման վրա, այլ պարունակի կանխատեսումային վերլուծություններ: Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև ֆինանսական, հարկային և կարգավորման հաշվառման տարբերությունները նվազագույնի հասցնելու հիմնախնդիրներին ևս:

Միաժամանակ, ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման և կարգավորման մեխանիզմների կատարելագործումը և դրանց տնտեսական նպատակահարմարությունը պետք է համահունչ լինի նաև վերականգնվող էներգետիկայի բնագավառում միջազգային պրակտիկայում սահմանված տնտեսական, տեխնիկական, բնապահպանական ստանդարտներին: Վերջիններիս պահանջները հաշվի առնելով, ինչպես արդեն նշվել է, գնալով ավելի շատ երկրներ են սկսում կիրառել կանաչ սերտիֆիկատների համակարգը: Կանաչ սերտիֆիկատների նպատակը մատակարարներին արտադրվող էլեկտրաէներգիայի էկոլոգիական պարամետրերի վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելու պահանջ սահմանելն է: Բացի այդ, դրանք ունեն հաշվառման և վերահսկողական նպատակներ, կարգավորումն էլ ուղղված է քանակի և ոչ թե գնի կարգավորմանը: Սակայն սրանց

թերությունն էլ կայանում է նրանում, որ արտադրող կայանները աշխատելով քանակի ուղղությամբ՝ կրում են որոշակի գնային ռիսկեր:

ՀՀ-ում կանաչ սերտիֆիկատների համակարգ ներդրված չէ, սակայն հասարակական սեկտորի նախաձեռնությամբ մեկնարկել է գետերի վրա կառուցված փոքր ՀԷԿ-երին կանաչ անձնագրերի տրամադրման պիլոտային ծրագիրը:

Այսպիսով, տարեցտարի ավելի ու ավելի շատ երկրներ են գիտակցում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման կարևորությունը և կոնկրետ քայլեր են իրականացնում այս ոլորտում ներդրումներ ներգրավելու և նորագույն տեխնոլոգիաներ ներդնելու ուղղությամբ: ՀՀ-ն ևս դասվում է այդ երկրների շարքին, որտեղ ևս վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտի ներդրումային գրավչության և դրա կայուն զարգացումն ապահովելու համար իրագործվում է խթանիչ սակագնային քաղաքականություն և անընդհատ աշխատանքներ են տարվում ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման առկա խոչընդոտները (տնտեսական, օրենսդրական) վերացնելու ուղղությամբ:

ГАРЕГИН БАГРАМЯН

ОСОБЕННОСТИ ТАРИФНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В РА

***Ключевые слова:** возобновляемые источники энергии, электростанции по выработке электроэнергии с использованием возобновляемых источников энергии, энергетическая независимость, энергетическая система, тарифная политика, фиксированные тарифы*

Каждый год все больше и больше стран признают важность развития возобновляемых источников энергии и реализации конкретных шагов по привлечению в этот сектор инвестиций и внедрению новых технологий. Армения также входит в число стран, где реализуется поощрительная тарифная политика в сфере возобновляемых источников энергии для привлечения инвестиций в сектор и для обеспечения его устойчивого развития и постоянно ведутся работы по устранению существующих барьеров для развития возобновляемых источников энергии (экономические, юридические).

GAREGIN BAGHRAMYAN

TARIFF REGULATION OF RENEWABLE ENERGY AND ITS PECULIARITIES IN RA

***Key Words:** renewable energy, power plants generating electricity using renewable energy sources, energy independence, power system, tariff policy, fixed tariffs*

Every year more and more countries recognize the importance of developing renewable energy sources and implementation of specific steps to attract investments in the sector and introduction of new

technologies . Armenia is among the countries where the incentive tariff policy is implemented in the field of renewable energy sources in order to attract investments in the sector and ensure its sustainable development as well as works are constantly performed to remove existing barriers for renewable energy development (economic, legal).

ԱՇՈՏ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտ

ՀԱՅԿ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ¹

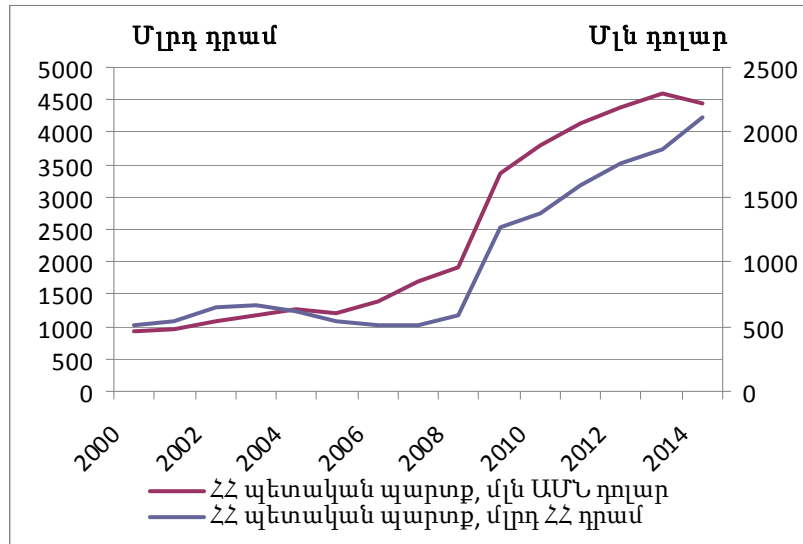
Հիմնաբառեր. պետական պարտք, պետական պարտքի կառավարում, արդյունավետություն, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ, պարտքի սպասարկման բեռ, վճարունակություն, կայունություն

Պետական պարտքի կառավարման համակարգի անարդյունավետությունը կարող է հանգեցնել ճգնաժամների և անգամ դեֆոլտի: Վերջին տարիներին ՀՀ պետական պարտքի ծավալների կտրուկ աճը նոր մարտահրավերներ է ստեղծում, որոնց լուծումը հրապապ խնդիր է: Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել պետական պարտքի մեծության և բեռը բնութագրող ցուցանիշների կտրուկ աճին և դինամիկային, օրենսդրական բարեփոխումների ուղղություններին, ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների կատարելագործմանը և առկա մի շարք հիմնախնդիրներին:

Պետական պարտքի կառավարման նկատմամբ վերջին տարիների աճող ուշադրությունն առաջին հերթին պայմանավորված է տարբեր երկրներում դրա արդեն իսկ վերահսկողությունից դուրս գալու հետ: Մասնագետների հիշողություններում դեռևս թարմ են Հունաստանում պարտքային ճգնաժամի, Պորտուգալիայում, Իռլանդիայում, Իտալիայում և այլ երկրներում վրա հասած ու լայնորեն քննարկված պարտքային խնդիրները: Եթե նշված եվրոպական երկրներում ամենածանր պահին օգնության է հասնում եվրոպական

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության Գիտության պետական կոմիտեի գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության պայմանագրային (թեմատիկ) ֆինանսավորման թիվ 13-5B385 դրամաշնորհի շրջանակներում:

համայնքը, ապա Հայաստանի պարագայում դժվար է կանխատեսել՝ արդյո՞ք մեր ռազմավարական գործընկերները կգնան նման շռայլության, թե՛ ոչ: Պատմական իրողությունների վերլուծությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ պարտքային լուրջ ցնցումների պարագայում Հայաստանը ստիպված կլինի առնվազն զիջել պետական սեփականության ևս մի կարևոր բաղկացուցիչ, կամ գնալ ավելի լուրջ աշխարհաքաղաքական զիջման:

Գծապատկեր 1. ՀՀ պետական պարտքի դինամիկան՝ ըստ 2000 – 2014 թթ.¹

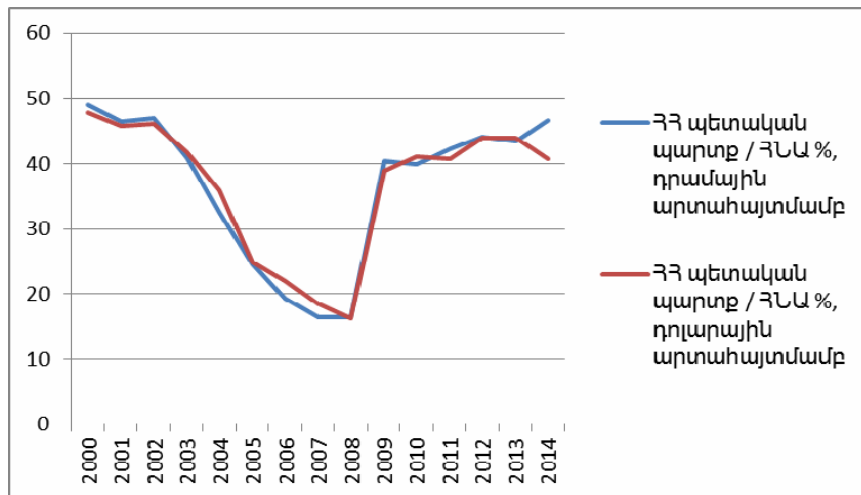
Ընդհանուր առմամբ, վերջին 15 տարիների կտրվածքով ՀՀ համախառն պետական պարտքի դինամիկան ներկայացված է գծապատկեր 1-ում: Այսպես, եթե 2000 թ. ՀՀ պետական պարտքի մեծությունը դրամային և դոլարային արտահայտությամբ կազմել է համապատասխանաբար 504.4 մլրդ դրամ և 913.5 մլն ԱՄՆ դոլար, ապա 2014 թ.-ին՝ 2109.6 մլրդ դրամ և 4441.5 մլն ԱՄՆ դոլար: Այսինքն՝ եթե դրամային արտահայտությամբ պարտքի մեծությունն աճել է 4.18 անգամ, ապա դոլարային արտահայտությամբ՝ ավելի քան 4.86 անգամ:

Պետական պարտքի բեռը բնութագրող կարևորագույն ցուցանիշ է համարվում այդ պարտքի մեծության և ՀՆԱ-ի հարաբերակցությունը, որի վերաբերյալ համապատասխան թվային տվյալները ներկայացված են գծապատկեր 2-ում:

Բերված տվյալները վկայում են այն մասին, որ մինչև 2008 թ. պետական պարտքի և ՀՆԱ-ի հարաբերության ցուցանիշը դրսևորել է հստակ արտահայտված նվազման միտում՝ շուրջ 50%-ից հասնելով 16%-ի: ՀՀ պետական պարտքի պատկերն ամբողջովին փոխվում է 2009 թ. ճգնաժամային տարում, ինչը կապված է այն հանգուցային հանգամանքով, որ ճգնաժամային պայմաններում ՀՀ պետական բյուջեի դեֆիցիտը գերազան-

¹ Գծապատկերների կառուցման համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ ՖՆ 2004-2014 թթ. պետական պարտքի վերաբերյալ տարեկան հաշվետվությունները և ՀՀ ԿԲ կողմից հրապարակվող՝ արտարժույթի փոխանակային կուրսերի վերաբերյալ 2000-2014 թթ. տվյալները:

ցեց նախապես պլանավորած մակարդակը՝ կազմելով ՀՆԱ-ի 7.6%-ը՝ պլանավորած 1%-ի փոխարեն: Արդյունքում 2009 թ. հետո նկատվում է ճիշտ հակառակ միտումը, ինչի արդյունքում նույն ցուցանիշի դրամային և դոլարային արտահայտմամբ մեծությունները կազմել են, համապատասխանաբար, 46.6 և 40.8%:

Գծապատկեր 2. Պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերության ցուցանիշի դինամիկան՝ ըստ 2000-2014 թթ.¹

Ինչպիսին էլ լինեն տեսական հիմնավորումները, գործնական կյանքում պետական պարտքի ձևավորումն ինքնանպատակ չէ՝ այն պետք է ուղղված լինի տնտեսական տարբեր ենթակառուցվածքների ձևավորմանը և պահպանմանը: Հետևաբար, պետական պարտքի կառավարման և ապագա սերունդների համար բեռ չդարձնելու հիմքում պետք է դրվեն ոչ միայն դրա մեծության, այլ նաև օգտագործման արդյունավետության հայեցակարգը:

2008 թ. մայիսի 26-ին ընդունվեց «ՀՀ պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենքը, որով օրենսդրորեն ամրագրվեց պետական պարտքի թույլատրելի մեծությունը: Մինչև 2015 թ. հունիսի 23-ի ընդունված փոփոխությունները՝ պետական պարտքը տվյալ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ չպետք է գերազանցեր ՀՀ նախորդ տարվա ՀՆԱ-ի 60 տոկոսը: Սակայն նշված փոփոխությամբ «պետական պարտքի» փոխարեն կիրառության մեջ դրվեց «կառավարության պարտք» եզրույթը: Նշված փոփոխությունը բուռն քննարկումների արժանացավ, և հասարակական-քաղաքական գործիչների կողմից որակվեց որպես պետական պարտքի սահմանաչափի մեխանիկական ավելացման հնարավորություն: Այստեղից էլ առաջ է գալիս պետական պարտքի կառավարումը քաղաքական որոշումներից զերծ պահելու անհրաժեշտությունը, քանի որ քաղաքական որոշման պարագայում

¹ Գծապատկերների կառուցման համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ ԱՎԾ 2000-2014 թթ. տարեգրքերը, ՀՀ ՖՆ 2004-2014 թթ. պետական պարտքի վերաբերյալ տարեկան հաշվետվությունները և ՀՀ ԿԲ կողմից հրապարակվող՝ արտարժույթի փոխանակային կուրսերի վերաբերյալ 2000-2014 թթ. տվյալները:

կարելի է արհեստականորեն «շրջանցել» պետական պարտքի սահմանային չափի օրենսդրական սահմանափակումը: Հատկանշական է, որ ԱՄՀ տված մեկնաբանություններում նշվում է, որ Հայաստանի վերաբերյալ իրենց գնահատականներում իրենք շարունակելու են դիտարկել ՀՀ կառավարության և ԿԲ-ի պարտքերի հանրագումարը, անկախ Հայաստանյան օրենսդրությամբ սահմանված սկզբունքներից:

Պետական պարտքի վերաբերյալ պաշտոնական փաստաթղթերում նշվում է, որ դրա մեծությունը գտնվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից վտանգավոր համարվող շեմից ցածր մակարդակում: Սակայն երկրները կարող են անվճարունակության պարագայում առերեսվել նաև պետական պարտք ՀՆԱ հարաբերակցության ցածր ցուցանիշի պայմաններում: Օրինակ, երբ 2000-2001 թթ. Հայաստանի Հանրապետությունը դադարեցրել էր Ռուսաստանի Դաշնությունից ներգրավված ֆինանսական միջոցների դիմաց վճարումները (ինչը ֆինանսական շուկաներում բնութագրվում է «դեֆոլտ» տերմինով) ՀՀ պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը 47 տոկոսից փոքր էր: Այսինքն, պարտքի մեծության սահմանաչափը դեռևս անվտանգության երաշխիք չէ, քանի որ այդ պարտքը կարող է լինել ՀՆԱ-ի 50 տոկոսից փոքր, սակայն կարճաժամկետ կամ թանկարժեք: Ավելին, չնայած երկարաժամկետ կայուն միտումներին, ընդամենը մի քանի տարիների ընթացքում անսպասելիորեն կարող է ամբողջությամբ փոխվել պետական պարտքը բնութագրող ցուցանիշների դինամիկան, ինչպես եղավ նաև Հայաստանում՝ 2009 թ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո:

ՀՀ օրենսդրությունը հստակ չի սահմանում, թե ով իրավունք ունի ՀՀ անունից պետական պարտք ստանձնել: Պետական պարտքի նպատակային ցուցանիշները ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից չեն հաստատվում, ինչը կառավարությանը շատ մեծ ազատություն է տալիս: Չնայած միջազգային կառույցներից և օտարերկրյա պետություններից ներգրավված միջոցների վերաբերյալ պայմանագրերը ենթակա են վավերացման խորհրդարանի կողմից, սակայն այլ պայմանագրերի վրա նման պահանջ չի տարածվում: Այս հանգամանքով պայմանավորված անհրաժեշտություն է առաջանում կանոնակարգել պետական պարտք ստանձնելու բացառիկ իրավունքը, ինչպես նաև սահմանել պետական պարտքի նպատակային ցուցանիշները:

Չնայած «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է պետական պարտքի ներգրավման նպատակները, սակայն վերջին տարիներին ՀՀ կառավարության կողմից պետական պարտքի ներգրավման նպատակները հասկանալի չեն: Օրինակ, անհասկանալի է, թե ինչ նպատակով են 2013 թ. սեպտեմբերին միջազգային ֆինանսական շուկաներում ՀՀ պետական պարտատոմսեր տեղաբաշխվել: Միջոցների ներգրավումը պայմանավորված չի եղել պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման կամ ընթացիկ իրացվելիության ապահովման, վճարային հաշվեկշռի աջակցության և պահուստների համալրման, ներքին պետական պարտքի շուկայի պահպանման ու զարգացման անհրաժեշտությամբ: Հետևաբար կարևոր է միջոցների ներգրավման յուրաքանչյուր գործարքի ժամանակ համապատասխան փաստաթղթերում նշել պետական պարտքի ներգրավման նպատակը:

Հայաստանում պետական պարտքի կառավարման արդյունավետության բարձրացման միջոցառումների շարքում առանձնահատուկ կարևորություն ունի կառավարող մարմնի կողմից հաշվետվողականության և պատասխանատվության մակարդակի բարձրացման կարևորությունը: ՀՀ-ում պետական պարտքի վերաբերյալ պաշտոնական տեղեկատվություն կարելի է ստանալ ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայքից՝ առանձին պետական պարտքի վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելու համար ստեղծված առանձին էջից: Միաժամանակ մեր կատարած ուսումնասիրությունները վկայում են այն մասին, որ կայքում տեղադրվող տեղեկատվության ժամկետային հասանելիությունը և պարբերականությունը զուրկ է որևէ տրամաբանությունից: Ճիշտ կլինի սահմանել պետական պարտքի վերաբերյալ տեղեկատվության պաշտոնական հրապարակման հստակ ժամանակացույց և հրապարակվող տվյալների նվազագույն հավաքածու: Հարկ ենք համարում նշել, որ աշխարհում տարբեր տնտեսական ցուցանիշերի հրապարակման ժամանակացույցի օրենսդրորեն ամրագրումն ընդունված մեխանիզմ է, որը հստակ ազդեցություն է թողնում տնտեսության մակրոտնտեսական իրավիճակի, տարբեր բորսայական ինդեքսների, արտարժույթների փոխարժեքների և այլ գործընթացների վրա:

Ինչպես վկայում են կատարված վերլուծության արդյունքները, ՀՀ պետական պարտքի կառավարման վրա ազդող կարևորագույն գործոններից մեկն ազգային արժույթի փոխարժեքն է: Փոխարժեքի տատանումները զգալի ազդեցություն են ունենում նաև պետական բյուջեից պարտքի սպասարկման դիմաց կատարվող վճարումների ժամանակ: Հետևաբար անհրաժեշտ է նվազեցնել պետական պարտքի կառուցվածքում արտարժույթով գնանշված պետական պարտքի տեսակարար կշիռը: Եթե նախկինում վերը նշվածը սահմանվում էր որպես պետական պարտքի կառավարման բնագավառում կառավարության նպատակներից մեկը, ապա վերջին տարիներին ՀՀ կառավարության կողմից այս հարցում փոփոխված քաղաքականությունը և միջազգային ֆինանսական շուկաներից արտարժույթով գնանշված պարտքերի մեծածավալ ներգրավումները կարող են վտանգել պետական ֆինանսական համակարգի կայունությունը:

Միաժամանակ, ինչպես հայտնի է ՀՀ-ում օրենսդրորեն սահմանված է պետական պարտքի սահմանային մեծության միայն մեկ ցուցանիշ՝ պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը: Կարծում ենք, որ ՀՀ-ում միայն այս սահմանափակումը կարող է խոչընդոտել համապետական մի շարք նպատակների իրականացմանը: Ուստի կարելի է դիտարկել պետական պարտքի այլ բնութագրիչների սահմանային մեծությունների օրենսդրորեն ամրագրման անհրաժեշտությունը, որոնցից են՝ պետական պարտքի արտարժույթային և արտոնյալության կառուցվածքը, ինչպես նաև արտաքին պարտք/ներքին պարտք հարաբերակցությունը:

Նշենք նաև, որ ժամանակ առ ժամանակ մասնագիտական գրականությունում փորձ է արվում հիմնավորել պետական պարտքի կառավարման առանձնացված գործակալության հիմնման անհրաժեշտությունը: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ պետական պարտքի կառավարման ներկայիս մեխանիզմների պարագայում նման գործակալություն ստեղծելու նպատակահարմարությունը դեռևս հիմնավոր չէ: Միաժամանակ, պետական

կառավարման համակարգի զարգացման ներկայիս փուլում առավել արդիական են այնպիսի խնդիրների լուծումը, ինչպիսիք են ներգրավված փոխառու միջոցների օգտագործման նպատակայնության ապահովումը, նոր պարտք ներգրավելու և օգտագործման «բիզնես պլանների» ներդրման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև արժույթային ու այլ ռիսկերի հեջավորման մեխանիզմների ներդրումը, ինչը հնարավորություն կտա խուսափել պետական պարտքի՝ կրիտիկական սահմանաչափերը գերազանցելու և իրական վտանգի վերածվելու հիմնախնդիրներից:

**АШОТ БАЯДЯН
АЙК МАРКОСЯН**

ЗАДАЧИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

***Ключевые слова:** государственный долг, управление государственным долгом, эффективность, институциональные реформы, бремя обслуживания долга, платежеспособность, устойчивость*

Неэффективность системы управления государственным долгом может привести не только к экономическим кризисам, но и к дефолту. В последние годы в связи с резким ростом государственного долга РА возникают новые вызовы, решение которых является неотложной задачей. В статье отражена динамика показателей, характеризующих размер и бремя обслуживания государственного долга, рассмотрены направления законодательных реформ, аспекты совершенствования институциональных механизмов и ряд других проблем.

**ASHOT BAYADYAN
HAYK MARKOSYAN**

CHALLENGES REGARDING PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

***Key Words:** public debt, public debt management, efficiency, institutional reforms, debt service burden, solvency, stability*

Inefficiency of state debt management system may lead to crises and even to a default. In recent years the rapid growth of public debt has caused new challenges that need immediate address. The article discusses the size of public debt and its dynamics, directions of legal reforms, approaches to improve institutional mechanisms and other existing issues.

**ՀՀ ՀԵՌԱՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐԿԱՆԻՇԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ**

Հիմնաբառեր. կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվություն (ԿՍՊ), վարկանիշային գնահատում, բազմագործոն որոշումների կայացման VIKOR մեթոդ, ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի ընկերություններ, սպառողական հարցում, ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչներ, ապրանքներ և ծառայություններ, բաժանորդներ

Աշխատանքում ներկայացված են ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի մի շարք խոշոր ընկերությունների կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության (ԿՍՊ) վարկանիշային գնահատման արդյունքները, որոնք ստացվել են տեղեկության էնթրոպիայի և բազմագործոն որոշումների կայացման VIKOR մեթոդի կիրառման օգնությամբ: Վարկանիշային գնահատումն իրականացվել է սպառողական հարցումների միջոցով՝ դիտարկված ընկերությունների տնտեսական, իրավական, բարոյական և հայեցողական պատասխանատվության ցուցանիշների հաշվարկման հիման վրա:

Ընկերության ստանձնած պարտավորությունները համաձայն Քերոլի կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության (ԿՍՊ) տեսության չորսն են՝ տնտեսական, իրավական, բարոյական և հայեցողական¹: Սակայն պրակտիկայում առաջնային նշանակություն ունի հատկապես տնտեսական բաղադրիչը, այնուհետև՝ իրավականը, ապա՝ բարոյականը և հայեցողականը: Տնտեսական պարտավորությունները համարվում են առաջնային, քանի որ կազմակերպությունը որպես տնտեսական միավոր պարտավոր է արտադրել ապրանքներ և մատուցել ծառայություններ ու դրանք վաճառել շահույթ ստանալու նպատակով: Բիզնեսի բոլոր մյուս գործառույթները ծառայում են այս սկզբունքի հաջող իրականացմանը: Իրավական պարտավորությունները ներառում են կազմակերպության գործունեության համար անհրաժեշտ պահանջները: Բարոյական և հայեցողական պարտավորություններն ավելի դժվար է սահմանել, քանի որ դրանք սուբյեկտիվ բնույթ են կրում: Բարոյական պատասխանատվությունը ներառում է այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք են հասարակության բարոյական նորմերին և սպասելիքներին համապատասխան գործունեությունը և նոր նորմերի որդեգրումը: Հայեցողական պատասխանատվությունը

¹ A. B. Carroll and A. K. Buchholtz, Business and Society: Ethics and Stakeholder Management, 5th ed., Mason, Ohio: Thomson/South-Western, 2003, pp. 36-39.

ենթադրում է բիզնեսի կամավոր ինտեգրումը կենսամակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներին:

Սույն աշխատանքում ներկայացված են ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի մի շարք խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ վարկանիշավորման արդյունքները, որոնք ստացվել են տեղեկության ինթերնետային և բազմագործոն որոշումների կայացման VIKOR մեթոդի կիրառման օգնությամբ¹:

Հեռահաղորդակցության ոլորտի ընտրությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով: Նախ՝ ոլորտը բավականին մրցակցային է, ինչի արդյունքում այստեղ գործող ընկերությունները ձգտում են առավել որակյալ և մատչելի ապրանքներ ու ծառայություններ մատուցել: Երկրորդ՝ ընտրված ոլորտում մատուցվող ծառայությունները հիմնականում միատեսակ են (հեռախոսակապ և ինտերնետ), որի շնորհիվ ապահովվում է համեմատական վերլուծություն կատարելու համար անհրաժեշտ համահավասարության նախապայմանը: Երրորդ՝ ոլորտի ընկերությունների ֆինանսական հաշվետվությունների հրապարակայնությունը և հասանելիությունը, ինչը թույլ է տալիս հեշտությամբ ձեռք բերել ֆինանսական կատարողականի ցուցանիշներ: Բացի այդ, ոլորտում գործող մի քանի խոշոր ընկերություններ ներկայացնում են տվյալ շուկայի մեծ մասը: Հետևաբար, այդ մի քանի ընկերությունների ուսումնասիրությունն արտացոլում է ամբողջ ոլորտի իրավիճակը: Ոլորտի ընտրությանը նպաստել է նաև այդտեղ ԿՍՊ-ի առավել լայն դրսևորումը: Կարելի է ասել, որ Հայաստանում հենց այս ոլորտի ընկերություններն են կատարել ԿՍՊ մշակույթի ձևավորման անդրանիկ քայլերը:

ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք դյուրացնում են գործող ընկերությունների ԿՍՊ վարկանիշային գնահատումը: Նախ՝ այդ ընկերությունների հիմնական սպառողը հենց հասարակությունն է: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս սպառողական հարցումների արդյունքները կիրառել ԿՍՊ բարոյական և հայեցողական բաղադրիչները գնահատելու համար: Եթե Հայաստանում դիտարկենք ԿՍՊ-ն, ապա ըստ Վիգերի ԿՍՊ փուլերի², ընկերությունների մեծ մասը, որոնք գոնե որոշակի սոցիալական պատասխանատվության տարրեր են դրսևորում, գտնվում են ԿՍՊ զարգացման այսպես կոչված «պաշտպանողական» (որը բնորոշ է հանքարդյունաբերության և ծանր արդյունաբերության ոլորտներին) կամ «բարեգործական» (ինչը հատուկ է խոշոր անհատ գործարարների գործունեությանը, այլ ոչ թե բարդ ինստիտուցիոնալ կառուցվածք և զարգացած կորպորատիվ մշակույթ ունեցող ընկերություններին) փուլերում: Մինչդեռ դիտարկվող ոլորտն արդեն որդեգրել է ԿՍՊ հիմնական սկզբունքները, ինչը համապատասխանում է ԿՍՊ-ն բնութագրող «գովազդային» և «ռազմավարական» փուլերին: Այս ոլորտում գործող որոշ ընկերություններ նույնիսկ թևակոխել են ԿՍՊ-ի զարգաց-

¹ Դարբինյան Ա., Բուդաղյան Դ., Ընկերությունների կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության վարկանիշային գնահատումը, «Բանբեր Երևանի պետական համալսրանի. Սոցիոլոգիա, տնտեսագիտություն», 2016 N 91 (19), էջ 23-31:

² Visser W., The age of responsibility: CSR 2.0 and the new DNA of business, Journal of Business Systems, Governance and Ethics, 2010, Vol. 5, № 3, p. 7.

ման «համակարգային» փուլ: Նշված դիտարկումների մասին են վկայում նաև կատարված հետազոտության ստորև ներկայացված արդյունքները:

Հեռահաղորդակցության ոլորտի ՀՀ խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ վարկանիշային գնահատման նպատակով իրականացվել է սպառողական հարցում, որին մասնակցել է 227 անհատ, որոնցից 133-ը ՎիվաՍել-ՄՏՍ-ի բաժանորդ են, 106-ը՝ Բիլայնի, 88-ը՝ Օրան-ժի, իսկ 98-ը՝ Յուքոմի (մեկ անձը կարող է լինել մի քանի ընկերության օգտատեր): Տվյալ ոլորտում ծառայություն ընտրելիս հարցվածների մեծամասնությունն առավելապես կարևորել է ծառայության որակը (4,17 միավոր), այնուհետև ընկերության հանդեպ ցուցաբերած հավատարմությունը (3,25 միավոր) և ծառայության գինը (3,22 միավոր): Հարցվածներն ավելի քիչ են կարևորել գովազդը (2,46 միավոր), փաթեթավորումը (2,58 միավոր) և բրենդը (2,93 միավոր): Իսկ սոցիալական ծրագրերին մասնակցությունը, բարեգործությունը և շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը հարցվածները գնահատել են գրեթե միանման (2,98-2,99 միավոր): Հարցվածների գնահատականների և առանձին հարցերին տրված պատասխանների ստանդարտ շեղումների (ՍՇ) հարաբերակցությունը կարելի է դիտարկել որպես մի ցուցանիշ, որն արտացոլում է նշված գործոնի կարևորության վերաբերյալ հարցվածների կարծիքների տարբերությունը: Հատկանշական է, որ հարցվածները հիմնականում միակարծիք են ծառայության որակի (ՍՇ=0,9) և գնի (ՍՇ=1,06) առաջնային լինելու հարցերում, մինչդեռ նրանք առավել տարակարծիք են սոցիալական ծրագրերի և հավատարմության (ՍՇ=1,14), բարեգործության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության (ՍՇ=1,16) կարևորությանը վերաբերող հարցերում:

Ցուցանիշների ստանդարտ շեղումների վերը ներկայացված տարբերությունները բնորոշում են նաև հարցվածների ենթագիտակցական վերաբերմունքը ԿՍՊ բարոյական և հայեցողական պատասխանատվությունների նկատմամբ: Բարեգործության և սոցիալական ծրագրերի գնահատականների կշռված միջինը դիտարկվում է որպես ԿՍՊ բուրգի հայեցողական պատասխանատվության ցուցանիշ, իսկ ապրանքների և ծառայության որակի գնահատականների կշռված միջինը՝ որպես բարոյական բաղադրիչի ցուցանիշ: Թեև այս տարանջատումն ունի որոշակի թերություններ, այնուամենայնիվ, բարոյական և հայեցողական պատասխանատվությունների գնահատման առավել հավաստի և օբյեկտիվ ցուցանիշների բացակայության, ինչպես նաև ընկերությունների տրամադրած տեղեկատվության կողմնակալության վտանգի պայմաններում, վերոնշյալ ցուցանիշն առավել հավաստի է արտացոլում իրական պատկերը:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է ուսումնասիրվող ընկերությունների օգտատերերի բաժանորդագրությունների կովարիացիոն մատրիցը, որը ցույց է տալիս, թե օգտատերը որ ընկերությունների մատուցած ծառայությունների միջև է կանգնում երկընտրանքի առջև: Այսպես, դրական կովարիացիաները վկայում են, որ օգտատերերն ընկերությունների ծառայությունները դիտարկում են որպես փոխլրացնող, իսկ բացասական կովարիացիաները՝ փոխարինող:

**ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի ընկերությունների բաժանորդագրության
կովարիացիոն մատրից**

Կովարիացիոն մատրից					
	ՎիվաՍել	Բիլայն	Օրանժ	Ռոստելեկոմ	Յուքոմ
ՎիվաՍել	0.186				
Բիլայն	-0.023	0.226			
Օրանժ	0.005	-0.005	0.242		
Ռոստելեկոմ	0.026	0.003	0.028	0.149	
Յուքոմ	0.012	0.083	0.056	-0.048	0.229

Կովարիացիոն մատրիցից կարելի է եզրակացնել, որ, օրինակ, Յուքոմ ընկերության բաժանորդները որպես փոխլրացնող տարբերակ ընտրում են Բիլայնը, միևնույն ժամանակ Ռոստելեկոմը դիտարկելով որպես փոխարինող: Պատկերը նույնն է ՎիվաՍել և Բիլայն ընկերությունների դեպքում: Միևնույն ժամանակ, ՎիվաՍել և Բիլայն ընկերություններն ավելի համափոխարինելի են, քան Բիլայնը և Օրանժը, քանի որ վերջիններիս միջև կովարիացիոն կապն ավելի թույլ բացասական է, քան ՎիվաՍելի և Բիլայնի միջև: Համեմատաբար ուժեղ կովարիացիոն կապ գոյություն ունի նաև Յուքոմ և Բիլայն ընկերությունների միջև, որը թերևս ամենաուժեղ դրական կապն է ստացված բոլոր արդյունքներից:

Այժմ դիտարկենք ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի երեք խոշորագույն օպերատորների (Բիլայն, ՎիվաՍել և Օրանժ) բաժանորդների (օգտատերերի) կողմից այդ ընկերությունների և վերջիններիս առաջարկած ապրանքների ու ծառայությունների մի շարք հատկանիշների կարևորության վերաբերյալ հարցումների միջոցով ստացված գնահատականները: Աղյուսակ 2-ում ներկայացված է այդ գնահատականների ամբողջությունը: Ինչպես կարելի է նկատել, ՎիվաՍել ընկերության բաժանորդները հեռախոսային օպերատորներին գնահատելիս ավելի շատ կարևորել են այնպիսի ոչ քանակական հատկանիշներ, ինչպիսիք են հավատարմությունը, բրենդը, սոցիալական և բարեգործական ծրագրերին ընկերության մասնակցությունը, քան ապրանքի կամ ծառայության գինը: Ըստ աղյուսակի տվյալների՝ պատկերը հակառակն է Օրանժ ընկերության բաժանորդների շրջանում, ովքեր, ի տարբերություն ՎիվաՍելի բաժանորդների, առավել կարևորում են ապրանքի և ծառայության գինն ու որակը, քան այնպիսի գործոնները, ինչպիսիք են փաթեթավորումը, գովազդը և բրենդը:

Ընդհանուր գնահատականների մեջ ամենաբարձր գնահատված հատկանիշը ապրանքի կամ ծառայության որակն է, որն առավել կարևորում են Օրանժ ընկերության բաժանորդները: Հաջորդ ամենաբարձր ընդհանուր գնահատական ստացած հատկանիշն ընկերության բաժանորդների հավատարմությունն է, որը մեծապես կարևորվում է ՎիվաՍել ընկերության բաժանորդների կողմից: Շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն այն գործոնն է, որը դիտարկված երեք ընկերությունների բաժանորդների շարքում ամենաշատը կարևորում են Օրանժի բաժանորդները: Կարելի է նկատել նաև, որ չնայած որակը

ՎիվաՍել ընկերության բաժանորդների կողմից ամենաբարձր գնահատված գործոնն է, սակայն այն ամենացածրն է՝ համեմատած մյուս երկու ընկերությունների նույն ցուցանիշի հետ: Ընդ որում, նշված գործոնն ամենաբարձրն է գնահատվել Օրանժ ընկերության բաժանորդների կողմից:

Աղյուսակ 2

ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների ապրանքների և ծառայությունների հատկանիշների կարևորության վերաբերյալ բաժանորդների գնահատականները

Հատկանիշ	Ընդհանուր	Բիլայն	ՎիվաՍել	Օրանժ
Հավատարմություն	3.25	3.16	3.33	3.19
Շրջակա միջավայր	2.99	2.92	3.01	3.06
Փաթեթավորում	2.58	2.61	2.67	2.57
Գովազդ	2.46	2.46	2.54	2.33
Բրենդ	2.93	2.87	2.96	2.82
Բարեգործություն	2.98	2.88	3.08	2.99
Սոցիալական ծրագրեր	2.98	2.93	3.02	2.93
Գին	3.22	3.33	3.11	3.42
Որակ	4.17	4.30	4.12	4.31

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների բաժանորդների և ոչ բաժանորդների կողմից ապրանքի կամ ծառայության հատկանիշների գնահատման տարբերությունները: Հետաքրքիր է դիտարկել ՎիվաՍել ընկերության սոցիալական ծրագրերին և բարեգործությանը տրված գնահատականների տարբերությունը: Ստացված բացասական թվերը (-0,07 և -0,05) վկայում են, որ ընկերության բաժանորդներն այդ երկու գործոններն ավելի ցածր են գնահատել, քան բոլոր մյուս հարցվողները, այդ թվում նաև այլ ընկերությունների բաժանորդները: Կարելի է ենթադրել, որ ՎիվաՍելի բաժանորդները, քաջատեղյակ լինելով վերջինիս գործունեությանը, առավել արժևորել են նրա մատուցած ապրանքներն ու ծառայությունները, քան իրականացվող սոցիալական ծրագրերն ու բարեգործությունը՝ ի տարբերություն հասարակության մյուս անդամների: Սա կարող է նաև հիմք հանդիսանալ այն ենթադրության համար, որ ՎիվաՍելն արդեն իսկ ստեղծել է սոցիալապես պատասխանատու կորպորատիվ ընկերության համբավ, ինչը ուժեղ մրցակցային պայմաններում նրա կողմից կարող է օգտագործվել որպես գովազդի միջոց՝ ապահովելով բարենպաստ մրցակցային դիրք:

Աղյուսակ 3

ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների բաժանորդների և ոչ բաժանորդների կողմից ապրանքների և ծառայությունների հատկանիշների գնահատման տարբերությունները

Հատկանիշ	Բիլայն	Վիվա-Սել	Օրանժ
Հեռախոսակապ	0.18	0.13	0.22
Ինտերնետ	0.20	0.09	0.15
Ծառայություններ	0.12	0.14	0.09
Հետվաճառքային սպասարկում	0.13	0.11	0.04
Սոցիալական ծրագրեր	0.04	-0.07	0.14
Բարեգործություն	0.06	-0.05	0.17

Աղյուսակ 4-ում ներկայացված են դիտարկվող ընկերությունների վարկանիշներն ըստ ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների գնահատականների՝ լավագույն արժեքից ունեցած շեղումների: Համաձայն աղյուսակում ներկայացված տվյալների՝ ՎիվաՍելը զբաղեցնում է առաջին հորիզոնականը, քանի որ դիտարկված ընկերությունների շարքում նրա ԿՍՊ քաղաքականության տարբեր բաղադրիչների գնահատականների շեղումները լավագույն արժեքից նվազագույնն են: Այդ ցուցանիշով Բիլայնը գտնվում է երկրորդ դիրքում, որին հաջորդում են Յուքում, Օրանժ, այնուհետև Ռոստելեկոմ ընկերությունները:

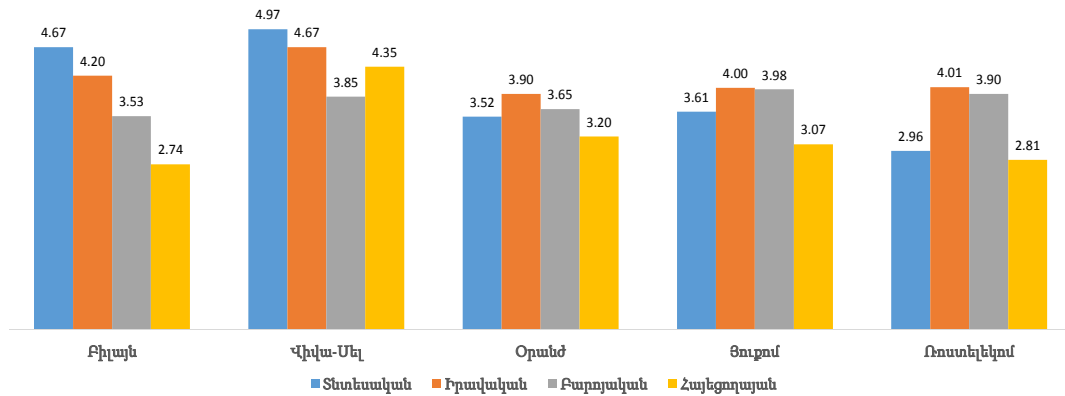
Աղյուսակ 4

ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների վարկանիշներն ըստ ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների գնահատականների՝ լավագույն արժեքից ունեցած շեղումների

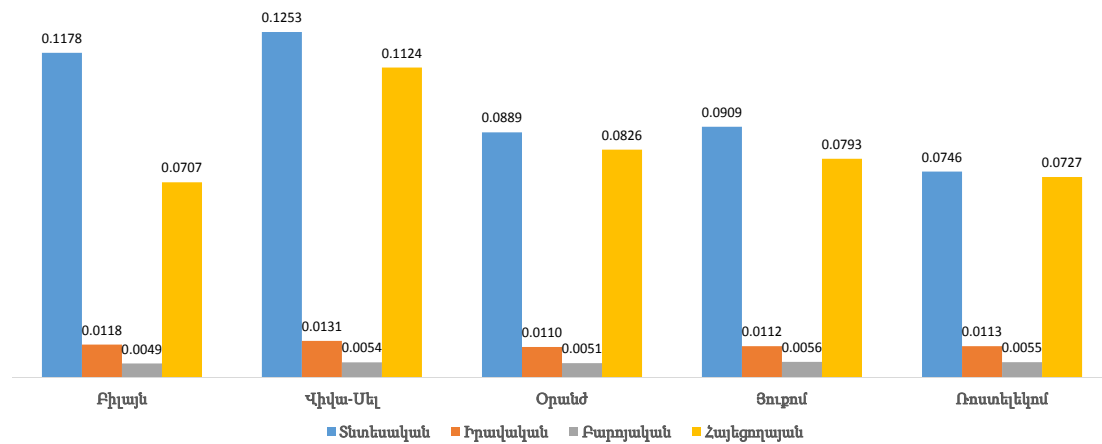
Ընկերություն	ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչներ				Վարկանիշ
	Տնտեսական	Իրավական	Բարոյական	Հայեցողայան	
Բիլայն	0.074	0.036	0.026	0.418	2
ՎիվաՍել	0.000	0.000	0.007	0.000	1
Օրանժ	0.358	0.058	0.020	0.299	4
Յուքում	0.337	0.051	0.000	0.332	3
Ռոստելեկոմ	0.497	0.050	0.004	0.398	5

Ինչպես արդեն նշել ենք, ընկերությունների վարկանշավորումն իրականացվել է ըստ Քերոլի կողմից առաջարկված ԿՍՊ քաղաքականության չորս բաղադրիչների՝ տնտեսական, իրավական, բարոյական և հայեցողական: Պատկեր 1-ում ներկայացված են դիտարկված ընկերությունների ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների գնահատականները, իսկ պատկեր 2-ում՝ դրանց էնթրոպիայով կշռված արժեքները: Եթե պատկեր 1-ում ներկայացված բացարձակ գնահատականները հնարավորություն չեն տալիս կատարելու ուսումնասիրված ընկերությունների ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների համեմատական գնահատում, ապա համաձայն պատկեր 2-ի հստակ կարելի է եզրակացնել, որ

առավել բարձր են գնահատվել ԿՍՊ քաղաքականության տնտեսական և հայեցողական բաղադրիչները, քանի որ դրանց գնահատականների էնթրոպիայով կշռված արժեքներն առավելագույնն են:

Պատկեր 1. ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների գնահատականները

Պատկեր 2. ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների գնահատականների էնթրոպիայով կշռված արժեքները

Համաձայն աղյուսակ 5-ում ներկայացված տվյալների, որոնք արդյունք են հարցումների միջոցով ստացված գնահատականների՝ տեղեկության էնթրոպիայի միջոցով հաշվարկման, ընկերության ԿՍՊ վարկանիշի հաշվարկում տնտեսական և հայեցողական գործոններն ունեն առավել բարձր կշիռներ, քան իրավականը և բարոյականը: Դրանով է պայմանավորված Վիվա-Սել և Բիլայն ընկերությունների առաջատար դիրքն ըստ ԿՍՊ վարկանիշի: Բիլայն ընկերության երկրորդ հորիզոնականում հայտնվելը հիմնականում պայմանավորված է տնտեսական գործոնով, որը կարելի է բացատրել ընկերության մեծ

չափերով: Չնայած Օրանժ և Յուքոմ ընկերությունների ԿՍՊ հայեցողական բաղադրիչն ավելի բարձր է գնահատված, քան Բիլայնինը, այնուամենայնիվ, վերջինս իր ԿՍՊ վակա-նիշով ավելի բարձր դիրք է գրավում՝ շնորհիվ տնտեսական գործոնի ավելի բարձր կշռի:

Աղյուսակ 5

ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ քաղաքականության բաղադրիչների կշիռները՝ հաշվարկված տեղեկությանին էնթրոպիայի միջոցով

ԿՍՊ բաղադրիչներ	Տնտեսական	Իրավական	Բարոյական	Հայեցողական
Հաշվարկային կշիռներ	0,4974	0,0583	0,0264	0,4176

Այսպիսով, մշակված մեթոդի կիրառմամբ ստացվել են ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի խոշոր ընկերությունների ԿՍՊ վարկանիշները: Արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ԿՍՊ ոլորտում մրցակցային առավելության հասնելու համար առավել կարևորվում են ԿՍՊ քաղաքականության տնտեսական և հայեցողական պատասխանատվության ձևերը (բաղադրիչները): Դիտարկվող ոլորտի ընկերությունների ԿՍՊ ռազմավարություններն էապես տարբերվում են միմյանցից, քանի որ կողմնորոշված են դեպի տարբեր թիրախային սպառողները: Առավել հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ Բիլայն ընկերության բաժանորդներն առավել կարևորում են վերջինիս ապրանքների կամ ծառայությունների գինը և որակը, այսինքն բարոյական պատասխանատվության բաղադրիչ հանդիսացող գործոնները, այնինչ ՎիվաՍել ընկերության բաժանորդները մեծ կարևորություն են տալիս հայեցողական պատասխանատվությանը: Սպառողների շրջանում իրականացված հարցման արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս նաև, որ ընկերության ԿՍՊ ռազմավարության և սպառողական նախասիրությունների միջև գոյություն ունի որոշակի փոխկապվածություն:

ДАВИТ БУДАГЯН

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КОМПАНИИ В СФЕРЕ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИИ РА

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность (КСО), рейтинговая оценка, метод принятия многофакторных решений VIKOR, компании в сфере телекоммуникации РА, потребительский опрос, компоненты КСО политики, продукты и услуги, абоненты

В работе представлены результаты рейтинговой оценки корпоративной социальной ответственности (КСО) ряда крупных компании в сфере телекоммуникации РА, которые получены с помощью использования информационной энтропии и метода принятия многофакторных решений VIKOR. Рейтинговая оценка осуществлялась через потребительские опросы на основе расчета показателей экономической, правовой, этической и дискреционной ответственности рассматриваемых компаний.

DAVIT BUDAGHYAN

RANKING OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF COMPANIES IN THE TELECOMMUNICATION INDUSTRY OF THE RA

Key Words: corporate social responsibility (CSR), ranking, VIKOR multifactorial decision making method, companies in the telecommunication industry of the RA, consumer survey, components of the CRS policy, goods and services, subscribers

The results of ranking of corporate social responsibility (CSR) of a number of large companies in the telecommunication industry of the RA are presented in the article, which have been obtained by using information entropy and the VIKOR multifactorial decision making method. The ranking has been performed via consumer surveys based on the calculation of indicators of economic, legal, ethical and discretionary responsibilities of the companies concerned.

ՍԱՐԳԻՍ ԳՅՈՒՐՋՅԱՆ

Հայցորդ, Երևանի «Գլաժոր» համալսարան

ՀՀ ԿԲ ԴԵՐԸ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՎԱՐԿՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԻՐԱՑՎԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հիմնաբառեր. վարկունակություն, իրացվելիություն, բարձր իրացվելի ակտիվներ, վերահսկողություն, ընթացիկ իրացվելիություն

Տնտեսավարման ժամանակակից պայմաններում ՀՀ ԿԲ-ն կարևորագույն գործառույթ է իրականացնում բանկային համակարգի վարկունակության ապահովման և իրացվելիության վերահսկման գործում: Քանի որ բառացիորեն ցանկացած ֆինանսական գործունեություն բանկի իրացվելիության հարցում առաջացնում է որոշակի հետևանքներ, ապա ԿԲ-ի տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի դրանց վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվության ժամանակին և ճիշտ ստացումը, վերլուծումն ու իրավիճակի գնահատումը

Տնտեսավարման ժամանակակից պայմաններում ՀՀ ԿԲ-ն կարևորագույն գործառույթ է իրականացնում բանկային համակարգի վարկունակության ապահովման և իրացվելիության վերահսկման գործում: Հանդես գալով որպես բանկային համակարգի կայունության երաշխավոր՝ ԿԲ-ն կիրառում է իր վերահսկողական իրավասությունները վերահսկողական ընթացակարգերի և գործիքների միջոցով: Հարկ է նշել, որ բանկերի իրացվելիության, վարկունակության և հուսալի գործունեության վերահսկողությունն առավել արդյունավետ կարող է լինել միայն այն դեպքում, երբ վերջինս հիմնված է բանկի և վե-

րահսկողական մարմնի միջև իրականացվող «ուղղակի երկխոսության» վրա: Իրացվելիության և վարկունակության խնդրի կարևորությունը դուրս է կոնկրետ բանկի շրջանակից, քանի որ իրացվելիության անբավարարությունը որևէ առանձին բանկի մոտ կարող է առաջացնել լուրջ խնդիրներ ամբողջ բանկային և ֆինանսական համակարգի համար: Քանի որ բառացիորեն ցանկացած ֆինանսական գործունեություն բանկի իրացվելիության հարցում առաջացնում է որոշակի հետևանքներ, ապա ԿԲ-ի տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի դրանց վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվության ժամանակին և ճիշտ ստացումը, վերլուծումն ու իրավիճակի գնահատումը¹:

ՀՀ ԿԲ դերն ու շահագրգռվածությունը համակարգի իրացվելիության պահպանման ու ամրապնդման գործում արտահայտվում են նրա կողմից սահմանված նորմատիվներով: Նորմատիվների խումբ է սահմանված բանկի իրացվելիության ռիսկի զսպման նպատակով: Դրանք են՝ բանկի ընդհանուր կամ բացարձակ և ընթացիկ իրացվելիության՝ Ն21 և Ն22 նորմատիվները:

Սակայն վերոնշյալ նորմատիվների ապահովումը դեռևս բավարար չէ, որպեսզի ԿԲ-ն վերջնական հետևություններ կատարի որևէ բանկի կամ ընդհանուր իրացվելիության վերաբերյալ: Այդ նպատակով իրականացվում են նաև On-site (տեղերում տեսչական ստուգումներ) և դրան զուգահեռ Off-site (փաստաթղթային) վերահսկողություն: Առաջին դեպքում ուսումնասիրվում է բանկի ֆինանսական հաշվետվությունները և բանկի ղեկավարությանը տրամադրված հաշվետվությունները՝ գնահատելու՝ բանկի ակտիվների և պարտավորությունների կառուցվածքը և դրա փոփոխման միտումները՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով.

1. բանկի իրացվելիությանը (Ն21),
2. բանկի ընթացիկ իրացվելիությանը (Ն22),
3. ավանդների բաշխվածությանը և կայունությանը,
4. «վարկերի» և «ավանդների» հարաբերակցությանը,
5. «պայմանական պարտավորություններ վարկերի գծով» և «ընդհանուր վարկեր» հարաբերակցությանը,
6. «պայմանական պարտավորություններ» (բացառությամբ վարկերի գծով պայմանական պարտավորությունների) և «բարձր իրացվելի ակտիվներ» հարաբերակցությանը,
7. «կարճաժամկետ ներդրումներ» և «անկայուն պարտավորություններ» հարաբերակցությանը,
8. գրավադրված արժեթղթեր և համախառն արժեթղթեր հարաբերակցությանը:

Վերստուգողները պետք է բանկի համապատասխան ղեկավարի հետ քննարկեն և վերստուգող խմբին ներկայացնեն ուսումնասիրություններ և եզրակացություններ հետևյալ հարցերի վերաբերյալ.

¹ Степаненко Р., Карвалина С., Управление ликвидностью коммерческими банками. М., Финансы и Статистика, 2015, с. 42.

- իրացվելիության պահանջները արդյունավետ ծրագրելու և բավարարելու բանկի ունակությունը,
- վարչական վերահսկողության և ներքին հաշվետվական համակարգի որակը,
- բանկի իրացվելիության կառավարման ազդեցությունը բանկի զուտ եկամուտների վրա:

Ինչ վերաբերում է Off-site վերահսկողությանը, ապա դրա կողմից կիրառվող ընթացակարգերից մեկը բանկերի իրացվելիության ճեղքվածքի (GAP) հաշվարկումն է՝ որպես բանկի հուսալիության խաթարման առաջնային ինդիկատոր: Կիրառվող ընթացակարգերից են նաև UBPR (Բանկերի գործունեության համեմատական վերլուծություն. ներկայացնում է բանկի տեղն ու դիրքը համակարգի մեջ ՀՀ ԿԲ-ի կողմից ընտրված մի շարք ցուցանիշների զծով, իսկ արդյունքներն ուղարկվում են բանկերին) և CAMELS համակարգի միջոցով բանկի գործունեության համեմատական և ընդհանուր վիճակի գնահատումը: Բանկերի իրացվելիության ճեղքվածքի (GAP) գնահատման կարգը ՀՀ առևտրային բանկերի համար կրում է առավելապես մեթոդաբանական և ոչ պարտադիր բնույթ: Բնականաբար համակարգի բանկերն ազատ են իրենց ընտրության մեջ՝ կատարելու իրացվելիության ռիսկի այդ մեթոդիկայով, թե այլ: Սակայն հարկ է նշել, որ այդ մեթոդիկան բավականին արդյունավետ է, քանի որ ընդգրկում է և ռիսկի կառավարման ներբանկային գործիքներն ու միջազգայնորեն կիրառվող մեթոդները և տվյալ խնդրի վերաբերյալ պետական մարմնի, այսինքն ՀՀ կենտրոնական բանկի վերահսկողության դեպարտամենտի դիրքորոշումների և մոտեցումների ողջ համախմբությունը:

ԲԳՀՎ-ն (բանկերի գործունեության համեմատական վերլուծություն) հանդիսանում է վերլուծական գործիք, որի օգտագործողներն են բանկային վերահսկողները և բանկի ղեկավարությունը: Սեղմ ֆորմատով այն ներկայացնում է բանկի ղեկավարության որոշումների և ընդհանուր տնտեսական իրավիճակի ազդեցությունը բանկի գործունեության և հաշվեկշռի կառուցվածքի վրա¹: Բանկի գործունեության և կառուցվածքի վերաբերյալ տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել շահութաբերության մակարդակի, իրացվելիության, վարկունակության, կապիտալի, ակտիվների և պարտավորությունների կառավարման, ինչպես նաև աճի կառավարման գնահատման համար: ԲԳՀՎ-ն կազմվում է ՀՀ տարածքում գործող յուրաքանչյուր բանկի համար եռամսյակային կտրվածքով՝ ՀՀ ԿԲ կողմից: Այն պատրաստելու համար օգտագործվում է բանկերի կողմից ՀՀ ԿԲ ներկայացվող հաշվետվությունները: Այդ տեղեկատվության հիման վրա ԲԳՀՎ-ում ներկայացվում են գործակիցներ տոկոսային հարաբերակցությամբ և բացարձակ մեծություններ: Այն պարունակում է նաև տեղեկատվություն համապատասխան խմբի միջին ցուցանիշների վերաբերյալ և ցույց է տալիս բանկի տեղը խմբում յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար:

1980-ական թվականներին, երբ ԱՄՆ-ի բանկային համակարգում շարունակվում էր խորը ֆինանսաբանկային ճգնաժամը, ԱՄՆ Կառավարության կողմից մշակվեց բանկերի

¹ Кочетникова С., Банковский контроллинг: современные тенденции развития. М., Дело, 2013, с. 124.

գործունեության գնահատման մի համակարգ, որը այժմ ճանաչում է գտել աշխարհի բոլոր երկրներում որպես CAMELS համակարգ: Քանի որ բանկային բիզնեսը բարձր ռիսկային գործունեություն է, այդ համակարգը նպատակաուղղված է՝ գնահատելու ոչ միայն բանկի գործունեության արդյունավետությունը, այլև ռիսկայնությունը:

Բանկերի կողմից ռիսկերի կառավարումը գնահատվում է 5 բալանի համակարգով 1-5 աճողական կարգով՝ բնութագրելով բանկի հուսալիությունը (ԱՄՆ-ում ընդունված է հակառակ սանդղակը): Գնահատականները պետք է կազմվեն ինչպես քանակական (\$ինանսական ցուցանիշների վերլուծության), այնպես էլ որակական վերլուծության հիման վրա և, ի վերջո, պետք է արտացոլեն բանկի կառավարման ամբողջ մակարդակը:

Լ տարրի հաշվարկման համար հաշվարկում են L1 – L4 բաղադրիչ հարաբերակցությունը: Եթե բանկը խախտել է պարտադիր պահուստավորման նորմատիվը, յուրաքանչյուր խախտման համար L տարրի գնահատականը նվազեցվում է 0.5-ով:

Քանի որ տարբեր մեծության և տարբեր մասնագիտացում ունեցող բանկերի համար դրվում են իրացվելիության տարբեր պահանջներ, ապա գոյություն չունեն իրացվելիության հարաբերակցությունների գնահատման կոնկրետ սահմանաչափեր կամ որոշակի կանոններ: Օգտագործելով հարաբերակցությունները, հաշվեկշռի վերլուծությունը, ինչպես նաև ռազմավարական խնդիրների, քաղաքականության և նպատակների, հաշվետվությունների և մշտադիտարկման, աննախադեպ իրավիճակների ծրագրավորման վերաբերյալ տեղեկատվությունը՝ կարելի է գնահատել CAMELS-ի իրացվելիության ցուցանիշը: Որպես ուղեցույց կարելի է կիրառել հետևյալ սահմանումները.

- Իրացվելիության 5 գնահատականը վկայում է իրացվելի ակտիվների պահանջվող մակարդակից ավել լինելու, և բանկի ակտիվների ու պարտավորությունների հարաբերակցության կառավարման ընդհանուր ռազմավարության շրջանակներում իրացվելիության արտաքին աղբյուրների հեշտ հասանելիության մասին:
- Բանկը, որն ունի նվազող, սակայն բավարար իրացվելիության մակարդակ և հույս ունի իրացվելիությունը պահպանել ներգրավված միջոցների օգնությամբ, կարող է գնահատվել 4 գնահատականով:
- Գնահատականը վկայում է իրացվելի ակտիվների անբավարար մակարդակի կամ տոկոսադրույքների փոփոխության նկատմամբ զգայուն (ոչ կայուն) ներգրավված միջոցներով իրացվելիության ընդունելի սահմանաչափեր պահպանելու մասին:
- 2 և 1 գնահատականները վկայում են իրացվելիության աճող լուրջ դժվարությունների մասին, երբ բանկերը կարիք են զգում վերականգնման միջոցառումների կամ արտաքին ֆինանսական ազդեցության իրենց պարտավորությունների կատարման համար: Ինչպես երևում է, վերը նշված բնութագրիչները ավելի շատ ունեն ընդհանրական բնույթ և ներկայացնում են իրացվելիության գնահատման հիմնական գծերը, այլ ոչ թե տալիս են որոշակի սահմանաչափեր:

Բացի այդ ՀՀ ԿԲ-ն համակարգի կայունության և հուսալիության պահպանումն իրականացնում է նաև իր կողմից կիրառվող դրամավարկային քաղաքականության միջոցով:

Մասնավորապես, տարեսկզբին ծրագրավորելով շրջանառության մեջ անհրաժեշտ դրամական բազան՝ ՀՀ ԿԲ-ն միաժամանակ մշակում է այն բոլոր գործիքներն ու մեթոդները, որոնց օգտագործման միջոցով միայն հնարավոր կլինի հասնել ցանկալի նպատակին: Այս տեսակետից ՀՀ ԿԲ-ի համար ցանկալի նպատակ է մակրոտնտեսական ցուցանիշները ընդունելի սահմաններում պահպանելը: Այսինքն ԿԲ-ն կառավարում է ֆինանսավարկային բոլոր հաստատությունների իրացվելիությունը նույնպես՝ կիրառելով դրամավարկային որոշակի գործիքներ: Այդ գործիքները բաժանվում են՝

- ռեպո գործառնություններ
- լոմբարդային վարկ
- բաց շուկայական գործառնություններ (արժեթղթերի առք)
- արտարժույթային ինտերվենցիա (արտարժույթի առք)

Իրացվելիությունը դուրս քաշող գործիքներ

- արտարժույթային սվոպ
- հակադարձ ՌԵՊՈ
- ավանդային սակարկություններ
- բաց շուկայական գործառնություններ (արժեթղթերի վաճառք)
- արտարժույթային ինտերվենցիա (արտարժույթի վաճառք):

Նշված գործիքների ժամանակին և արդյունավետ կիրառումը հանգեցնում է բանկային շուկայի կողմից դրամական պահանջարկի համարժեք բավարարմանը և որպես արդյունք՝ նպաստում բանկերի կողմից գործարքների իրականացման անհրաժեշտ իրացվելիության ապահովմանը:

Ինչպես զարգացած բանկային համակարգ ունեցող երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում պետությունը ի դեմս կենտրոնական բանկի ակտիվ մասնակցություն է ցուցաբերում բանկային համակարգի և ողջ ֆինանսական շուկայի կայունության, վարկունակության, իրացվելիության և հուսալիության ապահովման ուղղությամբ:

САРКИС ГЮРДЖЯН

РОЛЬ ЦБ РА В УПРАВЛЕНИИ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ И КОНТРОЛЯ ЗА ЛИКВИДНОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Ключевые слова: кредитоспособность, ликвидность, высоколиквидные активы, контроль, текущая ликвидность

В современных условиях управления хозяйством ЦБ РА осуществляет важную функцию в деле обеспечения конкурентоспособности банковской системы и контроля за ликвидностью. Поскольку любая финансовая деятельность в вопросе ликвидности банка способствует возникновению определенных последствий, то с точки зрения ЦБ важное значение имеет получение своевременной и правильной информации относительно этого, а также анализ и оценка ситуации.

SARKIS GURDJYAN

ROLE OF CENTRAL BANK OF RA IN SOLVENCY MANAGEMENT AND LIQUIDITY CONTROL OF COMMERCIAL BANKS

Key Words: solvency, liquidity, high liquidity assets, control, fluid liquidity

In modern conditions of economy management the Central Bank of RA carries out the important function of maintenance of competitiveness in banking system and the control over liquidity. As any financial activity regarding the liquidity of bank results in occurrence of certain consequences, from the point of view of the Central Bank reception of due and correct information concerning it, becomes very important.

ՎԱՂԻՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾ ԵՆ ԱՐԴՅՈ՞Ք ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ԸՆԴԱՅՆՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ

Հիմնաբառեր. մարքեթինգ, մարքեթինգի համալիր, մարքեթինգ-միքս, 4P, մարքեթինգի ընդլայնված համալիր, մարքեթինգի համալիրի քննադատություն

Մարքեթինգի համալիրը ցանկացած մարքեթինգային ռազմավարության առանցքային բաղադրիչն է: Դասական մոտեցմամբ այն ներառում է չորս տարրեր՝ ապրանք, գին, առաջխաղացում և վաճառահանում, որոնք հիմք են հանդիսանում ընկերության ապրանքային, գնային, հաղորդակցման և վաճառահանման ռազմավարությունների մշակման համար: Վերջին տարրերին տարրեր մասնագետներ ընդլայնում են մարքեթինգային համալիրը նոր տարրերի ավելացման ճանապարհով: Հոդվածում հեղինակը փորձ է արել վերլուծել մարքեթինգի համալիրի ընդլայնման նպատակահարմարությունը:

Սովորաբար մարքեթինգի համալիր ասելով հասկացվում է կառավարվող հարաչափերի, կազմակերպության մարքեթինգային գործունեության փոփոխականների ամբողջություն, որոնց փոփոխմամբ կազմակերպությունը փորձում է առավելագույնս բավարարել նպատակային շուկաների պահանջմունքները: Այլ խոսքով, մարքեթինգի համալիրը մարքեթինգի փոփոխական գործոնների հավաքածու է, որոնք ենթարկվում են հսկողության¹: Մարքեթինգի համալիրը բնորոշվում է նաև որպես կազմակերպության կողմից հսկվող գործոնների համախումբ, որոնք ուղղված են շուկայի որոշակի հատվածի կողմից կանխատեսվող և ցանկալի պատասխան արձագանքի առաջացմանը: Այսինքն, դրանք

¹ Котлер Ф., Основы маркетинга, М., Проспект, 1990, с. 96.

այն միջոցառումներն են, որոնք կարող է իրականացնել այս կամ այն կազմակերպությունը շուկայում իր ապրանքի առաջնության նպատակով: Մարքեթինգի համալիր հասկացության փոխարեն հաճախ օգտագործվում է մարքեթինգ-միքս հասկացությունը, որը շրջանառության մեջ է դրվել Ն. Բորդենի կողմից 1940-ական թվականների վերջին¹: Այսօր առավել տարածված է մարքեթինգի համալիրի 4P համադրույթը, համաձայն որի մարքեթինգի համալիրը ներառում է 4 տարրեր (գործիքներ), որոնցից յուրաքանչյուրը սկսում է անգլերեն P տառով՝ ապրանք (product), գին (price), վայր (place) և առաջնորդում (promotion): Տվյալ համադրույթն առաջին անգամ առաջարկել է Ջերոմ Մակքարտին 1960 թ.-ին, որի համաձայն կազմակերպությունները մարքեթինգային գործունեության շրջանակներում մշակում և իրականացնում են ապրանքային, գնային, իրացման և հաղորդակցման ռազմավարություններ, որոնք արտացոլվում են մարքեթինգի ծրագրի չորս գլխավոր բաժիններում:

Կազմակերպությունը կարող է փոփոխել մարքեթինգի համալիրի հարաչափերը շուկաների և սպառողների վրա առավել արդյունավետ ազդեցության և ունեցած հնարավորությունների ու մարքեթինգի դերի սեփական ընկալման շրջանակներում դրված նպատակներին հասնելու համար: Սակայն մարքեթինգի համալիրի կառուցվածքը փոփոխության չի ենթարկվում, փոփոխվում է միայն դրա առանձին տարրերի բովանդակությունը:

Մարքեթինգի մի շարք մասնագետներ փորձ են արել ընդլայնել մարքեթինգի համալիրի ավանդական համադրույթը (4P)՝ դրա կազմում ներառելով այլ տարրեր, որոնք նույնպես սկսվում են անգլերեն P տառով. people (մարդիկ, սպառողներ), personal (անձնակազմ), physical evidence (ծառայության որակի ֆիզիկական ապացույցներ), physical surroundings (շրջապատ, սարքավորումներ, գրասենյակի ձևավորում, անձնակազմի ուսուցում), process (ծառայության մատուցման գործընթաց), package (փաթեթավորում), purchase (գնում), probe (հետազոտում, փորձարկում), public relations (հասարակության հետ կապեր), profit (շահույթ)՝ առաջարկելով 5P, 6P, 7P, 9P և նույնիսկ 12P համադրույթները:

Մենք կարծում ենք, որ մարքեթինգի համալիրի նման ընդլայնումը արդարացված չէ: Մարքեթինգի համալիրի կազմի մեջ լրացուցիչ տարրերի հնարավոր ներառումը կարող է, նախ, խախտել բուն մարքեթինգի համալիրի հասկացության ընկալումը, իսկ լրացուցիչ տարրերը կարող են դադարել լինել մարքեթինգային գործունեության անմիջական կառավարման գործիքներ, օրինակ, երբ մարքեթինգի համալիրի տակ ներառվում է people հասկացությունը՝ նկատի ունենալով սպառողներին: Կազմակերպությունը կարող է ազդել սպառողի վարքագծի վրա, սակայն ոչ ուղղակիորեն, ինչպես կարող է ազդել տեսականորեն նորացման, գնի փոփոխության իրացման կապուղու ընտրության կամ ապրանքի առաջնության վրա: Երկրորդ, առաջարկվող լրացուցիչ տարրերից որոշներն արդեն կարող են ներառված լինել վերը նշված 4P-ից որևիցե մեկի կազմում: Այսպես, package-ը (փաթեթավորում) մտնում է product-ի (ապրանք) կազմի մեջ: Այդ դեպքում, ինչու՞ մարքեթինգի համալիրի կազմի մեջ չեն ներառվում ապրանքի հասկացության մնացած բաղադրիչները: Միայն նրա համար, որ չե՞ն սկսվում P տառով: Նույն տրամաբանությամբ, եթե մենք մար-

¹ Дж. Бойетт, Дж. Бойетт, Гуру маркетинга, М., Эксмо, 2004, с. 22.

քթինգի համալիրի կազմում ներառում ենք public relations-ը (հասարակության հետ կապեր), որն ավելի լայն հասկացության՝ promotion-ի (առաջնորդում) բաղկացուցիչ մասն է, ապա ինչու՞ չենք ներառում դրա մյուս բաղադրիչները՝ գովազդը, իրացման խթանումը կամ անհատական վաճառքը: Դարձյալ պատճառը մեկն է՝ դրանք չեն սկսվում P տառով: Personal-ը, որպես կադրային բաղադրիչ, մտնում է մարքեթինգի համալիրի բոլոր չորս տարրերի կազմի մեջ, բացի դրանից անձնակազմը հնարավոր չէ այնպես կառավարել, ինչպես ապրանքային տեսականին կամ գները: Երրորդ, մարքեթինգի համալիրի ընդլայնված մեկնաբանումը կարող է ենթադրել դրա կազմի մեջ ոչ թե զուտ մարքեթինգային, այլ ընդհանուր կառավարչական բաղկացուցիչների ներառում և մարքեթինգի համալիրի տարրերի առանձնացման այլ չափանիշների օգտագործում: Օրինակ, personal (անձնակազմ) տարրի առանձնացումը ենթադրում է ռեսուրսային չափանիշի օգտագործում: Այդ պարագայում բացի կադրայինից մարքեթինգի համալիրի կազմում պետք է ընդգրկվեն մարքեթինգային գործունեության այլ ռեսուրսային բաղադրիչներ ևս, օրինակ, ֆինանսական կամ արտադրական, որոնց մասին, սակայն, ոչ ոք չի խոսում: Purchase-ը (գնում) բնութագրում է ոչ թե վաճառողի, այլ սպառողի գործունեությունը, իսկ probe-ը (փորձարկում, գնահատում, հետազոտում)՝ մարքեթինգային գործունեության ուղղություններից ընդամենը մեկն է, այնպիսին, ինչպիսին հատվածավորումն է, դիրքավորումը կամ մարքեթինգային պլանավորումը: Անտրամաբանական է միմյանց հետ փոխկապակցված գործընթացներից որոշները ներառել մարքեթինգային համալիրի կազմի մեջ, իսկ որոշները չներառել:

Եթե հետևենք մարքեթինգի վրա գոնե ինչ-որ չափով ազդող գործոնների հաշվի առնման տրամաբանությանը, մարքեթինգի համալիրի մեջ բացի people-ից (մարդիկ, սպառողներ) պետք է ներառել նաև մարքեթինգի արտաքին միջավայրի մնացած գործոնները ևս: P տառով սկսվող բառերի հայտնաբերումը զուտ տեխնիկական խնդիր է:

Մարքեթինգի համալիրի տարրերի թիվն առավել ակտիվորեն են ընդլայնում ծառայությունների մարքեթինգով զբաղվող մասնագետները: Այսպես, առաջարկվում է մարքեթինգի համալիրում ներառել process-ը (գործընթաց), քանի որ, ընդհանուր առմամբ, հաճախորդը ծառայության որակյալ լինելու մասին կարծիք է կազմում սպասարկման գործընթացի հիման վրա: Սակայն սպասարկման գործընթացը նույնպես կարող է դիտարկվել ոչ միանշանակորեն: Ծառայության տեսակից կախված, դրա գնահատումը կարող է տեղին լինել ոչ միայն ծառայության սպառման գործընթացում, այլ նաև դրանից առաջ կամ հետո, երբեմն նաև գործընթացից և՛ առաջ, և՛ հետո: Բացի դրանից, հաճախ դժվար է սահմանազատել ծառայությունը ապրանքից: Մյուս կողմից դժվար է համաձայնել այն մտքի հետ, որ արտադրական ձեռնարկությունների համար արտադրության գործընթացը քիչ կարևոր է, քան սպասարկման գործընթացը ծառայություններ մատուցող ընկերությունների համար:

Հիմնավորելով մարքեթինգի համալիրում լրացուցիչ տարրերի ներմուծման անհրաժեշտությունը՝ մենք մտնում ենք համեմատական, այլ ոչ թե սկզբունքային գնահատականների դաշտ: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ մարքեթինգի համալիրի ընդլայնված

տարրերը տրամաբանորեն չեն տեղավորվում դրա կառուցվածքում և ընդամենը տարբեր հեղինակների երևակայության արգասիքն են: Չնայած, մարքեթինգի համալիրի ընդլայնված համադրույթի վերաբերյալ կոչերին, դրա ավանդական կառուցվածքն ընդունելի է առաջատար մասնագետների կողմից:

ВАДИМ ГРИГОРЯН

ОБОСНОВАНЫ ЛИ ПОПЫТКИ РАСШИРЕНИЯ КОМПЛЕКСА МАРКЕТИНГА?

***Ключевые слова:** маркетинг, комплекс маркетинга, маркетинг-микс, 4P, расширенный комплекс маркетинга, критика комплекса маркетинга*

Комплекс маркетинга – это основной элемент любой маркетинговой стратегии. В классическом подходе комплекс маркетинга включает 4 элемента: товар, цена, продвижение и места продаж, которые составляют основу для формирования соответственно товарной, ценовой, коммуникационной и сбытовой политики компании. В последнее время разные специалисты расширяют комплекс маркетинга путем прибавления новых элементов. В статье автор изучает целесообразность расширения комплекса маркетинга.

VADIM GRIGORYAN

ARE ATTEMPTS TO EXPAND MARKETING COMPLEX GROUNDED?

***Key Words:** marketing, marketing complex, marketing mix, 4P, expanded marketing complex, criticism of marketing complex*

Marketing complex is the main element of any marketing strategy. In the classical approach marketing complex includes 4 elements: product, price, promotion and place, which are the basis for the formation respectively product, price, communication and distribution policy of the company. In recent years, various specialists are expanding the marketing mix by adding new elements. In this article the author examines the feasibility of expanding the marketing mix.

ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ

ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Հիմնաբառեր. տնտեսություն, բաժնետիրական ընկերություն, ֆինանսական ռեսուրսներ, ռազմավարական կառավարում, արդյունավետություն, ռազմավարություն, զարգացում, հասարակություն

Սույն հոդվածը նվիրված է ՀՀ բաժնետիրական ընկերություններում ռազմավարական կառավարման արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդրին: Հաշվի առնելով ՀՀ բաժնետիրական ընկերությունների մեծամասնությունում առկա գործունեության բարելավման հիմնախնդիրը, հոդվածում փորձ է արվել բացահայտել այն հիմնական գործոնները, որոնք կարող են նպաստել բաժնետիրական ընկերությունների ռազմավարական կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը: Քանի որ ՀՀ տնտեսության զարգացման համար բաժնետիրական ընկերությունների գործունեության բարելավումն ունի կարևոր ռազմավարական նշանակություն, ապա վերջինս պետք է գտնվի կառավարիչների, աշխատակիցների, սեփականատերերի, պետության և ողջ հասարակության ուշադրության ներքո:

Ժամանակակից տնտեսական պայմաններում հատկապես կարևորվում է բաժնետիրական ընկերությունների ռազմավարական կառավարման արդյունավետության բարձրացումը, քանի որ այն նպաստում է ընկերությունների գործունեության բարելավմանը, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը և պետական բյուջեի եկամուտների ավելացմանը: Ներկայում ՀՀ բաժնետիրական ընկերությունների մեծամասնությունն ունեն մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնցից ամենահիմնականներին կանդիդատանք ստորև:

Ֆինանսական ռեսուրսների սակավությունը հրատապ հիմնախնդիր է ՀՀ-ում գործող գրեթե բոլոր բաժնետիրական ընկերությունների համար: Քանի որ ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրների օգտագործումը կապված է որոշակի ռիսկերի հետ, յուրաքանչյուր ընկերության կարևորագույն խնդիրն է սեփական միջոցների արդյունավետ օգտագործումը: Կայուն ֆինանսական դրություն ունենալու համար ընկերություններին անհրաժեշտ է հաջողությամբ իրականացնել իրենց տնտեսական գործունեությունը, անընդհատ փոփոխվող միջավայրում պահպանել ակտիվների և պասիվների միջև օպտիմալ հավասարակշռվածություն, և թույլատրելի ռիսկի սահմաններում ապահովել վճարունակության ու ներդրումային գրավչության բարձր մակարդակ¹:

¹ Առաքելյան Կ.Ա., Տնտեսական գործունեության վերլուծության հիմունքներ, ուսումնական ձեռնարկ, Եր., «Զանգակ», 2005, էջ 108:

Ընկերությունների հաջորդ կարևորագույն հիմնախնդիրը վերաբերվում է **կորպորատիվ կառավարմանը**: Այս ոլորտում շարունակում է գերակշռել կորպորատիվ կառավարման ինսայդերային համակարգը: Վերջինս պայմանավորված է ինչպես մասնավորեցման առանձնահատկություններով, որոնց հետևանքով ներդրողների առանձին խմբեր ձեռք են բերում բաժնետոմսերի խոշոր փաթեթներ, այնպես էլ կորպորատիվ բաժնետոմսերի շուկայի թերզարգացածությամբ¹: Կորպորատիվ կառավարման ինսայդերային համակարգը գերակայող է ոչ միայն ՀՀ-ում, այլև արտասահմանյան մի շարք երկրներում՝ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Ճապոնիայում, Շվեյցարիայում, Ռուսաստանում, Նիդերլանդներում, Ավստրիայում և այլն²:

ԲԸ-ների կարևորագույն հիմնախնդիրներից է նաև **արդյունավետ ներդրումային ռազմավարության մշակումը**, որը հաճախ հիմնվում է ներդրված միջոցներից ստացված շահութաբերության, ներդրման ժամկետի և ձևավորվող ռիսկերի վրա:

Բաժնետիրական ընկերությունների հաջորդ կարևոր հիմնախնդիրը՝ **արտադրանքի իրացումն է**: Հաշվի առնելով ՀՀ շուկայի փոքր տարողությունը և ազգաբնակչության ոչ մեծ գնողունակությունը՝ ընկերությունները ստիպված են իրենց թողարկած արտադրանքների զգալի մասն արտահանել: Այս ճանապարհին նրանք նույնպես բախվում են մի շարք դժվարությունների, որոնց հաղթահարումը բավականին ջանքեր է պահանջում:

ԲԸ-ների կարևորագույն հիմնախնդիրներից է նաև **գործունեության թափանցիկության ապահովումը**: Ցավոք ներկայում ՀՀ ոչ բոլոր ընկերություններն են ձգտում տեղեկատվության բացահայտմանը և գործունեության թափանցիկության ապահովմանը: Վերջինս լուրջ խոչընդոտ է հանդիսանում նրանց գործունեության բարելավման համար:

Այժմ փորձենք անդրադառնալ ընկերությունների գործունեության հիմնական ցուցանիշներին ստորև բերված աղյուսակ 1-ի միջոցով:

Աղյուսակ 1

Արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական ցուցանիշներն ըստ տնտեսական գործունեության հնգանիշ դասակարգման (2011-2014 թթ.)³

Անվանումը	2011	2012	2013	2014
Արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների) ծավալն ընթացիկ գներով, հազար դրամ	1005489353	1120475783	1186851157	1288155762
Պատրաստի արտադրանքի իրացումը համապատասխան տարվա ընթացիկ գներով, հազար դրամ	982558937	1116886518	1160354586	1268255105
Արդյունաարտադրական անձնակազմի միջին ցուցակային թվաքանակը, մարդ	83133	83389	83405	83529
Աշխատանքի արտադրողականությունը, դրամ	12094948	13436734	14229976	15421659

¹ Մարկոսյան Ա., Հախվերդյան Դ., Կորպորատիվ կառավարում. ակնկալիքներ և իրականություն, էջ 257:

² Pinto A., Vinsentini G., The legal Basis of Corporate Governance in Publicly Held Corporations, Kluwer Law International, 1998.

³ http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2012.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2014.pdf

Աղյուսակ 1-ի տվյալները վկայում են, որ 2014 թ.-ին 2011 թ.-ի համեմատությամբ ՀՀ ընկերությունների կողմից թողարկված արտադրանքի ծավալն ընթացիկ գներով ավելացել է 282666409 հազար դրամով, պատրաստի արտադրանքի իրացումը՝ 285696168 հազար դրամով, արդյունա-արտադրական անձնակազմի միջին ցուցակային թվաքանակը՝ 396-ով և աշխատանքի արտադրողականությունը՝ 3326711 դրամով: Հասկանալի է, որ ՀՀ ընկերությունների հիմնական ցուցանիշների որոշակի բարելավումը դրական երևույթ է, սակայն ցանկալի արդյունքների հասնելու համար դեռ բավականին անելիքներ կան:

Վերոբերյալ հիմնախնդիրների հաղթահարման նպատակով բաժնետիրական ընկերությունները պետք է ձգտեն հնարավորինս ավելացնել շահույթի ծավալները, ավելացնել իրացման ծավալները, ամրապնդել և պահպանել շուկայական դիրքերը, նվազեցնել ծախքերը, բարելավել արտադրվող ապրանքների որակը, ամրապնդել կապերը գնորդների հետ, կիրառել աշխատակիցների աշխատանքի խթանման արդյունավետ մեթոդներ, համագործակցել պետական կառավարման մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների հետ:

Վերոբերյալ նպատակներին հասնելու համար բաժնետիրական ընկերությունները պետք է բարձրացնեն ռազմավարական կառավարման արդյունավետությունը, քանի որ այն կոչված է ապահովել ընկերության կենսագործունեությունը երկարաժամկետ հեռանկարում: Երկարաժամկետ հեռանկարում կենսագործունեության ապահովումը նշանակում է, որ ընկերությունը բավականին հաջող է լուծում իր խնդիրները, և իր գործունեությամբ գոհացնում է իր գործարար միջավայրում գործող սուբյեկտներին: Առաջին հերթին դա վերաբերվում է գնորդներին, ընկերության աշխատակիցներին և նրա սեփականատերերին:

Ինչպես հայտնի է, ռազմավարական կառավարումը ընկերության միջավայրը դիտարկում է որպես 3 միջավայրերի՝ մակրոմիջավայրի, անմիջական միջավայրի և ներքին միջավայրի համակցություն¹: **Մակրոմիջավայրը** ստեղծում է ընկերության արտաքին միջավայրում գտնվելու ընդհանուր պայմանները: Մակրոմիջավայրի վիճակի ազդեցության աստիճանը տարբեր ընկերությունների վրա տարբեր է, ինչը պայմանավորված է որոշակի տարբերություններով, ինչպես գործունեության ոլորտում, այնպես էլ ընկերության ներքին ներուժում: Մակրոմիջավայրն ունի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և տեխնոլոգիական բաղադրիչներ: **Անմիջական միջավայրի** ուսումնասիրությունն ուղղված է արտաքին միջավայրի այն բաղադրիչների վերլուծությանը, որոնց հետ ընկերությունը գտնվում է անմիջական փոխազդեցության մեջ: Ընկերությունը կարող է էական ազդեցություն գործել այդ փոխազդեցության բնույթի և բովանդակության վրա, և ակտիվորեն մասնակցել լրացուցիչ հնարավորությունների ստեղծմանը և վտանգների կասեցմանը: Անմիջական միջավայրի հիմնական բաղադրիչներն են գնորդները, մատակարարները, մրցակիցները, աշխատուժի շուկան: **Ներքին միջավայրն** ընդհանուր միջավայրի այն մասն է, որը գտնվում է ընկերության սահմաններում: Այն գործում է մշտական և ամենաանմիջական ազդեցությունն ընկերության գործունեության վրա: Ներքին միջավայրն ունի

¹ Виханский О.С., Стратегическое управление, 2-е изд., перераб. и доп., М., Экономистъ, 2006, с. 25.

մի քանի հատվածներ, որոնք բնութագրում են ընկերության ընդհանուր ներուժը և հնարավորությունները: Այդ հատվածներն են՝ **կադրային հատվածը** (մենեջերների և աշխատողների փոխգործակցությունը, կադրերի վարձումը, ուսուցումը և առաջխաղացումը, աշխատանքի արդյունքների գնահատումը և խթանումը, աշխատակիցների միջև արդյունավետ հարաբերությունների ստեղծումը և պահպանումը), **կազմակերպական հատվածը** (կոմունիկացիոն գործընթացները, կազմակերպական կառուցվածքները, նորմերը, կանոնները և ընթացակարգերը, իրավունքների և պարտականությունների բաշխումը, ենթարկման հիերարխիան), **արտադրական հատվածը** (արտադրանքի թողարկումը, մատակարարումը և պահեստավորման կազմակերպումը, տեխնոլոգիական պարկի սպասարկումը, հետազոտությունների և մշակումների իրականացումը), **մարքեթինգային հատվածը** (արտադրանքի ռազմավարությունը, գնագոյացման ռազմավարությունը, շուկայում արտադրանքի առաջխաղացման ռազմավարությունը, իրացման շուկաների և բաշխման համակարգերի ընտրությունը) և **ֆինանսական հատվածը** (իրացվելիության և շահութաբերության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը, ներդրումային հնարավորությունների ստեղծումը և այլն):

Բաժնետիրական ընկերությունների գործունեության բարելավման համար հատկապես կարևորվում է ճիշտ ռազմավարության ընտրությունը: Ընկերության ռազմավարության ընտրության ժամանակ կառավարիչները պետք է պատասխանեն հետևյալ հարցերին. ո՞ր բիզնեսը դադարեցնել, ո՞ր բիզնեսը շարունակել, որ բիզնեսը մուտք գործել: Այս հարցերին տրված պատասխանների որակով է պայմանավորված բաժնետիրական ընկերությունների հետագա գործունեության հաջողությունը:

Այժմ դիտարկենք ռազմավարական կառավարման հիմնական ռազմավարությունները, որոնք արտացոլում են չորս տարբեր մոտեցումներ ընկերության աճի հանդեպ¹:

1. **Կենտրոնացված աճի ռազմավարությունները** կապված են արտադրանքի և/կամ շուկայի փոփոխության հետ: Այս ռազմավարություններին հետևելիս ընկերությունը փորձում է բարելավել իր արտադրանքը կամ սկսել արտադրել նորը, չփոխելով ճյուղը: Այս դեպքում ընկերությունը շուկայում փնտրում է իր վիճակի բարելավման նոր հնարավորություններ, կամ էլ տեղափոխվում նոր շուկա:

Կենտրոնացված աճի ռազմավարությունների կոնկրետ տիպերն են հանդիսանում.

- **Շուկայական դիրքի բարելավման ռազմավարությունը**, որի դեպքում ընկերությունն անում է ամեն ինչ, որպեսզի տվյալ արտադրանքով տվյալ շուկայում գրավի լավագույն դիրքերը: Ռազմավարության այս տիպն իրագործելու համար պահանջվում են մարքեթինգային մեծ ջանքեր: Հնարավոր են նաև հորիզոնական ինտեգրացիայի իրականացման փորձերը, որի դեպքում ընկերությունը փորձում է հաստատել վերահսկողություն իր մրցակիցների հանդեպ:
- **Շուկայի զարգացման ռազմավարությունը**, որի դեպքում ընկերությունը որոնում է նոր շուկաներ արդեն արտադրվող արտադրանքի համար:

¹ Виханский О.С., Стратегическое управление, 2-е изд., перераб. и доп., М., Экономистъ, 2006, с. 46.

- *Արտադրանքի զարգացման ռազմավարությունը*, որը ենթադրում է աճի խնդիրների լուծում նոր արտադրանքի արտադրության հաշվին, որն իրացվելու է ընկերության կողմից արդեն յուրացված շուկայում:
2. ***Ինտեգրված աճի ռազմավարությունները*** կապված են նոր կառույցների ավելացման ճանապարհով ընկերության ընդլայնման հետ: Սովորաբար, ընկերությունը կարող է դիմել այսպիսի ռազմավարությունների իրագործմանը, եթե նա գտնվում է ուժեղ բիզնեսում, չի կարողանում իրագործել կենտրոնացված աճի ռազմավարություններ և, միաժամանակ, ինտեգրված աճը չի հակասում նրա երկարաժամկետ նպատակներին: Առանձնացվում են ինտեգրված աճի ռազմավարության երկու հիմնական տիպեր.
- *Հակադարձ ուղղահայաց ինտեգրացիայի ռազմավարությունն* ուղղված է ընկերության աճին սեփականության ձեռք բերման կամ մատակարարների հանդեպ վերահսկողության ուժեղացման հաշվին: Ընկերությունը կարող է ստեղծել մատակարարում իրականացնող դուստր կառույցներ, կամ էլ ձեռք բերել ընկերություններ, որոնք արդեն իրականացնում են մատակարարումներ: Հակադարձ ուղղահայաց ինտեգրման ռազմավարության իրացումը կարող է ընկերության համար ապահովել շատ դրական արդյունքներ, կապված սարքավորումների գների տատանումներից և մատակարարներից կախվածության նվազման հետ: Ավելին, մատակարարումները, որպես ծախսերի կենտրոններ ընկերության համար հակադարձ ուղղահայաց ինտեգրման դեպքում կարող են դառնալ շահույթի կենտրոններ:
 - *Առաջընթաց ուղղահայաց ինտեգրացիայի ռազմավարությունը* կապված է ընկերության աճի նպատակով սեփականության ձեռք բերման կամ որոշակի կառույցների (որոնք գտնվում են ընկերության և վերջնական սպառողի միջև) հանդեպ վերահսկողության ուժեղացման հետ: Ինտեգրացիայի այս տիպը բավականին արդյունավետ է այն դեպքում, երբ միջնորդական ծառայությունները բավականին շատ են, կամ էլ ընկերությունը չի կարողանում գտնել արհեստավարժ միջնորդներ:
3. ***Դիվերսիֆիկացված աճի ռազմավարություններն*** իրացվում են այն դեպքում, երբ ընկերությունն արդեն չի կարողանում զարգանալ տվյալ պայմաններում: Դիվերսիֆիկացված աճի հիմնական ռազմավարություններն են հանդիսանում.
- *Կենտրոնացված դիվերսիֆիկացիայի ռազմավարությունը* հիմնվում է գործող բիզնեսում առկա նոր արտադրանքների արտադրության լրացուցիչ հնարավորությունների որոնման և օգտագործման վրա: Այսինքն, առկա արտադրությունը մնում է բիզնեսի կենտրոնում, իսկ նորը առաջանում է ելնելով այն հնարավորություններից, որոնք կան հիմնական շուկայում, օգտագործվող տեխնոլոգիայում և այլն:
 - *Հորիզոնական դիվերսիֆիկացիայի ռազմավարությունը* ենթադրում է նոր տեխնոլոգիա պահանջող նոր արտադրանքի հաշվին գոյություն ունեցող շուկայում

աճի հնարավորությունների որոնում: Տվյալ ռազմավարության դեպքում ընկերությունը պետք է կողմնորոշվի դեպի այնպիսի տեխնոլոգիապես չկապակցված արտադրանքների թողարկումը, որոնք կօգտագործեն ընկերության ունեցած հնարավորությունները:

- *Կոնգլոմերատային դիվերսիֆիկացիայի ռազմավարության* իրացման դեպքում ընկերությունն ընդլայնվում է արդեն թողարկվող և նոր շուկաներում իրացվող արտադրանքների հետ տեխնոլոգիապես չկապակցված արտադրության հաշվին: Այն զարգացման ամենաբարդ ռազմավարություններից է, քանի որ դրա բարեհաջող իրագործումը կախված է շատ գործոններից, մասնավորապես, գործող աշխատակազմի և, հատկապես, մենեջերների կարողություններից, շուկայի սեզոնայնությունից, անհրաժեշտ դրամական միջոցների առկայությունից և այլն:

4. *Կրճատման ռազմավարությունն* իրացվում է այն դեպքում, երբ ընկերությունը երկարաժամկետ աճից հետո ունի ուժերի վերախմբավորման կամ գործունեության արդյունավետության բարձրացման կարիք (երբ տնտեսությունում նկատվում են անկումներ և արմատական փոփոխություններ): Նման դեպքերում ընկերություններն օգտագործում են բիզնեսի նպատակաուղղված կրճատման ռազմավարություններ, որոնք լինում են հետևյալ տեսակների:

- *Լուծարման ռազմավարությունը* կիրառվում է այնպիսի ծայրահեղ դեպքերում, երբ ընկերությունն այլևս չի կարողանում շարունակել իր բիզնեսը:
- «*Բերքահավաքի*» ռազմավարությունը ենթադրում է հրաժարում բիզնեսի երկարաժամկետ նպատակներից՝ ի օգուտ կարճաժամկետ հեռանկարում առավելագույն եկամտի ստացման: Այս ռազմավարությունը կիրառվում է անհեռանկարային այն բիզնեսներում, որոնք չեն կարող արդյունավետորեն վաճառվել, սակայն կարող են բերել օգուտներ «բերքահավաքի» ժամանակ:
- *Կրճատման ռազմավարությունը* կայանում է նրանում, որ ֆիրման փակում կամ վաճառում է իր ստորաբաժանումներից կամ բիզնեսներից մեկը, որպեսզի իրականացնի բիզնեսի սահմանների երկարաժամկետ փոփոխություն:
- *Ծախսերի կրճատման ռազմավարությունը* բավականին մոտ է կրճատման ռազմավարությանը, քանի որ նրա հիմնական գաղափարն է հանդիսանում ծախսերի կրճատման հնարավորությունների որոնումը և ծախսերի կրճատմանն ուղղված համապատասխան միջոցառումների իրականացումը:

Գործնականում ընկերությունները միաժամանակ կարող է իրագործել մի քանի ռազմավարություններ: Հատկապես դա վերաբերվում է բազմաճյուղային ընկերություններին, որոնք իրագործում են կոմբինացված ռազմավարություններ:

Այսպիսով, բաժնետիրական ընկերությունների գործունեության բարելավումն ունի կարևոր ռազմավարական նշանակություն ՀՀ տնտեսության զարգացման համար, ուստի այն պետք է գտնվի կառավարիչների, աշխատակիցների, սեփականատերերի, պետության և ողջ հասարակության ուշադրության ներքո:

АРМИНЕ ЗАХАРЯН

ПО ВОПРОСУ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ АКЦИОНЕРНЫМИ ОБЩЕСТВАМИ

Ключевые слова: экономика, акционерное общество, финансовые ресурсы, стратегическое управление, эффективность, стратегия, развитие, общество

Настоящая статья посвящена проблеме повышения эффективности стратегического управления в акционерных обществах РА. Учитывая наличие проблемы улучшения деятельности большинства акционерных обществ РА, в статье сделана попытка выявления основных факторов, способствующих повышению эффективности стратегического управления акционерными обществами РА. Поскольку улучшение деятельности акционерных обществ имеет важное стратегическое значение для развития экономики РА, им должны быть озабочены как менеджеры, работники, собственники, государство, так и общество.

ARMINE ZAKHARYAN

ON STRATEGIC MANAGEMENT OF JOINT-STOCK COMPANIES

Key Words: economy, joint-stock company, financial resources, strategic management, efficiency, strategy, development, society

The article discusses the issue of increasing the efficiency of strategic management in joint-stock companies in RA. Considering the given issue of performance improvement in majority of joint-stock companies in the Republic of Armenia, the article attempts to identify those factors that contribute to an increase in efficiency of strategic management in joint-stock companies. Special attention is paid to the main strategies of strategic management. The article provides a table with main indicators of companies performance.

Since performance improvement in joint-stock companies is of high strategic importance for development of RA economy this issue needs consideration by managers, employees, owners, government and the general public.

АЛВАРД ЗАТИКЯН

*Кандидат экономических наук, Институт
экономики им. М. Котаняна НАН РА*

АРМАН ДАНИЕЛЯН

*Кандидат экономических наук, Институт
экономики им. М. Котаняна НАН РА*

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ РА

***Ключевые слова:** пенсионный фонд, реформирование, накопительная пенсия, государственный бюджет, распределительный, инвестиции, финансирование*

В статье отмечено, что в настоящее время сложился конфликт интересов государства и населения по части пенсионного обеспечения. Рассмотрены основы пенсионной системы, преимущества и недостатки накопительных пенсионных моделей, а также предложены некоторые направления совершенствования пенсионной системы, в том числе и ее накопительного элемента. Обращено внимание на возможности реформирования пенсионной системы через призму рычагов накопительной составляющей пенсии и возможности ее сбалансированного развития при содействии государства.

Пенсионная система трактуется как залог экономического благополучия страны и благосостояния населения. В РА обеспечение выплат сегодняшним пенсионерам происходит за счет работающей части населения, только лишь небольшая доля покрытия пенсионных обязательств имеет качественную основу, базируясь на процессе инвестирования. Между тем, несмотря на ограниченные рамки привлечения средств, аккумулируемые в накопительной системе, денежные фонды имеют значительный объем и вследствие диверсификации, заложенной в инвестиционную политику пенсионных институтов, тесно переплетаются с экономикой страны.

Накопительную систему рассматривают как одну из причин, обусловивших рост дефицита Пенсионного фонда вследствие отвлечения средств фонда в финансовые активы и образования кассовых разрывов в обеспечении текущих пенсионных выплат. Решение этой проблемы предлагается осуществить посредством отказа от формирования накопительной части пенсии в пользу распределительной, которое должно обеспечить пенсионерам подобающее существование, но это тупиковая политика. При сохранении текущих тенденций в области демографии, когда доля экономически активного населения с каждым годом будет уменьшаться при постоянном приросте пенсионеров, возникает вопрос о достаточности объема средств, получаемых Пенсионным фондом, исходя из отчислений по заработной плате.

Средства, полученные от инвестирования накопительной части, способны обеспечить значительную часть ожидаемых пенсионных выплат и соответствующий жизненный уро-

вень пенсионеров. В связи с этим необходимо поддерживать и развивать не столько распределительную, сколько накопительную часть пенсии как источник выплат будущим пенсионерам. Это обосновано возможностью преодоления кризисных явлений в системе пенсионного обеспечения в долгосрочной перспективе, в первую очередь, за счет возможности оптимизации инвестиционной политики НПФ в меняющихся рыночных условиях.

При переходе к накопительной системе встает вопрос об обеспечении выплат пенсий текущим пенсионерам, так как отток средств из распределительной системы в накопительную временно может привести к некоторому ухудшению финансовой ситуации ПФ. В данном случае возросшую потребность в средствах, необходимых для выплаты пенсионерам, целесообразно покрывать за счет расширения объема заработной платы, облагаемой взносами. что вполне обоснованно в условиях роста уровня доходов населения. Этот способ не покрывает в полном объеме дефицит ПФ, и через некоторый промежуток времени потребуются вернуться к финансированию дефицита из доходов.

Учитывая сложность реформирования системы, государству необходим подготовительный период, в пределах которого должен быть разработан четкий механизм реализации реформы, а также созданы определенные резервы за счет доходов.

Пенсионная система Армении постоянно испытывала финансовые трудности в своевременной выплате пенсий. Объективным фактором, обуславливающим сложность этой проблемы, является большая продолжительность пенсионного цикла, который охватывает значительный период и равен средней продолжительности жизни человека. Согласно Закону РА “О государственных пенсиях” отмечается, что “Трудовая пенсия по возрасту назначается лицу по достижению 63 лет, также при наличии трудового стажа не превышающего 25 лет, если у него имеется не менее 10 календарных лет трудового стажа”¹.

В обязательной накопительной пенсионной системе Армении охвачена часть занятого трудоспособного населения в возрасте от 15 до 40 лет, которая фактически зарегистрирована в соответствующих организациях или учреждениях и отчисляет от своей заработной платы определенную сумму в накопительные пенсионные фонды с ожиданием, что после выхода на пенсию, кроме предоставляемой государством пенсии, дополнительно получит также накопленную пенсионную сумму. Хотя в нашей республике закон “О накопительных пенсиях” был принят в 2010 г., а с 2011 года действовала добровольная пенсионная составляющая, однако, по сути, никто добровольно не перечислял суммы в накопительные фонды. Этот институт в нашей республике в течение трех лет не состоялся. Существует несколько причин, в числе которых можем выделить следующие: недоверие к этой системе со стороны населения, низкий уровень дохода и заработной платы значительной части трудоспособного населения.

Приведем некоторые данные: в 2014 году общая численность пенсионеров в РА составила 512.505 тыс.человек, из которых женщины составляли 59,9%, а мужчины – 40,1%.

¹ Закон РА “О государственных пенсиях”, принят 22.12.2010, гл. 2, статья 9.

Из них трудовую (страховую) пенсию получили 88,6%, а социальную пенсию – 11,4%. Причем, значительную часть социальных пенсионеров составляют мужчины. В 2014 году 5.185 тыс. человек получили военную пенсию, из них 43% – женщины. В 2014 году по сравнению с 2013 годом число пенсионеров сократилось на 54,6 тысяч¹.

С каждым годом растет средняя продолжительность жизни населения. Средняя продолжительность жизни женщин составила 77,9, а мужчин – 71,5 лет. Среди стран СНГ показатель средней продолжительности населения в Армении считается одним из лучших².

Период пенсионного цикла состоит из двух взаимосвязанных частей – периода уплаты взносов и периода получения пенсионных выплат. Эти два периода имеют разную продолжительность, а также задачи и финансовые функции. Если первая часть во времени составляет 25-30 лет (для мужчин) и 20-25 лет (для женщин), то вторая часть составляет 8-12 лет для мужчин и 15-20 лет для женщин. Исходя из этих данных можно сделать вывод о том, что мужское население работает дольше, зарабатывает больше, больше вносит пенсионных взносов, а период его пенсионной жизни почти в 2 раза короче, чем у женщин. Женщины, соответственно, работая в течение меньшего времени, получая в среднем меньше пенсии, в пенсионный период своей жизни живут значительно дольше, чем мужчины. Это – одна из главных особенностей необходимости разрешения противоречий между женщинами и мужчинами, которая входит в экономическую функцию пенсионного обеспечения.

В Республике Армения пенсионные преобразования начались в 2010-ом году посредством принятия закона РА “О накопительных пенсиях”, где отмечается, что “В обязательной накопительной составляющей в обязательном порядке участвуют родившиеся 1 января 1974 года и позднее: а) наемные работники и лица, находящиеся на общественной службе за исключением военнослужащих и приравненных к ним лиц б) нотариусы в) индивидуальные предприниматели”³.

Необходимость внедрения накопительной пенсионной системы, в основном, обусловлена ухудшением демографического положения в стране: старением населения, низким уровнем рождаемости, высоким уровнем смертности населения в работоспособном возрасте и активной миграцией населения. В связи с этим в РА осуществляется внедрение многоуровневой пенсионной системы, которая, кроме действующего распределительного компонента, включает также обязательный (обязательное пенсионное страхование) и добровольный (негосударственное пенсионное обеспечение). Очевидно, что внедрение новой пенсионной системы содержит в себе также некоторые риски (валютные, политические, риски неэффективного управления финансовых средств и другие), которые требуют постоянного контроля и управления.

¹ http://www.mlsa.am/home/index.php?menu_id=110&child_id=119&code_id=608

² <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=11012>

³ Закон РА “О накопительных пенсиях”, принят 22.12.2010, гл. 5, статья 5.

Направление реформирования накопительного компонента стало как бы мудрым и простым решением в споре между противниками и сторонниками ныне действующей системы обязательного и пенсионного страхования. Первые предлагали ликвидировать часть пенсии, а все взносы, поступающие в ПФ, направить в страховую часть пенсии, обязательную накопительную часть сделать добровольной, т.е. фактически вернуться к распределительной системе, вторые хотели сохранить обязательный накопительный компонент, оставив при этом тариф отчислений в накопительную часть пенсии на прежнем уровне.

Следует выделить преимущества и недостатки двух систем: распределительной и накопительной.

В основе распределительной пенсионной системы лежат средства, собранные в качестве пенсионных взносов с работающих, которые идут на выплату пенсий сегодняшним пенсионерам, но при этом внесенные суммы учитываются на индивидуальном счете работника и регулярно индексируются. При этом размер страховой части пенсии работника определяется суммой взносов на его индивидуальный счет и общим стажем трудовой деятельности. Такая пенсионная система является справедливой. В ней проще реализуются перераспределительные механизмы. Это особенно важно в современных условиях РФ, где в течение последних двух десятков лет имеют место существенные перекосы рынка труда, когда многие социально значимые и социально важные работники бюджетной сферы, в отличие от сотрудников многих частных компаний, до настоящего времени имеют крайне низкие зарплаты.

Недостатком распределительной пенсионной системы является ее незащищенность от демографического кризиса. Как показало исследование Всемирного банка, проведенное в 2009 г., распределительные системы оказались более устойчивы к кризисам, во всяком случае, влияние финансового кризиса в странах с распределительной пенсионной системой оказалось незначительным по сравнению с влиянием демографических тенденций. Одной из задач накопительной пенсионной системы является ее большая устойчивость к ухудшению демографической ситуации, позволяющая решать вопросы пенсионной системы в условиях демографических проблем.

Велико значение накопительной системы и для экономики в целом. Средства пенсионных накоплений являются источником “длинных” денег в экономике, которые, при наличии соответствующих финансовых инструментов, можно использовать для реализации долгосрочных инвестиционных проектов, прежде всего, инфраструктурных.

Среди недостатков накопительной части пенсионной системы можно отметить: перенос конъюнктурных рисков на ожидаемых пенсионеров в случае падения стоимости активов, как это было во время кризиса; пенсионные накопления населения граждан резко сокращаются; высокую стоимость затрат на администрирование пенсионных накоплений, которые существенно уменьшают будущих пенсионеров; отсутствие полной защищенности от демографического спада; отсутствие у граждан заинтересованности в формировании своих пенсионных накоплений и низкую доходность их инвестирования.

Пенсионные накопления – это “длинные” деньги, которые будут востребованы для выплаты пенсий через несколько десятков лет. Поэтому, нельзя оперировать величиной накопительной части пенсии в существующих условиях.

Существующая пенсионная система далеко не идеальна. Ее, действительно, нужно реформировать. При этом надо учесть, что преобразования пенсионной системы имеют смысл только в том случае, если они могут увеличить объем пенсионных ресурсов. Поэтому, в настоящее время должны говорить не о частном вопросе – реформировании накопительного компонента (части) или его отмене, а об устранении первопричин недостатка денег в пенсионной системе, к которым, в том числе, можно отнести: завышенные ставки страховых взносов в социальные фонды, в том числе в ПФР; регрессию в системе отчислений страховых взносов в социальные фонды, в том числе в ПФР; неэффективность и непрозрачность деятельности ПФР, а также отсутствие действенного контроля за финансовыми ресурсами, находящимися в его распоряжении.

Направления в решении проблемы недостатка денег в пенсионной системе заключаются в устранении перечисленных ранее причин, а именно: в нормализации страховых взносов в социальные фонды, в том числе в ПФР за счет снижения их ставки; в отказе от регрессии отчислений страховых взносов в социальные фонды, в том числе в ПФР. Страховые взносы должны взиматься по единой шкале; в отмене архаичной плоской и в введении прогрессивной шкалы подоходного налога. Введение прогрессивной ставки подоходного налога будет способствовать повышению доходов населения, поскольку в ее рамках для большинства нашего населения ставка подоходного налога станет меньше. Средства останутся на руках у людей, что будет означать рост их реальных доходов. В конечном итоге это обеспечит рост покупательной способности населения, что приведет к росту внутреннего спроса и, соответственно, к росту экономики страны.

При проведении реформы пенсионной системы недопустимо противопоставление интересов нынешних и ожидаемых пенсионеров. Реформа пенсионной системы должна учитывать интересы как уже существующих пенсионеров, так и будущих. В этой связи представляется, что в ходе реализации нового этапа пенсионной реформы не должны быть ущемлены интересы тех граждан, которые сделали выбор в пользу накопительной пенсионной системы. Поэтому, в настоящее время в РА, при осуществлении пенсионной реформы необходимо высказаться не об отмене обязательного накопительного компонента, а о повышении его эффективности по следующим направлениям: расширение спектра финансовых инструментов; снижение затрат на администрирование пенсионных накоплений с помощью законодательного ограничения комиссионного вознаграждения управляющим компаниям и другим лицам; введение государственных гарантий сохранности пенсионных накоплений, аналогичных гарантиям по банковским вкладам; дальнейшее развитие системы добровольных пенсионных накоплений; ужесточение требований к Управляющим компаниям и Негосударственным пенсионным фондам, в том числе к их финансовой устойчивости; повышение эффективности распоряжения пенсионными на-

коплениями; развитие консультирования населения по вопросам пенсионного обеспечения, в том числе по вопросам инвестирования пенсионных накоплений.

Необходимо выделить и обосновать наличие таких рисков, как повышение уровня бедности, увеличение расходной нагрузки на государственный бюджет, несовершенство механизмов накопления и дальнейшего распределения средств и возможный отток капитала из РА.

Таким образом, в настоящее время стоит довольно серьезная задача – реализация комплекса мероприятий, направленных на регулирование пенсионной системы в целях повышения эффективности ее функционирования. Однако, некоторые выдвинутые в последнее время инициативы в области реформирования несут двойственный характер и требуют доработки инструментов и механизмов их реализации. Это особенно важно в условиях, когда выбор неверной политики может через достаточно короткий промежуток времени обрушить всю систему пенсионного обеспечения и вернуть ее на несколько лет назад.

ԱՎԱՐԴ ԶԱՏԻԿՅԱՆ ԱՐՄԱՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԿԵՆՍԱԹՈՇԱԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. կենսաթոշակային ֆոնդ, բարեփոխում, կուտակային կենսաթոշակ, պետական բյուջե, բաշխողական, ներդրումներ, ֆինանսավորում

Հոդվածում նշվում է, որ ներկայումս պետության և հանրության շահերի միջև բախում է առաջացել կենսաթոշակների ապահովման կտրվածքով: Հոդվածում դիտարկվել են կենսաթոշակային համակարգի հիմքերը, կուտակային կենսաթոշակային մոդելների առավելություններն ու թերությունները, ինչպես նաև առաջարկվել են կենսաթոշակային համակարգի կատարելագործման որոշ ուղղություններ՝ ներառյալ կուտակային բաղադրիչին վերաբերող: Ուշադրություն է դարձվել կենսաթոշակային համակարգի կենսաթոշակի կուտակային բաղադրիչի լծակի միջոցով բարեփոխման, ինչպես նաև կառավարության աջակցությամբ վերջինիս հավասարակշռված զարգացման հնարավորության վրա:

ALVARD ZATIKYAN ARMAN DANIELYAN

ISSUES OF REFORMING PENSION SYSTEM IN REPUBLIC OF ARMENIA (RA)

Key Words: pension fund, reformation, cumulative pension, state budget, distributive, investments, financing

The article states that there is a current conflict of interests between the government and population, in particular with regard to provision of pensions. The author discusses the foundations of the pension system, advantages and shortcomings of cumulative pension contribution schemes and

proposes some directions to improve pensions system (including cumulative component pension schemes). Special attention is paid to the possibility of reforming the pension system through levers of cumulative component pension schemes and the opportunity of balanced progress of the system with assistance of government.

АРАРАТ ЗАКАРЯН

Доктор экономических наук, профессор, АГЭУ

КАРАПЕТ АРАКЕЛЯН

Кандидат экономических наук, АГЭУ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ РЕСУРСНЫХ ЦИКЛОВ ПРИРОДНЫХ СТРОЙМАТЕРИАЛОВ АРМЕНИИ

Ключевые слова: *ресурсные циклы, подциклы, стройматериалы, стадии, отходы, круговорот веществ, звенья, природа, общество, добыча*

Обмен веществ между природой и обществом принимает все большие масштабы, благодаря чему создаются качественно новые звенья круговорота веществ. С целью сохранения необходимых экологических условий в окружающей среде, рационального использования природных ресурсов, упорядочения процесса обмена веществ между природой и обществом, производятся огромные материальные затраты, величина которых обусловлена, прежде всего, региональными особенностями стран, масштабами комплексной обработки природных ресурсов, а также качественными и количественными показателями реализации общественно необходимых веществ.

На современном этапе общественного развития обмен веществ между природой и обществом по сравнению с ростом производства принимает все большие масштабы, благодаря чему создаются качественно новые звенья круговорота веществ. С целью сохранения необходимых экологических условий в окружающей среде, рационального использования природных ресурсов, упорядочения процесса обмена веществ между природой и обществом, производятся огромные материальные затраты, величина которых обусловлена, прежде всего, региональными особенностями стран, масштабами комплексной обработки природных ресурсов, а также качественными и количественными показателями реализации общественно необходимых веществ.

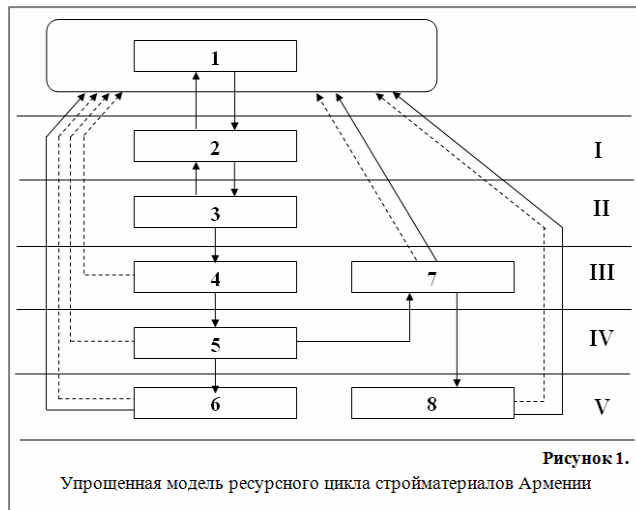
Для выявления нерациональных звеньев круговорота веществ в системе “природа-общество-природа”, а также для анализа, нормирования и оценок региональных особенностей, важное практическое значение имеют структурные и комплексные географические исследования.

На ее основе в данной статье рассмотрены определенные вопросы, имеющие практическое значение для перспективного развития ресурсного цикла природных строительных материалов Республики Армения, масштабы вовлечения которых в общественное производство все более расширяются.

Как известно, использованные и используемые человеком вещества вновь возвращаются в природу, но уже в измененном виде, с другим назначением и, зачастую, в другую окружающую среду. Часть возвращенных веществ остается в природе в виде полезной долгосрочной потребительской стоимости (здания, сооружения, гидроузлы, дороги, мосты и т.д), а значительная часть добываемых материалов возвращается в природу непосредственно в процессах добычи и первичной обработки в качестве бесполезной потребительской стоимости или так называемых “отходов”, то есть пропадает безвозвратно, и, в дальнейшем, если даже будет использоваться, то с большими трудностями и затратами.

Подобные перемещения природных стройматериалов происходят в соответствующих звеньях системы “природа-общество-природа” и в совокупности рассматриваются как единый своеобразный ресурсный цикл стройматериалов. Упрощенная модель ресурсного цикла строительных материалов Армении приведена на рисунке 1. Несмотря на отсутствие в ней отдельных производств цикла, а также внутрипроизводственных, межпроизводственных и межотраслевых связей, ясно видны связи стадийного развития цикла и круговорот веществ. Особое значение имеет общественно-производственное звено цепочки или производственный цикл более активный и обуславливающий основные качественные и количественные изменения.

- 1- природные каменные материалы
- 2- разведка и исследование месторождений
- 3- подготовка месторождений к эксплуатации
- 4- добыча стройматериалов,
- 5- обработка и переработка стройматериалов
- 6- строительство
- 7- производство других материалов
- 8- другие отрасли народного хозяйства
- I-V – стадии
- производственные и стадийные связи цикла, возврат в природу потребительской стоимости
- > возврат в природу производственных отходов

Глубокий и системный анализ цикла стройматериалов позволяет выделить в нем отдельные ресурсные или производственные подциклы, в частности, туфов, пород группы базальтов и гранитов, мраморов и мраморизованных известняков, известняков и травертинов, вулканических шлаков, пемз, перлитов, огнеупорных глин, песка, песчано-графитных материалов и других стройматериалов. Каждый из этих подциклов обладает явно вы-

раженными структурными особенностями, мощностью, возможностью самостоятельного развития и, естественно, оказывает свое влияние на круговорот веществ и природную среду. Таким образом, системный подход при изучении цикла и подциклов природных строительных материалов, несомненно, требует исследования всех производств, производственных стадии и фаз, существующих в цикле, все виды действующих и имеющих возможность развития в будущем производственных и непроизводственных связей в общей системе общественного звена использования веществ и их круговорота с приведением анализа и сопоставления их фактическим и принципиальным (теоретическим) моделям. В качестве примера приведена совмещенная модель строения ресурсного подцикла туфов Армении (рис. 2).

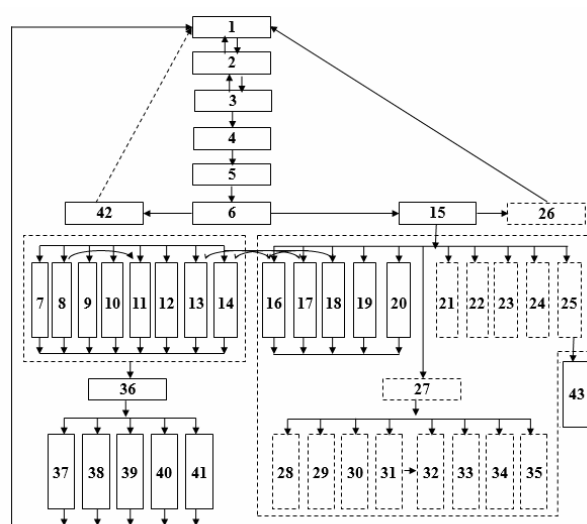

Рисунок 2.
Совмещенная модель ресурсного подцикла туфов Армении

- 1- природа,
- 2- разведка и исследование месторождений,
- 3- подготовка месторождений к эксплуатации,
- 4- добыча туфов,
- 5- обработка строительных материалов,
- 6- производство стройматериалов,
- 7- туф правильной формы,
- 8- туф грубого окола,
- 9- крупные блоки,
- 10- облицовочные плиты,
- 11- туф чистой тески,
- 12- архитектурно-декоративные детали,
- 13- туфовый щебень,
- 14- туфовый песок,
- 15- переработка и использование отходов,
- 16 - бетонные и железобетонные конструкции, изделия и материалы,

- 17 – декоративные камнебетоны,
- 18 – теплозвукоизоляционные материалы,
- 19 – цемент,
- 20 лаки и краски,
- 21 – резинотехнические изделия,
- 22 – полимеры,
- 23 – фильтрующие материалы,
- 24 – пластмассы,
- 25 – абразивные материалы,
- 26 – облагораживатели почв,
- 27 – химическая и тепловая обработка,
- 28 – ситаллы,
- 29 – керамические изделия,
- 30 – пенокамень,
- 31 – стекло,
- 32 – стекловата, стекловолокно, стеклопласты,
- 33 – жароупорные и кислотоупорные материалы,
- 34 – производство бумаги,
- 35 – производство других материалов,
- 36 – строительство,
- 37 – промышленное,
- 38 – сельское,
- 39 – городское и жилищное,
- 40 – дорог и мостов,
- 41 – другое строительство,
- 42 – необработанные отходы,
- 43 – обработка металлов и других материалов.

Действующие области применения туфов
перспективные области применения туфов

□ производственные и стадийные связи цикла,

□ возврат в природу потребительской стоимости

→ возврат в природу производственных отходов.

Преимущество совмещенных моделей состоит в том, что в них четко могут быть показаны существующие, а также перспективные области применения туфов. Последние составляют открытые звенья цикла, однако, они должны стать перспективными сферами целостности цикла, комплексной обработки и рационального использования стройматериалов. С этой точки зрения важное значение приобретают некоторые технологические разработки и технические возможности всестороннего использования туфов. Например, в результате исследований выяснилось, что при смешивании отходов туфа с почвой в определенных фракциях и количестве заметно повышается урожайность сельскохозяйственных культур.

Таким образом, “постадийный анализ существенно раздвигает рамки ресурсной проблематики”. Такой подход, конечно, делает более целенаправленным выявление открытых, а также создание новых звеньев цикла, рациональное размещение производств и, следовательно, облегчает задачу долгосрочного прогноза путей комплексной обработки и использования минеральных веществ, так как ресурсный цикл, как правило, состоит из многочисленных производств, производственных стадий и фаз, которые являются звеньями единой цепи.

В начальных стадиях это – добыча и первичная обработка ресурсов (туф, базальт, перлит и др.), а в дальнейшем – получение новых веществ (каназит, кислотостойкие материалы, вспученный перлит и др.), на основе которых организуются новые производства. Причем, по своим свойствам и структуре, полученные вещества и действующие на их основе производства могут не иметь никакого сходства с первоначальными. Это означает, что циклы развиваются не обособленно, а с сопутствующими и дополняющими их подциклами. Они создаются и разветвляются благодаря глубокой обработке и разностороннему использованию включенных в хозяйственный оборот природных ресурсов.

С этой точки зрения, весьма своеобразен производственный цикл природных, общественных и экономических условий (положительных и отрицательных), под влиянием которых он формируется и развивается. Из факторов, способствующих развитию производственного цикла природных стройматериалов нашей республики, первостепенное значение имеют следующие:

- богатые и разнообразные запасы каменных материалов, которые в настоящее время удовлетворяют потребности современного строительства республики;
- благоприятные горно-геологические условия значительной части месторождений, возможности исключительно открытой их эксплуатации и удобное экономико-географическое расположение;
- наличие дорожной сети, необходимой для транспортировки стройматериалов;
- обеспеченность необходимыми трудовыми ресурсами и др.

В то же время нельзя не отметить и факты, прямо или косвенно тормозящие развитие цикла. Это, в первую очередь, неравномерность природной базы, необходимой для развития производственного цикла стройматериалов в регионах республики. Это обуславливает неравномерность размещения производительных сил, вызывает трудности в организации производства стройматериалов, значительно повышает затраты на строительство.

Дополнительные трудности в хозяйственной деятельности человека и в организации производства создает сложный горный рельеф республики. Достаточно отметить, что 43% территории РА (без учета водной поверхности) находится на высоте 2000м. над уровнем моря, причем 17% ее не заселено. Кроме того, следует иметь в виду, что более 16% территории республики занимают леса и кустарники, сооружения, дороги, заповедники и заказники, зоны отдыха, исторические памятники и т.д., 45,4% – похотные земли, многолетние насаждения, пастбища, приусадебные участки, и использование месторождений, расположенных под ними, вызывает дополнительные экономические трудности.

Из других факторов можно отметить затруднения в осуществлении механизации добычи обработки некоторых видов стройматериалов (в особенности базальтов, гранитов и глубоких слоев туфов); малую транспортабельность природных стройматериалов; большие трудности и расходы при прокладке новых транспортных путей (особенно железно-дорожных); принцип приватизации и бесконтрольности в добыче и обработке природных стройматериалов и т.д.

Однако, не исключено, что при должном внимании к ним, часть этих факторов в дальнейшем можно упорядочить и поставить на службу развитию цикла.

Тем не менее, вышеприведенные факты свидетельствуют о том, что в РА в основном сформировался и может успешно развиваться ресурсный цикл стройматериалов.

В заключение, не отрицая истинности и особенности определений понятия “ресурсный цикл”, данных различными авторами, считаем необходимым отметить, что, по нашему мнению, ресурсный цикл стройматериалов – это обдуманная, сознательная совокупность экономически эффективных производств, производственных стадий и фаз комплексной обработки веществ, созданных на базе определенных природных ресурсов и их групп в определенной территории, которая может не только обеспечить максимальную экономическую эффективность, но и в данных научно-технических условиях оптимальным образом решить вопрос создания положительных экологических условий окружающей среды, исходя из позиций рационализации всех звеньев круговорота веществ в системе “природа-общество-природа”, а также сохранения природного равновесия.

Следовательно, перспективность развития ресурсного цикла стройматериалов в Армении обуславливается тем обстоятельством, что, благодаря своим высоким физико-механическим, декоративным свойствам, широкой цветовой гамме, строительные материалы республики еще долго будут играть решающую роль в деле индустриализации строительства, а также послужат сырьем для производства искусственных стройматериалов и для различных отраслей экономики. Для достижения этой цели необходимо уделить серьезное внимание созданию “верхних этажей” обработки строительных материалов, то есть внедрению безотходных (замкнутых) технологических процессов. Это, в конечном итоге, приведет к созданию замкнутого цикла, что имеет огромное экономическое значение.

**ԱՐԱՐԱՏ ԶԱՔԱՐՅԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ**

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԱՆ ՇԻՆԱՆՅՈՒԹԵՐԻ ՌԵՍՈՒՐՍԱՅԻՆ ՑԻԿԼԵՐԻ
ՌԵՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հիմնաբառեր. *ռեսուրսային ցիկլ, ենթացիկլ, շինանյութ, փուլ, թափոններ, նյութերի շրջապտույտ, օղակներ, բնություն, հասարակություն, հանքանյութ*

Բնության և հասարակության միջև կատարվող նյութափոխանակությունը արտադրության զարգացման համեմատ գնալով ավելի մեծ մասշտաբներ է ընդունում, որի շնորհիվ էլ ստեղծվում են նյութերի շրջապտույտի որակապես նոր օղակներ:

Շրջակա միջավայրում անհրաժեշտ էկոլոգիական պայմանների պահպանման, բնական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման, հասարակության և բնության միջև նյութափոխանակության կարգավորման նպատակով մեծ միջոցներ են ծախսվում, որոնց մեծությունը պայմանավորված է հատկապես երկրների տարածաշրջանային առանձնահատկություններով և բնական ռեսուրսների համալիր մշակման ծավալներով:

**ARARAT ZAKARYAN
KARAPET ARAKELYAN**

**ECONOMIC PECULIARITIES OF RESOURCE CYCLES STUDY OF RA
NATURAL BUILDING MATERIALS**

Key Words: *resource cycles, subcycles, building materials, stages, waste, circulation of substances, links, nature, society, mining*

Metabolism between nature and society increases on a large scale in comparison with development of production which creates qualitatively new links of circulation of substances. For the purpose of preservation of necessary ecological conditions in environment, rational use of natural resources, regulation process in exchange of substances between nature and society, considerable expenses are incurred, which size is determined by regional features of countries, and the volume of complex processing of natural resources.

АШОТ ТЕВИКЯН

Кандидат экономических наук, доцент, АГЭУ

ИННОВАЦИОННАЯ И ОСНОВАННАЯ НА ЗНАНИЯХ ЭКОНОМИКА. ПРИОРИТЕТЫ РЕФОРМ

Ключевые слова: знания, конкуренция, инновации, промышленная политика, инновационная политика, денежная политика, индикативное планирование, технологии

В статье рассматривается задача формирования реальной и эффективной политики становления на путь инновационно-технологического развития, которая способствует обеспечению государственной и экономической безопасности. Этому может способствовать только новая денежно-инновационно-промышленная политика и конкурентная политика. Стратегическая задача Армении – их активное формирование и эффективная реализация в рамках Евразийской инновационной системы и Евразийской конкурентной политики.

В условиях нарастающих турбулентных процессов, на огромном пространстве, включающем северную Африку, Ближний и Средний Восток, с продолжающимся падением жизненного уровня населения Армении, в республике должна быть поставлена задача **кардинального пересмотра роли государства** в политико-экономической и социально-экономической жизни страны.

Следует сформировать, соответственно новым реалиям, систему государственного экономического планирования и развернуть механизмы стратегического планирования и стимулирования предпринимательства в направлениях перспективного, но реалистического, инновационно-технологического развития.

На этот счет достаточно однозначно, в свое время, высказался академик Е. Примаков: *роль государства не то что должна возрасти, оно должно укрепляться и осуществлять функции там, где это необходимо*¹.

Перефразируя эту мысль скажем, рынок, насколько возможно, государственное планирование, насколько необходимо.

Здесь могут быть приняты различные подходы. Одним из удачных примеров такого управления считается **индикативное планирование экономики**. Суть ее в недирективном планировании на государственном уровне².

Было бы большой ошибкой, продолжать сохранять традиционный взгляд на роль государства в направлении стимулирования развития, который предполагает, что оно должно отойти в сторону.

¹ URL: <http://svpressa.ru/politic/article/80575/>

² Андрюшкевич А., Индикативное планирование в экономиках разного типа, 2012. URL: <http://kapital-rus.ru/articles/article/199716/>

Такая мифология оказала разрушительное воздействие на экономики многих стран мира, среди которых, и Армения. Автор разделяет точку зрения, которая изложена Марианой Мадзукатой – профессором экономики инноваций в Университете Сассекса, автором книги «Государство-предприниматель: развенчание мифов о противостоянии государственного и частного сектора», которая обзорно представлена в журнале *Foreign Affairs*, № 2 за 2015 год, под знаменательным названием «Инновационное государство». Далее она пишет, что **“Правительства должны создавать рынки, а не только их регулировать”**, а в самом резюме записано:

“что всегда двигало технологические революции? Государства предпринимали смелые действия для максимизации нововведений. Как только мы осознаем роль государства в работе на опережение, можно будет переосмыслить ключевые вопросы экономической политики”.

Для Армении, превалирующей и долгосрочной целью должна стать задача формирования реальной и эффективной политики становления на путь инновационно-технологического развития, которая способствует обеспечению государственной и экономической безопасности.

Как замечает академик РАН Сергей Глазьев *“Экономические успехи стран ЕвразЭС во многом зависят от того, какое место в мировом разделении труда, в мировых технологических цепочках им удастся себе обеспечить”*¹.

Поэтому необходимо развить национальные инновационные системы в странах ЕАЭС, с ближайшей перспективой интегрирования в мировую инновационно-технологическую систему. Реализация такой спланированной межгосударственной инновационной политики будет направлена на создание системы, которая позволит с высокой эффективностью использовать в производстве интеллектуальнотехнологический и производственный потенциал государств ЕАЭС. Со стороны экспертов предлагается *создать Евразийскую инновационную систему в рамках единого межгосударственного инновационного пространства*².

Внедрение в жизнь такой комплексной программы предполагает решения ряда концептуальных проблем. В первую очередь, предполагается обеспечение соответствующей конкурентной среды и институциональных условий для развития инновационного предпринимательства. Во-вторых, в рамках комплексных совместных инновационных мега-проектов, уровень принятия которых обеспечит ее реализацию, разработать и реализовать приоритетные направления развития науки и технологий. И в третьих, необходимо обеспечить организационные основы координации инновационного развития государств ЕАЭС.

Решая проблему создания таких институциональных структур, реализуется общая политика по формированию основ создающего общества. **Человек создающий и человек продающий – это разные ментальности.**

¹ URL: <http://www.eurasec.com/analitika/611/>

² URL: <http://www.eurasec.com/analitika/611/>

Это может обеспечить только **новая промышленная политика, или, денежная-инновационно-промышленная политика и конкурентная политика**. Стратегическая задача для Армении – их активное формирование и эффективная реализация в двух ипостасях, в рамках страны и в рамках Евразийской инновационной системы и Евразийской конкурентной политики. Это позволит преодолеть, не делающий чести ни одному государству, имеющийся разрыв между богатыми и бедными.

В связи с этим, надо отметить принятый в декабре 2014 года закон Республики Армения “О промышленной политике” (ՀՕ-184-Ն), под которым понимается *“система мер, направленных на прогрессивные изменения в промышленности, в соответствии с государственными приоритетами, эффективного использования и развития производственного потенциала страны”*.

Указывая на необходимость внедрения индикативного планирования экономики, а также обеспечения реализации денежно-инновационно-промышленной политики, считаем, что следующей жизненно важной проблемой обеспечения благосостояния граждан республики является задача формирования **справедливых и равноправных условий конкуренции**, поскольку, только такая среда является двигателем экономического развития.

Членство Армении в ЕАЭС предоставит ей новые возможности для решения накопившихся проблем и по повышению ее конкурентоспособности. За последние два десятилетия, самые передовые экономики мира претерпели значительные структурные изменения. Ключевой особенностью этих изменений является растущее значение знаний во всех областях экономической деятельности. Из понимания глубокой роли знаний в экономическом росте возникло понятие **экономики, основанной на знаниях**. В основе конкурентоспособной экономики лежит инновация, которая является выражением эффективного применения знаний, когда дополнительная экономическая ценность выявляется из знания, путем преобразования новых продуктов, процессов и услуг.

В условиях санкционной политики по отношению к России и ее намерением в ближайшие годы осуществить инновационно-индустриальный рывок открываются интересные перспективы на евразийском экономическом пространстве, которым может и должна воспользоваться Армения, и, в частности, по оборонно-промышленному сотрудничеству.

В перспективе, реальное будущее Армении мы видим как общество и экономику, основанные на знаниях, делая ставку на интеллектуальную работу. Для этого необходимо инвестировать в образование. Отрасли, связанные с ним, в частности ИТ-сектор, также приоритет для Армении. Сейчас здесь действует несколько сотен компаний с иностранным капиталом, которые работают в тесной кооперации с университетами и факультетами, обучающими профильных специалистов.

Принятый 23 мая 2006 года Закон Республики Армения «О государственной поддержке инновационной деятельности» определяет государственную инновационную политику формирования и реализации юридических и экономических оснований для методов государственной поддержки инновационной деятельности.

Приняты вытекающие из закона и регулирующие сферу инноваций нормативные правовые акты. Правительство Армении, 17 февраля 2011 года одобрило протокольное решение N 6, развивающее инновационную экономическую стратегию, основанную на системе инициатив от Министерства экономики, а также обеспечение правовой основы для национальной системы инноваций, бизнес-навыков, образования, инноваций и финансов инфраструктуры и других проектов в области развития и реформы.

Сегодня утвердилось понимание экономики знаний как *«экономики, производящей знания»*. Именно такое понимание отражено и в определениях, данных экономике знаний Всемирным банком (ВБ) и Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР):

- Всемирный банк: *«под экономикой знаний следует понимать экономику, которая создает, распространяет и использует знания для ускорения собственного роста и повышения конкурентоспособности»*
- ОЭСР: экономика знаний – это *«экономика, которая непосредственно основана на производстве, распределении и использовании знаний и информации»*.

Предлагается и другое определение. Экономика знаний – это система социально-экономических отношений по поводу производства, распределения, обмена и потребления продуктов, менее чем на $\frac{1}{4}$ состоящих из естественного вещества природы¹.

Круг проблем экономики знаний все тот же, давно и хорошо известный: формирование системы социально-экономических отношений, обеспечивающих производство определенного экономического продукта. Но вот решения, методы и инструменты достижения поставленной цели будут принципиально иными, чем когда-либо ранее, поскольку никогда ранее нематериальный, невещественный фактор (знания) не доминировал столь значительно над вещественным фактором².

Как утверждал академик В.Л. Макаров *“Организация спроса на знания - прямая функция государства”*³. Обратимся к опыту ряда стран мира, успешно реализующих национальную модель экономики знаний.

В качестве одного из положительных примеров может быть приведена Германия. Она вошла в мировой экономический кризис на волне новой индустриализации и проводит перспективные исследования в рамках так называемых «Проектов будущего», преследующих конкретные цели технологического развития на ближайшие 10-15 лет. Ключевую роль в формировании политики в области науки и образования играют Пакт о высшей школе, Инициатива по кластерам, а также Правительственный пакт в поддержку научных

¹ Пилипенко Е.В., К вопросу об определении понятия «экономика знаний», Экономика знаний: стратегические проблемы и решения, материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Краснодар, Кубанский гос. ун-т, 2015, с. 4.

² Пилипенко Е.В., К вопросу об определении понятия «экономика знаний», Экономика знаний: стратегические проблемы и решения, материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Краснодар, Кубанский гос. ун-т, 2015, с. 4.

³ URL: vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/VRAN/SESSION/VRAN5.HTM

исследований и инноваций. Согласно пакту, ежегодное финансирование увеличивается на 3%, что гарантирует повышение продуктивности и открывает новые перспективы развития. В Германии внедряются достижения «новой экономики» в традиционные отрасли производства — машиностроение, химическую промышленность, энергетику и др.

Китай в 2006 г. объявил инновационный курс национальной стратегией, страна осуществляет переход от «*мастерской мира*» к «*лаборатории мира*», то есть к экономике инноваций. В Республике Казахстан с 2010 г. реализуется государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития.

В США высокотехнологичный бизнес возвращает высокотехнологичные производства на национальную территорию и проводит **политику реофшоризации**, развивая национальную промышленность.

Задумаемся о претензии США на роль единственной сверхдержавы. Приведем несколько цифр. Доля США в населении мира меньше 5%, в мировом ВВП — чуть больше 20% (по паритету покупательной способности), в мировых расходах на НИОКР — свыше 40%. Очевидна ставка в государственной политике на обеспечение уникальной роли Соединенных Штатов в XXI в.

Как действует американское государство в отношении научной сферы? Хорошо известно, что в США, в отличие от Европы, государство менее активно участвует в экономической жизни. Тем не менее, есть масса инструментов, которые государство очень эффективно использует. В первую очередь это касается быстрой капитализации знаний, для чего созданы необходимые условия. Разработана целая система мер, которые стимулируют бизнес, для вклада денег в НИОКР. Сегодня 75% таких расходов приходится на долю бизнеса. Это результат государственной политики.

Государственная политика проявляется и в сфере образования. В Соединенных Штатах примерно 60% рабочей силы составляют лица с высшим и неоконченным высшим образованием. Выдвигается задача довести этот уровень до 90% еще при нынешнем поколении американцев. Это новое качество жизни. Идет процесс формирования экономики, основанной на знаниях¹.

Значительным и развивающимся потенциалом обладают страны стран БРИКС.

Показательны уроки Финляндии. На примере его экономики знаний можно выделить наиболее существенные: прогнозировать будущее, в трудной ситуации ставить значимые стратегические цели, развивать образование, инвестировать в приоритетные проекты, повышать роль государства и бизнеса в национальной экономике.

Теория экономики знаний делает упор на социальный, институциональный аспект ее формирования. Это обуславливается тем фактом, что знания выражают более общие,

¹ URL: vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/VRAN/SESSION/VRAN5.HTM

глубокие и существенные сведения относительно структур, процессов, явлений. В этой связи особый интерес представляет рассмотрение экономики знаний с точки зрения институциональной теории. Анализ тесной взаимосвязи институтов и знаний приводит к выводу о необходимости наличия структурированной институциональной среды как основы инновационного развития стран.

ԱՇՈՏ ԹԵՎԻԿՅԱՆ

ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏԵԼԻՔԱՇԵՆՔ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. գիտելիք, մրցակցություն, նորարարություն, արդյունաբերական քաղաքականություն, նորարարության քաղաքականություն, դրամային քաղաքականություն, ինդիկատորիկ պլանավորում, տեխնոլոգիաներ

Հոդվածում դիտարկվում է խնդիր՝ ձևավորելու իրական և արդյունավետ քաղաքականություն, որպեսզի անցում կատարվի նորարարության և տեխնոլոգիական զարգացման ճանապարհ, ինչը նպաստում է հասարակական և տնտեսական անվտանգությանը: Դրան կարող են նպաստել է նոր դրամային-նորարարության-արդյունաբերական և մրցակցության քաղաքականությունները: Ռազմավարական խնդիր է Հայաստանի համար՝ դրանց ակտիվ ձևավորումը և արդյունավետ իրականացումը Եվրասիական նորարարական համակարգի և Եվրասիական մրցակցության քաղաքականության շրջանակներում:

ASHOT TEVIKYAN

INNOVATIVE AND KNOWLEDGE-BASED ECONOMY. REFORM PRIORITIES

Key Words: knowledge, competition, innovation, industrial policy, innovative policy, monetary policy, indicative planning, technology

The article deals with the objective of forming a real and efficient policy formation on the path to innovation and technological development, which contributes to public and economic security. This can only be contributed by new monetary-innovative industrial policy and competitive policy. The strategic issue for Armenia is formation of its efficient implementation in the framework of Eurasian innovative system and competitive policy.

СЕРГЕЙ ИГНАТОВ

Соискатель, АГЭУ

ЧЛЕНСТВО АРМЕНИИ В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ: ПЕРВЫЕ ТРЕНДЫ

Ключевые слова: евразийская интеграция, торговля, трудовая миграция, тренды развития, приток иностранных инвестиций, кризис

В статье обсуждаются первые тенденции взаимной торговли, миграции рабочей силы и инвестиционного сотрудничества в рамках Евразийского экономического союза. В статье, на основе сравнительного анализа статистических данных стран-членов ЕАЭС, рассматриваются задачи коммерческих потоков и инвестиционных стимулов, а также возможности регулирования трудовой миграции.

Взаимная торговля. Основным показателем эффективности Евразийского экономического союза (ЕАЭС) является взаимная торговля стран-членов. Соответственно статье 4 Договора о ЕАЭС основными целями Союза являются всесторонняя модернизация, кооперация и повышение конкурентоспособности национальных экономик в условиях глобальной экономики и стремление к формированию единого рынка в рамках Союза. Ключевым индикатором формирования единого рынка является рост товарооборота между странами-членами ЕАЭС. Однако, последние статистические данные, опубликованные Евразийской экономической комиссией показывают, что формирование единого рынка имеет проблемы. Товарооборот стран-членов ЕАЭС в июле 2015 г. по отношению к январю 2015 г. сократился в долларах на 26,1% до 25.2 млрд дол: в том числе товарооборот Армении с странами ЕАЭС на 34.4%, с Белоруссией на 32.6%, с Казахстаном на 26.9% и с Россией на 22.9%. Но отметим, что с учетом снижения курса рубля в натуральных показателях, товарооборот стран ЕАЭС в рублевом выражении за 2015 г. увеличился примерно на 15%.

В числе причин такого снижения структурные экономические трудности России, взаимные санкции России и Евросоюза и снижение цен на энергоресурсы. Это привело к снижению курса рубля, сокращению бюджетных доходов в долларах, понижению инвестиций в экономике, что, конечно же, отрицательно сказалось на покупательной способности не только в России, но и во всех странах ЕАЭС.

Наиболее показателен в плане высвечивания структурных проблем армянский экспорт в страны ЕАЭС, явно не соответствующий заявленному уровню. В первые четыре месяца членства Армении в Евразийском экономическом союзе ощущались негативные последствия в виде сокращения объемов торговли. Экспорт Армении в первом квартале 2015 года, по сравнению с тем же периодом прошлого года, сократился на 23%, а импорт – на 30,5%. Основной причиной явилось более высокое снижение курса рубля по сравнению с понижением курса драма, что привело к росту цен армянских товаров в российских

рублях. Во-вторых, цены на энергоресурсы поставляются в Армению по льготным ценам, однако, резкое снижение цен на энергоресурсы не привело к снижению их цен на внутреннем рынке РА, что, в данной ситуации не способствовало снижению себестоимости армянской продукции. Оказало влияние и снижение цен на руду цветных металлов, которая, в основном, экспортируется в Евросоюз. По данным Национальной статистической службы РА, внешняя торговля Армении за 2015 г. сократилась на 28.5%. Существенно сократился объем торговли Армении прежде всего с основным партнером по ЕАЭС – Россией на 29.5%. Однако, за январь-июль 2015 г. доля России, Белоруссии и Казахстана в общем объеме армянского экспорта составила 25.4% (675.6 млн. дол.) против 787,4 млн. дол. в 2014 г. Причем, доля Белоруссии в армянском экспорте ЕАЭС – 2,7% (18.3 млн дол.), а доля Казахстана – 0.6% (3.8 млн дол.).

Евразийский экономический союз не является определяющим фактором падения товарооборота, он призван решать вопросы, возникшие на евразийском экономическом пространстве. Фактически, проблемы являются проблемами пространства, а не союза. Структура взаимной торговли обусловлена не столько влиянием интеграции, сколько вызвана не зависящими от Еревана обстоятельствами: ограниченностью спроса на экспортируемые продукты со стороны Москвы и ориентацией Минска и Астаны на поставки сырья из России.

Импорт из стран ЕАЭС, а, в частности, из России – более существенный фактор армянской экономики. Доля стран ЕАЭС в общем объеме армянского импорта за январь-июль 2015 г. составила 31% (561.5 млн. дол.). Несмотря на то, что относительный показатель увеличился на 6.2% по сравнению с показателем шести месяцев прошлого года, абсолютный показатель снизился на 8.5%, так как общий импорт РА сократился на 26.7%.

Тем не менее, объемы импорта товаров партнеров по интеграции соответствуют общему внешнеторговому тренду армянской экономики. Страны ЕАЭС (в основном за счет России) остаются важнейшими торговыми партнерами Республики Армения.

В армянском импорте преобладают природный и сжиженный газ, нефтепродукты, потребительские товары и продукция переработки сырья. В пространстве ЕАЭС преобладает товарооборот преимущественно по российско-казахстанскому направлению. ВВП России и Казахстана составляет 95% ВВП ЕАЭС, поэтому товарооборот между этими странами играет решающую роль в росте товарооборота ЕАЭС. Но из-за проблем Евразийского пространства и эта величина сократилась в 2015 г. примерно на 20%.

Таким образом, за первые несколько месяцев членства РА в ЕАЭС, внешнеторговый оборот стран-участниц не только сократился, но и претерпел структурные изменения, членам ЕАЭС еще далеко до формирования единого устойчивого рынка: нынешний товарооборот интеграционной группировки крайне зависим от внешней конъюнктуры и ситуации в глобальной торговле.

Трудовая миграция. В рамках углубления евразийской интеграции армянская экономика столкнулась с продолжающим оттоком населения. Покинувшие республику и уехавшие в другие страны намного превышают число приехавших в Армению. В первые 6 ме-

сяцев 2015 г. отрицательное сальдо миграции населения достигло 45,816 чел., а за целый 2014 г. 41.672 человек.

Наибольшее число мигрантов (35.451 чел.) покинуло Армению автотранспортом, что дает нам возможность предположить, что, по крайней мере, 90% из них направились в Россию.

Приведенные данные свидетельствуют о продолжающемся оттоке рабочей силы, в том числе и квалифицированных специалистов, в Россию. Таким процессам содействует более высокий уровень оплаты труда в России. И хотя средняя номинальная заработная плата в Армении сохраняла положительную динамику на уровне 4.1% за 2012-2013 гг. (в то время как реальная заработная плата снизилась на 1.9%), достигнув среднего показателя в 146.524 тыс. драм (357.7 дол.), она все еще ниже общероссийского (941.5 дол. в 2013 г.), казахского (713.9 дол.) и белорусского (572.9 дол.) уровня. По отдельным специальностям разница составляет 100-200%. Причем отметим, что потребительская корзина в этих странах соответственно в Армении составляет 120 дол., в России – 155 дол., в Казахстане – 120 дол..

Трудовых мигрантов привлекает не только более высокий заработок, но и профессиональный опыт, который они могут приобрести в условиях более развитого российского рынка. Потому на переезд ориентированы также опытные специалисты высокой квалификации. Не менее важна и высокая адаптация армян к российским условиям.

В результате масштабной миграции, несмотря на общий рост населения в республике, Армения испытывает проблемы, вызванные с депопуляцией. Так, по официальной статистике, в период с 2009 по 2014 гг. население Армении сократилось на 232.4 тыс. человек (на 7.2%). Ситуация особенно сложна в приграничных регионах Армении.

Несмотря на то, что некоторые эксперты утверждают, что не стоит преувеличивать масштабы протекающих процессов, надо отметить, что, по-прежнему, отрицательное сальдо миграции трудоспособного населения имеет тенденцию к увеличению. Так, за последние 4 года, число мигрантов увеличивается в среднем на 10% в год. Картину изменила также либерализация рынка труда в рамках ЕАЭС. С начала 2015 г. действует четырехстороннее соглашение между РА, РК, РБ и РФ, предусматривающее снятие взаимных защитных ограничений на национальном рынке труда для граждан четырех государств, в том числе отмену требования о получении разрешения на осуществление трудовой деятельности. В результате, число эмигрантов в 2015 г. выросло.

Расширение интеграции существенным образом изменило миграционные настроения основной массы армян, предпочитающих жить и строить карьеру на территории ЕАЭС.

Таким образом, вопреки ожиданиям местных экспертов, либерализация перемещения трудовых ресурсов в рамках ЕАЭС привела к изменениям миграционных потоков из Армении в направлении России: армянская экономика продолжает испытывать давление оттока кадров, предпочитающих более выгодный российский рынок труда. Заметим, что динамика оттока осталась стабильной до и после вступления Армении в ЕАЭС. Можно также предположить, что при более низком понижении курса рубля по отношению к дра-

му, миграционные потоки были бы еще больше, ибо в этом случае заработная плата и трансферы в драмах сократились на меньшую величину.

Инвестиционное сотрудничество. Первые шесть месяцев членства Армении в ЕАЭС пока не привели к положительным переменам в инвестиционных потоках страны, что связано с возникшей геополитической ситуацией, характеризующейся взаимными санкциями и резким падением цен на энергоресурсы. Согласно данным Национальной статистической службы РА, объем чистых инвестиций в экономику Армении вырос на 6.8% за первые два квартала 2015 г. и составил 81.9 млрд, драм, из которых на прямые инвестиции попадает только 30.7 млрд, драма. Стоит отметить, что прямые инвестиции в первом полугодии текущего года сократились почти на половину. В то же время, если в 2014 г. Россия занимала первое место среди инвестиционных партнеров РА, то в 2015г. прямые инвестиции из России в РА сократились в 10 раз и составили всего 3.4 млрд. драм. С таким объёмом Россия занимает лишь 6-ое место. С Казахстаном инвестиционные отношения отсутствуют, а с Белоруссией они незначительны.

Что касается структуры инвестиций, то такое ощутимое сокращение вложений из России произошло из-за сокращения инвестиций в сферу снабжения электричества и газа. В первом полугодии 2015 г. инвестиции из России были направлены, в основном, в сферу производства фармацевтических товаров, металлов, кожаных изделий и в сферу строительства.

Оценку влияния интеграции на инвестиционные потоки ЕАЭС осложняют два фактора: во-первых, экономический кризис 2008 г., прервавший положительную динамику предшествующих 3-4 лет. Первые годы функционирования Таможенного союза пришлись на посткризисное восстановление, что, во многом и объясняет внушительный рост показателей того периода. Во-вторых, экономическая неопределенность заставляет компаниям отказаться от проектов, которые в более благоприятных обстоятельствах представляли бы им хорошие возможности для роста инвестиций.

Таким образом, пока инвестиции зачастую носят «штучный», а не системный характер: в результате, завершение одного инвестиционного проекта или же выход из игры отдельного крупного предприятия существенно меняет структуру инвестиционных потоков и их объемы.

ՍԵՐԳԵՅ ԻԳՆԱՏՈՎ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆԸ. ԱՌԱՋԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. եվրասիական ինտեգրացիա, առևտուր, աշխատանքի միգրացիա, զարգացման միություններ, օտարերկրյա ներդրումներ, ճգնաժամ

Հոդվածում քննարկվում են ՀՀ փոխադարձ առևտրի, աշխատուժի միգրացիայի և ներդրումային համագործակցության առաջին միությունները եվրասիական տնտեսական ինտեգրման շրջանակներում:

ԵԱՏՄ անդամ երկրների վիճակագրական տվյալների համեմատական վերլուծության հիման վրա հորվածում վերլուծվում են առևտրային հոսքերի և ներդրումների խթանման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ՀՀ աշխատանքային միգրացիայի կարգավորման հնարավորությունները:

SERGEY IGNATOV

ARMENIAN MEMBERSHIP TO EURASIAN ECONOMIC UNION: FIRST TRENDS

Key Words: eurasian integration, trade, labor migration, development trends, foreign investments, crisis

The article deals with the first trend of mutual trade, labor migration and investment cooperation of the Republic of Armenia in the framework of Eurasian economic integration. On the basis of comparative analysis of EEU member-states statistical data the article analyzes the issue of increasing trade flows and investments as well as the regulation possibility of RA labor migration.

ՍՈՍ ԻԱԶԻԿՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ՀՊՏՀ Եղեգնաձորի մասնաճյուղ

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. կրթություն, միգրացիա, կառավարում, բարձրակարգ մասնագետներ, աշխատուժ, տնտեսություն

Միգրացիոն դրսևորումներն ամբողջ աշխարհում ավելանում են, և այդ ոլորտում իրականացվող քաղաքականության մեջ աստիճանաբար ավելի մեծ կարևորություն են ստանում բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժի տեղաշարժի հետ կապված ուսումնասիրությունները: Այս դեպքում կրթությունը հանդիսանում է միգրացիոն գործընթացների վրա ազդեցություն ունեցող կարևոր գործոն, հետևաբար կրթության կառավարման միջոցով միգրացիայի պայմաններում կարելի է ապահովել տնտեսական քաղաքականության ավելի մեծ արդյունավետություն: Կրթական ծրագրերի և տնտեսության զարգացման գերակայությունների համապատասխանեցումը նպաստավոր պայմաններ կստեղծի հետադարձ միգրացիայի, հետևաբար նաև աշխատաշուկայում մրցակցության բարձրացման համար, որը կարող է ապահովել տնտեսական արդյունավետություն:

Միգրացիայի վերաբերյալ միջազգային ու տեղական զեկույցների համաձայն դրանց տեմպերն անընդհատ ավելանում են: Այդ հանգամանքը բացատրվում է հիմնականում գլոբալիզացիայի դրսևորումներով և սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկություններով: Դա նշանակում է, որ տարբեր երկրների կողմից իրականացվող քաղաքականության ուղղություններն աստիճանաբար ավելի շատ են բախվում միգրացիայի հիմնահարցերին:

Հատկանշական է, որ միգրացիայի ոլորտում իրականացվող քաղաքականության մեջ աստիճանաբար ավելի մեծ կարևորություն են ստանում բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժի տեղաշարժին վերաբերող քննարկումները: Այս առումով պետք է նշել, որ վերջին ժամանակներում տարբեր հետազոտությունների արդյունքների համաձայն միտում է նկատվում բարձրորակ աշխատուժի միգրացիաներ կայացնել դրական տեսանկյունից այն իմաստով, որ դրա ընթացքում ձևավորվում է մարդկային կապիտալի մեծ ռեսուրսներ¹: Դա ենթադրում է միգրանտների առաքման «հետադարձ արդյունավետություն»², քանի որ հետադարձ միգրացիան ընդունող երկրում ձեռք է բերում լրացուցիչ գիտելիքներ և հմտություն՝ դրանք հետագայում կիրառելով ուղարկող երկրում³:

Միգրացիան իր հետ բերում է և՛ խնդիրներ, և՛ հնարավորություններ: Սակայն միգրացիայի արդյունավետ կառավարումը կարող է նպաստել խնդիրների արագ չեզոքացմանը: Այդ տեսանկյունից ընդունող և ուղարկող երկրների կրթական քաղաքականությունը այն կարևոր գործոններից է, որի ազդեցությունը միգրանտի վրա որպես քաղաքական սուբյեկտի և տնտեսական ռեսուրսի, բավականին մեծ է: Հետևաբար կրթության կառավարման միասնական քաղաքականության ընդլայնումը միգրացիայի ժամանակակից դրսևորումների պայմաններում կարող է նպաստել ոչ միայն տարբեր արժեհամակարգերի ինտեգրմանը, այլև որևէ ոլորտի զարգացմանը: Դեռևս 2000թ-ին Գերմանիայի կանցլեր Շրյոդերը հայտարարեց որոշակի պլանների մասին, որոնց շրջանակներում անհրաժեշտ էր լրացուցիչներ գրավել տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի մասնագետներ: Արդյունքում ապահովվեցին համապատասխան պայմաններ հինգ տարի ժամկետով ոչ եվրամիության երկրներից մինչև 20.000 բարձրակարգ մասնագետներ ընդունելու համար⁴: Ըստ էության Գերմանիայում աշխատելու ընթացքում այդ մասնագետները ձեռք կբերեն լրացուցիչ գիտելիքներ և հմտություններ, որոնք հինգ տարի հետո կարող են կիրառել իրենց երկրներում՝ ապահովելով «հետադարձ արդյունավետություն»: Սակայն խնդիրը կայանում է նրանում, որ հնարավոր է իրենց երկրները չկարողանան ապահովել համապատասխան ենթակառուցվածքներ՝ որակավորման բարձր մակարդակ ունեցող աշխատուժի արտադրողական ռեսուրսներն օգտագործելու համար: Այս պարագայում որպես օպտիմալ լուծում կարելի է դիտարկել հետադարձ միգրանտների գիտելիքները կրթության ոլորտում ներդնելու հնարավորությունները, որը պետք է հանդիսանա կրթական քաղաքականության կարևոր ուղղություն: Անհրաժեշտ է նշել, որ որակավորման բարձր մակարդակ ունեցող միգրանտներ սովորաբար դիտարկվում են նրանք, ովքեր

¹ Mountford A., Can a Brain Drain be Good for Growth in the Source Economy?, Journal of Development Economics 53(2), 1997, 287-303.

² Cinar D. and F. Docquier, Brain Drain and Remittances: Consequences for the Source Countries, Brussels Economic Review 47(1), Special issue on skilled migration, 2004, 103-108.

³ Stark O., C. Helmenstein and A. Prskawetz, A Brain Gain with a Brain Drain, Economics Letters 55(2), 1997, 227-34.

⁴ Bauer T.K. and A. Kunz, The Demand for High-Skilled Workers and Immigration Policy, Brussels Economic Review 47(1), Special issue on skilled migration, 2004, 58-76.

բացի համապատասխան հմտություններն ու կարողությունները, ունեն նաև նվազագույնը բարձրագույն կրթություն¹: Դա նշանակում է, որ այդպիսի աշխատուժի օգտագործումը կրթական համակարգում միանգամայն իրատեսական է:

Վերջին տասնամյակներում միգրացիայի կրթական կառուցվածքը ենթարկվել է բավականին մեծ փոփոխությունների, որի արդյունքում բարձր որակավորմամբ միգրանտների տեսակարար կշիռն էականորեն բարձրացել է²: Դա կարող է պայմանավորված լինել մի շարք գլոբալ հանգամանքներով, որոնցից առաջինը գիտատար արտադրանքի տեսակարար կշռի մեծացումն է համաշխարհային համախառն արտադրության մեջ: Բացի այդ, բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժը հիմնականում տեղաբաշխված է զարգացած երկրներում որտեղ կյանքի որակն ավելի բարձր է, իսկ զարգացած երկրները համաշխարհային արտադրանքի թողարկման մեջ ունեն էական մեծ մասնակցություն: Այս հանգամանքները շահադրդում են պոտենցիալ միգրանտին ձեռքբերելու բարձր կարգի մասնագիտացում: Այսինքն ակնհայտ է այն միտումը, որ ցածր որակավորմամբ աշխատուժը (որոնք միջազգային զեկույցների համաձայն ունեն առավելագույնը միջնակարգ կրթություն) հիմնականում տեղաբաշխվում է թույլ զարգացած երկրներում: Ըստ էության թույլ զարգացած երկրներում աշխատուժը կարող է ձեռքբերել միասնական կրթական համակարգի չափանիշներին համապատասխան բարձրագույն կրթություն, ժամանակավոր միգրացիայի շրջանակներում ընդունող երկրում բարելավել իր մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները, այնուհետև որպես հետադարձ միգրանտ շարունակել իր գործունեությունը ուղարկող երկրում: Այդ ընթացքում հնարավորություն է ընձեռնվում մի կողմից ապահովել բարձր եկամտաբերություն՝ որն ունեցել է ընդունող երկրում, մյուս կողմից զարգացած երկրի փորձը հետագայում կիրառել ուղարկող՝ թույլ զարգացած երկրում: Սակայն այս գործընթացը կենսունակ կլինի, եթե միգրանտը ընդունող երկրում աշխատելուց հետո հնարավորություն ունենա ուղարկող երկրում իրականացնել համապատասխան ոլորտի աշխատանք: Այդ համապատասխանության բացակայության դեպքում տեղի է ունենում ոչ թե տնտեսական քաղաքականությանը նպաստելու, այլ խոչընդոտելու գործընթաց, քանի որ ընդունող երկրում ստացված եկամուտները կծախսվեն ուղարկող երկրում՝ նպաստելով սպառման ծավալների մեծացմանը և գնաճին³: ՀՀ միգրացիոն գործընթացների մեջ այժմ գերիշխում են հենց այս միտումները, և դրանց բացասական ազդեցությունը նվազագույնի հասցնելու համար կարևոր գործոն կարող է հանդիսանալ կրթական քաղաքականությունը:

Միգրացիայի դրական ազդեցությունը մեր երկրում առավելագույնի հասցնելու նպատակով անհրաժեշտ է կրթական քաղաքականությունն իրականացնել ՀՀ տնտեսության զարգացման առաջնահերթություններին համապատասխան՝ զբոսաշրջություն, տեղե-

¹ Frederic Docquier and Abdeslam Marfouk, *International Migration by Education Attainment*, 1990-2000, p. 156.

² Barro R.J. and J.W. Lee, *International Data on Educational Attainment: Updates and Implications*, CID Working Papers, no. 42., Center for International Development, Harvard University, 2000.

³ Martin, Philip L. (2000), *Migration and Development: Toward Sustainable Solutions*, ILO Decent Work Research Program, DP 153/2004, p. 7.

կատվական և հաղորդակցության տեխնոլոգիաներ, շինարարություն և այլն, պատրաստելով բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժ: Ակնհայտ է, որ գործող տնտեսական և սոցիալական ենթակառուցվածքների ու իրավահարաբերությունների պայմաններում այդպիսի աշխատուժի մի մասը դուրս կմղվի մրցակցությունից և կներգրավվի միգրացիոն հոսքերի մեջ: Ի տարբերություն ՀՀ-ին բնորոշ այժմյան միգրացիայի առանձնահատկությունների, բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժը կապահովի ավելի մեծ դրամական եկամուտների ներհոսք դեպի մեր՝ ուղարկող երկիր: Այս գործընթացը կարելի է դիտարկել նաև բարձրակարգ աշխատուժի արտահանման տեսանկյունից, որը կնպաստի հետադարձ արդյունավետության ապահովմանը, քանի որ մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները ընդունող երկրում զարգացնելուց հետո կարող են վերադառնալ՝ ներգրավվելով իրենց մասնագիտական ոլորտներ որպես առավել մրցունակ աշխատուժ:

Կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կրթությունը հանդիսանում է միգրացիոն գործընթացների վրա ազդեցություն ունեցող կարևոր գործոն, հետևաբար կրթության կառավարման միջոցով միգրացիայի պայմաններում կարելի է ապահովել տնտեսական քաղաքականության ավելի մեծ արդյունավետություն: Դա իրականացնելու նպատակով անհրաժեշտ է բարձրագույն կրթության ծրագրերը համապատասխանեցնել տնտեսության զարգացման գերակա ուղղություններին, որի արդյունքում կստեղծվեն հետևյալ հնարավորությունները:

1. Բարձրակարգ աշխատուժի արտահանումը կապահովի կապիտալի ավելի մեծ ծավալների ներհոսք, նպաստելով ոչ միայն սպառման ծավալների մեծացմանը, այլև ներդրումների աճին:
2. Կրթական ծրագրերի և տնտեսության զարգացման գերակայությունների համապատասխանեցումը նպաստավոր պայմաններ կստեղծի հետադարձ միգրացիայի ապահովման տեսանկյունից:
3. Հետադարձ միգրացիայի դեպքում մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները բարելավված մասնագետները կմեծացնեն մրցակցությունը աշխատուժի շուկայում՝ նպաստելով տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը:

Ներկայացվածից ակնհայտ է դառնում, որ սոցիալական, տնտեսական և հասարակական հարաբերությունների ժամանակակից պայմաններում միգրացիոն դրսևորումներն աստիճանաբար ձեռք են բերում ավելի զանգվածային բնույթ, որտեղ մասնագիտական բարձր հատկանիշներն ստանում են ավելի մեծ կարևորություն: Այս գործընթացում կրթության կառավարման առանձնահատկությունները կարևոր դերակատարում կարող են ունենալ տնտեսական արդյունավետության ապահովման համար:

СОС ХАЧИКЯН

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ В УСЛОВИЯХ МИГРАЦИИ

Ключевые слова: образование, миграция, управление, высококвалифицированные специалисты, рабочая сила, экономика

Миграционные проявления во всем мире увеличиваются и в политике, осуществляемой в этой сфере, постепенно приобретают более важное значение исследования, связанные с перемещением высококвалифицированной рабочей силы. В этом случае образование является важным фактором воздействия на миграционные процессы. Следовательно, посредством управления образованием в условиях миграции можно обеспечить более высокую эффективность экономической политики. Соответствие приоритетов образовательных программ развитию экономики создаст благоприятные условия для обратной миграции, следовательно, и для повышения конкуренции, что может обеспечить экономическую эффективность.

SOS KHACHIKYAN

PECULIARITIES OF EDUCATION MANAGEMENT IN CONDITIONS OF MIGRATION

Key Words: education, migration, management, highly qualified specialists, labor, economy

Migration manifestations are increasing around the world and studies concerning highly qualified labor mobility gradually become more important in the policy implemented in this sphere. In this case, education is an important factor affecting migration processes, therefore, a higher efficiency of economic policy may be provided via education management in conditions of migration. The compliance of priorities of educational programs with economic development priorities will create favorable conditions for reverse migration, consequently for increasing competition in labor market which may ensure economic efficiency.

ԼՈՒՍԻՆԵ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ՀՊՏՀ ՄՊԱՌՈՂՆԵՐԻ (ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ) ԲԱՎԱՐԱՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. սպառողի բավարարվածություն, ծառայության որակ, սպառողի սպասումներ, NPS

Ամեն օր մարդիկ սպառում են ապրանքներ և ծառայություններ: Սպառման ընթացքում նրանք գնահատում են իրենց առաջարկվող ապրանքները և ծառայությունները: Սպառողների պահանջմունքների բավարարման խնդիրը ավելի սրվում է մրցակցային շուկայում, քանի որ հասարակ բավարարվածությունը հազվադեպ կարող է ստեղծել կոնկրետ ապրանքի կամ ապրանքանիշի նկատմամբ կայուն կախվածություն: Հաշվի առնելով նշվածը՝ կարելի է պնդել, որ արտադրողներին պետք է ոչ թե գոհ, այլ բավարարված ու հավատարիմ սպառողներ:

Հայտնի է, որ ընկերության կառավարման և գործունեության զանազան ոլորտների կազմակերպման ու սպառողակենտրոն մեթոդի մարքեթինգային հայեցակարգի իրականացման շրջանակներում ռազմավարական ամենակարևոր նպատակներից մեկը սպառողների բավարարվածության մակարդակի բարձրացումն է:

ISO 9004-2000 միջազգային ստանդարտի համաձայն՝ սպառողների բավարարվածությունը արտադրանքի կամ ծառայության նկատմամբ սպառողների ունեցած պահանջների կատարման աստիճանի ընկալումն է¹: Ամերիկացի գիտնական Վ. Վարհաֆթիգը իր աշխատություններից մեկում սպառողի բավարարվածությունը բնորոշում է որպես սպառողի մոտ առաջացող գոհունակության զգացում, երբ նա համեմատում է նախնական սպասումները և ձեռքբերված արտադրանքի իրական հատկանիշները²: Դ. Ժ. Հեմփելը սպառողի բավարարվածությունը բնորոշում է որպես արտադրանքի կամ ծառայության իրացման աստիճան: Նման մոտեցումը արտացոլում է սպասվող և իրական արդյունքների միջև եղած համապատասխանությունը: Գ. Ա. Չերչիլը և Ս. Սուրպրենանտը բնորոշում են սպառողի բավարարվածությունը որպես ապրանքի կամ ծառայության ձեռքբերման և օգտագործման արդյունք, որը կարելի է սահմանել որպես ստացված օգուտի և ապրանքի կամ ծառայության արժեքի համեմատություն: Ֆ. Կոտլերը գտնում է, որ բավարարվածությունը սպառողի էմոցիոնալ ընկալումն է և արտադրանքի կամ ծառայության ֆունկցիոնալ ընկալման համեմատությունն է գոյություն ունեցող սպասումների հետ:

Կարելի է ընդունել, որ սպառողի բավարարվածության հայեցակարգի հիմքը սպառողի սպասումների և ընկալման համեմատությունն է: Ակնկալիքների գերազանցումը հանգեցնում է սպառողների բավարարվածության, իսկ անհամապատասխանությունը՝ անբավարարվածության: Հաշվի առնելով, որ ծառայության որակի սահմանման ամենատարածված մոտեցումը հիմնված է սպառողի սպասումների և ընկալման՝ ծառայությունների ձեռքբերման և օգտագործման հետ կապված համեմատության վրա՝ **«ծառայության որակ»** և **«սպառողի բավարարվածություն»** կատեգորիաները հատվում են, քանի որ դրանք առնչվում են սպառողի՝ ծառայությունը մատուցող կազմակերպության հետ շփվելու փորձին: Գործնականում սրանք հաճախ օգտագործվում են որպես հոմանիշներ, սակայն պետք է հիշել, որ որակի գնահատականը հիմնվում է ընկալման վրա (այն, ինչ տեսնում է սպառողը), իսկ բավարարվածության գնահատականը՝ զգացումների վրա (այն, ինչ զգում է սպառողը): Առաջինն ուղղված է պարզելու, թե ինչպես է աշխատում կազմակերպությունը, իսկ երկրորդը՝ ինչ է զգում սպառողը:

Սպառողների բավարարվածության ուսումնասիրության համար միջազգային պրակտիկայում հաշվարկվում է NPS (Net Promoter Score) ինդեքսը: Այն գործարարության հաջողության գնահատման համեմատաբար երիտասարդ մեթոդաբանություն է, որն առաջին անգամ հիշատակվել է 2003 թ.-ին՝ «Harvard Business Review» ամսագրում: «Հավատարմու-

¹ Տե՛ս http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=28692

² Տե՛ս Warhaftig W., From policyholders to valued customers: customer management strategies in life insurance, London, 1998, p. 51.

թյան էֆեկտը. եկամտաբերության և երկարատև արժեքների աճի թաքնված շարժիչ ուժը» հոդվածում հեղինակը՝ ամերիկացի մարքեթոլոգ Ֆրեդերիկ Ռեյչհելդը, հավատարմությունը սահմանում է որպես որակ, որը հատուկ է ինչ-որ արժեքից (ապրանք, ծառայություն) օգտվողին և որը ամեն անգամ վերադառնում է այդ աղբյուրին և փոխանցում այն ժառանգաբար¹:

NPS գործակցի հաշվարկման համար Ֆ. Ռեյչհելդն առաջարկում է մեկ հարց պարունակող հարցաթերթ՝ կից 0-10 բալանոց սանդղակով (գծապատկեր 1):

Ի՞նչ հավանականությամբ Դուք մեզ (ապրանքը, ծառայությունը կամ բրենդը) խորհուրդ կտաք Ձեր շրջապատին (ընկեր, բարեկամ)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Գծապատկեր 1. NPS գործակցի հաշվարկման անկետան

Այսպիսով՝ ի՞նչ է իրենից ներկայացնում Net Promoter Score-ը: NPS ցուցանիշի որոշումն ու բանաձևը հիմնվում է հետևյալ գաղափարի վրա. այն հավատարմության հեղինակային չափումն է, ինչը ընկերության ղեկավարությունը կիրառում է հաճախորդների կարծիքների հավաքման համար, որոնց հիման վրա հետագայում ձևավորում են իրենց բիզնես-ռազմավարությունները:

Ինչպես արդեն նշվեց, Net Promoter Score-ի հաշվման մեթոդաբանությունը հիմնվում է հաճախորդների՝ ընդամենը մեկ հարցի պատասխանի վրա, որը կանխատեսում է կրկնակի գնումների և տվյալ բրենդը այլ սպառողներին խորհուրդ տալու հավանականությունը. «Որքանո՞վ է հավանական, որ Դուք խորհուրդ կտաք այս ընկերությունը Ձեր շրջապատին»: Հաճախորդներին առաջարկվում է իրենց պատասխանը պայմանականորեն տեղադրել 0-10 բալանոց սանդղակում:

Հաճախորդների պատասխանները դասակարգվում են հետևյալ կերպ.

1. **0-6 = քննադատներ (C)** - չբավարարված հաճախորդներն են, որոնք կարող են վնասել ընկերության բրենդը՝ դրա վերաբերյալ արտահայտվելով բացասաբար:
2. **7-8 = չեզոքներ (N)** - բավարարված, սակայն անտարբեր հաճախորդներն են, ովքեր կարող են փոխել իրենց նախապատվությունները՝ հոգուտ մրցակիցների:
3. **9-10 = փրոմոտերներ (P) (պաշտպաններ կամ կողմնակիցներ)** - սրանք վաճառքին նպաստող հավատարիմ հաճախորդներն են, ովքեր շարունակում են գնել արտադրանքը և խորհուրդ տալ այն այլոց:

¹ St' u Frederick F. Reichheld, The Hidden Force Behind Growth, Profits and Lasting Value, Harvard Business School Press:

NPS ցուցանիշը հաշվարկվում է փրոմոթերների (P) և քննադատների (C) միջև եղած տոկոսային հարաբերակցության տարբերությամբ: Որքան մեծ է փրոմոթերների բաժինը, այնքան մեծ է ընկերության NPS-ը, այսինքն՝ շուկան ավելի շատ դրական տեղեկատվություն է ստանում ընկերության մասին, հետևաբար՝ ավելի շատ հնարավոր հաճախորդներ կընտրեն տվյալ ընկերությունը: Բացի դրանից, փրոմոթերները ընկերության հաճախորդների բազայի ամենաշահութաբեր մասն են: Սովորաբար նրանք գնի նկատմամբ նվազ զգայուն են և գնումների ծավալը ավելի արագ են մեծացնում, քան՝ մյուսները:

$$NPS = \frac{P - C}{C + P + N} \times 100\%,$$

որտեղ՝ NPS-ը Net Promoter Score ցուցանիշն է՝ արտահայտված տոկոսներով,

P-ն՝ հարցմանը մասնակցածների ընդհանուր թվից փրոմոթերների քանակն է,

C – ն՝ քննադատների ընդհանուր թիվն է,

N-ը՝ չեզոքների ընդհանուր թիվն է:

ՀՀ տարածքում կրթական ծառայություններ մատուցող շուկայում ՀՊՏՀ-ի ուսանողների բավարարվածությունը բացահայտելու համար իրականացվել է հարցում:

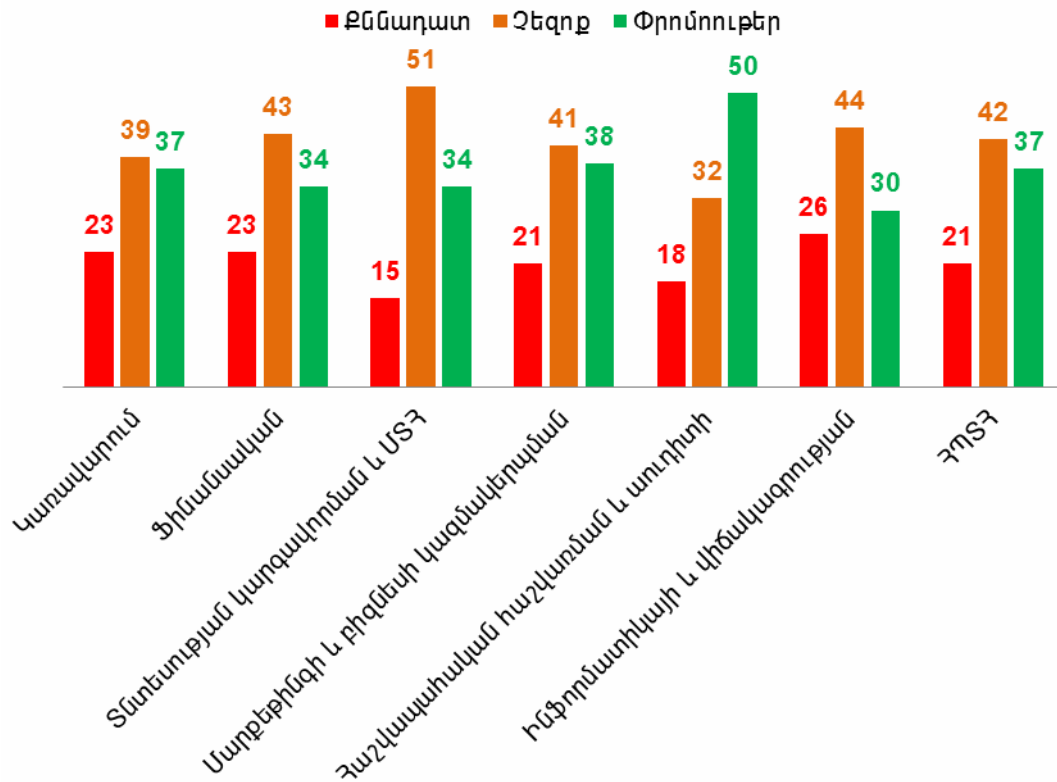
«Խնդրում ենք, 0-10 բալային սանդղակով գնահատեք այն հավանականությունը, ըստ որի Դուք խորհուրդ կտաք Ձեր շրջապատի մարդկանց (ծանոթ, բարեկամ, ընկեր) ընտրել Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանը»: NPS ցուցանիշի հաշվարկման հիմքում ընկած է այս հարցի պատասխանը:

Ըստ հետազոտության՝ փրոմոթերների տեսակարար կշիռը ՀՊՏՀ-ում 37(±5)% է: Ի հակադրություն փրոմոթերների՝ քննադատների միջոցով տարածվում է բացասական ինֆորմացիա՝ վնասելով ընկերության հեղինակությանը (բրենդին): Այս ուսանողների՝ ՀՊՏՀ-ից ստացած բավարարվածությունը նվազագույն է, հետևաբար՝ փնտրում են այլ-ընտրանք, այսինքն՝ հարմար առիթի դեպքում նրանք կհեռանան բուհից: Այդպիսիք ՀՊՏՀ առկա ուսուցման բակալավրում կազմում են ուսանողության 21(±5)%ը: Չեզոքները բավարարված, սակայն անտարբեր ուսանողներն են, ովքեր կարող են փոխել իրենց նախապատվությունները՝ հոգուտ այլ ուսումնական հաստատության: Սրանք կազմում են 42(±5)% և համարվում են պասիվ հաճախորդներ, ովքեր ընդհանուր առմամբ գոհ են համալսարանից, սակայն աչքի չեն ընկնում այն իրենց ընկերներին խորհուրդ տալով:

NPS հարցման արդյունքները ներկայացված են գծապատկեր 2-ում:

Ակնհայտ է, որ NPS ինդեքսը կարող է տատանվել -100-ից (երբ ընկերության հաճախորդների 100%-ը քննադատներ են) մինչև +100% (եթե ընկերության բոլոր հաճախորդները փրոմոթերներ են): Դրական NPS ինդեքսը խոսում է այն մասին, որ ընկերության հաճախորդների մեջ փրոմոթերները գերազանցում են քննադատներին, հետևաբար՝ գոյություն ունի հաճախորդների բազայի մեծացման ներուժ՝ «հավատարիմ հաճախորդը բերում է նոր սպառող» սկզբունքով: Զրոյական կամ բացասական ինդեքսը վկայում է այն մասին, որ քննադատների բաժինը հավասար կամ մեծ է փրոմոթերների բաժնից,

հետևաբար հաճախորդների բազայի ընդլայնման ներուժ գոյություն չունի: Ավելին, մեծ բացասական արժեքների դեպքում նույնիսկ առկա է հակաքարոզչության մեծ ռիսկ, ինչի հաշվին էլ՝ հաճախորդների արտահոսք:

Գծապատկեր 2. NPS հարցման արդյունքները

Համարվում է, որ բարձր դրական NPS ինդեքս (50% և ավելի) ունեցող ընկերություններում հաճախորդների բազան կարող է մեծանալ ինքն իրեն՝ առանց ավելորդ մարքեթինգային հաղորդակցական քաղաքականության:

Այսպիսով՝ ՀՊՏՀ առկա ուսուցման բակալավրում **NPS=16%**: Ընդհանուր առմամբ սա չի համարվում շատ ցածր ցուցանիշ: Պարզապես սա խոսում է այն մասին, որ պետք է չափազանց մեծ ուշադրություն դարձնել մատուցվող ծառայությունների որակին, ինչի դրական արդյունքի դեպքում կմեծանա ինդեքսի արժեքը:

Նույն տրամաբանությամբ կարող ենք դուրս բերել NPS ինդեքսը ՀՊՏՀ յուրաքանչյուր ֆակուլտետի համար (աղյուսակ 1):

NPS ինդեքսն ըստ ֆակտորների

ՖԱԿՏՈՐՆԵՏ	NPS
Կառավարման	14%
Ֆինանսական	11%
Տնտեսության կարգավորման և ՄՏՀ	19%
Մարքեթինգի և բիզնեսի կազմակերպման	17%
Հաշվապահական հաշվառման և աուդիտի	32%
Ինֆորմատիկայի և վիճակագրության	4%

NPS ինդեքսը համարվում է որակի և բավարարվածության գնահատման բավականին նպատակային ցուցանիշ, հետևաբար՝ անհրաժեշտ է, այս ցուցանիշը հաշվարկել պարբերաբար՝ առնվազն տարին մեկ անգամ:

ЛУСИНЕ КИРАКОСЯН**УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ (СТУДЕНТОВ) АГЭУ**

Ключевые слова: удовлетворение потребителей, качество услуг, ожидания потребителей, NPS

Каждый день люди потребляют товары и пользуются услугами. Они оценивают предлагаемые им товары и услуги. Проблема удовлетворения нужд потребителей еще более обостряется на конкурентном рынке, так как простое удовлетворение редко может создать стабильную зависимость /лояльность к конкретному товару или марке. Учитывая сказанное, можно настаивать на том, что производителям нужны не довольные, а удовлетворенные и лояльные потребители.

LUSINE KIRAKOSYAN**CUSTOMERS (STUDENTS) SATISFACTION OF ASUE**

Key Words: consumers satisfaction, service quality, customer expectations, NPS

Every day people consume some products and services. While consuming they evaluate the supplied products and services. The role of consumers' needs satisfaction increases in a competitive market, because a simple satisfaction will rarely create a stable dependence on a specific product or a brand. Taking into account the above mentioned, we can insist, that manufacturers need not contented consumers, but satisfied and loyal ones.

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Գիտաշխատող, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հիմնաբաներ. ագրարային ոլորտ, ենթակառուցվածք, ոռոգում, տեխնիկական միջոցներ, սպասարկում, միջոցառումներ, աջակցություն

Գյուղատնտեսության հաջող զարգացումը էապես պայմանավորված է ագրարային ոլորտի ենթակառուցվածքների զարգացմամբ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ագրարային ոլորտի արտադրության արդյունավետության բարձրացումը կախված է արտադրական ենթակառուցվածքների առկայությամբ և նրանց գործունեության ապահովմամբ: Այդ ենթակառուցվածքներից են ոռոգման ենթակառուցվածքները, մեքենայացված աշխատանքներին սպասարկումներ իրականացնող ենթակառուցվածքները: Վերջին տարիներին գրանցվել են նկատելի դրական տեղաշարժեր գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացված պետական քաղաքականությամբ:

Գյուղատնտեսության հաջող զարգացումը էապես պայմանավորված է ագրարային ոլորտի ենթակառուցվածքների զարգացմամբ: Լինելով հասարակական արտադրողական ուժերի անբաժանելի մասը, դրանք պետք է ապահովեն գյուղացիական տնտեսությունների գյուղատնտեսությամբ զբաղվող տնտեսավարողների արդյունավետ գործունեությունը և նպատակաուղղվեն գյուղատնտեսական վերջնական արտադրանքի ավելացմանը:

Ագրարային ոլորտի ենթակառուցվածքները բաժանվում են արտադրատեխնիկական սպասարկումների, շուկայական ենթակառուցվածքների, գիտական տեղեկատվական, խորհրդատվական ապահովման ենթակառուցվածքների: Արտադրական ենթակառուցվածքների բարելավման գործում կարևոր դեր ունեն ոռոգման համակարգերը և տեխնիկական միջոցները: Գյուղատնտեսությամբ զբաղվող սույն տնտեսությունների շուրջ 60%-ը¹ մշտապես օգտվում է ոռոգման ջրից: Ջրային ռեսուրսների սահմանափակ օգտագործումը, ոռոգման ջրի անկայուն մատակարարումները հանգեցրել են ոռոգման ռեժիմների խախտմանը, իսկ մելիորացված հողերում չի կիրառվել է ոռոգման – լվացման ռեժիմները, որը առաջ է բերել անցանկալի հետևանքներ:

Արարատյան հարթավայրը հագեցած է մեծ և փոքր ոռոգման համակարգերով, ինքնահոս և մեխանիկական սնման աղբյուրներով, ընդգրկելով շուրջ 82 հազ. հեկտար² վարելահող:

Արարատյան հարթավայրի հողերի մելիորատիվ վիճակի բարելավման խնդիրը անհնար է լուծել առանց կոլեկտորա-դրենաժային ջրերի հեռացման և մակարդակի իջեց-

¹ ՀՀ ջրային տնտեսության համակարգի բարեփոխումների ու զարգացման մասին ՀՀ կառավարության որոշումներ և ծրագրեր, Եր., 2009-2014:

² ՀՀ ԳՆ 2012 թ. հաշվետվություն:

ման: Ոռոգելի հողերի շուրջ 43%-ը¹ գտնվում է գերխոնավացած և տարբեր աստիճանի աղակալած վիճակում:

Ոռոգման դասի ծախսերին 2012 թ. պետբյուջեից հատկացվել է 12 մլրդ. դրամ, 2013 թ. 8,1 մլրդ. դրամի և 2014 թ. 9,8 մլրդ. դրամ²:

Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ և պետական համաֆինանսավորմամբ իրականացվել են ոռոգման համակարգերի մայր- և միջտնտեսային ջրանցքներ Արագածոտնի, Կոտայքի, Շիրակի Լոռու, Արարատի, Արմավիրի մարզերում:

Վերականգնման արդյունքում ոռոգման ջրի կորուստները կնվազեն տարեկան 44,2 մլն. խորանարդ մետրով:

«Գյուղական կարողությունների ստեղծում» ծրագրի շրջանակներում Տավուշի, Վայոց ձորի վեցական համայնքներում իրականացվում են ոռոգման ցանցերի վերակառուցման աշխատանքներ:

Պետական բյուջեի միջոցներով Արմավիրի մարզի Ակնալիճ, Շենիկ և Արարատի մարզի Ջրաշեն, Արմաշ համայնքներում 1-ական հեկտար հողատարածքում կիրականացվի ոռոգման կաթիլային համակարգի ներդրման փորձնական ծրագիր:

Զարգացող երկրներում ագրարային բարեփոխումների գործընթացին զուգահեռ մշակվել և ձևավորվել են պետական ու սոցիալ-տնտեսական բնույթի խոշոր միջոցառումների ամբողջական համակարգեր, որոնք ողողված են եղել ոռոգման կառույցների ստեղծմանն ու զարգացմանը:

2014 թ. մեկնարկել է համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող ոռոգման համակարգի բարելավման քառամյա ծրագիր, որտեղ նախատեսվում է հանրապետության մի շարք տարածաշրջաններում կառուցել ինքնահոս համակարգեր, վերակառուցելու ջրանցքները, ջրամբարներ, ներառելով ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրումը նաև շահառուների հետ:

Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական և Եվրոպական ներդրումային բանկի ֆինանսավորմամբ ջրարբիացման և ենթակառուցվածքների արդիականացման ծրագրերի նախապատրաստման ուղղությամբ իրականացվել են համապատասխան աշխատանքներ Կապսի, Վեդիի, Մաստարայի, Եղվարդի ջրամբարների կառուցման համար:

Հայաստանի Հանրապետության ոռոգման համակարգ է մտնում Եվրասիական Զարգացման բանկը: Ծրագրի հիմնական ուղղվածությունը լինելու է մեխանիկական ոռոգման համակարգի փոխարինում ինքնահոս համակարգով, մայր ջրանցքների և երկրորդային ջրանցքների վերականգնում, ներտնտեսային բաշխիչ ցանցերի արդիականացում:

Վերոնշյալ խնդիրների իրականացումը հնարավորություն կտա նվազեցնելու Արարատյան հարթավայրի հողային պաշարների դեգրադացիայի հետևանքով առաջացած տնտեսական և էկոլոգիական վնասները:

¹ ՀՀ ջրային տնտեսության համակարգի բարեփոխումների ու զարգացման մասին ՀՀ կառավարության որոշումներ և ծրագրեր, Եր., 2009-2014:

² www. Minfin.am

Ագրարային ոլորտում մեքենայացված աշխատանքներով սպասարկումները իրականացվում են «Ագրոսպասարկում» և «Ագրոքիմիա» ՓԲԸ-ների միջոցով մարզերում ունեն մասնավորեցված բաժնետիրական ընկերություններ, ինչպես նաև տեխնիկայի սեփականատեր հանդիսացող մասնավոր տնտեսավարողների հետ գյուղացիական տնտեսությունների ազատ պայմանագրային փոխհարաբերություններով:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ տեխնիկական միջոցները ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված են և տեխնիկայի հզորությունը չի համապատասխանում ներկայիս հողօգտագործման պայմաններին: Չնայած 2014 թ. տրակտորների քանակը 2012 թ. համեմատ ավելացել է 197-ով, այնուամենայնիվ օգտագործման աստիճանը բարձրացել է ընդամենը 0,5%-ով, ավտոմեքենաների քանակը պակասել է 537-ով, իսկ օգտագործման աստիճանը իջել է 0,4%-ով:

Վիճակը ավելի վատ է հացահատիկային կոմբայնների գծով, 2014 թվականին կոմբայնների առկա քանակը կազմել է 1356 կամ սարքին վիճակում 1007, որը ավելի ցածր է քան 2010 թվականին¹:

Սա ցույց է տալիս, որ գյուղացիական տնտեսությունների միջոցների սղության պատճառով նոր տեխնիկական միջոցների պահեստամասերի, վառելանյութերի և այլ ռեսուրսների ձեռք բերումը դժվարանում է: Գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսական տեխնիկայի համատեղ օգտագործումը պայմաններ կստեղծի ձևավորելու գործուն մեխանիզմ գյուղատնտեսության մեխանիզացված աշխատանքների իրականացման համար:

Անհրաժեշտություն ենք համարում նշել, որ գյուղատնտեսական արտադրատեխնիկական սպասարկման բարելավումը պահանջում է բաժնետիրական հիմունքներով մասնագիտացված կենտրոնների ձևավորում, կոոպերացիայի խթանում և լիզինգային սկզբունքով գյուղատնտեսական տեխնիկայի ներկրումների ավելացում:

Գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության գործում մեծ է պետության աջակցությունը: Գյուղատնտեսության նախարարության նախաձեռնությամբ 2013-2014 թթ. հանրապետություն է ներկրվել ՓՄՁ ՀԱԿ-ի միջոցով ուղղակի վաճառքի և լիզինգային եղանակով շուկայականից ցածր գներով տնտեսավարող սուբյեկտներին և անհատներին տրամադրվել է 288 միավոր տրակտոր և 130 միավոր տարբեր գյուղատնտեսական գործիքներ, 4 միավոր հացահատիկահավաք կոմբայններ²:

«Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման մրցունակության» վարկային ծրագրի շրջանակներում ներկրվել է 481 միավոր գյուղտեխնիկական, որից 122 անվավոր տրակտոր³:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ագրարային ոլորտի արտադրության արդյունավետության զարգացումը կախված է արտադրական ենթակառուցվածքների առկայությամբ և նրանց գործունեության ապահովմամբ:

¹ ԱՎԾ: Գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկայության և սարքինության վիճակի մասին, 2012-2014:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

Այդ ենթակառուցվածքներից են գյուղատնտեսական մթերքներ արտադրողներին նյութատեխնիկական միջոցներ արտադրողների կատակարարող ենթակառուցվածքներ, մեքենայացված աշխատանքներին սպասարկումներ իրականացնող ենթակառուցվածքները, այլ կերպ ասած արտադրական կոոպերատիվների ստեղծում, որոնց գործունեության շնորհիվ ոչ միայն կբարձրանա արտադրության արդյունավետությունը, այլև կբարձրանա գյուղական բնակչության զբաղվածությունը:

Գյուղատնտեսության ոլորտում տեխնիկական միջոցների օգտագործման ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսական տեխնիկայի մոտ 95%-ի շահագործման ժամկետը լրացել է, այդ պատճառով էլ ծախսերը շատ բարձր են:

Աղյուսակ 1

Գյուղացիական տնտեսությունների և առևտրային կազմակերպությունների տեխնիկական միջոցներով ապահովվածության մակարդակն ըստ 2010, 2013-2014 թթ.

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի տեսակները	Առկա քանակը 100 գյուղացիական տնտեսության և առևտրային կազմակերպության հաշվով			Սարքին վիճակում գտնվող քանակը 100 գյուղացիական տնտեսության և առևտրային կազմակերպության հաշվով		
	2010	2013	2014	2010	2013	2014
Տրակտորներ	4.4	4.3	4.4	3.4	3.4	3.5
Բեռնատար ավտոմեքենաներ	4.6	4.5	4.4	3.5	3.4	3.3
Հացահատիկահավաք կոմբայններ	0.4	0.4	0.4	0.3	0.3	0.3
Տրակտորային կցասայլեր	1.8	1.8	1.8	1.6	1.6	1.6
Տրակտորային խոտինձիչներ	0.6	0.6	0.6	0.5	0.5	0.5
Տրակտորային շարքացաններ	0.5	0.5	0.6	0.5	0.5	0.5
Տրակտորային գութաններ	1.1	1.1	1.1	1.0	1.0	1.0
Կուլտիվատորներ	0.6	0.6	0.7	0.7	0.6	0.6

Գյուղատնտեսության տեխնիկական միջոցներով ապահովվածության մակարդակը ցածր է, յուրաքանչյուր 100 գյուղացիական տնտեսության հաշվով տրակտորների քանակը կազմում է 4,4, իսկ սարքին վիճակում գտնվողներին՝ 3,4–3,5, բեռնատար ավտոմեքենաներինը համապատասխանաբար՝ 4,5 և 3,4: Նոր տեխնիկական միջոցների պահեստամասերի, վառելանյութերի և այլ ռեսուրսների ձեռք բերումը դժվարացնում է գյուղացիական տնտեսությունների վճարունակության ցածր մակարդակը, տեխնիկայի շահագործման, տեխնիկական սպասարկումների 6 նորույթների հետ կապված հարցերի անկանոնակարգվածությունը, գործող ընթացիկ գների չհիմնավորված բարձր գները, սպասարկող անհատների ցուցաբերած կամայականությունները:

Գյուղատնտեսության զարգացումը ճանաչված է որպես երկրի առաջնահերթություններից մեկը, ուստի ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվող ծրագրերը նպատակ ունեն զարգացնելու առաջնային սերմնարտադրությունը, բույսերի հիվանդությունների կենտրոնացված վերահսկողությունը, անասունների առողջական վիճակի բարելավումը, գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային հատկանիշների բարելավումը, սելեկցիայի ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառումը:

Գյուղտեխնիկական առաջընթացը գյուղատնտեսության մեջ առանձնանում է երեք ուղղություններով՝ ագրոտեխնիկական, տեխնոլոգիական և կազմակերպատնտեսական:

Ագրոտեխնիկական ուղղությունը իր մեջ ներառում է ինտենսիվ ցանքաշրջանառությունների կիրառումը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձր բերքատու սորտերի և հիբրիդների կիրառումը, ոռոգելի տարածությունների ընդարձակումը, պարարտանյութերի, բույսերի պաշտպանության քիմիական և կենսաբանական միջոցների կիրառումը:

Ինչպես տեսնում ենք իրականացվող ծրագրերը նպաստել են գյուղացիական տնտեսությունների գործունեության և արտադրական ծավալների ավելացման վրա:

Գյուղատնտեսության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի գիտական հետազոտությունների արդյունքների ներդրումը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ կիրառական նշանակություն ունեցող նվաճումների ներդրումը հնարավոր է իրականացնել որևէ կառույցի համակարգմամբ: Այդ գործառույթի իրականացումը հնարավոր է կատարել գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների միջոցով կամ տարածաշրջանային կտրվածքով կոոպերացման սկզբունքով:

ШУШАНИК КОСТЯНЯН

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ИНФРАСТРУКТУР

Ключевые слова: аграрный сектор, инфраструктура, орошение, технические средства, обслуживание, мероприятия, содействие

Успешное развитие сельского хозяйства, в основном, обусловлено развитием инфраструктуры аграрной сферы. Исследования показывают, что повышение эффективности производства аграрной сферы обеспечивается наличием производственных инфраструктур и ее функционированием.

К производственной инфраструктуре относятся оросительная инфраструктура, инфраструктура сервисного обслуживания механизированных работ. В последние годы зафиксированы значительные положительные сдвиги в аграрном секторе благодаря осуществлению ряда мероприятий государственной политики.

SHUSHANIK KOSTANYAN

APPROACHES TO IMPROVE PRODUCTIVE INFRASTRUCTURE IN AGRICULTURE

Key Words: agriculture, infrastructure, irrigation, technical means, service, measures, assistance

Successful development of agriculture is mainly associated with development of infrastructure in agriculture. The studies show that increase in efficiency of agricultural production depends on availability of productive infrastructure. Among these factors are irrigation infrastructure, service of machinery and equipment. An increase of state support for agriculture has been recently reported.

ԵՎԳԵՆՅԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Կրթության գիտաշխատող, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի
անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ

ՈՌՈԳՄԱՆ ՋՐԻ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՄԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ՀՀ-ՈՒՄ

*Հիմնաբառեր. ոռոգման ջուր, էլեկտրաէներգիա, վճարում-
ների գանձում, ջրամատակարարում*

Հոդվածը նվիրված է ՀՀ-ում ոռոգման ջրի համակարգը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների ներկայացմանն ու վերլուծությանը, որի շրջանակներում հեղինակը տվել է ՀՀ ոռոգման համակարգի հակիրճ նկարագիրը: Բնութագրվել է ոռոգման ջրի մատակարարման վիճակը: Կատարվել է վերլուծություն 2004-2013 թթ. փաստացի ծախսված էլեկտրաէներգիայի մասին թե՛ ջրառ իրականացնող կազմակերպություններում, և թե՛ ջրօգտագործողների ընկերություններում, որի արդյունքում ակնհայտ երևում է, որ այդ ծախսի գծով նվազում է նկատվել: Ինչպես նաև անդրադարձ է կատարվել 2004-2013 թթ. գանձման փաստացի չափաքանակներին, որտեղ նույնպես զգալի դրական տեղաշարժեր են նկատվել:

Հայաստանի Հանրապետությունում ոռոգման համակարգի պահպանումն ու շահագործումն իրականացվում է «Ջրօգտագործողների ընկերությունների և ջրօգտագործողների ընկերությունների միությունների մասին» ՀՀ օրենքով գործող թվով 42 ջրօգտագործողների ընկերությունների կողմից, որոնք ապահովում են 618 համայնքի մոտ 200 հազար ջրօգտագործողներին պատկանող շուրջ 130 հազար հեկտար հողատարածքի ոռոգումը: Ջրօգտագործողների ընկերություններին ոռոգման ջուր են մատակարարում հանրապետությունում գործող ոռոգում-ջրառ իրականացնող երկու խոշոր ընկերությունները՝ «Սևան-Հրազդանյան-ջրառը» և «Ախուրյան-Արաքս-ջրառը»: Հանրապետության ոռոգման համակարգում ընդգրկված են 2100 կմ միջտնտեսային և մայր ջրանցքներ, 16 հազար կմ ներտնտեսային ջրանցքներ, 75 ջրամբարներ, 703 խորքային հորեր և 263 ջրհան կայաններ¹: Ոռոգման համակարգում խոշոր ջրամբարները, մայրուղային և միջհամայնքային ջրատարները պատկանում են պետությանը:

Ոռոգման ջրի երկրորդական բաշխումն իրականացվում է ՋՕԸ-երի կողմից, որոնք հանդիսանում են ջրօգտագործողների կողմից ստեղծված շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններ: Դրանց նպատակը ջրօգտագործողներին ոռոգման ջրով ապահովումն է, որոնք իրավասու են իրականացնելու միայն ոռոգման համակարգի շահագործման ու պահպանման գործառույթներ: Ի տարբերություն խմելու ջրի մատակարարման համակարգի, ոռոգման համակարգում առաջնային և երկրորդական (մեծածախ և մանրածախ) ջրամատակարարման իրականացման գործառույթները տարանջատված են տարբեր կազմակերպությունների միջև: ՋՕԸ-երը մեծածախ գնով ջուր են գնում ոռոգում-ջրառ ընկերություններից՝ հետագայում այն բաշխելով ջրօգտագործողներին:

¹ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության ջրային տնտեսության պետական կոմիտեի տվյալները:

ԶՕԸ-երին պայմանագրային հիմունքներով անհատույց օգտագործման տրամադրված շահագործվող ոռոգման միջհամայնքային ցանցերը հանդիսանում են պետական, իսկ ներհամայնքային ցանցերը՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների սեփականություն:

Ոռոգման ջրի մատակարարման վիճակի վերաբերյալ առավել մանրամասն պատկերացում ունենալու համար վերլուծենք համակարգի մի քանի ցուցանիշներ:

Ոռոգման ջրի հետ կապված ծախսերում մեծ կորուստներից զատ, գերակշիռ դեր ունի նաև էլեկտրաէներգիայի ծախսը: Սա պայմանավորված է հիմնականում ջրի մատակարարման մեխանիկական եղանակի դեռևս գերակայությամբ:

Ստորև ներկայացնենք նախ ոռոգման ջրառիրականացնող ՓԲԸ-ների կողմից փաստացի ծախսված էլեկտրաէներգիայի չափաքանակների վերաբերյալ տվյալներ (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Ոռոգման ջրառիրականացնող ՓԲԸ-ների կողմից փաստացի ծախսված էլեկտրաէներգիան 2004-2013 թթ. ընթացքում¹

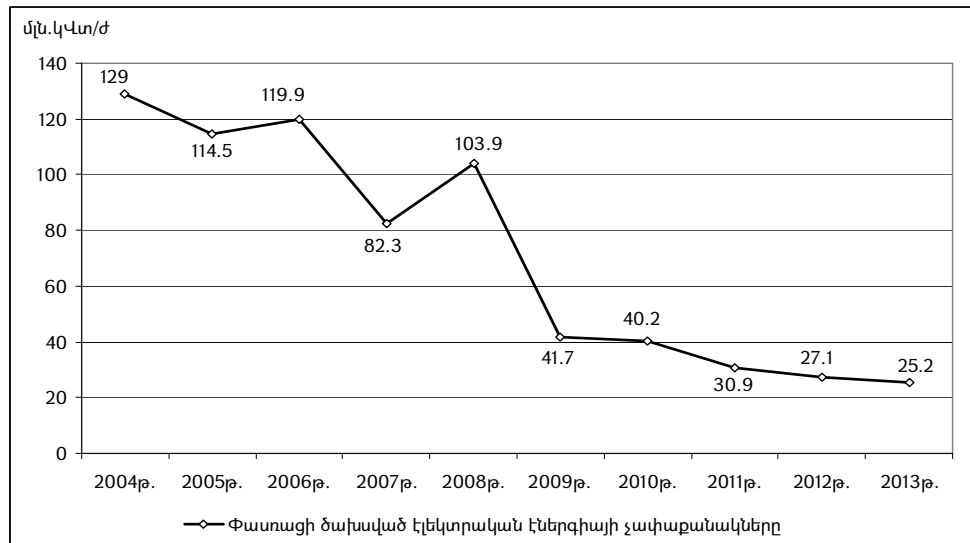
Անվանումը	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Փաստացի ծախսված էլ. էներգիայի չափաքանակները, մլն կՎտ/ժամ	129.0	114.5	119.9	82.3	103.9	41.7	40.2	30.9	27.1	25.2

Ներկայացված աղյուսակից պարզ երևում է, որ տարեց տարի էլեկտրաէներգիայի ծախսի գծով նվազումներ են դիտվում, մասնավորապես 2008-2013 թթ.: Իսկ ահա 2008 թ.-ին այդ ծախսի ավելացումը պայմանավորված է եղել տվյալ տարվա չորային կլիմայի պատճառով և ոռոգման ջուրն էլ ջրօգտագործողներին հիմնականում մատակարարվել է մեխանիկական եղանակով:

Ընդհանուր առմամբ, ոռոգման ջրառիրականացնող ՓԲԸ-ների կողմից 2004-2013 թթ. ընթացքում դիտվել է ծախսված էլեկտրաէներգիայի 80.4 տոկոսի չափով նվազում:

Ավելի պարզ և հստակ պատկերացում ունենալու համար ներկայացնենք նաև 2004-2013 թ. ոռոգման ջրառիրականացնող ՓԲԸ-ների և ԶՕԸ-ների կողմից ծախսված ընդհանուր էլեկտրաէներգիայի մասին տեղեկատվություն պարունակող գծապատկեր 1-ը:

¹ Աղյուսակը կազմվել է Զրային տնտեսության պետական կոմիտեի և «Զրային տնտեսության զարգացման և բարեփոխումների ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» պետական հիմնարկի կողմից տրամադրված տվյալների հիման վրա:

Գծապատկեր 1. Ոռոգման ջրառ իրականացնող ՓԲԸ-ների և ԶՕԸ-ների կողմից ծախսված էլեկտրաէներգիան ըստ 2004-2013 թթ.¹

Ինչպես տեսնում ենք ներկայացված գծապատկեր 1-ից, ծախսված էլեկտրաէներգիայի ցուցանիշը կրճատվել է 47.4 տոկոսով: Մեր կարծիքով սա բավականին դրական ցուցանիշ է, որը վկայում է համակարգի արդյունավետ աշխատանքի մասին: Սակայն պետք է շարունակել այս ծախսի կրճատման գծով կատարվող աշխատանքները, մասնավորապես, ջրամատակարարման մեխանիկականից ինքնահոս եղանակին անցման գործընթացը: Նշենք նաև, որ այժմ էլ վերջինիս հետ կապված ակտիվ կերպով աշխատանքները շարունակվում են և բավականին դրական տեղաշարժ է նկատվում, ինչի մասին էլ վկայում են աղյուսակ 2-ի տվյալները:

Աղյուսակ 2

Փաստացի մեխանիկական ջրառի չափաքանակներն ըստ 2004-2013 թթ.²

Անվանումը	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Փաստացի մեխ. ջրառը ոռոգում- ջրառ իրականացնող ՓԲԸ-ից, հազ. խոր. մ	251377	213718	211627	178527	204944	94310	83957	60075	46543	39582

Վերլուծության արդյունքներից պարզ է դառնում, որ մեխանիկական ջրառը 2013 թվականին ի համեմատ 2004 թ.-ի նվազել է 84.2 տոկոսով:

¹ Գծապատկերը կազմվել է «Ջրային տնտեսության զարգացման և բարեփոխումների ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» պետական հիմնարկի կողմից տրամադրված տվյալների հիման վրա:

² Աղյուսակը կազմվել է «Ջրային տնտեսության զարգացման և բարեփոխումների ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» պետական հիմնարկի կողմից տրամադրված տվյալների հիման վրա:

Միաժամանակ 2008-2013 թթ. ոռոգելի հողատարածքների և մատակարարված ջրի ծավալի մասին տեղեկատվություն պարունակող աղյուսակ 3-ից հստակ երևում է, որ վերջին ժամանակահատվածում նվազել է ջրի տեսակարար ծախսը մեկ հեկտարի հաշվով՝ 2008 թվականին կազմելով 4.47 հազ.խոր.մ.: 2012 թվականին այն շուրջ 19 տոկոսով նվազել է հասնելով մինչև 3.61 հազ.խոր.մ., իսկ ջրի տեսակարար ծախսի նվազումը հիմնականում պայմանավորված է եղել բնակլիմայական պայմանների փոփոխությամբ և ոռոգման առաջնային ցանցում ջրի կորուստների նվազմամբ:

Աղյուսակ 3

Ոռոգելի հողատարածքները և մատակարարված ջրի ծավալն ըստ 2008-2013 թթ.¹

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ԶՕԸ-ների կողմից սպասարկվող ոռոգելի հողատարածք, հազ. հա	128.9	128.1	128.8	129.4	130.7	130.9
Մատակարարված ջրի ծավալ, մլն խոր.մ	576.7	412	396.5	415.3	472.1	473.2
Ջրի տեսակարար ծախսը, հազ.խոր.մ/հա	4.47	3.22	3.08	3.21	3.61	3.70

Կատարված հաշվարկներից ակնհայտ է, որ 2008 թվականի վերջում տեղի ունեցած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պատճառով 2009 թվականին գրանցվել է հետընթաց և նվազման միտում (շղթայական եղանակով) ոռոգման ջրի մատակարարման դիմաց, որը կազմել է 7 տոկոս (աղյուսակ 4):

Իսկ ահա հետագայում, մասնավորապես՝ 2010 թվականին տեղի է ունեցել աճման միտում այդ նույն տարվա նկատմամբ 9.7 տոկոս չափով: Հիմնական պատճառը եղել է նրանում, որ 2010 թվականին հավաքագրվել է 3564 մլն դրամ, իսկ 2009 թվականին՝ 3218 մլն դրամ:

Ոռոգման ջրի մատակարարման մասին են վկայում նաև գանձման վերաբերյալ առկա տվյալները, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 4-ի տեսքով:

Վերջինիս ելակետային տվյալների հիման վրա նպատակ ենք դրել բացահայտելու 2004-2013 թթ. ընթացքում ոռոգման ջրի մատակարարման դիմաց գանձման փաստացի չափաքանակների ժամանակագրական փոփոխություններն ըստ դինամիկայի ցուցանիշների՝ բազիսային և շղթայական եղանակներով:

¹ ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայք, <http://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>, ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 27-ի N 442-Ն որոշում, էջ 114:

**Ոռոգման ջրի մատակարարման դիմաց գանձման փաստացի չափաքանակներն
ըստ 2004-2013 թթ.¹**

Տարիներ	Փաստացի գանձման չափաքանակները, (մլն դրամ)	Բացարձակ հավելած (մլն դրամ)		Աճի տեմպ (տոկոս)		Հավելյալի տեմպ (տոկոս)	
		բազիսային	շղթայական	բազիսային	շղթայական	բազիսային	շղթայական
2004	2511	-	-	-	-	-	-
2005	2976	465	465	118.5	118.5	18.5	18.5
2006	3094	583	118	123.2	103.8	23.2	3.8
2007	3103	592	9	123.6	100.29	23.6	0.29
2008	3443	932	340	137.1	109.9	37.1	9.9
2009	3218	707	-225	128.1	93.0	28.1	-7.0
2010	3564	1053	346	142	109.7	42	9.7
2011	3765	1254	200	150	105.6	50	5.3
2012	4073	1562	308	162.2	107.6	62.2	7.6
2013	4436	1925	363	177	108.2	77	8.2

Այսպիսով, ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից, աճման միտումը տարեց տարի շարունակվել է, որը բավականին դրական տեղաշարժ է, ինչն էլ վկայում է համակարգի արդյունավետ աշխատանքային գործունեության մասին: Միաժամանակ, մատակարարված ոռոգման ջրի դիմաց գանձված գումարի չափաքանակների աճը նշանակում է, որ ավելացել է նաև ժողովրդի վստահության մակարդակը, կապված ոռոգման ջրի մատակարարման համակարգի բարելավման հետ:

ЕВГЕНИЯ АКОПЯН

СОСТОЯНИЕ СНАБЖЕНИЯ ОРОСИТЕЛЬНОЙ ВОДОЙ В РА

Ключевые слова: оросительная вода, электроэнергия, сбор платежей, водоснабжение

Статья посвящена представлению и анализу основных показателей, характеризующих систему орошения в РА. В рамках статьи автор дал также краткое описание системы орошения и охарактеризовал состояние снабжения оросительной водой. Проведен анализ фактически израсходованной электроэнергии за период 2004-2013 гг. как в вододобывающих, так и в водоиспользующих компаниях, в результате чего стало очевидным, что по части этого расхода наблюдалось уменьшение. Автор обратился также к объему фактического сбора, и здесь фиксируя значительные положительные сдвиги.

¹ Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության Զրային տնտեսության պետական կոմիտեի «Զրային տնտեսության զարգացման և բարեփոխումների ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» պետական հիմնարկի տվյալների հիման վրա:

EYGENIA HAKOBYAN

IRRIGATION WATER SUPPLY IN RA

Key Words: irrigation water, energy, collection of bills, water supply

The article discusses the main indicators describing the performance of water irrigation system in RA, and relying on this analysis, based on research results the author provides a short description of irrigation system in RA and characterizes the state of irrigation water supply. Based on the analysis of energy consumption data by water supply companies and water users (companies) for period of 2004-2013 the author concludes that energy consumption spending declined. The data on bills collected for the period of 2004-2013 also enable to conclude that a positive shift has been made.

ԼԻԼԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

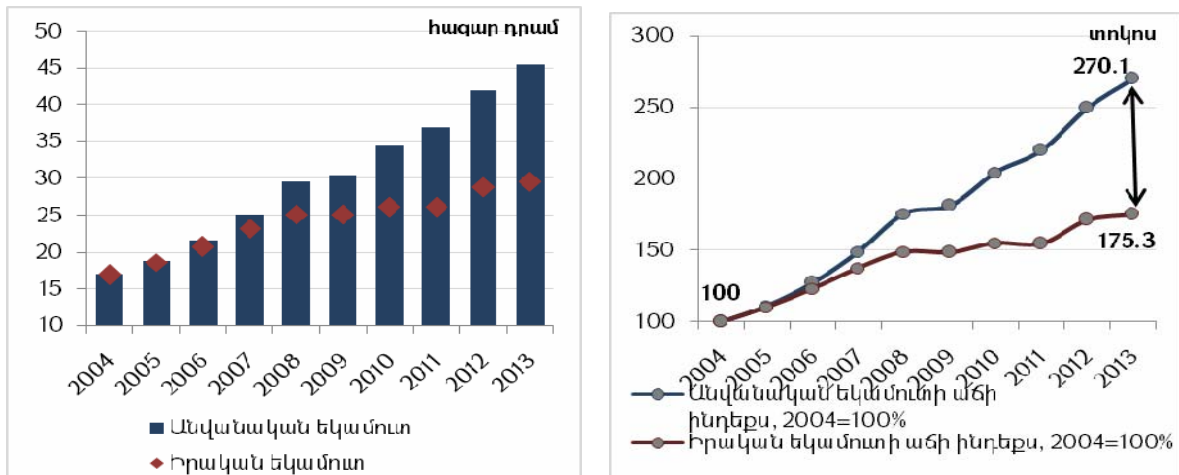
ՀՀ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. անվանական եկամուտ, իրական եկամուտ, դրամական եկամուտ, մեկ շնչի հաշվով եկամուտ, եկամտի կառուցվածք, դեցիլային խմբեր, դեցիլային գործակից, եկամտի ձևավորման աղբյուրներ, պետական աջակցություն

Բնակչության եկամուտների ուսումնասիրությունը հատկապես էական նշանակություն ունի երկրի սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ճիշտ մշակման և իրականացման արդյունքները բնութագրելու տեսանկյունից: Ըստ այդմ, հողվածում մանրամասն վերլուծվել է Հայաստանի բնակչության եկամուտների կառուցվածքը և դինամիկան՝ հաշվի առնելով եկամուտների անվանական և իրական մեծությունները, քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի տարբերությունները: Ինչպես նաև ուսումնասիրվել է բնակչության դեցիլային խմբերի միջև առկա բևեռացվածությունը ըստ եկամուտների կառուցվածքային տարբերությունների:

Ինչպես վկայում է համաշխարհային փորձը՝ կառավարության կողմից մշակվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը արդյունավետ է միայն այն պարագայում, երբ վերջինիս մշակման ժամանակ հաշվի է առնված բնակչության միջև եկամուտների բաշխումը և առկա միջին եկամտի մակարդակը: Քանզի այս ցուցանիշները հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել ինչպես հասարակությունում ձևավորված սոցիալական խմբերի, վերջիններիս միջև առկա տարբերությունների, այնպես էլ՝ երկրի տնտեսության վերաբերյալ:

Հայաստանում մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական անվանական եկամուտը¹ վերջին տասը տարիների ընթացքում աճման միտում է դրսևորել՝ 2005-2013 թթ. տարեկան միջինում աճելով 11.7 տոկոսով²: 2013 թվականին մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտը կազմել է 45,530 դրամ՝ 3.487 դրամով կամ 8.3 տոկոսով ավել 2012 թ. նույն ցուցանիշից: Ի հակադրություն անվանական եկամտի մեկ շնչի հաշվով իրական եկամտը³ տարեկան միջինում աճել է 6.4 տոկոս և 2013-ին կազմել է 29,550 դրամ՝ ավելի քան 1.5 անգամ զիջելով անվանական մեծությանը:

Գծապատկեր 1. Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական անվանական և իրական եկամուտների դինամիկան 2004-2013 թվականներին

Այսպիսով, թեև մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտը և՛ անվանական, և՛ իրական արտահայտությամբ աճման միտում է դրսևորել, իրական արտահայտությամբ աճը ավելի մեղմ է եղել: Եթե 2013-ին անվանական եկամուտը 2004-ի նկատմամբ ավելացել է 170 տոկոսով, ապա իրական արտահայտությամբ աճը կազմել է 75 տոկոս:

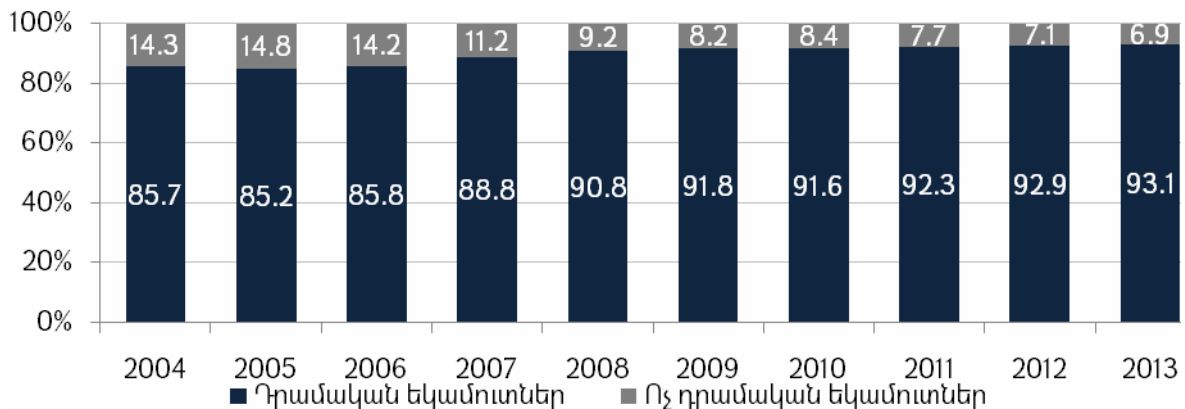
Հայաստանի բնակչության եկամուտների գերակշիռ մասը կազմում են դրամական եկամուտները: Ընդ որում, դրամական եկամուտների կշիռն ամբողջական եկամտում տարեց տարի աճել է և, համապատասխանաբար, ոչ դրամական եկամուտների⁴ կշիռը՝ նվազել: 2013-ին դրամական եկամուտների կշիռը 2004 թվականի նկատմամբ աճել է 7.4 տոկոսային կետով՝ կազմելով 93.1 տոկոս, իսկ ոչ դրամական եկամուտներինը նվազել է մինչև 6.9 տոկոս:

¹ Ամբողջական եկամուտը, որը ներառում է և՛ դրամական, և՛ ոչ դրամական եկամուտները:

² Հոդվածում օգտագործված վիճակագրական տվյալների համար աղբյուր են հանդիսացել ՀՀ ազգային վիճակագրության ծառայության կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության անվանազերծված միկրոտվյալների բազաները՝ 2004-2013 թվականների համար:

³ 2004 թվականի գներով՝ սպառողական գների ինդեքսով ճշգրտված:

⁴ Ոչ դրամական եկամուտներն իրենց մեջ ներառում են տնային տնտեսության կողմից սպառվող (օգտագործվող), սեփական տնտեսությունից ստացված սննդամթերքը՝ դրամով արտահայտված, ինչպես նաև բարեկամներից կամ այլ անձանցից անվճար ստացված ոչ պարենային ապրանքները և ծառայությունները:

Գծապատկեր 2. Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտը 2004-2013 թվականներին, տոկոս

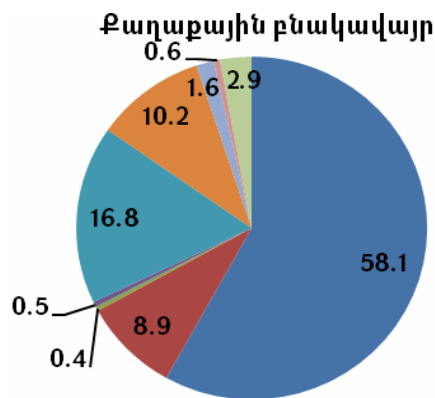
Չնայած վերջին տասը տարիների ընթացքում բնակչության դրամական եկամուտները ևս կառուցվածքային որոշակի փոփոխությունների են ենթարկվել, այնուամենայնիվ իրենց կարևորությունը շարունակում են պահպանել վարձու աշխատանքից ստացված եկամուտները և պետական թոշակներն ու նպաստները: 2013-ին մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամտի կառուցվածքում ամենամեծ կշիռն ունիվարձու աշխատանքից ստացված եկամուտը՝ 51.6 տոկոս, որին հաջորդում են պետական թոշակներն ու նպաստները՝ 17.9 տոկոսը, և տրանսֆերտները՝ 11.3 տոկոս, իսկ ամենափոքր բաժինն ունի սեփականությունից ստացված եկամուտը՝ 0.4 տոկոս:

Աղյուսակ 1

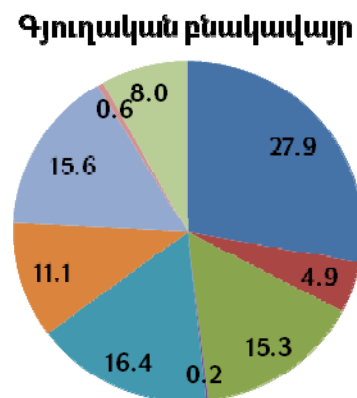
Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամտի կառուցվածքն ըստ եկամտի աղբյուրների, 2004, 2008 և 2013 թվականներին, տոկոս

	2004	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Եկամուտվարձու աշխատանքից	48.5	53.9	54.7	53.0	53.0	52.4	51.6
Եկամուտին քննադրվածությունից	8.0	8.9	5.5	7.0	6.8	7.8	8.1
Եկամուտ գյուղատնտեսության և կենդանիների ավազներից	11.1	6.6	5.9	3.7	5.1	5.7	5.8
Եկամուտ սեփականությունից	0.2	0.1	0.1	0.1	0.4	0.3	0.4
Պետական թոշակներ և նպաստներ	13.6	18.1	20.0	18.7	19.0	18.4	17.9
Տրանսֆերտներ	12.6	10.0	9.5	12.4	12.1	10.8	11.3
Այլ եկամուտներ	6.1	2.3	4.3	5.1	3.6	4.6	5.0
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Դրամական եկամուտների կառուցվածքի տարբերություններն հատկապես ակնհայտ են գյուղական և քաղաքային բնակչության շրջանակներում: Եթե քաղաքային բնակավայրերում մեկ շնչի հաշվով եկամտի գերակշիռ մասը՝ 58.1 տոկոս, կազմում են վարձու աշխատանքից ստացված եկամուտները, ապա գյուղական բնակավայրերում վերջինիս կշիռը թեև ամենամեծն է, սակայն կազմում է ընդամենը 27.9 տոկոս:

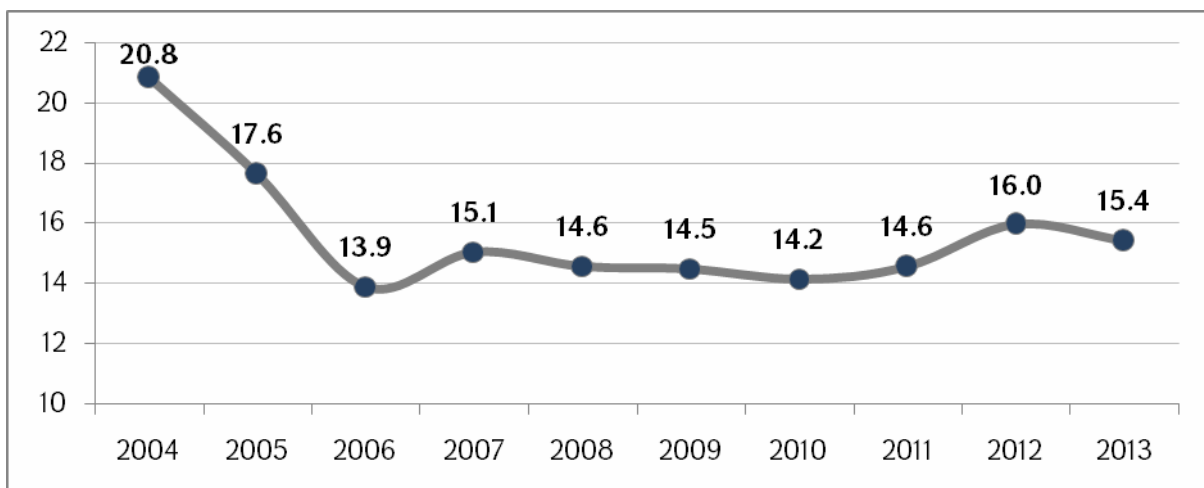
- Եկամուտներ վարձու աշխատանքից
- Եկամուտ ինքնագաղվածությունից
- Եկամուտներ գյուղմթերքի վաճառքից
- Եկամուտ սեփականությունից
- Կետական թոշակներ և նպաստներ
- այլ եկամուտներ

- տրանսֆերտներ
- սննդամթերքի սպառում սեփական տնտեսությունից
- անվճար ոչ պարենային ապրանքներ և ծառայություններ

Գծապատկեր 3. Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամտի կառուցվածքն ըստ եկամտի աղբյուրների, քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում, 2013 թվական, տոկոս

Միևնույն ժամանակ, գյուղական բնակավայրում հատկապես մեծ են սեփական տնտեսությունից սպառված սննդամթերքի՝ 15.6 տոկոս, և գյուղմթերքի վաճառքից ստացված եկամուտների՝ 15.3 տոկոս, դերը: Հատկանշական է նաև, որ և՛ քաղաքներում, և՛ գյուղերում գրեթե նույն էական նշանակությունն ունեն Կետական թոշակներն ու նպաստները՝ համապատասխանաբար 16.8 և 16.4 տոկոս:

Գծապատկեր 4. Եկամտի բաշխման դեցիլային գործակիցը 2004-2013 թվականներին

Այժմ անդրադառնանք բնակչության եկամուտների կառուցվածքին ըստ դեցիլային խմբերի, քանզի Հայաստանում դեցիլային խմբերի միջև բեռացվածությունը բավականին խորն է: Ամենահարուստ և ամենաաղքատ խմբերի միջև բեռացվածությունը բնութագրող դեցիլային գործակիցը հատկապես մեծ է եղել 2004 թվականին՝ կազմելով 20.8: Հետագա տարիների ընթացքում վերջինս նվազման միտում է դրսևորել և արդեն 2010 թվականին կազմել է 14.2: 2011-2012 թվականներին դեցիլային ամենահարուստ և ամենաաղքատ խմբերի միջև բեռացվածությունը կրկին մեծացել է՝ 2012-ին կազմելով 16.0: 2013-ին այս ցուցանիշը կազմել է 15.4:

2013 թվականին ամենահարուստ 10-րդ դեցիլային խմբում մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտը կազմել է 130,642 դրամ, իսկ ամենաաղքատ դեցիլային խմբում՝ 8,469 դրամ: Հարկ է նկատել, որ տարբերությունը բավականին կտրուկ է հատկապես վերջին երկու՝ 9-րդ և 10-րդ դեցիլային խմբերի մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտների միջև, 10-րդ խմբի ցուցանիշը գերազանցում է 9-րդ խմբի համապատասխան ցուցանիշը 69,900 դրամով կամ 2 անգամ:

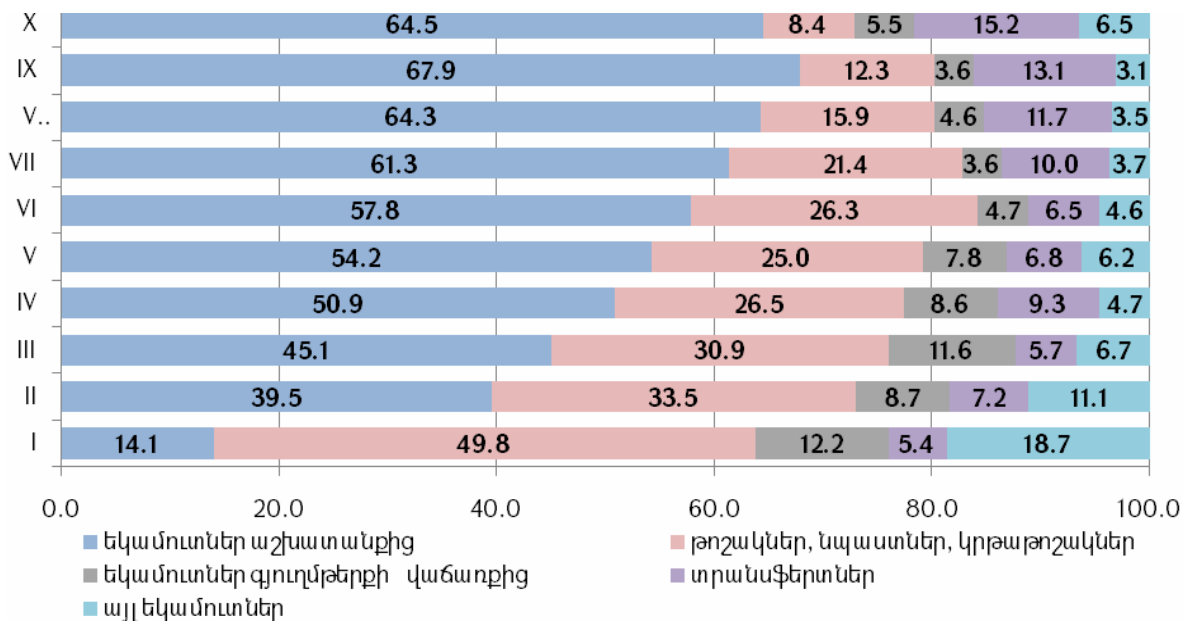
Աղյուսակ 2

**Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտն ըստ դեցիլային խմբերի,
2004-2013 թվականներ, դրամ**

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
2013	8,469	15,400	20,981	25,847	30,969	36,169	42,430	51,041	64,742	130,642
2012	7,437	13,676	18,539	23,340	28,220	33,446	39,728	48,241	60,756	118,748
2011	6,530	12,242	16,757	21,181	25,880	30,582	36,501	43,972	55,171	95,095
2010	6,489	11,207	15,440	19,407	23,166	27,216	32,225	39,133	49,671	91,965
2009	5,273	9,877	13,731	17,660	21,416	25,337	30,058	36,482	45,723	76,508
2008	5,236	10,012	13,483	16,754	20,150	23,936	28,035	33,561	42,934	76,398
2007	4,291	8,201	11,030	13,714	16,658	19,636	23,230	27,886	35,539	64,609
2006	3,717	6,929	9,262	11,569	13,886	16,399	19,452	23,215	29,232	51,707
2005	2,580	5,088	7,246	9,383	11,617	14,058	16,848	20,875	27,319	45,531
2004	2,260	4,395	6,189	8,017	9,869	11,903	14,337	17,882	23,793	47,061

Ինչպես երևում է ստորև ներկայացված գծապատկերից, առաջին դեցիլային խմբում գերակշռում են պետական օժանդակությունից ստացված եկամուտները (թոշակներ, նպաստներ և կրթաթոշակներ)՝ 49.8 տոկոս, և այլ եկամուտները՝ 18.7 տոկոս: Իսկ 10-րդ դեցիլային խմբում մեծ բաժին ունեն աշխատանքից ստացված եկամուտները՝ 64.5, և տրանսֆերտները՝ 15.2 տոկոս:

Հարկ է նկատել, որ մյուս՝ 2-րդից 9-րդ դեցիլային խմբերում, էական նշանակություն ունեն աշխատանքից և պետական աջակցության տեսքով ստացված եկամուտները: Ընդ որում, եթե աշխատանքից ստացված եկամտի դերը ավելանում է դեցիլային խմբի կարգի աճմանը զուգահեռ, ապա պետական աջակցության կշիռը՝ ճիշտ հակառակը:

Գծապատկեր 5. Մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամտի կառուցվածքն ըստ ղեցիլային խմբերի, 2013 թվական, դրամ

Ընդհանրացնելով կատարված վերլուծությունը՝ կարող ենք կատարել հետևյալ հիմնական եզրահանգումները.

- Հայաստանում մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական եկամուտը և՛ անվանական, և՛ իրական արտահայտությամբ աճման միտում է ունեցել՝ ենթարկվելով կառուցվածքային որոշակի փոփոխությունների. տարեց տարի կրճատվել է ոչ դրամական եկամուտների կշիռը՝ ի հաշիվ դրամական եկամուտների կշռի ավելացման: Իսկ դրամական եկամուտների կառուցվածքում էական դեր է ունեցել և այդ դերը պահպանում է վարձու աշխատանքից ստացված եկամուտը:
- Եկամուտների գերակշիռ մասը կազմում են աշխատանքից ստացված եկամուտները, սակայն շարունակում է նշանակալի մնալ նաև պետական աջակցության դերը:
- Եկամուտների կառուցվածքի տարբերություններն հատկապես ակնհայտ են գյուղական և քաղաքային բնակչության շրջանակներում: Քաղաքային բնակավայրերում գերակշռում են վարձու աշխատանքից ստացված եկամուտները, իսկ գյուղական բնակավայրերում էական դեր ունեն սեփական տնտեսությունից սպառված սննդամթերքի և գյուղմթերքի վաճառքից ստացված եկամուտները:
- Դրամական եկամտի կառուցվածքային տարբերություններն զգալի են նաև ղեցիլային խմբերի միջև: Ամենաաղքատ ղեցիլային խմբում գերակշռում են պետական օժանդակությունից ստացված եկամուտները (թոշակներ, նպաստներ և կրթաթոշակներ), իսկ ամենահարուստ ղեցիլային խմբում մեծ բաժին ունեն աշխատանքից ստացված եկամուտները և տրանսֆերտները:

ЛИЛИТ АКОПЯН

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ РА

Ключевые слова: номинальный доход, реальный доход, денежный доход, доход на душу населения, структура дохода, децильные группы, децильный коэффициент, источники дохода, государственное содействие

Исследование доходов населения имеет важное значение с точки зрения правильного развития и реализации социально-экономической политики, а также для описания результатов. Соответственно, статья проводит детальный анализ структуры и динамики доходов населения Армении, принимая во внимание реальную и номинальную стоимость дохода, разницу между городским и сельским населением. А также была выявлена разница между децильными группами населения с точки зрения структуры доходов.

LILIT HAKOBYAN

INCOME STRUCTURE ANALYSIS OF RA POPULATION

Key Words: nominal income, real income, monetary income, per capita income, structure of income, decile groups, decile ratio, income sources, state support

The research of population income is important for development and implementation of country's socio-economic policy and for describing its results. Accordingly, income structure and dynamics of population in Armenia are closely analysed, considering nominal and real values of incomes and differences between urban and rural population. Polarization among the decile groups of population according to structural differences of incomes has also been reviewed.

НАИРА АЙРАПЕТЯН

Ассистент, АГЭУ

ОСОБЕННОСТИ НАРУЖНОЙ РЕКЛАМЫ В РА

Ключевые слова: особенности наружной рекламы в Армении, факторы, влияющие на развитие наружной рекламы в Армении

В данной статье представлена роль и местонаружной рекламы на армянском рекламном рынке. В статье проанализирован рынок наружной рекламы в РА и приведены данные, характеризующие особенности данного вида рекламы в Армении, которые можно использовать при разработке, планировании и реализации эффективных рекламных кампаний, в том числе и с использованием наружной рекламы.

Наружная реклама, занимающая второе место по своей востребованности, продолжает занимать ключевой сегмент рекламного рынка Армении и, согласно экспертным оценкам, ее доля составляет около 20% рынка рекламы РА. В качестве наружной рекламы в Армении используются практически все известные ее разновидности, число которых около 37-и, среди которых билбордам принадлежит самая большая доля - 70-80%. В последнее время в Ереване расширяется использование рекламы на LED экранах, пилларов, крышных установок, сити-форматов, лайт-боксов, сколлеров, призматронов и т.д., но основными и самыми распространенными все-таки остаются билборд, сити-форматы камурдж (брендирование мостов), доля которых составляет соответственно 60%, 20% и 10%. В то же время, количество билбордов в Ереване достигает 600 штук или занимает 25 тыс. кв.м поверхности, а 400 штук размещены в регионах. То есть, рекламные поверхности всех видов наружной рекламы по всей территории страны распределены неравномерно: 60% поверхностей сосредоточены в г. Ереване и 40% - в регионах. Цены на размещение рекламы также отличаются в зависимости от места размещения и региона.

Таблица 1

Данные о ценах размещения наружной рекламы по типам конструкций и регионам (данные I-го полугодия 2015 г.)¹

Тип конструкции	Цены в г.Ереване (в драмах)	Цены в регионах (в драмах)
Билборд	8 000-12 000 (за 1 кв.м)	3000-6000 (за 1 кв.м)
Сити-формат	150 000 -350 000 (за 1 шт.)	0
Пиллар	150 000 -350 000 (за 1 шт.)	0
Реклама на мостах	6 000-14 000 (за 1 кв.м)	0

¹ Источник: экспертные оценки.

Лидерами рынка наружной рекламы являются следующие организации: “Зебра” (Zebra)”, Ассоциация Нушикян” (NushikyanAssociation LLC), БигБорд (BigBoard LLC), Outdoor Effect LLC, Ideal (Идеал), Универсал Графикс (UniversalGraphics), VVArt LLC, MikMetal LLC, Bunar LLC, Cityboard LLC, “Медиагрупп”, ”Юникорн Групп”, BBGroup, которые с общей долей 70% являются лидерами на рынке наружной рекламы.

В то же время, в Армении разрешение на установку только лишь рекламных щитов получили более 60 организаций.

В РА в 2014-2015 гг. наружная реклама являлась приоритетным каналом для банковского сектора, мобильной связи, строительных материалов, алкогольной продукции, бытовой техники, продуктов питания, ритейла и т.д. (см. Таблицу 2)

Таблица 2

Структура наружной рекламы в РА (основные категории товаров, рекламируемых наружной рекламой) (по данным на I-ое полугодие 2015 г.)¹

КАТЕГОРИЯ
УСЛУГИ СВЯЗИ, СРЕДСТВА СВЯЗИ
ФИНАНСОВЫЕ УСЛУГИ, БАНКИ
БЕЗАЛКОГОЛЬНЫЕ НАПИТКИ
СТРОИТЕЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ
ОПТОВО-РОЗНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ
ФИНАНСОВЫЕ УСЛУГИ, БАНКИ
МЕБЕЛЬ
АУДИО- И ВИДЕОТЕХНИКА, ФОТОТОВАРЫ
ТОВАРЫ ДЛЯ ДОМА
ОДЕЖДА И ОБУВЬ
КОСМЕТИКА, ПАРФЮМЕРИЯ, СРЕДСТВА ГИГИЕНЫ
БЫТОВАЯ ТЕХНИКА
БЕЗАЛКОГОЛЬНЫЕ НАПИТКИ
ПРОДУКТЫ ПИТАНИЯ
ПРОЧИЕ ТОВАРЫ И УСЛУГИ

¹ Источник: экспертные оценки.

Таблица 3

Топ-10 рекламодателей наружной рекламы РА (по данным на I-ое полугодие 2015 г.)¹

Рекламодатели (Организации)
VivaCell-MTS
Orange
Municipality
Beeline
Ideal
Ameria bank
U!com
Rostelecom
Yerevan Mall
Dalma Garden Mall

Рынок наружной рекламы в Армении до 2008 г. неуклонно расширялся, однако затем наметился некоторый его спад, что отразилось на ценах, которые имели тенденцию к снижению. С 2012 г. на рынке наружной рекламы стали прослеживаться некоторые изменения, которые продолжаются до сих пор. Причиной тому стало появление новых видов наружной рекламы на отечественном рынке, таких, как LED экраны, пиллары, крышные установки и т.д.. Реклама на LED электронных экранах предоставляется, в основном, рекламным агентством “ББ Медиа”. Со временем, как и во всем мире и в России, LED экраны все больше будут вытеснять традиционно используемые рекламные щиты разных размеров. Дело в том, что LED экраны умело сочетают в себе преимущества как наружной рекламы, так и привлекательность и зрелищность телевизионной рекламы. Его преимущества состоят в том, что они динамичны, оперативны, отличаются гибкостью в плане размещения, привлекают внимание за счет яркого и динамично изменяющегося изображения, работают круглосуточно и не зависят от погодных условий. Более того, они доступны даже небольшим рекламодателям малого и среднего бизнеса, которые не могут позволить себе использование иных основных видов средств рекламы (телевидение, интернет и т.д.).

Но в Армении, по нашему мнению, этот вид рекламы пока используется не очень эффективно, так как она не всегда разрабатывается и используется в соответствии с теми требованиями, которых необходимо придерживаться: длительность ролика, содержание, место расположения экрана и т.д.. Так, длительность одного рекламного ролика составляет 10 секунд и он повторяется через каждые 3 минуты, хотя исследованиями выявлено, что длительность ролика в 5 секунд обеспечивает более высокий уровень эффективности в связи с тем, что пешеходы или проезжающие именно за это время успевают заметить и понять содержание ролика.

¹ Источник: экспертные оценки.

Дальнейшее развитие наружной рекламы в РА будет обусловлено следующими тенденциями:

- маркетинговыми
- технологическими
- экономическими
- социальными.

В частности, на развитие наружной в Армении будут влиять:

- те же самые тенденции, которые влияют на развитие наружной рекламы в мире вообще;
- перераспределение бюджетов между различными медиами будет углубляться;
- развитие исследований эффективности;
- развитие высокотехнологичных конструкций и уличной мебели, то есть ставка на инновационную деятельность;
- постепенный вынос из центра крупноформатных конструкций;
- дальнейшее сокращение количества конструкций щитовой рекламы размером 3х6 и принятие новых правил размещения рекламы, особенно в центре г. Еревана, исключая применение ряда видов крупногабаритных конструкций, что приведет к дальнейшему развитию также транзитной рекламы и возрастанию ее роли в основном для центра города;
- расширение роли региональной рекламы;
- новые подходы при размещении рекламы и планировании рекламных кампаний;
- появление новых типов наружной рекламы (например, медиафасадов);
- применение новых типов рекламы в г. Ереване, а в регионах и на региональных трассах сохранится преобладание щитов размером 3х6;
- рост доли и роли транзитной рекламы вообще (*Западные исследования подтверждают, что реклама в движении запоминается на 45% лучше, чем статичное изображение, 26% потребителей хотят купить продукт или услугу после того, как увидят ее рекламу на транспорте*);
- новые технологии изготовления наружной рекламы дадут возможность сократить сроки изготовления, снизить цены, повысить качество, предложить новые креативные решения, которые, безусловно, повысят эффективность рекламы;
- интенсивный путь развития, увеличение эффективности использования существующих рекламных возможностей;
- повышенные требования рекламодателей к качеству изображения, печатания и изготовления, вообще;
- изменения в законодательстве, касающиеся наружной рекламы-???-запрет рекламы вредных для здоровья товаров;
- расширение предложения и клиентской базы и повышение конкуренции.

Исследования наружной рекламы включают:

- Фотографии
- Географическое положение конструкций
- Технический паспорт наружной конструкции
- Мониторинг носителей наружной рекламы
- Анализ адресных программ конкурентов
- Формирование карт размещения
- Расчет показателей охвата и частоты контактов для рекламных кампаний
- Анализ территориального распределения адресной программы по административным округам
- Анализ “близости” рекламных конструкций к объектам социальной инфраструктуры (от школ до рынков и ресторанов) - Proximity Analysis

Оценка эффективности наружной рекламы по своей сложности преобладает над другими видами рекламы. Если обратиться к теории, то единственным общепринятым критерием оценки эффективности наружной рекламы является показатель GRP (GrossRating-Point), который рассчитывается из отношения общего числа людей к их потоку, проходящему рядом с данным рекламным щитом. На эффективность влияет также угол поворота по направлению или против направления движения потока людей, где расположен рекламный щит и т.д.

Эффективность наружной рекламы можно измерить и с применением показателя OTS. Он схож с GRP, но отличается от него методом сбора информации. Для подсчитывания OTS проводятся социологические исследования: анкетирование, опросы, фокус-группы.

Данные GRP и OTS невозможно сравнить, так как используется разный метод сбора информации. Еще сложнее оценить эффективность при масштабной рекламной кампании, так как используются разные каналы коммуникации. Например, данные по TV-рекламе собираются с помощью инструмента реoplemeter, радио – через опросы, Интернет – оценивается проще остальных носителей-с помощью подсчета количества посетителей и времени пребывания на странице рекламодателя, а наружная реклама – по вышеуказанным показателям.

На данный момент оценка эффективности наружной рекламы остается только экспертным мнением. В основном, именно рекламодатель может определить для себя эффективность рекламы, отталкиваясь от продаж или от входящего трафика. В случае с имиджевой рекламой эффективность определить сложнее. Основная задача медиаплана – обеспечить максимальный поток входящего трафика, а дальше его должен обработать рекламодатель.

ՆԱԻՐԱ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՎԱԶԴԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. արտաքին գովազդի առանձնահատկությունները ՀՀ, ՀՀ արտաքին գովազդի զարգացման վրա ազդող գործոնները

Հոդվածում լուսաբանված են արտաքին գովազդի տեղը և դերը ՀՀ գովազդային շուկայում: Հոդվածում վերլուծվել է ՀՀ արտաքին գովազդի շուկան և ներկայացված են տվյալներ, որոնք բնութագրում են արտաքին գովազդի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, որոնք կարելի է կիրառել արդյունավետ գովազդային արշավների մշակման, պլանավորման և իրականացման ընթացքում, այդ թվում՝ ռադիոգովազդի կիրառմամբ:

NAIRA HAYRAPETYAN

CHARACTERISTICS OF OUTDOOR ADVERTISING IN ARMENIA

Key Words: characteristics of outdoor advertising in Armenia, factors affecting development of outdoor advertising in Armenia

This article presents the role and place of outdoor advertising in Armenian advertising market. The article analyzes the outdoor advertising market in Armenia and presents data describing features of this type of advertising in Armenia, that can be used in design, planning and implementation of efficient advertising campaigns including the use of radio advertising.

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՀԱՋՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԶԲՈՍԱԶՐԶՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. զբոսաշրջություն, զբոսաշրջիկ, հեռանկար, նախադրյալ, ագրոտուրիզմ, էկոտուրիզմ, զարգացում

Զբոսաշրջությունն այսօր համարվում է աշխարհի շատ զարգացած և զարգացող երկրների հիմքը: Զբոսաշրջային ծառայությունները կազմում են բնակչության կողմից սպառվող ծառայությունների զգալի մասը և ունեն յուրահատուկ սոցիալ-առողջարարական բնույթ:

Զբոսաշրջությունը Հայաստանում հիմնվում է երկրում առկա բնական ռեսուրսների վրա: Զբոսաշրջության տեսակների զարգացման գոյություն ունեցող հնարավորությունները թույլ են տալիս էականորեն տարբերակել առաջարկը և բարձրացնում են երկրի զբոսաշրջային ապրանքի մրցունակությունը:

Զբոսաշրջությունը համաշխարհային տնտեսության ամենաշարժուն և շահութաբեր ոլորտներից է: Հայաստանի հանրապետությունը գտնվում է տնտեսական զարգացման այնպիսի փուլում, երբ ձևավորվում են նրա կառուցվածքի հիմնական տարրերը, համաշխարհային տնտեսության մեջ ինտեգրացման ուղիները՝ տեղի է ունենում կապիտալի կուտակման, վերաբաշխման ներհոսքի և արտահոսքի գործընթացներ: Այդպիսի պայմաններում շատ կարևոր է կողմնորոշվել տնտեսական գործունեության այնպիսի ոլորտները և ճյուղերը, որոնց զարգացումը հնարավորություն կընձեռնի հանրապետությունում համեմատաբար արագ լուծել տնտեսական աճի և վճարային հաշվեկշռի դեֆիցիտի կրճատման, զբաղվածության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման հիմնախնդիրները:

Մի շարք երկրներում տնտեսության զարգացման գործընթացի հետազոտումից պարզվում է, որ այդպիսի ոլորտ կարող է լինել զբոսաշրջությունը: Զբոսաշրջության զարգացումը պահանջում է յուրահատուկ ռեսուրսներ, կադրեր և տեխնոլոգիաներ, որոնք պետք է բավարարեն որոշակի պահանջների:

ՀՀ հսկայական ռեսուրսներ և անհրաժեշտ նախադրյալներ ունի զբոսաշրջության զարգացման համար և դրանց լիարժեք օգտագործումը կարող է մեծապես նպաստել վերոնշյալ խնդիրների լուծմանը և Հայաստանը դարձնել այս ոլորտում մասնագիտացված ակտիվ և զարգացած երկրներից մեկը աշխարհում:

Համաշխարհային տնտեսական զարգացման ցուցանիշների մեջ զբոսաշրջության ոլորտին ներկայում բաժին է ընկնում համապատասխանաբար համախառն ներքին արդյունքի 6%-ը, համախառն ներդրումների՝ 7%-ը, համաշխարհային սպառողական ծախսերի՝ 11, հարկային մուտքերի՝ 5%-ը և յուրաքանչյուր 16-րդ աշխատանքային տեղը: Վերջին 20-30 տարիներին միջազգային զբոսաշրջության տեսակարար կշիռը համաշխարհային արտահանման մեջ հասել է 7%-ի, իսկ միջազգային զբոսաշրջության շահութաբերության բացարձակ աճը զիջում է միայն նավթի և ավտոմեքենաների արտադրություններին: Զբոսաշրջությունը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների այն եզակի բնագավառներից է, որը զարգանում է արագ թափով՝ գրեթե առանց ճգնաժամային երևույթների և ակտիվության զգալի անկումների:

Զբոսաշրջությունը ունի բազմաթիվ տարատեսակներ, որոնց ուսումնասիրությունը հեշտացնելու նպատակով, ելնելով որոշակի չափանիշներից, դրանք կարելի դասակարգել առանձին խմբերում:

Մեր հանրապետության զբոսաշրջության դասակարգման համար կարելի է հիմք ընդունել հետևյալ չափանիշները.

- զբոսաշրջության (տուրի) բնույթը,
- զբոսաշրջության կազմակերպման ձևը,
- զբոսաշրջության ֆինանսավորումը,
- զբոսաշրջության տևողությունը,
- զբոսաշրջությանը մասնակցելու ձևը,
- զբոսաշրջության մասնակիցների տարիքային կազմը,
- զբոսաշրջության կազմակերպման աշխարհագրական սկզբունքը:

Ըստ բնույթի զբոսաշրջությունը կարելի է բաժանել հետևյալ տեսակների.

- հանգստի զբոսաշրջություն,
- ռեկրեացիոն (կենսավերարտադրողական) զբոսաշրջություն,
- գործարար զբոսաշրջություն,
- առևտրային զբոսաշրջություն (շոփինգ տուրիզմ),
- սպորտային զբոսաշրջություն,
- գիտական և գիտաճանաչողական զբոսաշրջություն,
- կրոնական զբոսաշրջություն,
- կոմունիկացիոն զբոսաշրջություն,
- գյուղական զբոսաշրջություն:

Դրանցից ՀՀ-ում առավել տարածված են զբոսաշրջության առևտրային և կոմունիկացիոն տեսակները, չնայած, որ միջազգային մասշտաբով դրանք այնքան էլ մեծ տեսակարար կշիռ չունեն:

Վերջին տարիներին Հայաստան այցելած զբոսաշրջիկների մեջ մեծ թիվ են կազմում գործարար զբոսաշրջիկները: Դա պայմանավորված է Հայաստանի՝ համաշխարհային տնտեսության մեջ որպես նոր ընդգրկված երկրի, սերտաճման, առևտրային և տնտեսական ոլորտներում ծրագրային քաղաքականության իրականացման գործընթացներով: Այն մեծ հեռանկարներ ունի մեր հանրապետությունում: Աշխարհի բազմաթիվ երկրներ, մասնավորապես՝ հարավ-արևելյան Ասիայի երկրները՝ Թայլանդը, Սինգապուրը, Ֆիլիպինները և այլ երկրներ հետևողականորեն զարգացնում են գործարար զբոսաշրջությունը:

Ըստ աշխարհագրական բաժանման սկզբունքի՝ ԶՀԿ-ը զբոսաշրջությունը բաժանում է երկու խմբի՝ ներքին և արտաքին:

Ըստ ֆինանսավորման հատկանիշի զբոսաշրջությունը դասակարգվում է սոցիալական, խրախուսողական և ինքնաֆինանսավորվող տեսակների:

Ըստ տևողության հատկանիշի զբոսաշրջությունը դասակարգվում է կարճաժամկետ (մինչև մեկ շաբաթ, միջին ժամկետի (մեկից մինչև երեք շաբաթ) և երկարաժամկետ (երեք շաբաթից ավելի) ձևերի:

Ըստ զբոսաշրջության մասնակիցների քանակի՝ անհատական, ընտանեկան և խմբային, ըստ զբոսաշրջիկների տարիքային կազմի՝ մանկապատանեկան, երիտասարդական, տարեցների և խառը:

Ըստ զբոսաշրջության կազմակերպման ձևի՝ ինքնագործ և կազմակերպված:

Երկրի զբոսաշրջային ներուժը պայմանավորված է հետևյալ նախադրյալներով՝

- լանդշաֆտաբնակլիմայական պայմանների առանձնահատկությունները,
- սոցիալ տնտեսական զարգացումը,
- բնապատմական հուշարձանների առկայությունը,
- գիտակազմակերպչական և զբոսաշրջության կառավարման, համապատասխան օրենսդրաիրավական դաշտը:

Զբոսաշրջության զարգացման առաջնահերթ քայլերից մեկը մեր հանրապետությունում պետք է լինի այդ ոլորտի տեսամեթոդական հիմնահարցերի լուծումը, որի հիմնական ուղիները պետք է դառնան ինչպես ընդհանուր զբոսաշրջության, այնպես էլ դրա ենթակառուցվածքների և ծառայությունների առանձին տեսակների գիտական ու մարքեթինգային հետազոտությունները: Այդ գործում անհրաժեշտ է պետական աջակցություն և պետական բյուջեից այդ ուղղությամբ հիմնարար հետազոտությունների ֆինանսավորումը: Մարքեթինգային հետազոտությունները պետք է ընդգրկեն զբոսաշրջային ծառայության նկատմամբ պահանջարկի և առաջարկի, դրանց միջև հավասարակշռվածության ապահովման, ցանկալի ուղղվածություն հաղորդելու, զբոսաշրջային ծառայությունների շուկաների, դրանց հնարավորությունների և նախադրյալների, ինչպես նաև մարքեթինգային մյուս գործառույթների իրականացման հնարավոր տարբերակների ուսումնասիրությունները: Պետությունը, օգտագործելով տարբեր երկրներում իր դիվանագիտական կառույցները և ներկայացուցչությունները, հայկական սփյուռքի հետ ունեցած կայուն կապերը և այլն, կարող է համեմատաբար ավելի հեշտությամբ լուծել զբոսաշրջության զարգացման արտաքին շուկաների ընդլայնման հնարավորությունների բացահայտման, արտասահմանում ՀՀ զբոսաշրջության առաջարկի ներկայացման ու գովազդի, պահանջարկի գնահատման, միջազգային զբոսաշրջային ծրագրերի հայրենական սուբյեկտների մասնակցության ապահովման, ոլորտի համաշխարհային շուկային վերաբերող տեղեկատվության համակարգման ու հանրապետությունում տարածման և այլ նմանատիպ խնդիրներ: Մարքեթինգային հետազոտությունների իրականացման առումով շատ օգտակար և նպատակահարմար կլինի զբոսաշրջիկների շրջանում համապատասխան սոցիոլոգիական և փորձագիտական ուսումնասիրությունների պարբերաբար անցկացումը: Այդ հետազոտությունները հնարավորություն կտան ոչ միայն արագ արձագանքելու պահանջարկի փոփոխություններին, այլև որոշակի պատկերացում կազմելու ՀՀ զբոսաշրջային ծառայությունների զարգացման միտումների մասին:

Զբոսաշրջության ոլորտում մարքեթինգային քաղաքականության իրականացման, Հայաստանի, որպես, զբոսաշրջության համար բարենպաստ և գրավիչ երկիր, նկարագրի ձևավորման և միջազգային շուկայում ներկայացման նպատակով: Այդ գործառույթներն են՝

1. գովազդել ՀՀ արտերկրում և երկրի ներսում,
2. մասնակցել միջազգային ցուցահանդեսներին,
3. Հայաստանում զբոսաշրջիկներին տրամադրել անվճար տեղեկատվություն,
4. կազմակերպել զբոսաշրջության թեմայով սեմինարներ և այլն:

Մարքեթինգային քաղաքականության իրականացման շրջանակներում Հայաստանի զբոսաշրջային արդյունքը շարունակաբար ներկայացվել է ճանաչում ստացած ցուցահանդեսներում, ինչը խիստ կարևոր է երկրի զբոսաշրջային ոլորտի կայուն զարգացումն ապահովելու համար: Հայկական ներկայացուցիչները մասնակցել են հետևյալ միջազգային կարևորագույն զբոսաշրջային ցուցահանդես-(տոնավաճառներին՝ Գերմանիա, Իտալիա, Վրաստան, Ճապոնիա, Մեծ Բրիտանիա, Միացյալ Արաբական Էմիրությունների,

Հոլանդիայի: Կազմակերպվել է «Խոսող քարերի երկիր» միջազգային ցուցահանդեսը, ամենամյա «Կենաց» փառատոնը:

Գնահատելով Հայաստանում զբոսաշրջության զարգացման ներուժը, պատմամշակութային հարուստ ժառանգությունը, բնության բազմազանությունը կարելի է առանձնացնել զբոսաշրջության զարգացման այն ուղղությունները, որոնք կարող են մեր երկրում առավելագույն հաջողությամբ զարգանալ: Դրանցից ամենակարևորներն են՝ էթնիկ, մշակութային, ճանաչողական և էկոզբոսաշրջություն, գյուղական (ագրոտուրիզմ), ռեկրեացիոն (կենսավերարտադրողական), ժամանցային (ակտիվ հանգիստ), գործարար զբոսաշրջությունները:

Վերջին տարիներին Հայաստանում միջազգային զբոսաշրջության աճի տեմպերը հիմնականում պայմանավորված են հենց էթնիկ զբոսաշրջության զարգացմամբ, ինչում մեծ դեր ունի հայկական սփյուռքը: Զբոսաշրջիկի և զբոսաշրջության կենտրոնի միջև հոգեբանական կապվածության կարևոր նախադրյալ են մշակութային ընդհանրությունները: Դրանք վառ արտահայտվում են էթնիկ շփումներում: Ելնելով զբոսաշրջության զարգացման ներկա տեմպերից՝ կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանում էթնիկ զբոսաշրջությունն ունի ավանդական դառնալու բավական լավ նախադրյալներ:

Մշակութային, ճանաչողական և էկոզբոսաշրջությունները մեծ հեռանկար ունեն Հայաստանում՝ շնորհիվ մեր պատմա-մշակութային ժառանգության և հարուստ բնաշխարհի:

Ջուտ մշակութային զբոսաշրջության պահանջարկը, որպես այդպիսին, համաշխարհային շուկայում ցածր մակարդակի է: Մինչդեռ մեծ պահանջարկ են վայելում զբոսաշրջային այն կենտրոնները, որտեղ մշակութային արժեքներին ծանոթացումը զուգակցվում է ժամանցային և հանգստի հետ կապված ծառայություններով: Այսօր այսպիսի մշակութային զբոսաշրջությունը աշխարհում բարձր շահութաբերություն ունեցող ոլորտներից է: Վերջին տարիներին համաշխարհային շուկայում էկոտուրիզմի և մշակութային զբոսաշրջության զարգացման տեմպերը գերազանցում են զբոսաշրջության մնացած տեսակների ցուցանիշները:

Գյուղական զբոսաշրջությունը կամ ագրոտուրիզմը աշխարհում հետզհետե ավելի է տարածվում: Ագրոտուրիզմը ներկայացնում է ակտիվ հանգիստ բնության գրկում, գյուղական միջավայրում՝ բնակվելով անհատական քոթեջներում կամ տեղի բնակչությանը պատկանող տներում: Եվրոպական զբոսաշրջության ինստիտուտի տվյալներով՝ Եվրոպայում զբոսաշրջիկների կեսից ավելին պատրաստ է 20% հավելավճարի՝ արձակուրդն էկոլոգիապես մաքուր միջավայրում անցկացնելու համար: Եվրոպայում, հատկապես Գերմանիայում, Ավստրիայում և Սկանդինավյան երկրներում, «կանաչ» զբոսաշրջությունը ընդունված է արդեն շուրջ քառորդ դար: Սակայն ներքին շուկայում առաջարկվող ռեսուրսները խիստ սահմանափակ են, այդ իսկ պատճառով ստեղծվել է պահանջարկի ավելցուկ, որը համապատասխան պայմանների ապահովման դեպքում կարելի է ներգրավել: Հայաստանի մրգերը, բանջարեղենները բավական հրապուրիչ են իրենց համային հատկություններով և էկոլոգիական մաքրությամբ, ինչպես նաև հայկական այգեգործությունը, գինեգործությունը, չոր մրգերի պատրաստումը, պահածոյացումը յուրահատուկ են, և դա

մեծ ներուժ է ագրոտուրիզմի զարգացման բնագավառում: Չնայած այսպիսի նախադրյալներին՝ Հայաստանում դեռևս չկա ագրոգրոսաշրջիկների հոսք:

Հայաստանի հեռավոր գյուղական բնակավայրերն իրենց բնապատկերներով գեղագիտական հետաքրքրություն են ներկայացնում և կարող են զբոսաշրջիկներին հրապուրել՝ իրենց հանգիստն այնտեղ անցկացնելու համար: Այսպիսի վայրերում պետությունը կամ շահագրգիռ կազմակերպությունները կարող են գյուղացիների շրջանում խրախուսական միջոցառումներ ձեռնարկել, որպեսզի իրենց տներում ստեղծեն հարմարություններ և ընդունեն օտարերկրացի զբոսաշրջիկներին: Այդպիսի հաջող փորձ արդեն արվել է Լատվիայում: Եվրոպայից մեծաթիվ զբոսաշրջիկներ են այցելում այդ երկրի գյուղական վայրեր, իսկ լատիշ գյուղացիների շրջանում առաջացել է օտար լեզուների իմացության պահանջարկ և նույնիսկ գյուղերում բացվել են անգլերենի ուսուցման կենտրոններ:

ՀՀ ռեկրեացիոն ռեսուրսները չնայած բազմազան են, սակայն դրանք հիմնականում ծառայում են ներքին զբոսաշրջությանը: Այդ կապակցությամբ նպատակահարմար է և հնարավոր հանգստյան ու առողջարանային համալիրները ստեղծել, մասնավորապես՝ հետևյալ գոտիներում՝ Եղեգիս-Արտաբունի հանքային ջրերի բազայի վրա, որոնց որակը մոտ է «Ջերմուկին», Արենիի և Ագարակաձորի, Սիսիան-Ուռուտի, Լիճք-Թաշտունի հանքային ջրերի բազայի վրա, որոնք գտնվում են գեղատեսիլ վայրերում և պիտանի են շուրջտարյա օգտագործման համար:

Ժամանցային զբոսաշրջությունը կամ ակտիվ հանգիստը համաշխարհային շուկայում ամենատարածվածն է և հիմնականում կապված է ջրային ռեսուրսների հետ (լող, արևային լողանք, նավակներով զբոսանք և այլն): Այս առումով Հայաստանի ներուժը այդքան էլ բարձր չէ՝ ծովային սահմանի բացակայության պայմաններում, իսկ Սևանում այսպիսի հանգստի սեզոնը կարճատև է՝ մոտ երկու ամիս: Այնուամենայնիվ, Սևանա լիճն իր առանձնահատուկ գրավչությամբ հեռանկարներ ունի՝ դառնալու օտարերկրացի զբոսաշրջիկների հանգստի և ժամանցի կենտրոն: Վերջին տարիներին Սևանում բավական ներդրումներ են կատարվել՝ պայմանավորված ներքին զբոսաշրջության աճով, որոշ հյուրանոցներ ծառայությունների որակով մոտենում են միջազգային չափանիշներին: Հայաստանում կան նաև ձմեռային ակտիվ հանգստի կազմակերպման ռեսուրսներ: Տեղանքի բազմազանությունը (Ծաղկաձոր, Սևանի ավազան, Արագած, Վանաձոր) շատ նպաստավոր է զբոսաշրջության այս տիպի զարգացման համար: Հատկապես Ծաղկաձորում զարգանում է ներքին զբոսաշրջությունը, որը, հասնելով որակական այլ մակարդակի, կհանգեցնի միջազգային այցերի աճին:

Գործարար զբոսաշրջությունը մեկ զբոսաշրջիկի հաշվով պետությանը բերում է ամենաշատ եկամուտը: Գործարար զբոսաշրջության զարգացումը ենթադրում է գործարար այցեր, որոնց քանակը պայմանավորված է տվյալ երկրի՝ համաշխարհային տնտեսության ինտեգրման մակարդակից:

Հայաստանում կան զբոսաշրջության նաև կրոնական, սպորտային տեսակների զարգացման վերաբերյալ դրական կարծիքներ: Սակայն մեր կարծիքով, դրանք Հայաստանում չունեն զարգացման հեռանկարներ: Սխալ է մտածել, որ Հայաստանը որպես առա-

ջինն աշխարհում Քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակած երկիր, հավակնում է դառնալ աշխարհի քրիստոնյաների ուխտագնացության վայր: Հայաստանում գտնվող քրիստոնեական պատմամշակութային բազմաթիվ արժեքներն անշուշտ գրավում են զբոսաշրջիկներին, սակայն այդ գրավչությունը շեշտված կրոնական բնույթ չի կրում, որպեսզի այն տարանջատենք մշակութային զբոսաշրջությունից և ներկայացնենք առանձին՝ կրոնական զբոսաշրջության ձևով:

Ուսումնասիրելով Հայաստանում զբոսաշրջության այն տեսակները, որոնք ունեն միջազգայնորեն զարգանալու հեռանկար՝ պետք է դրանցից առաջնային համարել մշակութային, ճանաչողական և էկոտուրիզմի տեսակները, որի զարգացման համար առկա են համապատասխան նախադրյալներ, իսկ պահանջվող ներդրումները զբոսաշրջության մյուս տեսակների համեմատ նվազ են: ՀՀ-ում ներգնա զբոսաշրջությամբ զբաղվող զբոսաշրջային կազմակերպություններն օտարերկրացիներին կարողանում են ներգրավել՝ առաջարկելով հենց այդպիսի զբոսաշրջային ծառայություններ: Ինչպես նշեցինք, զբոսաշրջության այս տեսակի զարգացման խոչընդոտ են զբոսաշրջային շրջապատույթի կազմակերպման դժվարությունները:

РУЗАННА АДЖОЯН

АРУТЮН ПАПАЗЯН

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РА

Ключевые слова: туризм, турист, перспектива, предпосылка, агротуризм, экотуризм, развитие

Туризм сегодня является фундаментальной основой экономики многих развитых и развивающихся стран мира. Туристические услуги составляют значительную часть потребляемых населением услуг и имеют специфический социально-оздоровительный характер.

Туризм в Армении исходит из естественных ресурсов, которыми обладает страна. Существующие возможности по развитию видов туризма позволяют существенно разнообразить предложение и повышают конкурентоспособность туристического продукта страны.

RUZANNA HAJOYAN

HARUTYUN PAPAZYAN

PERSPECTIVES OF TOURISM DEVELOPMENT IN RA

Key Words: tourism, tourist, perspective, prerequisite, agro-tourism, eco-tourism, development

Today tourism constitutes fundamental basis of economy for many developed and developing countries worldwide. The services of tourism make up a significant part of services consumed by population and have a specific socio-health character.

Tourism in Armenia is based on natural resources of the country. Existing opportunities to develop forms of tourism can significantly diversify the supply and increase competitiveness of the country's tourism product.

ԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտ

ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՍՏԱՑՎՈՂ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնաբառեր. առևտրային բանկեր, ներդրումային գործունեություն, կայուն եկամուտներ, եկամուտների վերլուծություն

Ներկայացված հոդվածում կարևորվել է բանկերի ներդրումային գործունեությունը, որից ստացվող եկամուտները բաժանվել են երկու խմբի՝ կայուն եկամուտների և ոչ կայուն եկամուտների: Այնուհետև քննարկվել է դրանցից յուրաքանչյուրի և ամբողջի վերլուծությունը 2011-2014 թթ. ընկած ժամանակահատվածում: Տրվել է նաև բանկերի ներդրումային գործունեությունից ստացած եկամուտների վերլուծությունը և ընդհանուր եկամուտներում՝ 2011-2014 թթ.: Արված վերլուծությունների արդյունքում կատարվել են որոշակի եզրակացություններ և առաջարկություններ:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ տնտեսվարման անցումային փուլում գտնվող ցանկացած երկիր, ինչպիսին նաև Հայաստանն է, ներդրումների ներգրավման և դրա գործունեությունից եկամուտների խթանմանն ուղղված համալիր ծրագրի մշակումն ու իրականացումը տնտեսության ռազմավարական զարգացման առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է: Ուստի այդ առումով չափազանց կարևոր նշանակություն են ձեռք բերում տնտեսության առաջընթացի վրա ՀՀ բանկային համակարգի ներդրումային գործունեության ազդեցությունը և ֆինանսական հոսքերի ծավալների աճի խթանման մեխանիզմների կատարելագործման հիմնախնդիրները:

Ներդրումային գործունեությունը կարևորվում է ամբողջ աշխարհում, մասնավորապես արևմտյան երկրների փորձը վկայում է, որ տնտեսական կայուն աճ ապահովելու համար ներդրումները ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետք է կազմեն 20-25%, իսկ օրինակ, ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում այդ ցուցանիշը հասնում է 15-20%-ի, Ֆրանսիայում՝ 20-25%-ի, Ճապոնիայում՝ 30%-ի, իսկ ՀՀ-ում ներկայումս այդ ցուցանիշը չի հասնում 5%-ի¹: Վերոնշյալ ամփոփ ցուցանիշը լուրջ մտորումների տեղիք է տալիս ՀՀ վերադառնալ մարմիններին, քանի որ դրանով է պայմանավորված նաև յուրաքանչյուր երկրի ժողովրդի բարեկեցության մակարդակը և այլն: Ուստի այս համատեքստում հույժ կարևոր հետաքրքրություն է ներկայացնում բանկերի դրամական հոսքերի ներդրումային գործունեությունից ստացվող

¹ Մինասյան Մ., Առևտրային բանկերի ներդրումային գործունեության զարգացման ուղիները (ՀՀ օրինակով), թեկնած. առենախոս., էջ 12-13, Ա.Հարությունյան, Ներդրումների էությունը և դրանց դերը տնտեսության զարգացման գործում, Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, գիտական հոդվածների ժողովածու - 2015, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 81:

ընդհանուր եկամուտների վերլուծությունը: Այդ եկամուտներն իրենցից ներկայացնում են՝ պետական արժեթղթերում, այլ ժամկետային և անժամկետ արժեթղթերում ներդրումները, ՀՀ Կենտրոնական բանկում տեղաբաշխված ավանդների և հետգնման համաձայնագրերով գնած արժեթղթերը, վարկային ներդրումները, այդ թվում ֆակտորինգը, տեղաբաշխված ավանդները, լիզինգի նպատակով ակտիվների ձեռք բերման լիզինգային գործառնություններից մայր գումարների ետ վերադարձը, հիմնական միջոցների օտարումը և զուտ դրամական հոսքերը՝ ստացված այլ ներդրումային գործունեությունից¹: Ըստ կայունության վերոնշյալ եկամուտները բաժանվում են 2 խմբի.

1. Կայուն եկամուտներ, որն իրենում ներառում է տոկոսային և ոչ տոկոսային եկամուտները:
2. Ոչ կայուն եկամուտներ, որի մեջ մտնում են երկրորդային շուկայում արժեթղթերով գործառնություններից, ինչպես նաև չնախատեսված գործառնություններից ստացված եկամուտները:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է ՀՀ առևտրային բանկերի եկամուտների կազմը 2011-2014 թթ.:

Աղյուսակ 1²

**ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի եկամուտների կազմն ու կառուցվածքը՝
ըստ 2011-2014 թթ-երի**

մլն ՀՀ դրամ

Անվանումը	2011		2012		2013		2014		Շեղումը (+,-), 2014 թ. 2013 թ. նկատմամբ	
	Գումարը	Տեսակարար կշիռը, %	Գումարը	Տեսակարար կշիռը, %	Գումարը	Տեսակարար կշիռը, %	Գումարը	Տեսակարար կշիռը, %	Բացարձակ միջ- դրամ	Հարաբերական %,
Բանկի եկամուտները, ընդամենը, որից՝	224,069	100,0	282,209	100,0	322,346	100,0	369,859	100,0	47,513	14,7
1.Տոկոսային եկամուտներ	175,484	78,3	225,728	80,0	254,956	79,1	278,813	75,4	23,857	8,4
2.Ոչ տոկոսային եկամուտներ	48,585	21,7	56,481	20,0	67,390	20,9	82,046	24,6	14,656	21,7

Աղյուսակ 1-ի ելակետային և հաշվարկային տվյալներից հստակ երևում է, որ առևտրային բանկերի ընդհանուր եկամուտները 2011-2014 թթ ընկած ժամանակահատվածում ըստ տարիների ունեցել են աճման միտում: Արդյունքում 2014 թվականին նախորդ տարվա (2013 թ.) նկատմամբ ավելացել է 47,513 մլն դրամով կամ 147 %-ով: Ընդ

¹ Բայադյան Ա.Հ., Տնտեսագիտական բառարան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Եր., 2014, էջ 89:

² Աղյուսակ 1-ի ցուցանիշների աղբյուրը՝ Բանկերի 2011-2014 թթ. տարեկան վիճակագրական տեղեկագրեր:

որում՝ ավելացումը նախորդ տարվա նկատմամբ եղել է հիմնականում ի հաշիվ տոկոսային եկամուտների: Այսինքն՝ կարելի է փաստել, որ դրա գերակշիռ մասը բաժին է ընկել տոկոսային եկամուտներին: Աղյուսակում բերված տոկոսային եկամտի հոդվածների մեծ մասը վերաբերում է ներդրումային գործունեությանը, քանի որ բանկի ակտիվային գործառնություններն առավելապես կենտրոնացված են տոկոսային հոդվածներում, իսկ ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բանկերը մեծամասամբ ներդրումներ են կատարում հետագայում տոկոս ակնկալելու նպատակով: Իսկ ինչ վերաբերում է թղթակցային հաշիվներին և ՀՀ ԿԲ-ում տեղաբաշխված պահուստներին, ապա դրանք փոխհամաձայնեցված գործարք կամ պարտադիր պահանջ են, հետևաբար այդ հոդվածներից եկամտի ստացումը դիտվում է որպես հարկադիր եկամտի ստացում:

Աղյուսակ 1-ից պարզ է դառնում նաև, որ առևտրային բանկերի եկամուտներում տոկոսային եկամուտներն ունեն բավականաչափ բարձր տեսակարար կշիռ և ըստ տարիների կազմել են 2011 թ.՝ 78,31% և 2012 թ.՝ 80,0%, 2013 թ.՝ 79,1% և 2014 թ.՝ 75,4%: Աղյուսակի տվյալները վկայում են նաև, որ տոկոսային եկամուտների մասնաբաժինը ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում դրսևորել է ինչպես աճման, այնպես էլ նվազման միտում:

Իրենից որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև առևտրային բանկերի կաշիվների եկամուտների՝ մյուս կարևոր բաղադրիչը, այսինքն՝ ոչ տոկոսային եկամուտները:

Աղյուսակ 1-ի տվյալները վկայում են, որ առևտրային բանկերի եկամուտների կազմում իրենց ուրույն տեղն ունեն ոչ տոկոսային եկամուտները, որոնց մասնաբաժինը աճել է թե՛ բացարձակ գումարով, և թե՛ %-ներով: Այսպես, օրինակ, եթե 2011 թ. այն բացարձակ գումարով կազմել է 48,6 մլն դրամ կամ 21,7%, ապա 2014 թ.՝ բացարձակ գումարով կազմել է 82,046 մլն դրամ կամ 24,6%: Ընդ որում՝ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում աճը եղել է ոչ թե կտրուկ, այլ յուրաքանչյուր տարի:

Աղյուսակ 2¹

ՀՀ առևտրային բանկերի ներդրումային գործունեությունից ստացած եկամուտները և դրանց տեսակարար կշիռը ընդհանուր եկամուտում

մլն ՀՀ դրամ

Տարիներ	Ներդրումային գործունեությունից ստացած եկամուտներ	Առևտրային բանկերի ընդհանուր եկամուտներ	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %
2011	12,364	224,069	5.5
2012	16,239	282,209	5.8
2013	20,620	322,346	6.4
2014	22,292	369,859	6.2

Թիվ 2 աղյուսակը փաստում է, որ բանկային ամենակարևոր և արդյունավետ գործունեությունը ներդրումայինն է, հատկապես դրա մասնաբաժինը առևտրային բանկերի ընդհանուր եկամուտներում կազմել է 2013 թ.-ին 6,4%:

¹ Աղյուսակը կազմված է հեղինակի կողմից:

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ներդրումային գործունեության եկամուտներից տնտեսությանը տրված վարկերը, պետական արժեթղթերից ստացված տոկոսները ուսումնասիրված ժամանակահատվածում էական դիրքային փոփոխությունների չեն ենթարկվել, պահպանել են առաջատար դիրքերը:

Առևտրային բանկերի նկատմամբ գործունեության եկամտաբերության վրա կարող են ազդել հետևյալ տնտեսական գործոնները՝ երկրի կայուն զարգացող տնտեսությունը, կարգավորված և հստակ գործող ֆինանսավարկային համակարգը, արժեթղթերի քաղաքակիրթ շուկայի առկայությունը, արժեթղթերի շուկայական ինստիտուտների առկայությունն ու նախապատրաստումը և այլն¹:

Առանձին դասերի և տեսակների արժեթղթերի եկամտաբերությունը կախված է ներդրումային պորտֆելի շուկայական արժեքից, որն իր հերթին տատանվում է կախված պարտատոմսերի և սերտիֆիկատների տոկոսադրույքների փոփոխությունից, զեղչային տոկոսներից, բաժնետոմսերի շահաբաժիններից և արժեթղթերի շուկայում այդ արժեթղթերի պահանջարկից ու առաջարկից:

Ներդրումային գործունեությունը ռիսկային գործունեություն է, ուստի դրան համահունչ եկամտաբերության վրա ազդող հիմնական ռիսկերն են՝ վարկային ռիսկը, փոխարժեքի փոփոխման ռիսկը, չհաշվեկշռված իրացվելիության ռիսկը, վաղաժամկետ հետկանչման ռիսկը և գործարարության ռիսկը:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը կարելի է փաստել, որ ներդրումային գործունեությունը, բանկի գործառնական և ֆինանսական գործունեությունների հետ համատեղ ամենաեկամտաբեր և ամենաարդյունավետ գործունեությունն է, քանի որ այդ գործունեությամբ բանկի համար ապահովվում է շուրջ 70% եկամուտ: Ներդրումային գործունեության շնորհիվ բանկերն իրենց եկամուտների մեծ մասը ստանում են վարկային ներդրումներից, այնուհետև՝ պետական արժեթղթերից, իսկ մնացյալը՝ այլ ներդրումներից:

АННА АРУТЮНЯН

АНАЛИЗ ДОХОДОВ, КАК РЕЗУЛЬТАТ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РА

Ключевые слова: коммерческие банки, инвестиционная деятельность, стабильные доходы, анализ доходов

В статье подчеркивается важность инвестиционной деятельности банков, в результате чего доход разделен на две группы: стабильные и нестабильные доходы. Далее дан анализ каждого из них и общего дохода за период 2011-2014 гг. Представлен также анализ доходов, полученных от инвестиционной деятельности, и общих доходов за 2011-2014 гг. В результате проведенного анализа сделаны определенные выводы и внесены некоторые предложения.

¹ Маркова Л.Г., Старченко Л.И., Инвестирование, Н.-Новгород, ДГФЭИ, 1999, с. 72.

ANNA HARUTYUNYAN

ANALYSIS OF INCOME AS A RESULT OF INVESTMENT ACTIVITY BY RA COMMERCIAL BANKS

Key Words: commercial banks, investment activity, stable income, income analysis

The article emphasizes the importance of investment activity by commercial banks and the income received from this activity is divided into two groups: stable and unstable. Then the author provides a comprehensive analysis of these two groups for the period of 2011-2014. The article analyzes income received as a result of investment activity by commercial banks and their respective role in the structure of total revenues for the period of 2011-2014 as well. Based on this result the author makes conclusions and gives recommendations.

ԱՎԵՏԻՔ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հայցորդ, Երևանի «Գլաժոր» համալսարան

ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հիմնաբառեր. տնտեսության պետական կարգավորում, գործարարություն, փոքր և միջին ձեռնարկություններ, հարկային օրենսդրություն

Գործարարության ծավալման ուղղությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում կատարված որոշակի քայլերի արդյունքում պետական ձեռնարկությունների մասնավորեցմամբ և մասնավոր մեծ հատվածի առաջացմամբ սկզբնավորվեց երկրի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման գործում բարեփոխումների բուռն գործընթացը: Ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում հայաստանյան փոքր ու միջին ձեռնարկությունները կարիք են զգում պետական աջակցության: Դժբախտաբար, գործարարության զարգացման համար դեռևս արդյունավետ համակարգեր չեն մշակվել:

Գործարարության ծավալման ուղղությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում կատարված որոշակի քայլերի արդյունքում պետական ձեռնարկությունների մասնավորեցմամբ և մասնավոր մեծ հատվածի առաջացմամբ սկզբնավորվեց երկրի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման գործում բարեփոխումների բուռն գործընթացը: Բավական լուրջ քայլեր են կատարվել ներտնտեսական հարաբերությունների ազատականացման և միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության բնագավառում: Այլ կերպ ասած, ազատություն է տրված տնտեսական գործունեության տարբեր բնագավառների, որը կարևոր է ինչպես ձեռնարկատիրոջ, գործարարի, այնպես էլ՝ սպառողի համար:

Մասնավորեցումը լինելով սոցիալ-տնտեսական միջոցառում, հանդես է գալիս նաև տնտեսության ռացիոնալ կառուցվածքի ձևավորման, գործունեության արդյունավետության բարձրացման, նյութական ու ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման միջոց, որոնց արդյունքում խթանվում է մրցակցությունը, նվազեցվում է պետական վարչակազմի ազդեցությունը ձեռնարկատիրական գործունեության կառավարման բնագավառում և այլն: Մասնավորեցման իրականացման արդյունքում ստեղծվեց սեփականատերերի մի զանգված, որոնք հիմնականում իրենց գործունեությունը ծավալում էին փոքր ձեռնարկություններով (հիմնականում առևտրի և սպասարկման ոլորտի): Արդյունքում սկիզբ դրվեց փոքր ու միջին գործարարության ձևավորմանը:

Դեռևս 1991 թ. մարտին ընդունվեց առևտրի, հանրային սննդի, վճարովի ծառայությունների ու անավարտ շինարարության փոքր օբյեկտների սեփականաշնորհման մասին ՀՀ Կառավարության որոշումը և 1991-1992 թվականներին սեփականաշնորհվեցին այդ ոլորտների 335 օբյեկտներ: 1995-1997 թվականներին նույնպես առավել արագ ընթացավ «փոքր» օբյեկտների՝ հիմնականում առևտրի և սպասարկման ոլորտի մասնավորեցումը, իսկ միջին և խոշոր ընկերությունների զանգվածային մասնավորեցումը սկսվեց 1995 թվականից: Բավական է նշել, որ փոքր ու միջին ձեռնարկատիրությունում զբաղված է աշխարհի բնակչության ավելի քան կեսը և հենց նրանք են ապահովում համախառն ներքին արդյունքի 60-70%-ը¹:

Զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում փոքր և միջին գործարարության սուբյեկտները կազմում են տնտեսավարող սուբյեկտների ընդհանուր թվաքանակի 87-89 տոկոսը²: Դա նշանակում է, որ փոքր ու միջին ձեռնարկատիրությունը բավականին տարածված է աշխարհի շատ երկրներում: Բայց Հայաստանի Հանրապետությունում ի տարբերություն այլ երկրների, փոքր և միջին գործարարության ձեռնարկություններն իրենց առաքելությունը բավարար չափով չեն կատարում՝ կապված գործազրկության մակարդակի կրճատման, տնտեսական աճի ապահովման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման հետ: Դրանում անշուշտ իրենց «մեղքի բաժինն» ունեն փոքր և միջին ձեռնարկատիրության չափորոշիչների ընտրությունը և օրենքով դրանց սահմանումը, քանի որ դրանով հնարավոր է լինում հստակեցնել պետության կողմից նրանց կողմից իրականացվող քաղաքականությունը: Համեմատության համար նշենք, որ Եվրամիության երկրներում 2005 թվականի հունվարի 1-ից ձեռնարկությունը համարվում է միկրո, եթե աշխատողների միջին տարեկան թվաքանակը կազմում է 0-9, իսկ շրջանառությունը չի գերազանցում 2 միլիոն եվրոն: Փոքր է համարվում այն ձեռնարկությունը, որի աշխատողների միջին տարեկան թվաքանակը չի գերազանցում 10-49 մարդը, իսկ տարեկան շրջանառությունը չի գերազանցում 10 մլն եվրոն: Ի վերջո, միջին է համարվում այն ձեռնարկությունը, որի աշխատողների միջին տարեկան թվաքանակը կազմում է 50-250 մարդ, իսկ շրջանառությունը չի գերազանցում 50 միլիոն եվրոն³:

¹ Гершиц Ф., Бизнес инкубаторы в современных условиях. М., ИНФРА-М., 2015, с. 64.

² Киселев В. А., Бизнес план, М., Инфра-С, 2013, с. 52.

³ Bretton Sangdel. Business Communications in Small Enterprises. LGD/Stantford, comp-M. 2012.

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա մեզ մոտ փոքր ու միջին ձեռնարկությունների միակ չափորոշիչ է ընդունված աշխատողների թվաքանակը, որը սահմանված է «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով: Վերջինիս համաձայն՝ գերփոքր և փոքր առևտրային կազմակերպություններ և անհատ ձեռներեցներ են համարվում այն ընկերությունները, որոնց աշխատողների միջին ցուցակային թիվը չի գերազանցում

ա) 5 մարդը՝ գերփոքր առևտրային կազմակերպությունների և անհատ ձեռնարկատերերի պարագայում,

բ) փոքր առևտրային կազմակերպությունների և անհատ ձեռնարկատերերի պարագայում

- 50 մարդը՝ արդյունաբերության և նյութական արտադրության այլ ճյուղերում,
- 25 մարդը՝ շինարարության և էներգետիկայի բնագավառում,
- 25 մարդը՝ գիտության և կրթության բնագավառում,
- 15 մարդը՝ տրանսպորտի, առևտրի և ծառայությունների բնագավառում:

«Փոքր և միջին ձեռնարկությունների պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ միջին են համարվում այն առևտրային կազմակերպությունները և անհատ ձեռնարկատերերը, որոնց աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակը չի գերազանցում

- 100 մարդը՝ արդյունաբերության և նյութական արտադրության այլ ճյուղերում,
- 50 մարդը՝ շինարարության և էներգետիկայի բնագավառում,
- 50 մարդը՝ գիտության և կրթության բնագավառում,
- 30 մարդը՝ տրանսպորտի, առևտրի և ծառայությունների բնագավառում:

«Փոքր և միջին ձեռնարկությունների պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ սահմանված են նաև փոքր և միջին գործարարության տնտեսավարող սուբյեկտների պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները, որոնք վերաբերում են

- իրավական բարենպաստ դաշտի ձևավորումը,
- ֆինանսական և ներդրումային աջակցությունը,
- երաշխիքների տրամադրումը,
- աջակցող ենթակառուցվածքների ստեղծմանն ու զարգացմանը նպաստելը,
- տեղեկատվական ու խորհրդատվական աջակցությունը,
- արտաքին տնտեսական գործունեության խթանումը,
- նորարարական գործունեության և ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման աջակցությունը,
- բարենպաստ հարկային քաղաքականության իրականացումը,
- կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը,
- վիճակագրական հաշվետվությունների և հաշվապահական հաշվառման պարզեցված համակարգերի ստեղծումը,
- պետական գնումների իրականացման գործընթացում աջակցությունը և այլն:

Չնայած այն հանգամանքին, որ «Փոքր և միջին ձեռնարկությունների պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ փոքր և միջին ձեռնարկությունների սահ-

մանումը կատարվում է՝ ելնելով աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակից, այդուհանդերձ հարկային օրենսդրությամբ այդ չափանիշները տարբեր են: Բացի այդ, անհրաժեշտ է առավել ակտիվացնել «Հայաստանի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ազգային կենտրոն» հիմնադրամի (ստեղծված 2002 թվականին) գործունեությունը, որը ֆինանսավորվում է ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական տեղական ու միջազգային աղբյուրներից: Բանն այն է, որ կենտրոնն այսօր կարևոր աշխատանքներ է տանում հանրապետության ողջ տարածքում, որոնք իրենցում ներառում են գործունեության հետևյալ ուղղությունները.

- գործարար տեղեկատվության, խորհրդատվության, ուսուցման ու վերապատրաստման իրականացում,
- ֆինանսական, կառավարման համակարգերի ներդրման, ապրանքների ու ծառայությունների շուկա առաջ մղման աջակցություն,
- փոքր և միջին ձեռնարկությունների ենթակառուցների ձևավորում ու զարգացում¹:

Ընդհանուր առմամբ, այս ոլորտում 2013 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Հայաստանում գործունեություն է իրականացրել 73,925 ՓՄՁ, ինչը կազմում է ակտիվ գործունեություն իրականացնող տնտեսվարողների ընդհանուր թվաքանակի 98%-ը: 2012 թ. ընթացքում ՓՄՁ-ների քանակը 2010 թ.-ի համեմատ՝ ավելացել է մոտ 25%-ով: Նույն ժամանակահատվածում ՓՄՁ-ների 92% եղել է գերփոքր կազմակերպություն, իսկ միջինների տեսակարար կշիռը չի գերազանցել 1.2%: 2010-2012 թթ. ՓՄՁ-ների ընդհանուր քանակի աճը 97%-ով պայմանավորված է եղել գերփոքրերի աճով, իսկ միջինների քանակը 2012-ին 2011-ի համեմատ նվազել է 4-ով: 2014 թ. ՓՄՁ-ների 59.3% ներգրավված է մեծածախ և մանրածախ առևտրում, ընդ որում, այդ ձեռնարկությունների 98%-ը գերփոքր սուբյեկտներ են: Մշակող արդյունաբերության մեջ 2014 թ. եղել է 6,055 ՓՄՁ կամ ընդհանուր քանակի 8.2%-ը: 2014 թ. արդյունքներով մշակող արդյունաբերության ՓՄՁ-ների 38%-ը ներգրավված է պարենային, իսկ 62%-ը՝ ոչ պարենային արտադրության մեջ:

2016 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՓՄՁ-ներում զբաղվածների թիվը կազմել է 293,476 մարդ՝ գերազանցելով 2013 թ. նույն ցուցանիշը 30,214-ով կամ 11.6%-ով: ՓՄՁ-ներում զբաղվածների 63%-ը կենտրոնացված է Երևանում, մարզերից առաջատարներն են Կոտայքը՝ 7%, Լոռին և Շիրակը՝ 6% յուրաքանչյուրում, ամենացածր ցուցանիշները Վայոց Ձորի, Տավուշի և Արագածոտնի մարզերում են: 2015 թ. ընթացքում ՓՄՁ-ների ընդհանուր շրջանառությունը կազմել 1,736,814 մլն դրամ՝ գերազանցելով 2014 թ. նույն ցուցանիշը 196,581 մլն դրամով կամ 19.6%-ով²:

Ինչպես ընդհանուր առմամբ ձեռնարկատիրական գործունեությանը, այնպես էլ փոքր ու միջին ձեռնարկություններին բնորոշ է տարածաշրջանային զարգացման նույն հիմնախնդիրները: Այսպես, 2016 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ փոքր և միջին ձեռնարկությունների 63.0%-ը կենտրոնացված են Երևան քաղաքում, իսկ մնացած 37%-ը կենտրոնաց-

¹ <http://www.smednc.am/>

² http://www.smednc.am/am/content/smes_in_figure/

ված են հանրապետության մյուս մարզերում: Դա հիմք է հանդիսանում եզրակացնելու, որ գործարար ակտիվության տեսանկյունից՝ Երևանում ու մարզերում գոյություն ունի խիստ անհավասարաչափ տեղաբաշխում և հետևաբար՝ նաև զարգացում: Նման տնտեսական երևույթը հանգեցնում է հանրապետության մարզերի և Երևան քաղաքի անհավասարաչափ զարգացմանը, որը հատկապես դրսևորվում է հեռավոր, սահմանամերձ մարզերում:

Առաջ անցնելով նշենք, որ մարզերում գործունեություն իրականացնող տնտեսավարող սուբյեկտը զրկված է այնպիսի ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունից, ինչպիսիք են իրավաբանական, հարկային, հաշվապահական խորհրդատվությունը, կրթական, ուսուցողական և այլ նմանատիպ ծրագրերին մասնակցությունը: Արդյունքում ստացվում է այնպես, որ թույլ զարգացած կապի, ինչպես նաև տրանսպորտային միջոցների հետևանքով տնտեսավարող սուբյեկտները հայտնվում են անելանելի դրության մեջ, որի արդյունքն էլ լինում է այդ շրջաններում գործարարության ո բավարար զարգացումը կամ ողջ պոտենցիալի ոչ լիարժեք օգտագործմանը:

Այս ամենից հետևում է, որ տնտեսական և սոցիալական միջավայրի ձևավորումը փոքր և միջին ձեռնարկությունների համար մարզերում հանդիսանում է կարևոր նախապայման և բացի այդ, օրհասական է մնում գործարարության զարգացման հիմնախնդիրը մարզերում: Այստեղից կարելի է կատարել այն հետևությունը, որ անհրաժեշտ է պայմաններ ստեղծել այն քաղաքներում, մարզերում և համայնքներում, որոնցում ներկայումս գործարարությունը թույլ է զարգացած:

ՓՄՁ հետագա զարգացման գործում կարևորվում է ոչ միայն ձեռնարկատիրության և ձեռնարկատերերի դերակատարումը, այլ նաև պետության կողմից հովանավորչական քաղաքականության իրականացումը, որի կարևոր գործիք է հանդիսանում հարկային քաղաքականությունը: Այսպես օրինակ, Ֆրանսիայում նոր ստեղծված փոքր կազմակերպությունները 3 տարի շարունակ ազատվում են շահութահարկի վճարումից, իսկ հետագա երկու տարիների ընթացքում հարկվում են 50%-ով, իսկ առանձին երկրներում պետական միջամտության կարևոր գործիք է համարվում պետական պայմանագրային հարաբերությունների ձևավորումը¹:

Ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում հայաստանյան փոքր ու միջին ձեռնարկությունները կարիք են զգում պետական աջակցության: Դժբախտաբար, գործարարության զարգացման համար դեռևս արդյունավետ համակարգեր չեն մշակվել: Ընդունված ծրագրերն ու կանոնակարգերը հիմնականում կրում են ձևական բնույթ, իսկ այն ֆինանսական աջակցությունը, որը ներկայումս ցուցաբերվում է փոքր և միջին ձեռնարկություններին, դեռևս չի կարելի համարել բավարար:

Այդուհանդերձ պետք է փաստել, որ ժամանակակից պայմաններում Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր ձեռնարկությունները կարևոր դերակատարում ունեն ծառայությունների, և առաջին նորոգման կազմակերպությունների ոլորտում՝ մասնավորապես՝

¹ Предпринимательство и бизнес, Учебное пособие, Под общ. ред. Д. Асмадулина, М., ЛЕР-ХСС, 2014, с. 67.

մեքենաների, սարքավորումների վերանորոգումը, ինչպես նաև խորհրդատվական ծառայությունները:

Այդ է պատճառը, որ ներկայումս մեր հանրապետությունում իրականացվող բարեփոխումները, որը նախ նպատակաուղղված է տնտեսության արդյունավետության բարձրացմանը, հանդիսանում է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնական ուղղություններից մեկը:

АВЕТИК ОГАНЕСЯН

УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, бизнес, малое и среднее предприятие, налоговое законодательство

В результате определенных шагов, осуществленных в направлении развития бизнеса в Республике Армения, приватизации государственных предприятий и появления большого количества частного сектора, ознаменовалось начало процесса реформирования социально-экономических отношений страны. В условиях современных рыночных отношений армянские малые и средние предприятия нуждаются в государственном содействии. К сожалению, для развития бизнеса пока не разработаны эффективные системы.

AVETIQ HOVHANNISYAN

LEVEL OF BUSINESS DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF ARMENIA

Key Words: governmental regulation of economy, business, small and medium enterprise, tax legislation

As a result of certain steps carried out in a direction of business development in Republic Armenia, privatization of state enterprises and occurrence of plenty of a private sector the beginning of reformation of social and economic attitudes of the country was marked. In conditions of modern market attitudes the Armenian small and medium enterprises require state assistance. Unfortunately, effective systems are not improved for development of business yet.

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաբառեր. ուսուցանվող կազմակերպություն, անընդ-
հապ կատարելագործում, փոփոխություննե-
րի պլանավորում, արտաքին և ներքին
ուժեր, լիազորությունների պատվիրակում

Ներկա պայմաններում արտաքին միջավայրի փոփոխությունները կարող են նշանակալի ազ-
դեցություն ունենալ կազմակերպության գործունեության վրա: Ազդեցությունից խուսափելու համար
կազմակերպությունները դիմում են մի շարք գործողությունների:

Հոդվածում ներկայացված են այն մեթոդներն ու մեխանիզմները, որոնց միջոցով կազմակեր-
պությունն իր ներսում իրականացնում է փոփոխություններ և այդ ձևով հարմարվում արտաքին մի-
ջավայրի պայմաններին: Դիտարկված է բոլոր այն գործողությունների հաջորդականությունը,
որոնք որոշում են փոփոխությունների հաջողությունը:

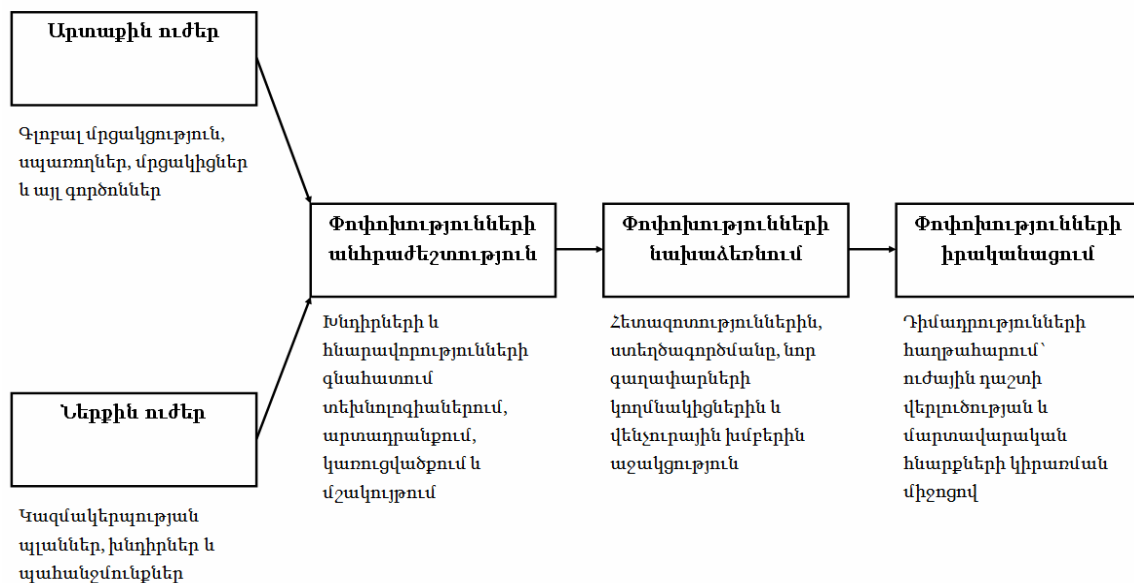
Եթե ժամանակակից կազմակերպությունը ձգտում է ոչ միայն գոյատևման, այլև զար-
գացման, ապա նրան անհրաժեշտ է մշտապես հարմարվել արտաքին միջավայրի փոփո-
խություններին: Ներկայումս փոփոխությունների գործոններից գլխավորն է համարվում
բիզնեսի ժամանակակից պայմանները, երբ մեծ նշանակություն են ստանում մտքերը,
տեղեկատվությունը և փոխհարաբերությունները: Կազմակերպական փոփոխությունները
սահմանվում են որպես ընկերության կողմից նոր գաղափարների կամ վարքի նոր մոդել-
ների յուրացում¹:

Ժամանակակից ուսուցանվող կազմակերպությունում բոլոր աշխատողները մասնակե-
ցում են խնդիրների լուծման գործընթացին և սեփական փորձի հիմքի վրա անընդհատ
կատարելագործվում: Ուսուցանվող կազմակերպության տարբեր տարրեր իրար հետ փո-
խազդում են այնպես, որ նրանցից յուրաքանչյուրն արձագանքում և ազդում է մնացածնե-
րի վրա, իսկ այդ գործընթացն ընդհանրապես ուղղված է ժամանակակից թվային դարա-
շրջանի կազմակերպության համապատասխանությանը: Անհրաժեշտ է նաև լիազորու-
թյունների պատվիրակում, տեղեկատվության փոխանակում և մշակույթ: Պատվիրակումը
նշանակում է ոչ միայն աշխատողներին որոշակի մակարդակի ազատության շնորհում,
բայց և սահմանում է որոշակի պարտավորություններ, դրդում է համագործակցության և
ընտրված ռազմավարության իրականացման ակտիվ մասնակցության՝ ի շահ ամբողջ
կազմակերպության: Մշակույթի նոր հասկացությունը պահանջում է դերերի, գործընթաց-
ների և արժեքների վերաիմաստավորում, բաժինների միջև արգելքների վերացում նրա

¹ Richard L. Daft, «Bureaucratic vs. Nonbureaucratic Structure in the Process of Innovation and Change» in
Perspectives in Organizational Sociology: Theory and Research, ed. Samuel B. Bacharach, Greenwich, Con: JAI.

համար, որպեսզի յուրաքանչյուր աշխատող մուտք ունենա դեպի իր համար կարևոր տեղեկատվությունը, և որպեսզի աշխատողը պատրաստ լինի համատեղ աշխատանքի: Կազմակերպության ղեկավարներից պահանջվում է ծառայողների, մատակարարների և սպառողների միջև տեղեկատվության փոխանակման ապահովում, որը հաճախ կազմակերպությանը բերում է մշակութային և կառուցվածքային փոփոխությունների: Ուսուցանվող կազմակերպությունում միաժամանակ կատարվում են պլանային փոփոխությունների երկու տեսակ. աստիճանական և տրանսֆորմացիոն փոփոխություններ: Փոփոխությունները, հանձինս տրանսֆորմացիոն տիպի, հեշտ չեն իրականացվում:

Փոփոխությունները կարելի է և պետք է կառավարել: Վերլուծելով արտաքին միտումները, վարքի օրինակները և ժամանակակից պահանջները՝ ղեկավարները պլանավորում են փոփոխություններ՝ ուղղված կազմակերպության ճկունության բարձրացմանը, արտաքին միջավայրի պահանջներին հարմարվելու ունակությունների զարգացմանն ու ստեղծված հնարավորությունների օգտագործմանը: Փոփոխությունների պլանավորման ընդհանուր մոդելը ներկայացված է նկար 1-ում: Փոփոխությունների գործընթացի հաջորդականությունը որոշվում է չորս գործոնների գործողություններով. փոփոխությունները հիմնավորող արտաքին և ներքին ուժերով, կազմակերպության մենեջմենթի կողմից փոփոխությունների անհրաժեշտության գիտակցմամբ, այդ անհրաժեշտությունը գիտակցելուց հետո փոփոխությունների նախաձեռնությամբ, փոփոխությունների իրականացմամբ¹:

Գծապատկեր 1. Փոփոխություններին նախորդող իրադարձությունների հաջորդականության մոդել

¹ Веснин В.Р., Менеджмент учебник, 4-е изд., перераб. и доп., М., Проспект, 2012, с. 616.

Կազմակերպական փոփոխությունների շարժիչ ուժերը գոյություն ունեն ինչպես կազմակերպության ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս:

Արտաքին ուժեր: Կազմակերպության վրա ազդող արտաքին գործոնները ձևավորվում են արտաքին միջավայրի բոլոր հատվածներում (սպառողներ, մրցակիցներ, տեխնոլոգիաներ, ազգային տնտեսություն, միջազգային ոլորտ):

Ներքին ուժեր: Փոփոխությունների ներքին շարժիչ ուժերն առաջանում են կազմակերպության գործունեությունից և նրանում կայացվող կառավարչական որոշումներից: Եթե վերին ղեկավարությունն ընտրում է աճի ռազմավարությունը, ապա կազմակերպության ներքին գործունեությունը պետք է կառուցված և կողմնորոշված լինի դրված նպատակին հասնելուն: Ներքին, կազմակերպական փոփոխություններին մղող ուժեր կարող են համարվել աշխատողների, արհմիությունների պահանջները, արտադրողականության ցածր ցուցանիշները:

Այսպիսով, արտաքին և ներքին ուժերի ազդեցությամբ մենեջմենթը գիտակցում է կազմակերպության ներսում կատարվելիք փոփոխությունների անհրաժեշտությունը (տես գծապատկեր 1): Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ շատ մարդիկ չեն ցանկանում ոչինչ փոփոխել, մինչև չեն համոզվում իրական խնդրի կամ ճգնաժամի գոյություն ունենալու մեջ¹: Շատ դեպքերում տեսանելի, խնդիրների վրա մատնացույց անող ճգնաժամերը չեն նկատվում: Շատ թերություններ կրում են թաքնված բնույթ, այդ պատճառով մենեջերները պետք է իրենք գիտակցեն փոփոխության պահանջը և դրանում համոզեն մնացածներին: Դրա համար առիթ կարող է հանդիսանալ կազմակերպության գործունեության պլանավորված և իրական ցուցանիշների միջև խզումը: Նման խզում հայտնաբերելով մենեջերներն ուրիշների մոտ ստեղծում են որոշման հրատապության տպավորություն, որպեսզի մարդիկ գիտակցեն փոփոխությունների անհրաժեշտությունը և համաձայնվեն դրա հետ:

Մենեջմենթի կողմից փոփոխությունների գիտակցումը նշանակում է հաջորդ՝ փոփոխությունների կառավարման որոշիչ փուլի՝ նրա նախաձեռնման սկիզբ: Հենց այս փուլում են մշակվում արտաքին միջավայրի պահանջներին կազմակերպության պատասխանը, որը ենթադրում է նոր մոտեցումների և գաղափարների փնտրում:

Փնտրման գործընթացը ներառում է կազմակերպության ներսում և նրանից դուրս իրավիճակի ուսումնասիրություն: Փնտրման արդյունքում ստացված տվյալները նպաստում են արտաքին միջավայրի նոր պահանջներին պատասխանի պատրաստմանը: Մենեջերները քննարկում են խնդիրն աշխատակիցների հետ, տեղեկատվություն են ստանում պրոֆեսիոնալ հաշվետվություններից, զանգվածային տեղեկատվության այլ միջոցներից, դիմում են խորհրդատուների:

Վերջին քայլը փոփոխության իրականացումն է: Կազմակերպությունը նոր գաղափարի շահավետությունը տեսնում է միայն նրա իրականացման գործընթացում, քանի որ մինչ այդ նրա առաջխաղացումն ուղեկցվում էր ծախսերի հետ:

¹ Фатхутдинов Р.А., Стратегический менеджмент. Учебник, 7-е изд., испр. и доп., М., Дело, 2005, с. 448.

Այսպիսով փոփոխություններին արձագանքելու ամենաարդյունավետ եղանակը նրանց կառավարումն է, որն իրականացվում է փոփոխությունների նախապես պլանավորման միջոցով: Պլանավորումը թույլ է տալիս կազմակերպությանը նախապես կազմելու գործողությունների ծրագիր, որոնց միջոցով հնարավոր է դառնում ապագայում խուսափել փոփոխությունների անցանկալի ազդեցություններից կամ գոնե առավելագույն չափով նվազեցնել դրանք:

ԱՐԱ ՕԳԱՆԵՏՅԱՆ

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

***Ключевые слова:** обучающаяся организация, постоянное совершенствование, планирование изменений, внешние и внутренние силы, делегирование полномочий*

В настоящее время изменения во внешней среде могут оказать существенное влияние на деятельность организации. Чтобы избежать такого воздействия, организации проводят ряд мероприятий.

В статье представлены те методы и механизмы, с помощью которых организация осуществляет внутренние изменения и, таким образом, адаптируется к условиям внешней среды. Рассмотрена последовательность всех действий, которые определяют успех изменений.

ԱՐԱ ՈՎԿԱՆՆԻՍՅԱՆ

ISSUES OF IMPLEMENTING ORGANIZATIONAL CHANGES IN MODERN CONDITIONS

***Key Words:** learning organization, continuous improvement, planning for changes, external and internal forces, delegation of powers*

Current environmental changes can have significant impact on the organization. To avoid effects, the organization carries out a number of actions.

The article presents those methods and mechanisms by which the organization makes changes from the inside and in that way adapts to conditions of environment. The sequence of actions determining the success of changes is considered as well.

ԱՐԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՃՀՀԱՀ

ՇՈՒՇԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Մագիստրոս, ՃՀՀԱՀ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. կազմակերպական զարգացում, հատուկ խմբեր, հետադարձ կապ, «մեծ միջամտություն», կազմակերպական զարգացման փուլեր, մեծ ծավալով տեղեկատվության փոխանակում, դիրքորոշումների տեղակայում

Կազմակերպական փոփոխություններն ուղեկցվում են կազմակերպական զարգացմամբ: Կազմակերպական զարգացումն իրենից ներկայացնում է միջոցառումների համալիր, որի միջոցով կազմակերպությունը կարողանում է հարմարվել արտաքին միջավայրի պայմաններին:

Հոդվածում ներկայացված են այն հիմնական միջոցառումները, որոնք ուղղված են կազմակերպական զարգացմանը: Ինչպես նաև դիտարկվել են վերջինիս իրականացման փուլերը, որոնց օգնությամբ մենեջերները կարողանում են գնահատել, թե կազմակերպական զարգացման ինչ վիճակում է գտնվում կազմակերպությունը:

Կազմակերպություններն արտաքին միջավայրի ազդակներին պատասխանելու համար կատարում են կազմակերպական փոփոխություններ, որոնք անհնար է պատկերացնել առանց կազմակերպական զարգացման: Կազմակերպական զարգացման առավել հայտնի միջոցառումներից են.

ա) թիմերի և հատուկ խմբերի ստեղծում: Թիմային կառուցվածքը նպաստում է կազմակերպության համախմբմանն ու հաջողությանը: Կազմակերպական զարգացման գծով փորձագետների հետ հատուկ պարապմունքները թիմերի անդամներին օգնում են սովորել գործելու որպես մեկ ամբողջություն, հասնել ընդհանուր նպատակների, կատարելագործել կոմունիկացիոն ունակություններն ու կոնֆլիկտային իրավիճակների լուծումները:

բ) Հետադարձ կապի ներդրմանն ու կայունացմանն ուղղված գործունեություն: Հետադարձ կապը ներդրվում է աշխատող-պատասխանողների անցկացված հարցումների (կազմակերպությունում հարաբերական հոգեբանական միջավայրի, կառավարման մասնակցության, ղեկավարների խնդիրների, խմբերի համախմբվածության) մասին արդյունքները տեղեկացնելու միջոցով, որոնք անցկացնում են կազմակերպական զարգացման գծով փորձագետներն աշխատողների հետ հարցազրույցներ կազմակերպելով: Այս տիպի գործունեությունում հաջողության պայմանն է հանդիսանում ազդող խնդիրների լուծման նկատմամբ աշխատողների հետաքրքրվածությունը:

գ) «Մեծ միջամտություն»: Վերջին ժամանակներս մարդկանց մեծ խմբերում նկատվում է կազմակերպական զարգացման մեթոդների հանդեպ մեծ հետաքրքրվածություն:

Մեծ խմբերի ներգրավման մեթոդը ենթադրում է խնդիրների և հնարավորությունների քննարկում, ինչպես նաև փոփոխությունների պլանի կազմում, որում մասնակցում են կազմակերպության բոլոր մասերի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև կողմնակի, առանցքային հետաքրքրված անձինք: «Միջամտությունը» կարող է ներառել 50-ից մինչև 500 մասնակից և տևել մի քանի օր: Նրա էությունը կայանում է նրանում, որպեսզի հավաքեն բոլոր նրանց, ում վրա այսպես թե այնպես կազդի փոփոխությունը, ուսումնասիրել համակարգի բոլոր մասերը և մարդկանց, քննարկումների և երկխոսությունների միջոցով, հնարավորություն տալ ինքնուրույն որոշել իրենց ապագան: Միջամտության մեծ մակարդակը նշանակում է նախկին սկզբունքներից և մոտեցումներից հրաժարում ի օգուտ կազմակերպական զարգացման: Կազմակերպական զարգացվածության ավանդական մոդելի և խոշորամասշտաբ միջամտության հիմնական տարբերությունները թվարկված են **Error! Reference source not found.**-ում¹: Նոր մոտեցումն ուղղված է դեպի ամբողջ համակարգը, այսինքն հաշվի է առնում կազմակերպության փոխազդեցությունն արտաքին միջավայրի հետ: Տեղեկատվության աղբյուրները լրացված են գնորդներով, մատակարարներով, տեղի բնակիչներով և նույնիսկ մրցակիցներով: Բացի այդ ապահովվում է մեծ ծավալով տեղեկատվության փոխանակում, այնպես որ յուրաքանչյուր մասնակից տեսնում է միևնույն պատկերը, և տեսնում ամբողջությամբ: Այսպիսի մոտեցման դեպքում փոփոխությունների իրականացման արագությունը համեմատաբար մեծ է: Հետագայում ուսուցումն իրականացվում է կազմակերպության միաժամանակ բոլոր մասերում, այլ ոչ թե անհատական մակարդակով, ոչ մեծ խմբերում կամ բիզնես-միավորներում: Արդյունքում մեծ խմբի ներգրավումը բացում է ամբողջ մշակույթի հիմնային, արմատական փոփոխությունների համար հնարավորություններ, այն դեպքում, երբ ավանդական մոտեցումն ուղղված է դեպի կազմակերպության առանձին, հաճախ մանր մասերում հաջորդական փոփոխություններին:

Աղյուսակ 1

Կազմակերպական զարգացման տեսանկյունից մշակույթի փոփոխման մոտեցումներ

	Կազմակերպական զարգացման ավանդական մոդել	Մեծ միջամտության մոդել
Գործողությունների ուղղություն	Առանձին խնդիր կամ խումբ	Ամբողջ համակարգը
Տեղեկատվության աղբյուր	Կազմակերպում	Կազմակերպություն և արտաքին միջավայր
Տեղեկատվության տարածում	Սահմանափակ	Լայն
Ժամանակային ինտերվալ	Աստիճանական փոփոխություն	Արագ փոփոխում
Ուսուցում	Առանձին աշխատողներ, ոչ մեծ խմբեր	Ամբողջ կազմակերպություն
↓ Փոփոխման գործընթաց ↓ Ինկրեմենտ փոփոխում ↓ Արագ տրանսֆորմացիա		

¹ Paul C. Nutt, «Tactics of Implementation», Academy of Management Journal 29, 1986, 230-261, Richard L. Daft and Selwyn Becker.

Կազմակերպական զարգացման փուլերը: Համաձայն կազմակերպական փոփոխությունների տեսության՝ վարքագծային և դիրքորոշումների տեղակայման փոփոխությունների գործընթացը ներառում է երեք փուլ. «հալեցում», «շարժ», «սառեցում»¹:

«Հալեցում» փուլում անհրաժեշտ է գործընթացի մասնակիցներին հասցնել փոփոխություններում խնդիրների և պահանջների մասին տեղեկատվությունը: Այս փուլում մարդկանց մոտ առաջանում է դիրքորոշումների տեղակայման և վարքի փոփոխությունների նկատման մոտիվացիա: «Հալեցումը» կարող է սկսվել այն ժամանակ, երբ մենեջերները հայտարարում են պլանավորված արդյունքների և գործերի իրական դրության միջև անհամապատասխանության մասին: Բացի այդ, ինչպես նշվել է, մենեջերները պետք է աշխատողների մոտ փոփոխությունների նկատմամբ հրատապության զգացում ստեղծեն, որպեսզի կարողանան պատրաստվել: «Հալեցման» փուլը ենթադրում է նախնական դիագնոստիկա, որը հանձնարարվում է կողքից հրավիրված փոփոխությունների գործակալին: Փոփոխությունների գործակալը կազմակերպական կառուցվածքի կատարելագործման գծով մասնագետ է, որի խնդիրների մեջ է մտնում կազմակերպության խնդիրների պատճառների հայտնաբերումը, անհատական հարցազրույցների միջոցով տվյալների հավաքագրումը, հարցումներն ու վերլուծությունները: Ստեղծված իրավիճակի գնահատականը օգնում է որոշել կազմակերպական խնդրի խորությունը և ղեկավարության «աչքերը բացել»:

Երկրորդ փուլը՝ **«շարժը»**, կապված է նոր վարքագծի հավանության և նոր պրոֆեսիոնալ ունակությունների յուրացման հետ: Հաճախ փոփոխումն անվանում են միջամտություն, երբ փոփոխությունների գործակալն անցնում է ղեկավարների և աշխատողների ուսուցման հատուկ պլանի իրականացմանը: Այս փուլը կարող է բաղկացած լինել մի քանի ենթափուլերից: Օրինակ մենեջերները ձևավորում են մարդկանց կոալիցիա՝ պատրաստ գլխավորելու փոփոխությունների գործընթացը, մշակում և համաձայնեցնում են փոփոխությունների կատարման պլանը, վերջինս հասանելի դարձնում ընկերության մյուս աշխատողներին: Բացի այդ, որպեսզի փոփոխություններն հաջող ընթանան, անհրաժեշտ է աշխատողներին լիազորություններով օժտել, որպեսզի նրանք ի վիճակի լինեն իրականացնելու պլանավորված վերակազմավորումները²:

Երրորդ՝ **«սառեցում»** փուլը հաջորդում է ձեռք բերված արժեքների կամ հարաբերությունների կայունացման համար: Այս փուլում աշխատողները պարզևատրում են ստանում ընդունված փոփոխությունների համար: Վարքի նոր օրինակների ազդեցությունը գնահատվում է և ամրագրվում, փոփոխությունների գործակալը ներկայացնում է նոր՝ կազմակերպության գործունեության մեջ դրական փոփոխությունները: Այս փուլում նոր վիճակն արմատավորվում է կազմակերպական մշակույթում, իսկ փոփոխություններն իրենցով սկսվում են ընդունվել որպես նորմալ, գործունեության անբաժանելի մաս:

Այսպիսով, կազմակերպական զարգացմանն ուղղված միջոցառումները կազմակերպությանն օգնում են ոչ միայն կազմակերպական փոփոխությունների իրականացման

¹ Kurt Lewin, «Frontiers in Group Dynamics: Concepts, Method, and Reality in Social Science», Human Relations 1, 1947, 5-40, Huse and Cummings, «Organization Development».

² Дафт Р.Л., Менеджмент, 6-е изд., СПб, Питер, 2004, с. 452.

գործընթացում, որը հիմնականում նախատեսված է արտաքին փոփոխություններին հարմարվելու կամ նրա վնասակար ազդեցությունից խուսափելու համար, այլև կազմակերպության համար այն դառնում է շուկայում նոր դիրք գրավելու, մրցունակության բարձրացման անհրաժեշտ պայման:

**ԱՐԱ ՕԳԱՆԵՏՅԱՆ
ՇՄՍԻԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՏՅԱՆ**

ВОПРОСЫ МЕРОПРИЯТИЙ ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

***Ключевые слова:** организационное развитие, специальные группы, обратная связь, «большая интервенция», этапы организационного развития, обмен большого объема информации, установка позиции*

Организационные изменения сопровождаются организационным развитием. Организационное развитие представляет комплекс мер, с помощью которых организация может адаптироваться к внешней среде.

В статье представлены те основные мероприятия, которые направлены на организационное развитие. Также рассмотрены этапы их осуществления, с помощью которых менеджеры могут оценить положение развития, в котором находится организация.

**ԱՐԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՏՅԱՆ
ՇՄՍԻԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՏՅԱՆ**

MEASURES DIRECTED AT ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT AND ITS ISSUES

***Key Words:** organizational development, special groups, feedback, "great intervention", stages of organizational development, exchange of large volume of information, location of positions*

Organizational changes are accompanied by organizational development. Organizational development represents a set of measures by which the organization can adapt to external environment.

Basic measures aimed at organizational development are presented in the article. Stages of its implementation, with the help of which managers can assess the position of organizational development are also considered.

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Իրավախորհրդարան, ՀՀ ՊԿԱ

ԷԹԻԿԱՅԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հիմնաբառեր. հանրային ծառայող, բարոյականություն, հանրային ծառայողների էթիկայի կանոններ, էթիկայի կարգավորիչներ, էթիկայի կանոնակարգ, հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման կառուցակարգեր

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում հանրային ծառայողների օրինավոր և բարեխիղճ վարքագիծն ապահովող ինստիտուցիոնալ համակարգի ձևավորման անհրաժեշտությանը, ինչպես նաև տրվում են ցուցումներ հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման կառուցակարգերի կատարելագործման վերաբերյալ: Հանրային ծառայության համակարգի բարեփոխումների առանցքային ուղղություններից է ծառայողների բարոյական մշակույթի փոփոխությունը մի շարք էթիկայի կարգավորիչներ գործողության մեջ դնելու միջոցով, ինչպիսիք են էթիկայի կանոնակարգերն ու կառուցակարգերը:

Հանրային ծառայության ինստիտուտը կարևոր դերակատարում ունի հասարակության կյանքում, և հանրային կառավարման արդյունավետությունը պայմանավորված է այդ ինստիտուտի կողմից կազմակերպվող աշխատանքով:

Հանրային ծառայության համակարգում իրականացվող բարեփոխումները, միջազգային պայմանագրերի վավերացումը և միջազգային կազմակերպություններին անդամագրվելը կարող են զգալի փոփոխություններ առաջացնել հանրային ծառայության ինստիտուտի կառուցվածքում:

Բարեփոխումների մեծ մասը թելադրված է պետական կառավարման նոր գաղափարախոսությամբ, որը ստացել է «նոր հանրային կառավարում» անվանումը (New Public Management)¹: Այդ բարեփոխումների կարևոր նպատակներից մեկը մատուցվող ծառայությունների որակի բարձրացումն է և բնակչության ու մասնավոր հատվածի կողմից իշխանության նկատմամբ վստահության ամրապնդումը²: Հասարակական կյանքում ընթացող փոփոխությունները անհրաժեշտություն առաջացրին վերաիմաստավորելու հանրային ծառայությունը կանոնակարգող իրավական և բարոյական նորմերը: Այդ կարգավորիչների արդյունավետ փոխգործունեությամբ է պայմանավորված հասարակության անդամ հանդիսացող քաղաքացիների իրավագիտակցությունը, իրավական մշակույթի մա-

¹ Որոշ աշխատանքներում «New Public Management» թարգմանվում է որպես «նոր հանրային մենեջմենթ»:

² Пронкин С.В., Петрунина О.Е., Государственное управление зарубежных стран, учебное пособие, С.В. Пронкин, О.Е. Петрунина., 3-е изд., доп. и перераб., М., КДУ, 2007, 496 с., с. 441.

կարդակը, օրինապահությունը, օրինականությունը: Պարզ է, որ ինչպես և հասարակական գիտակցության այլ ոլորտներում, այնպես էլ հանրային ծառայության համակարգում, որպես վարքի և փոխհարաբերությունների կարգավորիչներ, հանդես են գալիս իրավունքը և բարոյականությունը, որոնց ազդեցությունն իրականացվում է փոխհամաձայնեցված: Հետևապես, հանրային ծառայողների վարքագծի՝ հասարակության կողմից մշակված գնահատման բարոյական չափանիշները շատ առումներով որոշում են իրավական նորմերի բովանդակությունը:

Ժողովրդավարության պայմաններում առանց հասարակական կարծիքի հետ հաշվի նստելու ուղղակի անհնար է պետական կառավարումը: Իշխանության և նրա ներկայացուցիչների ցածր բարոյական հեղինակությունը հասարակության ծայրահեղ անկայունության, նրա մասնատվածության, ներքին լարվածության գլխավոր պատճառներից մեկն է: Նման պայմաններում ոչ միայն շատ դժվար է որևէ լուրջ վերափոխում իրականացնել, այլև ցանկացած պահի, ցանկացած իրավիճակում չի բացառվում բացարձակ անկանխատեսելի արձագանք ազգաբնակչության կողմից:

Պետական կառավարման մարմիններում բարոյական մթնոլորտը, պատասխանատու պաշտոնյայի անփութությունը կարող են լրջորեն վարկաբեկել իշխանության ցանկացած բարի մտադրություն:

Հանրային ծառայողի էթիկայի վերլուծության կարևորությունը՝ որպես պետական կարգավորման և էթիկական կարգավորման կառուցակարգերի ձևավորման օբյեկտ, պայմանավորված է այն իրական խնդիրներով, որոնց ներկայումս բախվում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային ծառայությունը, մասնավորապես՝ պաշտոնյաների ոչ արդյունավետ աշխատանքը, կոռուպցիոն ռիսկերի առկայությունը, բնակչության անվստահությունը պետական կառավարման մարմինների հանդեպ¹:

Հասարակության վստահությունը հանրային ծառայողների նկատմամբ արդյունավետ պետական կառավարման հիմնարար պայման է: Հանրային ծառայողների վարքագծի բարոյական չափանիշները պետական կառավարման արդյունավետության և որակի վրա ազդող կարևորագույն գործոններ են:

Հանրային ծառայողների գործունեությունը կանոնակարգող նորմատիվ իրավական ակտերը միայն մասամբ են լուծում հանրային ծառայողների բարոյականության պահպանման խնդիրը: Ներկայումս միայն այդ կառուցակարգը բավարար չէ²:

Ֆրանսիացի հետազոտող Ժակ Շևալյեի կարծիքով, հանրային ծառայության համակարգը ծառայում է պետության իդեալականացված կերպարի ձևավորմանը՝ մտահոգված բացառապես իր ենթակաների բարեկեցությամբ³:

Հանրային ծառայողների էթիկայի կանոններ սահմանված են հետևյալ իրավական

¹ Տե՛ս նաև ՀՀ կառավարության 2014 թ. ապրիլի 10-ի նիստի N 14 արձանագրային որոշմամբ հավանության արժանացած հանրային կառավարման համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարի հայեցակարգ:

² Տե՛ս նաև Атаманчук Г.В., Управление-фактор развития (размышления об управленческой деятельности), М., “Экономика”, 2002, 567 էջ, էջ 126:

³ Глазунова Н.И., Система государственного управления. Учебник для вузов, М., ЮНИТИ-ДАНА, 2002, 551 с., с. 516.

ակտերով՝ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք¹, «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենք², ՀՀ դատական օրենսգիրք³, «ՀՀ դատավորի վարքագծի կանոններ»⁴ և այլն: Քաղաքացիական ծառայողների համար ներկայումս առանձին էթիկայի կանոններ սահմանված չեն⁵, ինչը նշանակում է, որ նրանց վրա տարածվում են «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված էթիկայի կանոնները:

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հանրային ծառայողի և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձի էթիկայի կանոնները նորմերի համակարգ է, որոնք միտված են ապահովելու հանրային ծառայողի և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձի պատշաճ վարքագիծը, բացառելու հանրային և մասնավոր շահերի բախումը, ամրապնդելու հասարակության վստահությունը հանրային ինստիտուտների նկատմամբ: Այդ պահանջները վերաբերում են հանրային ծառայողի և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձի ինչպես լիազորությունների իրականացմանը, այնպես էլ նրա ամենօրյա վարքագծին:

Այսպիսով, 2012 թ. ուժի մեջ մտած «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով փորձ արվեց ընդհանրացնելու ինչպես հանրային ծառայողների, այնպես էլ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց վարքագծի (էթիկայի) կանոնների սահմանման պրակտիկան: Սակայն հարկ է նշել, որ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով հանրային ծառայողների և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց համար սահմանված էթիկայի կանոնները լիարժեք չեն և իրենց բովանդակությամբ չեն համապատասխանում ՏՀԶԿ-ի (Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն) կողմից հաստատված հանրային ծառայողների էթիկայի կանոնների ուղեցույցի պահանջներին: Բացի այդ, նշված դրույթներն իրենց էությամբ ոչ թե էթիկայի կանոններ են, այլ ընդհանրական ու ոչ ամբողջական սկզբունքներ և ուղենիշեր:

Հանրային ծառայությունում, որտեղ հարաբերությունները կառուցվում են ենթակայության հիմքի վրա, շփման յուրաքանչյուր տեսակ ունի իր յուրահատկությունները և ենթարկվում է գործնականում իր ձևավորած էթիկայի կանոններին, որոնք ուղղորդված են դեպի պատիվն ու արժանապատվությունը՝ որպես բարձրագույն արժեքներ:

Արժեքներն առավել կարևոր նախապատվությունների համախումբ է՝ ընդունված կազմակերպության անդամների կողմից, որոնք հանձնարարվում են մարդկանց՝ որպես

¹ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք, 28-րդ հոդված:

² «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենք, 6.1-րդ հոդված:

³ ՀՀ դատական օրենսգիրք, 87-90-րդ հոդվածներ:

⁴ Հաստատվել է ՀՀ դատավորների ընդհանուր ժողովի 2014 թվականի սեպտեմբերի 5-ի «Հայաստանի Հանրապետության դատավորի վարքագծի կանոնները սահմանելու մասին» N 01-Ն որոշմամբ:

⁵ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ծառայության խորհրդի 2012 թվականի սեպտեմբերի 26-ի «Քաղաքացիական ծառայողների էթիկայի հանձնաժողովների ձևավորման, գործունեության կարգը և նրանց գործառույթները սահմանելու մասին» N 844-Ն որոշմամբ ուժը կորցրած են ճանաչվել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ծառայության խորհրդի 2002 թվականի մայիսի 31-ի «Քաղաքացիական ծառայողի էթիկայի կանոնները հաստատելու մասին» N 13-Ն և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ծառայության խորհրդի 2004 թվականի դեկտեմբերի 1-ի «Էթիկայի հանձնաժողովների կանոնադրությունը հաստատելու մասին» N 1050-Ն որոշումները:

նրանց վարքագծի և գործողությունների կողմնորոշիչներ¹:

Իր ժամանակի հայտնի սոցիոլոգ Պիտրիմ Սորոկինը պնդում էր, որ «հենց արժեքներն են յուրաքանչյուր մշակույթի հիմքը և հիմնաքարը»²:

Հանրային ծառայության բարոյականության ձևավորմանը նպաստող կառուցակարգերում առավել արդյունավետ է համարվում հանրային ծառայողների էթիկայի հատուկ մշակված կանոնակարգը, որն ընդամենը նմուշային է, այլ ոչ թե ընդունված օրինագիծ: Նմանատիպ կանոնակարգեր ընդունվել են Մեծ Բրիտանիայում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Իսպանիայում և այլ երկրներում:

Էթիկայի կանոնակարգը կառավարման կարևոր գործիք է, որը կարող է դրականորեն ձևավորել կազմակերպության մշակույթը: Այն պետք է սահմանի տվյալ պետական մարմնի աշխատակազմի վարքագծի չափորոշիչները, որոնք կօգնեն լուծելու իրենց աշխատանքում հանդիպած էթիկական երկընտրանքները: Շեշտը պետք է դրված լինի էթիկապես օրինակելի վարքագծի վրա, ծառայողները պետք է տեղեկացված լինեն նաև, թե ինչ հետևանքներ կարող է ունենալ կանոնակարգի խախտումը: Գործուն լինելու համար կանոնակարգը չպետք անորոշ սկզբունքներ պարունակի: Արդյունավետ լինելու համար այն չպետք է պատվիրված կամ պատվիրակված կանոնների ժողովածու լինի, այլ պետք է մշակված լինի յուրաքանչյուր պետական կառավարման մարմնի և նրա աշխատակազմի կողմից, որպեսզի ընդգրկի նրան բնորոշ պահանջները: Բացի դրանից, այն պետք է նպաստի տվյալ մարմնում բարոյական մշակույթի ձևավորմանը: Կանոնակարգը պետք է մշակվի որպես խորհրդատվական բնույթի փաստաթուղթ, ինչը ոչ միայն պետական մարմնի ղեկավարին, այլև բոլոր ծառայողներին թույլ կտա մեկնաբանել ընդգրկվող հարցերի համալիրը:

Հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման կառուցակարգերի կադրերելագործման ուղղությամբ առաջարկվող ցուցումներ.

1. ՀՀ հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման կարգավորիչ կառուցակարգերը չպետք է սահմանափակվեն չինովնիկների վարքագծի կանոնների և սկզբունքների իրավական բնույթի փաստաթղթերով. դրանք անհրաժեշտ է լրացնել այնպիսի ոչ իրավական կարգավորիչներով, ինչպիսիք են էթիկայի կանոնակարգերը, որոնք կրում են ոչ թե պարտադրող, այլ խորհրդատվական բնույթ:
2. Էթիկայի ընդհանուր սկզբունքները և դրանցից բխող հանրային ծառայողների ծառայողական վարքագծի կանոնները (որոնք առկա են ՀՀ հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման այնպիսի տեխնոլոգիական կառուցակարգում, ինչպիսին է էթիկայի կանոնակարգը) առաջին հերթին պետք է արտացոլեն քաղաքացիների մեծամասնության կողմից ընդունված պահանջները բարոյականության նկատմամբ:

¹ Глазунова Н.И., Государственное (административное) управление, учеб., М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004, 560 с., с. 307.

² Сорокин П., Человек. Цивилизация. Общество, М., 1992, с. 429.

3. Կազմակերպական կառուցակարգերի զարգացումն առաջին հերթին պահանջում է այնպիսի պետական կառավարման համակարգի ստեղծում, որը կունենա հանրային ծառայողների բարոյական կառավարման գործառույթներ, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների ստեղծում, որոնք կարող են ազդել այդ գործընթացների վրա օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով:
4. Ֆինանսատնտեսագիտական կառուցակարգերը ենթադրում են հանրային ծառայողների խրախուսման և պատժամիջոցների համակարգի կատարելագործում պաշտոնեական պարտականությունների բարեխիղճ կամ անբարեխիղճ կատարման համար, որոնք անհրաժեշտ են նորմերի խախտումները կանխարգելելու և պատշաճ բարոյականության սկզբունքները ապահովելու համար:
5. ՀՀ հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման տեխնոլոգիական կառուցակարգերը կատարելագործման կարիք ունեն ուղղորդման և մասնագիտական սոցիալականացման, կրթական տեխնոլոգիաների զարգացման հաշվին, որոնք ուղղված են ծառայողական էթիկայի նորմերի և սկզբունքների ձևավորմանը. տեխնոլոգիաների զարգացում՝ ուղղված հանրային ծառայողների շահադրժանը ծառայողական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման նկատմամբ և կապված խրախուսանքների ու տույժերի արդյունավետ համակարգի կառուցման հետ:
6. ՀՀ հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման տեղեկատվական կառուցակարգերը պայմաններ են ստեղծում հանրային ծառայողների բարոյականության պարբերաբար մշտադիտարկման համար՝ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման և պետական-հասարակական հսկողության արդյունավետ համակարգի ներդրման միջոցով:

ГАЯНЕ ОГАНЕСЯН

РОЛЬ И МЕСТО ЭТИЧЕСКОГО КОДЕКСА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ НАВЯСТВЕННЫМ РАЗВИТИЕМ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Ключевые слова: государственный служащий, мораль, этические нормы государственного служащего, этические регуляторы, этический кодекс, механизмы управления нравственным развитием государственных служащих

В статье отражена важность создания институциональной системы с целью обеспечения законопослушного и честного поведения государственных служащих, а также представлены рекомендации для совершенствования механизмов управления нравственным развитием публичных служащих.

Одним из ключевых направлений реформирования системы государственной службы является изменение нравственной культуры чиновников через введение в действие ряда этических регуляторов, таких, как кодексы этики и вышеуказанные механизмы.

GAYANE HOVHANNISYAN

PLACE AND ROLE OF ETHICAL CODE IN MANAGEMENT OF PUBLIC OFFICERS MORAL DEVELOPMENT

Key Words: public officer, morality, ethical rules for public officers, ethics regulators, ethical code, control mechanisms of public officers moral development

The article emphasizes the necessity of institutional system formation to ensure the law-abiding and conscientious behavior of public officers. Guidelines are provided to improve management mechanisms for moral development of public officers.

One of the key areas in reforming public service is moral culture of officers that undergoes changes by enhancing a series of ethical regulators such as ethics policies and mechanisms.

ԼԵՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ

ՀՀ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԻՆՔՆԱԲԱՎՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱԶԱԳՈՒՅՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ինքնաբավություն, ապահովության մակարդակ, սննդամթերքի անվտանգություն, աղքատություն մակարդակ, ենթակառուցվածքների թերզարգացություն

Հանրապետության գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարության հիմնական խնդիրներից է պարենային ապահովության մակարդակի բարձրացումը, սննդամթերքի անվտանգության և հիմնական պարենային մթերքների ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովումը: Չնայած բուսաբուծության և անասնաբուծության մթերքների ինքնաբավության մակարդակի ցուցանիշները բավականին բարձր են, սակայն դրանք չեն համապատասխանում աղքատության մակարդակը բնութագրող ցուցանիշներին:

Գյուղական վայրերի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական գործոններից են ենթակառուցվածքների թերզարգացածությունը՝ կապված ճանապարհներ, ոռոգման համակարգ, գյուղմթերքների մշակում, մթերում, պահպանում և ֆինանսական հնարավորություններ:

ՀՀ գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարության հիմնական խնդիրներից է պարենային ապահովության մակարդակի բարձրացումը, սննդամթերքի անվտանգու-

թյան և հիմնական պարենային մթերքների ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովումը: Յուրաքանչյուր երկրի պարենային անվտանգությունը համարվում է ապահովված, եթե կա տնտեսության այնպիսի մակարդակ, որը երաշխավորում է բնակչության համար առողջապահական նորմերին համապատասխանող սննդամթերքի ֆիզիկական ու տնտեսական մատչելիությունը, ինչպես նաև նախադրյալներ՝ դիմակայելու ներքին և արտաքին շուկայի անբարենպաստ փոփոխություններին և հնարավոր արտակարգ իրավիճակների բացասական հետևանքներին: Պարենի առկայությունը, որը բնորոշվում է նրա ֆիզիկական առկայությամբ ու տնտեսական մատչելիությամբ՝ արտահանման, պահուստների ստեղծման, ներմուծման գործընթացներում, մեր երկրի պարենային անվտանգության առաջին անհրաժեշտության բաղադրամասն է: Պարենի առկայության վրա ազդող հիմնական գործոններն են՝ գյուղատնտեսության և գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող արդյունաբերության մակարդակը, գները, արտադրության և առևտրի խթանումը, գյուղատնտեսությանը սպասարկող արտադրական ենթակառուցվածքները, բնակլիմայական և այլ պայմանները: Պարենի առկայության և մատակարարումների ամփոփ տեղեկատվությունը ներկայացնում են ազգային պարենային հաշվեկշիռները, պարենի ապահովության համատեքստում տալով տնտեսության ինքնուրույնության աստիճանը:

Պարենամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիության մակարդակի բարձրացման և պարենային անվտանգության ապահովման համար պահանջվում է՝

- քաղաքականության իրականացում «Պարենային անվտանգության ապահովման մասին» (2002 թ.) ՀՀ օրենքի պահանջներին համապատասխան ՀՀ պարենային ապահովման քաղաքականության ծրագրի և Կայուն զարգացման ծրագրի շրջանակներում,
- պարենամթերքի տեղական արտադրության ծավալների ավելացում և առևտրի հաշվեկշռի բարելավում, որը պահանջում է գյուղատնտեսության ավելացված արժեքի մոտ 1,5 անգամ ավելացում և գյուղատնտեսական մթերքների ապրանքայնության մոտ 75%-ի ապահովում,
- պարենամթերքի տնտեսության մատչելիության մակարդակի բարձրացման համար ստեղծել նախադրյալներ՝ 1 շնչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքի, նվազագույն և միջին ամսական աշխատավարձի, կենսաթոշակի և նպաստի զգալի ավելացման նպատակով: Ինչպես նաև արտադրության ծավալների ավելացման հետ մեկտեղ նպաստել արտադրության կառուցվածքի բարելավմանն ու գյուղմթերքների վերամշակող արտադրությունում նոր տեխնոլոգիաների և արտադրատեսակների ներդրմանը, հատկապես մատչելի պայմաններով նպատակային վարկերի տրամադրմանը:

Պարենային հաշվեկշիռների կարևորագույն ցուցանիշներից է ինքնաբավության աստիճանը, որն ավելի շատ արտադրական ցուցանիշ է, քան սպառման՝ այն ներկայացնում է պարենի արտադրության տեսակարար կշիռը սպառված պարենամթերքի ծավալի կառուցվածքում: Ինքնաբավությունը տեսականորեն ենթադրում է պարենամթերքի նորմա-

տիվային պարենային զամբյուղով պահանջվող քանակության և արտադրված պարենամթերքի ծավալների հարաբերակցության:

Հիմնական պարենային մթերքների ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովման ռազմավարական ուղղություններն են՝

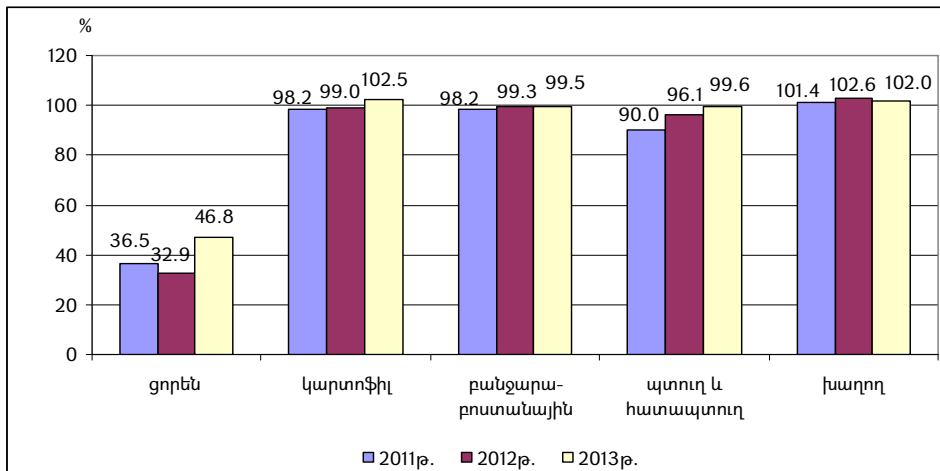
- տեղական արտադրության խթանում, կենսականորեն կարևորագույն պարենամթերքների՝ հացամթերքի, բուսական յուղի, շաքարի, մսի և ձկան արտադրության և ապահովելով անհրաժեշտ պաշարներ: Անասնապահական մթերքների ծավալների ավելացման նպատակով կերային բազայի հնարավորությունների ընդլայնում, մասնավորապես առավել արդյունավետ կերային մշակաբույսերի՝ եգիպտացորեն, կերի ճակնդեղ, գետնախնձոր, ինչպես նաև մշակության նոր տեխնոլոգիաների ներդրման տեխնիկական աջակցության և խորհրդատվության ապահովում:
- տարիֆային և ոչ տարիֆային կարգավորման միջոցով պարենամթերքի ներքին շուկայի և տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանություն և արտահանման խթանում:

Ըստ ազգային պարենային հաշվեկշռի (տես գծապատկեր 1-ը) կարևորագույն որոշ պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակը զգալիորեն ցածր է, այսպես ըստ 2011-2013 թթ. միջին տվյալների ցորենինը կազմել է 38,7%, կարտոֆիլինը՝ 99,9 բանջարեղենինը՝ 99,0%, պտուղ և հատապտղինը՝ 95,2%, խաղողինը՝ 102,0%. ձվինը՝ 96,6%, կաթինը՝ 83,7, տավարի մսինը՝ 82,1%, խոզի մսինը՝ 42,6%, ոչխարի և այծի մսինը՝ 100,0%, թռչնի մսինը՝ 17,0%: Ըստ ներկայացված տվյալների առաջանում է դրանց գծով ներմուծման հարցը՝ որոշակի հիմնավորված սահմաններում, որը կարելի է հաղթահարել տեղական արտադրության արտադրանքների մրցունակության բարձրացման և արտադրության ծավալների ավելացման միջոցով:

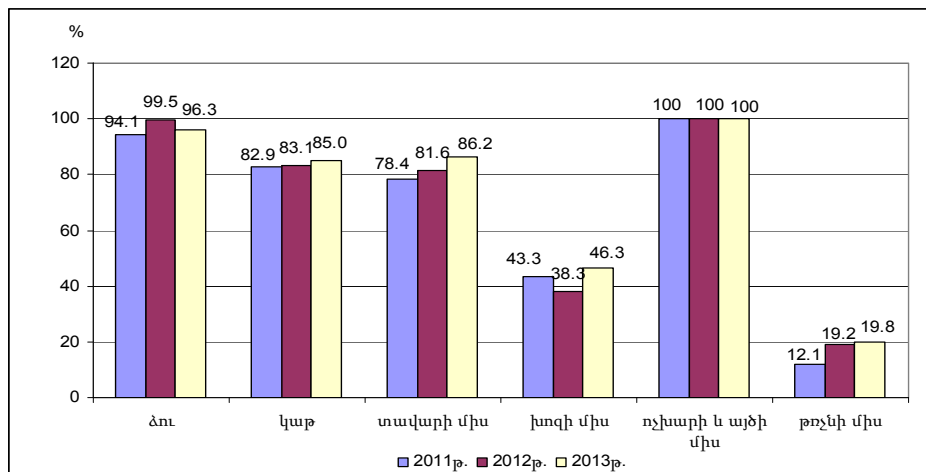
Սրա լուծումը պահանջում է գյուղատնտեսությունում տնտեսվարողներին և գյուղացիական տնտեսություններին՝ բուսաբուծության, անասնապահության գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման բնագավառում ցուցաբերել աջակցություն, հատկապես առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման մատչելի պայմաններով նպատակային վարկերի ծավալների ընդլայնման և ներդրումների համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծման միջոցով:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի արդյունավետ գործունեության համար անհրաժեշտ է նպատակային և փոխադարձաբար կապված համալիր խնդիրների լուծում: Այսինքն անհրաժեշտ է՝

- ավելացնել գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությունը՝ ապահովելով պարենի նկատմամբ բնակչության պահանջմունքները,
- ապահովել բավարար չափով սեփական արտադրանք՝ կրճատելով գյուղմթերքի ներմուծումը, որը կնպաստի յուրաքանչյուր տեսակի ինքնաբավությանը,
- ներառել ընդհանուր համալիրում գյուղատնտեսությունը և սպասարկող արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքները:

Գծապատկեր 1. Բուսաբուծական մթերքների ինքնաբավության մակարդակն ըստ ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռների (2011-2013 թթ.)¹

Գծապատկեր 2. Անասնաբուծական մթերքների ինքնաբավության մակարդակը ըստ ազգային պարենային հաշվեկշիռների (2011-2013 թթ.)²

Ըստ գծապատկերներ 1-ի և 2-ի ցուցանիշների, վերջին տարիներին, բավականին բարձր է գյուղատնտեսական պարենամթերքի ինքնաբավության մակարդակը, սակայն այն դեռևս չի համապատասխանում աղքատության մակարդակը բնութագրող ցուցանիշներին Ընդ որում, գյուղական բնակավայրերում աղքատությունը համարյա չի զիջում ոչ աղքատության միջին մակարդակին, ոչ էլ քաղաքային բնակավայրի աղքատությանը (տես աղյուսակ 1-ը):

¹ ԱՎԾ տվյալներն ըստ 2011-2013 թթ.:

² Նույն տեղում:

Աղքատության հիմնական ցուցանիշները 2008-2013 թթ.-ին¹ (%-ով)

Անվանումներ	2008			2011			2013		
	Ծայրահեղ աղքատ	Շարժառժառ	Աղքատ	Ծայրահեղ աղքատ	Շարժառժառ	Աղքատ	Ծայրահեղ աղքատ	Շարժառժառ	Աղքատ
Քաղաքային բնակավայրեր	1,9	13,0	27,6	4,6	21,3	35,2	3,2	14,3	32,5
Գյուղական բնակավայրեր	1,2	11,9	27,5	2,2	17,5	34,5	2,1	12,0	32,1
Ընդամենը	1,0	12,6	27,6	3,7	19,9	35,0	2,8	13,5	32,4

Հայաստանում ընդհանուր աղքատության մակարդակի տարբերությունը քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի միջև 0,4% է, սակայն զգալի է աղքատության մակարդակի տարբերությունն ըստ մարզերի:

Գյուղական վայրերի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնական գործոններից են ենթակառուցվածքների թերզարգացվածությունը կապված՝ ճանապարհների, ոռոգման համակարգի, գյուղմթերքի մշակման, մթերման, պահպանման և հատկապես ֆինանսավորման հնարավորությունների հետ: Հիմնականում աղքատության մակարդակը բարձր է այն տնային տնտեսություններում, որոնք ունեն փոքր հողակտոր կամ էլ հողագուրկ են, հողի ոռոգման հնարավորությունները սահմանափակ են, արտադրական հնարավորությունները կապված գյուղտեխնիկայի հետ շատ չնչին են, իսկ ֆինանսական միջոցները շատ սահմանափակ:

Հայաստանում ավանդաբար զարգացած է գինեգործությունը, մրգի և բանջարեղենի պահածոների, ծխախոտի, մսի, կաթի վերամշակման, ոչ ոգելից խմիչքների և զարեջրի արտադրությունը, որը հիմնականում ուղղված է ներքին պահանջարկի բավարարմանը, միևնույն ժամանակ մեծ է դրանց նշանակությունն իրացման բնագավառում: Ներկայացնենք գյուղատնտեսական հումքի վերամշակումից ստացված հիմնական արտադրատեսակների տեղական արտադրության մասնաբաժինն ինքնաբավության մակարդակի և իրացման կառուցվածքում 2012-2014 թթ.-ին (տես աղյուսակ 2-ը):

2014 թ. տվյալներով գյուղատնտեսության ոլորտին բաժին է ընկնում երկրի համախառն ներքին արդյունքի 19,3%-ը, իսկ ագրովերամշակող արդյունաբերության հետ միասին՝ 26,0%-ը, որը երկրի բնակչության պարենային ապահովման գործում բացառիկ նշանակություն ունի:

Հանրապետության արդյունաբերության ճյուղի մեջ 2014 թվականի տվյալներով, գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերության տես. կշիռը կազմել է 38,4%, իսկ մշակող արդյունաբերությունում՝ 58,6%

¹ ԱՎԾ տվյալներն ըստ 2011-2013 թթ.:

**Հիմնական արտադրատեսակների տեղական արտադրության մասնաբաժինը
ինքնաբավության մակարդակի և իրացման կառուցվածքում 2012-2014 թթ.¹**

Արտադրատեսակներ	Չափի միավոր	Ինքնաբավության մակարդակը, %			Իրացման կառուցվածքում տեղական արտադրության մասնաբաժինը, %		
		2012	2013	2014	2012	2013	2014
Մսամթերքներ. երշիկեղեն	տոննա	50,2	49,6	50,8	43,6	45,6	47,2
Պանիր	տոննա	99,1	101,7	102,0	94,1	92,7	93,4
Պտուղանջ. պահածոներ	տոննա	107,5.	97,8	110,2	14,3	19,9	19,9
Հյութեր	հազ. լ	82,5	89,0	99,8	72,0	79,8	85,9
Հրուշակեղեն	տոննա	49,5	52,0	54,3	46,8	48,5	49,7
Մակարոնեղեն	տոննա	46,1	46,7	46,2	44,1	44,9	44,8
Կոնյակ	հազ. լ	143,8	40,8	210,8	87,4	98,2	44,6
Գինի	հազ. լ	113,3	116,4	137,1	91,6	93,9	94,1
Գարեջուր	հազ. լ	104,1	98,1	96,5	82,8	86,5	88,4
Բուսական յուղ	տոննա	9.0	15.0	13.2	9.0	15.0	13.1
Շաքար	տոննա	95.3	94.6	94.2	94.7	93.4	94.0

Պարենային անվտանգության ապահովման ուղղություններն են՝

1. ագրոպարենային համակարգի զարգացումը,
2. սննդամթերքի ինքնաբավության ապահովումը,
3. սննդամթերքի անվտանգության և որակի ապահովումը,
4. սննդամթերքի տնտեսական և ֆիզիկական մատչելիության ապահովումը,
5. բնակչությանը լիարժեք սննդով ապահովելը,
6. արտակարգ իրավիճակում պարենային անվտանգության ապահովումը,
7. տարածքային համաչափ զարգացման միջոցով պարենային ռեսուրսների արդյունավետության կառավարումը և այլն:

ЛЕНА ОГАНИСЯН

**СОСТОЯНИЕ УРОВНЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОСНОВНЫМИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ
ТОВАРАМИ РА И ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ МИНИМАЛЬНОГО УРОВНЯ
САМООБЕСПЕЧЕНИЯ**

Ключевые слова: самообеспечение, уровень обеспечения, безопасность продуктов питания, уровень нищеты, недоразвитость инфраструктуры

Одной из основных задач стратегии устойчивого развития сельского хозяйства республики является повышение уровня продовольственного обеспечения, обеспечение безопасности продуктов питания и сохранение минимального уровня самообеспечения основными продовольственными товарами. Несмотря на то, что показатели уровня самообеспечения животновод-

¹ ԱՎԾ տվյալներն ըստ 2011-2013 թթ.:

ческой и растениеводческой продукцией достаточно высоки, однако, они не соответствуют показателям, характеризующим уровень нищеты.

К основным факторам, препятствующим развитию сельской местности, относятся недоразвитость инфраструктуры: дороги, система орошения, переработка сельскохозяйственной продукции, заготовка, хранение и финансовые возможности.

LENA HOVHANNISYAN

ISSUES ON STATE PROVISION OF MAIN FOODSTUFF AND LEVEL OF MINIMUM SELF-SUFFICIENCY IN RA

Key Words: self-sufficiency, provision level, food safety, poverty level, insufficiency of infrastructure development

One of main objectives of sustainable agricultural development is the increase in the level of food provision and safety and minimum level of self-sufficiency in the main food items. Although the level of self-sufficiency regarding plants and meat items is relatively high in RA, it doesn't meet poverty indicators.

One main factor preventing development of rural communities is its insufficient level of infrastructure development: roads, irrigation system, processing of agropducts, distribution, storage, and funding opportunities.

ԱՐՄԵՆ ԴԱՋԱՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԲՋՋԱՅԻՆ ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՓՈՔՐ ԲԻԶՆԵՍՈՒՄ

Հիմնաբառեր. տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, բջջային հավելվածներ, բիզնես-վերլուծություն, տրանսակցիոն գործարքներ, կառավարչական լուծումներ

Հոդվածում առաջարկվում են փոքր բիզնեսի ոլորտի զարգացման նոր մեխանիզմներ ու գործիքային միջոցներ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ, որոնք նպաստում են աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը: Սույն հետազոտության նպատակն է՝ ուսումնասիրել ֆինանսական կառավարման և փոքր բիզնեսի գործունեության վերլուծության տեղեկատվական համակարգը բջջային հեռախոսում ներդրված հավելվածների միջոցով, քանի որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը ներկայումս մեծամասամբ կենտրոնացած է բջջային սարքերի և ծրագրերի ստեղծման ու զարգացման ուղղությամբ:

Հոդվածում առաջարկվում են փոքր բիզնեսում ներդրումային որոշումների կայացման նոր մոտեցումներ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ, որոնք կնպաստեն ոլորտի աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը:

Ներկայումս SS-ի ոլորտը մեծամասամբ կենտրոնացած է բջջային սարքերի և ծրագրերի ստեղծման ու զարգացման ուղղությամբ: Բջջային հավելվածների խմբերից առավել տարածված են խաղային լուծումները, նավիգացիոն համակարգերը, որոնողական, փոստային, երաժշտական ծառայությունները, մոբիլ վճարային համակարգերը, բջջային բանկինգ ծառայությունը, մեդիա և բիզնես վերլուծական հավելվածները:

Համաշխարհային շուկայում առավել հայտնի են՝ App Store (Apple), Google Play (Google), BlackBerry, World (BlackBerry), Nokia Store (Nokia), Samsung Apps (Samsung), Windows Phone Store (Microsoft) ընկերությունները՝ որպես հեռախոսային հավելվածների մշակողներ, հատկապես սմարթֆոնների և պլանշետների համար:

Json&Partners Consulting ընկերության տվյալներով՝ հավելվածների քանակը խոշոր խանութներում մոտենում է մեկ միլիոնի, որը դժվարացնում է օգտվողի ընտրությունը¹: Խանութների մեծ մասը վաճառում է հավելվածներ գրեթե բոլոր օպերացիոն համակարգերով՝ Android, BlackBerry, iOS, Java, Palm OS, Symbian, Windows Mobile, ընդ որում՝ այդ ծառայությունները հնարավորություն են տալիս վճարումներ կատարել ոչ միայն բանկային քարտով, այլ նաև օպերատորական բիլինգով, PayPal համակարգով և այլ վճարման միջոցներով:

Ներկայումս գործարար տեղեկատվությունը բջջային տեխնոլոգիաներում կիրառելու համար կան մի շարք համակարգչային լուծումներ՝ դրանով իսկ սկիզբ դնելով բջջային բիզնեսի կառավարման դարաշրջանին: Մշակված տեխնոլոգիան անվանում են բիզնես-վերլուծություն կամ այսպես կոչված՝ Mobile Intelligence Technologies: Mobile Intelligence Technologies ժամանակակից տեխնոլոգիան իր մեջ ներառում է երեք հիմնական բաղկացուցիչ մասերի համակցություն, որոնք բնութագրվում են իրենց ինքնատիպությամբ և կատարելությամբ: Այդ բաղկացուցիչ մասերն են՝ բիզնես-վերլուծությունը (Business Intelligese), տրանսակցիաները (Business Transactions) և մուլտիմեդիան (Multimedia): Որպես Mobile Intelligence Technologies-ի օրինակ՝ կարելի է բերել MicroStrategy Mobile Business Intelligence տեխնոլոգիան²:

Ցանկացած բջջային հավելվածներ, որոնք ստեղծվել են MicroStrategy Mobile Intelligence տեխնոլոգիայի օգնությամբ, բիզնեսում առաջ են բերում հսկայական հնարավորություններ և կազմակերպության ներսում բարձրացնում են աշխատանքի արդյունավետությունը:

MicroStrategy Mobile Business Intelligence տեխնոլոգիայով կիրառվող լուծումները Web-բազայի հիման վրա գերազանցում են ավանդական լուծումներին:

Mobile Business Intelligence տեխնոլոգիան բջջային սարքերի միջոցով թույլ է տալիս ընկերությունների ղեկավարներին և այլ բիզնես-օգտատերերին խորը վերլուծել մեծ քանակությամբ տեղեկատվություն և ստացված արդյունքները դարձնել կիրառելի՝ կառավարչական տեսակի լուծումների համար: Mobile Business Intelligence տեխնոլոգիայի ֆունկցիոնալությունը կայանում է օպտիմիզացված սենսորային էկրանն աղյուսակների, գրաֆիկների, վիզուալ ներկայացված տվյալների, ինչպես նաև OLAP գործիքների կիրառմամբ, որը մի քանի վայրկյանում հասանելի է դարձնում անհրաժեշտ տեղեկատվությունը:

¹ http://web.json.ru/markets_research/new_research

² <http://www.microstrategy.com/us>

MicroStrategy Mobile Business Intelligence բիզնես գործարքի (Business Transactions) եզակի բաղադրիչը հնարավորություն է տալիս աշխատել տրանսակցիոն տվյալների հետ բջջային հավելվածների օգնությամբ: Տրանսակցիոն գործարքներ իրականացնելիս տեղեկատվությունը դառնում է մատչելի՝ բջջային հավելվածների ընձեռած հնարավորությունների շնորհիվ, հետևաբար բարձրացնում է նաև կազմակերպության աշխատանքի արդյունավետությունը: Օրինակ՝ տրանսակցիոն գործարքների հայտնի համակարգերից է ERP մոբայլ տարբերակը: MicroStrategy Transactions Services ծառայությունը հնարավորություն է տալիս բիզնես-օգտատերերին՝ մշակել գործարար տեղեկատվություն ինչպես բջջային սարքերի, iPad-ի կամ iPhone-ի, այնպես էլ տեղեկատվական վահանակի վեբ-բրաուզերների անհատական և դյուրակիր համակարգիչների միջոցով:

MicroStrategy Mobile Intelligence համակարգը հնարավոր է օգտագործել տարբեր ոլորտներում, օրինակ՝ մանրածախ առևտրում, բանկային և ֆինանսական բիզնեսում, ապահովագրական համակարգում:

1. *Բջջային հավելվածների կառավարումը մանրածախ առևտրում.*

Կառավարիչները մանրածախ առևտուր իրականացնելիս հաճախ ստիպված են հետևել և կատարել պատվերներ մի քանի տեղեկատվական համակարգերով, որը նրանց աշխատանքը դարձնում է ժամանակատար և անարդյունավետ: Սակայն ընկերությունները կարող են խնայել ժամանակը, ջանքերը և որպես հետևանք՝ նվազեցնել ծախսերը՝ նման գործընթացը տրամադրելով մեկ համակարգի, որը հանդես է գալիս այսպես կոչված՝ շարժական հավելվածի տեսքով և հնարավորություն է տալիս համակարգի օգնությամբ կատարել պատվերներ, արագացնել դրանց մշակումը, հարմարեցնել պատվիրատուի կամ հաճախորդի գները և այլն:

2. *Բջջային հավելվածների կառավարումը բանկային և ֆինանսական բիզնեսում.*

Ֆինանսական բիզնեսում կամ բանկային համակարգում ճիշտ որոշումների կայացումը կարևոր երաշխիք է հաջող բիզնեսի համար, ուստի ֆինանսական բնագավառում աշխատող մասնագետներին ցանկացած պահի անհրաժեշտ են ժամանակակից գործիքներ՝ հաճախորդների և նրանց ակտիվների արդյունավետ կառավարման համար: Ժամանակակից գործիքներին են դասվում տրանսակցիոն մոբայլ հեռախոսները, որոնց օգնությամբ կարելի է կատարել օպերատիվ տվյալների մուտքագրում, զանազան վերլուծությունների կատարում, ակտիվների բաշխում և այլ տեսակի գործարքներ, որոնց կիրառումը ֆինանսական բիզնեսն ավելի շահավետ է դարձնում:

3. *Բջջային հավելվածների կառավարումն ապահովագրական համակարգում.*

Բջջային հավելվածների կառավարումն ապահովագրական համակարգում հնարավորություն է տալիս արագ և արդյունավետ մշակել ապահովագրական դեպքերի դիմումները ցանկացած պահի և ցանկացած վայրում: Ունենալով բջջային հեռախոս կամ պլանշետ համապատասխան բջջային հավելվածով՝ հաճախորդը կարող է ապահովագրության մենեջերի հետ կապ ստեղծել և կարգավորել վնասի չա-

փր: Ապահովագրական համակարգում սա արդյունավետ միջոց է զգալիորեն նվազեցնում է ծախսերը և տալիս ժամանակի կրճատման հնարավորություն:

Փոքր բիզնեսի ձեռնարկատերերի մեջ կատարված սոցիալական հարցումները ցույց են տալիս, որ բջջային հեռախոսայի հավելվածները ՀՀ-ում գրեթե չեն կիրառվում հետևյալ պատճառներով¹.

1. քանի որ բիզնես-վերլուծությունը (Business Intelligese) և տրանսակցիաները (Business Transactions) իրականացվում են ստացիոնար համակարգիչների օգնությամբ,
2. այս բջջային հավելվածները հասանելի հանրությանը,
3. ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների ոլորտում առկա են որոշ խոչընդոտներ՝ կապված առցանց տարբերակով դրամական ռեսուրսների փոխանցման, մուտքերի և ծախսերի հաշվառման, ներդրված կապիտալի վերադարձման գործընթացի հետ:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման դեպքում բջջային հավելվածների կիրառումը զգալիորեն կնպաստի աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը փոքր բիզնեսում:

АРМЕН КАЗАРЯН

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ ДЛЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Ключевые слова: информационные технологии, мобильные приложения, бизнес-анализ, транзакционные сделки, управленческие решения

В статье предлагаются новые инструменты и механизмы развития малого бизнеса с использованием информационных технологий, которые способствуют повышению эффективности работы области. Целью данного исследования является изучение информационной системы анализа финансового управления и малого бизнеса с помощью мобильных приложений, поскольку отрасль информационных технологий в настоящее время, в основном, сосредоточена на создании и развитии мобильных устройств и программ.

ARMEN GHAZARYAN

MODERN TRENDS IN USE OF MOBILE APPLICATIONS FOR SMALL BUSINESS

Key Words: information technologies, mobile applications, business analysis, transaction operations, management solutions

The article proposes new tools and mechanisms for development of small business with the use of information technologies to help improve the efficiency of the field. The aim of this study is to examine information analysis system of financial management and small business via mobile applications as information technology industry is currently primarily focused on the creation and development of mobile devices and programs.

¹ http://www.mineconomy.am/up/files/Razmavarutyn_26_am-174.pdf

ՄԵՐԻ ՄԱԿՈՒՆՑ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. ապահովագրություն, դասակարգում, ապահովագրական ռիսկ, ապահովագրության ճյուղեր, օբյեկտ, պատահար, վերաապահովագրություն

Ապահովագրության դասակարգման նպատակն ապահովագրական իրավահարաբերությունների համապարփակ ամբողջության բաժանումն է հիերարխիկ, փոխկապակցված բաղադրիչների, այսինքն գործունեության ոլորտների, ճյուղերի, ենթաճյուղերի և տեսակների: Դասակարգումը սկզբունքային նշանակություն ունի ապահովագրական սակագների հաշվարկման, ապահովագրական պահուստների ձևավորման, ապահովագրության կանոնների մշակման, ապահովագրության պայմանագրերի նախապատրաստման, ապահովագրական վիճակագրության խմբավորման և ընդհանրացման, շուկայի կառուցվածքի վերլուծության, ապահովագրական գործունեության նկատմամբ հսկողություն և վերահսկողություն իրականացնելու համար:

Դասակարգման առաջին մակարդակն ընդունված է համարել ճյուղային դասակարգումը: Բացի այդ, հայտնի են՝ օբյեկտների կամ ռիսկի տեսակների, իրավական հատկանիշի, հատուցման ձևի, նպատակային բնույթի, հաշվեկշռային, գործողության ժամկետի և այլ հատկանիշներից ելնելով ապահովագրության դասակարգումներ:

Ընդհանրապես դասակարգումը փոխկապակցված տարրերի հիերարխիկ համակարգ է, որը թույլ է տալիս ստեղծել միասնական, ամբողջական կառուցվածքային պատկեր և որտեղ ընդհանրական կերպով արտացոլված են նրա բոլոր բաղադրամասերը: Տնտեսագիտության տեսության մեջ դասակարգումը օբյեկտների, հասկացությունների, անվանումների ըստ դասերի, խմբերի, կարգերի բաժանումն ու բաշխումն է, որի դեպքում մեկ խմբի մեջ են մտնում ընդհանուր հատկանիշներով օժտված օբյեկտներ:

Ապահովագրության բնագավառում նույնպես դասակարգման նպատակն ապահովագրական իրավահարաբերությունների համապարփակ ամբողջության բաժանումն է հիերարխիկ, փոխկապակցված բաղադրիչների: Քանի որ ապահովագրությունը հանդիսանում է տարբեր բնույթի, մասսայական ռիսկերի պաշտպանության տրամադրման եղանակ, ուստի գործն արդյունավետ կազմակերպելու նպատակով անհրաժեշտ է մշտապես հավաքագրել, խմբավորել և դասակարգել համապատասխան տեղեկատվություն: Այստեղ դասակարգումը սկզբունքային նշանակություն ունի՝ ապահովագրական սակագների հաշվարկման, ապահովագրական պահուստների ձևավորման, ապահովագրության կանոնների մշակման, ապահովագրության պայմանագրերի նախապատրաստման, ապահովագրական վիճակագրության խմբավորման և ընդհանրացման, շուկայի կառուցվածքի վերլուծության, ապահովագրական ընկերության գործունեության նկատմամբ հսկողություն և

վերահսկողություն իրականացնելու համար: Այն իրենից ներկայացնում է գիտական համակարգ և բաժանվում է գործունեության ոլորտների, ճյուղերի, ենթաճյուղերի և տեսակների: Առավել լայն ու կոնկրետ իմաստով ապահովագրության դասակարգումը ապահովագրողների, նրանց գործունեության ասպարեզների, ապահովագրության օբյեկտների, ապահովադիրների կատեգորիաների, ապահովագրական պատասխանատվության ծավալների, ապահովագրության իրականացման ձևերի և ապահովագրության գործողության ժամկետների միջև տարբերությունների արտացոլման ընդհանրացված եղանակ է¹:

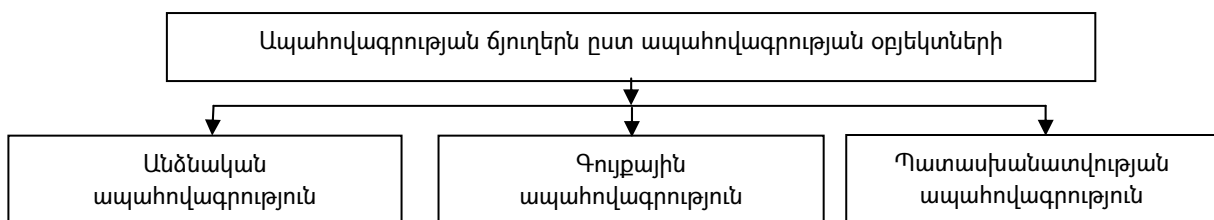
Ընդհանուր առմամբ միջազգային պրակտիկայում գոյություն ունեն ապահովագրության դասակարգման տարբեր համակարգեր, ենթահամակարգեր, մոտեցումներ, որոնց հիմքում դրված են ապահովագրության տեսակների տարբեր հատկանիշներ: Սովորաբար, ապահովագրության դասակարգման առաջինմակարդակն ընդունված է համարել **ճյուղային** և **ոչճյուղային** դասակարգումը՝ ելնելով ապահովադիրին պատկանող գույքի կամ գույքային շահի պաշտպանությունից:

Ապահովագրության **ճյուղային** դասակարգումն ընդունված է համարել դասակարգման հիմնական չափանիշ: Վերջինիս տակ հասկանում ենք ապահովագրական գործունեության բաժանումն առանձին ճյուղերի: Ընդ որում, նման բաժանումների ձևավորումն իրականացվում է նույն ծագմամբ ռիսկերի խմբավորման սկզբունքով:

Ապահովագրության **ոչ ճյուղային** դասակարգումը համարվում է երկրորդական և իր մեջ ներառում է մի քանի հատկանիշներ և սկզբունքներ, այդ թվում՝

- ապահովագրության իրականացման ձևը,
- ռիսկային և կուտակային տարրերով խմբավորված տարանջատումը,
- ապահովագրական հատուցման ձևը,
- ապահովագրվող վտանգների բնույթը,
- ապահովագրողի գործունեության նպատակային բնույթը,
- ապահովագրության գործողության ժամկետը,
- ապահովագրված անձանց թվաքանակը և այլն:

Ըստ ապահովագրության օբյեկտների կամ ռիսկի տեսակների ապահովագրությունը դասակարգվում է երեք ճյուղերի՝ անձնական, գույքային և պատասխանատվության ապահովագրության (տես՝ գծապատկեր 1): Այս դեպքում ապահովագրության օբյեկտ է հանդիսանում մարդը (նրա կյանքը և առողջությունը), գույքը և դրամական ունեցվածքը:

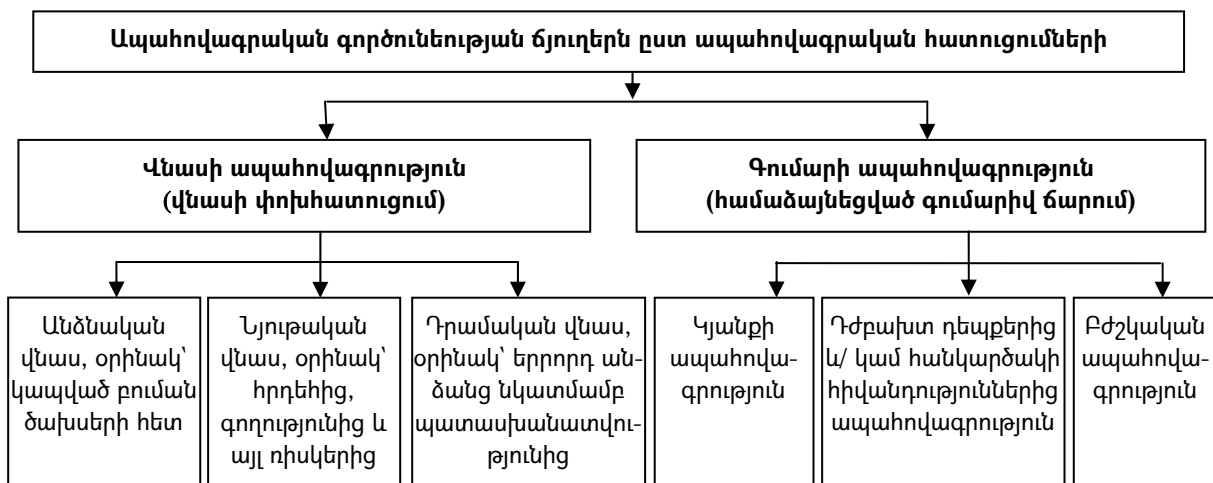

Գծապատկեր 1. Ապահովագրության ճյուղերի դասակարգումն ըստ ապահովագրության օբյեկտների

¹ Годин А. М., Фурмина С. В., Страхование, Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2008, с. 480.

իրավական հատկանիշից ելնելով ապահովագրությունը լինում է կամավոր և պարտադիր¹:

Քանի որ ապահովագրողի պարտավորությունը կարող է արտացոլվել ինչպես պատահարի հետևանքով պատճառված վնասի հատուցմամբ, այնպես էլ ապահովագրության պայմանագրով վաղորոք համաձայնեցված գումարի վճարմամբ՝ այդ հիմքով տարբերում են «**վնասի ապահովագրություն**» և «**գումարի ապահովագրություն**»² հասկացությունները (տես՝ գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Ապահովագրության ճյուղերի դասակարգումն ըստ ապահովագրական հատուցումների

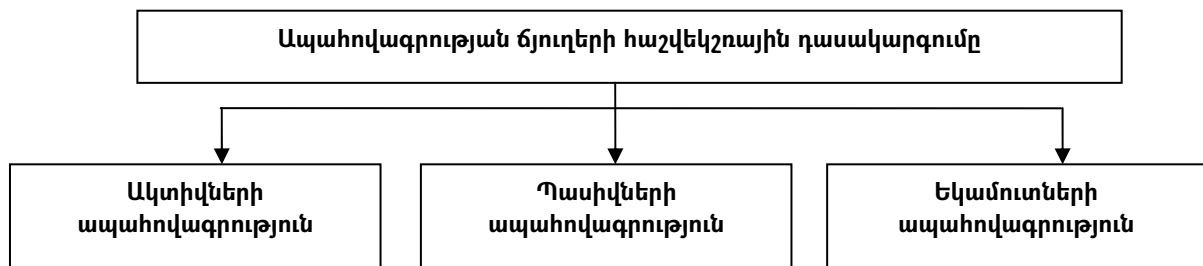
Վնասի ապահովագրության դեպքում ապահովագրողը պարտավոր է ապահովագրական գումարի շրջանակներում վճարել պայմանագրով սահմանված հատուցումը, որը չի կարող գերազանցել ապահովագրված գույքին պատճառված վնասի ուղղակի չափը, քանի որ գործում է «հարստացման վրա սահմանափակում» սկզբունքը: Այսինքն, պատահարի դեպքում ապահովադիրը չպետք է հարստանա, այլև՝ վերականգնի իր կրած փաստացի վնասները, որպեսզի հնարավոր հարստացումը հակաօրինական գործողություններ կատարելու խթաններ չստեղծի:

Գումարի ապահովագրության դեպքում ոչ թե նյութական արժեքների մեծությամբ, այլև ապահովադրի ցանկությամբ և նրա վճարունակությամբ է որոշվում ապահովագրական գումարի սահմանաչափը, որն, ըստ էության, պահանջվող վերացական (աբստրակտ) մեծություն է:

¹ Ավետիսյան Վ.Հ., Դադունց Ա.Ս., Հակոբյան Մ.Գ., Պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգի ներդրման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն 2010, էջ 126:

² Գումարի ապահովագրությունը հիմնականում տեղ է գտնում կյանքի, բժշկական և դժբախտ դեպքերից ապահովագրություններում:

Ռիսկերի կառավարման մեջ, ձեռնարկությունների կողմից ապահովագրական պաշտպանության ծրագրերի ձևավորման ժամանակ, նշանակալի է հատկապես **ապահովագրության ճյուղերի հաշվեկշռային դասակարգումը**, ըստ որի տարբերում են ակտիվների, պասիվների և եկամուտների ապահովագրություն հասկացությունները(տես՝ գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3. **Ապահովագրության ճյուղերի հաշվեկշռային դասակարգումը**

Ակտիվների ապահովագրության հիմքում ընկած է որևէ առարկայի կամ գույքային իրավունքի նկատմամբ ապահովագրված անձի ապահովագրական շահը: Դրան վերաբերում են վնասի ապահովագրության բոլոր կարևորագույն ճյուղերը՝ հիմնական միջոցների, առարկաների, արտադրական պաշարների, անավարտ արտադրանքի, պատրաստի արտադրանքի, ապրանքների, ինչպես նաև գործընկերների պարտքային պարտավորությունների (դեբիտորական պարտավորությունների) հնարավոր կորուստների ապահովագրությունը:

Պասիվների ապահովագրության ժամանակ ապահովագրվում է ոչ թե գույքային շահը, այլև այն վնասները, որոնք ծագում են պասիվային պարտավորությունների չկատարումից: Դրանց են վերաբերվում պարտավորությունների, անհիմն հայտերի մերժման առնչությամբ ծագած վնասի, վարկերի, անհրաժեշտ ծախսերի ապահովագրությունները և այլն¹:

Ակտիվների և պասիվների ապահովագրության շարքում զարգացած ապահովագրական պրակտիկայում կիրառություն ունի եկամուտների (այդ թվում չստացված)ապահովագրությունը՝ պայմանավորված ձեռնարկության աշխատանքների ժամանակավոր դադարեցման հետ:

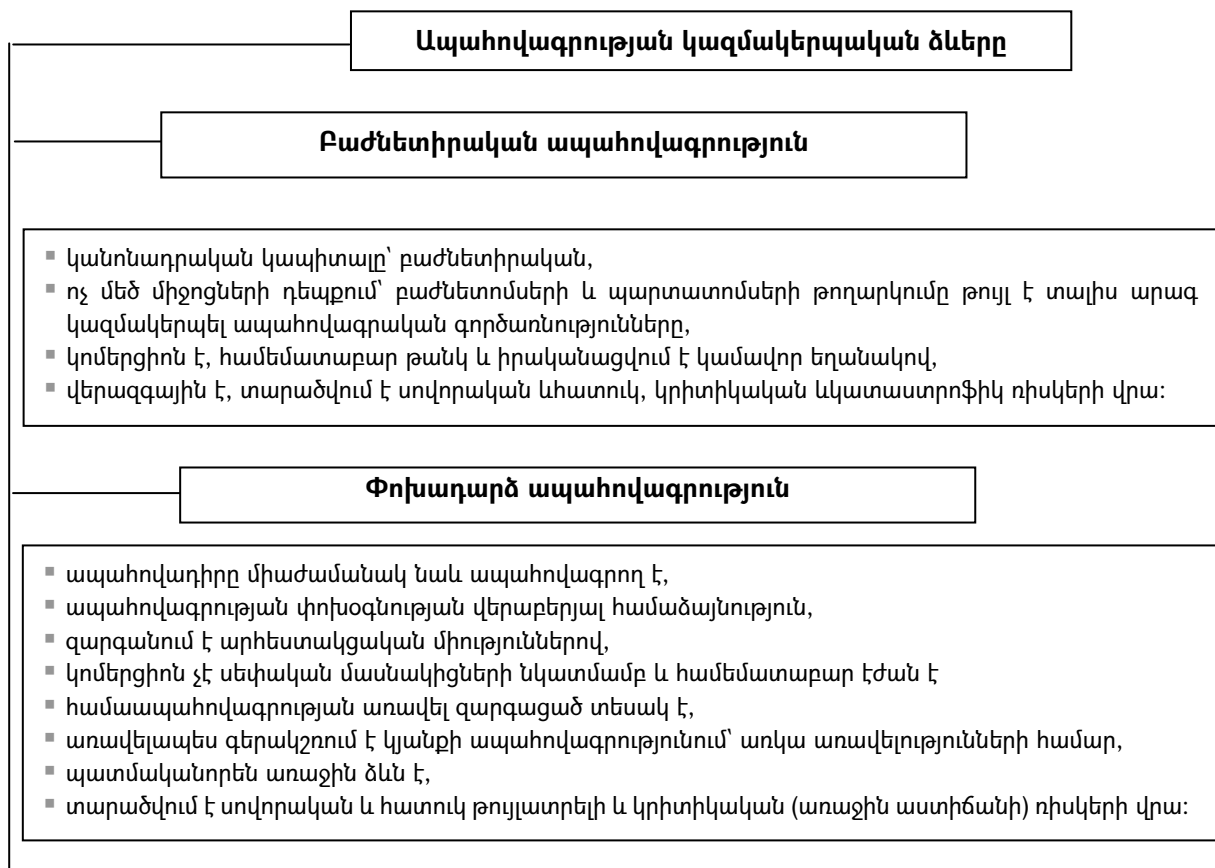
Ապահովագրության դասակարգումն իրականացվում է **նաև ըստ ժամկետների**, որից կախված առանձնանում են **կարճաժամկետ** (հիմնականում մինչև մեկ տարի ժամ-

¹ Բացառված չէ ակտիվների և պասիվների ապահովագրության հնարավոր կոմբինացիա, օրինակ՝ շինության ապահովագրությունը հրդեհից: Անշարժ գույքի՝ հրդեհից ապահովագրությունը սովորաբար տեղի է ունենում վերջինիս մնացորդային արժեքով, ինչն ակտիվների ապահովագրության ձև է, սակայն, որպեսզի շինությունը վերականգնվի պատահարի հետևանքով հասցված վնասից՝ (ակնհայտ է, որ ապահովագրողը շինության մնացորդային արժեքի հատուցումը չի բավարարի) վերջինիս վերականգնողական արժեքի և մնացորդային արժեքի տարբերությունը, որպես անհրաժեշտ ծախսերի ապահովագրություն, ապահովագրվում է առանձին:

կետով կնքվող), **միջնաժամկետ** (մեկից հինգ տարի ժամկետով կնքվող) և **երկարաժամկետ** (հինգ տարի և ավելի ժամկետով կնքվող) պայմանագրեր:

Ապահովագրական հարաբերություններում դասակարգում իրականացվում է նաև ըստ իրականացման առաջնայնության՝ **առաջնային ապահովագրություն** (սովորական ապահովագրություն, ինքնաապահովագրություն, կրկնակի ապահովագրություն կամ համաապահովագրություն), **երկրորդային ապահովագրություն** (վերաապահովագրություն) և **երրորդային կամ այլ վերաապահովագրություն** (ռետրոցեսիա):

Վերը թարկվածներից բացի, գոյություն ունեն ապահովագրության դասակարգման այլ չափանիշներ ևս, որոնցից միջազգային ապահովագրական շուկայում առավել տարածում գտածների վերաբերյալ տեղեկատվությունը բերված է գծապատկեր 4-ում:

Գծապատկեր 4. Կազմակերպական տեսանկյունից ապահովագրության այլ դասակարգումներ

МЕРИ МАКУНЦ
ОСОБЕННОСТИ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ И КРИТЕРИЕВ
КЛАССИФИКАЦИИ СТРАХОВАНИЯ

***Ключевые слова:** страхование, классификация, страховой риск, отрасли страхования, объект, происшествие, перестрахование*

Основной целью классификации страхования является деление страховых правоотношений на отрасли, сферы, виды и формы. Классификация имеет принципиальную значимость для расчета страховых тарифов, формирования страховых резервов, разработки условий страхования, подготовки страховых контрактов, группировки и обобщения страховой статистики, анализа рыночной структуры, а также для надзора и контроля над страховой деятельностью.

Первой степенью классификации принято считать отраслевую классификацию. Кроме того, известны классификации по рискам и объектам, по правовым особенностям, по форме возмещения, по целям, по сроку действия и т.д.

MARY MAKUNTS
CHARACTERISTICS OF MAJOR PRINCIPLES AND CRITERIA IN INSURANCE
CLASSIFICATION

***Key Words:** insurance, classification, insurance risk, insurance fields, object, accident, reinsurance*

The main purpose of insurance classification is to divide insurance relationships into fields, industries, types and forms. This classification is of great significance for calculating insurance rates, formation of reserves, arrangement of insurance conditions, preparing insurance contracts, collecting and generalizing insurance data, analyzing market structure, controlling and supervising insurance activity.

Field classification is the first level of classification. In addition, other types of classification are quite popular like classification by risks and objects, legal characteristics, form of damage cooperation, targets and deadlines etc.

ԱՆՈՒՇ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Հայցորդ, ՀՊՏՀ

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Հիմնաբառեր. Եվրասիական տնտեսական միություն, ֆինանսական հսկողություն, ավելացված արժեքի հարկ, ներմուծում և արտահանում, դրամի փոխարժեք

Հիմք ընդունելով «Եվրասիական տնտեսական ինտեգրման մասին» 2011 թվականի նոյեմբերի 18-ի հռչակագիրը, Բելառուսի Հանրապետությունը, Ղազախստանի Հանրապետությունը և Ռուսաստանի Դաշնությունը կնքեցին Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր, որով Կողմերը հիմնադրում են Եվրասիական տնտեսական միությունը (այսուհետ՝ Միություն, ԵԱՏՄ), որի շրջանակներում ապահովում են ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի և աշխատուժի շարժի ազատությունը: 2015 թվականի առաջին կիսամյակի ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտների 93.1%-ն ապահովվել է հարկային եկամուտների և պետական փոխարժեքի հաշվին, որոնք կազմել են շուրջ 501.5 մլրդ դրամ և 95.5%-ով ապահովել Կառավարության լիազորությունների շրջանակներում ճշգրիտ ծրագրերը:

Հիմք ընդունելով «Եվրասիական տնտեսական ինտեգրման մասին» 2011 թվականի նոյեմբերի 18-ի հռչակագիրը, Բելառուսի Հանրապետությունը, Ղազախստանի Հանրապետությունը և Ռուսաստանի Դաշնությունը կնքեցին Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր, որով Կողմերը հիմնադրում են Եվրասիական տնտեսական միությունը (այսուհետ՝ Միություն, ԵԱՏՄ), որի շրջանակներում ապահովում են ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի և աշխատուժի շարժի ազատությունը, համակարգված, համաձայնեցված կամ միասնական քաղաքականության իրականացումը տնտեսության այն ճյուղերում, որոնք սահմանված են սույն Պայմանագրով և Միության շրջանակներում Միջազգային պայմանագրերով: Միությունը տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման միջազգային կազմակերպություն է, որն ունի միջազգային իրավասություններ¹:

Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիրը ներառում է բազմաթիվ հոդվածներ, տնտեսական բոլոր ոլորտների կարգավորման բազմապիսի դրույթներ, սակայն մենք ուշադրություն դարձնենք ֆինանսական մասին՝ հարկերի գանձման և վճարման մեխանիզմներին, ձևավորվող բյուջեին:

Միության մարմինների գործունեության ֆինանսավորումն իրականացվում է Միության բյուջեի միջոցների հաշվին, որը ձևավորվում է «Եվրասիական տնտեսական միության բյուջեի մասին» կանոնակարգով սահմանված կարգով: Ֆինանսական տարվա հա-

¹ http://www.mineconomy.am/uploads/EAEU_Paymanagir_hayeren.pdf, Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր:

մար Միության բյուջեն ձևավորվում է ռուսական ռուբլով՝ անդամ պետությունների բաժնեմասային ներդրումների հաշվին: Միության բյուջե անդամ պետությունների բաժնեմասային ներդրումների չափը (սանդղակը) սահմանվում է Բարձրագույն խորհրդի կողմից:

Միության բյուջեն պետք է հավասարակշռված լինի եկամուտների ու ծախսերի մասով: Ֆինանսական տարին սկսվում է հունվարի 1-ից և ավարտվում դեկտեմբերի 31-ին:

Միության բյուջեն և «Եվրասիական տնտեսական միության բյուջեի մասին» կանոնակարգը հաստատվում են Բարձրագույն խորհրդի կողմից:

Միության բյուջեում և «Եվրասիական տնտեսական միության բյուջեի մասին» կանոնակարգում փոփոխությունների կատարումն իրականացվում է Բարձրագույն խորհրդի կողմից¹:

Միության բյուջեի կատարման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու նպատակով՝ երկու տարվա ընթացքում առնվազն մեկ անգամ անցկացվում է Միության մարմինների ֆինանսատնտեսական գործունեության վերստուգում: Ցանկացած անդամ պետության նախաձեռնությամբ կարող են ստուգումներ անցկացվել Միության մարմինների ֆինանսատնտեսական գործունեության հետ կապված առանձին հարցերի մասով:

Միության մարմինների ֆինանսատնտեսական գործունեության վերստուգումներն իրականացվում են անդամ պետությունների պետական ֆինանսական հսկողության մարմինների ներկայացուցիչներից բաղկացած վերստուգողների խմբի կողմից: Միության մարմինների ֆինանսատնտեսական գործունեության վերստուգումների արդյունքները սահմանված կարգով ներկայացվում են խորհրդի քննարկմանը²:

Միության բյուջեի միջոցների ձևավորման, կառավարման և տնօրինման արդյունավետության, Միության գույքի և այլ ակտիվների օգտագործման արդյունավետության որոշման նպատակով՝ անցկացվում է արտաքին աուդիտ (վերահսկողություն): Արտաքին աուդիտը (վերահսկողությունը) իրականացվում է անդամ պետությունների պետական ֆինանսական հսկողության մարմինների ներկայացուցիչներից բաղկացած ստուգողների խմբի կողմից: Արտաքին աուդիտի (վերահսկողության) ստանդարտներն ու մեթոդաբանությունը սահմանվում են անդամ պետությունների պետական ֆինանսական հսկողության մարմինների կողմից: Միության մարմիններում անցկացված արտաքին աուդիտի (վերահսկողության) արդյունքները սահմանված կարգով ներկայացվում են Բարձրագույն խորհրդի քննարկմանը³:

Նշենք, որ Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագրի 23-րդ և 24-րդ հոդվածները հստակ նշում են, թե ինչպես պետք է իրականացվի համապատասխանաբար տեղեկատվական փոխգործակցությունը Միության շրջանակներում և Միության

¹ http://www.mineconomy.am/uploads/EAEU_Paymanagir_hayeren.pdf, Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր, հոդված 20:

² http://www.mineconomy.am/uploads/EAEU_Paymanagir_hayeren.pdf, Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր, հոդված 21:

³ http://www.mineconomy.am/uploads/EAEU_Paymanagir_hayeren.pdf, Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր, հոդված 22:

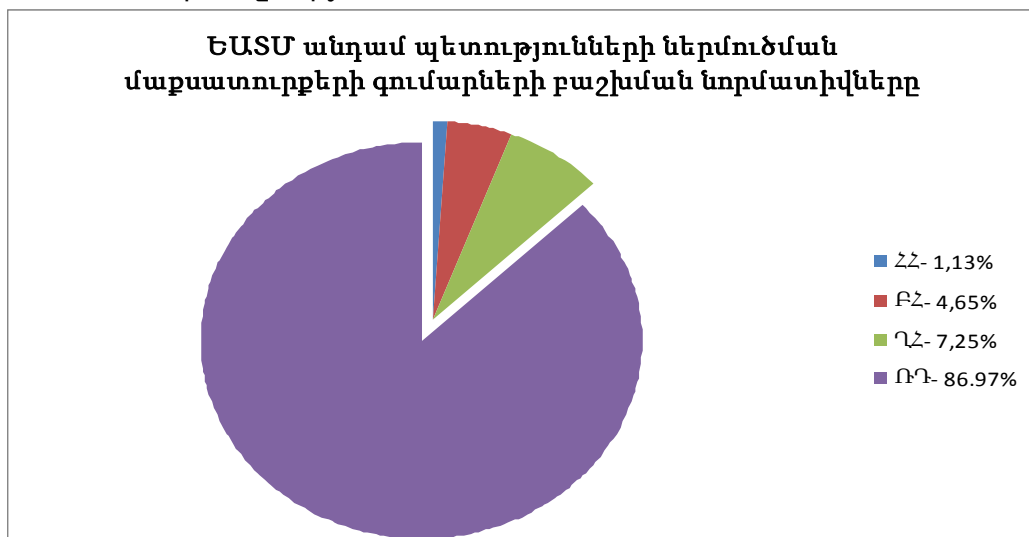
պաշտոնական վիճակագրական տեղեկատվությունը: Իսկ պայմանագրի 71 և 72 հոդվածներով սահմանվում է համապատասխանաբար՝ հարկման ոլորտում անդամ պետությունների փոխգործակցության սկզբունքները, անդամ պետությունների անուղղակի հարկերի գանձման սկզբունքները, որոնց հիման վրա կազմված Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագրի 18-րդ արձանագրությունը:

Պայմանագրով Հայաստանի Հանրապետությունը միանում է «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրին, ինչպես նաև Մաքսային միության և Միասնական տնտեսական տարածքի իրավապայմանագրային հիմքի ձևավորման շրջանակներում կնքված ու Եվրասիական տնտեսական միության իրավունքի մաս կազմող այլ միջազգային պայմանագրերի դառնում է Եվրասիական տնտեսական միության անդամ:

«Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրում ուշագրավ է հետևյալը՝ «Ներմուծման մաքսատուրքերի (համարժեք այլ տուրքերի, հարկերի և հավաքագրումների) գումարները հաշվեգրելու և բաշխելու, դրանք որպես եկամուտ անդամ պետությունների բյուջեներ փոխանցելու կարգի վերաբերյալ» արձանագրության մեջ («Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրի 5-րդ հավելված):

Յուրաքանչյուր անդամ պետության համար ներմուծման մաքսատուրքերի գումարների բաշխման նորմատիվները սահմանվում են հետևյալ չափերով՝

- Հայաստանի Հանրապետություն՝ 1,13%,
- Բելառուսի Հանրապետություն՝ 4,65%,
- Ղազախստանի Հանրապետություն՝ 7,25%,
- Ռուսաստանի Դաշնություն՝ 86,97%:

**Գծապատկեր 1. ԵԱՏՄ անդամ պետությունների ներմուծման
մաքսատուրքերի գումարների բաշխման նորմատիվները**

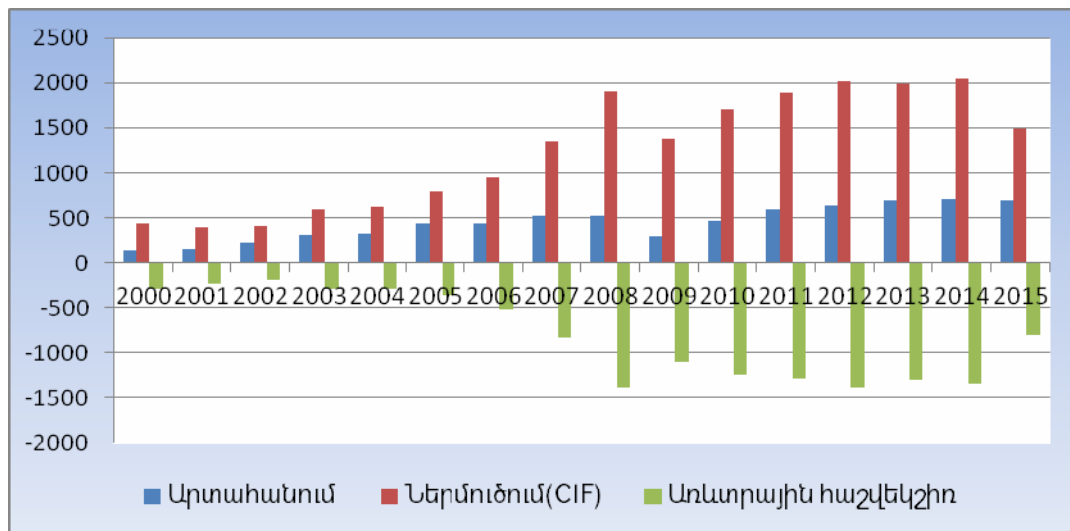
Իհարկե, հաշվի առնելով ԵԱՏՄ պայմանագիրը և դրա շրջանակներում փոխհարաբերությունները անդամ երկրների միջև, կատարվել են նաև մի շարք հարկային օրենսդրական փոփոխություններ, մասնավորապես «Ավելացված արժեքի մասին» օրենքում՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքից Եվրասիական տնտեսական միության (այսուհետ՝ ԵԱՏՄ) անդամ պետություններ ապրանքների արտահանման, ԵԱՏՄ անդամ պետություններից Հայաստանի Հանրապետության տարածք ապրանքների ներմուծման, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված (հաշվառված) անձանց կողմից ԵԱՏՄ տարածքում այլ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում չգրանցված (չհաշվառված) անձանց (կամ հակառակը) ծառայությունների մատուցման դեպքերում ԱԱՀ-ի հաշվարկման և վճարման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, 2014 թվականի մայիսի 29-ի «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրի անբաժանելի մաս համարվող՝ «Ապրանքների արտահանման ու ներմուծման, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման ժամանակ անուղղակի հարկերի գանձման և դրանց վճարման նկատմամբ վերահսկողության կարգի մասին» թիվ 18 հավելվածով ներկայացված արձանագրությամբ (այսուհետ՝ «Անուղղակի հարկերի մասին» արձանագրություն), եթե «Հայաստանի Հանրապետության և Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետությունների միջև անուղղակի հարկերի հաշվարկման և վճարման առանձնահատկությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (այսուհետ՝ «Անուղղակի հարկերի հաշվարկման և վճարման առանձնահատկությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք) առանձնահատկություններ նախատեսված չեն¹։ Անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետության ԵԱՏՄ-ին անդամակցությանը, ԵԱՏՄ պայմանագրի ազդեցության հետևանքներին։

Արդյո՞ք տրվել է ՀՀ-ին այն լայն առավելությունները ԵԱՏՄ-ին անդամակցելուց հետո, արդյո՞ք ՀՀ արտահանողները կարողացան օգտվել 170 մլն-ոց շուկայից՝ չունենալով ընդհանուր սահման որևէ անդամ երկրի հետ (Վրաստանը ԵԱՏՄ անդամ չէ) կամ ի՞նչ օրենքի փոփոխություններ կամ իրավական փաստաթղթեր են անհրաժեշտ փոխադարձ հարաբերությունները կարգավորելու համար։ Հարկերի հետաձգման կամ հաշվանցման ինչպիսի՞ քայլեր ձեռնարկվեցին։ Ըստ պաշտոնական վիճակագրության, Հայաստանի Հանրապետությունից արտահանումը դեպի ԵԱՏՄ երկրներ՝ Ռուսաստան 2014 թ-ի համեմատ նվազել է 35%-ով, Ղազախստան նվազել է 15%-ով, Բելառուս՝ 38%-ով (բերված են հունվար-հուլիս ամիսների տվյալները), իսկ ԵԱՏՄ երկրներից դեպի Հայաստան ներկրման ծավալները նվազել են ավելի քիչ։ Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները Ռուսաստանից ՀՀ տնտեսության մեջ նվազել են 10,7 անգամ։ Ըստ ՀՀ 2015 թ. առաջին կիսամյակի պետական բյուջեի կատարման ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվության² 2015 թվա-

¹ <http://www.arlis.am/>, ՀՀ օրենքը ավելացված արժեքի հարկի մասին, բաժին II, հարկվող օբյեկտը և հարկվող շրջանառությունը, հոդված 5.1:

² www.mfe.am/index.php?fl=6920&lang=1

կանի առաջին կիսամյակում ձևավորվել է տնտեսության արտաքին հատվածը բնութագրող ցուցանիշների վաթարացում: Արտահանման նվազմանը զուգընթաց տարեսկզբի համեմատ նվազել են նաև Հայաստան ներհոսող տրանսֆերտները և գործնային եկամուտները, ինչը, սակայն, ներմուծման առաջանցիկ նվազման պայմաններում չի նպաստել ընթացիկ հաշվի պակասուրդի ավելացմանը: Արտաքին առևտուր (դոլարային արտահայտությամբ)¹: 2015 թվականի առաջին վեց ամիսներին կրճատվել են և՛ արտաքին առևտրաշրջանառությունը, և՛ առևտրային հաշվեկշռի բացասական մնացորդը: 2015 թվականի առաջին վեց ամիսներին ապրանքների գծով արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը (տես գծապատկեր-2) կազմել է 797.3 մլն ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի նկատմամբ բարելավվելով 40.7%-ով (հիմնականում պայմանավորված արտահանման նվազման համեմատ ներմուծման առաջանցիկ կրճատմամբ)²:

Գծապատկեր 2. Առևտրային հաշվեկշռի դինամիկան հունվար-հունիս ամիսներին (մլն ԱՄՆ դոլար)

Արտաքին ապրանքաշրջանառությունը 2015 թվականի առաջին վեց ամիսների արդյունքներով կազմել է 2186.1 մլն ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով շուրջ 20.6%-ով: Հաշվետու ժամանակահատվածում տեղի է ունեցել դոլարային արտահայտությամբ արտահանման և ներմուծման ծավալների նվազում. արտահանումը նվազել է 1.3%-ով՝ կազմելով 694.4 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ ներմուծումը՝ 27.2%-ով և կազմել է 1491.7 մլն ԱՄՆ դոլար:

Ներմուծում: Տեղի է ունեցել ներմուծման զգալի կրճատում՝ պայմանավորված տնօրինվող եկամուտների նվազմամբ և ներմուծման գների աճով, ընդ որում՝ ներմուծման անկու-

¹ Արտահանումը՝ ՖՕԲ, ներմուծումը՝ ՄԻՖ գներով:

² Արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը՝ արտահանումը և ներմուծումը հաշվարկած ՖՕԲ գներով, 2015 թվականի առաջին կիսամյակում կազմել է 567.6 մլն ԱՄՆ դոլար:

մը տեղի է ունեցել բոլոր ապրանքախմբերով: Ընթացիկ տարվա հունվար-հունիսին ներմուծումը կրճատվել է 27.2%-ով, ինչը հիմնականում պայմանավորված էր ոչ ԵԱՏՄ երկրներից ներմուծվող ապրանքների մաքսային դրույքաչափերի բարձրացման հետևանքով այդ երկրներից ներմուծվող ապրանքների գների աճով, ինչպես նաև բնակչության իրական տնօրինվող եկամուտների նվազման հանգամանքով:

Արտահանում: 2015 թվականի առաջին վեց ամիսների արդյունքներով արտահանումը նվազել է 1.3%-ով՝ հիմնականում պայմանավորված արտաքին պահանջարկի նվազմամբ: Արտահանման անկման ուղղությամբ նշանակալի նպաստում են ունեցել «Ոչ թանկարժեք մետաղներ և դրանցից պատրաստված իրեր» և «Պատրաստի սննդի արտադրանք» ապրանքախմբերը: Մյուս կողմից արտահանման անկմանը հակազդել են հիմնականում «Հանքահումքային արտադրանք», «Բուսական ծագման արտադրանք», «Տարբեր արդյունաբերական ապրանքներ» և «Մանածագործական իրեր» ապրանքախմբերը: Հայրենական ապրանքների նկատմամբ արտաքին պահանջարկի նվազումը մասամբ պայմանավորված է գործընկեր երկրների ազգային արժույթների՝ դոլարի նկատմամբ ավելի խորը արժեզրկմամբ, ինչը հանգեցրել է ՀՀ դրամի իրական արդյունավետ փոխարժեքի արժևորմանը և դրա հետևանքով արտահանվող ապրանքների մրցունակության անկմանը:

Հարկային եկամուտներ և պետական փուրքեր: 2015 թվականի առաջին կիսամյակի ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտների 93.1%-ն ապահովվել է հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի հաշվին, որոնք կազմել են շուրջ 501.5 մլրդ դրամ և 95.5%-ով ապահովել Կառավարության լիազորությունների շրջանակներում ճշտված ծրագիրը:

2015 թվականի առաջին կիսամյակում հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի 38.4%-ն ապահովվել է ավելացված արժեքի հարկի հաշվին: Այն կազմել է 192.6 մլրդ դրամ և 6.6%-ով կամ 13.5 մլրդ դրամով զիջել նախորդ տարվա նույն ցուցանիշը: ԱԱՀ-ի մուտքերից 94.3 մլրդ դրամը ստացվել է ՀՀ սահմանին հարկումից, 98.3 մլրդ դրամը՝ ապրանքների և ծառայությունների ներքին շրջանառությունից: Ներքին շրջանառությունից ստացված մուտքերը նախորդ տարվա առաջին կիսամյակի համեմատ աճել են 17.1%-ով կամ 14.3 մլրդ դրամով: Մաքսային սահմանին գանձված մուտքերը նախորդ տարվա առաջին կիսամյակի համեմատ նվազել են 22.8%-ով կամ 27.9 մլրդ դրամով:

2015 թվականի առաջին կիսամյակում պետական բյուջեի հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի 6.1%-ն ապահովվել է մաքսատուրքի հաշվին՝ կազմելով շուրջ 30.4 մլրդ դրամ, որից 8.2 մլրդ դրամը կազմում է 2014 թվականի մայիսի 29-ի Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագրի գործողության արդյունքում ՀՀ ստացած զուտ մուտքը: 2014 թվականի առաջին կիսամյակի համեմատ մաքսատուրքի մուտքերն աճել են 22.3%-ով կամ 5.5 մլրդ դրամով: Եվրասիական տնտեսական միությանն անդամակցությամբ պայմանավորված՝ 2014 թվականի դեկտեմբերի 17-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված՝ «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՕ-241-Ն օրենքով (ուժի մեջ է մտել 2015 թվականի հունվարի 2-ին) ուժը կորցրած է ճանաչվել Հայաստանի Հանրապետության 2000 թվականի հուլիսի 6-ի մաքսային օրենսգիրքը: «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորում են այն հարաբերությունները, որոնք Մաքսային միու-

թյան մաքսային օրենսգրքի և 2014 թվականի մայիսի 29-ի «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրի համաձայն, կարող են կարգավորվել ազգային օրենսդրությամբ: «Հայաստանի Հանրապետության՝ Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրին միանալու մասին» պայմանագրի համաձայն (ուժի մեջ է մտել 2015 թվականի հունվարի 2-ից)՝ ԵԱՏՄ անդամ պետություններից ապրանքների ներմուծման համար մաքսատուրքեր չեն գանձվում, իսկ ԵԱՏՄ անդամ չհանդիսացող պետություններից ապրանքների ներմուծման համար գանձվում են Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի 2012 թվականի հունիսի 16-ի թիվ 54 որոշմամբ հաստատված՝ միասնական մաքսային սակագներով հաշվարկված մաքսատուրքեր՝ բացառությամբ պայմանագրի 4-րդ հավելվածով նախատեսված ապրանքների, որոնց համար մաքսատուրքը վերոնշյալ պայմանագրով նախատեսված անցումային ժամանակահատվածում գանձվում է նույն պայմանագրի հավելվածով սահմանված դրույքաչափերով: Բացի այդ, վերոնշյալ պայմանագրի 2-րդ հավելվածի 1-ին կետով փոփոխություն է կատարվել 2014 թվականի մայիսի 29-ի «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրի 5-րդ հավելվածով հաստատված՝ «Ներմուծման մաքսատուրքերի (համարժեք այլ վճարների, հարկերի և տուրքերի) գումարները հաշվեգրելու և բաշխելու, դրանք որպես եկամուտ անդամ պետությունների բյուջեներ փոխանցելու կարգի վերաբերյալ» արձանագրության մեջ՝ սահմանելով, որ ներմուծման մաքսատուրքի գումարների բաշխման նորմատիվը ՀՀ համար կազմում է 1.13% (տես գծապատկեր-1): Անդամակցությունից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում կիրառվում է «Մաքսային միության մաքսային սահմանով ֆիզիկական անձանց կողմից անձնական օգտագործման ապրանքների տեղափոխման և դրանց բացթողնման հետ կապված մաքսային գործառնություններ իրականացնելու կարգի մասին» համաձայնագիրը, որով սահմանված են ֆիզիկական անձանց կողմից միության սահմանով անձնական օգտագործման ապրանքների, այդ թվում՝ տրանսպորտային միջոցների տեղափոխման համար մաքսատուրքի և հարկերի միասնական դրույքաչափեր: Միաժամանակ, «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի 249-րդ հոդվածով սահմանվել է, որ Միության անդամ չհանդիսացող պետությունից ֆիզիկական անձանց կողմից միջազգային փոստային կամ սուրհանդակային առաքումներով Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծվող ապրանքների համար վճարվում են միասնական մաքսային վճարներ: Հաշվետու ժամանակահատվածում պետական բյուջեի հարկային եկամուտների ու պետական տուրքերի 4.2%-ն ապահովվել է ակցիզային հարկի հաշվին՝ կազմելով ավելի քան 21 մլրդ դրամ: Մասնավորապես՝ հանրապետություն ներմուծվող ենթակազմից ապրանքների հարկումից ստացվել է շուրջ 13.1 մլրդ դրամ, հանրապետությունում արտադրվող ենթակազմից ապրանքների հարկումից՝ 8 մլրդ դրամ: Նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ ակցիզային հարկի մուտքերն աճել են 5.1%-ով կամ ավելի քան 1 մլրդ դրամով՝ հիմնականում պայմանավորված ներմուծվող ենթակազմից ապրանքների գծով մուտքերի 7.7% աճով: Տեղական արտադրության ենթակազմից ապրանքների հարկումից ստացված մուտքերն աճել են 1.1%-ով:

Իսկ ի՞նչ գործիքների կիրառման դեպքում կարող ենք խթանել արտահանմանը: Միգուցե դրամի արժեզրկումը, տեսականորեն կարող է, բայց մյուս կողմից էլ այն կհանգեցնի բնակչության աղքատացմանը, արդյո՞ք այդ պարագայում այն որևէ ազդեցություն կունենա արտահանման վրա: Միգուցե միասնական արժույթի կամ ընդհանուր հաշվարկային միավորի ներդրման տնտեսական գործիքը: Օրինակ ԵԱՏՄ անդամ երկրների միջև ընտրել գերակշիռ դիրք ունեցող երկրի արժույթը: Սակայն այն նոր կազմավորման փուլում օգտվողների համար կիրառելի չէ, ձևավորված կայուն տնտեսության համար տրամաբանական է: Հիմա դեռ երկրների միջև ապրանքների արժեքները վեր են ածում դոլարի: Եթե համեմատենք Եվրամիության հետ հարաբերությունը, ապա դեպի Եվրամիության երկրներ հայկական ապրանքների արտահանումը այս տարվա՝ 2015 թ-ի առաջին չորս ամիսների ընթացքում նվազել է մոտ 7%-ով: Ըստ պաշտոնական վիճակագրության նշված ժամանակահատվածում ԵՄ երկրներ է արտահանվել 144,5 մլն դոլարի ապրանք անցած տարվա 155 մլն դոլարի դիմաց: Օրինակ Բելգիա, Բուլղարիա, Նիդերլանդներ արտահանումը նվազել է 15-25%-ով: Մի քանի երկրներ ավելացել է, օրինակ Իտալիա, Ավստրիա, սակայն ընդհանուր ցուցանիշի աճ չի եղել: Սա ուշագրավ է նրանով, որ անցած տարվա վերջին դրամի փոխարժեքը ընկավ, զգալի արժեզրկվեց Եվրոյի նկատմամբ, սակայն դա չհանգեցրեց ապրանքների արտահանման աճին, մասնավորապես դեպի Եվրոպա:

ԱԱՀ-ի դրույքաչափը տարբեր երկրներում տարբեր չափով է սահմանված: Օրինակ ԵԱՏՄ անդամ երկրների համար ԱԱՀ-ի ստանդարտ չափերը հետևյալն են՝ Ռուսաստան 18%, Ղազախստան 12% Բելառուս 20% և Հայաստան 20%¹ ԱԱՀ-ի դրույքաչափը սահմանվում է 20 տոկոս՝ ապրանքների ու ծառայությունների հարկվող շրջանառության նկատմամբ: Ապրանքների ու ծառայությունների լրիվ արժեքով հատուցման գումարի մեջ (ներառյալ 20 տոկոս դրույքաչափը) ԱԱՀ-ի գումարը որոշվում է 16,67 տոկոս հաշվարկային դրույքաչափով: Եթե անձը օրենքի խախտմամբ իրեն չի համարել ԱԱՀ վճարող կամ ԱԱՀ վճարող համարվող անձը ԱԱՀ-ով հարկվող գործարքների գծով դուրս գրված հաշվարկային փաստաթղթում ԱԱՀ-ի գումարի առանձնացում չի կատարել կամ հաշվարկային փաստաթուղթ դուրս չի գրել և միաժամանակ նշված դեպքերում ԱԱՀ վճարող համարվող անձը ԱԱՀ-ի գումարը չի արտացոլել ԱԱՀ-ի հաշվարկի համապատասխան տողերում, ապա ԱԱՀ-ի գումարը հաշվարկվում է ԱԱՀ-ի 20 տոկոս դրույքաչափի կիրառմամբ²:

Վերը շարադրվածի արդյունքում տեսանելի է, թե որքան աշխատատար և ժամանակատար են նոր ‘առաջադրված’ օրենքի պայմանները ԵԱՏՄ անդամ երկրների համագործակցության պարագայում, ուստի այն միանշանակ մշակման և վերանայման կարիք ունի ըստ իս, քանի որ ցանկացած տնտեսական գործունեություն առաջնորդվում է նաև այլ օրենքներով և իրավական ակտերով, առավել առաջնային համարելով՝

- ա) իրավական դաշտում անդամ երկրների փոխհամագործակցության,
- բ) գնումների մասին օրենքի ընդհանրացման և կարգավորման հարցերը,

¹ [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Worldwide-VAT-GST-and-sales-tax-guide-2015/\\$FILE/Worldwide%20VAT,%20GST%20and%20Sales%20Tax%20Guide%202015.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Worldwide-VAT-GST-and-sales-tax-guide-2015/$FILE/Worldwide%20VAT,%20GST%20and%20Sales%20Tax%20Guide%202015.pdf)

² <http://www.arlis.am/>, ՀՀ օրենքը ավելացված արժեքի հարկի մասին, հոդված 9:

գ) հարկային և մաքսային օրենքների տարաբնույթ մեկնաբանությունները:

Ուսումնասիրելով և քննարկելով նոր ընդունված մի շարք օրենսդրական փոփոխությունները առաջարկում ենք հետևյալը՝

1. Ձևավորված կայուն տնտեսության մեջ օգտագործել մասնական արժույթ, քանի որ առավել դյուրին և արագ կկազմակերպվի տնտեսական փոխհամագործակցությունը, ԵՏՄ անդամ երկրներում արտարժույթի տարբեր կուրսերի տատանումների արդյունքից տնտեսական «աճ» կամ «վնաս» չի առաջանա
2. Վերանայել անդամ երկրների հարկի դրույքաչափը՝ ընդունել ստանդարտ, միջինացված՝ 18%-ով, քանի որ վերը նշված վիճակագրական ուսումնասիրությունից ելնելով՝ ԵԱՀԵՄ անդամ երկրները ունեն ավելացված արժեքի հարկի գործող տարբեր դրույքաչափեր, միջին արժեքը կկազմի 18%, որը կստեղծի իրավահավասար պայմաններ նույն դաշտում աշխատողների՝ անդամ պետությունների համար: Առավել ևս Հայաստանի Հանրապետության համար, քանի որ նախատեսելով հետագա տարիների համար առավել շատ հարկատուների ներառել ավելացված արժեքի հարկի դաշտ՝ հարկի շեմը՝ 58.3 մլն-ից իջեցնելով 40 մլն դրամի շրջանառության: Այս պայմաններում ՀՀ շատ կազմակերպություններ, որոնք համարվում էին ՓՄՁ (փոքր և միջին ձեռնարկություններ), ընկնում են ծանր հարկային բեռի տակ՝ 20% հարկի դրույքաչափը պահպանելով, ի նկատի ունենանք նաև արտոնությունների վերացման հանգամանքը հետագա տարիների գործունեության համար:
3. Վերանայել մենաշնորհային բարձր և մենաշնորհային ցածր գների սահմանման մեթոդիկայի (հաստատված է Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի՝ 2012 թվականի դեկտեմբերի 17-ի թիվ 117 որոշմամբ) կիրառումը ՀՀ-ի համար, այն որքանով կարող է նպաստել Եվրոպական կամ այլ երկրներից ապրանքների ներմուծմանը:
4. «Մրցակցության միասնական սկզբունքների և կանոնների մասին» համաձայնագրով նախատեսված տուգանքների հաշվարկման մեթոդիկան և նշանակման կարգը (հաստատված է Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի՝ 2012 թվականի դեկտեմբերի 17-ի թիվ 118 որոշմամբ) վերանայել: Այն կիրառելով ՀՀ-ի դեպքում տնտեսվարողի շահը որքանով պաշտպանված կլինի, այն քննարկման արդյունքում ավելի գլոբալ հարցեր է առաջացնում և լուծումներ պահանջում, որը հրատապ է և կարևոր, առավել ևս Հայաստանի Հանրապետության համար:

АНУШ МАРКАРЯН

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА НАЛОГОВЫХ И ТАМОЖЕННЫХ ЗАКОНОВ МЕЖДУ СТРАНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, финансовый контроль, налог на добавленную стоимость, импорт и экспорт, курс драма

Основываясь на декларации об “Интеграции Евразийского Экономического Союза” от 18 ноября 2011 года, республика Беларусь, республика Казахстан и Российская Федерация заключили договор о ЕЭС, которым стороны учреждают Евразийский Экономический Союз (впредь Союз), в рамках которого обеспечивают свободу движения товаров, услуг капитала и рабочей силы. За первое полугодие 2015 года 93.1% доходов государственного бюджета обеспечены за счет налоговых доходов и государственных пошлин это составило около 501.5 миллиардов драм и на 95.5 процентов обеспечило скорректированную программу в пределах полномочий правительства.

ANUSH MARGARYAN

COMPARATIVE EVALUATION OF TAX AND DUTIES LAWS BETWEEN EAEU MEMBER-COUNTRIES

Key Words: Eurasian Economic Union, financial control, value-added tax, import and export, dram rate

Assuming as a basis the declaration on Eurasian Economic Integration of November 18, 2011 the republic of Belarus, Kazakhstan and Russian Federation concluded EAEU agreement by which the Parties establish Eurasian Economic Union (hence forth the Union) the framework of which assumes freedom of goods, services, capital and workforce movement. Only in the first half of 2015 93.1 percent of state budget revenues have been provided due to tax revenues and state duties making up 501.5 billion drams and providing the adjusted program within the powers of Government by 95.5 percent.

ՄԱՐԻԱՄ ՄՈՄՋՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ,
Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարան

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՎՈՂ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. վերականգնվող էներգետիկա, վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ էլեկտրական էներգիա արտադրող կայաններ, էներգետիկ անկախություն; էլեկտրաէներգետիկական համակարգ, սակագնային քաղաքականություն, մրցունակություն

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման հեղուկանքների, ինչպես նաև էլեկտրաէներգիա արտադրող այլ կայանների նկատմամբ վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսներ օգտագործմամբ էլեկտրական էներգիա արտադրող կայանների մրցունակության գնահատումը հանդիսանում են ՀՀ տնտեսության մարտահրավերներից և

պահանջում են պարզաճ ուշադրություն վերականգնվող էներգետիկայի խրախուսման պետական քաղաքականության ուղղությունները և մոտեցումները մշակելիս:

Ներկայումս ամբողջ աշխարհում տարեկան սպառվում է 18603 ՏՎտԺ էլեկտրաէներգիա: Հաշվի առնելով Երկրի բնակչության (որոշ հաշվարկներով՝ այն մինչև 2050 թ. կկազմի մոտ 9 միլիարդ) և տնտեսական աճի տեմպերը զարգացած և զարգացող երկրներում՝ կանխատեսվում է, որ մինչև դարավերջ էլեկտրաէներգիայի պահանջարկը կավելանա մոտ 3 անգամ¹, որն էլ ավելի է կարևորում էլեկտրաէներգիայի պահանջարկի և առաջարկի համապատասխանության ապահովման հիմնախնդիրն աշխարհում: Էներգետիկայի ոլորտում ավանդական տեխնոլոգիաներով աշխատող կայանները էլեկտրաէներգիայի նշված աճող պահանջարկի բավարարման համար էլեկտրաէներգիայի առաջարկ ի զորու են ապահովել միայն ի հաշիվ մթնոլորտի աղտոտվածության ավելացման: Ուստի համաշխարհային տնտեսության կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ են այլընտրանքային էներգիայի բավարար աղբյուրներ, որոնք կլինեն շրջակա միջավայրի համար անվտանգ, տնտեսապես շահավետ և հասարակության տարբեր շերտերին հասանելի: Կլիմայի փոփոխությամբ և բնապահպանական հիմնախնդիրների սրմամբ պայմանավորված էկոլոգիական քաղաքականության խստացումը աշխարհում հանգեցնում է վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտի մրցունակության աճին՝ շրջակա միջավայրի վրա վնասակար ազդեցությամբ աչքի ընկնող էներգետիկայի ավանդական ճյուղերի համեմատ: Այն իր արտացոլումն է գտնում ինչպես վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտի արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի աճի, դրա ներդրումային գրավչության աճի, այնպես էլ պետական քաղաքականության վերանայման գործընթացներում:

Հաշվի առնելով նաև էներգետիկայի բնագավառի շղթայական ազդեցությունը տնտեսության բոլոր ոլորտների և բնակչության կենսամակարդակի վրա՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման և դրա հետևանքների ազդեցության ճիշտ գնահատումը կարող է ճիշտ ազդակներ հաղորդել տնտեսության առանձին ճյուղերի զարգացման մակարդակը գնահատող ցուցանիշների հաշվարկման և դրանց կանխատեսումների համար:

Ցանկացած ոլորտի զարգացման համար գործուն խթան կարող են հանդիսանալ ինչպես շուկայական խթանները, այնպես էլ վարչական գործիքակազմը: Ընդ որում, բնապահպանական քաղաքականության վարչական լծակների որոշ թերություններ շտկվում են շուկայական խթանների ակտիվ կիրառմամբ: Խոսքը վերաբերում է հատկապես վերականգնվող էներգետիկայի բնագավառին, որտեղ պետական քաղաքականության շրջանակներում իրականացվող խթանիչ քաղաքականությունը ելնում է հետևյալ սկզբունքներից՝

1. Էկոլոգիական արդյունավետության ապահովում (էներգետիկայի բնագավառի ընկերությունների կողմից շրջակա միջավայր արտանետումների ծավալի կրճատման և շրջակա միջավայրի վրա դրանց ազդեցությունը նվազագույնի հասցնելու միջոցով),

¹ The International Energy Agency (IEA), «Key World Energy Statistics», 2010, p. 48.

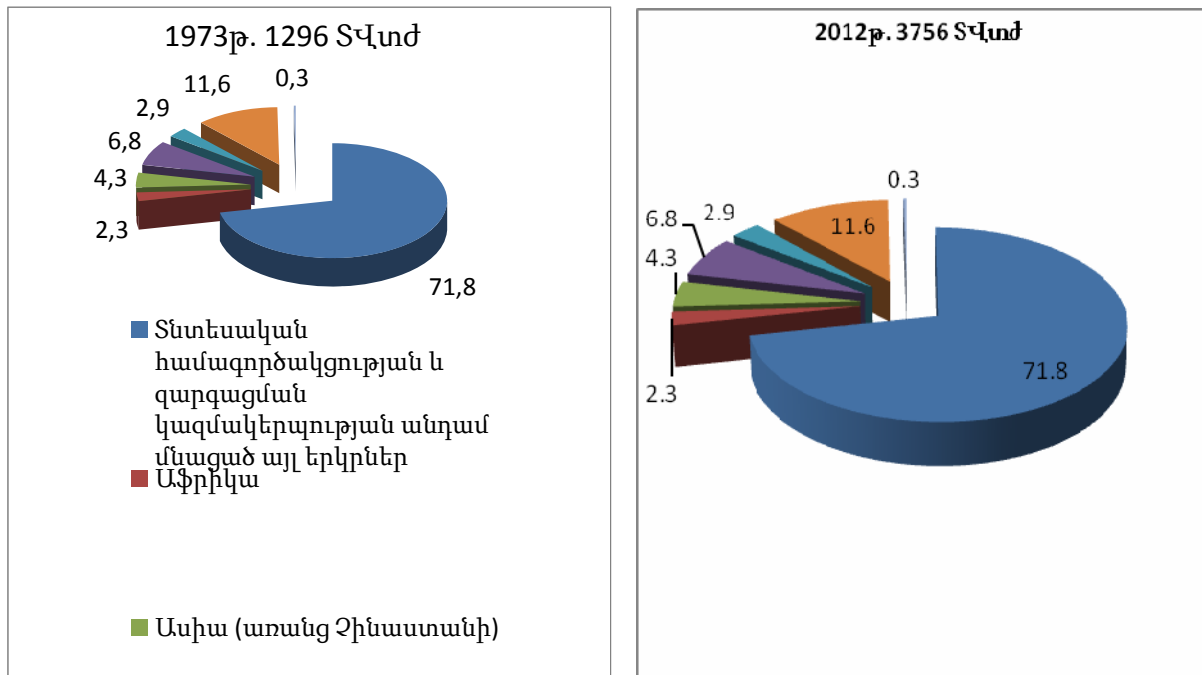
2. տնտեսական արդյունավետության ապահովում (ոլորտում խթանող սակագներ սահմանելու և ներդրումներ ներգրավելու միջոցով),
3. էկոլոգիական և տնտեսական արդյունավետության ապահովման համար վարչական ծախսերի նվազագույնի հասցնումը:

ՀՀ-ում ևս նշված սկզբունքների հիմքում դրված նպատակների իրագործման և վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման կարևոր նախապայմաններից են օրենսդրաիրավական դաշտի ստեղծումը և դրա արդյունավետ կիրարկումը: ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման և էներգախնայողության խրախուսման հիմնական սկզբունքները, երաշխիքները, զարգացման հեռանկարները սահմանված են «էներգետիկայի մասին», «էներգախնայողության և վերականգնվող էներգետիկայի մասին» ՀՀ օրենքներով, ՀՀ կառավարության 2011 թ. սեպտեմբերի 8-ի նիստի N35 արձանագրային որոշմամբ հաստատված ՀՀ հիդրոէներգետիկայի ոլորտի ռազմավարական ծրագրում, ՀՀ Նախագահի 2013 թ. հոկտեմբերի 23-ի ՆԿ-182-Ն կարգադրությամբ հաստատված ՀՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հայեցակարգում և այլ իրավական ակտերում: ՀՀ-ում այլընտրանքային էներգետիկայի ինովացիոն գրավչության տեսանկյունից կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ էներգիայի այլընտրանքային աղբյուրների զարգացումը ՀՀ կառավարության կողմից սահմանվել է նաև որպես ինովացիոն ոլորտի զարգացման գերակայություններից մեկը¹: Վերականգնվող էներգետիկայի անհերքելի առավելություններից է նաև այն, որ վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսները (ՎԷՌ) կենտրոնացված չեն մեկ տարածքում, ինչն ավելի է մեծացնում դրանց մատչելիությունը և հասանելիությունը տարբեր սպառողների համար: Վերականգնվող էներգետիկայի առավել արագ և դինամիկ զարգացող ճյուղը հանդիսանում է հիդրոէներգետիկան: Հիդրոէներգետիկայի բնագավառում աշխարհում խոշոր արտադրողներ են հանդիսանում Չինաստանը, Կանադան, ԱՄՆ-ն և Ռուսաստանը: Հիդրոէներգետիկայի ներուժի բաշխումն ըստ տարածաշրջանների ներկայացված է գծապատկեր 1-ում (%):

Հայաստանի էներգետիկ համակարգի ընդհանուր դրվածքային հզորությունը ներկայիս դրությամբ ավելցուկային է և կազմում է մոտ 4115 ՄՎտ (մեգավատ), որից տնօրինելին՝ մոտ 2700 ՄՎտ: Վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ էլեկտրական էներգիա արտադրող կայաններն (մինչև 30 ՄՎտ հզորությամբ) ապահովում են ներկայումս ՀՀ էլեկտրաէներգետիկան համակարգի առաջարկի շուրջ 9%-ը, և հանդիսանում են այլընտրանքային էներգիայի աղբյուր²:

¹ ՀՀ կառավարության որոշումը «Ինովացիոն ոլորտի զարգացման գերակա ուղղությունները սահմանելու մասին», 19.10. 2006, N 1466-Ն:

² Աղբյուրը՝ www.psrc.am կայքի հրապարակումները:

Գծապատկեր 1. Հիդրոէներգետիկայի ներուժի բաշխումն ըստ տարածաշրջանների (համեմատություն 1973 և 2012 թթ.)

Վերականգնվող էներգետիկայի մրցունակության գնահատման համար ի թիվս այլ ցուցանիշների, հիմք կարող են հանդիսանալ կիրառվող էներգետիկայի բնագավառում էլեկտրաէներգիայի արտադրության տարբեր տեխնոլոգիաների տարբեր արժեքները: Քանի որ տարբեր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ ստացվում են էլեկտրաէներգիայի արտադրության տարբեր ինքնարժեքներ, դրանց տնտեսական մրցունակությունը գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այդ տեխնոլոգիաների յուրացման արագության և արժեքի դինամիկան այդ տեխնոլոգիաների կիրառման պատմության ընթացքում: Ճիշտ է, տարբեր գնահատականների համաձայն, վերականգնվող էներգետիկան դեռ շարունակում է մնալ էլեկտրաէներգիայի արտադրության համեմատաբար բարձր արժեք ունեցող ոլորտներից, այնուամենայնիվ, վերջին տարիներին այդ արժեքը զգալիորեն նվազել է՝ ի հաշիվ նաև միջազգային մակարդակով վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտում վարվող խթանիչ քաղաքականության, կայանների կառուցման և էլեկտրաէներգիայի արտադրության տեխնոլոգիաների կատարելագործման և արագ յուրացման: Բացի համեմատաբար ուղղակի արտադրական ծախսերի և սկզբնական կապիտալի անհրաժեշտ բարձր մեծություններից, վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման խոչընդոտ են հանդիսանում նաև գոյություն ունեցող տեխնիկական և տնտեսական խնդիրները՝ կապված ցանցերին այդպիսի կայանների միացման հետ (այդպիսի կայանները հաճախ կառուցվում են սպառման կետերից հեռու, ուստի պահանջում են փոխադրման լրացուցիչ ծախսեր) և եղանակային պայ-

մաններից կախվածությամբ պայմանավորված կանխատեսելիության ցածր մակարդակի հետ: Այնուամենայնիվ, այս խոչընդոտների կողքին վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտում ներդրումների խրախուսումը հանդիսանում է ցանկացած երկրի էներգետիկ անկախության ապահովման համար ռեսուրսների դիվերսիֆիկացիայի հիմնական աղբյուրը: Ուստի նշված խոչընդոտների հաղթահարման համար անհրաժեշտ ծախսերի և ռիսկերի փոխհատուցումը ևս դրվում է վերականգնվող էներգետիկայի բնագավառում կարգավորվող քաղաքականության հիմքում: Վերը նշված հիմնախնդիրներից կանխատեսելիությամբ պայմանավորված ռիսկը նվազագույնի հասցնելու համար ակտիվ կիրառվում են վիճակագրական մեթոդների և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունները:

Բացի այդ, աշխատանքներ են տարվում պահանջարկի կառավարման ուղղությամբ (էներգոհաշվեկշիռների կազմման և դրանց անընդհատյա ճշգրտման միջոցով),

Ընդհանրապես, ՎԷՌ կարգավորման ձևերը հանդես են գալիս կամ ինստիտուցիոնալ, տեխնիկական և առևտրային սահմանափակումների կամ կանոնների, որակի ստանդարտների և կարգավորվող սակագների սահմանման միջոցով:

ՎԷՌ զարգացման և խթանման գործիքներն ունեն 2 հիմնական նպատակ.

- երկրի էներգահամակարգ ներդրումների ներգրավումը,
- էլեկտրաէներգիայի արտադրության աճը:

Չնայած ՎԷՌ զարգացման հիմնական ուղղակի խթանները շարունակում են մնալ խթանիչ սակագների սահմանումը, ինչն ակտիվորեն կիրառվում է ներկայումս ՀՀ-ում, այնուամենայնիվ միջազգային պրակտիկայում կիրառվում են նաև մի շարք այլ ոչ սակագնային խթաններ, որոնց ևս պետք է պատշաճ ուշադրության արժանացնել: Խոսքը վերաբերում է հատկապես երկարաժամկետ հեռանկարում ՎԷՌ արտադրանքի առաջարկի աճին զուգահեռ հերթերի կառավարման մեխանիզմի ներդրմանը, որակի, մրցակցության և մոնիթորինգի համակարգի ներդրմանը և կատարելագործմանը:

Հաշվի առնելով ՀՀ էներգետիկայի բնագավառում ներկայումս ընթացող գործընթացները՝ ՀՀ-ի համար հատկապես կարևոր են ներդրումային աջակցության ծրագրերի իրականացումը: Ներդրումային աջակցության ծրագրերը կարող են հանդես գալ պետության անմիջական մասնակցությամբ ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորման (օրինակ՝ Մեդրի ՀԷԿ-ի կառուցումը), ներդրումային վարկերի կամ դրանց համար երաշխիքների տրամադրմամբ: ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը, նպատակ ունենալով աջակցել մասնավոր ներդրողներին՝ նախարարության կայքում տեղադրում է մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչների կողմից ներկայացված և օտարերկրյա ներդրումների կարիք ունեցող ծրագրերի նախագծեր և գաղափարներ՝ այդ նախագծերի ներդրումային անձնագրերի տեսքով: Նշված գաղափարը նպատակահարմար է կիրառել նաև վերականգնվող էներգետիկայի բնագավառում ներդրումներ ներգրավելու նպատակով ևս:

Այսպիսով, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական պայմանները, վերականգնվող էներգետիկայի զարգացմանն ուղղված ներդրումների նկատմամբ պահանջարկը ստիպում են կատարելագործել պետական քաղաքականության սկզբունքները և մոտեցումները ՀՀ-ում, որոնք էլ պետք է նպաստեն վերականգնվող էներգետիկ ռեսուրսների օգտագործմամբ էլեկտրա-

կան էներգիա արտադրող կայանների մրցունակության աճին, ՀՀ-ում վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման մակարդակը պայմանավորող գործոն-ինդիկատորների բարելավմանը, սակագնային քաղաքականության բարելավմանը և ոլորտում ներդրումների խթանմանը:

МАРИАМ МОМДЖЯН

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГИИ В РА

***Ключевые слова:** возобновляемые источники энергии, электростанции по выработке электроэнергии с использованием возобновляемых источников энергии, энергетическая независимость, энергетическая система, тарифная политика, конкурентоспособность*

Проблемы оценки влияния развития возобновляемых источников энергии на социально – экономическое развитие РА, а также оценки конкурентоспособности предприятий, производящих электроэнергию с использованием возобновляемых источников энергии среди других генерирующих электричество станций, являются одной из важнейших экономических проблем Армении и требуют особого внимания при разработке государственной политики и подходов в продвижении возобновляемых источников энергии.

MARIAM MOMJYAN

ISSUES OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT IN RA

***Key Words:** renewable energy, electricity generating power plants with renewable energy source, energy independence, energy system, tariff policy, competitiveness*

Problems of assessing renewable energy development and its impact on socio-economic development of RA as well as evaluation of competitiveness of electricity producing stations from renewable energy sources, among other electricity generating stations are important economic issues for Armenia and require special attention in development of public policies and approaches directed at advancement of renewable energy sources.

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԲԵՌԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Հիմնաբառեր. հարկային բեռ, հարկային համակարգ, հարկային համակարգի կառուցվածքը, ֆիսկալ գործառույթ, հարկման արդյունավետություն, ՀՆԱ և հարկային բեռ, հարկային քաղաքականություն

Անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում, ինչպիսին է Հայաստանը, տնտեսական աճի ապահովման և պետական բյուջեի պակասորդի նվազեցման գործընթացում կարևոր են հարկային եկամուտների ավելացումը և ծախսերի նպաստակալի իրականացումը: Առաջնային դեր է խաղում հարկային բեռի կառուցվածքային վերլուծությունը, գնահատման մեխանիզմներին եւ հարկային բեռի արդյունավետ կիրառումը տնտեսության զարգացման հեռանկարում: Այդ իսկ պատճառով նշված խնդիրները պարզաբանելու համար կարևոր են արդյունավետ հարկային քաղաքականության մշակումը, հարկային բեռի ծանրության հստակ պարկերացումը, կառուցվածքային փոփոխությունների արժեքորումը և ճշգրիտ կանոնակարգված հարկային քաղաքականության վարումը, ինչին և նվիրված է տվյալ հետազոտությունը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում, երբ պետական եկամուտների հիմնական մասը ձևավորվում է հարկային եկամուտների հաշվին, հարկային հարաբերությունների ոլորտում ձեռնարկվող ցանկացած միջոցառում իր դրական կամ բացասական ազդեցությունն է թողնում հասարակության առանձին խավերի վրա: Հաշվի առնելով զարգացած երկրներում պետության ստանձնած գործառույթների ծավալն ու պետական լծակներով վերաբաշխվող ազգային արդյունքի մասնաբաժինը, կարելի է պնդել, որ սոցիալական և տնտեսական զարգացմանը զուգահեռ ավելանալու է հարկային հարաբերությունների խորությունը, ինչը ենթադրում է համակարգի վարչարարության բարելավման տնտեսապես հիմնավորված մեխանիզմների կիրառում:

Անցումային և հետանցումային փուլում գտնվող պետություններում հարկային հարաբերությունների լիարժեք իրագործումը բախվում է մի շարք լրացուցիչ խնդիրների և սահմանափակումների հետ: Եթե կայացած շուկայական տնտեսությամբ երկրներում հարկային համակարգերն արդեն վաղուց վերաճել են սոսկ ֆիսկալ գործառույթ իրականացնող պարզունակ գործիքից, ապա անցումային երկրներում հարկային համակարգերը գերազանցապես ուղղված են լինում պետության բյուջեի եկամտային հոդվածների ապահովմանը: Զարգացած երկրներում հարկային համակարգն հաջողությամբ օգտագործվում է ինչպես տնտեսության այս կամ այն հատվածը խթանելու, այնպես էլ ազգային եկամուտը տարբեր սոցիալական խմբերի միջև վերաբաշխելու, տնտեսական գործունեության նկատմամբ պետական վերահսկողություն իրականացնելու համար:

Անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում, ինչպիսին է Հայաստանը, տնտեսական աճի ապահովման և պետական բյուջեի պակասորդի նվազեցման գործընթացում կարևոր

են հարկային եկամուտների ավելացումը և ծախսերի նպատակային օգտագործումը:

Հարկման արդյունավետության գնահատականի հարցը դեռևս միանշանակ պատասխան չունի: Արդյոք հարկատուի եկամտի որ մասի գանձումն է արդյունավետ՝ մեկ քառորդը, մեկ երրորդը, թե կեսը: Հարկման արդյունավետության վերաբերյալ քննարկումների հիմք են հանդիսանում միջազգային համեմատությունները՝ հիմք ընդունելով մակրոտնտեսական մակարդակում պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ընդհանուր գումարի և համախառն ներքին արդյունքի, իսկ միկրոմակարդակում՝ պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ու համախառն եկամտի տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշները: Բայց և այնպես, այդ ցուցանիշները նշված մոտեցմամբ հաշվարկելու դեպքերում հարկման իրական վիճակն արտացոլել չեն կարող, քանի որ հաշվարկին մասնակից չի դարձվում հարկային մուտքերի պահուստ հանդիսացող հարկային ապառքների ներուժը, որի հաշվառման և միջազգային համեմատությունների պարագայում պատկերը էապես կարող է փոխվել: Այդ առումով միջազգային համեմատությունների դաշտ պետք է տեղափոխել նաև փաստացի գանձված հարկերի ու հարկային ողջ պոտենցիալի (փաստացի գանձված հարկեր/փաստացի գանձված հարկեր+հարկային ապառքներ) տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշները, որոնք պատկերացում են տալիս անբարեխիղճ հարկատուների վարքի, «ստվերային տնտեսության», չափերի, հարկային համակարգի արդյունավետության և այլնի մասին: Հարկման արդյունավետությունը բնութագրող և այն ընդհանրացնող ու միջազգային համեմատություններում կիրառվող ցուցանիշ է համարվում նաև բնակչության մեկ շնչին ընկնող համախառն ներքին արդյունքի ցուցանիշը: Որպես կանոն՝ որքան բարձր է այս ցուցանիշը, այնքան մեծ է նաև հարկային եկամուտների և համախառն ներքին արդյունքի տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշը: Դա վկայությունն է նաև այն փաստի, որ հարկման արդյունավետության մակարդակը մեծապես պայմանավորված է երկրի զարգացածության ու հարկատուների վճարունակության աստիճանով: Վերը բերված աղյուսակով դիտարկենք Հայաստանում և ԵՏՄ անդամ պետություններում մեկ շնչին ընկնող համախառն ներքին արդյունքի ցուցանիշների դինամիկան:

Աղյուսակ 1

Մեկ շնչին ընկնող համախառն ներքին արդյունքի ցուցանիշ, ԱՄՆ դոլար

Տարեթիվ Երկիր	2011	2012	2013	2014
Հայաստան	6,803.5	7,398.5	7,735.5	8,077.5
Բելառուս	16,603.4	17,210.4	17,650.7	18,184.9
Ղազախստան	20,772.1	21,891.7	23,213.9	24,204.7
Ղրղզստան	2,920.6	2,921.4	3,223.9	3,322.2
Ռուսաստան	22,569.8	24,063.4	25,032.9	25,635.9

Աղբյուրը՝ կազմված է Համաշխարհային բանկի տվյալներով

Հարկման արդյունավետությունը բնութագրող և այն ընդհանրացնող ու միջազգային համեմատություններում կիրառվող ցուցանիշներից է անուղղակի և ուղղակի հարկերի տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշը, որը պատկերացում է տալիս հարկման ար-

դարացիության սկզբունքի կիրառման մասին: Որքան բարձր լինի անուղղակի հարկերի մասնաբաժինը, այնքան հարկման արդարության սկզբունքի պահպանումը կծգտի մինիմալի, քանի որ անուղղակի հարկերը ներառվում են ապրանքների ու ծառայությունների գների մեջ ինչը հանգեցնում է հարկային բեռի տեղափոխումը սպառողների վրա, որի գերակշիռ մասը ազգաբնակչությունն է: Հարկման արդյունավետությունը բնութագրող և այն ընդհանրացնող ու համեմատություններում կիրառվող ու ոչ ավանդական ցուցանիշ են համարվում հարկատուների կողմից տրվող կաշառքներն ու պետական տարբեր մարմինների հետ շփումներում ժամանակի կորուստը, որոնց առկայությունը, առավել ևս դրանց աճը նվազեցնում են հարկման արդյունավետության մակարդակը: Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկի գնահատականների համաձայն՝ անցումային տնտեսությամբ երկրներում հարկատուների եկամուտների 2.1-6.8 տոկոսը (ինչը կարելի է համարել կաշառային հարկի «դրույքաչափ» 1) տարբեր երկրներում օգտագործվում է զանազան պաշտոնյաներին կաշառելու («կաշառային հարկ» վճարելու) համար, իսկ այդ հարկի հաճախականությունը տատանվում է 8-60% միջակայքում:

Հարկ է նշել, որ հարկման արդյունավետությունը բնութագրող և այն ընդհանրացնող ու միջազգային համեմատություններում կիրառվող ցուցանիշների հաշվարկումը անհրաժեշտ է, բայց բավարար չէ հարկման արդյունավետության մակարդակն ըստ էության գնահատելու համար, քանի որ տարբեր երկրներում կիրառվող հարկման մեխանիզմները միմյանցից տարբերվում են նույնիսկ ըստ հարկատեսակների՝ կապված տվյալ երկրում կիրառվող հարկային արտոնությունների տեսակների և դրանց ընդգրկվածության աստիճանի, հարկման բազայի որոշման ու հարկման օբյեկտի ընդգրկման շրջանակների, հարկադրույքների տարբերակման ու հարկի մեծությունը կանխորոշող այլ գործոնների հետ: Այդ առումով անհրաժեշտ է կարևորել ու հաշվառել առանձին հարկատեսակների հաշվարկման առանձնահատկությունները, որոնք նվազեցնում կամ մեծացնում են հարկման արդյունավետությունն ըստ առանձին հարկատեսակների:

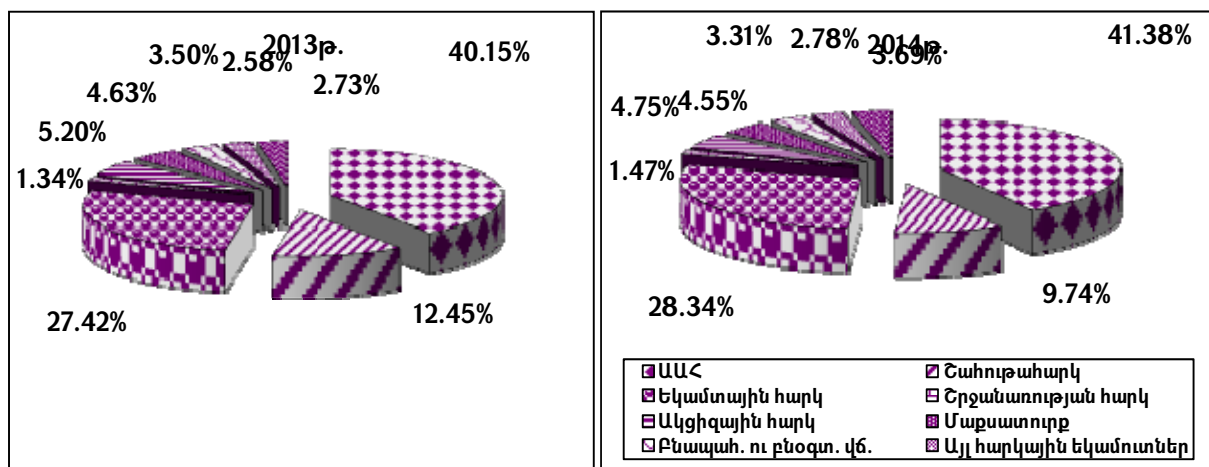
Հարկման արդյունավետության բարձրացմանը զուգընթաց՝ հարկային եկամուտների մասնաբաժինը պետական բյուջեի եկամուտներում կարող է աճել: Ներկայումս հանրապետության հարկային համակարգում առավել սրությամբ է դրսևորվում հարկերի չվճարման խնդիրը, որն, ըստ էության, կարող է պայմանավորված լինել տնտեսության իրական հատվածում ընդհանուր ֆինանսական ճգնաժամով, արտադրության ստագնացիայով և եկամուտների չհայտարարագրմամբ:

Հանրապետության հարկային համակարգում բարձր հարկերը հանդես են գալիս որպես ընդհանուր պահանջարկի զսպման գործոն, ինչը տնտեսության անկման պատճառ է դառնում: Անուղղակի հարկերը, ըստ էության, ուղղակիորեն կապված չեն աշխատանքի և կապիտալի արդյունավետության հետ, և ինչ-որ տեղ հակասում են դրան, քանի որ դրանց հաշվարկման հիմքում հիմնականում հաշվի չեն առնվում արտադրության շահութաբերությունը պայմանավորող գործոնները: Որոշ առումներով դրանք կրում են հակաշուկայական բնույթ, այդ իսկ պատճառով դրանց տեսակարար կշիռը չպետք է մեծ լինի: Հանրապետության հարկային համակարգում անուղղակի հարկերի տեսակարար կշռի աստիճա-

նական և ոչ թե կտրուկ կրճատումը, մեր կարծիքով, պետք է դառնա տնտեսական վերափոխումների հիմնական ուղղություններից մեկը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում բյուջեն հանդես է գալիս որպես ֆինանսավարկային համակարգի բանալիային և առաջատար օղակ: Ընդ որում՝ բյուջեի եկամուտների մեծագույն բաժինն ապահովում են հարկային մուտքերը: Դա ևս մեկ անգամ հիմնավորում է, որ հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ կատարվող միջոցառումները հատուկ կարևորություն ունեն երկրի ֆինանսական համակարգի, գործարարային միջավայրի, բնակչության կենսամակարդակի՝ տնտեսության համար:

Անցումային փուլում գտնվող տնտեսության մասնավորապես Հայաստանի Հանրապետությունում լուծման անհրաժեշտություն ունեցող առաջնային խնդիրներից է հարկային բեռի բաշխման վերանայումը, այն է ուղղակի եւ անուղղակի հարկերի մասնաբաժինների փոփոխումը: Ինչպես վերը արդեն պարզաբանվել է անուղղակի հարկերի չափաբաժնի մեծությունը պետբյուջեի հարկային եկամուտների մեջ խոսում է տնտեսությունում հարկային բեռի վերադրումը սպառողների՝ մասնավորապես ազգաբնակչության վրա, ինչն էլ իր անմիջական ազդեցությունն է թողնում բնակչության կենսամակարդակի վրա իրենց իսկ եկամուտների աննշան փոփոխության պայմաններում: Այս իրավիճակը ավելի արդի է դառնում պետական սեկտորում զբաղվածություն ապահովող ազգաբնակչության տեսանկյունից: Դիտարկենք 2013 թ. և 2014 թ. պետբյուջե մուտք եղած հարային եկամուտների կառուցվածքը (տ՛ես գծապատկեր 1):

Աղբյուրը՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարության և ՀՀ ՊԵԿ տվյալներով

Գծապատկեր 1. ՀՀ պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կառուցվածքը, 2013-2014 թթ.

2014 թվականին հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի 41.4%-ն ապահովվել է ավելացված արժեքի հարկի հաշվին, որը կազմել է շուրջ 440.4 մլրդ դրամ: Նշված գումարից 267.9 մլրդ դրամը ստացվել է ՀՀ սահմանին հարկումից, 172.4 մլրդ դրամը՝ ապրանքների և ծառայությունների ներքին շրջանառությունից: Նախորդ տարվա համեմատ

պետական բյուջե մուտքագրված ԱԱՀ-ն աճել է 9.6%-ով կամ շուրջ 38.5 մլրդ դրամով: Հարկ է նշել, որ ԱԱՀ-ի մուտքերի աճն ապահովվել է ինչպես ներքին շրջանառությունից, այնպես էլ մաքսային սահմանին գանձված գումարների հաշվին: Մասնավորապես, ապրանքների ներմուծումից ստացված ավելացված արժեքի հարկը նախորդ տարվա ցուցանիշը գերազանցել է 7.3%-ով, իսկ ներքին շրջանառության գծով մուտքերի աճը կազմել է 13.3%: ԱԱՀ-ի աճի գործոններից է տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից իրացման ծավալների աճը, որը պայմանավորված է նաև սպառողական գների 3 տոկոս աճով: Այսպիսով տեսնում ենք հարկային բեռի ավելացում սպառողների՝ ազգաբնակչության ուսերին:

Որքան բարձր է բնակչության վճարունակությունը, այնքան ցածր է հարկային բեռը: Որքան բարձր է բնակչության մեկ շնչի հաշվով հարկի միջին գումարը, այնքան բարձր է հարկային բեռը: Հարկային բարձր բեռը նպաստում է, որ հարկատուն խուսափի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվել կամ նախընտրի ավելի շատ աշխատել տնային տնտեսությունում: Այս դեպքում կառաջանա լրացուցիչ հարկային բեռ, քանի որ հարկատուի ստանալիք եկամուտները կորչում են՝ առաջացնելով պետական բյուջե փոխանցվող եկամուտների նվազեցում: Հարկային բեռի փոքրացումը՝ բնակչության վճարունակության բարձրացման հաշվին, նույնպես կխթանի եկամուտների աճին: Հարկային քաղաքականությունը պետք է խթանի ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը, կանխի գների կտրուկ բարձրացումը, բնակչության սոցիալական շերտավորման խորացումը: Այս առումով կարևորվում է պետության խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը:

РУЗАН ШАРХАТУНЯН

ОЦЕНКА СТРУКТУРЫ НАЛОГОВОГО БРЕМЕНИ

Ключевые слова: налоговое бремя, налоговая система, структура налоговой системы, фискальная функция, эффективность налогообложения, ВВП и налоговое бремя, налоговая политика

В странах с переходной экономикой, таких, как Армения, в процессе обеспечения экономического роста и сокращения дефицита бюджета важно увеличение налоговых доходов и целевое употребление выполняемых расходов. Непосредственную роль играет структурный анализ налогового бремени, механизм оценки и эффективное внедрение налогового бремени для прогноза экономического развития. Таким образом, для разъяснения вышеупомянутых вопросов важна разработка и осуществление эффективной налоговой политики, четкое видение и понимание налогового бремени, осознание важности структурных изменений и ведение компетентной налоговой политики, чему и посвящено данное исследование.

RUZAN SHARKHATUNYAN

EVALUATION OF TAX BURDEN STRUCTURE

Key Words: *the tax burden, the tax system, the structure of the tax system, fiscal function, the efficiency of taxation, GDP and tax burden, fiscal policy*

Increase in tax revenues and efficient use of these revenues is emphasized for ensuring economic growth and reducing state budget deficit, particularly in countries with transition economies such as Armenia. Structural analysis of tax burden and a mechanism for assessing the efficient implementation of tax burden on economic development forecast plays a direct role. Hence, to meet the above stated objectives it becomes important to develop an efficient fiscal policy, a clear vision and understanding of the load of tax burden, comprehension of importance of structural changes and the design and implementation of efficient tax policy examined in this article.

ԳԱԳԻԿ ԶԱՏԻՆՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՖՐԱՆԶԱՅԱԳԻՆԳԻ ԴԵՐԸ ՌԵՍՏՐԱՆԱՅԻՆ ԲԻԶՆԵՍԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *Ֆրանչայզինգ, ֆրանչայզի, ֆրանչայզեր, ֆրանշիզա, կոմերցիոն կոնցեսիա, պայմանագիր, ռեստորանային բիզնես, գնային քաղաքականություն, կոմերցիոն ռիսկ*

Ժամանակակից փուլում առաջ են գալիս շուկայի կազմակերպման նոր ձևեր, վերջինս՝ վերաբերում է հանրային սննդի ոլորտում ֆրանչայզինգի ներդրմանը: Ֆրանչայզինգը կամ կոմերցիոն կոնցեսիան կարևոր դեր են խաղում ռեստորանային բիզնեսի զարգացման գործում՝ երբ երկու ինքնուրույն ֆիրմաներից մեկը՝ ֆրանչայզին, իր գործունեությունը ծավալում է՝ օգտագործելով մեկ այլ ֆիրմայի առևտրական մակնիշը, ոճը, միտքը և տեխնոլոգիական գործընթացը: Ապրանքների վաճառքի և ծառայությունների մատուցման իրավունքը որոշվում է կոմերցիոնկոնցեսիոն պայմանագրով:

Ֆրանչայզինգի կիրառումը երկու կողմի համար էլ շահավետ է: Այդ համակարգը մի կողմից հնարավորություն է տալիս ֆրանչայզերին, որն ունի կայուն և շահավետ բիզնես, նվազագույն կապիտալ ներդրումներով բրենդի և բիզնեսի տեխնոլոգիայի վաճառքի միջոցով ընդլայնել իր գործունեությունը: Մյուս կողմից դա հնարավորություն է տալիս ֆրանչայզին եկամուտ ստանալ պատրաստի բիզնես ձեռք բերելումիջոցով:

Ժամանակակից փուլում հանրային սննդի ոլորտը գնալով մեծ դեր է խաղում հասարակության կյանքում և հանդիսանում է վերջինիս զարգացման մակարդակը բնութագրող կարևոր սոցիալ-տնտեսական տարրերից մեկը: Հանրային սննդի զարգացման մակարդակը զգալիորեն կախված է ընդհանուր տնտեսական ցուցանիշներից, սպառողների կողմից ծառայությունների վճարունակությունից, ինչպես նաև ՀՀ բնակչության փոփոխվող մտածողությունից վերջիններս գնալով ավելի են կողմնորոշվում դեպի սպառման եվրոպական ստանդարտները, որտեղ ռեստորանային շուկան վաղուց իրենից ներկայացնում է երկրի տնտեսության ամենաբարձր եկամտաբեր ճյուղերից մեկը: Անհրաժեշտ է նշել, որ ռեստորանային բիզնեսը աստիճանաբար զարգանում է. առաջ են գալիս ռեստորանային շուկայի կազմակերպման նոր ձևեր, որոնք վերջին ժամանակաշրջանում հրապուրում են խոշոր ներդրողների, քանի որ այն ճիշտ կազմակերպման դեպքում ի վիճակի է երկարատև ժամանակի ընթացքում բերել կայուն եկամուտ:

Միաժամանակ պետք է նշել, որ ռեստորանային շուկայի շատ օբյեկտներ աշխատում են կարճ ժամանակ՝ մրցակցության պայմաններում դառնալով ոչ եկամտաբեր: Այսպես, 2014 թ. ՀՀ-ում հանրային սննդի օբյեկտների ընդհանուր թիվը կազմել է 24269, որից 13765 գործող, մնացածը չեն աշխատել՝ փակվել կամ սնանկ են ճանաչվել:

Ներդրողներին երբեմն ռեստորանային բիզնեսը թվում է եկամտի ստացման հեշտ ոլորտ: Բայց արդյունավետ գործող հաջողակ ֆիրմա ստեղծելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն դրամի ներդրում, այլ նաև մանրագնին հետազոտություն՝ սպառողների շահերի բացահայտում ու մշտապես գովազդային ակցիաներ:

Ռեստորանային բիզնեսի կազմակերպումը բավականին բարդ, բազմաոլորտ հարց է, որը պահանջում է մեծ ուժեր, գիտելիքներ, տվյալ ոլորտում գործունեության փորձ, ինչպես նաև գործին նոր մոտեցումներ: Վերջինս վերաբերում է հանրային սննդի ոլորտում ֆրանչայզինգի ներդրմանը:

Ֆրանչայզինգը կամ կոմերցիոն կոնցեսիան կարևոր դեր է խաղում ռեստորանային բիզնեսի զարգացման գործում, երբ երկու ինքնուրույն ֆիրմաներից մեկը՝ ֆրանչայզին, իր գործունեությունը ծավալում է՝ օգտագործելով մեկ այլ ֆիրմայի առևտրական մակնիշը, ոճը, միտքը, տեխնոլոգիական գործընթացը կամ մասնագիտացված սարքավորումները: Ապրանքների վաճառքի և ծառայությունների մատուցման իրավունքը որոշվում է կոմերցիոն կոնցեսիոն պայմանագրով: Կնքելով կոմերցիոն կոնցեսիոն պայմանագիր՝ ֆրանչայզին, ոչ միայն ստանում է ֆրանչայզերի ապրանքային մակնիշի օգտագործման իրավունքը՝ ընդգրկելով կոնկրետ արտադրանքը, ստանդարտ տեխնոլոգիան կամ որոշակի բիզնեսը, այլև պարտավորվում է խստորեն պահպանել բոլոր կանոնները, որոնք նախանշել է ֆրանչայզերը: Ֆրանչայզինգի կիրառում երկու կողմի համար էլ շահավետ է: Այդ համակարգը մի կողմից հնարավորություն է տալիս ֆրանչայզերին, որն ունի կայուն և շահավետ բիզնես, նվազագույն կապիտալ ներդրումներով առևտրական մակնիշի, բրենդի և բիզնես տեխնոլոգիայի վաճառքի միջոցով ընդլայնել իր գործունեությունը: Մյուս կողմից դա հնարավորություն է տալիս ֆրանչայզին եկամուտ ստանալ պատրաստի բիզնես ձեռք բերելու միջոցով:

Ռեստորանային բիզնեսում ֆրանչայզինգի զարգացումը տեղի է ունեցել անցյալ դարի 50-ական թվականներից: Աշխարհի ավելի քան 80 երկրներում ազգային եկամտի մոտ 13 տոկոսը ստեղծվում է ֆրանչայզինգի հաշվին: ԱՄՆ-ում փոքր ձեռնարկատիրության յուրաքանչյուր երկրորդ ֆիրմա աշխատում է կոմերցիոն կոնցեսիոն պայմանագրով: Վերջինս համարվում է ձեռնարկատիրության հեռանկարային զարգացման ուղղություն:

Ֆրանչայզին, մուտք գործելով համատեղ բիզնես, իրավունք է ստանում մասնակից դառնալ մի ուրույն համակարգի, որը մշակված է և պատկանում է ֆրանչայզերին: Վերջինս բացում և շահագործում է ստանդարտ ցանցով ռեստորաններ, որոնք գործում են համապատասխան կարգով:

Ֆրանչայզին իրավունք է ստանում ծանոթանալ.

- շինարարության և շահագործման ժամանակ արտադրության տեխնոլոգիայի և ծառայությունների մատուցման, արտադրանքի, սարքավորումների, ծառայությունների մասնագրերի հետ
- ռեստորանի դիզայնի և ներքին կահավորման հետ
- սպասարկման ստանդարտների հետ
- ռեստորանի կառավարման մեթոդների հետ
- հանրային սննդի ձեռնարկատիրական գործունեության ոլորտում այլ ստանդարտների և երաշխավորությունների հետ:

Կոմերցիոն կոնսիգնացիոն պայմանագրի հիման վրա բացելով ռեստորան՝ ֆրանչայզին ստանում է հետևյալ առավելությունները.

- ձեռք բերելով պատրաստի, գործող, ստուգված բիզնեսի համակարգ և հնարավորություն աշխատել հայտնի առևտրական մակնիշի տակ, ֆրանչայզին նվազեցնում է նոր ռեստորանային բիզնեսի բացման առևտրական ռիսկի աստիճանը
- ֆրանչայզիի ֆիրմայի աշխատակիցները հնարավորություն ունեն ռեստորանի բացվելուց հետո ֆրանչայզերի կողմից կիրառվող մեթոդների միջոցով
- բավականին արագ ստանալ անհրաժեշտ գիտելիքներ և գործի արդյունավետ վարման նորույթները
- ֆրանչայզին երբեք մեն-մենակ չի մնում առաջացած խնդրի հետ և ֆրանչայզերից ստանում է կառավարման մշտական և բազմակողմանի գործառնական օգնություն
- ֆրանչայզին իրավունք է ստանում մուտք գործել ֆրանչայզերի գնման և մատակարարման ոլորտները, նոր բացված ռեստորաններում կիրառել գնման գների իջեցում
- բանկերը սիրով ֆինանսավորում են կոմերցիոն կոնցեսիայով աշխատող ռեստորաններին և վարկեր տրամադրում ավելի մատչելի պայմաններով
- ֆրանչայզին ֆրանչայզերի գովազդային միջոցառումներից օգտվելիս առավելություններ է ստանում:

Ֆրանչայզերը ֆրանչայզիին ցույց է տալիս հետևյալ ծառայությունները.

- ռեստորանի շինարարության համար առանձնացված շենքի կամ հողային տարածքի համար տալիս է փորձագիտական գնահատական

- օգնություն շինարարության ընտրության, խորհրդատվություն՝ ռեստորանի կառուցման, շինարարության թույլտվության փաստաթղթերի ձևակերպման հարցերում
- ռեստորանում սարքավորումների տեղադրման պլանի նախապատրաստում
- դիզայն-նախագծի հաստատում
- ապրանքաշրջանառության, գնովի և սեփական արտադրության արտադրանքի տեսակարար կշիռների վերաբերյալ խորհրդատվություն:

Զարգացած երկրներում ֆրանչայզինգը ընդունված է համարել բիզնեսի ավելի արդյունավետ և զարգացող ձև: Սակայն ՀՀ-ում այն դեռևս զարգացած չէ, հատկապես հանրային սննդի ոլորտում: ՀՀ-ում ֆրանչայզինգային գործունեություն են ծավալում միայն Քեյ-էֆ-Սի արագ սննդի ռեստորանը և Պիցցա-Հատ ռեստորան-պիցերիան:

Ի դեպ, պահանջվում է ֆրանչայզինգի ներդրում նաև մարզերում, որտեղ բնակչության կյանքի մակարդակի բարձրացումը հետագայում պայմաններ կստեղծի ռեստորանային բիզնեսի ակտիվ զարգացման համար:

Տնտեսության զարգացման հետ մեկտեղ, մարզերում հանրային սննդի օբյեկտների ստեղծման մեծ պահանջ կզգացվի, որը ոլորտում աշխատողների, ենթակառուցների, հանրային սննդի աշխատանքների կազմակերպման, գիտելիքների և ուսման համակարգի պահանջ կառաջացնի:

Ընդ որում, պայմանագրի առկայության դեպքում ֆրանչայզերը ֆրանչայզիին գնային քաղաքականությունը չի թելադրի. անպայման պետք է հաշվի առնվի մարզի բիզնեսի տեղական առանձնահատկությունները, հատկապես բնակչության վճարունակությունը:

Մարզերում ֆրանչիզի վաճառքի խնդիրներից մեկը կարող է լինել նաև այն, որ ֆրանչիզի արժեքը կբարձրանա կապված ենթակառուցի ստեղծման հետ: Բացի այդ արդյունավետության համար անհրաժեշտ է ստեղծել ոչ թե մեկ, այլ հանրային սննդի մի քանի օբյեկտներ: Մարզերում ռեստորանների բացումը մեկ այլ խնդիր էլ է պարունակում. դա օբյեկտներին սպասքի և մթերքի կայուն մատակարարումն է:

Բոլոր դեպքերում ֆրանչայզինգի արմատավորումը ՀՀ տարածքում ամենից առաջ պայմանավորված է բնակչության վճարունակության հետ:

Կարևոր է նշել ևս մի հանգամանք. ֆրանչայզինգի կիրառումը իրական մրցակցություն կստեղծի նաև հանրային սննդի այլ օբյեկտների համար, բիզնեսի մասշտաբով հնարավորություն կտա կիրառել ցածր, մատչելի գներ և դրանով իսկ լրացուցիչ հաճախորդներ ընդգրկել իր սպասարկման ոլորտը: Հետևաբար, ֆրանչայզինգը ռեստորանային շուկայի զարգացման համար ունի զգալի առավելություն նոր օբյեկտների ստեղծման փուլում, հատկապես փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտում:

ГАГИК ЧАТИНЯН

РОЛЬ ФРЕНЧАЙЗИНГА В РАЗВИТИИ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Ключевые слова: франшиза, получатель франшизы, держатель франшизы, коммерческая концессия, ресторанный бизнес, договор, ценовая политика, коммерческий риск

В настоящее время возникают новые формы организации рынка, относящиеся к френчайзинговым инвестициям в сфере общественного питания. Френчайзинг или коммерческая концессия играет важную роль в деле развития ресторанного бизнеса, когда один из двух самостоятельных фирм, френчайзи (держатель франшизы) расширяет свою деятельность, используя торговую марку, стиль, идею и технологический процесс другой фирмы. Право на продажу товаров и предоставление услуг определяется соглашением коммерческой концессии. Применение френчайзинга выгодно для обеих сторон. С одной стороны, эта система дает френчайзеру возможность, имея стабильный и прибыльный бизнес, с минимальными капиталовложениями расширить свою деятельность посредством продажи бренда и бизнес технологий. С другой стороны, это дает возможность френчайзи иметь доход путем приобретения готового бизнеса.

GAGIK CHATINYAN

FRANCHISING IN DEVELOPMENT OF RESTAURANT BUSINESS

Key Words: franchising, franchisee, franchisor, franchise, commercial concession, contract, restaurant business, price policy, commercial risk

Currently, new forms of market organization appear the latter relating to franchising investment in the sphere of public food service. Franchising or commercial concession plays a significant role in restaurant business development when one of the two separate firms, the franchisee, expands its activities using the other firm's trademark, style, idea and technological process. The right to sell products and provide services is determined by the commercial concession contract.

The use of franchising is beneficial to both parties. On the one hand, this system enables the franchisor who has a stable and a profitable business to expand its activities at minimum capital investments through the sale of brand and business technologies. On the other hand, it enables the franchisee to get profit through the acquisition of existing business.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՊՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՌՈՒԲԵՆ ԱԼՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԵԱՏՄ ԱՆԴԱՄ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԵՎՏՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հիմնաբառեր. միջազգային, հանդիպակաց, գործառնություն, արտահանում, ներմուծում, առևտուր, ապրանքափոխանակություն, համագործակցություն, ինտեգրում, բանակցություն, գործարք, ապրանքաշարժ, առաքում

Ժամանակակից պայմաններում հանդիպակաց առևտուրը վերածվել է միջազգային ապրանքափոխանակության, երկրների միջև տնտեսական և արտադրատեխնիկական համագործակցության զարգացման, միջազգային հաշվարկների կայունացման և կարգավորման կարևորագույն միջոցի:

Հանդիպակաց առևտրի կարգավորող դերը կայանում է նրանում, որ երկկողմանի և բազմակողմանի միջկառավարական համաձայնագրերի կնքումը ապրանքափոխանակության գործառնությունների մասին, ինչպես նաև համաձայնագրերը տնտեսական և արտադրական համագործակցության վերաբերյալ թույլ է տալիս նախապես, մի քանի տարվա կտրվածքով որոշել փոխադարձ առաքվող ապրանքների տեսակները և ծավալները, դրանց ընդհանուր արժեքը և հաշվարկների իրականացման կարգը:

Դեռևս 20-րդ վերջերին տեղի ունեցան և մինչ օրս շարունակվում են որակական նոր, սկզբունքային բնույթի գործընթացներ միջազգային առևտրական գործառնությունների կազմակերպման և տեխնիկայի ոլորտում: Դրանցից առաջին հերթին պետք է առանձնացնել արտահանման և ներմուծման գործառնությունների զարգացումը, որոնք լրացվում են պայմանադիր կողմերի հանդիպակաց պարտավորություններով: Արտահանողն իր ցանկությամբ որոշակի ապրանքներ և ծառայություններ է ձեռքբերում ներմուծողից նախապես համաձայնեցված քանակով, իսկ ներմուծողը ստանում է արտահանողից համապատասխան ապրանքներ և ծառայություններ: Այդպիսի բնույթի գործարքները ստացել են միջազգային հանդիպակաց գործառնություններ անվանումը: Դրա հետ մեկտեղ ի հայտ են եկել նոր հասկացություններ՝ մասնավորապես «Հանդիպակաց առևտուր» հասկացությունը, որի հիմքում ընկած է հանդիպակաց գործարքների կնքումը և կատարումը:

Վերջին տարիներին հանդիպակաց առևտուրը վերածվել է միջազգային ապրանքափոխանակության կարգավորման կարևորագույն գործիքներից մեկի, որն իր ազդեցությունն ունի երկրների միջև տնտեսական և արտադրատեխնիկական համագործակցության զարգացման, հաշվարկների կայունացման և կարգավորման վրա:

Հանդիպակաց առևտրի կարգավորող դերը կայանում է նրանում, որ երկկողմանի և բազմակողմանի միջկառավարական համաձայնագրերի կնքումը ապրանքափոխանակության գործառնությունների մասին, ինչպես նաև համաձայնագրերը տնտեսական և արտադրական համագործակցության վերաբերյալ թույլ են տալիս նախապես, մի քանի տարվա կտրվածքով որոշել փոխադարձ առաքվող ապրանքների տեսակները և ծավալները, դրանց ընդհանուր արժեքը և հաշվարկների իրականացման կարգը:

Հանդիպակաց առևտրի կարևոր առանձնահատկությունն ճկունությունն է, որը թույլ է տալիս պայմանադիր կողմերին արագ հարմարվել շուկաների փոփոխվող պայմաններին՝ փոխադարձ համաձայնությամբ փոփոխելով փոխանակվող ապրանքների անվանացանկը և քանակը: Այն պայմաններ է ստեղծում նաև իրականացնել փոխանակություն առանց արժույթի և արագացնել ապրանքափոխանակության գործընթացը: Միջազգային հանդիպակաց առևտրի կարևոր առավելություններից է նաև ռիսկի ցածր մակարդակը, քանի որ անհրաժեշտություն չի առաջանում ուսումնասիրել այս կամ այն երկրի տնտեսական, քաղաքաիրավական և մշակութային միջավայրերը, պլանավորել տեսականին և որոշումներ ընդունել գների և մարքեթինգի ծառայության կառուցվածքի վերաբերյալ և այլն:

Հարկ է նշել, որ հանդիպակաց առևտրի զարգացմամբ ի հայտ եկավ միջազգային ապրանքափոխանակության նոր տնտեսական մեխանիզմ, որը ներառում է առևտրական գործառնությունների իրականացման նոր մոտեցումներ, մեթոդներ և տեխնոլոգիաներ: Ապրանքափոխանակության նշված դերը հատկապես արդյունավետ է այն պարագայում, երբ առևտրական գործառնությունները իրականացվում են տարբեր տնտեսական միությունների անդամ հանդիսացող երկրների միջև: ՀՀ համար այդպիսի հնարավորություն ստեղծվեց վերջերս, երբ 2015 թ. սկզբից մեր հանրապետությունը դարձավ ԵՏՄ-ի լիարժեք անդամ Ռուսաստանի Դաշնության, Ղազախստանի և Բելառուսի հետ մեկտեղ: Մասնագետների կարծիքով ԵՏՄ ՀՀ անդամակցության հիմնական շարժառիթներից են տնտեսական անվտանգության ապահովումը, ուղղակի ներդրումների ավելացումը, զբաղվածության աճը, միասնական տնտեսական տարածության ստեղծումը, ՀՆԱ-ի աճը, արտաքին առևտրի շրջանառության ծավալի ավելացումը և այլն: Եթե հաշվի առնենք նաև մասնագետների կողմից առանձնացված ինտեգրման հիմնական փուլերը՝ արտոնյալ առևտրի իրականացում, անմաքս առևտուր, մաքսային միության ստեղծում, ընդհանուր շուկայի ձևավորում, արժույթի միասնական համակարգի ստեղծում, ամբողջական միասնականացում (երբ միության անդամ երկրներն իրականացնում են միասնական տնտեսական քաղաքականություն), ապա դժվար չէ կանխատեսել միջազգային հանդիպակաց առևտրի զարգացման հեռանկարները ԵՏՄ անդամ երկրների միջև: Եթե հաշվի առնենք նաև Հյուսիս-Հարավ ճանապարհաշինությանը, երկաթուղու զարգացմանը, ռազմավարական նշանակություն ունեցող ձեռնարկությունների ստեղծման և զարգացման համար հատկացվելիք միջոցները և ՌԴ կողմից արտահանման մաքսատուրքերի հանումը՝ ՀՀ-ից էներգակիրներ ու մի շարք հումքատեսակներ կրելու դեպքում, ապա դրանք ևս էապես կնպաստեն մեր հանրապետությունից արտահանման աճին, տեղական արտադրանքի մրցունակու-

թյան բարձրացմանը, գործազրկության մակարդակի նվազմանը, գործարարության զարգացմանը և անշուշտ բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավմանը:

Պետք է նշել, որ ԵՏՄ անդամ հանդիսացող երկրների հետ ՀՀ նախկինում էլ ունեցել է առևտրատնտեսական կապեր, սակայն դրանք նոր զարգացում կապրեն ներկա պայմաններում: Համատեղ առևտրա տնտեսական գործունեության ծավալման առաջին փուլում վերը նշված միության անդամ երկրները կարող են օգտագործել բարտերային և առևտրական փոխհատուցման, իսկ հետագայում նաև արդյունաբերական փոխհատուցման գործարքներ: Առևտրական փոխհատուցմանը տրվում է հետևյալ բնորոշումը, որ դա ոչ մեծ խմբաքանակով կամ ոչ մեծ գումարի տարաբնույթ ապրանքների փոխանակում է, որոնք ըստ էության օրգանապես կապված չեն: Նշված գործարքները սովորաբար ավարտվում են 3-4 տարվա ընթացքում:

Այդպիսի գործարքների իրականացման համար տարբեր մակարդակների հանդիպումներում երկրների տնտեսավարող սուբյեկտները փոխանակում են իրենց երկրից արտահանվող ապրանքների անվանացանկը և քանակները, ըստ որի կողմերն ընտրություն են կատարում և համաշխարհային շուկայում ձևավորված, կամ բանակցություններում փոխհամաձայնեցված գներով կարող են իրականացնել տարաբնույթ ապրանքների փոխանակություն՝ միաժամանակ համաձայնեցնելով ապրանքների փոխադրման, ապահովագրության և ապրանքաշարժի արդյունավետ կազմակերպման հետ կապված մի շարք այլ պայմաններ:

Արդյունաբերական փոխհատուցման գործարքի տակ հասկացվում է այնպիսի գործարք, ըստ որի մի կողմը մյուսին է առաքում է ապրանքներ, ծառայություններ, տեխնոլոգիաներ ու սարքավորումներ, որոնք վերջինիս կողմից օգտագործվում են նոր արտադրական հզորությունների ստեղծման համար, կամ էլ այդ աշխատանքները ըստ էության իր վրա է վերցնում առաջինը: Տվյալ առաքումները կամ կատարված ծախսերը հետագայում փոխհատուցվում են ստեղծված արտադրական կարողությունների միջոցով թողարկվող արտադրանքով (միջազգային պրակտիկայում այն ընդունված է համախառն արտադրանքի 40%): Օրինակ մի կողմը մյուս երկրում կարող է կառուցել քիմկոմբինատ, որպեսզի վերջինիս միջոցով թողարկված արտադրանքով փոխհատուցվեն կատարված ծախսերը: Նման փոխհամաձայնություն ձեռքբերելիս պետք է լուրջ ուշադրություն հատկացնել բնապահպանական խնդիրներին և այլ բացասական հետևանքներին: Չնայած այդպիսի գործարքի շնորհիվ տվյալ երկրում կստեղծվեն նոր աշխատատեղեր, կզարգանան հարակից ճյուղերը, ֆինանսական մուտքեր կգոյանան արտադրանքի մի մասի վաճառքից և կբարելավվի երկրի բնակչության սոցիալական վիճակը:

Գործարքների վերը նշված տեսակները տարբերվում են մեծ բազմազանությամբ՝ ըստ նպատակների ու բնույթի, կատարման ժամկետների, փոխհատուցման պայմանների, հաշվարկման մեխանիզմի և իրականացման կարգի:

Վերջին տարիներին ՀՀ առևտրատնտեսական կապերը զգալի զարգացում են ապրել, հատկապես Ռուսաստանի Դաշնության հետ: Բավական է նշել, որ ՀՀ արտահանման մեջ ՌԴ տեսակարար կշիռը 2013 թ. Կազմել է 23,8%, իսկ 2014 թ.՝ 20,4%՝ 2010 թ.

15,4%-ի դիմաց, իսկ ներմուծման մեջ համապատասխանաբար 25,4% և 22,3%: Նույնը չի կարելի ասել Բելառուսի և Ղազախստանի մասին, որոնք շատ փոքր տեսակարար կշիռ ունեն << արտահանման մեջ՝ 0,4-0,5% և 0,3%: Գրեթե նույն վիճակն է նաև ըստ ներմուծման՝ Բելառուսինը՝ 0,7-0,9%, Ղազախստանինը՝ 0,2-0,6%: Ըստ կանխատեսումների արդյունքների, որի պարագայում հաշվի են առնվել արտահանվող և ներմուծվող ապրանքների գների որոշակի աճը, արտագաղթը, գյուղմթերքների արտադրության ծավալների որոշակի ավելացումը, հանդիպակաց առևտրի ըստ ամենայնի զարգացումը և այլ գործոններ, << արտահանման մեջ ԵՏՄ անդամ երկրների տեսակարար կշիռը 2016 թ.-ին կկազմի 28,0%, որից ՌԴ՝ 24,8%, Բելառուսինը՝ 1,8%, Ղազախստանինը 1,4%: Գրեթե նույն տեմպերով ավելացում է սպասվում << ներմուծման մեջ ԵՏՄ անդամ երկրներից: Ճիշտ է, մեծ ճշգրտությամբ կանխատեսումների մշակումը ներկա պայմաններում բավականին դժվար է, սակայն ըստ մոտավոր հաշվարկների << արտահանման ծավալը 2016 թ. կկազմի մոտ 1,8մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ ներմուծումը էական աճ չի ունենա կապված արտագաղթի հետ և նշված տարում կկազմի մոտ 4,5 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Դժվար չէ հաշվարկել, որ << արտահանման մեջ ՌԴ մասնաբաժինը կկազմի մոտ 450 մլն ԱՄՆ դոլար, Բելառուսինը՝ մոտ 33,0 մլն ԱՄՆ դոլար, Ղազախստանինը՝ մոտ 26,0 մլն ԱՄՆ դոլար: Ինչ վերաբերում է ներմուծման ծավալներին, ապա ՌԴ-ից այն կկազմի 1,1 մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ Բելառուսը և Ղազախստանը միասին վերցրած մոտ 150 մլն ԱՄՆ դոլար:

Նշենք, որ հանդիպակաց առևտրի զարգացումը ԵՏՄ անդամ երկրների միջև հիմք կհանդիսանա հետագայում գլոբալ լոգիստիկական համակարգերի ձևավորման համար, որի օղակներ կհանդիսանան այդ երկրների արտադրական և առևտրական կազմակերպությունները, առևտրամիջնորդ օղակը, հումք և նյութեր մատակարարողները և այլ կազմակերպություններ:

**АРУТЮН ПАПОЯН
РУБЕН АЛОЯН**

РОЛЬ ВСТРЕЧНЫХ ОПЕРАЦИЙ В РАЗВИТИИ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ СТРАНАМИ ЕАЭС

***Ключевые слова:** международный, встречная операция, экспорт, импорт, торговля, товарообмен (бартер), сотрудничество, интеграция, переговоры, сделка, продвижение товаров, доставка*

На современном этапе встречная торговля превратилась в один из важнейших инструментов регулирования международного товарообмена, содействия развитию экономического и производственно - технического сотрудничества между странами, стабилизации и упорядочения международных расчетов.

Регулирующая роль встречной торговли проявляется в том, что заключение двусторонних и многосторонних межправительственных соглашений о товарообменных операциях, а

также соглашений об экономическом и производственном сотрудничестве на компенсационной основе позволяет заранее, на несколько лет вперед, определить виды и объемы взаимопоставляемых товаров, их общую стоимость и порядок расчетов.

HARUTYUN PAPOYAN
RUBEN ALOYAN

ROLE OF COUNTEROPERATIONS IN DEVELOPMENT OF TRADE BETWEEN EAEU MEMBER COUNTRIES

Key Words: international, counteroperation, export, import, trade, barter, cooperation, integration, negotiations, transaction, product promotion, delivery

At present stage countertrade has become one of most important instruments of regulation of international barter, assistance to development of economic and production - technical cooperation between countries, stabilization and order of international settlement.

The regulating role of countertrade shows that conclusion of bilateral and multilateral intergovernmental agreements regarding barter operations, as well as agreements on economic and production cooperation on a compensation basis allows some years ahead to define types and volumes of mutually delivered goods, their total value and procedure of settlement.

ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՐՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ԳԱԶԱՄԱՏԱԿԱՐԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. բնական գազ, ներդրումային ծրագիր, պլանային ներդրումներ, փաստացի ներդրումներ, տեխնոլոգիական անխուսափելի կորուստներ

Գազամատակարարման համակարգը մեր տնտեսության, մասնավորապես՝ էներգետիկ համակարգի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է, և, անշուշտ, այս ոլորտի զարգացման ուղղված ծրագրերը պետք է համահունչ լինեն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությանը: Գազամատակարարման համակարգում ներդրումների և դրանց արդյունավետության աճը ռազմավարական նշանակություն ունի, քանի որ բնական գազը հանդիսանում է ապրանքների և ծառայությունների ինքնարժեքի վրա ազդող ուղղակի գործոն, ինչպես նաև ազգաբնակչության կենցաղային կարիքների բավարարման միջոց:

Հայաստանի գազամատակարարման համակարգում ներդրումային գործընթացը կարգավորվում է ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի (այսուհետ՝ ՀԾԿՀ) 14.07.2010 թվականի «Էներգետիկայի բնագավառում ներդրումային ծրագրերի համաձայնեցման կարգ հաստատելու մասին» N 365 որոշմամբ, համաձայն որի՝ սույն կարգով սահմանվում է ՀՀ ՀԾԿՀ-ի հետ այն ներդրումային ծրագրերի համաձայնեցման ընթացակարգը, որոնց շրջանակներում իրականացված ներդրումները հետագայում լրիվ կամ մասնակիորեն պետք է ներառվեն լիցենզավորված անձի սակագնում (ծառայությունների մատուցման վճարում)։ Լիցենզավորված անձի կողմից ՀՀ ՀԾԿՀ ներկայացվող ներդրումային ծրագիրը պետք է նպատակաուղղված լինի հետևյալ հիմնախնդիրներից որևէ մեկի կամ մի քանիսի լուծմանը՝ արտադրական հզորությունների ավելացում, ծառայությունների մատուցման կամ սպասարկման որակի ցուցանիշների բարելավում, տեխնոլոգիական ու առևտրային կորուստների կամ սեփական կարիքների ծախսերի իջեցում և այլն։

ՀՀ գազամատակարարման փոխադրման և բաշխման համակարգերում փաստացի անխուսափելի տեխնոլոգիական կորուստները փոքր չեն. մասնավորապես՝ 2009 թվականին կազմել են 7.5% կամ 140 170.929 հազ. խ.մ., 2010 թվականին՝ 8.6% կամ 127 563.311 հազ. խ.մ., 2011 թվականին՝ 7.9% կամ 122 006.296 հազ. խ.մ. և 2012 թվականին՝ 6.8% կամ 127 437.82 հազ. խ.մ.։ 2009-2013 թվականների ընթացքում գազամատակարարման համակարգում կորուստների կրճատման ուղղված որևէ ներդրում չի իրականացվել։

Համաձայն ՀԾԿՀ-ի N 365-Ն որոշման՝ գազամատակարարման համակարգում ներդրումների հիմնական ուղղություններից մեկն էլ հանդիսանում է համակարգի զարգացումն և ընդլայնումը, ինչը կարևոր սոցիալական և տնտեսական նշանակություն ունի, քանի որ այն կարող է ապահովել բնակչության համար բնական գազի հասանելիություն, իսկ ընկերության համար՝ ի հաշիվ նոր բաժանորդների սպառած գազի՝ լրացուցիչ հասույթ։ Ստորև ներկայացված է ՀՀ գյուղական համայնքներում իրականացված գազաֆիկացման աշխատանքների ֆինանսավորման աղբյուրները և գումարի չափը.

Աղյուսակ 1

2009-2013 թվականների ընթացքում ՀՀ գազաֆիկացման աշխատանքները

N	Ֆինանսավորման աղբյուրը	Գումարը (հազ. ՀՀ դրամ)
1.	Հրատապ ծրագրերի միջոցներ	713 967.1
2.	Համայնքային միջոցներ	30 600.0
3.	«ՀայՌուսգազարդ» ՓԲԸ	130 200.0
4.	«ԳՏՏԶ ԵՎԿԳ» ՊՀ*	6 187 200.0
5.	«Գյուղատնտեսական բարեփոխումների աջակցության» ԾԻԳ ՊՀ	407 512.0
6.	Ընդամենը	7 469 479.1

* «Գյուղական տարածքների տնտեսական զարգացման ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» պետական հիմնարկ

Աղյուսակ 1-ի համաձայն՝ «ՀայԲիուսգազարդ» ՓԲԸ-ն (ներկայումս՝ «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ն) 2009-2013 թվականների ընթացքում ՀՀ գյուղական համայնքների գազաֆիկացման աշխատանքների համար հատկացրել է **130 200.0 հազ. ՀՀ դրամ** կամ գազամատակարարման համակարգում կատարված ընդհանուր ներդրումների **1.7 տոկոսը**:

ՀՀ կառավարության 2010 թվականի սեպտեմբերի 24-ի N1254-Ն, 2012 թվականի սեպտեմբերի 6-ի N1117Ա և 2012 թվականի նոյեմբերի 8-ի N1412 ««ՀայԲիուսգազարդ» ՓԲԸ-ի կանոնադրական կապիտալում Հայաստանի Հանրապետության բաժնեմասի ավելացման միջոցառումների մասին» որոշումների համաձայն՝ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «ԳՏՏԶ ԾՎԿԳ» ՊԸ-ի, «Գյուղատնտեսական բարեփոխումների աջակցության» ԾԻԳ ՊԸ-ի և համայնքների կողմից գյուղական համայնքներում կառուցված գազամատակարարման համակարգերը պետք է հանձնվեր «ՀայԲիուսգազարդ» ՓԲԸ-ին, վերջինիս կանոնադրական կապիտալում Հայաստանի Հանրապետության բաժնեմասը ավելացնելու նպատակով: Սակայն 2013 թվականի դեկտեմբերի 2-ին ՌԴ և ՀՀ կառավարությունների միջև կնքված Համաձայնագրի դրույթներից ելնելով՝ այդ համակարգերը «ՀայԲիուսգազարդ» ՓԲԸ-ի կանոնադրական կապիտալում չի ներառվել, ներկայումս կատարվում են աշխատանքներ գազամատակարարման ակտիվների կոնսոլիդացման շրջանակներում այդ գույքային համալիրները ՌԴ «Գազպրոմ» ԲԲԸ-ի հետ համաձայնեցված պայմաններով հանձնելու «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ին, որը ներկայումս իրականացնում է այդ համակարգերի անհատույց շահագործումը:

Այնուամենայնիվ, այսօր Հայաստանի գազաֆիկացման մակարդակը շուրջ 95 տոկոս է կազմում, և այդ ցուցանիշով մեր երկիրը աշխարհում առաջատարներից է:

Համաձայն ՀԾԿՀ-ի N 365-Ն որոշման՝ ընկերությունը յուրաքանչյուր տարի ՀԾԿՀ-ի քննարկմանն ու համաձայնեցմանն է ներկայացնում եռամյա ներդրումային ծրագրերը պլանային ցուցանիշներ՝ ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության կողմից հաստատված «Գործող գներով շինարարական աշխատանքների արժեքի հաշվարկման Կարգին» համապատասխան հաշվարկված նախահաշվային փաստաթղթերով, Նախագծա-նախահաշվային փաստաթղթերով (ՆՆՓ), ՆՆՓ-ի բացակայության դեպքում՝ նմանատիպ համարժեք (անալոգային) օբյեկտների ցուցանիշներով և անցկացված գնումների մրցույթների կամ հարցումների արդյունքներով:

Աղյուսակ 2-ի համաձայն՝ առանց հաշվի առնելով «Իրան-Հայաստան» գազատարի մասով կատարված (ավարտված) ներդրումները՝ 2010-2012 թվականներին ՀՀ ՀԾԿՀ-ի կողմից ընդունված (սակագնի հաշվարկում ներառված) ընդհանուր ներդրումները կազմել են **17330.8 մլրդ. ՀՀ դրամ**: Այն դեպքում, երբ այդ տարիների համար ՀՀ ՀԾԿՀ-ի կողմից հաստատվել են **21255.6 մլրդ. ՀՀ դրամի** ներդրումային ծրագրեր: Արդյունքում՝ **3924.8 մլրդ. ՀՀ դրամով** պակաս ներդրումներ են իրականացվել:

2010-2012 թվականների ընթացքում Հայաստանի գազամատակարարման համակարգում նախատեսված և փաստացի կատարված ներդրումները և դրանց ուղղությունները (մլն. ՀՀ դրամ)

N	Նախատեսված և փաստացի կատարված ներդրումները և դրանց ուղղությունները	2010			2011			2012			Ընդամենը
		ՀՀ ՀԾԿՀ-ի 30.09.2014 թ., ՌՆ-2235Ս գրություն	«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ի 30.09.2014 թ., N 01-21/4013 գրություն	Փաստացի կատարված կապիտալացվող ներդրումների մասին Հաշվետվություն	ՀՀ ՀԾԿՀ-ի 30.09.2014 թ., ՌՆ-2235Ս գրություն	«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ի 30.09.2014 թ., N 01-21/4013 գրություն	Փաստացի կատարված կապիտալացվող ներդրումների մասին Հաշվետվություն	ՀՀ ՀԾԿՀ-ի 30.09.2014 թ., ՌՆ-2235Ս գրություն	«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ի 30.09.2014 թ., N 01-21/4013 գրություն	Փաստացի կատարված կապիտալացվող ներդրումների մասին Հաշվետվություն	
1	ՀՀ ՀԾԿՀ-ի կողմից հաստատված, ներդրումային ծրագրով նախատեսված ներդրումները (որոշման համարը և ամսաթիվը)	9515,7 (N257Ս, 21.05.2010 թ.)			8491,0 (N298Ս, 16.06.2011 թ.)			3248,9 (N595Ս, 21.12.2011 թ.)			21255.6
2	Փաստացի կատարված կապիտալ ընդհանուր ներդրումները, այդ թվում՝	62998.6	13316.4	12897,3	4502,4	5064,9	4906,7	2618,2	3392,1	2912,2	17330.8**
3	Գազափոխադրման համակարգում	2588,8		3056,1	799,9		849,2	530,7		535,6	Շեղումը
4	Իրան-Հայաստան գազատարի կառուցման մեջ*	52788,0	1884,3	1884.3	0	0	0	0	0	0	
5	Գազաբաշխման համակարգում	7621,4		7956,8	3702,5		4057,5	2087,5		2376,6	3924.8***

Ներկայացվել է 52 մլրդ ՀՀ դրամ ընդհանուր գումարով (առանց ԱԱՀ)՝ 2007 թ. և 2008 թ. ներդրումային ծրագրերով, սակայն 2007-2010 թթ.-ին փաստացի կատարված ներդրումների ընդհանուր գումարը կազմել է 41.36 մլրդ ՀՀ դրամ (առանց ԱԱՀ), որից 39.344 մլրդ ՀՀ դրամը՝ 2009 թ.-ին:

** ՀՀ ՀԾԿՀ-ի կողմից ընդունված (սակագների հաշվարկում ներառված) ընդհանուր ներդրումները՝ առանց «Իրան-Հայաստան» գազատարի:

*** $21255.6 - 17330.8 = 3924.8$ մլրդ ՀՀ դրամ:

Ընդհանուր առմամբ, «Հայոսգազարդ» ՓԲԸ-ի (ներկայումս՝ «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ի) ներդրումային ծրագրերում նախատեսված ներդրումները հիմնականում ուղղված են եղել համակարգի գոյության պահպանմանը և հանրապետության անխափան գազամատակարարմանը, անվտանգության և հուսալիության մակարդակի բարձրացմանը,

մաշված և դուրս գրման ենթակա ակտիվների նորով փոխարինմանը, ինչպես նաև իրավասու մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջների կատարմանը: 2009-2012 թվականների ընթացքում ընկերության կողմից համակարգի զարգացման, ընդլայնման և կորուստների կրճատման ուղղված ներդրումներ գրեթե չեն իրականացվել, ինչպես նաև ՀՀ ՀԾԿՀ-ի կողմից մշակված հստակ քաղաքականություն չի իրականացվել, գործող օրենսդրությամբ պայմանավորված ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարությունը պասիվ մասնակցություն ունի ներդրումային գործընթացների պլանավորման և դրանց արդյունավետության գնահատման աշխատանքներին: Լիազոր մարմինը պետք է քայլեր ձեռնարկի նաև պետական ֆինանսավորմամբ ստեղծված գազամատակարարման համակարգերը «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ին փոխանցման ուղղությամբ՝ համարժեք փոխհատուցման պայմաններով:

Այս ոլորտի ներդրումային ծրագրերի մշակման և կյանքի կոչման աշխատանքներին իրենց մասնակցությունը պետք է ունենա նաև էներգետիկայի և բնական պաշարների և էկոնոմիկայի նախարարությունները, քանի որ վերջիններիս մասնակցությունը կապահովի արդյունավետ, նվազ ռիսկային և առավել վերահսկելի ներդրումային գործընթաց: Ներդրումային գործընթացը առավել արդյունավետ և վերահսկելի դարձնելու համար անհրաժեշտ է մշակել ներդրումային ծրագրերի նախագծման, պլանավորման և ստացված արդյունքների ստուգման գործուն մեխանիզմներ, որոնց շրջանակներում հաշվի կառնվեն գազամատակարարման համակարգի զարգացման և արդյունավետության բարձրացման քանակական ու որակական տեխնիկատնտեսական ցուցանիշները:

СУРЕН ПАРСЯН

ИНВЕСТИЦИИ В СИСТЕМУ ГАЗОСНАБЖЕНИЯ И АНАЛИЗ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ключевые слова: природный газ, инвестиционная программа, плановые инвестиции, фактические инвестиции, неизбежные технологические потери

Система газоснабжения является важным компонентом в нашей экономике, в частности, в энергетической системе, и, конечно, программы развития в этой области должны быть совместимы с направлениями социально-экономической политики Правительства Республики Армения. Увеличение инвестиций в систему газоснабжения и рост их эффективности имеет стратегическое значение, потому что природный газ является прямым фактором, влияющим на стоимость продуктов и услуг, а также средством удовлетворения бытовых нужд населения.

SUREN PARSYAN

INVESTMENTS IN GAS SUPPLY SYSTEM AND ANALYSIS OF THEIR EFFICIENCY IN REPUBLIC OF ARMENIA

Key Words: *natural gas, investment program, planned investments, actual investments, unavoidable technological losses*

Gas supply system is an important component of economy, particularly of energy system, and, indeed, development programs in this sphere must be consistent with socio-economic policy of the Government of Republic of Armenia. The increase of investments in gas supply system and their efficiency is of strategic importance because natural gas is a direct factor affecting the cost of products and services as well as a means of satisfying household needs of population.

ՇՈՂԵՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

*Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ*

ԿՈՒՏԱԿԱՅԻՆ ԿԵՆՍԱԹՈՇԱԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. *կենսաթոշակ, բարեփոխում, կուտակային և բաշխողական համակարգ, կուտակային վճար, կենսաթոշակային տարիք, միգրացիա, գնաճ, փոխհատուցման գործակից, աշխատավարձ*

Հոդվածում քննարկվել են կուտակային կենսաթոշակային նոր համակարգի անցման հետ կապված հարցեր: Բերվել է միջազգային փորձից օրինակ, մասնավորապես, մանրամասն նկարագրվել է նոր համակարգը, որն արդեն հաջողությամբ գործում է Ղազախստանում: Դիտարկվել է բաժնաձև բաշխողական և կուտակային համակարգերը համեմատական վերլուծության ենթարկելու համար: Այնուհետև հաշվարկվել է միջին աշխատավարձի նկատմամբ փոխհատուցման գործակից և աղյուսակի ձևով ցույց է տրվել աշխատավարձի համապատասխան տոկոսային փոխհատուցումը՝ նախկին աշխատավարձի նկատմամբ, հաշվի առնելով միջազգային կոնվենցիայի պահանջները:

Այսօր շատ երկրներում նկատվում է «համատարած» անցում կենսաթոշակային բաշխողական համակարգից կուտակային համակարգի: Ըստ Վազների կենսաթոշակային համակարգում կարելի է առանձնացնել բարեփոխում և վերափոխում հասկացություններ:

րը¹: Առաջինը կապված է միայն համակարգի մասնակի տարրերի փոփոխության հետ, իսկ վերափոխումը տանում է պարադիգմայի փոփոխության: Պարադիգմային բարեփոխումը ենթադրում է անցում բաշխողական համակարգից բազմահենասյուն կենսաթոշակային համակարգի, որը ներառում է ինչպես բաշխողական համակարգի, այնպես էլ կուտակային և պայմանակուտակային համակարգի տարրեր:

Բազում երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ կուտակային կենսաթոշակային համակարգի առավելությունները ակնհայտ են և շատ կարևոր են հետադյուրաբերական հասարակության արագ ծերացող բնակչության և տնտեսության վրա բարձր պետական բեռով երկրների համար: Չնայած այս համակարգի լայն ներդրմանը տնտեսական աճ ունեցող առաջատար երկրներում խոչընդոտում է մեկ հիմնարար հանգամանք: Եթե կենսաթոշակային համակարգի պահումները (հատկացումները) կուտակվում են աշխատողների անձնական հաշվի վրա, դրանք չեն կարող օգտագործվել ներկա կենսաթոշակառուների ընթացիկ պարտավորությունների ֆինանսավորման համար: Բարձր տարեց աշխատող խմբերի համար միջոցների կուտակման հնարավորությունը սահմանափակ է:

Ժողովրդագրական փոփոխությունները, միգրացիոն հոսքերի մեծացումը, արտագաղթը անհրաժեշտություն են առաջացնում միասնական կենսաթոշակային տարածքի ստեղծման: Մի շարք երկրների ազգային օրենսդրությունը նախատեսում է երկիրը լքող անձանց միանվագ գումարի տրամադրում, այլ ոչ թե կենսաթոշակ²:

Կենսաթոշակային բարեփոխումները դիտարկվում են երկու տեսանկյունից, որպեսզի այդ բարեփոխումները ծառայեն սոցիալական նպատակին, այսինքն՝ ապահովեն տարեցների անվտանգությունը, ինչպես նաև եկամուտների արժանի մակարդակ, իսկ ինչ վերաբերում է կենսաթոշակային միջոցների եկամտաբերության մակարդակին կուտակային փուլում այն տարբեր երկրներում եղել է տարբեր, սակայն ամբողջությամբ եղել է ավելի բարենպաստ իրական աշխատավարձի ավելացման նկատմամբ:

Կուտակային կենսաթոշակային համակարգ ներդրած երկրներում կարելի է նկատել կենսաթոշակային տարիքի կարգավորման հետևյալ միտումները.

- տեղի է ունենում կանանց և տղամարդկանց կենսաթոշակային տարիքների մոտեցում: Միջինում տարիքների տարբերությունը կազմում է ընդամենը 1.4 տարի, իսկ ձևավորվող աշխատաշուկաների ընտրության ժամանակ 3.2 տարի³,
- կենսաթոշակային տարիքի բարձրացումը արտահայտվում է երկարաժամկետ ծրագրերի տեսքով՝ այդ տարիքային փոփոխության ընթացքը երկարաձգված է որոշ ժամկետով (ինչը ազատում է աշխատաշուկան պոտենցիալ խնդիրներից) և այն հայտարարվում է ավելի վաղ, քան ժամկետի սկիզբը,
- կենսաթոշակային տարիքային փոփոխության քաղաքականությունը պետք է կրի առաջընթաց բնույթ. դրա հետագա բարձրացման որոշումները նպատակահար-

¹ Wagener H., Social Security- A Second Phase Transformation Phenomenon, Heidelberg, 1999, p. 15-21.

² Կուլեկ Ու., Միգրանտ աշխատողների համար սոցիալական ապահովության բացը լրացնելու ԱՄԿ ռազմավարություն, հատոր 2, 2007, էջ 457-459:

³ Материалы Экспертного совета НЭА по экономическим реформам, 2013.

մար կլինի կապել ոչ թե նախկին ժողովրդագրական ցուցանիշների հետ, այլ դրա հետագա կանխատեսումների փոփոխությունների հետ:

Քաղաքացիներին հարկավոր է բացատրել, որ կենսաթոշակային տարիքի բարձրացումը կայանում է ոչ թե բյուջետային միջոցների տնտեսման մեջ, այլ կենսաթոշակի մակարդակի և աշխատանքային եկամուտների հարաբերակցության պահպանման միջև՝ ներկայիս վատթարացող ժողովրդագրական հարաբերակցության պայմաններում:

Շատ երկրներ կենսաթոշակային համակարգի բաշխողական-կուտակային կամ լրիվ կուտակային համակարգի մոդելի անցման համար կիրառում են ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրներ. որոնցից ավելի տարածվածներից են՝ պետական պարտքի ավելացում (որին դիմեց Հունգարիան, արդյունքում կուտակային համակարգը չեղյալ համարվեց) և միջազգային կազմակերպությունների վարկերի կիրառում (Ղազախստան): Ներկայումս Ղազախստանի կուտակային կենսաթոշակային խնայողությունները գտնվում են պետության կառավարման հսկողության տակ: 2013թ.-ին կուտակային խնայողությունների ծավալը կազմել է ՀՆԱ-ի 10%-ը, ընդ որում այդ գումարների 80%-ը գտնվել է ոչ պետական կենսաթոշակային ֆոնդերի կառավարման ներքո¹: Ղազախստանում պետական կենսաթոշակային ծախսերը կազմում են ՀՆԱ-ի ընդամենը 3%-ը, այդ պատճառով էլ կենսաթոշակային համակարգը, որպես այդպիսին բեռ չի հանդիսացել պետական ֆինանսների համար:

Դիտարկենք հետևյալ պայմանական դրույթները, երբ բոլոր աշխատողները ստանում են միևնույն աշխատավարձը, ունեն միևնույն աշխատանքային ստաժը և անցնում են կենսաթոշակի նույն տարիքում: Համեմատենք բաշխողական և կուտակային համակարգերը (երկու դեպքում էլ միայն ապահովագրավճարների ֆինանսավորման հաշվին): Սկզբում ընդունենք, որ աշխատողների և կենսաթոշակառուների թվաքանակը ժամանակի ընթացքում չի փոփոխվում, ինչպես նաև կենսաթոշակների հատկացման դրույքաչափը:

Կենսաթոշակի միջին չափը բաշխողական համակարգի շրջանակներում ցանկացած պահին կլինի հավասար ընթացիկ աշխատավարձի (R) ֆիքսված մասնաբաժնին, որը կախված է կենսաթոշակների վճարների դրույքաչափից՝ (s), աշխատողների թվաքանակից՝ (N) և կենսաթոշակառուների՝ (n) հարաբերակցությունից կամ տվյալ պարագայում նույնն է ինչ աշխատանքային ստաժի՝ (T) և կենսաթոշակի անցման տևողության (t) հարաբերակցությունից:

$$R = s \left(\frac{N}{n} \right) = s \left(\frac{T}{t} \right)$$

Ենթադրենք կյանքի տևողությունը աճում է համապատասխանաբար ավելանում է նաև կենսաթոշակառուի կենսաթոշակի շրջանում մնալու տևողությունը (t): Ակնհայտ է, որ կենսաթոշակի դրույքաչափի վճարների պահպանման դեպքում փոխհատուցման գործակիցը (ՓԳ) կսկսի նվազել: Եթե, չնայած բնակչության ծերացման, կառավարությունը կիրառում է այս բանաձևը կենսաթոշակի որոշման համար, ապա ՓԳ-ը կլինի կայուն, բայց կենսաթոշակային համակարգի բյուջեն կունենա աճող դեֆիցիտ: Այլ խոսքով ՓԳ-ի

¹ Центр макроэкономического анализа, “Российская экономика крупным планом”, 11 ноября 2013, с.4.

անփոփոխ պահպանելը պահանջում է կամ վճարման դրույքաչափի բարձրացում կամ լրացուցիչ ներքին աղբյուրներից ֆինանսավորում:

Կուտակային համակարգում ՓԳ նույնպես նվազում է, բայց այստեղ կա էական տարբերություն. այստեղ չի կարող առաջանալ կենսաթոշակային համակարգի դեֆիցիտ՝ բնակչության ծերացման հետևանքները չեն կարող տեղափոխվել հարկատուի վրա: Այդ ժամանակ աշխատողները պետք է անձամբ շահագրգռված լինեն կենսաթոշակային վճարների կամ էլ կենսաթոշակային տարիքի բարձրացմանը, քանի որ դա կենսաթոշակի բարձրացման միակ եղանակն է:

Մեկ այլ տարբերակ է ժողովրդագրական պատկերի վատթարացումը՝ ծնելիության նվազեցումը: Կենսաթոշակային համակարգի տեսանկյունից դա կարտահայտվի աշխատողների թվաքանակի նվազեցման և հետևաբար կենսաթոշակային վճարի գումարի ձևով: Բաշխողական համակարգում հետևանքները կլինեն այնպիսին, ինչպիսին բնակչության ծերացման դեպքում այսինքն՝ փոխհատուցման գործակիցը կսկսի նվազել կամ էլ կառաջանա ֆինանսավորման ավելացման անհրաժեշտություն: Կուտակային համակարգում արդյունքը կլինի այլ. ՓԳ չի փոխվի, այլ կերպ ասած վնաս չեն կրում ոչ թոշակառուները, ոչ էլ հարկատուները:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Հաշմանդամության, տարիքային և կերակրողին կորցնելու դեպքում կենսաթոշակները» կոնվենցիայի (կոնվենցիա 102, որն ընդունվել է գրեթե 60 տարի առաջ) համաձայն 30 տարի աշխատանքային ստաժ ունեցող անձինք իրավունք ունեն ստանալ իրենց նախկին աշխատավարձի 45%-ը¹: Սա աշխատանքի միջազգային կազմակերպության նվազագույն սոցիալական ստանդարտն է:

ՀՀ-ում միջին աշխատավարձը 2014 թ. դրությամբ կազմում է 146.524, ապա պետությունը բաշխողական համակարգի դեպքում երկու տարբեր աշխատավարձ ստացող մարդկանց դեպքում վճարում է նույն գումարը: Ընդունենք մեկը ստանում է 100.000 դրամ աշխատավարձ մյուսը 150.000 դրամ և երկուսի աշխատանքային ստաժն էլ նույնն է (ընդունենք 30 տարի), նրանք ստանալու են 37600 դրամ²: Սակայն կոնվենցիայի համաձայն նրանք պետք է ստանան նախկին աշխատավարձի 45%-ը, այսինքն՝ նրանցից մեկը պետք է ստանա 45.000 դրամ, իսկ մյուսը՝ 67.500:

Վերը ներկայացված իրավիճակը չի կարող ապահովել արդյունավետություն, երբ կենսաթոշակի չափի որոշման մեջ հաշվի չեն առնված անհատի աշխատանքային եկամուտների մեծությունը: Կիրառենք միջին աշխատավարձի նկատմամբ փոխհատուցման գործակից: Հաշվարկենք փոխհատուցման գործակիցները միջին աշխատավարձի նկատմամբ՝ հիմք ընդունելով 30 տարվա աշխատանքային ստաժը (համաձայն կոնվենցիայի): Ներկայումս գործող կենսաթոշակի հաշվարկման բանաձևի համաձայն 30 տարվա ստաժ ունեցող անձի կենսաթոշակը կազմում է 37 600 դրամ:

¹ www.ilo.org/ilolex/c128 „Old Age Survivor’s Benefits” C128 Convention, 1967, Articles 18-19, 26-27.

² 2015 թ. հունվարի մեկից հիմնական կենսաթոշակը կազմում է 16.000 դրամ, ապահովագրական ստաժի մեկ տարվա արժեքը առաջին 10 տարվա (ներառյալ) աշխատանքային ստաժի համար սահմանվել է 800 դրամ, 11-ից ավելի՝ յուրաքանչյուր աշխատանքային ստաժի համար 500 դրամ:

Փոխհատուցման գործակցի հաշվարկ միջին աշխատավարձի նկատմամբ

	Աշխատավարձի չափ 2013 թ. ¹ (ՀՀ դրամ)	Փոխհատուցման գործակից
Միջին աշխատավարձի 30%	43957	15%
Միջին աշխատավարձի 47%	68866	45%
Միջին աշխատավարձի 50%	73262	49%
Միջին աշխատավարձ	146524	75%

Ըստ աղյուսակ 1-ի միջին աշխատավարձ ստացող անձի փոխհատուցման գործակիցը կազմում է 75%, այնինչ ըստ կոնվենցիայի չափանիշը 45% է: Ստանդարտը պետք է բավարարվի, եթե քաղաքացին ստանա 45% փոխհատուցման գործակից, իսկ դա մեր պարագայում կազմում է 68866 կամ միջին աշխատավարձի 47%-ը: Ըստ էության կոնվենցիայի ստանդարտը բավարարված է, այսպես ասած, դեռ մի բան էլ ավելի:

Սակայն պետք է նշել այն հանգամանքը, որ ներկայիս միջին աշխատավարձը չի արտացոլում իրական տարեկան միջին աշխատավարձը հաշվի առնելով այն, որ հասարակության առանձին խմբերի մոտ միջին աշխատավարձի չափերը չեն համապատասխանում ընդհանուր միջին աշխատավարձին, որը զգալի ցածր է 146000 դրամից և չի համապատասխանում կոնվենցիայի պահանջներին: Այս խմբերի համար իրական փոխհատուցումը չի կազմում 45%, այն կարող է տատանվել 18%-ի շրջանակներում: Այսինքն՝ այս խմբերի միջին աշխատավարձը, քանի որ ցածր է ընդհանուր միջինից հետևապես համապատասխան ստաժի համար վճարվող կենսաթոշակի չափը չի արտացոլում կոնվենցիայի պահանջները:

Կարող ենք եզրակացնել, որ կուտակային համակարգը, ըստ էության վերադարձնում է մեր գումարները, սակայն այն չի լուծում ստաժի հետ կապված խնդիրները, որովհետև երկու դեպքում էլ վճարվում է աշխատանքային ստաժի համար ավելացված այն կուտակային վճարները, որը ժամանակին վճարել է անհատը:

Կուտակային համակարգ ունեցող զարգացած երկրներում գնաճը տատանվում է 2-3%-ի սահմաններում, իսկ մեր երկրում պաշտոնական տվյալներով միջին տարեկան գնաճը 2013 թ.-ին կազմել է 5.8%², որը բավականին բարձր ցուցանիշ է:

Կուտակային կենսաթոշակային համակարգը դեռևս կատարելագործման ճանապարհի պետք է անցնի նկատի ունենալով այն, որ այն բոլորովին վերջերս է ներդրվել: Այդ ուղղությամբ կառավարությունը քայլեր ձեռնարկում է հաշվի առնելով, վերջերս սահմանադրական դատարանի կողմից մի շարք հոդվածների վերանայելը և, ըստ այդմ, հակասահմանադրական ճանաչելը, ինչպես նաև կենսաթոշակային կուտակված միջոցների ժամանակից շուտ ստացումը՝ հաշվի առնելով քաղաքացու առողջական վիճակը, ըստ որի մշակվել է համապատասխան հիվանդությունների շարքը: Աղքատ բնակչության ավելացումը, սպառման ծավալների կրճատումը առաջիկայում չեն խոսում համակարգի արդյունավետ գործունեության մասին:

¹ ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2014, էջ 86:

² ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2014, էջ 31:

ШОГЕР ПОГОСЯН

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАКОПИТЕЛЬНОЙ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ

Ключевые слова: пенсия, реформа, накопительная и распределительная система, накопительный взнос, пенсионный возраст, миграция, инфляция, коэффициент замещения, зарплата

В статье рассматриваются вопросы, связанные с переходом на новую накопительную пенсионную систему. Приводится зарубежный опыт, в частности, подробно описывается новая система, которая уже успешно действует в Казахстане.

Рассматривается формула, предназначенная для сравнительного анализа распределительной и накопительной систем. В статье проведен также расчет коэффициента замещения средней заработной платы пенсией, в виде таблицы представлены соответствующие значения коэффициентов замещения с учетом размеров заработной платы в денежном и процентном выражении в соответствии с требованиями международной конвенции.

SHOGER POGHOSYAN

COMPARATIVE ANALYSIS OF CUMULATIVE PENSION SYSTEM

Key Words: pension, reforms, cumulative and distributive systems, cumulative payment, retirement age, migration, inflation, compensation ratio, salary (wages)

The article discusses issues with regard to transition to a new cumulative pension system. The article provides a story of one of the best practices; in particular, the success story of the system operating in Kazakhstan is described in details. The article considers formula intended for comparison of distributive and cumulative systems. Then, a compensation ratio applied with regard to an average salary is calculated, and percentage of compensatory salary (in relation to previous salary) is provided by taking into consideration the requirements of International convention.

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ

ԱՌԵՎՏՐԻ ԱԶԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԿԱ ԿԱՊԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. առևտրի ազատականացում, ՀՆԱ, տնտեսական աճ, բաց տնտեսություն, մաքսատուրք, տնտեսական ազատության համաթիվ

Տնտեսական աճի և առևտրի ազատականացման փոխազդեցությունը միշտ գտնվել է տնտեսագետների ուշադրության կենտրոնում: Հոդվածի շրջանակներում կատարվել է տնտեսական աճի և առևտրի ազատության համաթվի համեմատական վերլուծություն՝ օգտագործելով ինչպես աշխարհի երկրների, այնպես էլ՝ ԱՊՀ երկրների 2000-2014 թթ. տվյալները՝ առանձնացնելով ճգնաժամային և հետճգնաժամային տարիների տվյալները: Տվյալների աղբյուր են հանդիսացել Համաշխարհային բանկի և Հերիթեջ հիմնադրամի հրապարակումները:

Բազմաթիվ հետազոտություններ են կատարվել առևտրի ազատականացման ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա որոշելու համար: Արդյունքում բացահայտվել է, որ արտաքին առևտրի ազատականացումը, որոշ ժամանակ հետո, դրական ազդեցություն է ունենում տնտեսական աճի տեմպերի վրա¹: Ուստի, տնտեսական աճին նպաստող առևտրային քաղաքականություն մշակելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև առևտրի ազատականացման հնարավոր ուղիներին:

1998 թ. Էդվարդս² 93 երկրների տվյալների հիման վրա (օգտագործելով բացվածության 9 համաթվեր) ցույց տվեց, որ ընդհանուր գործոնային արտադրողականության աճը ավելի արագ է այն երկրներում, որոնք ավելի բաց են: Իսկ Հերիթեջ հիմնադրամը կատարել է մեկ այլ հետազոտություն՝ փորձելով պարզել 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի և տնտեսական ազատության համաթվի միջև կապը: Հետազոտությունը կատարվել է 2009 թ. և վերլուծվել են 2008 թ. տվյալների հիման վրա՝ արդյունքում, ստացվել է, որ ամենաանազատ երկրների համար 2008 թ. 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն՝ հաշվարկված գնողունակության համարժեքության սկզբունքով, կազմում է 4395 ԱՄՆ դոլար, իսկ ամենաազատ երկրների համար՝ 40253 ԱՄՆ դոլար³:

¹ Wacziarg R. and K. Horn Welch, Trade liberalization and growth: new evidence, The World Bank Economic Review, Vol. 22, No. 2 (2008), p. 187-231.

² Edwards S. (1998), Openness, Productivity and Growth: What do We Really Know? The Economic Journal, 108 (2), p.383-98.

³ Heritage Foundation, 2009 Index of Economic Freedom (Washington, D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2009), p. 3.

Մենք փորձել ենք կատարել նմանատիպ մեկ այլ հետազոտություն՝ պարզելու համար առևտրի ազատության համաթվի և տնտեսական աճի միջին տարեկան տեմպի միջև եղած կապը: Մեր կողմից դիտարկվել է 62 երկրի¹ ՀՆԱ-ի տարեկան աճի և առևտրի ազատության համաթվերի միջև կապը 2000-2014 թթ.:

Աղյուսակ 1-ի 2-րդ սյունակում ներկայացված է հետազոտության արդյունքները 2000-2014 թթ., իսկ 3-րդ սյունակում՝ նույն հետազոտությունը՝ առանց ճգնաժամային տարիների դիտարկման՝ ըստ 2000-2007 թթ.:

Աղյուսակ 1

**Առևտրի ազատության համաթիվ և տնտեսական աճի միջին տարեկան տեմպը
2000-2014 թթ.²**

Առևտրի ազատության համաթիվ, %	ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճի տեմպը, %, 2000-2014 թթ.	ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճի տեմպը, %, 2000-2007 թթ.
0-50	5,3	5,2
50-70	4,4	4,4
70-100	3,2	4,3

Արդյունքում ստացանք, որ ճգնաժամից անկախ՝ կրկին համեմատաբար ազատ առևտրային քաղաքականություն վարող երկրներում ՀՆԱ-ն աճում է համեմատաբար ցածր տեմպերով: Սակայն այս պարագայում գաղափարը մի փոքր այլ կերպ է բացատրվում. բացի նրանից, որ 70-100% առևտրի ազատություն ունեցող երկրների մեջ մտնում են զարգացած երկրներ, որոնք արդեն հասել են իրենց զարգացման գագաթնակետին, այս խմբում են գտնվում նաև որոշ զարգացող երկրներ, որոնց համար, ըստ էության, առևտրի ազատության մեծ ցուցանիշը նշանակում է պարզապես ներմուծման հնարավորինս ազատություն: Իսկ, ինչպես գիտենք ներմուծումը ՀՆԱ-ի մեջ ներառված է բացասական նշանով և հետևաբար դրա աճը կրճատում է ՀՆԱ-ն: Այստեղ հարկ է նշել, որ սա հատկապես տեղի ունի զարգացող երկրներում, քանի որ նրանք ներմուծում են հիմնականում վերջնական սպառման առարկաներ, այլ ոչ թե հումք կամ միջանկյալ արդյունք:

¹ Դիտարկվող երկրներն ընտրվել են հետևյալ կերպ. դիտարկվել են բոլոր այն երկրները, որոնց համար առկա են և՛ Համաշխարհային բանկի տվյալներով տարեկան ՀՆԱ-ի աճը, և՛ Հերիթեջ հիմնադրամի կողմից հաշվարկվող առևտրի ազատության համաթիվը, ապա դիտարկումից հանվել են այն երկրները, որոնց համար 2000-2014 թթ. տրվող տվյալները ամբողջական չէին, այնուհետև առևտրի ազատության համաթիվի հիման վրա երկրները բաժանվել են 3 խմբի՝ ոչ ազատ (առևտրի ազատության համաթիվը փոքր է 50%-ից), համեմատաբար ազատ (առևտրի ազատության համաթիվը 50%-70% է) և ազատ (առևտրի ազատության համաթիվը մեծ է 70%-ից), և վերջում դիտարկումից հանվել են այն երկրները, որոնց առևտրի ազատության համաթիվը կայուն չի եղել նշված ժամանակահատվածում՝ պարբերաբար անցում են կատարել առևտրի ազատության մի խմբից մյուսին:

² Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ Համաշխարհային բանկի և Հերիթեջ հիմնադրամի տվյալների:

Վերլուծություններից պարզ է դառնում, որ թե՛ տնտեսական ազատության և թե՛ առևտրի ազատության առավել մեծ համաթիվ ունեցող երկրներում ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը ամենացածրն էին: Սակայն սա դեռևս չի նշանակում, որ առևտրի ազատականացումը նվազեցնում է տնտեսական աճի տեմպերը, այլ պարզապես վկայում է այն մասին, որ ներկայումս տնտեսական և առևտրի ազատության ամենաբարձր համաթիվ ունեն առավել զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրները, որոնք արդեն իսկ հասել են իրենց զարգացման գագաթնակետին և այժմ զարգանում են նվազ տեմպերով:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ եթե տնտեսական ազատության համաթիվը Հայաստանը գտնվում էր 50-70% ազատություն ունեցող խմբի մեջ, ապա առևտրի ազատության ցուցանիշով մեր երկիրն առավել ազատ է և գտնվում է 70-100% ազատություն ունեցող խմբում:

Նշյալ խնդրի շրջանակներում բավականին մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ԱՊՀ երկրների օրինակը, քանզի այս երկրները ԽՍՀՄ փլուզումից հետո կորցրեցին իրենց առևտրային կապերի զգալի մասը ու փորձում էին նորից կառուցել իրենց տնտեսությունն ու ստեղծել առևտրային կապեր: Ուստի, այս երկրների փորձով մենք կարող ենք դիտարկել առևտրի ազատականացման ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա այն պարագայում, երբ գործ ունենք դեռևս բավականաչափ չզարգացած տնտեսությունների հետ, որոնք արտաքին առևտրի կարգավորմանը զուգընթաց փորձում են կայացնել նաև իրենց տնտեսությունը: Այս նպատակով մենք կդիտարկենք 2000-2014 թթ.¹ ԱՊՀ երկրների ՀՆԱ-ի աճի, 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճի և առևտրի ազատության համաթվի միջև կապը: Վերլուծությունը կատարվել է հետևյալ մեթոդաբանությամբ. վերցվել են յուրաքանչյուր տարում ԱՊՀ 11 երկրների տնտեսական ազատության համաթվերը և համապատասխան տարում դրանց ՀՆԱ-ի և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը: Այնուհետև հաշվարկել ենք բոլոր նշված երկրների ՀՆԱ-ի և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի թվաբանական միջինն այն ժամանակահատվածների համար, երբ դրանց տնտեսական ազատության համաթվերը համապատասխանում են 0-50, 50-70 և 70-100 միջակայքին: Արդյունքում ստանում ենք հետևյալ պատկերը (աղյուսակ 2):

Փաստորեն, ստացվում է բավականին հետաքրքիր պատկեր. աճի ամենաբարձր տեմպեր արձանագրվել են այն ժամանակ, երբ երկրները վարել են արտաքին առևտրի առավելապես փակ քաղաքականություն (հարկ է նշել, որ նշված բոլոր երկրներն առավելապես փակ առևտրային քաղաքականություն են վարել միայն դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբում, երբ տնտեսության կայացման համար արդիական էր ներքին արտադրողների պաշտպանության խնդիրը), դրան հաջորդում են առավելապես ազատական առևտրային քաղաքականություն վարելու ժամանակ ձեռք բերված աճի տեմպերը, ինչը կարելի է բացատրել ռեսուրսների առավել արդյունավետ բաշխման միջոցով տնտեսա-

¹ Ընտրանքի ժամանակահատվածը պայմանավորված է նրանով, որ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը հաշվարկների մեջ չներառվեն:

կան աճի բարձր մակարդակ ապահովելով և վերջին տեղում են միջին չափով ազատական առևտրային ռեժիմ կիրառողները:

Աղյուսակ 2

Առևտրի ազատության համաթիվը և տնտեսական աճի միջին տարեկան տեմպը 2000-2014 թթ.¹

Առևտրի ազատության համաթիվ, %	ՀՆԱ-ի տարեկան աճի տեմպը, %, 2000-2014թթ.	1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի տարեկան աճի տեմպը, %, 2000-2014թթ.
0-50	13.3	12.1
50-70	8.4	7.9
70-100	9.8	9.6

Այս օրինակով կարող ենք հավաստել, որ ազատ առևտուրը կամ հովանավորչությունը տնտեսական աճին տարբեր չափով կարող են նպաստել երկրի տնտեսության զարգացման տարբեր փուլերում: Երբ ներքին արտադրողները դեռևս կայացած չեն, ապա այս պարագայում առևտրի ազատականացումը չի նպաստի տնտեսական աճին: Ուստի այդ իսկ պատճառով էլ առևտրին ազատականացման վերաբերյալ որոշում կայացնելիս անհրաժեշտ է, նախ և առաջ, հաշվի առնել երկրի տնտեսության զարգացման աստիճանը:

ЛИЛИТ САРГСЯН

АНАЛИЗ СВЯЗИ МЕЖДУ ЛИБЕРАЛИЗАЦИЕЙ ТОРГОВЛИ И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ

Ключевые слова: либерализация торговли, ВВП, экономический рост, открытая экономика, тарифы, индекс экономической свободы

Анализ связи между экономическим ростом и либерализацией торговли всегда находился в центре внимания экономистов. В рамках статьи проведен сравнительный анализ экономического роста и либерализации торговли на основе использования данных отдельных стран мира и стран СНГ за период 2000-2014 гг. путем разграничения при этом данных кризисного и посткризисного периодов. Источником данных для статьи послужили публикации Всемирного банка и фонда Геритедж.

¹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ Համաշխարհային բանկի և Հերիթեջ հիմնադրամի տվյալների:

LILIT SARGSYAN

ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN TRADE LIBERALIZATION AND ECONOMIC GROWTH

Key Words: trade liberalization, GDP, economic growth, open economy, tariffs, index of economic freedom

Analysis of relationship between economic growth and trade liberalization has always been the subject of interest to economists. The article provides a comparative analysis of economic growth and trade liberalization index based on data of CIS countries and the world for period of 2000-2014, distinguishing two separate periods: crisis and post-crisis ones. Various publications of the World Bank and Heritage Foundation have become the major source for this analysis.

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայցորդ, Եվրոպական տարածաշրջանային
ակադեմիա

ՀՀ ԱՁԳԱՅԻՆ ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Հիմնաբառեր. նորամուծություն, ազգային ինովացիոն համակարգ, Համաշխարհային մրցունակության համաթիվ, տեխնոլոգիաների փոխանցում, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, գիտահետազոտական ինստիտուտ

21-րդ դարը նոր տնտեսության դարաշրջանն է: Եվ ինչպես աշխարհի ցանկացած երկրի, այնպես էլ Հայաստանի տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները և դրա կատարելագործման ուղիները նպատակահարմար է դիտարկել ազգային ինովացիոն համակարգի հետ փոխկապակցվածության տեսանկյունից: Մրցունակ տնտեսության առկայությունն անխզելիորեն պայմանավորված է նորամուծական հզոր բաղադրիչ ունենալու հանգամանքով, իսկ վերջիններս անհնար է պարկերացնել առանց ազգային զարգացած ինովացիոն համակարգի գործունեության:

21-րդ դարը նոր տնտեսության դարաշրջանն է: Եվ ինչպես աշխարհի ցանկացած երկրի, այնպես էլ Հայաստանի տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները և դրա կատարելագործման ուղիները նպատակահարմար է դիտարկել ազգային ինովացիոն համակարգի հետ փոխկապակցվածության տեսանկյունից: Մրցունակ

տնտեսության առկայությունն անխզելիորեն պայմանավորված է նորամուծական հզոր բաղադրիչ ունենալու հանգամանքով, իսկ վերջիններս անհնար է պատկերացնել առանց ազգային զարգացած ինովացիոն համակարգի գործունեության:

Ինչպես վկայում են միջազգային տնտեսական հեղինակավոր կառույցների կողմից իրականացվող հետազոտությունների արդյունքները¹, Հայաստանի տնտեսությունը դեռևս շատ ու շատ ոլորտներում ետ է մնում իր զարգացվածության մակարդակով, ինչն էլ իր հերթին խոչընդոտում է մրցունակ ազգային ինովացիոն համակարգ ձևավորելու գործընթացներին: Ինչպես հայտնի է, Համաշխարհային մրցունակության համաթվով՝ (այսուհետ՝ GCI) կարելի է պատկերացում կազմել տվյալ երկրի տնտեսության մրցունակության վերաբերյալ: Մինչդեռ, Հայաստանի տնտեսության համար դրանք այնքան էլ գոհացուցիչ չեն: Հետևապես, կարող ենք արձանագրել այն փաստը, որ եթե մեր երկիրը որոշ տարիների կորցնում է իր դիրքերը, երբեմն էլ հաջողվում է վերականգնել դրանք: Մասնավորապես, ամենալավ արդյունքն ունեցել ենք 2013-2014 թթ. զեկույցում՝ զբաղեցնելով 79-րդ հորիզոնականը, իսկ վատագույնը եղել է 2010-2011 թթ.-ին՝ 98-րդ հորիզոնական: 2014-2015 թթ. զեկույցում Հայաստանը ետընթաց է արձանագրել՝ զբաղեցնելով 85-րդ հորիզոնականը²: Բայց, այնուամենայնիվ, փաստը մնում է այն, որ Հայաստանը դեռևս չի կարողանում ուժեղացնել իր մրցակցային առավելությունները, քանի որ մի շարք ոլորտներում առկա ցածր վարկանիշը թույլ չի տալիս բարելավել դիրքերը:

Արդ, որո՞նք են Հայաստանի տնտեսության ազգային մրցակցային առավելությունների բացահայտման կովանները:

Այս տեսանկյունից, ազգային ինովացիոն համակարգին առնչվող տարրերի գործոնային վերլուծությունը թույլ կտա բացահայտել Հայաստանի տնտեսության մրցակցային հարաբերական առավելություններն ու թերությունները: Ուստի փորձենք ուսումնասիրել GCI-ի 12 չափորոշիչներից այն առանձին ենթահամաթվերը, որոնք վերաբերում են նորամուծական բաղադրիչին և փորձենք նախանշել դրանց կատարելագործման հնարավոր մոտեցումները:

Ըստ Համաշխարհային մրցունակության 2014-2015 թթ. զեկույցի Հայաստանը բարձրագույն **կրթության և վերապատրաստումների ենթահամաթվով** գտնվել է 75-րդ տեղում³: Այս ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի շուրջ անհրաժեշտ է մշակել հստակ քաղաքականություն՝ սկսած կրթական համակարգի որակի բարձրացումից մինչև անձնակազմի վերապատրաստման հիմնախնդիրները: Այսինքն՝ սրանք տարրեր են, որոնք վկայում են իրական մրցունակության բացակայության և ոլորտում հիմնախնդիրների առկայության մասին, իսկ թերանալ բարձրագույն կրթության համակարգում, անառարկելի ճշմարտություն է, որը նշանակում է լուրջ և անվերադարձ կորուստներ արձանագրել ապագա գիտական ներուժի ձևավորման գործընթացներում:

Մեր երկրում ոչ այնքան բարվոք վիճակում է գտնվում նաև **աշխատուժի շուկայի արդյունավետությունն արտահայտող ենթահամաթվը**, քանի որ այս դաշտում գտնվում

¹ <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

ենք աշխարհում 74-րդ տեղում¹: Այս ասպարեզում ամենախնդրահարույց հիմնահարցերից են տաղանդավոր անձանց պահելու (այսինքն՝ ուղեղների արտահոսքը) (123-րդ հորիզոնական) և տաղանդավոր անձանց ներգրավելու երկրի ունակությունը (119-րդ հորիզոնական): Ներկայումս, նկատելի միտումների պահպանման պարագայում Հայաստանն ասպարեզում կկանգնի որակյալ կադրեր ունենալու լուրջ խնդրի առջև, քանի որ երևույթն արդեն կարծես թե վերածվում է որոշակի քաղաքականության, ինչն ակնհայտորեն դրսևորվում է գիտական կադրերի նկատմամբ խիստ բացասական վերաբերմունքով:

Հայաստանում բավականին ցածր մակարդակի վրա է գտնվում նաև կորպորատիվ կառավարման համակարգը, որն էլ չի թելադրում շուկային ունենալ բարձր որակավորում ունեցող մասնագետ և հուսալի կառավարիչներ, իսկ ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, առանց նորամուծական գաղափարներով օժտված կառավարիչների մեր ձեռնարկությունները հաջողության հասնել չեն կարող:

Հարկ ենք համարում նշել, որ խնդրո առարկայի շրջանակներում պակաս մտահոգիչ չէ նաև **երկրի տեխնոլոգիական պատրաստվածության մակարդակը**, քանի որ այն ևս մեծ ազդեցություն կարող է թողնել, երկրի տնտեսական մրցունակության հետագա բարձրացման վրա: Այս ցուցանիշով Հայաստանը ևս ոչ նպաստավոր դիրք է գրավում աշխարհում՝ չնայած այն բանին, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները համարվել են զարգացման ռազմավարական ոլորտներից մեկը, այնուամենայնիվ 2014-2015 թթ. զեկույցում Հայաստանը գրավել է 71-րդ հորիզոնականը²: Այս ոլորտն իր մեջ ընդգրկում է 7 ցուցանիշներ, որոնցից ամենավատ վիճակում է գտնվում ֆիրմաների մակարդակով **նոր տեխնոլոգիաների յուրացման մակարդակը**, դա նշանակում է, որ ՀՀ-ում ֆիրմաները հակված չեն ներգրավել նոր տեխնոլոգիաներ, աշխատում են հին մեթոդներով, իսկ արդիականացման վրա ծախսեր գրեթե չեն կատարում:

ՕՈՒՆ-ները և տեխնոլոգիաների փոխանցումը ևս շատ մեծ կարևորություն ունեն, սակայն Հայաստանում ՕՈՒՆ-ները հիմնականում չեն ուղղվում տեխնոլոգիաների ոլորտ, այլ հիմնականում ուղղորդվում են հանքարդյունաբերության ոլորտ, քանի որ տեխնոլոգիաների ոլորտում ներդրումների համար ավելի շատ ժամանակ, ջանքեր, ինչպես նաև մասնագետներ են անհրաժեշտ:

Բջջային կապի և ինտերնետի բնագավառում Հայաստանն առաջընթաց է ապրում, սակայն այստեղ խնդրի մեկ այլ կողմն է կարևորվում, այն, որ ինտերնետը շատ դեպքերում ոչ թե ծառայում է գիտական, հետազոտական, մասնագիտական գիտելիքների խորացմանը, այլ հիմնականում ուղղվում է ժամանցին: Այսինքն՝ եթե ինտերնետը սկսի կատարել ավելի շատ կրթական, մասնագիտական որակների բարձրացման, ինչպես նաև գիտելիքների ձեռքբերման գործառույթ, այն շատ ավելի լայն դաշտ ու հնարավորություններ կընձեռի Հայաստանի տնտեսության համար:

Վերջապես, երկրի մրցակցային առավելությունների բացահայտման և դրանց կիրառելիության ապահովման թերևս ամենագործուն տարրը՝ նորամուծություններն են: Դեռևս

¹ <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

² Նույն տեղում:

Մ. Պորտերն է երկրի զարգացման 3-րդ և ամենաբարձր մակարդակը համարել նորամուծական տնտեսություն ունենալու իրողությունը: Հայաստանում, վերոնշյալ զեկույցի տվյալների համաձայն **նորամուծությունները** 2014-2015 թթ.-ին գտնվել են 104-րդ տեղում¹, իսկ դա նշանակում է, որ Հայաստանն իր առաջ խնդիր ունի այս դաշտում մրցակցել առնվազն 100 երկրի հետ: Այսինքն՝ 100-ից ցածր հորիզոնական զբաղեցնող երկիրը գործնականում նորամուծական տնտեսություն ունեցող չի կարող համարվել, նույնիսկ այն պարագայում, եթե ձևավորված է ազգային ինովացիոն համակարգ: Կնշանակի, վերջինս գործուն չէ: Ուրեմն, խնդրի լուծման մեխը լուրջ և ռազմավարական նպատակադրումների մեջ է, որը ենթադրում է ամեն տարի մոտ 5-10 կետով առաջխաղացում ապահովել՝ հաշվի առնելով նաև այն, որ աշխարհում մյուս երկրները ևս տեղում չեն դնում և իրենց մրցակցային առավելություններն անընդհատ ակտիվացնում են:

Հայաստանում բավականին ցածր մակարդակի վրա է գտնվում **գիտահետազոտական ինստիտուտների գործունեության որակը**, քանի որ այն 105-րդ հորիզոնականում է աշխարհում, իսկ դա փաստում է այն, որ անհարժեշտ են որակական և գաղափարական տեսանկյուններից գիտահետազոտական կազմակերպությունների արդիականացման ծրագրեր, որոնք, իսկապես, կապահովեն և կստեղծեն որակյալ գիտական արդյունք: Չունենալով դա՝ անմիջապես կարելի է ասել խզվում է բուհ-արտադրություն շղթան և դրանով պայմանավորված հետագա համագործակցությունը: Անհուսալի վիճակում է գտնվում նաև առաջավոր տեխնոլոգիական արտադրանքի պետական գնումների համակարգը, դա նշանակում է, որ ոչ միայն այս հարցում պասիվ են մասնավոր կազմակերպությունները, այլ նաև պետությունը:

Այսպիսով՝ գործոնային վերլուծության արդյունքում բացահայտեցինք մի շարք ոլորտներ, որոնք իսկապես տնտեսության մրցակցության բարձրացման, ինչպես նաև ազգային ինովացիոն համակարգի ձևավորման գործում առանցքային նշանակություն ունեն: Բոլոր նշված ենթահամաթվերն ու ոլորտները միմյանց հետ խիստ փոխկապակցված են և մեկ խնդրի ուսումնասիրությամբ միանգամից բացահայտվում են այն փոխկապակցված և հարակից ոլորտները, որոնք տանում են մրցակցային դիրքերի անկմանը կամ ինովացիաների բացակայությանը: Հետևապես, համալիր և հաջորդական քայլերի միջոցով կարելի է հասնել երկրի մրցունակության բարձրացման, իսկ առանց մրցունակության մենք չենք կարող ունենալ կատարելագործված և զարգացած ազգային ինովացիոն համակարգ:

¹ <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

ЛУСИНЕ САРГСЯН

НЕОБХОДИМОСТЬ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РА В УСЛОВИЯХ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Ключевые слова: инновации, национальная инновационная система, индекс глобальной конкурентоспособности, передача технологий, прямые иностранные инвестиции, научно-исследовательский институт

21-ый век – эпоха новой экономики. И, как с любой страной мира, целесообразно рассмотреть вопросы повышения конкурентоспособности экономики Армении и пути ее усовершенствования с точки зрения взаимосвязанности с национальной инновационной системой. Существование конкурентоспособной экономики неразрывно связано с фактом присутствия мощного инновационного компонента, что невозможно представить без деятельности развитой национальной инновационной системы.

LUSINE SARGSYAN

NECESSITY FOR IMPROVEMENT OF NATIONAL INNOVATION SYSTEM IN RA IN CONDITIONS OF RISING COMPETITIVENESS

Key Words: innovation, national innovative system, global competitiveness index, technology transmission, foreign direct investments, Scientific Research Institute

The 21st century is the era of new economy. And like any country in the world, it is appropriate to consider the issues of increasing the competitiveness of Armenia economy and ways of its improvement from the perspective of interconnection with national innovative system. The existence of competitive economy is inextricably determined by availability of innovative powerful component and the latter can no doubt be accompanied by the activity of developed national innovative system.

ՀՀ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎՐԱ ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնաբառեր. թվային տնտեսություն, թվայնացում, թվային ներառվածություն, թվայնացման ազդեցություններ, արտադրողականություն, զբաղվածություն, տնտեսական աճ

Կարևորելով ՀՀ-ում թվային տնտեսության զարգացման հիմնախնդիրները, երկրի տնտեսության վրա դրա դրական ազդեցության հսկայական պոտենցիալ հնարավորությունները՝ հողվածում իրականացվել է ՀՀ տնտեսության վրա թվայնացման ազդեցությունների բացահայտմանը նպաստակա ուղղված մակրոտնտեսական վերլուծություն: Վերլուծության արդյունքում վեր են հանվել ՀՀ թվայնացման առանձնահատկությունները, թույլ և ուժեղ կողմերը, թվայնացման ու ՀՀ-ում աշխատանքի արտադրողականության, զբաղվածության մակարդակի և տնտեսական աճի միջև պատճառահետևանքային կապերն, ՀՀ թվային տնտեսության ներթափանցման ներկա մակարդակը: ՀՀ թվային տնտեսության առանձնահատկությունների քանակական բնութագրի այս ներկայացումը թույլ կտա անցնել զարգացման առկա խնդիրների վերհանմանը և դրանց լուծման ուղիների փնտրմանը:

Նախորդ երկու տասնամյակներում բազմաթիվ փորձեր են արվել թվայնացման տնտեսական հետևանքները վերլուծելու ուղղությամբ ֆիրմային, ճյուղային, մարզային և ամբողջ տնտեսության մակարդակներով: Դա ենթադրում է, որ թվայնացման հետևանքները լուծվում են արտադրական գործոնների մեջ, ինչը անտեսում է թվային տեխնոլոգիաների ընդհանուր կիրառության բնույթը և այն բազմազան եղանակները, որոնցով դրանք ազդում են տնտեսական և սոցիալական երևույթների վրա: Մոտեցումների մեծամասնությունը դիտարկում էր թվայնացումը որևէ արտադրական ֆունկցիայի շրջանակներում:

Սակայն վերջին տասնամյակում առաջ եկան թվայնացման և դրա ազդեցությունների վերլուծության ամբողջական մոտեցումներ, որոնք դիտարկում էին թվայնացման և տնտեսության կապը ոչ այնքան տեխնոլոգիական և որոշյալ տեսանկյունից, այլ նաև հաշվի էին առնվում սոցիալական և մշակութային հանգամանքները, որոնցով պայմանավորված այս կամ այն թվային տեխնոլոգիան ընդունվում և կիրառելի է դառնում անհատի, ֆիրմայի և հասարակության կողմից: Առավել դետերմինացված «թվային ճեղքվածք» տերմինից անցում կատարվեց դեպի ավելի լայն «թվային անհավասարություն», «թվային ներառում» հասկացություններին: Առաջացավ տնտեսական հետազոտությունների մի ուղղություն, որի նպատակը թվային տեխնոլոգիաների կիրառության ազդեցությունների վերլուծությունն է աշխատատեղերի և մակրոտնտեսական արդյունքի վրա:

Աշխատատեղերի վրա թվայնացման ազդեցության ուսումնասիրության հարցում հետազոտողները բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խումբը համարում է, որ ի հաշիվ ար-

տադրողականության բարձրացման տեխնոլոգիաների՝ աշխատուժի խնայողության ազդեցությունը կոմպենսացվում է շուկայական մեխանիզմներով և ստեղծում նոր աշխատատեղեր ի հաշիվ նոր տեսակի արտադրանքի թողարկման, միավոր արտադրանքի թողարկման ցածր ծախսերի և եկամուտների և սպառման աճի: Հետազոտողների մյուս խմբի կարծիքով թվային տեխնոլոգիաների աշխատախնայող ազդեցությունը բերում է աշխատատեղերի բևեռացման, երբ միջին ունակությունների աշխատողների փոխարեն պահանջվում են գիտելիքների ավելի մեծ բազայով կամ առանձնակի գիտելիքներ չպահանջող ցածրակարգ աշխատողներ: Այս ուղղությամբ հետազոտությունները հիմնականում տեսական բնույթին են:

Այս աշխատանքի շրջանակներում կվերլուծենք թվային տնտեսության ազդեցությունները ՀՀ մակրոտնտեսական այնպիսի ցուցանիշների վրա, ինչպիսիք են մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, գրադվածության աճը և աշխատանքի արտադրողականությունը 2003-2013 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում: Հետազոտության հիմնական նպատակը թվայնացման հետևանքների ուսումնասիրությունն է տնտեսական և հասարակական ներառվածության մակարդակներում: Որպես թվային տնտեսության գնահատական կիրառվելու է մեր կողմից մշակված ՀՀ թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշը, որի վերաբերյալ հետազոտությունը կիրառարակվի առանձին հոդվածի տեսքով:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառության բարձր մակարդակը կարող է ազդել աշխատատեղերի ստեղծման վրա: Սակայն աշխատատեղերի ստեղծման վրա անհատների և աշխատուժի կողմից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառության ամբողջական ազդեցությունը անկանխատեսելի է չափի և ուղղության առումով: Թվայնացման գործընթացը սովորաբար ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն առնչվում է աշխատանքի արտադրողականության աճի հետ: Եթե տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պայմանավորված աշխատուժի խնայողության էֆեկտները չեն հավասարակշռվում նշանակալի աճով և տնտեսական արդյունքի ավելացմամբ, դրա արդյունքը կարող է հանդիսանալ աշխատատեղերի նվազումը:

Չնայած նշված հանգամանքին միջազգային գրականության մեծ մասը դրականորեն է գնահատում թվայնացման ազդեցությունը աշխատատեղերի ստեղծման վրա: Օրինակ 2011 թվականի Մակքինզիի գլոբալ ինստիտուտի հաշվետվությունը¹, որտեղ նշվում է, որ թվայնացման հետևանքով կորցրած յուրաքանչյուր աշխատատեղին համապատասխանում է դրա հետևանքով ստեղծված 2.6 նոր աշխատատեղ: Սակայն ասվածը կարող է տարբերվել՝ կախված երկրի զարգացվածության մակարդակից:

Հաջորդիվ ներկայացված էկոնոմետրիկ վերլուծության նպատակը ՀՀ տնտեսության վրա թվայնացման ազդեցությունների գնահատումն է վերոնշյալ ուղղություններով և աշխատատեղերի ստեղծման դիտարկված տեսակետների կիրառելիության հիմնավորումը ՀՀ տնտեսության համար:

¹ Rausas M. P., Manyika J., Hazan E., Bughin J., Chui M., Said R., Internet Matters: The Net's Sweeping Impact on Growth, Jobs and Prosperity, McKinsey Global Institute, May 2011, p. 10-11.

Վերլուծությունը սկսենք աշխատանքի արտադրողականությունից, քանի որ դա է այն գործոնը, որի վրա թվային տեխնոլոգիաների ազդեցությունը ունի ինչպես ուղղակի բնույթ, այնպես էլ հանդիսանում է մյուս ազդեցությունների հիմքը:

Այս նպատակով դիտարկվել են ոչ թե ամբողջ տնտեսությունը բնութագրող թվային տվյալներ, այլ տնտեսության առանձին ճյուղեր: Դա պայմանավորված է թվայնացման ազդեցությունների տարբեր բնույթով՝ կախված կոնկրետ տնտեսական ոլորտի առանձնահատկություններից:

Վերլուծության համար հիմք են ծառայել գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, շինարարության և ծառայությունների ոլորտների 2003-2013 թվականների աշխատաշուկայի և ոլորտի արտադրության վերաբերյալ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալները: Ծառայությունների ոլորտից առանձնացվել են ֆինանսական և ապահովագրական, կրթական, առողջապահական և սոցիալական ծառայությունների մատուցման ոլորտները: Նշված ընտրությունը պայմանավորված է այդ ոլորտների վերաբերյալ նշված ժամանակահատվածում վիճակագրական բազայի առկայությամբ: Ծառայությունների ոլորտի մնացած ճյուղերի և արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության առանձին ճյուղերի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների բացակայության պատճառով այդ ոլորտները դիտարկվել են ամբողջությամբ: Տվյալների հավաքագրման ժամանակ խոչընդոտ է հանդիսացել վիճակագրական ծառայության ոլորտների խմբավորման ստանդարտների փոփոխությունը: Մասնավորապես, տրանսպորտ և կապ ոլորտի վերաբերյալ տվյալները 2008 թվականից սկսած տարանջատվել են բեռնափոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն ու տեղեկատվություն և կապ ոլորտների միջև: Մինչև 2008 թվականը բացակայում է արդյունաբերության առանձին ճյուղերի վերաբերյալ մանրամասն վիճակագրությունը. պարզապես ներկայացված են ընդհանուր ճյուղի վերաբերյալ տվյալները:

Որպես աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշ դիտարկվել է ճյուղի արտադրության (մլն. ՀՀ դրամ) հարաբերությունը ճյուղում աշխատողների թվաքանակին: Որպես անկախ փոփոխական և թվային տնտեսության մակարդակը բնութագրող ցուցանիշ դիտարկվել է մեր կողմից մշակված թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշը: Կատարվել է զույգային ռեգրեսիոն վերլուծություն 95% նշանակալիության մակարդակով: Գործոնների ազդեցության նշանակալիության վերլուծությունը կատարվել է P արժեքի մեթոդի կիրառմամբ:

Համաձայն հետազոտության արդյունքների՝ ՀՀ-ում թվայնացման ազդեցությունը արտադրողականության վրա կամ ընդհանրապես բացակայում է (նշանակալի չէ) կամ առկա է չնչին քանակությամբ, որը ոլորտի արդյունքի մակարդակի համեմատ կարելի է անտեսել: Օրինակ արդյունաբերության ոլորտի դեպքում թվային տնտեսության մակարդակի մեկ տոկոսով բարձրացումը կհանգեցնի մեկ աշխատողի հաշվով ընդամենը 100 դրամի արտադրողականության բարձրացման: Մինչդեռ արդյունաբերության ոլորտը դիտարկվածներից ամենաբարձր ռեգրեսիոն հավասարման գործակցի արժեքն ունի:

Թվային տնտեսության և աշխատատեղերի ստեղծման ազդեցությունների վերլուծության նպատակով դիտարկվել են 2003-2013 թվականների վերոնշյալ ճյուղերի աշխա-

տողների քանակի, ճյուղի արդյունքի (մլն. ՀՀ դրամ), միջին ամսական իրական աշխատավարձի և մեր կողմից հաշվարկված ՀՀ թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշի տվյալները: Կատարվել է ռեգրեսիոն վերլուծություն՝ որպես կախյալ փոփոխական դիտարկելով ճյուղում աշխատողների թվաքանակը, իսկ որպես անկախ փոփոխականներ՝ ճյուղի արդյունքը, ճյուղի միջին ամսական իրական աշխատավարձը և ՀՀ թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշը:

Ճյուղի արդյունքը վերլուծությունում ընդգրկելը ունի երկակի նշանակություն: Նախ՝ այն ցույց է տալիս ճյուղի աճը և դրանով պայմանավորված հնարավոր լրացուցիչ աշխատատեղերի պահանջը և ենթադրվում է, որ դրական նշանով ազդեցություն կունենա կախյալ փոփոխականի վրա: Այն նաև ապահովում է միջճյուղային տվյալների համադրելիությունը և մեկ ռեգրեսիոն վերլուծության մեջ դրանց ներառումը:

Ճյուղի միջին ամսական իրական աշխատավարձը ցույց է տալիս միավոր աշխատուժի ձեռքբերման համար կազմակերպությունների կատարած ծախսը, ինչը որոշիչ գործոն է կազմակերպության համար լրացուցիչ աշխատողների ընդունման կամ կրճատման համար և կազմում է արտադրական ծախսերի զգալի մասը: Ենթադրվում է, որ տվյալ ցուցանիշի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա պետք է ունենա բացասական նշան:

Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները բացատրում են ընդհանուր ռեգրեսիայի միայն փոքր մասը: Դա բացատրվում է աշխատատեղերի շարժի վրա ընդհանուր տնտեսական շարժերի մեծ ազդեցությամբ և առկա աղմուկով: Այնուամենայնիվ վերլուծության արդյունքներից պարզ է, որ ընտրված գործոններից միայն թվային տնտեսությունը բնութագրող բաղադրյալ ցուցանիշն է, որ նշանակալի ազդեցություն չունի: Մնացած գործոնները 95% նշանակալիության մակարդակում նշանակալի են, ինչպես նաև հաստատվում է դրանց ազդեցության ուղղության վերաբերյալ կանխավարկածը:

Թվային տնտեսության ազդեցության բացակայությունը կարող է բացատրվել երկու եղանակով: Կամ թվայնացման հետևանքով ստեղծված և վերացած աշխատատեղերը միմյանց հավասարակշռում են կամ ազդեցությունը ընդհանրապես բացակայում է: Մենք առավել հակված ենք երկրորդին, քանի որ դրա մասին են վկայում նաև արտադրողականության վերաբերյալ կատարած վերլուծության արդյունքները: Քանի որ թվայնացման աշխատատեղերի վրա ազդեցության հիմնական գործոնը՝ արտադրողականության բարձրացումը, բացակայում է, ապա կարելի է ենթադրել, որ ՀՀ-ում թվայնացման արդյունքների ներդրումը տնտեսության ոլորներում գտնվում է ցածր մակարդակի վրա: Այստեղից կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ թվային տնտեսության աշխատատեղերի ստեղծման ազդեցության դինամիկան ապահովվում է միայն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ճյուղի սահմաններում ստեղծած աշխատատեղերով:

Թվային տնտեսության ազդեցությունը մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի վրա դիտարկելիս հաշվի են առնվում մարդկայի նկապիտալի, ներդրումների մակարդակի ցուցանիշները: Ներդրումների մակարդակի ցուցանիշը իրենից ներկայացնում է ՀՆԱ-ում ֆիքսված կապիտալի ծավալի տոկոսային արժեքը, որը դասական արտադրական ֆունկցիայում կապիտալի ներկայացումն է: Մարդկային կապիտալը ներկայացնող փոփոխականը արդեն

ներառված է մեր կողմից մշակված թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշում որպես հմտությունների ենթահիմք: Այդիսկ պատճառով այն չի դիտարկվի որպես առանձին փոփոխական վերլուծության ժամանակ:

Այսպիսով՝ դիտարկվող մոդելն ունի հետևյալ տեսքը.

$$GDPPC = a_0 + a_1 * (I/Y) + a_2 * DEI \pm \varepsilon,$$

որտեղ՝ I/Y -ը ֆիքսված կապիտալի բացարձակ արժեքի հարաբերությունն է ՀՆԱ-ի արժեքին, իսկ DEI -ն՝ թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշը:

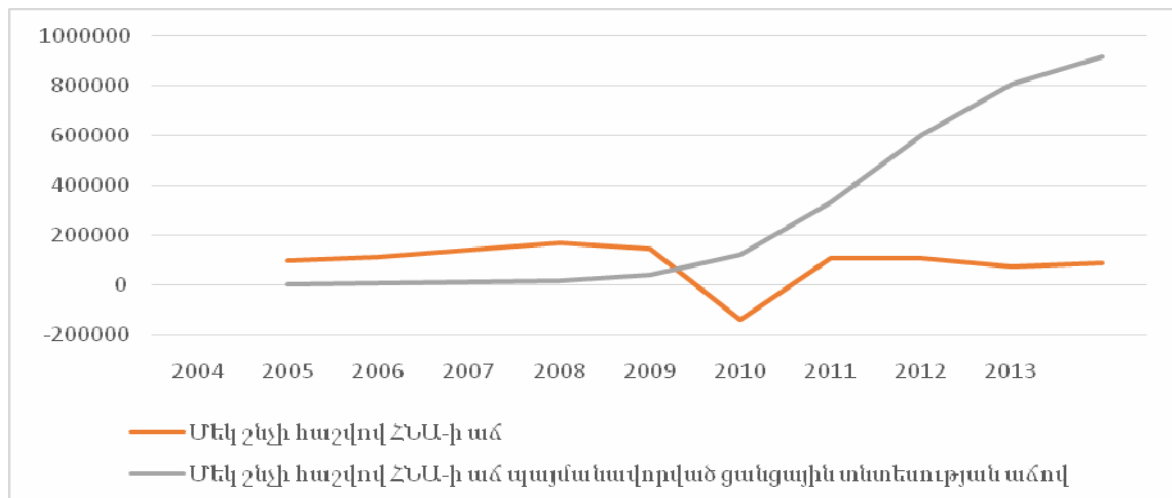
Վերլուծության համար դիտարկվել են 2003-2013 թվականների Համաշխարհային բանկի տվյալները ինչպես նաև մեր կողմից հաշվարկված թվային տնտեսության բաղադրյալ ցուցանիշը:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ ռեգրեսիան նշանակալի է 95% մակարդակում: P արժեքի և ընդհանուր ռեգրեսիայի F ցուցանիշները ավելին քան վստահելի են: Ինչպես նաև ռեգրեսիայի գործակցի քառակուսու բարձր արժեքը վկայում է կախյալ փոփոխականի ռեգրեսիայի ընտրված գործոններով բացատրելու կարողության մասին:

Այսպիսով՝ մոդելը ունի հետևյալ տեսքը.

$$GDPPC = -167036.3487 + 31248.14114 * (I/Y) + 406.4870624 * DEI \pm \varepsilon:$$

Համադրելով 2004-2013 թվականներին մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի իրական աճը նույն ժամանակահատվածում թվային տնտեսության աճով պայմանավորված մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի հետ՝ ստանում ենք հետևյալ պատկերը.

Գծապատկեր 1. ՀՆԱ-ի իրական աճը մեկ շնչի հաշվով նույն ժամանակահատվածում թվային տնտեսության աճով պայմանավորված ՀՆԱ-ի աճի հետ (2004-2013 թթ.)

Թվային տնտեսության աճով պայմանավորված՝ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճը 2004-2009 թվականների 4.5%-ից աճել է մինչև 31%: Այնուհետև մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշի վրա բացասական ազդեցությունները սկսել են գերազանցել թվային տնտեսության աճի դրական ազդեցություններին: Դա հիմնականում պայմանավորված է ՀՆԱ-ում ֆիքսված կապիտալի մասնաբաժնի նվազմամբ 36.4%-ից մինչև 20.9%:

Այսպիսով՝ հետազոտության արդյունքները վերհանեցին ՀՀ թվայնացման առանձնահատկությունները, թույլ և ուժեղ կողմերը: Մասնավորապես այն հանգամանքը, որ թվայնացումը չեզոք կամ շատ թույլ ազդեցություն ունի ՀՀ տնտեսության ճյուղերի վրա, ինչի մասին վկայում է արտադրողականության աճի բացակայությունը: Դա հանգեցնում է զբաղվածության մակարդակի վրա թույլ ազդեցության:

Սակայն տնտեսության մյուս ճյուղերի զբաղվածության աճի բացակայությունը կոմպենսացվում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի համանման ցուցանիշի զգալի աճով՝ հատկապես վերջին տարիներին: Այդ ցուցանիշով ոլորտը նույնիսկ գերազանցում է ՀՀ նույն ցուցանիշը բացարձակ արժեքով:

Միևնույն ժամանակ ՀՀ թվային տնտեսությունը ցուցաբերում է նշանակալի ազդեցություն տնտեսական աճի վրա՝ ի հաշիվ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի արագընթաց զարգացման: Այդ ազդեցությունը որոշ չափով կասեցվում և խոչընդոտվում է այլ սոցիալ-տնտեսական բնույթի զարգացումներով:

Կատարված հետազոտության արդյունքները ունեն ինչպես տեսական նշանակություն՝ համալրելով զարգացած և զարգացող երկրների հետազոտական տվյալները թվայնացման զբաղվածության վրա ազդեցությունների ուսումնասիրության հարցում, այնպես էլ պրակտիկ նշանակություն՝ ներկայացնելով ՀՀ տնտեսության վրա թվայնացման հետևանքների վերլուծությունը և հիմք ծառայելով առկա խնդիրների վերհանման և զարգացման ռազմավարական որոշումների ընդունման համար:

Ունենալով ՀՀ թվային տնտեսության առանձնահատկությունների քանակական բնութագիրը՝ կարող ենք անցնել զարգացման առկա խնդիրների վերհանմանը և դրանց լուծման ուղիների փնտրմանը:

РАФАЕЛ СЕДРАКЯН

АНАЛИЗ ВОЗДЕЙСТВИЙ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ РА

***Ключевые слова:** цифровая экономика, информатизация, цифровое проникновение, влияния информатизации, производительность, занятость, экономический рост*

Подчеркивая важность проблем развития цифровой экономики в Армении, огромный потенциал ее положительного воздействия на экономику Армении, в статье рассмотрен макроэкономический анализ, направленный на выявление этих воздействий. В результате анализа выявлены особенности, слабые и сильные стороны цифровой экономики Армении, его воздействия на производительность, уровень занятости и экономический рост, уровень цифрового проникновения на данный момент. Такой количественный анализ особенностей электронной экономики Армении дает возможность выявления существующих проблем развития и поиска путей их решения.

RAFAYEL SEDRAKYAN

ANALYSIS OF DIGITAL ECONOMY IMPACT ON MACRO-ECONOMIC INDICATORS OF REPUBLIC OF ARMENIA

Key Words: *digital economy, digitization, digital inclusion, effects of digitization, productivity, employment, economic growth*

Emphasizing the key development issues of digital economy in Armenia, its enormous potential with positive impact on Armenian economy, the article provides macro-economic analysis aimed at identifying these impacts. The analysis identifies particular strengths and weaknesses of digital economy in Armenia, its impact on productivity, employment and economic growth, current level of digital inclusion. Such a qualitative analysis of Armenian digital economy makes it possible to identify existing problems and find solutions to them.

ԳԱԳԻԿ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ԵՐԿՐԻ ԲՐԵՆԴԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԱՌԱՋՄՂՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ (ԶԼՄ) ՏԻՐՈՒՅԹՈՒՄ

Հիմնաբառեր. *իմիջ, հեղինակություն, բրենդ, երկրի բրենդինգ, համացանց, զանգվածային լրատվամիջոցներ (ԶԼՄ)*

Հոդվածում ներկայացվում են զանգվածային լրատվամիջոցների՝ մասնավորապես համացանցի դերակատարությունը, ազդեցության հնարավորությունը և կարևորությունը տարածաշրջանի, քաղաքի, երկրի բրենդի ձևավորման և առաջնորդման համապատասխան: Որպես պատկերավոր օրինակ ներկայացվել է Հայաստանի Վայոց ձորի մարզի Ջերմուկ քաղաքը:

Ժամանակակից աշխարհում տարածաշրջանի, երկրի մրցունակության վրա բավականին մեծ ազդեցություն ունեն տեղեկատվական ռեսուրսները, որոնց այն տնօրինում է, և տվյալ երկրի վարկանիշը մեծապես կախված է ԶԼՄ-ներից: Վերջին հիսուն տարիների ընթացքում զանգվածային լրատվամիջոցները դարձել են տեղեկատվության տարածման և հասարակական կարծիքի ձևավորման հիմնական միջոցները: Հիմնվելով ստացված տեղեկատվության վրա՝ հասարակությունը ձևավորում է իր կարծիքը տեղի ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ: Հետևաբար տարածաշրջանի, երկրի իմիջի ձևավորման գործընթացում չափազանց կարևոր է, թե ինչպիսի տեղեկատվություն է տարածվում: Ակնհայտ է,

որ հատկապես զբոսաշրջային վայրերի համար առանձնապես կարևոր է, թե ինչպես են այն ընկալում պոտենցիալ զբոսաշրջիկները: Կայուն քաղաքական իրավիճակը, բարենպաստ եղանակը, սպասարկման բարձր որակը, զարգացած ենթակառուցվածքները. այս ամենը զբոսաշրջիկների համար տարածաշրջանը դարձնում են առավել հրապուրիչ: Եվ, անկասկած, «տեղեկատվության գերիշխանության» դարաշրջանում հենց ՁԼՄ-ներին է պատկանում տարածաշրջանի մասին հիմնարար պատկերացում կազմելու առյուծի բաժինը: ՁԼՄ-ները կարող են տարբեր կերպ արտացոլել միևնույն իրադարձությունները կամ իրականությունը¹: Ավանդաբար ՁԼՄ-ները բաժանվում են երկու խմբի՝ տպագրական (թերթեր, ամսագրեր) և էլեկտրոնային (ռադիո, հեռուստատեսություն, ինտերնետ), որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր նպատակային լսարանը և օժտված է ներազդման տարբեր աստիճաններով: Այդպիսով, թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է.

1. լրատվամիջոցների և հաղորդակցությունների համակարգի բարդացմամբ և հասարակական կարծիքի վրա ներգործության արդյունավետության բարձրացմամբ;
2. լրատվամիջոցների միջոցով երկրի բրենդի ձևավորման գործընթացի վերլուծության և տեսական հիմնավորման մշակման անհրաժեշտությամբ:

Երկրի բրենդի ձևավորման գործընթացում ՁԼՄ-ների ազդեցության խնդրի ուսումնասիրությունը հանդիսանում է միջառարկայական և դիտարկվում է քաղաքագետների, հասարակագետների, տնտեսագետների կողմից: Մասնավորապես հանգստյան գոտիների իմիջի ձևավորման տեսական հիմքեր են ներկայացվում Ֆ.Կոտլերի «Վայրերի մարքեթինգ», Է.Ա.Գալումովի «Ռուսաստանի միջազգային հեղինակությունը. ռազմավարություն և ձևավորում», Ա.Ե.Կիրյուինի «Տարածաշրջանի իմիջը որպես մշակույթի միջազգայնացում», Ի.Պ.Չեռնոյի «Իմիջի մարքեթինգը որպես տարածաշրջանի մարքեթինգի ռազմավարական ուղղություն», Ա.Պ.Պանկրովսիի «Տարածաշրջանի մարքեթինգ» գիտական աշխատություններում: Զանգվածային հաղորդակցությունը հաղորդագրությունների պարբերական տարածումն է մեծաթիվ լսարանների շրջանակներում՝ ինչպես տեղեկացման, այնպես էլ մարդկանց կարծիքի, վարքագծի վրա գաղափարական, քաղաքական, տնտեսական, հոգեբանական ազդեցություն ունենալու նպատակով:

Երկրի իմիջը, հեղինակությունը, վարկանիշը տեղական և միջազգային հասարակաքաղաքական և գործնական շրջանակներում դարձել են համապետական և տարածաշրջանային տնտեսական, քաղաքական նախագծերի առաջնական հիմնարար գործոններ, ինչպես նաև կարևորագույն մրցակցային ռեսուրս գործընկերային հարաբերությունների ձևավորման համար: «Բարի համբավը» նախապայման է հանդիսանում երկրների, շրջանների, քաղաքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման արագացման, բնակչության կյանքի որակի բարձրացման համար, քանի որ նպաստում է մի շարք հիմնարար խնդիրների լուծմանը, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն տարածաշրջանի ինտենսիվ զար-

¹ Тюкаркина О. М., Роль национального брендинга в формировании внешнеполитического имиджа современной России, Журнал Власть Выпуск № 12, 2011 ГРНТИ, 06, Экономика и экономические науки ВАК РФ, 08.00.00 УДК, 33 <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-natsionalnogo-brendinga-v-formirovanii-vneshnepoliticheskogo-imidzha-sovremennoy-rossii#ixzz3jdrbQJwS>

զացման համար¹: Դա առաջին հերթին ներդրումների ներգրավումն է (այդ թվում արտասահմանյան), տեղական/տարածաշրջանային արտադրողների արտադրանքի իրացման շուկայի ընդլայնումը, աշխատուժի ներգրավումը, ներգնա զբոսաշրջության զարգացումը: Այս կամ այն տարածքի բարենպաստ իմիջը մեծապես նպաստում է այդ խնդիրների լուծմանը, իսկ նրա հեղինակությունը հանդիսանում է ընտրության կատարման հիմնական գործոն: Իսկ, թե ինչպես կձևավորվի այդ ամենը տեղական և միջազգային հանրության պատկերացումներում, մեծապես կախված է գործող մեդիա համակարգի տարածած տեղեկատվությունից: Լսարանի վրա ներազդելու համար տեղեկատվություն տարածողը օգտագործում է որոշակի մեթոդներ, օրինակ՝ ապատեղեկատվության մեթոդը: Բանն այն է, որ լինում են դեպքեր, երբ ՁԼՄ-ները տարածում են բացահայտ սուտ տեղեկատվություն: Առաջին, ապատեղեկատվությունը տարածվում է տարբեր աղբյուրների միջոցով և դարանակալում է մարդու ենթագիտակցության մեջ, երկրորդ, ապատեղեկատվությունը կիրառվում է որևէ կարևոր որոշում ընդունելիս, և երբ ճշմարտությունը հայտնի կլինի, ապատեղեկատվության նպատակն արդեն իրագործված կլինի: Այդ իսկ պատճառով այդ մեթոդը բավականին արդյունավետ է, սակայն հանդիսանում է բացահայտ «գոեհիկ» մեթոդ: Գոյություն ունի նաև սեմանտիկ (իմաստային) մանիպուլյացիայի մեթոդ, ինչը ենթադրում է այնպիսի հասկացությունների մանրակրկիտ ընտրություն և խմբավորում, որոնք առաջացնում են կամ դրական, կամ բացասական ասոցիացիաներ, ինչը թույլ է տալիս ներազդել տեղեկատվության ընկալման վրա:

Այսպիսով, ներազդման տարրեր կարելի է «մատուցել» ցանկացած պահի «փաթեթավորված» լուրերում, հաղորդումներում, ֆիլմերում: Այդ տարրերը ներթափանցում են մարդու ենթագիտակցություն և ստիպում գործել այս կամ այն կերպ, քանի որ մարդու շփումը լրատվության հետ կատարվում է յուրաքանչյուր օր: Այդ ներգործությունը շատ հաճախ իրականացվում է կարծրատիպերի, իմիջի և լեգենդների միջոցով: Տարածքի իմիջը հիմնվում է առաջին հերթին տարածքային առանձնահատկությունների վրա: Տարածքի առանձնահատկությունը ներառում պաշտոնական և ճանաչողական բնութագրիչներ, որոնք վիզուալ, վերբալ և այլ նշանների համալիր են, որոնց շնորհիվ մարդիկ նույնականացնում են տարածքը (տեղը քարտեզի վրա, անվանում, դրոշ, զինանշան և այլն): Հատկանշական է, որ անհաջող անվանումը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ և բացասաբար ազդել տվյալ տարածքի բրենդի զարգացման վրա: Օրինակ, երբ տվյալ շրջանի անվանումը բարդ է արտասանվում (հատկապես արտասահմանցիների համար): Բացի այդ տարածաշրջանային առանձնահատկությունն իր մեջ ներառում է տվյալ տարածքի յուրահատկությունների համագումարը (բնություն, դեմոգրաֆիա, մշակութային, տնտեսական յուրահատկություններ և այլն)²: Չկիրառելով ժամանակակից տեխնոլոգիաներ և գործիք-

¹ Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели Гринберг Татьяна Эдуардовна кандидат филологических наук, доцент кафедры экономической журналистики и рекламы факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова, gritajourn@mail.ru

² Чернышов Ю.Г., Имидж России и проблемы интеграции на постсоветском пространстве, Материалы конференции «Стратегии политического развития России», 2004, Февраль 5-6.

ներ, որոնք թույլ են տալիս ստեղծել տարածաշրջանի հզոր բրենդ, անհնար է պատկերացնել մրցակցային պայքար ներքին և արտաքին ներդրումների համար, տնտեսության, զբոսաշրջության տեմպերի աճի և այլնի համար: Առավել ակնհայտ գործիք է հանդիսանում տեղեկատվական արշավը, որի նպատակն է հավելյալ ուշադրության գրավումը հասարակության կողմից դրական հետաքրքրության ամրապնդումը երկրի նկատմամբ: Դրանց թվին են դասվում տնտեսական, հասարակական բնագավառների տեղական և միջազգային հարթակում ունեցած հաջողությունների լուսաբանումը; հատուկ միջոցառումների անցկացումը; հատուկ PR-ակցիաների անցկացումը և այլն: Ժամանակակից ՁԼՄ-ների շնորհիվ մշտապես տեղի է ունենում իմիջի շտկում: Իմիջի, հեղինակության, առաքելության ստեղծման, հանրայնացման և զարգացման հարցում բավականին մեծ դերակատարություն ունի հատկապես էլեկտրոնային եղանակով տեղեկատվության տարածումը, որոնք ոչ միայն հաղորդում են տվյալ երկրում և աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին, այլև պատկերում են ընդհանուր տրամադրությունը, բնակիչների արժեհամակարգերը, բարոյահոգեբանական վիճակը և այլն: Ավելին, կարելի է ասել, որ զանգվածային լրատվամիջոցները ներկայումս ամենաարդյունավետ, ամենօրյա, ամենժամյա և առանց ընդհատման օգտագործվող զենքն է: Տարածքի իմիջը, բրենդը ստեղծվում է առավելապես ՁԼՄ-ների ջանքերով: Այդ գործընթացում հիմնական դերակատարությունը տեղական լրատվությանն է¹: ՁԼՄ-ները ավելի հեշտությամբ են կարողանում վերափոխել, հղկել իմիջը՝ տալով վերջինիս այս կամ այն գծերը տեղեկատվության հավաքման և տարածման միջոցով (գաղափարական, նորմատիվ կամ ուղղակի արհեստական): Երկրի իմիջը (կերպարը) մարդկանց մոտ եղած պատկերացումների և տպավորությունների համալիր է, որն առաջանում է կապված տվյալ տարածքի բնակիչմայական, պատմական, էթնո-աշխարհագրական, սոցիալ-տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական յուրահատկություններից: Երկրի վերաբերյալ սուբյեկտիվ պատկերացումներ կարող են ձևավորվել ուղղակիորեն՝ սեփական փորձի հիման վրա (օրինակ տվյալ տարածքում բնակվելու արդյունքում) կամ անուղղակի կերպով (օրինակ՝ ականատեսների խոսքերով, ՁԼՄ-ների տարածած տեղեկատվությամբ և այլն): Երկրի կերպարը բազմաբնույթ է, հաճախ արհեստականորեն ստեղծվող կերպար, որը ամրանում է մարդկանց գիտակցության մեջ «երկրի բրենդի» ստեղծման օգնությամբ: Ամուր բրենդ ստեղծելու համար անհրաժեշտ են լրջագույն իմիջալուգիական և մարքեթինգային հետազոտություններ: Եթե դիտարկենք Ջերմուկ քաղաքի կերպարի (իմիջի) ստեղծման օրինակով, ապա ինչպես յուրաքանչյուր կազմակերպություն, Ջերմուկ քաղաքը նույնպես պետք է ունենա առաքելություն: Ջերմուկի առաքելությունը ոչ թե պետք է լինի վերջնական սահմանափակ արդյունք, այլ երկարատև, ժամանակատար, բարդ և արդյունավետ գործընթաց, որը պետք է ներառի քաղաքի գործունեության և զարգացման բոլոր կողմերը: Տեսանելի ապագայում այն կարելի է բուժիչ և ավագ սերնդի առողջության «վերականգմանն» ուղղված հանգստյան գոտուց վերածել ժամանակակից SPA-հանգստյան գոտու, որը կհամապատասխանի եվրոպական բո-

¹ Данаева З., Имидж страны. Страновой брендинг //www.zakon.kz

լոր չափանիշներին: Ջերմուկ քաղաքի ռազմավարական պլանը կարող է լինել՝ ՀԱՅԱՏՔ ԱՊԱԳԱՅԻՆ: Կարգախոսը կարող է լինել՝ «Ջերմուկ, կենարար ջրի քաղաք»: Տվյալ կարգախոսը առավել հաջողակ դարձնելու համար անհրաժեշտ է նաև այն ամրապնդել համապատասխան լեզբենդներով: Այդ ամենի ճիշտ համադրման արդյունքում կարելի է էականորեն ավելացնել քաղաք այցելող զբոսաշրջիկների քանակը: Անհրաժեշտ է, որ Ջերմուկ քաղաքի վերաբերյալ լինի բավականին դրական տեղեկատվություն (հրապարակումներ տարբեր ՋԼՄ-ներում, ներկայացվածություն համացանցում): Անհրաժեշտ է չեզոքացնել տեղեկատվական անհարմարությունը զբոսաշրջիկների համար, ստեղծել տեղեկատվության առկայություն պաշտոնական կայքում, տեղեկատվական ցուցապաստառների առկայություն քաղաքում, հյուրանոցներում, բարձրակարգ սպասարկման առկայություն: Զբոսաշրջային բիզնեսը անհնար է զարգացնել լայն շրջանակների համար առանց անհրաժեշտ հաղորդակցության, կապի միջոցների, կոմունալ ենթակառուցվածքների և այլնի առկայության: Այդ ամենի հետ մեկտեղ սակայն չափազանց անհրաժեշտ է նաև ներքին իմիջի ձևավորման հարցը, հենց Ջերմուկ քաղաքի բնակիչների դիրքորոշումը: Կարևոր է, որ յուրաքանչյուր բնակչի գիտակցության մեջ ամրացած լինի կայուն դիրքորոշում՝ «Ես Ջերմուկ քաղաքի բնակիչ եմ», «Ջերմուկը ամենալավ քաղաքն է»: Իսկ ինչ վերաբերում է քաղաքի տեսանելի կերպարին, ապա ճարտարապետական բոլոր հմայքները արդյունք կունենան, եթե պահպանվեն տարրական «եվրոպական չափանիշները»: Քաղաքը պետք է լինի լուսավոր, մաքուր, ունենա հիշվող և արտահայտիչ «դեմք»: Այդ ուղղությամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինները վերջին տասնամյակում կատարել են բավականին լուրջ աշխատանքներ: Ճանապարհների ասֆալտապատում, փողոցների լուսավորում, շատրվանների վերանորոգում, կենտրոնական շինությունների ֆասադային հատվածի թարմացում և այլն: Յուրաքանչյուր տարածքի կերպարի (իմիջի) ձևավորման ժամանակ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել բոլոր բաղկացուցիչներին (բնակչություն, ճարտարապետություն, ենթակառուցվածքներ և այլն), ինչպես նաև սերտ համագործակցել բոլոր տեսակի զանգվածային լրատվամիջոցների հետ: Այսօր հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունի հեռուստատեսությունը և ռադիոն, սակայն օրեցօր ավելի է մեծանում մարդկանց թիվը, որոնք ցանկացած տեղեկատվություն ստանալու համար օգտվում են համացանցից: Այսպիսով, տարածաշրջանի իմիջի կառավարման գործընթացում համացանցը ստանձնում է ավելի ազդեցիկ դերակատարություն: Համացանցը, ՋԼՄ-ները, լրատվական ժապավենները հանդիսանում են հասարակական կարծիքի ձևավորման կարևորագույն գործոն, կոնկրետ դիրքորոշումներ, կարծրատիպեր, տեսակետներ ձևավորող, որոնք կիսում են և հավանություն են տալիս իշխանական կառույցները¹:

¹ Алешина И.В., Корпоративный имидж: стратегический аспект, Маркетинг, 2003.

ГАГИК СИМОНЯН

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА СТРАНЫ В КОНТЕКСТЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ (СМИ)

Ключевые слова: имидж, репутация, бренд, брендинг страны, интернет, средства массовой информации (СМИ)

В статье представлена роль, возможности влияния и важность средств массовой информации, в частности интернета, в рамках создания и продвижения бренда страны, района и города. Ярким примером для статьи послужил город Джермук из района Вайоц дзор, Армении.

GAGIK SIMONYAN

PECULIARITIES OF BRAND FORMATION AND BRAND PROMOTION IN MASS MEDIA (MM) CONTEXT

Key Words: image, reputation, brand, country branding, Internet, mass media (MM)

The article presents the role, possible influence and importance of mass media, particularly the Internet, under conditions of the country, region and city brand creation and promotion. The city of Jermuk in Vayots dzor, Armenia served a bright example for this article.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՊՏՀ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնաբառեր. մրցակցություն, մրցակցային միջավայր, մարքեթինգային միջավայր, մրցակցային ռազմավարություն, մրցակցային առավելություն, ռազմավարական առավելություն

Մրցակցությունը շուկայական տնտեսության կարևորագույն տարրերից է և դրսևորվում է ընկերության գործունեության բոլոր ոլորտներում: Այն մարքեթինգային համակարգի սուբյեկտների հակամարտության ձև է և արտադրության կարգավորման մեխանիզմ:

Մրցունակությունը բարձրացնելու համար կազմակերպությունը կարող է կիրառել տարբեր մարքեթինգային միջոցառումներ, որոնք պայմանավորված են մարքեթինգի համալիրի բոլոր տարրերի ճիշտ կիրառմամբ:

Հողվածում ներկայացված են կազմակերպության մրցակցային ռազմավարությունները, մրցակցային առավելությունները, դրանց կիրառման առանձնահատկությունները, նշանակությունը, ինչպես նաև դրանց պահպանման մարքեթինգային միջոցառումները:

Տնտեսավարման ժամանակակից պայմաններում յուրաքանչյուր ընկերություն արդյունավետ գործելու, շուկայում կայուն դիրքեր զբաղեցնելու, ինչպես նաև ռիսկի վտանգից առավելագույն չափով խուսափելու համար պետք է ունենա գործողությունների հստակ ծրագիր՝ ռազմավարություն, որը կազմակերպության երկարաժամկետ նպատակների, գերակայությունների, գործողությունների, ինչպես նաև դրանց իրագործման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների բաշխման գլխավոր ծրագիրն է¹:

Ընկերության հաջող գործունեության հիմքը՝ ռազմավարությունը պետք է հիմնված լինի հատկապես մրցակցային միջավայրի խոր իմացության վրա: Հետևաբար՝ մարքեթինգային ռազմավարության հետագա կատարելագործման, ինչպես նաև մրցակցային առավելությունների ձեռքբերման ուղիների մշակման համար, անհրաժեշտ է իրականացնել շուկայական իրավիճակի, մարքեթինգային միջավայրի մանրակրկիտ վերլուծություն: Ընկերության մարքեթինգային ռազմավարության մշակման ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ չորս խումբ գործոնները.

- պահանջարկի և մարքեթինգի արտաքին միջավայրի զարգացման միտումները (շուկայական պահանջարկ, սպառողների պահանջմունքներ, ապրանքաշրջանառության համակարգ, պետական կարգավորում, տարածքային տեղադրվածություն, գործարար շրջանակների փոփոխության միտումներ և այլն),
- մրցակցային պայքարի սրության մակարդակը, առանձնահատկությունները, հիմնական մրցակիցները և նրանց գործունեության ռազմավարական ուղղությունները:
- մրցակցային պայքարում ընկերության ուժեղ կողմերը բնութագրող կառավարչական ռեսուրսները և հնարավորությունները (ապրանքային, ֆինանսական, կադրային, գիտատեխնիկական, տեղեկատվական և այլն),
- ընկերության զարգացման հիմնական հայեցակարգը, ընդհանուր ռազմավարության շրջանակներում նրա ձեռնարկատիրական գործունեության գլոբալ նպատակները և խնդիրները²:

Բավական բարդ է մարքեթինգային ռազմավարության մշակման, բազմակողմանի վերլուծության և վերահսկման համար առաջարկել ընդհանուր մեթոդաբանություն, քանի որ յուրաքանչյուր կազմակերպություն, հաշվի առնելով իր ռեսուրսները և սպասելիքները, ինքն է որոշում դրա բնույթը և ուղղվածությունը՝ համոզված լինելով, որ այդպիսով հնարավորություն կունենա տարբեր ուղղություններով գնահատելու իր մրցակիցների դիրքերը, հստակեցնելու զարգացման հեռանկարները, հաշվի առնելով ռազմավարական նպա-

¹ Մենեջմենթ (ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ Յու.Սուվարյանի ընդհ. խմբագրությամբ) երրորդ՝ լրացված, բարեփոխված հրատարակություն, Եր., «Տնտեսագետ», 2009, էջ 92:

² Ноздрева Р., Крылова Г., Соколова М., Гречков В., Маркетинг, учебник, практикум и учебно-методический комплекс по маркетингу, М., «Юрист», 2000, с. 96.

տակները, կատարելու համապատասխան կառուցվածքային փոփոխություններ, ինչպես նաև հիմքեր ստեղծելու հետագա գործունեության ռազմավարական ուղղությունների մշակման համար: Այս առումով կարծում ենք՝, ընկերության մրցակցային ռազմավարության առավելագույն չափով օպտիմալացումը, կնպաստի ընկերության մարքեթինգային ռազմավարական ուղղությունների ճիշտ ընտրությանը, ընդհանուր ռազմավարական գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը, հետևաբար նաև՝ շուկայում ընկերության կայուն դիրքի պահպանմանը երկարատև հեռանկարում:

Մարքեթինգային ռազմավարությունը նախատեսում է գործառնական ռազմավարությունների մշակում բազմաթիվ ուղղություններով: Սակայն նշենք, որ ընկերության հաջողությունը շուկայում որոշվում է ոչ միայն ընտրված մարքեթինգային ռազմավարության բնույթով, մրցակցային դիրքով և մրցակցությանը դիմակայելու գործող մեթոդներով, այլև մրցակցության հիմքում առկա են բազմաթիվ այլ տարրեր, մասնավորապես՝ անձնակազմի որակավորման մակարդակը, նրանց վերապատրաստման համակարգը, նոր տեխնոլոգիաների կիրառման մակարդակը, հավատարիմ սպառողների սպասարկումը և այլն, որոնք հնարավորություն են տալիս կազմակերպությանը կիրառել այս կամ այն ռազմավարությունը: Ինչպես նաև կարևորվում են հիմնական մրցակիցների կողմից արտադրանքը կրկնօրինակելու դեպքերը կանխելուն ուղղված միջոցառումները: Ընդ որում, մարքեթինգային ծառայության ստորաբաժանում ունեցող կազմակերպությունները, ի տարբերություն չունեցողների, կայուն մրցակցային առավելություններ ձևավորելիս գրեթե խնդիրներ չեն ունենում: Նշենք, որ Ա.Հակերն¹ առաջարկում է կայուն մրցակցային առավելությունների բաղադրիչների առավել լայն շրջանակ՝ ապրանքանիշի ճանաչվածություն, կողմնորոշում դեպի սպառողը, ապրանքի տարբերակում, մարքեթինգային հմտություններ, մշակույթ, սպառողներին հարմարվել, նպատակներին հասնել և այլն: Միաժամանակ, նա խորհուրդ է տալիս օբյեկտիվորեն գնահատել ընկերությունում հաջողված կառավարման հնարավորությունները՝ առանձնացնելով չորս բաղադրիչ և ընդգծելով դրանցից յուրաքանչյուրի կարևորությունը:

Հետևաբար՝ կարելի է եզրակացնել, որ գոյություն ունի դիալեկտիկական խոր փոխկապվածություն ընկերության ընդհանուր, մարքեթինգային և մրցակցային ռազմավարությունների միջև և դրանց իրականացումը հստակ համաձայնեցում է ենթադրում, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրի որևէ բաղադրիչի անտեսումը կամ ոչ լիարժեք մշակումը և կանխատեսումը կարող են հանգեցնել մյուսների գործառնության անկանխատեսելի հետևանքների և շուկայական դիրքերի անդառնալի կորուստների:

Հետևապես՝ մրցակցային պայքարում հետ չմնալու համար անհրաժեշտ է անպայմանորեն հետևել ինչպես ամբողջ ընկերության ռազմավարական գործընթացին, ներկա և ապագա ծրագրերին, այնպես էլ պարբերաբար վերահսկողություն սահմանել առանձին ապրանքատեսակների արտադրության, որակի ապահովման և սպառման ծավալների ուղղությամբ: Ներկայում կազմակերպության մրցակցային դիրքը գնահատող, միջազգային փորձում լայն տարածում ստացած մեթոդ է բենչմարքինգը, որի մասին Լ.Դանչենոկն

¹ Аакер Д., Стратегическое рыночное управление. Питер, 2003, с. 24.

իրավացիորեն նշում է, որ անհրաժեշտ է գնահատել այն մրցակցային ուժերի ազդեցությունը, որոնք նպաստում են կազմակերպության զարգացմանը, ինչպես նաև պետք է անցկացնել մրցակցային առավելությունների համեմատական վերլուծություն՝ օգտագործելով նշված մեթոդը¹: Ի դեպ, վերջին ժամանակներս աճում է բենչմարքինգ կիրառող ընկերությունների թիվը: Ինչպես փաստում են շատ հետազոտողներ, դա այլևս հրաշագործ քայլ չէ ընկերության առկա խնդիրները արագ լուծելու համար, այլ բարձրագույն ղեկավարության լուրջ ուշադրությունը պահանջող՝ ընկերության գործունեության բոլոր ուղղությունների փաստաթղթային ապահովմամբ մտածված եղանակ և համակարգված կառավարում²: Լինելով մրցունակության բարձրացման հզոր միջոց, այն հնարավորություն է տալիս ոչ միայն բարելավելու բիզնես-գործընթացները և ապրանքների որակը, այլև բացահայտելու այլ ընկերությունների աշխատանքի ավելի բարձր մակարդակը կամ, այլ կերպ ասած՝ «Դա ընկերությանը վստահություն է ներշնչում, որ բոլոր նպատակները հասանելի են. չէ՞ որ մյուսներին ամեն ինչ հաջողվում է»³:

Հետևաբար՝ մրցակիցների թույլ կողմերի բացահայտմամբ ընկերությունը պետք է ձգտի օգտագործել սեփական ձեռնարկատիրական գործունեության և շուկայի այն բոլոր հնարավորություններն ու նախադրյալները, որոնք մրցակիցները դեռ չեն կիրառում:

Միաժամանակ, նշենք, որ ռազմավարական պլանավորման ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև պահանջարկի աճի հետ կապված արտադրական գործընթացներն և նյութատեխնիկական մատակարարմանն առնչվող արտադրական մի շարք խնդիրներ: Ռազմավարական նշանակության կանխատեսումները միշտ էլ յուրաքանչյուր կազմակերպության ուշադրության կենտրոնում են: Երբ մրցակիցների արտադրանքը սկսում է լայն թափով սպառվել, ընկերությունն ավելի է կենտրոնանում նրանց գործունեության ուսումնասիրման վրա՝ սկսած ապրանքային տեսականուց մինչև որակ և գնային քաղաքականություն: Ուսումնասիրության ընթացքում փորձ է կատարվել պարզելու, թե ինչի շնորհիվ է մրցակիցների արտադրանքն ավելի մեծ պահանջարկ վայելում՝ որակի՞, գնի՞, թե՞ որևէ այլ առանձնահատկության: Հետևաբար՝ կարծում ենք, «Երևանի գարեջուրը» մշտապես պետք է իրականացնի մշտադիտարկում մրցակցային ռազմավարություն մշակելիս, մանավանդ, որ ներկայում «Գյումրի գարեջուրը» լուրջ առաջընթաց է գրանցում Հայաստանի գարեջրի շուկայում՝ ավելացնելով իր շուկայական բաժնեմասը: Ի դեպ, «Երևանի գարեջուր» և «Գյումրի գարեջուր» առաջատար ընկերությունների գործունեության SWOT վերլուծության, ինչպես նաև գարեջրի շուկայում գործող մյուս ընկերությունների շուկայական հաջողության ուսումնասիրության ընթացքում, կիրառելով բենչմարքինգի մոտեցումը «Երևանի գարեջուր» ընկերությանը առաջարկել ենք ընդօրինակել և օգտագործել «Գյումրի գարեջրի» առաջադիմական առկա փորձը, մասնավորապես, հումքի՝ ածիկի սեփական արտադրության ուղղությամբ: Միաժամանակ՝ նշենք, որ ընկերությունը պետք է տե-

¹ Данченко Л., Маркетинг по нотам. учебник. 2-е изд., М., ООО “Маркет ДС Корпорейшн”, 2006, с. 420.

² Харрингтон Х., Харрингтон Дж., Бенчмаркинг в лучшем виде! Пер. с англ., под. ред. Б. Резниченко, СПб., Питер, 2004, с. 13.

³ Նույն տեղում՝ էջ 13:

ղեկացված լինի նաև մրցակիցների գործունեության առանձնահատկությունների մասին: Գարեջրի շուկայի մրցակցային միջավայրի վերաբերյալ պատկերացում կազմելու, ինչպես նաև առավելությունների ձեռքբերման հետագա ուղղություններ մշակելու նպատակով ցանկալի է կազմել մրցակցային քարտեզի մատրիցա, որը իրավիճակի վերլուծություն է շարժընթացի մեջ:

Աղյուսակ 1

Գարեջրի շուկայի մրցակցային քարտեզի ձևավորման մատրիցա

Ընկերության շուկայական բաժնեմասի փոփոխությունները	Մրցակիցների տեսակներն ըստ շուկայական բաժնեմասի			
	շուկայի առաջատար	հզոր մրցակիցներ	թույլ մրցակիցներ	մրցակցությունից դուրս մնացածներ
մրցակցային դիրքերն արագորեն բարելավող ընկերություններ	-	«Գյումրի գարեջուր» ՍՊԸ	-	-
մրցակցային դիրքերը բարելավող ընկերություններ	«Երևանի գարեջուր» ՓԲԸ	«Կոտայք գարեջրի գործարան» ՍՊԸ	-	-
մրցակցային դիրքերը չբարելավող ընկերություններ	-	«Կարոլինա» ՍՊԸ, «Ջերմուկ գրուպ» ՓԲԸ	«Ալեքսանդրապոլ գարեջրի գործարան» ՍՊԸ, «Քեթրին Գրուպ» ՍՊԸ	«Lihnit» Սևանի գարեջրի գործարան ՍՊԸ
մրցակցային դիրքերը վատացնող ընկերություններ	-	-	-	-
մրցակցային դիրքերն արագորեն վատացնող ընկերություններ	-	-	-	-

Այս մատրիցան ոչ միայն հնարավորություն է տալիս որոշելու մրցակիցների դիրքերը տվյալ պահին, այլև կանխատեսելու շուկայական իրավիճակը մոտակա ժամանակահատվածում: Աղյուսակից պարզ է դառնում՝ մեծ է հավանականությունը, որ «Երևանի գարեջուրը» հակված լինի շարունակելու մրցապայքարը հզոր մրցակիցների՝ «Գյումրի գարեջուր», «Կոտայք գարեջրի գործարան», «Կարոլինա» ՍՊԸ-ների և «Ջերմուկ գրուպ» ՓԲԸ հետ: «Գյումրի գարեջուր» ՍՊԸ-ն ունենալով հզոր մրցակցային դիրք, համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելով, հնարավորություններ ունի դառնալու առաջատար: «Կոտայք գարեջրի գործարան», «Կարոլինա» ՍՊԸ-ները, «Ջերմուկ գրուպ» ՓԲԸ-ն նրան թույլ են տալիս անցնելու հարձակողական գործողությունների «Ալեքսանդրապոլ գարեջրի գործարան» և «Քեթրին գրուպ» ՍՊԸ-ների նկատմամբ, որոնք էլ, իրենց հերթին պետք է կիրառեն ակտիվ պաշտպանական ռազմավարություններ, և, ինչու չէ, կախված իրավիճակից, անցնեն նաև «հարձակման»: Ինչ վերաբերում է «Լիհնիտիս» Սևանի գարեջրի գործարան ՍՊԸ, ապա վերջինս պետք է խուսափի մրցակցությունից՝ շուկայից դուրս չմղվելու համար:

Գարեջրի շուկայի մրցակցային միջավայրի ռազմավարական հիմնախնդիրն առնչվում է թողարկվող արտադրանքի աճի տեմպերին, որը վերջին ժամանակաշրջանում ունի

զարգացման միտումներ: Հետևաբար՝ մարքեթինգային ռազմավարության հայեցակարգի հիմքում պետք է լինեն շուկայի և սպառողների պահանջարկի ուսումնասիրման, ինչպես նաև հնարավորին չափով շուկայական հատվածների ընդլայնման միտումները: ՀՀ գարեջուր արտադրող կազմակերպությունները, հաշվի առնելով հզոր մրցակցությունը, զգալի միջոցներ են ներդնում արտադրության արդիականացման համար: Ուստի՝ հզոր մրցակցությանը դիմակայելու, արտաքին շուկաներ դուրս գալու և երկարաժամկետ հատվածում կայուն գործունեություն ծավալելու, ինչպես նաև ներմուծվող գարեջրի հետ մրցակցելու համար անհրաժեշտ է անտեսել ներքին շուկայում առկա հակամարտություններն ու տարածայնությունները, ձևավորել համագործակցության բարենպաստ միջավայր, ապահովել այնպիսի որակ և, առհասարակ մարքեթինգի համալիր, որը խոչընդոտի ներմուծվող գարեջրի ներկայիս ծավալներով սպառմանը, և ներքին սպառողը, անկախ սոցիալական պատկանելությունից, նախապատվությունը տա հայրենական արտադրության գարեջրատեսակներին:

Հետևաբար, իրականացված հետազոտությունների արդյունքում, գտնում ենք, որ գարեջուր արտադրող կազմակերպությունների տնտեսական ցուցանիշների բարելավման նպատակով այդ շուկայում գործունեություն ծավալող խոշոր կազմակերպությունները պետք է շարունակեն մրցակցային պայքարը հետևյալ ուղղություններով՝

- սպառողների նպատակային հատվածի ընտրություն,
- ապրանքի դիրքավորում նպատակային շուկայի նպատակային հատվածում,
- հայրենական, այդ թվում՝ սեփական հումքի բազայի ստեղծում,
- ապրանքի բրենդավորում,
- ընկերության կերպարի ամրապնդմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում,
- առաջանցման միջոցառումների մշակում:

АРУТЮН ПАПАЗЯН

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ И КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ

Ключевые слова: конкуренция, конкурентная среда, маркетинговая среда, конкурентная стратегия, конкурентные преимущества, стратегическое преимущество

Конкуренция является самым главным элементом в рыночной экономике и проявляется во всех сферах деятельности компании. Она является формой между субъектами маркетинговых систем и механизмом регулирования производства.

Для повышения конкурентоспособности компания может использовать различные маркетинговые мероприятия, связанные с использованием всех элементов комплекса маркетинга.

В статье представлены виды конкурентной стратегии, конкурентные преимущества, особенности применения и их значение, а также маркетинговые мероприятия для их сохранения.

HARUTYUN PAPAZYAN

WAYS FOR IMPROVEMENT OF COMPANY MARKETING STRATEGY AND COMPETITIVE ADVANTAGE

Key Words: *competition, competitive environment, marketing environment, competitive strategy, competitive advantage, strategic advantage*

Competition is one of the most important elements in market economy and competition is manifested in all company activities. It's a form of confrontation between subjects of marketing system and regulatory mechanism of production.

The company can use various marketing events to increase competitiveness related to the application of all marketing complex mix elements.

Types of competitive strategies, competitive advantages, and their application features and importance, as well as marketing events for their maintenance are presented in the article.

ԱՐՄԱՆ ՔԵՐՈՐՅԱՆ

*Տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ
Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտ*

ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

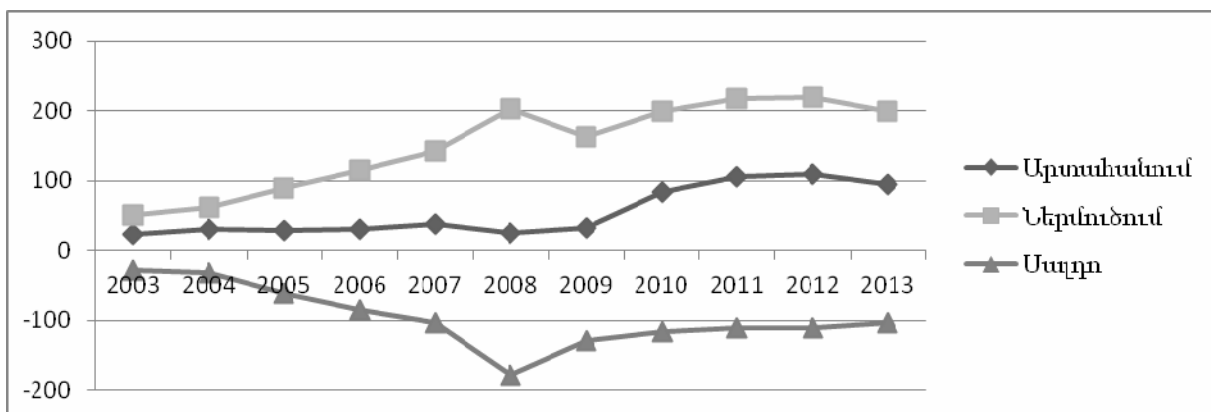
Հիմնաբառեր. *Հայաստան, Իրան, արտաքին առևտուր, ներդրումներ, երկաթուղի, փարանցիկ երկիր, գազատար*

Հոդվածը նվիրված է արտաքին առևտրի, օդատրանսպորտային ներդրումների և այլ ոլորտներում Հայաստանի և Իրանի միջև առկա համագործակցության վերլուծությանը: Մասնավորապես անդրադարձ է կատարվում նախորդ փուլերին արտահանման, ներմուծման ծավալներում արձանագրված փոփոխություններին, դրանց կառուցվածքին, ինչպես նաև առանձնացվում են գոյություն ունեցող մի շարք գործոններ, որոնք իրանական ուղղությունը ՀՀ համար դարձնում են ավելի արդիական և մոտ ապագայում կարող են բացել լուրջ հեռանկարներ տնտեսական օգուտներ ապահովելու տեսանկյունից:

Իրանը Հայաստանի համար հանդիսանում է արտաքին աշխարհի հետ կապող կարևորագույն օղակներից մեկը: Անկախությունից ի վեր զրկված լինելով արևմտյան և արևելյան հարևանների միջոցով այլ երկրներ դուրս գալու և արտաքին աշխարհի հետ կապեր հաստատելու հնարավորությունների՝ Հայաստանին այլ բան չէր մնում, քան հույսը կապել մյուս երկու հարևանների՝ Վրաստանի և Իրանի վրա: Ինչ վերաբերում է Վրաս-

տանի տարածքով արտաքին աշխարհի հետ առևտրատնտեսական կապեր ստեղծելուն և զարգացնելուն, ապա դա ՀՀ-ին, եթե ոչ առավելագույնս, ապա էապես հաջողվել է: Վրաստանի տարածքով է, որ ՀՀ-ն առևտուր է իրականացնում արևմտյան շատ երկրների, Ռուսաստանի և այլ երկրների հետ: Առավելապես կենտրոնանալով վրացական ուղղության վրա՝ ՀՀ-ն նախորդ տարիներին ոչ միայն ըստ արժանվույն չի օգտագործել Իրանը որպես մեծ սպառողական շուկա լինելու հանգամանքը, այլ նաև այդ երկիրը որպես տարանցիկ երկիր դարձնելու միջոցով ՀՀ արտաքին առևտրի աշխարհագրությունը դիվերսիֆիկացնելու, մեր երկիրը Ասիան և Եվրոպան միմյանց կապող օղակներից մեկը դարձնելու հնարավորությունները:

Լինելով սահմանակից պետություններ և ունենալով բավականին ջերմ բարեկամական հարաբերություններ՝ Հայաստանին և Իրանին 2003-2013 թթ. ընթացքում հաջողվել է գրանցել արտաքին առևտրի ծավալների որոշակի աճ (Տես գծապատկեր 1): Արդյունքում 2003-2013 թթ. տարիներին Հայաստանից արտահանումն աճել է ավելի քան 4.2 անգամ՝ 22.5 մլն. դոլարից դառնալով 94.9 մլն. դոլար, իսկ ներմուծումը՝ մոտ 3.9 անգամ՝ 51.3 մլն. դոլարից դառնալով 198.5 մլն. դոլար: Այս տարիների ընթացքում առևտրային բացասական հաշվեկշիռը շարունակել է բավականին մեծ մնալ, չնայած որ 2008 թ-ից այս կողմ գրանցվել է որոշակի նվազում (ֆինանսա-տնտեսական ճգնաժամից հետո): Նման հարաբերությունները և գրանցած ցուցանիշներն ընդհանուր առմամբ գուցեև կարելի է համարել դրական, բայց ըստ իս լիարժեք կամ բավարար չի կարելի համարել: Դա ակնհայտ է դառնում, երբ ուսումնասիրում ենք արտաքին առևտրի կառուցվածքն ըստ ապրանքային խմբերի: Ըստ 2013 թ. ՀՀ ԱՎԾ տվյալների Հայաստանը և Իրանն արտահանման ոլորտում առևտուր իրականացրել են 38 ապրանքային խմբերում, իսկ ներմուծման ոլորտում 74 ապրանքային խմբերում: Սակայն Հայաստանից Իրան արտահանման ընդհանուր ծավալի 96.1% բաժին է ընկել միայն 4 ապրանքային խմբերի, իսկ Իրանից Հայաստան ներմուծման ընդհանուր ծավալի մոտ 87.5%-ը՝ 10 ապրանքային խմբերի:

Աղբյուր՝ ՀՀ ԱՎԾ www.armstat.am

Գծապատկեր 1. Հայաստանի և Իրանի արտահանման, ներմուծման, առևտրային հաշվեկշռի ծավալներն ըստ 2003-2013 թթ. (մլն ԱՄՆ դոլար)

Այս ապրանքային խմբերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այսպիսի առևտրային հարաբերությունները ՀՀ տնտեսության զարգացման վրա ընդհանուր առմամբ չեն կարող լուրջ դրական ազդեցություն ունենալ, քանի որ առևտուրն հիմնականում իրականացվում է էժան հանքահումքային արտադրանքի ոլորտում: Օրինակ, ՀՀ-ից Իրան արտահանման մեջ միայն «հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր» ապրանքային խմբի մասնաբաժինը կազմում է 75.1 մլն. դոլար կամ 79.1%, իսկ ներմուծման մեջ 94.9 մլն. դոլար կամ 47.8%¹:

Ներդրումների ոլորտում առկա համագործակցությունը նույնպես բավարար չի կարելի համարել՝ հաշվի առնելով նախորդ տարիներին Իրանի կողմից ՀՀ տնտեսության տարբեր ոլորտների նկատմամբ ցուցաբերած հետաքրքրության աստիճանը: 1988-2013 թթ. ընթացքում առանձին երկրների կողմից ՀՀ տնտեսության տարբեր ոլորտներ ուղղված համախառն կուտակված ուղղակի ներդրումները կազմել են ավելի քան 6.2 մլրդ դոլար, որից իրանական ներդրումները կազմել են ընդամենը 5.5 մլն դոլարը կամ 0.07%, ինչը բավականին ցածր ցուցանիշ է²:

Հայ-իրանական համագործակցության համար լուրջ հիմքեր կարող էր ստեղծել 2007 թ-ին կառուցված հայ-իրանական գազատարը³, որի միջոցով Հայաստանին մատակարարվող գազի ծավալները տարիների ընթացքում աճելու էին մինչև տարեկան 2.3 մլրդ խոր.մ, ինչը մեծ խթան կարող էր դառնալ ՀՀ ներքին տնտեսության զարգացման, արտաքին տնտեսական հարաբերությունների դիվերսիֆիկացման համար և էականորեն կնպաստեր ռուսական գազից ՀՀ տնտեսության կախվածության նվազմանը: Հետագայում այդ գազատարը հայտնվեց ռուսական «Գազպրոմ» ընկերության հայաստանյան մասնաճյուղի հաշվեկշռում և Հայաստանին զրկեց վերոնշյալ հեռանկարն ապահովելու ու տնտեսական օգուտներ քաղելու հնարավորություններից:

Այնուամենայնիվ, Հայաստանի տնտեսության համար Իրանը շարունակում է մնալ որպես հեռանկարային զարգացման ուղղություն, ինչը պայմանավորված է մի շարք գործոնների (նախագծերի) առկայությամբ:

Այդ գործոնների թվին է պատկանում «Հյուսիս-հարավ» տրանսպորտային միջանցքը, որը մի շարք ասիական երկրների հնարավորություն է տալու Հայաստանի տարածքով դուրս գալ Սև ծով և ապահովել կապ Եվրոպական երկրների հետ: Այս նախագծի նախաձեռնողներից Ռուսաստանը և Իրանը նպատակ ունեն ավելի ընդլայնել այս ճանապարհի աշխարհագրությունը և այն հասցնել մինչև Հնդկաստան, ինչը թույլ կտա էականորեն ակտիվացնել համագործակցությունը Արևելքի և Եվրոպայի միջև, ինչպես նաև զգալիորեն ավելացնել բեռնափոխադրումների ծավալները⁴:

¹ ՀՀ ԱՎԾ, <http://armstat.am/am/?nid=81&id=1594>

² ՀՀ ԱՎԾ, <http://armstat.am/am/?nid=246> (Օտարերկրյա ներդրումներ)

³ Տեղեկատվական գործակալություն, <http://www.newsru.com/finance/19mar2007/gazoprovod.html>

⁴ Чубахчян С., Казарян А., Состояние транспорта и перспективы его развития в Армении. <http://www.logistika-prim.ru/articles/sostoyanie-transporta-i-perspektivy-ego-razvitiya-v-armenii>

Հաջորդ կարևոր գործոնը հայ-իրանական երկաթուղու կառուցման իրական հեռանկարն է, որի կառուցման շուրջ բանակցությունները այսօր էլ շարունակվում են, և նույնիսկ այդ ուղղությամբ իրականացվում են որոշակի գործնական քայլեր: Իրանական կողմն արդեն հայտարարել է, որ պատրաստ է ֆինանսավորել իր հատվածը, իսկ այս նախագծի նկատմամբ հետաքրքրություն են ցուցաբերում նաև ռուսական և չինական ընկերությունները: Հայաստանյան հատվածի կառուցման համար Հայաստանը փնտրում է ներդրումներ ներգրավելու ուղիներ:

Բացի այդ Իրանը ներկայումս ներգրավված է մի շարք տարածաշրջանային նախագծերում, որոնք էապես մեծացնելու են վերջինիս դերը որպես տարանցիկ և տրանսպորտային գոտի (Հայաստանն անշուշտ կարող է օգուտներ քաղել ասիական երկրներ դուրս գալու տեսանկյունից): Դրանց թվին են պատկանում՝

1. Իրան-Աֆղանստան-Տաջիկստան երկաթուղու կառուցումը, որը հետագայում ձգվելու է մինչև Ղրղզստան և Չինաստան;
2. Ղազախական Ուտեն քաղաքից Թուրքմենստանի տարածքով Իրան հասնող երկաթուղու կառուցումը, որը մոտ 600 կմ կարճ է Ուզբեկստանի և Թուրքմենստանի տարածքով ներկայումս անցնող երկաթուղուց ու կարող է էապես մեծացնել բեռնափոխադրումների ծավալները¹:

Մյուս կարևոր գործոնների թվին են դասվում Չինաստանի կողմից «մետաքսի ճանապարհը» վերականգնելու և մեր տարածաշրջանով եվրոպական երկրների հետ կապ հաստատելու ձգտումները, Արաքս գետի վրա հիդրոէլեկտրակայան կառուցելու նախագիծը, ինչպես նաև Իրանի դեմ պատժամիջոցների կիրառման դադարեցման վերաբերյալ համաձայնագիրը, որոնք նույնպես իրանական ուղղությանը հաղորդում են մեծ կարևորություն և կարող են լուրջ տնտեսական օգուտներ ապահովել մեր երկրի տնտեսության համար:

Այսպիսով, ստեղծված իրավիճակը և վերոնշյալ գործոնների առկայությունը խոսում է իրանական ուղղության չօգտագործված հսկայական հնարավորությունների մասին և ճիշտ արտաքին տնտեսական քաղաքականության պարագայում դրանք կարող է վերածվել իրական տնտեսական օգուտների:

АРМАН КЕРОБЯН

АРМЯНО-ИРАНСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: Армения, Иран, внешняя торговля, инвестиции, железная дорога, транзитная страна, газопровод

Данная статья посвящена анализу сотрудничества между Арменией и Ираном в сфере внешней торговли, иностранных инвестиций и других сфер. В частности, автором показаны

¹ Галоян Д.Р., Некоторые аспекты армяно-иранского экономического сотрудничества Науковий вісник НЛТУ України, 2014, Вип. 24.9., стр. 229.

изменения, произошедшие за предыдущие годы в объемах и структуре экспорта и импорта, а также выделены некоторые факторы, делающие иранское направление для РА более актуальным и открывающие в ближайшем будущем серьезные перспективы с точки зрения получения экономических выгод.

ARMAN KEROBYAN

ARMENIA-IRAN COMMERCIAL AND ECONOMIC RELATIONSHIPS AND PERSPECTIVES OF THEIR DEVELOPMENT

Key Words: Armenia, Iran, foreign trade, investments, railroad, transit country, gas pipeline

The article provides analysis of foreign trade, foreign investments and other areas of cooperation between Armenia and Iran. In particular, the author analysis the changes in volumes of exports and imports and changes in their respective structures reported in previous years; the author emphasizes a few factors as well, making Iran an attractive option for RA and having serious perspectives to benefit from it in nearest future.

ԼԻԼԻԹ ՔՈԼՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՏՀ

ՎԻԳԵՆ ՇԱՄԻՐՅԱՆ

Սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՎիվաՍեյ-ՄՏՄ

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԽՈՍՏԻԿՅԱՆ

Դոցենտ, ՀՊՏՀ

ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ, ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ (ՀԵՌԱՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Հիմնաբառեր. ԿՄՊ, ֆիլանտրոպիա, բիզնես գործունեություն, սոցիալական գործունեություն, բնապահպանություն, ծառայություններ

Հոդվածում դիտարկվում են հասարակության հետ հետադարձ կապն ապահովելու միջոցով ժամանակակից բիզնեսի զարգացմանը նպաստող գործիքի՝ կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության (ԿՄՊ) որոշ խնդիրներ: Մասնավորաբար, Հայաստանի երեք բջջային օպերատորների բաժանորդների շրջանում անցկացված սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների հիման վրա ներկայացվում են քաղաքացիների կողմից ԿՄՊ-ի ընկալումը, դրսևորման եղանակներ:

րը, դրանց կարևորումը և հնարավոր ազդեցությունը բաժանորդների որոշման կայացման վրա: Հիմնավորվում են որոշակի առաջարկություններ ԿՍՊ-ի միջոցով բիզնես գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Այսօր առավել արդիական և քննարկվող գործարար հասկացություններից է կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվությունը (ԿՍՊ) (Corporate Social Responsibility - CSR): Այն կորպորատիվ կառավարման համակարգում ի հայտ է եկել 1950-60-ական թվականներին ԱՄՆ-ում և Արևմտյան Եվրոպայում¹:

Մինչ XXI դարի սկիզբը ԱՄՆ-ի և Արևմտյան Եվրոպայի խոշոր ընկերությունների մեծամասնությունը ձևավորեցին իրենց սեփական ԿՍՊ քաղաքականությունը: Ավելին, ընկերություններում ստեղծվեցին միություններ, որոնց նպատակը դարձավ ԿՍՊ հայեցակարգի զարգացումը և առաջխաղացումը:

Կայուն զարգացման կողմնակից համաշխարհային բիզնես-կոնգրեսը “Making Good Business Sense” (իմաստ ստեղծել բիզնեսի համար) զեկույցում ձևակերպեց հետևյալ սահմանումը. «ԿՍՊ-ն բիզնեսի մշտական հակվածությունն է՝ դեկավարելու գործը, հիմնվելով էթիկայի վրա, և իր ներդրումը ունենալու տնտեսության զարգացման մեջ՝ միաժամանակ բարելավելով աշխատակազմի, նրա ընտանիքների և ամբողջ հասարակության կյանքի որակը»²:

ԵՄ-ի “Green paper”-ը ձևակերպում է ԿՍՊ-ն որպես ընկերության տնտեսական գործունեության մեջ սոցիալական և էկոլոգիական զարգացման հայեցակարգ՝ բաժնետերերի և արտաքին միջավայրի հետ փոխհարաբերությունների շրջանակներում³: Այս մոտեցումն ընդունված է Եվրամիության երկրների մեծամասնության կողմից: Ինչևէ, այսօր դեռ չկա ԿՍՊ-ի ընդունված մեկ համընդհանուր սահմանում: Սակայն վերոնշյալ մոտեցումներն ունեն մի ընդհանրություն. ԿՍՊ-ն ընկերության պատասխանատվությունն է բոլոր մարդկանց և կազմակերպությունների առջև:

Ընկերությունների սոցիալական պատասխանատվության հիմնական մասը կազմում է ամբողջ հասարակության հետ իրենց փոխհարաբերությունները: ԿՍՊ գործունեության ներդրումը ՀՀ գործարար դաշտում, այսօր թերևս իրողություն է: Հիմնականում նկատելի է ԿՍՊ գործունեության իրականացում հեռահաղորդակցության և բանկային գործունեության ոլորտներում: Ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում ուսումնասիրել ՀՀ-ում ԿՍՊ գործունեության գիտակցման, դրա տեսակների կարևորության, և, ընդհանրապես, այդ հասկացության ըմբռնման մոտեցումները ՀՀ-ում:

Որպես հետազոտության օբյեկտ ընտրվել է հեռահաղորդակցության ոլորտը, մասնավորաբար ՀՀ երեք բջջային օպերատորների՝ ՎիվաՍել-ՄՏՍ, Օրանժ Արմենիա և Բիլայն ընկերությունների բոլոր բաժանորդները: Գլխավոր համախումբ ընդունվել է 2014 թ.-ին երեք օպերատորների ծառայություններից օգտվող բաժանորդների ընդհանուր քանակը՝ 3.681.846⁴:

¹ Սեֆերյան Ն., Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության հիմունքներ, Եր., Լիմուշ, 2010, էջ 98:

² Richard Holme, Phil Watts (2000). Corporate social responsibility: Making good business sense. London, UK. 32p. <http://www.ceads.org.ar/downloads/Making%20good%20business%20sense.pdf>

³ http://www.corporatejustice.org/IMG/pdf/greenpaper_en.pdf

⁴ <http://b24.am/business/54194.html>

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ բջջային օպերատորների ծառայություններից օգտվողների մեծ մասը ակտիվ օգտվում է նաև համացանցից, մասնավորաբար, էլեկտրոնային փոստից և տարբեր սոցիալական ցանցերից, հետազոտությունն իրականացնելու համար ամենանպատակահարմար և հիմնավոր մեթոդ ընտրվեց ինտերնետ հարցումը: Ինտերնետ հարցման մասնակիցներն են հասանելի էլեկտրոնային հասցեների բազաներում առկա և տարբեր սոցիալական ցանցերում գրանցված օգտատերերը:

$$\text{Ընտրանքի ծավալը՝ } 384 \text{ հոգի, որոշվել է } ss = \frac{(Z^2(2) p^* (1 - p))}{c^2} \text{ և } css = \frac{ss}{1 + \frac{ss - 1}{pop}}$$

բանաձևերի¹ միջոցով: Վստահելիության աստիճանն ընդունվել է 95.0 տոկոս: Վիճակագրական ներկայացուցչությունն ապահովվել է նաև ըստ սեռի, տարիքի, կրթության և զբաղվածության:

ՀՀ բջջային օպերատորների կողմից իրականացվող ԿՍՊ գործունեության հիմնական ոլորտները առանձնացված երկու հարցի շրջանակներում ներկայացվել են հարցվողներին: Մի հարցի դեպքում, առանց նախապես տեղեկացվելու դրանց ԿՍՊ գործունեության տեսակ լինելու մասին, հարցվողները գնահատել են յուրաքանչյուրի կարևորությունը չորս միավորանոց սանդղակով, որը վերլուծվել է միջին թվաբանական մեծությամբ (աղյուսակ 1), իսկ մյուս հարցի շրջանակներում՝ նշվածներից առանձնացրել են մինչև հինգ տարբերակ, որոնք, ըստ իրենց, ԿՍՊ գործունեության տեսակներ են (գծապատկեր 1):

Աղյուսակ 1

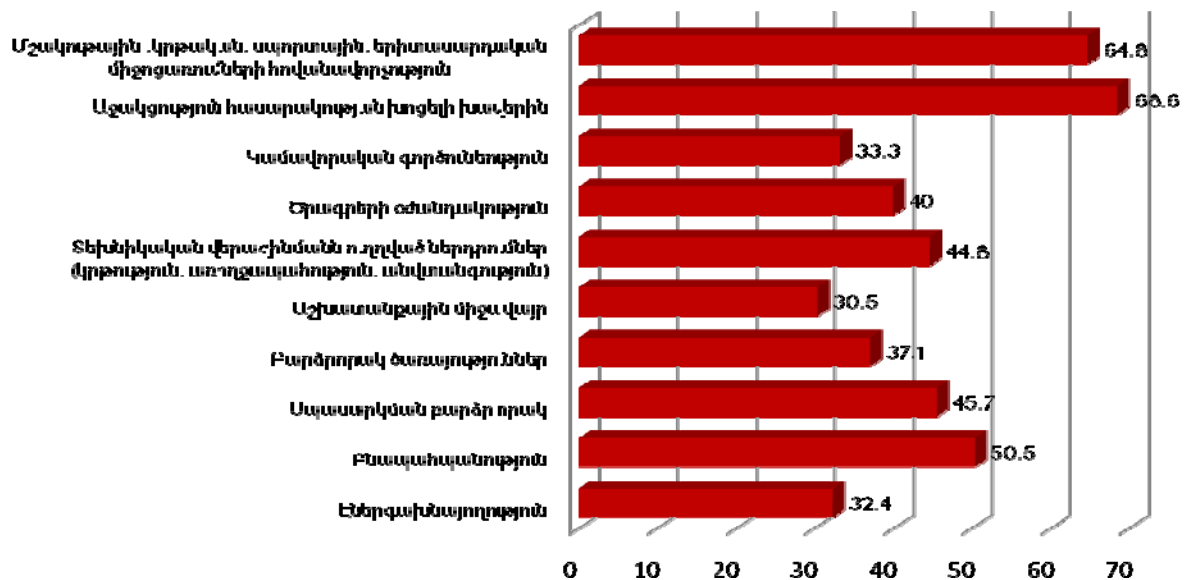
**ԿՍՊ գործունեության տեսակների կարևորումը
(չորսմիավորանոց սանդղակի միջինացված արժեքով)**

N	ԿՍՊ գործունեության տեսակները	միջինացված արժեք
1	Էներգախնայողություն	3.4
2	Բնապահպանություն	3.7
3	Սպասարկման բարձր որակ	3.7
4	Բարձրորակ ծառայություններ	3.8
5	Աշխատանքային միջավայր	3.6
6	Տեխնիկական վերագինմանն ուղղված ներդրումներ (կրթություն, առողջապահություն, անվտանգություն)	3.5
7	Ծրագրերի օժանդակություն	3.2
8	Կամավորական գործունեություն	3.0
9	Աջակցություն հասարակության խոցելի խավերին	3.3
10	Մշակութային, կրթական, սպորտային, երիտասարդական միջոցառումների հովանավորչություն	3.3

Բաժանորդների կողմից կարևորություն են ստացել ԿՍՊ գործունեության գրեթե բոլոր տեսակները (չորս միավորանոց սանդղակով ամենացածր միջինացված արժեքն է 3,0-ն) (աղյուսակ 1), իսկ երեք առավել կարևորներն են բարձրորակ ծառայությունները

¹ www.socioline.ru/rv.php

(3,8), սպասարկման բարձր որակը (3,7) և բնապահպանությունը (3,7): Եթե առաջին երկուսը ժամանակակից բիզնեսի մրցունակությանն ուղղված չափանիշներ են, ինչը բնական պահանջ է բաժանորդների, և, ընդհանրապես, սպառողի կողմից, ապա բնապահպանության կարևորումն, առհասարակ, ողջունելի է:

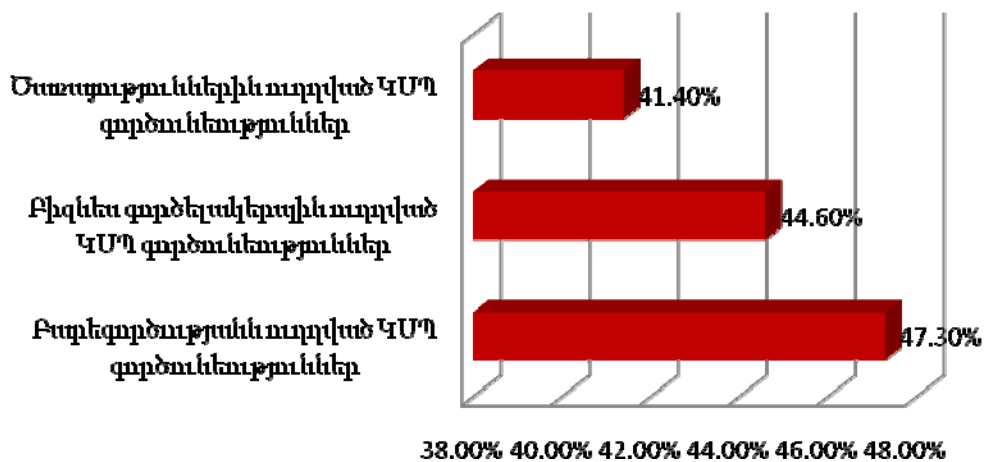

Գծապատկեր 1. ԿՍՊ գործունեության տեսակների տարբերակումն ըստ բաժանորդների (տոկոսներով)

Ինչ վերաբերում է բաժանորդների կողմից ԿՍՊ գործունեության տեսակների տարբերակմանը, ապա գծապատկեր 1-ում ներկայացված արդյունքներից երևում է, որ մեր հասարակությունը ԿՍՊ-ն հիմնականում դեռևս շարունակում է ընկալել որպես բարեգործություն: Հայ հասարակության կողմից բնապահպանական խնդիրների կարևորումը արտահայտված է նաև ԿՍՊ գործունեության տեսակների տարբերակման արդյունքների վերլուծություններում (բնապահպանությունը որպես ԿՍՊ գործունեության տեսակ նշել են հարցվածների 50,5 տոկոսը. ըստ տարբերակման հաջորդականության այն երրորդն է):

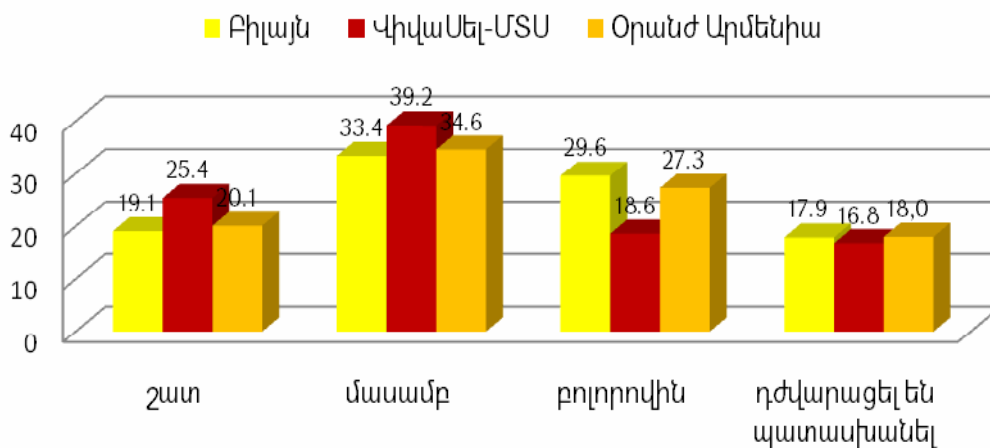
ԿՍՊ գործունեության տասը տարբերակված տեսակները վերլուծելով ըստ Զ.Պելոզայի և Զ.Շանգի կողմից առաջարկված մոդելի¹ (ԿՍՊ գործունեությունների տարանջատումն ուղղված բիզնես գործելակերպին, ծառայություններին և ֆիլանտրոպիային), ստացել է հետևյալ պատկերը (գծապատկեր 2):

¹ Pelozo J., & Shang, J. What Business Leaders Should Know: Investing in CSR to Enhance Customer Value. Director Notes Series, The Conference Board Governance Center, Vol. 3, No. 3, February 2011. 9p. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1843308; Pelozo, J., & Shang, J. (2011). How can corporate social responsibility activities create value for stakeholders? A systematic review. Journal of the Academy of Marketing Science, 39, 117-13.

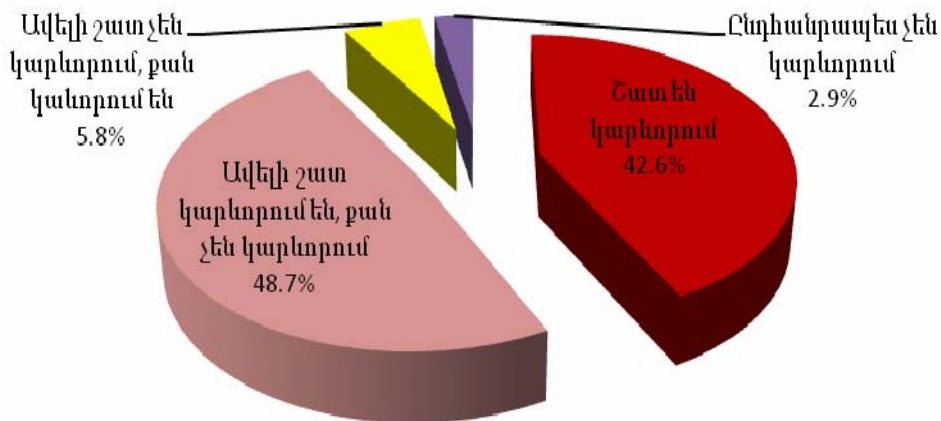

Գծապատկեր 2. ԿՍՊ գործունեության փասակների վերլուծությունն ըստ Զ. Պելոզայի և Զ. Շանգի կողմից առաջարկված մոդելի (տոկոսներով)

Ծառայություններից օգտվելու բաժանորդների որոշման վրա բջջային օպերատորների վարած ԿՍՊ քաղաքականության ազդեցությունը ներկայացված է գծապատկեր 3-ում, իսկ գծապատկեր 4-ում՝ բաժանորդների կողմից ԿՍՊ գործունեության կարևորումն ընդհանրապես (երկու գծապատկերների արդյունքներն էլ վերլուծված են տոկոսներով):

Գծապատկեր 3. Բաժանորդների որոշման վրա բջջային օպերատորների վարած ԿՍՊ քաղաքականության ազդեցությունը (տոկոսներով)

Գծապատկեր 4. Բաժանորդների կողմից ԿՍՊ գործունեության կարևորումն ընդհանրապես (տոկոսներով)

ՎիվաՍել-ՄՏՍ ընկերությունն առաջինն էր, որ ոչ միայն հեռահաղորդակցության ոլորտում, այլ ընդհանրապես Հայաստանում ներմուծեց կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության մշակույթը և հաջողությամբ կյանքի կոչեց այն: Թերևս այն հիմնական գործոններից մեկն է, որի շնորհիվ այդ ընկերությունը Հայաստանի բջջային կապի ոլորտում շարունակում է մնալ առաջատար դիրքերում և, ինչպես նշում են հետազոտության մասնակից ՎիվաՍել-ՄՏՍ ընկերության բաժանորդների 64,6 տոկոսը, Ընկերության վարած ԿՍՊ քաղաքականությունն այս կամ այն չափով ազդեցություն է ունենում ծառայություններից օգտվելու իրենց որոշումների կայացման վրա (Օրանժ Արմենիայի բաժանորդների դեպքում՝ 54,7, իսկ Բիլայնի բաժանորդների դեպքում՝ 52,5 տոկոսը) (գծապատկեր 3): Իսկ հարցվածների գրեթե 91,0 տոկոսը, ընդհանրապես, կարևորում է ԿՍՊ գործունեությունը (գծապատկեր 4):

Ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքները՝ հարկ է նշել, որ հայ գործարարները բիզնես-գործունեություն ծավալելիս պետք է առաջնորդվեն շուկայի ժամանակակից մարտահրավերներով և իրենց իսկ կողմից հիմնավորված ու որդեգրված ԿՍՊ քաղաքականության սկզբունքներով, չանտեսելով փաստը, որ հայ սպառողը, չնայած այն հանգամանքին, որ ԿՍՊ գործունեությունն առավելապես դիտում է որպես բարեգործություն և այն ազդեցություն է ունենում նրանց որոշումների կայացման վրա, ամեն դեպքում ԿՍՊ գործունեության տեսակներից կարևոր նշանակություն է տալիս նաև ծառայությունների մատուցման և սպասարկման որակին, ինչպես նաև բնապահպանությանն ուղղված քայլերին:

ЛИЛИТ КОЛЯН
ВИГЕН ШАМИРЯН
РУЗАННА ХОСТИКЯН

**ВОСПРИЯТИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ,
СПОСОБЫ ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЙ И ЗНАЧИМОСТЬ В РА
(НА ПРИМЕРЕ СФЕРЫ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИЙ)**

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность (КСО), филантропия, бизнес деятельность, социальная деятельность, природоохрана, услуги

В статье рассматриваются некоторые проблемы корпоративной социальной ответственности как стимулирующего средства развития современного бизнеса путем обеспечения обратной связи с обществом. В частности, среди трех армянских мобильных операторов, по данным социологического опроса, восприятие КСО со стороны абонентов, способы проявлений КСО, значимость и влияние на принятие решений абонентов представлены в данной статье. В статье также представлены некоторые предложения и их обоснованность с целью повышения эффективности работы бизнеса.

LILIT KOLYAN
VIGEN SHAMIRYAN
RUZANNA KHOSTIKYAN

**COMPREHENSION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY, METHODS OF
EXPRESSION AND ITS IMPORTANCE FOR RA
(ON EXAMPLE OF TELECOMMUNICATION SPHERE)**

Key Words: corporate social responsibility (CSR), philanthropy, business activity, social activity, nature protection, services

The article considers certain issues of corporate social responsibility (CSR) performance as a tool for provision of feedback with society and promotion of modern business development. In particular, as a result of sociological research done among three Armenian mobile operator subscribers, comprehension of CSR performance, methods of expression, its significance and possible influence on subscribers decision making is presented in the article. In addition, certain proposals are grounded to raise business efficiency via CSR.

ТАТЬЯНА ОГАНЯН

*Кандидат экономических наук, Институт
экономики им. М.Котаняна НАН РА*

ПУТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В АРМЕНИИ

Ключевые слова: *сельское хозяйство, инвестиции, товаро-производители, кредитование, субсидирование, потребность, государственная поддержка, конкурентоспособность*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием сельского хозяйства, в частности, с улучшением состояния сельских товаропроизводителей, а также осуществлением производства сельхозпродукции, ее переработки, выпуска готовой продукции, реализации и получения доходов, а для этого необходимо активизировать инвестиционную сферу, которая зависит от правильного формирования инвестиционной политики.

В аграрном секторе экономики создались не вполне благоприятные условия для развития сельскохозяйственного производства, что может привести к потере продовольственной независимости страны. Происходит сокращение объемов производства и реализации сельскохозяйственной продукции, снижение урожайности и продуктивности скота. В период осуществления экономических реформ в стране сельхозпредприятия лишились государственной поддержки, низких цен на материальные ресурсы, столкнулись с массовой закупкой сельхозпродукции недобросовестными перекупщиками, отсутствием какой-либо приемлемой рыночной инфраструктуры. Финансовое состояние сельских товаропроизводителей уменьшилось, сократилось долгосрочное кредитование, возник дефицит собственных финансовых ресурсов, что и привело к кризису в инвестиционной сфере. Многие сельхозпредприятия лишились возможности осуществлять расширенное воспроизводство и окончательно утратили инвестиционную привлекательность. В итоге снизилось качество отечественной агропродукции. Трудности производителей по цепочке вызвали затруднения у перерабатывающих предприятий, так как они столкнулись с недостатком сырья в сочетании с его невысоким качеством. В итоге они стали рассматривать возможности интеграции для объединения процессов производства сырья и конечной продукции, а также привлечения дополнительных инвестиций. Одним из перспективных вариантов такого рода интеграции за последние годы в нашей стране является агропромышленный кластер. Создание агрокластера в продуктовой подотрасли АПК преследует цели удержания и увеличения доли на рынке, освоения рыночных ниш на соседних с конкурентом территорий. Основным признаком кластера является сочетание обязательной конкуренции, интеграции, инвестиционной ориентированности на географически определенной местности для получения регионального синергетического эффекта за счет сокра-

щения трансакционных издержек. С другой стороны, сосредоточение производства сельхозпродукции, ее переработки, выпуска готовой продукции, реализации, получение доходов, достаточных для расширенного воспроизводства в границах крупного интегрированного рыночного субъекта дает возможность регулировать конъюнктуру рынка на региональном и межрегиональном уровнях, полностью использовать конкурентные преимущества, обеспечить себе конкурентоспособность на оптовых продовольственных рынках. Для осуществления вышеперечисленных мероприятий необходимо активизировать инвестиционную сферу. Эффективность инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве зависит от формирования инвестиционной политики. Формирование инвестиционной политики является стратегически важным условием для развития сельскохозяйственного производства. Для улучшения экономического положения сельского хозяйства, государственную поддержку целесообразно совершенствовать в следующих направлениях: увеличение объемов бюджетной поддержки развития инвестиционных процессов в сельском хозяйстве; доведение уровня финансирования агропромышленного комплекса до 8-10 % расходной части бюджета; концентрация государственных ресурсов на приоритетные направления развития сельскохозяйственного производства; поддержка наиболее эффективных производств и ресурсосберегающих технологий; корректировка дотационной политики с ориентацией на выплату дотаций с учетом объема, качества эффективности производства товарной продукции; увеличение льготного кредитования сельских товаропроизводителей; установление государственного гарантирования возврата кредита.

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что инвестиционная привлекательность сельского хозяйства в значительной мере достигается наличием эффективных продуктов, стабильной и прогнозируемой системой государственной поддержки кредитования¹. Так например, для развития отрасли молочного скотоводства в настоящее время наиболее востребованы: кредиты на приобретение молодняка сельскохозяйственных животных и приобретение соответствующей техники; кредиты на проведение сезонных полевых работ и заготовку кормов. Вместе с тем сдерживающим фактором развития кредитования сельского хозяйства становится сокращение объемов субсидий из госбюджета. Есть мнение, что для повышения эффективности бюджетной поддержки базой для распределения субсидий на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам (займам), взятым на срок до одного года, между бюджетами субъектов республики должен быть не остаток ссудной задолженности по кредитам, а объем производства продукции в стоимостном выражении. Аналогичный подход – лимитирование объема субсидий по кредитам, заключенным на срок до одного года, исходя из объема производства продукции по-

¹ Гордеев А., Экономические механизмы регулирования агропромышленного производства, “Экономист” №6, 2008, с. 90-93.

лучателем субсидии должен применяться в рамках соглашений на предоставление субсидий конкретным получателям. Порядок предоставления субсидий на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам (займам) должен обеспечивать экономичность бюджетных расходов¹. Так, в Армении по решению правительства с 1.04.11 г. фермерам предоставляются льготные сельхозкредиты по ставке 14% годовых, из которых 4% субсидирует государство. Льготный период кредитов составляет 6 месяцев, после чего погашаются только проценты, на следующие оплаты отводится еще 6 месяцев. В рамках государственной программы, в 2014 г. было предоставлено около 20 тыс. кредитов, что говорит о высоких показателях продуктивности и возвратности средств. В то же время ожидается снижение процентной ставки по сельхозкредитам. Если кредитная ставка составляла в 2014 г. 14%, то она снизилась до 12-13%, что является достаточно доступным финансовым средством с учетом субсидирования 6% от ставки со стороны государства. Кроме того планируется подписать несколько программ с зарубежными инвестиционными банками. В этих программах смогут принять участие крупные фермеры.

В 2009-2013 гг. в рамках государственной поддержки были субсидированы различные программы, в том числе по водоснабжению и земледелию. Так, стоимость 1 куб.м воды обходилась землепашцам 11 драмов, вместо запланированных ранее 18 драмов, а для засева 1 га пшеницы и овса было выплачено 35000 драм. В рамках программы 2011-2013 гг. для каждого года предусматривалось выделить 550 млн.драмов. Однако сумма, выделенная на реализацию программы была использована на развитие семеноводства пшеницы и овса. Данные по осуществлению финансирования основных субсидированных программ приведены в нижеприведенной таблице².

Таблица 1

В сельском хозяйстве РА осуществляемое субсидирование и финансирование (2009-2013 гг.)

млн. драмов

Название мероприятий	Откл. (+,-) 2013 к 2012				Годы		
	абс.	отн. %	2009	2010	2011	2012	2013.
A	1	2	3	4	5	6	7
Объем с/х финанс. из госбюджета РА в том числе:	-9.5	82	11.5	7.8	6.4	11.5	10.0
В с/х субсидирование проц. ставки предоставленного кредита	0.05	8	-	-	0.25	0.58	0.63
Субсид.азот.удоб.	0.1	8	-	-	1.0	1.2	1.3
Субсид. диз. топлива	-0.4	19	-	-	1.4	2.1	1.7
Гос. поддержка с/х земледельцев	-0.07	11	1.60	0.55	0.55	0.62	0.55
Гос. поддержка водоснабжению	-0.7	18	5.2	4.7	4.2	3.9	3.2
Гос.поддержка по развитию семян	0.38	38	0.07	0.08	0.29	-	0.38

¹ Воловик Ю., Государственная поддержка – основа развития агрострахования, АПК: экономика, управление, №1, 2010, с. 42-47.

² Программа государственных затрат за 2011-2013 гг. в Армении, Ер., 2014, с. 218-219.

Исходя из данных таблицы, которые свидетельствуют о неравномерности объемов финансирования сельского хозяйства из госбюджета на 2009-2013 гг., правительство Армении в 2015 г. выделило на субсидирование сельскохозяйственных кредитов 1.2млрд драмов и приняло решение предусмотреть компенсацию в размере единой ставки в 6% по всем фермерским хозяйствам. Для развития сельского хозяйства необходимы долгосрочные кредиты с низкими процентными ставками. Правительство РА намерено в 2015 г. направить на субсидирование сельхозкредитов 1163млрд. драмов, что на 34% больше аналогичного показателя 2014 г¹.

В условиях ограниченности бюджетных ассигнований на поддержку кредитования в сельском хозяйстве целесообразно вести отбор инвестиционных проектов для субсидирования на этапе их разработки, а не на этапе уже заключенных кредитных договоров. Комиссия по координации вопросов кредитования агропромышленного комплекса осуществляет отбор инвестиционных проектов, подлежащих субсидированию, в соответствии с принятыми критериями. Если проект не пройдет конкурсного отбора, то риск невозврата кредита по данному проекту резко возрастает, поскольку при оценке его эффективности и окупаемости учитывается государственная поддержка. Таким образом, финансовыми “заложниками” действующего порядка при отборе инвестиционных проектов, подлежащих субсидированию, являются товаропроизводители, которые не могут провести реальную оценку эффективности и окупаемости проекта, и банки, у которых возрастает риск невозврата кредита, поэтому необходимо вести отбор проектов уже на этапе их разработки, то есть до заключения кредитного договора. Вместе с тем, необходимо усиливать роль субсидий для развития отраслей сельского хозяйства, имеющих низкую конкурентоспособность². Из анализа динамики годовых приростов видно, что ежегодно возрастает сумма валовой продукции сельского хозяйства. В то же время в темпах роста валового дохода наблюдается существенная неравномерность. Рассматривая показатели эффективности инвестиций можно отметить, что за последние годы сумма инвестиций в сельское хозяйство возросла. Важным направлением оценки эффективности инвестиционных вложений является оценка инвестиций на внедрение в производство новой технологии производства продукции сельского хозяйства. Следует отметить, что при рассмотрении инвестиционных проектов конкурсной комиссией в качестве приоритетных надо рассматривать проекты, предоставляемые агропромышленными интегрированными предприятиями, как наиболее стабильными и платежеспособными претендентами.

Следовательно, инвестиционная политика в сельском хозяйстве должна быть направлена на стимулирование восстановления кредитного механизма.

¹ Все данные взяты из сборников статистического управления за 2013 и 2014 годы.

² Зельднер А., Государственное регулирование агропромышленного сектора экономики, Вопросы экономики, №6, 2007, с. 63-90.

ՏԱՏՅԱՆԱ ՕՇԱՆՅԱՆ

ԱԳՐՈԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր. գյուղատնտեսություն, ներդրում, գյուղատնտեսական արտադրություն, վարկավորում, սուբսիդավորում, պահանջ, պետական աջակցություն, մրցունակություն

Հոդվածում քննարկվում են հարցեր, որոնք կապված են գյուղատնտեսության զարգացման հետ, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության ոլորտում ներգրավված արտադրողների գործունեության բարելավման, գյուղմթերքների արտադրության, դրա մշակման, իրացման և եկամուտ ստանալու հետ: Այդ ամենն իրականացնելու համար հարկավոր է ակտիվացնել ներդրումային ոլորտը, որը կախված է ճիշտ ներդրումային քաղաքականությանից: Քննարկվում են նաև ագրոարդյունաբերության համալիրի սուբսիդավորման և վարկավորման հիմնահարցերը:

TATYANA OHANYAN

APPROACHES FOR DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN RA

Key Words: agriculture, investments, producers of agricultural products, granting loans, subsidizing, requirement, state support, competitiveness

The article addresses issues of agriculture development, particularly, improvement of conditions for producers of agricultural items, increase of agricultural food production and processing, and increase in sales and higher incomes. To make all this possible, investment climate requires improvement by making respective changes in investment policy. Issues of subsidizing the agro-industrial complex and providing loans are discussed in the article.

ՀՌԻՓՍԻՄԵ ՕՍԻՊՅԱՆ

Ասպիրանտ, ՀՊՏՀ

ԱՊՀ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՎ ՑԱԾՐ-ՄԻՋԻՆ ԵԿԱՄՏԱԲԵՐՈՒԹՅԱՄԲ ԶԱՐԳԱՑՈՂ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ ՀՀ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հիմնաբառեր. ՀՀ տնտեսություն, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքներ, տեխնոլոգիական զարգացում, համեմատական վերլուծություն

Երկրի՝ գիտատեխնիկական առաջընթացին պատրաստվածության աստիճանի գնահատման, կայուն զարգացման ապահովման, արտադրողական ուժերի ինտելեկտուալիզացիայի,

տնտեսական գործունեության ակտիվացման, ազատականացման, երկրի մրցունակության կատարելագործման պոտենցիալի բացահայտման նկատառումներով արդիական է դառնում տեղեկատվական ենթակառուցվածքների ընդհանուր մակարդակի գնահատման խնդիրը: Այդ կապակցությամբ տվյալ հետազոտության շրջանակներում իրականացվել է ՀՀ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների ընդհանուր մակարդակի հետազոտություն և համեմատական վերլուծություն:

Երկրի՝ գիտատեխնիկական առաջընթացին պատրաստվածության աստիճանի գնահատման, կայուն զարգացման ապահովման, արտադրողական ուժերի ինտելեկտուալիզացիայի, տնտեսական գործունեության ակտիվացման, ազատականացման, երկրի մրցունակության կատարելագործման պոտենցիալի բացահայտման նկատառումներով արդիական է դառնում տեղեկատվական ենթակառուցվածքների ընդհանուր մակարդակի գնահատման խնդիրը: Այդ կապակցությամբ իրականացվել է ՀՀ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների ընդհանուր մակարդակի հետազոտություն և համեմատական վերլուծություն:

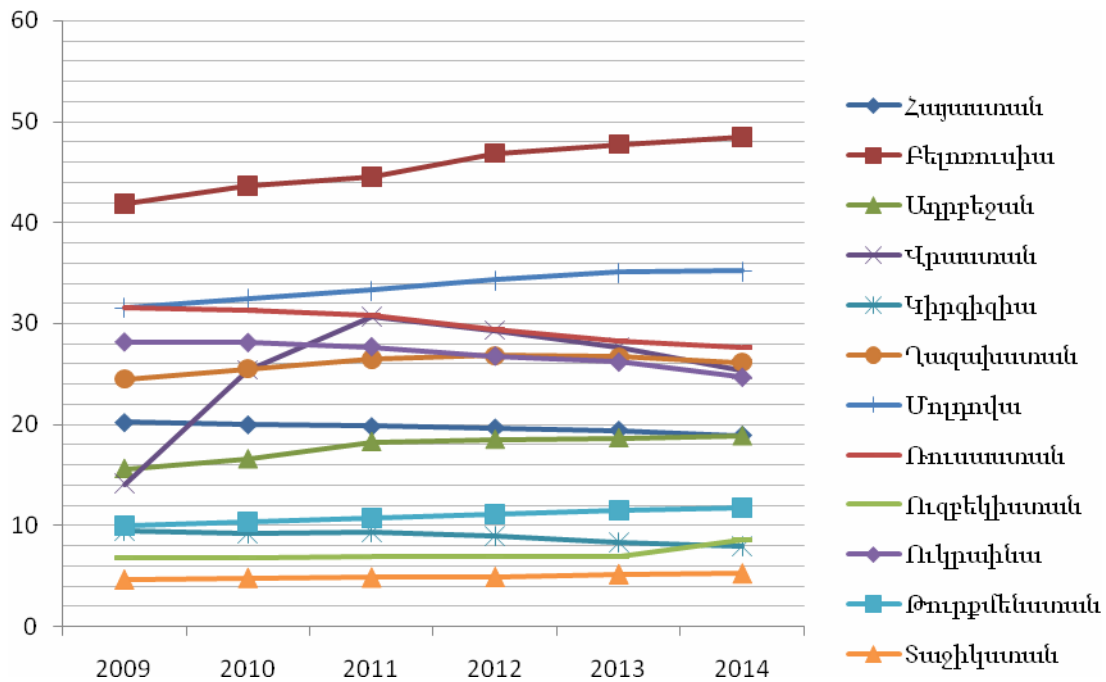
Հետազոտության մեջ ներգրավված երկրների ընտրությունը պայմանավորված է ռացիոնալ ընտրության սկզբունքով: Համեմատական վերլուծությունն ավելի իրատեսական և արդյունավետ կլինի, եթե ՀՀ-ի տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների զարգացման փաստացի մակարդակը, աճի տեմպերը, առանձին ցուցանիշների ճկունությունը համեմատվեն տնտեսական զարգացման, տնտեսական գործունեություն ծավալելու պայմանների՝ Հայաստանի Հանրապետությանը մոտ բնութագրիչներ ունեցող երկրների հետ: Դա է պատճառը, որ համեմատական վերլուծություն է իրականացվել ցածր միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրների¹ ցանկից 35-ի² տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների մակարդակը բնութագրող միջազգային ստանդարտ ցուցանիշների շրջանակում:

Պայմանավորված տարածաշրջանային առանձնահատկությունների ազդեցությամբ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների զարգացման օրինաչափություններով՝ զուգահեռ համեմատական վերլուծություն է իրականացվել նաև ԱՊՀ երկրների համապատասխան ցուցանիշների հետ:

Դիտարկված ցուցանիշներից առաջինների շարքում ֆիքսված հեռախոսակապի գծերն են (տե՛ս գծ. 1):

¹ <http://data.worldbank.org/income-level/LMC>

² Ցածր-միջին եկամտաբերությամբ երկրների դասին պատկանում է 51 երկիր: Դրանցից ուսումնասիրվել են միայն այն երկրները, որոնք ապահովել են հանրո՞րեն հասանելի վիճակագրական տվյալներ:

Գծապատկեր 1. Ֆիքսված հեռախոսակապի գծեր՝ 100 բնակչի հաշվով (ԱՊՀ)

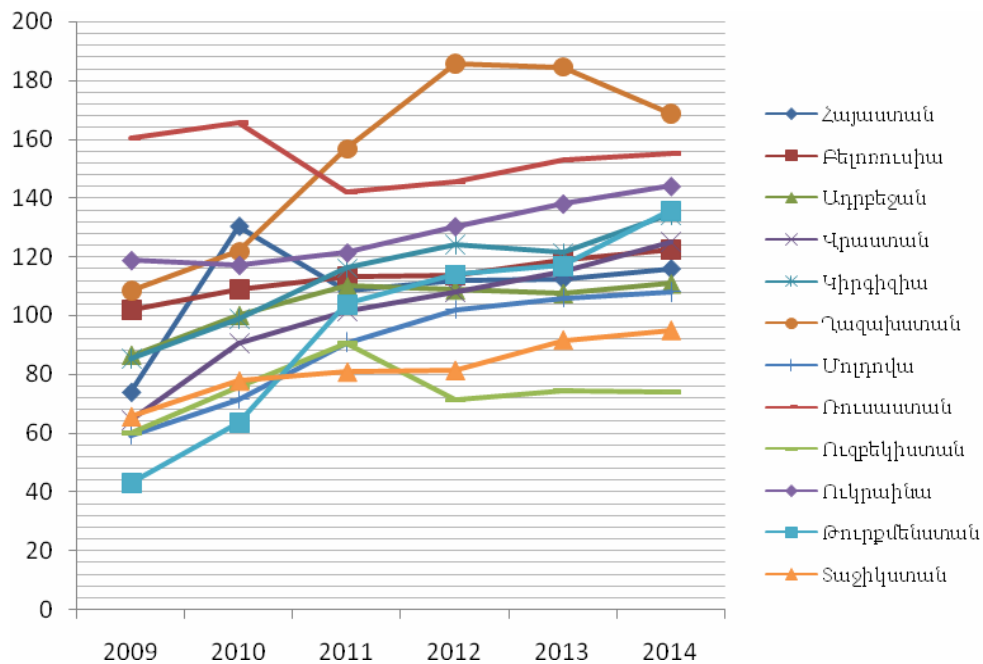
ՀՀ-ում ֆիքսված հեռախոսագծերի տարածման միջին աճի տեմպը թե՛ ԱՊՀ երկրների թվում, թե՛ ցածր ու միջին եկամտաբերությամբ երկրների համեմատ բավական բարձր է: ԱՊՀ երկրների համեմատականում ՀՀ-ն զբաղեցրել է 3-րդ տեղը (տե՛ս աղյուսակ 1), իսկ դիտարկված ցածր միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրների թվում 4-րդ-ն է:

Աղյուսակ 1

100 բնակչի հաշվով ֆիքսված հեռախոսակապի տարածման միջին աճի տեմպերը ԱՊՀ երկրների շրջանում

1	Թուրքմենստան	1.28047033	7	Տաջիկստան	1.07850541
2	Վրաստան	1.148217602	8	Ուզբեկստան	1.056358828
3	Հայաստան	1.133173591	9	Ադրբեջան	1.053447271
4	Մոլդովա	1.13152385	10	Ուկրաինա	1.039865026
5	Ղազախստան	1.100613741	11	Բելառուս	1.038184747
6	Ղրղզստան	1.09784295	12	Ռուսաստան	0.996373856

Ինչ վերաբերում է 100 բնակչի հաշվին բջջային շարժական հեռախոսակապի բաժանորդագրություններին (տե՛ս գծ. 2), Հայաստանը ԱՊՀ պետությունների շարքում բաժանորդագրման միջին աճի տեմպով զիջում է Թուրքմենստանին և Վրաստանին (տե՛ս աղյուսակ 2), իսկ ցածր-միջին եկամտաբերությամբ երկրների թվում ՀՀ-ն 16-րդն է:

Գծապատկեր 2. Բջջային շարժական հեռախոսակապի բաժանորդագրություններ՝ 100 բնակչի հաշվով (ԱՊՀ)

Աղյուսակ 2

100 բնակչի հաշվով բջջային շարժական հեռախոսակապի բաժանորդագրությունների աճի միջին արագությունը ԱՊՀ երկրների շրջանում

Թուրքմենստան	1.28047	Տաջիկստան	1.078505
Վրաստան	1.148218	Ուզբեկիստան	1.056359
Հայաստան	1.133174	Ադրբեջան	1.053447
Մոլդովա	1.131524	Ուկրաինա	1.039865
Ղազախստան	1.100614	Բելառուս	1.038185
Ղրղզստան	1.097843	Ռուսաստան	0.996374

Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել է ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և ֆիքսված լայնաշերտ կապի սակագնի փոխկապվածությունը: Ռեգրեսիոն մոդելների վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել է բաժանորդագրությունների քանակի ճկունությունը՝ կախված սակագնից:

Ինչպես գիտենք, տնտեսական երևույթների բնութագրման համար կառուցում են ֆունկցիոնալ կախվածության մոդելներ և կիրառում ռեգրեսիոն վերլուծություն:

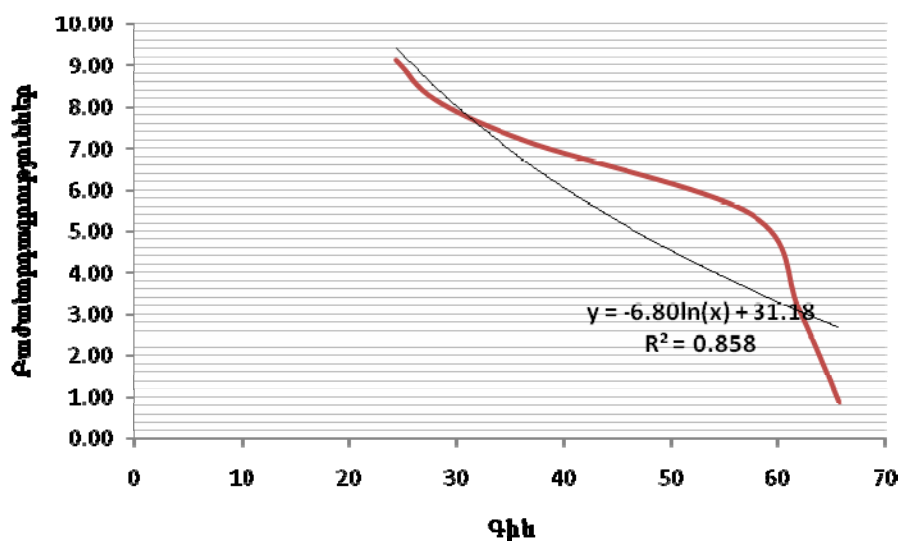
Դիտարկվող երևույթի մաթեմատիկական մոդելի կառուցման համար նախ և առաջ որոշվում է ֆունկցիոնալ կախվածության ձևը: Այդ հարցում ուղենիշ է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ որոնելի ֆունկցիայի գրաֆիկը պետք է հնարավորինս մոտ անցնի

փորձառնական կետերին: Այլ կերպասած՝ տրենդի գծի շեղումը կետային դիագրամի հետագծից պետք է լինի մինիմալ և համաչափ:

Այդ սկզբունքի կիրառման արդյունքում, դիտարկված երկրների համար ընտրվել են համապատասխան մոդելները: ՀՀ-ի համար որպես մոդելի հիմք ընտրվել է լոգարիթմականը (տե՛ս գծ. 3): Այս մոդելը գծային է ըստ պարամետրերի, այսինքն, լոգարիթմելով փոփոխականները, ռեգրեսիայի գործակիցները կարելի է հաշվարկել նվազագույն քառակուսիների մեթոդով, քանի որ լոգարիթմելիս փոխվում են միայն փոփոխականների տվյալների արժեքները: Ընդ որում, տվյալ մոդելի կիրառման դեպքում հատկանշականն այն է, որ գործակիցը ցույց է տալիս կախյալ փոփոխականի էլաստիկությունը անկախ փոփոխականի նկատմամբ, այսինքն կախյալ փոփոխականի տոկոսային արտահայտությամբ փոփոխությունը անկախ փոփոխականի տոկոսային փոփոխության նկատմամբ:

Հարկ է նշել նաև, որ լոգարիթմական մոդելում ազատ անդամը ձեռք է բերում երկրորդական նշանակություն¹:

Դետերմինացիայի գործակիցը իր հերթին վկայում է ռեգրեսիոն մոդելի հաջողվածության մասին: Այն ցույց է տալիս, թե որքանով է ընտրված մոդելը համապատասխանում իրականությանը:

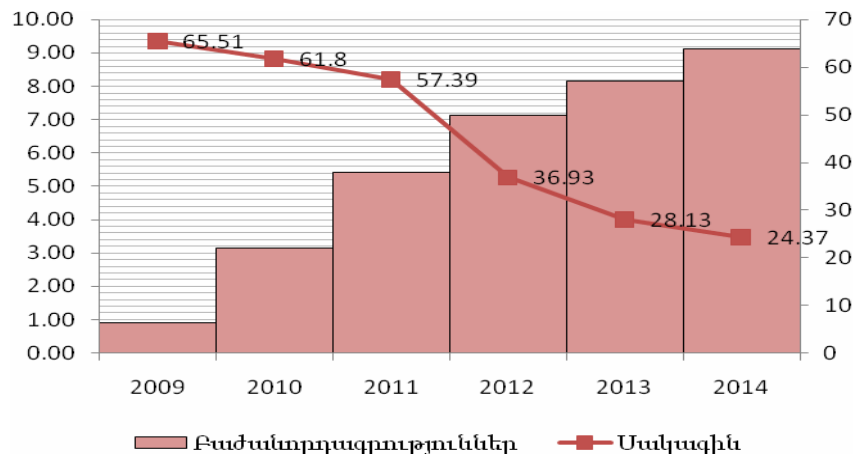

Գծապատկեր 3. ՀՀ-ում ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների (100 բնակչի հաշվով) ճկունությունը՝ կախված սակագնից

Ինչպես երևում է գծապատկեր 3-ից, դետերմինացիայի գործակիցը բավական մեծ արժեք ունի, ինչը վկայում է մոդելի ճիշտ ընտրության մասին և նշանակում է, որ հարյուր բնակչի հաշվով ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների դինամիկան 85%-ով բացատրվում է ֆիքսված լայնաշերտ կապի գնով:

¹ Ղուշյան Լ., Տարրական էկոնոմետրիկա, Եր., 2002:

Փաստորեն էլաստիկության գործակցի արժեքը -6,809 է: Դա էլ վկայում է այն մասին, որ սակագնի 1% անկումը բերում է բաժանորդագրությունների շուրջ 7% աճի: Գործակցի բացասական նշանը վկայում է հակադարձ կապի մասին, ինչը ակնհայտ երևում է հենց ՀՀ-ում ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և ֆիքսված լայնաշերտ կապի սակագնի հիստոգրամից (տե՛ս գծ. 4):

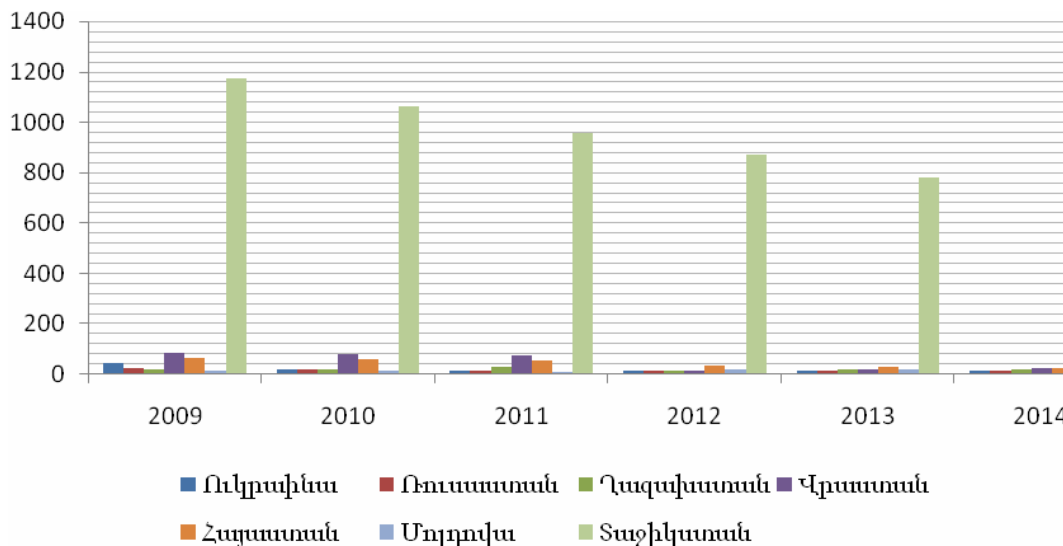
Գծապատկեր 4. ՀՀ-ում ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և ֆիքսված լայնաշերտ կապի սակագնի հիստոգրամ

ԱՊՀ երկրների համապատասխան ռեգրեսիոն մոդելներիկազմումը և վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել, բացառությամբ Ղրղզստանի, Ղազախստանի և Մոլդովայի¹, մյուս երկրներում ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների քանակն իսկապես մեծապես կախված է սակագնից, ինչպես և Հայաստանում, գործակիցների նշանները, անկախ մոդելի տեսակից, բացասական են, այսինքն այդ կախվածությունը հակադարձ է: Ինչ վերաբերում է բաժանորդագրությունների քանակի ցուցանիշի ճկունությանը՝ գնից կախված, աղյուսակ 5-ից ակնհայտ է, որ ԱՊՀ երկրների հետ համեմատ, ՀՀ-ում այն ամենաբարձրն է:

Ինչ վերաբերում է ցածր միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրներին, ընդհանուր օրինաչափությունները դիտարկված նախորդ օրինակների հետ համընկնում են՝ կախվածությունը բաժանորդագրությունների քանակի և սակագնի միջև հակադարձ է, էլաստիկության գործակիցը դիտարկված երկրների մեծ մասում բազմիցս գերազանցում է ՀՀ-ի համապատասխան ցուցանիշը, իսկ ավելի փոքր մասում չափազանց փոքր է, ինչը վկայում է ֆիքսված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների քանակի դինամիկայի հարցում սակագնից բացի այլ գործոնների կարևորության մասին:

¹ Նշված երեք երկրների համար դիտարկված մոդելներում դետերմինացիայի գործակցի ցածր արժեքը վկայում է մոդելի անհուսալիությունը:

Ֆիքսված լայնաշերտ կապի սակագների հետ կապված, հատկանշական է նաև, որ ՀՀ-ում այդ ցուցանիշը միշտ բավական ցածր է եղել (տե՛ս գծ. 5), իսկ 2014 թվականի դրությամբ ԱՊՀ երկրների շարքում ՀՀ-ն այդ ցուցանիշով հինգերորդ տեղում է:

Գծապատկեր 5. Ֆիքսված լայնաշերտ կապի սակագներ (ԱՊՀ)

Բջջային շարժական լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և դրա ամսական սակագնի փոխկապվածությունն իր հերթին ուսումնասիրվել է միևնույն մոտեցմամբ և այդ հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ դիտարկված ԱՊՀ և ցածր միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրներում, բաժանորդագրությունների դինամիկան որոշող հիմնական գործոնը սակագինը չէ: Այդ մասին են վկայում վերլուծության արդյունքում բացահայտված օրինաչափությունները: Այսպես, ի սկզբանե ՀՀ-ում շարժական լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և կապի գնի ցուցանիշների միջև կախվածությունն արտահայտող ռեգրեսիոն մոդելը անհաջող էր, ինչը հետևում է դետերմինացիայի գործակցի չափազանց փոքր արժեքից (տե՛ս աղյուսակ 3) և էլաստիկության ցուցանիշի դիտարկումը դարձնում անիմաստ:

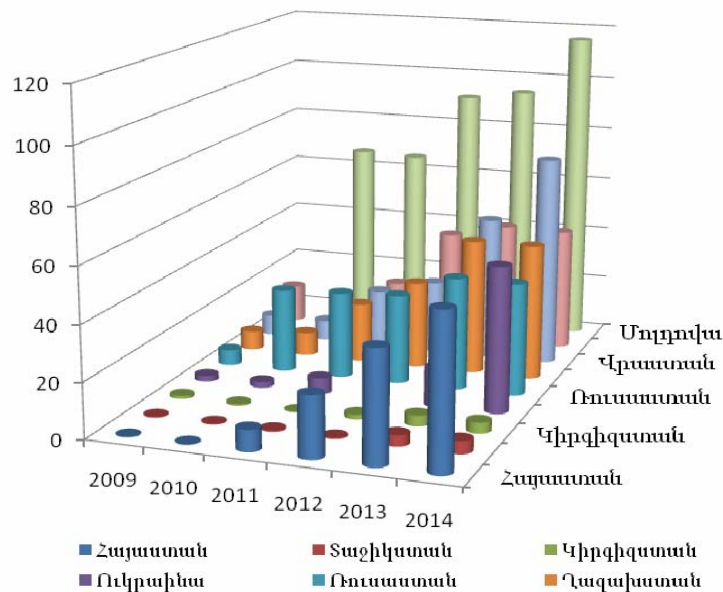
Նշված օրինաչափությունը առկա է եղել դիտարկված 33 երկրներից 26-ում. ԱՊՀ պետություններից միայն Ադրբեյջանում է ռեգրեսիոն մոդելը եղել որակյալ ($R^2 = 0.9167$), իսկ ցածր ու միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրներից՝ ընդամենը 6-ում:

Բայց անգամ դետերմինացիայի գործակցի բարձր արժեքով մոդելներում, օրինակ՝ հակադարձ կախվածության բացակայությունը, ինչը նշանակում է սակագնի աճին զուգահեռ բաժանորդագրությունների քանակի աճ, վկայում է այն մասին, որ բջջային լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների դինամիկայի վրա ազդող հիմնական գործոնը սակագինը չէ:

ԱՊՀ երկրներում բջջային շարժական լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունների և դրա սակագնի ռեգրեսիոն մոդելները

Հայաստան	Ադրբեջան	Ղազախստան	Ռուսաստան
$y = 29.279e^{-0.228x}$	$y = 25.003\ln(x) + 70.17$	$y = -39.4\ln(x) - 37.619$	$y = -59.74\ln(x) - 65.711$
$R^2 = 0.018$	$R^2 = 0.9167$	$R^2 = 0.7479$	$R^2 = 0.7387$
Վրաստան	Մոլդովա	Ուկրաինա	
$y = 33.19e^{-4.955x}$	$y = 8814.6e^{-21.79x}$	$y = 5.7366e^{-0.831x}$	
$R^2 = 0.3593$	$R^2 = 0.7003$	$R^2 = 0.4406$	

Դիտարկված հաջորդ ցուցանիշը միջազգային ինտերնետ թողունակությունն է, որի էությունը կապի հիմնական օպերատորների կողմից առաջարկվող կապի արագությունն է: Դեռ 2008 թվականի դրությամբ ՀՀ-ի այս ցուցանիշի արժեքը հավասար է երկու տասնորդականի: 2015 թվականի դրությամբ ԱՊՀ երկրների շարքում ՀՀ-ն 3-րդ տեղում է (տե՛ս գծ. 6), ցուցանիշի աճի միջին տեմպով առաջինն է, իսկ ցածր միջին եկամտաբերությամբ երկրների հետ համեմատած, այս ցուցանիշով Հայաստանը զիջում է միայն Ֆիլիպիններին:

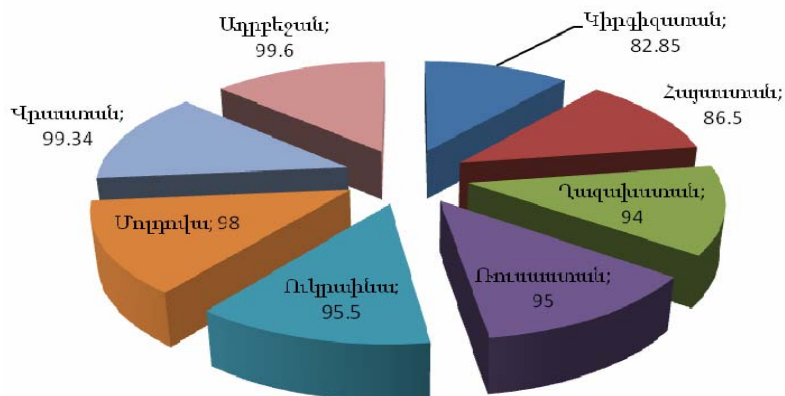

Գծապատկեր 6. Միջազգային ինտերնետ թողունակություն, ԱՊՀ երկրներ, 2015 թ.

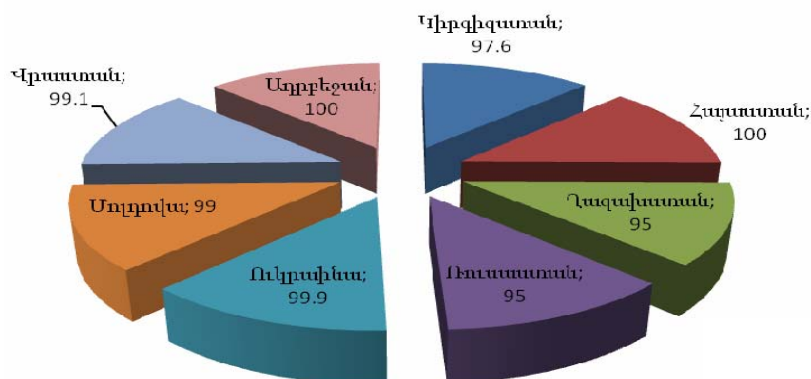
Հեռահաղորդակցական և տեղեկատվական ենթակառուցվածքների օգտագործման պոտենցիալ հնարավորությունը՝ շարժական բջջային ծառայությունը կիրառելու տեսական կարողությունը, եթե մարդն ունի բջջային հեռախոս և բաժանորդագրություն, արտահայտվում է շարժական բջջային կապի ազդանշանի տարածման շրջանակներում

եղած բնակչության տոկոսով: ՀՀ համապատասխան ցուցանիշի արժեքը բավական բարձր է (տե՛ս գծ. 7,8):

ՏՀՏ ենթակառուցվածքների ընդհանուր մակարդակը նկարագրող ցուցանիշներից է նաև Հանրային ինտերնետ հասանելիությամբ կենտրոններով տարածաշրջանների տոկոսը, որի հետ կապված վիճակագրական տվյալներ դեռևս հասանելի չեն դիտարկված որևէ երկրի համար:

Գծապատկեր 7. Շարժական բջջային հեռախոսակապի ցանցում ընդգրկված բնակչության տոկոսը, ԱՊՀ, 2009 թ.

Գծապատկեր 8. Շարժական բջջային հեռախոսակապի ցանցում ընդգրկված բնակչության տոկոսը, ԱՊՀ, 2014 թ.

Ընդհանուր առմամբ, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների զարգացման աճի տեմպերի, ներուժի և պատրաստվածության աստիճանի դիտարկված ցուցանիշներ արժեքների, կատարված վերլուծությունների հիման վրա, կարող ենք արձանագրել, որ ԱՊՀ երկրների շարքում ՀՀ-ին հաջողվում է հիմնականում մնալ առաջատար եռյակի մեջ, վատագույն դեպքում՝ հայտնվել հինգերորդ տեղում: Իսկ ցածր ու միջին եկամտաբերությամբ զարգացող երկրների համեմատ, թեև առաջատարների շարքում ՀՀ-ն դեռևս չկա, բայց դեպքերի մեծամասնությունում միջին հորիզոնականներ-

րում է և բնութագրվում է աճի համեմատական արագ տեմպերով, ինչը չօգտագործված ներուժի շուտափույթ իրացման հեռանկարներ է խոստանում:

РИПСИМЕ ОСИПЯН

**СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНФОРМАЦИОННЫХ ИНФРАСТРУКТУР
АРМЕНИИ СО СТРАНАМИ СНГ И РАВИВАЮЩИМИСЯ СТРАНАМИ С НИЗКИМ И
СРЕДНИМ УРОВНЕМ ДОХОДОВ**

Ключевые слова: экономика РА, ИКТ инфраструктуры, технологическое развитие, сравнительный анализ

Для определения степени готовности страны к научно-техническому прогрессу, оценки фактического уровня технологического развития и выявления потенциала устойчивого развития информационных и коммуникационных инфраструктур, а также для прогнозирования перспектив развития, в первую очередь, возникает проблема анализа всех доступных цифровых данных.

Для получения полноценной картины сложившейся ситуации в Армении, в статье были исследованы динамика внутренних развитий информационных и коммуникационных инфраструктур с одной стороны, и соответствующий сравнительный анализ с другой - учитывая региональные и экономические особенности исследованных стран.

HRIPSIME OSIPIYAN

**COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF INFORMATION INFRASTRUCTURES OF ARMENIA
IN COMPARISON WITH CIS AND
DEVELOPING COUNTRIES WITH LOW AND MIDDLE INCOME**

Key Words: economy of RA, ICT infrastructures, technological development, comparative analysis

To determine the country's degree of readiness for scientific and technical progress, to assess the actual level of technological development and identify the potential for sustainable development of information and communication infrastructures as well as predict the perspectives of development, an urgent problem of analysis of all available digital data arises.

To obtain a complete picture of real situation in Armenia the research of dynamics of internal development of information and communication infrastructure, on the one hand, and the corresponding comparative analysis with consideration of regional and economic features of the countries' surveyed, on the other, was done in the article.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ 3. *ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ*

1.	Ավետիսյան Սամվել Ավետիսյան Աշոտ	Գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման աճի և բազմազանեցման հնարավորությունները ՀՀ-ում.....	5
2.	Ավետիսյան Սամվել Բաբաջանյան Սուրեն	Սփյուռքի դերը ՀՀ տնտեսության զարգացման գործում.....	10
3.	Ալեքսանյան Հրանուշ	Ցեմենտի շուկայի զարգացման տնտեսական և էկոլոգիական հիմնախնդիրները ՀՀ-ում.....	14
4.	Աղաջանյան Գագիկ	Սննդակարգի բարելավման խնդիրները որպես կայուն զարգացման հենասյուներ.....	19
5.	Աղաջանյան Լուսինե	Արտասահմանյան վարկերի արդյունավետության գնահատականը.....	25
6.	Այվազյան Նորա	Այլընտրանքային էներգետիկ համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները.....	29
7.	Անանյան Անուշ	Օտարերկրյա ներդրումները Հայաստանում.....	33
8.	Առաքելյան Ռուզաննա	ՀՀ անտառային ռեսուրսների պահպանության խնդիրները.....	37
9.	Ասլանյան Սերգեյ	Տարածքային կայուն զարգացումը որպես տնտեսական քաղաքականության կարևոր ուղղություն.....	42
10.	Ավագյան Հարություն	Պետական պարտատոմսերի ֆյուչերսների տոկոսային եկամուտը (CARRY-Ն).....	46
11.	Ավանեսովա Մարիա	Սոցիալական շերտակազմություն: Էությունը, հիմնական հասկացություններն ու սոցիալական շերտակազմության հիմնական տեսությունները..	54
12.	Աֆյան Նադեժդա	Ռազմավարական էկոլոգիական գնահատման գիտական բովանդակությունը և կիրառման նշանակությունը ազգային բնապահպանական փորձագիտական պրակտիկայում.....	59
13.	Գրիգորյան Արմեն	ՀՀ սննդամթերքի արդյունաբերության ճյուղի մրցունակության խնդիրները ԵԱՏՄ ներքին շուկայում.....	64
14.	Գրիգորյան Արմեն Մկրտչյան Տաթև	ԵԱՏՄ, թե՞ ռուսական շուկա: Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ-ին անդամակցության հետևանքները և տնտեսությանն առաջադրված նոր մարտահրավերները.....	70

15. Գրիգորյան Կարեն	ՀՀ արտահանման դիվերսիֆիկացման հնարավորությունները.....	77
16. Գրիգորյան Կարմեն	Իսրայելի կրթական ծառայությունների միջազգայնացման փորձի կիրառման հնարավորությունները ՀՀ-ում.....	81
17. Գևորգյան Դիանա	ՀՀ ազգային մրցունակության վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրություն.....	87
18. Դավոյան Աշոտ	Արտահանման բազմազանեցման հեռանկարները և ներմուծման փոխարինման ռազմավարությունը կոշիկի արտահանման խթանման օրինակով.....	91
19. Դավոյան Սամսոն Քթոյան Արմեն	Տնտեսության սահմանադրականության մակարդակի գնահատումը համաթվի միջոցով....	98
20. Դալլաքյան Մերի	Զբոսաշրջային ոլորտի պետական կարգավորման մոդելները.....	104
21. Եղիազարյան Աշոտ Անտոնյան Անահիտ	ՀՀ էներգետիկ քաղաքականության հիմնախնդիրները.....	108
22. Եղիազարյան Քրիստինե	ՀՀ օդային փոխադրումների մրցունակությունը միջազգային մրցունակության ցուցանիշների համադրության մեջ.....	112
23. Էգնատոսյան Գոհար	Անշարժ գույքի արժեքների բազմությունը և դրանց գնահատման առանձնահատկությունները	118
24. Թադևոսյան Զոյա Գալոյան Դիանա	Արտահանման խթանման ռազմավարության արդյունավետության քանակական ու որակական գնահատականը.....	123
25. Թավադյան Աշոտ	ԵԱՏՄ երկրների տնտեսական քաղաքականության համաձայնեցման սկզբունքները.....	128
26. Թերզյան Տիգրան Թերզյան Հարություն	ՀՀ տարադրամի հետազոտումը էկոնոմետրիկ մոդելների միջոցով.....	132
27. Իգնատով Սերգեյ	Ազգային տնտեսությունում ներդրումային ներուժի ձևավորման և օգտագործման մեխանիզմները և կառուցվածքը.....	138
28. Իշխանյան Իրինա	Զբոսաշրջությունը որպես ԼՂՀ տնտեսության գերակա ճյուղ.....	145
29. Կարապետյան Լուսինե Հովսեփյան Գայանե	Կենսաթոշակային համակարգի տարբեր մոդելների արդյունավետության գնահատման մոտեցումները.....	153

30. Կարապետյան Ծովինար	Վենչուրային հիմնադրամների զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում.....	159
31. Կիրակոսյան Վերգինե	Տեխնոպարկերը, տեխնոպոլիսները որպես վենչուրային բիզնեսի հիմք.....	163
32. Հակոբյան Էդուարդ	Պետական պարտքի բեռը աշխարհում: 21-րդ դարի մարտահրավերներ.....	167
33. Հարությունյան Նարեկ	Ռեկրեացիայի պլանավորումն ու կառավարումը տնտեսության տարածական համաչափ և կայուն զարգացման համատեքստում.....	172
34. Հարությունյան Հասմիկ	Ինտերակտիվ դասի կառուցումը տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ.....	179
35. Հովհաննիսյան Հայկազ	ՀՀ տնտեսության արտաքին հատվածի բարելավման հիմնախնդիրը.....	183
36. Հովակիմյան Արփինե	Մասնագիտական կողմնորոշման դերը կրթական համակարգի և աշխատաշուկայի հիմնախնդիրների լուծման համատեքստում.....	189
37. Մաթոսյան Մարինե	Բնակչության տարածքային ինքնակազմակերպումը որպես ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործոն.....	193
38. Մանասյան Վոլոդյա	Աշնանացան հացահատիկային մշակաբույսերի արտադրության կազմակերպման էկոլոգատնտե- սական արդյունավետությունը ՀՀ-ում.....	197
39. Մանգասարյան Ռուզաննա	ԼՂՀ ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման ուղիները.....	204
40. Մատիկյան Հասմիկ	CHILD/երեխա հասկացությունով վերափնաստավորված կառույցներ անգլերեն և հայերեն լեզվամշակույթներում.....	210
41. Մարգարյան Ատոմ Սոլոդովնիկով Սերգեյ Պետրոսյան Արսեն	Գործարարության վարման դյուրինությունը ԵԱՏՄ երկրներում. համեմատական վերլուծություն.....	216
42. Մարգարյան Ատոմ Թերզյան Հարություն	Արտաքին առևտրի տնտեսամաթեմատիկական գնահատումը և կանխատեսումը տնտեսության մրցունակության բարձրացման համատեքստում.	222
43. Մարգարյան Թամարա	Հնդկաստանը որպես արդի համաշխարհային տնտեսության նոր առաջատար.....	228
44. Մարգարյան Անուշ	Տեղեկատվական փաստաթղթաշրջանառության և հարկերի հաշվանցման էլեկտրոնային դաշտի զարգացման ալգորիթմ.....	236

45. Մելքումյան Անահիտ	Միգրացիոն գործընթացները ՀՀ-ի և ԱՊՀ անդամ երկրների միջև.....	244
46. Մելքումյան Միքայել	Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական զարգացման խնդիրները ԵՏՄ շրջանակներում...	249
47. Մխիթարյան Լուսինե	ՀՀ արտաքին առևտրային քաղաքականության առանձնահատկությունները.....	252
48. Մկրտչյան Թաթուլ	Երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մեթոդաբանական մոտեցումները.....	258
49. Մկրտչյան Անահիտ	Ստվերային տնտեսության գնահատման սկզբունքները.....	267
50. Մկրտչյան Արա	ՀՀ արտահանման համեմատական առավելությունները.....	270
51. Մկրտչյան Մանուշակ	Աշխատանքի ու զբաղվածության գենդերային վերլուծությունը և գենդերային սոցիալական քաղաքականության իրականացման հնարավորությունները ԼՂՀ-ում.....	276
52. Մովսեսյան Վիկտորյա	Ռազմավարական էկոլոգատնտեսական գնահատման մեթոդաբանության ներդրման համեմատական վերլուծությունը (Պորտուգալիայի օրինակով).....	282
53. Մուրադյան Գայանե	Աշխատուժի միգրացիան տնտեսական գլոբալացման պայմաններում.....	285
54. Մուրադյան Արշակ	Տնտեսական ինտեգրման առանձնահատկությունները եվրասիական տարածաշրջանում.....	290
55. Նազարյան Գրիգոր Հախվերդյան Դավիթ	Արտաքին առևտրի տրանսպորտային ենթակառուցվածքները.....	296
56. Շահրիմանյան Թերեզա	Բարձրագույն կրթության կառավարման ազգային մոդելները և միջազգայնացման գործընթացները արդի պայմաններում.....	302
57. Շեկոյան Նարինե	Ազատ տնտեսական գոտիների դերը համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրման գործում.....	309
58. Շիրինյան Անուշ	ՀՀ բնակչության աղքատության տարածաշրջանային առանձնահատկությունների վերլուծությունը բազմաչափ խմբավորումների մեթոդով.....	314

59. Պանդուխտյան Ջուլիետտա	Անգլերենի՝ որպես երկրորդ օտար լեզվի խառը ուսուցմամբ դասերի նախագծման հիմունքներ....	318
60. Պոտոսյան Ակսել	Շրջանացումը և համալիրային տիպայնացումը որպես ՀՀ-ի նման լեռնային երկրների գյուղական բնակատեղերի ու տարաբնակեցման հեռանակարային պլանավորման ու զարգացման և կառավարման հիմք.....	322
61. Սամվելյան Նազենիկ	Նվազագույն աշխատավարձը որպես պետական սոցիալական երաշխիք Հայաստանի Հանրապետությունում.....	328
62. Սամվելյան Հերմինե	Միասնական կրթական տարածք: Բլումի տաքսոնոմետրիան.....	333
63. Վարդանյան Գոհար Մամիկոնյան Գառնիկ Վարդանյան Հասմիկ	ՀՀ բնակչության կողմից կենսապես կարևորագույն սննդամթերքի սպառման դինամիկայի վիճակագրական ուսումնասիրություն.....	336
64. Վարդանյան Տաթևիկ	Աշխատուժի միջազգային միգրացիայի առկա վիճակն ու ազդեցությունը համաշխարհային տնտեսության վրա.....	341
65. Վարդանյան Սուսաննա Մելքումյան Անահիտ	Զբաղվածության և աղքատության հիմնախնդիրները ՀՀ առանձին մարզերում.....	348
66. Տերտերյան Ռոբերտ Հայրապետյան Լիանա	Ապրանքային պաշարների կառավարման կատարելագործման ուղիները.....	353
67. Փախյան Աննա	Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները համաշխարհային տնտեսությունում. միջազգային միտումներ.....	357
68. Քամալյան Ռոբերտ	ՀՀ միգրացիոն գործընթացների կառավարումը..	363

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ 4. *ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ*

1. Ալբու Անժելա Պրելիպցեան Գաբրիելա	Տեխնոլոգիական ներդրումների միտումները և նորաստեղծությունը.....	371
2. Ասլանյան Ռիմա	Ինքնաուսուցումը որպես ուսուցման գործընթացի կարևոր նախադրյալ.....	375
3. Երվանդյան Զուխրա	Գրիգոր Գուրգադյանի էսսեների պատկերավորման համակարգը.....	378
4. Կոզորիչի Անժելա- Նիկոլետտա Լուսյան Մարիաննա	«Անշարժ գույքի ֆոնդի» ներդրումային ռազմավարությունն ու արժեթղթերի պորտֆելի վերլուծությունը.....	383

5. Կարապետյան Վիդեա Ավագյան Լյուսյա	Մայրենի լեզվի ազդեցությունը ռուսաց լեզվի ուսումնասիրության գործընթացում ոչ մասնագիտական լսարանում.....	389
6. Հայրապետյան Ալբերտ	Ն. Մաքիավելլիի «Տիրակալը» տրակտատի ակնարկ.....	395
7. Ղազարյան Լիլիթ Շահինյան Անահիտ	Ուսանողակենտրոն ուսուցման առանձնահատկությունները օտար լեզվի դասընթացում.....	403
8. Մելքումյան Սերգեյ	ՀՀ վարչատարածքային գիտականորեն հիմնավորված բաժանումը վճռական դեր կխաղա ոչ միայն արդյունաբերության զարգացման, այլև գյուղական բնակավայրի պահպանման համար.....	407
9. Մոհամադ Ալի Աշրաֆիպուր	Փորթերի «Ադամանդ» մոդելի մրցունակության տեսակետների վերաբերյալ քննադատությունը...	413
10. Նիկողոսյան Մարիետա	Հասարակական զարգացման գործընթացի փիլիսոփայական և մշակութաբանական իմաստավորումը.....	420
11. Շահինյան Անահիտ Ղազարյան Լիլիթ	Բառապաշարի ուսուցումը անգլերենը հատուկ նպատակների համար դասընթացում.....	425
12. Ոսկանյան Վեներա	Կենսաբանական զենքը որպես ժամանակակից հարձակման միջոց, մշտադիտարկումը և ազգաբնակչության պաշտպանության կազմակերպումը.....	429
13. Զալաբյան Սուսաննա Հարությունյան Լուսինե	Օտար լեզվի իմացության մակարդակի գնահատման ցուցանիշները և չափանիշները ՀՊՏՀ-ում.....	433
14. Պետրոսյան Նեդդա Հարությունյան Սիրանուշ	Հոգեբանական գործոնը և պաշտպանության կազմակերպումը երկրաշարժի ժամանակ.....	438
15. Սարգսյան Արամ	Զարգացման հայեցակարգի փիլիսոփայական և մշակութաբանական ըմբռնումները.....	443
16. Սարգսյան Սուրիկ	Տնտեսության ու տնտեսագիտության մշակութափիլիսոփայական քաղաքական կողմնորոշիչների շուրջ.....	448
17. Տոնոյան Լիդա	Դրական շահադրդման ձեվավորումը՝ որպես օտար լեզվի ուսուցման նպատակ.....	452
18. Մարտա Սանդոյան	Գիտական աստիճանների եվ կոչումների շնորհման համակարգի արդիականացման ուղիները ՀՀ-ում.....	456

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ 5. **ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ**

1. Աբրահամյան Մարիաննա	Անձնակազմի շահադրդման համակարգը.....	463
2. Ազիզյան Հռիփսիմե	Էքստրեմալ զբոսաշրջության զարգացման նախադրյալները ՀՀ-ում.....	467
3. Ալոյան Ռուզաննա	Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի սուբսիդավորումը պետության կողմից..	472
4. Բաղրամյան Գարեգին	Վերականգնվող էներգետիկայի սակագնային կարգավորման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում.....	477
5. Բայադյան Աշոտ Մարկոսյան Հայկ	ՀՀ պետական պարտքի կառավարման մարտահրավերները ժամանակակից տնտեսավարման պայմաններում.....	482
6. Բուդադյան Դավիթ	ՀՀ հեռահաղորդակցության ոլորտի Ընկերությունների կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության վարկանիշային գնահատումը.....	488
7. Գյուրջյան Սարգիս	ՀՀ ԿԲ դերը բանկերի վարկունակության և իրացվելիության վերահսկման գործում.....	496
8. Գրիգորյան Վադիմ	Հիմնավորված են արդյոք մարքեթինգի համալիրի ընդլայնման փորձերը.....	501
9. Զախարյան Արմինե	Բաժնետիրական ընկերությունների ռազմավարական կառավարման շուրջ.....	505
10. Զատիկյան Ալվարդ Դանիելյան Արման	Կենսաթոշակային համակարգի բարեփոխման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում.....	512
11. Զաքարյան Արարատ Առաքելյան Կարապետ	Հայաստանի բնական շինանյութերի ռեսուրսային ցիկլերի ուսումնասիրության տնտեսական առանձնահատկությունները.....	518
12. Թևիկյան Աշոտ	Նորարարության պետություն և գիտելիքների վրա հիմնված տնտեսություն: Բարեփոխումների գերակայությունները.....	524
13. Իգնատով Սերգեյ	Հայաստանի անդամակցությունը Եվրասիական միությանը: Առաջին միտումները.....	530
14. Խաչիկյան Սոս	Կրթության կառավարման հիմնախնդիրները միգրացիայի պայմաններում.....	534
15. Կիրակոսյան Լուսինե	ՀՊՏՀ սպառողների (ուսանողների) բավարարվածությունը.....	538

16. Կոստանյան Շուշանիկ	Գյուղատնտեսության արտադրական ենթակառուցվածքների զարգացման ուղիները....	544
17. Հակոբյան Եվգենյա	Ոռոգման ջրի մատակարարման վիճակը ՀՀ-ում.	549
18. Հակոբյան Լիլիթ	ՀՀ բնակչության եկամուտների կառուցվածքի վերլուծությունը.....	554
19. Հայրապետյան Նաիրա	Արտաքին գովազդի առանձնահատկությունները ՀՀ-ՈւՄ.....	561
20. Հաջոյան Ռուզան	ՀՀ զբոսաշրջության զարգացման հեռանկարային ուղղությունները.....	566
21. Հարությունյան Աննա	ՀՀ առևտրային բանկերի ներդրումային գործունեությունից ստացվող եկամուտների վերլուծությունը.....	573
22. Հովհաննիսյան Ավետիք	Գործարարության զարգացման մակարդակը Հայաստանի Հանրապետությունում.....	577
23. Հովհաննիսյան Արա	Կազմակերպական փոփոխությունների իրականացումը ժամանակակից պայմաններում..	583
24. Հովհաննիսյան Արա Մարտիրոսյան Շուշան	Կազմակերպական զարգացմանն ուղղված միջոցառումների հիմնախնդիրները.....	587
25. Հովհաննիսյան Գայանե	Էթիկայի կանոնակարգի տեղը և դերը հանրային ծառայողների բարոյական զարգացման կառավարման համակարգում.....	591
26. Հովհաննիսյան Լենա	ՀՀ հիմնական պարենային մթերքների ապահովության վիճակը և ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովման հիմնահարցերը.....	596
27. Ղազարյան Արմեն	Բջջային հավելվածների կիրառման ժամանակակից միտումները փոքր բիզնեսում.....	602
28. Մակունց Մերի	Ապահովագրության դասակարգման հիմնական սկզբունքների և չափանիշների առանձնահատկությունները.....	606
29. Մարգարյան Անուշ	Եվրասիական տնտեսական միության անդամ երկրների միջԵՎ հարկային ԵՎ մաքսային օրենքների համեմատական գնահատականը.....	613
30. Մոմջյան Մարիամ	Վերականգնվող էներգետիկայի զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում.....	622
31. Շարխատունյան Ռուզան	Հարկային բեռի կառուցվածքի գնահատումը.....	628
32. Չատինյան Գագիկ	Ֆրանչայզինգի դերը ռեստորանային բիզնեսի զարգացման գործում.....	633

33. Պապոյան Հարություն Ալոյան Ռուբեն	Հանդիպակաց գործառնությունների դերը ԵՏՄ անդամ երկրների միջև առևտրի զարգացման գործում	638
34. Պարսյան Սուրեն	Ներդրումները գազամատակարարման համակարգում և դրանց արդյունավետության վերլուծությունը ՀՀ-ում.....	642
35. Պողոսյան Շողեր	Կուտակային կենսաթոշակային համակարգի համեմատական վերլուծություն.....	647
36. Սարգսյան Լիլիթ	Առևտրի ազատականացման և տնտեսական աճի միջև առկա կապի վերլուծություն.....	653
37. Սարգսյան Լուսինե	ՀՀ ազգային ինովացիոն համակարգի կատարելագործման անհրաժեշտությունը տնտեսության մրցունակության բարձրացման համատեքստում.....	657
38. Սեդրակյան Ռաֆայել	ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա թվային տնտեսության ազդեցությունների վերլուծություն.....	662
39. Սիմոնյան Գագիկ	Երկրի բրենդի ձևավորման և առաջմղման առանձնահատկությունները զանգվածային լրատվամիջոցների տիրույթում.....	668
40. Փափազյան Հարություն	Կազմակերպության մարքեթինգային ռազմավարության և մրցակցային առավելությունների կատարելագործման ուղղությունները.....	673
41. Քերոբյան Արման	Հայ-իրանական առևտրատնտեսական հարաբերությունները և դրանց զարգացման հեռանկարները.....	679
42. Քոլյան Լիլիթ Շամիրյան Վիգեն Խոստիկյան Ռուզան	Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության ընկալումը, դրսևորման եղանակները և կարևորությունը ՀՀ-ում (հեռահաղորդակցության ոլորտի օրինակով).....	683
43. Օհանյան Տատյանա	Ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման ուղիները ՀՀ-ում.....	690
44. Օսիպյան Հռիփսիմե	ՀՀ տնտեսության տեղեկատվական ենթակառուցվածքների համեմատական բնութագիրը.....	694

ԳԻՏԵԼԻՔ, ՆՈՐԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ
ՀՊՏՀ 25-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ

Ն Յ ՈՒ Թ Ե Ր
(2015 թ. նոյեմբերի 11-13)
I I

Նյութերը տպագրվել են առանց խմբագրական միջամտության:

Օտար լեզուների գծով խմբագիր՝
Ռ. Խոստիկյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ն. Խչեյան
Սրբագրիչ՝ Ս. Ալավերդյան
Էջադրումը և տեխն. սրբագրումը՝
Ս. Բոյաջյանի,
Ռ. Պետրոսյանի

Չափս՝ 84×108¹/₁₆:
45 տպ. մամուլ:
Տպաքանակ՝ 200:

«Տնտեսագետ» հրատարակչություն

Տպագրված է «Տնտեսագետ» հրատարակչության տպագրական արտադրամասում
Երևան 25, Նալբանդյան 128